

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels
Dela
Sedmi tom

Prevodioci

Moša Pijade
Rodoljub Čolaković
Nika Miličević

Urednik

dr Ljubomir Tadić

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačko preduzeće

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 7

BEOGRAD 1974

PREDGOVOR

Radovi Marxa i Engelsa koji se objavljuju u ovom tomu nastali su u jednom sudbonosnom razdoblju evropske istorije, posebno evropske demokratije. To je vrijeme koje neposredno prethodi revolucionarnoj 1848. godini. U tadašnjim političkim, ekonomskim i duhovnim borbama, u kojima su Marx i Engels živo učestvovali, konačno je bilo uobičajeno ono shvatanje koje Engels s razlogom naziva »kritički komunizam«, shvatanje ili stanovište koje se odlikuje svojom posebnom strategijom i taktikom, jedinstvom revolucionarnog pokreta i revolucionarne teorije. Prema tome, »kritički komunizam« nije teorija bilo kakvog »popravljanja svijeta«, nego prvenstveno teorijski rezultat epohalnog stremljenja najnaprednijeg pokreta proletarijata u najrazvijenijim zemljama Zapadne Evrope. U njegovoj izgradnji, u sabiranju revolucionarnog iskustva, učestvovali su engleski čartisti, francuski socijalisti i njemački revolucionarni demokrati, kojima su Marx i Engels neposredno pripadali. S druge strane, strategija i teorija »kritičkog komunizma« izgrađivana je i na iskustvima oslobodilačkih i demokratskih pokreta u kojima vidnu ulogu igraju Poljaci, Italijani i Švajcarci, čime se i objašnjava postojanje Marxove i Engelseve ideje o paralelizmu istorijskih subjekata. U živoj političkoj borbi, u sučeljavanju revolucionarnih proleterskih ciljeva s konzervativnom i reakcionarnom ideologijom tadašnje epohe, u internacionalističkom povezivanju naprednih snaga i u stvaranju duhovne osnove jedinstva pokreta, presudnu ulogu odigrali su listovi: engleski »The Northern Star«, francuski »La Réforme« i njemački (u emigraciji) »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«.

Da bi se sadržaj ovog toma mogao bolje shvatiti, neophodno je da se ukratko osvrnemo na glavne istorijske događaje iza kojih se skrivaju duh tadašnje epohe i smisao istorijskih kretanja.

Poslije julske revolucije od 1830. godine i rušenja burbonske dinastije i Restauracije, na francuskom prijestolu nalazio se Louis-Philippe Orleanski, poznat pod imenom »kralj buržuj«. Taj njegov naziv je, međutim, samo djelimično opravdan, jer ga nije podržavala cijela francuska buržoazija, već samo bankovni, finansijski kapital,

Otuda je pod njegovom vladavinom postojao samo privid liberalizma, a stvarno su gospodarile berzanske špekulacije. Od 35 miliona stanovnika, koliko je tada Francuska brojala, samo 200 000 građana je imalo biračko pravo. Protiv reakcionarne Guizot-ove vlade ustalo je cjelokupno javno mnjenje zemlje, uključujući predstavnike buržoaske liberalne opozicije. U svježem sjećanju širokih slojeva naroda, posebno građana Pariza, živio je demokratski duh velike francuske revolucije, dok se na francuskom selu održavala snažna bonapartistička tradicija, kroz koju je seljaštvo doživljavalo tekovine revolucije. Od vremena julske revolucije počela je obnova francuskih demokratskih snaga, koje su bile raspršene višegodišnjom vladavinom reakcije. Ali pojam demokratije nije bio podjednako shvaćen. Revolucionarnu struju i, prema tome, Babeufovu tradiciju, predstavljao je L.-A. Blanqui, koji je dosljedno zastupao ideje pobune i ustanka siromašnih protiv privilegovanih klasa. On je vrlo široko, gotovo u antičkom smislu, shvatao pojam proleterse klase ili »naroda«. Među proletere ubrajao je seljake, industrijske preduzetnike, zanatlije i siromašne intelektualce, ne vodeći mnogo računa o klasnoj diferencijaciji među ovim slojevima stanovništva pa, prema tome, ni o razlici između njihovih stvarnih klasnih i političkih interesa. Duh neizdiferenciranog revolucionarnog »trećeg staleža« živio je, dakle, nekoliko decenija duže, čak i u promijenjenim društvenim odnosima.

Međutim, pored Blanquijeve struje, postojala je u isto vrijeme čitava skala drugih demokratskih i socijalističkih struja. U doba Louis-a — Philippe-a djelovali su sljedbenici Saint-Simona i Fourier-a, zatim »utopijski socijalizam« Cabet-a, kao i Proudhonovo socijalističko učenje. Međutim, postojao je i praktično-politički demokratski pokret, takođe prožet socijalističkim idejama asocijativnog ili zadružnog socijalizma, čiji je teoretičar bio Louis Blanc, a partijski vođ Ledru-Rollin. Socijalistička agitacija ovog pokreta koristila je štampu i skupove (»bankete«), dakle legalne oblike političke borbe za demokratiju. Ledru-Rollinova socijaldemokratska partija izdavala je list »La Réforme«, koji se često pominje u ovom tomu i u kome je naročito Engels često saradaivao. Uporedo s ovom strujom djelovala je i partija buržoaskih republikanaca sa svojim listom »Le National«, koji je gajio žirondističku tradiciju. Međutim, i ovaj list kao i »La Réforme« prikazivao se kao demokratski list. Sukob između ova dva lista, koji je naročito oštro izbio na vidjelo 1847. godine, označio je raskid između buržoaskog i proleteraskog shvatanja demokratije pa, prema tome, i kraj iluzija o jedinstvenom »narodu«.

Dok se u Francuskoj pod vladavinom Louis-a — Philippe-a i protiv nje vodila rafinirana politička borba, koja će docnije, osobito poslije 1848. godine, sudbonosno uticati na razvitak demokratije u kontinentalnoj Evropi, na Britanskim Ostrvima obrazovana je snažna partija engleskih »čartista«, u kojoj su od 1837. godine najsnažniji uticaj imali radnici i koja je predstavljala milionski pokret u borbi za demokratiju,

pokret koji je ujedno bio povezan s nacionalnooslobodilačkom borbom Iraca protiv engleske vlasti.

Engleska je u to vrijeme bila najdalje odmakla u svom ekonomskom razvitku, jer je najbolje i najviše koristila tekovine industrijske revolucije. Ali i pored snažnog ekonomskog napretka, Engleska je bila zaostala u demokratskom razvitku, a posebno je u teškom položaju bila radnička klasa. Njen položaj je bio utoliko teži što je došlo do spajanja privilegovanih klasa engleske aristokratije i buržoazije, a ne, kao u Francuskoj, do njihove klasne i političke konfrontacije. Usljed toga revolt radnih masa bio je usmjeren protiv buržoaskog društva u cjelini, a ne protiv njegovih pojedinih dijelova kao u Francuskoj. I u Engleskoj je, međutim, poslije 1832. godine veliki dio radnih slojeva bio lišen biračkog prava, tako da je čartistička agitacija u svojoj političkoj borbi stavljala naglasak na opšte pravo glasa, očekujući da će na taj način steći odlučujući uticaj u političkom i ekonomskom životu zemlje, pošto se većina stanovništva sastojala od građana koji su bili bez svojine. Čartisti su se nadali da će opšte pravo glasa automatski osigurati političku moć siromašnog dijela društva i stvoriti uslove za poboljšanje života radnih klasa. S druge strane, čartistički pokret je u svojoj neposrednoj borbi protiv kapitalističkih vlasnika napadao niske nadnice, neograničeno produžavanje radnog dana i loše uslove rada, od kojih je mnogo patio ondašnji engleski proletarijat. U svojim zahtjevima za reformom društva čartisti su se kretali u okvirima zadržnog socijalizma, sličnim onima koje su branili Louis Blanc i Ledru-Rollin u Francuskoj. U industrijskoj eri oni su pribjegavali oblicima agrarnog socijalizma i zanatske radinosti, što je predstavljalo vraćanje nazad u ekonomskom smislu, iako je moglo značiti trenutno poboljšanje života radnika.

Dok je francuska politička pozornica bila opterećena složenom borbom raznorodnih političkih struja francuskog građanskog društva, u Engleskoj se politički sukob čartista s privilegovanim klasama razvijao u gotovo čistom vidu. Stoga je čartistički pokret sa svojim gorostasnim razmjerama ulivao strah vladajućim klasama Engleske, iako je svojom političkom i idejnom neodređenošću olakšavao njihov opstanak na vlasti.

Nasuprot političkom i ekonomskom razvitku Francuske i Engleske, političke prilike u Njemačkoj onog vremena bile su na srazmjerno niskom stepenu razvitka. U to vrijeme je liberalna buržoazija vodila političku borbu s vladajućom monarhijom i pruskom birokracijom. Revolucionarni demokrati u izgnanstvu očekivali su oštro političko sukobljavanje buržoazije s vladajućom reakcijom i stvaranje pretpostavki za razvitak modernih, barem liberalnijih oblika društvenog i političkog života. Na čelu malih demokratskih grupa nalazili su se od samog početka Marx i Engels. Marx se sredinom četrdesetih godina nadao da će njemačka revolucija koju su svi demokrati očekivali biti istovremeno prava ljudska emancipacija. U listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«

Marx i Engels su pozdravljali svaki korak evropske demokratije kao stvar internacionalnog značaja. Svaki napredak engleskih čartista i francuskih socijalista oni su brižljivo bilježili i propagirali, radeći na međunarodnom povezivanju snaga napretka protiv sila reakcije.

Nasuprot bratimljenju ugnjetača, Marx i Engels su uz podršku demokratskih pokreta u Zapadnoj Evropi radili na bratimljenju ugnjetenih. To se posebno snažno ispoljilo u podršci koju su demokratske organizacije Zapadne Evrope pružile oslobodilačkoj borbi poljskog naroda slaveći godišnjicu poljske revolucije od 1830. godine, a osobito krakovski ustanak od 1846. godine, u kome je došla do snažnog izražaja poljska demokratija. Slično su Marx i Engels postupili i u odnosu na oslobodilački i demokratski pokret u Italiji i Švajcarskoj. I obrnuto, oni su umjeli da izriču snažne i argumentovane optužbe protiv Austrije i Rusije kao bastionâ ondašnje evropske reakcije. U članku *Početak kraja u Austriji* Engels je pisao da Metternichova Austrija predstavlja smještu od deset jezika i nacija, varvarsku vještačku zajednicu u Srednjoj Evropi pod žezlom Habsburga, koju na okupu drži samo zajednička mržnja prema civilizaciji. Engels se nadao da će tekovine industrijskog napretka, uvođenje željeznice i mašina, dokrajčiti austrijsko varvarstvo i njegovu »ograničenu lokalnu egzistenciju«. Sličnu misao Engels je izrazio i povodom švajcarskog građanskog rata podržavajući centralističku demokratiju u borbi protiv kantonalne lokalne ograničenosti. Ali najtežu optužbu protiv Austrije Engels je u ono vrijeme iznio zbog uloge austrijskih Nijemaca, koje je nazvao »prezrenim slugama despotizma«. On se nadao da će propast Austrije »ukloniti prepreke na putu slovenske i italijanske slobode«.

Za spise Marxa i Engelsa koji se objavljuju u ovom tomu, a naročito za one koji prate politička zbivanja, karakterističan je optimizam koji iz njih provijava. Oni prate buđenje političkog života u svim zemljama Zapadne Evrope poslije 1830. godine i predviđaju veliku istorijsku buru. Oni se raduju opštem buržoaskom usponu u zemljama u kojima su postojali snažni korijeni apsolutizma, ponekad naivno vjerujući da će dolazak buržoazije na vlast gotovo automatski raščistiti put demokratiji i socijalizmu. Ovaj optimizam Marxa i Engelsa ima isto porijeklo kao i optimizam klasika buržoaskog preporoda. On izvire iz samog duha epohe *prosvjetiteljstva*, iz ideje o nužnosti istorijskog napretka koja je svojstvena jednom Ricardu i jednom Hegelu, kao što je svojstvena i pretečama francuske revolucije. Klasici marksizma su vjerovali da industrijski kapital i proizvodne snage koje on razvija predstavljaju agens svakog revolucionarnog preobražaja i stvaraju osnove za demokratsku, socijalističku revoluciju industrijskog proletarijata, a time i za sveopštu ljudsku emancipaciju, nasuprot djelimičnoj emancipaciji koju donosi napredna buržoazija. Samo se iz tog ugla posmatranja može razumjeti ona uzvišena pohvala koju su Marx i Engels, u najčuvenijem dokumentu koji navješćuje propast kapitalizma, *Manifestu Komunističke partije*, izrekli o krupnoj buržoaziji

upoređujući je sa čarobnjakom koji je prizvao na svet podzemne sile. Iz istog razloga ovdje valja ukazati da su Marx i Engels, u promijenjenim istorijskim okolnostima, promijenili i antičko značenje pojma proletarijat, u kom ga je još upotrebljavao njihov savremenik Blanqui, i vezali ga za *industrijski proletarijat*. Ovdje će biti umjesno da se vratimo na ideju o paralelizmu istorijskih subjekata o kojoj je naprijed bilo riječi.

Riječ je, naime, o različitoj taktici revolucionarne borbe u naprednim, industrijski i politički razvijenim i zaostalijim zemljama, to jest u zemljama u kojima su klasni odnosi bili još pod pretežnim uticajem feudalizma i apsolutizma.

U zaostalim zemljama »kritički komunizam« i revolucionarni pokret pomažu krčenju, raščišćavanju prostora za razvitak i pobjedu buržoaskog društva. Marx i Engels se slažu u mišljenju da je u takvim zemljama buržoazija subjekt istorijskog napretka. Oni su bili duboko ubijedjeni da socijalističko društvo nema nikakvih izgleda gdje god postoje ostaci feudalnih ili polufeudalnih odnosa svojine. I dalje, ono što važi za ekonomske i pravne, važi, u odgovarajućoj srazmjeri, i za političke oblike života. Tako, na primjer, u raspravi *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral* uperenoj protiv Karla Heinzena, Marx pokazuje zavisnost političkih oblika vlasti od oblika moći prisvajanja. Njemačka apsolutna monarhija predstavlja samo *izdanak* njemačkog društva, a samo to društvo najočiglednije predstavlja svojinska struktura u kojoj preovlađuju oblici pretkapitalističke svojine. Stoga Heinzenova kritika njemačkog apsolutizma ne pogađa pravi cilj, ne pogađa tlo na kome apsolutizam izrasta. Prema Heinzenu, naime, sve nesreće potiču od vladara. Zato se u Heinzena umjesto revolucionarne borbe koja potresa same društvene korijene javlja »pobožna želja za novim, dobrim vladarom«. Prema Marxu, naprotiv, pad njemačkog apsolutizma zavisi od prevrata u odnosima svojine. Treba, dakle, najprije iščupati svojinski, to jest društveni korijen njemačkog apsolutizma da bi se zatim mogla oboriti njegova politička glava. Zato je taktički cilj revolucionarne djelatnosti u ovakvim i u svim sličnim okolnostima: pomoći revolucionarnu borbu buržoazije i sudjelovati s njom u obaranju posljednjih ostataka feudalizma i apsolutizma. Odavdje logički slijedi dalji zaključak da napad na buržoaziju dok traje njena borba s apsolutizmom znači neposredno ili posredno pomaganje reakcije i samim tim odlaganje istorijske mogućnosti za pobjedu demokratije i socijalizma. Treba učiniti sve da se sjedine i u potpunosti zgusnu osnovne protivvrjednosti buržoaskog društva da bi se putem ove dijalektike osigurali najpovoljniji uslovi za opšti razmah klasne borbe proletarijata i za »osvajanje demokratije«. Valja pri tom naglasiti da ovo shvatanje Marx i Engels nisu napustili ni poslije neuspjeha njemačke buržoazije u 1848. godini i da su ga zadržali i ispoljili u svojoj kritici političke taktike Lassalle-ovog Opšteg njemačkog radničkog saveza,

Ali priznanje da je u takvim istorijskim uslovima buržoazija subjekt istorije nipošto za Marxa i Engelsa ne znači da proleterski pokret prestaje da bude svjestan svog društvenog položaja i svog klasnog antagonizma prema buržoaziji.

Da bi sam proletarijat postao istorijski subjekt, on mora ne samo izboriti liberalnodemokratske uslove svoje egzistencije koji mu omogućavaju neposrednu konfrontaciju sa svojim glavnim klasnim neprijateljem nego se i njegova klasna svijest mora osloboditi svih doktrinarnih iluzija, prošlih i sadašnjih. Samo stvarna svijest o vlastitoj snazi može uzdići proleterski pokret na visinu njegovog svjetskoistorijskog zadatka. Da bi postao pokretačka snaga istorijske promjene, proletarijat mora dobro poznavati i uzimati u obzir prilike u kojima živi, a ne »urlati u svijet revolucije«. Ono što važi za klasu važi još više za tumače njenih interesa. Njima svakako treba, kako kaže Engels, »nešto više nego što su karakter, dobra volja i Stentorov glas«. Štaviše, neko može biti dobar komandant bataljona, a rđav pisac. Revolucionarnom radničkom pokretu iznad svega je potrebno *znanje* da bi se oslobodio sanjarija, jadikovki i profetizma u jednom nemilosrdnom svijetu koji ne oprašta već kažnjava slabost i neznanje. Stoga je od *Cirkulara protiv Kriegera*, preko kritike »istinskog socijalizma« i Proudhonove *Filozofije bijede* u Marxa i Engelsa neprestano prisutan kritički stav prema slabostima socijalizma njihovog doba. Posebno je oštro kritikovan svaki oblik malograđanskog socijalizma, što slijedi iz negativne ocjene malograđanstva, koje je, prema Engelsu, »pored seljaka, najmizernija klasa koja se ikada upetljala u istoriju«. U klasnoj borbi ne pomaže malograđanskom socijalizmu svojstveno apelovanje na ljubav i altruizam, niti sentimentalni izlivi u smislu »moja kućica — moja slobodica«. Opre činjenice ekonomske i političke borbe zahtijevaju krajnje trezven stav radničkog pokreta i oštru kritiku svih »fantastičnih fraza« koje vode »mistifikaciji stvarnog pokreta« umjesto stvaranju uslova za realnu klasnu borbu.

Marx i Engels su jasno uvidali da malograđanstvo ne može imati nikakav istorijski značaj jer strahuje od svakog masovnog, narodnog pokreta, jer se plašljivo skriva od istorijskih sukoba i svake energične društvene djelatnosti i inicijative. Ovoj društvenoj klasi svojstvena je mlitavost duha i djela. U spisima posvećenim takozvanom »istinskom socijalizmu« Engels je pokazao kako je njemačka malograđanska (filistarska) mizerija umjela da pobijedi i jednog takvog velikana duha kakav je bio pjesnik Goethe. U njegovom djelu upravo se ogleda dvostruki položaj malograđanske klase. Goethe je, ističe Engels, čas kolosalan, čas sićušan, čas prkosni genije, čas pažljiv i malim zadovoljan, ograničen filistar. U malograđanskom svijetu autonomna ličnost nema mnogo izgleda da se sačuva od duhovne bijede. Marx je, sa svoje strane, u spisima protiv Proudhona takođe snažno ukazivao na dvostruku dušu sitne buržoazije: na njenu demokratsku orijentaciju i na njenu opijenost »pozitivnim stranama postojećeg društva«.

Polazeći od pretpostavke da razne varijante sitnoburžoaskog socijalizma žele da uspostave niže oblike privatne svojine od onih koje je uspostavila krupna buržoazija, Marx i Engels zaključuju da je takav socijalizam objektivno, istorijski reakcionaran. On samo »bijesni protiv reakcije, reagirajući protiv napretka«.

»Kritički komunizam«, naprotiv, nastoji da prihvati i dalje razvija tekovine industrijske revolucije u interesu ljudske sreće, to jest zadovoljavanja stvarnih ljudskih potreba i svestranog razvitka ljudske ličnosti. To se može postići ukoliko buržoasku konkurenciju zamijene socijalistička asocijacija i demokratska država, jednom riječju — ukoliko se ukine društvo koje počiva na bijedi proizvođača. »U društvu koje je zasnovano na *bijedi*«, kaže Marx, »najbjeđniji proizvodi imaju kobnu povlasticu da služe za upotrebu širokim masama«.

Zato uporedo s kritikom sitnoburžoaskog socijalizma Marx i Engels energično kritikuju i ideologiju krupne buržoazije, osobito njene ekonomiste, pristalice slobodne trgovine. Ova kritika postaje utoliko žešća ukoliko je riječ o razvijenijim zemljama, u kojima je klasna borba između proletarijata i buržoazije dobila čistiji vid, to jest ukoliko su tamo uklonjene pretkapitalističke ekonomske i političke prepreke, ukoliko su same protivvrječnosti buržoaskog društva izbile otvoreno na površinu. Ali ovdje treba posebno podvući da Marx i Engels upućuju ovu kritiku sa stanovišta budućnosti, to jest sa stanovišta klasnih interesa proletarijata kao subjekta istorije. U svom govoru posvećenom pitanju slobodne trgovine i njenog odnosa prema protekcionističkom sistemu, Marx je prirodu svoje kritike objasnio slijedećim riječima: »Ali nemojte misliti, gospodo, da kritikujući slobodnu trgovinu imam namjeru da branim sistem zaštitnih carina. Čovjek se može boriti protiv ustavnog sistema a da zato ne mora biti prijatelj apsolutizma.«¹ Drugim riječima, kritika najrazvijenijih oblika buržoaskog ekonomskog sistema nije izrečena s pozicija odbrane nižih i viših oblika i stupnjeva razvoja, nego sa stanovišta socijalističke ekonomije, koja nije organizovana na principima konkurencije nego na principima asocijacije.

Ostaje nam da kažemo još nekoliko riječi o idejnim i političkim načelima komunističke partije koja su u to vrijeme zastupali Marx i Engels.

Marx i Engels su uvijek zastupali gledište da komunisti, u odnosu na druge proletherske partije, nisu neka posebna partija, niti oni imaju ikakve interese koji bi bili odvojeni od interesa cjelokupnog proletarijata. U ovom tomu objavljuju se prilozi koji jasno pokazuju da su u vrijeme kada je napisan *Manifest Komunističke partije* postojale dvije istaknute proletherske partije: engleski čartisti O'Connora i francuski socijalisti Ledru-Rollina i Louis-a Blanc-a, koje su Marx i Engels, zajedno s ostalim njemačkim komunistima, svesrdno i *kritički* podr-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 374

žavali. Partija, kako su je Marx i Engels shvatali, imala je široku i antisektašku osnovu. Takav odnos zasnivao se prije svega na demokratskoj, uzajamnoj saradnji i uzajamnoj kritici. Ovaj stav, može se slobodno reći, Marx i Engels su zadržali do kraja svoga života. Kakav je to odnos bio, najbolje svjedoči Engelson tekst *Govor Louis-a Blanc-a na banketu u Dižonu*, u kome je Engels podvrgao oštroj kritici Blanc-ov francuski nacionalizam i preuveličavanje uloge francuske kulture i političke istorije. U tom duhu Engels zaključuje: »Ujedinjenje demokrata raznih narodnosti ne isključuje međusobnu kritiku. Ono je nemoguće bez takve kritike. Bez kritike nema razumijevanja pa, prema tome, ni ujedinjavanja.«¹ Ovi principi jasno pokazuju osnov internacionalne proleterske saradnje kako su je razumijevali Marx i Engels, pa stoga imaju neprolaznu vrijednost. U istom tekstu Engels takođe podvlači da su najvažnije osobine prave demokratije u tome što ona mora da opovrgava svoju nacionalnu istoriju, to jest što odbacuje prošlost, koja je ispunjena bijedom, tiranijom, klasnim ugnjetavanjem i sujevjerjem.

Marx i Engels su se strogo držali ovih načela koja su proklamovali. Oni su napadali sa žestinom i inteligencijom svaki oblik ugnjetačke politike i nacionalističke arogancije i zalagali se za to da u radničkom pokretu budućnost pobijedi tiransku prošlost, ili da prošle borbe ugnjetenih, plebejskih masa, postanu vrelo s kojeg se napaja novo pokoljenje u borbi protiv savremenih ugnjetača.

Marx i Engels su komunističku partiju shvatali kao partiju »teorijskog prednjačenja« u postojećim borbama radničke klase. I u ovom smislu su ranije oslobodilačke borbe, prije svega borba revolucionarne buržoazije, poslužile kao uzor. U borbi protiv feudalizma buržoaski pisci su postavljali svoje principe samo kao teorijski izraz praktičnog pokreta ili, tačnije, stepen razvitka tog pokreta određivao je stepen razvitka teorije. Slično tome, a ovdje je posebno važno da se to naglasi usljed mnogobrojnih nesporazuma o prirodi komunističke teorije koju su zastupali, Marx i Engels odbacuju doktrinarni karakter komunizma i u tom pogledu dosljedno zastupaju stav koji su zauzeli u *Njemačkoj ideologiji*. U polemici s Heinzenom Engels izričito ističe da komunizam nije nikakva doktrina koja bi proisticala iz nekog principa kao jezgra i iz toga izvlačila dalje konsekvencije, nego *pokret* koji proističe iz činjenica. I dalje: »Komunisti nemaju za pretpostavku ovu ili onu filozofiju, nego čitavu dosadašnju istoriju i specijalno njene sadašnje stvarne rezultate u civilizovanim zemljama... Komunizam, ukoliko je teorijski, jeste teorijski izraz položaja proletarijata u ovoj borbi i teorijska formulacija uslova oslobođenja proletarijata.«²

Ove riječi su autentično opovrgavanje svakog sektaškog dogmatizma u odnosima između partije proletarijata i klase proletarijata. »Kritički komunizam« ne bi bio kritički komunizam kada bi sa stanovišta jedne

¹ Vidi u ovom tomu, str. 348 — ² Vidi u ovom tomu, str. 261

unaprijed date teorije nametao radničkoj klasi ostvarenje doktrinarnih konsekvencija. Kada bi to bio slučaj, on se ne bi razlikovao od drugih »popravljača svijeta«. Ono što Marx i Engels žele da naglase jeste misao da revolucionarna teorija proističe iz revolucionarnog pokreta, da izražava interese *cjeline* toga pokreta, »razumijevanje uslova, toka i opštih rezultata« njegove borbe. I obrnuto, tamo gdje radnički pokret nije razvijen, gdje nije postao revolucionaran, komunizam je nužno utopijski, dogmatičan i doktrinaran, a njegovi protagonisti ulaze u red »popravljača svijeta«.

Uopšte, nastajanje ideja o popravljanju svijeta pomoću smišljene doktrine, apelovanjem na filantropiju moćnih, na njihovu humanu uvidavnost, pouzdan je pokazatelj istorijske slabosti onih snaga u čije ime govore popravljači svijeta. U svom članku *Protekcioniisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa* Marx je izrazio ovu situaciju slijedećim riječima: »Ali uopšte, socijalne reforme i ne mogu nikada da se izvedu slabošću jakoga; one moraju da budu i bivaju ostvarene jakošću slaboga.«¹

U vrijeme kada su pisali *Manifest Komunističke partije* Marx i Engels su bili veoma mladi (Marx još nije bio napunio trideset godina, a Engels dvadeset osam), ali istovremeno i veoma veliki realisti među istinskim revolucionarima. Oni su znali da su uz revolucionarni zanos potrebni ogromno znanje i trezvena procjena istorijskih mogućnosti oslobodilačke borbe proletarijata. Oni su uviđali da moć evropske reakcije počiva na solidarnosti konzervativnih interesa, toj realnoj osnovi Metternichove Svete alijanse i svih sličnih saveza reakcije u borbi protiv demokratije i napretka. Snaga slabih, šansa demokratskog preporoda, na sličan način počiva u solidarnosti progresivnih interesa, u međunarodnom ujedinjavanju svih demokrata, prije svega proletera, u borbi s reakcijom, jer se samo u borbi, kroz revoluciju, može doći do onih »socijalnih reformi« koje vlast reakcije čine nemogućom.

LJUBOMIR TADIĆ

¹ Vidi u ovom tomu, str. 240

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

DELA

MAJ 1846 – MART 1848

Karl Marx — Friedrich Engels

[Cirkular protiv Kriegea]⁽¹⁾

Na sastanku komunista kome su prisustvovali: *Engels, Gigot, Heilberg, Marx, Seiler, Weitling, v. Westphalen* i *Wolff*¹ doneseni su u vezi s njujorškim njemačkim listom

»*Der Volks-Tribun*,⁽²⁾ redigiert von *Hermann Kriege*«,

sljedeći, u prilogu obrazloženi zaključci, jednoglasno, izuzev jedino *Weitlinga*, »koji je glasao protiv njih«.

Zaključci:

1) Tendencija koju zastupa urednik *Hermann Kriege* u listu »*Der Volks-Tribun*« nije komunistička.

2) Djetinjasto-pompezan način na koji *Kriege* ovu tendenciju zastupa kompromitantan je u najvišem stepenu kako za komunističku partiju u Evropi tako i za onu u Americi ukoliko on u Njujorku važi kao literarni predstavnik njemačkog komunizma.

3) Fantastično sanjarstvo koje *Kriege* u Njujorku propovijeda pod imenom »komunizma« mora na radnike, u slučaju da ga oni usvoje, djelovati u najvišem stepenu demoralizatorski.

4) Ovi zaključci, zajedno s njihovim obrazloženjem, saopštavaju se komunistima u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj.

5) Jedan primjerak šalje se redakciji lista »*Der Volks-Tribun*«, sa zahtjevom da ona ove zaključke, zajedno s njihovim obrazloženjem, objavi u narednim brojevima svoga lista.

Brisel, 11. maja 1846.

*Engels, Phil. Gigot, Louiss Heilberg,
K. Marx, Seiler, v. Westphalen, Wolff*

¹ U originalu: Wolf

PRVI ODJELJAK

Pretvaranje komunizma u ljubavni zanos

U 13. broju lista »Der Volks-Tribun« nalazi se članak pod naslovom »Ženama«.

- 1) »Žene, sveštenice ljubavi.«
- 2) »Ljubav je ono što nas je poslalo.«
- 3) »Apostol ljubavi.«

a) Beletristički intermeco: »Plameni pogledi humaniteta«, »Tonovi istine«.

b) Licemjerno i nesvjesno captatio benevolentiae¹ žene: »Ni u odori kraljice vi se ne odričete žene . . . i vi niste naučili da spekulirate sa suzama nesrećnika; vi ste suviše meke da biste siroto dijete jedne majke pustili da skapa od gladi radi vas.«

4) »Budućnost voljenog djeteta.«

5) »Ljubljene sestre.«

6) »O, čujte nas, počinite izdajstvo ljubavi, ako to ne učinite.«

7) »Ljubavi.«

8) »Ljubavi.«

9) »Radi ljubavi.«

10) »Najsvetije djelo ljubavi koje mi od vas usrdno molimo« (jadicujući).

c) Beletrističko-biblijska trivijalnost: »Žena je određena za to da rada čovjekova sina«, čime se konstatuje da muškarci ne radaju djecu.

11) »Iz srca ljubavi mora da se razvije sveti duh zajednice.«

d) Epizodno Ave Maria: »Da ste blagoslovene, tripud blagoslovene vi, žene, jer ste izabrane da dugo obricanom carstvu sreće date prvo posvećenje.«

12) »Ljubljene sestre.«

13) »Umjesto ljubavi mržnja« (suprotnost između građanskog i komunističkog društva).

14) »Vi, ljubavi.«

¹ vješto zadobijanje naklonosti

- 15) »*Ljubav* podići na prijesto.
 16) »Djelatni ljudi u *ljubećoj* zajednici.
 17) »Prave sveštenice *ljubavi*».

e) Estetska parenteza: »Ako vaša treperava duša još nije zaboravila lijepi let« — (jedna majstorija čija izvodljivost ima tek da se dokaže).

- 18) »Svijet *ljubavi*».
 19) »Carstvo mržnje i carstvo *ljubavi*».

f) Ženama se pričaju priče: »Stoga vi i u politici imate vrlo važan glas. Samo treba da upotrijebite svoj uticaj, i čitavo staro carstvo mržnje će se raspasti da bi napravilo mjesto novom carstvu *ljubavi*».

g) Filozofski tuš da bi se zaglušilo razmišljanje: »Vječito vedro samouzivanje čovječanstva konačni je cilj vašeg djelovanja».

20) »Vaša *ljubav*». Ovom prilikom se od žena traži da njihova ljubav ne bude »suviše mala« da bi »sve ljude obuhvatila jednakom predanošću«. Koliko nepristojan, toliko i pretjeran zahtjev.

h) Fuga: »Da se hiljade i hiljade napuštene siročadi predaju užasnom ubistvu prilika«. U čemu se ovdje sastoji »užas«? U tome da »siročad« ubija »prilike«, ili da »prilike« ubijaju »siročad«?

i) Otkriće novokomunističke politike: »Mi nećemo da diramo privatnu svojinu čovjeka; što zelenaš već ima, neka to i zadrži; mi samo hoćemo da preduprijedimo dalju pljačku narodnog dobra i da spriječimo kapital da radu nepravedno zadržava njegovu zakonitu svojinu«. Ovaj cilj ima da se postigne na sljedeći način: »Svaki siromah će se smjestiti pretvoriti u korisnog člana ljudskog društva čim mu se pruži prilika da bude produktivno aktivan«. (Prema ovome, za »ljudsko društvo« niko ne stiče veću zaslugu od kapitalista, pa i onih njujorških, protiv kojih Kriege tako žestoko praska.) »A ova mu je zauvijek osigurana čim mu društvo daje jedno parče zemlje na kojemu će se on sa svojom porodicom moći da ishranjuje... ako se ova ogromna površina zemlje (1400 miliona jutara američkog državnog zemljišta) oduzme trgovini i u ograničenim količinama garantuje radu, to će *jednim* zamahom biti učinjen kraj svakom siromaštvu u Americi; jer će onda svako dobiti priliku da svojim rukama osnuje sebi neprikosnovenu domovinu«. Da ne leži u moći zakonodavca da spriječi razvitak patrijarhalnog stanja koje želi Kriege u industrijsko stanje, ni da industrijske i trgovačke države na istočnim obalama Sjedinjenih Država baci natrag u patrijarhalno barbarstvo, to saznanje bi se moglo očekivati. Međutim, za vrijeme kada bi gore prikazana divota imala da nastupi Kriege priprema sljedeće popovske riječi: »I onda ćemo moći da učimo ljude kako će zajedno da žive u miru, da jedni drugima olakšavaju terete i tegobe svojeg života i da

21) nebu *ljubavi* na zemlji grade njegova prva staništa« (svaki komad veličine 160 jutara).

Kriege svoj govor udatim ženama završava ovako: »Najprije se obratite

22) ljudima svoje ljubavi, molite ih da okrenu leđa staroj politici, . . . pokažite im svoju djecu, zakunite ih u njihovo ime (u ime nerazumnih) da poslušaju razum.« A zatim »djevojkama«: »Dajte da

23) u vaših ljubavnika oslobodenje zemlje bude ogledni kamen njihove ljudske vrijednosti, i ne vjerujte

24) njihovoj ljubavi, sve dok se oni ne zakunu na čovječnost«. (Šta li to ima da znači?) Ako se, tako, djevojke porode, on im garantuje da će njihova djeca

25) »ljubiti kao vi« (naime »nebeske ptice«), i završava svoju pjesmu ponavljanjem

26) »pravih sveštenica ljubavi«, »velikog carstva zajednice« i »posvećenja«.

U 13. broju lista »Der Volks-Trib[un]«: — »Odgovor Sollti«.

27) »On« (veliki duh zajednice) »plamti kao oganj ljubavi iz bra-tovljeva oka«.

28) »Šta je žena bez muža kojega može da ljubi, kojemu može da preda svoju treperavu dušu?«

29) »Sve ljude povezati u ljubavi.«

30) »Majčinska ljubav« . . .

31) »Ljudska ljubav« . . .

32) »Svi prvi glasovi ljubavi.« . . .

33) »Zraci ljubavi«.

j) Cilj je komunizma: »da se čitav život čovječanstva potčini njegovim otkucajima« (otkucajima osjećajnog srca).

34) »Ton ljubavi bježi pred zveckanjem novca.«

35) »Ljubavlju i požrtvovanošću sve se može postići«.

Mi, dakle, u ovom jednom broju imamo ljubav, grubo računato, u trideset i pet vidova. Ovom ljubavnom trabunjanju odgovara to da Kriege, u »Odgovoru Sollti« i drugdje, komunizam prikazuje kao plemenitu suprotnost egoizmu i jedan svjetskoistorijski revolucionarni pokret svodi na nekoliko riječi: ljubav — mržnja, komunizam — egoizam. U to, isto tako, spada i kukavičluk kojim se on gore zele-našu ulaguje, obećavajući da će mu ostaviti ono što taj već ima, zatim dolje svečano uvjerava da »neće razarati draga osjećanja porodičnog života, zavičajnosti, narodnosti, nego da će ih »samo održavati«. Ovo kukaveljsko, licemjerno prikazivanje komunizma ne kao »razaranja«, nego kao »održavanja« postojećih rdavih prilika i iluzija koje buržuji sebi o tome stvaraju, ide kroz sve brojeve lista »Der Volks-Tribun«. Ovom licemjerstvu i kukavičluku odgovara stav koji on zauzima u diskusijama s političarima. On smatra (u 10. broju) za grijeh prema komunizmu kada se piše protiv katolicizirajućih političkih fantasta kao što su Lammenais i Börne, po čemu su, dakle, ljudi kao što su

Proudhon, Cabet, Dézamy, jednom riječju svi francuski komunisti, samo ljudi »koji se nazivaju komunistima«. Da su njemački komunisti isto tako daleko iznad Börnea kao i francuski iznad Lamennais-a, to bi Kriege već mogao da nauči u Njemačkoj, Briselu i Londonu.

Kako samo razdražujuće mora ovo ljubavno blebetanje da djeluje na oba pola i kakvu ono masovnu histeriju i bljedokrvnost mora da izazove u »djevovjaka«, o tome neka Kriege sam razmisli.

DRUGI ODJELJAK

Ekonomija lista »Der Volks-Tribun« i njegov stav prema »Mladoj Americi«^[3]

Mi potpuno priznajemo pokret nacionalreformatora u njegovoj istorijskoj opravdanosti. Mi znamo da ovaj pokret teži jednom rezultatu, koji bi, doduše, trenutno išao naruku industrijalizmu modernog građanskog društva, ali koji, kao rezultat jednog proleterskog pokreta, kao napad na zemljoposjed uopšte, a naročito u odnosima koji postoje u Americi, svojim vlastitim konzekvencijama mora da vodi komunizmu. Kriege, koji se s njemačkim komunistima u Njujorku pridružio pokretu antirente, lijepi preko te tanke činjenice svoje uobičajene komunističke i sentimentalne fraze, ne upuštajući se uopšte u pozitivni sadržaj tog pokreta, i pokazuje da mu je u najvećoj mjeri nejasna veza između »Mlade Amerike« i američkih prilika. Pored već uzgred navedenih pojedinih mjesta mi ćemo dati još jedan primjer kako on jednu agrarno potkresanu parcelaciju zemljoposjeda u američkoj razmjeri obasipa svojim čovječnim oduševljenjem.

U članku »Šta hoćemo?« (br. 10) kaže se:

»Oni — naime američki nacionalreformatori — nazivaju zemlju nasljedstvom svih ljudi... i hoće da se zakonodavnom vlašću naroda preduzmu mjere da se 1400 mil[iona] jutara zemlje, koja još nije pala u ruke razbojničkih špekulanata, očuva čitavom čovječanstvu kao neotuđivo opšte dobro.«

Da bi ovo »zajedničko nasljedstvo«, ovo »neotuđivo zajedničko dobro« u njegovoj zajedničnosti očuvao čitavom čovječanstvu«, on usvaja plan nacionalreformatora, da se »svakom seljaku, ma iz koje zemlje bio, stavi za njegovu ishranu 160 jutara američke zemlje na raspolaganje«, ili, kako se to u »Odgovoru Conzeu« (br. 14) kaže:

»Od ovog još netaknutog narodnog dobra ne može niko uzeti u posjed više od 160 jutara, a i njih samo ako ih sam obrađuje.«

Zemlja, dakle, na taj način ima da ostane »neotuđivo zajedničko dobro«, i to »čitavog čovječanstva«, da bi se neodložno počela dijeliti;

Kriege pri tome uobražava da nužne posljedice te diobe, koncentraciju, industrijski napredak itd., može zakonima *zabraniti*. Sto šezdeset jutara zemlje važi njemu kao mjera koja uvijek ostaje jednaka, kao da vrijednost takve zemlje nije po njenom kvalitetu različita. »Seljaci« će morati, ako ne svoju zemlju, a ono svoje zemaljske proizvode da međusobno i s drugima razmjenjuju, i kada ljudi dodu dotle, onda će se uskoro pokazati da taj jedan »seljak« i bez kapitala, samo svojim radom i prvobitno većom proizvodnošću svojih 160 jutara, obara drugog na stepen svojeg *sluge*. I onda, zar nije svejedno da li će »zemlja« ili zemaljski *proizvodi* »pasti u ruke razbojnikih špekulanata?»

Ali, da uzmemo ozbiljno Kriegeov dar čovječanstvu.

Hiljadu i četiri stotine miliona jutara treba »čitavom čovječanstvu očuvati kao neotuđivo zajedničko dobro«. I to na svakog »seljaka« ima da dođe 160 jutara. Po tome se može izračunati koliko je to Kriegeovo »čitavo čovječanstvo« — tačno $8\frac{3}{4}$ miliona »seljaka«, koji kao domaćini predstavljaju svaki po jednu porodicu od šest glava, dakle svi zajedno jednu sveukupnu masu od $43\frac{3}{4}$ miliona ljudi. Mi isto tako možemo izračunati koliko traje »cijela vječnost«, za čijeg trajanja »proletarijat u svojstvu čovječanstva može da polaže pravo na svu zemlju«, u najmanju ruku Sjedinjenih Država. Kada bi stanovništvo Sjedinjenih Država raslo u istoj mjeri kao do sada (tj. kad bi se ono u 25 godina udvostručilo), onda ta »cijela vječnost« ne bi trajala ni punih 40 godina; za to vrijeme bi 1400 miliona jutara bilo okupirano, pa onima koji bi došli poslije njih ne bi preostalo *ništa* više na što bi »polagali pravo«. Ali, kako bi se dijeljenjem zemlje mnogo povećalo doseljavanje, to bi Kriegeova »vječnost« još ranije mogla da postane »cijela«. Naročito ako se pomisli da zemlja za 44 miliona ne bi ni za sada postojeći evropski pauperizam bila dovoljan odvodni kanal, jer je u Evropi svaki deseti čovjek pauper, a sama Britanska Ostrva liferuju ih 7 miliona. Jedna slična ekonomska naivnost nalazi se u članku »Ženama« (br. 13), gdje Kriege misli, kada bi grad Njujork razdijelio na Long Ajlendu svojih 52 000 jutara, da bi to bilo dovoljno da se »odjedanput« Njujork oslobodi svakog pauperizma, bijede i zločina za vječita vremena.

Da je Kriege pokret za slobodu zemlje shvatio kao pod određenim okolnostima nužan prvi oblik proleterskog pokreta, kao pokret koji se po životnom položaju klase iz koje proizlazi nužno mora dalje da razvija u jedan komunistički pokret, da je on pokazao kako su u Americi komunističke tendencije morale prvobitno da nastupe u ovoj svakom komunizmu prividno protivrječnoj agrarnoj formi — onda se tome ne bi imalo šta da prigovori. Ali ovako on proglašava jedan svakako još drugorazredni oblik pokreta stvarnih, određenih ljudi za stvar čovječanstva, predstavlja ga, protiv svojeg vlastitog uvjerenja, kao krajnji, najviši cilj svakog pokreta uopšte, i time određene ciljeve tog pokreta pretvara u čistu sentimentalnu besmislicu.

On, međutim, u istom članku (br. 10) pjeva svoju trijumfalnu pjesmu dalje:

•Time bi se ostvarili stari snovi Evropljana, njima bi se na ovoj strani Okeana pripremlilo jedno stanište koje bi oni imali samo da nasele i radom svojih ruku da oplode, kako bi svim tiranima svijeta mogli doviknuti:

Ovo je *moja* kućica
koju vi niste gradili,
Ovo je *moje* ognjište
Zbog čijeg mi žara zavidite.⁽⁴⁾

On bi mogao dodati: Ovo je *moje* dubre, koje smo ja i moja žena, dijete, sluga, služavka i stoka proizveli. Koji su to, pak, Evropejci čiji se »snovi« ovdje ostvaruju? Nisu to komunistički radnici, nego bankrotirani trgovčiči i zanatlije ili upropašćeni sitni seljaci, koji idu za srećom, da bi u Americi opet postali malograđani i seljaci. I kakva je to »želja« koja treba da se ostvari sa 1400 miliona jutara? Nikakva druga nego ona da se *svi ljudi pretvore u privatne vlasnike*, jedna želja koja je upravo toliko izvodljiva i toliko komunistička koliko i želja da se svi ljudi pretvore u careve, kraljeve i pape. Kao konačni ogled Kriegeova poznavanja komunističko-revolucionarnih pokreta i ekonomskih odnosa da stavimo ovdje još ovu rečenicu:

•*Svaki* čovjek bi od svakog zanata imao barem toliko da nauči da bi u slučaju nužde mogao neko vrijeme sam da se snalazi, ako bi kojom nesrećom bio otrgnut od ljudskog društva.

Svakako je mnogo lakše »izlivati« »ljubav« i »odanost« nego se baviti razvitkom stvarnih odnosa i praktičnih pitanja.

TREĆI ODJELJAK

Metafizičke fanfaronade

U 13. broju lista »Der Volks-Tribun«: »Odgovor Sollti«.

1) Kriege ovdje tvrdi da on »nije navikao da u goloj pustinji apstrakcije izvodi logičke plesove na konopcu«. Da on, doduše, ne pleše »logički«, ali da on ipak »pleše« na jednom filozofskom i od lju-baznih fraza sukanom »konopcu«, to proizlazi iz svakog broja lista »Der Volks-Tribun«.

2) Rečenicu da »pojedini čovjek individualno živi« (što je već jedna besmislica) izražava Kriege u sljedećem nelogičnom »plesu na konopcu«: »sve dotle dok je ljudski rod još uopšte predstavljen u individuama«,

3) zavisice od »volje« stvaralačkog duha čovječanstva«, koji nigdje ne postoji, da se »današnjem stanju stvari učini kraj«.

4) Ideal komunističkog čovjeka je sljedeći: »On nosi žig roda« (ko to ne čini već sada potpuno sam od sebe?), »određuje svoje vlastite ciljeve prema ciljevima roda« (kao da je rod lice koje bi moglo da ima ciljeve!) »i samo stoga traži da postane sasvim svoj, kako bi se sa svim što on jest i što bi mogao da postane mogao predati rodu«. (Potpuna požrtvovanost i samoskrusjenost pred jednom fantastičnom halucinacijom.)

5) Položaj pojedinog čovjeka prema rodu karakterizuje se i u sljedećoj beskrajnoj besmislici: »Svi mi i naša posebna djelatnost samo smo simptomi velikog kretanja koje se vrši duboko u unutrašnjosti čovječanstva«. »Duboko u unutrašnjosti čovječanstva« — gdje li je to? Prema ovoj rečenici su, dakle, stvarni ljudi samo »simptomi«, oznake jednog »kretanja« koje se vrši »u unutrašnjosti« jednog misaonog fantoma.

6) Borbu za komunističko društvo ovaj seoski popa pretvara u »traženje onog velikog duha zajednice«. Po njemu se ovaj »veliki duh« »lijepo i puno pjenuša iz *pehara pričesti*« i kao »sveti duh plamti iz bratovljeva oka«.

Pošto je tako revolucionarni komunistički pokret pretvoren u »traženje« svetog duha i svete pričesti, Kriege, naravno, može da tvrdi i to da ovaj duh »treba samo da bude poznat pa da sve ljude poveže u ljubavi«.

7) Ovom metafizičkom rezultatu prethodi sljedeća zamjena *komunizma pričestu*: »Duh koji vlada svijetom, duh koji zapovijeda buri i oluji (!!!), duh koji liječi slijepu i gubavu, duh koji svim ljudima daje da piju *jedno vino*« (mi bismo radije više sorti vina) i da »jedu *jedan hljeb*« (francuski i engleski komunisti postavljaju više zahtjeva), »duh koji je tu *vječan i sveprisutan*, to je duh zajednice«. Ako je taj »duh« »vječan i sveprisutan«, onda se nikako ne može shvatiti kako je po Kriegeu privatna svojina toliko vremena mogla da egzistira. Ali dabome, on nije bio »saznat«, i stoga je bio »vječan i sveprisutan« samo u njegovoj vlastitoj uobrazilji.

Ovdje, dakle, Kriege u *ime komunizma* propovijeda staru religioznu i njemačko-filozofsku fantaziju, koja *direktno protivrječi komunizmu*. Vjera, i to vjera u »sveti duh zajednice«, posljednja je stvar koja se traži za sprovođenje komunizma.

ČETVRTI ODJELJAK

Religiozna preklapanja

Razumije se da Kriegeova ljubavna trabunjanja i suprotstavljanje egoizmu nisu ništa drugo nego bombastična objavljenja jedne u religiju duboko potonule duše. Mi ćemo vidjeti kako Kriege, koji se u Evropi izdavao za ateistu, ovdje pod firmom komunizma nastoji da proturi sve infamije hrišćanstva i kako sasvim dosljedno završava *samoskrnavljenjem čovjeka*.

Članci u br. 10 »Šta hoćemo« i »H[ermann] Kriege Harrou Harringu« određuju cilj komunističke borbe ovako:

1) »Religiju ljubavi učiniti istinom i odavno željenu zajednicu blaženih nebeskih stanovnika stvarnošću.« Samo što Kriege previda da su ova hrišćanska sanjarstva samo fantastičan izraz postojećeg svijeta, i da stoga njihova »stvarnost« već *egzistira* u rdavim odnosima ovog postojećeg svijeta.

2) »Mi u ime one religije ljubavi zahtijevamo da gladan bude nahranjen, žedan da bude napojen i go odjeven.« Taj zahtjev se već 1800 godina do gađenja ponavlja i bez ikakva uspjeha.

3) »Mi učimo pružati ljubav«, da bi se

4) »ljubav primala«.

5) »U vašem carstvu ljubavi ne mogu boraviti đavoli.«

6) »Njegova« (čovjekova) »je najsvetija potreba da se, sa čitavom svojom individualnošću, rastvori u društvu ljubećih bića, prema kojima on ne može više ništa da održi, nego samo

7) svoju bezgraničnu ljubav«. S ovom bezgraničnošću mislilo bi se da je teorija ljubavi došla do svojeg vrhunca, koji je tako visok da se pri tome ne može više ništa da zamisli; stvar, međutim, ide još više.

8) »Ovaj žarki izliv ljubavi, ova predanost svima, ovaj božanski poriv ka zajednici — šta je to drugo nego najpunija unutrašnja religija komuniste, kojoj samo nedostaje jedan odgovarajući spoljni svijet da bi se ona u punom ljudskom životu izrazila.« Izgleda, međutim, da je sadašnji »spoljni svijet« potpuno dovoljan da bi Kriege mogao svoju »najpuniju unutrašnju religiju«, svoj »božanski poriv«, svoju »predanost svima« i svoj »žarki izliv« u svojem »punom ljudskom životu« najopširnije da »izrazi«.

9) »Zar mi nemamo pravo da dugo suzdržavane želje religioznog srca uzimamo ozbiljno i da u ime siromašnih, nesrećnih i odbačenih pođemo u borbu za konačno ostvarenje lijepog carstva bratske ljubavi?« Kriege, dakle, polazi u borbu da bi ozbiljno uzeo želje ne stvarnog, profanog, nego religioznog, ne stvarnom bijedom ogorčenog, nego blaženom fantazijom naduvenog srca. On svoje »religiozno

srce« dokazuje odmah time što kao sveštenik, pod tuđim imenom, naime u ime »siromašnih«, polazi u borbu, i to tako što jasno daje na znanje da njemu samom nije komunizam potreban, da on polazi u boj samo iz velikodušnog, odanog, rasplinutog požrtvovanja za »siromašne, nesrećne i odbačene«, kojima je on potreban, — jedno uzvišeno čuvstvo koje grudi tog poštenjaka, u njegovim usamljenim, tužnim časovima, sve više nadimlje, odnoseći prevagu nad svim jadima ovog rdavog svijeta.

10) Kriege završava svoju bombastičnost: »Ko takvu partiju ne pomaže, taj s pravom može biti tretiran kao neprijatelj čovječanstva.« Izgleda da ova, netolerantna rečenica protivrječi »predanosti svima«, »religiji ljubavi« prema svima. Ali je ona jedan sasvim konzekventan zaključak iz ove nove religije, koja, kao i svaka druga, sve svoje neprijatelje smrtno mrzi i progoni. Neprijatelj partije se sasvim konzekventno pretvara u heretika time što se neprijatelj stvarno egzistentne partije, s kojim se bori, pretvara u grešnika prema čovječanstvu koje egzistira samo u uobrazilji grešnika koji mora biti kažnjen.

11) U pismu Harrou Harringu se kaže: »Mi ćemo sve siromahe svijeta dići na ustanak protiv mamona, pod čijim su bičem osuđeni da budu mrcvareni, i kada tog strašnog tiranina oborimo s njegova starog prijestola, onda ćemo čovječanstvo povezati ljubavlju, onda ćemo ga učiti da zajednički radi i zajednički uživa, kako bi davno obećano carstvo radosti najzad bilo ostvareno.« Da bi se razljutio na modernu vladavinu novca, on je najprije morao da pretvori u idol mamona. Ovaj idol biva oboren — kako, to nismo saznali; revolucionarni pokret proletarijata svih zemalja svodi se na jedan ustanak — i kada taj prevrat bude izvršen, doći će profeti, »mi«, koji ćemo proletera »učiti« šta dalje da radi. Ovi profeti će »učiti« svoje učenike, koji se ovdje pojavljuju s jednim čudnim nepoznavanjem svojih vlastitih interesa, »kako će raditi i uživati«, i to ne da bi »zajednički radili i uživali«, nego, naprotiv, samo zato da bude ispunjeno Sveto pismo i da ne ispadne da su neki fantasti prije 1800 godina uzalud proricali. — Ovaj manir proricanja ponavlja se i drugdje, na primjer:

u broju 8. »Šta je proletarijat?« i »Andreas Dietsch«, kao

a) »Proleter, čas vašeg oslobođenja je došao«,

b) »Hiljade srca kucalo je radosno, likujući u susret velikom vremenu obećanja« — naime »onog velikog carstva ljubavi... za odavno žudeno carstvo ljubavi.«

c) U broju 12, »Odgovor Kochu, antipopu«.

»Već sijeva evanđelje beskrajnog izbavljenja svijeta od oka od oka« i — štaviše — »od ruke do ruke. Ovo čudo od »sijevajućeg evanđelja«, ovaj besmisao od »beskrajnog izbavljenja svijeta«, potpuno odgovara drugom čudu: da se davno napuštena proročanstva starih evanđelista, protiv svakog očekivanja, ispunjavaju preko Kriegea.

12) S ovog religioznog stanovišta odgovor na sva stvarna pitanja može da se sastoji samo od nekoliko religiozno-zanesenjačkih slika, koje zamagljuje svaki smisao, i nekoliko pompeznih etiketa, kao što su »čovječanstvo«, »humanitet«, »rod« itd., i od pretvaranja svakog stvarnog čina u jednu fantastičnu frazu. To se naročito pokazuje u članku »Šta je proletarijat?« (br. 10). Na ovo naslovno pitanje odgovara se: »Proletarijat je čovječanstvo« — jedna svjesna laž, prema kojoj komunisti idu na ukidanje čovječanstva. Ovaj odgovor, »čovječanstvo«, ima da bude isti onaj koji je Sieyès dao na pitanje: Šta je tiers-état?⁶¹ Dokaz kako Kriege zaboravlja istorijske činjenice. To on odmah još jednom dokazuje u svojem policemjerenju američkog antirentnog pokreta: »I šta, najzad, kada bi ovaj proletarijat u svojem svojstvu čovječanstva« (nužna karakterna maska pod kojom on mora da nastupa — tek što je proletarijat bio čovječanstvo, sada je već čovječanstvo samo svojstvo proletarijata) »za svu vječnost tražio čitavu zemlju kao svoj nesporni posjed?« Vidi se kako se čak jedan vrlo jednostavan, praktičan pokret pretvara u prazne fraze, kao što su »čovječanstvo«, »nesporni posjed«, »čitava vječnost« itd., i stoga se i ne ide dalje od samog »traženja«. — Osim običnih krilatica, kao što je »izgnanik« itd., čemu se pridružuje i religiozno »prokletstvo«, sva Kriegeova saopštenja o proletarijatu ograničavaju se na sljedeće mitološko-biblijske slike:

- »Okovani Prometej«,
- »Jagnje božje koje nosi grijehе svijeta«,
- »Lutajući Jevrejini«,

i onda konačno biva postavljeno značajno pitanje: »Zar će čovječanstvo vječito, kao skitnica bez zavičaja, lutati Zemljom?« A upravo je isključivo naseljavanje jednog dijela »čovječanstva« na Zemlji trn u njegovu oku!

13) Kriegeova religija pokazuje svoju uvjerljivu poentu u sljedećem pasusu: »Mi imamo još nešto više da radimo, a ne samo da se brinemo za svoje *bijedno sopstvo*«, mi pripadamo čovječanstvu.« S ovom infamnom i odvratnom servilnošću prema od »samog sebe« odvojenom i drukčijem »čovječanstvu«, koje je tako metafizička i u njega čak religiozna fikcija, s ovim svakako vrlo »bijednim« ropskim ponižavanjem završava ova religija, kao i svaka druga. Takva nauka, koja propovijeda uživanje u ulizištvu i samopreziranju, savršeno je podesna za valjane — *monahe*, ali nikada za energične ljude, i ni-pošto u vrijeme borbe. Trebalo bi još samo to da ovi valjani monasi kastriraju svoje »bijedno sopstvo« i da time dovoljno dokažu svoje povjerenje u sposobnost »čovječanstva« da samo sebe stvara! — Ako Kriege ne zna da iznese ništa bolje nego ove bijedno stilizovane sentimentalnosti, svakako bi pametnije učinio da svojeg »oca Lamennais-a« u svakom broju lista »Der Volks-Tribun« stalno i stalno prevodi.

Kakve posljedice ima ova Kriegeova religija beskrajnog sažaljenja i bezgranične predanosti, dokazuju moljakanja za rad, koja figuriraju gotovo u svakom broju lista »Der Volks-Tribun«. Tako u 8. broju čitamo:

»Rad! Rad! Rad!«

»Zar među svom tom mudrom¹ gospodom nema nikoga ko ne bi smatrao izgubljenim trudom da se poštenim porodicama pritavi hrana i bespomoćni mladi ljudi sačuvaju od bijede i očajanja? Tu je, najprije, Johann Stern iz Meklenburga, još uvijek bez posla, a on ipak ne traži ništa drugo nego da dirinči za kakvog kapitalistu i da pri tome zaradi toliko hljeba koliko je potrebno da bi mogao dalje da radi — ta zar je to prevelik zahtjev u civilizovanom društvu? — I onda Karl Gescheidt iz Badena, mlad čovjek s izvrsnim sposobnostima i ne bez višeg školskog obrazovanja — on izgleda tako vjeran, tako dobar, ja garantujem za to, on je samo poštenje . . . Pa i jedan starac, i još više mladih ljudi mole za posao da bi svojim rukama zaradili svoj hljeb nasušni. Ko može da pomogne, neka više ne odlaže, ili će mu jednom njegova savjest oduzeti san, onda kada mu on bude najpotrebniiji. Vi, dabome, možete reći: tu su hiljade koje uzalud vapiju za poslom, a svima ipak ne možemo pomoći. — Mogli biste, mogli, ali ste vi robovi egoizma i nemate hrabrosti da nešto učinite. Ali ako svima ne možete pomoći, pokažite barem da ste sačuvali još jedan mali ostatak ljudskog osjećanja, pa pomozite onolikom broju pojedinaca koliko vam je mogućno.«

Naravno, kada bi htjeli, oni bi mogli da pomognu većem broju pojedinaca nego što im je to mogućno. To je ta praksa, stvarno vršenje samoponižavanja i samopreziranja koje ova nova religija propovijeda.

PETI ODJELJAK

Kriegeovo lično nastupanje

Kakvo je Kriegeovo lično stanovište u njegovu listu, vidi se jasno iz gornjih mjesta. Zato ističemo samo neke tačke.

Kriege nastupa kao *prorok*, stoga nužno i kao emisar jednog tajnog saveza esejaca^[6], »saveza pravednosti«. Ako on zato ne govori u ime »potlačenih«, govori u ime »pravednosti«, ali ne obične pravednosti, nego pravednosti »saveza pravednosti«. Ne samo što mistifikuje *samog sebe*, nego mistifikuje i *istoriju*. Stvarni istorijski razvitak komunizma u raznim zemljama Evrope, koje on ne poznaje, on mistifikuje time što porijeklo i napredovanje komunizma prebacuje na fabulozne, romaneskne i izmišljene intrige ovog saveza esejaca. O ovome pogledaj sve brojeve, osobito odgovor Harrou Harringu, gdje su date i najbezumnije fantazije o moći ovog saveza.

¹ U listu »Der Volks-Tribun«, br. 8: bogatom.

Kao pravi *apostol ljubavi*, Kriege se najprije obraća ženama, za koje ne vjeruje da bi mogle biti tako izopačene da bi se oglušile o riječi srca koje kuca ljubavlju, a zatim zatečenim agitatorima »sinovski i pomirljivo« — kao »sin« — kao »brate« — kao »voljeni brate« — i konačno kao *čovjek bogatašima*. Tek što je stigao u Njujork, on šalje raspise svim bogatim njemačkim trgovcima, stavlja im na grudi pucaljke ljubavi, čuva se vrlo dobro da ne kaže šta od njih hoće, potpisuje se čas »Jedan čovjek«, čas »Jedan prijatelj ljudi«, čas, opet, »Jedna budala« — i, »biste li vjerovali, moji prijatelji?«, niko se ne upušta u ta njegova zvučna izmotavanja. Niko se tome ne može čuditi sem samog Kriegea. — Poznate, već citirane ljubavne fraze začinjavaju se ponekad uzvicima, kao (u br. 12, »Odgovor Kochu«): »Hura! Živjela zajednica! Živjela jednakost! Živjela ljubav!« Praktična pitanja i sumnje (br. 14, »Odgovor Conzeu«) zna on sebi da objasni samo iz svjesne pakosti i zatucanosti. Kao pravi prorok i otkrovitelj ljubavi, on izražava svu histeričnu razdražljivost jedne prevarene plemenite duše zbog rugalica, nevjernika i ljudi starog svijeta, koji se njegovom slatkom ljubavnom toplinom ne daju magijski pretvoriti u »srećne stanovnike neba«. U takvom mračno-sentimentalnom raspoloženju, on im (u br. 11, pod etiketom »Proljeće«) dovikuje: »Stoga vi koji nam se danas rugate, vi ćete uskoro postati pobožni, jer znajte, nastaje proljeće.«

Napisano 11. maja 1846.

Rasturano u maju 1846. kao litografisan cirkular.

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx – Engels – Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 3 – 21.

Prevod s njemačkog

The Northern Star, AND NATIONAL TRADES' JOURNAL.

VOL. X. NO. 446

LONDON, SATURDAY, MAY 30. 1846.

PRINTED BY
Wm. Phillips and Son, at the
Northern Star Office, 11, Abchurch Lane, London, E.C.

[Friedrich Engels]

Povreda pruskog ustava

U Pruskoj postoji zakon od 17. januara¹ 1820, kojim se kralju zabranjuje da zaključuje bilo kakve državne dugove bez pristanka Skupštine staleža², skupštine koja, kao što je poznato, još ne postoji u Pruskoj.^[7] Taj zakon je za Pruse jedina garantija da će nekad ipak dobiti ustav, koji im je obećavan od 1815. Pošto se van Pruske uglavnom ne zna da postoji taj zakon, vlada je 1823. uspjela da pozajmi^[8] u Engleskoj *tri miliona funti* — to je prva povreda. Poslije francuske revolucije od 1830. pruska vlada je morala da izvrši široke pripreme za rat, koji je tada izgledao vjerovatan; nemajući novca, ona je udesila da »Društvo za preookeansku trgovinu^[9], jedno državno preduzeće, pozajmi dvanaest miliona talira (1 700 000 funti), koje je država, naravno, i garantovala i utrošila — to je druga povreda. I ne govoreći o manjim povredama, kao što su zajmovi od po nekoliko stotina hiljada funti koje je zaključilo isto preduzeće, pruski kralj je upravo počinio i treći veliki prekršaj. Pošto je to preduzeće, kako izgleda, iscrplo svoj kredit, Pruska banka, koja je isto tako isključivo državno preduzeće, dobila je od kralja ovlaštenje da emituje novčanice do iznosa od deset miliona talira (1 350 000 funti). Odbivši $3\frac{1}{3}$ miliona za depozit i $\frac{2}{3}$ miliona za povećane troškove ustanove, to se stvarno svodi na »indirektni zajam« od šest miliona talira, ili blizu milion funti, za koji će biti odgovorna država, jer Pruska banka zasad nema partnera među privatnim kapitalistima. Treba se nadati da Prusi, naročito buržoazija, koja je najviše zainteresovana za ustav, neće propustiti da protiv ovoga energično protestuju . . .

Naslov originala:

Violation of the Prussian Constitution

Napisano u maju 1846. Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 446 od 30. maja 1846.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ U listu »The Northern Star« pogrešno: 22. juna. — ² Docnije Ujedinjenog landtaga.

Karl Marx — Friedrich Engels

[Pismo briselskog komunističkog
dopisnog komiteta G. A. Köttgenu^[10]]

Brisel, 15. juna 1846.

G[ustavu] A[dolphu] Köttgenu da ovo dalje prenese.

Žurimo da odgovorimo na Vaš poziv koji ste nam poslali prije nekoliko dana.

Potpuno se slažemo s Vašim mišljenjem da njemački komunisti moraju da izađu iz svoje dosadašnje izolacije i uspostave trajne međusobne odnose; isto tako se slažemo da su nužna književna društva za čitanje i diskusiju. Jer komunisti moraju prvo među sobom da raščiste šta se ne može u dovoljnoj mjeri postići bez redovnih sastanaka na kojima će se diskutovati o pitanjima komunizma. Zatim, potpuno se slažemo s Vama i u tome da se moraju rasturati jevtina izdanja popularnih spisa i brošura komunističke sadržine. U bliskoj budućnosti energično se treba prihvatiti i jednog i drugog. Vi priznajete nužnost da se ustanove redovne novčane uplate. U vezi s tim moramo da odbijemo Vaš prijedlog da se tim iznosima pomažu pisci i da im se tako obezbijedi ugodan život. Po našem mišljenju, ti iznosi se mogu upotrebljavati samo za štampanje jevtinih komunističkih letaka i brošura i za podmirivanje troškova koje nameće korespondencija, uračunavajući i korespondenciju s inostranstvom. Biće nužno da se odredi minimum mjesečnih uplata da bi se u svako doba imao pouzdan pregled koliko se novaca može upotrijebiti u zajedničke svrhe. Nužno je, zatim, da nam saopštite imena članova Vašeg komunističkog društva — pošto moramo znati, kao što Vi znate o nama, s kojim ljudima imamo posla. Najzad, očekujemo da nam navedete visinu mjesečnih iznosa određenih za zajedničke svrhe, pošto što brže treba pristupiti štampanju nekih popularnih brošura. Jasno je, i za to nije potreban nikakav dokaz, da ove brošure ne mogu izaći u Njemačkoj.

O Bundestagu, pruskom kralju, pokrajinskim skupštinama itd. stvarno gajite velike iluzije. Apel bi mogao imati efekta samo kad bi u Njemačkoj već postojala jaka i organizovana komunistička partija, a nje još nema. Peticija je dobra samo onda kad se osjeća i kao prijetnja iza koje stoji kompaktna i organizovana masa. Jedino što možete učiniti, ukoliko to dozvoljavaju Vaši uslovi, jeste da podnesete peticiju s *mnogobrojnim*, impozantnim potpisima radnika.

Smatramo da sad još nije vrijeme za sazivanje komunističkog kongresa. Tek kad se u cijeloj Njemačkoj obrazuju komunistička društva i skupe sredstva za akciju, može se s izgledima na uspjeh sazvati kongres sastavljen od delegata tih posebnih društava. Zato je to nemoguće prije iduće godine.

Do tada je jedino sredstvo zajedničkog rada sporazumijevanje putem pisama odnosno redovna *korespondencija*.

Odavdje se već s vremena na vrijeme vodi prepiska s engleskim i francuskim komunistima kao i njemačkim komunistima u inostranstvu. Kad god budemo dobili izvještaje o komunističkom pokretu u Engleskoj i Francuskoj, obavještavaćemo Vas o tome, i u našoj stalnoj prepisci s Vama javljaćemo Vam i o svemu drugom što budemo saznali.

Molimo Vas da nam date *pouzdanu* adresu (i da na pečatu više ne stavljate puno ime, kao G. A. Köttgen, pa da se odmah vide i pošiljalac i primalac).

A nama pišite na sljedeću *sasvim pouzdanu* adresu:

Monsieur Ph[ilippe] Gigot, 8, Rue de Bodembroek, Bruxelles.

K. Marx F. Engels Ph. Gigot F. Wolff¹

Weerth Vas pozdravlja, trenutno je u Amijenu.

Ako biste ostvarili svoju namjeru u vezi s peticijom, to bi Vas dovelo samo do toga da k[omunistička] partija javno pokaže svoju slabost i istovremeno vladi ukaže na imena ljudi na koje ona treba posebno da motri. Ako ne možete da sastavite peticiju radnika s najmanje 500 potpisa, onda je bolje da podnesete peticiju za progresivni porez na imovinu, kao što to namjeravaju da učine buržuji u Trijeru, a ako se tamošnji buržuji ni u tome ne pridruže, eh bien², pridružite im se privremeno u javnim demonstracijama, postupajte jezuitski, oslobodite se prave njemačke čestitosti, prostosrdačnosti i valjanosti, i potpisujte i podržavajte buržoaske peticije za slobodu štampe, za ustav itd. Kad se to ostvari, nastaće nova era k[omunističke] propagande. Naša sredstva se povećavaju, suprotnost između buržoazije i proletarijata se zaoštrava. U partiji se mora podržavati sve ono što

¹ U originalu: Wolf — ² pa dobro

pomaže kretanju naprijed, i ne smije biti nikakvog dosadnog morali-sanja. Uostalom, za korespondenciju morate izabrati stalni komitet za skiciranje pisama koja ćete nam slati, i koji će voditi diskusije i redovno se sastajati. Inače će stvari ići neredovno. Za skiciranje pi-sama morate izabrati onoga za koga smatrate da tome najviše odgo-vara. Ličnih obzira ne smije biti, to sve kvari. Naravno, nas treba obavijestiti o imenima članova komiteta.

Pozdrav
gore potpisani

Objavljuje se prema izdanju:
Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,
Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 20 - 22.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

O Pruskoj banci

Vjerovatno ste već čuli da se plan pruskog kralja o pravljenju papirnog novca pokazao neizvodljiv. Dvojica od upravljača Državnih dugova odbili su da potpišu nove novčanice, smatrajući ih novim državnim dugom i, prema tome, podložnim odobrenju od strane Skupštine staleža. Da bi pokazao da može napraviti novca koliko hoće, Friedrich Wilhelm IV je sada smislio mnogo bolji plan. Umjesto da napravi deset miliona, on pravi trideset — dvadeset miliona papirnog i deset miliona dobrog, solidnog, zlatnog i srebrnog novca. On predlaže da se deset miliona kapitala dobije putem akcija, »koje, kako izgleda, neće donositi dividendu, nego samo 3,5 odsto kamate, i koje će moći da se prenose samo ako vlasnik umre, kako bi se očuvala od špekulacije«!!! Elem, da li biste vi ovo nazvali *akcijama*? Zašto da ne? Njegovo prusko veličanstvo dekretira da one *budu* akcije, i gaji ludu nadu da će naći mnogo kapitalista koji će biti toliko glupi da ulože deset miliona talira u takve neprenosive, nezgrapne, bankovne hartije od tri i po! I to baš u vrijeme kad špekulišući železničkim akcijama mogu da izvuku sasvim drukčiji procenat. Kad kralj nađe gomilu budala koja mu je potrebna, i tako pozajmi deset miliona u *metalnom novcu*, on će onda emitovati *dvadeset* miliona u papirnom novcu i tako povećati državni dug za »ukupnu sumu od trideset miliona«. Odista, lijep način da se dođe do para! Sabrati trideset miliona kad se ne može dobiti deset.

Naslov originala:

The Prussian Bank Question

Napisano krajem juna 1846.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 451 od 4. jula 1846.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx — Friedrich Engels

Pozdravna adresa njemačkih demokratskih
komunista iz Brisela
gospodinu Feergusu O'Connoru

Poštovani gospodine!

Koristimo se prilikom Vašeg sjajnog izbornog uspjeha u Notingemu da bismo čestitali Vama, a preko Vas i engleskim čartistima, na toj značajnoj pobjedi. Mi smatramo poraz jednog ministra slobodne trgovine¹, pošto je ogromna čartistička većina glasala dizanjem ruku^[11], i to u isto vrijeme kada principi slobodne trgovine trijumfuju^[12] u zakonodavnom tijelu, mi to smatramo, gospodine, znakom da su radne klase Engleske savršeno svjesne stava koje one poslije pobjede slobodne trgovine imaju da zauzmu. Mi iz te činjenice zaključujemo da one vrlo dobro znaju da se sada, kad je buržoazija sprovela svoju glavnu mjeru i kada ima samo da zamijeni sadašnji slabi lavirajući kabinet jednom energičnom, stvarnom vladom buržoazije da bi postala priznata vladajuća klasa Vaše zemlje, da se sada mora da riješi velika borba između kapitala i rada, između *buržuja* i *proletera*. Poprište je sada čisto, pošto se provincijsko plemstvo povuklo iz borbe; buržoazija i radnička klasa sada su jedine klase među kojima je mogućna borba. Protivničke partije imaju svoje bojne pokliče koje im nameću njihovi interesi i međusobna pozicija; buržoazija traži »proširenje trgovine svim mogućnim sredstvima i vladu sastavljenu od lankaširskih fabrikanaata pamučnih tkanina, koja će to sprovesti«; radnička klasa traži »demokratsko preinačenje ustava na osnovi Narodne povelje«^[13], čime bi radnička klasa postala vladajuća klasa Engleske. Mi se radujemo što vidimo da su engleski radnici savršeno dobro obaviješteni o tom izmijenjenom položaju partija, o novom periodu čartističke agitacije, koji je nastupio s konačnim porazom treće partije, aristokratije, o istaknutom položaju koji će i koji

¹ J. C. Hobhouse-a

mora odsada čartizam da zauzme, uprkos »konspirativnom ćutanju« buržoaske štampe; i konačno, o novom zadatku koji im je ovim novim okolnostima postavljen. Da su oni tog zadatka potpuno svjesni, dokazuje njihova namjera da prilikom sljedećih općih izbora *izidu na glasanje*.

Mi Vam, gospodine, moramo čestitati naročito na Vašem briljantnom izbornom govoru u Notingemu i na snažnom prikazu suptrotnosti između demokracije radničke klase i liberalizma buržoazije.

Mi Vam, osim toga, čestitamo na jednodušno izglasanom povjerenju u Vas, što je spontano prihvatila sva čartistička korporacija prilikom kleveta od strane Thomasa Coopera, tog vajnog *poštenjaka*. Čartistička partija može da ima samo koristi od isključenja takvih prerušenih buržuja, koji, dok se, radi popularnosti razmeću imenom čartista, nastoje da se dodvore srednjim klasama ličnim ulaganjem njihovim literarnim predstavnicima (kao što su Countess of Blessington, Charles Dickens, D. Jerrold i drugi Cooperovi »prijatelji«) i predlaganjem tako bijednih i infamnih bapskih doktrina kao što je doktrina »non-résistance«.¹

Najzad, gospodine, moramo Vama i Vašim saradnicima da zahvalimo na izvrsnom i značajkom rukovođenju listom »*The Northern Star*«.^[14] Mi se nijednog trenutka ne ustežemo izjaviti da je »*The Star*« jedini engleski list (osim, možda, lista »*The People's Journal*«, poznatog nam samo iz lista »*The Star*«) koji poznaje stvarno stanje partija u Engleskoj, koji je stvarno i suštastveno demokratski, koji je slobodan od nacionalnih i religioznih predrasuda, koji gaji simpatije za demokrate i radnike (danas su oni gotovo jedno isto) čitavog svijeta, koji u svim tim tačkama izražava mišljenje engleske radničke klase, pa je stoga jedini engleski list koji stvarno zaslužuje da ga kontinentalni demokrati čitaju. Mi, pored toga, izjavljujemo da ćemo učiniti sve što je u našoj moći da povećamo tiraž lista »*The Northern Star*« na Kontinentu i da iz njega prevedeni izvodi budu objavljeni u što više kontinentalnih listova.

Kao priznati predstavnici mnogih njemačkih komunista u Njemačkoj, mi, poštovani gospodine, imamo čast da izrazimo osjećanja njihova prijateljstva prema demokratima drugih zemalja.

Za njemačke demokratske komuniste u Briselu

Komitet:

Engels, Ph. Gigot, Marx

Brisel, 17. jula 1846.

Prvi put objavljeno u listu
»*The Northern Star*«, br. 454 od 25. jula 1846.
Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ neodupiranja

[Friedrich Engels]

[Vlada i opozicija u Francuskoj]

Skupštinska tijela su se sada sastala. Dom perova, kao i obično, nema šta da radi pošto je riješio slučaj novovremenskog kraljoubice Josepha Henrija. Poslanički dom je mnogo zauzet verifikacijom poslaničkih mandata i koristi ovu priliku da bi pokazao duh kojim je nadahnut. Nikada, od revolucije 1830. godine, nisu se tu mogli vidjeti tako bezočna drskost i preziranje javnog mnjenja. Najmanje tri petine poslanika su prisni prijatelji vlade; drugim riječima, ili krupni kapitalisti, berzanski špekulanti i špekulanti željezničkim akcijama na Pariskoj berzi, bankari, krupni industrijalci itd., ili, pak, njihove pokorne sluge. Sadašnje zakonodavno tijelo je, više nego ijedno prethodno, ostvarenje Laffitte-ovih riječi koje je izgovorio sutradan poslije julske revolucije: »Odsada ćemo mi, bankari, vladati Francuskom.« To je najbolji dokaz da je vlada Francuske u rukama krupne novčane aristokratije, u rukama *haute-bourgeoisie*.¹ Sudbina Francuske ne rješava se ni u francuskoj vladi, ni u Senatu, pa ni u Poslaničkom domu, nego na Pariskoj berzi. Stvarni ministri nisu gospoda Guizot i Duchâtel, nego gospoda Rothschild, Fould i ostali krupni pariski bankari, čije ih ogromno bogatstvo pravi najistaknutijim predstavnicima ostalih u njihovoj klasi. Oni vladaju vladom, a sama vlada vodi brigu o tome da na izborima prođu samo oni ljudi koji su odani sadašnjem sistemu ili, pak, oni koji se ovim sistemom koriste. Sada su oni imali izvanredan uspjeh; vladin patronat i podmićivanje svake vrste, zajedno s uticajem krupnih kapitalista na ograničen broj birača (manje od 200 000), koji svi, manje-više, pripadaju njihovoj klasi, strah raširen među plutokratijom zbog sadašnjeg pokušaja kraljoubištva i, konačno, čvrsto uvjerenje da Louis-Philippe neće preživjeti sadašnja zakonodavna tijela (čija vlast prestaje 1851. godine) — sve ove stvari zajedno bile su dovoljne da uguše svaku ozbiljnu opoziciju u većini izbornih skupština. I sada, pošto se ovaj sadašnji parlament sastao, poslanici vode naročitu brigu o sebi. Nezavisni birači

¹ krupne buržoazije

poslali su stotine peticija i protesta protiv mandata članova vlade, u kojima se navodilo i dokazivalo, ili su se nudili dokazi, da su gotovo u svakom slučaju izbori bili sprovedeni uz najgrublje povrede zakona od strane državnih činovnika; u kojima se dokazivalo da su se primjenjivali podmičivanje, korupcija, zastrašivanje i tutorisanje svake vrste. Ali se većina na to nije ni najmanje obazirala. Svaki opozicioni poslanik koji bi protiv takvih strahota digao glas protesta bivao je učutkan zviždanjem, galamom i povcima: »Da glasamo! Da glasamo!« Svaka nezakonitost se pokriva sankcijom glasanja. Plutokrati uživaju u svojoj snazi, i naslućujući da to neće dugo trajati, oni sadašnji trenutak iskorišćavaju što bolje mogu.

Lako možete zamisliti da van ovog uskog kruga kapitalista postoji jedna opšta opozicija protiv sadašnje vlade i protiv onih čijim interesima ona služi. Centar ove opozicije je Pariz, gdje plutokrati imaju na birače tako malo uticaja da su od četrnaest poslanika departmana Sene samo dvojica vladinovci, dok ih dvanaestorica pripadaju opoziciji. Većina glasača buržoazije u Parizu pripada partiji Thiers-a i O. Barrot-a; oni traže da se zbaci isključiva vlast Rothschilda i kompanije, da se opet izvojuje častan i nezavisan položaj Francuske u njenim spoljnim odnosima, i možda nešto malo izborne reforme. Većina zanatlija, sitnih trgovaca i drugih koji ne glasaju radikalnijeg je tipa; oni traže izbornu reformu koja bi im dala pravo glasa. Oni su u izvjesnom broju i pristalice listova »*Le National*« i »*La Réforme*«⁽¹⁵⁾ i prilaze demokratskoj partiji, koja obuhvata većinu radnih klasa i podijeljena je u razne sekcije, od kojih najmnogobrojniju, barem u Parizu, čine komunisti. Sadašnji sistem napadaju sve ove razne sekcije i, naravno, svaka na drukčiji način. Ali se tu, prije kratkog vremena, pojavio jedan nov način napada, koji zaslužuje da bude spomenut. Neki radnik je napisao pamflet protiv glave tog sistema, ne protiv Louis-a—Philippe-a, nego protiv »Rothschilda I, kralja Jevreja«⁽¹⁶⁾. Uspjeh ovog pamfleta (on je već doživio kojih dvadeset izdanja) pokazuje koliko je ovaj napad bio pravilno usmjeren. Kralj Rothschild je bio prisiljen da objavi dvije odbrane od ovih napada jednog čovjeka kojega niko ne zna i čija se sva svojina sastoji od odijela koje na sebi nosi. Publika je ovaj spor primila s najvećim interesovanjem. Nekih trideset pamfleta objavljeno je pro i contra. Mržnja prema Rothschildu je ogromna, i jedan njemački list kaže da bi Rothschild mogao ovo uzeti kao opomenu da bi bolje učinio da je svoj glavni štab digao na nekom drugom mjestu, a ne na uvijek živom vulkanu Pariza.

Napisano oko 1. septembra 1846.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 460 od 5. septembra 1846,

»napomenom redakcije: »Od našeg specijalnog dopisnika.«

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Pruski ustav

Konačno se pojavilo ovo dugo očekivano djelo!^[17] Konačno je Pruska — ako povjerujemo listovima »The Times« i »The Globe«^[18] i nekim francuskim i njemačkim listovima — prešla u redove ustavnih zemalja. Pa ipak, »The Northern Star« je već dovoljno dokazao da ovaj takozvani ustav nije ništa drugo nego jedna zamka postavljena pruskom narodu, da bi ga prevarom lišila prava koja je pokojni kralj¹ obećao u vrijeme kad mu je bila potrebna narodna pomoć. Da Friedrich Wilhelm ovim takozvanim ustavom pokušava da dobije novac a da ne bude obavezan na koncesije javnom mnjenju, to je van svake sumnje. Demokratski listovi svih zemalja — u Francuskoj naročito »Le National« i »La Réforme«, pa čak i vladin »Journal des Débats«^[19] — slažu se s ovim mišljenjem. Sputana njemačka štampa muca riječi koje ne dopuštaju nikakav drugi zaključak nego taj da je napredna partija u Njemačkoj potpuno svjesna lukavih intencija svojeg »iskrenog, velikodušnog« kralja. Stoga se postavlja pitanje: hoće li kralj u svojim planovima imati uspjeha? Hoće li centralna skupština staleža biti dovoljno glupa ili strašljiva da garantuje novi zajam a da narodu ne obezbijedi široke slobode, pa da na taj način dade kralju sredstva da sadašnji sistem produži na neograničeno vrijeme?

Mi odgovaramo: ne, to ona neće, to ona ne može.

Dosadašnji način upravljanja u Pruskoj bio je posljedica uzajamnih odnosa plemstva i srednjih klasa u Pruskoj. Plemstvo je od svoje ranije moći, bogatstva i uticaja suviše izgubilo da bi kraljem vladalo onako kako je to ranije činilo. Buržoazija nije još bila dovoljno jaka da bi savladala mrtvu težinu plemstva, koje je kočilo njen komercijalni i industrijski napredak. Tako je kralj, predstavljajući centralnu državnu vlast i potpomognut brojnomo klasom državnih činovnika,

¹ Friedrich Wilhelm III

civilnih i vojnih, a imajući, osim toga, vojsku na raspolaganju, bio u stanju da pomoću plemstva priteže srednje klase i pomoću buržoazije plemstvo, laskajući sad interesima jednih, a sad interesima drugih i držeći što više u ravnoteži uticaj i jednih i drugih. Kroz ovaj stadij apsolutne monarhije prošle su gotovo sve civilizovane zemlje Evrope, i on je sada u tim najnaprednijim zemljama ustupio mjesto vladavini srednjih klasa.

Pruska, najnaprednija njemačka zemlja, nije dosad imala buržoaziju, bogatu, jaku, jedinstvenu i dovoljno energičnu da zbaci dominaciju apsolutizma i razbije ostatke feudalnog plemstva. Dva protivnička elementa, plemstvo i buržoazija, postavljeni su, ipak, u takve okolnosti da usljed prirodnog napretka industrije i civilizacije jedan (buržoazija) mora da u bogatstvu i uticaju napreduje, dok drugi (plemstvo) mora da opada, osiromašuje i sve više gubi svoj uticaj. Dok su se, stoga, prusko plemstvo i veleposjednici nalazili svake godine u sve gorjoj situaciji, najprije zbog razornih ratova s Francuskom početkom ovog stoljeća, a zatim zbog engleskih zakona o žitu^[20], koji su ih s tržišta ove zemlje istisnuli, pa onda zbog konkurencije Australije u jednoj od njihovih glavnih proizvodnih grana, u vuni, i zbog mnogih drugih okolnosti — buržoazija Pruske jačala je enormno u bogatstvu, u proizvodnim snagama i uticaju uopšte. Ratovi s Francuskom, izbacivanje engleske manufakturne robe s kontinentalnih tržišta, stvorili su u Pruskoj manufakturnu industriju; i kada je opet bio uspostavljen mir, novonastali industrijalci bili su dovoljno jaki da prisile vladu da im dade zaštitne carine (1818). Uskoro je osnovan i Carinski savez, koji je gotovo isključivo zastupao interese buržoazije.^[20] I, prije svega, žestoka konkurentska borba koja je nastala između raznih trgovačkih i industrijskih nacija u toku ovih posljednjih trideset godina mira prisilila je unekoliko indolentnu prusku buržoaziju bilo da dopusti da stranom konkurencijom bude potpuno upropašćena, ili da se s punom ozbiljnošću, kao i njeni susjedi, lati posla.

Napredak srednjih klasa bio je vrlo malo vidljiv sve do 1840. godine, kada im se učinilo da je stupanjem na prijesto novog kralja^[21] došao zgodan trenutak da i one pokažu da su se stvari u Pruskoj od 1815. godine u priličnoj mjeri promijenile. Nema nikakve potrebe da ponavljam kako je pokret srednjih klasa do tog vremena napredovao, kako su mu prilazili svi dijelovi kraljevstva dok mu, najzad, nisu pristupile sve srednje klase, jedan velik dio seljaštva i znatan dio plemstva. Predstavnički ustav, sloboda štampe, javni sudski pretresi, stalnost sudija, porotni sudovi — to su bili zahtjevi srednjih klasa. Seljaštvo ili sitni zemljoposjednici su vrlo dobro vidjeli — barem u prosvjećenijim dijelovima kraljevstva — da su takve mjere i u njihovom interesu, jer su to jedine mjere pomoću kojih su se oni mogli nadati da će se osloboditi ostataka feudalizma i da će

imati na zakonodavstvo onaj uticaj koji je za njih bio poželjan. Siromašniji dio plemstva mislio je da bi mu možda ustavni sistem dao takav položaj u zakonodavstvu kakav njegovi interesi zahtijevaju i da, u svakom slučaju, ovaj sistem za nj ne bi mogao da bude pogubniji od onoga pod kojim je on živio. Naročito je plemstvo prave Pruske i Poznanja, budući strašno pogođeno nemanjem tržišta za svoje proizvode, iz takvih razmišljanja prilazilo liberalnom pokretu.

Same srednje klase zapadale su sve više u bespomoćnu situaciju. One su u znatnoj mjeri proširile svoje manufakturne i rudarske koncernne, kao i svoje brodarstvo; one su bile glavni snabdjevači čitavog tržišta Carinskog saveza; njihovo bogatstvo i njihov broj mnogo su se povećali. Ali ih je za posljednjih deset do petnaest godina ogroman napredak engleskih manufakturnih i rudarskih operacija ugrožavao opasnom konkurencijom. Svako preobilje na engleskom tržištu bacalo je velike količine engleske robe na područje Carinskog saveza, gdje su se one prodavale po cijenama koje su bile štetnije po Nijemce nego po Engleze, jer su ovi posljednji, u periodima trgovinskog prosperiteta, pravili velike profite na američkom tržištu i drugim tržištima, dok su Prusi svoje proizvode mogli da prodaju samo u krugu svojeg vlastitog carinskog područja. Njihovim brodovima bio je pristup u luke drugih nacija gotovo uskraćen, dok su brodovi svih mogućih zastava ulazili u pruske luke pod uslovima koji su važili i za pruske. Tako su, iako u Pruskoj ima srazmjerno malo kapitala, nastupile teškoće da se taj kapital korisno investira. Izgledalo je da se trgovina nalazi pod neprestanim pritiskom; tvornice, mašinerija i poslovni kapital bili su polako ali stalno obezvrijeđivani; ove opšte neprilike bile bi samo trenutno prekidane željezničkim špekulacijama, koje su se za vrijeme posljednjih osam godina u Pruskoj pojavile. Ove špekulacije, dižući vrijednost gotovog novca, povećavale su obezvrijeđivanje poslovnog kapitala, dok i same, u prosjeku, nisu bile, zbog srazmjerno rijetkog stanovništva i slabo razvijene privrede u većem dijelu zemlje, osobito unosne. One su, ipak, još uvijek pružale bolje šanse za profit nego druge industrijske investicije, tako da je svako ko je mogao da raspolaže izvjesnim kapitalom učestvovao u njima. Uskoro su ove špekulacije dobile, kao što to obično biva, grozničav karakter i završile jednom krizom koja posljednjih dvanaestak mjeseci teško pritiskuje pruska novčana tržišta. Tako su se srednje klase početkom ove godine nalazile u jednoj vrlo nezgodnoj situaciji: novčana tržišta pod pritiskom vanredno velike oskudice u novcu; industrijska područja traže više nego ikada zaštitne carine, koje im je vlada uskratila; primorski gradovi traže navigacione zakone, kao jedino sredstvo da im se pomogne; i povrh svega toga, jedan skok cijena na tržištima žita, koji je zemlju doveo na ivicu gladi. Svi ovi uzroci nezadovoljstva djelovali su istovremeno, i zato još jače na narod; šleski ткачи u najvećoj bijedi; predionice pamuka obustavile rad; u rajnskoj oblasti

krupne industrije gotovo svi radnici van posla; rod krumpira većim dijelom propao, a hljeb po gladnogodinskim cijenama. Očividno je za srednje klase bio došao trenutak da iz ruku jednog imbecilnog kralja, slabog plemstva i samouobražene birokratije uzmu vlast i da je sami sebi obezbijede.

Čudnovata je činjenica, koja se ipak u svakoj revolucionarnoj epohi ponavlja, da je u istom trenutku kad je vodeća klasa jednog pokreta u najpovoljnijem položaju da taj pokret završi, stara, preživjela izvršna vlast prisiljena da tu istu vodeću klasu zove u pomoć. Tako 1789. u Francuskoj, kada su glad, slabi poslovi i cijepanje među plemstvom buržoaziju, tako reći, gurnuli u revoluciju — u tom istom trenutku našla je vlada svoja novčana vrela iscrpena i bila prinuđena da sazivom skupštine glavnih staleža⁽²²⁾ počne revoluciju. Tako 1847. u Pruskoj. U istom trenutku kada su indolentnije pruske srednje klase bile okolnostima gotovo prisiljene da mijenjaju sistem vladavine, u tom trenutku je kralj, usljed nestašice novca, bio prisiljen da počne tu promjenu sistema i da, sa svoje strane, sazove prusku skupštinu staleža.¹ Ali je van svake sumnje da bi mu staleži pružili mnogo manji otpor nego što je to dosada bio slučaj da je novčano tržište bilo likvidno, da su tvornice u punoj mjeri radile (što bi bilo izazvano živom trgovinom, brzom prodom i konzekventno visokim cijenama za industrijsku robu u Engleskoj) i da je žito bilo po donekle niskoj cijeni. Ali tako to biva: u vremenima revolucije napredne klase društva imaju sve šanse na svojoj strani.

Ja sam u toku 1845. i 1846. čitaocima lista »The Star« više puta dokazivao da je pruski kralj u teškom finansijskom škripcu; istovremeno sam im skretao pažnju na razne pametne planove kojima su njegovi ministri nastojali da ga iz tog škripca izvuku i predskazao sam da se čitava stvar mora završiti sazivom skupštine staleža. Taj događaj, dakle, nije bio neočekivan, niti je, kako se to danas prikazuje, izazvan velikodušnom blagonaklonošću njegovog rasipničkog veličanstva; ništa ga, sem čiste nužde, siromaštva i nevolje, nije moglo pokrenuti na takav korak, što zna svako dijete u Pruskoj. Jedino je, dakle, pitanje ovo: hoće li pruske srednje klase, investirajući jedan novi zajam sa svojom garantijom, dopustiti kralju da nastavi kako je do sada radio i da opet sedam godina ignorira njihove peticije i njihove potrebe?

Mi smo na to pitanje već odgovorili. One to ne mogu učiniti. Mi smo to dokazali na osnovu situacije respektivnih klasa, i mi ćemo to i sada dokazati na osnovu sastava same Skupštine staleža:

predstavnik visokog i nižeg plemstva	311
predstavnik gradova i seljaštva	306

¹ To jest prusku Ujedinjenu zemaljsku skupštinu.

Pošto je kralj objavio svoju namjeru da novim imenovanjima perova poveća broj predstavnika visokog plemstva (ukupno 80), plemstvu možemo dodati oko 30; 341 predstavnik plemstva, ili vladina partija. Odbijmo od tog broja liberalne frakcije nižeg plemstva, osobito sve plemstvo prave Pruske, dvije trećine poznanskog plemstva i nekoliko predstavnika rajnskog, šlezijškog, brandenburškog i vestfalskog plemstva, recimo sedamdeset predstavnika koji će glasati s gradovima i sa seljaštvom, i položaj partija je sljedeći:

plemstvo ili vladina partija	271
gradovi i seljaštvo, ili liberalna opozicija ..	376

Tako će, čak i ako dopustimo da će trideset do četrdeset predstavnika gradova ili seljaštva iz udaljenih područja glasati za vladu, uvijek preostati jedna liberalna većina od dvadeset i pet do pedeset glasova, i s jednom malom energijom sa strane liberala biće lako da se na svako traženje novca odgovori drugim traženjem, traženjem liberalnih institucija. Osim toga, nema nikakve sumnje da će, pod sadašnjim okolnostima, narod potpomoći srednje klase i svojim pritiskom spolja, koji je stvarno vrlo poželjan, ojačati hrabrost i oživiti energije onih u Skupštini.

Tako je pruski ustav, sam po sebi beznačajan, ipak početak jedne epohe za ovu zemlju i za svu Njemačku. On označava pad apsolutizma i plemstva, kao i uspon srednjih klasa; on označava početak jednog pokreta koji će uskoro dovesti do predstavničkog ustava za srednje klase, do slobodne štampe, nezavisnih sudija i porotnih sudova, i koji će bog zna gdje završiti. On označava ponavljanje 1789. godine u Pruskoj. Iako će revolucionarni pokret, koji sada počinje, direktno interesovati samo srednje klase, on ipak nije nipošto tuđ ni interesima naroda. Od onog trenutka kada vlast srednjih klasa bude ustanovljena, počće zasebni i izrazito demokratski pokret. U borbi protiv despotizma i aristokratije, narod, demokratska partija, može da igra samo sekundarnu ulogu; prva uloga pripada srednjim klasama. Pa ipak, od onog trenutka kada srednje klase zasnju svoju vlastitu vladavinu, kada se one identifikuju s novim despotizmom, s novom aristokracijom protiv naroda, od tog trenutka nastupa demokratija kao jedina, isključivo napredna partija; od tog trenutka je borba uprošćena, svedena na dvije partije, i ona se pretvara, zahvaljujući toj okolnosti, u »rat na nož«. Istorija francuskih i engleskih demokratskih partija to u potpunosti dokazuje.

Ovdje ima da se napomene još jedna okolnost. Osvajanje političke vlasti od strane srednjih klasa Pruske izmijenice političku situaciju svih evropskih zemalja. Sjeverna alijansa će biti raskinuta. Austrija i Rusija, glavni pljačkaši Poljske^[23], biće sasvim izolovane od ostale Evrope, jer će Pruska povući za sobom manje države Njemačke, koje imaju ustavne vlade. Tako će usljed posljedica ovog beznačajnog

ustava, usljed prelaska triju četvrtina Njemačke iz logora stacionarne Istočne Evrope u logor progresivne Zapadne Evrope, biti potpuno izmijenjena ravnoteža evropskih sila. U februaru 1846. godine izbio je posljednji poljski ustanak.^[24] U februaru 1847. godine Friedrich Wilhelm saziva svoju skupštinu staleža. Osveta Poljske se približava.

Naslov originala:

The Prussian Constitution

Napisano krajem februara 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 489 od 6. marta 1847,

s napomenom redakcije: »Od našeg njemačkog dopisnika«.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Izjava protiv Karla Grüna^[25]]

Pod datumom »Berlin, 20. marta« donosi »Trier'sche Zeitung«^[26] jedan članak o mojoj brošuri koja se još nalazi u štampi: *Contradictions dans le système des contradictions économiques de M. Proudhon ou les misères de la philosophie*.¹ Po berlinskom dopisniku, ja sam autor jednog u listu »Rhein- und Mosel-Zeitung« odštampanog dopisa o ovoj brošuri, Proudhonovom djelu^[27] i djelovanju njegova prevodioca gospodina Grüna. Ali on me u više mahova pozdravlja kao »urednika nekadašnjeg lista »Rheinische Zeitung«^[28] — stil briselskog ili drugog dopisnika. Naš prijatelj širi svoju insinaciju »oslonjen na poznavanje sadašnjeg stanja štampe u Njemačkoj«. Ne samo njegova insinucija, cijela njegova literarna egzistencija neka bude, što se mene tiče, »oslonjena na poznavanje sadašnjeg stanja štampe u Njemačkoj«. Ja mu dopuštam praktično najprovjereniije »poznavanje sadašnjeg stanja štampe u Njemačkoj«. Ali ovaj put on se na njega nije »oslonio«.

Tobožnji berlinski dopisnik trebalo je samo da pročita moju ocjenu Proudhona u spisu *Kritische Kritik*^[29] pa da uvidi da taj neprijateljski dopis potiče možda samo iz Brisela, ali nikako od mene, već ni stoga što taj dopis »izjednačava u vrijednosti« Proudhona i g[ospo]ldina Grüna.

Moja kritika Proudhona pisana je na *francuskom* jeziku. Proudhon će moći sam da odgovori. U pismu koje mi je prije pojave svoje knjige napisao^[30] ne pokazuje uopšte nikakve sklonosti da u slučaju kakve kritike s moje strane prepusti revanš gospodinu Grünu i konzortima.

»Što se, dalje, prevodioca Proudhonova djela o ekonomiji tiče«, berlinski prijatelj treba samo da registruje da smo »mi ovdje u Berlinu« »mnoge i raznovrsne stvari naučili« iz *Socijalnog pokreta u Francuskoj i Belgiji* gospodina Grüna pa da vrijednost ovog spisa uzdigne iznad svake sumnje. Ali svakako treba prosuditi i o tome šta znači ako »mi

¹ Protivrječnosti u sistemu ekonomskih protivrječnosti gospodina Proudhona ili bijede filozofije

ovdje u Berlinu« uopšte nešto »učimo«, pa čak »mnoge i raznovrsne stvari«, kvantitativno i kvalitativno u isti mah! Mi ovdje u Berlinu!

Identifikujući me s briselskim ili drugim nekim dopisnikom, berlinski ili tobožnji berlinski dopisnik uzvikuje:

Grün »vjerovatno ima da plati za to što je imao nesreću da njemački svijet prije g. Marxa, urednika nekadašnjeg lista ‚Rheinische Zeitung‘, upozna s tekovinama inostranog socijalizma«.

Naš prijatelj neosporno odaje vrlo bistar ingenium u pravljenju svojih konjektura! Ja ću mu sub rosa¹ povjeriti da, svakako, po mom mišljenju, *Socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji* od g. Grüna i socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji, osim pojedinih imena i podataka, nemaju ništa zajedničko. Ali mu istovremeno moram saopštiti da sam imao tako malu potrebu da »njemački svijet« upoznam s rezultatima svojih studija o *Socijalnom pokretu u F[rancuskoj] i B[elgiji]* od g. Grüna, da sam jednu, prije godinu dana napisanu, opširniju recenziju Grünove knjige kao rukopis ostavio da mirno spava snom pravednika, pa ću je tek sada, izazvan od strane berlinskog prijatelja, poslati u časopis »Das Westphälische Dampfboot«^[31] na štampanje. Ova recenzija čini dodatak spisu koji smo Fr[iedrich] Engels i ja zajednički napisali o *Njemačkoj ideologiji* (kritici najnovije njemačke filozofije u njenim predstavnicima Feuerbachu, B[runu] Baueru i Stirneru, i kritici *njemačkog socijalizma* u njegovim raznim prorocima).^[32] Okolnosti koje su štampanje ovog rukopisa spriječile i još ga sprečavaju možda će publici biti objašnjene na drugom mjestu, kao prilog prikazu »sadašnjeg stanja štampe u Njemačkoj«. Zasebnom otisku recenzije (koja ni u kojem slučaju ne bi došla pod udar cenzure) Grünove knjige nije na putu stajalo ništa osim male smetnje što tu knjigu nisu smatrali vrijednom zasebnog napada i što su mislili da se samo u jednom prikazu cjelokupne bljutave i neukusne literature njemačkog socijalizma ne može zaobići osvrt na g. Grüna. Ali sada, poslije nastupa berlinskog prijatelja, zaseban otisak ove recenzije dobija više ili manje humorističko značenje, da pokaže na koji način se »njemački svijet« upozna s tekovinama inostranog socijalizma«, i specijalno, kakvu vruću želju i sposobnost »mi ovdje u Berlinu« imamo »da naučimo mnoge i raznovrsne stvari«. Istovremeno će se uvidjeti koliko sam ja bio prisiljen da pribjegavam malim ispadima u malim novinskim člancima, inače mi je bilo stalo do toga da *Socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji* od g. Grüna zadržim u njegovom pokretu. Konačno, ni sam berlinski prijatelj neće sebi moći da uskrati to da mi javno izda testimonium³ da bih ja, da sam zaista gajio namjeru da u njegovom smislu »njemački svijet upoznam s tekovinama inostranog socijalizma«, da sam se zaista u jednom prethodniku bojao jednog konkurenta, svakodnevno morao

¹ u potaji — ² svjedočanstvo

Engelsova karikatura prestone besjede Friedricha Wilhelma IV prilikom otvaranja Ujedinjene zemaljske skupštine 11. aprila 1847. godine

da preklinjem sudbinu: »Ne daj mi prethodnika, ili još bolje: daj mi g. Grūna kao prethodnika!«

Još jednu riječ o »mojoj uobraženosti da sam se popeo na najviši stepen ljudske mudrosti.«

Ko bi inače ovu bolest mogao da mi prenese ako ne g. Grün, koji je (vidi, na primjer, predgovor njegovoj *Gradi*) u mojim izlaganjima u »Deutsch-Französische Jahrbücher«^[33] našao isto tako riješenu posljednju zagonetku, kao sada u Proudhonovoj ekonomiji; koji je, kao što sada u Proudhonu slavi pravo stanovište, isto tako o meni tvrdio (vidi Grünov zbornik *Neue Anekdota*^[34]) da sam »ukinuo konstitucionalno i radikalno stanovište«. Gospodin Grün me najprije otruje, da bi mi zatim mogao prebaciti da je njegov otrov djelovao! Ali neka berlinski prijatelj bude spokojan: ja sam savršeno zdrav.

Brisel, 3. aprila.

Karl Marx

Prvi put objavljeno u listu
»Deutsche - Brüsseler - Zeitung«,
br. 28 od 8. aprila 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx - Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,
Dietz Verlag, Berlin 1964. str. 37 - 39.

Prevod s njemačkog

Friedrich Engels

[Status quo u Njemačkoj^[35]]

I

Njemačka socijalistička literatura iz mjeseca u mjesec biva sve slabija. Ona se sve više ograničava na rasplinite ekspektoracije onih istinskih socijalista čiju čitavu mudrost sačinjava jedan amalgam njemačke filozofije i njemačko-dobročudne sentimentalnosti, s nekoliko unakaženih komunističkih krilatica. Ona pokazuje pomirljivost koja joj omogućava da čak pod cenzurom kaže svoje najdublje iskreno mišljenje. Štaviše, njemačka policija jedva da ima nešto na čemu bi joj zamjerila — dovoljan dokaz da ona ne spada u progresivne, revolucionarne, nego u inertne, reakcionarne elemente njemačke literature.

U ove istinske socijaliste ne spadaju samo oni koji se zovu socijalistima par excellence¹, nego i najveći dio književnika Njemačke koji su prihvatili partijsko ime *komunisti*. Štaviše, ovi posljednji su možda još gori.

Pod ovim okolnostima samo se po sebi razumije da ovi soi-disant² komunistički književnici nipošto ne predstavljaju *partiju* njemačkih komunista. Niti su oni od strane partije kao njeni literarni predstavnici priznati, niti, pak, predstavljaju njene interese. Naprotiv, oni gledaju sasvim druge interese, brane sasvim druge principe, koji su u svakom pogledu suprotni principima komunističke partije.

Istinski socijalisti, kojima, kako je rečeno, pripada i većina njemačkih soi-disant komunističkih književnika, naučili su od francuskih komunista da prelazak od apsolutne monarhije na modernu predstavničku državu nipošto ne uklanja bijedu velike mase naroda, nego samo dovodi na vlast jednu novu klasu, buržoaziju. Dalje, oni su od njih naučili da upravo ova buržoazija, svojim kapitalima, najviše tišti masu naroda, i da je ona protivnik komunista par excellence, odnosno socijalista, kao predstavnika mase naroda. Oni se nisu potrudili da stepen

¹ osobito, izvanredno, u pravom smislu — ² samozvani, tobožnji

društvenog i političkog razvitka Njemačke uporede s tim istim stepenom Francuske, niti proučavaju u Njemačkoj faktički postojeće uslove, od kojih zavisi sav dalji razvitak; oni su u letu stečena znanja smjesta i bez dužeg razmišljanja prenijeli u Njemačku. Da su oni bili partijci koji se trude da postignu stvarne, očevidne rezultate, koji zastupaju određene, čitavoj klasi zajedničke interese, oni bi vodili računa o tome kako se u Francuskoj ponašaju protivnici buržoazije, od urednika lista »La Réforme«^[16] do ultrakomunista, kako se, naročito u svojoj polemici protiv buržoazije, ponaša stari Cabet, priznati predstavnik velike mase francuskih proletera. Njima bi moralo pasti u oči da se ovi partijski predstavnici ne samo neprestano upuštaju u dnevnu politiku, nego da čak o političkim mjerama, na primjer o prijedlozima izborne reforme, za koje proletarijat nema nikakva direktnog interesa, raspravljaju ipak na način koji nema baš nikakve veze sa suverenim preziranjem. Ali naši istinski socijalisti nisu nikakvi partijci, nego njemački teoretičari. Za njih nisu u pitanju praktični interesi i rezultati, nego vječna istina. Interesi koje oni nastoje da zastupaju jesu interesi »čovjeka«, rezultati za kojima oni idu ograničavaju se na filozofske »tekovine«. Tako je njima bilo potrebno samo to da svoja nova obavještenja dovedu u sklad sa svojom vlastitom filozofskom savješću, pa da zatim pred čitavom Njemačkom stanu trubiti da su svaki politički napredak i svaka politika štetni, da se naročito ustavna sloboda, koju za narod najopasnija klasa, buržoazija, podiže na prijesto, uopšte ne može dovoljno napadati.

U Francuskoj buržoazija, ima sedamnaest godina, vlada tako potpuno kao ni u kojoj drugoj zemlji na svijetu. Napadi francuskih proletera, njihovih partijskih rukovodilaca i literarnih predstavnika bili su, dakle, napadi na vladajuću klasu, na postojeći politički sistem; to su bili *odlučno revolucionarni* napadi. Da to vladajuća buržoazija vrlo dobro zna, dokazuju bezbrojni procesi zbog štampe i procesi zbog udruživanja, zabrana skupština i banketa, stotine policijskih šikana, kojima ona reformiste^[16] i komuniste proganja. U Njemačkoj je to sve drukčije. U Njemačkoj ne samo što buržoazija nije na vlasti nego je ona, štaviše, najopasniji protivnik postojećih vlada. Ovim je diverzija istinskih socijalista upravo dobrodošla. Borba protiv buržoazije, koja je francuskim komunistima vrlo često donosila tamnicu ili izgnanstvo, našim istinskim socijalistima nije donosila ništa drugo sem imprimatura. Revolucionarni žar francuske proleterse polemike spuštao se u hladnim grudima njemačkih teoretičara na blagu uzdržljivost pred cenzurom i u tom stanju uškopljenosti bio je njemačkim vladama veoma poželjan saveznik protiv nadiruće buržoazije. Istinskom socijalizmu pošlo je za rukom da revolucionarne stavove koji su ikada bili usvojeni upotrijebi kao zaštitni bedem za kaljugu njemačkog status quo-a. Istinski socijalizam je do srži reakcionaran.

Buržoazija je ovu reakcionarnu tendenciju istinskog socijalizma odavno zapazila. Ali je ona ovaj pravac bez ikakva ustezanja uzela kao

predstavnik i njemačkog komunizma i *komunistima* javno i privatno počela predbacivati da oni svojom polemikom protiv predstavničkog ustava, porotnih sudova, slobode štampe, svojom povikom protiv buržoazije idu naruku samo vladama, birokratiji i plemstvu.

Krajnje je vrijeme da komunisti ovu njima pripisivanu odgovornost za reakcionarna djelovanja i prohtjeve istinskih socijalista konačno odbiju. Krajnje je vrijeme da se njemački komunisti, koji predstavljaju njemački proletarijat s njegovim vrlo jasnim, vrlo opipljivim potrebama, najodlučnije odvoje od one literarne klike — jer ona nije ništa drugo — koja ni sama ne zna koga predstavlja, i stoga se, i ne htijući, njemačkim vladama baca u naručje, koja misli »da realizuje čovjeka«, a ne realizuje ništa osim obogotvorenja njemačke građanske bijede. U stvari, mi komunisti nemamo ništa zajedničko s teorijskim tlapnjama i savjesnim skrupulama ovog cjepidlački dovitljivog društva. Naši napadi na buržoaziju razlikuju se od napada istinskih socijalista upravo toliko koliko se oni razlikuju od napada reakcionarnog plemstva, na primjer francuskih legitimista⁽³⁷⁾ ili »Mlade Engleske«⁽³⁸⁾. Naše napade njemački status quo uopšte ne može da iskorišćava, jer su oni upravljani mnogo više protiv njega nego protiv buržoazije. Ako je buržoazija, tako reći, naš *prirodni* neprijatelj, neprijatelj čiji će pad našu partiju dovesti na vlast, onda je status quo još mnogo više naš neprijatelj, jer on stoji između buržoazije i nas, jer nam on priječi da je napadamo. I stoga se mi nipošto ne isključujemo iz velike mase opozicije protiv njemačkog status quo-a. Mi samo sačinjavamo njenu najistureniju frakciju — frakciju koja svojom neskrivenom *arrière-pensée*¹ prema buržoaziji zauzima istovremeno sasvim određen položaj.

Sa sastankom Ujedinjene pruske zemaljske skupštine nastupa u borbi protiv njemačkog status quo-a jedna prekretnica. Od nastupa ove skupštine zavisi dalji opstanak ili propast ovog status quo-a. Još veoma nejasne, međusobno fluktuirajuće i ideološkim sitničarenjima rascjepkane partije u Njemačkoj time su prisiljene da interese koje zastupaju i taktiku koju moraju da primjenjuju jasnije sagledaju, da se odvoje i da postanu praktične. Najmlađa od njih, komunistička partija, ne može ovu nužnost da izbjegne. Njoj isto tako moraju da budu jasni njen položaj, njen strategijski plan i njena sredstva, a prvi korak u tom pravcu jeste dezavuiranje reakcionarnih socijalista koji joj se nameću. Ona taj korak može da učini, tim prije što je dovoljno jaka da može od sebe da odbije pomoć svih saveznika koji je kompromituju.

¹ zadnjom mišlju

II

Status quo i buržoazija

Status quo u Njemačkoj je ovakav.

Dok je u Francuskoj i Engleskoj buržoazija postala dovoljno jaka da obori plemstvo i da se vine do vladajuće klase u državi, njemačka buržoazija ovu snagu nije dosad imala. Ona, doduše, ima izvjestan uticaj na vlade, ali taj uticaj mora, u svakom slučaju gdje interesi kolidiraju, da se povuče pred interesom zemljoposjedničkog plemstva. Dok u Francuskoj i u Engleskoj *gradovi* vladaju selom, u Njemačkoj selo vlada gradom, zemljoradnja trgovinom i industrijom. Ovo je slučaj ne samo u apsolutnim nego i u ustavnim njemačkim monarhijama, ne samo u Austriji i Pruskoj nego i u Saksoniji, Virtembergu i Badenu.

Uzrok tome je, u Njemačkoj prema zapadnim zemljama zaostali, stepen civilizacije. U onima su trgovina i industrija, a u nas zemljoradnja presudna grana radinosti velike mase naroda. Engleska uopšte ne izvozi poljoprivredne proizvode, nego joj je neprestano potreban uvoz iz inostranstva; Francuska uvozi u najmanju ruku toliko koliko i izvozi i obje ove zemlje zasnivaju svoje bogatstvo prije svega na svojem izvozu industrijskih proizvoda. Njemačka, naprotiv, izvozi malo industrijskih proizvoda, ali zato izvozi velike količine žita, vune, stoke itd. Pretežan značaj zemljoradnje bio je još veći nego sada u vrijeme kad je ustanovljeno političko ustrojstvo Njemačke — godine 1815, a bio je tada još i povećan okolnošću da su upravo gotovo isključivo poljoprivredni dijelovi Njemačke najrevnosnije učestvovali u obaranju francuskog carstva.

Politički predstavnik zemljoradnje u Njemačkoj, kao i u većini evropskih zemalja, jeste *plemstvo*, klasa krupnih zemljoposjednika. Isključivoj vladavini plemstva odgovarajuće političko ustrojstvo jeste feudalni sistem. Feudalni sistem raspadao se u onoj istoj mjeri u kojoj je zemljoradnja prestajala da bude presudna proizvodna grana jedne zemlje, u kojoj se pored zemljoradničke obrazovala industrijska klasa, pored sela *gradovi*.

Ova klasa, koja se stvarala pored plemstva i više-manje od njega zavisnih seljaka, nije buržoazija, koja danas vlada u civilizovanim zemljama i u Njemačkoj teži za vlašću, nego klasa sitne buržoazije.

Sadašnje ustrojstvo Njemačke nije ništa drugo nego kompromis između plemstva i sitne buržoazije, koji izlazi na to da je uprava ostavljena u rukama jedne treće klase — birokratije. U sastavu ove klase učestvuju obje visoke kontrahentne partije, već prema svojem međusobnom položaju: plemstvo, koje zastupa važniju proizvodnu granu, zadržava više položaje, sitna buržoazija se zadovoljava nižim

položajima i samo izuzetno dovodi svoje kandidate u višu upravu. Gdje je birokratija, kao u ustavnim državama Njemačke, podvrgnuta neposrednoj kontroli, u njoj učestvuju plemstvo i sitna buržoazija na isti način; a da i ovdje plemstvo za se zadržava lavovski dio, to se da lako razumjeti. Sitni buržuj ne mogu nikada da sruše plemstvo, ne mogu s njim ni da se izjednače; oni dotjeruju samo dotle da ga oslabe. Da bi plemstvo bilo oboreno, potrebna je jedna druga klasa s obimnijim interesima, većim posjedom i odlučnijom hrabrošću, a to je *buržoazija*.

Buržoazija je s razvitkom svjetske trgovine i krupne industrije i s tim nastalom slobodnom konkurencijom i centralizacijom imovine u svim zemljama nastala od sitne buržoazije. Sitni buržuj predstavlja unutrašnju priobalnu trgovinu, zanat i na zanatu zasnovanu manufakturu — privredne grane koje se kreću na ograničenom terenu, iziskuju mali kapital, taj kapital polako obrću i stvaraju samo lokalnu, pospanu konkurenciju. Buržuj predstavlja svjetsku trgovinu, direktnu razmjenu proizvoda svih zona, trgovinu novcem, krupnu, na mašinskom radu zasnovanu tvorničku industriju — privredne grane koje traže što veći teren, što veće kapitale i što brži obrt, i stvaraju univerzalnu i burnu konkurenciju. Sitni buržuj predstavlja *lokalne*, buržuj *univerzalne* interese. Sitni buržuj smatra svoj položaj dovoljno osiguranim ako on, pri indirektnom uticaju na državno zakonodavstvo, direktno učestvuje u pokrajinskoj upravi i ako je gospodar svoje lokalne, municipalne uprave. Buržuj svoje interese ne može da obezbijedi bez direktne, stalne kontrole centralne uprave, spoljnje politike i zakonodavstva svoje države. Klasične tvorevine sitnog buržuja bili su njemački carski gradovi; klasična tvorevina buržuja je francuska predstavnička država. Sitni buržuj je konzervativan čim mu vladajuća klasa učini samo poneku koncesiju, buržuj je revolucionaran sve dok on sam ne zavlada.

A kako njemačka buržoazija stoji prema ovim dvjema klasama koje među sobom dijele vlast?

Dok se u Engleskoj od 17, a u Francuskoj od 18. stoljeća obrazovala bogata i moćna buržoazija, u Njemačkoj tek od početka 19. stoljeća može da bude govora o buržoaziji. Dotle su, svakako, u hanzeatskim gradovima postojali pojedini bogati brodovlasnici, pa neki bogati bankari u unutrašnjosti, ali nije postojala klasa kapitalista, a još manje je postojala klasa krupnih *industrijskih* kapitalista. Tvorac njemačke buržoazije je bio Napoléon. Njegov kontinentalni sistem⁽⁹⁹⁾ i njegovim pritiskom u Pruskoj nužno izazvana sloboda obrta dali su Nijemcima industriju i proširili njihovo rudarstvo. Ove nove ili proširene grane proizvodnje postale su već poslije nekoliko godina tako važne i, po buržoaziji koju su one stvorile, tako uticajne da se već 1818. godine pruska vlada našla primoranom da im odobri zaštitne carine. Ovaj pruski carinski zakon od 1818. godine bio je, od strane vlade, prvo oficijelno priznanje buržoaziji. Priznalo se — dabome, teška srca i

prilično preko volje — da je buržoazija postala za zemlju neophodna klasa. Sljedeća koncesija buržoaziji bio je Carinski savez.^[20] Prijem većine njemačkih država u pruski Carinski savez bio je prvobitno, doduše, izazvan čisto fiskalnim i političkim obzirima, ali on nikome nije došao dobro osim njemačkoj, a naročito pruskoj buržoaziji. Ako je Carinski savez plemstvu i malograđanstvu i donosio ovdje-ondje poneku malu korist, ipak je on i jednom i drugom u suštini, poletom buržoazije, življom konkurencijom i potiskivanjem dotadašnjih proizvodnih sredstava, mnogo više naškodio. Otada se buržoazija, naročito u Pruskoj, prilično brzo razvijala. Iako ona u toku posljednjih trideset godina nije napredovala ni izdaleka tako kao engleska i francuska buržoazija, ona je ipak uvela većinu grana moderne industrije, u nekim oblastima potisnula seljačku i malograđansku patrijarhalnost, unekoliko koncentrirala kapitale, stvorila neki proletarijat i izgradila prilično duge željezničke pruge. Ona je, u najmanju ruku, dotjerala dotle da sada mora ili da ide dalje da bi postala vladajuća klasa, ili da se odrekne svih svojih dosadašnjih tekovina; dotle da je ona jedina klasa koja u ovom trenutku u Njemačkoj može da napreduje, koja zasad može Njemačkom da vlada. Ona je već stvarno vodeća klasa u Njemačkoj, i sva njena egzistencija zavisi od toga da ona to i pravno postane.

U stvari, s pojavom i sa sve većim uticajem buržoazije poklapa se sve veća impotencija do sada oficijelno vladajućih klasa. Plemstvo je od napoleonskih ratova sve više siromašilo i zaduživalo se. Otkupljivanje kuluka povećavalo je proizvodne troškove njegova žita i izlagalo ga konkurenciji nove klase nezavisnih sitnih seljaka — štete koje se prevarama, izvršenim na seljacima prilikom otkupa, nisu mogle na dužu stazu namiriti. Prođu njegova žita ograničava ruska i američka, prođu njegove vune australijska i u pojedinim godinama južoruska konkurencija. I što su god proizvodni troškovi i konkurencija više rasli, tim više se ispoljavala nesposobnost plemstva da svoja imanja obrađuje rentabilno, da usvaja najnovije tekovine u poljoprivredi. Kao englesko i francusko plemstvo prošlog stoljeća, tako se i ono služilo progresivnom civilizacijom samo za to da u punom zadovoljstvu trači svoj imetak u velikim gradovima. Između plemstva i buržoazije nastupila je ona konkurencija društvene i intelektualne obrazovanosti, bogatstva i raskoši koja političkoj vladavini buržoazije svuda prethodi i koja se, kao i svaka druga konkurencija, završava pobjedom bogatijeg dijela. Seosko plemstvo pretvorilo se u dvorsko plemstvo, da bi utoliko sigurnije i brže bilo upropašteno. Troprocentni prihodi plemstva podlegli su petnaestprocentnim profitima buržoazije; tri procenta su našla pribježište u hipotekarnim zajmovima, viteškim kreditnim kasama itd., da bi plemstvo moglo da živi saobrazno svom društvenom položaju, a time je samo još brže bilo upropaštavano. Ono nekoliko seoskih junkera koji su bili dovoljno pametni da sami sebe ne ruiniraju, obrazovalo je s novopridošlim građanskim zemljoposjednicima

novu klasu *industrijskih zemljoposjednika*. Ova klasa se bavi poljoprivredom, bez feudalističkih iluzija i bez viteške nonšalantnosti, kao poslom, industrijom, s građanskim pomoćnim sredstvima, s kapitalom, stručnim znanjem i radom. Ona je s vladavinom buržoazije tako malo nesaglašljiva da u Francuskoj sasvim mirno pored nje stoji i u srazmjeri sa svojim bogatstvom učestvuje u njenoj vlasti. Ona je frakcija buržoazije koja eksploatira poljoprivredu.

Plemstvo je postalo tako nemoćno da je dijelom već prešlo u buržoaziju.

Sitni buržuji su već prema plemstvu bili slabi; prema buržoaziji oni se još manje mogu da drže. Sitna buržoazija je pored seljaka najmizernija klasa koja se ikada upetljala u istoriju. Sa svojim sitnim lokalnim interesima ona je u svoje najslavnije doba, u kasnom srednjem vijeku, bila dotjerala samo do lokalnih organizacija, lokalnih borbi i lokalnih napredaka, do egzistencije koja se tolerisala uz plemstvo, ali nigdje do opšte, političke vlasti. S postankom buržoazije ona gubi čak i *privid* istorijske inicijative. Uklještena između plemstva i buržoazije, jednako pritisnuta političkom nadmoćnošću od strane prvog i konkurencijom teških kapitala od strane ove posljednje, ona se dijeli na dvije frakcije. Jedna, frakcija bogatijih i velegradskih sitnih buržuja, s više ili manje bojažljivosti pridružuje se revolucionarnoj buržoaziji, druga, pak, koja se regrutira iz redova siromašnijih građana pokrajinskih varošica, grčevito se drži postojećeg stanja i pomaže plemstvo čitavom težinom svoje inercije. Što se više razvije buržoazija, tim slabiji biva položaj sitnih buržuja. Postupno i ova druga frakcija uviđa da joj je pri postojećim odnosima propast sigurna, dok ona, pod vladavinom buržoazije, pored *vjerovatnosti* jednake propasti uživa barem *mogućnost* da bude unaprijeđena u buržoaziju. Što joj je propast sigurnija, tim više se ona svrstava pod zastavu buržoazije. Tek što je buržoazija došla na vlast, a sitni buržuji se opet cijepaju. Oni svakoj frakciji buržoazije liferuju regrute, a osim toga, između buržoazije i proletarijata, koji sada nastupa sa svojim interesima i zahtjevima, čine jedan lanac manje-više radikalnih političkih i socijalističkih sekti, koje se u engleskoj i francuskoj narodnoj skupštini i u dnevnoj štampi mogu pobliže da proučavaju. Ukoliko oštrije buržoazija, s teškim topom svojih kapitala, sa zatvorenim kolonama svojih akcionarskih društava, provaljuje u ove nedisciplinovane i slabo naoružane sitno-buržoaske grupacije, utoliko one bivaju bespomoćnije, utoliko neurednije biva njihovo bjekstvo, dok im ne preostane jedan jedini put spašenja: da se okupljaju iza dugih linija proletarijata i pridružuju se njegovim zastavama, — ili da se na milost ili nemilost predaju buržoaziji. Ovaj zabavni prizor može se posmatrati pri svakoj trgovinskoj krizi u Engleskoj, a ovog trenutka u Francuskoj. U Njemačkoj smo dospjeli tek do one faze gdje sitna buržoazija, u trenutku očajanja i novčane prpe, donosi herojsku odluku da napusti plemstvo i da se na vjeru preda buržoaziji.

Sitni buržui, dakle, nisu, kao ni plemstvo, u stanju da se u Njemačkoj nametnu kao vladajuća klasa. Naprotiv, i oni se svakodnevno sve više stavljaju pod komandu buržoazije.

Ostaju još seljaci i siromašne klase.

Seljaci, pod kojima ovdje razumijemo samo sitne zemljoradnike, zakupnike ili vlasnike, isključujući nadničare i sluge — seljaci sačinjavaju sličnu bespomoćnu klasu kao i sitni buržui, od kojih se oni, uostalom, odlikuju većom hrabrošću. Ali su oni zato sasvim nespособni za bilo kakvu istorijsku inicijativu. Čak se njihovo oslobođenje iz okova kmetstva ostvaruje samo pod zaštitom buržoazije. Gdje im odsustvo plemstva i buržoazije omogućava vlast, kao u planinskim kantonima Švajcarske i Norveške, tu s njima vladaju pretfeudalno barbarstvo, lokalna ograničenost, tupava, fanatična bigotnost, pokornost i lojalnost. Gdje, kao u Njemačkoj, pored njih postoji i plemstvo, oni su, baš kao i sitni buržui, ukliještani između plemstva i buržoazije. Da bi poljoprivredu zaštitili od sve veće moći trgovine i industrije, oni se moraju pridružiti plemstvu. Da bi se, pak, obezbijedili od nadmoćne konkurencije plemstva i, naročito, buržoaskog zemljoposjeda, oni se moraju pridružiti buržoaziji. Na kojoj će se oni strani definitivno boriti, to zavisi od sastava njihova posjeda. Krupni seljaci u istočnoj Njemačkoj, koji čak vrše izvjesnu feudalnu vlast nad svojim slugama, povezani su u svim svojim interesima s plemstvom, tako da bi ga se teško mogli ozbiljno da odreknu. Sitni, iz rascjepkavanja plemićkih imanja proizašli zemljoposjednici na zapadu i vlastelinskoj sudskoj vlasti^[40] i dijelom još kuluku podvrgnuti sitni seljaci na istoku suviše su direktno od strane plemstva potlačeni ili su mu suviše jako suprotstavljeni da se ne bi borili na strani buržoazije. Da je ovo i stvarno slučaj, dokazuju pruske pokrajinske skupštine.

Na neku vladavinu seljaka, dakle, ne treba, na svu sreću, ni misliti. Sami seljaci na to misle tako malo da su se većim dijelom već sada stavili na raspolaganje buržoaziji.

A siromašne, vulgo¹ radne klase? Mi ćemo uskoro doći na to da o njima opširnije govorimo; zasad je dovoljno da ukažemo na njihovu rascjepkanost. Ova rascjepkanost u sluge, nadničare, kalfe, tvorničke radnike i lumpenproletarijat, povezana s njihovom rasturenosću po velikoj, gusto naseljenoj površini sa svega nekoliko slabih centralnih tačaka, već im onemogućava da uzajamno budu načisto o zajedničnosti svojih interesa, da se sporazumijevaju, da se konstituiraju kao jedna klasa. Usljed ove rascjepkanosti i rasturenosti ne preostaje im ništa drugo nego da se ograniče na svoje najbliže, svakodnevne interese, na želju da za dobar rad dobiju dobru nadnicu. To znači da su usljed toga radnici ograničeni na to da svoj interes vide u interesu svojih poslodavaca, pa tako svaka pojedina frakcija radnika postaje pomoćna armija za klasu koja je zapošljava. Seoski sluga i nadničar pomažu

¹ kako se kaže

interese plemića ili seljaka na čijem imanju rade. Kalfa je intelektualno i politički zavisian od svojeg gazde. Fabrički radnik pušta da ga fabrikant iskorišćava u agitaciji za zaštitne carine. Bijedni odrpanac za nekoliko talira šakama rješava svađe između buržoazije, plemstva i policije. I gdje dvije klase poslodavaca imaju da sprovedu međusobno suprotne interese, tu postoji ista borba i među klasama radnika koje oni zapošljavaju.

Eto koliko je masa radnika Njemačke spremna da preuzme vodstvo javnih poslova.

Ukratko, plemstvo je suviše propalo, sitni buržuji i seljaci su po čitavom svom životnom položaju preslabi, radnici nisu još ni izdaleka dovoljno zreli da bi u Njemačkoj mogli nastupiti kao vladajuća klasa. Preostaje samo buržoazija.

Bijeda njemačkog status quo-a sastoji se, uglavnom, u tome što ni jedna jedina klasa nije do sada bila dovoljno jaka da bi svoju proizvodnu granu nametnula kao nacionalnu privrednu granu par excellence i time samu sebe kao predstavnika interesa cijele nacije. Svi staleži i sve klase koje su se u istoriji pojavile od 11. stoljeća, plemstvo, otroci, kmetovi, slobodni seljaci, sitni buržuji, kalfe, manufakturni radnici, buržuji i proletari postoje jedni pored drugih. Oni od ovih staleža ili klasa koji na osnovu svojeg posjeda zastupaju jednu proizvodnu granu, naime plemstvo, slobodni seljaci, sitni buržuji i buržuji, dijelili su političku vlast u srazmjeri sa svojim brojem, sa svojim bogatstvom i svojim udjelom u cjelokupnoj proizvodnji zemlje. Rezultat ove podjele je to da je, kako je rečeno, plemstvo dobilo lavovski dio, sitna buržoazija manji dio; da *oficijelno* buržuji važe samo kao sitni buržuji, i da seljaci uopšte ne važe *kao seljaci*, jer se oni, sa svojim malim uticajem, raspodjeljuju na ostale klase. Ovaj režim koji predstavlja birokratija, jeste političko otjelovljenje opšte nemoći i prezrenosti, tupe čamotinje i prljavštine njemačkog društva. Njemu odgovara pocijepanost Njemačke na trideset i osam lokalnih i pokrajinskih država, pored pocijepanosti Austrije i Pruske na samostalne provincije iznutra i užasne bespomoćnosti prema eksploataciji i udarcima nogom spolja. Uzrok ove opšte bijede leži u nedostatku kapitala. Svaka pojedina klasa u siromašnoj Njemačkoj nosila je od početka žig građanske osrednjosti, bila u poređenju s istom klasom drugih zemalja siromašna i utučena. Kako malograđanski stoji visoko i niže njemačko plemstvo od 12. vijeka pored bogatog, bezbrižnog, veselog i čitavim svojim nastupom odlučnog francuskog i engleskog plemstva! Kako sitni, kako beznačajni i lokalno ograničeni izgledaju njemački carskogradski i hanzeatski građani pored buntovničkih pariskih građana 14. i 15, pored londonskih puritanaca 17. stoljeća! Kako malograđanski izgledaju još i danas naše prve veličine industrije, finansija, brodarstva pored berzanskih knezova Pariza, Liona, Londona, Liverpula i Mančestera! Čak su i radne klase u Njemačkoj sasvim malograđanske. Tako sitna buržoazija, pri svojem nesnosnom društvenom i politič-

kom položaju, ima barem tu utjehu da je ona normalna klasa Njemačke i da je ona na sve ostale klase prenijela svoju specifičnu potištenost i svoje brige za nasušni hljeb.

Kako da se iz ove mizerije iziđe? Mogućan je samo *jedan* put. *Jedna* klasa mora da postane dovoljno jaka da bi od *njenog* uzdizanja zavisilo uzdizanje cijele nacije, da bi od napretka i razvitka njenih interesa zavisili napredak i razvitak interesa drugih klasa. Interes te *jedne* klase mora u datom trenutku da postane nacionalni interes, sama ova klasa da postane u datom trenutku predstavnik nacije. Od tog trenutka će se ova klasa, i s njom većina nacije, nalaziti u sukobu sa status quo-om. Politički status quo odgovara jednom stanju koje je prestalo da egzistira, borbi interesa raznih klasa. Novi interesi osjećaju se stiješnjem, pa čak i jedan dio onih klasa u čiju je korist status quo bio ustanovljen ne vidi više u njemu zastupljene svoje interese. Ukidanje status quo-a, mirnim ili nasilnim putem, nužna je posljedica toga. Na njegovo mjesto stupa vlast klase koja u datom trenutku zastupa većinu nacije, i pod njenom vlašću počinje novi razvitak.

Kao što je nedostatak kapitala uzrok status quo-a, opšte slabosti, tako samo posjedovanje kapitala, njihova koncentracija u rukama *jedne* klase, može ovoj klasi dati snagu da ukloni status quo.

Postoji li, međutim, u Njemačkoj ova klasa koja bi status quo mogla da sruši? Ona postoji, u poređenju s odgovarajućom klasom u Engleskoj i Francuskoj svakako na jedan vrlo malograđanski način, ali ona ipak postoji, i to u buržoaziji.

Buržoazija je klasa koja u svim zemljama ruši u birokratskoj monarhiji etablirani kompromis između plemstva i sitne buržoazije i time, prije svega, osvaja vlast za sebe.

Buržoazija je jedina klasa u Njemačkoj koja je barem jednom velikom dijelu industrijskih zemljoposjednika, sitnih buržuja, seljaka, radnika, pa čak i manjini plemstva dala da učestvuju u njenim interesima i ujedinila ih pod svojim zastavama.

Partija buržoazije je jedina partija u Njemačkoj koja sigurno zna šta na mjesto status quo-a ima da postavi; ona je jedina koja se ne ograničava na apstrakne principe i istorijske dedukcije, nego hoće da sprovede vrlo određene, opipljive i odmah izvodljive mjere, jedina koja je lokalno i pokrajinski unekoliko organizovana i ima neku vrstu ratnog plana; ukratko, ona je ona partija koja se na prvom mjestu bori protiv status quo-a i koja je za njegovo obaranje direktno zainteresovana.

Partija buržoazije je, dakle, jedina partija koja već ima šanse za uspjeh.

Prema tome se samo pita da li je buržoazija dovedena u situaciju da mora vlast osvajati obaranjem status quo-a i da li je ona svojom vlastitom snagom i slabošću svojih protivnika u stanju da status quo obori.

Vidjećemo.

Odlučujuća frakcija njemačke buržoazije jesu industrijalci. Od procvata industrije zavisi procvat čitave unutrašnje trgovine, hamburške, bremenske i dijelom štetinske pomorske trgovine i bankarstva, zavisi prihod željeznica, a s tim i najvažniji dio berzanskih poslova. Nezavisni su od industrije samo izvoznici žita i vune baltičkih gradova i beznačajna klasa uvoznika stranih industrijskih proizvoda. Potrebe industrijalaca predstavljaju, dakle, potrebe cijele buržoazije i od buržoazije trenutno zavisnih klasa.

Industrijalci se, opet, dijele na dvije sekcije: prva daje sirovini prvu obradu i donosi je polugotovu u trgovinu, druga preuzima polugotovu sirovinu i donosi je na tržište kao gotovu robu. Prvoj sekciji pripadaju vlasnici predionica, drugoj tkačnica. Prvoj sekciji pridružuju se u Njemačkoj i proizvođači željeza.

...¹ da se omoguće novopronađena pomoćna sredstva, da se izgrade dobre komunikacije, da se dobiju jevtine mašine i sirovine, da se obrazuju vješti radnici, za to je potreban cio industrijski sistem, za to je potrebna međusobna povezanost svih industrijskih grana, za to su potrebni primorski gradovi, koji će industrijskoj pozadini biti tributarni i voditi naprednu trgovinu. Ovaj stav su politički ekonomisti odavno dokazali. Ali za takav industrijski sistem potreban je i danas kada gotovo samo Englezi ne treba da se plaše konkurencije, jedan potpun carinski zaštitni sistem, koji će obuhvatiti sve spoljnom konkurencijom ugrožene grane, sistem čije će se modifikacije morati uvijek da ravnaju prema stanju industrije. Takav sistem ne može dati postojeća pruska vlada, ne može ga dati nijedna vlada Carinskog saveza. Takav sistem može da ustanovi i njime da rukuje samo vladajuća buržoazija. Pa i stoga njemačka buržoazija ne može duže da bude bez političke moći.

Ali takav sistem je u Njemačkoj nužan tim više što je tamo manufaktura na samrti. Bez sistematskih zaštitnih carina manufaktura podliježe konkurenciji engleskih mašina, a buržuji, sitni buržuji i radnici, koje je ona dosad izdržavala, propadaju. Dovoljan razlog za njemačke buržuje da ostatak manufakture radije upropaste njemačkim mašinama.

Zaštitne carine su, dakle, za njemačku buržoaziju nužne, i njih može samo ona sama da uvede. Već stoga, dakle, ona mora da se domogne državne vlasti.

Ali industrijalce u potpunom iskorišćavanju njihovih kapitala ne sprečavaju samo nedovoljne carine nego i *birokratija*. Ako u carinskom zakonodavstvu nailaze na ravnodušnost, oni ovdje, u svojim odnosima s birokratijom, nailaze na najdirektnije neprijateljstvo vlade.

¹ Ovdje nedostaju četiri stranice rukopisa.

Birokratija je zavedena da bi vladala sitnom buržoazijom i seljacima. Ove klase, rasturene po malim gradovima i selima, s interesima koji ne prelaze najuži lokalni krug, nužno imaju svojim ograničenim životnim odnosima odgovarajući uski vidokrug. Oni ne mogu vladati velikom državom, ne mogu imati dovoljno ni pregleda ni znanja da bi razne međusobno suprotne interese izravnavali. I upravo na onom stepenu civilizacije na kome dolazi do procvata sitne buržoazije razni interesi se najzavršenije ukrštaju (pomislite samo na cehove i njihove kolizije). Sitni buržuji i seljaci, dakle, ne mogu da budu bez jedne i brojne birokratije. Oni moraju da se stave pod starateljstvo da bi izbjegli najveću zbrku, da se stotinama i hiljadama procesa ne bi upropastili.

Ali birokratija, koja za sitnu buržoaziju predstavlja potrebu, buržujima uskoro postaje nepodnosiva smetnja. Već pri manufakturi činovničko nadgledanje i uplitanje biva vrlo teško; pod takvim nadzorom tvornička industrija jedva da je mogućna. Do sada su njemački industrijalci podmićivanjem njemačku birokratiju držali na što većem odstojanju, što im nipošto ne treba zamjeriti. Ali ih ipak ovo sredstvo oslobada samo manje polovine tereta; bez obzira na nemogućnost da jedan industrijalac podmiti sve činovnike s kojima dolazi u dodir, to sredstvo ga ne oslobada od pristojbi, honorara pravnika, advokata, mehaničarima, i od drugih nadzorom izazvanih izdataka, ekstraradova i gubljenja vremena. I što se industrija više razvija, tim više iskrsavaju »revnosni činovnici«, tj. takvi koji bilo iz čiste ograničenosti ili iz birokratske mržnje priređuju industrijalcima najgore šikane.

Buržoazija je, dakle, prinuđena da skrši vlast ove objesne i vazda na šikanu spremne birokratije. Od trenutka kada državna uprava i zakonodavstvo dospiju pod kontrolu buržoazije, pada samostalnost birokratije. Štaviše, od tog trenutka mučitelji buržuja pretvaraju se u njihove ponizne slugе. Dosadašnji reglemani i reskripti, koji su služili samo za to da na račun industrijskih buržuja činovnicima olakšaju posao, ustupaju mjesto novim reglemanima, kojima se na račun činovnika olakšava posao industrijalcima.

Buržoazija je prinuđena da to što skorije učini, tim prije što su sve njene frakcije direktno zainteresovane za što brže podizanje fabričke industrije, i što se fabrička industrija pod režimom birokratskog šikaniranja ne može da podigne.

Podređivanje carina i podređivanje birokratije dvije su mjere na čijem je sprovođenju buržoazija najdirektnije zainteresovana. Ali time njene potrebe nisu ni izdaleka zadovoljene. Ona je prisiljena da cio zakonodavni, upravni i pravni sistem gotovo svih njemačkih zemalja podvrgne temeljitoj reviziji, jer čitav ovaj sistem služi održanju i zaštitavanju jednog društvenog stanja na čijem obaranju buržoazija neprestano radi. Uslovi pod kojima plemstvo i sitna buržoazija mogu da postoje jedni pored drugih sasvim su različiti od životnih uslova buržoazije, a u njemačkim državama su samo prvi zvanično priznati. Uzmimo, na primjer, pruski status quo. Ako su sitni buržuji mogli

da se potčinjavaju kako administrativnoj tako i jurističkoj birokratiji, ako su oni svoj imetak i svoju ličnost mogli da povjere diskreciji i učmalosti jedne nezavisne, to jest birokratsko-samostalne sudijske klase, koja im je zauzvrat pružala zaštitu od posezanja feudalnog plemstva, a ponekad i administrativne birokratije na njihova prava, to buržuji ne mogu. Buržujima je za procese oko svojine potrebna, u najmanju ruku, zaštita javnosti, a osim toga za krivične procese još i porota, stalna kontrola pravosuđa od strane jedne deputacije buržuja. Sitni buržuj može da pristane na izuzimanje plemstva i činovnika od običnog nadležnog suda, jer ovo njegovo oficijelno poniženje u potpunosti odgovara njegovom niskom društvenom položaju. Buržuj, koji ima da propadne ili da svoju klasu napravi prvom u društvu i državi, to ne može. — Sitni buržuj može, bez štete po svoj mirni život, da samom plemstvu prepusti zakonodavstvo o zemljoposjedu; on to mora jer ima dosta posla oko toga da svoje gradske interese zaštiti od uticaja i posezanja plemstva na njih. Regulisanje svojinskih odnosa na selu buržuj nikako ne može da prepusti nahodanju plemstva, jer potpun razvitak njegovih vlastitih interesa iziskuje i što veću industrijsku eksploataciju poljoprivrede, uspostavljanje jedne klase industrijskih poljoprivrednika, slobodnu prodajnost i mobilizaciju zemljoposjeda. Potreba zemljoposjednika da nabavljaju novac na hipoteku pruža ovdje buržujima povoljnu priliku i prisiljava plemstvo da buržoaziji barem s obzirom na hipotekarne zajmove ustupi uticaj na zakonodavstvo o zemljoposjedu. Ako sitni buržuj pri svojim poslićima, pri svom sporom obrtu i ograničenom broju svojih na malom prostoru usredsređenih mušterija, bijednim staropruskim trgovinskim zakonodavstvom nije bio naročito pritisnut, nego mu je čak bio i zahvalan za ono malo garantije koju mu je ono pružalo, buržuj više ne može da ga podnosi. Sitni buržuj, čije su vrlo jednostavne transakcije rijetko kada poslovi od trgovca do trgovca, nego on gotovo uvijek prodaje od detaljiste ili izrađivača samo direktno potrošaču, taj sitni buržuj rijetko kada dospijeva do bankrotstva i lako može da se povinuje starim pruskim zakonima o bankrotstvu. Po ovim zakonima iz mase se, prije svih uknjiženih dugova, isplaćuju mjenični dugovi, ali obično cijelu masu pojede pravosuđe. Oni su, na prvom mjestu, sastavljeni u interesu jurističkih birokrata koji masom upravljaju, a zatim u interesu svih neburžuja protiv buržuja. Tim se, naročito, pokriva plemstvo, koje za svoje poslano žito izdaje ili dobija mjenicu na kupca ili na konsignatara; i uopšte svi koji samo jednom u godini dana imaju šta da prodaju i iznos mjenicom naplaćuju i iz trgovine povlače. Od onih, opet, koji se bave trgovinom zaštićeni su bankari i grosisti, dok su industrijalci prije zanemareni. Buržuj koji pravi samo poslove od trgovca do trgovca, čije mušterije žive rastureno, koji dobija mjenice na cio svijet, koji mora da se kreće u vrlo zamršenom sistemu transakcija, koji se svakog trenutka zapetljava u kakvo bankrotstvo, taj buržuj može pri tim apсурdnim zakonima samo da se upropasti. — Sitni buržuj ima interesa

za opštu politiku svoje zemlje samo utoliko ukoliko želi mir; njegov bornirani životni krug čini ga nesposobnim da sagleda relacije od države do države. Buržuj, koji s najudaljenijim inostranstvom pravi poslove ili ima da konkurira, ne može se vinuti uvis bez najdirektnijeg uticaja na spoljnu politiku svoje države. — Sitni buržuj je mogao pristati na to da birokratija i plemstvo udaraju na nj poreze iz istih razloga iz kojih se potčinjavao birokratiji; buržuj ima sasvim direktan interes u tome da javne terete podijeli tako da oni *njegovu* privredu što manje pogode.

Ukratko, ako se sitni buržuj mogao zadovoljiti time da plemstvu i birokratiji suprotstavi svoju inertnu masu da bi svojom vis inertia¹ sebi osigurao izvjestan uticaj na javnu vlast, buržuj to ne može. On mora svoju klasu da učini vladajućom klasom, a svoj interes presudnim u zakonodavstvu, upravi, pravosuđu, oporezivanju i spoljnoj politici. Buržoazija mora da se razvija u potpunosti, ona svoje kapitale mora svakodnevno da povećava, proizvodne troškove svoje robe svakodnevno da smanjuje, svoje trgovačke veze i svoja tržišta svakodnevno da proširuje, svoje komunikacije svakodnevno da popravlja, *da ne bi propala*. Konkurencija na svjetskom tržištu tjera je na to. I da bi se slobodno i u potpunosti mogla razvijati, njoj je potrebna upravo politička vlast, potrebna joj je potčinjenost svih drugih interesa njenom interesu.

Ali da je njemačkoj buržoaziji upravo *sada* potrebna politička vlast da inače ne bi propala, mi smo to već dokazali gore u vezi s pitanjem zaštitnih carina i njenog položaja prema birokratiji. Ali najuvjerljiviji dokaz za to je *trenutno stanje njemačkog novčanog i robnog tržišta*.

Prosperitet engleske industrije u godini 1845. i iz toga proizišle željezničke špekulacije imali su u Francuskoj i u Njemačkoj dejtvo jače nego i u jednom ranijem periodu oživljavanja. Njemački industrijalci su pravili dobre poslove, a s njihovim poslovima digli su se i njemački poslovi uopšte. Poljoprivredne oblasti našle su povoljno tržište za svoje žito u Engleskoj. Opšti prosperitet oživio je novčano tržište, olakšao kredit i na tržište privukao mnoštvo malih kapitala, kakvih je u Njemačkoj toliko ležalo neupotrijebljenih. Kao u Engleskoj i Francuskoj, samo nešto kasnije i u nešto²

Napisano u martu – aprilu 1847.

Ovdje se objavljuje prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx – Engels – Verlag – G.M.B.H., Berlin 1932, str. 231–249.

Prevod s njemačkog

¹ postojanošću — ² Dalje stranice rukopisa nisu sačuvane.

[Friedrich Engels]

Zaštitna carina ili sistem slobodne trgovine

Od onog trenutka kad je pruski kralj nestašicom novca i kredita bio prisiljen da izda patente od 3. februara^[17], nijedan pametan čovjek nije više mogao da sumnja u to da je apsolutno kraljevstvo u Njemačkoj, dosadašnja »hrišćansko-germanska« uprava, poznata i pod imenom »očinska vlada«, uprkos svakom odupiranju i svim ostrim prijestolnim besjedama, zauvijek abdicirala. Time je osvanuo onaj dan od kojega buržoazija u Njemačkoj može da računa svoju vladavinu. Sami patentni nisu ništa drugo nego još jedno s mnogo potsdamskih oblaka i magle obavijeno priznanje građanske moći. Veliki dio onih oblaka i magle već je rastjeran ponekim vjetricem iz Ujedinjene zemaljske skupštine i vrlo brzo će čitavo to hrišćansko-germansko maglovito priviđenje da pređe u ništavilo.

Ali, čim je počela vladavina srednjih klasa, morao je na prvom mjestu da se pojavi i zahtjev da sva trgovinska politika Njemačke odnosno Carinskog saveza^[20] bude istrgnuta iz nesposobnih ruku njemačkih vladara, njihovih ministara i nadmenih, ali u trgovinskim i industrijskim stvarima vrlo ograničenih i neznačkih birokrata i da ona bude zavisna i vođena od onih koji imaju nužno razumijevanje i najbliži interes za samu stvar. Drugim riječima: pitanje zaštitnih i diferencijalnih carina ili pitanje slobodne trgovine imalo je da rješava jedino građanstvo.

Ujedinjena skupština u Berlinu pokazala je vladi da buržoazija zna šta joj je potrebno; na nedavnim carinskim pregovorima španduskom sistemu vladavine^[41] je prilično jasnim i gorkim riječima saopšteno da je on nesposoban da shvati, da štiti i da unapređuje materijalne interese. Sam krakovski slučaj^[42] bio bi dovoljan da Wilhelmu Svete aljansu¹ i njegovim ministrima utisne na čelo žig najgrubljeg neznanja ili najkažnjivijeg izdajstva dobiti zemlje. Ali je na užas Njegova Veličanstva i njegovih ekscelencija izneseno još mnoštvo drugih stvari,

¹ Friedrich Wilhelm IV

pri kojima su se kraljevske i ministarske sposobnosti i razumijevanja — živa i pokojna — mogla osjetiti svakakvim, samo ne polaskanim.

Među samim građanstvom vladaju, doduše, s obzirom na industriju i trgovinu, dva različita shvatanja. Ne podliježe, međutim, nikakvoj sumnji da je stranka za zaštitne odnosno diferencijalne carine kudikamo moćnija, brojnija i pretežnija. A i ne može se, zaista, građanstvo ni održati ni učvrstiti, ni doći do neograničene moći ako ono svoju industriju i svoju trgovinu ne bude vještackim sredstvima štitilo i o njima se staralo. Bez zaštite od inostrane industrije ono bi u jednom deceniju bilo sravnjeno i zgaženo. Vrlo lako je moguće da mu čak ni zaštita ne bi mnogo i zadugo pomogla. Ono je predugo čekalo, mirno ležalo u pelenama u koje su ga toliko godina njegovi dragi vladari povijali. Ono je na sve strane bilo nadmašivano, prestizano, njemu su najbolje pozicije bile oduzimane, dok je kod kuće mirno puštalo da mu po prstima daju »packe«, i nije imalo čak ni toliko energije da se oslobodi dijelom idiotskih, a dijelom vrlo prepređenih, očinski strogih učitelja.

Sada se list okrenuo. Njemački vladari mogu nadalje da budu samo poslužitelji građanstva, samo tačka nad slovom i buržoazije. Dok za moć ove posljednje ima još vremena i prilike, zaštita njemačke industrije i njemačke trgovine je jedina osnova na kojoj ona može da počiva. A što građanstvo prema njemačkim vladarima bude htjelo i moralo da sprovede, ono će to i umjeti da sprovede.

Ali pored građanstva ima vrlo znatan broj ljudi koji se zovu proleterima — radna i siromašna klasa.

Stoga se pitamo: šta ona dobija uvođenjem zaštitnog sistema? Hoće li ona usljed toga moći da dobije veću nadnicu, da se bolje hrani i odijeva, da dobije zdravije stanove, hoće li joj preostati više vremena za odmor i obrazovanje, nešto sredstava za razumnije, pažljivije vaspitanje svoje djece?

Gospoda iz redova buržoazije koja se zalažu za zaštitni sistem nikad ne propuštaju da istaknu u prvi plan blagostanje radničke klase. Sudeći po njihovim riječima, sa zaštitom industrije počinje za radnike istovremeno istinski rajski život, Njemačka, štaviše, time postaje Hanan, gdje za proletere »teku med i mlijeko«. Ako, s druge strane, slušate pristalice slobodne trgovine, onda ćete čuti da će tek primjenom njihova sistema siromašni moći da žive »kao bog u Francuskoj«, to jest — vrlo veselo i zadovoljno.

Među tim dvjema strankama ima još dovoljno ograničenih glava koje prilično vjeruju u istinitost svojih vlastitih riječi. Pametni među njima znaju vrlo dobro da je sve to čista obmana i da je sračunato samo na zavođenje i zadobijanje masa.

Pametnim buržujima ne treba niko da rekne da radnik — bilo da vlada zaštitnocarinski, bilo, pak, slobodnotrgovinski sistem, ili jedna mješavina ovih dvaju sistema — neće dobiti višu nadnicu nego što je to upravo za njegovo najnužnije održanje potrebno. Radnik na

jednoj kao i na drugoj strani dobija tačno ono što mu je potrebno da kao radna mašina bude u punom pogonu.

Proleteru, siromahu, prividno bi, dakle, moglo biti potpuno svedjedno da li glavnu riječ vode ljudi zaštitnog sistema, ili, pak, slobodne trgovine.

Pošto je, međutim, kako je gore rečeno, buržoaziji u Njemačkoj potrebna zaštita od inostranstva da bi sa srednjovjekovnim zaostacima feudalne aristokratije i s modernom gamadi »po milosti božjoj« raščistila i da bi svoje najosobenije, najintimnije biće čisto i bistro dovela do razvoja, i radnička klasa nalazi svoj interes u pomaganju buržoaziji da zadobije neokrnjenu vlast.

Tek kada tu bude samo još jedna klasa — buržoazija — koja iskorišćava i ugnjetava, kad se bijeda i nevolja ne budu više mogle čas ovom, čas opet onom staležu ili, pak, samo apsolutnom kraljevstvu s njegovim birokratima da upisuju u dužničku knjigu, tek onda će započeti posljednja, odlučna borba, borba između bogatih i siromašnih, između buržoazije i proletarijata.

Onda će bojište biti očišćeno od svih mogućnih pregrada, od svakog varljivog dodatka, položaj tih dviju neprijateljskih armija biće jasan i pregledan.

S vladavinom građanstva doći će i radnici, prisiljeni prilikama, do beskrajno važnog napretka da neće više nastupati i buniti se protiv postojeće stvarnosti kao pojedinci ili, u najboljem slučaju, u nekoliko stotina ili hiljada, nego da će svi zajedno, kao jedna klasa sa svojim posebnim interesima i načelima, po zajedničkom planu i ujedinjenom snagom, skoliti svojeg posljednjeg i najgoreg zakletog neprijatelja — buržoaziju.

Ishod ove borbe ne može da bude neizvjestan. Buržoazija će pasti i mora pred proletarijatom da padne, isto tako kao što su aristokratija i apsolutna monarhija od srednje klase dobili smrtni udarac.

S buržoazijom pada istovremeno i privatna svojina, i pobjeda radničke klase učiniće zauvijek kraj svakoj klasnoj i kastinskoj vladavini.

Naslov originala:

Schutzzoll oder Freihandels-System

Napisano početkom juna 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche — Brüsseler — Zeitung«,

br. 46 od 10. juna 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,

Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 58 — 61.

Prevod s njemačkog

KARL MARX

Bijeda filozofije

Odgovor na »Filozofiju bijede« gospodina Proudhona^[43]

Naslov originala:

*MISÈRE DE LA PHILOSOPHIE.
RÉPONSE À LA PHILOSOPHIE DE LA MISÈRE
DE M. PROUDHON*

Napisano između kraja decembra 1846. i početka aprila 1847.

Prvi put izdato 1847 (vidi faksimil naslovne strane).

Preveli

Moša Pijade i Rodoljub Čolaković

Napomena prevodilaca uz drugo izdanje (»Kultura«, Beograd 1946):

»Nekoliko riječi o prevodu

Prevod *Bijede filozofije* izrađen je u kaznenom zavodu u Sremskoj Mitrovici 1928/29. Prokrijumčaren je iz zavoda u Lepoglavi 1932. i objavljen u Zagrebu u okviru Naučne biblioteke pod naslovom: Karl Marks, *Bijeda filozofije*. Kao prevodilac bio je naznačen M. Porobić, pseudonim koji je Moša Pijade uzео za prevod *Kapitala*. Omaškom izdavača izostao je tada pseudonim R. Bosanac – pseudonim Rodoljuba Čolakovića, koji je, ustvari, preveo *Bijedu filozofije*.

Prevod je ispravljen prema kritičkoj redakciji originala u velikom izdanju Marx–Engelsovih djela Marx–Engels–Lenjinovog instituta (Karl Marx–Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 6, Marx–Engels Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 121 - 228.)»

Za ovo izdanje prevod je srađen s fotokopijom prvog izdanja.

Riječ unaprijed

Gospodin Proudhon je zle sreće da ga, osobito u Evropi, naopako shvataju. U Francuskoj on ima pravo da bude loš ekonomist jer ga smatraju valjanim njemačkim filozofom. U Njemačkoj ima pravo da bude loš filozof, jer važi kao jedan od najjačih francuskih ekonomista. U dvostrukom svojstvu Nijemca i ekonomiste, pobuđeni smo da uložimo protest protiv te dvostruke zablude.

Čitalac će shvatiti da smo pri ovom nezahvalnom poslu morali više puta da potisnemo u pozadinu kritikovanje g. Proudhona da bismo kritikovali njemačku filozofiju, i da smo u isto vrijeme morali učiniti poneku napomenu o samoj političkoj ekonomiji.

Brisel, 15. juna 1847.

Karl Marx

Djelo g. Proudhona nije jednostavno rasprava o političkoj ekonomiji, nije obična knjiga; to je Biblija: »misterije«, »tajne iz božjih njedara izmamljene«, »otkrovenja« — ništa tu nije izostalo. Ali pošto se danas proroci savjesnije ispituju nego profani pisci, čitalac se mora pomiriti s tim da s nama prođe suhoparnu i tamnu učenost »Postanja«, da bi se onda sa g. Proudhonom vinuo u eterične i plodne regione *nadsocijalizma*. (Uporedi: Proudhon, *Philosophie de la misère*, Prologue, p. III, ligne 20.)¹

¹ Ova primjedba ne postoji u prva četiri izdanja njemačkog prevoda.

GLAVA PRVA

Jedno naučno otkriće

§ 1. *Suprotnost upotrebne i razmjenske vrijednosti*

«Svojstvo svih proizvoda, bilo prirodnih bilo industrijskih, da služe za održanje čovjekova života naziva se posebno *upotrebna vrijednost*; njihovo svojstvo da se među sobom razmjenjuju, *razmjenska vrijednost* . . . Kako upotrebna vrijednost postaje razmjenska vrijednost? . . . Rađanje ideje vrijednosti (razmjenske¹) nisu ekonomisti dovoljno brižljivo obilježili: stoga tu treba da se zaustavimo. Naime, pošto se od predmeta koji su mi potrebni veliki broj nalazi u prirodi samo u ograničenoj količini, ili ih čak nikako i nema, prisiljen sam da potpomažem proizvođenje onoga što mi nedostaje, a kako se sam ne mogu prihvatiti tolikih stvari, *predložicu* drugim ljudima, svojim saradnicima u različitim granama djelatnosti, da mi ustupe dio svojih proizvoda u *razmjenu* za moj.» (Proudhon, tom I, gl. 2 [str. 33 - 34].)

Gospodin Proudhon namjerava da nam prije svega razjasni dvostruku prirodu vrijednosti, *»razliku u vrijednosti«*, proces koji od upotrebne vrijednosti čini razmjensku vrijednost. S g. Proudhonom moramo se i mi zaustaviti na ovom činu transspustancijacije. Evo kako se, prema našem autoru, vrši taj čin.

Vrlo veliki broj proizvoda ne nalazi se u prirodi, već se može izraditi jedino putem industrije. Čim potrebe premaše količinu proizvoda koju daje sama priroda, čovjek je prinuđen da pribegne industrijskoj proizvodnji. Kako g. Proudhon zamišlja ovu industriju? Odakle ona potiče? Pojedinaac, koji osjeća potrebu za velikim brojem stvari, *»ne može se sam prihvatiti tolikih stvari«*. Toliko i toliko potreba koje treba zadovoljiti pretpostavlja toliko i toliko stvari koje treba proizvesti. Nema proizvoda bez proizvodnje. Ali toliko i toliko stvari koje treba proizvesti pretpostavlja već nešto više od ruku pojedinaca koji pomažu njihovom proizvođenju. Međutim, čim se pretpostavi više od jednih ruku koje pomažu proizvodnji, pretpostavlja se već i čitava jedna proizvodnja zasnovana na podjeli rada. Na taj način potreba, kako je uzima g. Proudhon, potpuno pretpostavlja podjelu rada. Ako pretpostavimo podjelu rada, imamo razmjenu, a sljedstveno i razmjen-

¹ (razmjenske): umetnuo Marx

sku vrijednost. Pa onda smo mogli razmjensku vrijednost od samog početka pretpostaviti kao datu.

Ali g. Proudhon više voli da se vrti u krugu; podimo za njim svima njegovim stranputicama, a one će nas već stalno vraćati na njegovu polaznu tačku.

Da bih izišao iz stanja u kome svako proizvodi za sebe kao usamljenik i da bih došao do razmjene, »obraćam se«, veli g. Proudhon, »svojim saradnicima u različitim granama djelatnosti«. Ja, dakle, imam saradnike i svaki od njih se bavi drugim poslom, a da — vazda prema pretpostavci g. Proudhona — ni ja ni oni ostali još nismo izišli iz usamljenog, nedruštvenog položaja Robinsona. Saradnici i različite grane djelatnosti, podjela rada i razmjena koju ona obuhvata, sve je to tu kao palo s neba.

Rezimirajmo: imam potrebe koje se zasnivaju na podjeli rada i na razmjeni. Pretpostavljajući ove potrebe, g. Proudhon je već pretpostavio i razmjenu, razmjensku vrijednost, čije rađanje upravo namjerava da »obilježi s većom brižljivošću nego ostali ekonomisti«.

Gospodin Proudhon je bez štete po tačnost svojih zaključaka mogao isto tako i obrnuti red stvari. Da se objasni razmjenska vrijednost, potrebna je razmjena. Da se objasni razmjena, potrebna je podjela rada. Da se objasni podjela rada, potrebne su potrebe koje podjelu rada čine nužnom. Da se objasne ove potrebe, moraju se jednostavno »pretpostaviti«, što nikako ne znači poricati ih, iako prvi aksiom g. Proudhona u prologu glasi: »Pretpostavljati boga, znači poricati ga« (Prolog, str. I).

Šta čini g. Proudhon, koji podjelu rada pretpostavlja kao poznatu, da bi objasnio razmjensku vrijednost, koja mu je još nešto nepoznato?

»Jedan čovjek« pošao je da »predloži drugim ljudima, svojim saradnicima u različitim granama djelatnosti«, da ustanove razmjenu i stvore razliku između upotrebne i razmjenske vrijednosti. Primivši ovu predloženu razliku, saradnici su ostavili g. Proudhonu samo tu »brigu« da ovu činjenicu primi k znanju i da »rađanje ideje vrijednosti« u svojoj raspravi o političkoj ekonomiji zabilježi i »obilježi«. Ali on nam još uvijek duguje objašnjenje o »rađanju« tog prijedloga; trebalo bi da nam već jednom kaže kako je tom usamljenom čovjeku, tom Robinsonu, iznenada palo na pamet da »svojim saradnicima« učini prijedlog *poznate* vrste, i kako su ga to ovi saradnici primili bez ikakvog prigovora.

Gospodin Proudhon ne ulazi u te rodoslovne pojedinosti. On činjenici razmjene jednostavno udara nekakav istorijski žig, predstavljajući je u obliku prijedloga koji je učinio neko treći u cilju uvođenja razmjene.

Eto jednog malog uzorka »istorijskog i opisnog metoda« g. Proudhona, koji ispoljava tako gordo preziranje prema »istorijskom i opisnom metodu« Adama Smith-a i Ricarda.

Razmjena ima svoju vlastitu istoriju i prošla je kroz više faza. Bilo je jedno vrijeme kada se, kao u srednjem vijeku, razmjenjivao samo suvišak, višak proizvodnje nad potrošnjom.

Zatim je bilo i jedno vrijeme kad su ovi proizvodi, a ne samo suvišak, cijeli industrijski život, bili prešli u trgovinu, kad je čitava proizvodnja zavisila od razmjene. Kako da se objasni ova druga faza razmjene — razmjenska vrijednost na njenom drugom stepenu?

Gospodin Proudhon bi odmah imao gotov odgovor: Uzmimo da je neki čovjek »predložio« drugim ljudima, svojim saradnicima u različitim granama djelatnosti, da podignu razmjensku vrijednost na njen drugi stepen.

Najzad je došlo vrijeme kad je sve što su ljudi dosad smatrali kao neotuđivo postalo predmet razmjene, prodaje, i moglo se otuđivati. To je vrijeme kad su čak i stvari koje su se dosad predavale, ali nikad razmjenjivale, davale, ali nikad prodavale, sticale, ali nikad kupovale: vrlina, ljubav, uvjerenje, znanje, savjest itd. — kad je, jednom riječi, sve postalo predmet trgovine. To je vrijeme opšte korupcije, sveopšte prodajnosti ili, da upotrijebim ekonomski izraz, vrijeme u kome se svaki predmet, bio fizički bio moralni, donosi na tržište kao trgovinska vrijednost da bi tamo bio ocijenjen po pravoj svojoj vrijednosti.

Kako sad da se objasni ova nova i posljednja faza razmjene — razmjenska vrijednost na njenom trećem stepenu?

Gospodin Proudhon bi odmah imao gotov odgovor: Uzmite da je neko lice »predložilo« drugim licima, svojim saradnicima u različitim granama djelatnosti, da od vrline, ljubavi itd. naprave razmjensku vrijednost, da podignu razmjensku vrijednost na njen treći i posljednji stepen.

Vidi se, »istorijski i opisni metod« g. Proudhona za sve je dobar, odgovara na sve, objašnjava sve. Riječ li je o tome da se istorijski objasni »rađanje neke ekonomske ideje«, on pretpostavi kakvog čovjeka koji drugim ljudima, svojim saradnicima u različitim granama djelatnosti, predloži da izvrše ovaj čin rađanja, i s tim je sve gotovo.

Odsad ćemo »rađanje« razmjenske vrijednosti usvojiti kao svršeni čin; ostaje nam još samo da ispitamo odnos između razmjenske i upotrebne vrijednosti. Čujmo g. Proudhona:

»Ekonomisti su vrlo dobro istakli dvostruki karakter vrijednosti; ali ono što nisu izrazili jednakom jasnoćom, to je njena protivrijetna priroda — ovdje počinje naša kritika... Kod upotrebne i razmjenske vrijednosti malo je ukazati na onaj čudni kontrast u kome su ekonomisti navikli da vide samo nešto vrlo jednostavno; treba pokazati da ta tobožnja jednostavnost skriva duboku misteriju, i naša je dužnost da u nju prodremo... Da se izrazimo tehnički, upotrebna i razmjenska vrijednost stoje jedna prema drugoj u obrnutoj srazmjeri.« [I, str. 36. i 38.]

Ako smo tačno shvatili misao g. Proudhona, on hoće da utvrdi ova četiri momenta:

1. Upotrebna i razmjenska vrijednost čine »čudan kontrast«, suprotne su jedna drugoj.

2. Upotrebna i razmjenska vrijednost stoje jedna prema drugoj u obrnutoj srazmjeri, protivvrječe jedna drugoj.

3. Ekonomisti nisu vidjeli ni spoznali ni suprotnost ni protivvrječnost.

4. Kritika g. Proudhona počinje od kraja.

I mi ćemo početi od kraja, a da bismo ekonomiste oslobodili optužaba g. Proudhona, pustićemo da govore dva dosta važna ekonomista:

Sismondi: »Trgovina je sve stvari svela na suprotnost između upotrebne i razmjenske vrijednosti.« (*Etudes*¹, sv. II, str. 162, briselsko izdanje.)

Lauderdale: »Narodno bogatstvo (upotrebna vrijednost)² uopšte opada u srazmjeri u kojoj individualna imanja rastu usljed dizanja razmjenske vrijednosti; a ukoliko, padanjem vrijednosti, ova opadaju, utoliko po pravilu raste narodno bogatstvo.« (*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique*; traduit par Lagenti de Lavaïsse, Paris 1808 [str. 33].)

Na *suprotnosti* između upotrebne i razmjenske vrijednosti *Sismondi* je zasnovao svoju glavnu teoriju, po kojoj dohodak opada srazmjerno povećavanju proizvodnje.

Lauderdale je svoj sistem zasnovao na obrnutoj srazmjeri obiju vrsta vrijednosti, i njegova je teorija u *Ricardovo* doba bila tako popularna da je ovaj o njoj mogao govoriti kao o nekoj opštepoznatoj stvari.

»Brkanjem pojmova razmjenske vrijednosti i bogatstva (upotrebne vrijednosti) došlo se do tvrdjenja da se može povećati bogatstvo smanjivanjem količine stvari potrebnih, korisnih ili prijatnih za život.« (*Ricardo*, *Principes d'économie politique*, traduit par Constancio, annotés par J.-B. Say, Paris 1835, tom II, chapitre »Sur la valeur et les richesses« [str. 65].)

Vidimo da su ekonomisti prije g. Proudhona »ukazali« na duboku misteriju suprotnosti i protivvrječnosti. Da vidimo sad kako g. Proudhon sa svoje strane objašnjava tu misteriju poslije ekonomista.

Razmjenska vrijednost nekog proizvoda pada srazmjerno povećanju ponude ako tražnja ostaje ista; drugim riječima: što je veće obilje nekog proizvoda u *odnosu prema tražnji*, to je niža njegova razmjenska vrijednost ili cijena. *I obrnuto*: što je slabija ponuda u odnosu prema tražnji, to više raste razmjenska vrijednost ili cijena proizvoda; drugim riječima: što je veća rijetkost nuđenog proizvoda u odnosu prema tražnji, to je veće povišenje cijene. Razmjenska vrijednost nekog proizvoda zavisi od njegovog izobilja ili njegove rijetkosti, ali uvijek u odnosu prema tražnji. Uzmimo neki više nego rijedak, recimo jedini proizvod svoje vrste: njega će biti više nego izobilno, on će biti suvišan ako za njim ne postoji tražnja. A uzmemo li, naprotiv, neki proizvod umnožen

¹ *Studije* — ² (upotrebna vrijednost): umetnuo Marx

u milionima primjeraka, on će uvijek biti rijedak ako ne podmiruje tražnju, tj. ako je tražnja za njim prevelika.

To su istine, rekli bismo gotovo banalne, ali smo ih ipak morali navesti da bismo objasnili misterije g. Proudhona.

«Tako bismo, kad bismo ovaj princip htjeli slijediti do njegovih posljednjih konsekvencija, morali doći do ovog najlogičnijeg od svih zaključaka: da stvari čija je upotreba nužna a čija je količina neograničena ne staju ništa, a one stvari čija je korisnost ništavna a čija je rijetkost vanredna, moraju imati beskrajno visoke cijene. Vrhunac je zbrke u tome što se u praksi ne javlja nijedna od ovih dviju krajnosti: s jedne strane, nijedan ljudski proizvod ne može nikada dostići beskrajnu količinu; s druge strane, i najrjeđe stvari moraju biti do izvjesnog stepena korisne, inače ne bi mogle imati baš nikakvu vrijednost. Upotrebna vrijednost i razmjenska vrijednost nužno su, dakle, vezane jedna s drugom, mada po svojoj prirodi stalno teže da jedna drugu isključe.» (Tom I, str. 39.)

Šta čini vrhunac zbrke kod g. Proudhona? To što je on sasvim jednostavno zaboravio *tražnju* i da je neka stvar izobilna ili rijetka tek prema tražnji. Ostavivši tražnju po strani, on je izjednačio razmjensku vrijednost s *rijetkošću*, a upotrebnu vrijednost sa *izobiljem*. Doista, kad kaže da stvari «čija je *korisnost ništavna a rijetkost vanredna* imaju *beskrajno visoke cijene*», on u stvari kaže sasvim jednostavno da je razmjenska vrijednost samo rijetkost. «Vanredna rijetkost i ništavna korisnost», to je apsolutna rijetkost. «Beskrajno visoka cijena» maksimum je razmjenske vrijednosti, čista razmjenska vrijednost. Ova dva izraza on stavlja u jednačinu. Time razmjenska vrijednost i rijetkost postaju ekvivalentni izrazi. Došavši do ovih tobože «krajnjih konsekvencija», g. Proudhon je svakako išao do krajnosti što se tiče riječi, ali ne i sadržine koju one izražavaju, i u tome on pokazuje više retorike nego logike. Gdje misli da je našao nove konsekvencije, tamo on ponovo nalazi samo svoje prvobitne pretpostavke u njihovoj potpunoj golotinji. Zahvaljujući istom postupku, on uspijeva da poistovijeti upotrebnu vrijednost i čisto izobilje.

Pošto je izjednačio razmjensku vrijednost s rijetkošću, a upotrebnu vrijednost s izobiljem, g. Proudhon se mnogo čudi što ne nalazi ni upotrebne vrijednosti u rijetkosti, ni razmjenske vrijednosti u izobilju i upotrebnoj vrijednosti; a kako poslije uvida da se te krajnosti ne javljaju u praksi, ne preostaje mu ništa drugo nego da povjeruje u misteriju. Za njega postoji beskrajno visoka cijena upravo zato što nema kupaca, a kupaca neće naći dokle god bude apstrahovao od tražnje.

S druge strane, izgleda da izobilje g. Proudhona nastaje samo od sebe. On potpuno zaboravlja da postoje ljudi koji ga proizvode i da je u njihovom interesu da tražnju nikad ne izgube iz vida. Kako bi g. Proudhon inače mogao kazati da stvari koje su vrlo korisne moraju biti vrlo jevtine, ili čak zabadava? On bi, naprotiv, morao doći do zaključka da bismo izobilje, proizvodnju vrlo korisnih stvari, morali

ograničiti ako bismo htjeli da im povisimo cijenu, razmjensku vrijednost.

Kad su ranije francuski vinogradari tražili zakon koji bi zabranjivao podizanje novih vinograda, kad su Holanđani spaljivali začine iz Azije i uništavali drveće karanfilica na Molucima^[44], oni su jednostavno htjeli da smanje izobilje da bi povisili razmjensku vrijednost. Cio srednji vijek postupao je po istom načelu, ograničavajući zakonom broj kalfa koje je svaki pojedinačni majstor smio da zaposli, broj alata koji je smio da upotrijebi. (Uporedi Andersonovu *Istoriju trgovine*.)

Pošto je izobilje predstavio kao upotrebnu vrijednost, a rijetkost kao razmjensku vrijednost — a najlakša je stvar dokazati da izobilje stoji prema rijetkosti u obrnutoj srazmjeri — g. Proudhon identifikuje upotrebnu vrijednost s *ponudom*, a razmjensku vrijednost s *tražnjom*. A da bi još jače istakao antitezu, on podmeće drugi izraz i mjesto *razmjenska vrijednost* stavlja *vrijednost određenu mnjenjem*. Tako je spor prenesen na drugo područje, te imamo na jednoj strani *korisnost* (upotrebnu vrijednost, ponudu), a na drugoj strani *mnjenje* (razmjensku vrijednost, tražnju).

Kako da se izmire ovi međusobno protivrječni činioци? Šta da se radi da bi se doveli u sklad? Može li se naći bar jedna tačka koja bi im bila zajednička?

Svakako, uzvikuje g. Proudhon, postoji jedna: *slobodna volja*. Cijena koja će proizići iz ove borbe među ponudom i tražnjom, među korišću i mnjenjem, neće biti izraz vječne pravde.

Ovu antitezu razvija g. Proudhon dalje ovako:

•U svojstvu *slobodnog kupca* ja sam sudija svojoj potrebi, sudija cjelishodnosti predmeta, sudija cijeni koju *hoću* za njega da platim. S druge strane, u vašem svojstvu *slobodnog proizvođača* vi ste gospodar *sredstava za izradu*, pa ste, dakle, u mogućnosti da svoje troškove smanjite. (Tom I, str. 41.)

A pošto je tražnja ili razmjenska vrijednost identična s mnjenjem, g. Proudhon se osjeća pobuđen da kaže:

•Dokazano je da čovjekova *slobodna volja* dovodi do suprotnosti između upotrebne i razmjenske vrijednosti. Kako da se riješi ova suprotnost dok postoji slobodna volja? A kako da se žrtvuje slobodna volja a da se ne žrtvuje čovjek? (Tom I, str. 41.)

Prema tome, nemoguće je doći do nekog rezultata. Ovo je borba između dvije tako reći nemjerljive sile, između koristi i mnjenja, između slobodnog kupca i slobodnog proizvođača.

Pogledajmo stvari malo izbliže.

Ponuda ne predstavlja isključivo korisnost, ni tražnja samo mnjenje. Zar onaj ko traži ne nudi i sam kakav proizvod ili znak koji zastupa sve proizvode: novac, a zar kao ponuđač ne predstavlja, prema g. Proudhonu, korisnost ili upotrebnu vrijednost?

S druge strane, zar ponuđač istovremeno ne traži neki proizvod ili znak koji zastupa sve proizvode: novac? I zar on time ne postaje predstavnik mnjenja, vrijednosti po nahodanju ili razmjenske vrijednosti?

Tražnja je u isti mah ponuda, ponuda je u isti mah tražnja. Dakle, antiteza g. Proudhona, koja prosto identifikuje ponudu s korišću a tražnju s mnjenjem, počiva jedino na šupljij apstrakciji.

Ono što g. Proudhon naziva upotrebna vrijednost nazivaju drugi ekonomisti s isto toliko prava vrijednost po nahodanju. Navešćemo samo Storchu. (*Cours d'économie politique*, Paris 1823, str. 48. i 49.)

Po njemu, stvari za kojima osjećamo potrebu nazivaju se *potrebe*, a one stvari kojima pridajemo vrijednost, *vrijednosti*. Većina stvari ima vrijednost samo zato što zadovoljavaju potrebe koje je stvorilo mnjenje. Mnjenje o našim potrebama može se promijeniti, pa tako i korisnost stvari koja izražava samo odnos tih stvari prema našim potrebama. Čak se i prirodne potrebe stalno mijenjaju. I doista, kakve razlike postoje na primjer između predmeta koji kod različitih naroda služe kao glavna hrana!

Borba se ne vodi između koristi i mnjenja: ona se vodi između trgovinske vrijednosti koju ponuđač traži i trgovinske vrijednosti koju tražilac nudi. Razmjenska vrijednost proizvoda uvijek je rezultanta tih dviju protivrječnih procjena.

Naposlijetku, ponuda i tražnja stavljaju proizvodnju i potrošnju jednu naspram druge, ali proizvodnju i potrošnju koje su zasnovane na razmjeni među pojedincima.

Proizvod koji se nudi nije nešto po sebi korisno. Tek potrošač određuje njegovu korisnost. Pa čak ako mu se i prizna svojstvo korisnosti, on ipak ne predstavlja korisnost kao takvu. U toku proizvodnje on se razmjenjivao za sve troškove proizvodnje, sirovine, najamnine itd., sve stvari koje imaju trgovinsku vrijednost. Prema tome, u očima proizvođača proizvod predstavlja sumu trgovinskih vrijednosti. Ono što on nudi nije samo koristan predmet, nego je uz to, i poglavito, razmjenska vrijednost.

Što se tiče tražnje, ona je djelotvorna samo ako raspoláže sredstvima za razmjenu. Ova su sredstva opet i sama proizvodi, razmjenske vrijednosti.

U ponudi i tražnji nalazimo, dakle, na jednoj strani proizvod koji je stajao razmjenskih vrijednosti, i potrebu da se proda; na drugoj, sredstva koja su stajala razmjenskih vrijednosti, i želju da se kupi.

Gospodin Proudhon stavlja *slobodnog kupca* nasuprot *slobodnom proizvođaču*. On obojici pridaje čisto metafizičke osobine. Zato i može da kaže: »Dokazano je da čovjekova *slobodna volja* izaziva suprotnosti između upotrebne i razmjenske vrijednosti.« [I, 41.]

Ako proizvođač proizvodi u društvu zasnovanom na podjeli rada i na razmjeni među pojedincima — a to je pretpostavka g. Proudhona — on je prisiljen da prodaje. Gospodin Proudhon je napravio proiz-

vođača gospodarom sredstava za proizvodnju; no on će se složiti s nama da njegova sredstva za proizvodnju ne zavise od *slobodne volje*. I još nešto: ta sredstva za proizvodnju velikim su dijelom proizvodi koje on nabavlja iz inostranstva, a u savremenoj proizvodnji nema čak ni slobodu da proizvodi koliko hoće. Današnji stepen razvitka proizvodnih snaga prisiljava ga da proizvodi u ovom ili onom određenom razmjeru.

Potrošač nije slobodniji od proizvođača. Njegovo se mišljenje zasniva na njegovim sredstvima i njegovim potrebama. I jedno i drugo određuje njegov društveni položaj, koji opet i sam zavisi od društvene organizacije uopšte. Svakako, radnik koji kupuje krompir i izdržavana metresa koja kupuje čipke idu svako za svojim mišljenjem; ali različnost njihovih mišljenja objašnjava se različnošću položaja koji u svijetu zauzimaju, položaja koji je sam opet proizvod društvene organizacije.

Da li se cjelokupni sistem potreba osniva na mišljenju ili na čitavoj organizaciji proizvodnje? Ponajčešće, potrebe potiču neposredno iz proizvodnje ili iz takvog stanja stvari koje se temelji na proizvodnji. Svjetska trgovina vrti se gotovo isključivo oko potreba, ne individualne potrošnje već proizvodnje. Da izaberemo drugi primjer: zar potreba za bilježnicima ne pretpostavlja određeno građansko pravo, koje je samo izraz određenog razvitka svojine, tj. proizvodnje?

Gospodinu Proudhonu nije dosta što je iz odnosa ponude i tražnje isključio elemente o kojima smo govorili. On tjera apstrahovanje u krajnost time što sve proizvođače stapa u *jednog jedinog* proizvođača, a sve potrošače u *jednog jedinog* potrošača, i ta dva himerična lica primorava da vode borbu jedno s drugim. Ali se u stvarnom svijetu stvari drukčije odigravaju. Konkurencija među ponuđačima kao i konkurencija među tražiocima je neophodan element u borbi između kupaca i prodavaca, a rezultat te borbe je razmjenska vrijednost.

Pošto je odstranio troškove proizvodnje i konkurenciju, g. Proudhon može formulu ponude i tražnje po miloj volji da svodi na apsurd.

«Ponuda i tražnja», kaže on, «samo su dva *ceremonijalna oblika* koja služe za to da se upotrebna vrijednost i razmjenska vrijednost suoče i dovedu do izmirenja.¹ One su električni polovi koji, kad se dovedu u odnos, moraju proizvesti pojavu privlačnosti koja se zove *razmjena*» (Tom I, str. 49.)

To je isto kao kad bi se reklo da je razmjena samo «ceremonijalni oblik» da se potrošač dovede u vezu s predmetom potrošnje. To je isto kao kad bi se reklo da su svi ekonomski odnosi samo «ceremonijalni oblici» koji služe izvršenju neposredne potrošnje. Ponuda i tražnja su odnosi^[46] jedne date proizvodnje upravo koliko je to i razmjena među pojedincima.

¹ (1847) riječ circulation (promet) u spisku štamparskih grešaka prvog francuskog izdanja ispravljena u conciliation (izmirenje); (1885. i dalje) pogrešno: cirkulacija

U čemu se, dakle, sastoji sva dijalektika g. Proudhona? U tome što pod upotrebnu i razmjensku vrijednost, pod ponudu i tražnju, potura apstraktne i protivvrječne pojmove kao: rijetkost i izobilje, korisnost i mnjenje, *jednog* proizvođača i *jednog* potrošača, a obojicu kao *vitezove slobodne volje*.

A šta je htio time da postigne?

Da sačuva sebi mogućnost da jedan od elemenata koje je odstranio, *troškove proizvodnje*, docnije uvede kao *sintezu* upotrebne i razmjenske vrijednosti. I tako troškovi proizvodnje čine u njegovim očima *sintetičnu ili konstituisanu vrijednost*.

§ 2. Konstituisana ili sintetična vrijednost

»Vrijednost (razmjenska)¹ je ugaoni kamen ekonomske zgrade.« [I, 32.] »Konstituisana« vrijednost je ugaoni kamen sistema ekonomskih protivvrječnosti.

Šta je, dakle, ova »konstituisana vrijednost« koja sačinjava sve što je g. Proudhon otkrio u političkoj ekonomiji?

Kad je korisnost već pretpostavljena, onda je rad izvor vrijednosti. Mjera rada jeste vrijeme. Relativna vrijednost proizvoda određuje se radnim vremenom koje se moralo upotrijebiti za njihovu izradu. Cijena je novčani izraz relativne vrijednosti nekog proizvoda. Najzad, *konstituisana* vrijednost nekog proizvoda jednostavno je vrijednost koja se konstituiše radnim vremenom sadržanim u proizvodu.

Kao što je Adam Smith otkrio *podjelu rada*, tako g. Proudhon tvrdi za sebe da je otkrio »konstituisanu vrijednost«. To baš nije »nešto nečuveno«, ali mora se priznati da ni u jednom otkriću ekonomske nauke nema nečeg nečuvenog. Gospodin Proudhon, koji naslućuje sav značaj svoga pronalaska, ipak nastoji da mu ublaži zaslugu »da bi umirio čitaoca u pogledu svojih pretenzija na originalnost i da bi stekao povjerenje plašljivih duhova koji baš nisu skloni novim idejama«. Ali, kad stane određivati koliko je koji od njegovih prethodnika učinio za utvrđivanje vrijednosti, on i protiv svoje volje mora javno da izjavi da najveći, lavovski dio, pripada njemu.

»Sintetičnu ideju vrijednosti bio je nejasno nazreo Adam Smith... Ali u Adama Smith-a je ta ideja bila sasvim intuitivna; međutim, svoje navike društvo ne mijenja na gole intuicije: ono sluša tek autoritet činjenica. Antinomija je morala biti istaknuta na izrazitiji i tačniji način: J.-B. Say postade njen glavni tumač.« [I, 66.]

Evo gotove istorije otkrića sintetične vrijednosti: Adamu Smith-u nejasna intuicija, J.-B. Sayu antinomija, a g. Proudhonu konstituišuća

¹ (razmjenska): umetnuo Marx

i »konstituisana« istina. I ne varajmo se: svi drugi ekonomisti od Saya do Proudhona kretali su se kolosijekom antinomije.

»Nevjerovatno je da se toliki razumni ljudi već četrdeset godina muče oko jedne ovako jednostavne ideje. Ali ne, *ekonomisti 19. vijeka*, umjesto da prihvate revolucionarnu teoriju jednakosti, odlučili su da protiv svih i svakoga tvrde kako se upoređivanje vrijednosti vrši a da među njima ne postoji nijedan zajednički poredbeni moment, niti jedinica mjere. *Šta će na to kazati potomstvo?*« (Tom I, str. 68.)

Potomstvo, koje se ovako iznebuha priziva, naći će se prije svega u zabuni u pogledu hronologije. Ono će se nužno morati da zapita: zar Ricardo i njegova škola nisu ekonomisti 19. vijeka? Ricardov sistem, koji je postavio princip da relativna vrijednost robe počiva isključivo na radu potrebnom za njenu izradu, datira iz godine 1817. Ricardo je glava cijele jedne škole koja vlada u Engleskoj od restauracije.^[46] Ricardova teorija daje strogo, nemilosrdno, suštinu cjelokupne engleske buržoazije, koja je, opet, tip savremene buržoazije uopšte. »Šta će na to kazati potomstvo?« Ono neće reći da g. Proudhon nije znao za Ricarda, jer on govori o njemu nadugačko i naširoko, svaki se čas vraća na njega, i naposljetku kaže da je njegov sistem besmislen. Ako se potomstvo ikad bude umiješalo, ono će možda reći da je g. Proudhon, bojeći se da ne povrijedi anglofobiju svojih čitalaca, više volio da se prikaže kao odgovorni izdavač Ricardovih ideja. Bilo kako bilo, ono će smatrati da je vrlo naivno što g. Proudhon ističe kao »revolucionarnu teoriju budućnosti« ono što je Ricardo naučno izložio kao teoriju savremenog buržoaskog društva, i što on, prema tome, kao rješenje antinomije između upotrebne i razmjenske vrijednosti uzima ono što su Ricardo i njegova škola davno prije njega postavili kao naučnu formulu jedne strane antinomije, *razmjenske vrijednosti*. Ali ostavimo jednom zasvagda potomstvo na stranu i suočimo g. Proudhona s njegovim prethodnikom Ricardom. Sljedeća mjesta iz toga pisca sadrže u glavnim potezima njegovu teoriju vrijednosti.

»Nije korisnost mjera *razmjenske vrijednosti* iako joj je neophodna.« (Tom I, str. 3, *Principes de l'économie politique etc.*, traduit de l'anglais par F.-S. Constancio, Paris 1835.)

»Čim se nađe da su stvari korisne po sebi, one crpu svoju razmjensku vrijednost iz dva vrela: iz svoje rijetkosti i iz količine rada potrebne da se dobiju. Ima stvari čija vrijednost zavisi jedino od njihove rijetkosti. Pošto nikakav rad ne može umnožiti njihov broj, to im vrijednost ne može pasti¹ ako ih bude u većem izobilju. Ovamo spadaju kipovi, skupocjene slike itd. Njihova vrijednost zavisi jedino od imetka, ukusa i čudi onih koji nalaze zadovoljstvo u posjedovanju tih predmeta.

¹ (1847) kao kod Ricarda: ne peut baisser [ne može pasti]; (1885) u njemačkom prevodu pogrešno: mjesto nicht sinken, nur sinken [može pasti samo]; tako i u izdanju »Kulture« 1946, Beograd.

MISÈRE

LA PHILOSOPHIE.

REPONSE A
LA PHILOSOPHIE DE LA MISÈRE

DE H. PROUDON.

Par Karl Marx.

PARIS.
A. FRANK,
10, rue Richelieu.

BRUXELLES.
C. G. VOGLER,
7, place aux Herbes.

1847

Naslovna strana prvog francuskog izdanja
«Bijede filozofije»

(Tom I, str. 4. i 5. navedenog djela.) »No oni ipak čine vrlo neznatan dio svakodnevne razmjenjivane robe. Pošto je najveći dio predmeta koje želimo imati proizvod industrije, možemo ih umnožavati ne samo u jednoj već u više zemalja, i to u skoro neograničenom stepenu, ako ushitjemo upotrijebiti rad potreban za njihovu proizvodnju.« (Tom I, str. 5. navedenog djela.) »Kad, dakle, govorimo o robama, o njihovoj razmjenskoj vrijednosti i principima koji regulišu njihove relativne cijene, mi imamo u vidu samo one robe čija se količina može po volji umnožavati ljudskim radom, čiju proizvodnju podstiče konkurencija i kojoj ne stoji na putu nikakva smetnja.« (Tom I, str. 5.)

Ricardo citira Adama Smith-a, koji je, po njemu »s velikom tačnošću definisao prvobitno vrelo svake razmjenske vrijednosti« (Smith, tom I, gl. 5 [str. 9])¹ i dodaje:

»Da je ono (radno vrijeme) doista osnovica razmjenske vrijednosti svih stvari, izuzev onih koje se ne mogu po volji umnožavati ljudskim radom, najvažnije je načelo političke ekonomije: Jer, nema drugog vrela iz kojega je poteklo toliko zablude i izbilo toliko razlika u mišljenju u ovoj nauci koliko iz površnog i nedovoljno preciznog tumačenja riječi vrijednost.« (Tom I, str. 8.) »Kad znamo da količina rada unesena u neki predmet određuje njegovu razmjensku vrijednost, izlazi da svako povećavanje količine rada nužno mora da poveća i vrijednost predmeta na koji je ono utrošeno, i da isto tako svako smanjivanje rada mora da smanji cijenu predmeta.« (Tom I, str. 9.)

Zatim Ricardo prigovara Smith-u:

1. što je »za vrijednost postavio drugo mjerilo a ne rad, sad vrijednost žita, sad količinu rada koju neka stvar može da kupi itd.« (Tom I, str. 9. i 10),

2. što je »princip priznao bez ograničenja, a ipak ograničio njegovu primjenu na primitivno i sirovo stanje društva koje prethodi nagomilavanju kapitala i privatnoj svojini na zemlju.« (Tom I, str. 21.)

Ricardo nastoji da dokaže da zemljišna svojina, tj. (zemljišna)¹ renta, ne može da utiče na relativnu vrijednost životnih sredstava, i da akumulacija kapitala vrši samo povremen i oscilatoran uticaj na relativne vrijednosti koje su određene srazmjernom količinom rada utrošenom na njihovu izradu. Da bi podupro ovu tezu, on izlaže svoju čuvenu teoriju zemljišne rente, raščlanjuje kapital i dolazi do toga da, na kraju krajeva, u njemu nalazi samo nagomilan rad. Zatim razvija cijelu teoriju o najamnini i profitu i dokazuje da najamnina i profit rastu i padaju u obrnutoj srazmjeri jedno prema drugom, a da to ne utiče na vrijednost proizvoda. Pri tom on ne zanemaruje uticaj koji nagomilavanje kapitala i njihova različita priroda (stalni i optičajni kapital), kao i visina najamnina, mogu vršiti na srazmjernu vrijednost proizvoda. Štaviše, ovo su glavni problemi kojima se Ricardo bavi.

¹ (zemljišna): umetnuo njemački prevodilac

«Svaka ušteda u radu», kaže on, «uvijek snižava relativnu vrijednost* neke robe, bilo da se ta ušteda odnosi na rad potreban za izradu samog predmeta, bilo da se odnosi na rad potreban za stvaranje kapitala koji se u toj proizvodnji upotrebljava.» (Tom I, str. 28.) «Prema tome, dokle god radni dan bude jednome davao istu količinu ribe a drugome isto toliko divljači, prirodna stopa respektivnih cijena u razmjeni ostaće ista, ma kakve promjene inače zadesile najamnine i profit, i bez obzira na sve učinke akumulacije kapitala.» (Tom I, str. 32.) «Mi smo rad posmatrali kao temelj vrijednosti stvari, a količinu rada potrebnu za njihovu izradu kao mjerilo koje određuje koliko se jedne robe mora dati u razmjeni za drugu, ali nismo imali namjeru da osporavamo da u običnoj cijeni roba ima neko slučajno i prolazno odstupanje od te prvobitne i prirodne cijene.» (Tom I, str. 105.) «Cijenu stvari određuju u posljednjoj instanciji troškovi proizvodnje, a ne, kao što se često tvrdilo, odnos između ponude i tražnje.» (Tom II, str. 253.)

Lord Lauderdale razlagao je promjene razmjenske vrijednosti prema zakonu ponude i tražnje ili rijetkosti i izobilja u odnosu prema tražnji. Po njemu, vrijednost neke stvari može porasti ako se njena količina smanji ili poraste tražnja za njom; ona može pasti ako poraste njena količina ili oslabi tražnja za njom. Tako se vrijednost nekog predmeta može mijenjati usljed dejstva osam raznih uzroka, i to četiri uzroka koji se odnose na sam predmet i četiri uzroka koji se odnose na novac ili na bilo koju drugu robu koja služi kao mjera njegove vrijednosti. Evo kako to Ricardo pobija:

«Vrijednost proizvoda koji su *monopol* pojedinaca ili nekog društva mijenja se po zakonu koji je postavio lord Lauderdale: ona pada srazmjerno rasteњу ponude, a raste sa željom koju kupci pokazuju da ih nabave; cijena tih proizvoda ne stoji ni u kakvom nužnom odnosu s njihovom prirodnom vrijednošću. Ali što se tiče stvari koje podliježu konkurenciji među prodavcima i čija se količina može povećavati do izvjesnog stupnja, njihova cijena ne zavisi konačno od stanja tražnje i ponude, već od povećanja i smanjenja troškova proizvodnje.» (Tom II, str. 259.)

Ostavljamo čitaocima da uporede ove tako tačne, jasne i jednostavne riječi Ricardove sa retorskim naporima koje čini g. Proudhon da dođe do određenja relativne vrijednosti radnim vremenom.

Ricardo nam pokazuje stvarno kretanje buržoaske proizvodnje koje konstituše vrijednost. Gospodin Proudhon, apstrahujući od tog stvarnog kretanja, «muči se» da bi pronašao nove postupke kako bi

* Poznato je da Ricardo određuje vrijednost neke robe «količinom rada koja se traži za njeno dobijanje». [Ricardo, *navedeno djelo*, I, str. 4.] Ali u svima načinima proizvodnje koji se temelje na robnoj proizvodnji, pa, dakle, i u kapitalističkom, vladajući oblik razmjene donosi sobom da se ta vrijednost ne izražava direktno količinama rada, već količinama neke druge robe. Vrijednost neke robe, izraženu količinom neke druge robe (bila ona novac ili ne), Ricardo naziva njenom relativnom vrijednošću. — F. Engels.

uredio svijet po nekoj tobože novoj formuli, koja je samo teorijski izraz stvarnog kretanja koje je Ricardo tako lijepo izložio. Ricardo polazi od postojećeg društva da bi nam pokazao kako ono konstituiše vrijednost, a g. Proudhon polazi od konstituisane vrijednosti da bi pomoću te vrijednosti konstituisao nov socijalni svijet. Za g. Proudhona konstituisana vrijednost mora da opiše krug i da postane ponovo konstituišuća za svijet koji je već potpuno konstituisan po ovom mjerilu vrijednosti. Određivanje vrijednosti radnim vremenom za Ricarda je zakon razmjenske vrijednosti, dok je za Proudhona sinteza upotrebne i razmjenske vrijednosti. Ricardova teorija vrijednosti je naučno tumačenje savremenog ekonomskog života; teorija vrijednosti g. Proudhona je utopijsko tumačenje Ricardove teorije. Ricardo utvrđuje istinitost svoje formule izvodeći je iz cjelokupnosti ekonomskih odnosa i objašnjavajući tim putem sve pojave, čak i one za koje bi se na prvi pogled reklo da joj protivrječe, kao rentu, akumulaciju kapitala i odnos najamnina prema profitima. Upravo to i čini da je njegova teorija naučni sistem; g. Proudhon, koji je pomoću sasvim proizvoljnih pretpostavaka ponovo pronašao ovu Ricardovu formulu, prisiljen je poslije da traži pojedinačne ekonomske činjenice, koje nateže i falsifikuje da bi ih mogao postaviti kao primjere, kao već postojeće primjere, kao klice ostvarenja njegove preporodilačke ideje. (Vidi naš § 3. »Primjena konstituisane vrijednosti«.)

Pređimo sad na zaključke koje g. Proudhon izvlači iz konstituisane vrijednosti (konstituisane radnim vremenom).

Izvjerna količina rada iste je vrijednosti kao i proizvod koji je tom količinom rada izrađen.

Svaki radni dan vrijedi koliko i drugi radni dan, tj. kad je količina rada jednaka, rad jednoga vrijedi koliko i rad drugoga: nema nikakve kvalitativne razlike. Ako je količina rada jednaka, proizvod jednoga razmjenjuje se za proizvod drugoga. Svi su ljudi najamni radnici, i to plaćeni jednako za jednako radno vrijeme. U razmjeni vlada potpuna jednakost.

Jesu li ovi zaključci prirodna i nužna konsekvencija »konstituisane« vrijednosti, tj. vrijednosti određene radnim vremenom?

Ako relativnu vrijednost neke robe određuje količina rada potrebna za njenu proizvodnju, iz toga nužno slijedi da relativnu vrijednost rada, tj. najamninu, takođe određuje količina rada potrebna za proizvodnju najamnine. Najamnina, tj. relativna vrijednost ili cijena rada, određena je, dakle, radnim vremenom potrebnim da se proizvede sve ono što je nužno za radnikovo izdržavanje.

»Smanjite troškove proizvodnje šešira, pa će im i cijena pasti na njihovu novu prirodnu cijenu, makar se tražnja podvostručila, potrostručila ili početvostručila. Smanjite troškove za izdržavanje ljudi snižavanjem prirodne cijene hrane i odjeće potrebnih za život i vidjećete da će najamnina pasti, pa makar tražnja za radnicima znatno porasla.« (Ricardo, tom II, str. 253.)

Doista, Ricardo govori do krajnosti cinički. Staviti u isti red troškove proizvodnje šešira s troškovima za održavanje čovjeka znači pretvoriti ljude u šešire. Ali ne vičimo odviše na cinizam. Cinizam je u stvari, a ne u riječima koje označavaju stvari. Francuski pisci¹, kao gg. Droz, Blanqui, Rossi i drugi, priređuju sebi to bezazleno zadovoljstvo da svoju superiornost nad engleskim ekonomistima dokazuju time što nastoje da očuvaju pristojnost »humanitarnog« jezika; kad Ricardu i njegovoj školi prigovaraju da govore cinički, oni to čine samo zato što ih vrijeđa kad vide da se ekonomski odnosi izlažu u svoj njihovoj golotinji, kad vide kako se izdaju tajne buržoazije.

Rezimirajmo: rad, pošto je i sam roba, mjeri se kao takav vremenom koje je potrebno za proizvodnju robe-rada. A šta je potrebno za proizvodnju robe-rada? Upravo ono radno vrijeme koje je potrebno za proizvodnju predmeta neophodnih za neprekidno održanje rada, tj. od kojih radnik živi i koji mu omogućavaju da produžava vrstu. Prirodna cijena rada nije ništa drugo do minimum najamnine.* Što se tržišna cijena najamnine penje iznad svoje prirodne cijene, dolazi upravo otuda što zakon vrijednosti koji je g. Proudhon postavio kao princip nalazi svoju protivtežu u promjeni odnosa ponude i tražnje. Ali i pored toga minimum najamnine ostaje središte kome gravitiraju tržišne cijene najamnine.

Tako je vrijednost mjerena radnim vremenom nužno formula modernog radničkog ropstva, mjesto da bude, kao što bi htio g. Proudhon, »revolucionarna teorija« oslobođenja proletarijata.

Pogledajmo sad u koliko se slučajeva primjenjivanje radnog vremena kao mjerila vrijednosti ne da dovesti u sklad s postojećim antagonizmom klasa i nejednakom podjelom prinosa rada između neposrednog proizvođača (radnika)² i vlasnika proizvoda.

* Načelo da se »prirodna«, tj. normalna cijena radne snage poklapa s minimumom najamnine, tj. sa ekvivalentom vrijednosti životnih sredstava apsolutno potrebnih za radnikov život i plodjenje — to sam načelo prvi ja postavio u *Nacrtu za kritiku političke ekonomije* («Deutsch-Französische Jahrbücher», Paris 1844⁽³³⁾) i u *Položaju radničke klase u Engleskoj*. Kao što se iz gornjega vidi, Marx je u ono vrijeme to načelo usvojio. Od nas dvojice prihvatio ga je Lassalle. Ali iako najamnina u stvarnosti pokazuje stalnu tendenciju približavanja svom minimumu, ipak je gornje načelo netačno. Činjenica da se radna snaga po pravilu i prosječno plaća ispod njene vrijednosti, ne može promijeniti njenu vrijednost. Marx je u *Kapitalu* ispravio gornje načelo (odjeljak: »Kupovina i prodaja radne snage«), a izložio je i okolnosti koje dopuštaju kapitalističkoj proizvodnji da cijenu radne snage sve više snižava ispod njene vrijednosti. (Glava XXIII, »Opšti zakon kapitalističke akumulacije«.) — *F. Engels*.

¹ (1847) économistes; u prvom njemačkom prevodu od 1885. pa nadalje — Schriftsteller, pisci; u našem prevodu takođe — pisci. — ² (radnika): umetno prevodilac koji je spis preveo na njemački jezik

Uzmimo koji bilo proizvod, na primjer platno. Kao proizvod, platno sadrži određenu količinu rada. Ova će količina biti uvijek jednaka, ma u kakvom se položaju jedni prema drugima nalazili oni koji su saradivali na izradi toga proizvoda.

Uzmimo drugi proizvod: sukno, i neka je ono zahtijevalo istu količinu rada kao i platno.

Ako se ova dva proizvoda razmijene, razmijeniće se jednake količine rada. Razmijeniti ove jednake količine radnog vremena ne znači razmijeniti međusobni položaj proizvođača, niti bilo što izmijeniti u međusobnom položaju radnika i fabrikanta. Tvrditi da ova razmjena proizvoda mjerenih radnim vremenom ima za posljedicu jednako plaćanje svih proizvođača, znači pretpostaviti da je jednakost učešća u proizvodu postojala prije razmjene. Ako se razmjena sukna za platno izvrši, proizvođači sukna će imati onaj udio u platnu koji odgovara njihovom ranijem udjelu u suknu.

Iluzija g. Proudhona potiče otuda što smatra za posljedicu ono što u najboljem slučaju može važiti kao nedokazana pretpostavka. Hajdemo dalje.

Da li radno vrijeme kao mjera vrijednosti pretpostavlja bar to da su (radni)¹ dani *ekvivalenti*, te da radni dan jednoga vrijedi koliko i radni dan drugoga? Ne.

Uzmimo časkom da radni dan zlatara vrijedi koliko tri radna dana tkача; pa ipak ostaje da će svaka promjena u vrijednosti zlatarskih proizvoda prema tkaninama biti prouzrokovana smanjenjem ili povećanjem radnog vremena potrebnog za proizvodnju jednog ili drugog proizvoda, osim ako promjena nije prolazan rezultat kolebanja tražnje i ponude. Ako se tri radna dana različitih radnika odnose između sebe kao 1, 2, 3, onda će i svaka promjena relativne vrijednosti njihovih proizvoda biti promjena u istoj srazmjeri 1, 2, 3. Na taj način možemo vrijednost mjeriti radnim vremenom uprkos nejednakoj vrijednosti različitih radnih dana; ali da bismo mogli primjenjivati ovakvu mjeru, moramo imati neko mjerilo za upoređivanje različitih radnih dana; to nam mjerilo pruža konkurencija.

Vrijedi li tvoj sat rada koliko moj? Ovo pitanje rešava konkurencija.

Po mišljenju jednog američkog ekonomiste, konkurencija određuje koliko dana prostog (nekvalifikovanog) rada sadrži dan složenog (kvalifikovanog)² rada. Zar ovo svodenje radnih dana složenog rada na radne dane prostog rada ne pretpostavlja da se prosti rad po sebi uzima za mjeru vrijednosti? A sama količina rada, uzeta kao mjera vrijednosti bez obzira na kvalitet, pretpostavlja opet sa svoje strane da je prosti rad postao stožer industrije. Ona pretpostavlja da su se radovi izjednačili potčinjavanjem čovjeka mašini ili krajnjom podjelom rada; da

¹ (radni): umetnuo prevodilac koji je spis preveo na njemački jezik — ² (nekvalifikovanog) i (kvalifikovanog): umetnuo njemački prevodilac

ljudi iščezavaju pred radom; da je šetalica časovnika postala tačna mjera za poređenje onog što urade dva radnika, kao što je to za brzinu dviju lokomotiva. Dakle, ne treba kazati da sat (rada)¹ nekog čovjeka vrijedi sat rada nekog drugog čovjeka, već, naprotiv, da čovjek koji radi jedan sat vrijedi koliko i drugi koji radi jedan sat. Vrijeme je sve, čovjek nije više ništa; on je u najboljem slučaju ovaploćenje vremena. Ne radi se više o kvalitetu. Jedino kvantitet odlučuje o svemu: sat za sat, dan za dan; ali ovo izjednačenje rada nije djelo vječne pravde g. Proudhona, već je sasvim jednostavno činjenica moderne industrije.

U fabrici, gdje se radi mašinama, rad jednog radnika ne razlikuje se više gotovo ni u čemu od rada nekog drugoga radnika: radnici se mogu među sobom razlikovati jedino po količini vremena koju na radu troše. Pa ipak se, sa izvjesnog stanovišta, ova kvantitativna razlika pokazuje kao kvalitativna, ukoliko vrijeme koje se ima utrošiti na rad zavisi jednim dijelom od čisto materijalnih uslova, kao tjelesnog sastava, starosti, pola; a drugim dijelom od moralnih, čisto negativnih okolnosti, kao strpljenja, neosjetljivosti i marljivosti. Najzad, ako ima neke kvalitativne razlike u radu radnika, onda je to u najboljem slučaju kvalitet najgoreg kvaliteta, koji je daleko od toga da bude specijalitet po kome bi se razlikovali. Eto kako, u posljednjoj instanciji, stoje stvari u modernoj industriji. I od ove jednakosti, već ostvarene u mašinskom radu, htio bi g. Proudhon da isteše svoje »izjednačenje«, koje namjerava da univerzalno ostvari u »vremenu koje će doći«.

Svi »egalitarski« zaključci, koje g. Proudhon izvodi iz Ricardove teorije, počivaju na jednoj osnovnoj zabludi. Naime, on brka vrijednost robâ mjerenu količinom rada koja je na njih utrošena, sa vrijednošću robâ mjerenu »vrijednošću rada«. Kad bi oba ova načina mjerenja vrijednosti izražavala jedno isto, moglo bi se bez razlike reći: vrijednost ma koje robe mjeri se količinom rada koja je u njoj ostvarena; ili pak: ona se mjeri količinom rada koju je u stanju da kupi; ili, najzad: ona se mjeri količinom rada koja nju može da pribavi. Ali ni izdaleka nije tako. Vrijednost rada isto tako ne može služiti za mjerilo vrijednosti kao i vrijednost svake druge robe. Biće dovoljno nekoliko primjera da bismo još bolje objasnili ovo što rekosmo.

Kad bi mjerica žita stajala dva radna dana mjesto jednog jedinog, vrijednost bi joj bila dvaput veća od prvobitne, ali ona ne bi pokrenula dvostruku količinu rada jer ne bi sadržala više hranljivih materija nego prije. Tako bi se vrijednost žita, mjerena količinom rada utrošenom na njegovu proizvodnju, udvostručila; ali, mjerena bilo količinom rada koju ono može kupiti, bilo količinom rada koja njega može kupiti, ne bi ni izdaleka bila udvostručena. S druge strane, ako bi isti rad proizveo dvaput više odijela nego ranije, vrijednost odijela pala bi za polovinu; pa ipak ova dvostruka količina odijela

¹ (rada): umetnuo njemački prevodilac

ne bi time bila oborena za toliko da bi mogla raspolagati samo polovinom količine rada, niti bi isti rad bio u mogućnosti da raspolaže dvostrukom količinom odijela, jer bi polovina odijela činila radniku istu uslugu kao i ranije.

I tako mjerenje vrijednosti životnih sredstava vrijednošću rada protivrječi ekonomskim činjenicama. To bi značilo kretati se u pogrešnom krugu, značilo bi određivati relativnu vrijednost nekom relativnom vrijednošću koja se sa svoje strane opet tek mora odrediti.

Nema sumnje da g. Proudhon brka ova dva mjerila: mjerenje radnim vremenom potrebnim za izradu neke robe i mjerenje vrijednošću rada.

«Rad svakog čovjeka», kaže on, «može kupiti vrijednost koju taj rad sadrži.» [I, str. 81.]

Tako, prema njemu, izvjesna količina rada fiksirana u nekom proizvodu vrijedi koliko i radnikova plata, tj. koliko i vrijednost rada. A taj isti razlog dopušta mu da troškove proizvodnje brka s najamninama.

«Šta je najamnina? Cijena koštanja žita itd., potpuna cijena svake stvari. Hajdemo još dalje: najamnina je srazmjernost elemenata koji sačinjavaju bogatstvo.» [I, str. 110.]

Šta je najamnina? Vrijednost rada.

Adam Smith uzima za mjeru vrijednosti čas radno vrijeme potrebno za izradu neke robe, čas vrijednost rada. Ricardo je otkrio tu zablude dokazavši jasno različnost ova dva načina mjerenja. Gospodin Proudhon prevazilazi zablude Adama Smith-a identifikujući dvije stvari koje onaj samo upotrebljava jednu pored druge.

Neko mjerilo za relativnu vrijednost robâ traži g. Proudhon zato da bi našao pravu srazmjeru u kojoj treba radnici da imaju udjela u proizvodima ili, drugim riječima, da bi odredio relativnu vrijednost rada. A da bi odredio mjerilo za relativnu vrijednost robâ, ne zna izmisliti ništa bolje nego nam kao ekvivalent izvjesne količine rada prikazuje sumu proizvoda koju je ta količina rada stvorila, a to znači pretpostaviti da se cijelo društvo sastoji jedino od radnika koji kao najamninu primaju svoj vlastiti proizvod. Drugo, on postavlja kao činjenicu da su radni dani različitih radnika jednake vrijednosti. Ukratko, on traži mjerilo za relativnu vrijednost robâ zato da bi došao do jednakog plaćanja radnika, a uzima jednakost najamnina kao već gotovu činjenicu da bi se dao na traženje relativne vrijednosti robâ. Divne li dijalektike!

«Say i ekonomisti poslije njega zapazili su da bi značilo vrtjeti se u pogrešnom krugu ako bi se rad uzimao kao princip i stvarni uzročnik vrijednosti, pošto je i on sam podložan procjenjivanju, pošto je, jednom riječi, i sam roba kao i svaka druga. Ovim su ti ekonomisti, neka mi dopuste reći, pružili dokaz koliko su strašno

nepažljivi. Za rad se kaže da *vrijedi* ne zato što bi on sam bio prava roba, već s obzirom na vrijednosti za koje smatramo da ih rad u sebi potencijalno sadrži. Vrijednost rada figurativan je izraz, anticipiranje uzroka prije posljedica; ona je fikcija istog kalibra kao i proizvodnost kapitala. Rad proizvodi, kapital vrijedi... Neka je vrsta elipse kad se kaže vrijednost rada... Rad je kao sloboda... nešto po svojoj prirodi nejasno i neodređeno, ali nešto čemu predmet daje kvalitativnu određenost, tj. nešto što putem proizvoda postaje stvarnost.« [I, str. 61.]

«Ali što da se na tome zadržavamo? Čim ekonomist (čitaj: g. Proudhon)¹ mijenja naziv stvari, vera rerum vocabula², on samim tim priznaje i svoju nemoć i polaže oružje.« (Proudhon, I, str. 188.)

Vidjeli smo kako g. Proudhon od vrijednosti rada pravi »stvarni uzročnik« vrijednosti proizvoda tako da za njega *najamnina*, kako se »vrijednost rada« obično naziva, čini punu cijenu svake stvari. Zato ga Sayev prigovor i buni. U robi-radu, koja je strahovita stvarnost, on vidi samo gramatičku elipsu. Prema tome, cijelo današnje društvo, koje je zasnovano na robnom karakteru, zasniva se od sada na jednoj pjesničkoj slobodi, na jednom figurativnom izrazu. Ako društvo želi da »ukloni sva zla« od kojih pati, neka ukloni izraze koji loše zvuče, neka izmijeni jezik, a za ovo je dovoljno da se obrati Akademiji i da traži od nje novo izdanje njenog rječnika. Poslije svega što smo vidjeli, lako nam je pojmiti zašto g. Proudhon u jednom djelu o političkoj ekonomiji mora nadugačko i naširoko da raspravlja o etimologiji i drugim odjeljcima gramatike. Tako on učeno raspravlja čak i o zastarjelom izvođenju riječi *servus*³ od *servare*⁴. Ova filološka raspravljanja imaju neki duboki, ezoterični smisao; ona sačinjavaju bitan dio dokazivanja g. Proudhona.

Rad⁵, ukoliko se kupuje i prodaje, roba je kao i svaka druga, te stoga ima i razmjensku vrijednost. Ali vrijednost rada, ili rad kao roba, ne proizvodi ništa, kao što ni vrijednost žita, ili žito kao roba, ne služi za hranu.

Rad »vrijedi« više ili manje prema tome da li su životne namirnice skuplje ili jevtinije, prema tome da li se radna snaga nudi ili traži u ovom ili onom stepenu itd.

Rad nije »nešto nejasno«; nikad se ne prodaje i ne kupuje rad uopšte, već uvijek neki određeni rad. Ne određuje samo predmet kakvoću rada, nego i specifična kakvoća rada određuje predmet.

Ukoliko se kupuje i prodaje, rad je sam roba. Zašto ga kupuju? »S obzirom na vrijednosti koje smatramo da ih u sebi potencijalno sadrži.« Ali kad za neku stvar kažemo da je roba, tada se više ne radi o svrsi za koju je kupljena, tj. o koristi koju želimo iz nje izvući, o upotrebi koju želimo od nje učiniti. Ona je roba kao predmet trgovine. Sva mudrovanja g. Proudhona ograničavaju se na ovo: rad se

¹ (čitaj g. Proudhon): umetnuo Marx — ² prave nazive stvari — ³ sluga, rob — ⁴ služiti — ⁵ U primjerku koji je Marx 1876. poklonio Nataliji Utin poslije riječi »Le travail« (rad) on je umetnuo riječi »la force du travail« (radna snaga).

ne kupuje kao predmet neposredne potrošnje. Ne, on se kupuje kao sredstvo za proizvodnju, kao što bi se kupila kakva mašina. Ukoliko je roba, rad vrijedi ali ne proizvodi. Gospodin Proudhon bi mogao sa isto toliko prava da kaže da uopšte nema robâ, pošto se svaka roba kupuje u neku određenu korisnu svrhu, a nikad kao roba po sebi.

Mjereći vrijednost robe radom, g. Proudhon nejasno nazire da je nemoguće ne podvrći pod ovu istu mjeru i rad ukoliko ima vrijednost, robu-rad. On naslućuje da to znači učiniti od minimuma najamnine prirodnu i normalnu cijenu neposrednog rada, da znači primiti današnje društveno stanje. A da bi izbjegao ovaj fatalni zaključak, on čini nalijevo krug i tvrdi da rad nije roba, da ne može imati vrijednosti. On zaboravlja da je sam uzeo vrijednost rada za mjerilo; zaboravlja da cio njegov sistem počiva na robu-radu, na radu kojim se trguje, koji se kupuje i prodaje, koji se razmjenjuje za proizvode itd., najzad, na radu koji je neposredno vrelo radnikova prihoda. On zaboravlja sve.

Da bi spasio svoj sistem, pristaje da žrtvuje i njegov temelj.

»Et propter vitam vivendi perdere causas!«¹

Sad dolazimo na jedno novo objašnjenje »konstituisane vrijednosti«.

»Vrijednost je odnos srazmjernosti proizvoda koji sačinjavaju bogatstvo.« [I, 62.]

Prije svega da napomenemo da sama riječ »relativna ili razmjenska vrijednost« uključuje pojam nekog odnosa u kome se proizvodi razmjenjuju. Time što je ovaj odnos nazvan »odnos srazmjernosti«, relativna vrijednost nije ni u čemu izmijenjena, sem što je dobila drugi naziv. Ni sniženje ni povećanje vrijednosti nekog proizvoda ne oduzima ovome svojstvo da se nalazi u kakvom bilo »odnosu srazmjernosti« s ostalim proizvodima koji sačinjavaju bogatstvo.

Čemu onda taj novi izraz koji ne donosi nikakvu novu misao?

»Odnos srazmjernosti« podsjeća na mnoge druge ekonomske odnose, kao što su srazmjernost proizvodnje, tačna srazmjera između ponude i tražnje itd.; na sve je ovo g. Proudhon i mislio kad je formulisao ovu didaktičku parafrazu razmjenske vrijednosti.

Prije svega, pošto relativnu vrijednost proizvoda određuje odgovarajuća količina rada utrošena na proizvodnju svakog od njih, to odnos srazmjernosti, primijenjen na ovaj poseban slučaj, znači odgovarajuću količinu proizvoda koji se mogu izraditi u jednom datom vremenu i koji se usljed toga među sobom razmjenjuju.

Da vidimo šta je g. Proudhon učinio s ovim odnosom srazmjernosti.

Cio svijet zna da kad su ponuda i tražnja u ravnoteži, relativnu vrijednost proizvoda tačno određuje količina rada koju on sadrži,

¹ »I radi života izgubiti razloge života!« (Juvenal, *Satire*, 8/84.)

tj. da ta relativna vrijednost izražava odnos srazmjernosti upravo u smislu koji smo mu mi gore pridali. Gospodin Proudhon je red stvari okrenuo tumbе. Počnite mjeriti, kaže on, relativnu vrijednost kakvog proizvoda količinom rada koju on sadrži, pa će ponuda i tražnja neizbježno doći u ravnotežu. Proizvodnja će odgovarati potrošnji, proizvod će uvijek biti razmjenljiv, njegova tržišna cijena tačno će izražavati njegovu pravu vrijednost. Mjesto da kaže kao sav svijet: kad je lijepo vrijeme, mnogi ljudi idu u šetnju, g. Proudhon šalje svoje ljude u šetnju da bi im mogao osigurati lijepo vrijeme.

Ono što g. Proudhon iznosi kao zaključak iz razmjenske vrijednosti *a priori* određene radnim vremenom, moglo bi se opravdati samo zakonom koji bi morao da glasi otprilike ovako:

Proizvodi će se ubuduće razmjenjivati srazmjerno radnom vremenu koje su stajali. Ma kakav bio odnos ponude prema tražnji, razmjena roba vršiće se uvijek tako kao da su robe bile proizvedene srazmjerno tražnji. Neka g. Proudhon primi na sebe da formuliše i sprovede takav zakon, pa ćemo mu dokazivanje oprostiti. A ako mu je, naprotiv, stalo do toga da svoju teoriju opravda ne kao zakonodavac već kao ekonomist, onda će morati da dokaže da *vrijeme* potrebno za izradu neke robe tačno pokazuje stepen njene *korisnosti* i da osim toga označava njen odnos srazmjernosti prema tražnji, pa sljedstveno i prema sumi društvenog bogatstva. U tome slučaju, ako se proizvod bude prodavao po cijeni jednakoj njegovim troškovima proizvodnje, ponuda i tražnja biće uvijek u ravnoteži, jer se uzima da troškovi proizvodnje izražavaju pravi odnos ponude prema tražnji.

Gospodin Proudhon se doista trudi da dokaže da radno vrijeme potrebno za izradu nekog proizvoda izražava njegovu tačnu srazmjernu prema potrebama, tako da su predmeti čija je proizvodnja stajala najmanje vremena od najneposrednije koristi, i tako postepeno dalje. Već sama proizvodnja nekog luksuznog predmeta dokazuje, po ovoj teoriji, da društvo raspolaže suviškom vremena koji mu dozvoljava da zadovolji potrebu za kakvim luksuzom.

Sam dokaz za svoje tvrdnje g. Proudhon nalazi u opažanju da najkorisnije stvari traže najmanje vremena za proizvodnju, da društvo uvijek počinje s najlakšim industrijama i da postepeno »počinje proizvoditi predmete koji staju najviše radnog vremena i odgovaraju višim potrebama«. [I, str. 57.]

Gospodin Proudhon pozajmljuje od g. Dunoyer-a primjer ekstraktivne industrije — sakupljanje plodova, napasane, lov, ribolov itd. — koja je najjednostavnija i najjeftinija industrija, i pomoću koje je čovjek započeo »prvi dan svoga drugog stvaranja«. [I, str. 78.] Prvi dan njegovog prvog stvaranja opisan je u *Knjizi postanja*, koja nam boga prikazuje kao prvog industrijalca na svijetu.

Stvari se događaju sasvim drukčije nego što g. Proudhon misli. U samom času kad počinje civilizacija proizvodnja počinje da se iz-

građuje na suprotnosti poziva, staleža, klasa, najzad na suprotnosti između nagomilanog i neposrednog rada. Bez suprotnosti nema napretka. To je zakon po kome se do danas razvijala civilizacija. Dosad su se proizvodne snage razvijale zahvaljujući ovoj vladavini klasne suprotnosti. Tvrditi sada da su se ljudi mogli posvetiti proizvođenju proizvoda višeg reda, složenijim radinostima, zato što su sve potrebe svih radnika bile zadovoljene, znači apstrahovati klasne suprotnosti, a cijeli istorijski razvitak postaviti naglavce. To bi bilo isto kao kad bismo htjeli reći da je zato što su pod rimskim carevima murinje hranjene u vještačkim ribnjacima rimsko stanovništvo moglo imati hrane u izobilju; dok, naprotiv, rimski narod nije imao za šta ni hljeba da kupi, a rimskoj aristokratiji nije nedostajalo robova da ih murinjama baca kao hranu.

Cijena životnih sredstava gotovo je neprekidno rasla, dok je cijena manufakturnih i luksuznih artikala gotovo neprekidno padala. Uzмимо samo poljoprivredu: najnužnijim predmetima, kao žitu, mesu itd., cijena raste, dok pamuku, šećeru, kafi itd. neprekidno pada u iznenađujućem stepenu. Pa čak i među predmetima ishrane u užem smislu, luksuzni artikli kao artišoke, špargle itd., danas su srazmjerno jevtiniji od najnužnijih namirnica. U našoj epohi lakše je izraditi ono što je suvišno nego ono što je potrebno. Najzad su međusobni odnosi cijena u različitim istorijskim epohama ne samo različiti već, štaviše, suprotni. Kroz cijeli srednji vijek bili su poljoprivredni proizvodi srazmjerno jevtiniji od manufakturnih; u novom vijeku odnos je suprotan. Da li se zbog toga poslije srednjeg vijeka korisnost poljoprivrednih proizvoda smanjila?

Potrošnja proizvoda određena je društvenim odnosima u kojima se potrošači nalaze, a sami ovi odnosi zasnivaju se na suprotnosti klasa.

Pamuk, krompir i rakija su predmeti najšire potrošnje. Krompir je stvorio škrofule; pamuk je većim dijelom potisnuo lan i vunu, mada su lan i vuna u mnogo slučajeva od mnogo veće koristi, makar i samo u higijenskom pogledu. Naposljetku, rakija je odnijela pobjedu nad pivom i vinom, mada je rakija kao sredstvo za ishranu u cijelom svijetu priznata kao otrov. Kroz cijelo jedno stoljeće vlade su se uzalud borile protiv tog evropskog opijuma; ekonomija je preteгла i diktirala potrošnji svoja naređenja.

Ali zašto su pamuk, krompir i rakija stožeri buržoaskog društva? Zato što se za njihovu proizvodnju traži najmanje rada i što su usljed toga najjevtiniji. Zašto minimum cijene odlučuje o maksimumu potrošnje? Da nije, valjda, zbog apsolutne korisnosti tih predmeta, zbog njihove unutrašnje korisnosti, zbog njihove korisnosti kao predmeta koji na najkorisniji način odgovaraju potrebama radnika kao čovjeka, a ne čovjeka kao radnika? Ne, već zato što u društvu koje je zasnovano na *bijedi, najbjedniji* proizvodi imaju kobnu povlasticu da služe za upotrebu širokim masama.

Tvrditi sada da najjeftinije stvari moraju biti i najkorisnije, jer se najviše troše, znači tvrditi da je potrošnja rakije, tako raširena usljed neznatnih troškova njene proizvodnje, nepobitan dokaz njene korisnosti, znači obmanjivati proletarijat tvrdnjom da je krompir za njega zdraviji od mesa, znači primiti sadašnje stanje stvari, znači najzad veličati, sa g. Proudhonom, neko društvo ne razumijevajući ga.

U nekom budućem društvu u kome bi nestalo klasnih suprotnosti, u kome više ne bi bilo klasa, potrošnja se ne bi više određivala *minimumom* vremena za proizvodnju, nego bi se vrijeme koje bi društvo posvećivalo proizvodnji raznih predmeta određivalo stepenom njihove društvene korisnosti.

Vratimo se tezi g. Proudhona. Čim radno vrijeme potrebno za proizvodnju nekog predmeta nije izraz stepena njegove korisnosti, razmjenska vrijednost tog predmeta, unaprijed određena radnim vremenom, neće nikada moći regulisati tačan odnos ponude prema tražnji, tj. odnos srazmjernosti u smislu koji mu g. Proudhon za ovaj mah pridaje.

Nije prodaja nekog proizvoda po njegovoj cijeni koštanja ono što konstituiše »odnos srazmjernosti« ponude prema tražnji ili srazmjernu kvotu toga proizvoda prema cjelokupnosti proizvodnje, nego *kolebanja tražnje i ponude* kazuju proizvođaču u kojoj količini mora da proizvede neku datu robu da bi u razmjenu dobio bar troškove proizvodnje. Pa kako su ta kolebanja stalna, to i u različitim industrijskim granama vlada stalno kretanje ulaganja i povlačenja kapitala.

»Samo su ovakva kolebanja razlog što se kapital za proizvodnju raznih traženih roba predujmljuje baš u potrebnoj *srazmjeri*, a ne preko nje. Penjanjem ili padanjem cijena profiti se dižu iznad svog opšteg nivoa ili padaju ispod njega, a to kapitalne privlači ili odbija od one posebne primjene u kojoj su bili predmet jednog ili drugog kolebanja.« — »Ako bacimo pogled na tržišta velikih gradova, vidjećemo s kakvom su urednošću snabdjevena potrebnom količinom svih vrsta domaće i strane robe ma kako tražnja za njima bila različita prema čudi i ukusu ili promjenama u stanovništvu; da se ne događa često da tržište bude pretprano usljed dovoza preobilnoga prema tražnji, ni da skupoća bude pretjerana usljed preslabog dovoza; mora se priznati da je princip koji razdjeljuje kapital na svaku granu radnosti u *tačno odgovarajućoj srazmjeri* mnogo moćniji nego što se obično misli.« (Ricardo, tom I, str. 105, [106] i 108.)

Ako g. Proudhon priznaje da je vrijednost proizvoda određena radnim vremenom, on isto tako mora priznati i oscilatorno kretanje koje¹ jedino čini radno vrijeme mjerom vrijednosti. Nema gotovoga

¹ U Engelsovoj listi bio je za ovo mjesto zabilježen sljedeći umetak: *dans les sociétés fondées sur les échanges individuels* [u društvima zasnovanim na pojedinačnoj razmjeni]. U posvećenom primjerku ovaj isti umetak je bio upisan bez riječi *individuels*.

konstituisanog »odnosa srazmjernosti«, ima samo kretanja koje konstituiše.

Vidjeli smo u kom je smislu tačno ako se govori o »srazmjernosti« kao konsekvenciji vrijednosti određene radnim vremenom. Sada ćemo vidjeti kako se to mjerenje vremenom koje je g. Proudhon nazvao »zakon srazmjernosti« preobraća u jedan zakon *nesrazmjernosti*.

Svaki novi pronalazak koji omogući da se za jedan čas proizvede ono što se dosad proizvodilo za dva, smanjuje vrijednost svim proizvodima iste vrste koji se nalaze na tržištu. Konkurencija prisiljava proizvođača da proizvod od dva časa rada prodaje po cijeni proizvoda od jednog časa. Konkurencijom se realizuje zakon po kome se relativna vrijednost nekog proizvoda određuje radnim vremenom potrebnim za njegovu izradu. Tako činjenica da radno vrijeme služi kao mjera razmjenske vrijednosti postaje zakon stalnog *smanjivanja* vrijednosti rada. I ne samo to. Smanjenje vrijednosti ne prostire se samo na robe dovezene na tržište, nego i na oruđa za proizvodnju i na čitave radionice. Na ovu je činjenicu ukazao već Ricardo govoreći:

»Povećavajući stalno proizvodnost, mi stalno smanjujemo vrijednost različitih već ranije proizvedenih stvari.« (Tom II, str. 59.)

Sismondi ide još dalje. On u toj radnim vremenom »konstituisanoj vrijednosti« vidi izvor svih protivrječja moderne industrije i trgovine.

»Razmjenska vrijednost«, kaže on, »utvrđuje se u krajnjoj liniji uvijek količinom rada koja je potrebna da se dobavi procijenjeni predmet: ne onom koju je predmet u svoje vrijeme stajao, već onom koju bi ubuduće stajao sa možda poboljšanim pomoćnim sredstvima; a tu količinu, mada ju je teško procijeniti, konkurencija ipak tačno utvrđuje... Ona je baza na kojoj se izračunava i tražnja prodavca i ponuda kupca. Prvi će možda tvrditi da ga je predmet stajao deset radnih dana; ali ako se drugi uvjeri da isti predmet može ubuduće biti izrađen za osam radnih dana, i konkurencija obojici ugovarača pruži dokaze za to, vrijednost će se svesti na samo osam dana i pogodba će se zaključiti po ovoj cijeni. Oba su ugovarača svakako uvjereni da je predmet koristan, da se traži, i da bez tražnje ne bi bilo prodaje, ali utvrđivanje cijene ne stoji ni u kakvoj vezi s korisnošću.« (*Études*, tom II, str. 267, briselsko izdanje.)

Važno je imati u vidu da ono što određuje vrijednost nije vrijeme za koje je neka stvar bila proizvedena, već *minimum* vremena za koje se ona može proizvesti, a taj minimum se ustanovljava konkurencijom. Uzmimo za trenutak da nema više konkurencije, pa prema tome ni sredstava da se ustanovi minimum rada potreban za proizvodnju neke robe; kakva bi bila posljedica? Dovoljno bi bilo da neko utroši na proizvodnju nekog predmeta šest sati rada, pa da prema g. Proudhonu ima prava da pri razmjeni zahtijeva šest puta više od onoga koji je na proizvodnju istog predmeta utrošio samo jedan sat.

Mjesto »odnosa srazmjernosti«, imamo odnos nesrazmjernosti, ako uopšte želimo da ostanemo u sferi odnosa, dobrih ili rdavih.

Neprekidno obaranje vrijednosti rada samo je jedna strana, samo jedna od posljedica procjenjivanja robe radnim vremenom. Prekomjerno skakanje cijena, pretjerana proizvodnja i mnoge druge pojave industrijske anarhije nalaze svoje objašnjenje u ovom načinu procjenjivanja.

Ali da li radno vrijeme koje služi kao mjera vrijednosti stvara bar onu srazmjernu raznolikost u proizvodima koja toliko ushićuje g. Proudhona?

Naprotiv, kao njegova posljedica, monopol ovlađuje u svoj svojoj jednoličnosti svijetom proizvoda, kao što monopol naočigled cijeloga svijeta ovlađuje svijetom sredstava za proizvodnju. Samo neke industrijske grane, kao pamučna industrija, mogu napredovati velikom brzinom. Prirodna posljedica ovog napretka jeste, na primjer, naglo opadanje cijena proizvoda pamučne manufakture; ali ukoliko padne cijena pamuka, mora u odnosu prema njemu porasti cijena lanenog platna. Do čega će to dovesti? Pamuk će istisnuti laneno platno. Tako je laneno platno istisnuto iz gotovo cijele Sjeverne Amerike. I umjesto srazmjerne raznolikosti proizvoda dobili smo carstvo pamuka.

Šta onda ostaje od tog »odnosa srazmjernosti? Ništa sem želje jednog čifte koji bi htio da se robe izrađuju u takvim srazmjerama da se mogu prodavati po poštenoj cijeni. U svima vremenima nalazili su dobri građani i ekonomisti-filantropi zadovoljstva u tome da iskazuju tu čednu želju.

Dajmo riječ starom *Boisguillebert-u*:

»Cijena robâ«, kaže on, »mora uvijek biti *proporcionalna*, pošto im samo takav sporazum omogućuje da zajednički žive, da se u svakom trenutku jedna za drugu razmjenjuju (eto neprekidne razmjenljivosti g. Proudhona), i da jedna drugu reprodukuju... Pa kako se bogatstvo i sastoji jedino u ovom neprekidnom saobraćanju čovjeka s čovjekom, preduzeća s preduzećem itd., strahovito je sljepilo tražiti uzroke bijede na nekoj drugoj strani, a ne u poremećaju takve trgovine, poremećaju koji dolazi kao posljedica narušavanja srazmjere u cijenama.« (*Dissertation sur la nature des richesses*, édit. Daire [str. 405. i 408].)

Čujmo i jednog modernog ekonomistu:

»Ima jedan veliki zakon koji se mora primjenjivati na proizvodnju, a to je *zakon srazmjernosti* (the law of proportion), i jedino on može da održi kontinuitet vrijednosti... Ekvivalent mora biti zajamčen... Svi su narodi u raznim epohama tražili da pomoću mnogobrojnih trgovinskih propisa i ograničenja ostvare ovaj zakon srazmjernosti do izvjesne tačke; ali egoizam, svojstven ljudskoj prirodi, nagao je ljude da unište cio taj regulacioni sistem. Urazmjerena proizvodnja (*proportionate production*) znači ostvarenje istinske društveno-ekonomske nauke.« (W. Atkinson, *Principles of Political Economy*, London 1840, str. 170 - 195.)

*Fuit Troja!*¹ Ova pravilna srazmjera između ponude i tražnje, koja opet počinje bivati predmet veoma mnogih želja, davno je prestala da postoji. Ona je sad prestarjela, a bila je mogućna samo u ona vremena kad su sredstva za proizvodnju bila ograničena, kad se razmjena kretala u vanredno uskim granicama. S nastajanjem krupne industrije ova je pravilna srazmjera morala iščeznuti i proizvodnja se prirodnom nužnošću mora kretati kroz neprekidno smjenjivanje prosperiteta i depresije, krize i zastoja, novog prosperiteta itd.

Oni koji, kao Sismondi, hoće da se vrate pravilnoj srazmjeri proizvodnje a da pri tom održe sadašnje društvene temelje, reakcionarni su, jer da bi bili dosljedni moraju težiti vraćanju i svih ostalih uslova industrije minulih vremena.

Šta je proizvodnju održavalo u pravilnim ili skoro pravilnim srazmjerama? Tražnja koja je gospodarila ponudom i prethodila joj; proizvodnja je pratila potrošnju u stopu. Krupna industrija, prinuđena već samim svojim oruđima da proizvodi u sve većem razmjeru, ne može više da čeka na tražnju. Proizvodnja ide ispred potrošnje, ponuda iznuda je tražnju.

U današnjem društvu, u industriji zasnovanoj na individualnoj razmjeni, anarhija u proizvodnji, izvor tolike bijede, istovremeno je i izvor svega napretka.

Prema tome od dvije stvari jedna:

Ili hoćete pravilne srazmjere ranijih vjekova sa sredstvima za proizvodnju našeg vremena, a onda ste i reakcionari i utopisti.

Ili biste htjeli napredak bez anarhije; onda napustite individualnu razmjenu da biste sačuvali proizvodne snage.

Individualna razmjena slaže se samo sa sitnom industrijom ranijih vijekova i »pravilnom srazmjerom« koja je ovoj svojstvena, ili pak s krupnom industrijom sa svim što je prati: bijedom i anarhijom.

Poslije svega što smo rekli izlazi da je određivanje vrijednosti radnim vremenom, tj. formula koju nam je g. Proudhon postavio kao ono što treba da preporodi budućnost, samo naučni izraz ekonomskih odnosa sadašnjeg društva, kako je to Ricardo mnogo prije g. Proudhona jasno i razgovijetno dokazao.

Da li g. Proudhonu pripada bar »egalitarska« primjena te formule? Je li on prvi koji je zamislio da reformiše društvo time što će sve ljude pretvoriti u neposredne radnike koji razmjenjuju jednake količine rada? Da li baš njemu pripada pravo da komuniste — te ljude koji ne znaju ništa iz političke ekonomije, koji su »tvrdooglavo glupi« i »sanjalice o raj« — prekorigeja što nisu prije njega pronašli ovo »rješenje problema proletarijata«?

Ko je iole upoznat s razvitkom političke ekonomije u Engleskoj, svakako zna da su gotovo svi socijalisti te zemlje u razna vremena predlagali egalitarsku primjenu Ricardove teorije. Možemo navesti

¹ Nema više Troje!

g. Proudhonu ove spise: Hopkinsovu *Političku ekonomiju*, 1822^[46]; Williama Thompsona, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness*, 1824^[47]; T[homas]a R[owe]-a Edmondsa, *Practical Moral and Political Economy*, 1828. itd. itd. i još četiri strane i tako dalje. Ograničićemo se na to da damo riječ samo jednom engleskom *komunisti*, Brayu. Navešćemo mjesta od presudne važnosti iz njegovog značajnog djela *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, Leeds 1839, i zadržaćemo se na tome poduže, prvo zato što je g. Bray u Francuskoj još slabo poznat, a i zato što držimo da smo u njegovoj knjizi našli ključ za prošle, sadašnje i buduće spise g. Proudhona.

•Objašnjenje osnovnih načela je jedino sredstvo da se dođe do istine. Zato ćemo se odmah okrenuti izvoru iz kojeg potiče vlast. Kad stvar tako temeljno ispitamo, naći ćemo da svaki oblik vlasti, svaka društvena i politička nepravda potiču iz današnjeg vladajućeg društvenog sistema — iz ustanove svojine kakva danas postoji (the institution of property as it at present exists), i da se zbog toga, da bi jednom zauvijek bio učinjen kraj nepravdi i bijedi našeg vremena, mora od temelja do vrha preurediti današnje društveno stanje... Napadajući ekonomiste na njihovom vlastitom terenu i njihovim vlastitim oružjem, spriječićemo besmisleno brbljanje o *vizionarima i teoretičarima*, na koje su oni uvijek spremni. Ekonomisti neće moći da pobiju zaključke do kojih smo došli pomoću ovog metoda, sem ako ne budu osporavali i poricali priznate istine i principe na kojima zasnivaju svoje vlastite argumente. (Bray, str. 17. i 41.) *«Jedino rad stvara vrijednost (It is labour alone which bestows value)...* Svaki čovjek ima nesumnjivo pravo na sve ono što može pribaviti svojim poštenim radom. Kad tako prisvaja plodove svoga rada, on ne nanosi nepravdu drugim ljudima jer ne krnji pravo drugog da isto tako postupi... Svi pojmovi o višem i nižem položaju, o gospodarstvu i sluzi, dolaze otuda što su zanemarena osnovna načela i što je kao posljedica došla *nejednakost* posjeda (and to the consequent rise of inequality of possessions). Dokle god se ova nejednakost bude održavala, biće nemoguće iskorijeniti ove pojmove i ukinuti ustanove koje na njima počivaju. Dosad se još gaji uzaludna nada da se jedno protivprirodno stanje kao što je današnje može izliječiti time što će se postojeća nejednakost uništiti, a sam *uzrok* nejednakosti ostaviti netaknut; ali mi ćemo uskoro dokazati da vlast nije uzrok već posljedica, da ne stvara već da je stvorena — jednom riječi, da je ona rezultat nejednakosti posjeda (the offspring of inequality of possessions), i da je nejednakost posjeda nerazdvojno povezana s današnjim društvenim sistemom.» (Bray, str. 33, 36. i 37.)

•Sistem jednakosti nije samo najkorisniji, već i najpravedniji... Svaki je čovjek karika, i to neophodna karika u lancu učinaka, lancu koji polazi od neke ideje da se završi možda u proizvodnji jednog komada sukna. Zbog toga se iz činjenice da naše sklonosti prema raznim zanimanjima nisu jednake ne smije zaključiti da rad jednoga mora da bude plaćen bolje nego rad drugoga. Pronalazač će uvijek pored pravedne naknade u novcu primiti kao danak i naše divljenje, koje od nas može dobiti samo genije...

Shodno samoj prirodi rada i razmjene stroga pravičnost zahtijeva da korist

svih razmjenjivača bude ne samo uzajamna nego i jednaka (all exchangers should be not only mutually but they should likewise be equally benefited). Samo dvije stvari mogu ljudi među sobom razmjenjivati: rad i proizvod rada. Kad bi se razmjena vršila po pravičnom sistemu, vrijednost svih predmeta određivala bi se *ukupnim troškovima proizvodnje*, i jednake vrijednosti uvijek bi se razmjenjivale za jednake vrijednosti (If a just system of exchanges were acted upon, the value of all articles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values). Ako, na primjer, neki šeširdžija utroši jedan dan na izradu šešira, a neki obućar isto vrijeme na par cipela (pod pretpostavkom da obojica upotrebljavaju sirovine jednake vrijednosti), pa ako oni ove predmete razmijene među sobom, korist koju oni otuda izvlače u isti mah je i uzajamna i jednaka. Korist koja bi otuda proistekla za jednu stranu ne bi bila na štetu druge strane, budući da je svaka dala jednaku količinu rada i da su upotrijebljeni materijali bili jednake vrijednosti. Ali ako bi šeširdžija dobio dva para cipela za jedan šešir, uvijek pod našom gornjom pretpostavkom, jasno je da bi razmjena bila nepravedna. Šeširdžija bi oštetio obućara za jedan radni dan; pa ako bi ovako postupao u svima svojim razmjenama, on bi za pola godine rada primio proizvod cijele godine nekoga drugog lica. Dosad smo se držali ovog u najvećoj mjeri nepravednog sistema razmjene: *radnici su davali kapitalisti rad cijele godine u razmjenu za vrijednost od samo pola godine* (the workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year) — i otuda je potekla i nejednakost u bogatstvu i moći, a ne iz tobožnje nejednakosti tjelesnih i umnih snaga pojedinaca. Nejednakost u razmjeni, razlika cijena pri kupovini i prodaji može postojati samo pod uslovom da kapitalisti ostanu vječito kapitalisti, a radnici radnici — jedni klasa nasilnika, drugi klasa robova... Ovakav tok stvari jasan je dokaz da kapitalisti i vlasnici daju radniku za rad jedne nedjelje samo dio bogatstva koji su od njega primili u prošloj nedjelji, da mu za nešto daju ništa (nothing for something)... Pogodba između radnika i kapitalista puka je komedija: u hiljadama slučajeva ona je stvarno samo drska iako *zakonita krađa*. (The whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce: it is, in fact, in thousands of instances, no other than a barefaced though *legal robbery*.) » (Bray, str. 45, 48, 49. i 50.)

»Profit preduzetnika ostae sve dotle gubitak za radnika dok razmjena među objema stranama ne bude jednaka; a razmjena ne može postati jednaka dokle god je društvo podijeljeno na kapitaliste i proizvođače i dokle god posljednji žive od svoga rada, a prvi se tove profitima toga rada.

Jasno je», produžuje g. Bray, »da možete kako hoćete ustanoviti ovaj ili onaj oblik vladavine... da možete koliko hoćete propovijedati u ime morala i bratske ljubavi... Nema uzajamnosti gdje vlada nejednakost u razmjeni. Nejednakost razmjene, kao uzrok nejednakosti posjeda, potajni je neprijatelj koji nas proždire. (No reciprocity can exist where there are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality of possessions, is the secret enemy that devours us.)» (Bray, str. 51. i 52.)

»Posmatranje svrhe i cilja društva daje mi pravo da zaključim ne samo da svi ljudi moraju raditi da bi došli u položaj da mogu razmjenjivati, nego i da se moraju razmjenjivati jednake vrijednosti za jednake vrijednosti. Povrh toga, bu-

dući da korist jednoga ne smije biti šteta drugoga, vrijednost mora da bude određena troškovima proizvodnje. Pa ipak smo vidjeli da je u sadašnjem društvenom poretku profit kapitalista i bogataša uvijek gubitak za radnika — da je ovaj rezultat neizbježan u tome poretku, i da je siromah, dok god postoji nejednakost razmjene, pod svakim oblikom vladavine predan na milost i nemilost bogatašu — i da će samo onaj društveni sistem koji bude priznavao opštu obavezu rada osigurati jednakost u razmjeni . . . jednakost u razmjeni postepeno bi prenijela bogatstvo iz ruku sadašnjih kapitalista u ruke radničke klase.« (Bray, str. 53 - 55.)

«Dokle god bude postojao ovaj sistem nejednakosti razmjene, proizvođači će uvijek biti ovako siromašni, ovako neuki, ovako preopterećeni radom kao što su danas, čak i da se ukinu sve dažbine, svi porezi . . . Samo potpuna promjena sistema, uvođenje jednakosti rada i razmjene, može popraviti ovakvo stanje stvari i osigurati ljudima istinsku jednakost u pravima. Proizvođači imaju da učine samo jedan napor — a svaki napor u korist njih samih moraju oni sami učiniti — i njihovi će se okovi slomiti za vječita vremena . . . Kao cilj politička jednakost je zabluda, štaviše, ona je zabluda i kao sredstvo.« (*As an end, the political equality is there a failure, as a means, also, it is there a failure.*)

«Kad postoji jednakost razmjene, korist jednoga ne može da bude šteta drugoga: jer svaka razmjena je samo jednostavan prenos rada i bogatstva i ne traži nikakve žrtve. Tako će proizvođač i u sistemu zasnovanom na jednakosti razmjene moći da dođe do bogatstva pomoću štednje; ali njegovo će bogatstvo biti samo namomilani proizvod njegovog vlastitog rada. On će svoje bogatstvo moći da razmjenjuje ili da poklanja drugome, ali će biti nemoguće da, prestavši da radi, bude duže vremena bogat. Jednakošću razmjene bogatstvo gubi svoju današnju sposobnost da se tako reći samo od sebe obnavlja i množi: ono više ne bi moglo da popunjava prazninu koju stvara potrošnja; jer potrošeno bogatstvo propada zauvijek ako se radom ne reprodukuje. Ono što mi danas nazivamo *profit* i *interes* neće više moći da postoji pod sistemom jednake razmjene. Proizvođač i onaj ko se brine o raspodjeli biće jednako nagrađivani, a cjelokupna suma njihova rada služila će za određivanje vrijednosti svakog predmeta koji je proizveden i učinjen pristupačnim potrošaču . . .

Načelo jednakosti u razmjeni mora, dakle, po samoj svojoj prirodi dovesti do opšteg rada.« (Bray, str. 67, 88, 89, 94. i 109[110].)

Pošto je odbio prigovore koje ekonomisti čine *komunizmu*, g. Bray nastavlja ovako:

«Ako je za uspjeh jednog kolektivističkog društvenog sistema u njegovom savršenom obliku potrebno da se izmijene i karakteri; ako, s druge strane, savremeni poredak ne pruža ni prilike ni mogućnosti potrebne da se dođe do te izmjene karaktera i da se ljudi pripreme za jedno bolje stanje koje svi želimo, onda je jasno da stvari silom prilika moraju ostati onakve kakve su ako se ne otkrije i ne sprovede neki pripremni period — proces koji bi pripadao dijelom sadašnjem, dijelom budućem sistemu (kolektivističkom sistemu)¹ — neka vrsta prelaznog stadijuma do koga društvo može stići sa svim svojim izgredima i svim svojim ludostima, da bi

¹ (kolektivističkom sistemu): umetnuo Marx

ga zatim napustilo obogaćeno osobinama i sposobnostima koje su životni uslovi kolektivističkog sistema.» (Bray, str. 134.)

«Sve što bi cio ovaj proces zahtijevao bila bi kooperacija u njenom najjednostavnijem obliku . . . Troškovi proizvodnje određivali bi pod svim okolnostima vrijednost proizvoda, i jednake vrijednosti uvijek bi se razmjenjivale za jednake vrijednosti. Od dva lica, ono koje je radilo cijelu nedjelju dobilo bi dvaput veću nagradu od drugog koje je radilo polovinu nedjelje; ali ovaj višak plate ne bi bio dat jednome na račun drugoga; gubitak koji bi ovaj posljednji pretrpio ne bi se nikako mogao staviti na teret prvoga. Svako bi lice svoju individualnu platu razmjenjivalo za stvari po vrijednosti jednake toj plati, a ni u kom slučaju dobitak koji bi ostvario neki čovjek ili neka industrija ne bi mogao biti gubitak nekoga drugog čovjeka ili neke druge industrijske grane. Rad svakog pojedinca bio bi *jedina* mjera njegova dobitka ili gubitka . . .

«Pomoću opštih i mjesnih ureda (*boards of trade*) određivalo bi se koja je količina raznih predmeta potrebna za potrošnju i kolika je relativna vrijednost svakog pojedinog predmeta u poređenju s drugima (broj radnika koji se ima upotrijebiti u različitim granama rada), jednom riječi, sve što je u vezi s društvenom proizvodnjom i raspodjelom. Ovi bi se poslovi mogli za neku naciju izvršiti istom brzinom i istom lakoćom kao što se danas vrše za privatna društva . . . Pojedinci bi se grupisali u porodice, porodice u opštine, kao pod sadašnjim poretkom . . . Čak se ne bi direktno ukinula ni podjela stanovništva na grad i selo, ma kako da je rdava . . . U tome udruženju svaki bi pojedinac i dalje uživao slobodu koju ima danas da akumulira koliko hoće i da nagomilano troši kako mu se sviđa . . . Naše bi društvo bilo, tako reći, neko veliko dioničarsko društvo sastavljeno iz beskrajno velikog broja manjih dioničarskih društava koja sva bez razlike rade i svoje proizvode proizvode i razmjenjuju na temelju najpotpunije jednakosti . . . Naš novi sistem dioničarskog društva, koji je samo ustupak današnjem društvu da bi se došlo do komunizma, uređen je tako da u njemu pored *zajedničke svojine* proizvodnih snaga postoji i *lična svojina* proizvoda, čini sudbinu svakog pojedinca zavisnom od njegovog vlastitog rada i pruža mu jednak udio u svim koristima što ih pružaju priroda i tehnički napredak. Usljed toga ono se može primjenjivati na društvo onakvo kakvo je i pripremiti ga za dalje promjene.» (Bray, str. 158, 160, 162, [163], 168, 170. i 194.)

Ostaje nam samo da s nekoliko riječi odgovorimo g. Brayu, kome se uprkos nama i protiv naše volje dogodilo da je izbacio iz sedla g. Proudhona, s tom razlikom što g. Bray, daleko od toga da želi da njegova riječ bude posljednja riječ čovječanstva, samo predlaže mjere koje smatra podesnim za epohu prelaska iz današnjeg društva u sistem zajedničke imovine.

Osnovni aksiom g. Braya jeste: jedan sat Petrova rada razmjenjuje se za jedan sat Pavlova rada.

Pretpostavimo da Petar ima pred sobom dvanaest časova rada, a Pavle samo šest: u tom slučaju Petar može s Pavlom obaviti razmjenu samo šest za šest. Petru preostaje prema tome šest časova rada. Šta će on raditi s tih šest časova rada?

On ili neće uraditi ništa, a to će značiti da je šest časova radio

ni za što; ili šest drugih časova neće raditi da bi održao ravnotežu; ili će, a to je posljednje što mu ostaje, dati Pavlu pride tih šest časova s kojima ne zna šta bi.

I tako, na kraju krajeva šta je Petar više dobio od Pavla? Časove rada? Ne. On bi dobio samo časove dokolice: bio bi prinuđen da za vrijeme od šest časova igra ulogu ljenštine. A da bi to novo pravo ljenčarenja novo društvo ne samo trpjelo nego ga i cijeno, trebalo bi da svoju najveću sreću nalazi u ljenčarenju, da ga rad tišti kao okovi kojih mora da se oslobodi po svaku cijenu. A povrh toga, da se vratimo na naš primjer, bar da su tih šest časova dokolice koje je Petar zaradio na Pavlu neki stvarni dobitak! Ni najmanje; Pavle, koji počinje tim što radi samo šest časova, dolazi redovnim i uređenim radom do istog rezultata koji postiže i Petar, mada jedino počinjući pretjeranim radom. Svako će htjeti da bude Pavle, nastaće konkurencija za Pavlovo mjesto — konkurencija ljenosti.

Šta nam je, dakle, donijela razmjena jednakih količina rada? Pretjeranu proizvodnju, obezvrjeđenje, pretjeran rad praćen besposlicom, najzad ekonomske odnose koje vidimo ustanovljene u današnjem društvu, samo bez konkurencije rada.

Ali ne, mi se varamo. Ostaje još jedno sredstvo koje može spasti novo društvo, društvo Petarâ i Pavalâ. Petar će sam pojedini proizvod od šest časova rada koji mu preostaje. Ali čim više ne bude morao da razmijeni za ono što je proizveo, neće više morati ni da proizvodi da bi razmjenjivao, i čitava zamisao društva zasnovanog na razmjeni i podjeli rada se ruši. Tako bi jednakost razmjene bila spasena baš time što bi razmjena prestala da postoji: Pavle i Petar dospjeli bi u Robinsonovo stanje.

Ako se, dakle, pretpostavi da su svi članovi društva samostalni radnici, onda je razmjena jednakih časova rada moguća samo pod uslovom da unaprijed dođe do sporazuma o tome koliki će se broj sati upotrijebiti za materijalnu proizvodnju. Ali takav sporazum isključuje individualnu razmjenu.

Do istog ćemo zaključka doći i onda ako za polaznu tačku ne uzmemo više raspodjelu izrađenih proizvoda, nego čin proizvodnje. U krupnoj industriji Petru ne stoji na volju da sam utvrđuje svoje radno vrijeme, jer Petrov rad nije ništa bez saradnje svih Petara i svih Pavalâ koji sačinjavaju radionicu. Ovo nam vrlo dobro objašnjava uporni otpor koji su engleski fabrikanti pružali zakonskom prijedlogu o *desetočasovnom radnom danu*.^[60] Jer oni su odviše dobro znali da skraćenje rada za dva časa, kad jednom bude dozvoljeno ženama i djeci, mora povući za sobom skraćenje radnog vremena i za odrasle muške radnike. U prirodi krupne industrije leži da radno vrijeme mora biti za sve jednako. Ono što je danas rezultat kapitala i međusobne konkurencije radnika biće sutra, kad se ukine odnos između rada i kapitala, rezultat sporazuma koji počiva na odnosu između sume proizvodnih snaga i sume postojećih potreba.

Ali ovakav je sporazum osuda individualne razmjene proizvoda, i tako smo opet došli do našeg prvog rezultata.

U principu ne postoji razmjena proizvoda, već razmjena radova koji surađuju u proizvodnji. Od načina kako se razmjenjuju proizvodne snage zavisi i način razmjene proizvoda. Uopšte, način razmjene proizvoda odgovara načinu proizvodnje. Promijenite način proizvodnje, pa će se samim tim promijeniti i način razmjene proizvoda. Zato u istoriji društva i vidimo da se način razmjene proizvoda upravlja prema načinu njihove izrade. Tako i individualna razmjena odgovara određenom načinu proizvodnje, koji opet sa svoje strane odgovara klasnoj suprotnosti, dakle nema individualne razmjene bez klasne suprotnosti.

Ali čitinska savjest neće da vidi ovu očevidnu činjenicu. Dokle god je neko buržuj, on u ovom odnosu suprotnosti može da vidi samo odnos harmoničnosti i vječite pravednosti, koji nikome ne dopušta da sebi pribavi važnost na račun drugoga. Za buržuja individualna razmjena može da postoji bez klasne suprotnosti: za njega su to dvije stvari bez ikakve veze. Individualna razmjena, kako je buržuj zamišlja, nikako ne liči na individualnu razmjenu kakva se stvarno odigrava.

Gospodin Bray pretvara *iluziju* čestitog građanina u *ideal* koji on želi da ostvari. Time što prečišćava individualnu razmjenu, što je oslobađa svih neprijateljskih elemenata koje u njoj nalazi, on drži da je našao *egalitaran* odnos koji bi on htio uvesti u društvo.

Gospodin Bray ne vidi da i sam ovaj egalitarni odnos, ovaj *reformatorski ideal* koji bi htio da primijeni u svijetu, nije ništa drugo već odbljesak današnjeg svijeta, i da je usljed toga potpuno nemoguće preustrojiti društvo na temelju koji je i sam jedino njegova uljepšana sjenka. Što više ova sjenka dobija čvrsto obličje, tim se jasnije opaža da je ono, daleko od toga da bude snivani društveni preobražaj, njegovo sadašnje obličje.*

* Kao i svaka druga teorija, tako je i teorija g. Braya našla pristalica koji su se dali obmanuti prividnošću. U Londonu, Šefildu, Lidsu i mnogim drugim gradovima Engleske osnovani su *Equitable Labour-Exchange-Bazaars*¹. Sve su te prodavnice, pošto su progutale znatne kapitale, skandalozno bankrotirale.⁽⁶¹⁾ Ljudima su se zauvijek ogadile ovakve trgovine: upozorenje za g. Proudhona!

(Poznato je da ovu Marxovu opomenu g. Proudhon nije uzeo k srcu. Godine 1849. pokušao je on sam da osnuje u Parizu novu banku za razmjenu. Ali ona je propala prije nego što je čestito i počela da radi; da bi se maskirao njen slom, iskorišćen je neki sudski progon protiv Proudhona. — F. Engels.)

¹ Banke za pravednu razmjenu rada

§ 3. Primjena zakona srazmjernosti vrijednosti

a) Novac

«Zlato i srebro prve su robe čija je vrijednost dospjela do svog konstituisanja.» [I, 69.]

Prema tome su zlato i srebro prve primjene — od strane g. Proudhona — »konstituisane vrijednosti«. A pošto vrijednost proizvoda g. Proudhon konstituše time što je određuje uporedivom količinom rada koja se u njima nalazi, jedino što je imao da uradi jeste da dokaže da se *promjene* vrijednosti zlata i srebra vazda objašnjavaju promjenama radnog vremena potrebnog za njihovu proizvodnju. Gospodin Proudhon i ne misli na to. On o zlato i srebru ne govori kao o robama, on govori o njima samo kao o novcu.

Sva njegova logika, ako se kod njega može govoriti o logici, sastoji se u tome da svim robama koje imaju osobinu da im radno vrijeme služi kao mjera za vrijednost poturi svojstvo koje imaju zlato i srebro, da služe kao *novac*. Nema sumnje, u ovom poturanju ima više naivnosti nego lukavstva.

Neki koristan proizvod, kad se već procjenjuje radnim vremenom za njegovu izradu, uvijek se da razmijeniti. Dokaz, uzvikuje g. Proudhon, jesu zlato i srebro koji se nalaze u takvim uslovima »razmjenljivosti« kakve ja tražim. Eto dakle: zlato i srebro su vrijednost koja je dospjela do konstituisanog stanja, oni su otjelovljenje ideje g. Proudhona. Srećniji primjer nije mogao izabrati. Pored osobina da su robe koje se kao i sve druge robe procjenjuju radnim vremenom, zlato i srebro imaju još i tu osobinu da su opšte sredstvo za razmjenu, novac. Pa kada se sad zlato i srebro uzmu kao primjena radnim vremenom »konstituisane vrijednosti«, onda ništa lakše nego dokazati da će svaka roba čija vrijednost bude konstituisana radnim vremenom biti uvijek razmjenljiva, biti novac.

Duhu g. Proudhona nameće se jedno vrlo jednostavno pitanje: zašto zlato i srebro uživaju povlasticu da budu tip »konstituisane vrijednosti«?

«Naročita funkcija koju je upotreba pridala plemenitim metalima da služe kao posrednici prometa sasvim je konvencionalna, i svaka druga roba mogla bi da vrši tu ulogu, možda manje zgodno ali isto tako pouzdano: ekonomisti to priznaju i navode za to više nego jedan primjer. Pa zašto se onda metalima svuda daje prvenstvo da služe kao novac, i kako da se objasni ta osobenost novčanih funkcija kojoj nema slične u političkoj ekonomiji? . . . A sad, da li je moguće ponovo *postaviti niz* iz kojeg *novac* izgleda da je bio istrgnut, i time novac vratiti njegovom pravom načelu?» [I, 68 - 69.]

Već samim tim što pitanje postavlja ovakvim izrazima g. Proudhon pretpostavlja *novac*. Prvo pitanje koje je bio dužan da sebi

postavi jeste: zašto su u razmjeni kako je ona danas konstituisana ljudi morali, tako reći, da individuališu razmjensku vrijednost stvarajući posebno sredstvo za razmjenu? Novac nije stvar, on je društveni odnos. Zašto je odnos novca odnos proizvodnje kao i svaki drugi ekonomski odnos, na primjer podjela rada itd.? Da je g. Proudhon položio sebi računa o ovom odnosu, on ne bi u novcu vidio neki izuzetak niti član istrgnut iz nekog niza koji je nepoznat ili koji treba ponovo pronaći.

On bi, naprotiv, našao da je ovaj odnos samo jedna karika u čitavom lancu ekonomskih odnosa i kao takav s njima najtješnje vezan, i da taj odnos odgovara određenom načinu proizvodnje sasvim u istom stepenu kao i individualna razmjena. A šta on čini? On počinje time što istrže novac iz cjelokupnosti današnjeg načina proizvodnje, da bi posljiđe od njega napravio prvi član nekog imaginarnog niza, niza koji tek valja pronaći.

Čim se jednom uvidi nužnost posebnog sredstva za razmjenu, tj. nužnost novca, ostaje još samo da se objasni zašto je ta naročita funkcija pripala zlatu i srebru prije no ma kojoj drugoj robi. A to je sekundarno pitanje, koje se više ne da objasniti opštim sistemom odnosa proizvodnje, već specifičnim materijalnim svojstvima zlata i srebra. Pa ako su, prema tome, ekonomisti u ovoj prilici »napustili oblast nauke, ako su se bavili fizikom, mehanikom, istorijom itd.« [I, str. 69], kao što im prebacuje g. Proudhon, oni su samo činili ono što su morali činiti. Pitanje i ne spada više u oblast političke ekonomije.

«Ono što nijedan ekonomist nije ni vidio ni shvatio», kaže g. Proudhon, »to je ekonomski razlog koji je bio mjerodavan za preimućstvo koje uživaju plemeniti metali.« [I, str. 69.]

Ekonomski razlog koji niko, i s razlogom, nije ni vidio ni shvatio g. Proudhon je vidio, shvatio i zavještao potomstvu.

«Naime, ono što niko nije opazio jeste da su zlato i srebro prve robe čija je vrijednost došla do konstituisanja. U patrijarhalnom periodu zlato i srebro još se prodaju i razmjenjuju u polugama, ali je već vidljiva njihova tendencija za prevlašću, kao i to da su izrazito pretpostavljeni. *Malo-pomalo* dočepaše ih se vladari i udariše im svoj žig: i iz tog vladarskog osvećenja proizišao je novac, tj. roba par excellence, koja bez obzira na sve potrebe tržišta zadržava određenu srazmjernu vrijednost i prima se pri svakom plaćanju . . . Posebni položaj koji zlato i srebro imaju dolazi, ponavljam, otuda što su oni, zahvaljujući svojim metalnim osobinama, teškoći oko njihovog proizvođenja, a osobito intervenciji državne vlasti, još zarana stekli kao robe stalnost i autentičnost.» [I, str. 69 - 70.]

Reći da su zlato i srebro prve od svih roba čija se vrijednost konstituisala znači, prema izloženom, reći da su zlato i srebro prvi postali novac. To je veliko otkriće g. Proudhona, to je istina koju prije njega niko nije otkrio.

Ako je tim riječima g. Proudhon htio da kaže da je vrijeme potrebno za proizvodnju zlata i srebra bilo poznato prije nego vrijeme potrebno za proizvodnju ma koje druge robe, bila bi to opet jedna od onih pretpostavaka kojima on tako rado obdaruje svoje čitaoce. Kad bismo se htjeli držati ove patrijarhalne učenosti, mi bismo g. Proudhonu rekli da je najprije bilo poznato radno vrijeme potrebno za izradu najprečih predmeta, kao željeza itd. Klasični luk Adama Smith-a⁽⁵²⁾ mi mu poklanjamo.

Ali kako poslije svega ovog g. Proudhon može još da govori o konstituisanju jedne vrijednosti, kad se jedna vrijednost sama za se nikad ne može konstituisati? Vrijednost nekog proizvoda ne konstituiše se radnim vremenom potrebnim da se proizvede on sam za sebe već u odnosu prema količini svih ostalih proizvoda koji se mogu proizvesti za isto vrijeme. Konstituisanje vrijednosti zlata i srebra pretpostavlja već izvršeno konstituisanje (vrijednosti)¹ mnoštva drugih proizvoda.

Nije, dakle, roba ono što je u zlatu i srebru postalo »konstituisana vrijednost«, već je »konstituisana vrijednost« g. Proudhona ono što je u zlatu i srebru postalo novac.

Da ispitamo sad izbliže one *ekonomske razloge* koji su, po g. Proudhonu, pribavili zlatu i srebru prednost da postanu novac prije svih drugih roba, zahvaljujući konstituisanju njihove vrijednosti.

Ti ekonomski razlozi jesu: »vidljiva tendencija za prevlašću«, »izrazito davanje prvenstva« još u »patrijarhalnom periodu«, i ostali opisi same te činjenice, koji teškoću uvećavaju time što umnožavaju činjenicu umnožavanjem slučajeva koje g. Proudhon navodi da bi činjenicu objasnio. Ali s ovim g. Proudhon nije iscrpio sve tobožnje ekonomske razloge. Evo još jednog, i to suverene, neodoljive snage:

»Iz vladarskog osvećenja proizišao je novac: vladari su se dočepali zlata i srebra i udarili im svoj žig.« [I, str. 69.]

Tako je za g. Proudhona čef suverena najviši razlog u političkoj ekonomiji!

Doista, samo čovjek koji nema ni truna istorijskog znanja ne zna da su se vladari u svim vremenima morali pokoravati ekonomskim odnosima, a ne da su oni tim odnosima ikad diktovali zakone. Zakonodavstvo, kako političko tako i civilno, samo proglašuje, protokoliše volju ekonomskih odnosa.

Da li se vladar dočepao zlata i srebra da ih, udarajući im svoj žig, učini opštim sredstvima za razmjenu, ili da se nisu možda, naprotiv, ova opšta sredstva za razmjenu dočepala vladara, prisilivši ga da im udari svoj žig i dade im političko osvećenje?

Žig, koji se novcu davao i koji mu se daje, ne izražava njegovu vrijednost, nego njegovu težinu. Stalnost i autentičnost o kojima go-

¹ (vrijednosti): umetnuo njemački prevodilac

vori g. Proudhon odnose se samo na finoću monete, a ta finoća pokazuje koliko je metalne materije sadržano u komadu iskovanog novca.

«Jedina unutrašnja vrijednost srebrne marke», kaže Voltaire svojim poznatim zdravim ljudskim razumom, «jeste srebrna marka, pola livre srebra u težini od osam unča. Jedino težina i finoća sačinjavaju ovu unutrašnju vrijednost.» (Voltaire, *Système de Law.*)^[53]

Pa ipak ostaje i dalje pitanje: koliko vrijednost ima jedna unča zlata ili srebra? Ako bi kašmir iz radnje «*Kod velikog Colbert-a*» nosio fabrički znak «*čista vuna*», taj nam fabrički znak još ne bi označavao vrijednost kašmira. Još uvijek bi ostalo da se dozna koliko vuna vrijedi.

«Philippe I, kralj francuski, pomiješao je», kaže g. Proudhon, «*rúrsku livru*»^[54] Karla Velikog s trećinom legure uobražavajući, pošto je on jedini imao monopol fabrikacije novca, da može raditi ono što radi svaki trgovac koji ima monopol na neki proizvod. Šta je u stvari bilo ovo krivotvorenje novca, zbog koga se Philippe-u i njegovim nasljednicima toliko prebacivalo? Rasuđivanje vrlo opravdano sa stanovišta trgovačke rutine, ali vrlo pogrešno sa gledišta ekonomske nauke; naime, da se može, pošto ponuda i tražnja regulišu vrijednost, bilo vještački stvorenom rijetkošću bilo monopolisanjem proizvodnje podizati procjena, a time i vrijednost stvari i da to vrijedi i za zlato i za srebro kao što vrijedi za žito, vino, ulje i duvan. Međutim, tek što se načulo o Philippe-ovoj prevari, njegov novac je sveden na pravu vrijednost, i on je u isto vrijeme izgubio onoliko koliko je mislio da će moći na prevaru da uzme od svojih podanika. Istu sudbinu imali su kasnije svi slični pokušaji.» [I, str. 70 - 71.]

Prije svega, kad se vladar upusti u krivotvorenje, mnogo i mnogo puta se pokazalo da je uvijek on onaj koji gubi. Ono što pri prvoj emisiji jedanput zaradi, gubi onoliko puta koliko mu se god puta krivotvorena moneta vrati u vidu poreza itd. Ali Philippe i njegovi nasljednici umjeli su se više ili manje zaštititi od ovog gubitka; jer tek što je krivotvoreni novac bivao pušten u promet, najpreča im je briga bila da naredi da se sav novac pretopi na staru stopu.

Osim toga, da je Philippe I doista rasuđivao kao g. Proudhon, on ne bi dobro rasuđivao sa «*trgovačkog stanovišta*». Ni Philippe I ni g. Proudhon ne pokazuju trgovačkog duha kad uobražavaju da se vrijednost zlata kao svake druge robe može izmijeniti samo zato što im se vrijednost određuje odnosom između ponude i tražnje.

Da je kralj Philippe naredio da se jedan akov pšenice ubuduće ima zvati dva akova, bio bi varalica. On bi prevario sve rentijere, sve ljude koji bi imali da prime sto akova pšenice; on bi bio uzrok da svi ti ljudi prime umjesto sto samo pedeset akova. Uzmemo li da je kralj dugovao sto akova pšenice, on bi sad imao da plati samo pedeset. Ali u trgovini, sto akova ne bi nikada vrijedili više nego ranije pedeset. Promijeniti naziv ne znači promijeniti stvar. Količina pšenice, kako ponuđena tako i tražena, ne bi se tom jednostavnim promjenom naziva ni smanjila ni povećala. Pošto uprkos ovom prekršta-

vanju odnos između ponude i tražnje ostaje isti, cijena žita neće pretrpjeti nikakvu stvarnu promjenu. Kad govorimo o ponudi i tražnji stvari, ne govorimo o ponudi i tražnji naziva stvari. Philippe I nije pravio zlato i srebro, kako kaže g. Proudhon, on je pravio samo nazive za kovani novac. Poturite li vaše francuske kašmire za indijske, moguće je da ćete prevariti jednog ili dva kupca; ali čim se sazna za prevaru, cijena će pasti vašim tobože indijskim kašmirima na cijenu francuskih. Davši zlatu i srebru lažnu etiketu, Philippe I je mogao zavoditi ljude samo dotle dok ovi prevaru nisu otkrili. Kao i svaki drugi čifta, on je varao svoje mušterije lažnim označavanjem robe: to je moglo trajati neko vrijeme. Prije ili poslije on je morao iskusiti neumitnost zakona prometa. Je li g. Proudhon to htio da dokaže? Ne. Po njemu novac dobija svoju vrijednost od suverena, a ne od prometa. A šta je stvarno dokazao? Da je promet suvereniji od suverena. Neka suveren naredi da jedna marka bude ubuduće dvije marke, promet će uvijek pokazati da te dvije marke vrijede samo koliko je ranije vredjela jedna.

Ali time se pitanje vrijednosti određene količinom rada nije ni za jedan korak pomaklo naprijed. Ostaje još da se riješi: da li se ove dvije marke, koje su sad opet postale ranija jedna marka, određuju troškovima proizvodnje ili zakonom ponude i tražnje?

Gospodin Proudhon produžuje:

Treba da se uzme u ocjenu još i ovo: da je bilo u vlasti kraljevoj da udvostruči masu zlata i srebra umjesto što je krivotvorio novac, razmjenska vrijednost zlata i srebra ubrzo bi pala na polovinu, sve zbog srazmjernosti i ravnoteže. [I, str. 71.]

Ako je tačno ovo mišljenje, koje g. Proudhon dijeli s ostalim ekonomistima, onda ono govori u korist njihove doktrine ponude i tražnje, a nikako ne u korist srazmjernosti g. Proudhona. Jer, ma kolika bila količina radnog vremena sadržanog u dvaput većoj masi zlata i srebra, njena bi vrijednost pala na polovinu, pošto je tražnja ostala ista a ponuda se udvostručila. Ili se možda »zakon srazmjernosti« ovaj put slučajno poklapa s tako prezrenim zakonom ponude i tražnje? Ova tačna srazmjernost g. Proudhona u stvari je toliko elastična, dopušta tolike varijacije, kombinacije i permutacije da se jednom može lako podudariti i s odnosom ponude i tražnje.

Tvrditi da je »svaka roba (u svako doba)¹ ako ne stvarno a ono bar pravno razmjenljiva« [I, str. 71], pozivajući se na ulogu koju igraju zlato i srebro, znači, dakle, pogrešno shvatati ovu ulogu. Zlato i srebro su pravno (u svako doba)¹ razmjenljivi samo zato što su to i stvarno; a stvarno su razmjenljivi zato što sadašnja organizacija proizvodnje treba neko opšte sredstvo za razmjenu. Pravo je samo zvanično priznanje činjenice.

¹ (u svako doba): umetnuo njemački prevodilac

Vidjeli smo da je g. Proudhon izabrao novac kao primjer da prikaže vrijednost u konstituisanom stanju samo da bi mogao da prikrijumčari cijelu svoju teoriju o razmjernosti, tj. da bi dokazao kako svaka roba čija je vrijednost procijenjena troškovima proizvodnje mora postati novac. Sve bi to bilo lijepo i krasno kad ne bi bilo te male nezgode što su baš zlato i srebro u svojstvu novca (znaka vrijednosti)¹ jedine od svih roba koje se ne određuju svojim troškovima proizvodnje; a to je toliko tačno da ih u prometu može zamijeniti i papir. Dok se između potreba prometa i količine emitovanog novca — bio to papirni, zlatni, platinski ili bakarni novac — održava izvjesna srazmjera, neće biti u pitanju održavanje unutrašnje vrijednosti (troškova proizvodnje) i nominalne vrijednosti novca. Nema sumnje, u međunarodnom prometu novac se kao i svaka druga roba određuje radnim vremenom. Ali stoji i to da su zlato i srebro u međunarodnom prometu sredstva za razmjenu kao proizvod, a ne kao moneta, tj. oni gube ona svojstva »stalnosti i autentičnosti«, »vladarskog osvećenja«, koja za g. Proudhona čine njihov specifični karakter. Ricardo je tu istinu tako dobro shvatio da on — iako je cio svoj sistem zasnovao na vrijednosti određenoj radnim vremenom i rekao: »Zlato i srebro imaju vrijednost kao i svaka druga roba, samo srazmjerno količini rada koja je potrebna da se proizvedu i donesu na tržište« — ipak dodaje da se vrijednost novca ne određuje više radnim vremenom ščvrnutim u njegovoj materiji, već samo zakonom ponude i tražnje.

»Mada papir nema nikakve unutrašnje vrijednosti, ipak se njegova razmjenska vrijednost, ako mu se količina ograniči, može izjednačiti sa vrijednošću metalnog novca istog iznosa ili s vrijednošću poluga procijenjenih po njihovoj novčanoj vrijednosti. Isti princip, tj. ograničavanje količine novca, čini da i zlatnici manje finoće mogu cirkulisati po onoj istoj vrijednosti koju bi imali kad bi njihova težina i finoće bile onakve kako ih zakon propisuje, a ne po unutrašnjoj vrijednosti čistog metala koji sadrže. Eto zbog čega u istoriji engleskog novca nalazimo da naš kovani novac nikad nije vrijednost gubio u onoj srazmjeri u kojoj je bio krivotvoren. Uzrok je u tome što njegovo umnožavanje nikad nije bilo srazmjerno smanjivanju njegove vrijednosti.« (Ricardo, cit. mjesto [II, str. 206 - 207].)

Evo šta rta ovo mjesto iz Ricarda primjećuje J.-B. Say:

»Ovaj primjer, kako mi se čini, trebalo bi da bude dovoljan da uvjeri autora kako osnova svake vrijednosti nije količina rada potrebna za izradu neke robe, već potreba koja se za njom osjeća, upoređena s njenom rijetkošću.«⁽⁶⁶⁾

I tako novac, koji za Ricarda više nije vrijednost određena radnim vremenom i koji zbog toga J.-B. Say uzima kao primjer da uvjeri Ricarda da ni ostale vrijednosti ne mogu biti određene radnim vremenom — taj novac, koji J.-B. Say uzima kao primjer vrijednosti

¹ (znaka vrijednosti): umetnuo njemački prevodilac

koja je određena isključivo ponudom i tražnjom, postaje za g. Proudhona primjer par excellence za primjenu vrijednosti konstituisane . . . radnim vremenom.

Da završimo: ako novac nije radnim vremenom »konstituisana vrijednost«, on još mnogo manje može da ima ičeg zajedničkog s tačnom »srazmjernošću« g. Proudhona. Zlato i srebro su razmjernjivi uvijek zato što imaju naročitu funkciju da služe kao opšte sredstvo za razmjenu, a nikako zato što ih ima u količini koja je srazmjerna cjelokupnosti dobara; ili, da to još bolje izrazimo: oni su uvijek srazmjerni, jer su oni jedine od svih roba koje služe kao novac, kao opšte sredstvo za razmjenu, bez obzira na srazmjeru u kojoj njihova količina stoji prema cjelokupnosti dobara.

»Novca koji se nalazi u prometu ne može nikada biti u tolikom izobilju da se prelija; jer ako mu snizite vrijednost, povećaćete mu u istoj srazmjeri količinu, a povećavajući mu vrijednost, smanjćete mu količinu. (Ricardo, II, 205.)

»Kakva je zbrka ta politička ekonomija!« uzvikuje g. Proudhon. [I, 72.]

»Prokleta zlato! uzvikuje neki komunist« (na usta g. Proudhona). »Isto tako moglo bi se reći: prokleta pšenica! prokleta vinova loza! prokleti ovnovi!, jer kao zlato i srebro, tako mora i svaka trgovinska vrijednost dospjeti do svoga strogo tačnog određenja«. [I, 73.]

Ideja da se ovnovima i vinovoj lozi pribavi svojstvo novca nije nova. U Francuskoj ona pripada stoljeću Louis-a XIV. U to vrijeme, kad se počela utvrđivati svemoć novca, jadikovalo se zbog padanja vrijednosti svih drugih roba, i čeznulo se za vremenom u kome bi »svaka trgovinska vrijednost« dospjela do svoga strogo tačnog određenja, postala novac. Evo šta nalazimo kod Boisguillebert-a, jednog od najstarijih francuskih ekonomista:

»Tada će novac, usljed toga priliva bezbrojnih konkurenata, a ti će konkurenti biti samo robe s uspostavljenom svojom pravom vrijednošću, biti potisnut u svoje prirodne granice.« (*Economistes financiers du dix-huitième siècle*, p. 422, éd. Daire.)

Vidi se da su prve iluzije buržoazije i njene posljednje iluzije.

b) Suvišak rada

»U raspravama o političkoj ekonomiji nalazi se sljedeća besmislena pretpostavka: Kad bi se cijena svih stvari udvostručila . . . Kao da cijena svih stvari nije srazmjera stvari, i kao da se srazmjera, odnos, zakon, mogu udvostručiti!« (Proudhon, tom I, str. 81.)

Ekonomisti su pali u ovu zabludu zato što nisu umjeli da primijene »zakon srazmjernosti« i »konstituisane vrijednosti«.

Na žalost, i u djelu samog g. Proudhona, tom I, str. 110, nalazimo besmisleni pretpostavku da bi »kad bi došlo do opšteg porasta najamnine, porasla cijena svih stvari«. Ali ako se u spisima političke ekonomije nalazi fraza o kojoj je riječ, nalazi se tamo povrh toga i njeno objašnjenje.

»Kad se kaže da cijena svih roba raste ili pada, uvijek se isključuje ova ili ona roba: isključena je roba obično novac ili rad.« (*Encyclopaedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge*, vol. IV, article »Political Economy« od Seniora, London 1836. O ovome izrazu vidi i: J. St. Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, London 1844, i Tooke, *A History of Prices*, etc., London 1838.)

Pređimo sad na drugu primjenu »konstituisane vrijednosti« i drugih srazmjernosti, čiji je jedini nedostatak što nisu dovoljno srazmjerne, i pogledajmo da li je g. Proudhon u tome srećniji nego u pretvaranju ovnova u novac.

»Jedan aksiom koji ekonomisti jednoglasno priznaju glasi da svaki rad mora dati neki suvišak. Ovo je načelo za mene potpuno i uopšte istina: ono je dopuna zakona srazmjernosti, koji se može smatrati kao zbir čitave ekonomske nauke. Ali neka izvine ekonomisti: princip da svaki rad mora dati neki suvišak nema u njihovoj teoriji nikakva smisla i ničim se ne može dokazati.« (Proudhon, [I, 73].)

Da bi dokazao da svaki rad mora dati suvišak, g. Proudhon personifikuje društvo; on od njega pravi jedno *ličnost-društvo*, koje je daleko od toga da bude društvo ličnosti, jer ima svoje posebne zakone koji nemaju ničeg zajedničkog s ličnostima iz kojih je društvo sastavljeno, a koje ima i svoj »vlastiti razum« koji nije razum običnih ljudi, već razum koji nema običnog zdravog razuma. Gospodin Proudhon prigovara ekonomistima da nisu shvatili ličnost toga kolektivnog bića. Čini nam zadovoljstvo da mu suprotstavimo sljedeći stav jednog američkog ekonomiste, koji drugim ekonomistima prigovara upravo suprotno:

»Moralnoj jedinki (*the moral entity*), gramatičkom biću (*the grammatical being*) koje se naziva društvo, pridavana su svojstva koja postoje samo u uobrazilji onih koji od riječi prave stvari . . . To je dalo povoda mnogim teškoćama i žalosnim zabudama u političkoj ekonomiji.« (Th[omas] Cooper, *Lectures on the Elements of Political Economy*, Columbia 1826.)⁽⁶¹⁾

»Ovaj princip suviška rada«, nastavlja g. Proudhon, »važi za pojedince samo zato što potiče od društva koje im na taj način pruža blagodati svojih vlastitih zakona.« [I, 75].

Hoće li g. Proudhon ovim da kaže jedino to da proizvodnja individue u društvu nadmašuje proizvodnju usamljene individue? Misli li on da govori o onom suvišku proizvodnje udruženih individua nad proizvodnjom neudruženih individua? Ako je tako, mi mu možemo

navesti stotinu ekonomista koji su ovu jednostavnu istinu iskazali bez svega onog misticizma u koji se g. Proudhon uvija. Evo šta kaže, na primjer, g. Sadler:

«Udruženi rad daje rezultate koje individualni rad ne bi nikad mogao postići. Zbog toga će s brojnim uvećavanjem čovječanstva proizvodi društvene radinosti sve više premašivati iznos koji se dobija jednostavnim sabiranjem ovog uvećanog broja ljudi... U mehaničkim vještinama, kao i u naučnom području, može danas jedan čovjek da uradi više za jedan dan nego izdvojena individua za cio svoj život. Matematički aksiom da je cjelina jednaka zbiru dijelova nije više tačan ako se primijeni na naš predmet. S obzirom na rad, taj glavni stub ljudskog opstanka (*the great pillar of human existence*), može se reći da proizvod udruženih napora daleko nadmašuje sve što izdvojeni napori pojedinaca ikada mogu da proizvedu.» (Th[omas] Sadler, *The Law of Population*, London 1830.)

Vratimo se g. Proudhonu. Suvišak rada, kaže on, nalazi svoje objašnjenje u društvu kao ličnosti. Život ove ličnosti ravna se po zakonima koji su suprotni zakonima koji određuju djelatnost čovjeka kao individue, i to on hoće da dokaže «činjenicama».

«Otkriće nekog novog privrednog postupka ne može pronalazaču nikad donijeti korist jednaku onoj koju on pruža društvu... Zapaženo je da su željeznička preduzeća mnogo više izvori bogatstava za državu nego za preduzetnika... Prosječna cijena robnog transporta kolima s konjskom zapregom iznosi 18 santima od tone i kilometra, od stovarišta i do stovarišta. Izračunalo se da pri takvim cijenama obično željezničko preduzeće ne bi imalo 10% čiste dobiti, a to je rezultat koji je skoro jednak rezultatu preduzeća za kolski transport. Ali uzmimo da se brzina transporta željeznicom odnosi prema brzini transporta kolima kao 4:1; tada će, pošto je u društvu samo vrijeme vrijednost, željeznica prema kolskom prevoženju predstavljati pri jednakim cijenama dobit od 400%. Međutim, ova ogromna dobit, koja je za društvo vrlo stvarna, ni izdaleka se ne ostvaruje u istoj srazmjeri za preduzetnika transporta, koji ne izvuče čak ni 10%, dok društvu pruža dobit od 400%. I doista, da bismo stvar učinili još očiglednijom, uzmimo da željeznica utvrdi svoju tarifu na 25 santima, dok prevoz kolima staje 18: ona će tada izgubiti sve svoje robne transporte. Pošiljaoci i primaoci, sav svijet vratiće se, ako tako mora da bude, starim taljigama. Lokomotiva će biti napuštena, društvena dobit od 400% žrtvovaće se zbog privatnog gubitka od 35%. Lako je uvidjeti uzrok tome: dobit koja je posljedica brzine željeznice čisto je društvena i svaki pojedinac učestvuje u njoj u vrlo neznačajnoj srazmjeri (ne zaboravimo da se u ovom trenutku radi samo o transportu robe), dok gubitak pogađa potrošača neposredno i lično. Društvena dobit od 400 predstavlja za pojedinca, ako se društvo sastoji samo od milion ljudi, $\frac{4}{10000}$, dok bi gubitak od 33% za potrošača značio društveni deficit od 33 miliona.» (Proudhon [I, 75 - 76].)

Hajde neka i bude g. Proudhonu što učetvorostručenu brzinu izražava kao povećanje prvobitne brzine za 400%; ali kad dovodi u vezu procenete brzine s procentima profita i kad hoće da postavi odnos između dvije stvari koje su međusobno nesamjerljive, mada se

svaka za sebe može mjeriti procentima, to znači postaviti odnose između samih procenata, a same stvari ostaviti po strani.

Procenti su uvijek procenti. 10% i 400% samjerljivi su i odnose se jedno prema drugom kao 10:400. Prema tome, zaključuje g. Proudhon, profit od 10% vrijedi četrdeset puta manje od četvorostruke brzine. Da bi spasio izgled, on kaže da je za društvo vrijeme vrijednost (*time is money*). Ova zablude potiče otuda što se on nejasno sjeća da postoji neki odnos između vrijednosti i radnog vremena, pa nema hitnijeg posla nego da radno vrijeme izjednači s vremenom transporta, tj. da nekoliko ložača, vozovođa i drugova, čije radno vrijeme nije ništa drugo nego vrijeme transporta, identifikuje sa cijelim društvom. Tako brzina postaje odjednom kapital, i onda on s punim pravom može da kaže: »Dobit od 400% žrtvovaće se zbog gubitka od 35%«. Pošto je ovu čudnu tvrdnju postavio kao matematičar, on nam je objašnjava kao ekonomist.

»Društvena dobit od 400 predstavlja za pojedinca, ako se društvo sastoji samo od milion ljudi, $\frac{4}{10\,000}$ «. Slažemo se; ali ne radi se o 400, već o 400 procenata, a dobit od 400 procenata predstavlja za pojedinca 400 procenata — ni više, ni manje. Ma koliki kapital bio, dividende će se uvijek računati po 400 procenata. Šta čini g. Proudhon? On uzima procent za kapital, a onda, kao da se boji da njegova zbrka još nije dovoljno jasna, dovoljno »očigledna«, produžuje:

»Gubitak od 33 procenta za potrošača značio bi društveni deficit od 33 miliona.« Gubitak od 33 procenta za potrošača ostaje gubitak od 33 procenta za milion potrošača. Pa kako g. Proudhon može onda sa sigurnošću kazati da pri gubitku od 33% društveni deficit iznosi 33 miliona, kad ne poznaje ni društveni kapital, niti kapital ma i jednog interesenta? Dakle, g. Proudhonu nije bilo dovoljno da pobrka kapital i procenata, nego još nadmašuje sebe identifikujući kapital, uložen u neko preduzeće, s brojem interesenata.

»I doista, da bismo stvar učinili još očiglednijom«, uzmimo neki određeni kapital. Društveni profit od 400% podijeljen na milion dioničara koji učestvuju svaki sa po 1 frankom daje 4 franka profita na glavu, a ne 0,0004, kao što tvrdi g. Proudhon. Isto tako, gubitak od 33% za svakog dioničara predstavlja društveni deficit od 330 000 franaka, a ne od 33 miliona ($100 : 33 = 1\,000\,000 : 330\,000$).

Zanesen svojom teorijom o društvu kao ličnosti, g. Proudhon zaboravlja da obavi dijeljenje sa sto. Tako dobiva 330 000 franaka gubitka; ali 4 franka profita na glavu čine za društvo profit od 4 000 000 franaka. Ostaje za društvo čist profit od 3 670 000 franaka. Ovaj tačni račun dokazuje baš suprotno od onog što je g. Proudhon htio da dokaže: naime, da profit i gubitak društva nikako ne stoje u obrnutoj srazmjeri s profitom i gubitkom pojedinaca.

Pošto smo tako ispravili ove čisto računске greške, razmotrićemo malo posljedice do kojih bi se moralo doći kad bismo za željeznice

uzeli za osnov onaj odnos između brzine i kapitala koji daje g. Proudhon, bez računskih grešaka. Uzmimo da četiri puta brži transport staje četiri puta više; taj transport ne bi davao manje profita od transporta kolima koji je četiri puta sporiji i četiri puta jeftiniji. Dakle, ako transport kolima uzima 18 santima, onda bi željeznica mogla da uzima 72 santima. To bi bila »strogo matematička« posljedica g. Proudhonove pretpostavke, uvijek bez njegovih računskih grešaka. Ali eto gdje nam on odjednom kaže da bi željeznica izgubila sve robne transporte ako bi uzimala samo 25, mjesto 72 santima. Van svake sumnje, moramo se vratiti starim taljigama. Samo, ako treba da g. Proudhonu damo neki savjet, mi bismo mu preporučili da u svom »Programu naprednog udruživanja« ne zaboravi dijeljenje sa sto. Na žalost, ne možemo očekivati da će poslušati naš savjet, jer je g. Proudhon tako ushićen svojim »progresivnim« računom, koji odgovara njegovoj »progresivnoj asocijaciji«, da veoma bombastično uzvikuje:

»Ja sam već u drugoj glavi, pri rješavanju antinomije vrijednosti, pokazao da je svaki korisni pronalazak neuporedivo manje probitačan za pronalazača, ma šta on činio, nego za društvo; tu sam misao dokazao s matematičkom tačnošću.«

Povratimo se fikciji društvo kao ličnost, fikciji koja nije imala drugi cilj sem da dokaže ovu prostu istinu: da neko novo otkriće, koje istom količinom rada izrađuje veću količinu robe obara tržišnu vrijednost proizvoda. Dakle, društvo je na dobitku, ali ne što dobija više razmjenske vrijednosti, nego što dobija više roba za istu vrijednost. Što se tiče pronalazača, tu konkurencija postepeno obara njegov profit na opšti nivo profita. Je li g. Proudhon dokazao ovaj princip, kao što je imao namjeru? Ne; ali mu to ipak ne smeta da prigovori ekonomistima da su propustili da to dokažu. Da mu dokažemo suprotno, citiraćemo samo Ricarda i Lauderdale-a; Ricarda kao glavu škole koja vrijednost određuje radnim vremenom, Lauderdale-a kao najodlučnijeg branitelja određivanja vrijednosti ponudom i tražnjom. Obojica su razvijali istu tezu.

»Povećavajući stalno lakoću proizvodnje, mi stalno smanjujemo vrijednost nekih ranije proizvedenih stvari, mada tim istim sredstvom ne samo povećavamo nacionalno bogatstvo nego i sposobnost da proizvodimo za budućnost... Čim pomoću mašina, ili našim poznavanjem prirodnih nauka, prisilimo prirodne snage da obavljaju rad koji je do tada vršio čovjek, povlači to za sobom padanje razmjenske vrijednosti proizvoda. Ako je bilo potrebno deset ljudi za okretanje žitnog mlina, pa se otkrije da bi se pomoću vjetrova ili vode mogao da uštedi rad te desetorice ljudi, vrijednost brašna, proizvoda mlinarskog rada, pala bi od tog trenutka srazmjerno iznosu uštedenog rada; a društvo bi se obogatilo za punu vrijednost stvari koje bi rad te desetorice ljudi mogao da proizvede pošto se fond određen za održanje radnika nije ni najmanje umanjio.« (Ricardo [II, 59].)

A Lauderdale kaže:

»Profit od kapitala potiče uvijek iz okolnosti što oni primaju na se jedan dio

rada koji bi čovjek morao obavljati svojim rukama, tj. što obavljaju jedan dio rada preko granica čovjekovih ličnih napora, koji on sam ne bi mogao da izvede. Mršav profit, koji po pravilu postižu vlasnici mašina u sravnjenju sa cijenom rada koji one zamjenjuju, možda će izazvati sumnju u tačnost ovog mišljenja. Parni šmrk, na primjer, izvuče za dan više vode iz ugljenokopa nego što tri stotine ljudi mogu da iznesu na svojim leđima, čak i kad bi dodavali čabrove jedni drugima, i nema sumnje da on zamjenjuje njihov rad s mnogo manje troškova. Isti je slučaj sa svim mašinama. Dosadašnji ljudski rad, na čije su mjesto stupile, moraju one da obavljaju po nižoj cijeni... Uzmimo da pronalazač neke mašine koja obavlja rad za četvoricu, dobije patent: u tome slučaju, pošto isključiva povlastica sprečava svaku konkurenciju, izuzev onu koja je rezultat rada radnika, jasno je da će njihova najamnina za vrijeme čitavog trajanja povlastica biti mjerilo cijene koju će pronalazač odrediti za svoje proizvode, tj. da bi sebi osigurao narudžbe, on će tražiti malo manje nego što iznosi najamnina za rad koji njegova mašina zamjenjuje. Ali čim povlastica istekne, uvode i drugi iste takve mašine koje se takmiče s njegovom. Tada će on svoju cijenu određivati prema opštem principu, čineći je zavisnom od količine mašina. Profit investiranih kapitala... mada je rezultat zamijenjenog rada, konačno se ne upravlja prema vrijednosti tog rada, već, kao i u svim ostalim slučajevima, prema konkurenciji među vlasnicima kapitala, a njegovu visinu određivače uvijek srazmjera količine kapitala, nudaenih za tu upotrebu, prema tražnji koja za njima postoji.« [Str. 119, 123, 124, 125, 134.]

Na kraju krajeva, dokle god u novoj industriji profit bude veći nego u drugima, biće, prema tome, kapitala koji će uskakati u novu industriju, sve dok profitna stopa ne padne na opšti nivo.

Vidjeli smo kako primjer sa željeznicom nije bio nimalo pogodan da iole osvjetli fikciju društvo kao ličnost-društvo. Ali g. Proudhon ipak smjelo nastavlja svoj govor:

«Kad su ove tačke razjašnjene, sasvim je lako objasniti zašto svakom proizvođaču rad mora dati izvjestan suvišak.« [I, 77.]

Ono što sad dolazi pripada klasičnoj antici. To je poetična priča kojoj je cilj da čitaoca osvježi poslije napora što mu ih je morala prouzrokovati tačnost matematičkih dokaza prije toga. Gospodin Proudhon naziva svoje društvo-ličnost *Prometejem*, i veliča njegova djela na sljedeći način:

«Izlazeći iz krila prirode, Prometej, dražesno trom, budi se u život itd. itd. Prometej se laća posla, i od prvog dana, prvog dana drugog stvorenja svijeta, Prometejev proizvod, tj. njegovo bogatstvo, njegovo blagostanje, jednako je deset. Drugog dana, Prometej dijeli svoj rad, i njegov proizvod postaje ravan stotini. Trećeg i svakog sljedećeg dana Prometej pronalazi mašine, otkriva nova korisna svojstva stvari, nove snage u prirodi... Na svakom koraku njegove radinosti penju se brojke njegove proizvodnje i objavljuju mu uvećanu sreću. I najzad, pošto za njega trošiti znači proizvoditi, jasno je da svaki dan potrošnje, odnoseći samo proizvod prošlog dana, ostavlja za sljedeći dan jedan suvišak proizvoda.« [I, 77 - 78.]

Ovaj Prometej g. Proudhona je čudan svat, podjednako slab i u logici i u političkoj ekonomiji. Dok nas poučava kako podjela rada, primjena mašina, iskorišćavanje prirodnih snaga i tehničkih nauka povećavaju čovjekovu proizvodnu snagu i daju višak naspram onog što proizvodi izolovan rad, ovaj novi Prometej ima samo tu nesreću da dolazi prekasno. A čim Prometej stane govoriti o proizvodnji i potrošnji, on postaje doista groteskan. Za njega, trošiti znači proizvoditi; on danas troši ono što je juče proizveo, i tako je uvijek za jedan dan naprijed. Taj dan naprijed je njegov »suvišak rada«. Ali trošeci danas ono što je proizveo juče, on je prvog dana, koji nije imao prethodnika, sigurno morao da radi za dva dana da bi ubuduće imao dan viška. Kako je Prometej postigao taj višak prvog dana kad nije bilo ni podjele rada, ni mašina, niti poznavanja drugih prirodnih snaga osim vatre? Kao što vidimo, time što je bačeno unazad, do »prvog dana drugog stvaranja svijeta«, pitanje nije pomaknuto ni koraka naprijed. Ovaj način objašnjavanja stvari pomalo je i grčki i jevrejski, mističan i alegoričan u isto vrijeme, i daje g. Proudhonu puno pravo da kaže:

«Ja sam teorijski i činjenicama dokazao princip da svaki rad mora dati neki suvišak.» [I, str. 79.]

Činjenice, to je onaj famozni račun; teorija, ovaj mit o Prometeju.

«Ali», produžuje g. Proudhon, »ovaj princip, siguran kao kakvo aritmetičko pravilo, još je daleko od toga da se ostvari za cijeli svijet. Dok usljed napretka zajedničkog rada radni dan svakoga pojedinog radnika daje sve veći proizvod, i dok bi prema tome radnik nužno morao da sa istom najamninom bude iz dana u dan bogatiji, u društvu ima staleža koji se bogate i staleža koji propadaju.» [I, 79 - 80.]

Godine 1770. iznosilo je stanovništvo Ujedinjene Kraljevine Velike Britanije petnaest miliona, a proizvodno stanovništvo tri miliona. Tehnička snaga proizvodnje bila je ravna otprilike stanovništvu od dvanaest miliona; bilo je, dakle, ukupno petnaest miliona proizvodnih snaga. Razmjera proizvodne sposobnosti prema stanovništvu bila je dakle 1:1, a tehničke snage prema ručnoj 4:1.

Godine 1840. iznosilo je stanovništvo blizu trideset miliona, a proizvodno stanovništvo šest miliona, dok se tehnička snaga popela na 650 miliona, tj. odnosila se prema ukupnom stanovništvu kao 21:1, a prema ručnoj snazi kao 108:1.

To znači da je radni dan u engleskom društvu za sedamdeset godina stekao u pogledu proizvodnosti višak od 2700%, tj. godine 1840. proizvodio je dvadeset i sedam puta više nego 1770. godine. Po g. Proudhonu, pitanje bi se moralo postaviti ovako: Zašto engleski radnik nije bio 1840. dvadeset i sedam puta bogatiji nego 1770? Da bi se postavilo ovakvo pitanje, mora se, naravno, pretpostaviti da su Englezi mogli da proizvedu to bogatstvo i bez istorijskih uslova pod kojim je ono bilo proizvedeno, uslova kao sto su: akumulacija pri-

vatnih kapitala, moderna podjela rada, mašinski pogon, anarhična konkurencija, sistem najamnog rada, najzad sve što počiva na klasnoj suprotnosti. A ovamo, baš to su bili uslovi opstanka za razvitak proizvodnih snaga i suviška rada. Prema tome, da bi se postigao ovaj razvitak proizvodnih snaga i ovaj suvišak rada, morale su postojati klase koje su vukle profite i klase koje su propadale.

Pa šta je, na kraju krajeva, ovaj Prometej koga je g. Proudhon uskrsnuo? To je društvo, to su društveni odnosi zasnovani na klasnoj suprotnosti. Ovi odnosi nisu odnosi pojedinca prema pojedincu već odnosi radnika prema kapitalisti, zakupnika prema zemljoposjedniku itd. Zbrišete li ove odnose, uništili ste cijelo društvo, i vaš Prometej ostaje samo avet bez ruku i nogu, tj. bez radionice s mašinama, bez podjele rada, jednom riječi bez ičega što ste mu u početku bili dali da bi mogao da postigne ovaj suvišak rada.

Ako bi, dakle, u teoriji bilo dovoljno da se zajedno s g. Proudhonom protumači formula suviška rada u smislu jednakosti bez obzira na savremene uslove proizvodnje, onda bi u praksi moralo biti dovoljno da se izvrši jednaka raspodjela svih danas stečenih bogatstava među radnike, bez ikakve promjene današnjih uslova proizvodnje. Ova raspodjela ne bi zacijelo pojedinim učesnicima obezbijedila neko veliko blagostanje.

Ali g. Proudhon nije toliko pesimist kao što bi se lako moglo povjerovati. Pošto je srazmjernost za njega sve, on je prisiljen da u gotovom Prometeju, tj. današnjem društvu, vidi početak ostvarenja svoje najmilije ideje.

«Ali je i napredak bogatstva, tj. *srazmjernost vrijednosti*, zakon koji svugdje vlada; pa kad ekonomisti na tužbe socijalista ističu napredak u umnožavanju nacionalnog bogatstva i ublažavanje položaja čak i najnesrećnijih klasa, oni i ne slućeć objavljuju istinu koja je osuda njihovih teorija.» [I, str. 80.]

Šta je zapravo kolektivno, nacionalno bogatstvo? Bogatstvo buržoazije, ali ne bogatstvo svakoga pojedinog buržuja. Pa lijepo, šta su drugo ekonomisti uradili nego objasnili kako se pod sada postojećim odnosima proizvodnje razvilo bogatstvo buržoazije, i kako još mora rasti. Što se tiče radničke klase, još je vrlo sporno pitanje da li se njen položaj poboljšao usljed umnožavanja tobožnjeg nacionalnog bogatstva. Kad nam ekonomisti, da bi potkrijepili svoj optimizam, navode primjer radnika engleske pamučne industrije, oni vide njihov položaj samo u rijetkim momentima industrijskog poleta. Ti momenti poleta odnose se prema epohama kriza i zastoja u «tačnoj srazmjeri» kao 3:10. Ali su ekonomisti, kad su govorili o poboljšanju, htjeli možda da govore o onim milionima radnika koji su u Istočnoj Indiji morali da propadnu da bi milionu i po radnika zaposlenih u istoj industriji u Engleskoj dali na deset godina tri godine poleta.

Što se tiče povremenog učešća u umnožavanju nacionalnog bogatstva, to je nešto drugo. Teorija ekonomista objašnjava činjenicu povremenog učešća. To nikako nije njena »osuda«, kako kaže g. Proudhon, već njena potvrda. Ako bi imalo šta da se osudi, to bi sigurno bio sistem g. Proudhona, koji bi radnika, kako smo pokazali, dotjerao na minimum najamnine uprkos uvećanju bogatstva. On bi izvršio primjenu tačne srazmjernosti vrijednosti, »vrijednosti konstituisane« radnim vremenom, jedino dotjerujući radnika na minimum najamnine. Baš zato što najamnina, usljed konkurencije, oscilira oko cijene životnih sredstava potrebnih za radnikovo održanje, može on, ma i u maloj mjeri, da učestvuje u razvitku društvenog bogatstva, ali isto tako i da propadne od bijede. To je sva teorija ekonomista koji se ne predaju iluzijama.

Poslije svojih dugih izleta u pitanja željeznica, Prometeja i novog društva koje treba da se preuredi na »konstituisanoj vrijednosti«, g. Proudhon se pribira, obuzima ga osjećanje i on uzvikuje očinskim tonom:

»Ja *preklinjem* ekonomiste neka se za časak, u dubini svoga srca, daleko od predrasuda koje ih zbunjuju i bez obzira na položaje koje zauzimaju ili za kojima teže, na interese kojima služe, na odobravanja koja gode njihovoj ambiciji i na znake uvažavanja koji prijaju njihovoj taštini — neka se zapitaju i kažu da li se njima do danas princip da svaki rad mora dati suvišak pokazao s ovim lancem premisa i zaključaka koji smo mi postavili.« [I, str. 80.]

GLAVA DRUGA

Metafizika političke ekonomije

§ 1. Metod

Evo nas usred Njemačke! Moraćemo govoriti o metafizici i kad budemo govorili o političkoj ekonomiji. A i u tome ćemo samo ići za »protivrječnostima« g. Proudhona. Maločas nas je prisiljavao da govorimo engleski, čak da budemo kakvi-takvi Englezi. Sad se ocjena mijenja. Gospodin Proudhon nas premješta u našu drugu domovinu i prisiljava nas da se ponovo i protiv volje pojavimo u svojstvu Nijemca.

Ako Englez pretvara ljude u šešire, Nijemac pretvara šešire u ideje. Englez je Ricardo, bogati bankar i ugledni ekonomist, Nijemac je Hegel, obični profesor filozofije na Berlinskom univerzitetu.

Louis XV, posljednji apsolutni kralj i predstavnik propadanja francuskog kraljevstva, imao je ličnog ljekara koji je bio prvi ekonomist Francuske. Taj ljekar, taj ekonomist, predstavljao je predstojeći i sigurni trijumf francuske buržoazije. Ljekar Quesnay napravio je od političke ekonomije nauku i sažeto je izložio u svojoj čuvenoj *Ekonomskoj tablici*. Pored hiljadu i jednog komentara koji su objavljeni povodom te tablice, imamo i jedan od samog Quesnaya. To je *Analiza ekonomske tablice*, proračena sa »sedam važnih primjedaba«.^[67]

Gospodin Proudhon je drugi doktor Quesnay. On je Quesnay metafizike političke ekonomije.

A sad, kako se po Hegelu metafizika, cijela filozofija, rezimiraju u metodu, moraćemo pokušati da objasnimo metod g. Proudhona, u najmanju ruku isto toliko mračan koliko i *Ekonomska tablica*. Zbog toga ćemo učiniti sedam više ili manje važnih primjedaba. Ako doktor Proudhon ne bude našim primjedbama zadovoljan, onda neka odigra ulogu opata Baudeau-a i neka sam da »objašnjenje ekonomsko-metafizičkog metoda«.^[68]

Prva primjedba

»Mi ne dajemo istoriju po vremenskom redu, već po sukcesiji ideja. Ekonomske faze ili kategorije u svome ispoljavanju čas su jednovremene, čas obrnute... Tako ekonomske teorije nisu bez svoje logičke sukcesije i svoga reda u umu; laskamo sebi da smo ovaj poredak mi otkrili.« (Proudhon, tom. I, str. [145]–146.)

Nema sumnje da je g. Proudhon htio da zaplaši Francuze sručujući im na glavu kvazihegelovske fraze. Imamo, dakle, posla s dvojicom: prvo sa g. Proudhonom, a onda s Hegelom. Čime se g. Proudhon izdvaja od ostalih ekonomista? I kakvu ulogu igra Hegel u političkoj ekonomiji g. Proudhona?

Ekonomisti izlažu buržoaske odnose proizvodnje, podjelu rada, kredit, novac itd. kao stalne, nepromjenljive, vječite kategorije. Gospodin Proudhon, koji te kategorije zatiče potpuno formirane, hoće da nam objasni čin formiranja, rađanje ovih kategorija, načela, zakona, ideja, misli.

Ekonomisti nam objašnjavaju kako se proizvodi pod ovim datim odnosima, ali oni nam ne objašnjavaju kako se proizvode sami ovi odnosi, tj. istorijsko kretanje koje ih rađa. Gospodinu Proudhonu, pošto je te odnose shvatio kao principe, kao kategorije, kao apstraktne misli, ostaje samo da unese *red* u te misli, koje se nalaze u abecednom redu na kraju svake rasprave iz političke ekonomije. Materijal ekonomista je život djelatnih i djelujućih ljudi; materijal g. Proudhona jesu dogme ekonomista. Ali čim neko ne prati istorijsko kretanje odnosa proizvodnje — a kategorije su samo njihov teorijski izraz; čim u tim kategorijama hoće da vidi samo ideje, misli, samonikle i nezavisne od stvarnih odnosa, onda je, htio-ne htio, primoran da porijeklo tih misli izvodi iz kretanja čistog uma. Kako čisti, vječiti, bezlični um rada te misli? Čime se on služi da ih proizvede?

Kad bismo u hegelijanstvu bili neustrašivi kao g. Proudhon, mi bismo rekli: um se razlikuje u sebi samom od sebe sama. Šta to znači? Pošto bezlični um nema van sebe ni tla na koje bi se mogao postaviti ni objekta kome bi se mogao suprotstaviti, niti subjekta s kojim bi se mogao spojiti, prisiljen je da se pretura preko glave i da se sam postavlja, protivstavlja, sastavlja — pozicija, opozicija, kompozicija. Grčki govoreći, imamo: tezu, antitezu i sintezu. A za one koji ne poznaju Hegelov jezik, navodimo posvećenu formulu: afirmacija, negacija, negacija negacije. To se zove govoriti. Doduše, to nije jevrejski, s dopuštenjem g. Proudhona; ali to je jezik toga čistog uma odvojenog od individue. Namjesto obične individue i njenoga običnog načina govora i mišljenja, imamo samo ovaj obični način po sebi, bez individue.

Zar je čudnovato što se svaka stvar u krajnjoj apstrakciji, jer je riječ o apstrakciji a ne o analizi, prikazuje kao logička kategorija? Zar je čudnovato što ćete, ako postepeno rušite sve što čini individualnost jedne kuće, ako apstrahujete od materijala iz koga se sastoji, od oblika kojim se odlikuje, naposljetku imati pred sobom još samo jedno tijelo; što ćete, ako apstrahujete od kontura toga tijela, ubrzo imati još samo prostor; što nećete, ako budete najzad apstrahovali i od dimenzija toga prostora, naposljetku imati više ništa osim kvantitet po sebi, logičku kategoriju kvantiteta. Ako ovakvim načinom dosljedno apstrahujemo od svakog subjekta, od svih njegovih tobožnjih

akcidencija, živih ili neživih, ljudi ili stvari, onda ćemo s pravom moći da kažemo da u krajnjoj apstrakciji kao supstanca preostaju još samo logičke kategorije. Tako će i metafizičari, koji čineći ovakve apstrakcije uobražavaju da vrše analizu, i koji što se više udaljavaju od predmeta drže da im se tim više približavaju i u njih prodiru — ti metafizičari će sa svoje strane biti u pravu da kažu da su stvari ovog svijeta samo vezovi na mrežastoj podlozi izatkanoj od logičkih kategorija. To i jeste ono što razlikuje filozofa od hrišćanina. Hrišćanin zna samo za jedno otjelovljenje *logosa*¹, uprkos logici; za filozofa nema nigdje kraja otjelovljenjima. Da se sve što postoji, sve što živi na zemlji i u vodi može apstrahovanjem svesti na logičku kategoriju, da se na taj način cio stvarni svijet može utopiti u svijet apstrakcija, u svijet logičkih kategorija, ko bi se tome čudio?

Sve što postoji, sve što živi na zemlji i u vodi, postoji, živi sa no posredstvom nekog kretanja. Tako kretanje istorije rađa društvene odnose, kretanje industrije daje nam industrijske proizvode itd.

Kao što smo svaku stvar apstrahovanjem pretvorili u logičku kategoriju, isto tako treba samo da apstrahujemo od svake posebne osobine raznovrsnih kretanja pa da dodemo do kretanja u apstraktnom stanju, do čisto formalnog kretanja, do čisto logičke formule kretanja. Ko u logičkim kategorijama nalazi supstancu svih stvari, taj uobražava da je u logičkoj formuli kretanja našao *apsolutni metod* koji ne samo što objašnjava sve stvari nego obuhvata i kretanje stvari.

To je onaj apsolutni metod o kom Hegel kaže:

«Metod je apsolutna, jedina, najviša, beskrajna snaga kojoj se ne može oduprijeti nijedna stvar. On je tendencija uma da u svakoj stvari nađe i prepozna sama sebe.»⁽⁶⁹⁾ (*Logik*, Bd. III [str. 320 - 231].)

Kad se svaka stvar svede na logičku kategoriju, a svako kretanje, svaki čin proizvodnje na metod, iz toga prirodno izlazi da se svako jedinstvo proizvoda i proizvodnje, stvari i kretanja, svodi na neku primijenjenu metafiziku. Ono što je Hegel uradio za religiju, pravo itd. pokušava g. Proudhon da uradi za političku ekonomiju.

Pa šta je onda taj apsolutni metod? Apstrakcija kretanja. Šta je apstrakcija kretanja? Kretanje u apstraktnom stanju. Šta je kretanje u apstraktnom stanju? Čisto logička formula kretanja ili kretanje čistog uma. U čemu se sastoji kretanje čistog uma? Postaviti se, protivstaviti se sam sebi i naposljetku se sa samim sobom ponovo u jednome sastaviti; formulirati se kao teza, antiteza i sinteza, ili, najzad, afirmirati se, negirati se i negirati svoju negaciju.

Šta čini um da bi se afirmirao, da bi se postavio kao određena kategorija? To je stvar samog uma i njegovih apologeta.

Ali kad je um jednom već dospio do toga da se postavi kao teza, ova teza, ova misao, suprotstavljajući se sama sebi, cijepa se na dvije

¹ riječi

protivvrječne misli, na pozitivno i negativno, na Da i Ne. Borba ova dva suprotna elementa, sadržana u antitezi, sačinjava dijalektičko kretanje. Time što Da postaje Ne, što Ne postaje Da, što Da postaje istovremeno Da i Ne, a Ne postaje istovremeno Ne i Da, suprotnosti se održavaju u ravnoteži, neutralizuju se, ukidaju se. Stapanje ovih dviju protivvrječnih misli sačinjava novu misao, njihovu sintezu. Ova nova misao ponovo se cijepa u dvije protivvrječne misli, koje se sa svoje strane opet stapaju u novu sintezu. Iz ovoga stvaralačkog rada rada se grupa misli. Ova grupa misli ima isto dijalektičko kretanje kao i jednostavna kategorija, a kao antitezu ima neku suprotnu grupu. Iz ove dvije grupe misli nastaje nova grupa misli, njihova sinteza.

Kao što iz dijalektičkog kretanja jednostavnih kategorija nastaje grupa, tako iz dijalektičkog kretanja grupa nastaje niz, a iz dijalektičkog kretanja nizova cijeli sistem.

Primijenite taj metod na kategorije političke ekonomije, pa ćete dobiti logiku i metafiziku političke ekonomije, ili ćete, drugim riječima, svakome poznate ekonomske kategorije prevesti na jedan slabo poznat jezik, u kome izgledaju kao da su upravo nove novcate iskočile iz glave koja je čisti um; tako izgleda da te kategorije jedna drugu radaju, da se povezuju i nadovezuju jedna na drugu posredstvom samog dijalektičkog kretanja. Ali neka se čitalac ne plaši ove metafizike sa svim njenim skelama od kategorija, grupa, redova i sistema. Uprkos velikom trudu g. Proudhona da se popne na visine *sistema protivvrječja*, on ipak nije mogao nikad da se popne više od dvije prve stepenice proste teze i antiteze; pa se i na te dvije popeo samo dva-put, pri čemu je jedanput pao na leđa.

Dosad smo izložili samo Hegelovu dijalektiku. Docije ćemo vidjeti kako je g. Proudhon uspio da je sroza na najkukavnije razmjere. Tako je za Hegela sve što se dogodilo i što se još događa upravo ono što se događa u njegovom vlastitom umovanju. Tako je filozofija istorije samo istorija filozofije, njegove vlastite filozofije. Nema više »istorije prema vremenskom redu«, postoji samo »sukcesija ideja u umu«. On vjeruje da može konstruisati svijet pomoću kretanja misli, dok stvarno, samo sistematski rekonstruiše i po apsolutnom metodu klasifikuje misli koje su u svačijoj glavi.

Druga primjedba

Ekonomske kategorije su samo teorijski izrazi, apstrakcije društvenih odnosa proizvodnje. Gospodin Proudhon, uzimajući kao pravi filozof stvari naopako, vidi u stvarnim odnosima samo otjelovljenje onih principa, onih kategorija koje su, kao što nam opet kaže g. Proudhon filozof, drijemale u krilu »bezličnog uma čovječanstva«.

Gospodin Proudhon, ekonomist, shvatio je sasvim dobro da ljudi izraduju sukno, platno, svilene materije u određenim odnosima proizvodnje. Ali ono što nije shvatio jeste da su ovi određeni druš-

tveni odnosi isto tako proizvodi ljudi kao i sukno, platno itd. Društveni odnosi tijesno su povezani s proizvodnim snagama. Stičući nove proizvodne snage, ljudi mijenjaju svoj način proizvodnje, a mijenjajući način proizvodnje, način na koji podmiruju svoje životne potrebe, mijenjaju i sve svoje društvene odnose. Ručni mlin daje vam društvo s feudalnim gospodarima, parni mlin društvo s industrijskim kapitalistima.

Ali isti ljudi koji društvene odnose uređuju saobrazno načinu svoje materijalne proizvodnje, proizvode i principe, ideje, kategorije, saobrazno svojim društvenim odnosima.

Tako su ove ideje, ove kategorije, isto tako malo vječite kao i odnosi koje izražavaju. One su *istorijski i prolazni* proizvodi.

U toku je stalno rasteenje proizvodnih snaga, razaranje društvenih odnosa, stvaranje ideja; nepokretna je jedino apstrakcija kretanja — *mors immortalis*.^[60]

Treća primjedba

Odnosi proizvodnje svakog društva čine cjelinu. Gospodin Proudhon shvaća ekonomske odnose kao odgovarajući broj društvenih faza koje jedna drugu proizvode, potiču jedna iz druge kao antiteza iz teze, i u svojoj logičkoj sukcesiji ostvaruju različni um čovječanstva.

Jedina je nezgoda ovog metoda što g. Proudhon, čim pristupi istraživanju jedne od tih faza, ne može da je objasni a da ne pribjegne svima drugim društvenim odnosima, premda te odnose još nije stvorio pomoću svoga dijalektičkog kretanja. Kad poslije toga g. Proudhon prelazi na stvaranje drugih faza pomoću čistog uma, on postupa kao da pred sobom ima novorođenčad, zaboravljajući da su isto toliko stare kao i prva.

Tako, da bi dospio do konstituisane vrijednosti koja je za njega osnovica svekolikog ekonomskog razvitka, on nije mogao da bude bez podjele rada, konkurencije itd. Međutim, *u nizu, u razumu g. Proudhona, u logičkoj sukcesiji*, ti odnosi još nikako nisu postojali.

Ko s kategorijama političke ekonomije izgrađuje zgradu nekog ideološkog sistema, taj razjedinjuje članove društvenog sistema. Taj onda svakog člana društva pretvara u odvojeno društvo, a potom ova odvojena društva istupaju jedno za drugim. I doista, kako bi sama logička formula kretanja, sukcesije, vremena mogla da objasni društveno tijelo u kome svi odnosi istovremeno postoje i oslanjaju se jedan na drugi?

Četvrta primjedba

Pogledajmo sad kakvim promjenama podvrgava g. Proudhon Hegelovu dijalektiku primjenjujući je na političku ekonomiju.

Za g. Proudhona svaka ekonomska kategorija ima dvije strane: dobru i rđavu. On gleda na kategoriju kao što sitni buržuji gleda na

velike ljude istorije: *Napoléon* je velik čovjek; *Napoléon* je učinio mnogo dobra, a učinio je i mnogo zla.

Dobra strana i rdava strana, prednost i nedostatak uzeti zajedno, čine za g. Proudhona *protivrjeđe* u svakoj ekonomskoj kategoriji.

Problem koji treba riješiti jeste: dobru stranu sačuvati, rdavu odstraniti.

Ropstvo je ekonomska kategorija kao i svaka druga. Dakle, i ona ima svoje dvije strane. Ostavimo rdavu, pa govorimo samo o lijepoj strani ropstva. Razumije se, ovdje je riječ samo o neposrednom ropstvu, o ropstvu crnaca u Surinamu, u Brazilu, u južnim državama Sjeverne Amerike.

Neposredno ropstvo isto je toliko stožer buržoaske industrije koliko i mašine, kredit itd. Bez ropstva nema pamuka; bez pamuka nema moderne industrije. Ropstvo je dalo vrijednost kolonijama; kolonije su stvorile svjetsku trgovinu, a svjetska je trgovina uslov za veliku industriju. Ropstvo je, dakle, ekonomska kategorija od najveće važnosti.

Bez ropstva bi se Sjeverna Amerika, najnaprednija zemlja, pretvorila u patrijarhalnu zemlju. Zbrišite sa svjetske karte Sjevernu Ameriku, pa ćete imati anarhiju, potpunu propast trgovine i moderne civilizacije. A uklonite li ropstvo, zbrisali ste Ameriku sa svjetske karte.*

Zato što je ekonomska kategorija, ropstvo se uvijek nalazilo među ustanovama naroda. Moderni su narodi samo znali da maskiraju ropstvo u svojim zemljama, dok su ga Novom svijetu nametnuli neprikriveno.

Šta će g. Proudhon uraditi za spas ropstva? On će postaviti *problem*: sačuvati dobru stranu te ekonomske kategorije, a uništiti rdavu.

Hegel nema problema za postavljanje. On zna samo za dijalektiku. Od Hegelove dijalektike g. Proudhon ima samo način izražavanja. Njegov vlastiti dijalektički metod sastoji se u dogmatičkom razlikovanju dobra i zla.

Uzmimo čakom samog g. Proudhona kao kategoriju; ispitajmo njegove dobre i rdave strane, njegove prednosti i njegove nedostatke.

* Ovo je bilo sasvim tačno za 1847. Svjetska trgovina Sjeverne Amerike tada se ograničavala poglavito na uvoz useljenika i industrijskih proizvoda i na izvoz pamuka i duvana, dakle proizvoda robovskog rada južnih država. Sjeverne države proizvodile su poglavito žito i meso za robovske države. Tek otkako je Sjever počeo proizvoditi žito i meso za izvoz i uz to postao industrijska zemlja, i otkako je američki monopol pamuka dobio jaku konkurenciju u Indiji, Egiptu, Brazilu itd., postalo je ukidanje ropstva moguće. Pa čak i tada je ono imalo za posljedicu propast Juga, kome nije pošlo za rukom da otvoreno ropstvo crnaca zamijeni prikrivenim ropstvom indijskih i kineskih kulija. — [Engelsova napomena u *nje-mačkom izdanju od 1885.*]

Ako u poređenju s Hegelom ima preimućstvo što postavlja probleme koje je naumio da riješi za najveću dobrobit čovječanstva, ima i nedostatak što ostaje potpuno neplodan kad djelatnošću dijalektičkog stvaranja treba da donese na svijet kakvu novu kategoriju. Ono što sačinjava dijalektičko kretanje jeste uporedno postojanje obiju protivrječnih strana, njihova borba i njihovo stapanje u neku novu kategoriju. Zato već samo postavljanje problema da se uništi rdava strana presijeca dijalektičko kretanje. Ne postavlja se i ne suprotstavlja se više sama sebi protivrječjem svoje prirode kategorija, već se g. Proudhon otima, kopra i muči između dviju strana kategorija.

Zapavši tako u ćorsokak iz koga je teško osloboditi se dopuštenim sredstvima, g. Proudhon čini iznenada pravi džinovski skok, koji ga jednim jedinim mahom prenosi u novu kategoriju. I sad se pred njegovim začuđenim očima otkriva *sukcesija u umu*.

On uzima prvu kategoriju na koju naiđe i proizvoljno joj pripisuje svojstvo da liječi nedostatke kategorije koju treba iščistiti. Tako, ako ćemo vjerovati g. Proudhonu, porezi liječe nedostatke monopola; trgovinski bilans nedostatke poreza; zemljoposjed nedostatke kredita.

Uzimajući tako sve ekonomske kategorije jednu za drugom i praveći od jedne *ustuk* za drugu, g. Proudhon uspijeva da iz te zbrke protivrječja i njihovih ustuka napravi dvije sveske protivrječja, koje je sasvim tačno nazvao *Sistem ekonomskih protivrječja*.

Peta primjedba

»U apsolutnom umu sve su ove ideje . . . podjednako jednostavne i opšte . . . Doista, do nauke dolazimo samo tako što naše ideje izrađujemo kao neku *vrstu skele*. Ali je istina po sebi nezavisna od tih dijalektičkih figura i slobodna od kombinacija našeg duha«. (Proudhon, tom. II, str. 97.)

Eto gdje je metafizika političke ekonomije preokretom čija nam je tajna sad poznata najedanput postala iluzija! Nikad g. Proudhon nije rekao veću istinu. Sasvim je tako: od onoga časa kad se proces dijalektičkog kretanja svede na jednostavnu proceduru da se dobro stavi nasuprot rdavom, da se postave problemi kojima je težnja da otklone rdavo i da se jedna kategorija proglasi kao *ustuk* za drugu, od toga časa kategorije više nemaju samodjelatnosti; ideja »više ne funkcioniše«, ona više nema života u sebi. Ona se više ne postavlja u kategorijama, niti se na njih raspada. Sukcesija kategorija pretvorila se u neku vrstu *skele*. Dijalektika više nije kretanje apsolutnog u na. Nema više dijalektike, najviše još ako ima samo čistog morala.

Kad je g. Proudhon govorio o *sukcesiji u razumu*, o *logičkoj sukcesiji kategorija*, izjavio je bio pozitivno da ne želi da *dá istoriju po vremenskom redu*, a to će reći, prema g. Proudhonu, po istorijskoj sukcesiji u kojoj su se kategorije *pojavljivale*. Za njega se tada sve

zbivalo u čistom eteru uma. Sve je trebalo da se pomoću dijalektike izvodi iz toga etera. A sad, kad tu dijalektiku treba primijeniti u praksi, um ga ostavlja na cjedilu. Dijalektika g. Proudhona iznevjerila je Hegelovu dijalektiku, i tako je g. Proudhon prisiljen da kaže da red u kome nam on daje ekonomske kategorije nije više onaj red u kome se one jedna iz druge razvijaju. Ekonomske evolucije nisu više evolucije samog uma.

Pa šta nam g. Proudhon zapravo daje? Stvarnu istoriju, tj. po pameti g. Proudhona, red u kome su se kategorije očitovale u toku vremena? Ne! Istoriju kakva se zbiva u samoj ideji? Još mnogo manje. Dakle, ni profanu istoriju kategorija, ni njihovu svetu istoriju! Pa kakvu nam istoriju onda daje? Istoriju svojih vlastitih protivričja. Pogledajmo kako ona marširaju i vuku za sobom g. Proudhona.

Prije nego što predemo na to ispitivanje, koje daje povoda za šestu važnu primjedbu, imamo da učinimo još jednu manje važnu primjedbu.

Uzmimo s g. Proudhonom da stvarna istorija, istorija po vremenskom redu, jeste istorijska sukcesija u kojoj su se ideje, kategorije, principi očitovali.

Svaki je princip imao svoj vijek u kome se otkrio: tako je princip autoriteta, na primjer, imao 11. vijek, kao što je princip individualizma imao 18. Sljedstveno, uvijek je stoljeće pripadalo principu, a ne princip stoljeću. Drugim riječima: princip je stvarao istoriju, a ne istorija princip. A kad se onda, da bismo spasli i principe i istoriju, upitamo zašto se neki princip javio baš u 11. ili 18. vijeku, a ne u nekom drugom, neminovno ćemo biti prisiljeni da potanko ispitamo kakvi su ljudi bili u 11. a kakvi u 18. vijeku, kakve su bile njihove potrebe, njihove proizvodne snage, njihov način proizvodnje, sirovine njihove proizvodnje, najzad kakvi su bili odnosi čovjeka prema čovjeku, odnosi koji su proizlazili iz svih tih uslova opstanka. Zar proniknuti u sva ova pitanja ne znači iznositi stvarnu, profanu istoriju ljudi svakog vijeka, zar ne znači predstaviti te ljude u isti mah i kao autore i kao glumce njihove vlastite drame? Ali od onog časa kad ljude predstavite kao glumce i autore njihove vlastite istorije, vi ste se, zaobilaznim putem, vratili na pravu polaznu tačku, jer ste napustili vječite principe od kojih ste bili pošli.

Ali se g. Proudhon nije osmijelio da odmakne dovoljno daleko prijekim putem kojim udara ideolog da bi izbio na veliki drum istorije.

Šesta primjedba

Udarimo prijekim putem s g. Proudhonom.

Dopustimo da su ekonomski odnosi, posmatrani kao *neizmjenljivi zakoni*, kao *vječiti principi*, kao *idealne kategorije*, postojali prije djelatnih i djelujućih ljudi; dopustimo i to da su ti zakoni, ti principi, te kategorije od početka vremena drijemali »u bezličnom umu čovje-

čanstva». Mi smo već vidjeli da sa svim tim nepromjenljivim, nepokretnim vječnostima istorija prestaje postojati; u najboljem slučaju postoji istorija u ideji, tj. istorija koja se odražava u dijalektičkom kretanju čistog uma. A kad kaže da se ideje u dijalektičkom kretanju više ne »diferenciraju«, g. Proudhon je uništio i *sjenku kretanja i kretanje sjenki*, pomoću kojih bi se još moglo stvoriti nešto što bi ličilo na istoriju. Umjesto toga, on svoju vlastitu nemoć podmeće istoriji, baca odgovornost na sve, čak i na francuski jezik.

»Nije, dakle, tačno«, veli filozof g. Proudhon, »kazati da se nešto događa, da se nešto proizvodi: u civilizaciji kao i u svemiru, sve postoji, sve djeluje oduvijek... *Ovako je i sa cijelom socijalnom ekonomijom.*« (Tom II, str. 102.)

Stvaralačka snaga protivrječja koja *funkcionišu*, i koja čine da g. Proudhon funkcionise, tako je silna da, kad hoće da objasni istoriju, on mora da je poriče, kad hoće da objasni sukcesiju društvenih odnosa, on poriče da se *išta može dogoditi*, kad hoće da objasni proizvodnju u svima njenim fazama, on spori *da se išta može proizvesti*.

Tako za g. Proudhona nema više ni istorije ni sukcesije ideja, pa ipak je njegova knjiga još tu; i baš je ta knjiga, po njegovim vlastitim riječima, *istorija prema sukcesiji ideja*. Kako da nađe formulu — jer g. Proudhon je čovjek formulâ — koja bi mu pomogla da se *jednim jedinim* skokom prebaci preko svih svojih protivrječja?

U tu svrhu on je pronašao novi um, koji nije ni čisti i dječanski apsolutni um, niti obični um kakav je kod ljudi koji su se u raznim vjekovima javljali i djelali, već je neki sasvim naročiti um, um društva uzetog kao ličnost, *čovječanstva* kao subjekta, koji se pod perom g. Proudhona pojavljuje katkad i kao *»genije društva*«, kao *»opšti um*«, a u krajnjoj liniji kao *»ljudski um*«. Pa ipak se ovaj um, opremljen tolikim nazivima, svaki čas odaje kao individualni um g. Proudhona s njegovom dobrom i rdavom stranom, s njegovim ustucima i problemima.

»Ljudski um ne stvara istinu«, koja se skriva u dubini apsolutnog, vječnog uma. On je može samo otkriti. Ali su istine koje je on dosad otkrio nepotpune, nedovoljne, a otuda i protivrječne. Dakle i ekonomske kategorije, pošto su i one istine koje je pronašao i otkrio ljudski um, genije društva, isto su tako nepotpune i nose u sebi klicu protivrječja. Prije g. Proudhona genije društva vidio je samo *suprotne elemente*, a ne i *sintetičnu formulu*, dok se u *apsolutnom umu* to dvoje nalazi istovremeno. Kako su ekonomski odnosi samo ovozemaljsko ostvarenje ovih nedovoljnih istina, ovih nepotpunih kategorija, ovih protivrječnih pojmova, to su i oni po sebi puni protivrječja i pokazuju dvije strane, od kojih je jedna dobra a druga rdava.

Pronaći cijelu istinu, pojam u njegovoj savršenoj punoći, sintetičnu formulu koja će ukinuti protivrječje, to je zadatak društvenoga genija. Eto još jednog razloga što je, u uobrazilji g. Proudhona, ovaj

isti genije bio gonjen od jedne kategorije do druge, a da sa cijelom baterijom svojih kategorija dosad još nije uspio da od boga, od apsolutnog uma, otme sintetičnu formulu.

«Najprije društvo (društveni genije)¹ postavlja neku prvu činjenicu, neku hipotezu . . . istinsku antinomiju, čiji se suprotni rezultati odigravaju u društvenoj ekonomiji na isti način kojim bi se njene konsekvencije mogle izvesti u duhu, tako da se industrijski razvitak, idući potpuno za izvođenjem ideja, dijeli u dva pravca, pravac korisnih i pravac razornih posljedica . . . Da bi društvo harmonično konstituisalo ovaj princip s dva lica i da bi ukinulo ovu antinomiju, ono izvlači iz ovog istog principa jedan drugi princip, za kojim ubrzo pristiže treći, i *hod društvenog genija* biće takav sve dok ne bude iscrpao svoja protivrječja — ja pretpostavljam, ali nije dokazano, da će biti kraja protivrječju u čovječanstvu — i dok se ne bude jednim skokom vratio na sve svoje predašnje pozicije i ne bude u *ednoj jedinjoj formuli* riješio sve ove probleme.» (Tom I, str. 133.)

Kao što se ranije *antiteza* pretvorila u *ustuk*, tako sad *teza* postaje *hipoteza*. Ovo zamjenjivanje izraza g. Proudhona ne može nas više čuditi. Ljudski um, sve prije nego čist, pošto mu je vidik ograničen, suočava se na svakom koraku s novim zadacima koje treba riješiti. Svaka nova teza koju on otkriva u apsolutnom umu i koja je negacija prethodne teze postaje za njega sinteza, koju prilično navino prihvaća kao rješenje postavljenog zadatka. I tako se taj um koprcu u stalno novim protivrječjima dok, iscrpavši ta protivrječja, ne uvidi da su sve te njegove teze i sinteze samo među sobom protivrječne hipoteze. U svojoj zabuni vraća se ljudski um, genije društva, jednim skokom na sve svoje predašnje pozicije i u jednoj jedinjoj formuli rješava sve svoje probleme«. Napomenućemo uzgred da ova jedina formula i jeste pravo otkriće g. Proudhona. To je *konstituisana vrijednost*.

Hipoteze se prave samo s obzirom na neki određeni cilj. Cilj što ga je društveni genije, koji govori na usta g. Proudhona, sebi postavio u prvom redu bio je: uništiti što je rdavo u svakoj ekonomskoj kategoriji da bi ostalo samo dobro. To dobro, najviše dobro, pravi praktični cilj, za njega je — *jednakost*. A zašto je društveni genije pretpostavljao jednakost nejednakosti, bratstvu, katolicizmu, ukratko ma kome drugom principu? Zato što je »čovječanstvo uzastopno ostvarilo toliko posebnih hipoteza jedino imajući u vidu jednu višu hipotezu«, a ta je upravo jednakost. Drugim riječima: zato što je jednakost ideal g. Proudhona. On uobražava da su podjelu rada, kredit, fabriku, ukratko, sve ekonomske odnose izmislili ljudi samo u korist jednakosti, a ipak su ti odnosi na kraju krajeva uvijek ispadali protiv nje. I iz toga što istorija i uobrazilja g. Proudhona protivrječe jedna drugoj na svakom koraku, on zaključuje da postoji protivrječje. Ali

¹ (društveni genije): umetnuo Marx

ako protivrjeđe postoji, ono postoji samo između njegove fiksne ideje i stvarnog zbivanja.

Od sada dobra strana nekog ekonomskog odnosa jeste ona koja potvrđuje jednakost, a rđava ona koja nju odriče i potvrđuje nejednakost. Svaka nova kategorija samo je hipoteza društvenog genija radi uništenja nejednakosti koju je stvorila prethodna hipoteza. Jednom riječi: jednakost je *prvobitna namjera, mistična tendencija, cilj providenja* koji društveni genije ima stalno pred očima, vrteći se u krugu ekonomskih protivrječnosti. Prema tome je *providenje* lokomotiva koja sav ekonomski prtljag g. Proudhona bolje pokreće nego njegov čisti i ishlapljeni um. Iza poglavlja o porezima, on je providenju posvetio jedno cijelo poglavlje.

Providenje, cilj providenja, to je ta velika riječ kojom se danas mnogi služe da bi objasnili hod istorije. U stvari, ta riječ ne objašnjava ništa. U najboljem slučaju, ona je deklamatorski oblik, jedan od mnogih načina da se parafraziraju činjenice.

Činjenica je da su, razvitkom engleske industrije, imanja u Škotskoj dobila novu vrijednost. Ta industrija otvorila je nova tržišta vuni. Da bi se vuna proizvodila na veliko, morale su se oranice pretvoriti u pašnjake. Da bi se postigla ova promjena, morala su se imanja koncentrisati. Da bi se imanja koncentrisala, morali su se ukinuti mala zakupništva i protjerati hiljade zakupnika iz njihovog zavičaja, a na njihovo mjesto namjestiti nekoliko pastira da čuvaju milione ovaca. Tako je, uzastopnim promjenama, zemljišna svojina u Škotskoj dovela do toga da su otnovi istisnuli ljude. Recite sada da je cilj providenja bio da se ustanovom zemljišne svojine u Škotskoj ljudi istisnu otnovima, pa ćete se naći upleteni u istoriju providenja.

Zacijelo, težnja za jednakošću svojstvena je našem vijeku. Ali kazati sada da su svi prethodni vijekovi, kojima su potrebe, sredstva za proizvodnju itd. bili potpuno drukčiji, po providenju pripremali ostvarenje jednakosti, znači prije svega zamjenjivati sredstva i ljude našeg vijeka ljudima i sredstvima ranijih vijekova, i ne poznavati istorijsko kretanje kojim je svaka nova generacija preobličavala rezultate što ih je postigla prethodna generacija. Ekonomisti znaju vrlo dobro da je neka stvar koja je za jednoga bila gotov proizvod, za drugoga samo sirovina u novoj proizvodnji.

Pretpostavite, kao što to čini g. Proudhon, da je društveni genije stvorio, ili — bolje reći — improvizovao feudalne gospodare s providencijalnom namjerom da pretvori *kolone u odgovorne i egalitarske radnike*, pa ste izvršili podmetanje ciljeva i ličnosti dostojno onog providenja koje je u Škotskoj ustanovilo zemljišnu svojina da bi sebi priredilo pakosno zadovoljstvo da ljude najuri pomoću otnova.

Ali pošto se g. Proudhon ovako nježno interesuje za providenje, upućujemo ga na *Istoriju političke ekonomije* od g. Villeneuve-Bargemont-a, koji takođe juri za ciljem providenja; samo taj cilj više nije jednakost, nego katolicizam.

Sedma i posljednja primjedba

Čudnovat je način na koji ekonomisti postupaju. Za njih postoje samo dvije vrste ustanova: vještačke i prirodne. Ustanove feudalizma su vještačke, ustanove buržoazije prirodne. U tome oni liče na teologe, koji takođe razlikuju dvije vrste religija. Svaku religiju koja nije njihova izmislili su ljudi, dok je njihova vlastita religija otkrovenje gospodnje. Kad ekonomisti kažu da su sadašnji odnosi — odnosi buržoaske proizvodnje — prirodni, oni time daju na znanje da su to odnosi u kojima se stvaranje bogatstva i razvijanje proizvodnih snaga vrši po prirodnim zakonima. Prema tome, sami ti odnosi su prirodni zakoni nezavisni od uticaja vremena. To su vječiti zakoni koji će uvijek vladati društvom. To će reći da je istorije bilo, ali da je više nema. Istorije je bilo zato što su postojale feudalne ustanove i što u tim feudalnim ustanovama nalazimo odnose proizvodnje potpuno različite od odnosa u buržoaskom društvu, koje po želji ekonomista ljudi treba da smatraju kao prirodne i stoga vječite.

I feudalizam je imao svoj proletarijat — kmetstvo, koje je u sebi sadržalo sve klice građanstva. I feudalna je proizvodnja imala dva antagonistička elementa koji se takođe označavaju kao *dobra* i *rdava strana* feudalizma, ne uzimajući u obzir da, na kraju krajeva, uvijek rdava strana odnosi pobjedu nad dobrom stranom. Rdava je strana ona koja, izazivajući borbu, stvara kretanje koje čini istoriju. Da su ekonomisti u doba vladavine feudalizma, oduševljeni viteškim vrlinama, divnom harmonijom između prava i dužnosti, patrijarhalnim životom gradova, cvjetanjem kućne industrije po selima, razvitkom industrije organizovane u korporacije, cehovska starješinstva i majstorska udruženja, jednom riječi svim što je činilo lijepu stranu feudalizma, da su oni sebi postavili problem da unište sve što baca sjenku na tu sliku — kmetstvo, povlastice, anarhiju — do čega bi to dovelo? Bili bi uništeni svi elementi koji su izazvali borbu, razvitak buržoazije bio bi ugušen u začetku. Bio bi postavljen apsurdni problem da se isključi istorija.

Kad je buržoazija došla na površinu, nije se više pitalo ni za dobre ni za rdave strane feudalizma. Proizvodne snage koje je ona razvila pod feudalizmom pripale su njoj. Svi stari ekonomski oblici, privatnopravni odnosi koji su im odgovarali, političko stanje koje je bilo zvanični izraz starog društva — sve je to bilo skrhanu.

I zbog toga, ko hoće pravilno da rasuđuje o feudalnoj proizvodnji, mora je posmatrati kao način proizvodnje zasnovan na suprotnosti. Mora pokazati kako se u okviru te suprotnosti proizvodilo bogatstvo, kako su se proizvodne snage razvijale jednovremeno s klasnom suprotnošću, kako je jedna od tih klasa, rdava strana, društveno zlo, stalno rasla, dok nisu sazreli materijalni uslovi za njeno oslobođenje. Ne govori li ovo dovoljno jasno da način proizvodnje, da odnosi u kojima se proizvodne snage razvijaju, nisu ni najmanje vječiti

zakoni, već da odgovaraju određenom stupnju razvitka ljudi i njihovih proizvodnih snaga, i da svaka promjena proizvodnih snaga ljudi nužno izaziva promjenu u njihovim odnosima proizvodnje. Pošto je prije svega važno da ne budemo lišeni plodova civilizacije, stečenih proizvodnih snaga, moramo razoriti naslijeđene oblike u kojima su bile stvorene. Od toga trenutka revolucionarna klasa postaje konzervativna.

Buržoazija počinje s proletarijatom, koji je i sam ostatak proletarijata¹ iz vremena feudalizma. U toku svog historijskog razvitka buržoazija nužno razvija svoj antagonistički karakter, koji je u početku manje ili više maskiran, koji postoji samo u latentnom stanju. Ukoliko se buržoazija razvija, razvija se u njenom krilu i novi proletarijat, moderni proletarijat: razvija se borba između proleterke klase i buržoaske klase, borba koja se prije nego što se na objema stranama osjeti, opazi, ocijeni, shvati, prizna i glasno proklamuje, u prvi mah ispoljava samo u djelimičnim i kratkotrajnim sukobima, u djelima razaranja. S druge strane, dok svi pripadnici moderne buržoazije imaju jednake interese ukoliko sačinjavaju jednu klasu nasuprot nekoj drugoj klasi, dotle, čim sami stanu jedni prema drugima, imaju suprotne, antagonističke interese. Ova suprotnost interesa proizlazi iz ekonomskih uslova njihovog buržoaskog života. Tako iz dana u dan biva sve jasnije da odnosi proizvodnje u kojima se buržoazija kreće nemaju jedinstven i jednostavan, već dvojak karakter; da se u istim odnosima u kojima se proizvodi bogatstvo proizvodi i bijeda; da se u istim odnosima u kojima se razvijaju proizvodne snage razvija i jedna ugnjetачka sila; da ti odnosi stvaraju *buržoasko bogatstvo*, tj. bogatstvo buržoaske klase, jedino neprekidno uništavajući bogatstvo pojedinih članova te klase i stvarajući sve brojniji proletarijat.

Što se ovaj antagonistički karakter više ispoljava, to se više ekonomisti, naučni predstavnici buržoaske proizvodnje, sukobljavaju sa svojim vlastitim teorijama. Tako se onda stvaraju različite škole.

Imamo ekonomiste *fataliste*, koji su prema svemu što nazivaju manama buržoaskog načina proizvodnje isto toliko ravnodušni u svojoj teoriji koliko su sami buržuji u praksi ravnodušni prema stradanju proletera koji im pomažu u sticanju bogatstva. U toj fatalističkoj školi ima klasičara i romantičara. Klasičari, kao Adam Smith i Ricardo, zastupaju buržoaziju koja, budući još u borbi sa ostacima feudalnog društva, radi samo na tome da ekonomske odnose očisti od feudalnih mrlja, da poveća proizvodne snage i da industriji i trgovini dade novog podstreka. Proletarijat koji u toj borbi sudjeluje, apsorbovan tim grozničavim radom, podnosi samo prolazna, slučajna stradanja, pa ih i sam takvima smatra. Jedina misija ekonomista kao što su Adam

¹ U primjerku poklonjenom Nataliji Utin Marx je na margini napisao bilješku: *de la classe travailleur [radne klase]*.

Smith i Ricardo, koji su istoričari te epohe, jeste da pokažu kako se stiče bogatstvo pri odnosima buržoaske proizvodnje; da te odnose formulišu u kategorije, u zakone, i da dokažu koliko su za proizvodnju bogatstva ti zakoni, te kategorije, bolji od zakona i kategorija feudalnog društva. Bijeda je u njihovim očima samo bol koji prati porođaj, kako u prirodi tako i u industriji.

Romantičari pripadaju našoj epohi, u kojoj se buržoazija nalazi u direktnoj suprotnosti s proletarijatom, kad se bijeda rađa u istom preobilju kao i bogatstvo. Tada ekonomisti zauzimaju stav blaziranih fatalista, koji, s visine svog stanovišta, bacaju prezriv pogled na ljudske mašine koje stvaraju bogatstvo. Oni ponavljaju sve teorije koje su dale njihove preteče, ali ravnodušnost koja je kod onih bila naivnost kod ovih postaje koketerija.

Zatim dolazi *humanitarna škola*, koja uzima k srcu rdavu stranu današnjih odnosa proizvodnje. Ona pokušava da radi umirenja savjesti koliko-toliko ublaži stvarne kontraste: ona iskreno žali nevolje proletarijata, neobuzdanu konkurenciju među samim buržujima; ona savjetuje radnicima da budu trezveni, da marljivo rade, da rađaju malo djece; buržujima preporučuje da budu promišljeni u svojoj proizvodjačkoj revnosti. Sva se teorija ove škole zasniva na beskrajnim razlikovanjima između teorije i prakse, između principa i rezultata, između ideje i primjene, između sadržine i oblika, između suštine i stvarnosti, između prava i činjenice, između dobre i rdave strane.

Filantropska škola je usavršena numanitarna škola. Ona poriče nužnost suprotnosti; ona želi da od svih ljudi napravi buržuje, ona želi da ostvari teoriju ukoliko se ova razlikuje od prakse i ukoliko ne uključuje antagonizam. Po sebi se razumije da je u teoriji lako apstrahovati od protivrječja o koja se u stvarnosti spotičemo na svakom koraku. U ovom slučaju teorija postaje idealizovana stvarnost. Filantropi žele, dakle, da održe kategorije koje izražavaju buržoaske odnose, ali da izostave antagonizam koji čini suštinu tih odnosa i koji je od njih nerazdvojan. Oni uobražavaju da se ozbiljno bore protiv buržoaske prakse, a više su buržui nego ostali.

Kao što su *ekonomisti* naučni predstavnici buržoaske klase, tako su *socijalisti* i *komunisti* teoretičari proleTERSKE klase. Dok god proletarijat nije dovoljno razvijen da se konstituiše kao klasa, te prema tome sama borba proletarijata protiv buržoazije još nema politički karakter, dok god se proizvodne snage u krilu same buržoazije nisu dovoljno razvile da bi se mogli nazreti materijalni uslovi potrebni za oslobođenje proletarijata i za stvaranje novog društva, dotle su ovi teoretičari samo utopisti, koji, da bi oslobodili ugnjetene klase bijede, izmišljaju sisteme i traže neku preporođajnu nauku. Ali, kako se s kretanjem istorije naprijed i borba proletarijata jasnije ocrta, oni više nemaju potrebe da nauku traže u svojoj glavi; oni treba samo da polože sebi računa o tome šta se zbiva pred njihovim očima i da postanu organ tog zbivanja. Dok god traže nauku a samo prave sisteme,

dok god su na početku borbe, oni vide u bijedi samo bijedu, a ne vide njenu revolucionarnu prevratničku stranu, koja će srušiti staro društvo. Od toga trenutka nauka koju proizvodi istorijsko kretanje i koja u njemu potpuno svjesno učestvuje, prestaje da bude doktrinarna i postaje revolucionarna.

Vratimo se g. Proudhonu.

Svaki ekonomski odnos ima jednu dobru i jednu rđavu stranu; to je jedina tačka u kojoj g. Proudhon ne demantuje sam sebe. On vidi da ekonomisti ističu dobru stranu, a da socijalisti optužuju rđavu. Od ekonomista on uzajmljuje nužnost vječitih odnosa, od socijalista iluziju da u bijedi vide samo bijedu. On je saglasan i s jednim i s drugim, nastojeći pri tom da se osloni na autoritet nauke. Nauka se kod njega svodi na skućeni opseg jedne naučne formule; on je čovjek koji je u potjeri za formulama. Zato g. Proudhon laska sebi da je dao kritiku kako političke ekonomije tako i komunizma — a stoji duboko ispod obojega. Ispod ekonomista zato što kao filozof koji ima u ruci čarobnu formulu misli da ne mora ulaziti u čisto ekonomske pojedinosti; ispod socijalista zato što nema ni dovoljno srčanosti ni dovoljno razumijevanja da se ma i spekulativno dignu iznad buržoaskog horizonta.

On želi da bude sinteza, a u stvari, on je složena zabluda.

On želi da kao čovjek od nauke lebdi i nad buržujsima i nad proleterima, a samo je malograđanin koji se stalno koleba između kapitala i rada, između političke ekonomije i komunizma.

§ 2. Podjela rada i mašine

Po g. Proudhonu podjela rada otvara niz *ekonomskih evolucija*.

<i>Dobra strana podjele rada</i>	{	»U svojoj suštini, podjela rada je način na koji se ostvaruje <i>jednakost</i> uslova i inteligencije.« (Tom I, str. 93.)
<i>Rđava strana podjele rada</i>	{	»Podjela rada postala je za nas izvor bijede.« (Tom I, str. 94.)
		Varijanta:
	{	»Dijeleći se po svojstvenom mu zakonu, koji je glavni uslov njegove plodnosti, rad dopijeva do negacije svojih ciljeva i sam se potire.« (Tom I, str. 94.)
<i>Problem koji treba da se riješi</i>	{	Naći »rekompoziciju koja odstranjuje nedostatke podjele, a pri tom održava njene korisne učinke.« (Tom I, str. 97.)

Podjela rada, po g. Proudhonu, jeste vječiti zakon, prosta i apstraktna kategorija. Zato mu apstrakcija, ideja, gola riječ mora biti dovoljna da objasni podjelu rada u raznim istorijskim epohama. Kaste, cehovi, manufaktura, krupna industrija — sve to mora biti objašnjeno prostom riječi »dijeliti«. Proučite prvo dobro smisao riječi »dijeliti«, pa nećete više morati da ispitujete mnogobrojne uticaje koji podjeli rada daju određen karakter u svakoj epohi.

Doista, značilo bi suviše uprostiti stvari kad bismo ih sveli na kategorije g. Proudhona. Istorija ne postupa tako kategorično. U Njemačkoj su bila potrebna cijela tri vijeka da se uspostavi prva velika podjela rada, naime odvajanje grada od sela. Koliko se mijenjao samo ovaj odnos grada prema selu, mijenjalo se i cijelo društvo. Posmatramo li samo ovu jednu stranu podjele rada, imaćemo ovdje antičke republike, tamo hrišćanski feudalizam; ovdje staru Englesku s njenim baronima, tamo modernu Englesku s njenom aristokracijom pamuka (*cotton-lords*). U 14. i 15. vijeku, kad još nije bilo kolonija, kad za Evropljane Amerika još nije postojala, a Azija samo preko posredništva Carigrada, kad je Sredozemno more još bilo središte trgovinske djelatnosti, imala je podjela rada sasvim drugi oblik, sasvim drugi izgled nego u 17. vijeku, kad su Španjolci, Portugalci, Holandani, Englezi, Francuzi bili osnovali kolonije u svim dijelovima svijeta. Obim tržišta, njegova fizionomija, daju podjeli rada u raznim epohama takvu fizionomiju, takav karakter koji bi bilo teško izvesti iz jednostavne riječi »dijeliti«, iz ideje, iz kategorije.

»Svi ekonomisti počev od Adama Smith-a«, kaže g. Proudhon, »upozoravali su na prednosti i nedostatke zakona podjele rada, ali su pri tom polagali mnogo više važnosti na prve nego na druge, jer se to bolje slagalo s njihovim optimizmom, a nikada se nijedan od njih nije upitao kakvi mogu biti nedostaci jednog zakona... Kako to da isti princip, strogo izvođen u svojim posljedicama, dovodi do dijametralno suprotnih rezultata? Nijedan ekonomist ni prije ni poslije Adama Smith-a, nije čak ni primijetio da tu postoji neki problem koji treba riješiti. Say ide dotle da priznaje da u podjeli rada isti uzrok koji izaziva dobro ima za posljedicu i zlo.« [I, str. 95 - 96.]

Adam Smith je bio dalekovidiji nego što misli g. Proudhon. On je vrlo dobro vidio da su »u stvarnosti razlike u prirodnoj obdarenosti među individuama mnogo manje nego što mislimo. Te ovako različite sklonosti, koje izgleda da odvajaju pripadnike različitih zanimanja kad ljudi već zađu u zrelo doba, nisu toliko *uzrok* koliko su *posljedica* podjele rada«. [Smith, citirano djelo, str. 33 - 34.] Prvobitno, razlika između nosača i filozofa je mnogo manja nego između običnog psa čuvara i hrta. Podjela rada je napravila provaliju između njih dvojice. Sve to ne smeta g. Proudhonu da na jednom drugom mjestu tvrdi kako Adam Smith nije imao ni pojma o nedostacima koje izaziva podjela rada, kao i to kako je J.-B. Say *prvi* priznao »da u podjeli rada isti uzrok koji izaziva dobro ima za posljedicu i zlo«.

Ali čujmo Lemonteya; *suum cuique*¹.

«Gospodin J.-B. Say ukazao mi je čast što je u svom odličnom djelu o političkoj ekonomiji usvojio princip koji sam ja prvi *izložio* u odlomku o moralnom uticaju podjele rada. Svakako da mu nešto frivolan naslov moje knjige⁽⁶¹⁾ nije dozvolio da me citira. Samo time mogu objasniti što me je prečutao pisac koji je prebogat da bi poricao ovako skroman zajam.» (Lemontey, *Oeuvres complètes*, tom I, Paris 1840, str. 245.)

Budimo pravični prema njemu: Lemontey je vrlo duhovito izložio rdave posljedice podjele rada kakva je danas, i tome g. Proudhon nije umio ništa da doda. No pošto smo se mi, krivicom g. Proudhona, već upustili u pitanje prvenstva, neka bude uzgred rečeno da je mnogo prije Lemonteya, a 17 godina prije Adama Smith-a, učenika Adama Fergusona, ovaj posljednji tu stvar jasno i razgovijetno izložio u jednom poglavlju koje se naročito bavi podjelom rada.

«Možda bi se čak moglo posumnjati da li opšta sposobnost neke nacije raste srazmjerno napretku tehnike. U mnogim mehaničkim vještinama... postiže se potpun uspjeh i kad su ti radovi sasvim lišeni saradnje uma i osjećanja, i neznanje je mati industrije kao i sujevjerja. Razmišljanje i fantazija podložni su grijehu, ali navika da se kreće noga ili ruka ne zavisi ni od jednoga ni od drugoga. Na osnovu ovoga moglo bi se kazati da je manufaktura najsavršenija tamo gdje se najviše može odreći duha, tako da se radionica u kojoj se radi bez umnog napora može smatrati mašinom čiji su dijelovi ljudi... General može da bude vrlo iskusan u ratnoj vještini, dok se sva vojnikova zasluga ograničava na to da izvodi nekoliko pokreta rukom i nogom. Jedan je mogao dobiti što je drugi izgubio... U periodu u kome je sve podvojeno može čak i vještina mišljenja biti poseban poziv.» (A. Ferguson, *Essai sur l'histoire de la société civile*, Paris 1783, II, 108, 109, 110.)

Da bismo završili ovaj naš pogled na literaturu, mi izričito osporavamo »da su svi ekonomisti polagali mnogo više važnosti na prednosti nego na nedostatke podjele rada«. Dovoljno je pomenuti Sismondija.

Prema tome, ukoliko je riječ o *prednostima* podjele rada, g. Proudhon je imao samo da manje ili više visokoparno parafrazira opšte, svakome poznate fraze.

Da vidimo sad kako on iz podjele rada shvaćene kao opšti zakon, kao kategorija, kao ideja, izvodi *nedostatke* koji su s njom skopčani. Kako to da ta kategorija, taj zakon uključuje nejednaku raspodjelu rada na štetu egalitarskog sistema g. Proudhona?

«U tom svečanom času podjele rada počinje da bijesni bura nad čovječanstvom. Napredak se ne vrši za sve na jednak i jednoobrazan način... On počinje time što ovladuje malim brojem povlašćenih... Ovo povlašćivanje ličnosti od strane napretka je i učinilo da se tako dugo vjerovalo u prirodnu i od boga datu

¹ svakom svoje

nejednakost društvenog položaja, stvorilo kaste, i sva društva izgradilo hijerarhijski.* (Proudhon, tom I, str. 94.)

Podjela rada stvorila je kaste. Da, ali kaste su nedostaci podjele rada, dakle podjela rada je stvorila nedostatke. *Quod erat demonstrandum*.¹ Pođemo li dalje i upitamo li šta je navelo podjelu rada da stvori kaste, hijerarhijske ustanove i povlastice, g. Proudhon će nam odgovoriti: napredak. A šta je stvorilo napredak? Razgraničavanje. Razgraničavanje je za g. Proudhona davanje prvenstva nekim ličnostima od strane napretka.

Poslije filozofije dolazi istorija; ali ne ni opisna ni dijalektička, već uporedna istorija. Gospodin Proudhon povlači paralelu između današnjeg štampara i srednjovjekovnog štampara, između radnika Creusot-a⁽⁶²⁾ i seoskog potkivača, između književnika naših dana i književnika srednjeg vijeka, i za njega vaga preteže na stranu onih koji pripadaju manje ili više ovakvoj podjeli rada kakvu je stvorio ili ostavio u nasljeđe srednji vijek. Podjeli rada izvjesne istorijske epohe on stavlja nasuprot podjelu rada neke druge istorijske epohe. Je li to ono što je g. Proudhon imao da prikaže? Ne, trebalo je da dokaže nedostatke podjele rada uopšte, podjele rada kao kategorije. Uostalom, zašto da se zadržavamo na ovoj partiji Proudhonovog djela kad i on sam, kao što ćemo vidjeti, malo kasnije izričito opoziva sva ta tobožnja objašnjenja?

«Prva posljedica rasparčanog rada», nastavlja g. Proudhon, «pored *kvarenja duše* jeste produženje radnog dana, koji raste u obrnutoj srazmjeri sa sumom utrošene inteligencije . . . Ali pošto trajanje radnog dana ne može da prekorači šesnaest do osamnaest časova, 'o će od trenutka kad se naknada ne bude mogla uzeti u obliku vremena, biti uzeta u cijeni, i najamnina će pasti . . . Ono što je nesumnjivo i što ovdje ima samo da se zabilježi jeste da *opšta savjest* ne taksira podjednako rad nekog poslovođe i trud nekog pomoćnog radnika. Postoji, *dakle*, nužnost da se snizi cijena radnog dana, tako da radnik, pošto mu je prvo duša bila potištena funkcijom koja ga ponižava, mora da bude i tjelesno pogođen nezatnošću nagrade.» [I, str. 97 - 98.]

Prelazimo preko logičke vrijednosti ovih silogizama, koje bi Kant nazvao paralogizmima koji vode u stranu.

Sušтина je u ovome:

Podjela rada svodi radnika na ponižavajuću funkciju; toj ponižavajućoj funkciji odgovara pokvarena duša; toj pokvarenoj duši odgovara sve veće padanje najamnine. A da bi dokazao da to padanje najamnine odgovara pokvarenoj duši, g. Proudhon tvrdi, radi umirenja savjesti, da je to po želji opšte savjesti. Ubraja li g. Proudhon i svoju dušu u opštu savjest?

¹ Što je trebalo dokazati.

Mašine su za g. Proudhona »logička antiteza podjele rada« [I, 135], i tako on pomoću svoje dijalektike počinje da preobražava mašine u *radionicu*.

Pošto je pretpostavio modernu radionicu (fabriku)¹ da bi iz podjele rada izveo bijedu, g. Proudhon pretpostavlja bijedu koju je stvorila podjela rada da bi došao do fabrike i da bi je mogao predstaviti kao dijalektičku negaciju ove bijede. Pošto je radnika pogodio moralno *ponižavajućom funkcijom*, a fizički nezatnošću najamnine, pošto je radnika stavio u *zavisnost od poslovođe* i ponizio njegov rad na *trud pomoćnog radnika*, on ponovno svaljuje krivicu na fabriku i mašine, da bi radnika *degradirao* »dajući mu *majstora*« [I, 164], i dovršava ponižavanje radnika time »što ga spušta s ranga zanatlije na rang *pomoćnog radnika*« [I, 164]. Lijepo li dijalektike! Pa još kad bi se na tome zaustavio: ali ne, njemu treba nova istorija podjele rada, ne više da iz nje izvede protivrječja, već da rekonstruiše fabriku na svoj način. Da bi to postigao, on je prinuđen da zaboravi sve što je rekao o podjeli rada.

Rad se organizuje i dijeli različito, već prema orudima kojima raspolaže. Ručni mlin pretpostavlja drugu podjelu rada nego parni mlin. Početi s podjelom rada uopšte, a onda doći do nekog posebnog oruđa za proizvodnju, do mašine, znači ići uz nos istoriji.

Mašine su isto tako malo ekonomska kategorija kao i volovi koji vuku plug; one su samo proizvodne snage. Moderna fabrika, koja počiva na primjeni mašina, društveni je odnos proizvodnje, ekonomska kategorija.

Sad pogledajmo kako se stvari zbivaju u sjajnoj mašti g. Proudhona.

»U društvu je pojava sve novih i novih mašina antiteza rada, njegov protiv-obrazac: ona je *protest* genija industrije protiv *rasparčanog rada koji ubija čovjeka*. Šta je u stvari mašina? *Način ujedinjavanja različitih dijelova rada* koje je podjela rada bila rastavila. Svaka mašina se može definisati kao ujedinjenje različitih operacija... Prema tome, mašina je *obnova radnika*... Mašine, koje se u političkoj ekonomiji stavljaju nasuprot podjeli rada predstavljaju sintezu koja se u ljudskom duhu stavlja nasuprot analizi... Podjela je samo rastavljala različite dijelove rada, ostavljajući svakome da se posveti specijalnosti koja mu se najviše sviđa: fabrika grupiše radnike prema odnosu svakog dijela prema cjelini... ona uvodi u rad princip autoriteta... Ali to nije sve: *mašina* ili *fabrika*, pošto je degradirala radnika davši mu majstora, dovršava njegovo ponižavanje spuštajući ga s položaja zanatlije na položaj pomoćnog radnika... Period koji sad proživljavamo, period mašine, odlikuje se naročitim karakterom: *najamnim radom*. Najamni je rad *kasnijeg* datuma nego podjela rada i razmjena.« [I, 135, 136, 161, 164.]

Jedna jednostavna primjedba g. Proudhonu. Rastavljenost različitih dijelova rada koja daje svakome mogućnost da se posveti spe-

¹ (fabriku): umetnuo njemački prevodilac

cijalnosti koja mu se najviše sviđa, rastavljenost koja po g. Proudhonu postoji od početka svijeta, postoji tek u modernoj industriji pod vladavinom konkurencije.

Zatim nam g. Proudhon daje jedan više no »interesantan rodoslov« [I, str. 161] da bi dokazao kako je fabrika nastala iz podjele rada, a najamni rad iz fabrike.

1. On uzima kao pretpostavku jednog čovjeka »koji je primijetio« da se proizvodne snage uvećavaju »ako se proizvodnja razdijeli na svoje različite dijelove i ako svaki dio bude obavljao poseban radnik«. [I, str. 161.]

2. Taj čovjek, »shvativši suštinu te ideje, kaže sam sebi da će, ako obrazuje, sortira jednu stalnu grupu radnika za specijalan posao koji namjerava da *preduzme*, postići stalniju proizvodnju itd. itd.« [I, str. 161.]

3. Taj čovjek daje *prijedlog* drugim ljudima da bi im objasnio svoju ideju i suštinu svoje ideje.

4. Taj se čovjek »u početku industrije dogovara sa svojim *drugovima* kao sa sebi *ravnima*, a oni kasnije postaju njegovi *radnici*«.

5. »Doista je jasno da je ta prvobitna jednakost morala ubrzo iščeznuti zbog povoljnijeg položaja majstora i zavisnosti najamnog radnika.« [I, str. 163.]

Eto još jednog uzorka *istorijske i opisne metode* g. Proudhona.

Da ispitamo sad, s istorijskog i ekonomskog stanovišta, da li su fabrika i mašina doista uvele *princip autoriteta* u društvo kasnije nego podjelu rada; da li je radnik na jednoj strani bio rehabilitovan uprkos tome što je na drugoj strani potčinjen autoritetu; da li je mašina ponovo sastavljanje podijeljenog rada, sinteza rada, suprotna njegovoj *analizi*.

Društvo kao cjelina ima sa unutrašnjošću fabrike zajedničko to što i ono ima svoju podjelu rada. Ako uzmemo kao uzor podjelu rada u modernoj fabrici da bismo je primijenili na jedno cijelo društvo, za proizvodnju bogatstva bilo bi nesumnjivo najbolje organizovano ono društvo koje bi za šefa imalo samo jednog jedinog preduzetnika, koji bi dijelio posao različitim članovima zajednice po unaprijed utvrđenom redu. Ali stvar tako ne stoji. Dok u modernoj fabrici podjelu rada reguliše do najsitnijih pojedinosti autoritet preduzetnika, moderno društvo ne zna za drugo pravilo ni za drugi autoritet u podjeli rada osim za slobodnu konkurenciju.

U patrijarhalnom poretku, u kastinskom poretku, u feudalnom i cehovskom poretku, postojala je u cijelom društvu podjela rada po određenim pravilima. Je li ta pravila propisao neki zakonodavac? Nije. Prvobitno izrasla iz uslova materijalne proizvodnje, ona su tek mnogo kasnije uzdignuta na stepen zakona. Tako su ti različiti oblici podjele rada postali osnove odgovarajućih socijalnih organizacija. Što se tiče podjele rada u radionici, ona je u svima ovim društvenim oblicima bila slabo razvijena.

Može se čak postaviti kao opšte pravilo da što manje autoritet upravlja podjelom rada u društvu, to je više razvijena podjela rada u unutrašnjosti radionice, to je više ona potčinjena autoritetu jednog čovjeka. Prema tome, autoritet u radionici i autoritet u društvu stoje jedan prema drugom, u odnosu na podjelu rada, u *obrnutoj srazmjeri*.

Sad je potrebno da se ispita kakva je to radionica u kojoj su poslovi sasvim odvojeni, gdje je zadatak svakog radnika sveden na jednu vrlo jednostavnu operaciju i gdje autoritet, kapital, grupiše radove i upravlja njima. Kako je postala ova radionica, fabrika? Da bismo odgovorili na to pitanje, treba da ispitamo kako se razvila prava manufakturna industrija. Riječ je o onoj industriji koja još nije moderna, krupna industrija s mašinama, ali koja već nije ni zanatska industrija srednjeg vijeka, ni kućna industrija. Nećemo odviše ulaziti u pojedinosti; utvrdićemo samo nekoliko glavnih tačaka da bismo pokazali kako se istorija ne može praviti formulama.

Jedan od najneophodnijih uslova za stvaranje manufakturne industrije bila je akumulacija kapitala, olakšana otkrićem Amerike i uzom njenih plemenitih metala.

Dovoljno je dokazano da je povećanje sredstava za razmjenu imalo za posljedicu, s jedne strane, obescjenjeje najamnina i zemljišnih renti, a s druge strane povećanje industrijskih profita. Drugim riječima: što su više padali klasa zemljoposjednika i klasa radnika, feudalni gospodari i narod, to se više dizala klasa kapitalista, buržoazija.

Bilo je i drugih okolnosti koje su istovremeno doprinosile razvitku manufakturne industrije: umnožavanje roba koje su donošene na tržište čim se trgovina probila u Istočnu Indiju morskim putem oko Rta dobre nade, zatim kolonijalni sistem i razvitak pomorske trgovine.

Druga stvar koja u istoriji manufakture još nije dovoljno ocijenjena jeste otpuštanje mnogobrojnih pratnji feudalnih gospodara, čiji su pripadnici s nižim rangom postali skitnice prije nego što su stupili u radionicu. Stvaranju manufakturne radionice prethodilo je u 15. i 16. vijeku gotovo opšte skitničenje. Osim toga, radionica je našla moćan oslonac u mnogobrojnim seljacima koji su usljed pretvaranja oranica u livade i usljed napretka u poljoprivredi, u kojoj je smanjivan broj radnika potrebnih za obrađivanje oranica, neprekidno bili tjerani sa sela i kroz cijele vijekove pritali u gradove.

Proširenje tržišta, akumulacija kapitala, promjene koje su nastupile u društvenom položaju klasa, velika masa lica lišenih svojih vrela prihoda — sve su to istorijski preduslovi postanka manufakture. Nisu, kao što kaže g. Proudhon, prijateljski sporazumi ravnopravnih sjedinili ljude u manufakturne radionice. Štaviše, manufaktura nije izrasla ni iz krila starih cehova. Trgovac, a ne stari cehovski majstor, postao je šef moderne radionice. Gotovo se svuda vodila ogorčena borba između manufakture i zanata.

Akumulacija i koncentracija oruđa i radnika prethodile su razvitku podjele rada u radionici. Manufaktura se mnogo više sastojala u sjedinjavanju mnogo radnika i mnogo zanata na jednom istom mjestu, u jednoj prostoriji, pod komandom jednog kapitala, nego u raščlanjavanju radova i prilagodavanju specijalnog radnika kakvom vrlo prostom zadatku.

Korist od manufakturne radionice mnogo se manje sastojala u nekoj podjeli rada, a mnogo više u okolnosti što se radilo u većem razmjeru, što se vršila ušteda na mnogim nekorisnim sporednim troškovima itd. Krajem 16. i početkom 17. vijeka holandska manufaktura gotovo još nije ni poznavala podjelu rada.

Razvitak podjele rada pretpostavlja sjedinjavanje radnika u jednu radionicu. Štaviše, ni u 16. ni u 17. vijeku nema nijednog primjera da su različite grane jednog istog zanata bile vodene toliko odvojeno da bi njihovo sjedinjavanje na jednom mjestu bilo dovoljno da se dobije gotova manufakturna radionica. Ali kad su ljudi i oruđa već bili sjedinjeni, onda se podjela rada, kakva je postojala u obliku cehova, nužno reprodukovala, dobila svoj odraz u unutrašnjosti manufakturne radionice.

Za g. Proudhona, koji vidi stvari naopako, ako ih uopšte i vidi, podjela rada kako je shvata Adam Smith prethodi manufakturnoj radionici, koja je u stvari jedan od uslova postojanja podjele rada.

Prave mašine datiraju od kraja 18. vijeka. Ništa besmislenije nego u mašinama vidjeti *antitezu* podjele rada, *sintezu* koja uspostavlja jedinstvo raspārčanog rada. Mašina je sjedinjavanje oruđa za rad, a nikako nije kombinacija radova za samog radnika.

•Kad je pomoću podjele rada svaka posebna operacija svedena na rukovanje nekim prostim oruđem, tada skup svih tih oruđa, pokretanih jednim motorom, čini mašinu. (Babbage, *Traité sur l'économie des machines etc.*, Paris 1833 [str. 230.]

Proste alatke; akumulacija alata; složene alatke; pokretanje složene alatke jednim jedinim ručnim pokretačem, čovjekom; pokretanje tih oruđa pomoću prirodnih sila; mašine; sistem mašina koje imaju samo jedan motor; sistem mašina koje imaju automatski motor — eto kako je tekao razvitak mašina.

Koncentracija oruđa za proizvodnju i podjela rada isto su tako nerazdvojne jedna od druge kao što su na području politike nerazdvojne centralizacija javne vlasti i podjela privatnih interesa. Sa svojom koncentracijom zemlje, toga oruđa poljoprivrednog rada, Engleska ima i podjelu rada u poljoprivredi i primjenu mašina u zemljoradnji. Francuska, koja ima podjelu toga oruđa, zemlje¹, sitni seljački posjed, nema, uglavnom, ni podjelu poljoprivrednog rada ni primjenu mašina u zemljoradnji.

¹ zemlje: umetnuo prevodilac koji je tekst preveo na njemački jezik

Za g. Proudhona koncentracija oruđa za rad jeste negacija podjele rada. U stvarnosti nalazimo baš suprotno. Ukoliko se razvija koncentracija oruđa, razvija se i podjela rada, i obrnuto. Zbog toga svaki veliki pronalazak u mehanici i ima za posljedicu veću podjelu rada, a svako povećanje podjele rada izaziva sa svoje strane mehaničke pronalazke.

Ne treba podsjećati na to da je u Engleskoj veliko napredovanje podjele rada počelo poslije pronalaska mašina. Tako su ткачи i prelci bili većinom seljaci kakve još nalazimo u zaostalim zemljama. Pronalazak mašina dovršio je odvajanje manufakturne radinosti od poljoprivredne. Tkača i prelca, sjedinjene ranije u jednoj porodici, razdvojila je mašina. Zahvaljujući mašini prelac može stanovati u Engleskoj, dok ткаč za to vrijeme živi u Istočnoj Indiji. Prije pronalaska mašina industrija neke zemlje prerađivala je uglavnom one sirovine koje je davalo njeno vlastito tle: tako vunu Engleska, lan Njemačka, svilu i lan Francuska, pamuk Istočna Indija i Levant itd. Zahvaljujući primjeni mašine i pare, podjela rada se mogla tako proširiti da krupna industrija, otrgnuvši se od nacionalnog tla, bude zavisna jedino od svjetskog tržišta, od međunarodne razmjene, od međunarodne podjele rada. Ukratko, mašina vrši takav uticaj na podjelu rada da se fabrikacija nekog predmeta, čim se pronade način da se u nju uvede djelimična upotreba mašina, odmah razdvaja na dva međusobno nezavisna posla.

Treba li još govoriti o *cilju providenja* i filantropskom *cilju* što ga je otkrio g. Proudhon u izumu i prvobitnoj primjeni mašina?

Kad se u Engleskoj tržište toliko razvilo da ga ručni rad nije više mogao podmiriti, osjetila se potreba za mašinama. Tada se počelo misliti na primjenu mehaničke nauke, koja je već u 18. vijeku bila izgrađena.

Prva pojava radionice s mašinama obilježena je činovima koji nikako nisu bili filantropski. Djeca su pomoću korbača držana na radu; ona su postala predmet trgovine; s domovima za siročad sklapani su ugovori. Ukinuti su svi zakoni o rokovima za izučavanje zanata, jer, da se poslužimo frazom g. Proudhona, više nije bio potreban *synthetični* radnik. Najzad, od 1825.⁽⁶³⁾ bili su gotovo svi novi pronalasci rezultat sukoba između radnika i preduzetnika koji je po svaku cijenu nastojao da obezbijedi specijalnost radnika. Poslije svakoga novog iole važnog štrajka, pojavila se neka nova mašina. U primjeni mašina radnik je toliko gledao neku rehabilitaciju, neku *obnovu*, kako to naziva g. Proudhon, da se u 18. vijeku vrlo dugo odupirao uvođenju automatske mašine.

«Wyatt», kaže dr Ure, «pronašao je vještačke prelačke prste» (tri reda izljebnih valjaka) «mnogo prije Arkwrighta.⁽⁶⁴⁾ Glavna teškoća nije bila toliko u pronalazenju automatskog mehanizma... Teškoća je bila, prije svega, u tome da se radnici u potrebnoj mjeri disciplinuju i odreknu svojih nepodobnih navika na

radu i da se identifikuju s nepromjenljivom pravilnošću kretanja velike automatske mašine. Pronaći i sprovesti kodeks discipline ručnog rada saobrazno potrebama i brzini mašinskog sistema — eto to je bio podvig dostojan Herkula, u tome je plemenito djelo Arkwrightovo.¹⁶⁶⁾

Ukratko, uvođenje mašina povećalo je podjelu rada u društvu, uprostilo radnikov posao u radionici, koncentrisalo kapital a čovjeka raskomadalo.

Kad g. Proudhon hoće da bude ekonomist i za časak ostavi po strani »razvatak u sukcesiji misli razuma«, on onda traži za se pouku kod Adama Smith-a, u doba kad je radionica s mašinama tek bila u začetku. Doista, kakva razlika između podjele rada kakva je bila u doba Adama Smith-a i one kakvu vidimo u radionici s mašinama! Da je dobro shvatimo, dovoljno je da navedemo neka mjesta iz *Filozofije manufakture* dr Ure-a.

»Kad je Adam Smith pisao svoje besmrtno djelo o osnovima političke ekonomije, mašinski industrijski sistem jedva da je bio poznat. Podjela rada izgledala mu je osnovano kao veliki princip usavršavanja u manufakturi. On je na fabrikaciji igala pokazao kako radnik koji se usavršio baveći se samo jednom istom vrstom posla postaje sposobniji i jevtiniji. U svakoj grani manufakture on je vidio kako po tom principu izvjesne operacije, kao rezanje mesinganih žica na jednake dijelove, postaju lako izvodljive; kako su drugi radovi, na primjer izrađivanje i namještanje iglenih glava, srazmjerno teži; on je, dakle, iz toga zaključio da se svakoj od tih operacija može prilagoditi jedan radnik, čija bi najamnina odgovarala njegovoj spretnosti. Ovo je *prilagodavanje* suština podjele rada. Ali ono što je u doba dr Smith-a moglo poslužiti kao zgodan primjer, danas može samo da zavede publiku u pogledu stvarnog principa fabričke industrije. U stvari, raspodjela, ili bolje reći prilagodavanje radova različitim individualnim sposobnostima, nikako ne spada u operacioni plan radionice s mašinama: naprotiv, svuda gdje neki proces iziskuje veliku spretnost i sigurnu ruku, on se oduzima od radnika odviše vještog i često sklonog svakakvim nepravilnostima da bi se prenio na naročiti mehanizam, čiji je automatski rad tako dobro regulisan da ga i dijete može nadzirati.

Princip mašinskog sistema sastoji se, dakle, u tome da se namjesto ručnog rada uvede mehanički rad i da se podjela rada među zanatlijama zamijeni raščlanjavanjem nekog procesa na njegove sastavne dijelove. Pod sistemom ručnog rada bio je ljudski rad po pravilu najskuplji element nekog proizvoda; ali pod mašinskim sistemom vidimo da prosti pazitelji mašina sve više zamjenjuju radnike zanatlije.

Slabost ljudske prirode tolika je da ukoliko je radnik vještiji utoliko je samovoljniji i teže je s njim izlaziti na kraj, pa je usljed toga i manje sposoban za mašinski sistem, čijoj cjelini njegovi čudljivi ispadi mogu nanijeti znatnu štetu. Glavni zadatak današnjeg fabrikanta sastoji se, dakle, u tome da spajanjem nauke i svog kapitala svede djelatnosti svojih radnika na to da upotrebe svoju pažnju i okretnost, a to su svojstva koja radnici u svojoj mladosti mogu u velikoj mjeri usavršiti ako rade samo na jednom jedinom predmetu.

Pod sistemom koji rad dijeli na postupne operacije potrebno je učenje od više godina dok oči i ruke ne postanu dovoljno spretna da mogu obavljati izvjesne mehaničke majstorije; ali pod sistemom koji rastavlja proces nekog rada dijeleći ga na njegove bitne sastavne dijelove i koji sve njegove dijelove izvodi automatskom mašinom, ti elementarni dijelovi se poslije kraće probe mogu povjeriti jednom licu obične sposobnosti; štaviše, u slučaju nužde, ta se ličnost može premještati s jedne mašine na drugu po volji direktora preduzeća. Takve promjene stoje u očitoj protivrječu sa starom rutinom, koja rad dijeli i određuje jednog radnika da pravi iglene glave, drugoga da oštri vrhove igala, posao čija dosadna jednostavnost otuđuje . . . ali pod principom *izjednačenja*, ili mašinskog sistema, sposobnosti radnika podvrgnute su samo priiatnom radu itd. . . . Pošto se njegova djelatnost sastoji u tome da nadzire rad dobro uredenog mehanizma, on je može za kratko vrijeme izučiti; prenoseći svoje usluge s jedne mašine na drugu, on mijenja svoju djelatnost i razvija svoje ideje razmišljajući o opštim kombinacijama koje proističu iz njegova rada i rada njegovih drugova. Na taj način, pod redovnim okolnostima, ne može pod sistemom *jednake raspodjele radova* biti onog skućavanja sposobnosti, sužavanja ideja, onog sprećavanja tjelesnog razvitka koji se ne bez razloga pripisuje podjeli rada.

Stalni cilj, tendencija svih usavršavanja tehnike ide u stvari za tim da ljudski rad učini što nepotrebnijim, ili da mu smanji cijenu zamjenjujući rad odraslih radnika radom žena i djece ili rad kvalifikovanog radnika prostim radom . . . Ova tendencija da se na posao umjesto izvježbanih radnika uzimaju samo djeca sa živahnim očima i okretnim prstima pokazuje da su naši prosvijećeni fabrikanti najzad odbacili školsku dogmu o podjeli rada prema različitim stupnjevima sposobnosti. (André Ure, *Philosophie des manufactures ou économie industrielle*, tom I, gl. 1⁽⁶⁶⁾).

Podjelu rada u modernom društvu karakteriše činjenica da ona stvara specijalnosti, struku, a s njima i profesionalni idiotizam.

«Obuzima nas divljenje», kaže Lemontey, «kad vidimo kako se u starih naroda jedna ista ličnost u isti mah u visokom stepenu odlikuje kao filozof, pjesnik, govornik, istoričar, sveštenik, državnik i vojskovođa. Naše duše obuzima strah pri pogledu na tako opsežno područje. Danas svako podiže oko sebe ogradu i zatvara se u nju. Ne znam da li se tim rasparćavanjem polje uvećava, ali znam da se čovjek umanjuje.»

Podjela rada u radionici s mašinama odlikuje se time što je rad izgubio svaki karakter specijalnosti. A od trenutka kad prestane svako specijalno razvijanje počinje se osjećati potreba za svestranošću, težnja za svestranim razvitkom ličnosti. Automatska fabrika uklanja specijaliste i profesionalni idiotizam.

Gospodin Proudhon, koji nije razumio čak ni ovu jednu revolucionarnu stranu automatske fabrike, čini korak nazad i predlaže radniku da ne izrađuje samo dvanaesti dio igle, već uzastopno svih dvanaest dijelova. Tako bi radnik došao do poznavanja igle i do svijesti o njoj. Eto, to je sintetični rad g. Proudhona. Niko neće sporiti da se

i onaj ko čini jedan pokret naprijed pa onda jedan nazad takođe sintetički kreće.

Ukratko rečeno, g. Proudhon nije odmakao od ideala malograđanina. A da bi taj ideal ostvario, ne pada mu ništa bolje na pamet nego da nas svede na zanatlijske kalfe ili u najboljem slučaju na zanatlijske majstore srednjeg vijeka. Dovoljno je, kaže on negdje u svojoj knjizi, jedan jedini put u svome životu napraviti majstorsko djelo, jedan jedini put osjetiti se kao čovjek. Zar ovo nije, kako po obliku tako i po sadržini, majstorsko djelo kakvo su zahtijevali cehovi srednjeg vijeka?

§ 3. Konkurencija i monopol

<i>Dobra strana konkurencije</i>	{ »Konkurencija je suštinski povezana s radom kao i podjela . . . ona je nužna da bi <i>zavladala jednakost.</i> « [I, 186, 188.]
<i>Rđava strana konkurencije</i>	{ »Njen princip negira sam sebe. Njegov najsigurniji učinak jeste uništavanje onih koje povuče sa sobom.« [I, 185.]
<i>Opšta opaska</i>	{ »I neprilike koje su joj posljedica, kao i dobro koje sobom donosi . . . logički potiču iz principa.« [I, 185-186.]
<i>Problem koji se ima riješiti</i>	{ »Tražiti princip poravnanja koji se mora izvesti iz zakona koji stoji više od same slobode.« [I, 185.]
	Varijanta:
	{ »Ovdje se, dakle, ne može raditi o tome da se ukine konkurencija, što je isto tako nemoguće kao i ukidanje slobode; radi se o tome da se pronade njena ravnoteža, gotovo bih rekao, njena <i>policija.</i> « [I, 223.]

Gospodin Proudhon počinje time što brani vječitu nužnost konkurencije od onih koji hoće da je zamijene *takmičenjem**.

»Nema »takmičenja bez svrhe«, pa pošto je »predmet svake strasti nužno analogan samoj strasti: žena za ljubavnika, vlast za častoljupca, zlato za tvrdicu, lovorov vijenac za pjesnika — to je i predmet industrijskog takmičenja neizbježno *profit*. Takmičenje nije ništa drugo već sama konkurencija.« [I, 187.]

Konkurencija je takmičenje radi profita. Da li industrijsko takmičenje mora da bude takmičenje radi profita, tj. konkurencije? Gos-

* Furijeristi. — F. E.

podin Proudhon to dokazuje tvrdeći da je tako. Vidjeli smo: tvrditi za njega znači dokazati, kao što pretpostavljati znači poricati.

Ako je neposredni *predmet* ljubavnika žena, onda je neposredni predmet industrijskog takmičenja proizvod, a ne profit.

Konkurencija nije industrijsko, već trgovačko takmičenje. Danas industrijsko takmičenje postoji samo u vezi sa trgovinom. Štaviše, ima i takvih faza u ekonomskom životu modernih naroda kad je cijeli svijet obuzet nekom vrstom vrtoglavice za pravljjenjem profita bez proizvođenja. Ova špekulacijska vrtoglavica, koja se periodično ponavlja, otkriva pravi karakter konkurencije, koja pokušava da izbjegne nužnost industrijskog takmičenja.

Kad biste nekom zanatliji iz 14. vijeka rekli da će se ukinuti povlastice i čitava feudalna organizacija industrije da bi na njeno mjesto došlo industrijsko takmičenje nazvano konkurencija, on bi vam odgovorio da povlastice različitih korporacija, cehova, udruženja upravo i čine konkurenciju. Gospodin Proudhon se ne izražava bolje kad tvrdi: »takmičenje nije ništa drugo već konkurencija«.

»Neka se naredi da od 1. januara 1847. svakom budu zajemčeni rad i najamnina, pa će odmah iza velike napetosti industrije nastupiti strašna mlitavost.« [I, 189.]

Umjesto pretpostavke, postavke i negacije, imamo sad naredbu koju g. Proudhon izdaje izričito radi toga da bi dokazao nužnost konkurencije, njenu vječitost kao kategorije itd.

Ako uobrazimo da su potrebne samo naredbe da bismo se spasili konkurencije, nikada je se nećemo osloboditi. A ko stvari tjera dotle da predlaže da se ukine konkurencija, a da se zadrži najamnina, taj predlaže da se kraljevskim ukazom dekretuje besmislica. Ali, narodi se ne razvijaju po kraljevskim ukazima. Prije no što stanu praviti ovakve naredbe, narodi moraju iz temelja izmijeniti bar industrijske i političke uslove svoga opstanka, a sljedstveno i cio svoj način života.

Gospodin Proudhon, sa svojom nepokolebljivom samouvjerenošću, odgovoriće nam da je ovo pretpostavka »preobražaja naše prirode bez presedana u istoriji« i da on ima pravo »da nas isključi iz diskusije« — ne znamo na osnovu koje naredbe.

Gospodin Proudhon ne zna da je cijela istorija samo neprekidno preobražavanje ljudske prirode.

»Ostanimo pri činjenicama. Francuska revolucija je izvršena koliko radi industrijske toliko i radi političke slobode; i mada Francuska, kažimo to otvoreno, nije 1789. spoznala sve posljedice principa čije je ostvarenje zahtijevala, ona se ipak nije prevarila ni u svojim željama ni u svojim očekivanjima. Ko bi god pokušao da to ospori, taj u svojim očima gubi pravo na kritiku. Ja nikad neću raspravljati s protivnikom koji u načelu pretpostavlja spontanu zabludu dvadeset pet miliona ljudi... Da konkurencija nije bila *princip* društvene ekonomije, *dekret sudbine, nužnost ljudske duše*, zašto se onda umjesto što su korporacije i cehovi ukinuti nije, naprotiv, mislilo na to da se sve to popravi?« [I, 191, 192.]

Dakle, pošto su Francuzi 18. vijeka ukinuli korporacije, udruženja i cehove umjesto da ih modifikuju, Francuzi 19. vijeka moraju konkurenciju da modifikuju umjesto da je ukinu. Pošto je konkurencija zavladala u Francuskoj u 18. vijeku kao posljedica istorijskih potreba, ta se konkurencija ne smije ukloniti u 19. vijeku na osnovu drugih istorijskih potreba. Gospodin Proudhon, koji ne razumije da je ustanovljenje konkurencije bilo skopčano sa stvarnim istorijskim razvitkom ljudi 18. vijeka, pravi od konkurencije nužnost *ljudske duše, in partibus infidelium*.^[67] Šta bi on napravio od »velikog Colbert-a« za 17. vijek?

Poslije revolucije došlo je sadašnje stanje stvari. I odavde g. Proudhon crpe činjenice da pokaže vječitost konkurencije, dokazujući da se sve radinosti u kojima ta kategorija još nije dovoljno razvijena, kao poljoprivreda, nalaze u nižem, oronulom stanju.

Govoriti da ima industrija koje još nisu na visini konkurencije, da se druge nalaze ispod nivoa buržoaske proizvodnje, prazan je razgovor koji nikako ne dokazuje vječitost konkurencije.

Čitava logika g. Proudhona sastoji se u ovome: konkurencija je društveni odnos u kome se danas razvijaju naše proizvodne snage. Ovu istinu on ne razvija logički, već joj daje oblike koji su često vrlo smiješni govoreći da je konkurencija industrijsko takmičenje, današnji način da čovjek bude slobodan, odgovornost u radu, konstituisanje vrijednosti, uslov za ostvarenje jednakosti, princip društvene ekonomije, dekret sudbine, nužnost ljudske duše, inspiracija vječite pravde, sloboda u dijeljenju, dijeljenje u slobodi, ekonomska kategorija.

»Konkurencija i udruživanje podržavaju se uzajamno. Daleko od toga da se isključuju, oni se čak i ne razilaze. Ko kaže konkurencija, taj već pretpostavlja zajednički cilj. Konkurencija, dakle, nije *egoizam*, i najžalosnija je zabluda socijalizma što je u njoj gledao rušenje društva.« [I, str. 223.]

Ko kaže konkurencija, kaže zajednički cilj, a ovo s jedne strane dokazuje da je konkurencija udruživanje, a s druge strane da konkurencija nije *egoizam*. A ko kaže *egoizam*, ne kaže li i zajednički cilj? Svaki se *egoizam* javlja u društvu i posredstvom društva. On, dakle, pretpostavlja društvo, to jest zajedničke ciljeve, zajedničke potrebe, zajednička sredstva za proizvodnju itd., itd. Da nije stoga puka slučajnost što se konkurencija i udruživanje o kojima govore socijalisti čak i ne razilaze?

Socijalisti vrlo dobro znaju da je sadašnje društvo osnovano na konkurenciji. Pa kako bi oni mogli prigovarati konkurenciji da ruši današnje društvo kad oni sami hoće da ga sruše? I kako bi oni mogli prigovarati konkurenciji da će srušiti buduće društvo, u kome oni naprotiv vide rušenje konkurencije?

Gospodin Proudhon veli dalje da je konkurencija *suprotnost monopolu*, i da usljed toga ne može biti *suprotnost udruživanja*.

Feudalizam je od svog postanka bio u suprotnosti s patrijarhalnom monarhijom; prema tome, on nije stajao u suprotnosti s konkuren-

cijom koja još nije postojala. Slijedi li za tim da konkurencija ne stoji u suprotnosti s feudalizmom?

U stvari su *društvo*, *udruženje* nazivi koji se mogu dati svim društvima, kako feudalnom tako i buržoaskom, koje predstavlja asocijaciju zasnovanu na konkurenciji. Pa kako može biti socijalista koji vjeruju da golom riječju *udruženje* mogu opovrći konkurenciju? I kako sam g. Proudhon može misliti da će konkurenciju odbraniti od socijalizma time što će je obilježiti jedinom riječju *udruženje*?

Sve što smo dosad kazali čini dobru stranu konkurencije kako je razumije g. Proudhon. Pređimo na rđavu stranu, to jest na negativnu stranu konkurencije, na njene nedostatke, na ono što je u njoj destruktivno, prevratničko, na njene štetne osobine.

Ima nečeg turbogno u slici koju nam g. Proudhon o tome iznosi. Konkurencija stvara bijedu, pothranjuje građanski rat, ona »mijenja prirodne zone«, miješa narodnosti, razara porodicu, korumpira javnu savjest, ona »ruši pojmove pravičnosti, pravednosti« i morala i, što je još gore, ruši poštenu i slobodnu trgovinu, a ne daje u zamjenu čak ni *synthetičnu vrijednost*, stalnu i pravednu cijenu. Ona razočarava sav svijet, čak i ekonomiste; ona tjera stvar dotle da samu sebe razara.

Može li, poslije svega zla što je iznio g. Proudhon, postojati neki razorniji, destruktivniji element za njegove principe i njegove iluzije, za odnose buržoaskog društva nego što je konkurencija?

Imajmo u vidu da konkurencija postaje sve razornija za buržoaske *odnose* što više goni na grozničavo stvaranje novih proizvodnih snaga, to jest materijalnih uslova za novo društvo. U ovom pogledu bilo bi u rđavoj strani konkurencije bar nečeg dobrog.

«Konkurencija kao pozicija ili ekonomska faza, posmatrana u njenom postanku, neizbježan je rezultat . . . teorije smanjivanja troškova proizvodnje.» [I, 235.]

Izgleda da je za g. Proudhona krvotok posljedica Harveyeve teorije.

«Konkurencija se nužno završava *monopolom*, koji ona stvara stalnom negacijom sebe same. Već ovakvo postojanje monopola je njegovo opravdanje . . . Monopol je prirodna suprotnost konkurencije . . . ali čim konkurencija postane nužna, ona uključuje i ideju monopola pošto je monopol u neku ruku sjedište svake ličnosti koja konkuriše.» [I, 236, 237.]

Podijelićemo radost sa g. Proudhonom što je bar jedanput lijepo mogao da primijeni svoju formulu o tezi i antitezi. Cio svijet zna da je sama konkurencija stvorila moderni monopol.

Što se tiče sadržine, tu se g. Proudhon drži pjesničkih slika. Konkurencija pravi »iz svakog podrazdjela rada gotovo neki suverenitet gdje se svaka ličnost postavlja u svojoj snazi i svojoj nezavisnosti«. Monopol je »*sjedište* svake ličnosti koja konkuriše«. Onaj mu suverenitet valja bar koliko i ovo sjedište.

Gospodin Proudhon govori samo o modernom monopolu koji je stvorila konkurencija. Ali svi mi znamo da je konkurencija proizišla iz feudalnog monopola. Na taj je način prvobitno konkurencija bila suprotnost monopola, a ne monopol suprotnost konkurencije. Moderni monopol nije, dakle, prosta antiteza, već naprotiv istinska sinteza.

Teza: Feudalni monopol prethodnik konkurencije.

Antiteza: Konkurencija.

Sinteza: Savremeni monopol, koji je negacija feudalnog monopola ukoliko pretpostavlja vladavinu konkurencije, a koji je negacija konkurencije ukoliko je monopol.

Na taj način savremeni monopol, buržoaski monopol, jeste sintetički monopol, negacija negacije, jedinstvo suprotnosti. To je monopol u svom čistom, normalnom, racionalnom stanju. Gospodin Proudhon se nalazi u suprotnosti sa svojom vlastitom filozofijom kad buržoaski monopol objašnjava kao monopol u sirovom, *priprostom*, protivrječnom, grčevitom stanju. Gospodin Rossi, koga g. Proudhon nekoliko puta navodi u vezi s monopolom, izgleda da je bolje shvatio sintetički karakter buržoaskog monopola. U svome *Cours d'économie politique* on pravi razliku između vještačkih i prirodnih monopola. Feudalni su monopoli, veli on, vještački, to jest samovoljni; buržoaski su monopoli prirodni, to jest racionalni.

Monopol je dobra stvar, dokazuje g. Proudhon, jer je ekonomska kategorija, emanacija »bezličnog uma čovječanstva«. Konkurencija je takođe dobra stvar, pošto je i ona ekonomska kategorija. Ali ono što nije dobro, to je stvarnost monopola i stvarnost konkurencije. Što je još gore, monopol i konkurencija proždiru jedno drugo. Šta da se radi? Tražiti sintezu tih dviju ideja, istrgnuti je iz božjeg krila u kome počiva od nezapamćenih vremena.

U praktičnom životu ne nalazimo samo konkurenciju, monopol i njihov antagonizam, već i njihovu sintezu, koja nije neka formula već kretanje. Monopol rađa konkurenciju, konkurencija rađa monopol. Monopolisti konkurišu jedan drugome, konkurenti postaju monopolisti. Kad monopolisti djelimičnim udruživanjem ograniče konkurenciju među sobom, onda raste konkurencija među radnicima, a što više raste masa proletera prema monopolistima neke nacije, tim neobuzdanija postaje konkurencija među monopolistima različitih nacija. Sinteza je takva da se monopol može održati jedino ako neprekidno prolazi kroz konkurentsku borbu.

Da bi načinio dijalektički prelaz na *poreze*, koji dolaze iza *monopola*, g. Proudhon nam priča o *društvenom geniju* koji, pošto je *neustrašivo išao svojim cikcak-putem*, pošto je

»bez kajanja i oklijevanja, sigurnim korakom došao do ugla monopola, baca melanholičan pogled unazad, i poslije dubokog razmišljanja udara poreze na sve predmete proizvodnje i stvara čitav administrativni aparat da bi se sva zvanja predala proletarijatu, a da poreze plate monopolisti.« [I, 284, 285.]

Šta da se kaže o tom geniju koji s praznim želucem šeta cikcak? A šta o toj šetnji čija bi jedina svrha bila da porezima uništi buržuje, dok porezi služe baš za to da buržujima pribave sredstva da se održe kao vladajuća klasa?

Da bismo čitaocima makar unekoliko pokazali način kako g. Proudhon postupa s ekonomskim pojedinostima, biće dovoljno da ukážemo na to da je po njemu *trošarina* uvedena u interesu jednakosti i da bi se pomoglo proletarijatu.

Trošarina se potpuno razvila tek poslije pobjede buržoazije. U rukama industrijskog kapitala, to jest trezvenog i štedljivog bogatstva koje se održava, reprodukuje i uvećava neposrednom eksploatacijom rada, trošarina je bila sredstvo za eksploataciju frivolnoga, veselog, rasipničkog bogatstva velike gospode koja nisu ništa radila već samo trošila. James Steuart je vrlo lijepo izložio ovu prvobitnu svrhu trošarine u svome djelu *Inquiry into the Principles of Political Economy*, koje je objavio deset godina prije Adama Smith-a.

«U čistoj monarhiji», kaže on, «vladari izgledaju u izvjesnom pogledu ljubomorni na porast bogatstva i stoga udaraju poreze na one koji se bogate — poreze na proizvodnju. Pod ustavnom vladavinom porezi padaju uglavnom na one koji osiromašuju — to su porezi na potrošnju. Tako monarsi udaraju porez na industriju . . . na primjer glavarina i porez na imetak (taille) razrezuju se srazmjerno pretpostavljenom bogatstvu onih koji su im podvrgnuti. Svako biva oporezovan srazmjerno dobitku koji prema procjeni ima. U ustavnim zemljama, porezi se obično udaraju na potrošnju.» [II, 190 - 191.]⁽⁶⁹⁾

Svako se oporezuje srazmjerno svojim izdacima.

Što se tiče *logičkog sledovanja* poreza, trgovinskog bilansa, kredita — u glavi g. Proudhona — želimo samo da primijetimo da je engleska buržoazija, kada se pod Williamom Oranskim politički konstituisala, stvorila nov poreski sistem, državne dugove i sistem zaštitnih carina čim je bila u stanju da slobodno razvije uslove svog opstanka.

Ovo ukazivanje biće dovoljno da čitaocu dade tačnu ideju o mučno skrpljenim objašnjenjima g. Proudhona o policiji ili porezu, trgovinskom bilansu, kreditu, komunizmu i stanovništvu. Rado bismo vidjeli tu — ma i najobzirniju — kritiku koja ova poglavlja može ozbiljno uzeti u pretres.

§ 4. Svojina ili renta

U svakoj istorijskoj epohi svojina se razvijala drukčije i pri sasvim različitim društvenim odnosima. Stoga definisati buržoasku svojinu znači isto što i izložiti sve društvene odnose buržoaske proizvodnje.

Htjeti dati definiciju svojine kao nekog nezavisnog odnosa, kao neke posebne kategorije, apstraktne i vječite ideje, može biti jedino iluzija metafizike ili jurisprudencije.

Gospodin Proudhon, koji prividno govori o svojini uopšte, bavi se samo *zemljišnom svojinom, zemljišnom rentom*.

«Porijeklo rente je, kao i svojina, tako reći vanekonomska: ono se nalazi u psihološkim i moralnim rasuđivanjima koja imaju tek vrlo udaljenu vezu s proizvodnjom bogatstva.» (Tom II, str. 265.)

Na taj se način g. Proudhon proglašava nesposobnim da shvati porijeklo rente i zemljišne svojine. On priznaje da ga ta nesposobnost prisiljava da pribjegne psihološkim i moralnim rasuđivanjima, koja iako doista imaju tek vrlo udaljenu vezu s proizvodnjom bogatstva, ipak imaju vrlo tijesnu vezu sa skućenošću njegovog istorijskog vidika. Gospodin Proudhon tvrdi da porijeklo zemljišne svojine sadrži u sebi nešto *mistično i misteriozno*. Dakle, vidjeti u porijeklu zemljišne svojine misteriju, to jest preobraziti u misteriju odnos samo proizvodnje prema raspodjeli sredstava za proizvodnju, zar to ne znači, da se poslužimo riječima g. Proudhona, odreći se svake pretenzije na ekonomsku nauku?

Gospodin Proudhon

«ograničava se na to da podsjeti da je u sedmoj epohi ekonomskog razvitka — epohi *kredita* — kad je fikcija učinila da iščezne stvarnost i kad je prijetila opasnost da se ljudska djelatnost izgubi u praznini, bilo postalo potrebno da se *čovjek jače veže za prirodu*: i eto, renta je bila cijena za ovaj novi ugovor.» (Tom II, str. 269.)

Čovjek s četrdeset talira^[69] naslutio je da će doći neki g. Proudhon:

«S dopuštanjem, gospodine tvorče: svako je gospodar u svom svijetu; ali me nikad nećete uvjeriti da je ovaj u kome se mi nalazimo, od stakla.»

U vašem svijetu, gdje je kredit bio sredstvo da se ljudi *izgube u praznini*, lako je moguće da je zemljišna svojina postala potrebna da bi se *čovjek vezao za prirodu*. U svijetu stvarne proizvodnje, u kome je zemljišna svojina postojala uvijek prije kredita, ne može da postoji g. Proudhonov *horror vacui*¹.

Kad se postojanje rente već prizna, ma kakvo inače bilo njeno porijeklo, ona postaje predmet raspravljanja između zakupnika i zemljoposjednika. Kakav je krajnji rezultat toga raspravljanja? Drugim riječima, koliki je prosječni iznos rente? Čujmo šta kaže g. Proudhon:

«Ricardova teorija odgovara na ovo pitanje. U početku društva, kad je *čovjek*, novajlija na zemlji, imao pred sobom samo ogromne šume, kad je zemlje bilo još neizmjereno a radinost još u začetku, renta je morala biti ravna nuli. Zemlja, još neobrađena, bila je predmet za upotrebu, ali još nije bila razmjenska vrijednost: ona je bila opšta, ne društvena. Malo-pomalo, umnožavanje porodica i napredak zemljoradnje učiniše da se počne cijeniti vrijednost zemlje. Rad je dao

¹ strah od praznine

vrijednost zemlji: tako je postala renta. Što je više ploda neko polje moglo donositi s istom količinom rada, tim je više bilo cjenjeno: zato je težnja posjednika i bila uvijek da prisvoje cjelokupni plod zemlje po odbitku najamnine zakupnika, to jest po odbitku troškova proizvodnje. Tako svojina ide za radom da bi mu oduzela sve što u proizvodu prelazi stvarne troškove. Pošto vlasnik ispunjava jedan mistični zadatak i prema kolonu zastupa zajednicu, zakupnik, po odredbi providenja, nije ništa drugo već odgovorni radnik koji mora društvu da polaže računa o svemu što je primio preko svoje zakonite najamnine... Po svom biću i opredjeljenju, renta je, dakle, instrument pravičnosti u raspodjeli, jedno od hiljadu sredstava koja društveni genije upotrebljava da bi došao do jednakosti. To je ogroman katastar koji su protivvrječno izradili zakupnik i zemljoposjednik, ali pri čemu je svaki sukob isključen u višem interesu a čiji krajnji rezultat treba da bude izjednačenje posjeda zemlje između eksploatatora zemlje i industrijalaca... Ne nešto manje, nego je tek ova mađija svojine bila kadra da kolonu otme višak proizvoda, koji on ne može da ne smatra kao svoj, a sebe kao njegovog isključivog stvaraoca. Renta, ili bolje rečeno zemljišna svojina, slomila je poljoprivredni egoizam i stvorila solidarnost koju ne bi mogla oživotvoriti nikakva vlast, nikakva podjela zemlje... Sada, kad je postignuto moralno djelovanje zemljišne svojine, ostaje da se izvrši raspodjela rente.* [II, 270 - 272.]

Cio ovaj zveket riječi svodi se u prvom redu na ovo: Ricardo kaže da višak cijene proizvoda zemljoradnje iznad njihovih troškova proizvodnje, uključujući uobičajeni profit i interes, daje mjerilo za rentu. Gospodin Proudhon čini to bolje. On pušta zemljoposjednika da interveniše kao neki *deus ex machina*⁽⁷⁰⁾, koji *kolonu*⁽⁷¹⁾ oduzima cio višak njegove proizvodnje iznad troškova proizvodnje. On se služi intervencijom zemljoposjednika da bi objasnio zemljišnu svojinu, intervencijom rentijera da bi objasnio rentu. On odgovara na pitanje postavljajući to isto pitanje i dodajući mu još jedan slog više.

Primijetimo osim toga da g. Proudhon daje renti novo porijeklo kad je određuje razlikom u plodnosti zemlje, pošto zemlja prije no što je bila procjenjivana prema različnim stepenima plodnosti »nije«, po njemu, »bila razmjenska vrijednost, već je bila zajednička«. Pa šta bi od te fikcije rente koja je nastala iz *nužnosti* da vrati *zemlji* čovjeka kome je prijetila opasnost da se *izgubi u beskrajnosti praznine*?

Da oslobodimo sad Ricardovu teoriju od providenja, alegoričnih i mističnih fraza u koje ju je g. Proudhon tako brižljivo uvio.

Renta je, po Ricardovom shvatanju, zemljišna svojina u njenom buržoaskom obliku: to će reći — feudalna svojina koja se potčinila uslovima buržoaske proizvodnje.

Vidjeli smo da se po Ricardovoj teoriji cijena svih predmeta konačno određuje troškovima proizvodnje, uključujući i industrijski profit; drugim riječima — utrošenim radnim vremenom. U manufakturnoj industriji, cijena proizvoda dobijena minimumom rada reguliše cijenu svih drugih roba iste vrste stoga što se najjeftinija i najproduktivnija sredstva za rad mogu neograničeno umnožavati i što

slobodna konkurencija stvara jednu tržišnu cijenu, to jest zajedničku cijenu za sve proizvode iste vrste.

U poljoprivrednoj radinosti, naprotiv, cijenu svih jednorodnih proizvoda reguliše cijena proizvoda proizvedenog najvećom količinom rada. Prvo, tu se ne mogu, kao u manufakturnoj industriji, po volji umnožavati oruđa za proizvodnju jednakog stepena proizvodnosti, to jest zemlje istog stepena plodnosti. Zatim se, srazmjerno uvećavanju stanovništva, pristupa obrađivanju zemlje slabijeg kvaliteta ili se u istu zemlju ulaže novi kapital koji je srazmjerno manje proizvođan nego onaj koji je prvobitno uloženi. U oba slučaja ulaže se veća količina rada, a dobija se srazmjerno manji proizvod. Pošto potreba stanovništva čini nužnim ovo povećanje rada, proizvod zemlje obrađene s većim troškovima mora neminovno naći kupce baš kao i proizvod zemlje obrađivane s manje troškova. Pošto konkurencija izjednačava tržišnu cijenu, proizvod bolje zemlje će biti plaćen isto tako skupo kao i proizvod slabije zemlje. Ovaj višak cijene proizvoda bolje zemlje iznad troškova njihove proizvodnje sačinjava rentu. Kad bi ljudi uvijek imali na raspolaganju zemlju jednakog stepena plodnosti, kad bi se, kao u manufakturnoj industriji, uvijek moglo pribjegavati najjeftinijim i najproizvodnijim mašinama, ili kad bi drugi plasmani kapitala proizvodili isto koliko i prvi, tad bi cijena proizvoda zemljoradnje bila određivana cijenom plodova proizvedenih pomoću najboljih oruđa za proizvodnju, kao što smo vidjeli kod cijene manufakturnih proizvoda. Ali toga trenutka iščezla bi i renta.

Da bi Ricardova teorija¹ imala opštu važnost, potrebno je još da kapital ima mogućnosti da se slobodno primjenjuje u različitim industrijskim granama; da jako razvijenom konkurencijom među kapitalistima profiti budu dovedeni na jednaku stopu; da zakupnik bude samo industrijski kapitalist, koji, plasirajući svoj kapital u zemlju, zahtijeva profit jednak onome koji bi mu njegov kapital donosio ma u kojoj manufakturi; da se u zemljoradnji radi po sistemu krupne industrije; najzad, da sam zemljoposjednik polaže važnost još samo na novčani prinos.

Mogućno je, kao u Irskoj, da renta još ne postoji, mada je zakupni sistem razvijen u najvišem stepenu. Pošto je renta višak ne samo nad najamninom već i nad industrijskim profitom, ona se ne može javiti tamo gdje je dohodak zemljoposjednika samo odbitak od najamnine.

Na taj način, renta, daleko od toga da od obrađivača zemlje, od zakupnika, načini *prostog radnika*, i da »kolonu otme višak proizvoda koji on ne može da ne smatra kao svoj«, ne stavlja nasuprot zemljoposjedniku roba, podložnika, cenzualistu i najamnog radnika, nego

¹ U posvećenom primjerku ovdje su umetnute riječi: — les prémisses une fois accordées- [-jedanput priznate premise-]

industrijskog kapitalistu¹ koji zemlju eksploatiše pomoću svojih najamnih radnika i koji zemljoposjedniku plaća kao zakupninu samo višak iznad troškova proizvodnje u kojima je uključen profit kapitala. Tako je potrajalo dugo vremena dok je feudalnog zakupnika zamijenio industrijski kapitalist. U Njemačkoj, na primjer, ovaj je preobražaj počeo tek u posljednjoj trećini 18. vijeka. Jedino se u Engleskoj taj odnos između industrijskog kapitaliste i zemljoposjednika potpuno razvio.

Dok su postojali samo *koloni g.* Proudhona, nije bilo rente. Otkad postoji renta, nije zakupnik kolon, nego je radnik zakupnikov kolon. Degradacija radnika koji ima još samo ulogu prostog nadničara, poljoprivrednog radnika koji radi za industrijskog kapitalistu, pojava industrijskog kapitaliste koji eksploatiše zemlju kao svako drugo preduzeće, pretvaranje zemljoposjednika od malog vladara u običnog zeleniša: to su različni odnosi koji nalaze svoj izraz u renti.

Renta u smislu u kojem je uzima Ricardo znači pretvaranje patrijarhalne poljoprivrede u industrijsku, znači primjenu industrijskog kapitala u zemljoradnji, presađivanje buržoazije iz grada u selo. Umjesto da *priveže čovjeka za privodu*, renta je samo privezala eksploataciju zemlje uz konkurenciju. Konstituisan kao renta, zemljišni posjed je i sam rezultat konkurencije, pošto on od toga časa zavisi od tržišne vrijednosti poljoprivrednih proizvoda. Kao renta, zemljišni posjed je učinjen pokretnim i postao je predmet trgovine. Renta postaje moguća tek od trenutka kad razvitak gradske industrije i njime stvorena društvena organizacija prisile zemljoposjednika da gleda samo na trgovački profit, na novčani prinos svojih poljoprivrednih proizvoda i da u svom zemljišnom posjedu ne vidi najzad ništa drugo već mašinu za pravljenje novca. Renta je odvojila zemljoposjednika od zemlje i prirode toliko da nije potrebno čak ni da poznaje svoju zemlju, kao što to vidimo u Engleskoj. Što se tiče zakupnika, industrijskog kapitaliste, i poljoprivrednog radnika, oni za zemlju koju obrađuju nisu privezani više nego što su preduzetnik i radnik u industriji privezani za pamuk ili vunu. Oni se osjećaju vezani samo za cijenu onog što obrađuju, za novčani prinos. Otuda jeremijade reakcionarnih partija, koje iz dubine svojih duša vapiju za povratkom feudalizma, lijepoga patrijarhalnog života, jednostavnih naravi i velikih vrlina naših predaka. Podvrgavanje zemlje zakonima po kojima se upravljaju sve druge

¹ U izdanju od 1847. slijede iza »industrijskog kapitalistu . . .«, umjesto riječi koje se nalaze u ovom tekstu, dvije samostalne rečenice: *La propriété foncière, une fois constituée en rente, n'a plus en sa possession que l'excédant sur les frais de production, déterminés non seulement par le salaire, mais aussi par le profit industriel. C'est donc au propriétaire foncier que la rente arrachait une partie de son revenu.* [Zemljišna svojina, koja se jedanput konstituiše u rentu, ima na svom raspolaganju samo suvišak nad troškovima proizvodnje koji su određeni ne samo najamninom već i industrijskim profitom. Dakle, zemljoposjedniku je renta otrgnula jedan dio njegovog dohotka.]

industrije, jeste i biće uvijek predmet leleka motivisanog ličnim interesom. Tako se može reći da je renta postala pokretačka snaga koja je ubacila idilu u kretanje istorije.

Ricardo, koji buržoasku proizvodnju pretpostavlja kao neophodnu za određivanje rente, ipak primjenjuje rentu na zemljišni posjed svih vremena i svih zemalja. To je zabluda svih ekonomista koji odnose buržoaske proizvodnje uzimaju kao vječite.

Od svrhe koju je renti odredilo proviđenje i koja se za njega sastoji u preobražaju *kolona u odgovornog radnika*, g. Proudhon prelazi na raspodjelu rente prema principu jednakosti.

Rentu je, kao što smo vidjeli, stvorila *jednaka cijena* proizvoda sa zemlje *nejednake plodnosti* tako što je hektolitar žita koji je stajao deset franaka prodavan za dvadeset franaka ako su troškovi proizvodnje na lošijoj zemlji iznosili dvadeset franaka.

Dokle god potreba bude prisiljavala da se kupuju svi poljoprivredni proizvodi doneseni na tržište, tržišna cijena biće određivana troškovima najskupljih proizvoda. Dakle, ovo izravnaje cijena, koje je rezultat konkurencije a ne nejednake plodnosti zemlje, donosi posjedniku bolje zemlje rentu od deset franaka za svaki hektolitar koji njegov zakupnik proda.

Uzmimo za trenutak da cijenu žita određuje radno vrijeme potrebno za njegovu proizvodnju, pa će se odmah hektolitar žita proizveden na boljoj zemlji prodavati po deset franaka, dok će onaj što je proizveden na lošijoj zemlji stajati dvadeset franaka. Pod tom pretpostavkom prosječna tržišna cijena biće petnaest franaka, dok ona po zakonu konkurencije iznosi dvadeset franaka. Kad bi prosječna cijena bila petnaest franaka, tada se ne bi ni radilo o nekoj raspodjeli, ni egalitarskoj niti kojoj drugoj, jer ne bi bilo rente. Renta postoji samo zato što se hektolitar žita koji je proizvođača stajao deset franaka prodaje za dvadeset franaka. Gospodin Proudhon pretpostavlja jednakost tržišne cijene pri nejednakim troškovima proizvodnje da bi došao do egalitarske raspodjele proizvoda nejednakosti.

Mi razumijemo što su ekonomisti kao Mill⁽⁷²⁾, Cherbuliez, Hilditch i drugi postavljali zahtjev da se renta preda državi u svrhu ukiđanja poreza. To je neprikriven izraz mržnje koju industrijski kapitalist osjeća prema zemljoposjedniku, koji mu je nepotrebna i suvišna stvar u mehanizmu buržoaske proizvodnje.

Ali pustiti najprije da se hektolitar žita plati dvadeset franaka pa poslije preduzeti opštu raspodjelu onih deset franaka koji su od potrošača neopravdano uzeti, to je dovoljan razlog da *društveni genije ide melanholično svojim cikcak-putem* i da tresne glavom o neki *ugao*.

Pod perom g. Proudhona renta postaje

•ogromni *katastar* koji su protivriješno izradili zakupnik i zemljoposjednik... u višem interesu, a čiji krajnji rezultat treba da bude izjednačenje zemljišnog posjeda između eksploatatora zemlje i industrijalaca. [II, 271.]

Samo u odnosima postojećeg društva imao bi katastar koji je stavio rentu neku praktičnu vrijednost.

Mi smo već dokazali da zakupnina koju zakupnik plaća vlasniku izražava rentu približno tačno samo u zemljama u kojima su trgovina i industrija najrazvijenije. Ova zakupnina sadrži često još i kamatu koja se vlasniku plaća na kapital koji je unesen u zemlju. Položaj zemlje, blizina gradova i još mnoge druge okolnosti utiču na zakupninu i modifikuju rentu. Već bi ovi razlozi bili dovoljni da dokažu netačnost katastra zasnovanog na renti.

S druge strane, renta ne može služiti kao stalno mjerilo stepena plodnosti neke zemlje, pošto moderna primjena hemije svaki čas mijenja prirodu zemlje i pošto su baš danas geološka znanja počela da obaraju čitavu raniju procjenu relativne plodnosti: nema ni dvadeset godina otkako su se počela obrađivati prostrana područja u istočnim grofovijama Engleske koja su dosad bila neobrađivana jer nije bio dovoljno poznat odnos između humusa i sastava zdravice.

I tako istorija, daleko od toga da u renti pruža gotov katastar, samo stalno mijenja i potpuno prevrće postojeće katastre.

Najzad, plodnost nije samo prirodna osobina kao što bi se moglo lako vjerovati: ona stoji u tijesnoj vezi s postojećim društvenim odnosima. Neka zemlja može biti vrlo plodna za kulturu žita, pa ipak može tržišna cijena navesti obrađivača da je pretvori u vještačku livadu i da je tako učini neplodnom.

Gospodin Proudhon je izmislio svoj katastar, koji ne vrijedi čak ni koliko običan katastar, samo zato »da bi dao neku realnost cilju rente, egalitarskom po providenju«.

»Renta je«, nastavlja g. Proudhon, »kamata plaćena za kapital koji nikad ne propada, naime za zemlju. A kada taj kapital ne može da se povećava u pogledu materijalnog sastava, već jedino može neograničeno da se poboljšava u pogledu upotrebe, to slijedi da, dok kamata ili profit od zajma (*mutuum*) imaju stalnu tendenciju da padaju usljed suviška kapitala, renta stalno ima tendenciju da se diže usljed usavršavanja industrije i poboljšanja obrađivanja zemlje, koje je posljedica tog usavršavanja... To je, u svojoj suštini, renta.« (Tom II, str. 265.)

Ovoga puta g. Proudhon vidi u renti sve osobenosti kamate, izuzev da ona potiče od kapitala naročite vrste. Taj kapital je zemlja, vječiti kapital »koji ne može da se povećava u pogledu materijalnog sastava, već jedino može neograničeno da se poboljšava u pogledu upotrebe«. U progresivnom toku civilizacije kamata ima stalnu tendenciju da pada, dok renta stalno teži da se diže. Kamata pada zbog izobilja kapitala, renta raste s usavršavanjem tehnike koje ima za posljedicu sve bolje i bolje iskorišćavanje zemlje.

To je, u svojoj suštini, mišljenje g. Proudhona.

Da ispitamo najprije koliko je tačno da je renta kamata na kapital.

Za samog zemljoposjednika renta predstavlja kamatu na kapital koji je uložio u zemlju ili koji bi dobio njenom prodajom. Ali kupujući

i prodajući zemlju, on kupuje ili prodaje samo rentu. Cijena koju on daje da bi dobio rentu ravna se prema opštoj kamatnoj stopi i nema posla s prirodom rente kao takve. Kamata na kapitale plasirane u zemlju uopšte je niža od kamate na kapitale plasirane u trgovinu ili industriju. Na taj način, za onoga ko kamatu koju zemlja donosi vlasniku ne razlikuje od same rente, kamata na kapital uloženi u zemlju pada još više nego kamata na druge kapitale. Ali nije riječ o kupovnoj ili prodajnoj cijeni rente, o tržišnoj vrijednosti rente, o kapitalizovanoj renti, već o samoj renti.

Zakupnina može osim prave rente sadržati još i kamatu na kapital uloženi u zemlju. Tada ovaj dio zakupnine zemljovlasnik ne bi primao kao zemljovlasnik već kao kapitalist; to, međutim, nije prava renta o kojoj treba da govorimo.

Dokle god se ne iskorišćava kao sredstvo za proizvodnju, zemlja nije kapital. Zemljišni kapitali mogu se isto tako uvećavati kao i sva druga sredstva za proizvodnju. Ne dodaje se, da rečemo kao g. Proudhon, materiji ništa, ali se uvećavaju zemlje koje služe kao sredstva za proizvodnju. Samim tim što se na zemljama koje su već pretvorene u sredstva za proizvodnju vrše ponovne investicije kapitala povećava se zemljišni kapital, a da se ništa ne dodaje zemlji kao materiji, to jest njenoj površini. Materijalna zemlja g. Proudhona jeste zemlja u svojoj ograničenosti. Što se tiče vječnosti koju on pridaje zemlji, rado priznajemo da ona kao materija ima tu osobinu. Zemljišni kapital isto je tako malo vječiti kao i svaki drugi kapital.

Zlato i srebro koji nose kamatu isto su tako trajni i vječiti kao i zemlja. A što cijena zlata ili srebra pada dok cijena zemlje raste, sigurno ne dolazi od njihove više ili manje vječite prirode.

Zemljišni kapital stalni je kapital, ali se stalni kapital isto tako troši kao i optičajni kapital. Melioracije zemlje treba obnavljati i održavati; one traju samo izvjesno vrijeme kao i sva druga poboljšanja koja služe za to da se prirodne materije pretvore u sredstva za proizvodnju. Kad bi zemljišni kapital bio vječiti, poneka bi područja imala sasvim drugi izgled nego što ga danas imaju. Rimski Kampanja, Sicilija, Palestina bile bi u punom sjaju svog negdašnjeg blagostanja.

Ima čak i takvih slučajeva kad bi zemljišni kapital mogao da iščezne i onda ako bi melioracije zemlje ostale.

Prvo, to se događa kad god konkurencija nove plodnije zemlje uništi rentu u pravom smislu; zatim, melioracije koje su u izvjesnoj epohi imale neku vrijednost gube je od onog časa kad usljed razvitka agronomije postanu opšte.

Predstavnik zemljišnog kapitala nije zemljoposjednik, već zakupnik. Dohodak koji zemlja donosi kao kapital jesu kamata i preduzetnička dobit, a ne renta. Ima zemlje koja nosi tu kamatu i tu dobit, ali ne donosi rentu.

Kratko rečeno, ukoliko nosi kamatu, zemlja je zemljišni kapital, a kao zemljišni kapital ne donosi rentu i ne sačinjava zemljišnu svo-

jinu. Renta rezultira iz društvenih odnosa u kojima se vrši eksploatacija zemlje. Ona ne može biti posljedica manje ili više čvrste, manje ili više trajne prirode zemlje. Renta proističe iz društva, a ne iz zemlje.

Po g. Proudhonu, »poboljšanje obrađivanja zemlje« — posljedica »usavršavanja industrije« — uzrok je stalnom dizanju rente. Naprotiv, ovo poboljšanje čini da ona periodično pada.

U čemu se uglavnom sastoji svako poboljšanje, bilo u zemljoradnji, bilo u industriji? U tome da se istim radom proizvodi više, da se s manje rada proizvodi isto toliko ili čak i više. Zahvaljujući tim poboljšanjima zakupnik ne mora da upotrebi veću količinu rada za srazmjerno manji proizvod. On ne mora, dakle, pribjegavati lošijoj zemlji i kapitali ulagani uzastopce u istu zemlju ostaju podjednako proizvodni. Prema tome, ove melioracije, daleko od toga da stalno podižu rentu, kao što kaže g. Proudhon, sačinjavaju, naprotiv, povremene smetnje njenom dizanju.

Engleski zemljoposjednici 17. vijeka osjećali su to tako dobro da su se odupirali napretku poljoprivrede, bojeći se da im se ne smanje dohoci. (*Vidi* Pettyja, engleskog ekonomistu iz doba Charlesa II.⁽⁷³⁾)

§ 5. Štrajkovi i radnička udruženja

«Svaki porast najamnina može imati za posljedicu samo to da se dignu cijene žita, vina itd., dakle da nastane skupoća. Jer šta je najamnina? Ona je cijena koštanja žita itd.; ona je puna cijena svake stvari. Hajdemo još dalje. Najamnina je srazmjernost elemenata koji sačinjavaju bogatstvo, a koje masa radnika svakodnevno reproduktivno troši. Dakle, udvostručiti najamninu... znači dati svakom proizvođaču veći udio nego što je njegov proizvod, a to je protivrječno; a ako bi porast obuhvatio samo mali broj industrija, to bi izazvalo opšti poremećaj u razmjeni, jednom riječi *skupoću*. Nemoguće je, izjavljujem, da obustave rada, koje imaju za posljedicu povišenje najamnine, ne svrše *opštim porastom cijena*; to je isto tako sigurno kao što su dva puta dva četiri.» (Proudhon, tom I, str. 110. i 111.)

Mi osporavamo sve ove tvrdnje, izuzev tvrdnju da su dva puta dva četiri.

Prvo, ne postoji *opšte poskupljenje*. Ako cijena svih stvari dvostruko poraste istovremeno s najamninom, onda to nije neko mijenjanje cijena, već mijenjanje izraza.

Zatim, opšti porast najamnina ne može nikad dovesti do manje ili više opšteg poskupljenja roba. Doista, ako bi sve industrije zapošljavale jednak broj radnika u odnosu prema stalnom kapitalu ili prema alatima koje upotrebljavaju, tada bi opšti porast najamnina izazvao opšte padanje profita, a tržišna cijena roba ne bi pretrpjela nikakvu promjenu.

Međutim, pošto je odnos ručnog rada prema stalnom kapitalu u različitim industrijama nejednak, sve će industrijske grane koje upot-

rebljavaju srazmjerno veću masu stalnog kapitala a manje radnika prije ili kasnije biti prisiljene da spuste cijenu svojim robama. U protivnom slučaju, ako cijena njihovim robama ne padne, njihov će se profit dići iznad prosječne profitne stope. Mašine ne primaju najamninu. Opšti porast najamnine, dakle, manje će pogoditi industrije koje u poređenju sa drugima upotrebljavaju više mašina nego radnika. Kako, međutim, konkurencija ima uvijek tendenciju da profite izjednači, to profiti koji se dižu iznad prosječne stope mogu biti samo prolazni. Na taj će način opšti porast najamnina, ne uzimajući u obzir neka kolebanja, umjesto opšteg poskupljenja, po g. Proudhonu, imati, naprotiv, za posljedicu djelimično padanje cijena, tj. padanje tržišnih cijena roba koje se izrađuju uglavnom pomoću mašina.

Dizanje i padanje profita i najamnina izražavaju samo srazmjeru u kojoj kapitalisti i radnici sudjeluju u proizvodu radnog dana, a da u većini slučajeva ne utiču na cijenu proizvoda. Ali da se »obustave rada koje imaju za posljedicu povišenje najamnine, svršavaju opštim porastom cijena, štaviše skupoćom« — to su ideje koje mogu proizići samo iz mozga neshvaćenog pjesnika.

U Engleskoj su štrajkovi redovno bili povod za pronalaženje i primjenjivanje novih mašina. Mašine su bile, smijemo tvrditi, oružje kapitalista protiv revolta kvalifikovanih radnika. *Self-acting mule*^[64], najveći pronalazak moderne industrije, potisnula je buntovne prelce. Kad radnička udruženja i štrajkovi ne bi imali nikakvog drugog rezultata osim da protiv sebe izazivaju mehaničke pronalazke, već bi samim tim vršili ogroman uticaj na razvitak industrije.

•U članku koji je g. Léon Faucher objavio septembra 1845,^[74] produžuje g. Proudhon, »nalazim da su se engleski radnici od nekog vremena okanili svojih udruženja — što je sigurno napredak na kojem im možemo samo čestitati; ali da to poboljšanje radničkog morala potiče prvenstveno iz njihovog ekonomskog obrazovanja. Ne zavise najamnine od fabrikana, uzviknuo je na jednom mitingu u Boltonu neki predionički radnik. U vremenu rdavih poslova fabrikanti su, tako reći, bičevi kojima se služi nužnost, i oni moraju udarati, htjeli ili ne htjeli. Regulativni princip jeste odnos između ponude i tražnje, a fabrikanti nemaju te moći . . . U dobri čas«, uzvikuje g. Proudhon, »evo dobro vaspitanih radnika, uzornih radnika itd. itd.« •Još je ta bijeda nedostajala Engleskoj: ona neće preći preko Kanala.« (Proudhon, tom I, str. 261. i 262.)

Od svih gradova Engleske upravo je u Boltonu radikalizam najviše razvijen. Boltonski radnici poznati su kao revolucionarni da ne može više biti. Za vrijeme velike agitacije u Engleskoj za ukidanje carina na žito^[76] engleski fabrikanti su vjerovali da se zemljoposjednicima mogu oduprijeti samo ako u borbu uvedu i radnike. Ali, pošto interesi radnika nisu bili manje suprotni interesima fabrikana nego što su interesi fabrikana bili suprotni interesima zemljoposjednika, prirodno je što su fabrikanti uvijek rdavo prolazili na radničkim mitinzima. Šta su fabrikanti onda uradili? Da bi sačuvali spoljni vid,

oni su organizovali mitinge na kojima su većinu sačinjavali poslovođe, mali broj njima odanih radnika i prijatelji trgovine u pravom smislu. Kad su na to pravi radnici pokušali da učestvuju na tim mitinzima, kao što je bilo u Boltonu i Mančesteru, i da protestuju protiv tih lažnih demonstracija, njima je pristup zabranjivan uz objašnjenje da je to *ticket-meeting*. Pod ovim se razumiju skupovi na koje se puštaju samo lica koja imaju ulaznicu. Međutim, oglasima izlijepljenim po zidovima objavljavani su javni mitinzi. Kad god su se držali takvi mitinzi, donosili su fabrikantski listovi svečane i detaljne izvještaje o govorima koji su na njima držani. Razumije se da su te govore držale poslovođe. Londonske su ih novine doslovno donosile. Gospodin Proudhon ima nesreću da poslovođe smatra za obične radnike i izrično im zabranjuje da pređu preko Kanala.

Ako su štrajkovi od 1844. i 1845. svraćali na se pažnju manje nego ranije, to dolazi otuda što su to bile prve godine prosperiteta engleske industrije od 1837. Ali se zato ipak nije raspao ni jedan jedini tred-junion.

Sad da čujemo poslovođe iz Boltona. Po njima, fabrikanti nisu gospodari najamnina, jer nisu gospodari cijene proizvoda, a nisu gospodari cijene proizvoda jer nisu gospodari svjetskog tržišta. Stoga oni smatraju da ne treba stvarati udruženja koja imaju za cilj da od majstora¹ izviju povišenje najamnine. Gospodin Proudhon, naprotiv, zabranjuje im udruženja bojeći se da bi udruženje moglo imati kao posljedicu porast najamnina, što bi za sobom povuklo opštu skupoću. Nije potrebno isticati da su g. Proudhon i poslovođe u jednoj stvari jedno srce i jedna duša: u tome da je porast najamnina isto što i porast cijena proizvoda.

Ali, je li strah od skupoće pravi uzrok srdžbe g. Proudhona? Ne. On se razgoropadio na poslovođe iz Boltona prosto zbog toga što oni određuju vrijednost *ponudom* i *tražnjom* i što se ne brinu za *konstituisanu vrijednost*, za vrijednost koja je došla u stanje konstituisanosti, za konstituisane vrijednosti koje u sebi uključuje *stalnu razmjernost* i sve ostale *srazmjernosti odnosa* i *odnose srazmjernosti*, a pride još i providenje.

«Strajk radnika je ilegalan, i to ne kaže samo krivični zakonik već i ekonomski sistem, nužnost postojećeg poretka... Može se trpjeti da svaki pojedini radnik slobodno raspolaze svojom ličnošću i svojim rukama, ali društvo ne može dopustiti da se radnici drznu da pomoću koalicija vrše nasilje nad monopolom.» (Tom I, str. 334. i 335.)

Gospodin Proudhon hoće da nam jedan član krivičnog zakonika postavi kao opšti i nužni rezultat odnosa buržoaske proizvodnje.

U Engleskoj su radnička udruženja dopuštena zakonom i baš je ekonomski sistem bio prisilio parlament da to dopuštenje objavi za-

¹ (1847) *maitres* [majstora], ovdje u smislu fabrikana

konskim putem. Kad je 1825. parlament, pod ministrom Huskissonom, morao da čini izmjene u zakonodavstvu, da ga sve više dovodi u sklad sa stanjem koje je stvoreno slobodnom konkurencijom, morao je silom okolnosti da ukine sve zakone koji su zabranjivali radnička udruženja. Što se moderna industrija i konkurencija više razvijaju, to se više javljaju elementi koji izazivaju i potpomažu radnička udruženja, a čim su udruženja, postajući svakim danom sve čvršća, postala ekonomska činjenica, moraju kroz kratko vrijeme postati i zakonska činjenica.

Prema tome, član francuskog Code pénal-a¹ u najboljem slučaju dokazuje to da moderna industrija i konkurencija nisu bile dovoljno razvijene pod Konstituantom i Carstvom.^[76]

Ekonomisti i socijalisti* slažu se u jednoj jedinoj tački: u osuđivanju *radničkih udruženja*. Samo što različito motivišu svoju osudu.

Ekonomisti kažu radnicima: ne udružujte se, vi kočite pravilan tok industrije, sprečavate fabrikante da udovoljavaju porudžbinama, remetite trgovinu i ubrzavate prodiranje mašina, koje vaš rad čine djelimično suvišnim i time vas prisiljavaju da primite još nižu najamninu. Uostalom, vaši su napori uzaludni; vaša će najamnina uvijek biti određivana odnosom između traženih i nudaenih ruku. A odupirati se vječitim zakonima političke ekonomije je koliko smiješno toliko i opasno.

Socijalisti kažu radnicima: ne udružujte se, jer, na kraju krajeva, šta ćete dobiti time? Veću najamninu? Ekonomisti će vam do očevidnosti dokazati da će za kratkovremenom povišicom od nekoliko sua, koju možete postići u slučaju uspjeha, slijediti trajno opadanje. Dobre računčuzije dokazaće vam da su vam potrebne godine da pomoću povišenja najamnine izvučete samo troškove koje ste morali napraviti radi organizovanja i održavanja vaših udruženja. A mi, mi ćemo vam u svojstvu socijalista kazati da ćete bez obzira na novčano pitanje opet biti samo radnici, a fabrikanti će uvijek biti fabrikanti, kako prije tako i poslije. Stoga nikakvih udruženja, nikakve politike, jer udruživati se — zar to ne znači voditi politiku?

Ekonomisti hoće da radnici ostanu u društvu onakvom kakvo se formiralo i kakvo su oni u svojim priručnicima zapisali i zapečatili.

Socijalisti hoće da radnici ostave po strani staro društvo kako bi time bolje mogli ući u novo društvo koje su im oni pripremili predviđajući sve što je potrebno.

Uprkos jednima i drugima, uprkos priručnicima i utopijama, radnička udruženja nisu ni za trenutak prestala da se razvijaju i rastu s razvitkom i napretkom moderne industrije. Danas je to u tolikoj mjeri tako da stepen razvitka radničkih udruženja u nekoj zemlji tačno oz-

* To jest tadašnji furijeristi u Francuskoj i ovenisti u Engleskoj. — F. Engels.

¹ Krivičnog zakonika

načava rang koji ona zauzima u hijerarhiji svjetskog tržišta. Engleska, u kojoj je industrija najrazvijenija, ima najveća i najbolje organizovana udruženja.

U Engleskoj se radnici nisu ograničili na djelimična udruženja kojima je jedini cilj bio prolazni štrajk i koja su zajedno s njima nestajala. Stvorena su trajna udruženja, *trades unions*¹, koji radnicima služe kao bedem u njihovim borbama s preduzetnicima. A u sadašnje vrijeme svi ovi lokalni tredjunioni okupljeni su u *National Association of United Trades*⁽⁷⁷⁾, čiji se centralni odbor nalazi u Londonu i koji broji već oko 80 000 članova. Organizovanje ovih štrajkova, udruženja i *trades unions*, išlo je naporedo s političkim borbama radnika, koji sada imaju veliku političku stranku pod imenom *čartista*.⁽⁷⁸⁾

Prvi pokušaji radnika da se *udruže* uzimaju uvijek oblik koalicija.

Krupna industrija dovodi na jedno mjesto veliku masu ljudi koji se među sobom ne poznaju. Konkurencija razdvaja njihove interese. Ali održavanje najamnine, taj zajednički njihov interes prema poslodavcu, ujedinjuje ih u zajedničkoj misli na otpor — u *udruženje*. Tako radničko udruženje uvijek ima dvostruku svrhu, svrhu da ukine konkurenciju među radnicima da bi kapitalisti mogli praviti zajedničku konkurenciju. Ako je prva svrha otpora i bila samo održanje najamnine, udruženja su se, isprva podvojena, kasnije, kad su se kapitalisti sa svoje strane sve više udruživali u svrhu represije, stala formirati u grupe, te prema uvijek ujedinjenom kapitalu postaje održanje udruženja za radnike nužnije od održanja najamnine. To je u tolikoj mjeri istina da se engleski ekonomisti nalaze u čudu gledajući kako radnici žrtvuju veliki dio najamnine u korist svojih udruženja, koja su u očima ekonomista bila osnovana samo u korist najamnine. U toj borbi — pravom građanskom ratu — ujedinjuju se i razvijaju svi elementi potrebni za bitku koja će doći. Došavši do te tačke, radničko udruženje dobija politički karakter.

Ekonomski odnosi pretvorili su najprije masu stanovništva u radnike. Vladavina kapitala stvorila je tim masama zajednički položaj, zajedničke interese. Tako je ta masa već klasa prema kapitalu, ali još ne i za samu sebe. U borbi, od koje smo naveli samo nekoliko faza, ova se masa ujedinjuje, konstituše se kao klasa za sebe samu. Interesi koje ona brani postaju klasni interesi. A borba klase protiv klase politička je borba.

Što se tiče buržoazije, treba da razlikujemo dvije faze: fazu u kojoj se ona pod vladavinom feudalizma i apsolutne monarhije konstituisala kao klasa, i fazu u kojoj je ona, već konstituisana kao klasa, srušila feudalizam i monarhiju da bi društvu dala oblik buržoaskog društva. Prva od tih faza bila je duža i iziskivala je veće napore. I buržoazija je počela djelimičnim udruženjima protiv feudalnih gospodara.

¹ sindikati

Preduzimana su mnoga istraživanja da bi se ocrtale razne istorijske faze kroz koje je buržoazija prošla od gradske opštine do svog konstituisanja kao klase.

Ali kad se radi o tome da se tačno shvate štrajkovi, udruženja i drugi oblici u kojima se proleterti pred našim očima klasno organizuju, tada jedne obuzima stvarni strah, dok drugi pokazuju *transcendentalno* omalovažavanje.

Ugnjetena klasa životni je uslov svakog društva zasnovanog na klasnoj suprotnosti. Zato oslobođenje ugnjetene klase nužno uključuje stvaranje novog društva. Da bi se ugnjetena klasa mogla da oslobodi, mora biti dostignut stepen na kome već stečene proizvodne snage i postojeći društveni odnosi ne mogu da postoje naporedo. Od svih oruđa za proizvodnju, najveća je proizvodna snaga^[79] sama revolucionarna klasa. Organizacija revolucionarnih elemenata kao klase pretpostavlja gotovu egzistenciju svih onih proizvodnih snaga koje su se u krilu starog društva uopšte mogle da razviju.

Znači li to da će poslije rušenja starog društva doći novo klasno društvo, koje će biti oličeno u novoj političkoj vlasti? Ne.

Uslov za oslobođenje radničke klase jeste ukidanje svake klase, kao što je uslov za oslobođenje trećeg staleža, buržoaskog reda, bilo ukidanje svih staleža i svih redova*.

U toku razvitka radnička će klasa postaviti namjesto starog buržoaskog društva takvu zajednicu koja isključuje klase i njihovu suprotnost, i više neće biti prave političke vlasti, jer je politička vlast upravo zvanični izraz suprotnosti u buržoaskom društvu.

Međutim, suprotnost između proletarijata i buržoazije jeste borba klase protiv klase, borba koja, dovedena do svog vrhunca, znači potpunu revoluciju. Uostalom, treba li da se čudimo što društvo zasnovano na klasnoj *suprotnosti* svršava brutalnim protivrječjem, sudarom prsa u prsa kao posljednjim rješenjem?

Ne recite da društveni pokret isključuje politički pokret. Nema političkog pokreta koji u isto vrijeme ne bi bio i društveni.

Tek u takvom redu stvari u kome neće biti klasa ni antagonizma među njima *društvene evolucije* će prestati da budu *političke revolucije*. A dotle će u predvečerje svakoga opšteg preobražaja društva posljednja riječ društvene nauke biti:

•Borba ili smrt; krvavi rat ili ništavilo. Tako se pitanje neumitno postavlja.^[81]

George Sand

* Staleži, ovdje u istorijskom smislu staleža feudalne države, staleža sa određenim i ograničenim povlasticama. Buržoaska revolucija ukinula je staleže zajedno s njihovim povlasticama. Buržoasko društvo zna još samo za *klase*. Zato je bilo skoro protivrječno s istorijom kad je proletarijat bio obilježen kao četvrti stalež.^[80] — F. Engels.

[Friedrich Engels]

Opadanje i skori pad Guizot-a. Položaj francuske buržoazije

Engleska pozornica bi bolje učinila da se odrekla izvođenja komada *The School for Scandal*⁽⁶²⁾, jer je, stvarno, najveća škola te vrste podignuta u Parizu, u Domu narodnih poslanika. Količina skandaloznog materijala koji je tu za vrijeme posljednjih četiri ili pet nedjelja bio skupljen i objavljen stvarno je bez presedana u analima parlamentarne diskusije. Podsjećam vas na natpis koji je jednom prilikom g. Duncombe predložio za vaš slavni Donji dom: »*Medu ovim zidovima dešavaju se najnedostojnije i najinfamnije stvari*«. E pa, evo slike i prilike vašeg zborišta zakonodavaca iz srednje klase; ovdje se dešavaju stvari zbog kojih će britanski mangupi pocrvenjeti. Čast stare Engleske je spasena; mistera Roebucka nadmašio je g. de Girardin; sera Jamesa Grahama potukao je g. Duchâtel.

Neću pokušavati da vam dajem cio spisak skandaloznih afera otkrivenih za vrijeme posljednjih nekoliko nedjelja; neću reći nijedne riječi o nekoliko desetina slučajeva podmićivanja; nijedne riječi o g. Gudinu, kraljevu ordonans-oficiru, koji je, ne bez izvjesnog stepena spretnosti, napravio pokušaj da u palatu Tuileries uvede običaje otmjernih protuha; neću vam dati ni opširan izvještaj o prljavoj aferi generala Cubières-a, përa Francuske, ranijeg ministra rata, koji je obećavajući da će mitom navesti vladu na odobrenje koncesije za osnivanje jedne rudarske kompanije prevario tu kompaniju za četrdeset akcija, koje je hladnokrvno strpao u džep i zbog čega je sada pod istragom pred Domom perova. Ne, ja ću vam dati samo nekoliko odabranih malih stvari — nekoliko primjera, uzetih s dvije ili tri sjednice, koji će vam omogućiti da sudite o ostalim.

Gospodin Emile de Girardin, poslanik i izdavač dnevnika »*La Presse*«, koji u oba ova svojstva podržava novu partiju *Progresivnih konzervativaca* i poodavno je jedan od najžešćih protivnika vlade, koju je još donedavno podržavao, čovjek je velikog talenta i velike aktivnosti, ali bez ikakvih principa. Od početka svoje javne karijere

on je bez ikakva ustručavanja upotrebljavao sva sredstva da bi u javnom životu postao znatna ličnost. On je bio taj koji je Armand-a Carella, čuvenog izdavača lista »Le National«, izazvao na dvoboj i ubio ga, oslobodivši se tako jednog opasnog konkurenta. Podrška takvog jednog čovjeka, vlasnika uticajnog lista i člana Poslaničkog doma, bila je, naravno, za vladu od velikog značaja; ali je g. Girardin svoju podršku prodao (jer ju je on uvijek *prodavao*) uz vrlo visoku cijenu. Između g. Girardina i vlade došlo je do mnoštva poslova, ali ne uvijek na potpuno zadovoljstvo obadrije stranke. Gospodin de Girardin se, u međuvremenu, pripremao za svaki mogućni obrt stvari. Predviđajući vjerovatnost jednog raskida s Guizot-ovom vladom, skupljao je izvještaje o skandaloznim transakcijama, podmićivanjima i nemoralnim poslovima, koje je na svom položaju mogao najbolje da sazna i koje su mu donosili njegovi prijatelji i agenti na visokim položajima. Tok partijskih diskusija ovog zasjedanja pokazao mu je da se približava pad Guizot-a i Duchâtela. On je bio jedan od glavnih aktera u osnivanju nove partije »Progresivnih konzervativaca« i u više navrata je prijetio vladi punom težinom svojeg bijesa ako ova uporno ostane pri svom kursu. Gospodin Guizot je, prilično prezrivo riječima, odbio svaki kompromis s novom partijom. Ova se odvojila od većine i uznemirivala vladu svojom opozicijom. Finansijske i druge diskusije u Skupštini otkrile su tako mnogo skandala da su gospoda Guizot i Duchâtel bili prinuđeni da više svojih kolega izbace iz vlade, kako bi sami sebe spasli. Prazna mjesta bila su, ipak, popunjena tako beznačajnim ljudima da nijedna partija nije bila zadovoljna i da je vlada bila prije oslabljena negoli učvršćena. Zatim je došla Cubières-ova afera, koja je čak i kod većine izazvala izvjesne sumnje u mogućnost da g. Guizot bude ostavljen na dužnosti. Sada, najzad, kada je vidio da je vlada potpuno dezorganizovana i oslabljena, g. de Girardin je smatrao da je došao trenutak kada može da izvadi svoju Pandorinu kutiju^[83] skandala i svojim otkrićima postigne pad jedne pokolebane vlade, otkrićima podesnim da i u »Trbuhu«^[84] Skupštine poljuljaju vjeru.

On je počeo optužbom vlade da je jedan položaj pera prodala za 80 000 franaka, a da, pošto je novac strpala u džep, nije održala obećanje. Dom perova našao se tom tvrdnjom, objavljenom u listu »La Presse«, uvrijeđenim i zatražio od poslanika dopuštenje da g. de Girardina dovede pred svoj sud. Ovo traženje izazvalo je u Poslaničkom domu diskusiju u toku koje je g. de Girardin u potpunosti ostao pri svojoj tvrdnji izjavivši da on posjeduje dokaze, ali odbivši da navede bilo kakva imena, jer ne bi htio da igra ulogu *denuncijanta*. On je ipak rekao da je tu stvar u tri maha privatno spomenuo g. Guizot-u, koji tu činjenicu nije nikad porekao, i da je jednom prilikom o tome govorio i g. Duchâtelu, koji mu je odvratio: »To se desilo za vrijeme mog odsustva, i ja sam to poslije osudio; g. Guizot je to učinio«. Sve ovo je g. Duchâtel naprosto porekao. »Onda ću vam ja«, rekao je g.

de Girardin, »dati dokaz da se u vladi sasvim uobičajilo da ona nudi takve transakcije«; pa je zatim pročitao jedno pismo generala Alexandre-a de Girardina (po mom mišljenju, oca g. Emila de Girardina; ovaj posljednji je nezakonito dijete) kralju. Ovo pismo je izražavalo zahvalnost generala de Girardina na ponudi položaja pera koja mu je učinjena, ali je u isto vrijeme reklo da je kasnije g. Guizot postavio uslov da on (general de G[irardin]), svojim uticajem na g. Emila de Girardina spriječi njegovu opoziciju vladi. General de G. nije htio da učestvuje u takvoj transakciji, pa je stoga položaj pera odbio. »Oho!«, rekao je g. Duchâtel, »ako je to sve, onda ćemo mi samo spomenuti da nam je sam g. Emil de Girardin ponudio da prestane sa svojom opozicijom samo ako ga imenujemo perom, ali smo mi tu njegovu ponudu odbili«. *Hinc illae lacrimae!*¹ Ali na tvrdnju sadržanu u ovom pismu Duchâtel nije odgovorio ni jednom jedinom riječju. Skupština je zatim glasala da g. Emil de Girardin bude predan Domu perova na saslušanje. On je saslušan, održao je svoju tvrdnju, ali je izjavio da, pošto nije ni došlo do prodaje položaja pera, nije mogao napasti Dom perova, nego samo vladu. Zatim su ga perovi *oslobodili*. Girardin je onda iznio drugu skandaloznu aferu. Posljednje godine bio je tu osnovan jedan veliki list, pod imenom »L' Epoque«, koji je imao da podržava vladu, da potisne s tržišta sve opozicione listove i da učini izlišnom skupu podršku lista g. de Girardina »La Presse«. Taj eksperiment je na upadljiv način propao; dijelom i usljed intriga samog g. de Girardina, koji je u svakoj stvari te vrste imao svoje prste. Ali je sada g. Duchâtel, kad je bio optužen zbog podmićivanja štampe, odgovorio da vlada nikada nijednom listu nije isplaćivala nikakve subvencije. Gospodin de Girardin, nasuprot toj tvrdnji, utvrdio je notornu činjenicu da je g. Duchâtel, poslije tolikih moljakanja od strane izdavača lista »L' Epoque«, njima rekao: »No, dobro, zlata i srebra ja nemam; ali ono što imam, to ću vam dati!«; i dao im koncesiju za treću opersku kuću u Parizu, koju koncesiju su »džentlmeni« iz lista »L'Epoque« prodali za 100 000 franaka, od čega je 60 000 franaka bilo upotrijebljeno kao podrška listu, a ostatak od 40 000 franaka otišao je ko zna kamo. I to je g. Duchâtel naprosto porekao; ali ta činjenica je notorna.

Bilo je tu, osim toga, nekoliko sličnih transakcija koje je g. de Girardin iznio, ali će ovi primjeri biti sasvim dovoljni.

Juče je g. de Girardin opet ustao u Poslaničkom domu i pročitao neka pisma, iz kojih se vidi da je, na podstrek g. Duchâtela, diskusija o gore pomenutoj aferi oko položaja pera štampana na državni trošak i poslana svim gradskim vijećima u zemlji; ali da u tom ministarskom izvještaju govori g. de Girardina i g. Duchâtela nisu korektno donešeni, nego su, naprotiv, oba ta govora tako podešena da je g. de Girardin ispao kao smiješan klevetnik, a g. Duchâtel kao najčistiji i naj-

¹ Odatle te suze! (to je, dakle, razlog!)

kreposniji čovjek. Što se same stvari tiče, on je ponovio sve svoje tvrdnje i izazvao vladu da ih putem jednog parlamentarnog komiteta opovrgne ili, pak, njega kao klevetnika izvede pred sud. U oba slučaja, rekao je, on bi bio prisiljen da dâ imena učesnika i sve pojedinosti, da bi svoje optužbe mogao dokazati, a da pri tome ne stavi sam sebe u položaj običnog dostavljača. Ovo je u Domu izazvalo opštu buru. Gospodin Duchâtel je poricao; g. de Girardin je ponovno tvrdio; g. Duchâtel je ponovno poricao; g. de Girardin je ponovno još jednom tvrdio, i tako dalje, sve praćeno povicima i kontrapovicima skupštinskih »horova«. Drugi članovi opozicije su, opet, tražili od vlade da stvar izvede na čistac ili jednom parlamentarnom istragom ili, pak, sudom. Konačno je g. Duchâtel rekao:

»Parlamentarna istraga, poštovana gospodo, pretpostavljala bi sumnju od strane većine u integritet vlade; i stoga, onoga dana kada bi ta istraga bila odobrena, naša bi mjesta već drugi zauzeli; ako vi imate ikakvu sumnju, recite nam je otvoreno, i mi ćemo se odmah povući.«

»Onda«, rekao je g. de Girardin, »ne preostaje ništa drugo nego sudski postupak. Ja sam spreman da mu se podvrgnem; stavite me pod sud, ako se usuđujete.«

»Ne«, odvratio je g. Hébert, ministar pravde, »nećemo, jer će suditi većina Skupštine.«

»Ali«, rekao je g. Odilon Barrot, »ovo nije nikakvo političko pitanje; ovo je pravno pitanje, a takvo pitanje nije u našoj nadležnosti, nego u nadležnosti javnih sudova. Ako je g. de Girardin u svom listu oklevetao vladu, zašto ga onda ne stavite pod istragu?«

»Nećemo!«

»Dobro, ali postoji jasna optužba i protiv drugih učesnika zbog mešetarenja s položajima pera; zašto njih ne stavite pod sud? Pa ta afera s listom »L'Epoque« i koncesijom za operu — ako niste u tome učestvovali, kako velite, zašto ne stavite pod sud one koji jesu u takvom lopovskom poslu učestvovali? Tu su otvorene inkriminacije, pa čak, kako se govori, i djelimični dokazi za počinjene zločine; zašto krunski pravobranici, kao što je to njihova dužnost, sudski ne progone one koji su optuženi kao izvršioци ovih zločina?«

»Mi nećemo da pokrećemo sudski postupak«, odvratio je g. Hébert, »jer karakter tih tvrdnji i karakter onih koji ih iznose nije takav da bi krunskim pravnim savjetnicima ove optužbe uopšte bile vjerovatne!«

Sve ovo bilo je svaki čas prekidano zviždanjem, vikanjem, lupanjem i svim vrstama galame uopšte. Ova neuporedljiva sjednica, koja je Guizot-ovu vladu uzdrmla do samog temelja, završila se glasanjem, iz koga proizlazi da je moguće da povjerenje većine bude poljuljano, ali ne i njen sistem glasanja.

»Pošto je saslušala izlaganje vlade i pošto je našla da ona zadovoljavaju, Skupština prelazi na dnevni red!«

Šta mislite o tome? Šta više cijenite, vladu ili većinu, francuski Dom poslanika ili vaš Donji dom? Gospodina Duchâtela ili sera Ja-

mesa Grahama? Mogu reći da će vam izbor biti težak. Pa ipak, između njih ima razlike. Engleske srednje klase imale su, do danas, da se bore protiv aristokratije, koja, iako u stanju rastvaranja i raspadanja, još nije uklonjena. Engleska aristokratija je uvijek nalazila izvjesnu podršku u jednoj ili u drugoj frakciji samih srednjih klasa, i ta pocijepanost srednjih klasa spasavala je aristokratiju od potpune propasti. Ovog trenutka aristokratiju potpomažu vlasnici državnih papira, bankari i ljudi s garantovanim dohotkom, kao i veliki dio brodovlasnika, u borbi protiv industrijalaca. To dokazuje čitav pokret za opozivanje zakona o žitu. Stoga će napredna frakcija engleskih srednjih klasa (mislim na industrijalce) biti u stanju da sprovede izvjesne progresivne političke mjere, koje će aristokratiju sve više rastvarati. Industrijalci će, štaviše, biti na to *obavezni*; oni moraju da proširuju svoja tržišta, što ne mogu učiniti bez sniženja svojih cijena, čemu moraju da prethode sniženi troškovi proizvodnje, do kojih se dolazi na prvom mjestu obaranjem nadnica, a za obaranje nadnica nema sigurnijeg sredstva od sniženja cijena životnih namirnica; a da bi to postigli, oni nemaju drugih sredstava osim sniženja poreza. To je logički lanac koji industrijalce Engleske veže za nužnost da ukinu državnu crkvu i da smanje ili »pravredno podese« državne dugove. Oni će biti prisiljeni da obje ove mjere, i druge u istom tom duhu, sprovedu čim nađu, a to moraju, da svjetsko tržište nije u stanju da stalno i redovito kupuje njihove proizvode. Tako se engleske srednje klase kreću do sada u progresivnom pravcu; one moraju da obore aristokratiju i privilegovano sveštenstvo; ima izvjesnih progresivnih mjera koje će one morati da sprovedu, a one su spremne i sposobne za to. Ali francuske srednje klase nalaze se u drukčijem položaju. U toj zemlji nema aristokratije po rođenju niti zemljoposjedničke aristokratije. Revolucija ih je potpuno zbrisala. U njoj nema ni privilegovane ili državne crkve, nego, naprotiv, i katoličko i protestantsko sveštenstvo prima svoje plate od države i međusobno je sasvim izjednačeno. U Francuskoj nije mogućna neka ozbiljna borba između imalaca vrijednosnih papira, bankara, brodovlasnika i industrijalaca, jer su od svih frakcija srednjih klasa imaooci vrijednosnih papira i bankari (koji su, istovremeno, glavni akcionari u željezničkim, rudarskim i drugim kompanijama) nesumnjivo najjača frakcija i od 1830. godine su, samo s nekoliko prekida, stalno držali dizgine vladavine u rukama. Industrijalci, koji su inostranom konkurencijom na svjetskom tržištu gušeni, a na svom vlastitom ugrožavani, nemaju nikakvih izgleda da ojačaju do tog stepena da bi se protiv bankara i imalaca vrijednosnih papira mogli uspješno boriti. Naprotiv, njihovi izgledi se svake godine smanjuju; njihova partija u Domu poslanika imala je ranije jednu polovinu, a sada nema više od jedne trećine poslanika. Iz svega toga proizlazi da ni pojedine frakcije ni cjelina vladajućih srednjih klasa nisu u položaju da sprovedu nešto slično »progresu«, da je u Francuskoj od revolucije 1830. godine vlast *buržoazije* uspostavljena tako potpuno da vladajuća klasa nije

mogla učiniti ništa nego da *samu sebe uništi*. To je ona i učinila. Umjesto da napreduje, ona je bila primorana da ide natrag, da ograniči slobodu štampe, da ukine pravo zbora i dogovora, da izdaje sve moguće izuzetne zakone da bi radni narod gušila. A skandalozne afere iznesene posljednjih nekoliko godina evidentan su dokaz da je vladajuća francuska *buržoazija* potpuno onemoćala, totalno *vistrošena*.

U stvari, krupna *buržoazija* se nalazi u teškom položaju. Ona je u Guizot-u i Duchâtelu konačno našla ljude koji će za nju voditi državne poslove. Ona ih je držala u službi sedam godina i slala im na svakim izborima sve brojnije i brojnije većine. I sada, kad su sve opozicione frakcije u Skupštini bile svedene na stanje krajnje impotencije — sada kad je izgledalo da su došli dani Guizot-ove i Duchâtelove slave, upravo u tom trenutku otkriveno je u vladinim poslovima mnoštvo skandala, tako da je ovoj dvojici onemogućeno da i dalje ostanu u službi sve kad bi imali i jednoglasnu podršku Skupštine. Ne može biti nikakve sumnje da će Guizot i Duchâtel, sa svojim kolegama, vrlo brzo odstupati; oni mogu nekoliko nedjelja na silu da produže svoju ministarsku egzistenciju, ali im je kraj blizu — vrlo blizu. A ko će vladati poslije njih? Bog zna! Oni mogu, kao Louis XVI, da reknu: »Poslije mene potop, rasulo i kaos!« Thiers nije u stanju da sastavi većinu. Molé je star, potpuno iscrpen i beznačajan čovjek, koji će naići na svakojake teškoće i koji, da bi obezbijedio podršku većine, mora obavljati slične skandalozne poslove i stoga završiti kao i Guizot. To je glavna teškoća. Sadašnji birači izabraće uvijek većinu sličnu onoj koja sada zasjeda; sadašnja većina tražiće uvijek vladu kao što je Guizot-ova i Duchâtelova, koja će se upuštati u svakojake skandale; a svaka vlada koja bude postupala tako biće samim pritiskom javnog mnjenja oborena. To je zatvoreni krug u kojemu se sadašnji sistem kreće. Ali nastaviti kao do sada — nemoguće je. Pa šta da se radi? Nema drugog puta nego napustiti taj krug, sprovesti mjere izborne reforme; a izborna reforma znači davanje prava glasa sitnijim zanatlijama, a to, opet, u Francuskoj znači »početak kraja«. Rothschild i Louis-Philippe znaju vrlo dobro da ustupanje prava glasa sitnijoj »*bourgeoisie*« znači samo »LA RÉPUBLIQUE!«.

Pariz, 26. juna 1847.

Naslov originala:

*The Decline and approaching Fall of Guizot.
Position of the French Bourgeoisie*

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 506 od 3. jula 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

[Karl Marx]

Komunizam lista »Rheinischer Beobachter«^[85]

Brisel, 5. sept. — U br. 70. ovog lista^[86] jedan članak lista »R[heinischer] Beobachter« propraćen je ovim riječima:

»R[heinischer] Beobachter' propovijeda u br. 206. komunizam ovako.«

Bila ovo ironija ili ne, komunisti moraju protestovati protiv toga da »Rheinischer Beobachter« može propovijedati »komunizam«, a specijalno protiv toga da je članak koji je objavljen u 70. broju lista »D[eutsche]-B[rüsseler]-Z[eitung]« komunistički.

Ako je izvjesna frakcija njemačkih socijalista neprestano praskala protiv liberalne buržoazije, i to na način koji nikome nije donio koristi osim njemačkim vladama, ako sada vladini listovi, kao »R[heinischer] Beobachter«, oslanjajući se na fraze ovih ljudi tvrde da interese proletarijata ne predstavlja liberalna buržoazija, nego da ih predstavlja vlada, onda komunisti nemaju ni s jednim ni s drugim ništa zajedničko.

Htjeli su, svakako, da odgovornost za ovo svale na komuniste, optužili su ih zbog alijanse s vladom.

Ova optužba je smiješna. Vlada se ne može povezivati s komunistima, komunisti se ne mogu povezivati s vladom prosto zato što su od svih revolucionarnih partija Njemačke komunisti najrevolucionarnija partija i što to vlada zna bolje nego iko drugi.

Da se komunisti povezuju s vladom koja ih proglašava veleizdajnicima i s njima kao takvim postupa?

Da je vlada u svojim organima propovijedala načela koja u Francuskoj važe kao anarhistička, potpaljivačka, razorna za sve društvene odnose i kojima ista ova vlada neprestano upravo ista svojstva pripisuje?

Ni govora o tome. Osmotrimo li takozvani komunizam lista »Rheinischer Beobachter«, naći ćemo da je on vrlo bezazlen.

Članak počinje ovako:

»Ako osmotrimo *naš* (!) socijalni položaj, svuda će se pokazati najveći nedostaci i najneodložnije potrebe (!), pa moramo kazati da je mnogo propušteno. To

stvarno postoji, i *samo* se (!) nameće pitanje odakle to dolazi. Mi smo uvjereni da naše društveno uređenje nije tome krivo, jer (!) u Francuskoj i Engleskoj sa socijalnim položajem stoji još mnogo gore. Ipak (!), liberalizam traži lijek samo u reprezentaciji; kad bi narod bio zastupljen onda bi se on iskobeljao. To je, dabome (!), sasvim iluzorno, ali isto toliko (!) vrlo (!!) plauzibilno.◀

U ovoj rečenici vidimo pred sobom otjelovljen list »Beobachter« kako gricka pero ne znajući kako da počne, razmišlja, piše, briše, opet piše, i tako najzad, poslije znatnog vremenskog razmaka, ostvari gornji sjajni pasus. Da bi došao na liberalizam, svoju baštinsku omiljenu temu on počinje s »našim socijalnim položajem«, dakle, istinu govoreći, sa socijalnim položajem »Beobachter«-a, koji, svakako, može da ima svojih neprilika. Pomoću vrlo trivijalne opservacije da je naš položaj bijedan i da je mnogo propušteno, on preko nekoliko vrlo trnovitih rečenica dospijeva na tačku gdje mu se javlja *samo* pitanje odakle to dolazi. Ali mu se ovo pitanje javlja *samo* zato da bi opet odmah iščezlo. »Beobachter« nam, naime, ne kaže odakle to dolazi, a on nam ne kaže ni odakle to ne dolazi, on nam samo kaže odakle to po njegovom *uvjerenju* ne dolazi, a to je, naravno, prusko uređenje. Od pruskog uređenja on pomoću jednog smjelog »jer« dospijeva u Francusku i Englesku, a odatle ima, naravno, samo jedan mali skok, koji on, oslo-njen na jedno što neosnovanije »ipak«, s lakoćom čini. I tako je najzad stigao na onaj omiljeni teren gdje može uzviknuti: »To je, dabome, sasvim iluzorno, ali isto toliko vrlo plauzibilno«. *Ali isto toliko vrlo!!!*

Zar su komunisti tako nisko pali da bi im se moglo pripisati očin-stvo takvih rečenica, takvih klasičnih prelaza, takvih s lakoćom nastajućih i iščezavajućih pitanja, takvih famoznih »*samo*«, »*jer*«, »*ipak*«, i naročito obrta kao što je »ali isto toliko vrlo«?

Osim »starog vojskovođe« Arnolda Rugea, ima vrlo malo ljudi u Njemačkoj koji mogu tako da pišu, i ta nekolicina su sve sami konzistorijalni savjetnici u ministarstvu g. Eichhorna.^[87]

Da se upuštamo u sadržaj ovog uvodnog pasusa, to se od nas ne može tražiti. On nema nikakva drugog sadržaja osim svoje nezgrapne forme, on je samo kapija kroz koju stupamo u trijemove gdje naš konzistorijalni savjetnik propovijeda krstaški rat protiv liberalizma.

Čujmo ga:

◀Liberalizam ima unaprijed preimućstvo da se narodu približava u lakšim i dopadljivijim formama nego što to čini birokratija«. (Svakako, tako teško i kruto ne piše čak ni g. Dahlmann ni g. Gervinus.) »On govori o narodnom blagostanju i o narodnim pravima. U stvari, on narod istura naprijed samo zato da bi zastrašio vladu; narod mu služi samo kao topovska hrana u velikom napadu na državnu vlast. Dočepati se državne vlasti, to je prava tendencija liberalizma, narodno blagostanje je njemu samo sporedna stvar.◀

Vjeruje li gospodin konzistorijalni savjetnik da je on ovom narodu išta novo rekao? Narod, a osobito komunistički dio naroda, zna

vrlo dobro da liberalna buržoazija ide samo za svojim interesima, da se na njenim simpatijama za narod malo može da gradi. Ali ako konzistorijalni savjetnik iz toga izvlači zaključak da liberalni buržuji narod, ukoliko on u političkom pokretu učestvuje, iskorišćavaju za svoje ciljeve, mi mu moramo odgovoriti: to je, dabome, za jednog konzistorijalnog savjetnika sasvim plauzibilno, ali je isto tako veoma iluzorno.

Narod ili — ako namjesto ovog rasplinitog, neodređenog izraza stavimo određeni izraz — proletarijat, rezonuje sasvim drukčije nego što se to u Ministarstvu bogoštovlja⁽⁸⁷⁾ može i da sanja. Proletarijat ne pita da li je buržuju narodno blagostanje sporedna ili glavna stvar, da li *hoće* ili neće upotrijebiti proletera kao topovsku hranu. Proletarijat ne pita šta buržuji prosto *hoće*, nego šta oni *moraju*. On pita da li će njemu sadašnje političko stanje, vladavina birokratije, ili političko stanje za kojim teže liberali, vladavina buržoazije, pružiti više sredstava da bi postigao svoje vlastite ciljeve. Zato je njemu potrebno samo to da politički položaj proletarijata u Engleskoj, Francuskoj i Americi uporedi s političkim položajem proletarijata u Njemačkoj, pa da vidi da vladavina buržoazije ne daje proletarijatu u borbi s buržoazijom u ruke samo novo oružje, nego mu daje i jedan sasvim drukčiji položaj, položaj priznate partije.

Zar g. konzistorijalni savjetnik misli da proletarijat, koji sve više prilazi komunističkoj partiji, da taj proletarijat neće znati da se koristi slobodom štampe, slobodom udruživanja? Neka malo počita engleske i francuske radničke listove, neka posjeti bar jedan čartistički miting!

Ali u Ministarstvu bogoštovlja, gdje se rediguje »R[heinischer] Beobachter«, ljudi o proletarijatu imaju čudnovate predstave. Oni misle da imaju posla s pomeranskim seljacima ili berlinskim nosačima. Oni misle da su stigli do krajnjih granica dubokomislenosti kad narodu više ne obećavaju panem et circenses¹, nego panem et religionem.² Oni uobražavaju da proletarijat želi da mu se pomogne, oni ne misle na to da on ne očekuje pomoć ni od koga drugog nego sam od sebe. Oni ne slute da proletarijat prozire fraze konzistorijalnih savjetnika o »narodnom blagostanju« i rdavom socijalnom položaju isto tako kao što prozire slične fraze liberalnih buržuja.

A zašto je buržujima narodno blagostanje sporedna stvar?
»R[heinischer] Beobachter« odgovara:

•Ujedinjena zemaljska skupština je to dokazala, perfidija liberalizma je očevidna. Na dohodarini je liberalizam imao da položi ispit, ali on ga nije položio.▪

Ovi dobronamjerni konzistorijalni savjetnici u svojoj ekonomskoj nevinosti uobražavaju da bi proletarijatu s tom dohodarinom mogli da sipaju prah u oči!

¹ hljeb i (cirkuske) igre — ² hljeb i religiju

Dažbina za klanje i meljavu⁽⁶⁶⁾ počiva direktno na nadnici, a dohodarina počiva na profitu kapitala. Vrlo plauzibilno, gospodine konzistorijalni savjetniče, zar ne? Ali kapitalisti neće i ne mogu dopustiti da se njihovi profiti tako nekažnjeno oporezuju. To već konkurencija donosi sa sobom. Za nekoliko mjeseci poslije uvođenja dohodarine bila bi, dakle, nadnica oborena upravo toliko koliko je ukidanjem dažbine na klanje i meljavu i time sniženih cijena životnih namirnica bila efektivno porasla.

Stanje ne u novcu nego u nadnici izraženoj u životnim namirnicama nužnim radniku, to jest stanje *realne*, a ne *nominalne* nadnice, zavisi od odnosa ponude i tražnje. Izmijenjen način oporezivanja može trenutno da izazove poremećaj, ali on trajno na tome ne može ništa da izmijeni.

Jedina ekonomska prednost dohodarine je u tome što se ona jef-tinije ubira, a o tome konzistorijalni savjetnik ne govori. Proletarijat, uostalom, ni ovom okolnošću ne dobija ništa.

Na što, dakle, izlazi cijela ta priča o dohodarini?

Prvo, proletarijat u čitavoj toj stvari nije nikako ili je, pak, samo trenutno zainteresovan.

Drugo, vlada koja pri ubiranju dažbine na klanje i meljavu svakodnevno dolazi direktno u dodir s proletarijatom i prema njemu istupa na omražen način, ta vlada pri ubiranju dohodarine stoji u pozadini i prisiljava buržoaziju da potpuno preuzme na se omraženu djelatnost obaranja nadnice.

Dohodarina bi, dakle, bila od koristi samo vladi, i otud ljutnja konzistorijalnih savjetnika zbog njenog odbacivanja.

Ali evo da mi sami za trenutak priznamo da je proletarijat u toj stvari zainteresovan; da li bi je ova Zemaljska skupština smjela da odobri?

Nipošto. Ona ne bi smjela da odobri nikakav novac, ona bi finansijski sistem morala da ostavi sasvim onakav kakav je bio, sve dok vlada ne bi ispunila sve njene zahtjeve. Uskraćivanje novca je u svim parlamentarnim tjelima sredstvo kojim se vlada prisiljava da popusti većini. Ovo konzekventno uskraćivanje novca⁽⁶⁷⁾ jedini je slučaj gdje se Zemaljska skupština energično držala, i stoga razočarani konzistorijalni savjetnici moraju nastojati da upravo to uskraćivanje pred narodom osumnjiče.

»Pa ipak«, kaže se dalje u listu »R[heinischer] Beob[achter]«, »upravo su organi liberalizma stavili dohodarinu na tapet«.

Sasvim tačno, ona i jeste čisto buržoaska mjera. Zato je buržuji ipak mogu da uskrate, ako im bude predložena u nezgodno vrijeme, i to od strane ministara u koje oni ne mogu da imaju ni najmanje povjerenja.

Mi, uostalom, ovo priznanje o očinstvu dohodarine stavljamo ad acta; kasnije će nam ono biti od koristi.

Poslije izvjesnog savršeno praznog i konfuznog brbljanja, konzistorijalni savjetnik se najednom na sljedeći način spotiče o proletarijat:

»Šta je to proletarijat?« (Ovo je opet jedno od pitanja koja nastaju *samo* zato da se na njih ne bi odgovorilo.) »Nije nikakvo pretjerivanje ako mi« (tj. konzistorijalni savjetnici lista »R[heinischer] B[eobachter]«, a ne ostali profani listovi) »kažemo: jedna trećina naroda nema nikakve osnove za svoju egzistenciju, a druga trećina propada. Stvar proletera je stvar velike većine naroda, ona je kardinalno pitanje.«

Kako ipak brzo jedna jedina Ujedinjena zemaljska skupština s nešto opozicije urazumljuje ove birokrate! Koliko li je vremena prošlo od onda kad je vlada novinama zabranjivala da donose takve pretjerane tvrdnje, kao da mi u Pruskoj imamo proletarijat? kad se, među ostalim, listu »Trier'sche Zeitung«, tom bezazleniku, pored ostalog prijetilo zabranom zato što je na zloban način rdava stanja francuskog i engleskog proletarijata htio da prikaže tako kao da ona postoje i u Pruskoj? Pa ipak, kako vlada hoće! Stavimo ad acta i to da su proleter i velika većina naroda.

»Zemaljska skupština« kaže se dalje, »smatrala je principijelno pitanje kardinalnim pitanjem, to jest pitanje da li će visoka Skupština dobiti državnu vlast. A šta bi imao da dobije narod? Ni željeznicu, ni rentne banke, ni olakšanje poreza! Srećni narod!»

Pazite samo kako naš na razdjeljak glatko začestljani konzistorijalni savjetnik počinje malo-pomalo da pokazuje svoje lisičje uho. »Zemaljska skupština je principijelno pitanje smatrala kardinalnim pitanjem«. Svete li bezazlenosti ovih ljubaznih sljepića! Pitanje da li će se vladi zajam od 30 miliona, dohodarina s iznosom koji se ne može unaprijed odrediti, rentna banka, čime bi ona na državna dobra mogla da digne 400-500 miliona — da li će se sve to staviti na raspolaganje ovoj sadašnjoj murdarskoj i reakcionarnoj vladi, kako bi ona time za vječita vremena bila učinjena nezavisnom, ili nju treba stegnuti i uskraćivanjem novca potčiniti javnom mnjenju, to takvo jedno šunjalo od konzistorijalnog savjetnika zove principijelnim pitanjem!

»A šta bi imao da dobije narod?« pita saosjećajni konzistorijalni savjetnik. »Ni željeznicu — tako, dakle, neće imati da plaća ni poreze da bi se pokrile kamate na zajam i pri pogonu ove željeznice nezostavan veliki gubitak.

»Ni rentne banke!« Zar se naš konzistorijalni savjetnik ne pravi tako kao da je vlada proleterima htjela da dade rente? Naprotiv, ona je *plemstvu* htjela da dade rente, koje je narod imao da plaća. Seljacija je tako imao da bude olakšan otkup kuluka. Ako seljaci budu još nekoliko godina čekali, njima, vjerovatno, neće više biti potrebno da ga *otkupljuju*. Ako zemljoposjednici dospiju pod seljačke vile, što bi jednom moglo lako da se desi, onda bi kuluk sam od sebe prestao.

»Ni dohodarinu«. Ali sve dotle dok dohodarina ne bude narodu donosila nikakav dohodak, on prema njoj može da bude potpuno ravnodušan.

»Srećni narode«, nastavlja konzistorijalni savjetnik, »ti si ipak dobio principijelno pitanje! A ako ne razumiješ šta je to, onda pusti da ti to objasne tvoji predstavnici; za vrijeme dugog govora možda ćeš zaboraviti na svoju glad!»

Ko se samo još usuđuje reći da njemačka štampa nije slobodna? »R[hheinischer] Beob[achter]« ovdje sasvim nekažnjeno upotrebljava jedan obrt koji bi mnogi francuski provincijski porotni sud smjesta oglasio za podstrekavanje raznih klasa jednih protiv drugih i kaznio ga.

Uostalom, konzistorijalni savjetnik se ponaša strašno nespretno. On narodu hoće da se ulaguje i čak ne smatra da je taj narod u stanju da shvati šta je to principijelno pitanje. Zato što se mora praviti da s njegovom glađu saosjeća, on mu se osvećuje proglašavajući ga glupim, politički nesposobnim. Proletarijat zna šta je principijelno pitanje, tako da Zemaljskoj skupštini ne prebacuje zato što ga je dobio, nego zato što ga *nije* dobio. Proletarijat prebacuje Zemaljskoj skupštini što se držala defanzivno, što nije napadala, što nije išla deset puta dalje. On joj prebacuje što nije nastupila dovoljno odlučno da bi proleterijatu omogućila da učestvuje u pokretu. Proletarijat, dakako, nije mogao da se zainteresuje za *staleška prava*. Ali Zemaljska skupština, koja traži porotne sudove, jednakost pred zakonom, ukidanje kuluka, slobodu štampe, slobodu udruživanja i stvarno predstavnništvo, Zemaljska skupština koja je jednom zauvijek prekinula s prošlošću i svoje zakone podesila prema potrebama vremena umjesto prema starim zakonima, takva Zemaljska skupština je mogla da računa na najjaču potporu proleterijata.

»Beobachter« nastavlja:

»I daj bože da ova zemaljska skupština dođe do državne vlasti, inače bi sva socijalna poboljšanja naišla na nesavladljive prepreke.«

Neka gospodin konzistorijalni savjetnik bude spokojan. Sa skupštinom koja čak ni s pruskom vladom nije izišla na kraj proleterijat će, ako ustreba, već izići na kraj.

»Rečeno je«, primjećuje konzistorijalni savjetnik dalje, »da dohodarina vodi u revoluciju, u komunizam. U revoluciju svakako, to jest u *preuređenje* socijalnih odnosa, u uklanjanje *bezgranične bijede*.«

Ili, pak, konzistorijalni savjetnik hoće samo da se naruga svojoj publici i samo da rekne: dohodarina uklanja *bezgraničnu* bijedu da bi na njeno mjesto postavila ograničenu bijedu, i još takvih rdavih berlinskih dosjetaka — ili je on u ekonomskim stvarima najveći i najbestidniji ignorant kakav uopšte postoji. On ne zna da u Engleskoj već sedam godina postoji dohodarina, da ona nikakav socijalni

odnos nije preuredila i da bezgraničnu bijedu nije ni za dlaku izmijenila. On ne zna da tamo, dok u Pruskoj postoji *najbezgraničnija* bijeda, u šlezijskim i ravensberškim tkačkim selima, među sitnim šlezijskim, poznanjskim, mozelskim i vislanskim seljacima, da upravo tamo *postoji* klasni porez, to jest dohodarina.

Ali ko će na takve apsurdnosti ozbiljno da odgovara! Dalje se kaže:

«I u *komunizam*, kako ga upravo shvataju... Gdje su trgovinom i industrijom svi odnosi međusobno jako isprepletani i pokrenuti tako da se pojedinac u bujici konkurencije ne može održati, tu je on, po prirodi odnosa, upućen na društvo koje posljedice opštih fluktuacija *mora* za *pojedina* da izravna. Tu je društvo *solidarno odgovorno* za opstanak svojih članova.»

Tu bismo imali komunizam lista »R[heinischer] Beobachter«. Dakle: u jednom društvu kao što je ovo naše, u kom nijedan čovjek nije siguran za svoju egzistenciju, za svoj životni položaj, društvo je obavezno da svakom pojedincu obezbijedi egzistenciju. Konzistorijalni savjetnik najprije priznaje da postojeće društvo to ne može učiniti, a zatim od njega zahtijeva da to nemoguće ipak učini.

Ali će ono u pojedincu nadoknaditi ono na što u svojim opštim fluktuacijama ne može da se obazire, tako to shvata konzistorijalni savjetnik.

«Jedna trećina naroda nema nikakve osnove za svoju egzistenciju, dok druga trećina propada.»

Dakle, deset miliona individua, a za svakog pojedinca treba to *izravnati*. Vjeruje li konzistorijalni savjetnik najobziljnije da će pauvre¹ pruska vlada to izvršiti?

Svakako, i to pomoću dohodarine, koja vodi u komunizam, kako ga upravo *razumije* »R[heinischer] Beobachter«.

Izvršno. Pošto nam je napričao zbrkane stvari o tobožnjem komunizmu, pošto je izjavio da je društvo solidarno odgovorno za egzistenciju svojih članova, da se ono za njih *mora* brinuti iako ono to ne može poslije svih ovih aberacija, protivvrčnosti, nemogućnih zahtjeva, od nas se još traži da dohodarinu primimo kao mjeru koja će riješiti sve protivvrčnosti, sve nemogućnosti učiniti mogućnim, koja će uspostaviti solidarnost svih članova društva.

Mi upućujemo na memorijal gospodina von Duesberga o dohodarini koji je bio predložen Zemaljskoj skupštini. U ovom memorijalu je već nađena upotreba za posljednji groš iznosa dohodarine. Vladi u prpi nije bila preostala nijedna para za izravnjanje opštih fluktuacija za pojedinca, za ispunjenje solidarnih obaveza društva. I da je umjesto deset miliona samo deset pojedinaca po prirodi odnosa bilo upu-

¹ siromašna

čeno na gospodina von Duesberga, gospodin von Duesberg bi tih deset morao da odbije.

Ali ne, mi se varamo; osim dohodarine, gospodin konzistorijalni savjetnik ima još jedno sredstvo za uvođenje komunizma kako ga upravo on razumije:

«Šta je alfa i omega hrišćanskog vjerovanja? Dogma o nasljednom grijehu i o spasenju; i u tome leži solidarna povezanost ljudi u njenoj najvišoj potenciji: svi za jednoga i jedan za sve.»

Srećni narode! *Kardinalno pitanje* je za vječita vremena riješeno. Proletarijat će pod dvogubim krilima pruskog orla i svetog duha naći dva neiscrpna životna vrela: prvo, suvišak dohodarine iznad redovnih i izvanrednih državnih potreba koji je jednak nuli; i drugo, prihode iz nebeskih domena nasljednog grijeha koji su isto tako jednaki nuli. Ove dvije nule daju sjajnu osnovu za jednu trećinu naroda, koja nema nikakve osnove za svoju egzistenciju, silnu podršku za drugu trećinu, koja propada. Svakako imaginarni suvišci, nasljedni grijeh i spasenje sasvim drukčije će utoliti glad naroda nego dugi govori liberalnih poslanika! Dalje se kaže:

«Mi i u Očenašu molimo: ,Ne uvedi nas u iskušenje'. A ono što za sebe molimo treba i sami da činimo prema svojim bližnjima. Ali naše socijalne prilike svakako čovjeka iskušavaju, a prekomjernost nevolje izaziva na zločin.»

I *mi*, gospodo birokrati, sudije i konzistorijalni savjetnici pruske države, uzimamo to u obzir do mile volje mučeći na točku, skidajući glave, zatvarajući i bičujući, i time proletere «dovodeći u iskušenje» da i oni nas kasnije muče na točku, skidaju nam glave, zatvaraju nas i bičuju. Što i neće izostati.

«Ovakva stanja», izjavljuje gospodin konzistorijalni savjetnik, «jedna hrišćanska država ne *smije* da trpi, ona tome mora da nađe lijeka.»

Da, apsurdnim lagarijama o solidarnim obavezama društva, imaginarnim suvišcima i neprihvatljivim mjenicama na boga oca, sina i kompaniju.

«A i onako dosadno pričanje o komunizmu možemo uštedjeti», misli naš posmatrač gospodin konzistorijalni savjetnik. «Ako samo oni koji su za to pozvani budu razvijali socijalne principe hrišćanstva, komunisti će uskoro začutati.»

Socijalni principi hrišćanstva opravdavaju su antičko ropstvo, uznosili srednjovjekovno kmetstvo, a pristaju i na to da, kad ustreba, brane ugnjetavanje proletarijata, iako s nešto žalosnim izrazom lica.

Socijalni principi hrišćanstva propovijedaju nužnost jedne vladajuće i jedne potlačene klase, i za posljednju imaju samo pobožnu želju da prva bude dobrotvorna.

Socijalni principi hrišćanstva prenose konzistorijalno-savjetničko

izravnanje svih infamija na nebo i time opravdavaju produženje tih infamija na zemlji.

Socijalni principi hrišćanstva propovijedaju malodušnost, samo-preziranje, poniženje, pokornost, skrušenost, ukratko sve osobine ološa, a proletarijatu koji neće da s njime postupaju kao s ološem, njemu su njegova hrabrost, njegov ponos i njegova nezavisnost mnogo potrebniji od njegova hljeba.

Socijalni principi hrišćanstva su pritivorni, a proletarijat je revolucionaran.

Toliko o socijalnim principima hrišćanstva.

Dalje:

»Mi smo socijalnu reformu spoznali kao najplemenitiji poziv monarhije«.

Jesmo li? O tome do sada uopšte nije bilo govora. Ali neka! A u čemu se sastoji socijalna reforma monarhije? U sprovođenju jedne organima liberalizma ukradene dohodarine, koja ima da pruži suvišeke (o kojima ministar finansija ne zna ništa) u postradalim zemaljskim rentnim bankama, u pruskoj istočnoj željeznici i, osobito, u profitu ogromnog kapitala nasljednog grijeha i spasenja!

»To savjetuje interes samog kraljevstva!« — koliko je, dakle, to kraljevstvo duboko palo!

»To traži nevolja društva«, — koje trenutno traži mnogo više zaštitnih carina nego dogmi.

»To preporučuje evanđelje«, — to preporučuje uopšte sve, samo ne strahovito pusto stanje pruske državne blagajne, onog ponora koji će za tri godine nepovratno progutati 15 ruskih miliona. Evanđelje, uostalom, preporučuje mnogo šta, među ostalim i kastraciju samog sebe kao početak socijalne reforme (Matej, 25).

»Kraljevstvo je«, izjavljuje naš konzistorijalni savjetnik, »s narodom jedno.«

Ova fraza je samo drugi oblik za staru »L'état c'est moi«,¹ i to potpuno isti oblik koji je Louis XVI 23. juna 1789. godine upotrijebio protiv svojih buntovnih staleža: Ako me ne budete slušali, poslaću vas kući — »et seul je ferai le bonheur de mon peuple.«²

Kraljevstvo mora da je u velikoj nevolji kada se odlučuje na upotrebu ovog oblika, a naš učeni konzistorijalni savjetnik sigurno zna kako je tada francuski narod zahvalio Louis-u XVI zbog njegove primjene.

»Prijesto«, uvjerava dalje gospodin konzistorijalni savjetnik, »mora da počiva na širokoj osnovi naroda, tu on najbolje stoji.«

Naime, sve dotle dok široka pleća jednim snažnim trzajem ovu tešku nadgradnju ne bace u slivnik.

¹ »Država sam ja!« — ² i sam ću se brinuti za sreću svoga naroda

»Aristokratija«, zaključuje gospodin konzistorijalni savjetnik, »ostavlja kraljevstvu njegovo dostojanstvo i daje mu jedan poetski ukras, ali mu oduzima realnu vlast. *Gradanstvo* mu otmilje vlast i dostojanstvo, i daje mu samo civilnu listu. *Narod* čuva kraljevstvu njegovu vlast, njegovo dostojanstvo i njegovu poeziju.«

U ovom pasusu gospodin konzistorijalni savjetnik uzima, na nesreću, renomirani apel Friedricha Wilhelma »*Svom narodu*«⁽⁹⁰⁾ u prijestonoj besjedi suviše ozbiljno. Njegova je posljednja riječ: obaranje aristokratije, obaranje buržoazije, uspostavljanje monarhije koja će se oslanjati na narod.

Da ovi zahtjevi nisu bili čiste maštarije, oni bi u sebi nosili potpunu revoluciju.

Mi uopšte nećemo da se upuštamo u to da aristokratija ne može da bude oborena drukčije nego zajedničkim naporima buržoazije i naroda, da je vladavina naroda u zemlji gdje aristokratija i buržoazija još postoje jedna pored druge čista besmislica. Na takve bajke jednog ajnhornovskog konzistorijalnog savjetnika nemoguće je odgovarati ozbiljnim izlaganjima.

Mi bismo onoj gospodi koja bi ustrašeno prusko kraljevstvo htjela da spasi jednim salto mortale u narod učinili samo nekoliko dobronamjernih primjedbi.

Za jednog kralja narod je od svih političkih elemenata najopasniji. Ne onaj narod o kojem Friedrich Wilhelm govori, koji za jedan udarac nogom i za jedan srebrni groš zahvaljuje sa suzama u očima; taj narod je savršeno bezopasan, jer on postoji samo u kraljevoj uobrazilji. Ali stvarni narod, proleter, sitni seljaci i puk, to je, kako kaže Hobbes, puer robustus, sed malitiosus, robustan i maliciozan dječak, i taj se ni od mršavih ni od gojaznih kraljeva ne da zavaravati.

Ovaj narod će, prije svega, od Njegova Veličanstva iznuditi ustav, pored opšteg prava glasa, slobode udruživanja, slobode štampe i drugih neprijatnih stvari.

I kad sve to bude imao, on će to upotrijebiti za to da što prije objasni *moć, dostojanstvo i poeziju* kraljevstva.

Sadašnji dostojanstveni nosilac ovog kraljevstva moći će se smatrati srećnim ako ga narod namjesti u Berlinskom zanatlijskom udruženju kao javnog deklamatora s 250 talira civilne liste i jednom hladnom čašom piva na dan.

Ako bi gospoda konzistorijalni savjetnici koji sada upravljaju sudbinom pruske monarhije i »Rhein[ischer] Beobachter« u to posumnjali, neka još jednom pogledaju istoriju. Kraljevima koji su apelovali na svoj narod istorija daje sasvim drukčije horoskope.

Charles I, kralj Engleske, apelovao je na svoj narod žaleći se na staleže. On je protiv parlamenta pozvao narod na oružje. Ali se narod izjasnio protiv kralja, iz parlamenta izbacio sve poslanike koji nisu predstavljali narod i konačno pustio da parlament, koji je tako postao

stvarni predstavnik naroda, kralju odrubi glavu. To se desilo 30. januara 1649, a u godini 1849. doživljava svoj dvjestagodišnji jubilej.

Louis XVI je isto tako apelovao *na svoj narod*. On je pune tri godine stalno apelovao sad na jedan, sad na drugi dio naroda i tražio *svoj narod*, pravi narod, njime oduševljeni narod, i nigdje ga nije našao. Najzad ga je našao u logoru Koblenca, iza redova pruske i austrijske armije. Ali je to njegovom narodu u Francuskoj bilo dozlogrdilo. Desetog avgusta 1792. godine zatvorio je on toga apelanta u Temple¹ i sazvaio nacionalni konvent koji ga je predstavljao u svakom pogledu.

Taj konvent proglasio se kompetentnim da sudi o apelu tog eks-kralja, i poslije nekoliko savjetovanja poslao apelanta na Trg revolucije, gdje je 21. januara 1793. godine giljotiniran.

Eto šta se dešava kad kraljevi *apeluju na svoj narod*. A šta će biti kad konzistorijalni savjetnici budu htjeli da uspostave demokratsku monarhiju, to ćemo vidjeti malo kasnije.

Naslov originala:

Der Kommunismus des »Rheinischen Beobachters«

Napisano 5. septembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 73 od 12. septembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 269 - 281.

Prevod s njemačkog

¹ zatvor za vrijeme francuske revolucije (1789 - 1794)

FRIEDRICH ENGELS

Dva spisa
o »istinskim« socijalistima

[Friedrich Engels]

Njemački socijalizam u stihu i prozi^[91]

1

*Karl Beck: »Pjesme o siromahu'
ili poezija istinskog socijalizma«*

Pjesme o siromahu počinju pjesmom jednoj bogatoj kući.

Kući Rothschild

Da bi izbjegao nesporazume, pjesnik se obraća bogu sa »GOS-
PODINE«, a kući Rothschild sa *Gospodine*.

Odmah u uvertiri konstatuje on svoju malograđansku iluziju da zlato vlada »po Rothschildovim čudima«; iluzija koja za sobom povlači čitav niz uobraženja o moći kuće Rothschild.

Ne prijeti pjesnik uništenjem stvarne moći Rothschilda, društvenih stanja na kojima ona počiva; on samo želi njenu filantropsku primjenu. On jadikuje što bankari nisu socijalistički filantropi, što nisu sanjari, što nisu usrećitelji čovječanstva, nego baš bankari. Beck pjeva o kukavičkoj malograđanskoj misèri,¹ o »siromahu«, pauvre honteux² s njegovim ubogim, skromnim i nekonzekventnim željama, o »malom čovjeku« u svim njegovim oblicima, a ne o ponosnom, prijetećem i revolucionarnom proleteru. Prijetnje i zamjerke kojima Beck obasipa kuću Rothschild, uprkos najboljoj volji, djeluju na čitaoce burlesknije od kakve kapucinske propovijedi. One počivaju na djetinjastoj iluziji o moći Rothschilda, na jednom savršenom nepoznavanju veze ove moći s postojećim prilikama, na potpunom samozavaravanju u pogledu sredstava koja je Rothschild morao primijeniti da bi postao moć i da bi i ostao moć. Malodušnost i nerazumnost, ženska sentimentalnost, kukavna, prozaično-trijezna malograđanština — sve te muze ove lire uzalud se upinju da budu strašne. One postaju samo

¹ bijedi — ² stidljivom siromahu

smiješne. Njihov forsirani bas pretvara se stalno u jedan komičan falset, njihov dramatičan prikaz gigantskog rvanja jednog Encelada^[92] dobija vid lakrdijaškog batrganja pajaca.

»Po tvojim čudima vlada zlato,

.....
O, kad bi tvoje djelo bilo tako lijepo! O, kad bi
Tvoje srce bilo tako veliko kao tvoja moć!« (str. 4)

Šteta što Rothschild ima *moć*, a naš pjesnik *srce*. »Kada bi se njih dvojica ujedinila, bilo bi to za zemlju suviše« (gospodin Ludwig von Baierland).^[93]

Prvi lik koji se s Rothschildom suočava jeste, naravno, sam pjesnik, i to *njemački* pjesnik, koji stanuje u »visokim, svetim mansardama«.

»Svira o pravu, svjetlu i slobodi,
O pravom BOGU u njegovom trojstvu,
Pjesmama blagoslovena lira barda:
čovjek koji je sluša
Ide za genijem«. (str. 5)

Ovaj BOG uzajmljen iz mota u listu »Leipziger Allgemeine Zeitung«^[94] koji na Jevrejina Rothschilda ne pravi nikakva utiska već zato što je on trojedini, vrši, naprotiv, na njemačku omladinu sasvim magičan efekat.

»Opominje prezdravljena omladina

.....
I plodno sjeme oduševljenja
Rađa stotinu krasnih imena u naše vrijeme«. (str. 6)

Rothschild drukčije sudi o njemačkim pjesnicima:

»Pjesmu koju su nam duhovi dali
Ti zoveš glađu za slavom i hljebom«. (str. 6)

Uprkos tome što omladina opominje i što se rađa njenih stotinu krasnih imena, čija se krasota sastoji upravo u tome što ostaju pri samom oduševljenju uprkos tome što se »odvažno ore rogovi, pozivajući u borbu«, što »srce u noći tako glasno kuca«.

»Ludo srce, ono osjeća muku
Od jednog božanskog začeca«. (str. 7)

To ludo srce, ta djevica Marija! — uprkos tome što

»Omladina, jedan mračni *Saul* (od Karla Becka,
Lajpcig, Engelmann, 1840),
Kivna je na BOGA i na samu sebe [str. 8],

uprkos svemu tome Rothschild održava oružani mir, koji po Beckovom mišljenju samo od njega zavisi.

Novinska vijest da je sveta Crkvena Država poslala Rothschildu Spasiteljev orden pruža našem pjesniku priliku da dokaže da Rothschild nije nikakav spasitelj, kao što je ista vijest mogla dati povoda za jednako interesantan dokaz da je Hrist, doduše, bio spasitelj, ali da ipak nije bio nikakav vitez Spasiteljeva ordena.

«Ti spasitelj?» (str. 11)

I on mu sada dokazuje da se nije, kao Hrist, u gorkoj noći *borio*, da nikada nije žrtvovao ponosnu, zemaljsku moć

«Za jedno blago, usrećiteljsko poslanstvo,
Od velikog DUHA ti povjereno.» (str. 11)

Velikom DUHU mora se reći da on u izboru svojih misionara ne pokazuje mnogo duha i da se zbog blagih zadužbina ne obraća pravom čovjeku. Jedino što je na njemu *veliko*, to su slova.

Sada se Rothschildu dokazuje da nema dovoljno sposobnosti za spasitelja na tri slučaja: na njegovom držanju prema julske revoluciji, prema Poljacima i prema Jevrejima.

«Ustalo je hrabro franačko dijete» (str. 12),

jednom riječju, izbila je julska revolucija.

«Jesi li ti bio spreman? Je li zveknulo tvoje zlato
Kao cvrkut ševa kličući razdragano i ljupko
Premaljeću koje se budilo u svijetu?
Koje je one čežnjive želje što su duboko
U našim grudima zatrpane spavale
Podmladene vratilo u život?» (str. 12)

Premaljeće koje se budilo, to je bilo premaljeće buržoazije, kojemu, svakako, Rothschildovo zlato, kao i svako drugo, zveči kao cvrkut ševa razdragan i ljubak. Svakako, želje koje su za vrijeme Restauracije ne samo u grudima nego i u karbonarskim ložama^[96] spavale zatrpane, tada su podmladene vraćene u život, i Beckov *siromah* se razočarao. Čim se, uostalom, Rothschild uvjerio u solidnu bazu nove vlade, on je bez ikakva dvoumljenja pustio svoje ševe da crvkuću — razumije se, uz uobičajene kamate.

Beckovu potpunu ogrezlost u malograđanskim iluzijama dokazuje apoteoza Laffitte-a, nasuprot Rothschildu:

«U sjenci tvojih zavidnih odaja
Diže se građanski posvećeni dom» (str. 13),

naime, Laffitte-ova kuća. Oduševljeni malograđanin je ponosan na jednostavnost njegove kuće nasuprot zavidnim odajama Rothschildove palate. Njegov ideal, Laffitte njegova uobraženja, mora, naravno, i vrlo jednostavno, građanski da stanuje; Laffitte-ova palata pretvara se u njemačku građansku kuću. Laffitte se prikazuje kao velik dobro-

tvor, čisto srce, upoređuje se s Mucijem Scevolom^[96], kaže se da je žrtvovao svoj imetak da bi čovjeka i stoljeće (Beck, možda, misli na pariski »Le Siècle«^[97]) postavio na noge. On se naziva dječakom zanesenjakom i, konačno, siromahom. Njegov sprovod je dirljivo prikazan:

•U sprovodu je tihim korakom
Išla Marseljeza. (str. 14)

Uz Marseljezu su išla kola kraljevske porodice i odmah iza njih gospodin Sauzet, gospodin Duchâtel i svi ventrus^[98] i lousps-cerviers¹ Poslaničkog doma.

Ali kako tek mora da je svoj korak *utišala* Marseljeza kad je Lafitte, poslije julske revolucije, svojeg compère² vojvodu Orleanskog, u trijumfu odveo u Hôtel de Ville³ i tamo izgovorio frapantnu frazu da će *odsada vladati bankari*?

Kod Poljaka se njegove zamjerke ograničavaju samo na to da Rothschild prema emigraciji nije bio dovoljno dobrotvoran. Ovdje se napad na Rothschilda pretvara u jednu sasvim palanačku anegdodu i gubi svaki izgled napada na novčanu moć uopšte, predstavljenu u Rothschildu. Kako je poznato, buržuji su svuda gdje vladaju primali Poljake vrlo ljubazno i, štaviše, s oduševljenjem.

Evo jednog primjera mamurluka. Javlja se neki Poljak, prosi i moli. Rothschild mu daje jedan srebrnjak, Poljak

•Drhteći od radosti uzima srebrnjak
I blagosilja tebe i tvoje sjeme! (str. 16),

položaj od kojega je poljski komitet u Parizu Poljake dosad sasvim obezbijedio. Čitav taj prizor s Poljakom služi našem pjesniku samo za to da bi on sam zauzeo pozituru:

•Ali ja bacam prosjakovu sreću
Prezrivo natrag u tvoju kesu,
U ime uvrijeđenog čovječanstva! (str. 16),

samo, za pogodak u kesu potrebne su velika vježba i spretnost u bacanju. Konačno se Beck osigurava od optužbe zbog djelom nanese ne uvrede time što on ne funkcioniše u svoje ime, nego u ime čovječanstva.

Već na 9. str. nabija se Rothschildu na nos to što je primio građansku povelju iz gojaznog carskog grada Austrije,

•Gdje tvoj proganjani jednovjernik
Svoje svjetlo i svoj vazduh plaća. •

Beck, štaviše, vjeruje da je Rothschild ovom bečkom građanskom poveljom postigao sreću slobodnih ljudi.

¹ lakomi zeleniši — ² na francuskom »compère« znači i kum i saučesnik —
³ Pariska vijećnica

Sada mu na 19. str. postavlja pitanje:

«Jesi li oslobodio vlastito pleme,
Koje se vječito nada i vječito pati?»

Rothschild bi, dakle, imao da bude spasitelj Jevreja. A kako bi to Rothschild imao da započne? Jevreji su ga izabrali za *kralja* jer je on posjedovao najviše zlata. On bi imao da ih nauči kako se zlato prezire, «kako se za dobro svijeta oskudijeva» (str. 21).

On bi morao da izbriše sebičnost, lukavost i zelenaštvo iz njihova sjećanja, jednom riječju, on bi imao da nastupi kao propovjednik morala i pokajanja u džaku i posut pepelom. Ovaj hrabri zahtjev našeg pjesnika izlazi na isto kao kad bi on od Louis-Philippe-a zahitjevao da on, Louis-Philippe, uči buržuja julske revolucije da ukine svojinu. Kad bi i jedan i drugi bili tako ludi, oni bi smjesta izgubili svoju moć, ali ni Jevreji zelenaštvo, ni buržuji svojinu ne bi brisali iz svojeg sjećanja.

Na 24. str. Rothschildu se predbacuje da on građaninu siše moždinu, kao da ne bi bilo poželjno da se građaninu isiše moždina.

Na 25. str. veli se da je on zaveo vladare. Zašto, pak, oni ne bi bili *zavedeni*?

Mi smo imali već dovoljno dokaza o moći koju Beck pripisuje Rothschildu. Ali to ide crescendo.¹ Pošto se na strani 26. zanio fantazijama što on (Beck) sve ne bi učinio kada bi bio *propriétaire*² *sunca*, naima još ni stoti dio onoga što sunce i bez njega čini, najednom mu padne na pamet da Rothschild nije jedini *grješnik*, nego da pored njega egzistiraju i drugi bogataši. Samo

«Ti si sjedio rječit za učiteljskom katedrom,
Bogataši su učili u tvojoj školi;
Ti si ih morao uvesti u život,
Ti si mogao biti njihova *savjest*.
Oni su podivljali — ti si to trpio,
Oni su pokvareni — ti si to skrivio!» (str. 27)

Dakle, razvitak trgovine i industrije, konkurenciju, koncentraciju svojine, državne dugove i ažiotažu³, ukratko — sav razvitak modernog građanskog društva mogao bi Rothschild spriječiti samo da je bio malo *savjesniji*. Potrebna je, zaista, *toute la désolante naïveté de la poésie allemande*⁴, pa da se čovjek usudi da takve priče za djecu i štampa. Rothschild se formalno pretvara u Aladina.

Pošto još nije zadovoljan, Beck daje Rothschildu

«Poslanstva vrtoglavu veličinu,
.....
Da ublaži svijeta sveukupne patnje» [str. 28],

¹ sve jače — ² vlasnik — ³ berzansku igru — ⁴ sva žalosna naivnost njemačkog pjesništva

jedno poslanstvo koje svi kapitalisti čitavog svijeta zajedno ni izdaleka ne bi mogli ispuniti. Zar naš pjesnik ne vidi da on time što hoće da bude sve uzvišeniji i sve jači biva sve smješniji? da se sve njegove zamjerke Rothschildu pretvaraju u najpuzavičkija ulagivanja? da on moć Rothschilda slavi na način na koji je ne bi mogao da slavi ni najprepredeniji panegiričar? Rothschild mora u znak odobravanja samom sebi da plješće kad vidi kako se njegova mala ličnost u mozgu jednog njemačkog pjesnika odražava kao kakvo gigantsko strašilo.

Pošto je naš pjesnik do sada versifikovao romaneskne i nezna-ličke fantazije njemačkog malograđanina o moći jednog krupnog kapitaliste samo kad bi taj imao dobru volju, pošto je maštariju o ovoj moći izveo do vrhunca u vrtoglavoj veličini njegova poslanstva, on moralno negodovanje malograđanina zbog jaza između ideala i stvarnosti izražava u jednom patetičnom paroksizmu koji bi čak i mišiće smijanja jednog pensilvanskog kveкера pokrenuo u grčevitu akciju:

•Jao meni, kada sam u dugoj noći (21. decembra)
Vrela čela o tome razmislio

.....

Onda se u *propanj* digla moja kosa,
Činilo mi se da trzam BOŽJE srce
Kao zvonar požarno zvonu* (str. 28),

što je starom čovjeku sigurno bio posljednji čavao u njegov mrtvački sanduk. On vjeruje da su mu »duhovi istorije« povjerali misli koje on ni glasno ni tiho ne *smije* da kaže. Štaviše, on dolazi do očajničke odluke da i u svojem grobu zaigra kankan:

•Ipak jednom u trulećem pokrovu
Ushićeno će se ježiti moj kostur,
Kada dolje k meni (kosturu) zaroni vijest
Da se na oltarima žrtva puše. (str. 29)

Dječak Karl počinje da mi biva strašan.^[98]

Pjesma o kući Rothschild bila bi završena. Sada dolazi, kao obično kod *modernih* liričara, jedna rimovana refleksija o ovoj pjesmi i ulozi koju je pjesnik u njoj odigrao.

•Ja znam, može me
Tvoja moćna ruka do krvi istući* (str. 30),

tj. dati da mu se izbroji pedeset batina. Austrijanac nikada ne zaboravlja ljeskovic. Pred ovom opasnošću okrijepiće ga uzvišeno čuvstvo:

•Kako je BOG *zapovjedio* i bez kolebanja
Pjevao sam otvoreno što sam mislio.* [str. 30]

Njemački pjesnik pjeva uvijek na zapovijed. Naravno, gospodar je odgovoran, a ne sluga, i tako Rothschild ima da raspravlja s BOGOM, a ne s Beckom, njegovim slugom. Uopšte je metoda *modernih* liričara:

1) da se razmeću opasnošću kojoj su se oni u svojim bezazle-
nim pjesmama tobože izložili;

2) da dobijaju batine i da se onda preporučuju Bogu.

Pjesma *Kući Rothschild* završava se s nekoliko uzvišenih čuv-
stava upravo o istoj onoj pjesmi o kojoj se ovdje ogovarački kaže:

«Slobodna je ona i ponosna, ona smije da te pokudi,
Da ti rekne na što se ona vjernički kune» (str. 32),

naime na njegovu vlastitu, u ovom završetku dokazanu osobitost.
Mi se bojimo da Rothschild ne optuži pred sudom Becka ne zbog
ove pjesme, nego zbog ovog krivokletstva.

O, prosipajte zlatni blagoslov!

Bogataši se pozivaju da *potrebnojaku* pruže pomoć,

«Dok ti je marljivost siguran imetak
Za ženu i dijete stekla» [str. 35]

I sve to ima da se desi:

«Da bi ti mogao ostati dobar,
Kao *gradanin* i kao *muž*» [str. 35],

dakle, *suma summarum* — pošten *buržuj*. Beck je time sveden na
svoj ideal.

Sluga i služavka

Pjesnik pjeva o dvjema bogougodnim dušama koje, kako se to
vrlo dosadno opisuje, tek poslije mnogogodišnjeg cicijašenja i moral-
nog života dolaze na to da se popnu u čednu bračnu postelju.

«Da se ljube? oni bi to činili sramežljivo!
Da se zadirkuju? oni bi to činili tiho.
Ah, cvijeće je to bilo, ali je to cvijeće bilo u ledu;
Ples na štakama, o Bože! sirotan zadocnjeli leptir,
Upola napredno dijete, a upola u venjenju starac» [str. 50]

Umjesto da ovom jedinom dobrom strofom u čitavoj toj pjesmi
završi, on ih još pušta da mu kliču i cepte, i to od radosti zbog nji-
hove male svojine, što im se »na *vlastitom* ognjištu dižu *vlastiti* direci«
(frazza koja se ne izgovara ironično, nego s ozbiljnim suzama tuge).
Ali ni s time još nije gotovo:

«Samo Bog je njihov gospodar, koji poziva zvijezde da svijetle kada se smrkne,
I slugu koji trga lanac posmatra blaženim okom» [str. 50]

Time bi cijela poenta bila srećno prekinuta. Malodušnost i ne-
sigurnost Beckova odaju se uvijek u tome što on svaku pjesmu ispreda

što može duže i nikada ne može da je završi sve dok je ne dokumentuje kakvom sentimentalnošću svoje malograđanštine. Izgleda da su Kleistovi heksametri namjerno birani da bi čitalac mogao osjetiti istu onu dosadu koju je ovo dvoje ljubavnika za vrijeme svojeg dugog iskušenja svojom bojažljivom moralnošću na se navuklo.

Jevrejin starudar

U opisu Jevrejina starudara nalazi se nekoliko naivnih, krasnih stvari, kao na primjer:

•Sedmica bježi, sedmica daje
Samo pet dana tvojemu trudu.
O, požuri, neumorni čovče,
Potruđi se za svoju dnevnicu.
U subotu neće to *otac*,
U nedjelju neće to *sin*.• [str. 55]

Ali kasnije Beck potpuno pada u liberalno-mladonjemačko^[99] benetanje o Jevrejima. Poezija prestaje, tako da bi čovjek mogao pomisliti da sluša kakav skrofulozan govor skrofulozne saksonske staleške skupštine: Ti ne možeš postati ni zanatlija, ni bakaln, ni zemljoradnik, ni profesor, ali ti je otvorena medicinska karijera. To je poetski izraženo ovako:

•Oni ti ne daju na zanat,
Oni ti ne daju na njivu.
Ne smiješ čak da govoriš omladini
S učiteljske visoke katedre;
.....
Ti smiješ u zemlji liječiti bolesnike.• [str. 57]

Zar se na ovaj način pruski zbornik zakona ne bi mogao staviti u stihove, a stihovi gospodina Ludewiga von Baierlanda u muziku? Pošto je taj Jevrejin svojem sinu izdeklamovao:

•Ti moraš stvarati, moraš grabiti
U stalnoj pohlepi blago i novac• [str. 57],

on ga tješi:

•Ali *pošten* ostani stalno. [str. 58]

Lorelaj

Ova Lorelaj nije niko drugi nego zlato.

•Tada stupi u čistoću duše
U ogromnim talasima prostota,
I svaka sreća potonu. [str. 64]

U ovom potopu duše i davljenju sreće leži vrlo tugaljiva mješavina gluposti i bombastičnosti. Slijede trivijalne tirade o pokvarenosti i amoralnosti novca.

«Ona (ljubav) vreba talire, dragulje,
A ne srca i jednake duše,
Niti sreću proste kolibice». [str. 67]

Da novac nije učinio više nego njemačko vrebavanje srca i jednakih duša i šilerovske *najmanje kolibe* u kojoj ima prostora za jedan srećno zaljubljeni par^[100] da bi se donio kredit, njegovom revolucionarnom dejstvu trebalo bi odati priznanje.

Doboška pjesma

U ovoj pjesmi naš socijalistički pjesnik opet pokazuje kako je usljed toga što je ogrezao u njemačkoj malograđanskoj mizeriji stalno prisiljen da upropasti ono malo efekta koji napravi.

Ide jedan puk s muzikom na čelu. Narod poziva vojnike da mu se pridruže u zajedničkoj stvari. Čovjek se obraduje što se pjesnik najzad ohrabrio. Ali, avaj, na kraju saznajemo da se radi samo o carevu imendanu i da je to obraćanje naroda vojnicima samo sanjarska, prikrivena improvizacija jednog mladića na toj paradi, vjerovatno improvizacija kakva gimnazijalca:

«Tako sanja jedan mladić čije srce gori». [str. 76]

Dok bi isti predmet s istom poentom, kad bi ga Heine obradio, predstavljao najljuću satiru na njemački narod, u Becka dolazi samo do satire na samog pjesnika, koji sam sebe identifikuje s nemoćno zanesenim mladićem. Dok u Heinea sanjarije građanina bivaju namjerno visoko nategnute, da bi zatim isto tako namjerno bile spuštene u stvarnost, u Becka je sam pjesnik taj koji se tim fantazijama pridružuje i, naravno, snosi i štetu kada se surva u stvarnost. U jednoga, građanin se zbog drskosti pjesnika osjeća pobunjenim, u drugoga se on svojom duševnom srodnošću s njim osjeća umirenim. Praški ustanak^[101], uostalom, pružio mu je priliku da reprodukuje stvari sasvim drukčije od ove farse.

Iseljenik

«Otkinuh granu sa stabla,
Lugar podnese raport,
Gospodar me onda sveza oštro
I ostavi mi ožiljak ovaj». [str. 86]

Samo još nedostaje da i taj *raport* bude iznesen u sličnim stihovima.

Štula

Ovdje pjesnik hoće da priča i na zaista bijedan način propada. Ova njegova potpuna nemoć da priča i prikazuje, koja se u čitavoj knjizi ispoljava, karakteristična je za poeziju istinskog socijalizma. Istinski socijalizam u svojoj neodređenosti ne pruža nikakvu priliku da se pojedine činjenice koje imaju da budu ispričane povežu s opštim prilikama, pa da im se time nađe frapantna, značajna strana. Stoga se istinski socijalisti i u svojoj prozi mnogo čuvaju istorije. Gdje ne mogu da je izbjegnu, zadovoljavaju se time da je filozofski rekonstruiraju ili, pak, da pojedine nesrećne i *socijalne* slučajeve unose u neki suhi i dosadni registar. A i svima njima, i u prozi i u poeziji, nedostaje za pripovijedanje potreban talenat, što je u vezi s neodređenošću čitavog njihovog shvatanja.

Krumpiri

Melodija: «Zora, zora!»

«Sveti hljebe!
Što dolaziš u nevolji,
Što dolaziš *Boga radi*
Da umiriš narod — gladni —
Zbogom, ti si mrtav!» [str. 105]

U drugoj strofi naziva on krumpir:

«. . . mali ostatak
Koji nam je iz raja ostao»

i karakterizuje bolest krumpira:

«Među anđelima bijesni kuga!»

U trećoj strofi Beck *siromahu* savjetuje da obuče crninu:

«Ubogi čovječe!
Idi tamo, crninu obuci.
Potpuno si unesrećen sada,
I posljednja propala je nada,
Nek se čuju tvoga plača zvuci!

Mrtav u pijesku
Leži tvoj *bog*, tužna zemljo!
Ali ipak, čuj ovu utjehu:
Nijedan spasitelj nije bio ubijen,
A da opet nije uskrsnuo!» [str. 106]

S pjesnikom neka plače ko tu može plakati! Kad ne bi bio siromašan energijom kao njegov *siromah* krumpirima, on bi se radovao

zbog materije koju je krumpir, taj buržoaski bog, jedan od stožera postojećeg društva, dobio prošle jeseni. Zemljoposjednici i buržuji Njemačke mogli bi bez ikakve štete dati da se ova pjesma otpjeva u crkvama.

Beck za ovaj napor zaslužuje vijenac od krumpirova cvijeta.

Usidjelica

Ne upuštamo se поблиže u ovu pjesmu, jer njoj nema kraja; ona se u svojoj neizrecivo dosadnoj opširnosti proteže preko punih dvadeset stranica. Usidjelica koja se u civilizovanim zemljama javlja većinom nominalno, u Njemačkoj je svakako jedan značajan »socijalni slučaj«.

Najobičniji manir socijalistički-samozadovoljnog mudrovanja sastoji se u tome da se kaže da je sve dobro, samo kad na drugoj strani ne bi bilo siromaha. Pri svakom proizvoljnom predmetu može da se napravi ova refleksija. Pravi sadržaj ove refleksije jeste filantropsko-licemjerna malograđanština, koja je s pozitivnim stranama postojećeg društva savršeno saglasna, a jadikuje samo nad tim što pored toga postoji i negativna strana siromaštva, malograđanština koja je sa sadašnjim društvom savršeno srasla, te samo želi da ovo društvo i dalje egzistira, ali bez uslova svoje egzistencije.

Beck u ovoj pjesmi pravi ovu refleksiju često najtrivijalnije, na primjer, povodom Božića:

»O, vrijeme koje ljudsko srce blago okrepljuje,
Ti bi bilo blaže i dvostruko draže —
Kada ne bi u grudima siromašnog dječaka,
Koji bez roditelja gleda u svećane sobe
Svog bogatog drugara u igri,
Zavist s njegovim prvim grijehom
Pri gadnom bohohuljenju stajala!
Da
... slađe bi zvučalo pri božićnjem svjetlu
Klicanje djece u momemu uhu,
Kada se samo u vlažnim jazbinama
Bijeda ne bi mrzla na prljavoj slami«. [str. 49]

Ima, uostalom, lijepih pojedinosti u ovoj grdnoj i beskrajnoj pjesmi, kao što je, na primjer, prikaz lumpenproletarijata:

»Što svakodnevno i neumorno
Traga za smećem po kužnim slivnicima;
Što kao vrabac za hranom luta,
Što lonce krpi i nožiče oštri,
Što ukočenini prstima skrabi rublje,

Što dahćući gura teška kolica
 Natovarena tek sazrelim voćem
 I plačno pjeva: „Kupite, kupite!“
 Što se za paru guši u blatu,
 Što svakodnevno na stijenama uglova
 Slavi Boga u kojega vjeruje,
 Jedva se usuđuje da pruži ruke,
 Jer prošenje nije dopušteno;
 Što gluha uha u gladomorima
 Svira na harfi i svira na flauti,
 Iz godine u godinu isti hor —
 Pred svim prozorima, na svakim vratima —
 I dadilju navraća na ples,
 A on sam pjesmu ne čuje;
 Što veliki grad noću osvjetljava,
 Dok on sam nema u kući svjetla;
 Što nosi breme, što cijepa drva,
 Što je bez gospodara, što je sito gospodara,
 Što trči da se moli, podvodi i krađe,
 Ostatak savjesti da pusto propijer. [str. 158 - 160]

Beck se ovdje prvi put izdiže iznad obične njemačko-gradanske moralnosti, stavljajući ove stihove u usta jednom starom prosjaku, čija kći traži pristanak da se sastane s jednim oficirom. On joj na to u gornjim stihovima daje mračan prikaz klasa kojima će onda njeno dijete pripadati, svoje prigovore uzima iz njenog neposrednog životnog položaja i ne drži joj nikakvu moralnu propovijed, a tome treba odati priznanje.

Ne kradi!

Moralni poslužitelj nekog Rusa, kojega sam taj poslužitelj kvalifikuje kao dobrog gospodara, pokrada noću svojeg prividno usnulo gospodara, da bi pomogao svoga starog oca. Rus se prikrada za njim i gleda mu preko leđa, dok ovaj ocu piše sljedeće pisamce:

„Uzmi novac! Ja sam ga ukrao!
 Oče, moli se Spasitelju,
 Da mi on sa svojeg prijestolja
 Jednom pošalje oprostjenje!
 Ja ću raditi i zaraditi,
 Sa slame razgoniti san,
 Dok svojem dobrom gospodaru
 Ne mognem nadoknaditi krađu.“ [str. 241]

Dobri gospodar moralnog poslužitelja toliko je dirnut ovim strašnim otkrićem da ne može da progovori, nego s blagoslovom spušta svoju ruku na poslužiteljevu glavu.

«Ali ovaj već je mrtav —
Srce mu je prepuklo u strahu». [str. 242]

Može li se išta komičnije napisati? Beck se ovdje srozava ispod Kotzebue-a i Ifflanda, tragedija poslužitelja nadmaša čak i građansko «žaloso pozorje».

Novi bogovi i stare patnje

U ovoj pjesmi se često uspješno ismijavaju Ronge, prijatelji svjetla^[102], novojevreji, brico, pralja, lajpciški građanin s njegovom umjerenom slobodom. Na koncu se pjesnik brani od filistara koji će ga zbog toga optužiti, iako je on

«Pjesmu o svjetlu
U olujnu noć ispjevao». [str. 298]

On zatim izlaže jednu čak socijalistički modifikovanu, na izvjestan način prirodnim deizmom zasnovanu nauku bratske ljubavi i praktične religije, i tako ističe jednu stranu svojih protivnika prema drugoj. Beck tako ne može nikad da završi sve dok se sam ne upro-pasti, jer je sam i suviše ogrezao u njemačkoj mizeriji i u svojim pjes-mama previše misli na sebe kao pjesnika. Pjesnik je, opet, u *modernih* liričara uopšte jedna basnoslovno udešena, pustolovno rašepurena figura. On nije aktivno lice koje, stojeći u stvarnom društvu, pjeva, nego «pjesnik» koji lebdi u oblacima, a ovi nisu ništa drugo nego maglovite fantazije njemačkog građanina. Beck stalno pada s najpustolovnije bombastičnosti u najtrezveniju građansku prozaičnost, i sa sitnog ratobornog humora protiv postojećih prilika na sentimentalno pomirenje s njima. Svakog trenutka on će se uhvatiti da je baš on onaj de quo fabula narratur.¹ Zato njegove pjesme ne djeluju revolucionarno, nego kao

«Tri kiptava praška,
Da umire krv.» [str. 293]

Stoga kraj čitave sveske čini sasvim podesno sljedeća mlaka tuga rezignacije:

«Kada će, o Bože,
Na zemlji snošljivo biti?
Ja sam od čežnje dvaput svežiji,
A od strpljenja dvaput umorniji.» [str. 324]

Beck neosporno ima više talenta, a prvobitno i više energije nego većina njemačke literarne bagre. Njegova je jedina boljka njemačka mizerija, čijim teorijskim oblicima pripadaju i Beckov pompezno-plačljivi socijalizam i njegove mladonjemačke reminiscencije. Dok u

¹ o kome se priča

Njemačkoj društvene suprotnosti određenijim odvajanjem klasa i trenutnim osvajanjem političke vlasti od strane buržoazije ne budu dobile oštrij oblik, malo će nade biti za njemačkog pjesnika u samoj Njemačkoj. S jedne strane, njemu je u njemačkom društvu nemoguće da nastupi revolucionarno jer su sami revolucionarni elementi još i suviše nerazvijeni, a s druge strane, na njega je hronična mizerija koja ga sa svih strana okružava djelovala suviše omlitavljujuće da bi mogao da se uzdigne iznad nje, da se prema njoj slobodno odnosi i da je ismijava, a da opet sam u nju ne upadne. Zasad se nijednom njemačkom pjesniku koji ima još talenta ne može ništa drugo savjetovati nego da se iseli u neku civilizovanu zemlju.

2

Karl Grün: »O Goetheu s ljudskog stanovišta«.
Darmštat, 1846.

Gospodin Grün se oporavlja od naprezanja oko svojeg »Socijalnog pokreta u Francuskoj i Belgiji«, bacajući pogled na socijalno zatišje svoje domovine. Promjene radi, on starog Goethea posmatra »s ljudskog stanovišta«. On je svoje čarobne čizme zamijenio papučama, bacio se u »šlafrok« i samozadovoljno se proteže u svojoj naslonjači:

»Mi ne pišemo nikakav komentar; samo ono što je jasno kao dan, to uzimamo«. (str. 244)

On se, prvo, vrlo udobno smjestio:

»Ruže i kamelije postavio sam u sobu, rezede i ljubičice u prozore (str. III). »I prije svega, nikakvih komentara!... Nego ovamo cjelokupna djela na sto i malo mirisa od ruža i rezeda u sobu! Da vidimo dokle ćemo stići... Samo nitkov daje više nego što imala« (str. IV, V)

Pri svoj svojoj nonšalantnosti g. Grün, međutim, u ovoj knjizi izvršava najveća junačka djela. Ali nas to neće začuditi, pošto smo od samog njega čuli da je on čovjek koji je »zbog ništavnosti javnih i privatnih odnosa htio da očajava« (str. III), koji je »osjećao Goetheove uzde kada bi mu prijetila opasnost da se izgubi u pretjeranosti i u bezobličnosti« (*ibid.*), koji u sebi nosi »puno osjećanje ljudskog određenja«, »kojemu pripada naša duša — makar nas to odvelo i u sam pakao!« (str. IV). Mi se više ničemu ne čudimo pošto smo saznali da je on već ranije »fojerbahovcu jednom prilikom postavio jedno pitanje«, na koje je, doduše, »lako odgovoriti«, ali izgleda da je ono za spomenutog čovjeka bilo suviše teško (str. 277); i kada vidimo kako g. Grün »samosvijest vadi iz jednog čorsokaka« (str. 198) i, štaviše, (na str. 102) hoće da ide »na dvor ruskog cara« i (na str. 305) gromo-

glasno u svijet uzvikuje: »*Proklet da je* onaj ko zakonom hoće da izrazi stanje koje ima da bude trajno!« Mi smo spremni na sve kada g. Grün (str. 187) pokušava da »onjuši idealizam« i da ga »napravi uličnim mangupom«, kada spekulira da »postane vlasnik«, »bogat, bogat vlasnik, da bi mogao plaćati cenzus, ući u predstavnički dom čovječanstva i doći na spisak porotnika koji odlučuju o ljudskom i neljudskom«.

Kako da mu to ne pođe za rukom, njemu koji stoji »na bezimennom tlu opšteltjudskog?« (str. 182). Njega čak ne straše »ni noć ni njene *strahote*« (str. 312), kao što su ubistvo, brakolomstvo, krađa, kurvanje, razvrat i oholost. On, istina, priznaje (str. 99) da je već »osjećao beskrajni bol kada čovjek zatiče sam sebe na tački svoje ništavnosti«, on se, dakako, »zatiče« pred očima publike na ovoj »tački«, prilikom rečenice:

»Ti ličiš na duha kojega ti shvataš, a ne na me!«¹⁰³

i to ovako:

»Ova riječ je kao kad se munja i grom poklope i istovremeno se Zemlja otvori. Ovom riječju je zavjesa na hramu pocijepana, grobovi se otvaraju... nastupio je suton bogova i stari kaos... zvijezde se sudaraju, jedan jedini rep komete sažiže u tren oka malu Zemlju, i sve što jest samo je još gusta para, dim i isparenje. I kad bi čovjek zamislio najgrdnije razaranje... to sve ne bi bilo *ama baš ništa* prema uništenju koje leži u ovim riječima!« (str. 235, 236)

Dakako, »na krajnjoj granici te teorije«, naime na str. 295, »teče nešto« g. Grünu »kao ledena voda niz leda, udovi mu se tresu od silnoga straha« — ali u svemu tome on vlada sobom, jer je on član »velikog slobodnozidarskog reda čovječanstva!« (str. 317)

Take it all in all¹, g. Grün će se s takvim svojstvima na svakom polju potvrditi: Prije nego što pređemo na njegovo iscrpno posmatranje Goethea, pratićemo ga na nekim sporednim scenama njegove djelatnosti.

Najprije da pođemo na polje prirodne nauke, jer je »znanje o prirodi«, prema str. 247, »jedino pozitivna nauka« i istovremeno »ne manje značajno dovršenje humanističkog« (vulgo² ljudskog) »čovjeka«. Skupimo brižljivo sve što nam je gospodin Grün pozitivno o ovoj jedino pozitivnoj nauci objavio. On se, doduše, u nju ne upušta opširno, on samo ponešto spomene, hodajući tako između jutra i večeri svojom sobom gore-dolje, ali on zato ne izvršava »ne manje« »najpozitivnija« čuda.

Povodom Holbachu pripisivanog *Système de la nature*¹⁰⁴ on otkriva:

»Ovdje se ne može raspravljati kako se sistem prirode na pola puta prekida, kako se on prekida na onoj tački gdje bi iz nužnosti cerebralnog sistema morali da *izbiju sloboda i samoopredjeljenje*«. (str. 70)

¹ Sve u svemu uzeto — ² prosto

Gospodin Grün bi sasvim tačno mogao navesti gdje »iz nužnosti cerebralnog sistema izbija« ovo ili ono i gdje tako čovjek dobija šamare i na unutarnjoj strani lubanje. Gospodin Grün bi mogao da dá najsigurnija i najdetaljnija objašnjenja o jednoj tački koja je dosad posmatranjima potpuno izmicala, naime o proizvodnom procesu svijesti u mozgu. Ali se, na žalost! to u jednoj knjizi o Goetheu »ne može objašnjavati«.

Dumas, Playfair, Faraday i Liebig dosad su prostodušno ispo- vijedali mišljenje da je kiseonik plin kako bez ukusa tako i bez mirisa. Ali g. Grün, koji eto zna da sve što je *kiselo štipa* za jezik, proglašava (na str. 75) »kiseonik« »ljutim«. Slično tome on (na str. 229) akustiku i optiku obogaćuje novim činjenicama; time što mu se tamo dešava »prečišćavajuće praskanje i zračenje«, on prečišćavajuću snagu zvuka i svijetla stavlja van svake sumnje.

Pošto ovim sjajnim obogaćenjima »jedino pozitivne nauke« nije zadovoljan, i pošto ni teorijom unutarnjih šamara nije zadovoljan, g. Grün otkriva (na str. 94) jednu novu korist:

»Werther je čovjek kojemu nedostaje jedna kičmena kost, koji još nije postao subjekt«.

Dosad je vladalo krivo mišljenje da čovjek ima dva tuceta kičmenih kostiju. Gospodin Grün ne samo da ove mnoge kosti svodi na njihovo normalno jedinstvo, nego još i otkriva da ova ekskluzivna kičmena kost ima čudnovato svojstvo da čovjeka pravi »subjektom«. »Subjekt« g. Grün zaslužuje za ovo otkriće jednu ekstrakičmenu kost.

Konačno naš uzgredni istraživalac prirode svoju »jedino pozitivnu nauku« o prirodi sažima ovako:

»Zar srž prirode⁽¹⁰⁸⁾
Nije ljudima u srcu?

Srž prirode je ljudima u srcu. U ljudskom srcu je srž prirode. Priroda ima svoju srž u srcu čovjeka. U srcu čovjeka priroda ima svoju srž.« (str. 250).

A s dopuštenjem g. Gruna mi dodajemo: Ljudima je u srcu srž prirode. U srcu je srž prirode ljudi. U srcu čovjeka priroda ima svoju srž.

S ovim eminentnim »pozitivnim« razjašnjenjem ostavljamo prirodnonaučno polje da bismo prešli na *ekonomiju*, koja, prema ovome gore, *nije*, na žalost, »pozitivna nauka«. Pored svega toga, g. Grün, na sreću, postupa i ovdje vrlo »pozitivno«.

»Individua se protivstavila individui, i tako je nastala opšta konkurencija.« (str. 211)

To znači da je mračna i misteriozna predstava njemačkih socialista o »opštoj konkurenciji« stupila u život »i da je tako nastala konkurencija«. Razlozi se ne navode, nesumnjivo zato što ekonomija nije nikakva pozitivna nauka.

«U srednjem vijeku je taj prezrivi metal bio još vezan vjernošću, ljubavlju i odanošću; šesnaesti vijek je razbio ove okove, i novac se oslobodio.» (str. 241)

MacCulloch i Blanqui, koji su dosad bili u zabludi da je novac «u srednjem vijeku bio vezan» nepostojećim saobraćajem s Amerikom i granitnim masama koje su u Andama prekrivale^[106] žice «prezrivog metala», MacCulloch i Blanqui će g. Grünu za ovo otkriće votirati adresu zahvalnosti.

Istoriji, koja isto tako nije nikakva «pozitivna nauka», g. Grün nastoji da dađe pozitivan karakter time što on činjenicama tradicije protivstavlja niz činjenica svoje uobrazilje.

Na stranici 91. «probada se nožem Addisonov Cato na engleskoj pozornici jedno stoljeće prije Werthera» i time jasno pokazuje da je sit života. On se, naime, prema ovome «probada nožem» dok je njegov 1672. godine rođeni autor bio još dojenče.^[107]

Na stranici 175. g. Grün ispravlja Goetheove «Dnevne i godišnje sveske» tvrdnjom da njemačke vlade nisu nipošto slobodu štampe «objavile», nego samo «obećale». Svi oni užasi, dakle, što nam ih zauerlandski i drugi filistri pričaju o četiri godine slobode štampe (1815—1819), o tome kako su tada sve njihove sitne prljavštine i skandali bili u štampi objelodanjivani i kako su najzad savezne odluke od 1819. godine^[108] ovoj strahovladi javnosti učinili kraj — sve je to samo san.

Gospodin Grün nam dalje priča da slobodni carski grad Frankfurt nije bio nikakva država, nego «samo dio građanskog društva» (str. 19). U Njemačkoj, uopšte, nema nikakvih država, i konačno se «sve više počinju uvidati osobite prednosti ove bezdržavnosti Njemačke» (str. 257); te prednosti su naročito u velikoj jeftinoći batina. Njemački samodršci moraće, dakle, da govore: la société civile, c'est moi¹ — pri čemu oni slabo stoje, jer je građansko društvo (prema str. 101) samo «apstrakcija».

Ali ako Nijemci nemaju nikakve države, oni zato imaju «ogromnu mjenicu na istinu, i ta mjenica mora da bude realizovana, isplaćena, pretvorena u zvečeći novac» (str. 5). Ova mjenica je nesumnjivo plativa u istom onom uredu u kojemu gospodin Grün plaća «cenzus», da bi «ušao u predstavnički dom čovječanstva».

Međutim, najvažnija «pozitivna» objašnjenja dobijamo o francuskoj revoluciji, o čijem «značaju» autor, odstupajući od predmeta, drži poseban «govor»; počinje s proroštvom da je suprotnost između istorijskog prava i prava na osnovu razuma vrlo važna suprotnost, jer su obadva ta prava istorijskog porijekla. Ne htijući da omalovažavamo koliko novo toliko i važno otkriće g. Grüna da je i racionalno pravo nastalo u toku istorije, mi se usuđujemo da stavimo skromnu primjebdu da bi mu jedan tihi dijalog u tihoj sobici s prvim sves-

¹ građansko društvo sam ja

kama *Buchez-ove* »*Histoire parlementaire*« mogao pokazati koju je ulogu ova suprotnost igrala u revoluciji.

Gospodin Grün, međutim, više voli da nam dade jedan iscrpan dokaz o slabosti revolucije, koji se konačno svodi na jednu jedinu, ali vrlo tešku zamjerku: da ona nije »ispitala pojam čovjeka«. Ovakav težak propust je odista neoprostiv. Samo da je revolucija ispitala pojam čovjeka, onda o devetom termidoru, o osamnaestom brimeru⁽¹⁰⁰⁾ ne bi bilo ni govora; Napoléon bi se zadovoljio činom generala, te bi, možda, pod stare dane pisao egzercirni pravilnik »s ljudskog stanovišta«. — Dalje, u vezi sa »značajem revolucije« daje nam se na znanje da se deizam u osnovi ne razlikuje od materijalizma, i objašnjava nam se zašto se ne razlikuje. Mi sa zadovoljstvom iz toga zaključujemo da g. Grün nije sasvim zaboravio svojeg Hegela. Uporedi, na primjer, Hegelovu *Geschichte der Philosophie*, III, str. 458, 459, 463. drugog izdanja. — Zatim se, isto tako radi razjašnjenja »značaja revolucije«, saopštava mnogo što o konkurenciji, od čega smo glavni dio gore predujmili, zatim se daju drugi izvodi iz Holbachovih spisa da bi se dokazalo da je on zločinstva objašnjavao državom; u ne manjoj meri »značaj revolucije« se ilustruje bogatom antologijom iz djela Thomasa Morusa *Utopia*, a *Utopia* se opet predstavlja kao djelo koje je godine 1516. proročanski, do najsitnijih pojedinosti, prikazalo ništa manje nego — »današnju Englesku« (str. 225). I, konačno, poslije svih ovih, na otprilike 36 stranica otegnutih, vues i considérants¹ dolazi konačni sud (str. 226): »Revolucija je ostvarenje makijavelizma«. Primjer za opomenu svima koji još nisu ispitali pojam »čovjeka«!

Za utjehu jadnim Francuzima, koji nisu postigli ništa sem ostvarenja makijavelizma, spušta g. Grün jednu kapljicu balzama (str. 73):

»Francuski narod bio je u 18. stoljeću Prometej među narodima, koji je nasuprot pravima bogova istakao ljudska prava.«

Ne zaustavljajmo se na tome da je francuski narod, dakle, ipak morao »ispitati pojam čovjeka«, niti na tome da on ljudska prava nije istakao »nasuprot pravima bogova«, nego nasuprot pravima kralja, plemstva i popova, ostavimo ove sitnice i u nijemoj tuzi pokrijmo svoju glavu, jer se samom g. Grünu ovdje dešava nešto »ljudsko«.

Gospodin Grün, naime, zaboravlja da je on u ranijim spisima (uporedi, na primjer, u 1. svesci »*Rheinische Jahrbücher*«⁽¹¹⁰⁾ članak *Die soziale Bewegung* itd.) izvjesno izlaganje o ljudskim pravima iz časopisa »*Deutsch-Französische Jahrbücher*«⁽¹¹¹⁾ ne samo razvodnio, »popularisao«, nego, štaviše, s pravom plagijatorskom revnošću do besmisla izmjenio. On zaboravlja da je tamo prava épicier-a², malogradanina itd. izvrgao ruglu, dok ih ovdje najednom pretvara u »ljudska prava«, prava »čovjeka«. Isto to dešava se g. Grünu na str. 251. i 252, gdje se »pravo koje je s nama rođeno i o kojemu, na žalost, nije

¹ gledišta i razmatranja — ² trgovčica, bakalina (malogradanina)

riječ», odjednom pretvara u »tvoje prirodno pravo, tvoje ljudsko pravo da iznutra djeluješ i da svoje vlastito djelo uživaš«, iako to Goethe dovodi u direktnu suprotnost sa »zakonom i pravima« koja se »kao kakva vječna bolest nasljeđuju«⁽¹¹²⁾, to jest, s tradicionalnim pravom ancien régime-a,¹ prema kojemu suprotnost čine samo »prirodna, nezastariva i neotuđiva ljudska prava« revolucije, a nipošto prava »čovjeka«. Istina, ovaj put je g. Grün morao da zaboravi svoje antedecendencije, da Goethe ne bi izgubio ljudsko stanovište.

Uostalom, g. Grün nije još sasvim zaboravio što je iz »Deutsch-Französische Jahrbücher« i drugih spisa istog pravca naučio. On, na primjer, na str. 210. definira sadašnju francusku slobodu kao »slobodu neslobodnih (!) bića (!!)«. Ovo nebiće nastalo je iz zajednice² sa str. 204. i 205. časopisa »Deutsch-Französische Jahrbücher«⁽¹¹³⁾ i preвода ovih stranica na kurentni njemački jezik sadašnjeg njemačkog socijalizma. Istinski socijalisti uopšte imaju naviku da izlaganja koja im ostanu nejasna, jer se ona ne obaziru na filozofiju i sadrže jurističke, ekonomske i druge izraze, za tili čas sažmu u jednu jedinu kratku, s filozofskim izrazima kombinovanu frazu, pa onda taj besmisao za proizvoljnu upotrebu uče napamet. Na ovaj način je juristička »zajednica« iz časopisa »Deutsch-Französische Jahrbücher« pretvorena u gornje filozofski-besmisleno »opšte biće«; političko oslobođenje, demokratija, dobilo je u »oslobođenju neslobodnih opštih bića« svoju kratku filozofsku formulu, i nju istinski socijalista može da strpa u džep, ne morajući da se boji da će mu njegova učenost pasti suviše teško.

Na str. XXVI g. Grün na sličan način eksploatira ono što je u *Svetoj porodici* rečeno o senzualizmu i materijalizmu⁽¹¹⁴⁾, kao što on mig onog spisa da se u materijalistima prošlog stoljeća, među ostalim u Holbachu, mogu naći ishodišta za socijalistički pokret sadašnjice, iskorišćava za gore spomenute citate iz Holbacha, pored njihove socijalističke interpretacije.

Predimo na filozofiju. Prema njoj g. Grün gaji temeljit prezir. On nam već na str. VII objavljuje da ga se »od sada ništa više ne tiču religija, filozofija i politika« i da on od svih njih, a naročito od filozofije, »ništa više ne zadržava osim čovjeka i za društvo sposobno socijalno biće«. Za društvo sposobno, društveno biće i gornji ljudski čovjek svakako su dovoljni da nas zbog neizbavljive propasti religije, filozofije i politike utješe. Ali g. Grün je suviše skroman. On od filozofije nije samo »zadržao« »humanističkog čovjeka« i razna »bića«, nego je i u posjedu jedne, iako zbrkane, ali ipak znatne mase Hegelove tradicije. A i kako bi bilo moguće suprotno, kad je on nekoliko godina ranije pred Hegelovom bustom u nekoliko navrata pobožno klečao? Mogao bi nas neko zamoliti da takve komične i skandalozne

¹ starog poretka — ² igra riječi: Wesen — biće, Unwesen — nebiće, Gemeinwesen — zajednica

personalije ne miješamo u to; ali sam gospodin Grün je ovu stvar povjerio štampi. Ovaj put nećemo reći gdje. Mi smo g. Grünu već toliko puta citirali njegova vrela, ne propuštajući ni glavu ni strofu, tako da i mi jednom možemo od g. Grüna da tražimo sličnu uslugu. Da mu opet odmah dademo jedan dokaz svoje uslužnosti, povjerićemo mu da je on konačno rješenje u spornom pitanju o slobodnoj volji, koje daje na str. 8, uzeo iz Fourier-ova *Traité de l'association*, odjeljak »Du libre arbitre«¹. Samo, ako je teorija o slobodnoj volji »zbunjenost njemačkog duha«, to je osobena »zbunjenost« samog g. Grüna.

Mi se konačno približavamo Goetheu. Na str. 15. gospodin Grün dokazuje da Goetheovo pravo postoji. Goethe i Schiller su, naime, ukidanje suprotnosti između »bezdjelnog uživanja«, to jest Wielanda i »djela bez uživanja«, to jest Klopstocka. »Lessing je na prvom mjestu postavio čovjeka na samog sebe«. (Da li bi g. Grün ovu akrobatsku majstoriju mogao da podražava?). — U ovoj filozofskoj konstrukciji imamo sve izvore g. Grüna. Oblik konstrukcije, osnova svega — cijelom svijetu poznata hegelovska majstorija izmirenja suprotnosti. »Na samog sebe postavljeni čovjek« — hegelovska terminologija, primijenjena na Feuerbacha. »Bezdjelno uživanje« i »djelo bez uživanja«, ova suprotnost na kojoj g. Grün pušta Wielanda i Klopstocka da izvede gornje varijacije uzeta je iz sabranih dijela M[osesa] Heßa. Jedino vrela koje nam nedostaje jeste sama istorija literature, koja o gornjim prnjama ne zna ama baš ništa, pa je stoga gospodin Grün s pravom ignorira.

Kako upravo govorimo o Schilleru, mogla bi sljedeća primjedba g. Grüna da bude na svom mjestu: »Schiller je bio sve što čovjek može da bude ukoliko nije Goethe« (str. 311). Pardon, čovjek može da bude i monsieur Grün. — Uostalom, naš autor ovdje ore s teletom Ludewiga von Baierlanda:

»Rime, ti nemaš ono čim se Napulj diči, što ti imaš njemu nedostaje;
Da se udružite, previše bi to za zemlju bilo.«⁽¹¹⁸⁾

Ovom istorijskom konstrukcijom pripremljen je Goetheov nastup u njemačkoj literaturi. »Čovjek« kojega je Lessing »postavio na samog sebe« može samo u Goetheovim rukama dalje evoluirati. Gospodinu Grünu, naime, pripada zasluga što je u Goetheu otkrio »čovjeka«, ne prirodnog, od čovjeka i žene sa zadovoljstvom i od mesa stvorenog čovjeka, nego čovjeka u višem smislu, dijalektičkog čovjeka, *caput mortuum*² u loncu u kojemu su bog otac, bog sin i bog duh sveti kalcinirani, *cousin germain*³ Homunculusa iz *Fausta* — ukratko, ne čovjeka o kojemu Goethe govori, nego »čovjeka« o kojemu g. Grün govori. Pa ko je taj »čovjek« o kojemu govori g. Grün?

¹ »O slobodnoj volji« — ² bukvalno: mrtva glava, mrtvo tijelo; prenosno: talog ili ostaci poslije nekog kemijskog procesa ili destilacije — ³ sinovac

«Nema u Goetheu ništa osim *ljudskog* sadržaja» [str. XVI]. — Na str. XXI čujemo «da je Goethe *čovjeka* prikazivao i zamišljao tako kako ga *mi danas hoćemo da ostvarimo*» — Na str. XXII: «Današnji Goethe, a to su njegova djela, jeste *istinski kodeks čovječanstva*». — Goethe je «*potpuna čovječnost*» (str. XXV). — «Goetheove pjesme su (!) *ideal ljudskog društva*» (str. 12). — «Goethe nije mogao postati nacionalni pjesnik jer je bio određen za pjesnika ljudskog» (str. 25). Ali uprkos tome, prema str. 14, *naš narod će* — dakle Nijemci — u Goetheu «*vidjeti preobraženo svoje vlastito biće*».

Ovdje imamo pravo obavještenje o «*biću čovjeka*» i pri tome se možemo osloniti na g. Grūna, tim više što je on bez ikakve sumnje najtemeljitiije «*ispitao* pojam čovjeka». Goethe prikazuje «čovjeka» upravo onako kako ga g. Grūn hoće da ostvari i, istovremeno, on njemački narod prikazuje preobraženim — prema tome, taj «čovjek» nije niko drugi nego «preobraženi Nijemac». To se svuda potvrđuje. Kako Goethe nije «*nikakav nacionalni pjesnik*», nego «*pjesnik ljudskog*», ni njemački narod nije «*nikakav nacionalni*» narod, nego narod «*ljudskog*». Stoga se na str. XVI i kaže: «Goetheove pjesme, proizišle iz života . . . nisu imale niti imaju išta zajedničkog sa stvarnošću». Baš kao ni «čovjek», baš kao ni Nijemci. I na str. 4: «Još i sada *francuski* socijalizam hoće da usreći *Francusku*, a *njemački* književnici imaju pred očima *ljudski rod*» (dok njih «*ljudski rod*» obično nema «*pred očima*», nego pred jednom prilično suprotnom stranom tijela). Tako se g. Grūn na bezbroj mjesta raduje i zbog toga što je Goethe htio da «*oslobodi čovjeka iznutra*» (na primier str. 225), dok to pravo njemačko oslobođenje još neće «*iznutra*» da dođe.

Konstatujemo, dakle, ovo prvo obavještenje: «Čovjek» je «*preobraženi Nijemac*».

Da pratimo sada g. Grūna u priznanju koje on daje «*pjesniku ljudskog*», «*ljudskom sadržaju* u Goetheu». Ono će nam najbolje otkriti ko je taj «čovjek» o kojemu g. Grūn govori. Naći ćemo da g. Grūn ovdje otkriva najskrivenije misli istinskog socijalizma, kao što on uopšte, zahvaljujući svojem prohtjevu da sve svoje drugare nadviče, biva naveden na to da u svijet rastrubi stvari koje bi ostalo društvo radije prečutalo. Da Goethea pretvori u «*pjesnika ljudskog*» njemu je, uostalom, bilo tim lakše što i sam Goethe riječi «čovjek» i «*ljudski*» obično upotrebljava u izvjesnom emfatičnom smislu. Goethe ih je, istina, upotrebljavao samo u onom smislu u kom ih je upotrebljavalo njegovo vrijeme, a kasnije i Hegel, kao što se i predikat «*ljudski*» pridavao Grcima nasuprot paganskim i hrišćanskim barbarima mnogo prije nego što su ovi izrazi preko Feuerbacha dobili svoj misteriozno-filozofski sadržaj. U Goethea, naročito, oni većinom imaju jako nefilozofsko, čulno značenje. Tek. g. Grūnu pripada zasluga što je Goethea napravio Feuerbachovim učenikom i istinskim socijalistom.

O samom Goetheu mi ovdje, naravno, ne možemo iscrpno govoriti. Upozoravamo samo na jednu stvar. — Goethe se prema nje-

mačkom društvu svojeg vremena odnosi na dvojak način. Čas se prema njemu odnosi neprijateljski; njemu odvratno njemačko društvo on nastoji da izbjegne, kao u *Ifigeniji*, i uopšte za vrijeme putovanja po Italiji; on se protiv njega buni kao Götz, Prometej i Faust; on ga, kao Mefistofel, obasipa najljućom porugom. Čas se, opet, odnosi prema njemu prijateljski, »miri« se s njim, kao u većem dijelu svojih *Zahme Xenien* i u mnogim spisima; slavi ga, kao u svojim *Maskenzüge*, čak ga brani od nadirućeg istorijskog pokreta, kao, naročito, u svim spisima gdje dođe na to da govori o francuskoj revoluciji. Nisu to samo pojedine strane njemačkog života koje Goethe priznaje nasuprot drugima koje su mu odvratne. Češće su to različita raspoloženja u kojima se on nalazi; postoji u njemu neprestana borba između genijalnog pjesnika kojemu se gadi mizerija njegove okoline i opreznog djeteta frankfurtskog savjetnika odnosno vajmarskog tajnog savjetnika, koji se osjeća prinuđenim da s njom sklopi primirje i da se na nju navikne. Tako je Goethe čas kolosalan, čas sićušan, sad prkosni, podrugljivi genije koji prezire svijet, sad, opet, pažljiv, malim zadovoljan, ograničen filistar. Ni Goethe nije bio u stanju da njemačku mizeriju pobijedi; naprotiv, ona pobjeđuje njega, i ova pobjeda mizerije nad najvećim Nijemcem najbolji je dokaz za to da se ona nikako ne može savladati »iznutra«. Goethe je bio suviše univerzalna, suviše aktivna priroda, suviše čulan da bi spas od mizerije potražio u šilerovskom bjekstvu u kantovski ideal. On je bio suviše pronicljiv da ne bi vidio da se ovo bjekstvo konačno svodi na zamjenu najobičnije mizerije zanesenom mizerijom. Njegov temperament, njegove snage, sva njegova duhovna usmjerenost upućivali su ga na praktični život, a praktični život koji je on sretao bio je mizeran. U dilemi da egzistira u životnoj sferi koju je morao da prezire, pa ipak da za tu sferu, kao jedinu u kojoj je mogao da djeluje, bude privezan, u toj dilemi se Goethe stalno nalazio, i što je bivao stariji, tim više se silni pjesnik, de guerre lasse¹, povlačio iza beznačajnog vajmarskog ministra. Mi Goetheu ne zamjeramo, à la Börne i Menzel, što nije bio liberalan⁽¹¹⁶⁾, nego što je s vremena na vrijeme mogao biti i filistar, mi mu ne zamjeramo što nije bio sposoban ni za kakav entuzijazam za njemačku slobodu, nego što je filistarskom strahu od svega tadašnjeg velikog istorijskog kretanja žrtvovao svoje povremeno uskiptjelo, pouzdano estetsko osjećanje; ne zato što je bio dvorski čovjek, nego zato što je u vrijeme kada je Napoléon čistio veliku njemačku Augijevu staju mogao sa svečanom ozbiljnošću da se bavi najsitnijim stvarima i menus plaisirs² jednog od najsitnijih njemačkih dvoraca; mi mu uopšte ne prebacujemo ni s moralnog ni s partijskog, nego ponajviše s estetskog i istorijskog stanovišta; mi ne mjerimo Goethea ni moralnim, ni političkim, ni »ljudskim« mjerilom. Mi se ovdje ne možemo upuštati u to da prikazujemo Goethea u vezi sa cijelim nje-

¹ umoran od kavgj — ² malim zabavama

govim vremenom, s njegovim literarnim obrascima i savremenicima, na njegovom razvojnog putu i u njegovom životnom stavu. Stoga se mi ograničavamo samo na to da jednostavno konstatujemo činjenicu.

Vidjećemo po kojoj su od ovih stranica Goetheova djela »istinski kodeks čovječstva«, »savršeno čovječstvo«, »ideal ljudskog društva«.

Uzmimo, najprije, Goetheovu kritiku postojećeg društva, da zatim pređemo na pozitivno prikazivanje »ideala ljudskog društva«. Pri sadržajnoj obilnosti Grünove knjige, samo se po sebi razumije da ćemo i od jednog i od drugog istaknuti samo nekoliko karakterističnih najsjajnijih mjesta.

Goethe, zaista, kao kritičar društva, čini čudesa. On »proklinje civilizaciju« (str. 34-36) upućujući joj nekoliko romantičnih prijekora što briše sve ono što je u čovjeka karakteristično, individualno. On »predskazuje svijet buržoazije« (str. 78) time što u *Prometeju tout bonnement*¹ prikazuje postanak privatne svojine. On je (na str. 229) »svjetski sudija . . . , Minos civilizacije«. Ali sve su to same bagatele.

Na str. 253. g. Grün citira *Na času katihizisa*:

»Otkuda tebi, dijete, sve to što svojim zoveš?
Samo od sebe ništa nije tu. —
Sve što je moje, to mi je od tate.
A otkud njemu, mogu li da znam?
Od djeda! A ko je njemu dao?
On je *uzeo* sam.«

Hura! grmi g. Grün iz svega glasa, la propriété c'est le vol!²[117]
— pravi Proudhon!

Leverrier sa svojim planetama neka ide kući i ustupi svoj orden g. Grünu — ovdje je nešto više od Leverrier-a, ovdje je čak nešto više od Jacksona i opijanja sumpornim eterom. Onome ko je za tolike mirne buržuje svakako uznemiravajuću Proudhonovu rečenicu o krađi sveo na bezopasne dimenzije gornjeg Goetheovog epigrama pripada samo grand cordon³ Legije časti.

»*Bürgergeneral*⁴ pravi već više teškoća. Gospodin Grün ga neko vrijeme posmatra sa svih strana, pravi, mimo običaja, nekoliko sumnjivih grimasa i zamisli se: »svakako . . . prilično plitko . . . revolucija nije time osuđena« (str. 150) . . . Stoj! Tu smo! Šta je predmet o kojemu se radi? *Lonac mlijeka*^[118], i tako: »Ne zaboravimo . . . da se ovdje opet . . . pitanje svojine postavlja u prvi plan« (str. 151).

Ako se na ulici g. Grüna budu svadale dvije žene oko jedne usoljene glave haringe, onda neka g. Grün ne šteti truda da iz svoje ružama i rezedama namirisane sobe side dolje i obavijesti ih da je i u njih »pitanje svojine ono što se postavlja u prvi plan«. Zahvalnost svih dobronamjernih ljudi biće mu najljepša nagrada.

¹ vrlo jednostavno — ² svojina je krađa — ³ velika traka — ⁴ Građanin general

Jedan od najvećih kritičkih podviga izvršio je Goethe kada je napisao *Werthera*. *Werther* nije nipošto, kako su dosadašnji čitaoci Goethea s »ljudskog stanovišta« mislili, samo sentimentalni roman.

»U *Wertheru* je ljudski sadržaj našao tako adekvatnu formu da se ni u jednoj literaturi svijeta ne može naći nešto što bi ma i izdaleka zaslužilo da stane pored njega« (str. 96). »Ljubav Wertherova prema Lotti je samo poluga, samo jedan sprovođnik tragedije radikalnog osjećanja panteizma. Werther je čovjek kojemu nedostaje kičmena kost, koji još nije postao subjekt« (str. 93). Werther se ne ubija iz zaljubljenosti, nego »zato što, kao nesrećna panteistička svijest, nije mogao da bude sa svijetom načisto« (str. 94). »*Werther* prikazuje pokvarenost društva, s umjetničkom majstorijom, on socijalna zla shvaća u njihovom najdubljem korijenu, u religiozno-filozofskom fundamentu« a ovaj »fundament« je, kako je poznato, mnogo mladi od tih »zala«, »u nejasnom, nebuloznom saznanju... Čisti, prozračni pojmovi o pravom čovječstvu« (i, prije svega, kičmena kost, gospodine Grün, kičmena kost!) »to bi bila smrt one bijede, onih crvotočnih, trulih stanja koja se zovu građanski život« [str. 95].

Evo primjera kako »*Werther* s umjetničkom majstorijom prikazuje pokvarenost društva«; on piše:

»Pustolovina? čemu mi ta luda riječ?... naši građanski, naši lažni odnosi, to su pustolovine, to su čudovišta!«⁽¹¹⁰⁾

Ovaj tužni krik sanjarskog plačljivka zbog raskoraka između građanske stvarnosti i njegovih ništa manje građanskih iluzija o ovoj stvarnosti, ovaj beživotni, na nedostatku najordinarnijeg iskustva zasnovani duboki uzdah izdaje g. Grün (na str. 84) za najoštriju kritiku društva. Štaviše, g. Grün tvrdi da je u ovim riječima izražena »očajnička životna patnja, ta bolesna težnja da se stvari postave na glavu da bi barem jednom dobile drugi izgled« (!) — najzad »izdubla sebi korito francuske revolucije«. Revolucija, gore definirana kao ostvarenje makijavelizma, ovdje se pretvara u čisto ostvarenje patnji mladog Werthera. Giljotina s Trga revolucije samo je blijedi plagijat Wertherova pištolja.

Po ovome se samo po sebi razumije da Goethe i u *Stelli*, prema str. 108, obrađuje »jedan socijalni predmet«, iako se ovdje prikazuju samo »vrlo bijedna stanja« (str. 107). Istinski socijalizam je mnogo kulantniji od našeg Gospoda Isusa. Gdje su dvojica ili trojica zajedno, nije čak ni potrebno da se oni tu nađu u njegovo ime i on je već među njima i ima »socijalni materijal«. On je, kao i njegov učenik gospodin Grün, uopšte frapantno sličan »onom dosadnom njuškalu koje se za sve brine, a da ipak ništa ne dokuči« (str. 47).

Naši čitaoci, se, možda, sjećaju pisma koje Wilhelm Meister u posljednjoj svesci svojih *Godina učenja* piše svome zetu, i u kojem se, poslije nekoliko prilično trivijalnih glosa o prednosti koju čovjek ima ako odraste u povoljnim imovinskim uslovima, priznaje superiornost plemstva nad malograđanima i sankcionira podređeni položaj

ovih posljednjih, kao i svih ostalih, kao privremeno nepromjenljiv. Samo pojedincu ima da bude omogućeno da se pod izvjesnim okolnostima postavi na isti nivo s plemstvom.^[20] Gospodin Grün na to primjećuje:

«Ono što Goethe kaže o prednostima viših klasa društva puna je istina ako višu klasu identifikujemo s obrazovanom klasom, a to je u Goethea slučaj» (str. 264).

To nam je zasad dovoljno.

Predimo na mnogo pretresanu glavnu tačku, na Goetheov odnos prema politici i prema francuskoj revoluciji. Ovdje se iz knjige g. Grūna može da nauči šta znači ne prezati ni od čega; ovdje se osvjeđoča vjernost gospodina Grūna.

Da bi Goetheov odnos prema revoluciji izgledao opravdan, Goethe mora da stoji iznad revolucije, mora da ju je on već i prije nego što je ona postojala prevazišao. Zato mi već na str. XXI saznajemo da je

«Goethe ispred *praktičnog* razvitka svojeg vremena bio tako daleko odmar kao da je bio uvjeren da se on prema njemu može odnositi samo negativno, samo odbojno.»

I na str. 84, povodom *Werthera*, koji, kako smo vidjeli, već in nuce¹ sadrži čitavu revoluciju: »Istorija stoji na godini 1789, Goethe stoji na godini 1889.« Slično mora Goethe (str. 28, 29) »čitavu galamu o slobodi da okonča u nekoliko riječi« time što već u sedamdesetim godinama štampa u časopisu »Frankfurter gelehrte Anzeigen« jedan članak koji^[21] uopšte ne govori o slobodi koju traže »bukači«, nego samo o slobodi kao takvoj, o pojmu slobode iznosi neke opšte i prilično banalne refleksije. Dalje: dok je Goethe u svojoj doktorskoj disertaciji postavio tezu da je svaki zakonodavac čak obavezan da uvede izvjestan kult, tezu prema kojoj se sam Goethe ponaša kao prema čisto misaonom paradoksu izazvanom svakojakim palanačkim frankfurtskim popovskim kavgama (što i sam gospodin Grün citira) — »student Goethe je sav dualizam revolucije i današnje francuske države odbacio kao iznošene cipele« (str. 26, 27). Izgleda da je g. Grūn naslijedio »iznošene cipele studenta Goethea« i njihovim donom pođonio čarobne čizme svojeg »socijalnog pokreta«.

Sada nam se, naravno, Goetheovi sudovi u vezi s revolucijom javljaju u jednom novom svjetlu. Sad je jasno da on koji je stajao visoko iznad nje, koji je već prije petnaest godina s njom »obračunao«, koji ju je »odbacio kao iznošene cipele«, koji ju je za cijelo stoljeće pretekao, da on nije mogao imati nikakve simpatije i da se nije mogao interesovati za jedan narod »bukača za slobodu«, s kojim je on već anno sedamdeset treće bio načisto. Sada je g. Grūnu lako. Ma kakvu banalnu nasljednu mudrost Goethe stavljao u kitnjaste distihe, ma kako on o njima filistarski ograničeno rezonovao, ma kako se on

¹ u klici

malogradanski ježio od velikog kretanja leda koje ugrožava njegov mirni pjesnički kutak, ma kako se on držao bijedno, ma kako kukavički, ma kako lakejski, Goethe ne može svoga strpljivog sholijasta izazvati na negodovanje. Gospodin Grün ga diže na svoja neumorna pleća i nosi ga kroz blato; on čak preuzima sve blato na račun istinskog socijalizma, samo da bi Goetheove čizme ostale čiste. Od *Kampanje u Francuskoj* do *Vanbračne kćeri* g. Grün (str. 133 - 170) preuzima sve, sve bez izuzetka, on pokazuje devouement¹ koji bi jednog Buchez-a mogao dirnuti do suza. I kada sve to ne pomaže, kada je blato suviše duboko, onda se upreže viša socijalna egzegeza, onda g. Grün parafrazira ovako:

»Na Francuske tužnu sudbu nek obrate pažnju silni,
Mnogo više neka o njoj razmišljaju oni mali.
Silni listom propadoše; ko od puka puk da štiti,
Jer puku je tada tiran niko drugi već puk bio.«⁽¹²²⁾

»Ko da štiti«, viče g. Grün iz svega glasa, s razmaknutim slovima, upitnikom i svim »rekvizitima tragedije radikalnog osjećajnog panteizma« [str. 93], »ko, naime, da štiti siromašnu svjetinu, takozvanu rulju, od imućne svjetine, zakonodavne rulje?« (str. 137). »Ko, naime, da štiti« Goethea od gospodina Grūna?

Na ovaj način g. Grün objašnjava čitav niz građanskih naravo- učenja iz venecijanskih *Epigrama*, koja »kao *Herkulovom* rukom dijele šamare, koji nam tek sad izgledaju opravdani pošto za sobom imamo jedno veliko i *gorko* iskustvo« (svakako, za filistra vrlo gorko) — (str. 136).

Iz *Opsade Majnca* g. Grün »ne bi ni za što na svijetu preskočio sljedeće mjesto: »Utorak... požurio sam da se *poklonim*... svome knezu, pri čemu sam imao *sreću* da princa itd. ... *svome uvijek milostivom gospodaru učinim neku uslugu*« itd.

Gospodin Grün nalazi da nije podesno citirati mjesto gdje Goethe ličnom komorniku, ličnom rogonji i ličnom podvodaču kralja Pruske², g. Rietzu, do nogu podastire svoju podaničku odanost.

Povodom *Građanina generala* i *Emigranta* saznajemo:

»Sva Goetheova antipatija prema revoluciji, kad god se ona na pjesnički način ispoljavala, vezana je za onaj vječiti bol i jad koje je osjetio vidjevši protjerane ljude sa zasluženih i dobro uređenih posjeda koje su poželjeli intriganti, zavidljivci itd. ... onu istu nepravdu pljačke. ... Njegova domaćinski čuvarna, mirna priroda pobunila se protiv povrede prava posjeda, koja je, izvršavana samovoljno, čitave mase ljudi otjerala u bjekstvo i bijedu« (str. 151).

Zapišimo odmah ovo mjesto na račun »čovjeka« čija se »mirna, čuvarna priroda« »zasluženim i dobro uređenim«, dakle, pravo rečeno, na pošteno stečenim »posjedima« osjeća tako udobno da on burne

¹ odanost — ² Friedricha Wilhelma II

talase revolucije koji takva stanja sans façon¹ splavljaju proglašava »samovoljom«, djelom »intranigata, zavidljivaca« itd.

Što g. Grün »s najčistijom radošću uživa« (str. 165) u građanskoj idili *Herman i Doroteja*, u njenim snebivljivim i starmalim palančanima, u njenim kukavnim seljacima koji s praznovjernim strahom bježe od sankilotske armije i od strahota rata, to nas prema ovome nimalo ne čudi. Gospodin Grün se

»štaviše spokojno zadovoljava tjesnogradom misijom koja se na kraju dodjeljuje . . . njemačkom narodu:

»Ne dolikuje Nijemcu da taj strašni pokret
nastavi dalje, ni da se koleba.«²⁽¹²³⁾

Gospodin Grün dobro čini što proliva samilosne suze za žrtvama teških vremenskih prilika i što u patriotskom očajanju zbog takvih udaraca sudbine diže oči k nebu. I bez toga ima dosta pokvarenjaka i izroda koji u svojim grudima ne nose »ljudsko« srce, koji radije u republikanskom logoru pjevaju Marseljezu, štaviše u Dorotejinoj napuštenoj sobičici prave i lascivne dosjetke. Gospodin Grün je poštenjak koji silno negoduje zbog bezosjećajnosti, s kojom, na primjer, jedan Hegel s visine gleda na »mirne cvijetiće«, zgažene u jurišnom hodu istorije i ruga se »litaniji privatnih vrlina skromnosti, poniznosti, čovjekoljublja i dobrotvornosti«, koja se diže⁽¹²⁴⁾ »protiv svjetskoistorijskih djela i njihovih izvršilaca«. Gospodin Grün ima u tome pravo. Za to će on na nebu, svakako, biti nagrađen.

Da »ljudske« glose o revoluciji završimo sljedećim: »Pravi komičar mogao bi sebi dopustiti da i sam *Konvent smatra beskrajno smiješnim*«, a dok se taj »pravi komičar« ne nađe, gospodin Grün daje za to potrebne instrukcije [str. 151, 152].

O Goetheovom odnosu prema politici poslije revolucije daje nam g. Grün isto tako iznenađujuća obavještenja. Evo samo jednog primjera. Mi već znamo kakvu duboko osjećajnu mržnju »čovjek« nosi prema liberalima u svom srcu. »Pjesnik ljudskog« ne može, naravno, da ode u grob, a da se s njima sasvim specijalno ne objasni, a da gospodi Welckeru, Itzsteinu i kompaniji ne prikaži jednu naročitu spomenicu. Ovu spomenicu naše »samozadovoljno njuškalo« pronalazi u sljedećem *Krotkom epigramu* (na str. 319):

»To je ipak samo staro dubre,
Ta budite pametniji!
Ne tapkajte stalno na istom mjestu,
Nego ipak idite dalje!«

Goetheov sud: »Ništa nema odvratnije od većine, jer se ona sastoji od nekoliko jakih predvodnika, od prepredenjaka koji se akomo-

¹ prosto-naprosto — ² u Goethea: wanken (gegati se), ovdje: schwanken (kolebati se)

diraju, od slabića koji se asimiliraju i mase koja za njima kaska, ne znajući ni najmanje šta zapravo hoće⁽¹²⁵⁾ — ovaj pravi malograđanski sud čiji su neznanje i kratkovidost mogući samo na terenu jedne njemačke državnice, važi za g. Grüna kao »kritika docnije« (tj. moderne) »zakonske države«. Koliko je to važno, može da se sazna, »na primjer, u ma kojoj narodnoj skupštini« (str. 268). Prema tome se »trbuh francuske Skupštine⁽¹²⁶⁾ samo iz neznanja tako odlično brine za se i za sebi ravne. Nekoliko stranica dalje (na str. 271) g. Grünu je »juljska revolucija« »fatalna«, i već na str. 34. on oštro kudi *Carinski savez*, jer taj »golom, ozeblom čovjeku krpe za pokrivanje njegove golotinje još *poskupljuje*, da bi malo ojačao oslonce prijestola (!), slobodoumne bankare« (koji, kako je poznato, u čitavom Carinskom savezu oponiraju »prijestolu«). »Gole« i »ozeble« svuda u Njemačkoj malograđani guraju naprijed, gdje samo treba pobijati zaštitne carine ili bilo koju drugu naprednu mjeru buržoazije, i »čovjek« im se, evo, pridružuje.

Kakva nam, pak, obavještenja, po g. Grünu, Goetheova kritika društva i države daje o »biću čovjeka«?

Prije svega, »čovjek«, prema str. 264, sasvim otvoreno uvažava »obrazovane staleže« uopšte, a prema visokom plemstvu gaji posebno strahopoštovanje. Ali se on zatim odlikuje jakim strahom od svakog velikog masovnog pokreta, od svake energične društvene akcije, pri čijem približavanju se ili pažljivo skriva u svoj zapećak ili, pak, kupi svoje prnje i brže-bolje bježi dalje. Dok traje, taj pokret je za njega »jedno gorko iskustvo«, a čim prođe, on se diže na proscenijum i herkulskom rukom dijeli šamare, koji mu izgledaju da tek sada ugodno pljušte, i nalazi da je čitava istorija »beskrajno smiješna«. Pri tom je on svom svojom dušom odan »zaslužnim i dobro uređenim posjedima«; uostalom, on ima vrlo »čuvarnu i mirnu narav«, malim je zadovoljan i skroman, i ne želi da u svojim malim, tihim uživanjima bude ometan bilo kakvim burama. »Čovjek voli da ostane u ograničenom« (str. 191, tako glasi prva rečenica »drugog dijela«); on ne zavidi nikome i zahvaljuje svojem stvoritelju ako ga ostave na miru. Ukratko, »čovjek«, koji je, kako smo već vidjeli, rođeni *Nijemac*, počinje postupno da u dlaku liči na *njemačkog malograđanina*.

Zbilja, na što se, po g. Grünu, svodi Goetheova kritika društva? Šta »čovjek« nalazi da zamjeri društvu? Prvo, da ono ne odgovara njegovim iluzijama. Ali su ove iluzije upravo iluzije ideologizirajućeg, naročito mladanog malograđanina — i ako malograđanska stvarnost ne odgovara iluzijama, to dolazi samo otuda što su to samo iluzije. One zato utoliko potpunije odgovaraju malograđanskoj stvarnosti. One se od nje razlikuju samo ukoliko se uopšte ideologizirajući izraz jednog stanja razlikuje od tog stanja, i stoga o njihovoj realizaciji dalje ne može biti govora. Ubjedljiv primjer za to pružaju nam glose g. Grüna o *Wertheru*.

Drugo, polemika »čovjeka« upravljena je protiv svega što ugro-

žava njemački malograđanski poredak. Čitava njegova polemika protiv revolucije — to je polemika malograđanina. Njegova mržnja prema liberalima, julske revoluciji, zaštitnim carinama, najočevidnije se ispoljava kao mržnja pritisnutog stabilnog malograđanina prema nezavisnom, progresivnom buržuju. Evo za ovo još dva primjera.

Procvat malograđanstva, kako je poznato, bilo je esnafstvo. Na str. 40. kaže g. Grün, govoreći u smislu Goethea, dakle u smislu »čovjeka«: »U srednjem vijeku povezivala je korporacija *jakog čovjeka*, štiteći ga, s drugim *jakim ljudima*«. Pred »čovjekom« su građani esnaflije onog vremena »jaki ljudi«.

Ali esnafski režim za vrijeme Goethea bio je već u propadanju, konkurencija je sa svih strana nadirala. Goethe na jednom mjestu svojih memoara, koje g. Grün na str. 88. citira, udara u strašnu kuknjavu zbog započetog truljenja malograđanstva, zbog propadanja imućnih porodica i s time povezanog raspadanja porodičnog života, popuštanja kućnih veza i drugog građanskog jada, prema kojemu se u civilizovanim zemljama odnose sa zaslužnim prezirom. Gospodin Grün, koji je u ovom mjestu nanjušio famoznu kritiku građanskog društva, ne može umjeriti svoju radost da sav njen »ljudski sadržaj« ne štampa razmaknutim slovima.

Predimo sada na »ljudski sadržaj« u Goetheu. Sada možemo brže da idemo, jer smo »čovjeku« već jednom na tragu.

Obavijestimo, prije svega, o prijatnom zapažanju da »Wilhelm Meister dezertira iz roditeljske kuće« i da u *Egmontu* »briselški građani insistiraju na privilegijama i slobodama« ni iz kakva drugog razloga nego da »postanu ljudi« (str. XVII).

Gospodin Grün je Goethea već jednom zatekao na Proudhonovim stazama. Ovo zadovoljstvo ima on (str. 320) još jednom:

»Ono što je htio, što mi svi hoćemo, da spasemo svoju ličnost, anarhiju u pravom smislu riječi, o tome Goethe govori ovako:

»A što mi se u tom novom svijetu

Anarhija tako sviđa?

Svako živi kako hoće,

I meni je tako boljes⁽¹²⁹⁷⁾ itd.

Gospodin Grün je presrećan što je pravu »ljudsku« društvenu anarhiju, koju je Proudhon prvi proglasio, a njemački istinski socijalisti usvojili akklamacijom, opet našao u Goethea. Ovaj put se on, međutim, prevario. Goethe govori o već egzistentnoj anarhiji u ovom novom svijetu, koja »je« i njemu ugodnija, i po kojoj svako živi kako hoće, tj. o nezavisnosti u društvenim odnosima, koju je povuklo za sobom raspadanje feudalnog i esnafskog sistema, dizanje buržoazije i protjerivanje patrijarhalnosti iz društvenog života obrazovanih klasa. O *budućoj* anarhiji u višem smislu, omiljenoj g. Grünu, ne može dakle već iz *gramatičkih* razloga da bude govora. Goethe ovdje uopšte ne govori o onome »što je on htio«, nego o onome što je on tu već zatekao.

Ali ipak, jedna tako mala omaška ne treba da smeta. Ta za to imamo pjesmu: *Svojina*.

»Ja znam da ništa nije moje,
Sem misli koja bi htjela
Nesmetano da leti iz duše,
I svakog povoljnog trenutka
Koji mi daje sudbina draga
Da ga uživam do kraja.

Ako nije jasno da u ovoj pjesmi »dosadašnja svojina nestaje u dimu« (str. 320), onda je g. Grünu pamet stala.

Ipak ćemo ove male egzegetske uzgredne zabave g. Grūna pre-pustiti njihovoj sudbini. Njih je i bez toga čitava legija, sve jedna neočekivanja od druge. Bolje opet da se osvrnemo na »čovjeka«.

»Čovjek voli da boravi u ograničenom«, čuli smo. Malograđanin isto tako.

»Goetheovi prvijenci bili su čisto socijalne« (tj. ljudske) »prirode... Goethe se držao najbližeg, najmanjeg, najprisnije domaćeg«. (str. 88)

Prvo što na čovjeku otkrivamo pozitivno, to je uživanje u »najmanjem, domaćem« mirnom životu malograđanina.

»Ako bismo našli jedno mjesto na svijetu«, kaže Goethe, rezimiran od strane gospodina Grūna, »da bismo na njemu sa svojim dobrima počivali, jedno polje koje bi nas hranilo, jednu kuću da bismo bili pokriveni, zar tu ne bismo imali domovinu?«

I, uzvikuje g. Grün,

kako nam je danas ta riječ kao iz duše napisana?» (str. 32)

»Čovjek« uglavnom nosi redingote à la propriétaire,¹ pa se i time pokazuje kao punokrvi epicier.²

Njemački građanin je u najboljem slučaju trenutno, u svojoj mladosti, zanesenjak slobodom, kako to svako zna. »Čovjek« ima istu osobinu. Gospodin Grün sa zadovoljstvom spominje kako Goethe u svojim poznijim godinama »nagon za slobodom«, koji se javlja još u *Götzu*, tom »proizvodu slobodnog i neodgojenog dječaka«, »proklinje, i on to, štaviše, kukavičko oporicanje in extenso³ citira (str. 43). Šta g. Grün pod slobodom zamišlja, može se vidjeti iz toga što on na istom mjestu slobodu francuske revolucije identifikuje sa Švajcercima u doba Goetheova putovanja po Švajcarskoj, dakle modernu konstitucionalnu i demokratsku slobodu sa patricijskom i esnafskom vladavinom srednjovjekovnih carskih gradova, i uz to još s pragermanskom sirovošću stočarskih alpskih plemena. Montanari Bernskog

¹ redengot vlasnika — ² malograđanin (trgovčić) — ³ opširno

gorja ne razlikuju se čak ni po imenu od montanjara Nacionalnog konventa!¹

Pošteni građanin je veliki neprijatelj svake frivolnosti i izrugivanja religiji; »čovjek« isto tako. Ako se Goethe u tom pogledu na raznim mjestima čisto građanski izražavao, g. Grün u to spada u »ljudski sadržaj u Goetheu«. I da bi se tome moglo vjerovati, g. Grün ne samo što ova zlatna zrnca skuplja nego tome dodaje još i mnogo vlastitog (str. 62), na šta se vrijedi osvrnuti, kao to da su »izrugivači religije... šupljoglavci i šmokljani« itd. I to njegovu srcu kao »čovjeku« i građaninu čini svaku čast.

Građanin ne može da živi bez »dragog kralja«, milog oca domovine. Isto tako ni »čovjek«. Stoga Goethe i ima (str. 129) u Karlu Augustu »izvrsnog kneza«. Čestiti gospodin Grün, koji se anno 1846. još zanosi »izvrsnim knezovima«!

Građanina interesuje neki događaj utoliko ukoliko direktno utiče na njegove privatne odnose.

»Čak i događaji dana bivaju Goetheu strani objekti, koji mu u njegovoj građanskoj udobnosti ili smetaju ili pogoduju, koji mu mogu da izazovu kakvo estetsko ili ljudsko interesovanje, ali nikada političko« (str. 20).

Gospodin Grün »će se, prema tome, zainteresovati za jednu stvar« ako primijeti da mu ona »u njegovoj građanskoj udobnosti ne smeta niti mu pogoduje«. Gospodin Grün ovdje najotvorenije priznaje da je za »čovjeka« glavna stvar građanska udobnost.

Faust i *Wilhelm Meister* daju gospodinu Grünu povoda za naročita poglavlja. Uzmimo najprije *Fausta*.

Na str. 116. saznajemo:

»Tek time što je ušao u trag tajni organizacije biljaka »Goethe je« doveden u stanje da svojeg humanističkog čovjeka« (ima li samo kakva puta i načina da se taj »ljudski čovjek jednom izbjegne?) »*Fausta* konačno uobličí. Jer *Faust* biva isto tako... kao i prirodnom naukom doveden na vrhunac svoje vlastite prirode(!)«

Mi smo se uvjerali kako i »humanističkog čovjeka« g. Grūna »prirodna nauka izvodi na vrhunac svoje vlastite prirode«. Vidi se kako to leži u samoj rasi.

Zatim čujemo (str. 231) da »životinjski kostur i mrtvačke kosti« u prvoj sceni znače »apstrakciju čitavog našeg života« — uopšte g. Grün postupa s *Faustom* taman tako kao da pred sobom ima otkrovenje svetog Jovana Bogoslova. Makrokozam znači »Hegelova filozofija«, koja je u vrijeme kad je Goethe pisao ovu scenu (1806) slučajno postojala samo u Hegelovoj glavi i, u najboljem slučaju, u rukopisu *Fenomenologije*, koju je Hegel u to vrijeme pisao. Šta se »ljudskog sadržaja« tiče računanje vremena?

¹ Igra riječi: »montagnard« — doslovno: brđanin. Tako su se, međutim, zvali i jakobinci, revolucionarna grupa u Konventu.

Prikaz propalog Svetog Rimskog Carstva u drugom dijelu *Fausta* g. Grün (sr. 240) smatra, bez ikakva ustručavanja, za prikaz monarhije Louis-a XIV, »čime«, dodaje on, »sami od sebe imamo konstituciju i republiku!« »Čovjek«, naravno, »ima« sve »sam od sebe«, što drugi ljudi tek naporom i radom moraju da stvore.

Na str. 246. g. Grün nam povjerava da je drugi dio *Fausta* po svojoj prirodnonaučnoj strani »postao moderni kanon, kao što je Danteova *Božanska komedija* bila kanon srednjeg vijeka«. Neka se ugledaju na to prirodnjaci, koji su u drugom dijelu *Fausta* vrlo malo tražili, i istoričari, koji su u gibelinski^[128] angažovanoj pjesmi Florentinca tražili sasvim nešto drugo, a ne »kanon srednjeg vijeka! Izgleda da gospodin Grün gleda na istoriju sličnim očima kao Goethe (str. 49) na svoju vlastitu prošlost: »U Italiji je Goethe pregledao svoju prošlost očima Apolona Belvederskog,« a te oči, pour comble de malheur¹, nemaju ni jabučica.

Wilhelm Meister je »komunista«, tj. »u teoriji, na tlu estetskog posmatranja« (!!) (str. 254).

»Na ništa je postavio stvar

I dobio cio zemni šar« (str.257).^[129]

Naravno, on ima dosta novca i svijet pripada njemu, kao što pripada svakom buržuju, a da ne treba sebi da zadaje truda da bi postao »komunista na tlu estetskog posmatranja«. — Pod auspicijama *ničega*, na što je Wilhelm Meister postavio svoju stvar, i što je, kako se na str. 256. vidi, jedno jako obimno i sadržajno »ništa«, ukida se i mamurluk. Gospodin Grün »ispija sve čaše do dna, bez mučnih posljedica, bez glavobolje«. Tim bolje za »čovjeka«, koji se sada nekažnjeno može potajno da oda piću. Dok se sve ovo ostvaruje, g. Grün u međuvremenu već otkriva počašnicu »pravog čovjeka« u rečenici: »Na ništa sam postavio stvar« — »ova će se pjesma pjevati kada se čovječanstvo uredi kako njegovom dostojanstvu odgovara«; samo što je g. Grün tu pjesmu sveo na tri strofe, i iz nje izbacio omladini i »čovjeku« neprilična mjesta.

Goethe u W[ilhelmu] M[eisteru] postavlja

»ideal ljudskog društva.« »Čovjek nije biće koje uči, već biće koje djela i koje je pijelotvorno.« »Wilhelm Meister je ovaj čovjek.« »Biće čovjeka je djelatnost«

(biće koje on dijeli sa svakom buhom) (str. 257, 258, 261).

Na kraju, roman *Srodstva po izboru*. Ovaj i onako moralni roman g. Grün moralizira još više, tako da gotovo izgleda da je njemu stalo do toga da *Srodstva po izboru* preporuči kao udžbenik prikladan za više djevojačke škole. Gospodin Grün izjavljuje da je Goethe

»pravio razliku između ljubavi i braka, i to tako što mu je ljubav bila traženje braka, a brak *nadena*, savršena ljubav« (str. 286).

¹ da bi nesreća bila potpuna

Po tome je, dakle, ljubav *traženje* »nadene ljubavi«. Ovo se dalje objašnjava tako da poslije »slobode ljubavi u mladosti« brak ima da nastupi kao »završni ljubavni odnos« (str. 287). Upravo onako kao što u civilizovanim zemljama otac najprije pusti sina nekoliko godina da se izbjesni, a onda mu, kao »završni odnos«, izabere odgovarajuću ženu. Ali dok su u civilizovanim zemljama odavno daleko od toga da u ovom »završnom odnosu« gledaju nešto što za sobom povlači moralne obaveze, dok u njima, naprotiv, muž drži metrese, a žena mu zato nabija rogove, g. Grūna opet spasava malograđanin:

»Ako je čovjek zaista imao slobodan izbor . . . ako dvoje ljudi zasniva svoju vezu na svojoj obostranoj razumnoj volji« (o strasti, mesu i krvi pri tome nema ni govora), »potreban je pogled na svijet jednog libertina¹, pa da se narušavanje ovog odnosa smatra malenkošću, nečim što ne izaziva bol i nesreću, kao što je to činio Goethe. Ali o libertinaži² u Goethea ne može biti ni govora« (str. 288).

Ovo mjesto kvalifikuje opreznu polemiku protiv morala, koju sebi g. Grūn s vremena na vrijeme dopušta. Ovaj malograđanin došao je do saznanja da se mladim ljudima mora ponešto progledati kroz prste, tim prije što upravo najpokvareniji mladići poslije toga postaju najbolji muževi. Ali, ako bi oni poslije vjenčanja učinili kakvu krivicu, za njih nema milosti, nema smilovanja; jer »za to je potreban pogled na svijet jednog libertina«.

»Pogled na svijet jednog libertina!« »Libertinaža!« Vidimo »čovjeka« pred sobom, kao da je živ, kako stavlja ruku na srce i u samozadovoljstvu uzvikuje: Ne! Ja sam čist od svake frivolnosti, od »soba i razvrata«, ja nisam nikada narušio sreću zadovoljnog braka, ja sam uvijek bio vjeran i pošten i nikada nisam poželio žene bližnjega svoga — ja nisam »libertin«!

»Čovjek« ima pravo. On nije pravljen za galantne pustolovine s lijepim ženama, on nikada nije spekulirao na zavodjenje i brakolomstvo, on, čestiti i kreposni njemački malograđanin. On je

. . . l'Épiciier pacifique,
Fumant sa pipe au fond de sa boutique;
Il craint sa femme et son ton arrogant;
De la maison il lui laisse l'empire,
Au moindre signe obéit sans mot dire
Et vit ainsi cocu, battu, content.

(Parny, *Goddam*³, chant III)⁴

¹ razvratnika — ² razvrat — ³ engleska kletva; u Francuskoj pogrdno ime za Engleze — ⁴ . . . trgovčić mirni,

Koji puši lulu u dnu svog dućana;
Strepi od žene svoje i njenog arogantnog tona;
On joj u kući prepušta punu vladu,
Na mig najmanji bez riječi je sluša
I kao rogonja živi, jadona srećna duša.

(Parny, *Goddam*, pjesma III)

Ostaje nam da učinimo još jednu primjedbu. Ako smo u gornjim redovima Goethea posmatrali samo s jedne strane, to je krivica samo g. Grüna. On uopšte ne prikazuje Goethea kao kolosa. Preko svih stvari u kojima je Goethe zaista bio velik i genijalan on ili brzo prelazi, kao na primjer preko *Rimskih elegija* Goethea »libertina«, ili ih obasipa beskrajnom bujicom trivijalnosti, što samo pokazuje da ne zna šta s njima da počne. Nasuprot tome, on s marljivošću, koja kod njega nije baš tako česta, traži sve ono što je filistarsko, malograđansko, sitničavo, sve to skuplja, svojim »literarnim« izmjenama dovodi do besmisla i raduje se svaki put kad svoju vlastitu ograničenost može da osloni na autoritet često unakažavanog Goethea.

Ni kevtanje Menzelovo, ni ograničena polemika Börneova nisu bili osveta istorije za to što ju je Goethe svaki put kad bi se s njom oči u oči sreo poricao. Ne, kao što se

»Titanija u začaranoj zemlji vila
U rukama Vratila obrela«⁽¹³⁰⁾,

tako se Goethe jednog jutra našao u rukama gospodina Grüna. Apologija g. Grüna, topla zahvalnost koju on za svaku filistarsku riječ Goetheu izmuca, to je najjetkija osveta koju je uvrijeđena istorija mogla da dosudi najvećem njemačkom pjesniku.

Ali g. Grün »može da sklopi oči sa sviješću da opredjeljenje da bude čovjek nije obrukao« (str. 248).

Naslov originala:

Deutscher Sozialismus in Versen und Prosa

Napisano krajem 1846 — početkom 1847.

Prvi put objavljeno u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, u brojevima 73, 74, 93, 94, 95, 96, 97. i 98. od 12. i 16. septembra, 21, 25. i 28. novembra, 2, 5. i 9. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 6, Marx—Engels—Verlag, Berlin 1932, str. 33—71.

Prevod s njemačkog

Friedrich Engels

Istinski socijalisti⁽¹³¹⁾

Protjeklo je više mjeseci otkako su napisani prethodni prikazi. Za to vrijeme je istinski socijalizam, koji se do sada samo pojedinačno, ovdje-ondje pojavljivao, doživio izvanredan polet. On je širom cijele domovine našao predstavnike, digao se čak do izvjesnog literarnog partijskog značenja. Još više, on se već račva u više grupa, koje su zajedničkom vezom njemačke prisnosti i naučnosti, zajedničkim stremljenjima i ciljevima čvrsto povezane, ali koje se ipak, usljed naročitog individualiteta svakog pojedinca, među sobom precizno razlikuju. Tako je »haotična svjetlosna masa«, kako to g. Grün lijepo kaže, istinskog socijalizma s vremenom prešla u »uređenu svjetlost«; ona se koncentrisala u zvijezde i sazviježda, pri čijem blagom, mirno zračećem svjetlu njemački građanin može bez brige da se preda svojim planovima za pošteno sticanje kakva malog imetka i svojim nadama u podizanje donjih narodnih slojeva.

Od istinskog socijalizma mi ne smijemo da se rastanemo a da prije toga poblize ne osmotrimo barem najrazvijenije njegove grupe. Vidjećemo da se svaka od njih, u početku se gubeći u galaksiji opšte ljudske ljubavi, usljed nastupajućeg kiselog vrenja, »istinskog oduševljenja za čovječanstvo« (kako se g. dr Lüning, sigurno kompetentan autoritet, izražava), konstituira kao zaseban pramen i odvaja se od građansko-liberalne strukture; kako zatim na socijalističkom nebu figurira kao nebula, kako ta nebula biva sve veća i svjetlija, i kako se ona konačno raspada u blještavu grupu zvijezda i sazviježda.

Najstarija, najranije samostalno razvijena grupa jeste grupa *vestfalskog socijalizma*. Zahvaljujući vrlo važnim kavgama ove grupe s pruskom kraljevskom policijom, zahvaljujući živoj težnji ovih vestfalskih naprednjaka za publicitetom, njemačka publika je imala povlasticu da cijelu istoriju ove grupe može da čita u kelnskim⁽¹³²⁾, trijerskim⁽¹³³⁾ i drugim novinama. Stoga ovdje treba da istaknemo samo najnužnije.

Vestfalski socijalizam je u okolini Bilefelda, u Teutoburškoj šumi kod kuće. U novinama su u svoje vrijeme postojali tajanstveni

nagovještaji o mističnom karakteru njegove najranije epohe. Ali je on uskoro zatim prekoračio stepen nebule; s prvom sveskom mjesečnika »Das Westphälische Dampfboot«^[31] on se otvorio i začuđenom oku pokazao čitavo jato blistavih zvijezda. Mi se nalazimo na sjeveru od ekvatora i, kako kaže jedna stara rima:

»Na sjeveru mogu se vidjeti *Ovan*, zajedno s *Bikom*
Blizanci, *Rak* i *Lav*, s *Djevicom* kao slikom.«

»Dobra štampa« je već blagovremeno tvrdila da postoje »*Djevice*»; »*Lav*« je bio isti onaj Hermann der Cherusker koji je ubrzo poslije otvaranja vestfalske nebule ostavio svoje drage prijatelje i sada kao narodni tribun^[33] iz Amerike trese prema njima svojom plavom grivom. Ne baš previše dugo poslije toga pošao je za njim Rak, »zbog neugodnih mjeničnih stvari«, čime je, doduše, vestfalski socijalizam postao udovac, ali on mirno nastavlja svoj posao. Od Blizanaca je isto tako jedan otišao u Ameriku da bi tamo osnovao koloniju; dok se on tamo negdje zagubio, onaj drugi je izmislio »narodnu privredu u njenom budućem obliku« (upor.: Lüning, *Dies Buch gehört dem Volke*, II god.)^[34] Sve ove razne figure su srazmjerno beznačajne. Važnost grupe usredsređuje se u Ovnu i Biku, ovim čisto vestfalskim zvijezdama, pod čijom zaštitom »Das Westphälische Dampfboot« sigurno siječe talase.^[35]

»Das Westphälische Dampfboot« držao se dugo vremena na mode simple¹ istinskog socijalizma. »Nije noću prolazio nijedan čas«^[36] a da on nije prolivao gorke suze nad bijedom čovječanstva. On je propovijedao evanđelje o čovjeku, o istinskom čovjeku, o istinskom stvarnom čovjeku, o istinskom, stvarnom, zbiljskom čovjeku, iz petnih žila, a te, dakako, nisu bile naročito jake. On je bio blage čudi, i više je volio rižu s mlijekom nego špansku papriku. Zato je njegova kritika imala vrlo blag karakter i radije se oslanjala na jednako milosrdne, nježne recenzente nego na nemilosrdnu, hladnu oštrinu suda koja se tu skoro bila pojavila. Ali on je imao široko srce i malo hrabrosti, pa je tako čak i bezosjećajna *Sveta porodica*^[37] našla milost pred njegovim očima. S najvećom savjesnošću obavještavao je on o bilefeldskim, minsterskim i drugim lokalnim udruženjima za uzdizanje radnih klasa. Najveća pažnja bila je posvećena događajima u bilefeldskom muzeju. A da bi vestfalski građanin i seljak saznali zašto je zvono zvonilo, u mjesečnom pregledu »Događaji u svijetu« na kraju svakog broja hvaljeni su isti oni liberali koji su u ostalim člancima tog istog broja bili napadani. Uzgred se vestfalskom građaninu i seljaku saopštavalo još i to kada se kraljica Victoria porodila, kada je u Egiptu bješnjela kuga i kada su Rusi na Kavkazu izgubili koju bitku.

Vidi se da je »Das Westphälische Dampfboot« bio časopis koji je mogao da polaže puno pravo na zahvalnost svih dobronamjernih

¹ prost način

ljudi i na zapjenušenu pohvalu g. Fr. Schnakea u časopisu »Gesellschaftsspiegel«⁽¹³⁷⁾. Bik je s blaženim zadovoljstvom redigovao po barovitom pašnjaku istinskog socijalizma. I kad bi mu cenzor ponekad zarezao u meso, on ipak nikad nije imao potrebe da uzdahne: »To je bilo najbolje mjesto!« Vestfalski Bik bio je tegleći, a ne priploдни bik. Čak se ni »Rheinischer Beobachter«⁽¹³⁸⁾ nije usuđivao ni mjesečniku »Das Westphälische Dampfboot« uopšte, ni dr Ottu Lüningu posebno, da prebaci kakav atentat na moral. Ukratko, čovjek bi mogao pomisliti da »Das Dampfboot«, pošto mu je rijeka Vezer bila zabranjena, plovi samo još mitski među zvijezde premještenom rijekom Eridan⁽¹³⁹⁾ (jer kod Bilefelda ne teče nikakva druga voda) — da je »Das Dampfboot« postigao najviši stepen ljudskog savršenstva.

Ali je u svim svojim dosadašnjim naporima »Das Dampfboot« razvijao samo najjednostavniju fazu istinskog socijalizma. Pred ljeto 1846. izišao je on iz znaka Bika i približio se znaku Ovna, ili obratno, da bismo istorijski tačnije govorili, Ovan se približio njemu. Ovaj je bio svjetski čovjek, i on je stajao sasvim na visini vremena. On je Biku objasnio kako to danas u svijetu zapravo izgleda, da su sada »stvarni odnosi« glavna stvar i da se stoga mora napraviti novi zaokret. Bik se s time savršeno saglasio i od toga trenutka »Das Westphälische Dampfboot« pruža još mnogo svečaniji prizor: mode composé¹ istinskog socijalizma.

»Ovan i Bik« su mislili da ovaj graciozni zaokret ne mogu bolje da izvedu nego štampanjem naše kritike njujorškog lista »Der Volks-Tribun«⁽¹⁴⁰⁾, koju smo mi ovom listu u rukopisu poslali i koju je on primio. »Das Dampfboot«, koji sada nije prezaao da udari na svojeg vlastitog Lava koji se nalazi daleko u Americi (mode composé istinskog socijalizma ima mnogo više smjelosti nego mode simple²), »Das Dampfboot« je, uostalom, bio dovoljno prepreden da na gornju kritiku nadoveže sljedeću primjedbu: »Ako bi neko u gornjem članku htio da uoči *samokritiku* (?) časopisa »Das Dampfboot«, mi ne bismo imali ništa protiv toga«.

Time je mode composé istinskog socijalizma dovoljno uveden, i sada se ide novim putem u najvećem galopu naprijed. Ovan, po prirodi ratoborno stvorenje, ne može se pomiriti s dosadašnjom dobroćudnom vrstom kritike; novom Ovnu predvodniku vestfalskog stada jaganjaca sijevne ratobornost kroz sve udove, i prije nego što su ga njegovi plašljiviji drugovi u tome mogli da spriječe, s oborenim rogovima nasrće on na dr Georga Schirgesa u Hamburgu. Taj dr Schirges nije kod rukovodilaca časopisa »Das Dampfboot« ranije bio baš tako loše viđen, ali se to sada promijenilo. Ubogi dr Schirges predstavlja mode simplicissimus³ istinskog socijalizma, i tu još donedavno s njim dijeljenu glupost ne opršta mu mode composé. Stoga mu Ovan

¹ složena vrsta — ² prosta vrsta — ³ najprostiju vrstu

(str. 409 - 414) nemilosrdno provaljuje zidove »Radionice«. ^[141] Uživajmo za trenutak u ovom prizoru.

Neki istinski socijalisti i soi-disant¹ komunisti preveli su na jezik njemačke građanske moralnosti briljantne Fourier-ove satire o životnim odnosima buržoazije, ukoliko su oni s tim bili ponešto upoznati. Oni su tom prilikom otkrili prosvjetiteljima i basnopiscima prošlog stoljeća već poznatu teoriju o nesreći bogataša i time dobili materijal za neiscrppljive moralne tirade. Taj dr Georg Schirges, još nedovoljno duboko posvećen u misterije prave doktrine, nije nipošto mišljenja da su »bogataši isto tako nesrećni kao i siromasi.« Stoga razjareni vestfalski Ovan predvodnik zadaje jedan žestok udarac, kakav zaslužuje čovjek kojega bi »jedan dobitak na lutriji . . . mogao da učini najsrećnijim i najzadovoljnijim čovjekom na svijetu«.

»Jest«, uzvikuje naš stoički Ovan, »ipak je, uprkos gospodinu Schirgesu, istina da posjed nije dovoljan za to da bi ljude učinio srećnim, da se jedan veliki dio naših bogataša osjeća . . . sve prije nego srećnim.« (U pravu si, čestiti Ovne, zdravlje je dobro koje se nikakvim zlatom ne može izmjeriti.) »Ako on ne mora da pati od gladi i zime, ipak ima i drugih zala« (na primjer, venerične bolesti, stalna kiša, u Njemačkoj ponekad i griža savjesti), »čijem pritušku on ne može da izbjegne«. (Naime, kome nema vijeka, tome nema lijeka.) »Jedan pogled u unutrašnjost većine porodica . . . sve gnjilo i trulo . . . Berzanskim i trgovačkim poslovima čovjek sasvim apsorbovan« (beatus ille qui procul negotiis² — čudo jedno što tom siromahu preostaje još toliko vremena da napravi nekoliko djece) . . . »srozan na to da bude rob novca« (jadnik jedan!), »žena spremna da bude besadržajna« (osim ako je u drugom stanju) »praznoglava salonska dama, ili odgajana za dobru domaćicu koja nema ni za što smisla osim za kuhanje, pranje i njegovanje djece« (govori li to Ovan još o bogatašima?), »i, u najboljem slučaju, za nekoliko društava za otrcavanje« (mi smo, kako vidimo, još isključivo na njemačkom tlu, gdje »dobra domaćica« ima najbolju priliku da se posveti onome za što »ima smisla«; dovoljan razlog da čovjek bude savršeno »nesrećan«); »pri tome obadvoje nerijetko u neprekidnom ratu između sebe . . . čak se usljed socijalnih odnosa veza između roditelja i djece često kida« itd., itd.

Najgoru patnju je naš autor zaboravio. Svaki »bogat« njemački domaćin će mu moći da rekne da bračni razdor može da postane potrebom, da se nevaljala djeca mogu ekspedirati u Bataviju, pa i zaboraviti, ali da su kradljive i neposlušne sluge nepodnošljivo i pri sve većoj demoralizaciji prostog čovjeka i žene, katkada gotovo neizbježno »zlo«.

Kada bi gospoda Rothschild, Fulchiron i Decazes u Parizu, Samuel Jones Loyd, Baring i Lord Westminster u Londonu pročitali ovaj prikaz o gorkim jadima »bogataša«, kako li bi samo oni čestitog vestfalskog Ovna sažaljevali!

¹ tobožnji — ² srećan onaj koji daleko od poslova . . . (Horacije, *Epodon*, oda II, stih I)

... »Ali pri tome, *dokazujući*« (kao što se to gore desilo) »da je pritisak naših odnosa« (naime atmosferski pritisak od 15 funti po kvadratnom palcu) »i na bogataša velik, iako ne toliki koliki na siromaha, proizlazi ono što uopšte proizlazi pri prikazivanju naših odnosa i stanja: obavještenje za svakoga ko traži da se s time upozna.« (Izgleda gotovo da pri mode composé istinskog socijalizma »proizlazi« još manje nego pri mode simple.) »Svakako, iz nezadovoljstva bogataša neće proizići nikakav prevrat u korist proletera, za to su potrebne moćnije pokretne poluge (naime, *pisaca* pera); »ni onim: 'Zagrlite se milioni, ovaj poljubac čitavom svijetu'⁽¹⁴⁸⁾ nije stvar završena; *ali* isto tako malo koristi mučiti se krparijom i palijativnim sredstvima« (valjda pokušajima izmirenja u gornjem nesrećnom domaćinstvu) »i zbog toga zaboravljati stvarne reforme.«

Veza između gornjeg »svakako« i sljedećeg »ni« i »ali isto tako malo« pruža »svakako« žalostan primjer zbrke koja zbog prelaska s jednostavnog na složeni istinski socijalizam nastaje u glavi jednog Vestfalca; »niti« će naša žalost biti manja kada na sljedećoj, 413. strani pročitamo da »u politički razvijenim zemljama postoji . . . jedno stanje bez ikakvih ograda«; »ali isto tako malo« govori za istorijska znanja vestfalskog socijalizma kada, prema istoj strani, »*egoizam* čak . . . u najsjajnije vrijeme revolucije, u vrijeme Konventa, *nije rijetko bio kažnjavan*« — vjerovatno batinama. Ipak, »mi nemamo nikakva razloga da od daljeg djelovanja »našega Ovna« očekujemo nešto bolje, pa se stoga nećemo uskoro više na nj vraćati.«

Bolje da se osvrnemo na Bika. Taj se, međutim, bavi »dogadajima u svijetu«⁽¹⁴⁹⁾, postavlja na str. 421 (u septembarskoj svesci, 1846) »samo postavljiva pitanja«, i baca se glavačke u onu politiku kojoj je, po šaljivom listu »Charivari«, gospodin Guizot dao nadimak »velika«. I ovdje je napredak prema ranijem periodu prostog socijalizma očevidan. Evo nekoliko ogleda:

Dopro u Vestfaliju glas da bi pruska vlada, usljed nestašice novca u kojoj se nalazi, lako mogla biti prisiljena da oktroira ustav. Istovremeno novine javljaju o nestašici novca na berlinskoj berzi. Naš vestfalski tegleći Bik, koji upravo u političkoj ekonomiji nije jak, tout bonnement¹ identifikuje nestašicu novca pruske vlade s potpuno drukčijom nestašicom novca berlinskih commerçants² i razvija sljedeću pronicljivu hipotezu:

... kada se možda još u ovoj godini pokrajinski staleži sazovu kao staleži Njemačke. Jer nestašica novca još uvijek je ista, izgleda da joj banka ne može da doskoči. Štaviše, tom nestašicom novca mogle bi započete i projektovane gradnje željeznica ozbiljno da budu ugrožene, u kojem slučaju bi država lako« (o sancta simplicitas!³) »mogla da bude izazvana na preuzimanje pojedinih linija« (savršeno oštroumno!), »što, opet, bez zajma nije moguće.«

Ovo posljednje je puna istina. U čestitoj Vestfaliji ljudi zbilja misle da još stoje pod očinskom vladom. Čak i naš ekstremni socija-

¹ sasvim jednostavno — ² trgovaca — ³ o blažena prostoto!

lista u mode composé pripisuje pruskoj vladi naivnost da će ona dati ustav samo zato da bi jednim inostranim zajmom pomogla berlinskoj berzi da se izvuče iz škripca — da srećne li slijepe vjere!

Ali se fini nos našeg vestfalskog teglećeg Bika na finije pokazuje u glosama o spoljnoj politici. Prije nekoliko mjeseci nanjušio je mode composé pravog socijalizma sljedeće nove pariske i londonske misterije, koje ćemo, evo, radi čitaočevog uveseljenja, saopštiti:

Septembarska sveska:

Francuska. — «Vlada je iz izborne borbe izišla pobjedonosno, kao što se drukčije nije ni moglo očekivati» (kada je uopšte kakav Vestfalac očekivao nešto »drukčije« nego što se »moglo očekivati«?). »Pa neka je i sve poluge korupcije stavila u pokret, pa neka je Henrijev atentat . . . dosta, stara opozicija (Thiers, Barrot) doživjela je značajan poraz. Ali ni gospodin Guizot neće više moći da računa na tako kompaktnu, konzervativnu partiju koja bi quand même² glasala za vladu; jer se i konzervativna partija raspala u dva dijela, u conservateurs bornés³, s listovima 'Débats' i 'Epoque', i u conservateurs progressifs³, čiji je organ 'Presse'.« (Bik samo zaboravlja da je njegovo veličanstvo gospodin Guizot u svojem govoru pred svojim biračima u Liziju⁽¹⁴⁴⁾ prvi iskoristio frazu o progresivnom konzervativizmu.) »Uopšte« (ovdje opet započinje ona gore kod Ovna već primijećena čudnovata bezveznost, »kao što se to drukčije nije ni moglo očekivati«, »apstraktno-politička partijska pitanja koja su se vrtjela samo oko toga da li će ministar biti Thiers ili, pak, Guizot« (to se u Vestfaliji zove »apstraktno-političkim partijskim pitanjima«, i tamo se još vjeruje da se do sada u Francuskoj »samo oko toga vrtjelo!«) »biće malo potisnuta u pozadinu. Nacionalni ekonomski Blanqui . . . birani su u Skupštinu, i s njima će tamo svakako« (radi poučavanja Vestfalaca) »i političko-ekonomski pitanja doći na tapet« (kakvu li samo u Vestfaliji imaju predstavu o »pitanjima« koja su do sada »tamo bila na tapetu!«) — (str. 426, 427)

Pitanje: Zašto engleska aristokratija uporno ostaje pri bičevanju vojnika? Odgovor:

»Ako ćemo da ukinemo batine, moramo postaviti drukčiji sistem regrutacije, pa i ako budemo imali bolje vojnike, biće nam potrebni i bolji oficiri (!!), koji će svoje položaje dugovati zaslugi, a ne kupovini ili protekciji. Stoga je aristokratija protiv »ukidanja bičevanja«, jer time gubi jedan novi bastion, obezbijednost svojih »mladih sinova«. Ali srednja klasa ide korak po korak za svojim preimućtvom, pa će ona i ovdje još izvojevati pobjedu.«

(Kakvi samo mitovi! Ratni pohodi Engleza u Indiji, Avganistanu itd. dokazuju da njima zasad nisu potrebni »bolji oficiri«, a engleska srednja klasa ne želi ni bolje oficire ni bolje vojnike, niti, pak, drugi sistem regrutacije, a nije joj mnogo stalo ni do ukidanja bičevanja. Ali »Das Dampfboot« od nekog vremena ne njuška ni za čim drugim nego za borbom između srednje klase i aristokratije.) (str. 428).

¹ uprkos svemu — ² ograničeni konzervativci — ³ progresivni konzervativci

Oktobarska sveska:

Francuska. — »Gospodin Thiers je izgubio svoj dugogodišnji organ 'Le Constitutionnel'; taj list, koji je kupio neki konzervativni poslanik, sada će polako i neprimjetno« (svakako samo za mode composé istinskog socijalizma »primjetno«) »biti preveden u konzervativni logor. Izgleda da je gospodin Thiers, koji je već ranije bio zaprijetio da će se, ako mu dodija, opet prihvatiti svojeg starog pera u listu 'Le National', sada zbilja kupio 'Le National'«.

(»Le Nationale« od 1830. bio je, na žalost, sasvim drukčiji, konstitucionalni i orleanistički »Le Nationale«, nego što je republikanski »Le National« od 1834, koji je Thiers anno 1846, kako kažu, »zbilja kupio«. Uostalom, u časopisu »Das Dampfboot« je izvršen jedan neodgovoran nestašluk. Neki besavjesni zlikovac i neprijatelj dobre stvari poturio je nekoliko brojeva lista »Le Corsaire-Satan«^[148], i sada »Das Dampfboot« bona fide¹ štampa kao proroštva dnevne vijesti koje figuriraju u ovom za vestfalske čitaoce nipošto dovoljno moralnom listu. Pa kako je »Das Dampfboot« i mogao da posumnja u to da jedan »Le Corsaire-Satan« ima barem toliko moralnog sadržaja i svijesti o uzvišenom zvanju štampe koliko i on sam?)

»Da li je ovim korakom gospodin Thiers prešao republikancima, to će se pokazati.«

Časni Cheruskeru, ovo »da li« ne duguješ ti listu »Le Corsaire«; cela sent la forêt teutobourgenne d'une lieue!² — Ali zato on dopušta da ga list »Le Corsaire«, koji se zauzima za slobodnu trgovinu, navede na to da on slobodnoj trgovini u Francuskoj pripisuje uspjeh i značenje koje ona ni izdaleka nema.

»Naša predskazivanja da sve industrijske zemlje moraju da idu istim putem i stignu istom cilju kao i Engleska . . . izgleda, dakle, da ipak nisu sasvim netačna, jer se sada ostvaruju. Izgleda, takode, da i mi, »nepraktični teoretičari«, stvarne odnose« (Hura!) »isto tako dobro poznajemo i bolje o njima sudimo nego »praktičari«, koji toliko vole da se šepure svojim iskustvom, svojim poznavanjem praktičnih prilika.«

Nesrećni teutoburški »teoretičari«! Vi »ne poznajete« ni »stvarne odnose« lista »Le Corsaire-Satan«! (Ove lijepe stvari nalaze se na str. 479.)

Novembarska sveska:

Francuska. — »Uzalud naučnici razbijaju glavu pitanjem otkud bi mogle da potiču tako često ponavljane poplave. Ranije su jednim naredbodavnim aktom Akademije kao uzroci zla bile posječene hučne šume po planinama, pa su onda opet zasadiwane, a zlo je ostalo isto«. (str. 522)

¹ u dobroj namjeri — ² to na milju daleko miriše na Teutoburšku šumu

»Uzalud« bi »naučnici razbijali glavu« o tome gdje je ovdje najveća besmislica: 1) Vestfalac vjeruje da u Francuskoj Akademija može da izdaje naredbodavna akta i da šume budu posječene; 2) on vjeruje da šume nisu posječene radi drveta i njegova iznosa u novcu, nego zbog poplava; 3) on vjeruje da su naučnici zbog poplava razbijali glavu; 4) on vjeruje da su šume smatrane uzrokom tih poplava, kad u Francuskoj svako dijete zna da je upravo *zatiranje šuma* uzrok tome zlu; i 5) on vjeruje da su šume opet zasađivane, dok nigdje nema toliko žalbi zbog zapuštanja i sve veće sječe šuma, pri kojoj se niko ne brine za reprodukciju, kao upravo u Francuskoj (uporedi, osim stručnih časopisa, »La Réforme«, »Le National«, »Démocratie pacifique« i druge opozicione listove od oktobra i novembra 1846). Vestfalski Bik ni u kom slučaju nema sreće. Ako ide za listom »Le Corsaire-Satan«, zapetljava se; ako, pak, ide za svojim vlastitim genijem, zapetljava se isto tako.

Istinski socijalizam na svom drugom stepenu doprinio je mnogo, kako smo vidjeli, na polju više politike. Kakav samo oštar pogled, kakva li kombinacija prema ranijim izvještajima o »dogadajima u svijetu!« Kakvo temeljito poznavanje »stvarnih odnosa«! Ali je za časopis »Das Dampfboot« najvažniji »stvarni odnos« položaj pruskih kraljevskih oficira. U njemačkoj periodičnoj štampi neizbježni lajtnant Anneke, važna diskusija u bilefeldskom muzeju o nošenju mača, iz toga nastali procesi na sudu časti itd., čine odnedavna glavni sadržaj oktobarske i novembarske sveske. A i o neostvarenom listu »Deutsche Zeitung«, o francuskom, u sedamnaestom stoljeću propalom i od Monteil-a opisanom prosjačkom kraljevstvu^[146] i o drugim jednako »stvarnim« odnosima dobijamo interesantna obavještenja. Tuda se, međutim, s vremena na vrijeme mota jedan znak množenja^[147], koji potpuno predstavlja još mode simple istinskog socijalizma i s najvećom otvorenošću pušta hrpimice sve svoje krilatice: njemačka teorija i francuska praksa treba da se ujedine *da bi se time* mogao sprovesti humanizam (str. 455-458) itd. S vremena na vrijeme izmakne Ovnu ili, čak, Biku još kakva slična reminiscencija, a da time ne bude ni najmanje narušena buržoaska harmonija »stvarnih odnosa«.

Napustimo sada gro vestfalske armije, da bismo pratili evoluciju jednog detaširanog korpusa koji se u blagoslovenom Vupertalu ušančio pod donjom suknjom jedne masivne Nemezide.^[148]

Već duže vremena je neki gospodin Fr. Schnake u ulozu *Perseja* držao pred publikom gorgonski štit^[149] časopisa »Gesellschaftsspiegel«, i to s takvim uspjehom da je zbog ovog časopisa zaspala ne samo publika nego je i ovaj časopis zaspao pred publikom. Ali naš Persej je šaljivko. Pošto je ovaj zavidni rezultat postigao, najavljuje on (posljednja sveska, posljednja strana) 1) da se »Gesellschaftsspiegel« probudio; 2) da ga je, da bi se izbjeglo otezanje, najbolje dobijati preko *pošte*. S čime on, uz popravku svojih posljednjih štamparskih grešaka, odlazi.

Već iz ovog obaziranja na »stvarne odnose« vidi se da i ovdje imamo posla s mode composé istinskog socijalizma. Znatna je, međutim, razlika između Ovna i Bika s jedne, i našeg Perseja s druge strane. Ovnu i Biku se mora dati uvjerenje da oni »stvarnim odnosima«, naime odnosima Vestfalije i Njemačke uopšte, ostaju što je moguće vjerniji. Dokaz je gornja žalosna scena s Ovnom, dokaz su dobroćudni Bikovi prikazi — koje smo gore morali preskočiti — iz njemačkog političkog života. Oni su iz mode simple naročito jednostavnu, nenašminkanu malogradanštinu, njemačku stvarnost ponijeli sa sobom na svoje novo stanovište; isticanje čovjeka, njemačke teorije itd. ostaje prepušteno svakojakim znacima množenja i drugim podređenim zvijezdama. U časopisu »Gesellschaftsspiegel« to je upravo obrnuto. Ovdje se vojskovođa Persej odriče koliko god može malogradanske stvarnosti, koju prepušta svojoj pratnji na iskorišćavanje, da bi se, vjeran mitu, vinuo u visine njemačke teorije. On prema »stvarnim odnosima« može da pokaže izvjesno potcjenjivanje tim prije što stoji na mnogo određenijem stanovištu. Ako vestfalske zvijezde neposredno predstavljaju mode composé, onda je Persej tout ce qu'il y a de plus composé en Allemagne¹. U svojem najsmelijem ideološkom letu on ipak uvijek stoji na »materijalnoj bazi«, i ova sigurna podloga daje mu neustrašivost u borbi koje će se gospoda Gutzkow, Steinmann, Opitz i druge značajne ličnosti još godinama sjećati. A »materijalna baza« našeg Perseja sastoji se uglavnom u sljedećem:⁽¹⁵⁰⁾

1) »Samo s ukidanjem materijalne baze našeg društva, privatne zarade, i čovjek će biti drukčiji« (sveska X, str. 53).

Da je mode simple, koji je ovu drevnu misao toliko puta izgovarao, samo znao to da je privatna zarada materijalna baza našeg društva, on bi bio mode composé, pa bi pod pokroviteljstvom našega Perseja mogao i dalje da vodi miran i skroman život, u punoj skrušenosti i poštenju. Ali ovako, on sam nije imao nikakve materijalne baze, pa se na njemu ispunilo ono što stoji u proroka Goethea:

Bez stražnjice kad bi bio,
Kak' bi plemić tad sjedio?⁽¹⁵¹⁾

Koliko je ova baza, privatna zarada, »materijalna«, proizlazi, pored ostalih, iz ovih mjesta:

»Egoizam, privatna zarada« (što je, dakle, identično, i prema čemu je i »egoizam« »materijalna baza«) »razara svijet principom: Svako za se« itd. (str. 53).

Dakle, »materijalna baza« koja ne »razara« »materijalnim« činjenicama, nego idealnim »principima«. — I bijeda je, kako je poznato (ako to još kome ne bi bilo poznato, objasniće mu to drugdje sam Persej), jedna strana »našeg društva«. Ali, kako saznajemo, nije »ma-

¹ sve ono što je najsloženije u Njemačkoj

terijalna baza, privatna zarada«, nego je, au contraire¹, »transcendencija bacila čovječanstvo u bijedu« (str. 54... sva tri mjesta su iz jednog članka).

Neka »transcendencija« nesrećnog Perseja što prije spase iz bijede u koju ga je »materijalna baza bacila!«

2) »Stvarnu masu ne stavlja u pokret ni ideja, nego ,dobro shvaćeni interes'... U socijalnoj revoluciji egoizmu konzervativne partije suprotstaviće se egoizam izbavljenja potrebitog naroda« (»izbavljenja potrebiti narod« koji pravi revoluciju!)... on se bori za svoj ,dobro shvaćeni interes', protiv isključivog, brutalnog interesa privatnikâ, potpomognut i nošen moralnom snagom i neumornim žarom.« (Sveska XII, str. 86.)⁽¹⁸²⁾

»Dobro shvaćeni interes« našeg »izbavljenja potrebitog« Perseja, nesumnjivo »potpomognut i nošen moralnom snagom i neumornim žarom«, sastoji se u tome da se »egoizmu konzervativne partije« suprotstavi »plemenitiji egoizam« ćutanja; jer ni on »ne stavlja ideju u pokret« a da istovremeno ne kompromituje mode composé istinskog socijalizma.

3) »Siromaštvo je posljedica svojine, koja je privatna i po svojoj prirodi isključiva!!« (XII, 79)⁽¹⁸³⁾

4) »Na koje se asocijacije ovdje misli, to se ne dâ odrediti; ali ako pisac misli na egoistične asocijacije kapitalista, onda je on zaboravio važne asocijacije zanatskih radnika protiv samovolje poslodavaca!! (XII, 80)

Persej je srećniji. Kakvu je besmislicu on htio da učini »to se ne dâ odrediti«, ali ako je mislio samo stilističku, onda on isto tako »važnu« logičku nije nipošto »zaboravio«. Prilikom asocijacije spominjemo još i to da smo na str. 84. dobili obavještenje o »asocijacijama u pravom smislu, koje dižu svijest proletera i sačinjavaju energičnu proleterku (!! zajedničku (!!!) opoziciju protiv postojećeg stanja«.

Mi smo već gore, povodom g. Grūna, govorili o navici istinskih socijalista da neshvaćena izlaganja usvajaju učenjem napamet pojedinih rečenica i krilatice. Mode composé razlikuje se od mode simple samo masom takvih zaloga koji su do njega stigli nekim potajnim putem i koje je stoga na brzinu i neprobavljene progutao, i masom strašnih grčeva u stomaku koje su mu takvi zaloga izazvali. Vidjeli smo kako Vestfalci podriguju kad god se pomenu riječi »stvarni odnosi«, »političko-ekonomska pitanja« itd., kako se neustrašivi Persej muči s »materijalnom bazom«, s »dobro shvaćenim interesom«, s »proleterском opozicijom«. Ovaj posljednji vitez organa »Gesellschaftsspiegel« nosi sa sobom još i »feudalizam novca«, radi proizvoljne upotrebe, mada bi bolje bilo da ga je ostavio njegovom začetniku Fourier-u. On pri toj krilatici misli tako malo da (XII, str. 79) tvrdi da ovaj feudalizam »umjesto feudalne aristokratije stvara aristokratiju posjeda«,

¹ naprotiv

prema čemu dakle 1. »feudalizam novca«, tj. »aristokratija posjeda«, »stvara sama sebe i 2. »feudalna aristokratija« nije bila »aristokratija posjeda«. Zatim on misli (str. 79) da su »feudalizam novca« (tj. bankara, koji, ako ćemo da ostanemo u slici, *manje kapitaliste* i industrijalce ima za vazale) i »feudalizam industrije« (koji proletere ima za vazale) »jedno«.

Na »materijalnu bazu« se neusiljeno nadovezuje još i sljedeća pusta želja »Spiegelova« viteza, koja podsjeća na radosnu nadu Vestfalaca da će francuski Poslanički dom pročitati za pouku njima, Teutoburžanima, kurs iz političke ekonomije:

»Samo moramo primijetiti da iz poslatih nam brojeva (njujorškog) lista ‚Volks-Tribun‘ do sada nismo saznali gotovo ništa o *trgovini* i *industriji* Amerike . . . Odsustvo *poučnog* saopštenja o industrijskim i političkoekonomskim uslovima Amerike, od kojih *ipak* (zar?) »socijalna reforma uvijek polazi« itd. (X, str. 56).

»Der Volks-Tribun«, list koji u Americi želi da vrši direktno popularnu propagandu, ne prekoričeva se, dakle, zato što naopako započinje svoj posao, već zato što propušta da časopisu »Gesellschaftsspiegel« da »poučna saopštenja« o stvarima s kojima, onako kako je ovdje potrebno svakako nema ni najmanje veze. Otkako je uhvatio »materijalnu bazu«, s kojom ne zna šta da radi, Persej od svakog traži da mu je razjasni.

Osim toga, Persej nam još priča da konkurencija uništava situaciju srednju klasu, da je »luksuz u odjeći . . . od *teških* materija . . . vrlo neugodan« (XII, str. 83 — Persej, izgleda, vjeruje da odijelo od atlasa teži koliko i oklopna košulja) i još druge slične stvari.

A da u našem čitaocu ne bi ostalo nimalo sumnje u to kakva je »materijalna baza« predstavâ našeg Perseja, u X, str. 53, stoji:

»Gospodin Gutzkow bi dobro učinio da se prvo upozna sa *njemačkom* društvenom naukom, da mu se ne bi na putu ispriječila sjećanja na zabranjeni francuski komunizam, Babeufa, Cabet-a,«

i na str. 52:

»*njemački* komunizam hoće da prikaže društvo u kome su *rad* i *uživanje* identični i više nisu jedno od drugoga odvojeni *spoljnom nagradom*.«

Gore smo vidjeli u čemu se sastojе kako »njemačka društvena nauka« tako i samo društvo koje treba »prikazati«, i pri tom se nismo našli baš u najboljem društvu.

Što se tiče drugova »Spiegelova« viteza, oni »prikazuju« vrlo dosadno »društvo«. Neko vrijeme oni su se bili odlučili da izigravaju providenje njemačkog građanina i seljaka. Bez znanja i volje časopisa »Gesellschaftsspiegel« nije pao nijedan krovopokrivač s krova, niti ijedno dijete u vodu. Na sreću lista »Dorfzeitung«, kojemu je ova konkurencija počela da biva opasna, družina »Spiegela« uskoro je napustila ovu zamornu djelatnost; jedan za drugim zaspali su od umora.

Uzalud su bila pokrenuta sva sredstva da bi ih prodrmla, da bi listu donijela novu životnu krv; skamenjujući uticaj gorgonskog štita ispoljio se i na saradnicima; na kraju je naš Persej sa svojim štitom i svojom »materijalnom bazom« stajao usamljen, »među leševima jedina osjećajna gruda«^[164], nemogućni struk masivne Nemezide se razbio i — »Gesellschaftsspiegel« je prestao da egzistira.

Mir prahu njegovu! Napravimo, međutim, jedan zaokret i potražimo na nekom obližnjem mjestu sjeverne polukugle neku drugu, svjetliju zvijezdu. Sa svijetlim repom blista prema nama Ursa Major, *Veliki Medvjed* ili Ursa Major Püttmann, koji se zove i Sedmozvježđe, jer uvijek nastupa usedomoro kako bi ostvario dvadeset potrebnih tabaka^[165]. Valjan junak! On se, pošto mu je četvoronožni položaj na nebeskoj karti dodijao, konačno uspravio stavši na stražnje noge, naoružao se kako je napisano: Onda obucite se u uniformu karakera i ešarpu ubjedena; pričvrstite na ramena epotele bombastičnosti, predite na trorogi šešir oduševljenja i ukasite svoje muške grudi ordenkim krstom požrtvovanja trećeg reda; budite opasani mačem tiranske mržnje i u čizmama da biste vodili propagandu sa što manje proizvodnih troškova. Tako opremljen, izlazi naš Major pred svoj bataljon, izvlači mač, komanduje: mirno! i drži sljedeći govor:

Vojnici! Odozgo, s onog izdavačkog prozora gleda na vas četrdeset lujdora! Osvrnite se oko sebe, vi, junački branioци »totalne društvene reforme«, vidite li sunce? To je sunce Austerlica koje nam, vojnici, objavljuje pobjedu!

»Svijest da se borimo samo za siromašne i odbačene, za iznevjerene i očajne, daje nam hrabrost i neustrašivost da izdržimo do kraja. Nije nimalo *polovično* ono što branimo, nije nimalo *nejasno* (nego, štaviše, totalno konfuzno) »ono što hoćemo; i stoga smo odlučni i, uprkos svemu, *narodu, potlačenom narodu* zauvijek vjerni!« (»Rheinische Jahrbücher«, II sveska, predgovor.)

Mirno! O desno rame! Pozdrav! Živio novi društveni poredak koji smo mi prema Babeufu ispravljen donijeli u 14 poglavlja i 63 ratna propisa!

»Najzad je, dakako, svejedno da li će biti baš onako kako smo mi naveli, ali će biti drukčije nego što neprijatelj misli, drukčije nego što je do sada bilo! Sve infamne institucije koje su nitkovskim radom u toku stoljeća bile stvorene na pro-past naroda i ljudi propašće!« (»Rheinische Jahrbücher« II, 240.)

Sto mu bogova! Mirno! Pozdrav! Nalijevo! — K nozi! Na mjestu voljno! Mirno! — Ali medvjed je po prirodi prava germanska životinja! Pošto je ovim svojim govorom izazvao burno odobravanje i tako izvršio jedno od najsmjelijih djela našeg vijeka, on sjede kod kuće i izli svoje meko, ljubavi puno srce u jednoj dugoj, ganutljivoj elegiji o »licemjerstvu« (»Rheinische Jahrbücher«, II, 129-149). U našem gnjilom, u duši i tijelu razjedenom vremenu ima, na žalost, individua koje u grudima ne nose žarko, osjetljivo srce, kojima nikad

u oku nije zablistala suza saosjećanja, nikad kroz njihovu pustu lubanju nije sijevnula zvučna munja sjajnog oduševljenja za čovječanstvo; čitaocē, nađeš li jednog takvog, o, daj mu da pročita »Licemjerstvo« Velikog Medvjeda, i on će plakati, plakati, plakati! Ovdje će on vidjeti kako je bijedan, jadan i ogoljen, jer, bio on teolog, jurista, medicinar, državnik, trgovac, metlar ili ključar loža, ovdje će za svaki stalež naći apartno otkriveno njegovo apartno licemjerstvo. Ovdje će vidjeti kako se licemjerstvo svuda ugnijezdilo i kako je naročito »licemjerstvo jurista jedno teško prokletstvo«. Ako ga ovo ne navede na pokajanje i obraćanje, onda nije zaslužio da bude rođen u vijeku Velikog Medvjeda. Zaista, čovjek bi morao da bude kakav poštēni, kakav, kako Englezi kažu, »nesofisticirani« medvjed, pa da tako na svakom koraku nanjuši licemjerstvo opakog svijeta. Kamo se god obrne i okrene, svuda Veliki Medvjed udara na licemjerstvo. Njemu je kao i njegovom prethodniku u pjesmi *Lilis Park*:^[156]

•Jer ah! stojim li tako na uglu	I jurim donekle natrag,
Pa izdaleka čujem brbljanje	I osvrnem se,
I vidim šljokice i lelujanje,	I gundam,
Ja se okrenem,	I opet donekle trčim,
I gundam,	I konačno se opet okrenem.»

Naravno, jer kako bi čovjek u ovom našem iz osnova pokvarenom društvu mogao da izbjegne licemjerstvo! Ali to je žalosno!

•Svako može da bude ogovarač, samodopadljiv, perfidan, maliciozan i sve drugo, jer je pronađena *prikladna forma*« (str. 145).

Čovjeku zaista dođe da očajava, naročito ako je Ursa Major!

A »na žalost! i porodica je uprišana lažju... i nit laži provlači se posred srijede porodice i nasljeđuje se s koljena na koljeno.«

Kuku, triput kuku domaćinima njemačke domovine!

•Onda najednom počē da bijesni,
I moćni duh iz nozdrva frkće,
To priroda unutrašnja divlja« –

i Ursa Major se opet propinje:

•Prokleta sebičnosti! Kako strašno lebdiš nad glavama ljudi! S tvojim crnim krilima... s tvojim ostrim graktanjem... Prokleta sebičnosti!... Milioni i milioni ubogih robova... plačući i jecajući, kukajući i jadikujući... Prokleta sebičnosti!... Prokleta sebičnosti!... Bagra Balovih sveštenika... Kužni duh... Prokleta sebičnosti!... Čudovište sebičnosti...« (str. 146-148).

•Kostriješim svoju čekinjavu šiju,
Nenavikao da služim.
Ruga mi se svako dotjerano drvce!

Ja bježim od bowlinggreena,¹
 Od krasne glatko pokošene trave;
 Šimšir mi se ruga,

.....
 Satirem se radom, kad sam dovoljno iznuren,
 Tad legnem pored vještačkih kaskada,
 I grickam, plačem, polumrtav ležim,
 I ah! moju muku ne čuje niko,
 Osim porcelanskih Oreada!*

Ali najveće »licemjerstvo« čitave te jeremijade leži u tome što se takav pokajnički psalam, napabirčen od plitkih literatskih fraza i sjećanja iz romana, izdaje kao prikaz »licemjerstva« u današnjem društvu i što se pravi da zbog ovog bauka, u interesu napaćenog čovječanstva, silno pada u vatru.

Ko se barem donekle snalazi na nebeskoj karti, zna da se Ursa Major tamo nalazi u intimnom razgovoru s izvjesnom individuom dosadnog izgleda koja na konopcu vodi više hrtova i zove se *Volar*.⁽¹⁵⁷⁾ Ovaj razgovor se reprodukuje na zvjezdanom nebu istinskog socijalizma, na str. 231 - 256. publikacije »Rheinische Jahrbücher«, II sveska. Ulogu Volara preuzima isti onaj gospodin Semmig o čijem je članku *Socialismus, Communismus, Humanismus* gore već bilo govora². Mi se nalazimo kod njega u *saksonskoj grupi*, u kojoj je on najplemenitija zvijezda, zbog čega je i napisao sveščicu pod naslovom *Saksonske prilike*. O ovoj sveščici je Ursa Major na navedenom mjestu promumlao nešto o svom zadovoljstvu i s »iskonski jakim uživanjem«⁽¹⁵⁸⁾ recitirao iz nje čitave stranice. Ovi citati su dovoljni da karakteriziraju čitavu knjižicu, a dobrodošli su utoliko više što se inače Volarovi spisi ne mogu dobiti u inostranstvu.

Iako se Volar u svojim *Saksonskim prilikama* s visina svoje spekulacije spustio na »stvarne odnose«, on ipak, sa cijelom svojom saksonskom grupom, kao već i Ursa Major, dušom i tijelom pripada »prostoj vrsti« istinskog socijalizma. Mode composé je uopšte s Vestfalcima i družinom u »Spiegelu«, specijalno s Ovnom, Bikom i Persejem, iscrpen. Stoga nam saksonska grupa i sve sljedeće grupe pružaju samo dalji razvoj gore već karakteriziranog prostog istinskog socijalizma. Volar, kao građanin i opisivač njemačko-konstitucionalne uzor-države, pušta, prije svega, jednog od svojih hrtova na *liberale*. U ovu zapjenušenu filipiku ne treba da se upuštamo, tim manje što ona, kao i sve slične tirade istinskog socijalizma, nije ništa drugo nego plitko *po-njemčavanje* kritike istog predmeta od strane francuskih socijalista. Volaru se dešava upravo ono što i kapitalistima; on posjeduje, da se poslužimo njegovim vlastitim riječima, »od radnika« Francuske i njihovih literarnih predstavnika »stvorene proizvode usljed *sljepog nas-*

¹ travnati teren za kriket — ² Vidi u 6. tomu ovog izdanja.

sljedstva stranih kapitala« (»Rheinische Jahrbücher«, II, 256). On ih nije čak ni ponjemčio, jer su to već drugi učinili (upor. »Deutsches Bürgerbuch«^[159], »Rheinische Jahrbücher« I, itd.) On je samo ovo »slijepo nasljedstvo« povećao nekim ne samo njemačkim nego i specijalno saksonskim »slijepočama«. Tako on misli (ibid., str. 243) da su se liberali zalagali »za javni sudski postupak da bi u sudskim dvoranama mogli deklamirati svoje retorske egzercicije!« Volar, dakle, uprkos svojem bijesu na buržuje, kapitaliste itd., ne vidi njih toliko u liberalima, nego u njihovim slugama, *advokatima*.

Značajan je rezultat oštroumnih istraživanja našeg Volara o liberalizmu. Još nikada nije pravi socijalizam tako odlučno izrazio svoju reakcionarnu tendenciju:

»Ali vi... proleteri... koji ste ranije dopustili da vas ta liberalna buržoazija povede za sobom i navede na tumulte (sjetite se 1830. godine), budite oprezni! Ne pomažite je u njenim nastojanjima i borbama... pustite je da ih ona sama izvojuje, što oni... samo u svojem interesu započinju; ali prije svega, *ne učestvujte nikada u političkim revolucijama*, koje uvijek potječu samo od nezadovoljne manjine, koja bi, sama vlastoljubiva, htjela da obori vladajuću silu i prisvoji vlast!« (str. 245 - 246).

Na zahvalnost kraljevsko-saksonske vlade Volar polaže najzasnovanije pravo — »Rautenkron«^[160], to je najmanje čime ga ona može nagraditi. Da se mislilo na to da proletarijat posluša njegov savjet, egzistencija feudalno-malograđansko-birokratske uzor-države Saksonije bila bi na dugo vreme osigurana. Volar sanja da ono što je za Francusku i Englesku, gdje *vlada* buržoazija, dobro, mora biti dobro i za Saksoniju, gdje ona još pozadugo neće vladati. Uostalom, koliko malo proletarijat, čak u Engleskoj i Francuskoj, može da ostane ravnodušan prema pitanjima koja su, svakako, na prvom mjestu u interesu buržoazije ili, pak, jedne njene frakcije, to Volar može svakodnevno da čita u tamošnjim proleterskim listovima. U takva pitanja spadaju u Engleskoj, među ostalim, ukidanje državne crkve, takozvani *equitable adjustment*¹ nacionalnog duga i direktno oporezivanje, a u Francuskoj proširenje prava glasa na sitnu buržoaziju, ukidanje gradskih trošarina itd.

Konačno je onda sva ta saksonska »slavljena slobodoumnost samo luk i voda... prepiranje oko riječi« ne zato što se time ništa ne sprovodi i buržoazija ni korak ne napreduje, nego što »vi«, liberali, »time ipak ne možete bolesno društvo iz osnova izliječiti« (str. 249). Što oni, kada društvo čak i ne smatraju bolesnim, još manje mogu.

O ovome dosta. Na str. 248. pušta Volar drugog jednog, ekonomskog hrta.

U Lajpcigu... »su nastali čitavi *novi* dijelovi grada« (Volar zna dijelove grada koji *ne* »nastaju« *novi*, nego odmah u samom početku »nastaju« kao »*stari*«).

¹ pravedno izravnjanje

«Ali se pri tome u *stanovima* ispostavio jedan težak nesrazmjer, jer nema stanova po jednoj (!) srednjoj cijeni. Svaki novograditelj udešava svoju kuću zbog visoke kamate (! treba da stoji »zbog visoke kirije«) samo za velika domaćinstva; već zbog nedostatka stanova na drugom mjestu mnoga je porodica prisiljena da pod kiriju uzme stan veći nego što joj treba i nego što može da ga plati. Tako se gomilaju dugovi, zabrane, mjenični zatvori i sl.» (Ovaj »!« zaslužuje još jedan »!«) »Ukratko, srednji stalež ima da bude formalno istismut«.

Da se čovjek divi primitivnoj gluposti ovog ekonomskog hрта! Volar vidi da će sitna buržoazija prosvijećenog grada Lajpciga biti na jedan za nas vrlo zabavan način upropaštena. »U našim danima, kada se sve razlike u vrsti brišu« (str. 251), morao bi i ovaj fenomen da ga obrađuje; ali ga on, naprotiv, rastužuje i daje mu povoda da mu potraži uzroke. On ove uzroke vidi u maliciji građevnih špekulanata, koji idu na to da svakog krojača i obučara, uz naplatu pretjerane kirije, usele u palatu. Lajpciški »novograditelji«, kako nam to Volar u savršeno nespretnom i zbrkanom saksonskom jeziku — njemački jezik to nije — objašnjava, s prezrenjem gledaju na sve zakone konkurencije. Oni grade stanove skuplje nego što su njihovim zakupcima potrebni, oni se ne ravnaju prema stanju na tržištu, nego prema »visokoj kamati«; i dok bi svuda drugdje to imalo za posljedicu da oni moraju svoje stanove davati pod kiriju ispod cijene, u Lajpcigu njima polazi za rukom da tržišta potčine svojem vlastitom bon plaisir¹ i da zakupce prisile da visokom zakupninom upropaštavaju sami sebe! Volar je jednog komarca držao za magarca, trenutani nesrazmjer između ponude i potražnje na tržištu kuća za permanentno stanje, čak za uzrok propasti sitne buržoazije. Saksonskom socijalizmu treba ipak slične bjedastoće opraštati sve dotle dok on još »vrši jedno djelo koje je dostojno čovjeka i zbog kojega će ,ga' ljudi blagosiljati« (str. 242).

Mi već znamo da je istinski socijalizam veliki hipohondar. Čovjek bi se, međutim, mogao ponadati da će Volar, koji je u prvoj svesci »Rheinische Jahrbücher« pokazao tako ljubaznu smjelost suda, biti slobodan od te bolesti. Ali nipošto. Volar (na str. 252-253) pušta sljedećeg cvilećeg hrtića i time dovodi u ekstazu Ursam Majorem:

»Drezdensko gadanje ptica... narodna svečanost, i tek što smo nogom stupili na livadu, već nam u susret jadikuju vergli slijepaca, koje konstitucija ne čini sitnim... već se gadimo komedijaštva ,umjetnika' koji iščašavanjima svojih udova zabavljaju društvo, čiji je sam poredak iskrivljen i iščašen«.

(Ako se kakav igrač na konopcu postavi na glavu, to za Volara označava današnji naopaki svijet; mistički smisao premetanja jeste bankrot; tajna plesa između jaja jeste karijera pravog socijalističkog književnika, koji se, uprkos svim »iščašavanjima«, s vremena na vrijeme oklizne i žumancem uprlja čitavu svoju »materijalnu bazu«;

¹ nahodjenju

vergl znači konstituciju, koja čovjeka ne čini sitim, drombulje znače slobodu štampe, koja ne čini sitim, starudarnica znači istinski socijalizam, koji isto tako ne čini čovjeka sitim. Zadubljen u ovu simboliku, Volar prolazi uzdišući kroz gungulu i dotjera tako do ponositog osjećanja, kao već gore Persej, da je »među maskama on jedini s osjećajnim grudima.«)

»A tamo pod šatrama, tamo se gazde bordela bave svojim bestidnim poslom« (slijedi jedna duga tirada o)... »prostituciji, kužnoj gnusobi, koja je posljednji plod ovog našeg sadašnjeg društva« (ne uvijek posljednji, doći će možda naknadno još jedno vanbračno dijete)... »Čitave priče mogao bih da pričam kako jedna djevojka stranom čovjeku pred noge«... (slijedi priča)... »ja bih mogao čitave priče da pričam, ali ne, neću« (on ih je, naime, već ispričao)... »Ne, ne optužuje ona uboge žrtve bijede i zavodenja, ali ona ide pred sud: drske podvođače... ne, ni njih ne! Šta oni rade drugo nego što i drugi rade, oni trguju, gdje svi trguju« itd.

Time je istinski socijalista svalio svu krivicu sa svih individua i oborio je na neprikosnoveno »društvo«. *Così fan tutti*⁽¹⁶¹⁾ — radi se, najzad, samo o tome da čovjek s čitavim svijetom ostane u prijateljstvu. Karakterističnu stranu prostitucije, da ona, naime, predstavlja najočevidniju, direktno na tijelo usmjerenu eksploataciju proletarijata od strane buržoazije, stranu gdje »djelotvorni bol srca« sa strane 253. sa svojim moralnim prosjačkim juhama bankrotira i gdje počinje strast, osvetoljubiva klasna mržnja, ovu stranu istinski socijalizam ne poznaje. On, naprotiv, u prostitutkama oplakuje sitničarke i sitne zanatlijske, u kojima ne može više da se divi »remek-djelu stvaranja«, »cvjetnim čašicama ispunjenim mirisima najsvetijih i najsladnih čuvstava«. *Pauvre petit bonhomme!*¹

Cvijet saksonskog socijalizma je jedan mali nedjeljni listić, zvan »Veilchen. Blätter für die harmlose moderne Kritik«⁽¹⁶²⁾, urednik i izdavač G. Schlüssel u Baucenu. »Veilchen« »ljubičice« su, dakle, u osnovi primule. Ove blage cvjetice prikazuje u listu »Trier'sche Zeitung« (12. januara ove godine) jedan lajpciški dopisnik, koji takođe spada u to društvo, na sljedeći način:

»U listu »Veilchen« možemo da pozdravimo napredak, razvoj u saksonskoj lijepoj literaturi; koliko je taj list mlad, toliko on pregalački posreduje između starog saksonskog političkog polutanstva i socijalne teorije sadašnjosti.«

»Staro saksonsko polutanstvo« ovim velikim Saksoncima nije još dovoljno raspolučeno, oni moraju još jednom da ga raspolute, ukoliko u njemu »posreduju«. Do krajnosti »bezazleno!«

Mi smo od ovih ljubičica vidjeli jednu jedinu; ali

»Pognuta, skromna i nepoznata

Bježe to krasna ljubičica.«⁽¹⁶³⁾

¹ Jadni čovječuljak!

Prijatelj Volar u ovom broju — prvom od 1847 — stavlja »bezazalnim modernim« damama, u znak poštovanja, pred noge nekoliko ljupkih malih stihova. Tu se, među ostalim, kaže:

»I čak ženâ nježna srca
Ljute mržnje krasi trn« —^[164]

figura čija će smjelost, međutim, svakako ukrasiti »nježno srce« našeg Volara »trnom« griže savjesti.

»Ne žare se samo od ljubavnih šala« —

da nije Volar — koji bi, istina, »mogao pričati priče«, ali »meće« da ih priča, jer ih je već *ispričao*, koji ne govori ni o kakvom drugom »trnu«, nego samo o »trnu ljute mržnje« — da nije taj pristojni i obrazovani čovjek zaista u stanju da »lijepo obraze« žena i djevojaka »dvosmislenim ljubavnim šalama užari«?

»Ne žare se samo od ljubavnih šala,
Gore od svijetle strasti za slobodom
Od svete strasti, lijepi obrazi
Koji kao ruže ljupko blistaju.«

Žar »strasti za slobodom« mora, svakako, da se jednom čednijom, moralnijom, »svjetlijom« bojom razlikuje od tamnocrvenog žara »ljubavnih šala«, naročito za jednog čovjeka kao što je Volar, koji »trn ljute mržnje« prema tiranima može da razlikuje od svih drugih »trnova«.

»Ljubičice« nam istovremeno daju priliku da se upoznamo s jednom ljepoticom čije »nježno srce krasi trn ljute mržnje« prema tiranima i čiji »lijepi obrazi gore od svijetle strasti za slobodom«. *Andromeda* zvjezdanog neba istinskog socijalizma (gospodica Louise Otto), sapeta, na stijenama protivprirodnih odnosa prikovana moderna žena, oko koje buče talasi zastarjelih predrasuda, pruža nam, naime, jednu »bezazlenu modernu kritiku« pjesničkih djela Alfreda Meissnera.^[165] Čudnovat je, ali dražestan prizor kako se ovdje zapjenušeno oduševljenje bori s nježnom stidljivošću njemačke djevojke, oduševljenje »kraljem pjesnika«, koji izaziva treptaje najdubljih žica ženskog srca i iz njih izvlači tonove poštovanja, koji graniče s dubljim i nježnijim osjećajima, tonove koji su u svoj svojoj nevinosti iskrenosti pjesniku najljepša nagrada. Slušajte u svoj svojoj naivnoj izvornosti ova laskava priznanja jedne djevojačke duše, kojoj je još mnogo što u ovom opakom svijetu ostalo tamno. Slušajte i ne zaboravite da je čistom čovjeku *sve* čisto:

Jest, »duboku prisnost koja iz Meissnerovih pjesama zrači možemo samo osjetiti, ali nju ne možemo prikazati onima koji za to nisu sposobni. Ove pjesme su zlatni odsjaj onih žarkih plamenova koje pjesnik žrtvujući na oltaru slobode u svetištu svojeg srca razbuktava, one su odsjaj pri čijem se bljesku sjećamo Schillerovih riječi da potomstvo preskače preko književnika koji se sav svodi na svoja

djela — mi osjećamo da je *sam* ovaj pjesnik nešto više nego što su njegove «lijepe pjesme» (sasvim sigurno, gospodice Andromeda, sasvim sigurno!), «da u njemu ima nešto *neizrecivo*, „*nešto izvan glume*“^[166] kako veli Hamlet. «(O, ti, anđele jedan punoslutni!^[167]). «Ovo nešto je ono što tolikim novim pjesnicima nedostaje, na primjer, baš sasvim Hoffmannu von Fallerslebenu i Prutzu» (da li je to zaista tako?), «djelom i Herwegh-u i Freiligrath-u, ovo *nešto* — možda je to duh.»

Možda je to Volarov «*trn*», lijepa gospodice!

«Pa ipak», kaže se u istom tom članku, «kritika ima svoju dužnost — ali mi kritika izgleda suviše *drvena* prema jednom takvom pjesniku!»

Kako djevičanski! Zaista, jedna mlada, čista djevojačka duša mora da «izgleda sebi vrlo *drvena*» prema pjesniku koji je u posjedu jednog ovako čudnog «*Nešto*».

«Čitamo sve dalje i dalje, do posljednjeg stiha, koji neka nam svima ostane postojano u sjećanju:

«I najzad on će ipak doći,
Taj dan . . .
Onda će sjedjeti narodi, s prepletenim rukama,
Kao *djeca* pod velikim nebeskim svodom!
I opet će se jedna čaša, jedna čaša vinuti uvis,
Čaša *ljubavi* na međunarodnoj gozbi *ljubavi*.»

S ovim gospodica Andromeda zapada u neko vrlo značajno ćutanje, «kao kakvo dijete prepletenih ruku». Čuvajmo se da je ne uznemirimo!

Poslije ovoga će naši čitaoci biti željni da toga «kralja pjesnika» Alfreda Meissnera i njegovo «*Nešto*» bliže upoznaju. On je *Orion* zvjezdanog neba istinskog socijalizma i, zaista, on svoj položaj ne bruka. Opasan sjajnim mačem poezije, ogrnut «plaštom svoga jada» (str. 67. i 260. u: *Gedichte von A. Meissner*, 2. izdanje, Lajpcig 1846), vitla on u nervoznoj ruci buzdovanom nerazumljivosti, kojim sve protivnike dobre stvari pobjedonosno obara na zemlju. U stopu ga prati, kao *mali pas*, izvjesni *Moritz Hartmann*, koji isto tako u korist dobre stvari udara u energično štektnje pod naslovom *Pehar i mač* (Lajpcig, 1845). Da govorimo ljudski, mi s ovim junakom dospijevamo u jedan kraj koji već duže vremena liferuje istinskom socijalizmu mnogobrojne i jake regrute, naime u *Češku šumavu*.

Prvi istinski socijalist u *Češkoj šumavi*, bio je, kako je poznato, Karl Moor. Njemu nije pošlo za rukom da djelo regeneracije privede kraju; njegovo vrijeme ga nije razumjelo, i on se sam predao pravdi. Orion-Meissner je sada preuzeo na se da pođe tragom ovog plemenitog čovjeka i da njegovo djelo barem u duhu dovede bliže cilju. Njemu, *Karlu Mooru Drugom*, stoji pri tom uz bok spomenuti *Moritz Hartmann*, *Canis Minor*^[168], kao poštenjačina Schweizer, slaveći boga, kralja i domovinu na elegičan način i, naročito, prolivajući na grobu

onog dobričine, cara Joseph-a, suze zahvalnog sjećanja. Što se tiče ostataka te bande, primjećujemo da nijedan među njima, izgleda, nije razvio dovoljno razuma i dovitljivosti da bi preuzeo ulogu Spiegelberga.^[169]

Na Karlu Mooru Drugom vidi se na prvi pogled da on nije običan čovjek. On je njemački jezik učio u školi Karla Becka i, prema tome, izražava se s jednim više nego istočnjačkim sjajem. Vjera je u njega »leptir« (str. 13), srce »cvijet« (str. 16), kasnije »pusta šuma« (str. 24), konačno »jastreb« (str. 31). Većernje nebo mu je:

crveno i prazno kao očna duplja,
ona bez oka, bez sjaja i duše.

Osmjeh njegove draže je »dijete zemje koje se cjeliva s djecom božjom« (str. 19).

Još više nego njegov slikoviti jezik ističe ga pred običnim smrtnicima njegov ogromni svjetski bol. On se njim kvalifikuje kao pravi sin i nasljednik Karla Moora; uostalom, on na str. 65. dokazuje da je »divlji svjetski bol« jedna od prvih potreba svakog »izbavitelja svijeta«. Zaista, što se tiče svjetskog bola, Orion-Moor prevazilazi sve svoje prethodnike i konkurente. Čujmo ga samog:

»*Raspet jadima*, bio sam mrtav« (str. 7). »*Ovo srce posvećeno smrti*« (str. 8). »*Moj razum je mračan*« (str. 10). Njemu u pustoj šumi srca jadikuje *prastara patnja*« (str. 24). »Bolje bi bilo da se čovjek nije *nikada rodio*, ali bi i smrt bila dobra« (str. 29).

»U ovom gorkom, zlokobnom času
Kad svijet bezdušni tebe zaboravlja,
Priznaj, srce moje, sa usana blijedih
da si i ti *neizrecivo bijedno*« (str. 30).

Na str. 100. »krvari« on »iz mnogo koje skrivene rane« i osjeća se (str. 100) u interesu čovječanstva tako rdavo da rukama kao moćnim stegama pritiska »grudi, koje su prijetile da će se rasprsnuti . . .«, a na str. 79. on je ranjeni ždral koji ne može u jesen sa svojom braćom da leti prema jugu i koji se s »olovom probijenim krilima« kopca u džbunju i razmahuje »širokim krvavim perjem« [str. 78]. A odakle sav ovaj bol? Da li su sve ove jadikovke samo svakidašnji Wertherovi ljubavni jadi^[170], pojačani nezadovoljstvom zbog privatnih patnji našeg pjesnika? Nipošto; — naš pjesnik je, doduše, mnogo patio, ali je on sve svoje patnje umio da uzme s jedne opšte strane. On često (na primjer na str. 64) nagovijesti da su mu žene mnogo puta u životu gadno napakostile (obična sudbina Nijemaca, naročito poeta), da je u životu imao gorka iskustva; ali mu sve to dokazuje samo pokvarenost svijeta i nužnost izmjene društvenih odnosa. U njemu nije patio Alfred Meissner, nego je patilo čovječanstvo, i stoga on iz svega svojeg jada izvlači samo zaključak da je velika majstorija i teška patnja biti čovjek.

«Ovdje (u pustinji) uči se, srce, u prilici svakoj
Težinu dužnosti biti čovjek da podnosiš hrabro» (str. 66).
 «O, slatki bolu, o prokletstvo puno blagoslova,
O, slatki jade: biti čovjek» (str. 90).

Takav plemeniti bol može u našem bezosjećajnom svijetu da računa samo na ravnodušnost, uvredljivu odbojnost i porugu. Karl Moor Drugi ima i ovo iskustvo. Već smo gore vidjeli da ga »hladni svijet zaboravlja«. U tom odnosu on se zaista vrlo loše osjeća:

«Da izbjegnem ljudsku porugu hladnu,
 Szidrah tamnicu sebi, kao grob mračnu» (str. 227).

On se još jednom ohrabruje:

«Ti, što mi se rugaš, ti blijedi licemjeru, pomeni
 Mi neki bol koji nije kidao srce ovo,
 Neko uzvišeno osjećanje u kome ja ne sagorijevam» (str. 212).

Ali njemu ipak postaje zlo, on se povlači, ide na stranici 65. »u pustinju«, a na stranici 70, »u planinsku pustoš«. Sasvim kao Karl Moor Prvi. Ovdje mu jedan potok objašnjava, kad već *sve* pati, na primjer pati jagnje koje je rastrgao orao, pati soko, pati trska koja ječi na vjetru, »kako su onda mali jadi čovjekovi« i kako mu onda ne preostaje ništa drugo već »da kličući propadne«. Ali pošto mu se čini da ne »kliče« od srca i da mu »propadanje« uopšte ne godi, on izjaše da bi čuo »glasove na pustari«. Ovdje se još gore osjeća. Tri tajanstvena konjanika prilaze mu jedan za drugim i daju mu prilično suvoparnim riječima dobar savjet da dopusti da bude pokopan:

«Vjere mi, bolje bi bilo da se Ti...
 Zatrpaš u lišće mrtvo
 I umreš pokriven travom i zemljom vlažnom» (str. 75).

To je kruna njegovih jada. Ljudi ga odbacuju zajedno s njegovim jadom, on se obraća prirodi, a i ona ga dočekuje samo sa zlovoljnim licem i grubim odgovorima. I pošto nam se tako bol Karla Moora Drugog zgađio »svojim širokim, krvavim perjem...«, na str. 211. nalazimo sonet u kome poeta vjeruje da mora da se brani,

«... jer *nijemo* i *čuvarno*
 Ja bol svoj i rane nosim, i
 Jer moja usta, što preziru sujetnu žalbu,
 Ne mogu da se hvališu iskustvom groznim!!»

Ali »spasilac svijeta« ne može biti samo ucvijeljen već i *neukrotiv*. Zato »vri u njegovim grudima *neukrotiv* nagon strasti« (str. 24); kad on voli, »njegova sunca jarko plamte« (str. 17); njegova ljubav je *sijevanje munje*, njegova poezija je *bura*« (str. 68). Uskoro ćemo imati primjer toga koliko je divlja ta njegova divljina.

Pregledajmo na brzinu nekoliko socijalističkih pjesama Oriona-Moora!

Od str. 100. do 106. on razmahuje »svojim širokim, krvavim perjem«, da bi u letu pregledao zla stanja sadašnjeg društva. U bijesnom napadu »divljeg svjetskog bola« on trči ulicama Lajpciga. Noć je oko njega i u njegovom srcu. Naposljetku on stane. Prilazi mu neki misteriozni demon i pita ga, u tonu nekog noćobdije, šta on tako kasno ima da traži na ulici. Karl Moor Drugi, koji je upravo bio zabavljen time da »stege« svojih ruku čvrsto pritisne na svoj grudni koš, »koji prijeti da se rasprsne«, pilji tom demonu »žarko plamtećim suncima« svojih očiju pusto u lice i konačno progovori (str. 102):

«Koliko vidim, u svjetlosti duha,
Iz zvjezdane noći vjere probuđen:
Onaj na Golgoti dosad još nije
Ovome svijetu pribavio spas!»

«Koliko» Karl Moor vidi! Tako mi puste šume srca, tako mi plašta njegovih jada, tako mi činjenice da je teško biti čovjek, tako mi olomvom prošlih krila našeg pjesnika, i tako mi svega što je Karlu Mooru Drugom još sveto — nije bilo vrijedno truda trčati tako po ulici, izlagati svoje grudi rasprskavanju i zapaljenju pluća, i citirati nekog apartnog demona, da bi nam najzad bilo saopšteno ovo otkriće! Ali, čujmo dalje! Taj demon neće s tim da se pomiri. Onda Karl Moor Drugi priča kako ga je jedna prostituirana djevojka uhvatila za ruku i time u njemu izazvala svakojake bolne refleksije, koje su sebi našle oduška u sljedećoj apostrofi:

«Ženo, bijedi tvojoj krivo je društvo
U nemilosrdnosti svojoj!
Kao blijeda žrtva, tužna li prizora,
Na grijeha paganskom (!!) oltaru
Ležiš ti, da bi se drugih žena čednost
Kod kuće neokaljana sačuvala!» [str. 103].

Demon, koji se sada razvija u sasvim ordinarnog buržuja, ne upušta se u teoriju prostitucije istinskog socijalizma koja leži u ovim redovima, nego vrlo jednostavno odgovara: »Svako je kovač svoje sreće«, »svako je sam sebi kriv«, i druge buržoaske fraze; on primjećuje: »društvo, to je prazna riječ« (vjerovatno je čitao Stirnera^[171]), i od Karla Moora traži da nastavi. Ovaj priča kako je gledao proleterske stanove i slušao plač djece:

«Jer sparušene grudi majke za njih
Nisu imale kaplje slatkog okrepjenja,
U majčinom krilu nevina su umirala!
Pa ipak (!!) je čudo, divno i milo,
Kako se u grudima majke iz crvene krvi
Bijelo mlijeko odvaja i stvara» [str. 104].

Ko je ovo čudo vidio, misli on, ne treba da žali što ne može da vjeruje da je Isus od vode napravio vino. Priča o svadbi u Kani izgleda da je na našeg pjesnika vrlo povoljno djelovala i pridobila ga za hrišćanstvo. Svjetski bol ovdje biva tako silan da Karl Moor Drugi gubi svaku vezu. Demonski buržuj nastoji da ga umiri i pušta ga da nastavi:

»Drugu djecu, jedno bijedno leglo,
Vidio sam u sjenci visokih dimnjaka,
Tamo gdje u ognju točkovi od mjedi
Lupaju u taktu teškog muklog plesa.« [str. 105]

Kakva li je to mogla da bude tvornica gdje je Karl Moor Drugi vidio »točkove u ognju« i k tome »lupaju u taktu teškog muklog plesa«. To bi mogla da bude ona ista tvornica gdje se prave isto tako »u taktu teškog muklog plesa« stihovi našeg pjesnika. Zatim dolazi nešto o položaju tvorničke djece. To ovom demonskom buržuju, koji je bez sumnje i industrijalac, dira u kesu. I on se uzrujava i odgovara da je to glupost, da taj ološ od proleterske djece ne znači ništa, da jedan genije zbog takvih sitnica nije nikada propao, da uopšte nisu važni pojedinci, nego samo čovječanstvo u cjelini, a ono će i bez Alfreda Meissnera borbom sebi prokčiti put. Bijeda i nevolja su sudbina ljudi, i uostalom

»Što je tvorac loše napravio,
Čovjek nikad neće popraviti!« [str. 107]

S tim on iščezava i tu ostavlja našeg nevoljnog pjesnika, koji vrti konfuznom glavom, odlazi i ništa bolje nema da učini nego da ode kući i *svæ* to od riječi do riječi stavi na hartiju i odnese da se štampa.

Na str. 109. hoće »neki ubogi čovjek« da skoči u vodu; Karl Moor Drugi ga velikodušno zadrži i upita ga zašto je to htio da učini. Ubogi čovjek mu priča da je mnogo putovao:

»Tamo gdje dimnjaci Engleske krvavo (!) plamte
Ja sam od bola *tupe* i *nijeme*
Nove vidio paklove i prokletnike«.

Taj ubogi čovjek je u Engleskoj, gdje čartisti u svakom pojedinom tvorničkom gradu razvijaju veću djelatnost nego sve političke, socijalističke i religiozne partije u čitavoj Njemačkoj zajedno, vidio čudnovate stvari. On svakako mora da je sam bio »tup i nijem«.

»U Francusku stigoh preko mora,
Sav *ustrашen* i *užasnut* vidjeh
Oko sebe kao lavu vrelu
Pobunjene mase proletera«.

»Ustrašen i užasnut« vidio je to taj »ubogi čovjek«! Tako on svuda vidi »borbu siromaha i bogataša«, on i sam »jedan od helota«, pa pošto bogataši neće da slušaju, a »dani naroda su još daleko«, on misli da ne

može napraviti ništa bolje nego da skoči u vodu — i Meissner ga, dovoljno uvjeren, pušta: »Zbogom, ja te ne mogu — više držati!«

Naš pjesnik je vrlo dobro učinio što je ovog sinjeg kukavca, koji u Engleskoj nije baš ništa vidio, kojega je proleterski pokret u Francuskoj ustrašio i ispunio jezom, i koji je i suviše lâche¹ da bi se pridružio borbi svoje klase protiv njenih ugnjetača, pustio da se mirno utopi. I onako taj momak nije više ni za što valjao.

Na str. 237. Orion-Moor upućuje »ženama« jednu tirtejsku himnu.^[172] »Sada kad ljudi kukavički griješe«, traži se od plavih kćeri Germanije da se dignu i »objave riječ slobode«. Naše blage blondinke nisu čekale na taj njegov zahtjev — publika je, »ustrasena i užasnuta«, vidjela već za kakva je uzvišena djela sposobna njemačka žena čim stane nositi hlače i mogne da puši cigare.

Potražimo sada, poslije ove kritike postojećeg društva od strane našeg pjesnika, njegova pia desideria² u socijalnom pogledu. Na kraju nalazimo u isjeckanoj prozi napisano *Pomirenje*, koje suviše podražava *Uskrnuće* na kraju sabranih pjesama Karla Becka. Tamo, između ostalog, stoji:

»Ne bori se čovječanstvo za to da rodi pojedinca. — Jedan čovjek je čovječanstvo«. Prema čemu naš pjesnik, naravno »pojedinač«, nije »čovjek.« »I ono će doći, vrijeme... onda će se dići čovječanstvo, jedan Mesija, jedan bog u njegovom razvoju...« Ali ovaj Mesija dolazi tek »u hiljadama godina, novi spasitelj, koji će tada govoriti« (sprovođenje se prepušta drugima) »o podjeli rada, bratski jednakoj za svu djecu svijeta... i onda će se plug, simbol duhom zakriljene zemlje... jedan znak prisnog poštovanja... dići, sav u sjaju, ružama ovjenčan, ljepši čak i od starog hrišćanskog krsta.«

Šta će doći poslije »hiljade i hiljade godina«, to nam, u osnovi, može da bude prilično svejedno. Mi stoga ne treba da ispitujemo da li će tada egzistentni ljudi »govorenjem« novog spasitelja napredovati i za jedan pedalj, da li će oni uopšte još htjeti da slušaju jednog »spasitelja« i da li je bratska teorija ovog »spasitelja« izvodljiva ili, pak, od strahota bankrota sigurna. »Toliko« naš pjesnik ovaj put ne vidi. Interesantno je u čitavom tom pasusu njegovo pobožno pokleknuće pred sakrosanktumom³ budućnosti, idiličnim »plugom«. U redovima istinskih socijalista do sada smo nalazili samo *gradanina*; ovdje već zapažamo da će nam Karl Moor Drugi pokazati i *seljaka* u prazničnom ruhu. I zaista, mi ga vidimo (str. 154) kako s brda gleda u jednu ljupku dolinu, gdje seljaci i pastiri spokojno, s tihim zadovoljstvom, radosno i s pouzdanjem u boga obavljaju svoj dnevni posao; i

»U mom srcu punom sumnje nešto viknu:

Slušaj kako sirotinja može radosno da pjeva!«

Ovdje sirotinja »nije žena koja se prodaje, ona je dijete i bezazlena je njena golotinja!«

¹ umoran — ² pobožne želje — ³ neprikosnovenost, nepovredljivost

«I shvatio sam da će čovječanstvo
 Mirno i srećno biti samo onda
 Kad u blaženom zaboravu počivalo bude
 U trudu i radu na grudima zemlje.»

I da bi nam još jasnije rekao šta je njegovo ozbiljno mišljenje, on nam (na str. 159) opisuje porodičnu sreću jednog seoskog kovača i želi da njegova djeca

*... nikad ne upoznaju bolest
 Koju u pobjedničkom tonu
 Nevaljalci ili budale zovu:
 Obrazovanost, civilizacija.*

Istinski socijalizam nije imao mira dok pored građanske nije bila rehabilitovana i seljačka idila, dok pored Lafontaine-ovih romana nisu bile rehabilitovane i Gessnerove pastirske scene. U licu gospodina Alfreda Meissnera on se postavio na tlo čitanke F. E. Rochowa *Dječji prijatelj*^[173], i s tog uzvišenog stanovišta proklamuje da je sudbina čovjeka da se poseljači. Ko bi od pjesnika »divljeg svjetskog bola«, od imaoča »žarko plamtećih sunaca«, od »olujnosijevajućeg« Karla Moora Mlađeg očekivao takvu djetinjariju?

Uprkos svojoj seljačkoj čežnji za mirom seoskog života, on ipak izjavljuje da su veliki gradovi pravo polje njegove djelatnosti. Prema tome, naš pjesnik je krenuo u Pariz da bi tamo isto tako vidio

*... ustrašen i užasnut...
 Oko sebe kao lavu vrelu
 Pobunjene mase proletera« [str. 111]

Hélas! il n'en fut rien¹. U časopisu »Die Grenzboten« izjavljuje on u jednom dopisu iz Pariza da je strahovito razočaran. Taj poštenu pjesnik je svuda tražio te pobunjene mase proletera, čak i u Cirque Olympique^[174], gdje je tada francuska revolucija prikazivana s bubnjevima i topovima; ali umjesto mrgodnih vrljih junaka i divljih republikanaca on je našao samo nasmijan i živ narod neuništive vedrine, koji je više interesa pokazivao za lijepe žene nego za velika pitanja čovječanstva. Upravo tako je on i u Narodnoj skupštini tražio »predstavnik francuskog naroda«, a našao samo gomilu ugojenih trbuha u žagorenju.

Zaista je neodgovorno što pariski proleterati nisu u čast Karla Moora Mlađeg izvršili jednu malu julsku revoluciju da bi dali priliku da »ustraseni i užasnut« stekne o njima neko bolje mišljenje. Zbog sve ove nesreće naš čestiti pjesnik udara u veliku kuknjavu i kao novi, iz trbuha istinskog socijalizma izbljuvani Jona, proriče propast Ninive na Seni, kako se to može opširnije čitati u časopisu »Die Grenzboten« od 1874. godine, br. 14, u dopisu iz Pariza, gdje naš poeta vrlo zabavno

¹ Ali, avaj, od toga ne bi ništa.

priča i to kako je on jednog bon bourgeois du marais¹ smatrao za proletera i kakvi su sve nesporazumi iz toga nastali.

Njegovog *Žišku* ćemo mu oprostiti, jer je ta knjiga prosto dosadna.

Kako već o pjesmama govorimo, spomenućemo u nekoliko riječi šest provokacija na revoluciju koje je naš Freiligrath dao pod naslovom *Ça ira*, Herisau, 1846. Prva je među njima jedna njemačka Marseljeza i pjeva o nekom »hrabrom piratu« koji se »kako u Austriji tako i u Pruskoj zove revolucija«. Ovom brodu pod sopstvenom zastavom, koji slavnoj njemačkoj floti in partibus infidelium⁽¹⁷⁵⁾ dovozi znatno pojačanje, upućuje se zahtjev:

«Na posjeda srebrne flote
Upravi smjelo topova ždrijela!
Na mora glibovitom dnu
Pusti da blaga lakomosti trunu!» [str. 9]

Cijela pjesma je, uostalom, tako neusiljeno sastavljena da se, uprkos metru, može najbolje da pjeva na melodiju: »Na noge mornari, dižite sidra!«

Najznačajnija je pjesma *Kako se to pravi*, tj. kako Freiligrath pravi revoluciju. Upravo su zla vremena, narod gladuje i ide u prnjama: »Gdje da se dobiju kruh i odjeća?« I tu se nalazi »jedan hrabar momak« koji zna šta da se radi. On čitavu gomilu vodi u domobranski magazin i dijeli uniforme, koje ljudi odmah oblače. »Probe radi« oni se hvataju i pušaka i smatraju da bi bilo zabavno kad bi ih ponijeli. Tom prilikom našem »hrabrom momku« pada na pamet da bi se »ova šala s odjećom možda još mogla nazvati buntom, provalom i pljačkom«, i onda bi čovjek »za svoj koporan morao pokazati zube«. Stoga s njima putuju i šapka, sablja i redenik, a kao zastavu natakli su na štap jednu prosjačku torbu. Tako oni izlaze na ulicu. Tom prilikom se pokazuje »kraljevski stroj«, general komanduje paljbu, ali se vojnici, kličući, bacaju u naručje domobranstva, koje je s odjećom napravilo takvu šalu. A pošto su sada već jednom u pokretu, oni polaze, »šale radi«, u glavni grad, nailaze na pristalice i tako, prilikom jedne »šale s odjećom«:

«Ruši se prijesto, pada kruna, trese se carstvo u svojim temeljima« i »narod pobjedonosno diže svoju dugo gaženu glavu«.

Sve ide tako brzo, tako veselo da za cijelo vrijeme te procedure ni jedan jedini član »proleterskog bataljona« nije dopuštao svoju lulu. Mora se priznati da se revolucije ne prave nigdje s većom raspoloženošću i neusiljenošću nego u glavi našeg Freiligrath-a. Potrebna je, zaista, čitava crnožučna hipohondrija lista »Allgemeine Preussische Zeitung« da bi se u takvom nedužnom, idiličnom izletu vidjela ve-leizdaja.

¹ čestitog malograđanina

Posljednja grupa istinskih socijalista na koju se sada osvrćemo jeste berlinska grupa. Iz te grupe izvadimo isto tako samo jednu značajnu individu, naime gospodina *Ernsta Dronkea*, jer je on pronalaskom jedne nove pjesničke vrste stekao trajne zasluge za njemačku literaturu. Pisci romana i novelisti naše domovine bili su zbog materijala odavno u neprilici. Nikada se još nije osjetilo takvo poskupljenje sirovina za njihovu industriju. Francuske su tvornice, doduše, liferovale mnogo čega upotrebljivog, ali taj dovoz nije bio dovoljan da bi zadovoljio potražnju, tim manje što je mnogo toga u obliku prevoda potrošačima bilo odmah nuđeno, pa se time i piscima romana pravila opasna konkurencija. Onda se potvrdio ingenium gospodina Dronkea; u liku *Ofijuhusa*, Zmijonoše na nebeskom svodu istinskog socijalizma, digao je on uvis vijugavu, čudovišnu zmiju njemačkog policijskog zakonodavstva, da bi je u svojoj knjizi *Polizei-Geschichten* preradio u niz vrlo interesantnih novela. U stvari, ovo zamršeno, poput zmije glatko zakonodavstvo sadrži vrlo bogatu građu za ovu vrstu pisanja. U svakom paragrafu krije se po jedan roman, u svakom reglemanu po jedna tragedija. Gospodin Dronke, koji je sam, kao berlinski literata, izdržavao silne borbe s policijskim prezidijumom, mogao je ovdje da govori iz vlastitog iskustva. Na već ugaženom putu neće nedostajati sljedbenika; to polje je bogato. Prusko zemaljsko pravo je, između ostalog, neiscrpan izvor zanimljivih konflikata i drastičnih efektnih scena. Samo u zakonodavstvu o razvodu braka, o alimentaciji i djevičanstvu — da i ne govorimo o glavama koje se tiču neprirodnih privatnih uživanja — čitava njemačka industrija romana ima sirovinskog materijala za stoljeća. A k tome, nema ništa lakše nego jedan takav paragraf obraditi; kolizija i njeno rješavanje već su gotovi, ništa nema da se dodaje, nego samo sporedne stvari, koje se uzmu iz bilo kojeg *Bulwerova*, *Dumas-ova* ili *Sue-ova* romana, pa se malo dotjeraju, i novela je već gotova. Tako se možemo nadati da će njemački građanin i seljak, a isto tako i studiosus juris ili studiosus camerarium,¹ postupno doći u posjed niza komentara o sadašnjem zakonodavstvu, koji će mu omogućiti da se bez po muke i s punim odstranjenjem pedanterije s ovom strukom temeljito upoznaju.

Mi po g. Dronkeu vidimo da se ne varamo previše. Samo iz zakonodavstva o zavičajnosti on pravi dvije novele. U jednoj (*Policijski razvod braka*) ženi se neki kurhesenski literata (njemački literata uvijek pravi svoje junake od literata) s nekom Pruskinjom bez zakonski propisanog odobrenja svojeg gradskog odbora. Time njegova žena i djeca gube pravo na kurhesensko podaništvo, pa se iz toga, posredstvom policije, razvija razvod spomenutih supružnika. Literata bjesni, izražava se nepovoljno o postojećem stanju, zbog toga ga jedan lajtnant izaziva na dvoboj i nanosi mu tešku ranu mačem. Policijska upetljavanja su

¹ student opšteg ili student upravnog prava

bila skopčana s troškovima, koji su mu gotovo upropastili imetak. Madam je svojim brakom s inostrancem izgubila svoje svojstvo kao pruska podanica i sada zapada u krajnju bijedu. — U drugoj noveli o zavičajnosti, jednog ubogog đavola transportuju 14 godina iz Hamburga u Hanover i iz Hanovera u Hamburg, da bi on ovdje okusio slasti prisilnog rada, a tamo radosti zatvora, i da bi na objema obalama Elbe dobijao batine. On na isti način obrađuje i nepravdu što se čovjek na posezanja policije može da žali jedino istoj toj policiji. Vrlo dirljivo se prikazuje kako policija u Berlinu svojim propisom o protjerivanju nezaposlene posluge ide naruku prostituciji, kao i druge dirljive kolizije.

Istinski socijalizam je dopustio da ga gospodin Dronke najdobroćudnije nasadi. On je u *Poličijskim pričama*, tim plačljivim prikazima iz njemačke malograđanske mizerije, u tonu »čovjekomrštva i pokajanja«^[176], gledao sliku konflikata iz modernog društva; on je vjerovao da se ovdje pravi socijalistička propaganda, on nijednog trenutka nije mislio na to da su takve žalosne scene u Francuskoj, Engleskoj i Americi, gdje vlada suprotnost svakom socijalizmu, sasvim nemoguće, da gospodin Dronke, dakle, ne vodi nikakvu socijalističku, nego samo *liberalnu* propagandu. Istinskom socijalizmu se ovdje, međutim, može oprostiti, tim prije što ni sam g. Dronke nije na sve to mislio.

Gospodin Dronke je pisao i priče *Iz naroda*. Ovdje opet doživljavamo literatsku novelu, u kojoj se bijeda industrijskih književnika iznosi publici na saučešće. Izgleda da je ova pripovijetka nadahnula Freiligrath-a da napiše dirljivu pjesmu u kojoj on usrdno moli za saosjećanje i uzvikuje: »I on je proleter!«^[177] Kad jednom dođe do toga da njemački proleter s buržoazijom i ostalim imućnim klasama prave bilans, oni će gospodi literatima, toj najkukavnijoj od svih potkupljivih klasa, banderom pokazati koliko su i oni proleter. Ostale novele Dronkeove knjige napabirčene su s potpunim odsustvom fantazije i priličnim nepoznavanjem stvarnog života, i služe samo za to da se socijalističke misli g. Dronkea stave u usta upravo onim ljudima kojima najmanje pristaju.

Osim toga, g. Dronke je napisao i jednu knjigu o Berlinu, koja stoji na visini moderne nauke, tj. u kojoj se zbrda-zdola nalaze mladohegelovske, bauerovske, fojrbahovske, štirnerovske, istinskosocijalističke i komunističke koncepcije, koje su u literaturi posljednjih godina došle u opticaj. Konačni rezultat te knjige glasi da je Berlin, uprkos svemu, središte moderne obrazovanosti, centar inteligencije i jedan velegrad s dvije petine miliona stanovnika, čije konkurencije Pariz i London treba dobro da se čuvaju. U Berlinu ima čak i *grizeta* — a bog to zna, one mu i odgovaraju!

Berlinskoj boji istinskog socijalizma pripada i gospodin Friedrich Sass, koji je isto tako napisao jednu knjigu o svom rodnom gradu.^[178] Od ovog gospodina naišli smo, međutim, samo na jednu pjesmu,

koja se može pročitati u Püttmannovom *Albumu* (str. 29), o kojem ćemo odmah poblizje govoriti. U ovoj pjesmi, s najodvratnijim izrazima koje je naš autor u čitavom njemačkom jeziku mogao da nađe, i s mnoštvom gramatičkih grešaka, opjevana je, na melodiju *Lenora se odvezla u zoru*^[178], »stare Evrope budućnost«. Socijalizam g. Sassa svodi se na to da će Evropa, ta »namiguša«, uskoro propasti:

»Traži Te mrtvački crv,
 Čuješ li, čuješ li u svadbenom jurišu
 Kozake i Tatare
 Kako dolaze na Tvoj truli krevet?...
 Uz Azije pusti sarkofag
 Naći će mjesta Tvoj...
 Sivi gorostasni leševi
 Pucaju (fuj! do đavola!) i omeškavaju —
 Kao što su Memfis i Palmira popucali (!)
 Divljii orao će gnijezdo jednom sviti
 U Tvojem trulom čelu,
 Ostarjela droljo!»

Vidi se da su fantazija i pjesnikov jezik isto toliko »popucali« kao i njegovo shvatanje istorije.

S ovim pogledom u budućnost završavamo pregled raznih sazrijevanja istinskog socijalizma. Zaista, bio je to sjajan niz konstatacija koje su prošle ispred našeg teleskopa; to je najsajjniji dio neba koji istinski socijalizam drži svojom vojskom zaposjednut! I oko svih ovih svijetlih zvijezda kreće se s blagim sjajem građanske filantropije kao galaksija »*Trier'sche Zeitung*«, list koji se dušom i tijelom pridružio istinskom socijalizmu. Nije se desio nikakav događaj koji bi se makar i iz najveće daljine ticao istinskog socijalizma, a da »*Trier'sche Zeitung*« ne bi s oduševljenjem stupila na poprište. Od lajtnanta Annekea do grofice Hatzfeld, od bilefeldskog muzeja do madam Aston, »*Trier'sche Zeitung*« se uvijek borila za interese istinskog socijalizma s energijom koja je njeno čelo oblila znojem plemenitih ljudi. Ovaj list je u najdoslovnijem smislu riječi galaksija¹ blagosti, milosrdnosti i čovjekoljubivosti, i samo u rijetkim slučajevima običava da posluži kiselim mlijekom. Neka, mirno i vedro, kako to jednoj pravoj galaksiji i priliči, teče svojim putem dalje i nastavi da valjane građane Njemačke snabdijeva mladim maslom osjećajnosti i sirom malograđanštine! Da će joj neko skinuti skorup, ne treba da se pribijava pošto je suviše vodnjikava da bi se on na njoj uopšte uhvatio.

Ali, da bismo se s njim u nepomučenom raspoloženju rastali, istinski socijalizam nam je u *Albumu* (izd. H. Püttmann, Borna, bei Reiche, 1847) pripremio završnu svečanost. Pod egidom Velikog Medvjeda ovdje se ispaljuje čitav vatromet od koga se ni na Uskrs u Rimu

¹ u originalu: Milchstrasse — Mliječni put, Kumova slama

ne može vidjeti sjajniji. Svi socijalistički pjesnici su, dobrovoljno ili na silu, za njega liferovali rakete, koje se u šitavim sjajnim snopovima dižu u nebo, u visinama praskajući rasipaju se u milione zvijezda i u noći naših prilika dočaravaju svjetlost dana. Ali, ah, taj lijepi prizor traje samo trenutak — vatromet izgori i ostavi za sobom samo dim, zbog kojega noć izgleda mračnija nego što stvarno jest, dim kroz koji kao nepromjenljivo svijetle zvijezde prosijavaju sedam *Heineovih*⁽¹⁸⁰⁾ pjesama, koje se, na naše veliko čudo i na ne malu nepriliku Velikog Medvjeda, nalaze u ovom društvu. Ne dajmo, međutim, da nam to smeta i, isto tako, nemojmo negodovati što i razne, ovdje opet štampane *Weerth-ove*⁽¹⁸¹⁾ stvari moraju nelagodno da se osjećaju u takvom društvu i uživajmo u punom utisku tog vatrometa.

Ovdje nalazimo obrađene vrlo interesantne teme. Tri-četiri puta je opjevano proljeće, sa svom raskoši za koju je istinski socijalizam sposoban. Ništa manje od *osam* zavedenih djevojaka biva nam predstavljeno sa svih mogućih gledišta. Ovdje imamo da vidimo ne samo akt zavođenja nego i njegove posljedice. Svaka glavna epoha bremenitosti zastupljena je najmanje jednim subjektom, zatim dolazi porodaj, kao što i jest red, i u njegovoj pratnji čedomorstvo ili samoubistvo. Za žaljenje je što i Schillerova čedomorka nije primljena; ali izdavač je možda mislio da je već dovoljno ako kroz čitavu knjigu odzvanja poznati uzvik: Josipe, Josipe itd.⁽¹⁸²⁾ Kakve su ove pjesme, neka nam pokaže jedna strofa — po melodiji jedne poznate uspavanke. Gospodin Ludwig Köhler (na str. 299) pjeva:

«Plaći, jadna majko, plaći!
Tvoje kćeri srce pati!
Plaći, majko, plaći!
Nevinosti njene nema!
Ona tvoju opomenu
U grijehu zaboravi!»

Uopšte je ovaj *Album* prava apoteoza zločina. Osim spomenutih tolikih čedomorstava, opjevan je i jedan *Šumski zločin* od gospodina *Karla Ecka*, a Švabu Hillera, koji je umorio svoje petoro djece, slavni gospodin *Johannes Scherr* u jednoj kratkoj i sam Ursa Major u jednoj beskrajoj pjesmi. Čovjek ima utisak da je na nekakvom njemačkom vašaru gdje verglaši ispredaju svoje priče o hajducima:

«Crveno dijete, ti dijete pakla,
Govori šta si radio na Zemlji?
Od tebe i tvojih razbojničkih djela
Ježi se koža svakome čovjeku.
Devedeset i šest života ljudskih
Zato je zlikovac taj;
Nije ih pustio duže da žive,
Već im lomio vrata itd.

Čovjeku teško pada da među ovim mladički snažnim pjesnicima i njihovim životno toplim produkcijama napravi izbor; jer je, u osnovi, svejedno da li se čovjek zove Theodor Opitz ili Karl Eck, Johannes Scherr ili Joseph Schweitzer, sve su to stvari jednako lijepe. Zahvatimo nasumce.

Tu opet nalazimo na prvom mjestu našeg prijatelja Volara — *Semmiga*, zabavljena time da izdigne proljeće na spekulativnu visinu istinskog socijalizma (str. 35):

»Budite se! Budite! Proljeće je tu, —
U jurišnom huku preko brda i polja
Slobode val se bliži« —

Kakva je to sloboda, to odmah za tim saznajemo:

»Zašto gledate ropski u znak krsta?
Slobodan čovjek ne kleči pred bogom,
Koji nam je srušio domovine bukve
I prognao naše bogove slobode!«

dakle, sloboda germanskih prašuma, u čijem hladu Volar može mirno da razmišlja o »socijalizmu, komunizmu, humanizmu« i da po volji njeguje »trn mržnje« prema tiranima. O ovom posljednjem saznajemo:

»Ne cvjeta ruža bez trna«,

prema čemu se, dakle, možemo nadati da će i Andromeda, ta »ruža« u pupoljku, naći kakav podesan »trn« i da više neće »izgledati tako drvena« kao što je gore. I u interesu časopisa »Veilchen«, koji, istina, tada još nije egzistirao, Volar operira, objavljujući ovdje jednu apartnu pjesmu, čiji naslov i refren glasi: »Kupite ljubičice! Kupite ljubičice! Kupite ljubičice!« (str. 38)

Gospodin N...h...s¹ se s hvalevrijednom revnošću trudi da izvede trideset i dvije strane širokorednih stihova, a da ni jednu jedinu misao ne iznese na vidjelo. Tu je, na primjer, jedna *Proleterska pjesma* (str. 166). Proleter i izlaze u slobodnu prirodu — kad bismo htjeli da reknemo odakle to oni izlaze, ne bismo nikako došli do kraja — i poslije dugih preambula konačno se odlučuju za sljedeću apostrofu:

»O, prirodo! Ti, majko sviju bića,
Koja sve hoćeš ljubavlju da krijepiš,
Sve ljude za sreću si izabrala,
Nedokučivo si velika i uzvišena!
Čuj naše najsvetije odluke!
Čuj na što ti se vjerno i toplo kunemo!
Ondesite vijest k moru, vi rijeke!
Prošumi je, premaljeće, kroz mračne borove!«

¹ Neuhaus

Time je dobijena jedna nova tema, i sada se u ovom tonu poduže ide dalje. Naposljetku, u *četnaestoj* strofi saznajemo šta ljudi zapravo hoće, i nije vrijedno truda da se o tome ovdje govori.

I gospodin Joseph *Schweitzer* je jedno interesantno poznanstvo:

«Misao je duša, djelovanje — tijelo;
Suprug je varnica, a supruga mu djelo»,

na što se prirodno nadovezuje ono što gospodin J. Schweitzer hoće, naime:

«Prštati hoću, plamtjeti hoću, svjetlost slobode
u šumi i na ravni,
Dok veliki žban, zvani smrt,
tresku ne ugasi.» (str. 213)

Njegova je želja ispunjena. U ovim pjesmama on već »pršti« do mile volje, ali je on i »treska«, to se na prvi pogled vidi, ali neka zabavna treska:

«Dignute glave, stegnute šake,
Stojim ja tu slobodan, srećan.» (str. 216)

Mora da je u ovom položaju bio neprocjenljiv. Lajpciški avgustovski metež^[183] upućuje ga, na žalost, na ulicu, i tu on vidi potresne stvari:

«Preda mnom *sisa* gutljajima žudnim, napojen krvlju,
o, srama, o, užasa!
Nježan pupoljak ljudski, drhteći, svoju *samrtičku rosu*.» (str. 217)

Ni Hermann *Ewerbeck* ne bruka svoje ime. On (na str. 227) počinje *Bojnu pjesmu*, koju su, nema sumnje, već Herusci urlali u Teutoburškoj šumi:

«Mi smo borci za slobodu,
Za bit svoju u *prsima*.»

Da ovo nije bojna pjesma za bremenite žene?

«Ni za novac, ni za orden,
Nit iz prazne sujetnosti,
Za kasnija pokoljenja
Borimo se» itd.

U drugoj pjesmi [str. 229] saznajemo:

«Svetinja su ljudska čula,
Svetinja je zdrav razum,
Svi duhovi se povlače
Pred razumom i čulima.»

Kao što nama pred takvim stihovima otkazuju i čula i razum.

«Mi žarko volimo dobro,
Ljepote ovoga svijeta,

Mi poslujemo neumorno
Na polju pravoga čovječstva,

a ovo polje nagrađuje naš trud žetvom karakternih rogobatnih stihova kakve ni sam Ludwig der Baier ne bi mogao da napravi.^[184]

Tih i ozbiljan mlad čovjek je gospodin Richard Reinhardt. On u tihom miru ide dugo korakom tihog samorazvitka i liferuje jednu imendansku pjesmu, pod naslovom *Mladom čovječanstvu*, u kojoj se zadovoljava da opjeva:

»Čiste slobode ljubavno sunce,
Čiste ljubavi svjetlost slobode,
Ljubavnog mira prijatno svjetlo« [str. 234, 236]

Na ovih šest stranica mi se vrlo dobro osjećamo. »Ljubav« se javlja šesnaest puta, »svjetlo« sedam puta, »sunce« pet puta, »sloboda« osam puta, a da o »zvijezdama«, »bistrinama«, »danima«, »zanosima«, »radostima«, »miru«, »ružama«, »žarima«, »istinama« i drugim slabijim začinima života i ne govorimo. Ako je čovjek imao sreću da tako bude opjevan, on uistinu može mirno da legne u grob.

Ali što da se zadržavamo na šeptrljama kad možemo da posmatramo majstore, kao što su g. Rudolf Schwerdtlein i Ursa Major! Prepustimo sve one, doduše prijatne, ali ipak još veoma nesavršene, pokušaje njihovoj sudbini i okrenimo se savršenstvu socijalističke poezije!

Gospodin Rudolf Schwerdtlein pjeva:

»Brzo na noge!
Mi smo konjanici života. Hura! (triput)
Kamo, vi, konjanici života?
Mi jašemo u smrt. Hura!
Mi sviramo u trubu. Hura! (triput)
Šta treštite u trubu?
Mi treštimo, grmimo smrt. Hura!
Vojska je ostala daleko iza nas. Hura! (triput)
Šta radi vaša vojska iza vas?
Ona spava vječni san. Hura!
Slušaj! Da ne trube neprijatelji? Hura! (triput)
O, jao, ubogi trubači!
Sad mi jašemo u smrt. Hura!« [str. 199 - 200]

O, jao, ti ubogi trubaču! — Vidi se da jahač ne jaše samo s nasimjanom hrabrošću u smrt, on isto tako smjelo jaše u najtežu besmislicu, u kojoj se osjeća dobro kao uš u ovčijoj vuni. Nekoliko stranica dalje jahač života daje pjesmu *Vatra*:

»Mi smo tako pametni, znamo hiljade stvari,
Napredak je tako bijesno daleko dopro.
Pa ipak veslajući ne možeš talas namreškati
A da ti duhovi oko ušiju ne zvrje.« [str. 204]

Možemo zaželjeti da tome jahaču života uskoro »oko ušiju zazvrjše« neko što čvršće *tijelo* da bi mu rastjeralo zvrjanje tih duhova.

»Zagrizi jabuku! Između ploda i zuba
Javiće ti se odmah avet;
Šćepaj kakva trkača za jaku grivu,
Sa uhom ždrijepca propinje se duh« —

i jahaču života »propinje« se nešto s obje strane glave, ali to nije »ždrijepca uho« —

»Oko tebe kidišu misli ko hijene,
Zagrliš li onu što je u volji srca tvoga.«

S jahačem života dešava se ono što i s drugim hrabrim junacima. Smrti se on ne boji, ali od »duhova«, »aveti« i, naročito, od »misli« on drhti kao jasikino lišće. Da bi se od njih spasao, on odlučuje da zapali svijet, »da se odvaži na svjetski požar«:

»Rušenje je velika parola vremena,
Rušenje je razdora jedino izglađenje,
Da se duh i tijelo pretvore u ugljen,
Za temeljito ispitivanje prirode i bića;
I kao ruda u loncu, tako neka dobije
Svijet u vatri novo zgušnjenje.
Demon poslije ognjenog svjetskog suda
Početak je nove istorije svijeta.« [str. 206]

Jahač života je baš pogodio. Razdor jedinog izglađenja u velikoj paroli vremena temeljitog ispitivanja prirode i bića jeste upravo u tome da se ruda u loncu ugljeniše u tijelo i u duh, to jest da je rušenje nove svjetske istorije novo zgušnjenje ognjenog svjetskog suda ili, drugim riječima, da svijet ide do đavola u ognju početka.

A sada pođimo svom starom prijatelju, Ursi Majoru. *Hilerijadu* smo već pomenuli. Ona počinje jednom velikom istinom:

»Narode po milosti božjoj, ti ne shvataš
Kako je grdno kao *golja* pozdravljati svijet;
Nikad čovjek da se oslobodi.« [str. 256]

Pošto smo zatim morali da slušamo cijelu tu žalosnu priču s njenim najsitnijim detaljima, Ursa Major opet udara u »licemjerstvo«:

»Kuku, kuku tebi, ti grdni, opaki svijete —
Proklet, vječno proklet bio! Ti đavolski novče!
Ovo ubistvo se bez tebe ne bi desilo,
Ne bi bez vas, vi strašna bogata čudovišta! —
Krv djece samo na vašu dušu!
Iz mojih pjesničkih usta govori istina,
Ja vam je bacam u lice
I čekam da čas osvete kucne!« [str. 262]

Zar čovjek ne bi pomislio da Ursa Major ovdje pokazuje najstraš-niju ludu hrabrost »bacajući« ljudima »iz svojih pjesničkih usta istine u lice«? Ali, smirite se, nemojte strepeti za njegovu jetru i njegovu sigurnost. Bogataši neće Velikom Medvjedu učiniti ništa, kao što ni on njima ne čini ništa, ali, po njegovom mišljenju, starom Hilleru ili je morala da bude odrubljena glava ili:

»Najmekše paperje na svijetu pod glavu
 Ubice morali ste brižljivo staviti,
 Da bi on ono drugo što ste mu uzeli
 U čvrstom snu zaboravio — na vašu sreću.
 I kad se on probudi, moralo bi oko njega
 Dvije stotine harfi svirati slatke zvuke,
 Da krkljanje djece ne bi nikada više
 Paralo njegovo uho i cijepalo njegovo srce.
 I drugo još za okajanje — šta bilo,
 Najmilije što ljubav izmisliti može —
 Možda biste se onda oslobodili zločinstva,
 I mogli steći duševno spokojstvo.« (str. 263)

To je, zaista, priglupa dobroćudnost da joj ravne nema, istina istinskog socijalizma. »Na vašu sreću!« »Duševno spokojstvo!«. Ursa Major postaje djetinjast i priča priče za djecu. Da on još uvijek »čeka da kućne čas osvete«, to je poznato.

Ali još mnogo veselije od *Hilerijade* su grobljanske idile. On najprije vidi ukop nekog ubogog čovjeka i čuje kuknjavu njegove udovice, zatim nekog mladog, u ratu poginulog vojnika, starog oca jedinu potporu, zatim plač jednog djeteta koje je umorila rođena mati i konačno zapomaganje jednog bogatog čovjeka. Pošto je sve to vidio, on počinje da »misli«, i gle!

«. . . moji pogledi su postali svijetli i jasni
 I blistajući prodirali duboko u grobnicu« [str. 284];

ali oni, na žalost, nisu bili »jasni« da bi prodrli »duboko u« njegove stihove.

»Najtajanstvenije postade mi očevidno«.

Zato mu je ono što je čitavom svijetu »očevidno«, naime strahovita bezvrijednost njegovih stihova, ostalo potpuno »tajanstveno«. I bistri Medvjed je vidio »kako se kao u letu dešavaju najveća čuda.« Prsti onog ubogog čovjeka postaju koralji, njegova kosa svila, i time njegova udovica dolazi do velikog bogatstva. Iz vojnikova groba izbijaju plamenovi koji gutaju kraljevu palatu. Iz dječijeg groba niče ruža čiji miris dopire u majčinu tamnicu — a bogati čovjek, zahvaljujući seljenju duša, postaje zmija otrovnica, i Ursa Major zadržava sebi lično zadovoljstvo da je njegov rođeni sin zgazi. I tako, misli Ursa Major, »ipak nam svima pada u dio besmrtnost«.

Uostalom, naš Medvjed ipak ima hrabrosti. Na str. 273. on gro-
moglasno »svoju nesreću« izaziva; on joj prkosi, jer:

»Jedan snažan lav u srcu mi leži —
On je tako hrabar, tako brz i velik —
Čuvaj mi se dobro od njegovih kandži!»

Jeste, Ursa Major se osjeća »ratobornim«, »ne boji se rana«.

Naslov originala:
Die wahren Sozialisten

Napisano od januara do aprila 1847.

Objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 73 - 116.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Ekonomski kongres^[185]

Kao što je poznato, ovdje ima nekoliko advokata, činovnika, ljekara, rentijera, trgovaca itd., koji se pod firmom jedne »Association pour le libre échange« (a l'instar de Paris)¹ uzajamno obavještavaju o elementima političke ekonomije. Ova gospoda su posljednja tri dana prošle nedjelje plivali u sreći. Oni su održali svoj veliki kongres najvećih ekonomista svih zemalja, uživali su neizrecivu slast ne da slušaju više ekonomske istine iz usta jednog gospodina Jules-a Bartels-a, Le Hardy de Beaulieu-a, Faider-a ili Fader-a² ili drugih nepoznatih veličina — ne, nego da ih čuju iz usta prvih majstora nauke. Oni su bili srećni, ushićeni, poneseni, u sedmo nebo uzdignuti.

Ali manje srećni su bili sami majstori nauke. Oni su računali na laku borbu, ali je borba za njih bila vrlo teška; oni su mislili da je potrebno samo da dođu, da vide i da pobijede, a pobijedili su samo u glasanju, dok su u diskusiji drugog dana bili temeljito potučeni,^[186] a trećeg dana su samo zahvaljujući intrigama izmakli novom, još temeljitijem porazu. Pa ako to njihova ponesena publika i nije sve primijetila, oni sami su to ipak morali osjetiti bolno.

Mi smo prisustvovali tom kongresu. Unaprijed nismo imali nikakva respekta pred ovim majstorima nauke, čija se glavna nauka sastoji u tome da jedni drugima, i sami sebi, s najvećim duševnim mirom, neprestano protivrječe. Ali moramo priznati da nam je ovaj kongres oduzeo i posljednji mali ostatak respekta koji smo, možda, još mogli da imamo pred onima čiji su nam spisi i govori bili manje poznati. Priznajemo da smo začuđeni što takve otužne gluposti, takve notorne trivijalnosti moramo da slušamo. Priznajemo da nismo očekivali da nam gospoda od nauke neće umjeti da kažu ništa više od onih osnovnih elemenata ekonomije, koji bi, svakako, za djecu od 7 do 8 godina mogli biti novi, ali bi ipak morali da se u odraslih ljudi, a oso-

¹ Udruženje za slobodnu trgovinu (po uzoru na Pariz) — ² ime jednog učesnika na kongresu ekonomista

bito članova asocijacija »pour libre échange«, pretpostavljaju kao poznati. Ali gospoda su bolje poznavala svoju publiku nego mi.

Na tom kongresu su se najbolje ponašali Englezi. Oni su za tu stvar bili najviše zainteresovani; njima leži na srcu otvaranje kontinentalnih tržišta; za njih je pitanje slobodne trgovine životno pitanje. Oni su to dovoljno jasno i pokazivali; oni, koji nigdje ne govore drugim jezikom nego svojim engleskim, spustili su se sada, u interesu svoje drage free-trade¹ dotle da govore francuski. Na njima se jasno vidjelo koliko im ta stvar zasijeca u kesu. Francuzi su nastupali kao čisti ideolozi i naučni zanesenjaci. Oni se čak nisu odlikovali francuskim esprit-om², originalnošću shvatanja. Ali su barem govorili dobrim francuskim jezikom, a to se u Briselu čuje vrlo rijetko. — Holandani su bili dosadni i doktoralni. Danac, gospodin David, nije se uopšte mogao razumjeti. Belgijanci su više igrali ulogu pasivnih slušalaca, ili se, barem, nisu nikada izdizali iznad svoje nacionalne industrije, contrefaçona.³ Konačno, Nijemci — oni su sačinjavali, sa izuzetkom Weerth-a, koji je, međutim, nastupio više kao Englez nego kao Nijemac, partie honteuse⁴ cijelog kongresa. Njima bi pripala palma da je konačno nije za svoju naciju osvojio jedan Belgijanac.

Prvi dan. Opšta diskusija. Belgija ju je otvorila preko gospodina Faider-a, koji je u čitavom svom nastupu, u držanju i jeziku pokazivao onu naglašenu izvještačenost koja se po ulicama i promenadama Bрисela tako odvratno šepuri. Gospodin Faider se razmetao samim frazama i jedva da je došao do najelementarnijih ekonomskih istina. Nema nikakva smisla da se na njemu zadržavamo toliko koliko je on nas zadržao svojim razvodnjenim ćorbuljakom.

Gospodin Wolowski, profesor itd. u Parizu, popeo se na tribinu. Jedan naduven, blagolagoljiv, površan, pofrancuzeni poljski Jevrej, koji je u sebi umeo da ujedini rdave osobine sve tri nacije, bez onih dobrih. Gospodin Wolowski je jednim unaprijed aranžiranim, sofisticiranim iznenađujućim govorom izazvao ogromno oduševljenje. Ali ovaj govor, na žalost, nije bio svojina g. Wolowskog, on je bio napabirčen iz djela *Sophismes économiques* gospodina Frédéric-a Bastiat-a. To, naravno, briselski claqueurs⁵ nisu mogli znati. Gospodinu Wolowskom je bilo žao što će mu oponirati jedan *njemački* protekcionista i što će francuski protekcionista tako pustiti da im se oduzme inicijativa. On je za to bio kažnjen. Na kraju svoga govora g. Wolowski je u najvišem stepenu postao komičan. On je poveo riječ o radnim klasama, kojima je on od slobodne trgovine obećavao zlatna brda i u njihovo ime napravio jedan pritvorno bijesan ispad protiv protekcionista. »Jest«, vikao je on, trudeći se da digne glas do patetičnog falseta, »jest, ovi protekcionista, ces gens qui n'ont rien là qui batte pour les classes labourieuses«,⁶ — pri tome se on stao tapšati po svojem

¹ slobodne trgovine — ² duhom — ³ podražavanja — ⁴ ljagu — ⁵ najmljeni pljeskači — ⁶ ovi ljudi koji nemaju nikakva osjećanja za radne klase

okruglom trbuščiću — »oni nas sprečavaju da ostvarimo svoje najmilije želje i da radnicima pomognemo da se oslobode svoje bijede!« — Čitav taj njegov bijes bio je, na žalost, suviše lažan da bi na ono nekoliko radnika prisutnih na galeriji napravio kakav utisak.

Gospodin Rittinghausen iz Kelna, predstavnik njemačke domovine, pročitao je jedan beskraino dosadan članak u odbranu zaštitnog sistema. On je nastupio kao pravi Nijemac. On je, s najžalosnijim izrazom lica na svijetu, kukao zbog rdavog položaja Njemačke, zbog njene industrijske nemoći, i formalno molio Engleze da Njemačkoj ipak dopuste da se zaštiti od njihove nadmoćne konkurencije. »Kako vi, poštovana gospodo«, rekao je on, »hoćete da nam date slobodnu trgovinu, kako mislite da slobodno konkuriramo drugim nacijama, kad mi još gotovo svuda imamo cehove, kad čak ni sami među sobom ne možemo slobodno da konkuriramo?«

Gospodin Blanqui, profesor, poslanik i progresivni konzervativac iz Pariza, pisac jedne bijedne istorije ekonomije i drugih rdavih djela, glavni oslonac takozvane »école française¹ ekonomije, odgovorio je g. Rittinghausenu. Jedan ugojen, zakopčan čovjek, s licem na kojem se odvratno miješaju pritivorna strogost, usrdnost i filantropija. Vitez Legije časti, cela va sans dire², g. Blanqui je govorio sa mnogo slatkorječivosti i malo duha, i to je, naravno, briselskim fritrejderima moralo imponirati. Uostalom, ono što je rekao deset puta je beznačajnije od onoga što je napisao. Ne zadržavamo se na tim frazama.

Onda je došao dr Bowring, radikalni član parlamenta i nasljednik Benthamove mudrosti; on ima i njegov kostur,¹⁸⁷ on je čak neka vrsta Benthamova skeleta. Vidjelo se da su izbori prošli; gospodin Bowring nije više smatrao za potrebno da narodu pravi ustupke, nego je nastupio kao pravi buržuj. On je govorio tečnim i korektnim francuskim jezikom, s jakim engleskim naglaskom, i pomagao efekat svojih riječi najžešćim i najšaljivijim gestikulacijama koje smo ikada u životu vidjeli. Gospodin Bowring, predstavnik zainteresovane engleske buržoazije, izjavio je da je konačno vrijeme da se egoizam odbaci i da se sopstvena sreća zasniva na sreći drugih. Naravno, stara je ekonomska »istina« da se s jednim milionarom može da napravi više poslova, da se, dakle, na njemu može i više da zaradi nego na imaocu samo jedne hiljade talira. — Konačno je došla jedna oduševljena himna ovom envoyé du ciel³, krijumčaru.

Poslije njega nastupio je g. Duchateau, predsjednik valansjenske »Association pour la protection du travail national⁴, i zbog provokacije g. Wolowskog branio francuski zaštitni sistem. On je s mnogo mira i jasnosti ponovio poznate stavove protekcionista, u potpuno ispravnom uvjerenju da su oni dovoljni da gospodi fritrejderima zagorčaju čitav kongres. On je bio bezuslovno najbolji govornik dana.

¹ francuske škole — ² to se samo po sebi razumije — ³ izaslaniku neba — ⁴ Udruženje za zaštitu nacionalnog rada

Njemu je odgovorio g. Ewart, član parlamenta, na gotovo nerazumljivom francuskom jeziku, najtrivijalnijim i najotrcanijim frazama Lige protiv zakona o žitu^[189], koje u Engleskoj gotovo svaki ulični deran zna napamet.

Gospodina Campana, izaslanika Društva za slobodnu trgovinu iz Bordoa, pominjemo samo reda radi. Ono što je on rekao bilo je tako beznačajno da se više nijedne njegove riječi ne sjećamo.

Gospodin pukovnik Thompson, član parlamenta, svodi pitanje na jednu jednostavnu priču: U nekom gradu postoje fijakeristi, koji jednu vožnju obave za $1\frac{1}{2}$ franak. Zatim se uvede omnibus, koji tu istu vožnju obavi za 1 franak. Tako se, reći će fijakeristi, trgovini po jednoj vožnji oduzima $\frac{1}{2}$ franka. A je li to istina? Šta biva s onom drugom polovinom franka? E, putnik će za to kupiti nešto drugo, možda kakvu paštetu, kolač itd. Tako to pola franka ipak dolazi u trgovinu i potrošač od toga više uživa. To je slučaj protekcionista koji brane fijakeriste, i fritrejderâ koji hoće da uvedu omnibus. Dobri pukovnik Thompson zaboravlja samo to da konkurencija ovu prednost potrošača uskoro opet ukida i oduzima mu na nečem drugom upravo toliko koliko on na jednom dobija.

Konačno je nastupio g. Dunoyer, državni savjetnik iz Pariza, pisac više djela, među ostalim djela *De la liberté du travail*, u kojemu optužuje radnike što prave suviše djece. On je govorio sa državno-savjetničkom žestinom, i to vrlo beznačajne stvari. Gospodin Dunoyer je jedan ugojeni ventru¹ s ćelavom lubanjom i crvenim, naprijed isturenim psećim licem, i očevitno nenaviknut na bilo kakav pogovor, ali ni izdaleka ne tako strašan kakav bi htio da bude. Gospodin Blanqui je o njegovim jevtinim invektivama protiv proletarijata rekao: »Monsieur Dunoyer dit aux peuples les mêmes vérités austères qu'au dernier siècle les Voltaire et Rousseau disaient aux princes.«²

Time je opšta diskusija bila zaključena. O diskusiji o pojedinim pitanjima drugog i trećeg dana obavijestićemo vas u sljedećem broju.^[189]

Naslov originala:

Der ökonomische Kongress

Napisano između 19. i 22. septembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 76 od 23. septembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx-Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 561 - 564.

Prevod s njemačkog

¹ trbonja — ² »Gospodin Dunoyer kaže narodu iste stroge istine koje su u posljednjem vijeku prinčevima govorili Voltaire i Rousseau«

[Karl Marx]

Protekcioniisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa^[190]

Protekcioniisti nisu nikada protežirali sitnu industriju, pravi ručni rad. Da li su možda u Njemačkoj dr List i njegova škola¹ tražili zaštitne carine za sitnu industriju platna, za ručno tkalaštvo, za zanatstvo? Ne, kad su oni tražili zaštitne carine, činili su to samo zato da ručni rad potisnu mašinama, da patrijarhalnu industriju potisnu modernom industrijom. Jednom riječju, oni hoće da prošire vlast buržoazije naročito vlast industrijskih kapitalista. Oni su išli tako daleko da su rasulo i propast sitne industrije, sitne buržoazije, sitne zemljoradnje, sitnih seljaka jasno proglasili kao žalostan, ali neizbježiv i za industrijski razvitak Njemačke nužan događaj.

Pored škole dr Lista ima u Njemačkoj, toj zemlji škola, još jedna škola, koja ne traži samo zaštitni sistem, nego pravi prohibitivni sistem. Vođa ove škole, g. von Gülich, napisao je jednu studiosnu istoriju industrije i trgovine^[191], koja je prevedena i na francuski. Gospodin von Gülich je iskren filantrop; on ozbiljno shvata zaštitu manuelnog rada, nacionalnog rada. Pa dobro! Šta on čini? On je počeo sa opovrgavanjem dr Lista, dokazao je da je u Listovom sistemu dobrobit radne klase samo lažan privid, šuplja i zvučna fraza, i zatim, sa svoje strane, dao sljedeće prijedloge:

- 1) zabraniti uvoz stranih manufakturnih proizvoda;
- 2) na sirovine koje dolaze iz inostranstva, kao pamuk, svilu itd., udariti vrlo visoke uvozne carine da bi se zaštitili vuna i nacionalno platno;
- 3) isto tako i na kolonijalnu robu, da bi se domaćim proizvodima potisnuli šećer, kafa, indigo, košenil, skupocjena drva itd., itd.;

¹ Vidi u ovom tomu, str. 247: „Govor g. dr Marxa o zaštitnim carinama, slobodnoj trgovini i radničkoj klasi“

- 4) domaće mašine visoko oporezovati, da bi se ručni rad zaštitio od mašina.

Kako se vidi, g. von Gülich je čovjek koji prihvata taj sistem sa svim njegovim konzekvencijama. A kamo to vodi? Ne samo da se sprečava uvoz inostranih industrijskih proizvoda nego se sprečava i napredak nacionalne industrije.

Gospodin List i gospodin von Gülich čine granice u kojima se taj sistem kreće. Ako hoće da zaštiti industriju, on upravo žrtvuje ručni rad, rad; hoće li da zaštiti rad, žrtva je industrijski napredak.

Da se vratimo pravim protekcionistima, koji ne dijele iluzije g. von Gülicha.

Kad oni radnoj klasi govore naučno i slobodno, oni svoju filantropiju sažimaju u sljedeće riječi: Bolje je da te iskorišćavaju tvoji zemljaci nego stranci.

Ja mislim da se radna klasa neće zauvijek zadovoljiti ovim rješenjem koje je, mora se priznati, veoma patriotsko, ali je ipak malo suviše asketsko i spiritualističko za ljude čije se jedino zanimanje sastoji u proizvodnji bogatstva, materijalnog blagostanja.

Ali protekcionisti će kazati: »Tako ćemo prema svemu tome ipak sačuvati barem sadašnje stanje društva. Dobro ili rđavo, mi radniku obezbjeđujemo zapošljenje njegovih ruku i sprečavamo da stranom konkurencijom bude bačen na ulicu«. Ovu tvrdnju neću da pobijam, ja je primam. Održanje, konzerviranje sadašnjeg stanja jeste, dakle, najbolji rezultat do kojega će protekcionisti u najpovoljnijem slučaju doći. Dobro, ali radnoj klasi nije stalo do toga da se sadašnje stanje održi, nego do toga da se ono pretvori u svoju suprotnost.

Protekcionistima ostaje još jedno, posljednje pribježište; oni kažu da njihov sistem nipošto ne traži da bude sredstvo za socijalnu reformu, ali da je ipak nužno da se u unutrašnjosti zemlje počne s reformama prije nego što bi moglo doći do ekonomskih reformi u međunarodnim razmjerama. Pošto je zaštitni sistem u početku bio reakcionar, zatim konzervativan, on najzad biva konzervativno-progresistički. Biće dovoljno da se istakne protivrječnost koja se krije pod tom teorijom, koja na prvi pogled kao da ima nešto zamamljivo, praktično, racionalno. Čudnovata protivrječnost! Zaštitnicarski sistem daje kapitalu jedne zemlje oružje u ruke da bi mogao prkositi kapitalima drugih zemalja; on pojačava snagu ovog kapitala prema stranom kapitalu i istovremeno uobražava da će istim sredstvima isti kapital učiniti malim i slabim prema radničkoj klasi. To bi, najzad, ipak značilo apelirati na filantropiju kapitala, kao da bi kapital kao takav mogao biti filantrop. Ali uopšte, socijalne reforme i ne mogu nikada da se izvedu slabošću jakoga; one moraju da budu i bivaju ostvarene jaakošću slaboga.

Uostalom, nema potrebe da se zadržavamo na tome. Od onog trenutka kad protekcioniisti priznaju da socijalne reforme ne spadaju u oblast njihova sistema, da one čine posebno pitanje, oni su se već udaljili od socijalnog pitanja. Stoga ću protekcioniiste ostaviti po strani i govoriti o slobodnoj trgovini u njenoj vezi s položajem radničke klase.

Naslov originala:

Die Schutzöllner, Die Freihandelsmänner und die arbeitende Klasse

Napisano u drugoj polovini septembra 1847.

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 432 - 434.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Kongres slobodne trgovine u Briselu

Ovdje (u Briselu) održan je 16, 17. i 18. septembra kongres političkih ekonomista, industrijalaca, trgovaca itd., na kojem se raspravljalo o pitanju slobodne trgovine. Bilo je oko 450 učesnika, pripadnika svih nacija. Od strane engleskih fritrejdera bili su dr Bowring, narodni poslanik, pukovnik Thompson, narodni poslanik, g. Ewart, narodni poslanik, g. Brown, narodni poslanik, blagorodni gospodin Jonas Wilson, glavni urednik nedjeljnog lista »The Economist«⁽¹⁸⁹²⁾ itd.; iz Francuske su stigli g. Wolowski, profesor prava; g. Blanqui, narodni poslanik i profesor političke ekonomije, autor jedne istorije te nauke i drugih djela; g. Horace Say, sin slavnog ekonomiste; g. Ch. Dunoyer, član Državnog savjeta, autor raznih ekonomskih i političkih djela, i drugi. Iz Njemačke nije bio prisutan nijedan fritrejder, ali su Holandija, Danska, Italija i druge zemlje poslale svoje predstavnike. Senjor Ramon de la Sagra, iz Madrida, pošao je na kongres, ali je stigao prekasno. Učestvovanje velikog broja belgijskih fritrejdera ne treba ni pominjati pošto je to prirodna stvar.

Tako su se sastala slavna imena nauke da raspravljaju važno pitanje: da li bi slobodna trgovina bila za svijet od koristi? Vi ćete misliti da su diskusije jednog tako sjajnog skupa — diskusije koje su vodile ekonomske veličine prvog reda — morale da budu u najvećem stepenu interesantne. Reći ćete da su ljudi kao što su dr Bowring, pukovnik Thompson, Blanqui i Dunoyer morali održati vrlo impresivne govore, da su morali iznijeti najubjedljivije argumente i da su sva pitanja morali prikazati u najnovijem i neočekivano imaginativnom svjetlu. Ali, na žalost, gospodine, da ste bili prisutni, bili biste gorko razočarani. Vaša sjajna očekivanja, vaše lijepe iluzije iščezle bi za manje od jednog časa. Ja sam prisustvovao bezbrojnim javnim skupovima i diskusijama. Za vrijeme svog boravka u Engleskoj više od stotinu puta slušao sam Ligu protiv zakona o žitu kako iznosi svoje argumente, ali nikada, mogu vam to garantovati, nikada nisam čuo tako glupe, dosadne,

trivijalne besmislice, iznesene s takvim stepenom samodopadljivosti. Nikad ranije nisam bio tako razočaran. Ono što se govorilo ne zaslužuje da se zove diskusijom — to je bilo samo kafansko naklapanje. Krupne naučne veličine nisu se nipošto upuštale u političku ekonomiju u strogom smislu te riječi. Neću vam ponavljati sve one otrcane gluposti koje su prva dva dana izrečene. Pročitajte dva-tri broja časopisa »The League« ili lista »The Manchester Guardian«^[193] i naći ćete sve ono što je rečeno, osim, možda, nekoliko plauzibilnih sudova, iznesenih od strane g. Wolowskog, koje je ovaj, ipak, ukrao iz pamphleta g. Bastiat-a (vođe francuskih fritrejdera) *Sophismes économiques*. Fritrejderi nisu očekivali nikakvu drugu opoziciju osim one g. Rittinghausena, njemačkog protekcionista i uopšte jednog bezbojnog čovjeka. Ali se digao g. Duchateau, francuski industrijalac i protekcionista — čovjek koji je govorio za svoju kesu, kao što su i g. Ewart i g. Brown govorili za svoju, i pružio im tako strahovitu opoziciju da je drugog dana diskusije veliki broj učesnika, čak i fritrejdera, priznao da je pobijen argumentima. Oni su, ipak, vratili milo za drago na glasanju — rezolucije su, naravno, prošle gotovo jednoglasno.

Trećeg dana raspravljalo se o pitanju koje će vaše čitaoce interesovati. To je bilo pitanje: »Da li će ostvarenje opšte slobodne trgovine biti od koristi radnim klasama?« Afirmativno se izjasnio g. Brown, fritrejder iz južnog Lankašira, u jednom dugom govoru na engleskom; on i g. Wilson bili su jedini koji su govorili tim jezikom; svi ostali su govorili francuski — dr Bowring vrlo dobro, pukovnik Thompson osrednje, g. Ewart strašno. On je ponovio jedan dio starih pouka Lige protiv zakona o žitu, nekim plačljivim tonom, vrlo sličnim tonu kakvog anglikanskog popa.

Poslije njega digao se g. Weerth, iz Rajnske Pruske. Mislim da znate ovog gospodina — jednog mladog trgovca, čija je poezija vrlo dobro poznata i jako omiljena u cijeloj Njemačkoj i koji je, za vrijeme svojeg dugogodišnjeg boravka u Jorkširu, bio očevidac stanja radnog naroda. On tamo ima veliki broj prijatelja, koji će se obradovati kad vide da ih on nije zaboravio. Pošto će njegov govor za vaše čitaoce biti najinteresantnija stvar na cijelom kongresu, ja ću vam ga nešto opširnije prenijeti. On je rekao ovo:^[194]

»Gospodo! Vi raspravljate o uticaju slobodne trgovine na položaj radnih klasa. Za te klase vi pokazujete najveću mogućnu simpatiju. Ja se tome jako radujem, ali se ipak čudim što među vama ne vidim nijednog predstavnika radnih klasa! Bogate klase Francuske predstavlja jedan per, bogate klase Engleske izvjestan broj narodnih poslanika, bogate klase Belgije jedan eksministar, pa čak i bogate klase Njemačke zastupa jedan gospodin koji nam je dao vjeran prikaz odnosa u toj zemlji. Ali gdje su, pitam vas ja, predstavnici radnika? Ja ih nigdje ne vidim; i stoga, gospodo, dopustite mi da preuzmem na se odbranu njihovih interesa. Slobodan sam da vam govorim u ime radnog naroda, i naročito u ime onih pet miliona

engleskih radnika, među kojima sam proveo nekoliko najprijetnijih godina svoga života, koje poznajem i koje volim. (Aplauz.) »Stvarno, gospodo, radnicima je potrebna izvjesna mjera velikodušnosti. Do sada se s njima nije postupalo kao s ljudima, nego kao s tovarnom stokom, ne — kao s robom, s mašinama; engleski industrijalci znaju to tako dobro da nikada ne kažu da zapošljavaju toliko i toliko radnika, nego toliko i toliko ruku. Bogate klase, radeći po tom principu, nisu nikada ni trenutka oklijevale da iz njihovih usluga vuku profit sve dotle dok su im one potrebne, da bi ih bacili na ulicu čim se iz njih ne bude više mogao da cijedi nikakav profit. Tako je položaj ovih izgnanika iz modernog društva postao takav da ne može biti gori. Pogledajte kamo god hoćete, u obale Rone, u priljave i kužne ulice Mančestera, Lidsa i Birmingema, u brežuljke Saksonije i Šlezije ili u ravnice Vestfalije, svuda ćete naići na istu blijedu izgladnelost, na isto mračno očajanje, u očima ljudi koji uzalud traže svoja prava i svoje mjesto u civilizovanom društvu. (Veliko uzbuđenje u dvorani.)

Gospodin Weerth je zatim izjavio da je njegovo mišljenje da zaštitnocarinski sistem u stvari ne štiti radni narod, ali da ni slobodna trgovina — a to im je rekao otvoreno i jasno, iako je i sam pristalica slobodne trgovine — neće nikada izmijeniti njegov bijedni položaj. On se nikako nije slagao s iluzijom fritrejdera u pogledu koristi koje bi imale radne klase od njenog sprovođenja. Naprotiv, slobodna trgovina, puno ostvarenje slobodne konkurencije prisililo bi koliko radnike na oštiju međusobnu konkurenciju, toliko i kapitaliste da jedni drugima još bezobzirnije konkuriraju. Puna sloboda konkurencije neizbježno bi dala ogroman impuls pronalascima novih mašina i tako svakodnevno bacala na ulicu više radnika nego do sada. To bi stimuliralo proizvodnju na svaki način, ali bi baš zbog toga, upravo u istoj mjeri, stimuliralo i hiperprodukciju, prezasićenost tržišta i trgovinsku stagnaciju. Fritrejderi su tvrdili da će te strašne stagnacije pod sistemom slobodne trgovine prestati; ali, desilo bi se upravo obratno: one bi se povećale i umnožile više nego ikada. Mogućno je — štaviše, sigurno je — da bi u početku veća jevtinoća životnih namirnica radnicima bila od koristi, da bi smanjeni troškovi proizvodnje povećali potrošnju i potražnju radne snage, ali bi se to preimućstvo ubrzo pretvorilo u bijedu, međusobna konkurencija bi ubrzo svela radnike na raniji nivo bijede i gladovanja. Poslije ovih i drugih argumenata (koji su, kako je izgledalo, tom skupu bili savršeno novi, jer su saslušani s najvećom pažnjom, iako izvjestilac lista »The Times« izvoljeva da im se smije, s besramnom, ali značajnom porugom: »čartističke otrcane fraze«), g. Weerth je završio ovako:

»I nemojte misliti, gospodo, da su to samo moja lična shvatanja; to su shvatanja i engleskih radnika, jedne klase koju ja volim i poštujem, jer su oni zaista inteligentni i energični ljudi.« (Odobranje iz kurtoazije.) »Ja ću to dokazati nekoliko činjenicama. Za vrijeme punih šest godina, gospoda iz Lige, koju sada vidimo ovdje, tražila su podršku radnog naroda, ali uzalud. Radnici nisu nikada

zaboravili da su kapitalisti njihovi prirodni neprijatelji; oni se sjećaju gužve oko Lige od 1842.⁽¹⁹⁶⁾ i poslodavačke opozicije protiv Zakona o desetočasovnom radnom danu. Samo su se krajem 1845. godine čartisti, elita radnih klasa, momentano udružili sa Ligm da bi srušili svojeg zajedničkog neprijatelja, zemljoposjedničku aristokratiju. Ali to je bilo samo momentano, i nikada se oni nisu zavaravali lažnim obećanjima Cobdena, Brighta i kompanije, niti su se nadali da će dobiti jevtin hljeb, visoke nadnice i posla u izobilju. Ne, ni trenutka oni nisu prestajali da se pouzdavaju samo u svoje vlastite napore, da osnuju zasebnu partiju, predvođenu vrsnim vodama, neumornim Duncombe-om i Feargusom O'Connorom, koji će uprkos svim klevetama» (ovdje je g. Weerth pogledao u dr Bowringa, koji je napravio jedan brz, grčevit pokret) »za nekoliko nedjelja sjedjeti na istoj klupi s vama u Donjem domu. U ime, dakle, tih miliona, koji ne vjeruju da će slobodna trgovina za njih učiniti čuda, ja vas pozivam da potražite neka druga sredstva kojima biste efektivno popravili njihovo stanje. Gospodo, ja vas pozivam na to u vašem vlastitom interesu. Vi ne treba više da se bojite cara svih Rusa, vi ne treba da se plašite invazije kozaka; ali ako se ne pobrinete, vi ćete imati da se bojite pobune svojih vlastitih radnika, a oni bi vam bili strašniji od svih kozaka na svijetu. Gospodo, radni narod ne traži više od vas riječi, on traži djela. A vi nemate nikakva razloga da se tome čudite. Oni se vrlo dobro sjećaju da ste vi 1830. i 1831. godine, kada su oni za vas u Londonu psvajali zakon o izbornoj reformi, kada su se za vas borili po ulicama Pariza i Brisela⁽¹⁹⁶⁾, da ste vi tada oko njih oblijetali, rukovali se s njima i silno ih hvalili; ali su nekoliko godina poslije toga, kada su tražili hljeba, bili dočekani kartecima i bajonetima.« (Oh!, Ne, ne! Jeste, jeste, Bizanse, Lion).⁽¹⁹⁷⁾ »Stoga ponavljam: provedite svoju slobodnu trgovinu, to će biti dobro, ali istovremeno mislite i o drugim mjerama za radne klase, ili ćete se pokajati.« (Glasno odobravanje.)

Neposredno poslije g. Weerth-a digao se dr Bowring da mu odgovori:

»Gospodo,« rekao je on, »mogu vam kazati da uvaženog člana koji je upravo sada sjeo nije izabrao engleski radni narod da ga na ovom kongresu predstavlja. Naprotiv, engleski narod u cjelini dao je nama za to svoje glasove i stoga mi s punim pravom smatramo sebe ovdje njegovim pravim predstavnicima.«

On je zatim prešao na prikazivanje korisnih efekata slobodne trgovine, koji su se, poslije uvođenja prošlogodišnje tarife, pokazali u povećanom uvozu životnih namirnica. Toliko i toliko jaja, toliko i toliko centi mladog masla, sira, šunke, slanine, toliko i toliko grla stoke itd., itd.; ko bi to sve mogao da pojede ako ne radni narod Engleske? On je ipak sasvim zaboravio da nam kaže koliko je iste robe u Engleskoj bilo proizvedeno manje otkada je dopušten astrana konkurencija. On je uzeo kao tačno da je povećan uvoz odlučan dokaz povećanja potrošnje. On nije ni spomenuo odakle radnom narodu Mančestera, Bredforda i Lidsa, koji sada hoda ulicama i ne može da

nađe posla, odakle tim ljudima novac za taj tobožnji porast potrošnje i udobnosti slobodne trgovine, jer mi nikada nismo čuli da bi im poslodavci davali poklone u jajima, mladom maslu, siru, šunki i mesu zato što uopšte ne rade. On nijedne riječi nije progovorio o sadašnjem traljavom stanju trgovine, koje se u svakom listu prikazuje kao stvarno besprimjerno. Izgledalo je da on ne zna da su se sva predviđanja fritrejdera, otkada se sprovede mjere, pokazala upravo kao suprotnost stvarnosti. On nije imao nijedne riječi simpatije za patnje radnih klasa, nego je, naprotiv, njihovo sadašnje bijedno stanje prikazao kao naj-sjajnije, najsrećnije i najprijatnije koje bi one samo poželjeti mogle.

Engleski radni narod može sada da bira između ova dva predstavnika. Zatim je došlo mnoštvo drugih, koji su govorili o svakoj stvari na svijetu koja se uopšte da zamisliti, osim o jednoj o kojoj je trebalo diskutovati. Gospodin M'Adam, narodni poslanik iz Belfasta (?), ispredao je kao vječnost dugu priču o predionicama lana u Irskoj i ubio skup svojim statistikama. Gospodin Ackersdijk, jedan holandski profesor, govorio je o staroj Holandiji i o novoj Holandiji, o univerzitetu u Liježu, Volpoulu i Devitu. Gospodin van de Castele govorio je o Francuskoj, o Belgiji i o vladi. Gospodin Asher, iz Berlina, o njemačkom patriotizmu i o nekom novom artiklu koji je on nazvao spiritalnim proizvodom, a g. den Tex, Holandanin, o bog zna čemu. Kada je naposljetku cijeli skup bio upola zaspao, probudio ga je g. Wolowski, koji se vratio na samo pitanje i odgovorio g. Weerth-u. Njegov govor, poput svih govora koje su održali Francuzi, pokazao je koliko se francuski kapitalisti plaše ispunjenja Weerth ovih proročanstava. Oni su govorili s takvom tobožnjom simpatijom, takvim tužnim i plačljivim glasom, o patnjama radnih klasa, da bi to čovjek mogao shvatiti kao sasvim ozbiljnu stvar samo kada to ne bi i suviše flagrantno protivrečilo njihovim okruglim trbusima, žigu hipokrizije, duboko urezanom u njihova lica, bijednim receptima koje su oni predlagali i očevidno upadljivom kontrastu između njihovih riječi i njihovih djela. I nije im nikada pošlo za rukom da prevare jednog jedinog radnika. Zatim se digao vojvoda d'Harcourt, per Francuske, pa je i on za prisutne kapitaliste, poslanike itd. zatražio pravo da zastupaju francuski radni narod. Oni ga i predstavljaju isto onako kao što dr Bowring predstavlja engleske čartiste. Zatim je govorio g. James Wilson, koji je najbezočnije ponovio veći dio otrcanih argumenata Lige, uspavljućim tonom kakvog filadelfijskog kveкера.

Iz ovoga vidite kako je to bila divna diskusija. Dr Marx iz Briesela, kojega vi poznajete kao najtalentovanijeg predstavnika njemačke demokratije, zatražio je takođe riječ. On je bio pripremio govor koji bi, da je bio održan, kongresnoj gospodi onemogućio da pitanje iznesu na glasanje. Ali ih je Weerth-ova opozicija uplašila. Oni su riješili da više ne puste da govori iko u čiju ortodoksnost nisu bili potpuno sigurni. Tako su gospoda Wolowski, Wilson i čitava ta preciozna družina pristupili opstrukciji i kada je bilo četiri sata, šestorica ili sed-

morica gospode tražila su riječ, ali je predsjedavajući najednom prekinuo diskusiju i čitav taj skup budala, ignoranata i nitkova, koji je nazvan ekonomskim kongresom, glasao je jednoglasno (osim jednog glasa one jadne njemačke budale, već spomenutog protekcionista) — demokrati uopšte nisu glasali — da je slobodna trgovina izvanredno korisna radnom narodu i da će ga ona osloboditi od sve bijede i nevolje.

Kako govor g. Marxa, iako nije održan, predstavlja najbolji i najubjedljiviji utuk na ove bezočne laži kakve se uopšte daju zamisliti i kako će se sadržaj tog govora, uprkos tolikim stotinama stranica napisanih o ovom predmetu *pro* i *contra*,¹ u Engleskoj čitati kao savršena novina, prilažem vam iz njega nekoliko izvoda.

Govor g. dr Marxa o zaštitnim carinama, o slobodnoj trgovini i radničkoj klasi

Postoje dvije sekte protekcionista. Prva sekta, koju u Njemačkoj predstavlja dr List, nikada nije namjeravala da štiti ručni rad; naprotiv, ona je tražila zaštitne carine da bi ručni rad ugušila mašinama, da bi patrijarhalnu manufakturu zamijenila modernom manufakturom. Ona je vazda išla za tim da pripremi vladavinu novčanih klasa (buržoazije) i, pogotovo, vladavinu krupnih industrijskih kapitalista. Ona je otvoreno proklamovala propast sitnih manufaktura, sitnih zanatlija i sitnih seljaka kao događaj koji je, stvarno, za žaljenje, ali koji je, istovremeno, savršeno neizbježan. Druga škola protekcionista tražila je ne samo zaštitne carine nego apsolutnu prohibiciju. Ona je predlagala zaštitu ručnog rada od invazije mašina kao i od strane konkurencije. Ona je predlagala da se visokim carinama zašтите ne samo domaće manufakture nego i domaća zemljoradnja i proizvodnja domaćih sirovina. I dokle je stigla ova škola? Do zabrane ne samo uvoza starih manufakturnih proizvoda nego i napretka same domaće industrije. Tako je čitav zaštitnocarinski sistem neizbježno došao do ove dileme: ili da zaštiti napredak domaće industrije, a onda je žrtvovan ručni rad, ili, pak, da zaštiti ručni rad, a onda je žrtvovana domaća industrija. Protekcionista prve sekte, oni koji su smatrali da su napredak mašinerije, podjela rada i konkurencija nezadrživi, govorili su radnim klasama: »U svakom slučaju, ako već morate da budete cijedeni, bolje vam je da vas cijede vaši rođeni zemljaci nego stranci«. Hoće li to radne klase vječno podnositi? Ja mislim da neće. Oni koji

¹ za i protiv

proizvode sva dobra i udobnosti bogataša neće se zadovoljiti tom jadnom utjehom. Oni će za solidnu proizvodnju tražiti solidnije udobnosti. Ali protekcionisti kažu: »Pri svemu tome, mi održavamo stanje društva kakvo je ono danas. Mi radnim ljudima, ovako ili onako, obezbjeđujemo zapošljenje koje im je potrebno. Mi se brinemo da oni, usljed strane konkurencije, ne budu izbačeni s posla«. Pa dobro. Tako u najboljem slučaju, protekcionisti priznaju da nisu u stanju da dođu ni do čega boljeg nego što je nastavljanje *status quo-a*. Međutim, radnim klasama nije potrebno nastavljanje aktuelnog stanja, nego izmjena nabolje. Protekcionisti ostaje još posljednje pribježište otvoreno. On će reći da uopšte nije protivnik socijalnih reformi unutar jedne zemlje, ali bi se prva stvar koja bi obezbijedila njihov uspjeh imala da sastoji u tome da se isključi svaki poremećaj koji bi stranom konkurencijom mogao biti izazvan. »Moj sistem«, kaže on, »nije sistem socijalnih reformi, ali ako društvo moramo da reformiramo, zar ne bi bilo bolje da to učinimo unutar svoje rođene zemlje prije nego što budemo govorili o reformama u našim odnosima s drugim zemljama?« Vrlo jasno, zaista, ali se pod tim plauzibilnim vidom krije vrlo čudnovata protivrječnost. Dok daje oružje kapitalu jedne zemlje protiv kapitala drugih zemalja, dok jača kapital protiv stranaca, zaštitnicarski sistem misli da će taj kapital, tako naoružan, tako ojačan, biti slab, impotentan i nemoćan kad se suprotstavi radu. To bi bilo pozivanje na milost kapitala, kao da bi kapital, kao takav, mogao da bude milostiv! Međutim, socijalne reforme se nikad ne sprovode slabošću jakog, nego uvijek snagom slabog. Ali uopšte nije važno da na ovoj stvari insistiramo. Od trenutka kada se protekcionisti slažu s tim da socijalne reforme ne proizlaze nužno iz njihova sistema i da one nisu bitan sastavni dio toga sistema, nego da sačinjavaju jedno sasvim zasebno pitanje, od tog trenutka oni napuštaju pitanje o kome mi raspravljamo. Stoga njih možemo ostaviti da bismo ispitali djelovanje slobodne trgovine na položaj radnih klasa. Problem: kakav će biti uticaj potpunog oslobađanja trgovine na situaciju radnih klasa — nije teško riješiti. To i nije nikakav problem. Ako ima išta što je u političkoj ekonomiji jasno izloženo, to je sudbina koja radne klase čeka pod vladavinom slobodne trgovine. Svi oni zakoni koji su otkriveni u klasičnim djelima političke ekonomije savršeno su tačni, samo pod jednom pretpostavkom: da je trgovina oslobođena od svih prepreka, da je konkurencija potpuno slobodna ne samo unutar pojedine zemlje nego i u cijelom svijetu. Ovi zakoni, koje su otkrili A. Smith, Say i Ricardo, zakoni po kojima se bogatstvo proizvodi i raspodjeljuje, bivaju sve tačniji, sve egzaktniji, a zatim prestaju da budu same apstrakcije u istoj onoj mjeri u kojoj je slobodna trgovina ostvarena. I naučnici, pretresajući bilo koju ekonomsku materiju, stalno nam ponavljaju da su sva njihova rezonovanja zasnovana na pretpostavci da trgovina ima da bude oslobođena svih ograničenja koja

još postoje. Držeći se tog metoda, oni imaju savršeno pravo. Jer oni ne prave proizvoljne apstrakcije, oni samo iz svojih razmišljanja uklanjaju niz akcidentalnih okolnosti. Tako se s pravom može reći da ekonomisti — Ricardo i drugi — znaju više o društvu kakvo će ono biti nego o društvu kakvo ono jeste. Oni znaju više o budućnosti nego o sadašnjosti. Ako hoćete da čitate knjigu budućnosti, otvorite Smith-a, Saya, Ricarda. Tamo ćete naći vrlo jasno opisanu situaciju koja čeka radnike pod vladavinom potpuno slobodne trgovine. Uzmite, na primjer, autoritet jednog Ricarda, autoritet kojemu nema premca. Šta je, ekonomski rečeno, prirodna normalna cijena rada jednog radnika? Ricardo odgovara: »Nadnica svedena na svoj minimum — svoj najniži nivo«. Rad⁽¹⁹⁸⁾ je roba kao i svaka druga roba. Cijena jedne robe određena je vremenom koje je potrebno da se ona proizvede. Šta je, onda, potrebno da bi se proizvela roba rad? Tačno ono što je potrebno da se proizvede suma roba neophodnih za održanje i reparaciju radnikove istrošenosti, ono što je potrebno da ga osposobi da živi i da, na ovaj ili onaj način, produžava svoju rasu. Mi, ipak, ne vjerujemo da radni čovjek neće nikad biti uzdignut iznad ovog nivoa i da nikad neće biti srozan ispod tog nivoa. Ne, prema ovom zakonu, radne klase će neko vrijeme biti srećnije, one će neko vrijeme imati više od minimuma, ali će ovaj višak biti samo nadoknada za ono što će one u drugo vrijeme imati manje od minimuma, u vrijeme industrijske stagnacije. To će reći da ćemo u toku izvjesnog vremenskog intervala, koji je još uvijek redovno povremen, kada trgovina prolazi kroz ciklus prosperiteta proizvodnje, stagnacije, krize, da ćemo, uzevši u prosjeku ono što će radnik primiti više i ono što će primiti manje od minimuma, naći da on u cjelini neće primiti više ni manje od minimuma; ili, drugim riječima, da će se radnička klasa kao klasa održati poslije mnogih bijeda, mnogih patnji i mnogih leševa ostavljenih na industrijskom poprištu. Ali, šta znači to? Klasa postoji, i ne samo da ona postoji nego ona hoće i da raste. Ovaj zakon, da je najniži nivo nadnica prirodna cijena robe rada, ostvariće se u istoj onoj mjeri u kojoj se mjeri bude ostvarila Ricardova pretpostavka da će slobodna trgovina postati stvarnost. Mi prihvatamo sve što je rečeno o prednostima slobodne trgovine. Proizvodne snage će porasti, porezi će, nametnuti zemlji zaštitnim carinama, iščeznuti, sve robe će se prodavati po nižoj cijeni. Šta, pak, kaže Ricardo? »Da će se i rad, kao i svaka druga roba, prodavati po nižoj cijeni«, da ćete ga moći dobijati za vrlo malo novca, kao što ćete dobijati biber i so. A onda će se, kao što će i ostali političkoekonomski zakoni realizacijom slobodne trgovine dobiti veću snagu, jedan vrhunac istinitosti, i zakon populacije kako ga je izlagao Malthus, pod vladavinom slobodne trgovine razvijati u tako finim dimenzijama kakve se samo poželjeti mogu. Tako imate da birate: ili ćete morati da odbacite svu političku ekonomiju kakva ona danas postoji ili ćete, pak, morati do-

pustiti da pod slobodnom trgovinom sva neumoljivost zakona političke ekonomije bude primijenjena na radne klase. Znači li to da smo mi protiv slobodne trgovine? Ne, mi smo za slobodnu trgovinu, jer će slobodnom trgovinom svi ekonomski zakoni, sa svojim najneočekivanim protivrječnostima, djelovati u većim razmjerama, na prostranijem teritoriju, na teritoriju čitave zemlje; tako će iz ujedinjenja svih ovih protivrječnosti u jednu jedinu grupu, gdje će one stajati oči u oči, rezultirati borba koja će se završiti emancipacijom proletarijata.

Naslov originala:

The Free Trade Congress at Brussels

Napisano krajem septembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 520 od 9. oktobra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Komunisti i Karl Heinzen^[199]

[Prvi članak]

Brisel, 26. septembra. Današnji broj lista »D[eu]tsche]-B[r]üsse-ler]-Z[e]it[un]g« sadrži jedan članak Karla Heinzena u kojem ovaj, pod izgovorom da se brani od jedne beznačajne optužbe od strane redakcije, otvara dugu polemiku protiv komunista.

Redakcija savjetuje obadvjema stranama da polemiku prekinu.^[200] Ali onda je trebalo da i od Heinzenova članka objavi samo onaj dio gdje se Heinzen stvarno brani od optužbe da je on prvi napao komuniste. Pa i ako Heinzen »nema na raspolaganju nikakav list«, to ipak nije razlog da mu se za objavljivanje napada stavi na raspolaganje list čija redakcija smatra da su ti napadi neukusni.

Uostalom, komunistima nije mogla da bude pružena bolja usluga nego što se to desilo objavljivanjem ovog članka. Budalastije i ograničenije zamjerke od ovih koje Heinzen upućuje komunistima nisu nikada bile upućene jednoj partiji. Taj članak je najsjajnije opravdanje komunista. On dokazuje da bi oni, ako još nisu napali Heinzena, morali to odmah da učine.

Gospodin Heinzen se već u samom početku postavlja kao predstavnik svih njemačkih nekomunističkih radikala, on hoće da s komunistima diskutuje kao partija s partijom. On »ima pravo da zahtijeva«, on s najvećom pouzdanošću izjavljuje šta se komunistima »mora vjerovati«, šta »se od njih mora tražiti« šta je »dužnost pravog komunista«. On *svoje* odvajanje od komunista identifikuje upravo s odvajanjem »njemačkih republikanaca i demokrata« od njih, i u ime ovih republikanaca govori »mi«.

Pa ko je taj g. Heinzen i šta on predstavlja?

Gospodin Heinzen je nekadašnji liberalni niži činovnik, koji se još 1844. zanosio zakonitim napretkom i njemačko-konstitucionalnom bijedom i koji je, u najboljem slučaju, tiho, u povjerenju priznavao

da bi, svakako u vrlo dalekoj budućnosti, jedna republika mogla da bude poželjna i moguća. Ali se g. Heinzen prevario u mogućnosti zakonitog otpora u Pruskoj. On je zbog svoje slabe knjige o birokratiji morao da emigrira (čak je Jacobus Venedey prije mnogo godina napisao mnogo bolju knjigu o Pruskoj).^[201] Sada mu je puklo pred očima. On je zakoniti otpor proglasio nemogućim, postao revolucionar i, naravno, republikanac. U Švajcarskoj se upoznao sa savant sérieux¹ Rugeom, koji mu je doturio nešto malo filozofije koja se sastojala od loše mješavine fojerbahovskog ateizma i humanizma, hegelovskih reminiscencija i štirnerovskih metafora. Tako naoružan g. Heinzen se smatrao zrelim i počeo, oslonjen desno na Rugea, a lijevo na Freiligrath-a, svoju revolucionarnu propagandu.

Sasvim sigurno, mi g. Heinzenu ne predbacujemo njegov prelaz od liberalizma na krvožedni radikalizam. Ali mi, svakako, tvrdimo da je on taj prelaz izvršio iz čisto ličnih pobuda. Dok god je g. Heinzen mogao davati zakoniti otpor, on je napadao sve one koji su uviđali nužnost revolucije. Tek što je njemu zakoniti otpor bio onemogućen, on ga je proglasio uopšte nemogućim, ne vodeći računa o tome da je njemačkoj buržoaziji taj otpor zasad još vrlo mogućan, da ona stalno pruža potpuno zakonit otpor. Tek što je njemu povratak bio presječen, on je izjavio da je nužna revolucija odmah. Umjesto da njemačke prilike proučava, da ih u pregledu shvati i da iz toga izvede koji su napreci, koji razvitak i koje mjere nužni i mogućni, umjesto da bude načisto sa zapetljanim položajem pojedinih klasa u Njemačkoj međusobno i u njihovom odnosu prema vladi, i da iz toga izvede ključak kakva politika ima da se vodi, umjesto da se, jednom riječju, ravna prema razvitku Njemačke, g. Heinzen bez ikakva ustručavanja traži da se razvitak Njemačke ravna prema njemu.

Gospodin Heinzen je bio žestok protivnik filozofije dok je ona još bila *progresivna*. Tek što je ona postala reakcionarna, tek što je postala pribježište svih kolebljivaca, invalida i literarnih industrijalaca, već se g. Heinzenu morala desiti nesreća da joj se pridruži. Još gore, njemu se moralo desiti da g. Ruge, koji je cijelog svog života uvijek i sam bio čisti prozelit, g. Heinzena napravi jedinim svojim prozelitom. Time g. Heinzen mora g. Rugeu da služi za utjehu da je barem jedan čovjek vjerovao da je dokučio smisao njegovih rečeničkih sklopova.

Za što se, zapravo, zalaže g. Heinzen? Za jednu njemačku republiku koju treba odmah zavesti, koja će biti sastavljena od američkih tradicija, od tradicija 1793. i nekih od komunista pozajmljenih mjera, i koja će izgledati jako crno-crveno-zlatna.^[202] Usljed svoje industrijske inertnosti Njemačka ima u Evropi tako žalostan položaj da nikada ne može preuzeti kakvu inicijativu, nikada prva pro-

¹ ozbiljnim naučnikom

klamovati revoluciju, nikada na svoju ruku, bez Francuske i Engleske, zavesti republiku. Svaka njemačka republika uspostavljena nezavisno od pokreta civilizovanih zemalja; svaka njemačka revolucija koja bi bila na svoju ruku napravljena i koja se, kao što se to dešava u gospodina Heinzena, ne bi apsolutno nimalo obazirala na stvarni pokret klasa u Njemačkoj, svaka takva republika i revolucija bile bi čisto crno-crveno-zlatno sanjarstvo. I da bi ovu slavnu njemačku republiku učinio još slavnijom, optače je g. Heinzen fojerbahovskim, rugificiranim humanizmom i proglašava je carstvom »čovjeka« koje se približilo. I sve ove neobuzdane sanjarije Nijemci treba da ostvare?

A kako propagira veliki »agitator« g. Heinzen? On vladare proglašava glavnim uzročnicima sve bijede i sve nevolje. Ova tvrdnja ne samo da je smiješna, ona je u najvišoj mjeri štetna. Gospodin Heinzen ne bi njemačkim vladarima, tim impotentnim i slaboumnim pokretnim lutkama, uopšte mogao jače da polaska nego da im pripisuje fantastičnu, nadzemaljsku, demonsku svemoć. Ako gospodin Heinzen tvrdi da vladari mogu pričiniti toliku nesreću, on im priznaje moć da isto toliko mogu učiniti i dobrih djela. Zaključak iz toga nije nužnost revolucije, nego pobožna želja za dobrim vladarom, za jednim dobrim carem Joseph-om. Uostalom, narod mnogo bolje zna od g. Heinzena ko ga tlači. Gospodin Heinzen neće nikada svaliti na vladare onu mržnju koju kmet gaji prema spahiji, radnik prema svom poslodavcu. Ali g. Heinzen svakako radi u interesu zemljoposjednika i kapitalista kad za eksploataciju naroda od strane ovih dviju klasa ne okrivljuje njih, nego vladara; a eksploatacija od strane zemljoposjednika i kapitalista ipak izaziva devetnaest dvadesetina sve njemačke bijede!

Gospodin Heinzen poziva na ustanak, i to odmah. On u tom smislu štampa^[203] letke i nastoji da ih rasturi po Njemačkoj. Mi pitamo, zar jedna tako besmislena, slijepo nasrtljiva propaganda nije u najvišoj mjeri štetna po interese njemačke demokratije? Mi pitamo, zar iskustvo nije pokazalo koliko je ona beskorisna? Zar nije u jedno sasvim drukčije uzbuđeno vrijeme, tridesetih godina, stotine hiljada takvih letaka, brošura itd. bilo po Njemačkoj rastureno, i da li je ijedan imao bilo kakva uspjeha? Mi pitamo, da li neko ko je pri ione zdravoj pameti može pomisliti da će narod takvim moralnim pridikovanjima i opominjanjima pokloniti ikakvu pažnju? Mi pitamo da li je g. Heinzen ikada išta drugo u svojim lecima radio nego opominjao i pridikovao? Mi pitamo, zar nije upravo smiješno tako bez ikakva smisla i razuma, ne poznavajući i ne uzimajući uopšte u obzir prilike, izvikivati u svijet pozive na revoluciju?

Šta štampa jedne partije ima da čini? Prije svega, da diskutuje, da obrazlaže zahtjeve partije, da ih izlaže, da ih brani, da tražnja protivničke partije odbija i pobija. Šta njemačka demokratska štampa ima da čini? Da nužnost demokratije dokazuje bezvrijednošću postojeće vlade, koja manje-više predstavlja plemstvo, nedovoljnošću kon-

stitucionalnog sistema koji buržoaziju dovodi na kormilo, nemogućnošću da narod sebi pomogne dok god nema političku vlast u rukama. Ona, dakle, ima da objašnjava tlačenje proletera, sitnih seljaka i sitnih građana (jer oni u Njemačkoj sačinjavaju »narode«) od strane birokratije, plemstva i buržoazije, usljed čega je nastalo ne samo političko nego, prije svega, društveno ugnjetavanje, i kakvim sredstvima se ono može odstraniti; ona treba da dokazuje da je osvajanje političke vlasti od strane proletera, sitnih seljaka i sitnih građana prvi uslov za primjenu ovih sredstava. Ona, dalje, ima da ispituje koliko se može računati na skoro sprovođenje demokratije, koja sredstva partiji stoje na raspolaganju i kojim drugim partijama se ona mora pridružiti sve dok je suviše slaba da bi mogla sama djelovati. — Međutim, da li je od svega ovoga g. Heinzen makar samo jednu jedinu stvar učinio? Ne, nije. U tom pravcu on nije ništa ni pokušao. On narodu, to jest proleterima, sitnim seljacima i sitnim građanima, nije uopšte ništa objašnjavao. Nikada nije ispitivao položaj klasa i partija. On nije ništa činio, nego samo svirao varijacije na temu: Udarajte bezobzirno, udarajte bezobzirno, udarajte bezobzirno!

A kome g. Heinzen upućuje svoje revolucionarne propovijedi? Prije svega, sitnim seljacima, onoj klasi koja je najmanje u stanju da preuzme revolucionarnu inicijativu. Već 600 godina svaki revolucionarni pokret dolazi iz gradova, tako da su samostalni demokratski pokreti seoskih stanovnika (Wat Tyler, Jack Cade, žakerija, seljački rat)^[201] prvo, svaki put reakcionarno nastupali i, drugo, svaki put bili ugušeni. Industrijski proletarijat gradova postao je jezgro sve moderne demokratije; sitni građani, i još više seljaci, zavise potpuno od njegove inicijative. To dokazuju francuska revolucija od 1789. i najnovija istorija Engleske, Francuske i istočnih država Amerike. A g. Heinzen se nada u bezobzirno udaranje seljaka, sada, u devetnaestom stoljeću!

Ali g. Heinzen obećava i socijalne reforme. Svakako, ravnodušnost naroda prema njegovim pozivima postupno ga je na to prisilila. A kakve su to reforme? To su one reforme koje i sami *komunisti* predlažu kao pripremu za ukidanje privatne svojine. Jedino što bi se u g. Heinzena imalo da prizna, to je ono što je uzeo od komunista, od tako žestoko napadanih komunista, pa i to u njegovim rukama postaje prava besmislica i čisto sanjarstvo. Sve mjere za ograničenje konkurencije, gomilanje krupnih kapitala u rukama pojedinaca, svako ograničenje ili ukidanje nasljednog prava, svaka organizacija posla od strane države itd., sve ove mjere, kao revolucionarne, nisu samo moguće nego su, štaviše, i nužne. One su moguće uprkos svim teškoćama i nedostacima koje protiv njih ističu ekonomisti, jer će upravo te teškoće i ti nedostaci prisiliti proletarijat da ide sve dalje, do potpunog ukidanja privatne svojine, da ne bi izgubio i ono što je već dobio. One su moguće kao pripreme, kao prolazni međustepeni za ukidanje privatne svojine, ali ne drukčije.

Međutim, g. Heinzen hoće sve ove mjere kao čvrste, posljednje mjere. One ništa ne treba da pripremaju, one treba da budu definitivne. One njemu nisu sredstvo, nego cilj. One nisu sračunate na revolucionarno, nego na mirno, građansko stanje. Stoga bivaju nemoguće i istovremeno reakcionarne. Ekonomisti buržoazije su nasuprot g. Heinzenu potpuno u pravu kad ove mjere prikazuju kao reakcionarne u poređenju sa slobodnom konkurencijom. Slobodna konkurencija je posljednja, krajnja, najviša, najrazvijenija forma egzistencije privatne svojine. Dakle, sve mjere koje polaze od osnove privatne svojine, a ipak su upravljene protiv slobodne konkurencije, reakcionarne su, nastoje da uspostave niže stepene razvitka privatne svojine, stoga one konačno, i moraju opet da podlegnu konkurenciji i imaju za posljedicu uspostavljanje sadašnjeg stanja. Ovi prigovori buržuja, koji gube svaku snagu čim se na gornje socijalne reforme gleda kao na čiste *mesures de salut public*¹, kao na revolucionarne i prolazne mjere, ovi prigovori su za agrarno-socijalističko-crno-crveno-zlatnu republiku g. Heinzena prazni.

Gospodin Heinzen, dakako, zamišlja da se svojinski odnosi, nasljedno pravo itd. mogu po volji mijenjati i dotjerivati. Gospodin Heinzen — jedan od najvećih neznalica ovog vijeka — ne može, dabome, znati da su svojinski odnosi svakog vremena nužan rezultat načina proizvodnje i prometa toga vremena. Gospodin Heinzen ne može znati da se krupni zemljoposjed ne može pretvoriti u sitni a da se čitav način zemljoradnje ne izmijeni, i da će se, inače, veleposjed opet vrlo brzo uspostaviti. Gospodin Heinzen ne može znati kakva prisna veza postoji između današnje krupne industrije, koncentracije kapitala i stvaranja proletarijata. Gospodin Heinzen ne može znati da se jedna industrijski tako zavisna i podjarmljena zemlja kao što je Njemačka ne može nikada odvažiti da na svoju ruku preduzme drukčije uobličavanje svojih svojinskih odnosa nego takvo koje je u interesu buržoazije i slobodne trgovine.

Ukratko: u komunista ove mjere imaju smisla i razuma, jer se one ne shvataju kao proizvoljne mjere, nego kao rezultati koji će se iz razvitka industrije, zemljoradnje, trgovine, komunikacija i od njih zavisne klasne borbe između buržoazije i proletarijata sami po sebi pokazati nužnim; koji će se pokazati ne kao definitivne mjere, nego kao prolazne *mesures de salut public*, koje nastaju iz same prolazne borbe klasa.

U g. Heinzena one nemaju ni smisla ni razuma jer se javljaju kao sasvim proizvoljno izmudrijašene, filistarske sanjarije o popravljanju svijeta; jer o nekakvoj vezi tih mjera s istorijskim razvitkom nema ni govora; jer g. Heinzen ni najmanje ne vodi računa o materijalnoj mogućnosti svojih prijedloga; jer industrijske nužnosti neće da formulira, nego, naprotiv, hoće da ih obori dekretom.

¹ mjere javnog spasa

Isti g. Heinzen, koji zahtjeve komunista može da usvoji tek onda kad ih je tako strašno pobrkao i u čiste maštarije pretvorio, isti taj g. Heinzen predbacuje komunistima da su oni »napravili zbrku u glavama neobrazovanih«, da su »lovili maštarije« i da su »izgubili stvarno tlo (!) pod nogama«!

To je g. Heinzen u čitavoj svojoj agitatorskoj djelatnosti, i mi otvoreno izjavljujemo da tu njegovu djelatnost smatramo štetnom i sramotnom za čitavu njemačku radikalnu partiju. Jednom partijskom piscu potrebne su osobine sasvim drukčije od onih koje posjeduje g. Heinzen, koji je, kako je već rečeno, jedan od najvećih neznalica našeg vijeka. Gospodin Heinzen može da ima najbolju volju na svijetu, on može da bude najkarakterniji čovjek u cijeloj Evropi. Mi znamo i to da je on lično častan čovjek i da ima hrabrosti i izdržljivosti. Ali sve to skupa ne čini još jednog partijskog pisca. Za to je potrebno nešto više nego što je karakter, dobra volja i Stentorov glas¹, za to je potrebno nešto više pameti, nešto više jasnoće, bolji stil i više znanja nego što ih g. Heinzen posjeduje i, kako je iskustvo pokazalo, nego što je on u stanju da ih usvoji.

Gospodin Heinzen je svojim bjekstvom u nužnost bio prisiljen da ipak postane pisac. On je bio prisiljen na pokušaj da među radikalima osnuje jednu partiju i tako je došao u položaj kojemu nije bio dorastao i u kojemu se on bezuspješnim nastojanjima da se pokaže dostojnim toga položaja samo pravi smiješnim. On bi time i njemačke radikale isto tako pravio smiješnim kada bi ga oni ostavili u zabludi da on njih predstavlja, da se u njihovo ime pravi smiješnim.

Ali g. Heinzen ne predstavlja njemačke radikale. Oni imaju sasvim druge predstavnike, na primjer Jacobyja i druge. Gospodin Heinzen ne predstavlja nikoga, niti je on od bilo koga priznat kao predstavnik, osim možda od nekoliko njemačkih buržuja koji su mu slali novac za agitaciju. Ali se mi ipak varamo: jedna klasa u Njemačkoj priznaje ga kao svojeg predstavnika, zanosi se njime, galami za nj, nadvikuje za nj čitave stolove (upravo onako kao što su po g. Heinzenu komunisti nadvikali »svu literarnu opoziciju«). Ova klasa je mnogobrojna, prosvijećena, karakterna i uticajna klasa commis-voyageurs.²

I ovaj g. Heinzen traži od komunista da ga oni priznaju kao predstavnika radikalnih buržuja, da s njim kao takvim diskutuju?

Ovi razlozi su za sada dovoljni da polemiku komunista protiv g. Heinzena opravdaju. U sljedećem broju upustićemo se u zamjerke koje g. Heinzen postavlja komunistima u 77. broju toga lista.

Kada ne bismo bili potpuno uvjereni da je gospodin Heinzen totalno nesposoban za partijskog pisca, mi bismo mu savjetovali da

¹ Stentor je legendarni trojanski junak sa strašnim glasom. Ovdje u ironičnom smislu. ² — trgovačkih putnika

temeljito prouči Marxovu studiju *Bijeda filozofije*. A ovako mi njemu, zauzvrat na njegov savjet nama da pročitamo Fröbelovu *Neue Politik*⁽²⁰⁶⁾, možemo da damo drugi savjet, da čuti i mirno čeka dok »ono ne počne«. Mi smo uvjereni da će g. Heinzen biti isto tako dobar komandant bataljona kao što je rđav pisac.

Da se g. Heinzen ne bi mogao žaliti zbog anonimnih napada, mi ovaj članak potpisujemo.

F. Engels

[Drugi članak]

Komunisti — to smo razjasnili u prvom članku — ne napadaju g. Heinzena stoga što je komunist, nego stoga što je slab demokratski, partijski pisac. Oni ga ne napadaju u svojstvu *komuniste*, nego u svojstvu *demokrate*. Čista slučajnost je to da su baš komunisti otpočeli polemiku protiv njega; kada na svijetu ne bi uopšte bilo komunista, demokrati bi ipak morali istupiti protiv g. Heinzena. U čitavom ovom spornom pitanju radi se samo o ovome: 1) da li je g. Heinzen kao partijski pisac i agitator u stanju da bude od koristi njemačkoj demokratiji, što mi poričemo; 2) da li je način agitacije g. Heinzena u redu, da li je on prosto dopustiv, što mi isto tako poričemo; ne radi se, dakle, ni o komunizmu ni o demokratiji, nego samo o ličnosti i o ličnim mušicama g. Heinzena.

Komunisti, daleko od toga da pod sadašnjim okolnostima s demokratima otpočinjju beskorisne sporove, nastupaju, naprotiv, za sada u svim praktičnim partijskim pitanjima samo kao demokrati. Demokracija ima u svim civilizovanim zemljama kao nužnu posljedicu političku vlast proletarijata, a politička vlast proletarijata je prva pretpostavka svih komunističkih mjera. Dokle god demokratija još nije izvojevana, komunisti i demokrati se bore zajedno, pa su interesi demokrata istovremeno i interesi komunista. Dotle su razlike između ovih dviju partija čisto teorijske prirode i o njima se sasvim lijepo može diskutovati, a da time zajednička akcija ne bude nikako ometana. One će se, štaviše, moći da sporazumiju u mnogim mjerama koje će, poslije osvajanja demokratije, imati da se preduzmu u interesu dotle potlačenih klasa, na primjer o pokretanju krupne industrije i željeznica od strane države, o odgoju djece o državnom trošku itd.

A sad, da se vratimo g. Heinzenu!

Gospodin Heinzen izjavljuje da su komunisti s njim otpočeli spor, a ne on s njima. Dakle, poznati kavgađzijski argumenat koji mu mi drage volje prepuštamo. Ovaj svoj konflikt s komunistima naziva on »besmislenim cijepanjem koje su komunisti izazvali u logoru njemačkih radikala.« On kaže da je već prije tri godine težio za tim da, koliko su mu snage i prilike dopuštale, spriječi rascjep koji se pri-

bližavao. Na ova uzaludna nastojanja došli su tobože napadi komunistički na njega.

Gospodin Heinzen, kao što se to vrlo dobro zna, prije tri godine još nije uopšte bio u logoru radikala. Gospodin Heinzen je tada bio legalno napredan i liberalan. Rascjep s njim nije, dakle, nikako bio rascjep u logoru radikala.

Gospodin Heinzen se ovdje u Briselu početkom 1845. godine sastao s komunistima. Ovi su se, daleko od toga da bi g. Heinzena napadali zbog njegovog tobožnjeg radikalizma, naprotiv, i te kako trudili da tada liberalnog g. Heinzena dovedu upravo do ovog radikalizma. Ali uzalud. Gospodin Heinzen je tek u Švajcarskoj postao demokrata.

»Kasnije sam se ja sve više (!) uvjeravao u nužnost jedne energetske borbe protiv komunista« — dakle, u nužnost jednog besmislenog rascjepa u logoru radikala! Mi pitamo njemačke demokrate da li je za partijskog pisca sposoban čovjek koji sam sebi ovako smiješno protivrjeći?

Pa ko su ti komunisti koji su ga, kako g. Heinzen tvrdi, napali? Gornji nagovještaji i naročito zamjerke koje su zatim slijedile, protiv komunista, to jasno pokazuju. Komunisti su, kaže se tu

»nadvičkivali čitav logor literarne opozicije, oni su zbunjivali glave neobrazovanih ljudi, oni su i najradikalnije ljude najbezobzirnije omalovažavali... oni su revnosno nastojali da političku borbu po mogućnosti paraliziraju... jest, oni su se konačno ujedinili čak i sa samom reakcijom. Osim toga, oni su se, očividno pod uticajem svoje doktrine, u praktičnom životu često srozavali na podle i perfidne intrigante...«

Iz maglovite neodređenosti ovih prigovora pomalja se jedan vrlo poznat lik: lik literarnog industrijalca g. Karla Grüna. Gospodin Grün je prije tri godine imao s g. Heinzenom lične afere, g. Heinzen je na to g. Grüna u listu »Trier'sche Zeitung«^[36] napao, g. Grün je pokušao da nadviče čitav logor literarne opozicije, g. Grün je revnosno nastojao da političku borbu po mogućnosti paralizira itd.

Ali, otkada je g. Grün predstavnik komunizma? Ako se on prije tri godine nametao komunistima, on nikada nije bio priznat kao komunist, nije se nikada otvoreno izjašnjavao kao komunist, a našao je za shodno da se, ima tome više od godinu dana, obori na komuniste.

Marx je, nasuprot g. Heinzenu, već tada g. Grüna potpuno dezavuirao, kao što ga je kasnije, prvom prilikom, javno prikazao u njegovom pravom liku.

Što se, pak, tiče konačne »podle i perfidne insinuiranja« g. Heinzena protiv komunista, njoj u osnovi leži jedna činjenica koja se desila između g. Grüna i g. Heinzena, i više ništa. Ova činjenica se tiče imenovane dvojice gospode, a nipošto komunista. Mi tu činjenicu ne

poznajemo tako temeljito da bismo o njoj mogli da sudimo. Ali, uzmimo da g. Heizen ima pravo. Ako on onda, pošto su Marx i drugi komunisti učesnika dezavuirali, pošto se bjelodano ispostavilo da taj učesnik nikada nije bio komunist, ako g. Heizen ovu činjenicu još prikazuje kao nužnu posljedicu komunističke doktrine, onda je to bezgranična perfidija.

Ako, uostalom, g. Heizen, sa svojim gornjim prigovorima, misli i na druge ljude a ne samo na g. Grūna, onda on misli samo na one »istinske socijaliste« čije su, svakako, reakcionarne teorije komunisti već davno dezavuirali. Svi za razvoj sposobni ljudi ovog sada već iščezlog pravca prešli su na stranu komunista, i sada i sami napadaju »istinski socijalizam«, ukoliko se on još javlja. Gospodin Heizen, dakle, opet govori sa svojom uobičajenom grubom ignorancijom kad opet iskopava ove zastarjele sanjarije da bi ih podmetnuo komunistima. Dok g. Heizen ovdje »istinskim socijalistima«, koje brka s komunistima, čini zamjerke, on zatim komunistima zamjera na istom onom besmislu zbog koga su ih optuživali »istinski socijalisti«. On, dakle, nema pravo da napada ni »istinske socijaliste«, pošto, jednom stranom, njima i sam pripada. I dok su komunisti pisali oštre napade protiv ovih socijalista, isti taj g. Heizen sjedio je u Cirihiu, gdje ga je g. Ruge posvećivao u one fragmente »istinskog socijalizma« koji su u konfuznoj glavi ovog posljednjeg bili našli jedno mjestance. U stvari, Ruge je našao jednog od svojih dostojnih učenika!

Ali, gdje su onda stvarni komunisti? Gospodin Heizen govori o časnim izuzecima i talentovanim ljudima, za koje pretpostavlja da odbijaju komunističku solidarnost(!). Komunisti su već odbili solidarnost sa spisima i djelima »istinskih socijalista«. Od svih gornjih zamjerki ni jedna jedina ne odgovara komunistima, makar to bio i kraj čitavog pasusa, koji glasi ovako:

»Komunisti... su u nadmenosti svoje uobražene superiornosti ismijavali sve što god je moglo da bude osnova ujedinjenja časnih ljudi«.

Izgleda da g. Heizen ovim hoće da napravi aluziju na to da su se komunisti smijali njegovu visokomoralnom nastupanju i rugali se svim onim svetim i uzvišenim idejama, kreposti, pravednosti, moralu itd., za koje g. Heizen misli da sačinjavaju osnovu svakog društva. Ovu zamjerku mi akceptiramo. Moralna indignacija časnog čovjeka, g. Heizen, neće komuniste zadržati u tome da se ovim vječnim istinama rugaju. Komunisti, uostalom, tvrde da one vječne istine nisu nipošto osnova, nego, obratno, proizvod društva u kojemu figuriraju.

Ako je, uostalom, g. Heizen predvidio da će komunisti odbiti solidarnost sa ljudima, što njemu odgovara da im natovari, čemu onda sve te njegove neukusne zamjerke i perfidne insinucije? Ako g. Heizen komuniste poznaje samo po čuvenju, kako po svemu iz-

gleda, ako on tako malo zna ko su oni da od njih traži da sami sebe bliže označe, da, tako reći, *stamu* preda nj u stavu mirno, kakva je onda bestidnost potrebna da protiv njih polemizira?

•Obilježavanje onih koji komunizam zapravo predstavljaju ili ga u njegovoj čistoti prikazuju moralo bi, vjerovatno, glavnu masu onih koji se oslanjanju na komunizam i za njega bivaju *iskorišćavani* potpuno isključiti, i teško da bi ljudi iz lista ‚Trier’sche Zeitung‘ bili jedini koji bi protiv takve vindikacije protestovali.▪

I nekoliko redova dalje:

•Od onih, pak, koji su stvarni komunisti, *mora se očekivati* (kakva poštenjačina!) konzekventnost i *časnost* da će sa svojom doktrinom otvoreno istupati i da će se odreći onih koji nisu komunisti. *Od njih se mora tražiti* (kakvi li su sve to poštenjački obrti!) da *nesavjesno* (!) ne podržavaju *zbrku* koja se u glavama hiljada *patnika* i *neobrazovanih ljudi* stvara nemogućnošću (!!)) koja se sanja ili lažno prikazuje kao mogućnost da se s tla lažnih odnosa nade (!) put do ostvarenja one doktrine. *Dužnost* je (opet taj poštenjak!) stvarnih komunista da svojim pristalicama kojima su stvari nejasne sve objasne i povedu ih prema određenom cilju ili, pak, da se od njih *odvoje*, *da ih ne iskorišćavaju*.▪

Da je g. Ruge ova tri posljednja rečenička perioda ostvario, mogao bi se smatrati srećnim. Poštenjačkim traženjima potpuno odgovara poštenjačka konfuzija misli, kojoj je stalo samo do stvari a ne do forme, pa stoga kaže upravo suprotno od onoga što je htjela da kaže. Gospodin Heinzen zahtijeva da se stvarni komunisti odvoje od prividnih komunista. Oni treba da učine kraj zbrci koja (tako on *hoće* da kaže) nastaje iz zamjenjivanja dvaju različitih pravaca. Ali pošto se obje riječi: »komunisti« i »zbrka« sudaraju u njegovoj glavi, nastaje u njoj samo zbrka. Gospodin Heinzen gubi nit; njegova stalna formula da komunisti *uopšte* u glavama neobrazovanih ljudi stvaraju zbrku, upliće mu se među noge, on zaboravlja stvarne i nestvarne komuniste, on se u komičnoj bespomoćnosti spotiče o svakojake nemogućnosti, sanjane i lažno prikazivane kao mogućnosti, i najzad pada koliko je dug i širok na tlo stvarnih odnosa, na kojem opet dolazi k svijesti. Sada mu opet pada na pamet da je o sasvim nečem drugom htio da govori, da nije bilo govora o tome da li je ovo ili, pak, ono moguće. On se opet vraća na svoj predmet, ali je još toliko ošamućen da uopšte nije izbrisao onu krasnu rečenicu u kojoj je izveo gore opisano premetanje.

Toliko o stilu. Što se same stvari tiče, mi ponavljamo da g. Heinzen, kao poštenu Nijemac, sa svojim traženjima dolazi prekasno i da su komunisti one »istinske socijaliste« već odavno dezavuirali. Ali mi onda ovdje opet vidimo da upotreba šunjalačkih insinuacija nije uopšte nespojiva s karakterom jednog poštenjaka. Naime, g. Heinzen dovoljno jasno daje na znanje da komunistički pisci samo iskorišćavaju komunističke radnike. On prilično otvoreno kaže da bi otvoreno istupanje tih pisaca s njihovim namjerama isključilo masu onih koji bi bili

iskorišćavani za komunizam. On komunističke pisce smatra za profete, sveštenike ili popove koji posjeduju svoju tajnu mudrost, ali je od neobrazovanih sakrivaju da bi s njima radili šta hoće. Sva njegova poštenjačka traženja da se svima *onima kojima su stvari nejasne* te stvari *objasne* i da se oni ne *iskorišćavaju*, proizlaze očevidno iz pretpostavke da literarni predstavnici komunizma imaju interesa za to da radnike drže u nejasnostima samo da bi ih iskorišćavali, kao što su u prošlom vijeku iluminati^[206] htjeli da iskorišćavaju narod. Ova glupava predstava i jeste razlog što g. Heinzen sa svojom zbrkom u glavama neobrazovanih nasrće svuda na pogrešno mjesto, i za kaznu što to ne izgovara otvoreno, mora da izvodi stilistička premetanja.

Ove insinuacije mi samo konstatujemo, mi o njima ne diskutujemo; prepuštamo komunističkim radnicima da sami o tome sude.

Konačno, iza svih ovih preliminarija, digresija, traženja, insinuacija i premetanja g. Heinzena, dolazimo na njegove teorijske napade i sumnje u komuniste.

Gospodin Heinzen

«vidi jezgro komunističke doktrine naprosto u ukidanju privatne svojine (i radom stečene) i u principu zajedničkog iskorišćavanja zemaljskih dobara koje neminovno iz tog ukidanja slijedi.»

Gospodin Heinzen uobražava da je komunizam izvjesna *doktrina* koja kao *jezgro* proističe iz nekog određenog principa i iz toga izvlači dalje konzekvencije. Gospodin Heinzen se jako vara. Komunizam nije nikakva doktrina, nego *pokret*; on ne proističe iz principa, nego iz *činjenica*. Komunisti nemaju za pretpostavku ovu ili onu filozofiju, nego čitavu dosadašnju istoriju i specijalno njene sadašnje stvarne rezultate u civilizovanim zemljama. Komunizam je proizišao iz krupne industrije i njenih posljedica, iz uspostavljanja svjetskog tržišta i time dane nesmetane konkurencije, iz sve nasilnijih i opštijih trgovinskih kriza, koje su već sada postale potpune krize svjetskog tržišta, iz stvaranja proletarijata i koncentracije kapitala, iz toga proizlazeće klasne borbe između proletarijata i buržoazije. Komunizam, ukoliko je teorijski, jeste teorijski izraz položaja proletarijata u ovoj borbi i teorijska formulacija uslova oslobođenja proletarijata.

Gospodin Heinzen će sada svakako uvidjeti da pri ocjenjivanju komunizma ima nešto više da uradi nego da njegovo jezgro vidi naprosto u ukidanju privatne svojine; da bi on bolje uradio da izvrši izvjesne studije političke ekonomije, nego da brblja u vjetar o ukidanju privatne svojine; da on o posljedicama ukidanja privatne svojine ne može ništa da zna ako ne poznaje i njihove uslove.

Ali u tom pogledu g. Heinzen pokazuje takvo grubo neznanje da čak misli da je zajedničko iskorišćavanje zemaljskih dobara (opet jedan lijep izraz!) *posljedica* ukidanja privatne svojine. A nije tako, nego upravo obratno. Jer krupna industrija, razvitak mašinerije, komu-

nikacija, svjetske trgovine, dobija tako ogromne dimenzije da njihovo iskorišćavanje od strane pojedinačnih kapitalista biva iz dana u dan sve nemogućnije; jer su sve veće krize na svjetskom tržištu za to najubjedljiviji dokaz; jer proizvodne snage i saobraćajna sredstva sadašnjeg načina proizvodnje i saobraćaja iz dana u dan sve više prerastaju individualnu razmjenu i privatnu svojinu; jer se, jednom riječju, približava trenutak kada će zajedničko bavljenje industrijom, zemljoradnjom, razmjenom dobara postati nužnost za samu industriju, zemljoradnju i razmjenu dobara, privatna svojina će stoga biti ukinuta.

Ako, dakle, g. Heizen ukidanje privatne svojine, koje je svakako uslov za oslobođenje proletarijata, trga iz njegovih vlastitih uslova, ako ga, van svake veze sa stvarnim svijetom, posmatra samo kao kakvu bubu u glavi sobnog trniguza, onda to ukidanje postaje čista fraza o kojoj može da govori samo trivijalne budalastine. On to čini ovako:

«Spomenutim brisanjem svake privatne svojine komunizam nužno ukida *pojedinačnu egzistenciju*.» (Gospodin Heizen nam, dakle, prebacuje da mi ljude hoćemo da napravimo sijamskim blizancima.) «Posljedica toga je, opet, postrojanje svakog pojedinca u kasarsko gazdinstvo, koje valja (!) ima da se organizuje po opštinama.» (Čitalac neka ljubazno primijeti da je ono, po priznanju, samo posljedica vlastitih trućanja g. Heizenzena o pojedinačnoj egzistenciji.) «Time komunizam razara individualnost... nezavisnost... slobodu.» (Staro trabunjanje «istinskih socijalista» i buržuja. Kao da bi u sadašnjim individuama, koje su protiv svoje volje napravljene krojačima, tvorničkim radnicima, buržujima, pravnicima, seljacima, to jest slugama jednog određenog posla i tom poslu odgovarajućih običaja, načina života, predrasuda, ograničenosti itd., i bilo kakve individualnosti za razaranje!) «On žrtvuje pojedinu ličnost s njenim nužnim atributom ili fundamentom» (ovo «ili» je izvrsno!) «stečene svojine, fantoma zajednice ili društva» (Stirner i ovdje?) «dok zajednica za svaku pojedinu ličnost može i treba» (treba!!!) «da bude samo sredstvo, a ne cilj».

Gospodin Heizen polaže naročitu važnost na *stečenu* svojinu i time ponovo dokazuje grubo nepoznavanje predmeta o kojemu govori. Poštenjačku spravedljivost g. Heizenzena, koja svakome daje ono što je zaslužio, izigrava, na žalost, krupna industrija. Sve dok krupna industrija ne bude razvijena toliko da se potpuno oslobodi okova privatne svojine, sve dotle ona neće dopuštati nikakvu drugu podjelu proizvoda nego samo onu koja se sada vrši, sve dotle će kapitalista svoj profit trpati u džep, a radnik sve više praktički učiti šta je to minimum nadnice. Gospodin Proudhon je htio *stečenu* privatnu svojinu sistematski da izloži i da je dovede u vezu s postojećim prilikama, pa je, kako je poznato, eklatantno propao. Gospodin Heizenzen se, doduše, neće nikada odvažiti na kakav sličan pokušaj, za to bi on morao da se da na proučavanje te stvari, a to on neće. Ali primjer g. Proudhona neka ga nauči da svoju privatnu *stečenu* svojinu manje žrtvuje javnosti.

Kada, međutim, g. Heinzen komunistima zamjera što jure za maštarijama i gube realno tlo pod nogama — koga ova zamjerka pogada?

Gospodin Heinzen misli još mnogo šta, u što ne treba više da se upuštamo. Mi samo primjećujemo da njegove rečenice, što on dalje ide, bivaju sve slabije. Nezgrapnost njegova jezika, koji nikada ne može da nađe pravu riječ, bila bi sama dovoljna da kompromituje svaku partiju koja bi ga priznala kao svog literarnog predstavnika. Čvrstoća njegova karaktera dovodi ga vazda na to da kaže sasvim nešto drugo nego što je htio da kaže. Tako u svakoj njegovoj rečenici postoji dvostruki smisao: prvo, besmisao koji on hoće da kaže i, drugo, besmisao koji on neće da kaže, ali ga ipak kaže. Mi smo gore za to dali samo jedan primjer. Sada samo još primjećujemo da g. Heinzen svoju staru praznovjericu o moći vladara ponavlja time što kaže da je *vlast* koju treba srušiti i koja nije nikoja druga nego upravo državna vlast, začetnik i održavalac sve nepravde, i da je to ona uvijek bila, i da hoće da uspostavi jednu *stvarnu pravnu državu* (!), a unutar ove fantastične građevine da preduzme sve one socijalne reforme koje su proizašle iz opšteg razvitka kao teorijski pravilne (!) i praktički mogućne (!).

Njegove namjere su upravo tako dobre kao što im je stil rdav, to je eto sudbina poštenja ovog rdavog svijeta.

»Duh vremena zaveo ga,
Postao je sankilot;
Rđav plesač, no grudi mu
Častan zanos nadima;
.....
Bez talenta, al' karakter.«^[207]

Gospodin Heinzen će zbog naših članaka planuti pravедnim gnjevom uvrijeđenog poštenjaka, ali zato neće napustiti ni svoj način pisanja ni svoj kompromitujući i jalovi način agitacije. Njegova prijetnja banderom na dan pretresanja i presude pričinila nam je mnogo zadovoljstva.

Ukratko: s njemačkim radikalima komunisti hoće i moraju da saraduju. Ali oni sebi zadržavaju pravo da napadaju svakog pisca koji bude kompromitovao čitavu partiju. U ovom smislu, i ni u kom drugom, mi smo g. Heizenena napali.

Brisel, 3. oktobra 1847.

F. Engels

N.B. Upravo smo od jednog radnika primili brošuru: *Der Heinzen'sche Staat, eine Kritik von Stephan*, Bern, Rätzer.^[208] Kada bi g. Heinzen

zen pisao upola tako dobro kao ovaj radnik, mogao bi biti srećan. Iz ove brošure može g. Heinzen dovoljno jasno da vidi zašto radnici o njegovoj agrarnoj republici neće ništa da čuju. — Mi još primjećujemo i to da je ova brošura prvi spis jednog radnika koji ne nastupa moralno, nego pokušava da političke borbe sadašnjosti svede na međusobnu borbu raznih društvenih klasa.

Naslov originala:

Die Kommunisten und Karl Heinzen

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung»,

br. 79 i 80 od 3. i 4. oktobra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 282 - 297.

Prevod s njemačkog

Friedrich Engels^[209]

[Trgovinska kriza u Engleskoj. — Čartistički pokret. — Irska]

Trgovinska kriza kojoj je Engleska u ovom trenutku izložena u stvari je ozbiljnija od bilo koje prethodne krize. Ni 1837. ni 1842. godine depresija nije bila tako opšta kao u ovom trenutku. Sve grane ogromne engleske industrije zaustavljene su usred punog zamaha; svuda vlada stagnacija, svuda se vide radnici izbačeni na ulicu. Samo se po sebi razumije da takvo stanje stvari izaziva izvanredno uzbuđenje među radnicima, koji su, za vrijeme trgovinskog prosperiteta od industrijalaca bili eksploatisani, a sada u masama otpušteni i prepušteni svojoj sudbini. Isto tako rapidno raste broj mitinga nezadovoljnih radnika. »The Northern Star«, organ radnika čartista, posvećuje više od sedam svojih velikih stubaca izvještajima o mitinzima prošle nedjelje; spisak mitinga prijavljenih za ovu nedjelju ispunjava još tri stupca. Isti taj list izvještava o jednoj brošuri koju je objavio neki radnik, g. John Noakes^[210], i u kojoj taj autor otvoreno i direktno napada pravo aristokratije na posjedovanje zemlje.

»Zemljište Engleske«, kaže on, »svojina je naroda, koju su mu naši aristokrati oduzeli silom ili prevarom. Narod treba odlučno da istakne svoje nezastarivo pravo svojine; zemljišna renta treba da se proglasi nacionalnom svojinom i da se koristi u interesu zajednice. Možda će mi se reći da su ove izjave revolucionarne. Revolucionarne ili ne, to je svejedno; ako narod ono što mu treba ne može da dobije legalnim putem, on treba to da pokuša ilegalnim putem.«

Neće onda biti nikakvo čudo što čartisti u ovim okolnostima razvijaju neobičnu aktivnost. Njihov vođa, glasoviti Feargus O'Connor, upravo je objavio da će uskoro poći na put u Škotsku, gdje će u svim gradovima sazivati *mitinge* i skupljati potpise na nacionalnu peticiju za Narodnu povelju, koja će biti upućena parlamentu. On istovremeno objavljuje da će još prije otvaranja parlamenta čartistička štampa biti povećana jednim dnevnim listom, listom »Democrat«.^[211]

Kako se sjećate, na posljednjim izborima bio je g. Harney, glavni urednik lista »The Northern Star«, postavljen na listu kao čartistički kandidat da predstavlja Tiverton, varošicu koja šalje u parlament ministra spoljnih poslova lorda Palmerstona. Gospodin Harney, koji

je pri glasanju dizanjem ruku bio pobijedio, povukao se čim je lord Palmerston zatražio tajno glasanje.^[212] Ali se tada desilo nešto što dokazuje koliko se osjećanje stanovnika Tivertona razlikuje od osjećanja onog malog broja parlamentarnih birača. U opštinskom vijeću trebalo je da se popuni jedno prazno mjesto; opštinski birači, klasa mnogobrojnija od parlamentarnih birača, dali su upražnjeno mjesto g. Rowcliffe-u, dakle istom onom koji je na izborima bio predložio g. Harneya. Uostalom, čartisti se svuda u Engleskoj spremaju za opštinske izbore, koji će se u cijeloj zemlji održati početkom novembra.

Ali da pređemo na industrijski najrazvijeniju oblast u Engleskoj, na Lankašir, kraj koji, više nego ikoli drugi, trpi pod teretom industrijske stagnacije. Situacija je u Lankaširu u najvišoj mjeri alarmantna. Već je većina tvornica obustavila posao, a i one koje još rade zapošljavaju svoje radnike samo dva ili najviše tri dana u sedmici. Ali ni to još nije dosta: industrijalci iz Eštona, za pamučnu industriju vrlo važnog grada, objavljuju svojim radnicima da će im u roku od osam dana sniziti nadnice za deset procenata. Ova vijest, koja među radnicima izaziva čitavu uzbunu, širi se cijelom tom oblašću. Nekoliko dana poslije toga održava se u Mančesteru skupština radničkih delegata iz cijele grofovije; ova skupština odlučuje da vlasnicima tvornica pošalje deputaciju da bi ih sklonila da ne izvrše prijetecu redukciju i da, ako ova deputacija ne bude imala nikakva rezultata, proglasi štrajk svih radnika zaposlenih u pamučnoj industriji u Lankaširu. — Ovaj štrajk, zajedno sa štrajkom metalaca i rudara Birmingema koji je već počeo, neizostavno će dobiti iste prijetee dimenzije kojima se odlikovao prethodni generalni štrajk, onaj iz 1842. godine. On bi za vladu mogao da bude još strašniji.

Međutim, izglednija Irska previja se u strahovitim grčevima. Popravilišta su krcata prosjacima, upropašćeni vlasnici odbijaju da plaćaju porez za pomoć sirotinji, a izgledniji narod, skupljajući se na hiljade, hara ambare i staje zakupnika, pa čak i one katoličkih sveštenika, koji su još donedavno bili visoko poštovani.

Izgleda da Irci ove zime neće više da umiru od gladi mirno kao prošle zime. Useljavanje Iraca u Englesku biva iz dana u dan sve alarmantnije. Računa se da u prosjeku stiže 50 000 Iraca godišnje. Ove godine ima ih već više od 220 000. U septembru stizalo ih je 345 na dan; u oktobru stizalo ih je 511. Na ovaj način, konkurencija radnika između sebe još se povećava, i nipošto ne bi bilo čudno ako bi sadašnja kriza izazvala takvu uznemirenost koja bi prisilila vladu na reforme od vrlo velikog značaja.

Naslov originala:

La crise commerciale en Angleterre. Mouvement chartiste. Irlande

Napisano 23. oktobra 1847.

Prvi put objavljeno u listu »La Réforme« od 26. oktobra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels^[213]]

Gazde i radnici u Engleskoj

Gospodi radnicima—urednicima časopisa »L'Atelier«^[214]

Gospodo!

Upravo sam u vašem oktobarskom broju pročitao članak pod naslovom: *Gazde i radnici u Engleskoj*. Ovaj članak, prema listu »La Presse«, pominje miting takozvanih delegata radnika zaposlenih u pamučnoj industriji Lankašira, miting koji je održan 29. avgusta u Mančesteru. Na ovom mitingu primljene rezolucije su takve da one, prema listu »La Presse«, daju dokaz da u Engleskoj vlada savršena harmonija između kapitala i rada.

Vi ste, gospodo, savršeno dobro učinili kada ste za sebe zadržali sud o autentičnosti tog izvještaja, koji je jedan list francuske buržoazije objavio na osnovu vijesti listova engleske buržoazije. Izvještaj je egzaktn, to je istina; usvojene su one rezolucije koje nam je dala »La Presse«; postoji samo jedna mala tvrdnja koja toj egzaktnosti nedostaje, ali ova mala neegzaktnost čini upravo suštinu samog pitanja; miting o kojemu »La Presse« govori nije bio miting radnika, nego miting *poslovođa*.

Ja sam, gospodo, proveo dvije godine u tom istom Lankaširu i te dvije godine proveo sam među radnicima; gledao sam ih na njihovim javnim skupovima, kao i u njihovim malim komitetima; poznao sam njihove vođe i njihove govornike i mislim da vas mogu uvjeriti da ni u jednoj zemlji na svijetu nećete naći ljude iskrenije privržene demokratskim principima, čvršće riješene da zbace jaram kapitalističkih eksploatatora, koji ih sada pritiskuje, nego što su ovi isti radnici lankaširskih tvornica pamuka. Kako bi, gospodo, isti ti

radnici, koje sam svojim rođenim očima gledao kako s tribina jedne skupštinske dvorane bacaju više desetina tvorničara, isti ti radnici čije su sijevajuće oči i dignute pesnice utjerivale strah u redove buržuja skupljenih na toj tribini, kako bi, kažem, ti isti radnici danas izjavljivali zahvalnost svojim gazdama što su ovi bili toliko dobri da redukciju radnog vremena pretpostave redukciji nadnica?

Ali, pogledajmo tu stvar izblize. Zar redukcija radnog vremena nema za radnike isti značaj kao i redukcija nadnica? Očevidno ima; i u jednom i u drugom slučaju položaj radnika se jednako pogoršava. Nije, dakle, uopšte moglo da bude razloga da se radnici svojim gazdama zahvaljuju zato što su ovi prvi način redukcije radničkog prihoda pretpostavili drugom. Ali, gospodo, ako pregledate engleske listove s kraja avgusta, tamo ćete naći da su fabrikanti pamučnih tkanina imali puno razloga da redukciju radnog vremena pretpostave redukciji nadnica. Tada su cijene sirovog pamuka bile u porastu; isti broj londonskog lista »The Globe«⁽¹⁸⁾ koji govori o tom mitingu pominje i to da su *liverpulski spekulanti htjeli da zavladaju tržištem pamuka* da bi izazvali vještačko dizanje cijena. Šta, međutim, u takvim slučajevima rade mančesterski fabrikanti? Oni na mitinge šalju svoje poslovođe s tim da oni prihvate rezolucije slične onima koje vam je »La Presse« saopštila. To je usvojeno i poznato sredstvo koje se primjenjuje svaki put kad spekulanti pođu na to da povise cijene pamuka. To je spekulantima opomena da se čuvaju pokušaja da suviše povisiju cijene: jer bi onda industrijalci smanjili potrošnju, pa bi time neizostavno izazvali obaranje cijena. I tako je miting koji listu »La Presse« daje povoda za toliko radosti i aklamacija bio samo jedan od onih skupova poslovođa koji nikoga u Engleskoj ne može da obmane.

Da bih vam pokazao koliko je ovaj miting bio ekskluzivno djelo kapitalista, biće dovoljno da vam reknem da je jedini list kojemu su ove rezolucije bile poslone, list iz kojega su ih uzeli svi ostali listovi, da je to organ industrijalaca »The Manchester Guardian«. Te rezolucije donosi i demokratski radnički list »The Northern Star«, ali sa primjedbom koja ih u očima radnika obesnažuje — da ih je uzeo iz onog lista kapitalista.

Primite itd.

Naslov originala:

Les maîtres et les ouvriers en Angleterre

Napisano oko 25. oktobra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»L'Atelier«, br. 2 od novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

Karl Marx

Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral

Prilog njemačkoj kulturnoj historiji.
Protiv Karla Heinzena*

Malo prije reformacije i za vrijeme nje obrazovala se među Nijemcima jedna vrsta literature čije samo ime frapira — *grubijanska* literatura. Danas idemo u susret epohi koja je slična 16. vijeku. Nikakvo čudo što se među Nijemcima opet javlja grubijanska literatura. Interesovanje za historijski razvitak lako savladava estetsko gađenje koje ova vrsta književništva izaziva i kod ljudi sa nedovoljno izgrađenim ukusom i koje je ona izazivala već i u 15. i 16. vijeku.

Trivijalna, hvalisava, razmetljiva, trazonska, pretenciozno-gruba u napadu, prema tuđoj grubosti histerično osjetljiva; s ogromnim rasipanjem snage vitlajući i izdaleka razmahujući mačem da bi taj na zemlju pao pljoštimize; stalno propovijedajući i stalno povrjeđujući moral; patetična i prosta u najkomičnijoj povezanosti; samo za stvar zabrinuta, uvijek mimoilazeći samu stvar; s jednakom uobraženošću suprotstavljajući zdravom razumu malograđansku, učenu poluobrazovanost, a nauči takozvani »zdravi ljudski razum«; razlivajući se s izvjesnom samozadovoljnom lakoćom u nevjerovatnu opširnost; plebejska forma za filistarski sadržaj: boreći se s književnim jezikom da bi mu dala jedan tako reći čisto tjelesni karakter; voleći da u pozadini ukazuje na tijelo književnika kojega svi prsti svrbe da dá nekoliko dokaza svoje snage, da pokaže svoja široka pleća, da se javno protegne; proklamirajući zdrav duh u zdravom tijelu; nesvjesno zaražena najsuptilnijim svadama i tjelesnom groznicom 16. stoljeća, opčinjena dogmatičnim, ograničenim pojmovima isto tako kao i,

* Ja ne odgovaram g. Heinzenu da bih replicirao na napad protiv Engelsa. Članak g. Heinzena⁽²¹⁶⁾ ne izaziva potrebu ma za kakvom replikom. Odgovaram zato što Heinzenov manifest pruža zabavan materijal.

nasuprot svakom pojmovanju, apelirajući na sitnu praksu; bjesneći protiv reakcije, reagirajući protiv napretka; zbog nesposobnosti da protivnika prikaže smiješnim, smiješno ga psujući u cijeloj skali tonova; Solomon i Marcolph^[216], Don Quijote i Sancho Pansa, zanesenjak i filistar u jednom licu; dripački oblik pobune, oblik jednog dripca; iznad svega kao atmosfera lebdeća časna svijest samozadovoljnog poštenjaka — takva je bila *grubijanska literatura* 16. stoljeća. Ako nas pamćenje ne vara, njemačka duhovitost joj je postavila spomenik u pjesmi *Heinecke, dem starke Knecht*^[217]. Gospodin Heinzen ima zaslugu da je jedan od uspostavljača grubijanske literature i po tome jedna od lasta bliskog proljeća narodâ.

Heinzenov manifest u br. 84 lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitunge« protiv komunista daje nam najbliži povod za studij one nakazne literature čiju smo istorijski interesantnu stranu za Njemačku već nagovijestili. Mi ćemo literarnu vrstu koju gospodin Heinzen predstavlja prikazati na osnovu njegova manifesta isto tako kao što literarni istoričari po spisima u zaostavštini 16. stoljeća karakterizuju književnike 16. stoljeća, na primjer »Gänseprediger«.¹

Biron. Ahile, glavu skrij, jer evo dođe oružan Hektor.

Kralj. Hektor je, u poređenju sa ovim, bio samo najobičniji Trojanac.

Bojet. Ama da li je ovo Hektor?

Kralj. Držim da Hektor nije bio ovako dobro sadeljan.

Biron. Ne može to biti Hektor.

Dimen. On je ili bog ili slikar; jer svaki čas pravi drugo lice.*

Ali da je g. Heinzen zaista Hektor, u to nema sumnje.

»Već odavno«, priznaje nam on, »mučila me slutnja da ću pasti od ruke nekog komunističkog Ahila. Sada, pošto me napada jedan Tersit, otklonjena opasnost me opet pravi smjelim itd.«

Samo Hektor može slutiti da će pasti od ruke Ahila.

Ili da možda g. Heinzen nije svoje shvatanje Ahila i Tersita crpao iz Schlegelova prevoda Shakespeare-a, a ne iz Homera?

U tom slučaju bi on sebi dodijelio ulogu Ajanta.

Da osmotrimo Shakespeare-ova Ajanta!

Ajant. Progovori jednom, ubuđali kvašče, ili ću te cijelog izmijesiti s tijestom.

Tersit. Prije će tebe moja grdnja natjerati da postaneš pametan i pobožan.

Ali mi se čini da će tvoj konj brže naučiti besjedu no što ćeš ti napamet naučiti molitvu. Možeš udarati, možeš. Do vraga s tim tvojim konjskim udarcima.

Ajant. Otrovnna gljivo, saopšti mi progias.

Tersit. Mislim da je proglašeno da si ti budala.

* Shakespeare, *Nenagrađeni ljubavni trud* [peti čin, scena druga]

¹ Thomas Murner

Ajant. Nevaljala psino!

Tersit. Udri, udri!

Ajant. Stoličico za vještrice!

Tersit. Da, udri, udri, glupavi vojvodo!... Ti si samo za to da se biješ s Trojancima; a ljudi što imaju iole pameti smatraju te espapom koji se kupuje i prodaje kao kakav varvarski rob... Veliki dio... tvoga mozga je u mišićima, ako ljudi ne lažu.

.....
Tersit. Čudo!

Ahil. Kakvo?

Tersit. Ajant ide gore-dolje po polju i traži samog sebe.

Ahil. Kako to?

Tersit. Pa eto, šetka se razmetljivo kao paun; napravi jedan korak, pa stane; razmišlja duboko kao krčmarica koja nema drugog raboša sem svog mozga, da za bilježi račune, grize usnu s izgledom duboke mudrosti, kao da bi rekao: 'Ima pameti u ovoj glavi, i ona mora da se ispolji!'... Radije bih bio krpelj na ovcu nego takva hrabra glupačina.*

Pod bilo kakvom se karakternom maskom gospodin Heinzen pojavio, kao Hektor ili kao Ajant, tek što je stupio na poprište, on već silnim glasom gledaocima objavljuje da ga njegov protivnik nije »dotukao«. S punom otvorenosću i epskom opširnošću jednog starohomerskog junaka on izlaže uzroke svojeg spasenja. »Jednom prirodnom nedostatku«, priča nam on, »zahvaljujem svoje spasenje«. »Priroda« me nije »prilagodila« nivou protivnika. On ga nadvisuje za dužinu dviju glava i stoga dva »produžena udarca« njegova »malog dželata« nisu mogla da pogode njegov »literarni vrat«. Gospodin Engels, ovo se s naročitim naglaskom ponovno ističe, gospodin Engels je »malen«, »mali dželat«, »mala osoba«. A zatim se, jednim od onih obrta kakve sretamo samo u starim junačkim pjesmama ili u igri lutkama o velikom Golijatu i malom Davidu, kaže ovako: »Kada biste vi tako visoko« — na banderi — »visili, ne bi vas više niko mogao naći«. Ovo je humor gorostasa, šaljiv i jezovit u isti mah.

Ne samo svoj »vrat«, g. Heinzen je čitavu svoju »prirodu«, čitavo svoje tijelo tako »literarno« predstavio. On je svojeg malog protivnika postavio pored sebe da bi tim kontrastom dao svojem tjelesnom savršenstvu odgovarajući reljef. »Mala« grdoba nosi pod svojom malom miškom *dželatsku sjekiru*, možda jednu malu giljotinu kakve su 1794. godine poklanjali djeci kao igračke. Nasuprot tome, on, taj strašni gorostas, u svojoj pizmenoiscerenoj oholosti ne nosi nikakvo drugo oružje osim — »pruta«, koji je, kako nam on daje na znanje, odavno služio za to da »kažnjava« bezobrazluke zlih »dječaka«, komunista. Taj gorostas se zadovoljava time da prema tom »kao insekat malom neprijateljčicu« istupi kao *pedagog*, umjesto da tog *držovitog* čovje-

* Shakespeare, *Troil i Kresida* [drugi čin, scena prva; treći čin, scena treća].

čuljka jednostavno zgazi. On se zadovoljava time da s njim porazgovori kao *prijatelj djece*, da mu očita moralnu lekciju i da ga zbog poroka, naročito zbog »laganja«, »luckastog, dječackog laganja«, zbog »drskosti«, »mladičkog tona«, nedostatka poštovanja i drugih slabosti mladičkog doba najstrože ukori. Ako pri tome prut ovog gorostasa u ulozu školnika zazuji ne baš blago pored ušiju tog pitomca, ako s vremena na vrijeme pokoja pregruba riječ prekine njegove moralne izreke, pa dijelom i spriječi njihovo djelovanje, nijednog trenutka se ne smije zaboraviti da gorostas ne može vršiti moralnu obuku na isti način kao obični školnici, na primjer jedan Quintus Fixlein⁽²¹⁸⁾, i da se *privreda*, ako je istjeraju na vrata, opet vraća kroz prozor. Osim toga, treba svakako imati na umu da ono što bi nam iz usta jednog patuljičića, kao što je taj Engels, kao gadost bilo odvratno, iz usta jednog kolosa, kao što je Heinzen, u veličanstvenoj melodiji prirodnih glasova zapljuskuje i uho i srce. A možemo li mi jeriko heroja da mjerimo ograničenim mjerilima građanskog jezika? Ne, nikako, kao što ne možemo vjerovati da Homer, na primjer, pada u grubijansku literaturu kada za jednog od svojih omiljenih junaka, *Ajanta*, kaže da je »tvrdoglav kao magarac«.

Taj gorostas je to tako dobro mislio kad je u br. 17 lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«⁽²¹⁹⁾ komunistima pokazao svoj prut. I »mali« vještac, od kojega on nije ni zatražio da uzme riječ — više puta će on pokazati svoje gorostasno čuđenje zbog neshvatljive drskosti ovoga švrce — to mu je tako rdavo vratilo. »Nije bilo namjere da se daju savjeti«, žali se on. »Gospodin Engels hoće da me zgromi, da me ubije, taj *opaki* čovjek!«

A on? On je, kao protiv pruske vlade tako i ovdje, »s oduševljenjem počeo jednu borbu u kojoj je pod ratničkim koporanom nosio mirovne prijedloge, *srce humanog pomirenja* između suprotnosti vremena«. * Ali: »To *odusevljenje* su polili nagrizznom vodom podmuklosti«. **

Isegrim se pojavi divalj i bijesan, opruži šape,
 Otuda dođe otvorenih usta u silnim skokovima.
Reineke, od njega lakši, umače silnom protivniku
 I spretno skvasi rutavi rep svojom
 Vodom koja nagriza i vukući njime po pijesku, da bi mu bio pun pijeska.
Isegrim pomisli: sad ga već imam! Tada ga šibnu ugursuz
 Po samim očima repom, i nesta mu sluha i vida.
 Nije se on prvi put služio ovim lukavstvom, već mnoga stvorenja
 Doživješe štetnu snagu te nagrizzne vode. ***

* Karl Heinzen, *Ein Steckbrief*.

** Isto.

*** Goethe, *Reineke Fuchs* [dvanaesto pjevanje].

«Ja sam, gospodine Engels, *bio republikanac* otkada se bavim politikom, i moja se *uvjerenja* nisu *labavo* i *nestalno* okretala kao glave tolikih komunista.»*

«*Revolucionar* sam, svakako, tek *postao*. Taktici komunista odgovara to da, svjesni svoje *nepopravljivosti*, upućuju zamjerke svojim protivnicima čim se ovi *poprave*.»**

Gospodin Heinzen nije nikada *postao* republikanac, on je to *bio* od svojeg političkog rođenja. Na njegovoj je, dakle, strani nepromjenljivost, nepomična gotovost, dosljednost. Na strani njegovih protivnika nepostojanost, nestalnost, okretanje. Gospodin Heinzen nije uvijek *bio* revolucionar, on je to *postao*. Ovaj put je *okretanje*, svakako, na strani gospodina Heinzena, ali je zato okretanje okrenulo i svoj *nemoralni* karakter i sada se ono zove: «Popraviti se». Na strani komunista, naprotiv, *nepromjenljivost* je izgubila svoj *visokomoralni* karakter. Šta je od nje postalo? «Nepopravljivost».

Stajanje ili *okretanje*, oboje je moralno, oboje je nemoralno; moralno na strani poštenjaka, nemoralno na strani njegova protivnika. Vještina kritizirajućeg poštenjaka sastoji se upravo u tome da se *rouge*¹ i *noir*² u pravo vrijeme izvikne, u pravo vrijeme prava riječ.

Neznanje važi uopšte kao nedostatak. Ljudi su navikli da ga smatraju negativnom veličinom. Pogledajmo kako čarobni prut poštenjačke kritike pretvara minus inteligencije u plus morala.

Gospodin Heinzen nas, između ostalog, obavještava da je on u *filozofiji* još ista onakva *neznalica* kao i 1844. godine. Hegelov «jezik» mu je «još uvijek ostao *neprobavljiv*».

Dovdje je činjenično stanje. A sada moralna priprema.

Kako je za g. Heinzena Hegelov jezik oduvijek bio «neprobavljiv», on nikada nije, kao «Engels i drugi», padao u nemoralnu uobraženost da se mnogo razmeće tim istim Hegelovim jezikom, kao što se nije do sada čulo da se vestfalski seljaci «mnogo» razmeću sanskrtom. Ali istinsko moralno ponašanje sastoji se u tome da se izbjegava *prilika* za nemoralno ponašanje, a kako da se čovjek osigura od nemoralnog «razmetanja» nekim jezikom, nego da bude tako oprezan pa da taj jezik ne razumije!

Gospodin Heinzen, koji o filozofiji ne zna ništa, nije stoga, po njegovom mišljenju, ni išao filozofima «u školu». Njegova škola je bila «zdravi ljudski razum» i «puni život».

«Istovremeno sam ja», uzvikuje sa skromnim ponosom pravednika, «tako ostao siguran od opasnosti da se *odreknem* svoje škole».

Protiv moralne opasnosti da se čovjek *odrekne* kakve škole nema prokušanijeg sredstva nego da uopšte ne ide u školu!

* *Das Heizensche Manifest*, Nr. 84 der «Deutschen-Brüsseler-Zeitung».

** Isto.

¹ crveno — ² crno

Svaki razvitak, ma kakav mu bio sadržaj, dá se prikazati kao niz raznih razvojnih stupnjeva koji su u takvoj uzajamnoj vezi da negacija jednog sačinjava *negaciju* drugog. Razvija li se, na primjer, kakav narod od apsolutne monarhije u konstitucionalnu monarhiju, on negira svoju raniju opstojnost. Ni na kakvom području ne možemo proći kroz neki razvitak a da svoj raniji način egzistencije ne negiramo. Negiranje, prevedeno na jezik morala, znači *odricanje*.

Odricanje! Ovom krilaticom kritizirajući poštenjak može da žigoše svaki razvitak a da ga i ne razumije; on mu svečano može, kao moralnu neokaljanost, da suprotstavi svoju bezrazvojnu nerazvijenost. Tako je religiozna fantazija naroda uopšte žigosala istoriju premještajući doba nevinosti, zlatno doba, u preistoriju, u vrijeme kada još uopšte nije bilo nikakva istorijskog razvitka, pa stoga ni negiranja, ni odricanja. Tako se u bučnim revolucionarnim epohama, u vremenima jake, strasne negacije i odricanja, kao u osamnaestom stoljeću, javljaju čestiti, dobronamjerni ljudi, lijepo odgojeni, pristojni satiri, kao što je *Gessner*, koji istorijskoj pokvarenosti protivstavljaju bezrazvojno stanje *idile*. Uz pohvalu ovih pjesnika idila, isto tako jedne vrste kritizirajućih moralista i moralizirajućih kritičara, ipak treba primijetiti da se oni savjesno kolebaju kome da dodijele palmu moralnosti, ovčaru ili ovcu.

Ali pustimo tog poštenjaka da nesmetano uživa u svojoj vlastitoj valjanosti! Pratimo ga tamo gdje on uobražava da se upušta u »stvar«. Svuda ćemo opet naći isti metod.

»Nije do mene krivica što su g. Engels i drugi komunisti suviše *sljepi* da bi uvidjeli da vlast vlada i svojinom i da se nepravda u *svojinskim odnosima* održava samo vlašću. — Za mene je *kukavelj* i *budala* svaki onaj koji buržuja napada zbog njegova *sticanja novca*, a kralja zbog njegova *sticanja vlasti* ostavlja na miru.«*

»Vlast vlada i svojinom!«

I svojina je, svakako, jedna vrsta vlasti. Ekonomisti, na primjer, kapital zovu »vlast nad tuđim radom«.

Pred sobom imamo, dakle, dvije vrste vlasti: s jedne strane vlast svojine, tj. vlasnika, a s druge strane političku vlast, državnu moć. »Vlast vlada i svojinom« znači da svojina nema političku vlast u rukama, nego, naprotiv, da je s njene strane kinjena, na primjer proizvoljnim porezima, konfiskacijama, privilegijama, ometajućim uplitanjem birokratije u industriju i trgovinu i sl.

Drugim riječima: buržoazija nije još politički konstituirana kao klasa. Državna moć nije još njena moć. U zemljama gdje je buržoazija već osvojila političku vlast — a politička vladavina nije ništa drugo nego vladavina, ne pojedinog buržuja nad njegovim radnikom, nego buržoaske klase nad čitavim društvom — stav gospodina Hein-

* *Das Heizensche Manifest*, Nr. 84 d[er] »D[eutschen]-B[rüsseler]-Z[eitung]«.

zena izgubio je svoj smisao. Ljude bez svojine, naravno, politička vladavina, ukoliko se ona neposredno odnosi na svojinu, ne pogađa.

Dok je, dakle, g. Heinzen mislio da izrekne jednu isto tako vječnu kao i originalnu istinu, on je rekao samo činjenicu da njemačka buržoazija mora da zauzme političku vlast, to jest on kaže ono što kaže i Engels, samo nesvjesno, samo u poštenom uvjerenju da je rekao nešto suprotno. On samo prolazan odnos njemačke buržoazije prema njemačkoj državnoj moći patetično proglašava vječnom istinom, i tako pokazuje kako se iz »pokreta« pravi »čvrsto jezgro«.

»Nepravda u svojinskim odnosima«, nastavlja g. Heinzen, »održava se samo vlašću«.

Ili g. Heinzen ovdje pod »nepravdom u svojinskim odnosima« razumije spomenuti pritisak koji njemačka buržoazija trpi od apsolutne monarhije čak i u svojim »najsvetijim« interesima, a onda on samo ponavlja ono što je upravo rečeno, ili, pak, on pod »nepravdom u svojinskim odnosima« razumije ekonomske odnose radnika, a onda njegovo otkriće ima ovaj smisao:

Sadašnji *građanski* svojinski odnosi »održavaju se« državnom moći koju je organizovala buržoazija za zaštitu svojih svojinskih odnosa. Proleter i moraju, dakle, da obore političku vlast gdje je ona već u rukama buržoazije. Oni sami moraju da postanu vlast, na prvom mjestu revolucionarna vlast.

Gospodin Heinzen opet nesvjesno kaže ono što kaže i Engels, ali opet u iskrenom uvjerenju da je rekao nešto suprotno. Što on kaže, to ne misli, a što misli, to ne kaže.

Uostalom, ako buržoazija politički, to jest svojom državnom moći održava »nepravdu u svojinskim odnosima«, ona je ne *stvara*. Modernom podjelom rada, modernim oblikom razmjene, konkurencijom, koncentracijom itd. uslovljena »nepravda u svojinskim odnosima« ni pošto ne proizlazi iz političke vladavine buržoaske klase, nego obratno, politička vladavina buržoaske klase proizlazi iz ovih modernih proizvodnih odnosa, koje su građanski ekonomisti proglasili nužnim, vječnim zakonima. Ako, stoga, proletarijat obori političku vladavinu buržoazije, njegova će pobjeda biti samo prolazna, samo jedan momenat u službi same *građanske revolucije*, kao anno 1794, sve dok u toku istorije, u njenom »kretanju«, ne budu stvoreni materijalni uslovi koji ukidanje buržoaskog načina proizvodnje, pa zato i definitivno obaranje političke vladavine buržoazije, čine nužnim. Vladavina terora morala je, stoga, u Francuskoj da služi samo tome da svojim silnim udarcima maljem, kao kakvom čarolijom, ukloni feudalne ruševine s francuskog tla. Bojažljivo-obazriva buržoazija ne bi decenijama svršila taj posao. Njoj je, dakle, krvava akcija naroda samo pripremila puteve. Isto tako bi obaranje apsolutne monarhije bilo samo trenutno obaranje, kad ekonomski uslovi za vladavinu buržoaske klase ne bi još bili dozreli. Ljudi grade sebi novi svijet ne iz »zemaljskih dobara«, kako to grubijansko praznovjerje misli, nego iz istorijskih tekovina

svojem propadajućeg svijeta. Oni u toku svog razvitka moraju sami tek da *produciraju materijalne uslove* jednog novog društva, i nikakvo naprezanje mišljenja ili volje ne može ih od te sudbine osloboditi.

Sve *grubijanstvo* »zdravog ljudskog razuma«, koji stvara iz »punog života« i ne dopušta da njegove *prirodne* sposobnosti filozofskim i drugim studijama zakržljaju, bitno označava to što on tamo gdje mu pođe za rukom da vidi *razliku* ne vidi *jedinstvo*, a tamo gdje vidi *jedinstvo* ne vidi *razliku*. Uspostavlja li *različita određenja*, ona mu se odmah pod rukom okamene i on vidi najodvratniju sofistiku u tome što ove pojmovne klade udaraju jedna o drugu sve dok se ne zapale.

Ukoliko g. Heinzen, na primjer, kaže da *novac* i *vlast*, *svojina* i *vladavina*, *sticanje novca* i *sticanje vlasti* nisu *jedno te isto*, on izražava *tautologiju* koja već leži u samim riječima, a samo ovo razlikovanje riječi njemu važi kao nekakvo junačko djelo koje se s punom sviješću *vidovnjaka* ističe nasuprot komunistima, koji su toliko »slijepi« da pred ovim djetinjastim prvim opažanjem ne zastaju.

Kako se »sticanje novca« pretvara u »sticanje vlasti«, kako se »svojina« pretvara u »političku vladavinu«, kako, dakle, umjesto čvrste razlike, koju g. Heinzen sankcionira kao *dogmu*, postoje, naprotiv, uzajamne veze tih dviju vlasti, sve do njihova sjedinjenja, o tome on može brzo da se uvjeri ako pogleda kako su kmetovi *iskupili* svoju slobodu, kako su komune *iskupile*^[220] svoja municipalna prava, kako su građani industrijom i trgovinom, s jedne strane, zemljoposjednicima izvlačili novac iz džepa i njihov zemljoposjed pretvarali u mjenice, a s druge strane, pomogli pobjedi apsolutne monarhije nad tako miniranim krupnim feudalcima i *otkupili* njihove privilegije; kako su oni kasnije iskorišćavali finansijske krize same apsolutne monarhije itd., itd.; kako su apsolutne monarhije sistemom državnih dugova — proizvodom moderne industrije i moderne trgovine — postale zavisne od berzanskih barona; kako se u međunarodnim odnosima industrijski monopol neposredno pretvara u političku vladavinu, kao što su, na primjer, vladari Svete alijanse u »njemačkom oslobodilačkom ratu« bili samo plaćene sluge Engleske itd., itd.

Ali ukoliko uobraženo *grubijanstvo* »zdravog ljudskog razuma« razlike, kao što je razlika između *sticanja novca* i *sticanja vlasti*, utvrđuje kao vječne istine prema kojima se, »kako je odlučeno«, treba odnositi »tako i tako«, kao nepokolebljive *dogme*, on sebi stvara željenu situaciju da nad »slijepilom«, »glupošću« ili »pokvarenošću« protivnika svoga vjerskog kodeksa iskali svoj gnjev — jedno samouživanje koje u svojim bučnim ekspektoracijama mora ujedno da dâ retorsku kašu u kojoj pliva nekoliko ubogih, mršavih istina.

Gospodin Heinzen će doživjeti da vlast svojine, čak i u Pruskoj, dovede do *mariage forcée*¹ s političkom vlašću. Čujmo dalje:

¹ prisilnog braka

«Vi hoćete da akcenat vremena stavite na *socijalna pitanja*, a ne vidite da *nema važnijeg socijalnog pitanja od kraljevstva ili republike.*»*

Upravo tako je g. Heinzen vidio samo *razliku* između moći novca i političke moći; sada on vidi samo *jedinstvo* između *političkog* pitanja i *socijalnog* pitanja. Pored toga on, svakako, vidi još i «smiješno sljepilo» i «kukavičku niskost» svojih antipoda.

Politički odnosi ljudi su, naravno, i *socijalni, društveni* odnosi, kao i svi odnosi u kojima se ljudi međusobno nalaze. Stoga i jesu sva pitanja koja se odnose na uzajamne odnose ljudi i socijalna pitanja.

S ovim uvidom, kakav spada u katekizam za djecu od osam godina, grubijanska naivnost misli ne samo da je nešto rekla nego i da je stavila uteg na tas modernih kolizija.

Dešava se slučajno da socijalna pitanja koja su «u naše vrijeme bila pretresana» dobijaju na važnosti utoliko ukoliko izlazimo iz područja apsolutne monarhije. Socijalizam i komunizam nisu proizišli iz Njemačke, nego iz Engleske, Francuske i Sjeverne Amerike.

Prva pojava jedne zaista aktivne komunističke partije nalazi se unutar građanske revolucije, u trenutku kada je konstitucionalna monarhija uklonjena. Najdosljedniji republikanci, u Engleskoj *nive-leri*,^[221] u Francuskoj *Babeuf, Buonarroti* itd., prvi su proklamovali «socijalna pitanja». *Babeufova zavjera*, koju je napisao njegov prijatelj i partijski drug Buonarroti^[222] pokazuje da su ovi republikanci iz historijskog «pokreta» crpli saznanje da uklanjanjem socijalnog pitanja *monarhije* i *republike* nije riješeno još ni jedno jedino «socijalno pitanje» u smislu proletarijata.

Svojinsko pitanje, kako je ono u «naše vrijeme» bilo postavljeno, ne može se nikako, ni kao pitanje formulirano u Heinzenovoj formi, raspoznati: «da li je pravo da jedan čovjek ima sve, a drugi da nema ništa, da li pojedinac uopšte *smije* nešto da posjeduje» i slična glupava pitanja savjesti i pravne fraze.

Svojinsko pitanje je vrlo različito pitanje, već prema različitom stepenu razvitka industrije uopšte i prema naročitom stepenu razvitka industrije u raznim zemljama.

Za *galicijskog* seljaka, na primjer, svojinsko pitanje se svodi na pretvaranje feudalnog zemljoposjeda u mali građanski zemljoposjed. Ono za njega ima isti onaj smisao koji je imao za *francuskog* seljaka prije 1789. godine, a *engleski* poljoprivredni nadničar, naprotiv, ne stoji ni u kakvom odnosu prema zemljoposjedniku. On stoji u odnosu samo prema zakupcu, to jest prema industrijskom kapitalisti koji se zemljoradnjom bavi na tvornički način. Ovaj, pak, industrijski kapitalist, koji zemljoposjedniku plaća rentu, stoji, naprotiv, prema zemljoposjedniku u direktnom odnosu. Stoga je ukidanje zemljoposjeda

* *Das Heinzensche Manifest*, Nr. 84 d[er] «D[eutschen]-B[rüsseler]-Z[eitung].

najvažnije svojinsko pitanje koje postoji za englesku industrijsku buržoaziju, i njena borba protiv zakona o žitu nije imala nikakav drugi smisao. Ukidanje kapitala je, naprotiv, svojinsko pitanje engleskog poljoprivrednog nadničara isto tako kao i engleskog tvorničkog radnika.

U engleskoj kao i u francuskoj revoluciji svojinsko pitanje prikazivano je tako da se radilo o upornom traženju slobodne konkurencije i o ukidanju svih feudalnih svojinskih odnosa, kao što su sizenitet, esnafi, monopoli itd., koji su se za industriju, razvijanu od 16. do 18. stoljeća, bili pretvorili u okove.

U »našem vremenu«, konačno, svojinsko pitanje ima smisao ukidanja kolizija koje su proizišle iz krupne industrije, razvitka svjetskog tržišta i slobodne konkurencije.

Svojinsko pitanje, već prema različitom razvojnem stepenu industrije, bilo je uvijek životno pitanje jedne određene klase. U 17. i 18. vijeku, kada se radilo o ukidanju *feudalnih* svojinskih odnosa, svojinsko pitanje bilo je životno pitanje *buržoask*e klase. U 19. vijeku, gdje se o tome radi, svojinsko pitanje je životno pitanje *radničke klase*.

Svojinsko pitanje, koje je u »našem vremenu« svjetskoistorijsko pitanje, ima, dakle, smisao samo u *modernom građanskom društvu*. Što je ovo društvo razvijenije, što je buržoazija, dakle, u jednoj zemlji ekonomski razvijenija, pa je stoga i državna moć dobila građanski izraz, tim oštrije se ispoljava *socijalno* pitanje, u Francuskoj oštrije nego u Njemačkoj, u Engleskoj oštrije nego u Francuskoj, u ustavnoj monarhiji oštrije nego u apsolutnoj, u republici oštrije nego u ustavnoj monarhiji. Tako, na primjer, kolizije kredita, špekulacije itd. nisu nigdje oštrije nego u Sjevernoj Americi. U istočnim državama Sjeverne Amerike pojavljuje se oštrije i *socijalna* nejednakost, jer ona nije nigdje političkom nejednakošću manje premazana. Ako se ovdje pauperizam još nije toliko razvio kao u Engleskoj, to je zbog ekonomskih odnosa, koje ovdje nećemo dalje objašnjavati. Međutim, pauperizam vrlo dobro napreduje.

«U ovoj zemlji gdje nema privilegovanih staleža, gdje sve klase društva imaju jednaka prava» (ali teškoća leži u postojanju *klasa*) «i gdje je naše stanovništvo daleko od toga da pridaje važnost sredstvima za izdržavanje, stvarno je alarmantno vidjeti da pauperizam raste takvom brzinom.» (Izvrještaj g. Meredith-a pensilvanskom Kongresu.)⁽³²³⁾

Dokazano je da je pauperizam u Masačusetsu za 25 godina narastao za 60 procenata. (Iz časopisa »Niles' Weekly Register«.)⁽³²⁴⁾

Jedan od najglasovitijih sjevernoameričkih političkih ekonomista, *Thomas Cooper*, predlaže:

- 1) da se licima bez imovine zabrani sklapanje braka;
- 2) da se *ukine opšte pravo glasa*,

jer, uzvikuje on:

»Društvo je ustanovljeno radi zaštite svojine. Kakvo razumno pravo mogu da polažu na to da daju zakone o svojini drugih oni koji će po vječnim ekonomskim zakonima vječito biti bez svojine? Kakav zajednički motiv i interes postoji između ovih dviju *klasa* stanovnika?

Ili radnička klasa nije revolucionarna, pa zastupa interese poslodavaca, od kojih joj zavisi egzistencija. Tako su za vrijeme posljednjih izbora u Novoj Engleskoj, da bi sebi osigurali glasove, ime kandidata štampali na kalikou, pa je svaki njihov radnik nosio takav komad kalikoa na posuvratku svojih hlača.

Ili, pak, radnička klasa postaje revolucionarna usljed zajedničkog, skupnog života itd., i onda će *politička moć zemlje* prije ili kasnije doći u njene ruke, pa onda pod tim sistemom nikakva svojina neće više biti sigurna.*

Kao što u *Engleskoj* radnici pod imenom *čartista*, tako u *Sjevernoj Americi* radnici pod imenom *nacionalnih reformatora* sačinjavaju jednu političku partiju i njihov borbeni uzvik nije nipošto *monarhija* ili *republika*, nego *vladavina radničke klase* ili *vladavina buržoaske klase*.

Kako je, dakle, baš u modernom građanskom društvu s njemu odgovarajućim državnim formama ustavne ili republikanske predstavničke države »svojinsko pitanje« postalo najvažnije »socijalno pitanje«, samo potpuno ograničene potrebe *njemačkog* građanina mogu ga navesti da uzvikuje: Pitanje *monarhije* je najvažnije »socijalno pitanje vremena«. Na sasvim sličan način iskazuje dr *List* u predgovoru svoje *Nationalökonomie*^[225] vrlo naivnu srdžbu zbog toga što se *pauperizam*, a ne zaštitne carine, »pogrešno smatra« kao najvažnije socijalno pitanje našeg vremena.

Razlika između novca i vlasti bila je istovremeno i *lična* razlika dvojice boraca.

»Mali« izgleda kao neka vrsta *sjecikese*, koji ima posla samo s onim neprijateljima koji imaju »novaca«. Pustolovno snažni čovjek, naprotiv, bori se sa »silnicima« ovog svijeta.

Indosso la corazza, e l'elmo in testa.**

I, mrmlja on,

»pri tom, uostalom, vaša osoba stoji bolje nego moja«***

Ali najbolje stoje »silnici« svijeta, koji vidljivo odahnu kada se g. *Heinzen* obrecne na svog pitomca:

* Thomas Cooper, *Lectures on [the Elements of] Political economy*, Columbia, str. 361. i 365.

** Ariost [o, L'] *Orlando Furioso*: Oklop na ledima i šljem na glavi. [1. pjev., XI.]

*** *Das Heinzensche Manifest*, Nr. 84 der »Deutschen-Brüsseler-Zeitung«.

«Sada ste vi, kao i svi komunisti, postali nesposobni da spoznate vezu politike sa socijalnim prilikama.»*

Mi smo upravo prisustvovali moralnoj lekciji u kojoj je taj veliki čovjek neočekivano jednostavno otkrio vezu između politike i socijalnih prilika uopšte. Na primjeru monarhije on pruža sada svom pitomcu jednu opipljivu korisnu primjenu.

Vladaoci ili monarhija, priča on, »glavni su začetnici sve bijede i nevolje«. Gdje je ukinuta monarhija, ukinut je, naravno, i ovaj način objašnjavanja, i robovska privreda, na kojoj su antičke republike propale, robovska privreda, koja će dovesti do najstrašnijih kolizija u južnim državama republikanske Sjeverne Amerike**, robovska privreda može da uzvikne kao John Falstaff: »Da objašnjenja ima koliko kupina...!«⁽²²⁶⁾

I prije svega, ko je ili šta je napravilo vladaoce i monarhiju?

Bilo je jednom jedno vrijeme kada je narod, radi opštih stvari, morao da stavi sebi na čelo najistaknutije ličnosti. Poslije se taj položaj nasljeđivao u porodicama itd. I konačno je glupost i pokvarenost ljudi trpjela ovu zloupotrebu stoljećima.

Kad bi se sazvaio kongres svih izvornih kafanskih političara Evrope, oni ne bi mogli ništa drugo da odgovore. I kad bi se otvorila cjelokupna djela g. Heinzena, ni ona ne bi dala drugi odgovor.

Krepki »zdravi ljudski razum« misli da objašnjava monarhiju ako se izjašnjava kao njen protivnik. Međutim, teškoća za ovaj normalni razum sastojala bi se u tome da se utvrdi kako je taj protivnik zdravog ljudskog razuma i moralnog ljudskog dostojanstva bio rođen i kako je vijekovima produžavao svoj čudnovato žilavi život. Ništa prostije. Vijekovi nemaju zdravog ljudskog razuma ni moralnog ljudskog dostojanstva. Drugim riječima, razum i moral su vijekovima odgovarali monarhiji umjesto da joj protivrječe. I upravo taj razum i taj moral prošlih vijekova ne razumije današnji »zdravi ljudski razum«. On ga ne razumije, ali ga zato prezire. Iz istorije on bježi u moral i sada može pustiti da pucaju svi teški topovi njegove moralne indigacije.

Kao što ovdje politički »ljudski zdravi razum« sebi objašnjava postanak i dalje postojanje monarhije kao djelo nerazumnosti, tako i religiozni »zdravi ljudski razum« objašnjava krivovjerstvo i bezvjerje kao đavolska djela. Na isti način ireligiozni »zdravi ljudski razum« objašnjava religiju kao djelo đavola, djelo popova.

Ali kad je g. Heinzen postanak monarhije već jednom obrazložio moralnim opštim mjestima, onda sasvim prirodno nastaje »veza monarhije sa socijalnim prilikama«. Čujte:

* Isto

** Vidi o tome memoare Jeffersona, koji je bio jedan od saosnivača američke republike i njen predsjednik.

«Pojedinaac za sebe sekvestrira državu, žrtvuje čitav jedan narod, ne samo materijalno nego i moralno, svojoj osobi i više-manje njenoj pratnji; postupno pojačava u njemu poniznost, dijeli ga kao mršavijeg ili gojaznijeg na razne *staleže* i u osnovi samo za volju svoje pojedinačne osobe *stvara oficijelno neprijateljstvo* između svih članova državne zajednice.»*

Gospodin Heinzen opaža vladaoce na vrhu socijalne zgrade u Njemačkoj. On nijednog trenutka ne sumnja u to da su oni napravili svoju društvenu podlogu i da je svakodnevno iznova *prave*. Kako *jednostavnije* da se objasni veza monarhije s društvenim odnosima, čiji je ona *oficijelni* politički izraz, nego puštajući vladaoce da *prave* tu vezu! U kakvoj su uzajamnoj vezi predstavničke skupštine s modernim građanskim društvom koje one zastupaju? One su ga *napravile*. Politički bogovi, sa svojim aparatom i svojim hijerarhijama, *stvorili* su tako profani svijet čija su oni najveća svetinja. Tako će *religiozna* božanstva napraviti svjetske prilike koje će se u njima fantastično i obogotvoreno odražavati.

Grubijanstvo koje takvu bljutavu istinu širi s odgovarajućim patosom mora, naravno, da bude isto tako začuđeno kao i moralno indignirano zbog protivnika koji se trudi da mu dokaže da jabuka nije napravila jabukovo stablo.

Moderna historiografija je dokazala da se *apsolutna monarhija* javlja u prelaznim periodima kada stari feudalni *staleži* propadaju, a srednjovjekovni građanski *stalež* se obrazuje kao moderna buržoaska klasa, a da se još jedna od zaraćenih stranaka s drugom nije bila obratila. Elementi na kojima se izgrađuje apsolutna monarhija nisu, dakle, nipošto njen proizvod; oni, naprotiv, sačinjavaju njenu socijalnu pretpostavku, čiji je istorijski postanak i suviše poznat da bismo ga ovdje ponavljali. Što se u Njemačkoj apsolutna monarhija obrazovala kasnije, što ona duže traje, objašnjava se samo obogaljenim razvojnim hodom njemačke građanske klase. Tajne tog razvojnog hoda nalaze se riješene u istoriji trgovine i industrije.

Propast filistarskih njemačkih slobodnih gradova, uništenje viteškog *staleža*, poraz seljaka — iz toga proizišla vrhovna zemaljska vlast vladara — propadanje njemačke industrije i njemačke trgovine, koje su se sasvim zasnivale na srednjovjekovnim prilikama, u istom trenutku kad se otvara moderno svjetsko tržište i podiže manufaktura — opustošenost i barbarsko stanje koje je tridesetgodišnji rat za sobom ostavio — karakter nacionalnih industrijskih grana, kao što je sitna industrija lana, koje su se opet javile i kojima patrijarhalne prilike i odnosi odgovaraju — karakter izvoznih artikala koji su većim dijelom pripadali poljoprivredi, i stoga povećavali gotovo samo materijalna životna vrela plemstva i njegovu relativnu moć prema građanima — težak položaj Njemačke na svjetskom tržištu uopšte, čime

* *Das Heinzensche Manifest*, ibid.

su od stranaca plaćane subvencije postale vladarima glavno vrelo nacionalnog prihoda, otuda nastala zavisnost građana od dvora itd., itd. — svi ti odnosi u kojima se stvorio lik njemačkog društva i jedna njemu odgovarajuća organizacija, pretvaraju se grubijanstvu zdravog ljudskog razuma u nekoliko jezgrovitih izreka, čije se, pak, jezgro sastoji u tome da je »njemačka monarhija« napravila »njemačko društvo« i da ga svakodnevno iznova »pravi«.

Može se lako objasniti optička varka koja zdravi ljudski razum osposobljava da u monarhiji »spozna« izdanak njemačkog društva, umjesto da u njemačkom društvu spozna izdanak monarhije.

On na prvi pogled zapaža — a njemu je njegov prvi pogled uvijek pronicljiv pogled — da njemački vladari staro njemačko društveno stanje, s kojim njihova politička egzistencija stoji i pada, održavaju i čvrsto drže, i na rastvorne elemente *reagiraju* silom. On, s druge strane, isto tako dobro vidi kako se ti rastvorni elementi bore s vladarskom vlašću. Pet zdravih čula, dakle, sva odjednom dokazuju da je monarhija *podloga* starog društva, njegove hijerarhije, njegovih predrasuda i njegovih suprotnosti.

Ali, ako se tačnije pogleda, ova pojava samo opovrgava ovo poštenjačko mišljenje, za koje ona daje bezazlen povod.

Nasilno reakcionarna uloga u kojoj nastupa monarhija dokazuje samo to da se u porama starog društva obrazovalo jedno novo društvo, koje i političku ljusku — prirodni pokrivač starog društva — mora da osjeća kao protivprirodan okov i da je baci u vazduh. Što su ovi novi rastvorni elementi društva nerazvijeniji, tim konzervativnija izgleda čak i najžešća reakcija stare političke vlasti. Što su novi rastvorni elementi društva razvijeniji, tim reakcionarniji izgleda čak i najbezazleniji pokušaj konzervacije stare političke vlasti. Umjesto da dokazuje da ona pravi staro društvo, reakcija monarhije dokazuje, naprotiv, da je s njom svršeno čim su materijalni uslovi starog društva preživjeli. Njena reakcija je istovremeno i reakcija starog društva koje je još *oficijelno* društvo, i stoga još u *oficijelnom* posjedu vlasti ili u posjedu *oficijelne* vlasti.

Ako su se materijalni životni uslovi društva razvili dotle da je za njega promjena njegovog oficijelnog političkog oblika postala životna nužnost, onda se mijenja čitava fizionomija stare političke vlasti. Tako sada apsolutna monarhija, umjesto da centralizira, u čemu se i sastojala njena prava civilizatorska djelatnost, pokušava da *decentralizira*. Proizišla iz poraza feudalnih staleža, i sama najaktivnije učestvujući u njihovom uništavanju, ona sada nastoji da barem održi *privid* feudalnih razlika. Potpomažući ranije trgovinu i industriju, a s time istovremeno podizanje građanske klase, kao nužne uslove kako nacionalne moći tako i vlastitog sjaja, apsolutna monarhija sada svuda staje na put trgovini i industriji, koje su postale sve opasnije oružje u rukama jedne već moćne buržoazije. Iz *grada*, rodnog mjesta svog uzdizanja, ona

baca svoj bojažljivi i otupljeni pogled na *selo*, koje je nadubreno leševima njenih starih, junačkih protivnika.

Ali g. Heinzen pod »vezom politike sa socijalnim prilikama« razumije zapravo samo vezu njemačke monarhije s njemačkom nevoljom i s njemačkom bijedom.

Monarhija, kao i svaki drugi oblik države, opterećuje radničku klasu, s materijalne strane, direktno samo u obliku *poreza*. Porezi su, ekonomski izraženo, opstanak države. Činovnici i popovi, vojnici i balerine, nastavnici i panduri, grčki muzeji i gotski tornjevi, civilna lista i ranglista — zajedničko sjeme u kojemu sve ove basnoslovne egzistencije embrionalno drijemaju, to su — *porezi*.

A koji promućurni buržuj ne bi uputio izgladnjeli narod na poreze, na griješni novac vladara, kao na izvor njegove bijede?

Njemački vladari i njemačka nevolja! Drugim riječima: porezi od kojih vladari piruju i koje narod plaća svojim krvavim znojem!

Kakav neiscrpan materijal za slatkorječiwe spasitelje ljudi!

Monarhija prouzrokuje mnoge troškove. Nema sumnje. Pogledajte samo sjevernoamerički državni budžet i uporedite šta naših 38 malih otadžbina mora da plaća da bi se njima upravljalo i da bi bile propisno kinjene! Bučnim izljevima ove uobražene demagogije ne odgovaraju komunisti, ne, nego *gradanski* ekonomisti, kao Ricardo, Senior itd. sa dvije riječi.

Ekonomski opstanak države su *porezi*.

Ekonomski opstanak radnika je *nadnica*.

Treba odrediti *odnos* između poreza i nadnice.

Prosječna nadnica nužno se *konkurencijom* svodi na minimum, to jest na nadnicu koja radnicima dopušta da jedva održe svoju egzistenciju i egzistenciju svoje rase. Porezi čine jedan dio ovog minimuma, jer se politički poziv radnika i sastoji upravo u tome da plaćaju poreze. Kada bi skupni porezi koji počivaju na radničkoj klasi bili radikalno ukinuti, nužna posljedica toga bilo bi smanjenje nadnice za čitav poreski iznos koji danas u nju ulazi. Ili bi time *profit* poslodavca neposredno porastao u istoj mjeri, ili bi se desila samo izmjena u *obliku* ubiranja poreza. Umjesto da kapitalista danas u nadnici ujedno predumrljuje poreze koje radnik mora da plati, on ih ne bi više plaćao ovim zaobilaznim putem, nego direktno državi.

Ako je u Sjevernoj Americi nadnica viša nego u Evropi, to ni pošto nije posljedica njenih manjih poreza. To je posljedica njenog teritorijalnog, komercijalnog i industrijskog položaja. Potražnja radnika u odnosu na ponudu radnika tamo je znatno veća nego u Evropi. A ovu činjenicu zna svaki učenik već iz Adama Smith-a.

Za buržoaziju je, naprotiv, kako način razreza i ubiranja tako i način trošenja poreza životno pitanje, i to kako zbog njihovog uticaja na trgovinu i industriju, tako i zato što su porezi zlatna vrpca kojom se davi apsolutna monarhija.

Pošto je g. Heinzen dao tako duboka obavještenja o »vezi politike s društvenim prilikama« i »klasnih odnosa« s državnom vlašću, on trijumfalno uzvikuje:

»Ja se, dabome, u svojoj revolucionarnoj propagandi nisam držao ‚komunističke ograničenosti‘ da se ljudi oslovljavaju ‚po klasama‘, ili da se jedan na drugog huškaju prema ‚zanatu‘, jer dajem mjesta ‚mogućnosti‘ da se ‚čovještvo‘ ne određuje uvijek klasom ili mjerom kese«.

»Grubijanski« ljudski razum pretvara klasnu razliku u »dužinsku razliku kese«, a klasnu suprotnost u »zanatsku svadu«. Mjera kese je čisto kvantitativna razlika kojom se dvije individue *jedne te iste* klase mogu po volji nahuškati jedna na drugu. Poznato je da su »prema *zanatu*« srednjovjekovni *esnafi* stajali jedni nasuprot drugima. Ali je isto tako poznato da moderna klasna razlika nipošto ne počiva na »zanatu«, da, naprotiv, podjela rada unutar jedne iste klase stvara vrlo različite načine rada.

I ovu svoju vlastitu, sasvim iz najvlastitijeg »punog života« i najvlastitijeg »zdravog ljudskog razuma« stvorenu »ograničenost« g. Heinzen šaljivo naziva »komunističkom ograničenošću«.

Ali pretpostavimo za trenutak da g. Heinzen zna o čemu govori i da, dakle, ne govori o »dužinskoj razlici« klase, niti o »zanatskoj svadi«.

Vrlo je »mogućno« da se pojedine individue ne određuju »u uvijek« klasom kojoj pripadaju, što je za klasnu borbu isto tako malo presudno kao i za francusku revoluciju prelaz jednog plemića u *tiers état*¹. I onda su ti plemići prilazili barem jednoj klasi, revolucionarnoj klasi, buržoaziji. Ali po g. Heinzen, sve klase iščekavaju pred svečanom idejom »čovještva«.

Ali ako g. Heinzen vjeruje da *čitave klase* — koje počivaju na *ekonomskim*, od njihove volje nezavisnim uslovima, pa su tim uslovima postavljene u najneprijateljskiju suprotnost — mogu, pomoću osobine »čovještva« inherentne svim ljudima, da iskoče iz svojih stvarnih odnosa, kako tek lako mora da je *jednom* vladaru da se »čovještvom« izdigne iznad svoje »monarhije«, iznad svog »vladarskog zanata«? Zašto Engelsu uzima za zlo kad ovaj u pozadini njegovih² revolucionarnih fraza opaža jednog »dobrog cara Joseph-a«?

Ali ako g. Heinzen, s jedne strane, dok se neodređeno upravlja prema »čovještvu« Nijemaca, uništava *sve* razlike, tako da bi i vladare mogao uključiti u svoje opomene, on se, na drugoj strani, ipak nalazi prinuđen da među njemačkim ljudima ustanovi *jednu razliku*, jer bez razlike nema suprotnosti, a bez suprotnosti nema građe za političke kapucinske propovijedi.

Tako g. Heinzen *razlikuje* njemačke ljude kao *vladare* i kao *podanike*. Ovu suprotnost vidjeti i iskazati, to je s njegove strane izraz

¹ treći stalež — ² to jest Heinzenovih

moralne snage, dokaz individualne hrabrosti, političkog duha, pobunjenog ljudskog čuvstva, ozbiljne oštroidnosti, poštovanja vrijedne odvažnosti. A bio bi to znak intelektualnog sljepila, policijske naravi, kada bismo upozorili na to da podanika ima privilegovanih i neprivilegovanih; da prvi u političkoj hijerarhiji nipošto ne vide ponižavajuću subordinaciju, nego sjajnu uzlaznu liniju; da, konačno, među podanicima za koje taj odnos važi kao okov, taj odnos važi na razne načine kao okov.

I sada dolaze »ograničeni« komunisti i ne samo što ne vide političku razliku između *vladara* i *podanika* nego ne vide ni društvenu razliku *klasa*.

Dok se moralna veličina g. Heinzena upravo sastojala u tome što je tu razliku uvidio i izrekao, sada se, naprotiv, njegova veličina sastoji u tome da tu razliku previda, odvraća od nje oči i prikriva je. Izricanje *suprotnosti* pretvara se od jezika revolucije u jezik reakcije i u »zlomajerno« huškanje« jednog protiv drugog braće ujedinjene »čovještvo«.

Poznato je da je ubrzo poslije julske revolucije buržoazija u septembarskim zakonima^[227] od »huškanja raznih narodnih klasa jednih protiv drugih«, vjerovatno i iz »čovještva«, napravila velik politički prestup, koji se kažnjava zatvorom, novčanom kaznom itd. Dalje je poznato da engleski buržoaski dnevnici nisu bolje znali da denunciraju čartističke vođe i čartističke književnike nego da im predbacuju huškanje raznih klasa naroda jednih protiv drugih. Poznato je, štaviše, da su njemački književnici zbog ovog huškanja raznih narodnih klasa jednih protiv drugih sahranjivani u tvrđave.

Zar g. Heinzen ovaj put ne govori jezikom francuskih septembarskih zakona, engleskih buržoaskih listova i pruskog krivičnog zakonika?

Ali ne, dobronamjerni g. Heinzen se samo plaši da komunisti »nisu nastojali da vladarima obezbijede kakvu revolucionarnu fontanelu«¹.

Tako belgijski liberali uvjeravaju da su se *radikali* tajno sporazumjeli s katolicima; francuski liberali uvjeravaju da su se *demokrati* sporazumjeli s legitimistima^[27]; engleske pristalice slobodne trgovine uvjeravaju da su se *čartisti* sporazumjeli s torijevcima. A liberalni g. Heinzen uvjerava da su se *komunisti* sporazumjeli s vladarima.

Njemačka ima, kako sam to već u časopisu »Deutsch-Französische Jahrbücher« objasnio^[228], jednu svoju hrišćansko-germansku nevolju. Njena buržoazija je tako mnogo zakasnila, pa svoju borbu s apsolutnom monarhijom počinje i svoju političku moć nastoji da zasnuje u trenutku kad je u svim razvijenim zemljama buržoazija već u najžešćoj borbi s radničkom klasom i kad su njene političke iluzije u evropskoj svijesti već preživljene. U ovoj zemlji, gdje još postoji

¹ vještački kanal za odvođenje stajskog gnoja

politička mizerija apsolutne monarhije s čitavom pratnjom propalih polufeudalnih staleža i odnosa, postoje, s druge strane, djelimice već i usljed industrijskog razvitka i zavisnosti Njemačke od svjetskog tržišta, moderne suprotnosti između buržoazije i radničke klase i borba koja proističe iz njih — primjeri su radnički ustanci u Šleziji i Češkoj.^[229] Njemačka buržoazija se, dakle, već nalazi u suprotnosti prema proletarijatu, još prije nego što se politički kao klasa konstituirala. Borba među »podanicima« izbila je još prije nego što su vladari i plemstvo najureni iz zemlje, uprkos svim hambaškim pjesmama.^[230]

Gospodin Heinzen ne zna drukčije da objasni ova protivrječna stanja, koja se, prirodno, odražavaju i u njemačkoj literaturi, nego da ih svali svojim protivnicima na *savjest* i da ih prikaže kao posljedicu kontrarevolucionarnih poduhvata komunista.

Njemački radnici znaju, međutim, vrlo dobro da se *apsolutna monarhija* nijednog trenutka ne koleba, niti može da se koleba, da ih, u službi buržoazije, pozdravi topovskim zrnima i udarcima biča. Zašto bi oni, dakle, brutalno kinjenje od strane apsolutne monarhije s njenom polufeudalnom pratnjom pretpostavljali *direktnoj vladavini buržoazije*? Radnici vrlo dobro znaju da im buržoazija mora politički praviti šire koncesije nego apsolutna monarhija; i ne samo to, nego i da ona, u službi svoje trgovine i svoje industrije, i protiv svoje volje mora da stvara uslove za ujedinjenje radničke klase, a ujedinjenje radnika je prvi uslov njihove pobjede. Radnici znaju da do ukidanja *građanskih* svojinskih odnosa ne može doći održavanjem *feudalnih* svojinskih odnosa. Oni znaju da revolucionarnim pokretom buržoazije protiv feudalnih staleža i apsolutne monarhije njihov sopstveni revolucionarni pokret može samo da bude ubrzan. Oni znaju da njihova vlastita borba s buržoazijom može da izbije tek onog dana kad buržoazija pobijedi. Uprkos svemu tome, oni ne dijele građanske iluzije g. Heinzena. Oni mogu i moraju da uzmu *buržoasku revoluciju* kao uslov *radničke revolucije*. Ali je oni nijednog trenutka ne mogu smatrati svojim *konačnim ciljem*.

Da se radnici zaista ponašaju na ovaj način, za to su engleski čartisti dali sjajan primjer u najnovijem pokretu protiv zakona o žitu.^[231] Nijednog trenutka oni nisu vjerovali lažima i uobraženjima građanskih radikala, nijednog trenutka oni nisu napuštali svoju borbu, ali su s punom sviješću pomagali svojim protivnicima da pobijede torijevce, i na dan poslije ukidanja zakona o žitu nisu više na biralištima stajali jedni prema drugima torijevci i fritrejderi, nego fritrejderi i čartisti. I oni su, nasuprot ovim građanskim radikalima, osvojili mjesta u parlamentu.

Kao što g. Heinzen ne razumije radnike, tako on ne razumije ni *građanske liberale*, iako nesvjesno radi u njihovoj službi. On misli da je nužno protiv njih ponavljati stare fraze protiv »njemačke dobroćudnosti i poniznosti«. On, poštenjak, uzima sasvim ozbiljno sve one servilne fraze s kojima su debitirali jedan Camphausen ili Han-

semann. Gospoda buržuji bi se smijali ovoj naivnosti. Oni znaju mnogo bolje gdje ih i šta žulji. Oni znaju da *puh* u revolucijama postaje drzak i hvata što stigne. Stoga gospoda buržuji nastoje, štaviše, da bez revolucije, mirnim putem, *apsolutno* kraljevstvo pretvore u *građansko*.

Ali apsolutno kraljevstvo u Pruskoj, kao ranije u Engleskoj i Francuskoj, ne da se na miran način pretvoriti u građansko. Ono neće mirno da abdicira. Osim ličnim predrasudama, vladarima su ruke vezane cijelom civilnom, vojnom i popovskom birokratijom — sastavnim dijelovima apsolutne monarhije, koji svoj vladajući položaj neće nikako da zamijene jednim u odnosu prema buržoaziji službeničkim položajem. S druge strane, njih zadržavaju feudalni staleži, u kojih se radi o biti ili ne biti, to jest o svojini ili o eksproprijaciji. Jasno je da apsolutni monarh, uprkos svim servilnim poklonjenjima buržoazije, svoj pravi interes vidi na strani ovih staleža.

Stoga, kao što slatke fraze jednog Lally-Tolendala, jednog Mounier-a, jednog Malouet-a, jednog Mirabeau-a nisu mogle *da navedu* Louis-a XVI da se odlučno pridruži buržoaziji, nasuprot feudalcima i ostacima apsolutne monarhije, tako ni sirenska pjesma jednog Camphausena ili Hansemanna neće uvjerljivo djelovati na Friedricha Wilhelma IV.

Ali g. Heinzen nema nikakve veze ni s buržoazijom ni s proletarijatom u Njemačkoj. Njegova partija je »partija ljudi«, to jest poštenih i plemenitih zanesenjaka, koji se pod vidom »čovječnih« ciljeva bore za »građanske« interese, a da im, međutim, nije jasna veza između idealističke fraze i njenog realističkog jezgra.

Svojoj partiji, partiji *ljudi*, ili u Njemačkoj nastanjenom *čovječanstvu*, nudi osnivač država, Karl Heinzen, »najbolju republiku«, najbolju republiku koju je on sam izmislio, »federativnu republiku sa socijalnim ustanovama«. *Rousseau* je nekada Poljacima, a *Mably* Korzikancima dao nacrt najboljeg političkog svijeta.^[232] Veliki ženevski građanin našao je jednog još većeg sljedbenika.

»Zadovoljan sam time« — kakve li skromnosti! — »što mogu kao cvijet samo od latica i republiku da sastavim samo od republikanskih elemenata*».

Čovjek koji se razumije u to da od *latice* sastavi cvijet, makar to bio i samo *krasuljak*, ne može promašiti ni u kompoziciji »najbolje republike«, mislio opakij svijet o tome šta hoće.

Uprkos svim klevetničkim jezicima, ovaj hrabri osnivač država uzima, na primjer, ustav republikanske Sjeverne Amerike, pa ono što mu izgleda neprilično on svojom grubijanskom četkicom jednostavno briše. Tako on stvara jedno popravljeno izdanje — in usum

* *Das Heinzensche Manifest*, Nr. 84 der »Deutschen-Brüsseler-Zeitung«.

delphini,¹ to jest u korist i na probitak »njemačkog čovjeka«. I pošto je tako »skicirao sliku republike, i to jedne određene republike«, po-
vući će svog »malog« pitomca, koji neće da ukazuje poštovanje, »za
njegove komunističke uši« uvis i baciti ga na zemlju, s pitanjem da li
i on može da »napravi« jedan svijet, i to »najbolji svijet«? A neće pres-
tajati da »malog« vuče za »njegove komunističke uši« »uvis« sve dok
ovaj »nosom ne udari« u ogromnu sliku »novog« svijeta, najbolje re-
publike. On je, naime, kolosalnu sliku svog svijeta, koji je sam skici-
rao, svojeručno objesio o najviši vrh švajcarskih Alpi.

»Cacatum non est pictum«², šišti glas »male«, neskrusene zmijske.

I zaprepašćen, republikanski Ajant pušta komunističkog Tersita
da padne na zemlju i iz rutavih gordih grudi sipa strašne riječi:

»Vi s Vašom smiješnošću, gospodine Engels, tjerate u krajnost!»

I zaista, gospodine Engels! Zar vi ne vjerujete da je »američki
federativni sistem« »najbolja politička forma koju je dosadašnja državna
vještina uopšte stvorila?« Vi vrtite svojom glavicom? Šta? Vi uopšte
poričete da je »američki federativni sistem« stvorila »državna vješ-
tina«? I da in abstracto³ ima »najboljih društvenih oblika?« Ali tu
prestaje sve!

Vi ste istovremeno tako »bestidni i nesavjesni« da nam nagovješ-
tavate da je taj poštenu Nijemac što hoće da sjeveroamerički ustav
— k tome još uljepšan i popravljen — bude od koristi njegovoj miloj
domovini, sličan onome idiotskom trgovcu koji je kopirao trgovačke
knjige svog bogatog rivala i sada misli da je posjedom ove kopije došao
i u posjed zavidnog bogatstva?

I vi nam prijetite s »dželatском sjekirom« ispod *male miške*, s
malom giljotinom, koju su vam kao igračku poklonili 1794. godine?
Barbaroux, mrmljate vi, i drugi jako u visinu i u širinu izrasli ljudi,
bili su tada kad smo se mi igrali giljotine skraćeni za čitavu glavu zato
što su slučajno »američki federativni sistem« izvikivali kao »najbolju
političku formu.«^[233] I tako će se desiti svim drugim Golijatima ko-
jima bude palo na pamet da u bilo kojoj demokratskoj revoluciji u
Evropi, a osobito u još sasvim feudalno pocijepanoj Njemačkoj, na
mjesto *jedne* nedjeljive republike i njene nivelirajuće centralizacije
postavljaju »američki federativni sistem«.

Ali, bože moj! Ljudi iz Comité de salut public^[234] i krvnici ja-
kobinci iza njih bili su neljudi, a »najbolju« Heinzenovu »republiku«
je »dosadašnja državna vještina« »stvorila« kao »najbolju političku
formu« za »ljude«, za dobre ljude, za čovječne ljude!

Zbilja! »Vi, gospodine Engels, sa smiješnošću tjerate u krajnost!»

¹ Za upotrebu dofen (francuski prijestolonasljednici 1349 - 1830). Za nji-
hovu upotrebu određena su izdanja latinskih djela iz kojih je odstranjeno sve ne-
priлично i sablažnjivo. — ² Namazano ne znači naslikano — ³ čisto pojmovno

A k tome, Herkul što osniva države ne kopira sasvim sjeverno-američku »federativnu republiku«. On je ukrašava »socijalnim institucijama«, on će »svojinske odnose urediti po pametnim načelima«, i sedam velikih »mjera« kojima je uklonio »nedostatke« starog građanskog društva nisu nipošto tanak, bijedan otpadak, naprošen iz modernih — odvratnih socijalističkih i komunističkih prčvarnica. Knjigama o Inkama i Campeovim knjigama za djecu^[235] veliki Karl Heinzen duguje svoje recepte za »humanizaciju društva«, sasvim onako kao što posljednju dubokoumnu frazu ne duguje filozofu i Pomerancu Rugeu, nego, naprotiv, jednom u mudrosti osijedjelom »Peruancu«. I g. Engels to sasvim proizvoljno naziva izmudrijašenim, filistarskim svjetskopopravljачkim sanjarijama!

Mi, svakako, živimo u vrijeme kad »bolji sve više iščezavaju«, a »najbolje« čak i ne razumiju.

Uzmite, na primjer, kojeg bilo dobronamjernog građanina i pitajte ga da vam po savjesti odgovori od čega pate sadašnji »svojinski odnosi«? I poštenjak će staviti kažiprst na čelo, dvaput duboko misaono udahnuti, a zatim će »nemjerodavno« reći da je sramota što mnogi nemaju »ništa«, ni ono najpotrebnije, a drugi aristokratski gomilaju bestidne milione ne samo na štetu siromašnih golja nego i poštenih građana! Aurea mediocritas! Zlatna osrednjost! povikaće poštenu član srednje klase. Kada bi se samo ekstremi mogli izbjeći! Koji bi se pametan državni ustav mogao dovesti u sklad s ovim ekstremima, ovim najodvratnijim ekstremima!

A sada bacite pogled na Heinzenovu »federativnu republiku« sa njenim »socijalnim institucijama« i sa sedam mjera za »humanizaciju društva«. Tu je svakom građaninu obezbijeden »minimum« imetka ispod koga ne smije da padne, i propisan maksimum imetka koji ne smije da prekorači.

Zar g. Heinzen nije riješio sve teškoće time što je pobožnu želju svih čestitih građana da niko ne bi trebalo da ima premalo, a niko, opet, previše, pod vidom državnih dekreta ponovio i upravo time je ostvario?

I na isti, koliko jednostavan toliko i izvanredan način g. Heinzen je riješio sve ekonomske kolizije. Po *umnim*, poštenjačkoj spravedljivosti odgovarajućim načelima on je uredio svojину. I da mu niste prebacili da su »pametna uređenja« svojine upravo »ekonomski zakoni« na čiju hladnu neminovnost sve pravedne »mjere«, makar one bile i knjigama o Inkama i Campeovim knjigama za djecu preporučene, i od najvećih patriota podržavane, moraju da se nasuču!

Kako je samo nepravedno isticati *ekonomske* sumnje prema jednom čovjeku koji se ne »hvali političkoekonomskim studijama«, kao što to čine drugi, koji je, iz skromnosti, dosad u svojim cjelokupnim djelima znao da sačuva djevičanski privid, kao da tek ima da se upusti u prve političkoekonomske studije. Upravo primitivnoj obrazovanosti tog čovjeka mora se upisati u zaslugu što prema svom komunističkom

neprijateljčiću s važnim izrazom lica iznosi sve sumnje koje su posredstvom lista »Augsburger Allgemeine Zeitung«^[236] već od 1842. godine bile prodrle u pun njemački život, kao što je sumnja u »stečenu« svojinu, u »ličnu slobodu i individualnost« i sl. O velikoj demoralizaciji komunističkih književnika stvarno svjedoči to što oni sebi odabiru protivnike koji su ekonomski i filozofski obrazovani, dok, naprotiv, neće da daju nikakav odgovor na »nemjerodavna« domišljanja grubijanskog zdravog ljudskog razuma, kojemu bi oni najprije morali dati elementarna obavještenja o ekonomskim odnosima postojećeg građanskog društva, da bi poslije s njim mogli o njima diskutovati.

Kako, na primjer, *privatna svojina* nije jednostavan odnos, niti, pak, kakav apstraktan pojam, kakav princip, nego postoji u ukupnosti *buržoaskih* odnosa proizvodnje — ne radi se, naime, o podređenoj, propaloj, nego o postojećoj, građanskoj privatnoj svojini — kako su svi ovi buržoaski odnosi proizvodnje klasni odnosi, saznanje koje svaki učenik mora da je usvojio iz svog Adama Smith-a ili Ricarda — onda izmjena ili čak ukidanje ovih odnosa može, naravno, da proizide samo iz izmjene ovih klasa i njihova uzajamnog odnosa — iz jedne istorijske izmjene, proizvoda cjelokupne društvene djelatnosti, jednom riječju, proizvoda određenog »istorijskog pokreta«. Jednom istorijskom pokretu pisac može, svakako, da služi kao organ, ali ga on, naravno, ne može da napravi.

Da bi, na primjer, objasnili ukidanje feudalnih svojinskih odnosa, moderni istoriografi su morali da prikažu pokret u kojemu se buržoazija obrazovala sve dok svoje životne uslove nije razvila dotle da je mogla ukinuti sve feudalne staleže i svoj vlastiti feudalni način egzistencije, a otuda i feudalne odnose proizvodnje unutar kojih su ovi feudalni staleži proizvodili. Ukidanje feudalnih svojinskih odnosa i osnivanje modernog građanskog društva nisu, dakle, nipošto bili rezultat izvjesne doktrine koja je polazila od određenog teorijskog principa kao *jezgra* i iz toga izvlačila dalje konzekvencije. Naprotiv, principi i teorije koje su pisci buržoazije za vrijeme svoje borbe s feudalizmom postavljali, bili su samo teorijski izraz praktičnog pokreta, i tačno se može pratiti kako je ovaj izraz bio više-manje utopistički, dogmatičan, doktrinaran, već prema tome da li je pripadao jednoj manje ili, pak, više razvijenoj fazi tog pokreta.

I u ovom smislu je Engels bio tako neoprezan da svom strahovitom protivniku, državoustanoviteljskom Herkulu, o komunizmu, ukoliko je teorija, govori kao o teorijskom izrazu jednog »pokreta«.

Ali, uzvikuje silni čovjek u čestitoj indignaciji: »Ja sam htio urgirati praktične konzekvencije, ja sam htio ‚predstavnik‘ komunizma dovesti dotle da priznaju one konzekvencije«, naime one besmislene konzekvencije koje su za jednog čovjeka koji o građanskoj privatnoj svojini ima samo fantastične predstave nužno povezane s ukidanjem te svojine. On je htio Engelsa prisiliti da »zastupa sav onaj besmisao« koji bi on po planu gospodina Heinzena »objelodanio«. A Reineke

Engels je čestitog Isegrimma tako ljuto razočarao da on čak ni u komunizmu ne nalazi »jezgro« za »ugrizanje«, pa se stoga začuđeno pita »kako se ova pojava sprema da bi se mogla jesti!«

I uzalud taj čestiti čovjek gleda da se utješi duhovitim obrtima, time, na primjer, što pita da li je jedan istorijski pokret »duševni pokret« itd., pa čak zaziva i duh velikog »Rugea«, da mu ovu tajnu prirode protumači!

«Poslije ovog što se desilo«, uzvikuje razočarani čovjek, »srce mi bije na sibirski način; poslije ovog što se desilo ja vidim samo izdajstvo i sanjam o podmuklosti.«*

I stvarno, on sebi, u krajnjoj liniji, tu stvar objašnjava time što se Engels »odriče svoje škole«, što se »kako kukavički tako i smiješno povlači«, što »kompromituje sav ljudski rod samo da sam lično ne bi bio kompromitovan«, što se »u odlučnom trenutku odriče partije ili je ostavlja na cjedilu«, i druge takve moralizirajuće provale bijesa. Isto tako Engelsova razlikovanja između »istinskog socijalizma« i »komunizma«, između utopističkih komunističkih sistema i kritičkog komunizma — sve je to samo »izdajstvo i podmuklost«. Još više to su sama jezuitska »naknadna« razlikovanja, jer izgleda da ona gospodinu Heinzenu barem dotle nisu bila izložena, niti mu ih je bura punog života još bila nanijela.

I kako samo duhovito ume gospodin Heinzen da protumači ove protivrječnosti, ukoliko su one dobile literaran izraz.

«Tu je Weitling, koji je pametniji od vas, pa ipak sigurno može da važi kao komunista.«

Ili, pak, ovo:

«A šta ako bi g. Grün htio da bude komunista, pa gospodina Engelsa isključi?»

Stigavši na ovu tačku, razumnije se da taj čestiti čovjek — koji se nije »mogao toliko emancipovati da vjernost i vjeru, ma koliko one starog stila bile, među pametnim stvorenjima smatra za suvišne« — iznosi najapsurdnije laži, kao, na primjer, da je i Engels htio da piše o »socijalnom pokretu u Belgiji i Francuskoj«. Onda ga je g. K[arl] Grün »preduhitrio«. Zatim on »za svoju dosadnu repetaciju nije mogao da nađe izdavača«, i sve same takve izmišljotine, koje je g. Heinzen izvukao iz »izvjesnog principa« kao »konzekvenceje«.

Da se moralizirajuća kritika ovako bijedno svrši, to leži u njenoj »naravi« i nipošto se ne može smatrati ličnom slabošću Telamonova Ajanta. Pri svim glupostima i prostotama, sveti Grobijanist ima moralno zadovoljstvo da je s uvjerenjem glup i prost, dakle delija i po.

Ali ma šta učinile »činjenice«, koje veliki Karl Heinzen čak pušta »da idu svojim tokom«: »Ja«, uzvikuje on, udarajući se triput u čestite

* Karl Heinzen, *Steckbrief*.

grudi, »ja, međutim, nosim svoj princip sa sobom i ne bacam ga za plot ako me neko za nj upita«.

E, pa, i Heinrich LXXII von Reuss-Schleitz-Ebersdorf jaše okolo kojih dvadeset godina na svojem »principu«.

NB. Mi čitaocima lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« preporučujemo Stephanovu¹ kritiku *Der Heinzen'sche Staat*. Pisac je, naravno, samo g. Heinzena uzeo kao povod, mada bi se isto tako mogao zakačiti za svaku drugu literarnu gužvu slame u Njemačkoj da bi prema tom zanovijetajućem, psujućem malograđaninu istakao stanovište stvarno revolucionarnog radnika. Gospodin Heinzen ne zna Stephanu drukčije da odgovori nego da najprije svečano izjavi da je njegov spis krpež; dotle realna kritika. Pošto on Stephanu ne poznaje, on se ispomaže time što ga prosto psuje kao gamena i commis-voyageur-a². Ali njegov protivnik nije još dovoljno rdav, on ga na kraju pretvara i u policajca. Uostalom, treba vidjeti koliko je ova optužba pravedna, pošto je francuska policija, vjerovatno u sporazumu s gospodinom Heinzenom, konfiskovala 100 primjeraka Stephanove brošure.

Pošto je g. Heinzen na navedeni način radniku Stephanu dao praktičnu moralnu lekciju, on ga sljedećim poštenjačkim obrtom apostrofira:

»Ma koliko bih se, sa svoje strane, rado upustio u raspravu s jednim radnikom, u bezobzirnosti ne mogu da vidim sredstvo kojim bi se nadomjestila kompetentnost«.

Njemački radnici će se obradovati kad vide da ima izgleda da će se demokrata Karl Heinzen s njima upustiti u raspravljanje čim oni prema tom velikom čovjeku nastupe skromno kako treba. Gospodin Heinzen pokušava svoju inkompetenciju prema gospodinu Stephanu da prikrije bezobzirnošću svoga ispada.

Naslov originala:

Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral.

Beitrag zur Deutschen Kulturgeschichte. Gegen

Karl Heinzen von Karl Marx

Napisano krajem oktobra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«

u brojevima 86, 87, 90, 92 i 94 od 28. i

31. oktobra, 11, 18. i 25. novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 298 - 327.

Prevod s njemačkog

¹ Stephan Born — ² trgovačkog putnika

FRIEDRICH ENGELS

Principi komunizma^[237]

1. *pitanje*: Šta je komunizam?

Odgovor: Komunizam je učenje o uvjetima oslobođenja proletarijata.

2. *pitanje*: Šta je proletarijat?

Odgovor: Proletarijat je ona klasa društva koja svoj život održava jedino prodajom svoga rada, a ne pomoću profita od bilo kakvog kapitala; klasa, čija sreća i nesreća, život i smrt, cjelokupna egzistencija zavisi od potražnje rada, dakle od izmjene dobrih i loših vremena za uposlenje, od kolebanja neobuzdane konkurencije. Jednom riječi, proletarijat ili klasa proletarijata jest radna klasa 19. stoljeća.

3. *pitanje*: Dakle, proleter i nisu postojali oduvijek?

Odgovor: Ne. Siromašne i radne klase postojale su uvijek^[238]; radne klase su većinom bile siromašne. Ali takva sirotinja, takvi radnici koji su živjeli pod navedenim okolnostima, dakle proleter i, nisu uvijek postojali, kao što ni konkurencija nije uvijek bila slobodna i neobuzdana.

4. *pitanje*: Kako je nastao proletarijat?

Odgovor: Proletarijat je nastao s industrijskom revolucijom koja je u Engleskoj izvršena u drugoj polovici prošloga stoljeća i koja se poslije toga ponovila u svim civiliziranim zemljama svijeta. Ta industrijska revolucija bila je prouzrokovana pronalaskom parnog stroja, različitih strojeva predilica, mehaničkog razboja i cijelog niza drugih mehaničkih naprava. Ti strojevi, koji su bili vrlo skupi i koje su mogli nabaviti samo krupni kapitalisti, izmijenili su cjelokupni dotadašnji način proizvodnje i potisnuli tadašnje radnike time što su strojevi izrađivali robu jeftinije i bolje nego što su to mogli učiniti radnici sa svojim nesavršenim kolovratima i razbojima. Tako su ti strojevi predali cjelokupnu industriju u ruke krupnih kapitalista, a ono malo radnikovo vlasništvo (alate, razboje itd.) učinili su potpuno bezvrijednim, tako da su kapitalisti dobili gotovo sve u svoje ruke, a radnicima nije ostalo ništa. Tako je za izrađivanje tkanina za odijelo uveden tvornički sistem. Kad je jednom bio dat poticaj za uvođenje mašinerije i tvorničkog sistema, taj sistem je bio vrlo brzo primijenjen

na sve ostale industrijske grane, osobito na tiskanje tkanina i knjiga, grnčarstvo i industriju metalne robe. Rad se sve više dijelio među pojedine radnike, tako da je radnik koji je prije izvršavao cjeloviti dio rada sada izvršavao dio toga dijela. Ta podjela rada omogućila je da se proizvodi izrađuju brže i stoga jeftinije. Ona je djelatnost svakog radnika reducirala na vrlo jednostavan mehanički pokret ruke koji se ponavlja svakog trenutka, pokret koji je stroj mogao učiniti ne samo isto tako dobro nego i mnogo bolje. Tako su sve industrijske grane jedna za drugom dospjele pod vlast pare, mašinerije i tvorničkog sistema, a isto tako pređenje i tkanje. Time su one istovremeno dospjele potpuno u ruke krupnih kapitalista, te je radnicima i ovdje oduzet posljednji ostatak samostalnosti. Pored prave manufakture, pod vlast tvorničkog sistema postepeno su sve više potpadali i zanati tako što su i ovdje krupni kapitalisti sve više potiskivali sitne majstore podizanjem velikih radionica, pri kojima su uštedeni mnogi troškovi, a i rad se mogao jako razdijeliti. Tako smo sada došli do toga da su u civiliziranim zemljama gotovo sve grane rada organizirane na tvornički način, da su gotovo u svim granama rada zanat i manufaktura potisnuti krupnom industrijom. Na taj način je dosadašnji srednji stalež, osobito sitne zanatlje, sve više upropaštavan, prijašnji položaj radnika sve više je mijenjan i stvorene su dvije nove klase, koje su postepeno progutale sve ostale, naime:

I. Klasa krupnih kapitalista, koja već sada u svim civiliziranim zemljama gotovo isključivo posjeduje sva sredstva za život, te sirovine i oruđa (strojeve, tvornice) koji su potrebni za proizvodnju sredstava za život. To je klasa buržuja ili buržoazija.

II. Klasa siromašnih, koja je upućena na to da klasi buržuja prodaje svoj rad da bi za to dobila sredstva koja su joj potrebna za održavanje. Ta klasa se zove klasa proletera ili proletarijat.

5. *p[itanje]*: Pod kojim se uvjetima vrši ta prodaja proleterskog rada buržoaziji?

O[dgovor]: Rad je roba¹ kao i svaka druga roba i stoga se njegova cijena određuje tačno po istim zakonima kao i cijena svake druge robe. Cijena neke robe, pod vlašću krupne industrije ili slobodne konkurencije, što je — kako ćemo vidjeti — isto, u prosjeku je uvijek jednaka proizvodnim troškovima te robe. Cijena rada je, dakle, isto tako jednaka proizvodnim troškovima rada. Troškovi proizvodnje rada sastoje se, međutim, upravo od toliko sredstava za život koliko je potrebno da radniku omoguće da ostane sposoban za rad i da radnička klasa ne izumre od gladi. Dakle, za svoj rad radnik neće dobiti više nego što je za tu svrhu potrebno. Cijena rada ili nadnica bit će dakle najniža, minimum koji je potreban za održavanje života. No, budući da su poslova vremena čas bolja čas gora, on će dobiti katkad više a katkad

¹ Marx je docnije utvrdio da je radna snaga roba.

manje, kao što industrijalac za svoju robu dobiva katkad više a katkad manje. Ali kao što industrijalac u prosjeku dobrih i loših poslovnih vremena dobiva za svoju robu ni više ni manje od troškova njene proizvodnje, tako ni radnik neće prosječno dobiti ni više ni manje od toga minimuma. Ovaj ekonomski zakon nadnice sprovodi se utoliko strože ukoliko se krupna industrija više dokopava svih grana rada.

6. p[itanje]: *Koje su klase radnika postojale prije industrijske revolucije?*

O[dgovor]: Radne klase su živjele u različitim uvjetima i nalazile se u različitim položajima prema posjedničkim i vladajućim klasama, već prema različitim stupnjevima razvitka društva. U starom vijeku radnici su bili *robovi* posjednika, kao što su to još u mnogim zaostalim zemljama, pa čak i u južnom dijelu Sjedinjenih Američkih Država. U srednjem vijeku oni su bili *kmetovi* zemljoposjedničkog plemstva, kao što su i sada u Mađarskoj, Poljskoj i Rusiji. U srednjem vijeku i do industrijske revolucije bilo je, osim toga, u gradovima zanatlijskih kalfa koji su radili kod sitnoburžoaskih majstora, a s razvitkom manufakture postepeno su se javljali manufakturni radnici, koje su već zapošljavali krupniji kapitalisti.

7. p[itanje]: *Po čemu se razlikuje proleter od roba?*

O[dgovor]: Rob je jednom zauvijek prodan. Radnik se svakog dana i svakog sata mora sam prodavati. Pojedini rob, vlasništvo gospodara, ima zbog zainteresiranosti svoga gospodara osiguranu egzistenciju, koliko god ona bila jedna. Pojedini proleter, vlasništvo, tako reći, cijele buržoaske klase, kome njegov rad otkupljuju samo onda kad je nekom potreban, nema osiguranu egzistenciju. Ta egzistencija osigurana je samo cijeloj radničkoj klasi. Rob se nalazi izvan konkurencije, proleter se nalazi u njoj i osjeća sva njena kolebanja. Roba tretiraju kao stvar, a ne kao člana građanskog društva; proleter je priznat kao ličnost, kao član građanskog društva. Rob, dakle, može imati bolju egzistenciju nego proleter, ali proleter pripada jednom višem stupnju razvitka društva i sam se nalazi na višem stupnju nego rob. Rob se oslobađa na taj način što od svih odnosa privatnog vlasništva ukida samo ropstvo i tako sam postane proleter; proleter se može osloboditi samo tako ako ukine privatno vlasništvo uopšte.

8. p[itanje]: *Po čemu se proleter razlikuje od kmeta?*

O[dgovor]: Kmet posjeduje i iskorištava proizvodno oruđe, komad zemlje, zato što daje jedan dio prinosa ili zato što izvršava neki rad. Proleter radi proizvodnim oruđima koja pripadaju drugome, za račun toga drugoga, za primitak jednog dijela prihoda. Kmet daje, radnik dobiva. Kmet ima osiguranu egzistenciju, proleter je nema. Kmet je izvan konkurencije, proleter je u njoj. Kmet se oslobađa ili

tako što bježi u gradove i tamo postaje zanatlija ili tako što umjesto rada i proizvoda daje posjedniku zemlje novac i postaje slobodan zakupac ili tako što otjera svoga feudalca i sam postane vlasnik, ukoliko, tako što na ovaj ili onaj način ulazi u posjedničku klasu i u konkurenciju. Proleter se oslobađa tako što ukida konkurenciju, privatno vlasništvo i sve klasne razlike.

9. *p[itanje]: Po čemu se razlikuje proleter od zanatlije?*¹

10. *p[itanje]: Po čemu se razlikuje proleter od manufakturnog radnika?*

O[dgovor]: Manufakturni radnik 16—18. stoljeća posjedovao je gotovo svagdje još oruda za proizvodnju, svoj razboj, kolovrate za svoju porodicu i malo polje koje je obrađivao u slobodnim časovima. Ništa od toga proleter nema. Manufakturni radnik živi gotovo uvijek na selu, u manje ili više patrijarhalnim odnosima sa svojim posjednikom zemlje ili poslodavcem; proleter živi većinom u velikim gradovima i nalazi se prema svom poslodavcu u čistom novčanom odnosu. Krupna industrija istrže manufakturnog radnika iz njegovih patrijarhalnih odnosa, on gubi svoj posjed koji je još imao i tek tako sam postaje proleter.

11. *p[itanje]: Koje su bile neposredne posljedice industrijske revolucije i podjele društva na buržoaziju i proletarijat?*

O[dgovor]: Prvo, pošto su zbog rada na strojevima cijene industrijskih proizvoda postajale sve niže, u svim zemljama svijeta bio je sasvim razoren stari sistem manufakture ili industrije koja se osnivala na ručnom radu. Sve polubarbarske zemlje, koje su dosad manje ili više ostale izvan historijskog razvitka, čija se industrija dosad osnivala na manufakturi, sad su nasilno bile istrgnute iz svoje zatvorenosti. One su kupovale jeftiniju englesku robu i dopustile da propadnu njihovim vlastitim manufakturnim radnicima. Tako su se postepeno revolucionirale zemlje koje nisu učinile nikakav napredak hiljadama godina, kao na primjer Indija, pa čak i Kina ide sada u susret revoluciji. Došlo se dotle da jedan novi stroj, danas izumljen u Engleskoj, kroz godinu dana lišava kruha milijune radnika u Kini. Tako je krupna industrija povezala sve narode na Zemlji, a sva mala lokalna tržišta spojila u svjetsko tržište, svagdje je pripremila civilizaciju i napredak i dovela dotle da sve što se događa u civiliziranim zemljama mora djelovati na sve ostale zemlje, tako da ako se sada u Engleskoj i Francuskoj radnici oslobode, onda to u svim drugim zemljama mora za sobom povući revolucije, koje će prije ili kasnije dovesti do oslobođenja tamošnjih radnika.

Drugo, svagdje gdje je krupna industrija zamijenila manufakturu ona je razvila buržoaziju, njeno bogatstvo i njenu moć u najvišem

¹ Odgovor nije sačuvan.

stupnju i učinila je prvom klasom u zemlji. Posljedica je toga da je svagdje gdje se to dogodilo buržoazija dobila u svoje ruke političku moć i potisnula klase koje su vladale do tada, aristokraciju, pripadnike cehova i apsolutnu monarhiju koja ih je zastupala. Buržoazija je uništila moć aristokracije i plemstva tako što je ukinula majorat ili neprodajnost zemljoposjeda i sve plemićke povlastice. Ona je razorila moć pripadnika cehova ukidanjem svih cehova i zanatlijskih privilegija. Na njihovo mjesto postavila je slobodnu konkurenciju, to jest stanje društva u kome svatko ima pravo da se bavi bilo kojom industrijskom granom, pri čemu ga ništa ne može priječiti u tome poslu osim nedostatak potrebnog kapitala. Dakle, uvođenje slobodne konkurencije javni je proglas da su od sada članovi društva samo još utoliko nejednaki ukoliko su nejednaki njihovi kapitali, da je kapital odlučujuća snaga i da su time kapitalisti, buržuji, postali prva klasa u društvu. Međutim, slobodna konkurencija je nužna za početak krupne industrije jer je ona jedino društveno stanje u kome može nastati krupna industrija. Pošto je tako buržoazija uništila društvenu moć plemstva i pripadnika cehova, uništila je i njihovu političku moć. Kao što je u društvu postala prva klasa, ona se i u političkom obliku proklamirala prvom klasom. Ona je to učinila uvođenjem predstavničkog sistema koji se zasniva na građanskoj jednakosti pred zakonom, na zakonskom priznanju slobodne konkurencije, a u evropskim zemljama on je uveden u obliku ustavne monarhije. U tim ustavnim monarhijama birači su samo oni koji posjeduju stanoviti kapital, dakle samo buržuji. Ovi buržuji birači biraju zastupnike, a ti buržoaski zastupnici biraju buržoasku vladu pomoću prava da ne plaćaju porez.

Treće, industrijska revolucija je svagdje razvila proletarijat u istoj mjeri u kojoj je razvila buržoaziju. U istom razmjeru u kojem su buržuji postali bogatiji, proleterer su postali mnogobrojniji. Jer, kako se proleterer mogu zaposliti samo pomoću kapitala i kako se kapital umnožava samo onda kad zapošljava radnike, porast proletarijata ide ukorak s porastom kapitala. Industrijska revolucija skuplja istovremeno buržuje i proleterere u velikim gradovima, gdje se industrija može najpovoljnije voditi, i tim gomilanjem velikih masa na *jednom* mjestu ona proletererima daje svijest o njihovoj jačini. Nadalje, ukoliko se industrijska revolucija više razvija, ukoliko se pronađe više strojeva koji potiskuju ručni rad, utoliko krupna industrija više snizuje nadnicu, kao što je već rečeno, na njen minimum, uslijed čega položaj proletarijata postaje sve nepodnošljiviji. Tako ona priprema revoluciju društva koju izvršuje proletarijat, s jedne strane zbog rastućeg nezadovoljstva i, s druge, zbog rastuće moći proletarijata.

12. *p[itanje]*: *Koje su bile dalje posljedice industrijske revolucije?*

O[dgovor]: Krupna industrija stvorila je u obliku parnog stroja i drugih strojeva sredstva koja omogućuju da se industrijska proizvodnja u kratkom vremenu i s malo troškova poveća do beskonačnosti.

Slobodna konkurencija koja nužno proizlazi iz te krupne industrije dobija zbog te lakoće proizvodnje vrlo brzo krajnje oštar karakter; mnogi kapitalisti bacili su se na industriju i za kratko vrijeme više je proizvedeno nego što se moglo potrošiti. Posljedica toga bila je ta da se proizvedena roba nije mogla prodati i da je nastala takozvana trgovinska kriza. Tvornice su se morale zatvoriti, tvorničari su bankrotirali, a radnici su ostali bez kruha. Posvuda je nastala najveća bijeda. Poslije stanovitog vremena suvišni proizvodi su prodani, tvornice su opet počele raditi, nadnica je porasla i svi poslovi su opet postepeno išli bolje nego ikada. Ali ne zadugo, robe se proizvelo opet suviše i nastala je nova kriza koja je imala isti tok kao i prijašnja. Tako je od početka ovog stoljeća stanje industrije stalno osciliralo između epoha prosperiteta i epoha krize, i skoro redovno, svakih pet do sedam godina^[239], nastajala je kriza, koja je svaki put bila vezana s najvećom bijedom za radnike, s općim revolucionarnim nemirima i s najvećom opasnošću za cjelokupno postojeće stanje.

13. p[itanje]: Što slijedi iz tih trgovinskih kriza koje se redovito ponavljaju?

O[dgovor]: Prvo, slijedi to da je krupna industrija, iako je u svojoj prvoj razvojnoj epohi proizvela slobodnu konkurenciju, sada ipak prerasla slobodnu konkurenciju, tako da je konkurencija i uopšte vođenje industrijske proizvodnje od strane pojedinaca postalo za nju okov koji ona mora razbiti i koji će razbiti; da se krupna industrija sve dotle dok se vodi po sadašnjem načelu može održati samo pomoću općeg poremećaja koji se ponavlja svakih sedam godina i koji svaki put ugrožava cjelokupnu civilizaciju i ne baca u bijedu samo proletere nego upropaštava i velik broj buržuja; da se, dakle, mora napustiti ili sama krupna industrija, što je apsolutno nemoguće, ili stvoriti sasvim nova organizacija društva koju ona čini potpuno nužnom, u kojoj bi industrijsku proizvodnju vodilo cijelo društvo prema jednom čvrstom planu i prema potrebama svih, a ne pojedini industrijalci koji konkuriraju jedan drugom.

Drugo, slijedi to da krupna industrija i proširenje proizvodnje u beskonačnost, što je ona izazvala, omogućuje društveno stanje u kojem se ono što je potrebno za život proizvodi u tolikoj mjeri da će svaki član društva moći sve svoje snage i sklonosti razviti i manifestirati u potpunjoj slobodi, tako da je ono svojstvo krupne industrije koje u današnjem društvu proizvodi svu bijedu i sve trgovinske krize, upravo isto svojstvo koje će pod drugom društvenom organizacijom uništiti baš tu bijedu i ta kolebanja koja stvaraju nesreću, tako da je sasvim jasno dokazano:

1. da od sada sva ta zla treba pripisati samo društvenom uređenju koje više ne odgovara uvjetima vremena, i
2. da postoje sredstva da se potpuno uklone ta zla pomoću novog društvenog uređenja.

14. p[itanje]: *Kakvo će morati da bude novo društveno uređenje?*

O[dgovor]: Ono će prije svega oduzeti vođenje industrije i uopće svih grana proizvodnje pojedinim individuama koje međusobno konkuriraju i umjesto toga svim tim granama proizvodnje upravljat će cijelo društvo, to jest za račun društva, prema društvenom planu i uz učešće svih članova društva. Ono će, dakle, ukinuti konkurenciju i zamijeniti je asocijacijom. Budući da je vođenje industrije od strane pojedinaca imalo za nužnu posljedicu privatno vlasništvo, i kako konkurencija nije ništa drugo već način vođenja industrije od strane pojedinih privatnih vlasnika, privatno vlasništvo se ne može odvajati od pojedinačnog vođenja industrije i od konkurencije. Privatno vlasništvo će se također morati ukinuti, a zamijenit će ga zajedničko korištenje svih proizvodnih oruda i raspodjela svih proizvoda prema zajedničkom dogovoru ili takozvana zajednica dobara. Ukidanje privatnog vlasništva jest, tako reći, najkraći i najkarakterističniji rezime preuređenja cijeloga društva, preuređenja koje nužno proizlazi iz razvitka industrije, i komunisti ga stoga s pravom ističu kao glavni zahtjev.

15. p[itanje]: *Dakle, ukidanje privatnog vlasništva nije prije bilo moguće?*

O[dgovor]: Ne. Svaka promjena u društvenom uređenju, svaki prevrat u odnosima vlasništva bio je nužna posljedica stvaranja novih proizvodnih snaga koje se nisu više mogle uklopiti u stare odnose vlasništva. Tako je nastalo i samo privatno vlasništvo. Jer privatno vlasništvo nije uvijek postojalo, nego, kad je potkraj srednjeg vijeka u obliku manufakture stvoren nov način proizvodnje koji se nije uklapao u tadašnje feudalno i cehovsko vlasništvo, tada je ta manufaktura, koja je prerasla stare odnose vlasništva, proizvela novi oblik vlasništva, privatno vlasništvo. Za manufakturu i za prvi stupanj razvitka krupne industrije nije bio moguć nikakav drugi oblik vlasništva osim privatnog vlasništva, nije bilo moguće nikakvo drugo društveno uređenje osim uređenja koje se osniva na privatnom vlasništvu. Sve dok se ne bude moglo proizvoditi toliko da bude dovoljno ne samo za sve nego i da ostane višak proizvoda za povećanje društvenog kapitala i za dalje usavršavanje proizvodnih snaga, sve dotle mora postojati vladajuća klasa, koja raspolaže proizvodnim snagama društva, i siromašna, ugnjetena klasa. Kakve će te klase biti, to zavisi od stupnja razvitka proizvodnje. Srednji vijek, koji zavisi od zemljoradnje, daje nam barona i kmeta, gradovi kasnijeg srednjeg vijeka pokazuju nam cehovskog majstora, kalfu i nadničara, 17. stoljeće ima manufakturistu i manufakturnog radnika, 19. stoljeće krupnog industrijalca i proletera. Jasno je da proizvodne snage nisu dosad bile toliko razvijene da bi se moglo dovoljno proizvoditi za sve i da je privatno vlasništvo postalo okov, prepreka za te proizvodne snage. Sada, međutim, kad je, *prvo*,

razvitkom krupne industrije proizvedeno kapitala i proizvodnih snaga u dosad nepoznatom razmjeru i kad postoje sredstva da se te proizvodne snage povećaju do beskonačnosti; *drugo*, kad su te proizvodne snage koncentrirane u rukama nekolicine buržuja, dok se velika masa naroda sve više proletarizuje i njen položaj postaje bjedniji i nepodnošljiviji u istoj mjeri u kojoj se povećava bogatstvo buržuja; *treće*, kad su te ogromne proizvodne snage, koje se lako povećavaju, toliko pre-rasle privatno vlasništvo i buržuja, tako da svakog časa izazivaju goleme smetnje u društvenom uređenju, tek sada je ukidanje privatnog vlasništva postalo ne samo moguće nego čak apsolutno nužno.

16. *p[itanje]*: *Da li će ukidanje privatnog vlasništva biti moguće mirnim putem?*

O[dgovor]: Bilo bi poželjno da se to dogodi i komunisti bi sigurno bili posljednji koji bi se tome protivili. Komunisti znaju vrlo dobro da su sve zavjere ne samo beskorisne nego i štetne. Oni znaju vrlo dobro da se revolucije ne mogu vršiti po naredbi i proizvoljno, nego da su one svagdje i u svako doba bile nužna posljedica prilika koje su potpuno nezavisne od volje i djelovanja pojedinih partija i cijelih klasa. Ali oni također vide da se razvitak proletarijata u gotovo svim civiliziranim zemljama nasilno sprečava i da samim tim protivnici komunista svom silom rade na izbijanju revolucije. Bude li tako ugnjeteni proletarijat napokon primoran na revoluciju, mi komunisti ćemo braniti stvar proletera isto tako dobro na djelu kao sada na riječima.

17. *p[itanje]*: *Da li će se privatno vlasništvo moći ukinuti najednom?*

O[dgovor]: Ne, kao što se ni već postojeće proizvodne snage ne mogu najednom toliko povećati koliko je potrebno za uspostavljanje zajednice. Revolucija proletarijata do koje će prema svim izgledima doći samo će postepeno preoblikovati sadašnje društvo i tek će onda moći ukinuti privatno vlasništvo kad bude stvorena masa sredstava za proizvodnju koja su za to potrebna.

18. *p[itanje]*: *Kakav će biti tok razvitka te revolucije?*

O[dgovor]: Ona će prije svega uspostaviti *demokratsko državno uređenje*, a time direktno ili indirektno političku vlast proletarijata. Direktno — u Engleskoj, gdje proleter i već sačinjavaju većinu naroda. Indirektno — u Francuskoj i Njemačkoj, gdje se većina naroda ne sastoji od proletera nego i od sitnih seljaka i građana koji se nalaze tek na prelazu u proletarijat i u svim svojim političkim interesima postaju sve zavisniji od proletarijata i stoga će se uskoro morati pokoravati zahtjevima proletarijata. Za to će možda biti potrebna nova borba, koja se, međutim, može završiti samo pobjedom proletarijata.

Demokracija bi proletarijatu bila sasvim beskorisna kad se ne bi odmah njome koristio kao sredstvom za sprovođenje daljih mjera koje direktno napadaju privatno vlasništvo i osiguravaju egzistenciju proletarijata. Najglavnije od tih mjera, koje se već sada pokazuju kao nužne posljedice postojećih odnosa, jesu slijedeće:

1. Ograničenje privatnog vlasništva pomoću progresivnih poreza, visokih poreza na nasljeđe, ukidanje nasljedstva po sporednoj liniji (braća, nećaci itd.), prisilni zajmovi itd.

2. Postepena eksproprijacija zemljovlasnika, industrijalaca, posjednika željeznica i brodovlasnika, djelomično konkurencijom državne industrije, djelomično direktno putem naknada u papirnom novcu.

3. Konfiskacija dobara svih emigranata i onih koji se suprotstavljaju volji većine naroda.

4. Organizacija rada ili zaposlenje proletera na nacionalnim dobrima, u tvornicama i radionicama, čime će se ukloniti međusobna konkurencija radnika, a industrijalci, dok god budu postojali, bit će primorani da plaćaju povećanu nadnicu kao i država.

5. Ista prisila na rad za sve članove društva do potpunog ukidanja privatnog vlasništva. Stvaranje industrijskih armija osobito za agrikulturu.

6. Centralizacija kreditnog sistema i trgovine novcem u rukama države, pomoću nacionalne banke s državnim kapitalom i onemogućavanje svih privatnih banaka i bankara.

7. Povećanje broja nacionalnih tvornica, radionica, željeznica i brodova, krčenje cjelokupnog zemljišta i poboljšanje već obrađenog u istom razmjeru u kojem se umnožavaju kapital i radnici koji stoje na raspolaganju naciji.

8. Odgoj sve djece u nacionalnim zavodima i na račun nacije od momenta kad im više nije potrebna prva materinska njega. Odgoj i proizvodnja zajedno.

9. Podizanje velikih palača na nacionalnim posjedima u obliku zajedničkih stanova za zajednice građana koji se bave industrijom i zemljoradnjom a koje u sebi ujedinjavaju prednosti kako gradskog, tako i seoskog života, a da ne pate od njihove jednostranosti i štete.

10. Rušenje svih nezdravih i loše građenih stanova i gradskih četvrti.

11. Isto nasljedno pravo za vanbračnu kao i za bračnu djecu.

12. Koncentracija cjelokupnog transportnog sistema u rukama nacije.

Naravno, sve ove mjere ne mogu se sprovesti odjednom. Ali jedna mjera uvijek će za sobom povlačiti drugu. Kad bude izvršen prvi radikalni napad na privatno vlasništvo, proletarijat će biti primoran da ide sve dalje, da u rukama države sve više koncentrira sav kapital, svu zemljoradnju, svu industriju, sav transport, svu razmjenu. Na to su usmjerene sve te mjere i one će se moći izvesti i razviti svoje centralizirane konsekvencije tačno u onom omjeru u kojem se pove-

čavaju proizvodne snage zemlje pomoću rada proletarijata. Napokon, kad sav kapital, sva proizvodnja i sva razmjena budu koncentrirani u rukama nacije, privatno vlasništvo će otpasti samo po sebi, novac će postati suvišan, a proizvodnja će toliko porasti, ljudi će se toliko izmijeniti da će moći otpasti i posljednji oblici odnosa staroga društva.

19. p[itanje]: *Da li će se ta revolucija moći izvršiti u jednoj jedinoj zemlji?*

O[dgovor]: Ne. Krupna industrija je već samim tim što je stvorila svjetsko tržište tako povezala sve narode na Zemlji, a osobito civilizirane narode, da svaki pojedini narod zavisi od onoga što se događa kod drugoga. Nadalje, ona je u svim civiliziranim zemljama tako izjednačila društveni razvitak da su u svim tim zemljama buržoazija i proletarijat postale dvije odlučujuće klase društva, a borba između njih glavna borba našeg vremena. Stoga komunistička revolucija neće biti samo nacionalna nego će se izvršiti u svim civiliziranim zemljama istovremeno, to jest barem u Engleskoj, Americi, Francuskoj i Njemačkoj. Ona će se u svakoj od tih zemalja razviti brže ili sporije, već prema tome da li ova ili ona zemlja ima izgrađeniju industriju, veće bogatstvo i znatniju količinu proizvodnih snaga. Stoga će ona u Njemačkoj biti sprovedena najsporije i najteže, a u Engleskoj najbrže i najlakše. Ona će također izvršiti znatan utjecaj na ostale zemlje u svijetu, te potpuno promijeniti i mnogo ubrzati tok njihova dotadašnjeg razvitka. Ona je univerzalna revolucija i stoga će imati univerzalno područje.^[240]

20. p[itanje]: *Kakve će biti konačne posljedice uklanjanja privatnog vlasništva?*

O[dgovor]: Time što društvo oduzima iz ruku privatnih kapitalista korištenje svih proizvodnih snaga i saobraćajnih sredstava, a isto tako razmjenu i raspodjelu proizvoda, i što će svim tim upravljati prema planu koji proizlazi iz postojećih sredstava i potreba cijeloga društva, bit će prije svega uklonjene sve loše posljedice koje su sada još vezane uz postojanje krupne industrije. Krize će nestati; proširena proizvodnja, koja je za sadašnje društveno uređenje hiperprodukcija i tako snažan uzrok bijede, neće tada biti dovoljna i morat će se tada još mnogo proširiti. Umjesto da dovodi do bijede, hiperprodukcija će, prelazeći najpreče potrebe društva, osigurati zadovoljenje potreba svih ljudi i proizvoditi nove potrebe, a istovremeno i sredstva za njihovo zadovoljenje. Ona će biti uvjet i poticaj novog napretka, ona će taj napredak ostvariti a da društveno uređenje neće pri tom svaki puta dovesti u nered kao dosad. Krupna industrija, oslobođena pritiska privatnog vlasništva, razvit će se u takvom razmjeru prema kojem će njeno sadašnje stanje izgledati isto tako sićušno kao što manufaktura izgleda prema krupnoj industriji našeg vremena. Taj razvitak industrije

staviti će društvu na raspolaganje dovoljnu količinu proizvoda i time zadovoljiti potrebe svih. Zemljoradnja, koja je uslijed pritiska privatnog vlasništva i uslijed parceliranja zemljišta ometana u tome da primijeni već stvorena poboljšanja i naučne metode, isto će tako dobiti sasvim novi zamah i društvu će staviti na raspolaganje sasvim dovoljnu količinu proizvoda. Društvo će na taj način proizvoditi dovoljno proizvoda da bi raspodjelu moglo tako urediti da budu zadovoljene potrebe svih članova. Razdvajanje društva na različite, međusobno suprotstavljene klase postaje time suvišno. Ali ono ne postaje samo suvišno nego je čak nespojivo s novim društvenim uređenjem. Postojanje klasa proizišlo je iz podjele rada, a podjela rada u svom dosadašnjem obliku sasvim nestaje. Jer da bi se industrijska i poljoprivredna proizvodnja dovele do opisane visine, nisu dovoljna samo mehanička i kemijska pomoćna sredstva. Sposobnosti ljudi koji pokreću ta pomoćna sredstva moraju se također razviti u odgovarajućoj mjeri. Kao što su seljaci i manufakturni radnici prošlog stoljeća promijenili cjelokupan način svog života, pa čak postali sasvim drugi ljudi kad su bili uvučeni u krupnu industriju, isto će tako zajedničko vođenje proizvodnje od strane cijeloga društva i nov razvitak proizvodnje koji odatle slijedi zahtijevati i stvoriti sasvim druge ljude. Zajedničko vođenje proizvodnje ne može se ostvariti s ljudima kao što su današnji, od kojih je svaki podređen pojedinačnoj grani proizvodnje, za nju vezan, ona ga iskorištava, s ljudima od kojih je svaki razvio samo neke svoje sklonosti na račun svih drugih, koji pozna saom jednu granu ili granu jedne grane cjelokupne proizvodnje. Već i sadašnja industrija treba takve ljude sve manje. Industrija koju zajednički i planski vodi cijelo društvo pretpostavlja uz to ljude čije su sklonosti svestrano razvijene, koji mogu sagledati cjelokupan sistem proizvodnje. Podjela rada već sada potkopana strojevima, koja jednog pretvara u seljaka, drugog u postolara, trećeg u tvorničkog radnika, četvrtog u berzanskog špekulanta, sasvim će nestati. Odgoj će omogućiti mladim ljudima da brzo upoznaju cjelokupan sistem proizvodnje, on će ih osposobiti da idu redom od jedne do druge grane proizvodnje, već prema tome da li ih na to navode potrebe društva ili njihove vlastite sklonosti. On će im, dakle, oduzeti jednostrani karakter koji sadašnja podjela rada svakome od njih nameće. Na taj će način komunistički organizirano društvo dati prilike svojim članovima da svoje svestrano razvijene sklonosti svestrano manifestiraju. A time nužno iščezavaju i različite klase. Tako je komunistički organizirano društvo s jedne strane nespojivo s postojanjem klasa, a s druge strane uspostavljanje tog društva samo daje sredstva da se ukinu te klasne razlike.

Odatle proizlazi da će nestati i suprotnost između grada i sela. Već je iz čisto materijalnih razloga nužan uvjet komunističke asocijacije da poljoprivredu i industriju vode isti ljudi umjesto dvije različite klase. Raspršenost poljoprivrednog stanovništva na selu, pored koncentriranja industrijskog stanovništva u velikim gradovima, jest

stanje koje odgovara samo nerazvijenom stupnju zemljoradnje i industrije, prepreka svakog daljeg razvitka, što se već sada jako osjeća.

Opća asocijacija svih članova društva radi zajedničkog i planskog iskorištavanja proizvodnih snaga, proširenje proizvodnje u takvom stupnju da bi zadovoljila potrebe svih ljudi, prestanak stanja u kome se potrebe jednih zadovoljavaju na račun drugih, potpuno uništenje klasa i njihovih suprotnosti, svestrani razvitak sposobnosti svih članova društva uklanjanjem dosadašnje podjele rada, industrijskim odgojem, mijenjanjem djelatnosti učešćem svih u dobrima koja su svi proizveli, stapanjem grada i sela — to su glavni rezultati ukidanja privatnog vlasništva.

21. p[itanje]: *Kakav će utjecaj izvršiti komunističko društvo na porodicu?*

O[dgovor]: Ono će odnos oba spola učiniti čistim privatnim odnosom koji se tiče samo zainteresiranih osoba i u koji se društvo ne treba miješati. Ono to može, jer uklanja privatno vlasništvo i djecu zajednički odgaja, i time uništava obje osnove dosadašnjeg braka, zavisnost žene od muškarca i djece od roditelja koju uzrokuje privatno vlasništvo. Ovdje leži i odgovor na dreku visokomoralnih malogradana protiv komunističke zajednice žena. Zajednica žena je odnos koji sasvim pripada građanskom društvu, a danas potpuno postoji u prostituciji. Prostitucija se zasniva na privatnom vlasništvu i nestaje zajedno s njim. Dakle, komunistička organizacija umjesto da uvodi zajednicu žena, ona je, naprotiv, ukida.

22. p[itanje]: *Kako će se komunistička organizacija odnositi prema postojećim nacionalnostima?*

— *ostaje*^[241]

23. p[itanje]: *Kako će se komunistička organizacija odnositi prema postojećim religijama?*

— *ostaje*

24. p[itanje]: *Čime se komunisti razlikuju od socijalista?*

O[dgovor]: Takozvani socijalisti dijele se u tri klase.

Prva klasa se sastoji od pripadnika feudalnog i patrijarhalnog društva; nju su uništili i svakodnevno uništavaju krupna industrija, svjetska trgovina i buržoasko društvo koje su one stvorile. Iz nevolja sadašnjeg društva ta klasa zaključuje da bi ponovo trebalo uspostaviti feudalno i patrijarhalno društvo, jer u njemu nije bilo tih nevolja. Svi njeni prijedlozi idu direktno ili okolnim putem tome cilju. Tu klasu *reakcionarnih* socijalista komunisti će uvijek energično napadati, bez obzira na njene vruće suze i tobožnje saučešće za bijedu proletarijata, jer

1. teži nečemu sasvim nemogućem;

2. želi da uspostavi vlast aristokracije, cehovskih majstora i manufakturista s njihovom pratnjom: apsolutnim i feudalnim kraljevima, činovnicima, vojnicima i popovima, da uspostavi društvo koje je, doduše, bilo slobodno od nedostataka sadašnjeg društva, ali je zato imalo barem isto toliko drugih nedostataka, a nije pružalo nikakvu nadu za oslobođenje ugnjetenih radnika pomoću komunističke organizacije;

3. pokazuje svaki put svoje prave namjere kad proletarijat postaje revolucionaran i komunistički: tad se ona odmah povezuje s buržoazijom protiv proletarijata.

Druga klasa sastoji se od pripadnika sadašnjeg društva kod kojih je uslijed bijede koja iz njega nužno proizlazi probudjeno strahovanje za opstanak toga društva. Oni, dakle, teže za tim da održe sadašnje društvo, ali da uklone nevolje koje su s njim vezane. U tu svrhu jedni predlažu obične mjere za poboljšanje, drugi grandiozne sisteme reformi, koji, pod izgovorom reorganizacije društva, žele održati osnovu sadašnjeg društva, a time i samo sadašnje društvo. Te *buržoaske socijaliste* komunisti moraju također neprestano pobijati, jer oni rade za neprijatelje komunista i brane društvo koje komunisti upravo žele razoriti.

Napokon, treća klasa sastoji se od demokratskih socijalista, koji, kao i komunisti, žele jedan dio mjera naznačenih u 18. pitanju, ali ne kao prelazno sredstvo ka komunizmu, nego kao mjere koje su dovoljne da ukinu bijedu, da uklone nevolje sadašnjeg društva. Ti *demokratski socijalisti* ili su proleterii koji još nisu dovoljno upoznati s uvjetima oslobođenja svoje klase ili su predstavnici sitne buržoazije, klase koja, sve do osvajanja demokracije i socijalističkih mjera koje iz nje proizlaze, u mnogim stvarima ima isti interes kao i proletarijat. Komunisti će se stoga u momentu akcije sporazumijevati s tim demokratskim socijalistima i po mogućnosti sprovođiti s njima trenutno zajedničku politiku ukoliko ti socijalisti ne stupe u službu vladajuće buržoazije i ne napadnu komuniste. Jasno je da to zajedničko djelovanje ne isključuje diskusiju o razlikama koje postoje između njih i komunista.

25. p[itanje]: *Kako se komunisti odnose prema ostalim političkim partijama našega vremena?*

O[dgovor]: Taj odnos je različit u različitim zemljama. U Engleskoj, Francuskoj i Belgiji, gdje vlada buržoazija, komunisti imaju privremeno još zajednički interes s različitim demokratskim partijama, i to utoliko veći ukoliko se demokrati više približuju cilju komunista u socijalističkim mjerama koje oni sada svagdje zastupaju, to jest ukoliko jasnije i određenije zastupaju interese proletarijata i ukoliko se više oslanjaju na proletarijat. U Engleskoj, na primjer, čartisti, koji se sastoje od radnika, mnogo su bliži komunistima nego demokratski mlađani ili takozvani radikali.

U Americi, gdje je uvedeno demokratsko uređenje, komunisti će morati podržavati partiju koja to uređenje želi okrenuti protiv buržoazije i iskoristiti ga u interesu proletarijata, to jest s agrarnim nacionalnim reformatorima.

U Švicarskoj su radikali, iako sami još vrlo mješovita partija, ipak jedini s kojima komunisti mogu stupiti u vezu, a među tim radikalima opet vadski i ženevski su najnapredniji.

U Njemačkoj, napokon, tek predstoji odlučna borba između buržoazije i apsolutne monarhije. Budući da komunisti ne mogu prije računati na odlučnu borbu između njih samih i buržoazije sve dotle dok buržoazija ne bude vladala, u interesu je komunista da buržoaziji pomognu kako bi što prije došla na vlast da bi je zatim opet što prije srušili. Dakle, komunisti moraju, nasuprot vladama, neprestano podržavati liberalnu buržoaziju i samo se čuvati toga da ne upadnu u samoobmane buržoazije i da ne povjeruju njenim zavodljivim obećanjima o blagotvornim posljedicama za proletarijat koje će nastupiti poslije njene pobjede. Jedine koristi koje će komunistima donijeti pobjeda buržoazije sastojat će se u sljedećem: 1. U različitim koncesijama koje će komunistima olakšati obranu, diskusiju i proširenje njihovih principa, a time i ujedinjenje proletarijata u usko povezanu, za borbu spremnu i organiziranu klasu; i 2. u sigurnosti da od toga dana kad padnu apsolutne vlade, dolazi na red borba između buržoazije i proletarijata. Od tog će dana partijska politika komunista biti ista kao u onim zemljama u kojima već vlada buržoazija.

Naslov originala:

Grundsätze des Kommunismus

Pisano krajem oktobra i u novembru 1847. godine.

Prvi put objavljeno u zasebnoj brošuri 1914. godine.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 504 - 522.

Prevod s njemačkog

Friedrich Engels

[Agrarni program čartista^[242]]

Ima otprilike dvije godine otkada su radnici čartisti osnovali asocijaciju čiji je cilj da kupuje zemljišta i da ih uz malu zakupninu dijeli svojim članovima. Oni se nadaju da će tako umanjiti pretjeranu konkurenciju koju radnici sami među sobom izazivaju, uklanjajući s tržišta radne snage jedan dio tih radnika, da bi od njih stvorili sasvim novu i u svojoj biti demokratsku klasu sitnih seljaka. Ovaj projekt, čiji autor nije niko drugi nego sam Feargus O'Connor, postigao je takav uspjeh da *Čartističko agrarno društvo* broji već dvije do tri stotine hiljada članova, da raspolaže društvenim fondom od 60 000 funti (milijon i po franaka), a da njegovi prihodi, objavljeni u listu »*The Northern Star*«, prelaze 2500 funti sedmično. Najzad, to je društvo, o kojem namjeravam da vam kasnije podnesem detaljniji izvještaj, dobilo takve dimenzije da ono već počinje da uznemirava zemljoposjedničku aristokraciju; jer evidentno je da će se ovaj pokret, ako nastavi da se širi u istoj proporciji u kojoj se do sada razvijao, konačno pretvoriti u nacionalni pokret naroda za zauzimanje nacionalne zemlje. Buržoaziji ovo društvo nije više po volji; ona u njemu vidi polugu u rukama naroda koja će mu omogućiti da se oslobodi bez pomoći srednje klase. Naročito sitna buržoazija, više-manje liberalna, gleda popriječno na Agrarno društvo, jer vidi da su čartisti mnogo nezavisniji od njene pomoći nego prije osnivanja te asocijacije. K tome, isti ovi radikali, nesposobni da sebi objasne indiferentnost koju narod prema njima pokazuje, što je neizbježna posljedica njihove vlastite mlakosti, uporno i neprestano napadaju gospodina O'Connora, kao jedinu zapreku ujedinjenju čartističke i radikalne partije. Bilo je, dakle, dovoljno to da Agrarno društvo bude O'Connorovo djelo, pa da se na nj sruči sva mržnja više-manje radikalnih buržuja. Najprije su ga ignorirali;

kada se zavjera ćutanja nije više mogla izdržati, oni su se dali na to da dokazuju da društvo organizirano tako mora završiti najskandaloznijim bankrotom; naposljetku, kada ni to sredstvo nije pomoglo da se napredovanje društva spriječi, oni su se opet vratili na taktiku koju su deset godina, neprestano i uvijek bez i najmanjeg uspjeha, primjenjivali protiv O'Connora. Oni su nastojali da njegov karakter učine sumnjivim, da ospore njegovu nezainteresiranost, da pobiju pravo na koje je pretendovao da se zove nepodmitljivim i neplaćenim radničkim rukovodiocem. Kada je, stoga, O'Connor prije nekog vremena objavio svoj godišnji poslovni izvještaj, šest više-manje radikalnih listova — »*The Weekly Dispatch*«, »*The Globe*«, »*The Nonconformist*«, »*The Manchester Examiner*«, »*Lloyd's Weekly Newspaper*« i »*Nottingham Mercury*« — dali su se, kao po dogovoru, na to da ga pobijaju. Oni su O'Connora optužili zbog najbezočnijih krada i utaja koje su nastojali da dokažu ciframa samog godišnjeg izvještaja ili, pak, učine vjerovatnim. Ali daleko od toga da bi time bili zadovoljni, oni su počeli da prekopavaju i život slavnog agitatora; brdo optužbi, jedna teža od druge, sručeno je na nj, pa su njegovi protivnici mogli pomisliti da će on podleći. Ali O'Connor, koji posljednjih deset godina nije prestajao da se bori protiv takozvane radikalne štampe, nije popustio pod teretom tih kleveta. On je u listu »*The Northern Star*« od 23. ovog mjeseca objavio odgovor na adresu tih šest listova. Ovaj odgovor, remek-djelo polemike, koje podsjeća na najbolje pamflete *Williamia Cobbetta*, pobija optužbu za optužbom i, sa svoje strane, prelazeći u ofanzivu, upravlja protiv šestorice urednika vrlo opasne napade, pune gospodstvenog prezira. To je bilo sasvim dovoljno da O'Connora u očima naroda opravda. »*The Northern Star*« od 30. ovog mjeseca izvještava o potpunom povjerenju koje je O'Connoru izglasano na čartističkim javnim skupštinama u više od pedeset mjesta. Ali O'Connor je htio da svojim protivnicima dade priliku da ga pred narodom napadnu. On ih je pozvao da dođu i iznesu svoje optužbe na javnim skupštinama u Mančesteru i Notingemu. Nijedan od njih nije se tamo pojavio. U Mančesteru je O'Connor govorio četiri sata pred više od deset hiljada ljudi, koji su ga obasuli gromoglasnim aplauzima i jednoglasno potvrdili povjerenje koje u nj polažu. Naroda je bilo tako mnogo da se, osim velikog mitinga, na kojemu se O'Connor lično branio, morao održati još jedan na trgu, na kojemu je više govornika govorilo mnoštvu od deset do petnaest hiljada ljudi, koji nisu mogli da uđu u dvoranu.

Na kraju mitinga je O'Connor izjavio da istog trenutka prima upise i kotizacije članova Agrarnog društva, a suma, uplaćena njemu lično te večeri, iznosila je preko 1000 funti (25 000 franaka).

U Notingemu, gdje je O'Connor sutradan sazvao jedan od najvećih skupova koji su ikada održani, njegov govor je izazvao isto oduševljenje naroda.

Najmanje po stoti put je O'Connor na ovaj eklatantan način trijumfovaio nad klevetama buržoaske štampe. Nepokolebljiv posred svih tih napada, taj neumorni patriota nastavlja svoje djelo, a jedno-dušno povjerenje engleskog naroda jeste najbolji dokaz njegove hrabrosti, njegove energije i njegove nepotkupljivosti.

Naslov originala:

Le programme agraire des chartistes

Napisano 30. oktobra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»La Réforme« od 1. novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels]

[Čartistički banket povodom izbora 1847^[243]]

Prekjučer, u jednom pismu sam ustao u odbranu čartista i njihova vođa Feargusa O'Connora od napada listova radikalne buržoazije. Danas, na svoje veliko zadovoljstvo, mogu da vam javim jednu stvar koja potvrđuje ono što sam iznio o duhu dviju partija. Vi ćete sami prosuditi za koga francuska demokratija ima da sačuva svoje simpatije: za čartiste, iskrene i bez zadnjih misli demokrate, ili za radikalne buržuje, koji s toliko brižljivosti izbjegavaju da se služe riječima *Narodna povelja, opšte pravo glasa* i ograničavaju se na to da se proglašavaju pristalicama *potpunog prava glasa!*^[244]

Prošlog mjeseca održan je u Londonu jedan banket da bi se proslavio trijumf demokratskih principa na posljednjim izborima. Bilo je pozvano osamnaest radikalnih poslanika, ali kako su čartisti bili inicijatori ovog banketa, sva su ova gospoda izostala, osim O'Connora. Vidi se da radikali zauzimaju držanje koje omogućava da se nazre način na koji će ostati vjerni svojim zalaganjima za vrijeme posljednjih izbora.

Prošlo se i bez njihova prisustva, tim više što su nam poslali jednog od svojih uglednih predstavnika, doktora Eppsa, čovjeka bojažljiva, reformatora na sitno, duha pomirljiva prema čitavom svijetu, osim prema aktivnim i energičnim ljudima našeg shvatanja; buržoaskog filantropa koji, kako kažu, žudi da oslobodi narod, ali koji nikako ne bi htio da se narod oslobodi bez njega; najzad, uglednog pristalicu buržoaskog radikalizma.

Doktor Epps je održao prvu zdravicu *suverenitetu naroda*, ali je njena opšta mlakost, uprkos nekim malo življim mjestima, izazvala više puta gundanje svih prisutnih.

«Ja ne mislim», rekao je on, «da se suverenitet naroda može postići revolucijom. Francuzi su se borili tri dana; njima je nacionalni suverenitet vješto zabušuren. Isto tako ne vjerujem da se suverenitet može postići velikim govorima. Oni koji govore najmanje, rađe najviše. Ja ne volim ljude koji dižu veliku galamu; velike riječi ne dovode do velikih mjera.»

Ovi indirektni ispadi protiv čartista bili su primljeni s brojnim znacima neodobravanja. I nije moglo biti drukčije, kada je doktor Epps, povrh svega toga, dodao i ove riječi:

«Klevetali su buržoaziju pred radnicima; kao da buržoazija nije upravo ona klasa koja jedino može da pribavi politička prava radnicima!» (Ne! Ne!) «Ne? Zar buržuji nisu oni koji biraju? I zar birači nisu jedini koji mogu da daju pravo glasa onima koji ga nemaju? Ima li možda neko među vama ko ne bi htio da postane buržuji, samo kad bi mogao? Ah! kad bi radnici htjeli da se ostave krčme i duhana, njima bi preostalo dovoljno novca da pomažu svoju političku agitaciju i tada bi imali snagu koja bi doprinijela njihovoj emancipaciji itd., itd...»

Eto kako izgleda govor ljudi koji odbijaju O'Connora i čartiste.

Govornici poslije Eppsa energično su, uz mnogobrojne aplauze prisutnih, odbacili njima strane doktrine radikalnog doktora.

Gospodin MacGrath, član Izvršnog komiteta Udruženja čartista^[246], podsjetio je da narod ne bi smio imati povjerenja u buržuje i da bi trebalo da on svoja prava osvoji sam; dostojanstvu naroda ne odgovara da moljaka ono što mu pripada.

Gospodin Jones je podsjetio prisutne na to da je buržoazija uvijek zaboravljala narod; i sada, rekao je on, kad buržoazija primjećuje uspjehe demokratije, hoće pomoću nje da sruši agrarnu aristokraciju da bi uništila demokrate čim postigne cilj za kojim ide.

Odgovarajući g. Eppsu još direktnije, g. O'Connor ga je upitao ko je upropastio zemlju teretom ogromnog duga, ako to nije buržoazija? Ko je radnike lišio njihovih političkih ili socijalnih prava, ako to nije buržoazija? Ko je, iste te večeri, odbio da se odazove pozivu naroda, ako to nisu bila sedamnaestorica časnih buržuja, kojima su demokrati na nesreću dali svoje glasove? Ne, ne, kapital nikada ne predstavlja rad! Prije će biti sklopljen mir između tigra i jagnjeta nego što će se kapitalisti i radnici u svojim interesima i osjećanjima složiti.

Gospodin Harney, glavni urednik lista *«The Northern Star»*, održao je posljednju zdravicu: *«Za našu braću, demokrate svih zemalja! Za uspjeh njihovih napora da ostvare slobodu i jednakost!»* Kraljevi, aristokrati, sveštenici, kapitalisti svih zemalja, rekao je on, međusobno su ujedinjeni. Neka demokrati svih zemalja svijeta pođu za njihovim primjerom! Svuda demokratija korača krupnim koracima. U Francuskoj se održavaju banketi jedan za drugim u prilog izborne reforme; i taj pokret dobija takve srazmjere da mora dovesti do srećnog rezultata. Nadajmo se da će, ovaj put, mase od ovog pokreta imati koristi; da će reforma koju će Francuzi izvojevati biti bolja od one koju smo mi dobili 1831. godine.^[246]

Nema istinske reforme sve dotle dok suverenitet ne bude u potpunosti pripadao naciji; nema nacionalnog suvereniteta sve dotle dok principi ustava od 1793. godine ne postanu stvarnost.

Gospodin Harney je najzad dao sliku napredovanja demokratije u Njemačkoj, u Italiji, u Švajcarskoj, i završio, dezavuirajući, sa svoje strane, najenergičnijim riječima čudne doktrine o pravima buržoazije koje je Epps razvijao.

Naslov originala:

Le banquet des chartistes à propos des élections de 1847

Napisano 1. novembra' 1847.

Prvi put objavljeno u listu

«La Réforme» od 6. novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels]

Manifest gospodina De Lamartine-a

Vi ste nedavno objavili ovo neobično djelo.^[247] Ono se sastoji od dva vrlo različita dijela: *političkih* mjera i *socijalnih* mjera. A sve političke mjere, gotovo bez ikakve izmjene, uzete su iz ustava od 1791. godine; to znači da su one vraćanje na zahtjeve srednjih klasa u početku revolucije. U to vrijeme su sve srednje klase, uključujući čak i sitne zanatlije, imale političku vlast, dok je sada učestvovanje u njoj ograničeno samo na krupne kapitaliste. Šta je, onda, smisao političkih mjera koje predlaže gospodin de Lamartine? Dati vlast u ruke nižim slojevima *buržoazije*, ali pod prividom da se ona daje čitavom narodu (ovo je, i ništa drugo, smisao njegova opšteg prava glasa, s njegovim dvojnim izbornim sistemom). A njegove *socijalne* mjere? One su bilo stvari koje pretpostavljaju da je jedna uspješna revolucija narodu već donijela političku vlast — kao što je, na primjer, besplatno školovanje za sve, ili su to, pak, čisto dobrotvorne mjere, to jest mjere za gušenje revolucionarnih energija proletera, ili samo zvučne riječi, bez ikakva praktičnog značenja, kao što je ukidanje prosjaštva vladinim naredjenjem, zakonska abolicija javne bijede, ministarstvo za narodno blagostanje itd. One su stoga za narod totalno beskorisne ili, pak, sračunate na to da mu budu od koristi samo toliko koliko je potrebno da se obezbijedi izvjestan javni mir, ili su to samo prazna obećanja koje niko ne može održati — a u oba ova posljednja slučaja one su nešto gore nego beskorisne. Ukratko, g. de Lamartine se pokazuje, i sa socijalnog i sa političkog stanovišta, kao vjeran predstavnik sitnog zanatlije, nižih slojeva *buržoazije*, i kao čovjek koji dijeli iluzije svojstvene toj klasi, iluzije da predstavlja radne ljude. I na kraju, on je toliko smiješan da se obraća vladi tražeći za te svoje mjere njenu pomoć. Međutim, sadašnja vlada krupnih kapitalista učiniće sve samo ne to. Stoga »*Réforme*« ima pravo kada, iako s izvjesnom mjerom dobre volje i priznajući njegove dobre namjere, napada praktičnu primjenljivost tih njegovih dviju mjera, kao i način na koji on misli da ih sprovede

«Sigurno su to», kaže »*La Réforme*«, »sjajne riječi, koje otkrivaju veliko srce i duh koji simpatizira sa stvari pravde. Bratsko osjećanje očevitno izbija ispod zastora riječi, i naši pjesnici i filozofi biće njima oduševljeni kao što je Periklova Grčka bila oduševljena Platonovim mislima. Ali mi sada nemamo nikakve veze s Periklom, mi živimo pod vlašću gospode Rothschilda, Fulchirona i Duchâtele, to jest pod trostrukom inkarnacijom novca, glupog straha i policije; nama vladaju profiti, privilegije i opštinska garda. E pa, nada li se g. de Lamartine da će liga ujedinjenih interesa, da će Sonderbund¹ dolara, položaja i monopola predati i položiti oružje na njegov apel na nacionalni suverenitet i socijalno bratstvo? Što ćete, za dobro kao i za zlo, sve su stvari na ovom svijetu povezane — jedna uslovljava drugu, ništa nije izolovano — i to je razlog što će najplemenitiji program poslanika iz Makona² proći poput mirisnih ljetnjih lahora, što će umrijeti kao prazni zvuci trube, sve dok on bude nosio madež svih monopola — feudalno kršenje prava i jednakosti. A ova liga privilegovanih klasa je naročito tijesno ujedinjena upravo u ovom trenutku kad je vladin sistem žrtva grčevitog straha.

Što se tiče institucija koje on predlaže, službeni krugovi i njihovi vođi takve stvari zovu bombonima filozofije; gospoda Duchâtel i Guizot će im se smijati, i ako se poslanik iz Makona ne bude na drugom mjestu raspitao za oružje i vojnike da bi odbranio svoje ideje, njemu će čitav život proći u pravljenju lijepih riječi, a bez ikakva napretka! I kad se obraća milionskoj masi umjesto vladi, mi mu kažemo da ide krivim putem, da on za svoj posredni izborni sistem, za sirotinjski porez i filantropsku dobrotvornost neće dobiti ni revoluciju, ni misaone ljude, ni narod. U stvari, principi socijalne i političke regeneracije otkriveni su prije pedeset godina. Opšte pravo glasa, direktno biranje, plaćeno predstavništvo — to su bitni uslovi političkog suvereniteta. Jednakost, sloboda, bratstvo — to su principi koji bi imali da vladaju svim socijalnim institucijama. Sirotinjski porez je, međutim, daleko od toga da bi bio zasnovan na bratstvu, dok je istovremeno drska i vrlo impotentna negacija jednakosti. Ono što nam je potrebno, to nije rješenje kome je za nuždu pribjegli engleska srednja klasa, nego sasvim nov sistem socijalne ekonomije, da bi se ostvarila pravda i da bi se zadovoljile potrebe svih».

Nekoliko dana poslije toga pojavio se drugi manifest g. de Lamartine-a o spoljnjoj politici Francuske. U njemu on tvrdi da je mirovni sistem kojega se francuska vlada poslije 1830. godine držala bio najprikladniji način akcije. Visokoparnim frazama on prikriva infaman način na koji je francuska vlada Italiju i druge zemlje najprije podstrekavala na ustanak, a zatim ih prepustila njihovoj sudbini. Evo snažnog odgovora lista »*La Réforme*« na taj bljutavi manifest:

«Gospodin de Lamartine žrtvuje legitimno i jedino sredstvo našeg oslobođenja — sveti rat principa — jednoj teoriji mira koja će biti samo slabost, laž, pa čak i akt izdajstva dok god odnosi između naroda budu počivali na politici diplomata i egoizmu vlada. Nema sumnje da je mir krajnja nužnost civilizacije; ali šta znači mir s Nikolajem Ruskim? Trbosjekom čitavih nacija, krvnikom koji djecu

¹ Separatni savez sedam švajcarskih katoličkih kantona iz 1843. sa izrazito reakcionarnim ciljevima. — ² Lamartine-a

prikiva na vješala, koji vodi strašan rat čak protiv nade i uspomene, koji jednu krasnu zemlju guši u krvi i suzama! Zbog čovječanstva, zbog civilizacije, pa čak zbog Francuske, mir s tim ludim Jackom Ketchom¹ je kukavičluk; zbog pravde, prava, i revolucije to znači zločin! Šta je mir s Metternichom, koji unajmljuje čitave čete mučkih ubica, koji, u korist krunisanih epileptika, čitave nacije lišava slobode? Šta znači mir sa svim ovim malim Cezarima Evrope, propalim razvratnicima, pritvornim nitkovima, koji danas vladaju za jezuite, a sutra za kurtizane? Šta znači mir s aristokratskom, zelenaškom engleskom vladom, koja tiranizuje mora, koja guši slobodu u Portugaliji, koja čak iz prnja svoga naroda cijedi novac? Mir s tim Jevrejima, tim prodavcima otrova, mi to ponavljamo, to je za zemlju koja se nalazi u revoluciji kukavičluk, sramota, zločin, moralno dezerterstvo i potpuni bankrot ne samo stvari nego i prava i časti.

Drugi pariski listovi izrazili su isto tako svoje neslaganje s programom g. de Lamartine-a u raznim tačkama. On ipak nastavlja da objašnjava svoje principe u svom listu »*Le Bien Public*»⁽²⁴⁸⁾ u Makonu. Mi ćemo za nekoliko mjeseci biti u stanju da sudimo o efektu koji će njegov *novi korak* imati na Dom poslanika.

Naslov originala:

The Manifesto of M. de Lamartine

Napisano početkom novembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 525 od 13. novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ engleski dželat za vrijeme Jamesa I

Friedrich Engels

Švajcarski građanski rat^[249]

I tako će najzad biti kraj neprestanom razmetanju tom »kolijevkom slobode«, »Tellovim i Winkelriedovim unucima«, hrabrim pobjednicima kod Sempaha i Murtena!^[250] Najzad se, dakle, ispostavilo da kolijevka slobode nije ništa drugo već centar barbarstva i rasadnik jezuita, da Tellovi i Winkelriedovi unuci ne mogu nikakvim drugim razlozima da se dozovu pameti nego topovskim zrnima, da hrabrost kod Sempaha i Murtena nije bila ništa drugo već očajanje brutalnih i bigotnih brdskih plemena koja se tvrdoglavo odupiru civilizaciji i napretku!

Prava je sreća što se evropska demokratija konačno oslobađa tog prašvajcarskog, čestitog i reakcionarnog balasta. Sve dok su se demokrati pozivali još na krepost, sreću i patrijarhalnu bezazlenost ovih alpskih pastira, dotle su i oni sami imali još reakcionaran izgled. Sada kad oni potpomažu borbu civilizovane, industrijske, savremeno-demokratske Švajcarske protiv sirove hrišćansko-germanske demokratije stočarskih prakantona, sada oni svuda zastupaju napredak, sada prestaje i posljednji reakcionarni zračak, sada oni pokazuju da počinju shvatati značenje demokratije u 19. stoljeću.

Postoje dva kraja u Evropi u kojima se staro hrišćansko-germansko barbarstvo sačuvalo u svom prvobitnom vidu, gotovo do žderanja žira, Norveška i Visoki Alpi, naročito Stara Švajcarska.^[251] Kako Norveška tako i Stara Švajcarska daju još nepatvorene egzemplare one ljudske rase koja je nekada u Teutoburškoj šumi po vestfalski ubijala Rimljane močugama i mlatačama. I Norveška i Stara Švajcarska su demokratski organizovane. Ali ima različitih demokratija, i vrlo je nužno da demokrati civilizovanih zemalja konačno odbiju svaku odgovornost za norvešku i starošvajcarsku demokratiju.

Demokratski pokret u civilizovanim zemljama teži, u krajnjoj instanciji, za političkom vlašću proletarijata. On, dakle, pretpostavlja da egzistira proletarijat, da egzistira vladajuća buržoazija, da egzis-

tira industrija koja stvara proletarijat i koja je buržoaziju dovela na vlast.

Od svega toga ne nalazimo ništa ni u Norveškoj ni u Staroj Švajcarskoj. U Norveškoj nalazimo mnogo slavljenu seljačku vladu (bonde-regimente), a u Staroj Švajcarskoj izvjestan broj sirovih pastira, kojima uprkos njihovom demokratskom ustavu patrijarhalno vlada nekoliko bogatih zemljoposjednika, kao Abyberg itd. Buržoazija egzistira u Norveškoj samo izuzetno, a u Staroj Švajcarskoj je uopšte nema. Proletarijata je toliko kao da ga i nema.

Demokratija civilizovanih zemalja, *moderna* demokratija, nema dakle s norveškom i starošvajcarskom demokratijom baš nikakve veze. Ona neće da stvara norveško ni starošvajcarsko stanje stvari, nego sasvim drukčije. Ali da se ipak približe upustimo u tu pragermansku demokratiju i da se pri tom zadržimo na Staroj Švajcarskoj, koja nas ovdje na prvom mjestu interesira.

Gdje je taj njemački malograđanin koji nije oduševljen Wilhelmom Tellom, oslobodiocem domovine, gdje je učo koji ne veliča Morgarten^[252], Sempah i Murten, pored Maratona, Plateje i Salamine,^[253] gdje je ta histerična usidjelica koja se ne oduševljava čvrstim listovima i nabreklih butinama čestitih alpskih mladića? Od Egidiusa Tschudija do Johanna von Müllera, od Floriana do Schillera slavljena je u beskraj, u stihovima i u prozi, veličanstvenost starošvajcarske hrabrosti, slobode, valjanosti i snage. Topovi i karabini dvanaest kantona daju sada komentar tim oduševljenim hvalospjevima.

Starošvajcarci su se dvaput u istoriji istakli. Prvi put kad su se slavno oslobodili austrijske tiranije, drugi put u ovom trenutku, kada, s božjom pomoću, polaze u boj za jezuite i domovinu.

Slavno oslobođenje iz kandži austrijskog orla već teško podnosi da pri svjetlosti dana bude posmatrano. Kuća Habsburg bila je jedan jedini put u čitavoj svojoj istoriji progresivna; to je bilo u početku njene istorije kad je sklopila savez sa sitnom buržoazijom gradova protiv plemstva i nastojala da osnuje njemačku monarhiju. Ona je bila progresivna na veoma malograđanski način — svejedno, ona je ipak bila progresivna. I ko joj se najodlučnije odupro? Starošvajcarci. Borba Starošvajcaraca protiv Austrije, slavna zakletva nad Gritliju^[254], junački Tellov hitac, pobjeda kod Morgartena dostojna vječne uspomena, sve je to bila borba tvrdoglavih pastira protiv nadiranja istorijskog razvitka, borba tvrdoglavih, stabilnih lokalnih interesa protiv interesa čitave nacije, borba sirovosti protiv obrazovanosti, barbarstva protiv civilizacije. Oni su iznijeli pobjedu nad tadašnjom civilizacijom, a za kaznu su isključeni iz čitave dalje civilizacije.

To nije bilo dovoljno, nego su ovi čestiti, nepokorni planinski pastiri uskoro bili još i sasvim drukčije kažnjeni. Oni su izbjegli vlast austrijskog plemstva da bi zatim pali pod jaram ciriških, lucernskih, bernskih i bazelskih građana. Ovi građani su primijetili da su Staro-

švajcarci isto tako jaki i isto tako glupi kao i njihovi volovi. Ovi su udesili da budu primljeni u savez švajcarskih kantona, i otada su mirno sjedjeli kod kuće za radnim stolom, dok su tvrdoglavi planinski pastiri sve njihove sporove s plemstvom i vladarima rješavali borbom. Tako kod Sempaha, Gransona, Murtena i Nansija.^[255] Pri tom je tim ljudima bilo ostavljeno pravo da svoje unutrašnje stvari uređuju po svojoj volji, i tako su ostali u najsrećnijem neznanju o tome kako su ih njihovi mili saveznici eksploatirali.

Otada se malo o njima čulo. U svoj svojoj pobožnosti i poštenju, oni su se bavili mužom krava, pravljenjem sira, čednošću i jodlovanjem. S vremena na vrijeme održavali su narodne skupove, gdje su ce cijepali u rogonje, kandžonje i druge životinjske klase, ne razilazeći se nikada bez kakve svesrdne hrišćansko-germanske tučnjave. Oni su bili siromašni, ali poštenu; glupi, ali pobožni i mili pred Gospodom; brutalni, ali plećati; imali su malo mozga u glavi, ali mnogo lista na nozi. S vremena na vrijeme bivalo ih je previše i onda su mladi ljudi odlazili »na put«, to jest stupali u najamnu stranu vojnu službu, gdje su se, bilo šta bilo, s neprikosnovenom vjernošću držali svoje zastave. O Švajcarcima se može reći samo to da su se za svoju platu s najvećom savješnošću davali ubijati.

Najveći ponos ovih plećatih Starošvajcaraca bio je odvajkada u tome što nikada ni za dlaku nisu odstupali od običaja svojih predaka, što su u toku stoljeća sačuvali neiskvaren jednostavan, čedan, pošten i krepostan život svojih otaca. A istina je da se svaki pokušaj civilizacije nemoćno odbio od granitnih stijena njihovih brda i njihovih lubanja. Od onog dana kada je prvi Winkelriedov predak svoju kravu, s neopodnim idiličnim zvoncetom o vratu, izgnao na djevičanske pašnjake Firvaldštetskog jezera pa do sadašnjeg trenutka kad posljednji Winkelriedov unuk daje svoju pušku popu na blagoslov, sve su kuće na isti način građene, sve krave na isti način mužene, sve pletenice na isti način pletene, svi sirevi na isti način spravljani, sva djeca na isti način pravljena. Ovdje na brdima postoji raj, ovdje se još nije došlo do praroditeljskog grijeha. I ako jednom takav jedan alpski sin dospije u veliki svijet i za trenutak pusti da ga ponesu iskušenja velikih gradova, našminkane draži pokvarene civilizacije, poroci grešnih zemalja koje nemaju nikakvih brda i gdje uspijeva žito — nevinost je u njemu tako duboko ukorijenjena da on nikada ne može sasvim da propadne. Jedan ton mu dopre do uha, samo dvije note one pastirske pjesme koje zvuče kao pasje zavijanje, i odmah se plaćuci i skrušeno baca na koljena, odmah se otima iz ruku iskušenja i ne miruje sve dok ne legne pred noge svoga starog oca. »Oče moj, ja sam se ogriješio o stare planine i o tebe, ja nisam vrijedan da se zovem tvojim sinom!«^[256]

Dvije invazije su u novije vrijeme bile pokušane protiv ovih bezazlenih naravi i ove prasnage. Prva invazija bila je invazija Francuza 1789. godine. Ali ovi Francuzi, koji su ipak svuda širili ponešto civilizacije, nasukali su se na Starošvajcarcima. Nikakav trag njihova

prisustva nije tu ostao, ni jednu jotu starih običaja i vrlina nisu mogli da odstrane. Druga invazija je došla dvadesetak godina kasnije i donijela barem nekoliko plodova. To je bila invazija engleskih turista, londonskih lordova i plemića, i bezbrojnih svjećara, sapunara, sitničara i trgovaca odjećom koji su za njima dolazili. Ova invazija dovela je barem dotle da je gostoprinstvu došao kraj i da su se poštenu stanovnici planinskih koliba, koji ranije jedva da su znali šta je novac, pretvorili u najlakomije i najlopovskije varalice na svijetu. Ali ovaj napredak nipošto ne napada stare priproste običaje. Ovo ne baš jako čisto podvaljivanje slagalo se najizvrsnije s patrijarhalnim krepostima čednosti, valjanosti, poštenja i vjernosti. Čak ni njihova pobožnost nije od toga stradala; pop im je s naročitim zadovoljstvom opraštao sve prevare koje su izvršili na kakvom britanskom krivovjerniku.

Ali sad izgleda da će ova čednost najzad biti u svojoj osnovi uzdrmana. Vjerovatno će egzekutivne trupe učiniti sve što mogu da bi sve to poštenje, prasnagu i priprostost dokrajčile. Ali onda kukajte, vi čifte! Onda neće više biti siromašnih ali zadovoljnih pastira, čiju biste bezbrižnost mogli sebi poželjeti za nedjelju, pošto ste šest dana u sedmici na cikoriji i na čaju dobro čarili! Onda plaćite, vi školnici, jer je svršeno s nadom u neki novi Sempah-Maraton i druga klasična junačka djela. Onda naričite, histerične djevice iznad trideset godina, jer će biti kraj onim šestopalačnim nožnim listovima, čija slika zaslađuje vaše samotne snove, kraj antinojskoj ljepoti^[257] snažnih »švajcarskih mladića«, kraj onim čvrstim butinama i zategnutim hlačama koje vas tako neodoljivo privlače Alpima! Onda uzdišite, vi nježne i blijedokrvne pansionatske šiparice, koje ste se već iz Schillerovih djela oduševljavale za čednu, pa ipak tako afektivnu ljubav lovaca divokoza, jer je onda svršeno s vašim nježnim iluzijama, onda vam ne preostaje ništa nego da čitate Henrika Steffensa i da se oduševljavate ledenim Norvežanima.

Ali ostavimo to. Ovi Starošvajcarci moraju se suzbijati drukčijim oružjem nego što je to poruga. Demokratija mora s njima da prečisti ne samo zbog tih njihovih patrijarhalnih kreposti nego i zbog sasvim drugih stvari.

Ko je 14. jula 1789. godine branio Bastilju od naroda u jurišanju, ko je, iza sigurnih zidova, kartećima i pušćanim zrnima ubijao radnike iz predgrada Sent-Antoan?¹ — Starošvajcarci iz Sonderbunda, unuci Tella, Stauffachera i Winkelrieda.

Ko je 10. avgusta 1792. godine u Luvru i Tiljerijama branio Louis-a XVI od pravedne srdžbe naroda? — Starošvajcarci iz Sonderbunda.^[258]

Ko je, pomoću Nelsona, ugušio napuljsku revoluciju 1798. godine? — Starošvajcarci iz Sonderbunda.

¹ radničko predgrađe Pariza

Ko je, pomoću Austrijanaca, 1823. godine u Napulju opet uspostavio apsolutnu monarhiju? — Starošvajcarci iz Sonderbunda.

Ko se 29. jula 1830. godine do posljednjeg trenutka borio opet za jednog izdajničkog kralja¹ i opet s prozora i kolonada Luvra ubijao pariske radnike? — Starošvajcarci iz Sonderbunda.^[259]

Ko je ugušio, s jednom u čitavom svijetu ozloglašenom brutalnošću, i opet u savezu s Austrijancima, ustanak u Romanji 1830. i 1831. godine? — Starošvajcarci iz Sonderbunda.

Ukratko, ko je do ovog trenutka pritezao Italijane koji su se morali potčiniti ugnjetačkoj vlasti svojih aristokrata, vladara i popova, ko je u Italiji bio desna ruka Austrije, ko je još do ovog časa krvoloku Ferdinandu Napuljskom omogućavao da svoj narod, koji je samo škripao zubima, drži na uzdi, ko još danas igra ulogu krvnika pri masovnim strijelanjima koje on naređuje? Opet i uvijek Starošvajcarci iz Sonderbunda, opet i uvijek Tellovi, Stauffacherovi i Winkelriedovi unuci!

Jednom riječju: gdje god bi i kad god bi u Francuskoj izbio kakav revolucionarni pokret koji bi direktno ili indirektno išao naruku demokratiji, uvijek su se starošvajcarski najamnici borili protiv toga s najvećom upornošću i do posljednjeg trenutka. A naručito u Italiji su ti švajcarski plaćenici bili neprestano najvjernije sluge i najamnici Austrije. Pravedna kazna za proslavljeno oslobođenje Švajcarske iz kandži dvoglavog orla!

Nemojte misliti da su ovi plaćenici izmet svoje zemlje i da bi oni od svojih zemljaka bili dezavuirani. Ta, zar Lucernjani nisu dali da pred njihovim kapijama Thorvaldsenovo islandsko pobožno dlijetu iz stijene iskleše jednog velikog lava, koji, krvareći iz rane od strijele, svojom do smrti vjernom šapom pokriva burbonski grb — i to u spomen Švajcaraca palih 10. avgusta 1792. godine u Luvru! Tako Sonderbund odaje priznanje kupovnoj vjernosti svojih sinova! On živi od trgovine ljudima i slavi je.

Pa zar da s tom vrstom demokratije engleski, francuski i njemački demokrati imaju išta zajedničko?

Buržoazija već svojom industrijom, svojom trgovinom i svojim političkim institucijama radi na tome da svuda male, zatvorene lokalitete, koji žive sami za se, istrgne iz njihove osamljenosti, da ih međusobno poveže, da njihove interese spoji u jednu cjelinu, proširi njihov lokalni vidokrug, da uništi njihove lokalne običaje, nošnje i shvatanja i da od mnogih, do sada međusobno nezavisnih lokaliteta i provincija, stvori jednu veliku naciju, sa zajedničkim interesima, običajima i shvatanjima. Buržoazija već sama sobom vrši znatnu

¹ Charles-a X

centralizaciju. Proletarijatu se, daleko od toga da bi on time bio oštećen, tek tom centralizacijom omogućava da se ujedini, da se osjeti kao klasa, da u demokratiji usvoji ispravno političko shvatanje i da konačno pobijedi buržoaziju. Demokratskom proletarijatu ne samo da je centralizacija, kako ju je buržoazija započela, nužna, nego će je on, štaviše, morati još mnogo šire da sprovodi. Za ono kratko vrijeme kad je proletarijat u francuskoj revoluciji imao državnu vlast u rukama, za vrijeme vladavine stranke montanjara, on je sprovodio centralizaciju svim sredstvima, kartečima i giljotinom. Demokratski proletarijat, ako sad opet dođe na vlast, moraće da što skorije centralizira ne samo svaku zemlju za se nego, štaviše, sve civilizovane zemlje zajedno.

Stara Švajcarska, naprotiv, nije nikada ništa drugo radila nego se odupirala centralizaciji. Ona je sa zaista životinjskom upornošću insistirala na svojoj odvojenosti od cijelog ostalog svijeta, na svojim lokalnim običajima, nošnjama, predrasudama, na čitavoj svojoj lokalnoj ograničenosti i izdvojenosti. Ona je sa svojim prvobitnim barbarstvom zaostala usred Evrope, dok su sve druge nacije, pa čak i ostali Švajcarci, napredovale. Sa svom svojom bandoglavošću sirovih iskonskih Germana ona insistira na kantonalnom suverenitetu, to jest na pravu da dovijeka po svojoj miloj volji bude glupa, bigotna, brutalna, ograničena, bandoglava i kupljiva, bez obzira da li će njeni susjedi zbog toga trpjeti ili neće. Čim njihova životinjska narav progovori, oni više ne priznaju nikakvu većinu, nikakav sporazum, nikakvu obavezu. Ali u devetnaestom vijeku nije više moguće da dva dijela jedne iste zemlje postoje jedan pored drugog bez ikakva uzajamnog saobraćaja i uticaja. Radikalni kantoni djeluju na Sonderbund, Sonderbund je djelovao na radikalne kantone, u kojima takođe ovdje-ondje postoje još vrlo sirovi elementi. Radikalni kantoni su, dakle, zainteresirani za to da se Sonderbund prođe svoje bigoterije, svoje ograničenosti i svoje tvrdoglavosti, a ako to Sonderbund neće, onda se njegova bandoglavost mora skršiti silom. A to se u ovom trenutku i dešava.

Građanski rat koji je sada izbio biće, dakle, stvari demokratije samo od koristi. Pa iako se čak i u radikalnim kantonima krije još mnogo pragermanske sirovosti, iako se u njima iza demokratije skriva čas seljačka, čas, opet, buržoaska vladavina, čas mješavina jednog i drugog, premda čak i najcivilizovaniji kantoni i danas još zaostaju za razvitkom evropske civilizacije, pa samo ovdje-ondje polako sviću stvarno moderni elementi, to Sonderbundu ništa ne pomaže. Potrebno je, prijeko je potrebno, da ovo posljednje pribježište brutalnog pragermanizma, barbarstva, bigoterije, patrijarhalne priprostosti i čednosti, stabiliteta i vjernosti do smrti najpovoljnijem ponuđaču, bude jednom konačno razoreno. Što energičnije švajcarska skupština^[260] postupi, što silnije ovo staro popovsko gnijezdo prodrma,

tim više će imati prava na podršku svih odlučnih demokrata, tim više će dokazati da shvata svoj položaj. Ali, dakako, pet velesila je tu, i radikalni se čak plaše.

Ali za Sonderbund je značajno to da pravi sinovi Wilhelma Tella moraju austrijski dvor, zakletog neprijatelja Švajcarske, da mole za pomoć sada kad je Austrija prljavija, podlija, niskija, besramnija i omraženija nego ikada ranije. I to je još jedna mala kazna za slavno oslobođenje Švajcarske iz kandži dvoglavog orla i za tolika razmetanja tim oslobođenjem. I da bi mjera te kazne bila prevršena, izgleda da je ova Austrija i sama u takvom škripcu da ni Tellovim sinovima ne može da pomogne.

F. Engels

Naslov originala:

Der Schweizer Bürgerkrieg

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«,

br. 91 od 14. novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 342 - 349.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Reformni pokret u Francuskoj

Kada je za vrijeme posljednjeg zasjedanja zakonodavnih domova gospodin E[mile] de Girardin iznio one mnogobrojne i skandalozne činjenice korupcije koje su, po njegovu mišljenju, imale da sruše vladu, kada se, poslije svega toga, vlada na kraju ipak održala protiv bure, kada je slavni »dvije stotine dvadeset i pet«¹ izjavilo da su u nevinost vlade »uvjereni«, izgledalo je da je sve prošlo, pa je parlamentarna opozicija pala, pred kraj zasjedanja, u istu onu impotentnost i letargiju koju je bila pokazala na početku. Ali sve nije bilo prošlo. Iako su gospoda Rothschild, Fould, Foulchiron i kompanija bili zadovoljni, narod to nije bio, a nije bio zadovoljan ni znatan dio srednjih klasa. Većina francuske buržoazije, osobito ona drugog i trećeg reda, morala je da vidi da sadašnji birači postaju sve više poslušne sluge malog broja bankara, berzanskih senzala, željezničkih spekulanata, krupnih fabrikarata, zemljoposjednika i posjednika rudnika, čiji je interes bio jedini interes o kome se vlada brinula. Oni su vidjeli da za njih nema više nade da opet steknu položaj u domovima koji su od 1830. svakog dana sve više gubili, ako ne prošire pravo glasa. Oni su znali da je pokušaj izborne i parlamentarne reforme za njih opasan eksperiment; ali šta drugo da rade? Videći da je *haute finance*,² elita lordova pariske berze, kupila vladu i oba doma, videći da se njihovi interesi otvoreno gaze, oni su bili prisiljeni ili da se strpljivo povinjavaju i da smjerno i mirno čekaju dan kada će usljed nadiranja vladajuće novčane aristokratije bankrotirati ili, pak, da rizikuju parlamentarnu reformu. Oni su pretpostavili ovo posljednje.

Stoga se opozicija svih nijansi složila prije koja četiri mjeseca da priredi demonstraciju u korist izborne reforme. Pripremljen je jedan javni banket, koji je održan u julu, u svečanim dvoranama Šato-

¹ većina Poslaničkog doma koja je podržala Guizot-a — ² finansijska aristokracija

-Ruža u Parizu. Bile su zastupljene sve frakcije, i skup je bio prilično šaren; ali demokrati, kao najaktivniji evidentno su preovladivali. Oni su svoje učestvovanje uslovlili time da ne bude održana nikakva zdravica kralju, nego da se, umjesto toga, održi zdravica suverenitetu naroda; znajući dobro da se u najdemokratskijem gradu Francuske ne bi mogla prirediti pristojna demonstracija bez demokrata, komitet je bio prisiljen da popusti. Ako se dobro sjećam, vi ste tada objavili opširan izvještaj o ovom banketu²⁶¹, koji je u svakom pogledu, i po broju i po intelektu, bio sličan demonstraciji snage demokratije u Parizu više nego ičem drugom.

»*Journal des Débats*« nije propustio priliku da zbog tog banketa digne strašnu galamu.

»Šta? Nema zdravice kralju? Ta zdravica nije propuštena iz nepažnje, iz nedostatka osjećanja pristojnosti — o, ne, taj propust je postavljen od strane naprednjaka kao uslov za njihovu pomoć! Eto u kakvo su krasno društvo dospjeli tihi i mirni gospodin Duvergier de Hauranne, pobornik moralne snage, i monarhista gospodin Odilon Barrot! Nije to samo republikanizam, fizički forsizam¹, socijalizam, utopizam, anarhizam i komunizam! O ne, gospodo, mi vas znamo — mi smo imali primjere vaših krvavih djela, mi možemo da dokažemo za što se vi borite! Prije pedeset godina, gospodo, vi ste se zvali *Klub jakobinaca!*«

Sljedećeg dana je »*Le National*« odgovorio na žestoku i bijesnu grdnju *bijesno umjerenog* lista mnoštvom citata iz ličnog dnevnika Louis-a—Philippe-a, pisanog 1791. i 1792. godine, gdje su svakodnevnice bilješke tadašnjeg »Citizen Egalité² juniora« počinjale riječima: »Danas sam bio kod jakobinaca« — »Danas sam uzeo slobodu da rekнем nekoliko riječi jakobincima, koje su primljene sa srdačnim aplauzom« — »Danas sam bio pozvan u kancelariju jakobinskog vratara« itd.

Centralni komitet opozicije pozvao je svoje prijatelje u unutrašnjosti da pođu za primjerom svoje metropole i da svuda priređuju slične bankete u korist reforme. To je i učinjeno, i veliki broj banketa u korist reforme održan je u gotovo svim dijelovima Francuske. Ali svuda nije mogla da prevlada ista jednodušnost svih reformskih frakcija. U velikom dijelu manjih gradova liberali srednje klase bili su dovoljno jaki da sprovedu zdravicu kralju, čime su demokrati bili isključeni. U drugim mjestima oni su pokušali da tu zdravicu proguraju u ovom vidu: »U zdravlje ustavnog kralja i suvereniteta naroda!« Pošto to demokratima nije još bilo dovoljno, oni su u lukavstvu pošli dalje i »ustavnog kralja« zamijenili »ustavnim institucijama«, čime je kraljevstvo, naravno, bilo prečutno obuhvaćeno. Sada je među provincijskim liberalima bilo pokrenuto veliko pitanje da li da se od-

¹ učenje o primjeni fizičke snage — ² »Građanin Jednakost« (ime koje je usvojio vojvoda od Orléans-a, otac Louis-a—Philippe-a, u francuskoj revoluciji 1792).

reknu čak i ove formulacije i da odustanu od svih pokušaja da se u bilo kojem obliku nazdravlja kralju, ili da se otvoreno odvoje od demokrata, koji bi u tom slučaju priređivali svoje vlastite bankete i njima time pravili tešku konkurenciju. Jer demokratska partija je insistirala na prvobitnom sporazumu da se kralj s tom stvari uopšte ne miješa, pa ako je »Le National« u jednom slučaju i bio nešto kolebljiv, partija oko lista »La Réforme« stajala je čvrsto na strani republikanizma. U velikim gradovima liberali su svuda bili prisiljeni da popuste, pa ako su oni u mjestima od manje važnosti i održavali zdravice kralju, to je bilo samo zato što takvi banketi staju mnogo novca, pa je narod bio iz toga isključen. Povodom banketa u Bar-le-Diku »La Réforme« kaže:

»Ko god bi takve demonstracije uzeo kao izraz javnog mnjenja u Francuskoj, zaista bi se jako prevario; njih priređuju samo srednje klase, a narod je iz njih potpuno isključen. Ako ostane u uskim granicama banketa u Bar-le-Diku, ovaj pokret će iščeznuti kao i svi buržoaski pokreti, na primjer kao pokret za slobodnu trgovinu, koji je poslije nekoliko praznih govora vrlo brzo odumro.«

Prvi veliki banket poslije onog u Parizu je održan u Strazburu početkom septembra. On je bio prilično demokratski, i na kraju tog banketa jedan radnik je nazdravio »Organizaciji rada.« Taj izraz u Francuskoj izražava ono što u Engleskoj *National Association of United Trades*¹ pokušava da sprovede, naime oslobođenje rada od ugnjetavanja od strane kapitala, time što bi se industrija, zemljoradnja i druge oblasti vodile pod jednom demokratskom vladom, u korist samih ujedinjenih radnika ili u korist cjelokupnog naroda.

Zatim je došao banket u Bar-le-Diku, demonstracija buržoazije, koju je gradonačelnik završio zdravicom ustavnom kralju (zaista, vrlo ustavnom); pa banketi u Kolmaru, Remsu i Mou, kojima je potpuno vladala buržoazija, koja je u tim drugorazrednim gradovima uvijek radila sve na svoju ruku.

Ali banket u Sen-Kantenu bio je opet više-manje demokratski; a onaj u Orleanu, posljednjih dana septembra, bio je, od početka do kraja, skroz demokratski skup. To se može zaključiti po zdravici koju je gospodin Marie, jedan od najčuvenijih pravobranilaca Pariza i demokrat, održao radnim klasama. Taj svoj govor je on počeo ovim riječima:

»Radnicima — onim ljudima koji su uvijek bili zanemarivani i zaboravljani, ali koji su uvijek interesima svoje zemlje vjerno služili, koji su uvijek bili spremni da za njenu stvar umru, bilo u odbrani svoje zemlje protiv strane agresije ili u čuvanju njenih institucija, kada su one od unutrašnjih neprijatelja bile ugrožene.

¹ Nacionalna asocijacija strukovnih saveza

Onima od kojih smo tražili julske dane i koji su nam ih dali; strašnim u svojim akcijama, velikodušnim u svom trijumfu, veličanstvenim u svojoj hrabrosti, poštenju i nesebičnosti!

On je svoju zdravicu završio riječima: »Sloboda, jednakost i bratstvo!« Karakteristično je da je banket u Orleanu bio jedini banket na kojemu je oficijelno bio rezerviran stolni pribor za predstav-nike radničke klase.

Banketi u Kulomjeu, Melenu i Konu bili su opet čisto buržoaski skupovi. »*Lijevi centar*«, liberali oko listova srednje klase »*Le Constitutionnel*«^[262] i »*Le Siècle*« uživali su slušajući govore gospode Barrot-a, Beaumont-a, Drouyn de Lhuys-a i sličnih piljara reforme. U Konu su se demokrati otvoreno izjasnili protiv demonstracije, jer se insistiralo na zdravici kralju. Isti taj skučeni duh peovladao je i na banketu u La-Šarite-sir-Loar.

Reformni banket u Šartru bio je, naprotiv, potpuno demokratski. Nikakva zdravica kralju, nego zdravice za izbornu i parlamentarnu reformu na najširoj osnovi, zdravice Poljskoj i Italiji, zdravice »Organizaciji rada.«

Ove nedjelje će se održati banketi u Lilu, Valansjenu i Avenu, kao i u čitavom sjevernom departmanu. Oni u Lilu i Valansjenu, u najmanju ruku, uzeće vjerovatno odlučno demokratski obrt. Na jugu Francuske, u Lionu, i na zapadu pripremaju se isto tako demonstracije. Reformni pokret je daleko od toga da bude završen.

Iz ovog izvještaja vidite da je reformni pokret od 1847. godine od samog svog početka bio označen borbom između radikala i demokrata; da su liberali postizali svoje ciljeve u svim malim mjestima, dok su demokrati bili jači u svim većim gradovima; u Parizu, Strazburu, Orleanu, Šartru, pa čak i u jednom manjem gradu, u Sen-Kantenu; da je liberalima bilo vrlo mnogo stalo do pomoći demokrata; da su oni vrdali i pravili koncesije, dok demokrati ni za dlaku nisu nikada odstupali od uslova pod kojima su bili spremni da pruže svoju podršku i da su demokrati, gdje god su učestvovali, uvijek istupali sasvim samostalno. Tako se, najzad, čitav pokret okrenuo u korist demokratije, jer su svi oni banketi koji su u izvjesnoj mjeri izazvali pažnju od prvog do posljednjeg bili demokratski.

Reformnom pokretu su sekundirala vijeća departmana koja su se sastajala u septembru i sastojala se od samih *bourgeois*. Vijeća departmana Kot-d'Or, Finister, En, Mosel, O-Ren, Oaz, Vož, Nor i druga tražila su, manje-više, ekstenzivne reforme, koje su se, naravno, od prve do posljednje, kretale u granicama buržoaskog liberalizma.

Ali kakve su, pitaćete, te tražene reforme? Ima toliko raznih sistema reformi koliko ima nijansi liberala i demokrata. Najmanja stvar

koja se tražila, to je proširenje izbornog prava na *capacitete* ili, kako biste vi to u Engleskoj rekli, na stalež obrazovanih, i kada ne plaćaju 200 franaka direktnog poreza, na osnovu kojih danas čovjek ima pravo da glasa. Dalje su liberali imali neke druge prijedloge, više-manje zajedno s radikalima. Oni glase:

1) Proširenje *inkompatibiliteta*, to jest proglašenje izvjesnih položaja u državnoj službi nespojivim s funkcijama poslanika. Vlada ima sada više od 150 svojih podređenih namještenika u Poslaničkom domu, koji od prvog do posljednjeg, svakog trenutka mogu da budu otpušteni, pa su stoga sasvim zavisni od vlade.

2) Proširenje izvjesnih izbornih okruga, od kojih neki imaju manje od 150 glasača, pa stoga potpuno podliježu uticaju vlade na njihove lokalne i lične interese.

3) Biranje svih poslanika jednog departmana na punom zboru svih birača, okupljenih u glavnom gradu tog departmana, čime bi lokalni interesi imali manje-više da iščeznu u opštim interesima čitavog departmana, pa bi tako bili onemogućeni korupcija i uticaj vlade.

Zatim, ima prijedloga da se stupnjevito smanji cenzus za biračku kvalifikaciju. Najradikalniji od svih ovih prijedloga jeste prijedlog lista republikanskih sitnih zanatlija »*Le National*» za proširenje prava glasa na sve ljude koji pripadaju nacionalnoj gardi. To bi dalo pravo glasa čitavoj klasi sitnih zanatlija i sitnih trgovaca i proširilo pravo glasa u istoj onoj mjeri u kojoj je to učinjeno »Reform-bill«-om u Engleskoj, ali bi posljedice takve mjere u Francuskoj bile mnogo značajnije. Situ buržoaziju u ovoj zemlji guše i cijede krupni kapitalisti, tako da bi ona, čim bi dobila pravo glasa, bila prisiljena da pribjegne neposrednim agresivnim mjerama protiv lordova novca. Kako sam rekao u jednom pismu koje sam vam prije nekoliko mjeseci poslao, ona bi, čak i protiv svoje volje, išla sve dalje i dalje; ona bi bila prisiljena ili da napusti pozicije koje je već stekla ili, pak, da zaključi otvoren savez s radnim klasama, a to bi, prije ili kasnije, dovelo do republike. Ona to u izvjesnoj mjeri zna. Njena većina potpomaže opšte pravo glasa, a to čini i »*Le National*«, koji se za gore spomenutu mjeru zalaže samo ukoliko se ona smatra preliminarnim korakom na putu ka reformi. Među svim pariskim dnevnicima ima, ipak, samo jedan koji neće da se zadovolji ničim manje nego što je opšte pravo glasa i koji pod riječju »republika« razumije ne samo *političke* reforme, koje će, na kraju, radne klase ostaviti u bijedi u kojoj su i ranije bile — nego i *socijalne* reforme, i to sasvim određene reforme. Taj list je »*La Réforme*«.

Reformni pokret ne treba, ipak, smatrati totalitetom kretanja koja se danas dešavaju u Francuskoj. Daleko od toga! Na svim tim banketima, bilo onim liberalnim ili demokratskim, srednje klase su

preovlađivale; onaj u Orleanu bio je jedini na kojem su učestvovali i radnici. Pokret radnog naroda napreduje uporedo s ovim banketima, tiho, podzemno, gotovo nevidljivo za svakoga ko se ne trudi da ga prati. Ali on napreduje življe nego ikada ranije. Vlada to vrlo dobro zna. Ona je dopustila sve ove bankete srednje klase, ali kada su tipografski radnici Pariza, u septembru, zatražili dopuštenje da održe svoj godišnji banket, koji su oni sve do danas svake godine održavali i koji nikako nije imao politički karakter, to im je bilo uskraćeno. Vlada ima od radnog naroda takav strah da mu ne daje ni najmanje slobode. Ona je u strahu, jer se narod sasvim odrekao svih pokušaja ustanaka i gužvi. Vlada želi gužvu, ona je svim mogućnim sredstvima provocira. Policija baca male bombe, napunjene buntovničkim lecima, koji se pri eksploziji bombe raspu po svim ulicama. Jedna poslovna svada u Ulici Sent-Onore bila je iskorišćena za najbrutalnije napade na narod, da bi se on izazvao na gužvu i nasilje.^[268] Desetine hiljada skupljale su se četrnaest dana svake večeri; njih su tretirali na najinfamiji način; oni su bili na samoj ivici mogućnosti da na silu odgovore silom; ali su izdržali i nisu vladi dali nikakva izgovora da ih pritegne strožim zakonskim mjerama. A zamislite kakav je prećutni sporazum, kakvo je zajedničko osjećanje u tom trenutku moralo da preovlada za ono što je trebalo da se čini; kakva je napora narod Pariza stajalo to da radije podnosi takav infaman postupak nego da pokuša kakav beznadan ustanak. Kakav ogroman napredak pokazuje ovo samosavlađivanje u onim istim radnicima Pariza koji su rijetko kad izlazili na ulice a da sve što im se nađe na putu ne razbiju u paramparčad, koji su navikli na ustanak i koji idu u revoluciju tako veselo kao da idu u krčmu! Ali, kada biste iz toga izvukli zaključak da je revolucionarno oduševljenje naroda u opadanju, bili biste u punoj zabludi. Naprotiv, nužnost jedne revolucije, i to revolucije mnogo temeljitije, mnogo radikalnije od one prve, ovdašnji radnici osjećaju dublje nego ikada ranije. Ali oni, iz iskustva od 1830. godine, znaju da sama borba nije dovoljna; da oni, kad neprijatelj bude jednom potučen, moraju preduzeti mjere koje će im garantovati stabilnost njihove pobjede, koje će razoriti ne samo političku nego i socijalnu moć kapitala, koje će garantovati njihovo društveno blagostanje zajedno s njihovom političkom snagom. I stoga oni sasvim mirno čekaju svoju priliku, ali se, u međuvremenu, ozbiljno udubljuju u studij onih pitanja socijalne ekonomije čije će rješenje pokazati koje mjere mogu, na čvrstoj osnovi, da uspostave blagostanje svih. Za jedan ili dva mjeseca, šest hiljada primjeraka djela gospodina Louis-a Blanca-a *Organizacija rada* prodano je u radionicama Pariza, pri čemu morate uzeti u obzir i činjenicu da je pet izdanja te knjige bilo objavljeno ranije. Oni isto tako čitaju niz drugih djela o ovim pitanjima; oni se sastaju u manjim grupama od deset do dvadeset ljudi i diskutuju o raznim planovima koji se u njima predlažu. Oni o revoluciji ne govore mnogo jer je to stvar koja ne dopušta nikakve sumnje, nešto u čemu se svi slažu; i

kada bude došao trenutak u kojemu će sukob između naroda i vlade biti neizbježan, oni će biti dolje na ulicama, skverovima i munjevitom brzinom trgati pločnik, omnibusima, kolima i kočijama prepriječiti ulice, zabarikadirati svaku uličicu, od svake uske ulice napraviti tvrđavu i uprkos svakom otporu krenuti od Bastilje prema Tiljerijama. I onda, bojim se da će se visoka gospoda reformnih banketa posakrivati po najmračnijim uglovima svojih kuća ili će, kao svelo lišće, pred narodnom olujinom biti raskovitlani. Tada će biti svršeno s gospodom Odilonom Barrot-om, de Beaumont-om i drugim liberalnim gromovnicima, narod će im tada suditi isto tako strogo kao što njemu danas sude konzervativne vlade.

Naslov originala:

The Reform Movement in France

Napisano početkom novembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

„The Northern Star“, br. 526 od 20. novembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

[Friedrich Engels]

[Čartistički pokret]

Otvaranje jednog novoizabranog parlamenta koji među svojim članovima ima istaknute predstavnike narodne partije nije moglo da ne izazove u redovima demokratije neobično kretanje. Lokalna društva čartista svuda se reorganizuju. Broj mitinga se povećava; predlažu se i razmatraju najraznovrsnije mogućnosti akcije. Izvršni komitet čartističke asocijacije upravo je preuzeo rukovođenje ovim pokretom, iznoseći u jednoj adresi upućenoj britanskoj demokratiji plan kampanje kojega će se partija držati za vrijeme sadašnjeg zasjedanja.

«Za nekoliko dana», kaže se tu, «sastaće se skupština koja se usuduje da se, otvoreno pred narodom, nazove narodnom skupštinom Engleske. Za nekoliko dana će ova skupština, izabrana od jedne jedine klase društva, početi svoje protivzakonite i odvratne poslove da, na štetu naroda, podržava interese te iste klase.

Narod treba odmah u masama da protestuje protiv vršenja zakonodavnih funkcija koje je uzurpirala ta skupština. Vi, čartisti Ujedinjenog Kraljevstva, vi za to imate mogućnosti; vaša je dužnost da ih korisno upotrijebite. Mi vam, evo, podnosimo jednu novu nacionalnu peticiju za narodnu povelju; ispunita je milionima potpisa; postarajte se da je mogemo podnijeti kao izraz nacionalne volje, kao svečani protest naroda protiv svakog zakona donesenog bez pristanka naroda, kao, najzad, jedan *bill* za ponovno uspostavljanje narodnog suvereniteta, izigranog prije toliko stoljeća.

Ova peticija, sama po sebi, ne bi, međutim, odgovarala potrebama trenutka. Mi smo, istina, u zakonodavnom tijelu osvojili jedno mjesto za gospodina O'Connora. Demokratski poslanici će u njemu naći budnog i vrlo aktivnog vođu. Ali potrebno je da O'Connor dobije podršku u *pritisku spolja*; ovaj pritisak spolja, ovo snažno i impozantno javno mnjenje, to je ono što vi treba da stvorite. Neka se svuda reorganizuju podružnice naše asocijacije; neka svi stari članovi opet uđu u naše redove; neka se svuda sazivaju mitinzi; neka svuda na dnevnom redu bude diskusija o povelji; neka sva mjesta sebi nametnu kotizacije kako bi se naši fondovi povećali. Budite aktivni, dajte dokaz stare engleske energije, pa će kampanja koju otvaramo biti najslavnija kampanja koju smo ikada preduzeli za pobjedu demokratije.»

Društvo Fraternal Democrats^[264], sastavljeno od demokrata gotovo svih evropskih nacija, takođe se otvoreno i potpuno pridružilo čartističkom pokretu. Ono je usvojilo sljedeću rezoluciju:

«Smatrajući da engleski narod neće moći uspješno da pomaže borbu demokratije u drugim zemljama sve dok on sam za se ne osvoji vlast demokratije;

da je dužnost našeg društva, osnovanog sa zadatkom da podržava borbenu demokratiju svih zemalja, da se pridruži naporima engleskih demokrata za postizanje izborne reforme na osnovi Narodne povelje;

društvo *Fraternal Democrats* obavezuje se da će svim svojim silama pomagati agitaciju za Narodnu povelju.»

Ovo bratsko društvo, koje u svoje članove ubraja najistaknutije demokrate, kako engleske tako i strane, sa sjedištem u Londonu, iz dana u dan dobija sve više na značenju. Ono je toliko poraslo da su londonski liberali našli za shodno da mu protivstave jednu buržoasku *Internacionalnu ligu*^[265], predvođenu najistaknutijim parlamentarnim predstavnicima slobodne trgovine. Cilj ove nove asocijacije, na čelu koje se nalaze gospoda dr Bowering, pukovnik Thompson i drugi šampioni slobodne trgovine, nije ništa drugo već propaganda slobodne trgovine kod stranaca pod plaštom filantropskih i liberalnih fraza. Ali izgleda da ona neće mnogo napraviti. Za šest mjeseci, koliko postoji, ona nije napravila gotovo ništa, dok su se »Fraternal Democrats« otvoreno izjasnili protiv svakog akta pritiska, s bilo koje strane on dolazio. I demokratija, kako engleska tako i strana, ukoliko je predstavljena u Londonu, povezana je s »Fraternal Democrats«, istovremeno izjavljujući da se neće dati eksploatirati za interese fritrejderskih industrijalaca Engleske.

Naslov originala:
Mouvement chartiste

Napisano 21. novembra 1847.
Prvi put objavljeno u listu
»La Réforme« od 22. novembra 1847.
Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels]

[Pokret za reformu u Francuskoj]

Rascjep u taboru. — »La Réforme«
i »Le National«. — Uspjeh demokratije

Poslije mog posljednjeg članka¹ održani su banketi u Lilu, Avenu i Valansjenu. Banket u Avenu je imao sasvim konstitucionalni karakter, u Valansjenu pola-pola, a u Lilu je demokratija odlučno trijumfovala nad smicalicama buržoazije. Ovdje ukratko iznosim činjenice u vezi sa ovim veoma važnim skupom.

Osim liberala i partije oko lista »Le National« pozvani su i demokrati iz lista »La Réforme«; poziv su prihvatila gospoda Ledru-Rollin i Flocon, urednik ovog drugog lista. Bio je pozvan i gospodin Odilon Barrot, izvanredni gromovnik-buržoza. Sve je bilo spremno, pripremljene zdravice, kad je g. Odilon Barrot iznenada izjavio da ne može ni prisustvovati ni održati zdravicu za »reformu parlamenta« ukoliko ne budu dodate riječi kojima se ta reforma ocjenjuje »kao sredstvo da se obezbijedi čistota i valjanost institucija izvojevanih u julu 1830«. Takav dodatak bi, naravno, onemogućio prisustvo republikanaca. U komitetu su se prenerazili. Gospodin Barrot je ostao pri svome. Najzad je donijeta odluka da se samom skupu prepusti da riješi to pitanje. Međutim, skup je otvoreno izjavio da neće dozvoliti nikakvu izmjenu programa; on neće prekršiti sporazum po kome su demokrati došli u Lil. Gospodin Odilon Barrot je sa svojom svitom, sastavljenom od liberalnih poslanika i urednika, sa prezrenjem napustio skup. Dovedeni su gospoda Flocon i Ledru-Rollin; banket je održan uprkos liberalima, a govor g. Ledrua je dočekan burnim aplauzom.

Tako se izdajnički plan buržoaskih reformatora završio sjajnim trijumfom demokratije. Gospodin Odilon Barrot je bio primoran da se sramno povuče i više se neće usuditi da se pokaže u demokratskom gradu Lilu. Jedini izgovor mu je bio da je shvatio da gospoda

¹ Vidi u ovom tomu, str. 325 - 331.

iz lista »La Réforme« imaju namjeru da iskoriste banket u Lilu za podizanje revolucije — i to u trenutku kad vlada savršeni mir!

Nekoliko dana kasnije gospodin Barrot se nekako utješio banketom u Avenu, čisto porodičnim skupom većeg broja buržoaskih liberala. Tu je imao zadovoljstvo da održi zdravicu kralju. Međutim, u Valansjenu je opet bio prinuđen da se uzdrži od svoje omiljene zdravice koja je u Lilu onako bijedno propala. Nije se nazdravljalo kralju mada strašne osobe, spremne da nepromišljeno podignu revoluciju, nisu bile prisutne. Poraženi gromovnik moraće da proguta svoj vrli gnjev sve dok mu se na nekom drugom tajnom banketu ne ukaže mogućnost da pred zapanjenim trgovčicima i svećarima nekakvih provincijskih gradića napadne »anarhizam«, »physical forcism«¹ i »komunizam«.

Banket u Lilu izazvao je neobičnu diskusiju u štampi. Konzervativni listovi su trijumfovali zbog rascjepa u redovima reformista. Stari učmalci »Le Constitutionnel« g. Thiers-a i »Le Siècle«, »vlastiti« list g. Barrot-a, zahvaćeni su iznenada strahovitim uzbuđenjem.

»Ne«, dovikuje rasrdeni »Le Siècle« svojoj publici sastavljenoj od bakalaa, »ne, mi ne spadamo u te anarhiste, nemamo ničeg zajedničkog s tim restauratorima vladavine terora, s tim Marat-ovim i Robespierre-ovim pristalicama; njihovoj krvavoj vladi pretpostavili bismo sadašnji sistem čak i kad bi bio sto puta gori nego što je.«

I odista: tako mirnim bakalima i svećarima sto puta bolje pristaje bijela noćna kapa nego crvena kapa jakobinaca. A u isto vrijeme dok su ti listovi napadali list »La Réforme« najprostačijim i najzlobnijim psovkama, prema listu »Le National« ponijeli su se s najdubljim poštovanjem. »Le National« se tom prilikom držao zaista više nego dvosmisleno. Još prilikom banketa u Konu ovaj list je osudio držanje većeg broja demokrata koji nisu htjeli da prisustvuju zato što je održana zdravica u kraljevu čast. Sad je opet vrlo hladno govorio o banketu u Lilu i izrazio žaljenje zbog incidenta koji je za trenutak omeo skup, kad je nekolicina pristalica lista »Le National« iz provincije otvoreno napala držanje gospode Ledrua i Flocona. »La Réforme« je zatražila od ovog lista da se jasnije izrazi. »Le National« je izjavio da je njegov članak dovoljno jasan. A šta je onda značio onaj incident u Lilu koji je za žaljenje? — upitala je »La Réforme«. Zbog čega žalite? Žalite li zbog ponašanja g. Barrot-a ili g. Ledru-Rollina? Žalite li zbog drskosti g. Barrot-a ili zbog njegovog neuspjeha? Ili se radi o govoru koji je g. Ledru održao u prilog opšteg izbornog prava? Žalite li zbog poraza monarhizma ili trijumfa demokratije? Slažete li se ili ne s onim što vaši saveznici u provinciji kažu o tome? Priimate li pohvale lista »Le Siècle« ili smatrate da se neke od psovki kojima nas on obasipa odnose i na vas? Da li biste g. Marie-u, svom

¹ učenje o upotrebi fizičke sile

prijatelju, savjetovali da odstupi ako je g. Odilon Barrot u Orleanu imao slične pretenzije? »Le National« je odgovorio da iz partijskih razloga ne želi raspravu sa listom »La Réforme«. On ne snosi odgovornost za članak koji je jedan od njegovih »prijatelja« poslao provincijskim listovima. Što se tiče drugih pitanja, listu »Le National« njegova prošlost dopušta da na njih ne obraća pažnju i da sebi uštedi trud da na njih odgovara. »La Réforme« je na to odgovorio samo ovom primjedbom: »Naša pitanja ostaju otvorena.« Demokrati sad imaju pred sobom dokumente — neka sami prosude. A to su i učinili; veliki broj radikalnih, čak i liberalnih novina Francuske odlučno se izjasnio za »La Réforme«.

Držanje lista »Le National« stvarno zaslužuje najoštriju osudu. Ovaj list sve više prelazi u ruke buržoazije. On je u posljednje vrijeme uvijek u presudnom trenutku izdavao stvar demokratije. Propovijedao je savez sa buržoazijom i ne jednom je služio i samom Thiers-u i Odilonu Barrot-u. Ako »Le National« uskoro ne izmijeni svoje držanje, neće više važiti za demokratski list. U lilskoj aferi, iz čiste lične antipatije prema ljudima radikalnijim nego što je sam, on nije oklijevao da napusti one principe na kojima je sklopio savez sa liberalima za organizovanje banketa. Sudeći po onome što se desilo, »Le National« nikad više neće biti u stanju da na budućim banketima ozbiljno istupi protiv zdravice kralju. »Prošlost« lista »Le National« nije tako sjajna da bi on sebi mogao da dozvoli da ćutanjem odgovara na pitanja svog savremenika. Dovoljno je sjetiti se samo njegove odbrane pariskih utvrđenja!^[266]

PS. — Ove nedjelje je u Dijonu održan banket pristalica reformi. Na objedu je bilo hiljadu trista ljudi. Banket je bio čisto demokratski. Naravno, bez zdravice kralju. Svi govornici su pripadali partiji oko lista »La Réforme«. Glavni govornici su bili gospoda Louis Blanc, Flocon, E[tienne] Arago i Ledru-Rollin. Gospodin Flocon, urednik lista »La Réforme«, nazdravio je demokratima iz inostranstva i s velikim poštovanjem pomenuo engleske čartiste. Iduće nedjelje prenijeću vam doslovni tekst njegovog govora i izvijestiću Vas o cijelom toku ovog veoma važnog skupa.^[267]

Naslov originala:

*The Reform Movement in France.
Split in the camp. — The Reforme and
the »National.« — March of democracy*

Napisano krajem novembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 528 od 4. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

[Friedrich Engels]

[Godišnjica poljske revolucije od 1830^[268]]

Dragi građanine!

Stigao sam sinoć, upravo na vrijeme da prisustvujem jednom javnom mitingu, sazvanom radi proslave godišnjice poljske revolucije od 1830. godine.

Prisustvovao sam mnogim takvim skupovima, ali nikada nisam vidio jedno ovako opšte oduševljenje, jedno tako savršeno i srdačno slaganje među ljudima svih nacija.

Predsjedništvo je bilo ponuđeno gospodinu Arnottu¹, engleskom radniku.

Prvi govor je održao gospodin Ernest Jones, urednik lista »The Northern Star«, koji je, izjasnivši se potpuno protiv držanja poljske aristokratije u ustanku od 1830. godine, živo odobrio napore koje je Poljska učinila da bi se oslobodila jarma svojih ugnjetača. Njegov govor, briljantan i energičan, bio je živo pozdravljen.

Poslije njega, g. Michelot je održao govor na francuskom.

Njega je smijenio g. Schapper, Nijemac. On je izvijestio miting da je Demokratsko društvo iz Brisela^[269] delegiralo u London g. Marxa, njemačkog demokratu i jednog od svojih potpredsjednika, da uspostavi prepisku između tog briselskog društva i društva »Fraternal Democrats« u Londonu, kao i da pripremi saziv jednog demokratskog kongresa raznih nacija Evrope.

Kad se g. Marx predstavio, skup ga je dočekaao dugim aplauzima.

U govoru na njemačkom, koji je prevodio g. Schapper, g. Marx je izjavio da je Engleska dala signal za oslobođenje Poljske. Poljska, rekao je on, neće biti slobodna dok god civilizovane nacije Evrope ne izvojuju demokratiju. Od svih demokratija Evrope, najjača, najmnogobrojnija je demokratija Engleske, organizovana na čitavom prostranstvu zemlje. U Engleskoj je antagonizam između proletarijata i

¹ U listu »La Réforme« pogrešno: Harnott.

buržoazije najrazvijeniji, u njoj postaje sve neizbježnija presudna bitka između tih dviju klasa. U Engleskoj će, dakle, po svojoj prilici, početi borba koja će se završiti opštim trijumfom demokratije i koja će razbiti i jaram Poljske. Od pobjede engleskih čartista zavisi uspjeh ostalih evropskih demokratija, Engleska će, dakle, spasti Poljsku.

Gospodin Harney, glavni urednik lista »The Northern Star« zahvalio je zatim demokratima Brisela što su se najprije obratili demokratima Londona, ne vodeći nikakva računa o pokušajima približavanja od strane buržuja Internacionalne lige u Londonu, društva koje su osnovali fritrejderi, da bi u interesu slobodne trgovine iskorišćavali strane demokrate i pravili konkurenciju društvu Bratskih demokrata, koje čine gotovo isključivo radnici.

Gospodin Engels, iz Pariza, njemački demokrat, izjavio je zatim da je Njemačka posebno zainteresirana za oslobođenje Poljske, jer su njemačke vlade jednom dijelu Poljske nametnule svoj despotizam. Njemačka demokratija mora da ima na srcu dužnost da učini kraj toj tiraniji, koja je sramota za Njemačku.

Gospodin Tedesco, iz Liježa, zahvalio se u jednom energičnom govoru poljskim borcima iz 1830. godine što su otvoreno proklamovali princip ustanka. Njegov govor, koji je prevodio g. Schapper, bio je topla pozdravljen.

Poslije nekoliko riječi g. Charlesa Keena, u ime Poljaka je odgovorio pukovnik Oborski.

Posljednji je pozdravio taj skup g. Wilson, engleski radnik, koji je svojom silnom opozicijom tu nedavno skoro izazvao raspuštanje jednog mitinga Internacionalne lige.

Na prijedlog gospode Harneya i Engelsa upućeni su u znak priznanja trima velikim demokratskim listovima Evrope: »La Réforme«, »The Northern Star« i »Journal allemand de Bruxelles« trokratni gromki aplauzi, a na prijedlog g. Schappera trima antidemokratskim listovima, »Journal des Débats«, »The Times« i »Augsburger Zeitung«^[263] trokratni burni izrazi negodovanja.

Miting je završen pjevanjem *Marseljeze*, koju su svi učesnici skupštine na nogama i gologlavi otpjevali.

Napisano 30. novembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»La Réforme« od 5. decembra 1847,

s naslovnom napomenom redakcije:

»Pišu nam iz Londona 30. novembra:«

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

Karl Marx i Friedrich Engels

Govori o Poljskoj

na međunarodnom mitingu u Londonu 29. novembra 1847.
povodom sedamnaestogodišnjice poljskog ustanka od 1830.^[270]

[*Govor Karla Marxa*]

Ujedinjenje i bratimljenje nacija je fraza koja je danas svim partijama na ustima, a naročito partiji građanskih pristalica slobodne trgovine. Postoji, svakako, izvjesna vrsta bratimljenja među buržoaskim klasama svih nacija. To je bratimljenje ugnjetača protiv ugnjetenih, eksploatatora protiv eksploatiranih. Kao što je buržoaska klasa jedne zemlje ujedinjena i zbratimljena protiv proletera iste te zemlje, uprkos konkurenciji i borbi pripadnika te buržoazije između sebe, tako su i buržuji svih zemalja zbratimljeni i ujedinjeni protiv proletera svih zemalja, uprkos svojoj uzajamnoj borbi i konkurenciji na svjetskom tržištu. Da bi se narodi mogli stvarno ujediniti, oni moraju imati neki zajednički interes. Da bi taj interes mogao biti zajednički, moraju se ukinuti sadašnji svojinski odnosi, jer sadašnji svojinski odnosi uslovljavaju uzajamnu eksploataciju naroda: ukinuti sadašnje svojinske odnose, to je interes jedino radničke klase. Samo ona ima i sredstva za to. Pobjeda proletarijata nad buržoazijom istovremeno je pobjeda nad nacionalnim i industrijskim konfliktima, koji kao neprijatelje suprotstavljaju i dan-danas razne narode jedne drugima. Stoga je pobjeda proletarijata nad buržoazijom signal za oslobođenje svih potlačenih nacija.

Stara Poljska je, svakako, izgubljena, i mi bismo bili posljednji koji bismo željeli njeno ponovno uspostavljanje. Ali nije samo stara Poljska izgubljena. Stara Njemačka, stara Francuska, stara Engleska, čitavo staro društvo je izgubljeno. Međutim, gubitak starog društva nije nikakav gubitak za one koji u starom društvu nemaju šta da izgube, a u svim sadašnjim zemljama je to slučaj za veliku većinu naroda. Naprotiv, sa propašću starog društva ta većina ima sve da dobije,

propašću koja uslovljava stvaranje jednog novog društva koje neće više počivati na klasnim suprotnostima.

Među ovim zemljama Engleska je jedina gdje je suprotnost između proletarijata i buržoazije razvijena do visokog stepena. Stoga je pobjeda engleskog proletarijata nad engleskom buržoazijom presudna za pobjedu svih ugnjetenih protiv njihovih ugnjetača. Stoga Poljska treba da se oslobađa u Engleskoj, a ne u Poljskoj. Stoga vi čartisti ne treba samo da izražavate svoje prazne želje za oslobođenjem nacija. Razbijte svoje vlastite domaće neprijatelje, i onda ćete moći da se ponosite sviješću da ste razbili čitavo staro društvo.

[Govor Friedricha Engelsa]

Dopustite mi, dragi prijatelji, da danas izuzetno nastupim kao Nijemac. Naime, mi njemački demokrati imamo i jedan poseban interes za oslobođenje Poljske. Njemački vladari su iz podjele Poljske izvlačili korist, a njemački vojnici još i sada tlače Galiciju i Poznanj. Nama Nijemcima, nama njemačkim demokratima mora, prije svega, da bude stalo do toga da ovu ljagu speremo sa svoje nacije. Jedna nacija ne može biti oslobođena a da istovremeno i dalje ugnjetava druge nacije. Ne može, dakle, biti ostvareno oslobođenje Njemačke, a da se ne ostvari oslobođenje Poljske od njemačkog ugnjetavanja. I stoga Poljska i Njemačka imaju jedan zajednički interes, stoga poljski i njemački demokrati mogu zajednički da rade na oslobođenju obje nacije. — Ja sam, takođe, mišljenja da će prvi odlučan udarac koji će imati za posljedicu pobjedu demokratije, oslobođenje svih evropskih zemalja, doći od engleskih čartista; ja sam više godina bio u Engleskoj i za to vrijeme sam otvoreno prišao čartističkom pokretu. Engleski čartisti će se prvi dići zato što je upravo u Engleskoj borba između buržoazije i proletarijata najžešća. A zašto je ona najžešća? Jer su u Engleskoj, zahvaljujući modernoj industriji, zahvaljujući mašinama, sve ugnjetene klase izmiješane u jednoj jedinoj klasi sa zajedničkim interesima, u klasi proletarijata; jer su se time, na suprotnoj strani, sve klase ugnjetača isto tako ujedinile u jednu jedinu klasu, buržoaziju. Tako je borba uprošćena i tako će ona moći jednim jedinim velikim udarcem da bude riješena. Zar nije tako? Aristokratija nema više nikakve vlasti u Engleskoj, buržoazija vlada tamo sama i za sobom vuče aristokratiju. Ali nasuprot buržoaziji stoji čitava velika masa naroda, ujedinjena u jednu stravičnu falangu, čija se pobjeda nad vladajućim kapitalistima sve više približava. I ovo nestajanje suprotnih interesa koji su ranije razne slojeve radnika razdvajali, ovu nivelaciju životnog položaja svih radnika, vi dugujete mašinama; bez mašina ne bi bilo čartizma, i mada vam mašinerija pogoršava trenutni položaj, ona nam ipak, upravo time, omogućava pobjedu.

Ali ne samo u Engleskoj, ona je i u svim drugim zemljama ovako djelovala na radnike. U Belgiji, u Americi, u Francuskoj, u Njemačkoj, ona je položaj svih radnika izjednačila i iz dana u dan ga sve više izjednačava. U svim ovim zemljama radnici sada imaju isti interes, naime da sruše klasu koja ih ugnjetava, da sruše buržoaziju. Ova nivelacija životnog položaja, ova identifikacija partijskih interesa radnika svih nacija rezultat je mašina, i stoga mašine znače ogroman istorijski napredak. Šta za nas iz toga slijedi? Pošto je položaj radnika svih zemalja isti, pošto su njihovi interesi isti, njihovi neprijatelji isti, moraju i oni zajednički da se bore, moraju bratimljenju buržuja svih naroda suprotstaviti bratimljenje radnika svih naroda.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 98 od 9. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 359 - 362.

Prevod s njemačkog

Karl Marx

[Primjedbe na članak gospodina Adolph-a Bartels-a^[271]]

Gospodin *Adolphe Bartels* tvrdi da je javni život za njega završen. I zaista, on se, sasvim ozbiljno, povukao u privatni život da bi u njemu nepovratno ostao; on se ograničava na to da povodom svakog političkog događaja lansira proteste i da ponosno proklamuje da je on svoj gospodar, da se pokret razvija bez njega — g. Bartels-a — i uprkos njemu — g. Bartels-u — i da on ima pravo da zbivanjima uskrati svoju vrhovnu sankciju. Složićemo se s time da se i na takav način može učestvovati u političkom životu i da se svim ovim deklaracijama, proklamacijama i protestima javni čovjek skriva pod skromnim vidom privatnog čovjeka. U tome se otkriva neshvaćeni i nepriznati genije.

Gospodin A. Bartels zna vrlo dobro da demokrati raznih nacija, osnivajući udruženje pod imenom Demokratska asocijacija, nisu imali drugi cilj nego da vrše razmjenu svojih ideja i da se sporazumijevaju o principima koji bi mogli da posluže ostvarenju sjedinjenja i bratstva naroda. Samo se po sebi razumije da je u udruženju koje sebi postavlja takav cilj dužnost svih stranaca da otvoreno iznose svoja mišljenja, i zaista je smiješno kvalifikovati ih kao samozvane učitelje svaki put kada uzmu riječ da bi ispunili svoju dužnost prema društvu kome pripadaju. Ako g. A. Bartels optužuje strance da hoće da daju lekcije, to je stoga što oni odbijaju da ih od njega primaju.

Gospodin A. Bartels će se, nesumnjivo, sjetiti da je on u privremenom komitetu kojemu je pripadao predlagao čak i to da se od Njemačkog radničkog udruženja^[272] napravi jezgro novog društva, koje je trebalo osnovati. Ja sam, u ime njemačkih radnika, taj prijedlog morao da odbacim. Da nije, možda, g. A. Bartels htio da nam namjesti kakvu zamku, da bi sebi pripremio mogućnost za neku docniju denuncijaciju?

Neka g. Bartels slobodno proglašava naše doktrine «odvratnim

i barbarskim«. On ne kritikuje, on ne dokazuje, on osuđuje i daje primjer ortodoksije, osuđujući unaprijed ono što ne razumije.

Mi smo od g. A. Bartels-a tolerantniji. Mi opraštamo »hipohondriju«, koja je savršeno bezazlenog karaktera.

Gospodin A. Bartels, budući više teokrat nego demokrat, nalazi — što je savršeno prirodno — saveznika u listu »Journal de Bruxelles«^[273]. Ovaj list nas optužuje što hoćemo da »poboljšamo ljudski rod«. Neka bude bez brige! Na sreću, mi drugi Nijemci, dobro znamo da je od 1640. godine *Congregatio de propaganda fide*^[274] jedina imala monopol na poboljšavanje ljudskog roda. Mi smo suviše skromni i suviše maleni da bismo prečasnim ocima u ovoj humanitarnoj industriji htjeli da pravimo konkurenciju. Neka se samo malo potruže i uporede izvještaj lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« s izvještajem lista »The Northern Star«, pa će se moći uvjeriti da je samo greškom došlo do toga da, po ovom listu, ja kažem: »Čartisti . . . vi ćete biti slavljeni kao *spasitelji ljudskog roda*«.^[275]

»Journal de Bruxelles« je nadahnut još dobronamjernijim duhom kada nas podsjeća na primjer *Anacharsisa Clootsa*, koji se popeo na gubilište jer je htio da bude veći patriota od patriota 1792. i 1794. godine. U tom pogledu prečasnici su izuzeti od svakog prigovora. Oni nikada nisu bili veći patrioti od patriota. Naprotiv, oni su svuda i uvijek optuživani da hoće da budu veći reaktionari od reaktionara i, što je još gore, da hoće da budu više vlada nego i sama nacionalna vlada. Kad pomislimo na žalosna iskustva koja su oni upravo napravili u Švajcarskoj, mi smo potpuno spremni na priznanje da opomene koje nam oni upućuju — da izbjegnemo suprotnu krajnost i slične opasnosti — krasi jedna plemenitost dostojna prvih hrišćana. Za to im izražavamo svoju duboku zahvalnost.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 101 od 19. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 370 - 371.

Prevod s francuskog

[Karl Marx]

Lamartine i komunizam

Brisel, 24. decembra. Francuski listovi ponovno donose jedno pismo g. Lamartine-a. Sada se ovaj poetski socijalist konačno otvoreno izjašnjava o komunizmu, pošto ga je Cabet na to izazvao. Lamartine istovremeno obećava da će prvom prilikom o ovom »značajnom predmetu« progovoriti *opširnije*. Za sada se on zadovoljava s nekoliko kratkih proročanstava:

»Moje mišljenje o komunizmu«, kaže on, »može se sažeti u jedno *osjećanje* !), i to u sljedećem: Kada bi mi Bog povjerio jedno društvo divljaka da ih civilizujem i uljudim, onda bi prva institucija koju bih im dao bila svojina.«

»Da čovjek«, nastavlja g. Lamartine, »prisvaja elemente, to je prirodan zakon i uslov života. Čovjek prisvaja vazduh dok ga udiše, prostor dok kroza nj prolazi, zemljište dok ga obrađuje, čak i vrijeme dok se djecom ovjekovječuje; svojina je organizacija životnog principa u svijetu; komunizam bi bio smrt rada i čitavog čovječanstva.«

»Vaš san je«, tješi najzad Lamartine g. Cabet-a, »previše lijep za ovaj svijet.«

Gospodin Lamartine, dakle, pobija komunizam, i to ne samo jedan komunistički sistem, nego on izlazi na megdan za vječnost privatne svojine, jer mu njegovo »osjećanje« govori trojako: 1) da svojina civilizuje ljude; 2) da je ona organizacija životnog principa u svijetu; 3) da je njena suprotnost, komunizam, suviše lijep san za ovaj rdavi svijet.

Gospodin Lamartine nesumnjivo »osjeća« jedan bolji svijet u kojemu je »životni princip« drukčije »organizovan«. Ali u ovom rdavom svijetu je »prisvajanje« uslov života.

Nije potrebno da analiziramo ovo konfuzno osjećanje g. Lamartine-a da bismo otkrili njegove protivrječnosti. Napomenućemo samo jednu stvar. Gospodin Lamartine je uvjeren da je dokazao vječnost buržoaske svojine time što nagovještava da svojina uopšte čini prelaz iz stanja divljine u stanje civilizacije i što daje na znanje da pro-

ces disanja i pravljenja djece, kao i privatna svojina, pretpostavljaju pravo svojine.

Gospodin Lamartine ne vidi nikakve razlike između epohe prelaza iz divljine u civilizaciju i naše epohe, kao ni između »prisvajanja vazduha« i »prisvajanja« društvenih proizvoda; jer i jedno i drugo je »prisvajanje«, kao što su i obje epohe »prelazne epohe«!

Gospodin Lamartine će u svojoj »opširnoj« polemici protiv komunizma nesumnjivo naći priliku da iz ovih opštih fraza koje potiču iz njegova »osjećanja« pusti da »logički« proizide niz drugih, još opštijih fraza. — Možda ćemo i mi onda naći priliku da njegove fraze »opširnije« osvjetlimo. — Ovaj put se zadovoljavamo time da svojim čitaocima saopštimo »osjećanja« koja jedan monarhijsko-katolički list suprotstavlja osjećanjima g. Lamartine-a. »L' Union monarchique«, naime, u svojem jučerašnjem broju izjašnjava se protiv Lamartine-ovih osjećanja na slijedeći način:

»Vidimo kako ovi prosvjetitelji čovječanstva ostavljaju to čovječanstvo bez vođa. Nesrećnici jedni! Oni su siromahu oteli Boga, koji ga je tješio; oni su mu oduzeli nebo; oni su čovjeka ostavili sama s njegovom nevoljom, s njegovom bijedom. I onda dolaze i kažu: Ti hoćeš da posjeduješ zemlju. Ona nije tvoja. Ti hoćeš da uživaš dobra zemlje. Ona pripadaju drugima. Ti hoćeš da učestvuješ u bogatstvima. To ne ide: ostani ubog, ostani go, ostani napušten — umri!«

List »L'Union monarchique« tješi proletere bogom. »Le Bien Public«, list g. Lamartine-a, tješi ih »životnim principom«.

Naslov originala:

Lamartine und der Kommunismus

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 103 od 25. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx – Engels – Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 372 – 373.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

»La Réforme« i »Le National«

Sa banketa u Lilu zametnula se debata između listova »La Réforme« i »Le National«, koja je sada dovela do odlučnog razilaženja ovih dvaju listova.

Činjenice su ove:

Od samog početka reformnih banketa »Le National« se još otvorenije nego do sada pridružio dinastičkoj opoziciji.^[276] Povodom banketa u Lilu listu »Le National« je okrenuo leđa g. Degeorge zajedno s Odilonom Barrot-om. Sam »Le National« se o banketu u Lilu izrazio više nego dvosmisleno. Pozvan od lista »La Réforme« da se otvorenije izjasni, on je to odbio pod izgovorom da s ovim listom neće da počinje nikakvu polemiku. Ovo nije bio nikakav razlog da se on o toj činjenici ne izjasni. Ali »La Réforme« se te stvari nije okanila, pa je, najzad, napala g. Garnier-Pagèsa zbog govora u kojemu je taj porekao egzistenciju klasa, pa buržoaziju i proletarijat jednostavno zamijenio opštim izrazom »citoyens français«.¹ Sada je konačno »Le National« izjavio da će stupiti u odbranu svojih prijatelja od lista koji sumnjiči poštene patriote kao što su Carnot, Garnier-Pagès itd.

»Le National« uskoro tučen na svim tačkama, nije više znao nikakav drugi izlaz nego da list »La Réforme« optuži zbog komunizma.

»Vi govorite o neodređenim težnjama, o teorijama i sistemima koji nastaju u narodu, zamjerate nam što ove, otvoreno rečeno, komunističke težnje otvoreno napadamo. Mi glasno izjavljujemo da s komunistima, s tim ljudima koji poriču svojinu, porodicu, domovinu, nemamo ništa zajedničko. Mi se, kad dođe dan borbe, nećemo boriti zajedno s tim odvratnim težnjama, nego protiv njih. Mi nemamo nikakva mira, nikakve tolerantnosti prema tom apsurdnom i surovom (sauvage) sistemu, koji čovjeka bestijalizuje, srozava ga na nivo zvijeri (se réduit a l'état de brute). I vjerujete da će narod biti s vama? Da će narod ono malo svojine koju je u znoju lica svoga stekao, da će on porodicu, da će on domovinu napustiti? Vi vjerujete da će se narod moći uvjeriti da je svejedno da li će nas podjarmiti svojim despotizmom Austrija ili će velesile raskomadati Francusku?»

Takvim razlozima protiv komunizma »Le National« dodaje svoje

¹ francuski građani

planove za poboljšanje položaja radnika: poštansku reformu, finansijsku reformu, poreze na luksuz, državne potpore, ukidanje trošarine, slobođnu konkurenciju.

Nećemo sebi zadavati truda da ispravljamo listu »Le National« njegove smiješne predstave o komunizmu. Komično je samo to što »Le National« još uvijek iznosi na pazar stravičnu predstavu o stalno prijetućoj invaziji »velesila«, što još uvijek vjeruje da su s one strane Rajne i Kanala milioni bajoneta upravljani na Francusku, da su stotine hiljada topova upravljane u Pariz. List »La Réforme« je sasvim tačno na to odgovorio: U slučaju kakve invazije kraljeva ne bi nam služila utvrđenja Pariza, nego bi nam kao bedem služio narod.

Na gore citirani članak lista »Le National« list »La Réforme« izjavljuje:

»Mi nismo za komuniste, i to stoga što komunizam ne uzima u obzir zakone proizvodnje, što se on ne brine za to da se proizvodi dovoljno za čitavo društvo. Ali su nam ekonomski prijedlozi komunista bliži nego ekonomski prijedlozi lista »Le National«, koji apsolutno prihvata današnju buržoasku političku ekonomiju. Mi ćemo i dalje braniti komuniste od policije i od lista »Le National« zato što im, u najmanju ruku, priznajemo pravo na diskusiju i zato što doktrine koje potječu od samih radnika uvijek zaslužuju pažnju.»

Mi zahvaljujemo listu »La Réforme« za energični način kojim je, nasuprot listu »Le National«, zastupao pravu demokratiju. Mi mu zahvaljujemo što nasuprot ovom listu brani komunizam. Sa zadovoljstvom priznajemo da je taj list u svako doba branio komuniste kad ih je proganjala vlada. »La Réforme« je bila jedini od pariskih listova koji je branio materijalističke komuniste kad ih je g. Delangle bio odvuкао pred sud^[277]; g. Cabet je gotovo dao za pravo vladi u njenim mjerama protiv materijalista. Radujemo se što je »La Réforme«, čak u manje-više nerazvijenim oblicima komunizma, u kojima je on do sada nastupao, otkrio jezgro kojemu je on bliži nego predstavnicima buržoaske ekonomije. Mi se, naprotiv, nadamo da ćemo uskoro listu »La Réforme« moći dokazati da je komunizam kakav mi branimo još srodniji principima ovog lista nego principima samog komunizma kakav danas važi u Francuskoj i kakav još dijelom ide u svijet.

Uostalom, »La Réforme« u svojoj osudi lista »Le National« izriče samo sud koji su njemačka, engleska i belgijska demokratija, uopšte sve demokratije osim francuske, odavno donijele.

Naslov originala: *Die »Réforme« und der »National«*

Napisano krajem decembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 104 od 30. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,

Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 423 - 425.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Govor Louis-a Blanc-a na banketu u Dižonu

List »The Northern Star« u svom izvještaju o banketu u Dižonu podvrgava govor gospodina Louis-a Blanc-a kritici, sa kojom se mi u potpunosti slažemo.^[278] Ujedinjenje demokrata raznih narodnosti ne isključuje međusobnu kritiku. Ono je nemoguće bez takve kritike. Bez kritike nema razumijevanja pa, prema tome, ni ujedinjavanja. Mi prenosimo primjedbe lista »The Northern Star« da bismo i sa svoje strane izrazili protest protiv predrasuda i iluzija koje su potpuno suprotne i sasvim neprijateljske stremljenjima savremene demokratije, i koje se stoga moraju potpuno odbaciti ukoliko želimo da ujedinjenje demokrata raznih naroda ne ostane samo fraza.

Gospodin Blanc je na banketu u Dižonu rekao:

»Nama je potrebno ujedinjenje u okviru demokratije. I neka se niko ne vara u pogledu ovoga: Mi ne mislimo i ne radimo samo za Francusku, nego za cio svijet, jer budućnost Francuske — to je budućnost čovječanstva. Zaista, mi se nalazimo u položaju dostojnom divljenja; mi smo nužno kosmopoliti, i čak više kosmopoliti nego nacionalisti, mada nikada nismo prestali da budemo nacionalisti. Svako ko sebe naziva demokratom i u isto vrijeme želi da bude *Englez* samim tim opovrgava istoriju svoje zemlje, jer učešće Engleske u istoriji je uvijek bilo borba za egoizam protiv »fraternité«¹. Isto tako i Francuz koji ne bi htio biti kosmopolit opovrgavao bi istoriju svoje zemlje: jer Francuska nikada nije mogla jednu ideju učiniti dominantnom ukoliko ona nije koristila cijelom svijetu. Gospodo! Za vrijeme krstaških pohoda, kad je Evropa krenula u osvajanje svetoga groba, Francuska je taj pokret uzela pod svoje pokroviteljstvo. Kasnije, kad su sveštenici htjeli da nam nametnu jaram papske suprematije, galikanski biskupi su odbranili pravo na savjest. A ko je u posljednjim danima stare monarhije potpomagao mladu republikansku Ameriku? Francuska, uvijek Francuska! Ako je tačno ono što se odnosi na monarhističku Francusku, može li to biti netačno za republikansku Francusku? Gdje u istoriji možemo naći i približno toliku veličanstvenu, samopožrtvovanu nezainterosovanost

¹ »bratstva«

francuske republike, koja je, iznurena prolivanjem krvi na našim granicama i na gubilištu, našla još krvi koju može proliti za svoju batavsku braću. Potučena ili kao pobjednik, ona je svoje sopstvene neprijatelje osvjetljavala zracima svjetlosti svog genija. Neka nam Evropa pošalje šesnaest armija, mi ćemo joj zauzvrat poslati slobodu!»

Tim povodom list «The Northern Star» primjećuje:

«Mi ni u kom slučaju nećemo da umanjimo značaj herojskih borbi francuske revolucije, niti ćemo umanjiti dužno priznanje na koje je svijet obavezan velikim ljudima Republike. Mi ipak vjerujemo da je stav Francuske i Engleske u odnosu na kosmopolitizam sasvim netačno prikazan u gornjoj skici. Mi u potpunosti osporavamo kosmopolitski karakter koji se pripisuje dorevolucionarnoj Francuskoj. Kao dokaz može poslužiti vrijeme Louis-a XI i Richelieu-a! I šta upravo tvrdi gospodin Louis Blanc za Francusku? 'Nikada nijednu ideju nije učinila dominantnom ukoliko ona nije koristila cijelom svijetu'. E pa, vjerujemo da g. Blanc ne može navesti nijednu zemlju na svijetu koja se u ovome razlikuje ili se, uopšte, može razlikovati od Francuske. Uzmimo Englesku, koju je g. Blanc direktno protivstavio Francuskoj; Engleska je pronašla parnu mašinu, Engleska je postavila željeznicu, dvije stvari, koje, vjerujemo, vrijede koliko i veliki broj ideja. Tako je to! Da li ih je Engleska pronašla samo za sebe ili za cio svijet? Francuska se može pohvaliti time što na sve strane širi civilizaciju, naročito u Alžiru. A ko je širio civilizaciju u Americi, Aziji, Africi i Australiji ako ne Engleska?²⁷⁹⁾ Ko je udario temelje baš onoj republici u čijem je oslobađanju Francuska učestvovala? Engleska — uvijek Engleska. Ako je Francuska podržavala američku republiku u borbi za oslobodenje od engleske tiranije, i Engleska je dva stoljeća ranije oslobodila holandsku republiku od španskog ugnjetavanja. Ako je Francuska krajem prošloga vijeka svijetu pružila slavni primjer, ne smijemo ćutke preći ni preko činjenice da je Engleska takav primjer dala 150 godina ranije i da u to vrijeme Francuska još nije bila spremna da ga slijedi. Što se tiče *ideja* koje su francuski filozofi 18. vijeka, kao što su Voltaire, Rousseau, Diderot, D'Alembert i drugi, učinili toliko popularnim, odakle su te ideje potekle ako ne iz Engleske? Ne dozvolimo da nam sjećanje na Miltona, prvog branioca kraljeubistva, Algernona Sidneya, Bolingbroke-a i Shaftesburyja bude pomučeno sjećanjem na njihove sjajnije francuske sljedbenike!»

«Englez koji sebe naziva demokratom opovrgava istoriju svoje zemlje», kaže g. Blanc.

Pa šta? Mi smatramo da su najodlučnije karakterne crte prave demokratije to što se ona *mora* kritički odnositi prema sopstvenoj zemlji, što *mora* odbaciti svaku odgovornost za ono što je prošlo, ono što je ispunjeno bijedom, tiranijom, klasnim ugnjetavanjem i sujevjerjem. Ne dopustimo da Francuzi budu izuzetak među ostalim demokratima, neka na sebe ne uzimaju odgovornost za djela svojih kraljeva i aristokrata učinjena u prošlosti. Stoga ono što g. Blanc smatra nedostatkom engleskih demokrata mi smatramo preimućtvom, namime to što *moraju* da odbace prošlost i gledaju isključivo u budućnost.

«Francuz je», kaže g. Blanc, «nužno kosmopolita». Da, u svijetu u kome bi vladali francuski uticaj, francuski moral, običaji, ideje i

političke prilike! U svijetu u kome bi svaka nacija imala karakteristična svojstva francuskog naroda. Ali protiv toga se moraju pobuniti demokrati drugih naroda. Potpuno spremni da se odreknu grubih crta svoje nacionalnosti, oni to isto očekuju i od Francuza. Njima nije dovoljno uvjeravanje Francuza da su Francuzi, samim tim što su *Francuzi*, kosmopoliti. Takvo uvjeravanje isto je što i zahtjev da svi ostali *treba da postanu* Francuzi.

Uporedimo Njemačku. Njemačka je otadžbina ogromnog broja pronalazaka — na primjer štamparske mašine. Njemačka je, kao što je opštepriznato, dala daleko veći broj smjelih i kosmopolitskih ideja nego Engleska i Francuska zajedno. A u praksi Njemačka je uvijek ostala ponižena, ostala prevarena u svojim nadama. Ona nam najbolje može reći kakav je bio francuski kosmopolitizam. Isto onoliko koliko je Francuska imala pravo da se žali na vjerolomstvo engleske politike, i Njemačka je na svojoj koži osjetila vjerolomnu politiku Francuske od vremena Louis-a XI do Louis-a—Philippe-a. Ako bismo primijenili mjerilo gospodina Blanc-a, Nijemci bi bili pravi kosmopoliti. Ali Nijemci su daleko od takvih pretenzija.

Naslov originala:

Louis Blancs Rede auf Bankett zu Dijon

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 104 od 30. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 374 - 376.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Čartistička agitacija

Poslije otvaranja parlamenta čartistička agitacija se silno razvila. Pripremaju se peticije, održavaju se mitinzi, partijski agitatori jure zemljom na sve strane. Osim velike nacionalne peticije za Narodnu povelju, koja će, kako se nadaju, ovaj put skupiti četiri miliona potpisa, dvije druge peticije, za Čartističko agrarno društvo, upravo sada su podnesene na prijem narodu. Prva, redigovana od strane O'Connora i objavljena u listu »The Northern Star«^[280] ove nedjelje, mogla bi se ukratko izložiti ovim riječima:

»Časnim opštinama Velike Britanije i Irske, okupljenim u parlamentu:
Cijenjena gospodo,

Mi, potpisani članovi Čartističkog agrarnog društva i radnici našeg staleža, s obzirom na to:

što su pretjerana špekulacija proizvodima našeg rada, neograničena konkurencija i stalno narastanje mehaničkih sredstava za proizvodnju svuda zatvorili tržište za naš rad;

što, ukoliko mehanička sredstva za proizvodnju narastaju, ručni rad opada i radnici gube posao;

što će vaša nedavna odluka o momentanom obustavljanju radova na željeznicama ostaviti bez posla hiljade radnika koji će preopteretiti tržište rada i omogućiti fabrikantima da već toliko puta snižavane nadnice ponovo snize;

što mi, pri svemu tome, ne tražimo ništa više nego da živimo od proizvoda svoga rada;

što odbijamo svaki vid sirotinjskog poreza, kao uvredu i kao nešto što služi samo tome da se na raspolaganju kapitalistima drži rezerva koja se svakog trenutka može baciti na tržište rada, kako bi nadnice konkurencijom među samim radnicima bile reducirane;

što, ako manufakturna industrija ne može više da nade zapošljenje za mase proletera koje je stvorila, poljoprivredna radinost pruža još jedno široko polje za naš rad, jer je dokazano da primjenom rada prinos naše zemlje može da bude najmanje učetverostručen;

mi smo, usljed toga, osnovali jedno društvo za kupovinu zemlje, na kojoj će svaki od nas moći da živi sa svojom porodicom od proizvoda svoga rada a da ne bude na teretu ni opštini ni individualnom dobročinstvu i da, svojom konkurencijom, ne obara nadnice drugih radnika.

Ovim putem mi vas, gospodo, dakle, molimo da izvolite donijeti zakon koji će *Agrarno društvo* poštediti i osloboditi od plaćanja biljegovine, kao i od trošarine na opeke, drvenu građu i druge materijale, i da primite nacrt zakona koji će vam u tu svrhu biti podnesen.*

A ovaj nacrt priprema O'Connor, i on će ga uskoro podnijeti parlamentu.

Druga peticija traži povraćaj narodu neobrađenih zemljišta, koja su sada vlasništvo opština. Ova zemljišta, koja se već trideset godina prodaju en bloc krupnim zemljoposjednicima, imaju da se, prema traženju te peticije, dadu u zakup ili prodaju, uz olakšice u plaćanju, domaćim radnicima. Ova peticija je primljena u Londonu na jednom velikom mitingu, gdje su je podržala gospoda Harney i Jones, urednici lista »The Northern Star«, u odsustvu O'Connora, koji je bio spriječen poslom u parlamentu. Ona je upravo sada primljena i na jednom velikom mitingu u Norviču, gdje joj je g. Jones, jedan od najboljih govornika koje ima Engleska, još jednom dao podršku svojom briljantnom i neodoljivom rječitošću.

Konačno je nacionalna peticija prihvaćena na jednom masovnom mitingu u Londonu. Glavni govornici na ovom skupu bila su gospoda Keen, Schapper (Njemačka) i Harney. Govor ovog posljednjeg, naročito, odlikovao se svojom demokratskom energijom.

»Sav naš socijalni i politički sitem«, rekao je on »nije ništa drugo nego jedan monstrum laži i prevara u korist danguba i bezočnih varalica.

Pogledajte crkvu: nadbiskupi i biskupi dižu ogromne plate, dok popovima, crkvenim radnicima, ostavljaju samo koju funtu godišnje. Pod imenom crkvenog desetka od naroda se izvlači više miliona; ovi deseci su prvobitno bili velikim dijelom određeni za izdržavanje crkva i siromaha; sada za to postoje naročiti porezi, a crkva sav iznos desetka trpa u svoj džep. Ja vas pitam, zar ta crkva nije organizovana prevara?» (Odobranje.)

»Pogledajte naš Donji dom. On ne predstavlja narod, nego aristokratiju i buržoaziju i osuđuje šest sedmina odraslih ljudi ove zemlje na političko ropstvo uskraćujući im pravo glasa. Zar ovaj Donji dom nije legalizovana prevara?» (Burno odobranje.)

»Pogledajte ove poštovane perove koji se, bez obzira na vapaje čitave jedne zemlje, svake večeri spokojno skupljaju da bi čekali prijedlog zakona o prinudi, koji će im poslati Donji dom. Ima li iko među vama ko bi mi dokazao korisnost takve bolnice za gubavce i ko bi se usudio da brani ovu nasljednu prevaru?» (Odobranje.)

»Razumije se samo po sebi da mi respekt prema monarhiji, tom slavnom dokazu mudrosti naših predaka, zabranjuje da govorim u izrazima koji ne bi bili jako lojalni o ovoj interesantnoj kraljici Victoriji, koja, redovito svake godine, rodi

jednu prijestolnu besjedu i jedno kraljevsko djetence.« (Smijeh.) »Prijestolnu besjedu smo već imali, a prema onome što novine kažu, u martu ćemo imati i djetence. Njeno Premilostivo Veličanstvo pokazuje veliko interesovanje za patnje svoga naroda, ona se divi njegovoj strpljivosti i obećava mu novo dijete. Na žalost, što se toga tiče, ona nikada ne obećava naprazno!« (Grohotan smijeh.) »Zatim, mi imamo princa Alberta, koji izumijeva šešire, tovi svinje, koji je, osim toga, istaknuti feldmaršal i koji, za sve te službe, prima trideset hiljada funti na godinu. O, ne, građani, ne, monarhija nije nikakva prevara.« (Smijeh i odobravanje.)

Pošto je ovoj slici oficijelnog društva protivstavio sliku narodnih patnji, govornik je zaključio traženjem da se nacionalna peticija za Narodnu povelju usvoji. Peticija je usvojena jednoglasno. Gospodin Duncombe će je podnijeti Donjem domu čim ona obiđe zemlju. Dostaviću vam njen prevod čim dobijem prepis.

Naslov originala:

Agitation chartiste

*(Les pétitions pour la société chartiste
terrienne. La pétition nationale)*

Napisano krajem decembra 1847.

Prvi put objavljeno u listu

»La Réforme« od 30. decembra 1847.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels]

[Francuska: Politička zbivanja]

»Zadovoljna« većina. — Guizot-ova shema »reforme«. — Čudnovati nazori gospodina Garnier-Pagès. — Demokratski banket u Šalonu. — Govor gospodina Ledru-Rollina. — Jedan demokratski kongres. — Govor gospodina Flocon. — »La Réforme« i »Le National«

Francuska skupština se sastala, pa ćemo uskoro imati zadovoljstvo da vidimo kakav je efekat imao reformni pokret na 225 »zadovoljnih« članova većine. Vidjećemo da li će oni biti zadovoljni i načinom na koji je Guizot u švajcarskom pitanju izvrgao Francusku ruglu čitave Evrope. Šta ćete, ta gojazna, korumpirajuća i koruptivna, špekulirajuća, podvaladžijska, krvopijska i kukaveljska većina, to su pravi ljudi koji će progutati čak i to da kažu »amen« na šegu koju je Palmerston, da bi mu vratio za španske brakove, napravio sa svojim uvažanim kolegom Guizot-om^[281] — i da bi izjavili da Francuska nikada nije bila tako velika, tako slavna, tako poštovana, tako »zadovoljna« — kao u ovom trenutku.

I upravo u ovom trenutku svi listovi Pariza, od »Débats« do »La Réforme«, diskutuju otvoreno koliko je to u danim okolnostima moguće, o eventualnosti koja bi poslije smrti Louis-a — Philippe-a mogla da nastupi. List »Débats«, u strahu da se većina ne raspadne, upozorava svakog dana da bi taj neizbježni događaj, kad god bi nastupio, bio signal za opšti rendez-vous svih političkih partija; da bi onda »republikanizam«, »komunizam«, »anarhizam«, »terorizam« i tako dalje, izbili iz svojih podzemnih špilja da unaokolo šire pustoš, stravu i razaranje; da bi Francuska bila izgubljena, da bi bile izgubljene sloboda, sigurnost i svojina ako ih prijatelji reda (g. Guizot i kompanija, naravno) jakom rukom ne bi pritegli; da taj opasni trenutak može svakog dana da nastupi; i da bi, kada g. Guizot u svojoj funkciji ne bi bio pomognut, sve bilo izgubljeno. — Drugi listovi, »La Presse«, »Le Constitutionnel« i »Le Siècle«, naprotiv, kažu da bi se desilo nešto sasvim obrnuto, da bi sve grozote jedne krvave revolucije preplavile zemlju ako taj

odvrtni pokvarenjak Guizot u trenutku kraljeve smrti ne bi bio zamijenjen njihovim respektivnim političkim herojima, g. de Girardinom, g. Thiers-om ili g. Barrot-om. Radikalni listovi diskutuju o tom pitanju sa drugog stanovišta, kako ćemo malo kasnije vidjeti.

Tako i sam »Débats« indirektno priznaje da »zadovoljna« Francuska samo čeka zgodan trenutak da svoje nezadovoljstvo pokaže na jedan način koji ustrašena buržoaska imaginacija ljudi oko toga lista vrlo šaljivo zamišlja. To, međutim, onoj dvjesti dvadeset i petorici »zadovoljnih« nije ništa. Oni imaju svoju vlastitu logiku. Ako je narod zadovoljan, nema nikakva razloga da se sistem mijenja. Ako je on, pak, nezadovoljan, onda je upravo njegovo nezadovoljstvo razlog da se oni još čvršće drže sistema; jer kad bi se samo za jedan santimetar odstupilo, došlo bi do nenadane erupcije svih strahota revolucije. Radili vi šta god hoćete, ovi *bourgeois* će uvijek iz toga izvući zaključak da su oni najbolji upravljači zemlje.

Pa ipak će Guizot sprovesti jednu malu reformu. On će izbornoj listi dodati »kapacitete«, to jest sva ona lica koja imaju akademski stepen, pravnike, ljekare i druge takve šarlatane. Zaista, krasna reforma! Ali to će biti dovoljno da razoruža »progresivne konzervativce« ili, kako se to oni sada zovu — nemajući šta drugo da rade, oni svakog kvartala mijenjaju ime — konzervativnu opoziciju. A to će biti težak udarac za gospodina Thiers-a, koji je, poslavši svojeg zamjenika g. Duvergier-a de Hauranne-a da se postara za jedan reformni banket, potajno pripremao svoj reformni plan, kojim je htio da iznenadi skupštinu, a koji je bio potpuno jednak onome koji sada njegov suparnik Guizot ima da predloži.

Biće u skupštini uopšte mnogo vike, dreke i galame. Ali ja ne vjerujem da gospodin Guizot ima razloga da se pribojava svoje vjerne dvjesti dvadeset i petorice.

Toliko što se tiče službenog svijeta. U međuvremenu su se nastavili reformni banketi i polemike između listova »Le National« i »La Réforme«. Ujedinjena opozicija, to jest lijevi centar (partija g. Thiers-a), lijeva (partija g. Odilona Barrot-a) i »umjereni radikali« (»Le National«) priredili su bankete u Kastru, Monpeljeu, Neburu i drugim mjestima; ultrademokrati (»La Réforme«) imali su banket u Šalonu. Glavni govornik na banketima u Monpeljeu i Neburu bio je g. Garnier-Pagès, brat dobro poznatog demokrate toga imena¹, umrlog prije nekoliko godina. Ali je g. Garnier-Pagès mladi izišao s tvrdnjama koje dokazuju da mu je stvarno stanje društva savršeno nepoznato, pa prema tome i sredstva da se ono popravi. Dok svaka moderna demokratija počiva na velikoj činjenici da je moderno društvo nepovratno podijeljeno u dvije klase — u buržoaziju ili posjednike svih proizvodnih sredstava i sve proizvodnje, i proletarijat, koji ne posjeduje ništa osim svoga rada, od koga živi; da ovu posljednju klasu socijalno i politički

¹ Etienne-a Joseph-a Louis-a Garnier-Pagèsa

ugnjeta ona prva; dok je u svim zemljama priznata težnja modernih demokrata da političku vlast od srednjih klasa prenesu na radničku klasu, koja predstavlja ogromnu većinu naroda — pred svim ovim činjenicama g. Garnier-Pagès smjelo tvrdi da podjela naroda u srednje klase i radne klase stvarno ne postoji, da je to zlobna izmišljotina g. Guizot-a, usmjerena na to da narod podijeli; da je on, uprkos Guizot-u, uvjerenja da svi Francuzi *jesu* jednaki, da svi oni učestvuju u istom životu i da za njega u Francuskoj postoje samo *francuski građani!* Onda je, prema g. Garnier-Pagèsu, i monopolizacija svih sredstava za proizvodnju u rukama buržoazije, koja proletere prepušta nježnom milosrđu ekonomskih zakona nadnice, svodeći udio radnika na najniži nivo ishrane — onda je i ta monopolizacija izmišljotina g. Guizot-a! Prema njemu, čitava ova očajnička borba između rada i kapitala, koja se razvija u svim civilizovanim zemljama svijeta, borba čije su razne faze označene koalicijama, tredjunionima, ubistvima, gužvama i krvavim ustancima — borba čija je realnost potvrđena smrću proletera koji su strijeljani u Lionu, u Prestonu, u Langenbilau, u Pragu^[282], ta borba nije bila vođena na boljoj osnovi nego što je lažna tvrdnja jednog francuskog profesora! Šta inače znače ove riječi g. Garnier-Pagès-a, nego: »Pustite kapitaliste da i dalje monopolizuju sve proizvodne snage, pustite radnike da i dalje žive od same milostinje, ali im, kao kompenzaciju za njihove patnje, dajte *titulu* građanina!« O da, g. Pagès bi, možda, pod izvjesnim okolnostima i s izvjesnim ograničenjima, pristao na to da se narodu da pravo glasa; ali da mu se ni pošto ne dopusti pomisao da bi on ovaj dar mogao iskoristiti tako što bi preduzeo mjere koje bi sadašnji način proizvodnje i podjele dobara potpuno izmijenile, koje bi, u toku vremena, čitavom narodu dale vlast nad proizvodnim snagama zemlje i uklonile sve individualne »poslodavce!« »La Réforme« je imala savršeno pravo kad je ovog uvaženog gospodina nazvala *buržoaskim radikalom*.

Ultrademokrati su, kako sam ranije rekao, imali samo jedan banket, ali on je bio nešto izvanredno, vrijedan desetine banketa koalicione partije. Više od dvije hiljade građana sjedjelo je za ručkom u Šalonu na Soni. »Le National« je bio pozvan, ali, što je karakteristično, nije došao. Prema tome su ljudi oko lista »La Réforme« imali punu slobodu. Gospodin Ledru-Rollin, koga je »Le National« označio kao vođu ultrademokratske partije, primio je ovdje taj položaj. On je objasnio svoj položaj i položaj svoje partije, davši sjajan pregled raznih faza francuske demokratije od 1789. godine. On je zatim odbio napade lista »Le Nationale«, sa svoje strane napao taj list i predložio da se imenuje žiri od demokrata iz svih dijelova Francuske, u kojemu će obje partije biti podjednako zastupljene i koji će u sporu između listova »La Réforme« i »Le Nationale« imati da presudi.

»I sada«, rekao je on, »pošto smo ovu svoju porodičnu stvar uredili, zar ne bi bilo dobro kad bi francuska demokratija stupila u vezu s demokratijama drugih

zemalja? U ovom trenutku je u toku jedan veliki pokret u Evropi među svim isključenicima iz nasljedstva, koji pate duševno ili od gladi. Ovo je trenutak da ih utješimo, da ih okrijepimo i da s njima stupimo u vezu. Dajte da sada, pošto je kongres kraljeva propao, održimo jedan kongres demokrata svih nacija! U Evropi ima jedna republika koja je upravo sada na svojem teritoriju obezbijedila uspon demokratije – to je Švajcarska, zemlja koja je zavrijedila da na ovom svojem slobodnom tlu vidi demokrate sviju nacija. I stoga, građani, dopustite da završim time što ću svoju temu zdravnice 'Za jedinstvo francuske revolucije' povezati s ovom drugom: 'Za savez svih demokrata'.

Ovaj govor je izazvao glasno odobravanje, što je i zaslužio. Mi se od srca radujemo govorničkom uspjehu g. Ledru-Rollina u Šalonu, ali u isto vrijeme moramo da protestujemo protiv jednog neopreznog izraza, koji, uvjereni smo, nije bio rečen s intencijom da vrijeđa. Gospodin Ledru-Rollin kaže da je za francuske demokrate došao trenutak da tješe i krijepe patničke radnike drugih zemalja. Mi smo uvjereni da demokratima *ni u jednoj zemlji* nije potrebno tješjenje, ma od koga ono dolazilo. Oni se dive revolucionarnom ponosu francuskih demokrata, ali i oni uzimaju sebi pravo da isto tako budu ponosni i nezavisni. Četiri miliona engleskih čartista sigurno su dovoljno jaki da svoj posao rade sopstvenom snagom. Koliko god se radujemo tome što francuska demokratija s oduševljenjem preuzima ideju jednog demokratskog kongresa i ideju saveza svih demokrata, mi, prije svega, očekujemo savršen reciprocitet i jednakost. Svaki savez koji ovu jednakost ne bi priznavao kao osnovu, bio bi sam po sebi antidemokratski. Ipak, mi vrlo dobro poznajemo duboko demokratske nazore ljudi oko lista »La Réforme« a da bismo posumnjali u to da se oni u tom pogledu s nama potpuno slažu; mi bismo samo željeli da se oni u interesu naše zajedničke stvari ostave izvjesnih izraza koji su, daleko od toga da bi izražavali njihove stvarne nazore, nasljedstvo iz onog vremena kad je samo »Le National« predstavljao francusku demokratiju.

Na istom banketu, g. Flocon je govorio o temi »Prava čovjeka i građanina«. ^[283] On je pročitao deklaraciju Nacionalnog konventa o ljudskim i građanskim pravima, koja je, kako je on izjavio, do današnjeg dana vjeran izraz pravih demokratskih principa. Ovome što je nazvao pravim francuskim principom, suprotstavio je sadašnji sistem vladavine novca, koji čovjeka postavlja na nivo niži od nivoa same stoke, jer ljudi ima u izobilju, a čovjek staje više nego što uopšte daje kad se njegov rad ne traži. On je ovaj sistem, po zemlji u kojoj se najprije pojavio, nazvao engleskim sistemom.

»Ali gle«, rekao je on, »u isto vrijeme dok se engleski princip uvodi u domovinu revolucije, engleski narod se upinje da zbaci ovaj jaram sa svojih pleća i da na svoje zastave ispiše slavnu devizu: 'Sloboda, Jednakost, Bratstvo!' Tako bi, jednim od onih bolnih zaokreta kakvih u istoriji toliko ima, upravo ona nacija koja je prva svijetu dala istinu pala u mrak i neznanje, bila uskoro prisiljena da od svojih susjeda traži revolucionarne tradicije koje sama nije mogla da sačuva. Hoće li ikada

i kod nas dotle doći? Ne, nikada, sve dok ima demokrata kao što ste vi i mitinga kao što je ovaj! (Ne, ne!) «Ne, mi nikada nećemo podupirati crvotočne grede onih engleskih institucija koje ni sami Englezi neće više da podupiru.» (Ne, ne!) «Smjelo, k svojim šatorima, o Izraelci! Svaki za svoju vjeru! Ovdje, na našoj strani, demokracija sa svojih dvadeset i pet miliona proletera, koje ima da oslobodi; tamo bastardna opozicija, sa svojim monopolima i aristokracijom kapitala! Oni govore o svođenju izborne kvalifikacije na polovinu; mi, mi proklamujemo prava čovjeka i građanina!» (Glasno i dugotrajno odobravanje, koje se završilo time što je čitav skup otpjevao *Chant du départ.*)^[284]

Šteta što nemamo prostora da objavimo još koji govor održan na ovom sjajnom i savršeno demokratskom banketu.

List »La Réforme« je, najzad, prisilio »Le National« da stupi u polemiku. Ovaj prvi list je, izjavljujući svoju privrženost principima objavljenim od strane g. Garnier-Pagès-a na banketu u Monpeljeu u govoru o francuskoj revoluciji, u isto vrijeme osporio pravo ljudima kao što je g. Garnier (koji je interese demokracije žrtvovao g. Odilonu Barrot-u i opoziciji srednje klase) da nastupaju kao predstavnici principa revolucije. Ovo je, na kraju, izazvalo »Le National« da dá odgovor u kojemu je Ledru-Rollin bio napadnut. Glavne tačke optužbe protiv lista »Le National« bile su: 1) njegovo zalaganje za utvrđenja oko Pariza, kojima je nasljeđe revolucije bilo stavljeno pod kontrolu hiljada i dvije stotine topova; 2) njegovo čutanje prošle godine na jednu brošuru g. Carnot-a, u kojoj je ovaj angažovao demokrate da pridu lijevom centru i ljevici, da bi što prije ušli u državne službe, da za sada napuste republikanski princip i zalažu se za proširenje prava glasa u granicama ustavne povelje.^[285] Gospodin Garnier-Pagès mladi je nekako u to vrijeme objavio slične principe; ta brošura se izjašnjava ne kao izraz mišljenja jednog pojedinca, nego kao izraz mišljenja jedne partije u skupštini. List »La Réforme« je napao i govor g. Garnier-a i brošuru g. Carnot-a (sina čuvenog člana Konventa i republikanskog ministra vojske¹) i pokušao da izazove »Le National« na neku izjavu. Ali »Le National« je čutao. S pravom je list »La Réforme« izjavio da politika koju ova dvojica poslanika predlažu ne bi vodila ničemu drugom nego da demokratsku partiju stavi potpuno pod kontrolu gospode Thiers-a i Barrot-a i da je kao zasebnu partiju sasvim ukinu; 3) činjenica da je »Le National« u praksi, za vrijeme pokreta reformnih banketa, sprovodio politiku koju je predložio g. Carnot; 4) njegovi žestoki i klevetnički napadi na komuniste, dok istovremeno nije predlagao nikakvo upotrebljivo niti efektivno sredstvo protiv bijede radnog naroda.

Taj spor je trajao najmanje nedjelju dana. Najzad se »Le National« povukao iz borbe, pošto ju je vodio na jedan vrlo nedoličan način. On je bio propisno tučen; ali, da bi maskirao svoj poraz, on je konačno

¹ Lazare-Nicolas Carnot

prihvatio prijedlog gospodina Ledrua da se obrazuje jedan demokratski žiri.

Mi samo možemo izjaviti da se u potpunosti slažemo sa stanovištem koje je list »La Réforme« u ovoj stvari zauzeo. On je spasao čast, nezavisnost i snagu francuske demokratije kao zasebne partije. On je sačuvao princip revolucije, koji je kursom »National«-a bio ugrožen. On se borio za prava radnih klasa protiv presezanja srednjih klasa. On je demaskirao ove buržoaske radikale, koji bi htjeli da uvjere narod da ne postoji nikakvo klasno ugnjetavanje, koji neće da vide strahoviti građanski rat među klasama u modernom društvu i koji za radni narod nemaju ništa osim praznih riječi. »La Réforme« — nastavljajući ovu borbu sve dok joj nije pošlo za rukom da svojeg gordog suparnika prisili da ćutanje prekine, da se koleba, da poriče, da se objašnjava i da se najzad povlači — »La Réforme« je, možemo to reći, bila za demokratiju vrlo zaslužna.

Naslov originala:

France. The «satisfied» majority. — Guizot's scheme of «Reform». — Queer notions of M. Garnier-Pagès. — Democratic banquet at Châlon. — Speech of M. Ledru-Rollin. — A democratic congress. — Speech of M. Flocon. — The «Réforme» and the «Nationals»

Napisano početkom januara 1848.

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Stars«, br. 533 od 8. januara 1848.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

[Friedrich Engels]

[Zakon o prinudi za Irsku i za čartiste]

Posljednje srijede je zakon o prinudi za Irsku stupio na snagu. Lord-namjesnik nije oklijevao da se koristi despotskim ovlašćenjima koja mu ovaj zakon daje; cijele grofovije Limerik i Tiperari, kao i više baronija u grofovijama Kler, Vaterford, Kork, Roskomon, Litrim, Keven, Longford i u *King's County*^[286] potpuno su podvrgnute izuzetnom zakonodavstvu.

Ostaje da se vidi kakav će efekat imati ova odiozna mjera. Mi, u tom pogledu, već imamo mišljenje irskih zemljoposjednika. Oni otvoreno, preko svojih organa, izjavljuju da će taj efekat biti jednak nuli. I da bi se do toga došlo, stavlja se čitava zemlja u opasno stanje! Da bi se do toga došlo, devet desetina predstavnika Irske dezertiralo je iz svoje zemlje!

To je činjenica. Dezertiranje je opšte. Za vrijeme diskusije o tom zakonu podijelila se porodica samog O'Connella; John i Maurice, dva sina pokojnog *oslobodioca*¹, ostali su vjerni svojoj domovini, dok je njihov brat^[287], Morgan O'Connell, ne samo glasao za zakon nego je u više navrata i govorio u prilog tog zakona. Samo osamnaest poslanika glasalo je za bezuslovno odbijanje zakona; samo dvadeset ih je bilo za amandman gospodina Wakleya, čartističkog poslanika jednog predgrada Londona, koji je tražio da taj koercitivni bil bude proračun mjerama podesnim da smanje uzroke onih zločinštava za čijim se suzbijanjem išlo. I među ovom osamnaesticom i dvadesesticom glasača bilo je još četiri do pet engleskih radikala i dva Irca, koji su predstavljali engleska mjesta, tako da je od stotinu poslanika koje Irska šalje u parlamenat bilo samo njih desetak koji su se prihvatanju ovog zakona ozbiljno usprotivili!

To je bila prva diskusija o jednom značajnom irskom pitanju poslije smrti O'Connella. Ona je imala da odluči ko će zauzeti mjesto velikog agitatora na čelu Irske. Do otvorenja parlamenta u Irskoj

¹ Daniela O'Connell

je g. John O'Connell bio prečutno priznat kao nasljednik svoga oca. Ali na početku ove diskusije ubrzo je postalo očevidno da on nije sposoban da rukovodi partijom. S druge strane, g. Daniel O'Connell je u Feargusu O'Connoru imao strašnog suparnika. Demokratski vođa, isti onaj o kojem je Daniel O'Connell bio rekao: »Mi drage volje gospodina F. O'Connora poklanjamo engleskim čartistima« — taj čovjek se jednim jedinim skokom stavio na čelo irske partije. On je predložio bezuslovno odbacivanje zakona o prinudi; on je umio da za sobom svrsta cijelu opoziciju; on je svakoj klauzuli zakona oponirao, on je, koliko god je to bilo moguće, zatezao glasanje; on je, u svojim govorima, rezimirao sve stavove opozicije protiv zakona; on je, najzad, bio taj koji je, prvi put poslije 1835. godine, obnovio prijedlog za opozivanje unije⁽²⁸⁸⁾, prijedlog koji nijedan irski član parlamenta ne bi iznio.

Irski poslanici su ovog šefa nerado primili. U dnu svoga srca obični vigovci, oni su u osnovi mrzili O'Connorovu demokratsku energiju. On im neće više dopustiti da se koriste agitacijom za opozivanje unije kao sredstvom za obaranje torijevaca u prilog vigovaca, kao ni to da zaborave sve osim same riječi opozivanje čim ih ovi posljednji dirnu u srce. Ali irski poslanici, pristalice opozivanja, ne mogu nikako biti bez šefa kao što je O'Connor; i mada se trude da podriju njegovu uskrslu popularnost u Irskoj, oni su prisiljeni da se u parlamentu podvrgnu njegovu rukovodstvu.

Kada zasjedanje parlamenta bude završeno, O'Connor će, sva je prilika, poći na obilazak Irske da bi oživio agitaciju za opozivanje unije i da bi osnovao irsku čartističku partiju. Nema sumnje da će O'Connor, ako ovaj plan izvrši, za manje od šest mjeseci biti na čelu irskog naroda. Kad u svojim rukama bude imao rukovodstvo demokracije triju kraljevstava, on će imati položaj koji nijedan agitator, pa čak ni O'Connell, nije prije njega zauzimao.

Mi svojim čitaocima prepuštamo da sude o važnosti ove predstojeće alijanse između naroda jednog i drugog ostrva. Britanska demokracija, pojačana sa dva miliona hrabrih i vatrenih Iraca, napredovaće mnogo brže, i uboga Irska će, najzad, napraviti jedan ozbiljan korak prema svom oslobođenju.

Napisano 4. januara 1848.

Prvi put objavljeno u listu

»La Réforme« od 8. januara 1848.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels]

Feargus O'Connor i irski narod

Prvi broj lista »The Northern Star« u 1848. godini donosi adresu *Feargusa O'Connora*, poznatog vođe engleskih čartista i njihovih predstavnika u parlamentu, irskom narodu; ona zaslužuje da je svaki demokrata u cijelosti pročita i usvoji, ali smo mi zbog ograničenog prostora u nemogućnosti da je ovdje iznesemo.

Ali, ne bi bilo u skladu s našom dužnošću da preko nje predemo ćutke. Posljedice tog energičnog proglašenja upućenog irskom narodu uskoro će se osjetiti jako i vidno. Feargus O'Connor, i sam Irac po rođenju, protestant i već više od deset godina vođa i oslonac velikog radničkog pokreta u Engleskoj, mora se od sada smatrati i za pravog vođu irskih »repealer«-a i pristalica reformi. Pravo na to dalo mu je prije svega njegovo istupanje u Donjem domu protiv ponovo podnesenog »prijedloga zakona o prinudi za Irsku«, a agitacija za stvar Irske, koju otada stalno vrši, pokazuje da je baš Feargus O'Connor čovjek kakav je potreban Irskoj.

Njemu je zaista ozbiljno stalo do blagostanja miliona ljudi u Irskoj, za *njega* repeal — ukidanje unije, dakle dobijanje samostalnog irskog parlamenta — nije prazna priča, nije maska koja služi za to da se iza nje sebi i svojim prijateljima obezbijede dobra mjesta i prave probitačni privatni poslovi.

U svojoj adresi on pokazuje irskom narodu kako ga Daniel O'Connell, taj politički opsjenar, već 13 godina vuče za nos i vara riječju »repeal«.

Prikazao je u pravom svjetlu ponašanje Johna O'Connella, koji je u politici postao nasljednik svoga oca i kao i on žrtvovao milione lakovjernih Iraca svojim špekulacijama i ličnoj koristi, i svi govori u »Sali izmirenja« u Dablinu⁽²⁸⁹⁾, sva licemjerna uvjeravanja i lijepe fraze O'Connella neće biti u stanju da zbrišu sramotu koju je sebi nanio još ranije, a naročito sada u Donjem domu prilikom debata o zakonu o prinudi za Irsku.

Irskom narodu će pući pred očima, i to se najzad mora dogoditi,

a onda će on jednim udarcem odbaciti daleko od sebe cijelu bandu samozvanih »ripilovaca«, koji se iza te maske potajno smiju gladeći svoje pune kese, a najdalje od svih fanatičnog papinog pristalicu i političkog opsjenara Johna O'Connella.

Da je ovim iscrpen sadržaj adrese, ne bismo je posebno ni pominjali.

Ona ima mnogo opštiji značaj. Jer, Feargus O'Connor u njoj ne istupa samo kao Irac već — i to poglavito — kao engleski demokrat, kao čartist.

On irskom narodu govori u toj mjeri jasno — to ne može promaći ni najkratkovidijem oku — o nužnosti da se tijesno vezan sa radničkom klasom Engleske, s čartistima, svim snagama bori za usvajanje šest tačaka »Narodne povelje« (parlamenti koji se biraju svake godine, opšte pravo glasa, tajno glasanje, ukidanje svakog imovinskog cenzusa, plaćanje narodnih predstavnika i određivanje izbornih okruga prema gustini naseljenosti). »Repeal« može biti koristan za Irsku tek kad se usvoje tih šest tačaka.

O'Connor, dalje, pokazuje da su engleski radnici još ranije u jednoj peticiji sa 3½ miliona potpisnika, tražili pravdu za Irsku⁽²⁹⁰⁾, da su engleski čartisti i sada opet protestovali u mnogobrojnim peticijama protiv zakona o prinudi za Irsku, i da se, najzad, pripadnici ugnjetene klase u Engleskoj i u Irskoj i dalje moraju zajedno boriti, zajedno pobjeđivati ili zajedno stenjati pod istim teretom, u istoj bijedi i zavisnosti od povlašćene vladajuće kapitalističke klase.

Nema sumnje da će od sada masa irskog naroda stupati u sve tješnje veze sa engleskim čartistima i raditi s njima po zajedničkom planu. Tako će pobjeda engleskih demokrata, a time i oslobođenje Irske, doći mnogo ranije. U tome je značaj O'Connorove adrese irskom narodu.

Naslov originala:

Feargus O'Connor und das irische Volk

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche - Brüsseler - Zeitung«,

br. 3 od 9 januara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,

Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 442 - 443.

Prevod s njemačkog

Karl Marx

Govor o slobodnoj trgovini

održan 9. januara 1848. u Demokratskom društvu u Briselu⁽²⁰¹⁾

Gospodo,

Ukidanje zakona o žitu⁽²⁰²⁾ u Engleskoj najveći je trijumf koji je slobodna trgovina izvojevala u 19. vijeku. U svim zemljama gdje fabrikanti govore o slobodnoj trgovini oni imaju prvenstveno u vidu slobodnu trgovinu žitom i sirovinama uopće. Opteretiti inostrano žito zaštitnim carinama bestidno je, to znači spekulirati s glađu naroda.

Jeftin hljeb, visoke najamnine, cheap food, high wages,¹ to je jedini cilj za koji su pristalice slobodne trgovine u Engleskoj potrošile milione, a njihovo oduševljenje već je zahvatilo i njihovu braću na Kontinentu. Uopće, kad se traži slobodna trgovina, ona se traži radi poboljšanja položaja radničke klase.

Ali čudnovato! Narod, kome po svaku cijenu hoće da nabave jeftin hljeb, vrlo je nezahvalan. Jeftin hljeb u Engleskoj isto je tako na zlu glasu kao i jeftine vlade u Francuskoj. Narod vidi u ljudima punim odanosti, u jednom Bowringu, jednom Brightu i kompanjonima, svoje najveće neprijatelje i najbestidnije licemjere.

Sav svijet zna da je borba između liberala i demokrata u Engleskoj borba između pristalica slobodne trgovine i čartista.

Da vidimo sad kako su engleske pristalice slobodne trgovine dokazale narodu plemenite osjećaje koji su ih pobudili na rad.

Oni su govorili fabričkim radnicima:

Carina na žito je porez na najamninu, taj porez vi plaćate veleposjednicima, tim srednjovjekovnim aristokratima; vaš je položaj bijedan zbog skupoće neophodnih životnih namirnica.

Radnici su sa svoje strane pitali fabrikante: Kako to da je posljednjih trideset godina otkako se naša industrija najviše razvijala naša

¹ demagoška parola pristalica slobodne trgovine

najamnina padala u mnogo bržem razmjeru nego što se penjala cijena žita?

Porez koji, kako vi tvrdite, plaćamo veleposjednicima iznosi za radnika otprilike 3 penija nedjeljno. Međutim, najamnina ručnog tkača pala je od 1815. do 1843. od 28 šilinga na 5 šilinga nedjeljno, dok je najamnina mašinskog tkača oborena u vrijeme od 1823. do 1843. od 20 šilinga nedjeljno na 8 šilinga.

Za sve to vrijeme iznos poreza koji smo plaćali zemljoposjednicima nije bio nikad veći od 3 penija. A zatim, kad je godine 1834¹. hljeb bio vrlo jeftin a poslovi vrlo dobri, šta ste nam tada rekli? Ako ste nesretni, to potječe otuda što pravite odviše djece i što je vaš brak plodniji od naše industrije!

To su vaše vlastite riječi koje ste nam onda govorili; i vi ste se bili dali na stvaranje novih zakona o sirotinji i na podizanje work-houses, tih Bastilja za proletere.

Na ovo su fabrikanti odgovorili:

Imate pravo, gospodo radnici; ne određuje najamninu samo cijena žita, već i konkurencija između ruku koje se nude.

Ali imajte dobro na umu jednu stvar: naše zemljište sastoji se iz samog stijenja i pješćanih prudova. Da ne mislite slučajno da se žito može gajiti u loncima za cvijeće? Ako bismo mi, mjesto što rasipamo naš kapital i naš rad na skroz neplodno zemljište, napustili zemljoradnju i prihvatili se isključivo industrije, tada bi cijela Evropa, napustila svoje fabrike pa bi Engleska bila jedan jedini fabrički grad sa čitavom ostalom Evropom kao poljoprivrednom provincijom.

Dok fabrikant tako govori svojim vlastitim radnicima, njega interpelira sitni trgovac i dovikuje mu:

Ali ako budemo ukinuli zakone o žitu, mi ćemo, istina, upropastiti poljoprivredu, ali to ne znači da ćemo druge zemlje prisiliti da naručuju iz naših fabrika, a svoje da zatvore.

Pa šta će iz toga izići? Ja ću izgubiti svoje mušterije koje sada imam na selu, a unutrašnja trgovina izgubiće svoje tržište.

Fabrikant okreće leđa radniku i odgovara trgovčiču: Što se toga tiče, pustite nas samo da radimo. Kad se ukine carina na žito, dobićemo iz inostranstva jeftinije žito. Tada ćemo oboriti najamninu, koja će u isti mah porasti u drugim zemljama iz kojih dobivamo žito.

Na taj način, osim koristi koje već imamo, imaćemo još jeftinije najmnine, a sa svim tim koristima mi ćemo već prisiliti Kontinent da od nas kupuje.

Ali gle, sad se u diskusiju miješaju zakupac i poljoprivredni radnik.

¹ (1848): 1844; u docnijim izdanjima: 1834.

A mi, viču oni, šta će biti s nama?

Treba li da i mi pomažemo izricanje smrtnne kazne poljoprivredi od koje živimo? Zar da trpimo da nam se tlo izmakne ispod nogu?

Umjesto svakog odgovora, Anti-corn-law-league⁽¹⁸⁸⁾ zadovoljila se time da raspiše nagradu za tri najbolja spisa o spasonosnom utjecaju ukidanja zakona o žitu na englesku poljoprivredu.

Te su nagrade dobili gospoda Hope, Morse i Greg, i njihove su rasprave rasturene po selima u hiljadama primjeraka.

Jedan od tih nagrađenika dao se na to da dokaže kako zbog uvoza stranog žita neće izgubiti ni zakupac ni poljoprivredni radnik, već jedino zemljoposjednik. Engleski zakupac, uzvikuje on, ne treba da se boji ukidanja zakona o žitu jer nijedna zemlja ne može proizvoditi tako dobro i tako jeftino žito kao Engleska.

Pa čak i kad bi pala cijena žita, to vam ne bi moglo škoditi jer taj bi pad pogodio samo rentu, koja bi se smanjila, a nikako industrijski profit i najamninu, koji bi ostali isti.

Drugi nagrađenik, g. Morse, tvrdi, naprotiv, da bi cijena žita usljed ukidanja zakona o žitu porasla. On se beskrajno muči da dokaže kako zaštitne carine ne mogu nikada osigurati žitu dobru cijenu.

Da bi potkrijepio svoje tvrđenje, on navodi činjenicu da se cijena žita u Engleskoj uvijek znatno penjala kad se uvozilo inostrano žito, a da je izvanredno padala kad je uvoz bio mali. Nagrađenik zaboravlja da nije uvoz bio uzrok visoke cijene, već da je visoka cijena bila uzrok uvoza.

I sasvim suprotno svom nagrađenom drugu, on tvrdi da svako povišavanje cijena žita ide u korist zakupca i radnika, a ne zemljoposjednika.

Treći nagrađenik, g. Greg, koji je krupni fabrikant i čija se knjiga obraća klasi krupnih zakupaca, nije mogao da operira takvim glupostima. Njegov je jezik naučniji.

On priznaje da zakoni o žitu podižu rentu samo time što podižu cijenu žitu, a da podižu cijenu žitu samo time što prisiljavaju kapital da se baca na zemljišta nižeg kvaliteta, što se sasvim prosto objašnjava.

Pošto stanovništvo sve više raste, a strano žito ne može u zemlju, sve više smo prisiljeni da obrađujemo neplodnija zemljišta, čije kultiviranje iziskuje više troškova i čiji je proizvod usljed toga skuplji.

Pošto sve proizvedeno žito ima svoje kupce, cijena će se nužno ravnati po cijeni proizvodá najlošijih zemljišta. Razlika između te cijene i troškova proizvodnje na boljim zemljištima sačinjava rentu.

Prema tome, ako usljed ukidanja zakona o žitu padne cijena žita, pa prema tome i renta, biće to zato što se lošija zemljišta više neće obrađivati. Dakle, sniženje rente neizbježno će upropastiti jedan dio zakupaca.

Ove su primjedbe bile potrebne da bi se razumio jezik g. Grega

Mali zakupci, kaže on, koji se neće moći održati u poljoprivredi naći će pribježišta u industriji. Što se tiče krupnih zakupaca, oni u tome moraju dobiti. Ili će zemljoposjednici biti prinuđeni da im svoje parcele prodaju vrlo jeftino, ili će ugovori o zakupu koje oni s njima budu pravili biti zaključivani na vrlo duge rokove. To će im dozvoliti da ulože veće kapitale u zemlju, da primijene mašine u većem opsegu i da tako uštede ljudski rad, koji će, uostalom, biti jeftiniji zahvaljujući općem padanju najamnina, neposrednoj posljedici ukidanja zakona o žitu.

Doktor Bowring dao je svima ovim argumentima religiozno osvećenje uzvikujući na jednom javnom zboru: »Isus Hristos, to je slobodna trgovina; slobodna trgovina, to je Isus Hristos!«

Razumije se da cijelo to licemjerstvo nije moglo učiniti da radnicima prije jeftini hljeb.

Kako bi radnici uostalom i mogli da shvate iznenadno čovjekoljublje fabrikanta, onih istih ljudi koji su još bili u jeku borbe protiv zakonskog prijedloga o desetočasovnom radnom danu, kojim se namjeravalo da se radni dan fabričkog radnika svede od dvanaest na deset sati.

Da bih vam dao pojam o filantropiji tih fabrikanta, podsjetiću vas, gospodo, na fabričke pravilnike koji su uvedeni u svim fabrikama.

Svaki fabrikant ima za svoju naročitu upotrebu pravi kazneni zakonik, koji propisuje kazne za sve namjerne ili nenamjerne prekršaje. Na primjer, radnik plaća toliko i toliko ako je po nesreći sjeo na stolicu, ako šapuće, ako se smije, ako zakasni nekoliko minuta, ako se slomi kakav dio mašine, ako ne daje proizvode zahtijevane kakvoće itd. itd. Kazne su uvijek veće od štete koju radnik stvarno prouzrokuje. A da bi se radniku što više olakšalo da zasluži kaznu, fabrički se sat potjera naprijed, daje se rđava sirovina od koje radnik treba da stvori dobar proizvod. Poslovođa se smjenjuje ako nije dovoljno vješt da poveća broj prekršaja.

Vidite, gospodo, da je ovo kućno kazneno zakonodavstvo baš zato stvoreno da rađa prekršaje, a ljudi se gone na prekršaje da bi se pravile pare. Tako fabrikant primjenjuje sva sredstva da bi snizio najamninu i da bi iskoristio čak i takve slučajeve koji su nezavisni od radnikove volje.

I ti fabrikanti su oni isti filantropi koji su radnike htjeli da uvjere kako su oni kadri da izdaju ogromne svote jedino zato da bi popravili sudbinu radnika.

Tako oni na jednoj strani potkresavaju radnikovu najamninu tvorničkim pravilnicima na najsitničaviji način, a na drugoj prinose najveće žrtve da bi je povisili pomoću Anti-corn-law-league.

Oni grade s velikim troškovima palače u koje je Liga smjestila

u neku ruku svoj službeni ured; oni šalju čitavu armiju misionara u sve krajeve Engleske da propovijedaju religiju slobodne trgovine; oni štampaju i besplatno dijele hiljade brošura da bi radniku objasnili njegove vlastite interese; oni izdaju ogromne svote da bi pridobili štampu za svoju stvar; oni organiziraju razgranatu administraciju za vođenje pokreta slobodne trgovine i razvijaju sve obilje svoje rječitosti po javnim zborovima. Na jednom takvom zboru neki radnik je uzviknuo:

»Kad bi zemljoposjednici prodavali naše kosti, vi fabrikanti bili biste prvi koji biste ih kupili da ih saspete u parni mlin i da od njih napravite brašno.«

Engleski su radnici vrlo dobro razumjeli značenje borbe između zemljoposjednika i industrijskih kapitalista. Oni vrlo dobro znaju da se ide za sniženjem cijene hljeba radi sniženja najamnina, a znaju i da bi padanje rente povećalo industrijski profit.

Ricardo, apostol engleskih pristalica slobodne trgovine, najistaknutiji ekonomist našeg vijeka, slaže se potpuno s radnicima u toj tački.

U svom čuvenom djelu o političkoj ekonomiji, on veli:

»Kad bismo mi, umjesto što gajimo žito, pronašli novo tržište gdje bismo ga mogli nabavljati po nižoj cijeni, najamnine bi pale, a profiti bi porasli. Pad cijene poljoprivrednih proizvoda ne bi reducirao samo najamnine radnika zaposlenih u poljoprivredi već i svih onih koji rade u industriji ili koji su zaposleni u trgovini.«⁽²⁰³⁾

A nemojte misliti, gospodo, da je za radnika, ako je ranije dobivao 5 franaka, posve nevažna stvar da li će primiti 4 franka zato što je pojeftinilo žito.

Zar njegova najamnina nije ipak pala u odnosu prema profitu? I zar nije jasno da je njegov društveni položaj prema kapitalistu postao gori? Osim toga, on gubi i stvarno.

Dok je cijena žita bila veća, a isto tako i najamnina, bila je dovoljna mala ušteta u potrošnji hljeba da bi mu pribavila druge užitke. Ali čim hljeb bude jeftiniji, a stoga i najamnina manja, on na hljebu neće moći ništa da uštedi za kupovanje drugih predmeta.

Engleski radnici dali su engleskim pristalicama slobodne trgovine da osjete da se oni ne daju obmanjivati njihovim opsjenama i lažima, a ako su im se uprkos tome pridružili protiv zemljoposjednika, bilo je to zato da bi razorili posljednje ostatke feudalizma i da bi imali posla još samo s jednim neprijateljem. Radnici se nisu prevarili u svom računu, jer su se zemljoposjednici, da bi se osvetili fabrikantima, ujedinili s radnicima da se usvoji zakonski prijedlog o desetočasovnom radnom danu, koji su radnici posljednjih 30 godina uzalud zahtijevali i koji je usvojen neposredno poslije ukidanja zakona o žitu.

Kad je dr Bowring na kongresu ekonomista¹ izvukao iz svog

¹ O tom kongresu vidi u ovom tomu, str. 235 - 238 i 242 - 250.

džepa dugi spisak da pokaže koliko je komada stoke, šunki, slanine, kokošiju itd. uvezeno u Englesku da bi ih tu, kako on kaže, potrošili radnici, on je, na žalost, zaboravio da kaže da su u isto vrijeme radnici iz Mančestera i drugih fabričkih gradova, usljed krize koja je počela, bili izbačeni na ulicu.

U političkoj ekonomiji principijelno se nikad ne smiju upoređivati brojke jedne jedine godine da bi se iz njih izveli opći zakoni. Uvijek se mora uzeti šest do sedam godina — rok za koji moderna industrija prođe kroz različite faze prosperiteta, pretjerane proizvodnje, zastoja i krize, i završi svoje neizbježno kruženje.⁽²⁹⁹⁾

Nema sumnje, kad padne cijena svih roba, a to i jeste nužna posljedica slobodne trgovine, ja ću za jedan franak moći da nabavim mnogo više stvari nego prije. A radnikov franak vrijedi koliko i svačiji. Dakle, slobodna trgovina biće vrlo korisna po radnike. Samo što tu ima i jedna mala nezgoda, naime da je radnik, prije nego što razmijeni svoj franak za druge robe, obavio najprije razmjenu svoga rada s kapitalistom. Kad bi on u ovoj razmjeni za isti rad uvijek primao franak o kome je riječ, a cijene svih roba padale, onda bi on u toj trgovini uvijek dobivao. Teškoća nije u tome da se dokaže kako ću, ako padne cijena svih roba, za isti novac dobiti više robe.

Ekonomisti uzimaju uvijek cijenu rada u trenutku kad se on razmjenjuje za druge robe, ali uvijek ostavljaju po strani moment kad rad vrši svoju razmjenu s kapitalom.

Ako bude trebalo manje troškova da se stavi u pokret mašina koja proizvodi robe, onda će stvari potrebne za održavanje te mašine koja se zove radnik takođe manje stajati. Ako su sve robe jeftinije, onda će pasti cijena i radu, koji je takođe roba, a kao što ćemo poslije vidjeti, ova roba rad razmjerno će pojeftiniti mnogo više nego ostale robe. Bude li se radnik ipak oslanjao na argumente ekonomista, naći će da se franak u njegovom džepu rastopio i da mu je ostalo još samo pet sua.

Na to će vam ekonomisti reći: Pa lijepo, mi priznajemo da će konkurencija među radnicima, koja pod režimom slobodne trgovine sigurno neće biti manja, vrlo brzo dovesti najamnine u sklad s niskom cijenom robâ. Ali, s druge strane, niska cijena robâ povećaće potrošnju; veća potrošnja tražiće veću proizvodnju, koja će povući za sobom jaču tražnju radne snage, a toj jačoj tražnji radne snage slijediće porast najamnina.

Cijelo ovo argumentiranje izlazi na slijedeće: slobodna trgovina povećava proizvodne snage. Kad industrija cvjeta, kad bogatstvo, kad proizvodne snage, kad jednom riječju proizvodni kapital povećava tražnju rada, onda se diže i cijena rada pa, sljedstveno, i najamnina. Najpovoljniji uvjet za radnika jeste porast kapitala. I to se mora priznati. Kad kapital ne napreduje, industrija ne samo da ne napreduje nego i nazaduje, a u tom će slučaju radnik biti prva žrtva. On će pro-

pasti prije kapitaliste. A u slučaju kad kapital raste, dakle u slučaju, kako rekosmo, najpovoljnijem po radnika, kakva će biti njegova sudbina? On će i onda propasti. Porast proizvodnog kapitala uključuje koncentraciju i akumulaciju kapitala. Koncentracija kapitala povlači za sobom veću podjelu rada i veću primjenu mašina. Veća podjela rada uništava posebnu vještinu rada, posebnu vještinu radnika; a stavljajući namjesto ove posebne vještine takav rad koji može da obavlja svako, ona povećava konkurenciju među radnicima.

Ova konkurencija postaje tim jača što podjela rada daje radniku mogućnost da sam obavlja posao za trojicu. Mašine izazivaju isti rezultat u još većem razmjeru. Porast proizvodnog kapitala, koji prisiljava industrijske kapitaliste da rade s većim sredstvima, upropašćuje sitne industrijalce i baca ih u proletarijat. Zatim, pošto kamatna stopa pada razmjerno gomilanju kapitala, mali rentijeri, koji više neće moći da žive od svoje rente, biće prinuđeni da se late industrije i da onda uvećaju broj proletera.

Najzad, što proizvodni kapital više raste, to je više prisiljen da proizvodi za tržište, čije potrebe ne poznaje, to više proizvodnja pretvodi potrošnji, to više ponuda nastoji da tražnju dobije silom, te stoga krize postaju intenzivnije i češće. Ali svaka kriza sa svoje strane ubrzava centralizaciju kapitala i umnožava proletarijat.

Dakle, što više raste proizvodni kapital, više raste konkurencija među radnicima, i to u mnogo većem razmjeru. Plaća za rad smanjuje se za sve radnike, a teret rada povećava se za neke među njima.

Godine 1829. bilo je u Mančesteru 1088 prelaca koji su bili zaposleni u 36 fabrika. God. 1841. bilo ih je još samo 448, a ti su radnici posluživali 53 353 vretena više nego onih 1088 iz 1829. Da je i odnos ručnog rada bio porastao u istoj mjeri kao proizvodna snaga, broj radnika bi morao porasti na 1848; tehnička su poboljšanja, dakle, izbacila s posla 1100^[294] radnika.

Mi unaprijed znamo odgovor ekonomista. Ti radnici izbačeni s posla, kažu oni, naći će drugo zaposlenje. Gospodin dr Bowring nije propustio priliku da ovaj argument ponovo iznese na kongresu ekonomista, ali opet nije zaboravio ni da se sam opovrgne.

Godine 1835.¹ je g. Bowring održao govor u Donjem domu o 50 000 londonskih tkača koji odavno umiru od gladi ne mogući da nađu to novo zaposlenje koje im pristalice slobodne trgovine stavljaju u izgled u dalekoj budućnosti.

Navešćemo najznačajnija mjesta iz tog govora g. dr Bowringa:

»Bijeda ručnih tkača«, kaže on, »neizbježan je udes ovakvog rada, koji se lako izučava i koji svakog trenutka može biti zamijenjen manje skupim sredstvima. Pošto je u ovom slučaju konkurencija među radnicima neobično velika, i najmanje

¹ (1848) pogrešno: 1833; (1885. i u kasnijim izdanjima) pogrešno: 1838.

smanjenje tražnje dovodi do krize. Ručni se tkači nalaze u neku ruku na krajnjoj granici ljudske egzistencije. Jedan korak dalje i njihova egzistencija postaje nemoguća. Najmanji potres dovoljan je da ih baci na put propasti. Napredak tehnike, koji sve više ukida ručni rad, neizbježno donosi sobom mnoga privredna stradanja za vrijeme prelazne epohe. Nacionalno blagostanje može biti iskupljeno jedino po cijenu nekoliko individualnih nevolja. U industriji se korača naprijed samo na račun onih što zaostaju; a od svih pronalazaka parni razboj najteže pritiskuje ručnog tkača. On je već izbačen iz borbe u mnogim artiklima koji su rađeni rukom, ali će tek biti tučen u mnogim stvarima koje se danas još rukom izrađuju.»

«Imam u rukama», kaže on na drugom mjestu, «prepisku generalnog guvernera Istočne Indije sa Istočnoindijskom kompanijom. Ona se odnosi na tkače iz oblasti Dake. Guverner kaže u svom pismu: Još prije nekoliko godina primala je Istočnoindijska kompanija šest do osam milijuna komada katuna koji su bili izrađeni na domaćim ručnim razbojima. Tražnja je stalno opadala i svedena je na milijun komada.

U ovom trenutku ona je gotovo prestala. Ali nije samo to. Godine 1800. nabavila je Sjeverna Amerika iz Indije blizu 800 000 komada katuna. Godine 1830. nije nabavila ni 4000 komada. Najzad, godine 1800. utovareno je za Portugal milijun komada katuna. Godine 1830. Portugal je uvezao samo 20 000 komada.

Izvještaji o nevolji indijskih tkača strahoviti su; a šta je bio uzrok te nevolje?

Pojava engleskih proizvoda na tržištu, izrada tog artikla pomoću parnog razboja. Vrlo veliki broj tkača umro je od gladi. Ostatak se latio drugih zanimanja, naročito poljoprivrede. Ko nije umio promijeniti svoje zanimanje, bio je osuđen na smrt. A u ovom trenutku oblast Daka preplavljena je engleskom predom i tkaninama. Muslin iz Dake, čuven po čitavom svijetu zbog svoje ljepote i čvrstoće svog tkiva, takođe je iščezao usljed konkurencije engleskih mašina. U cijeloj historiji industrije možda bi se s mukom pronašle patnje slične onima koje su morale da podnose čitave klase u Istočnoj Indiji.«⁽²⁰⁶⁾

Govor g. dr Bowringa utoliko je značajniji što su u njemu pomenute činjenice tačne, a fraze kojima on pokušava da ih prikrije nose skroz i skroz karakter licemjernosti svojstvene svim govorima pristalica slobodne trgovine. On predstavlja radnike kao sredstva za proizvodnju koja se moraju zamijeniti jeftinijim sredstvima. On se pretvara da u radu o kom govori vidi neki sasvim izuzetan rad, a u mašini koja je iskorijenila tkače isto tako izuzetnu mašinu. On zaboravlja da nema ručnog rada koji danas-sutra ne bi mogla zadesiti sudbina ručnog tkača.

«Stalni cilj i tendencija svakog usavršavanja u mehanici sastoje se doista u tome da se ljudski rad učini potpuno suvišnim ili da se njegova cijena smanji stavljajući na mjesto rada odraslih radnika rad žena i djece, ili prost rad na mjesto kvalifikovanog ručnog rada. U većini predionica radi se predilicama koje se engleski zovu *throstle-mills*; pređenje obavljaju samo djevojčice od šesnaest i ispod¹ šesnaest

¹ Kod Andrewa Ure-a, *Philosophy of Manufactures* . . . , London 1861, str. 23: upwards — iznad.

godina. Uvođenje mehaničke predilice umjesto ručne⁽⁴⁴⁾ imalo je za posljedicu otpuštanje većine prelaca i zadržavanje djece i mladića.*

Ove riječi najstrasnijeg pristalice slobodne trgovine, g. dr Ure-a,⁽²⁹⁸⁾ dopunjuju priznanje g. dr Bowringa. Gospodin dr Bowring govori o nekim individualnim stradanjima i u isti mah kaže kako ta individualna stradanja upropašćuju čitave klase; on govori o prolaznim stradanjima prelaznog perioda, a u isto vrijeme ne krije da su ta prolazna stradanja za većinu bila prelaz iz života u smrt, a za ostale prelaz iz boljeg u gori položaj. Kad poslije kaže da su stradanja tih radnika nerazdvojna od napretka industrije i nužna za nacionalno blagostanje, on time prosto kaže da je stradanje radničke klase nužan uslov za blagostanje buržoaske klase.

Sva utjeha koju g. Bowring daruje radnicima koji propadaju, i uopće čitava doktrina kompenzacije koju postavljaju pristalice slobodne trgovine, izlazi na ovo:

Vi, hiljade radnika koji propadate, ne očajavajte. Možete umrijeti sasvim spokojno. Vaša klasa neće izumrijeti. Ona će uvijek biti dovoljno mnogobrojna da je kapital može desetkovati bez bojazni da će je uništiti. Uostalom, kako bi se kapital inače korisno upotrijebio kad se ne bi brinuo da sačuva materijal za eksploatiranje, radnike, da bi ih mogao iznova da eksploatira?

A, opet, zašto je pitanje: kakav će utjecaj ostvarenje slobodne trgovine izvršiti na položaj radničke klase — pitanje koje će tek imati da se riješi? Svi zakoni koje su formulirali ekonomisti, od Quesnaya pa do Ricarda, izgrađeni su na pretpostavci da više ne postoje ograde koje skućavaju slobodnu trgovinu. Ti se zakoni potvrđuju u mjeri u kojoj se ostvaruje slobodna trgovina. Prvi od tih zakona kaže da konkurencija svodi cijenu svake robe na minimum troškova njene proizvodnje. Na taj način minimum najamnine je prirodna cijena rada. A šta je minimum najamnine? Tačno ono što je potrebno da se proizvedu predmeti neophodni za radnikovo održavanje, da ga učine kadrim da životari i da svoju klasu koliko-toliko produži.

Ali nemojmo na osnovu ovoga vjerovati da će radnik imati samo taj minimum najamnine, a još manje da će taj minimum najamnine imati uvijek.

Ne, po tom zakonu radnička klasa biće ponekad i sretnija. Ona će pokatkad imati više od minimuma, ali taj višak će biti samo naknada za ono što će ona u vremenu industrijskog zastoja dobivati manje od minimuma. To znači da će se u izvjesnom roku koji se stalno periodično vraća, u onom krugu što ga industrija opisuje prolazeći uzastopno kroz faze prosperiteta, pretjerane proizvodnje, zastoja i krize, ako se sračuna sve što je radnička klasa imala iznad i ispod minimuma, vidjeti da ona ukupno uzevši nije imala ni više ni manje nego minimum: to jest radnička klasa održaće se kao klasa samo poslije mnogo

stradanja i bijede i pošto ostavi mnoge leševe na bojnom polju industrije. Ali šta to mari? Klasa postoji i dalje, i što je još važnije, biće sve brojnija.

To nije sve. Napredak industrije proizvodi jeftinija sredstva za opstanak. Tako je rakija zamijenila pivo, pamuk vunu i lan, krumpir hljeb.

I stoga, pošto se uvijek nađe način da se rad hrani jeftinijim i bjednijim stvarima, minimum najamnine biva sve manji. Ako je ta najamnina početka nagonila čovjeka da radi da bi živio, ona ga na poslijetku nagoni da živi životom mašine. Njegov opstanak nema druge vrijednosti do vrijednosti proste proizvodne snage, a kapitalist s njim tako i postupa.

Ovaj zakon robe rada, minimuma najamnine, potvrđuje se ukoliko pretpostavka ekonomista, slobodna trgovina, bude postajala istina, stvarnost. Na taj način, od dvije stvari jedna: ili se mora osporiti čitava politička ekonomija zasnovana na pretpostavci slobodne trgovine, ili se mora priznati da će radnici pod tom slobodnom trgovinom biti pogođeni svom strogošću ekonomskih zakona.

Da svedemo: Šta je, dakle, slobodna trgovina u današnjem društvenom stanju? Sloboda kapitala. Kad budete srušili ono nekoliko nacionalnih ograda koje još sputavaju slobodni razvitak kapitala, vi ćete time dati punu slobodu jedino njegovoj djelatnosti. Dokle god dopuštate da postoji odnos najamnog rada prema kapitalu, postojaće uvijek klasa koja eksploatira i klasa koja je eksploatirana, pa makar se među njima robna razmjena vršila i pod najpovoljnijim uslovima. Zaista je teško shvatiti tvrdnju pristalica slobodne trgovine koji uobrazavaju da će korisnija primjena kapitala učiniti da iščezne suprotnost između industrijskih kapitalista i najamnih radnika. Baš naprotiv, jedina će posljedica biti da suprotnost između tih dviju klasa postane još očitija.

Uzmite za časak da više ne postoje zakoni o žitu, ni carine, ni trošarine, jednom riječju da su potpuno iščezle sve sporedne okolnosti koje radnik danas još može smatrati uzrokom svog bijednog položaja, pa ste razderali isto toliko zastora koji od njegovih očiju sakrivaju pravog neprijatelja.

On će vidjeti da ga oslobođeni kapital ne čini manje robom od kapitala sputanog carinama.

Gospodo, ne dajte se obmanjivati apstraktnom riječju sloboda. Čija sloboda? To nije sloboda jedne odvojene ličnosti prema drugoj. To je sloboda koju uživa kapital da gazi radnike.

Čemu hoćete da slobodnu konkurenciju sankcionirate još i tom idejom slobode, kad je ta sama sloboda proizvod stanja koje počiva na slobodnoj konkurenciji?

Pokazali smo šta je bratstvo koje slobodna trgovina sije među raznim klasama jedne te iste nacije. Bratstvo koje bi slobodna trgovina

zasnovala među različitim nacijama svijeta ne bi nikako bilo bratskije. Nazvati eksploataciju u njenom kosmopolitskom obliku imenom općeg bratstva, ideja je koja se mogla začeti samo u krilu buržoazije. Sve destruktivne pojave koje konkurencija rađa u jednoj zasebno uzetoj zemlji ponavljaju se u još ogromnijem obimu na svjetskom tržištu. Nije potrebno da se duže zadržavamo na sofizmima kojima se razbacuju pristalice slobodne trgovine o ovom predmetu i koji vrijede koliko i argumenti naša tri nagrađena gospodina, Hope-a, Morse-a i Grega.

Kažu nam, na primjer, da bi slobodna trgovina oživotvorila takvu međunarodnu podjelu rada koja bi svaku zemlju uputila na proizvodnju koja je u skladu s njenim prirodnim prednostima.

Vi, gospodo, držite možda da je proizvodnja kave i šećera od prirode određena Zapadnoj Indiji.

Prije dva vijeka priroda, koja se baš nikako ne miješa u trgovinu, nije tamo sadila ni kavino drvo ni šećernu trsku.

I neće potrajati možda ni pola vijeka a vi tamo nećete naći ni kave ni šećera, jer je Istočna Indija jeftinijom proizvodnjom već pobjedonosno potukla ovo tobože prirodno opredjeljenje Zapadne Indije. I ta Zapadna Indija sa svojim prirodnim bogatstvima već je za Engleze postala teret isto tako težak kao i tkači iz Dake, koje je priroda takode odiskona opredijelila da tkaju rukom.

Ima još jedna okolnost koja se ne smije nikad gubiti iz vida, naime da kao što je sve postalo monopol, postoje i danas neke industrijske grane koje vladaju svima drugim i koje osiguravaju gospodstvo na svjetskom tržištu narodima kod kojih su one najrazvijenije. Tako sam pamuk ima u međunarodnoj trgovini mnogo veće trgovačko značenje nego sve druge sirovine zajedno koje se upotrebljavaju za izradu odijela. I doista je smiješno kad pristalice slobodne trgovine ukazuju na nekoliko specijaliteta u svakoj industrijskoj grani da bi ih metnuli na vagu pored proizvoda za najširu upotrebu, koji se najjeftinije proizvode u zemljama gdje je industrija najrazvijenija.

Ne treba da se čudimo što pristalice slobodne trgovine ne mogu da shvate kako se neka zemlja može da obogati na račun druge, jer ta ista gospoda neće da shvate ni to kako se, u okviru neke zemlje, može jedna klasa da obogati na račun druge.

Ali nemojte misliti, gospodo, da kritikujući slobodnu trgovinu imam namjeru da branim sistem zaštitnih carina.

Čovjek se može boriti protiv ustavnog sistema a da zato ne mora biti prijatelj apsolutizma.

Uostalom, sistem zaštitnih carina samo je sredstvo da se u nekoj zemlji podigne krupna industrija, to jest da se ta zemlja učini zavisnom od svjetskog tržišta; a od trenutka kad postanemo zavisni od svjetskog tržišta već zavisimo više ili manje od slobodne trgovine. Osim toga, sistem zaštitnih carina doprinosi da se razvije slobodna konkurencija u unutrašnjosti zemlje. To i jeste razlog što u zemljama

gdje buržoazija počinje da se afirmira kao klasa, kao na primjer u Njemačkoj, vidimo kako ona čini velike napore da dobije zaštitne carine. One su za nju oružje protiv feudalizma i apsolutne monarhije, one su za nju sredstvo za koncentriranje sopstvenih snaga, za ostvarenje slobodne trgovine u unutrašnjosti same zemlje.

Ali, uopšte uzevši, sistem zaštitnih carina danas je konzervativan, dok slobodna trgovina djeluje revolucionarno. Ona razara nekadašnje nacionalnosti i do krajnosti zaoštava suprotnost između proletarijata i buržoazije. Jednom riječju, sistem slobodne trgovine ubrzava socijalnu revoluciju. I samo u tom revolucionarnom smislu, gospodo, ja glasam za slobodnu trgovinu.

Naslov originala:

*Discours sur la question du libre échange, prononcé
à l'Association Démocratique de Bruxelles*

Izdato kao brošura početkom februara 1848. u Briselu.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Historisch-kritische
Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 435 - 447.

Prevod s francuskog

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

Manifest
Komunističke partije^[297]

Jedan bauk kruži Evropom — bauk komunizma. U svetu hajku na tog bauka sjedinile su se sve sile stare Evrope — rimski papa i ruski car, Metternich i Guizot, francuski radikali i njemački policajci.

Koju opozicionu partiju njeni protivnici na vlasti nisu izvikali kao komunističku, koja opoziciona partija nije i naprednijim opozicionarima i svojim reakcionarnim protivnicima uzvratila prijekor koji ih je imao žigosati kao komuniste?

Iz ove činjenice izlaze dvije stvari.

Sve evropske sile već priznaju komunizam kao silu.

Uveliko je vrijeme da komunisti pred cijelim svijetom otvoreno izlože svoja shvatanja, svoje ciljeve, svoje težnje, te da priči o bauku komunizma protivstave manifest same partije.

U tu svrhu sastali su se u Londonu komunisti najrazličitijih nacionalnosti i sastavili sljedeći manifest, koji se objavljuje na engleskom, francuskom, njemačkom, italijanskom, flamanskom i danskom jeziku.

I

Buržuji i proleterii*

Istorija svakog dosadašnjeg društva** jeste istorija klasnih borbi.

Slobodan čovjek i rob, patricij i plebejac, baron i kmet, esnafski majstor i kalfa, ukratko — ugnjetač i ugnjeteni stajali su jedan prema drugom u stalnoj suprotnosti, vodili neprekidnu, čas skrivenu čas otvorenu borbu, borbu koja se uvijek završavala revolucionarnim preuređenjem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile.

U ranijim istorijskim epohama nalazimo skoro svugdje potpunu podjelu društva na različite staleže, mnogostruko stupnjevanje društvenih položaja. U starom Rimu imamo patricije, vitezove, plebejce, robove; u srednjem vijeku feudalne gospodare, vazale, esnafske maj-

* Pod buržoazijom se razumije klasa modernih kapitalista koji su vlasnici sredstava za proizvodnju i koji koriste najamni rad. Pod proletarijatom klasa modernih najamnih radnika koji su, pošto ne posjeduju sredstva za proizvodnju, prisiljeni da prodaju svoju radnu snagu da bi mogli živjeti. [*Engelsova napomena uz englesko izdanje od 1888.*]

** To jest, tačno govoreći, *pismo* prenesena istorija. Godine 1847. bila je preistorija društva, organizacija društva koja je prethodila svakoj pisanoj istoriji, još gotovo nepoznata. Otada je Haxthausen otkrio zajedničku zemljišnu svojinu u Rusiji, Maurer je dokazao da je ona bila društvena osnovica s koje su sva germanska plemena počela svoj istorijski razvitak, a postepeno se otkrilo da su seoske opštine sa zajedničkim zemljišnim posjedom bile prvobitni oblik društva od Indije do Irske. Naposljetku je sve ovo krunisao Morgan svojim otkrićem prave prirode rada i njegovog položaja u plemenu, otkrivši time unutrašnju organizaciju tog prvobitnog komunističkog društva u njenoj tipičnoj formi. S raspadanjem tih prvobitnih zajednica otpočinje cijepanje društva na posebne i na kraju na antagonističke klase. [*Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888. i u njemačkom izdanju od 1890.*]

Ja sam pokušao da taj proces raspadanja pratim u *Porijeklu porodice, privatne svojine i države*, drugo izdanje, Stuttgart 1886. [*Završna rečenica gornje napomene, koja se nalazi samo u engleskom izdanju od 1888.*]

store, kalfe, kmetove, a uz to još gotovo u svakoj od tih klasa opet posebne stupnjeve.

Moderno buržoasko društvo, koje je proizišlo iz propasti feudalnog društva, nije ukinulo klasne suprotnosti. Ono je stavilo samo nove klase, nove uslove ugnjetavanja, nove oblike borbe na mjesto starih.

Ali naša epoha, epoha buržoazije, odlikuje se time što je uprostila klasne suprotnosti. Cijelo se društvo sve više cijepa na dva velika neprijateljska tabora, na dvije velike klase koje stoje neposredno jedna naspram druge — buržoaziju i proletarijat.

Iz redova kmetova srednjeg vijeka izišli su slobodni stanovnici prvih gradova; iz tog gradskog stanovništva razvili su se prvi elementi buržoazije.

Otkriće Amerike i morskog puta oko Afrike stvorili su nov teren za buržoaziju koja se izdizala. Istočnoindijsko i kinesko tržište, kolonizacija Amerike, razmjena s kolonijama, umnožavanje sredstava za razmjenu i roba uopšte, dali su trgovini, brodarstvu i industriji dotle nevideni polet, a time su ubrzali razvitak revolucionarnog elementa u feudalnom društvu koje je propadalo.

Dotadašnji feudalni ili esnafski način proizvodnje nije više zadovoljavao potražnju, koja je rasla s novim tržištima. Njega je zamijenila manufaktura. Esnafske majstore potisnuo je industrijski srednji stalež; podjela rada između različitih korporacija iščezla je pred podjelom rada u pojedinačnoj radionici.

Ali su se tržišta stalno proširivala, potražnja je sve više rasla. Više ni manufaktura nije bila dovoljna. Tada su para i mašine revolucionisale industrijsku proizvodnju. Na mjesto manufakture došla je moderna krupna industrija, na mjesto industrijskog srednjeg staleža došli su industrijski milioneri, zapovjednici čitavih industrijskih armija, moderni buržuji.

Krupna industrija stvorila je svjetsko tržište, koje je bilo pripremljeno otkrićem Amerike. Svjetsko tržište neizmjereno je razvilo trgovinu, brodarstvo, kopneni saobraćaj. Ovaj je razvitak opet još više raširio industriju, a u istoj mjeri u kojoj su se širili industrija, trgovina, brodarstvo i željeznice razvijala se buržoazija, uvećavala svoje kapitalne i potiskivala u pozadinu sve klase naslijeđene od srednjeg vijeka.

Tako vidimo kako je sama moderna buržoazija proizvod dugog toka razvitka, niza prevrata u načinu proizvodnje i prometa.

Svaki taj stupanj razvitka buržoazije bio je praćen odgovarajućim političkim napretkom.¹ Ona je bila ugnjeteni stalež pod vlašću

¹ U engleskom izdanju od 1888. koje je redigovao, unio je Engels poslije riječi »napretkom« — riječi »ove klase«.

feudalnih gospodara, naoružana i samoupravna zajednica u komuni*, ovamo nezavisna gradska republika, onamo treći oporezovani stalež monarhije¹, zatim, u vrijeme manufakture, protivteža plemstvu u staleškoj ili apsolutnoj monarhiji, uopšte glavna podloga velikih monarhija, dok najzad, s postankom krupne industrije i svjetskog tržišta, nije osvojila u modernoj predstavničkoj državi isključivu političku vlast. Moderna državna vlast samo je odbor koji upravlja opštim poslovima cijele buržoaske klase.

Buržoazija je u istoriji odigrala krajnje revolucionarnu ulogu.

Gdje god je došla na vlast, buržoazija je razorila sve feudalne, patrijarhalne i idilične odnose. Ona je nemilosrdno pokidala šarolike feudalne veze koje su čovjeka vezivale za njegovog prirodnog pretpostavljenog, i nije ostavila između čovjeka i čovjeka nikakvu drugu vezu osim golog interesa, osim bezdušnog »plaćanja u gotovu«. Ona je u ledenoj vodi sebičnog računa utopila svete drhtaje pobožnog zanosa, viteškog oduševljenja, malograđanske sentimentalnosti. Ona je lično dostojanstvo pretvorila u razmjensku vrijednost i na mjesto bezbrojnih poveljama priznatih i izvojevanih sloboda stavila jednu besavjesnu slobodu trgovine. Ona je, jednom riječi, na mjesto eksploatacije prikrivene vjerskim i političkim iluzijama stavila otvorenu, besramnu, direktnu, sirovu eksploataciju.

Buržoazija je sa svih dotada uvažavanih djelatnosti, na koje se gledalo sa strahopoštovanjem, skinula svetiteljski oreol. Ona je ljekara, pravnika, sveštenika, pjesnika i naučnika pretvorila u svoje plaćene najamne radnike.

Buržoazija je s porodičnog odnosa zderala dirljivo-sentimentalni veo i svela ga na čisti novčani odnos.

Buržoazija je otkrila kako je brutalno ispoljavanje snage, zbog kojega se reakcija toliko divi srednjem vijeku, nalazilo odgovarajuću dopunu u najmlitavijem dembelisanju. Tek je ona pokazala šta je ljudska djelatnost u stanju da uradi. Ona je stvorila sasvim drukčija čuda nego što su egipastke piramide, rimski vodovodi i gotske katedrale;

* »Komune« su se zvali gradovi nastali u Francuskoj čak i prije nego što su bili kadri da od vojnih feudalnih gospodara izvojuju gradsku samoupravu i politička prava kao »treći stalež«. Uopšte uzevši, mi smo ovdje kao tipičnu zemlju za ekonomski razvitak buržoazije naveli Englesku, a za njen politički razvitak — Francusku. [*Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.*]

Ovako su stanovnici italijanskih i francuskih gradova zvali svoju gradsku opštinu, pošto su bili otkupili ili izvojevali svoja prva samoupravna prava od feudalnih gospodara. [*Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.*]

¹ U engleskom izdanju od 1888. poslije riječi: »nezavisna gradska republika« dodato je: »(kao u Italiji i Njemačkoj)«, a poslije riječi: »treći oporezovani stalež monarhije« — »(kao u Francuskoj)«.

ona je izvela sasvim drukčije pohode nego što su bile seobe naroda i krstaški ratovi.

Buržoazija ne može da postoji a da neprekidno ne revolucionise oruđa za proizvodnju, dakle odnose proizvodnje, pa prema tome, i cjelokupne društvene odnose. A svima ranijim industrijskim klasama bio je, naprotiv, prvi uslov egzistencije zadržavanje starog načina proizvodnje. Buržoaska epoha se razlikuje od svih ranijih¹ epoha po stalnom revolucionisanju proizvodnje, po neprekidnom potresanju svih društvenih slojeva, po vječnoj nesigurnosti i stalnom kretanju. Ona rastače sve čvrste, zardale odnose sa svim starinskim predstavama i shvatanjima koji ih prate; svi novi odnosi zastarijevaju prije no što očvrstnu. Sve što je čvrsto i ustaljeno pretvara se u dim; sve što je sveto skrnavi se; ljudi najzad bivaju prisiljeni da na svoj životni položaj, na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima.

Potreba za sve prostranijim tržištima na kojima će prodati svoje proizvode goni buržoaziju preko cijele Zemljine kugle. Svugdje ona mora da se ugnijezdi, svugdje da se naseli, svugdje da uspostavi veze.

Buržoazija je² eksploatacijom svjetskog tržišta dala kosmopolitski karakter proizvodnji i potrošnji svih zemalja. Na veliku žalost reakcionara, ona je izvukla nacionalno tlo ispod nogu industrije. Uništene su prastare nacionalne industrije i uništavaju se svakodnevno i dalje. Potiskuju ih nove industrije, čije uvođenje postaje životno pitanje za sve civilizovane nacije, industrije koje više ne prerađuju domaće sirovine, već sirovine koje dolaze iz najudaljenijih oblasti, i čiji se fabrikati ne troše samo u zemlji, već u isto vrijeme u svima dijelovima svijeta. Na mjesto starih potreba, zadovoljavanih domaćim proizvodima, stupaju nove, koje za svoje zadovoljenje traže proizvode najdaljih zemalja i podneblja. Na mjesto stare lokalne i nacionalne samodovoljnosti i ograđenosti stupa svestrani saobraćaj, svestrana uzajamna zavisnost nacija. A kako je u materijalnoj, tako je i u duhovnoj proizvodnji. Duhovni proizvodi pojedinih nacija postaju opšta dobra. Nacionalna jednostranost i ograničenost postaju sve nemogućnije, a iz mnogih nacionalnih i lokalnih književnosti stvara se svjetska književnost.

Brzim poboljšanjem svih oruđa za proizvodnju, beskrajno olakšanim saobraćajem, buržoazija uvlači u civilizaciju sve, pa i najvarvarskije nacije. Niske cijene njenih roba jesu teška artiljerija kojom ona ruši sve kineske zidove, kojom i najuporniju mržnju varvara protiv stranaca prisiljava na kapitulaciju. Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje, ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvedu takozvanu civilizaciju, to jest da postanu buržuji. Jednom riječi, ona stvara svoj svijet po sopstvenom liku.

¹ (izd. od 1890) drugih — ² (u izd. od 1872, 1883. i 1890) svojom

Buržoazija je selo potčinila vladavini grada. Ona je stvorila ogromne gradove, silno uvećala broj gradskog stanovništva u odnosu na seosko i tako znatan dio stanovništva otela od idiotizma seoskog života. Kao što je selo učinila zavisnim od grada, tako je varvarske i poluvarvarske zemlje učinila zavisnim od civilizovanih zemalja, seljačke narode od buržoaskih naroda, Istok od Zapada.

Buržoazija sve više savladuje rasparčanost sredstava za proizvodnju, posjeda i stanovništva. Ona je nagomilala stanovništvo, centralizovala sredstva za proizvodnju i koncentrisala svojinu u malo ruku. Nužna posljedica toga bila je politička centralizacija. Nezavisne, samo labavo povezane provincije s različitim interesima, zakonima, vladama i carinama sabijene su u jednu naciju, jednu vladu, jedan zakon, jedan nacionalni klasni interes, jednu carinsku granicu.

Buržoazija je u svojoj jedva stogodišnjoj klasnoj vladavini stvorila masovnije i kolosalnije proizvodne snage nego sve prošle generacije zajedno. Potčinjavanje prirodnih sila, mašinska proizvodnja, primjena hemije u industriji i zemljoradnji, parobrodarstvo, željeznice, električni telegrafi, privođenje poljoprivredi čitavih dijelova svijeta, pretvaranje rijeka u plovne, čitave mase ljudi kao da su nikle iz zemlje; — koje ranije stoljeće je slutilo da su takve proizvodne snage drijemale u krilu društvenog rada!

Ali¹, vidjeli smo: sredstva za proizvodnju i promet, na osnovici kojih se izgradila buržoazija, stvorena su u feudalnom društvu. Na izvjesnom stupnju razvitka tih sredstava za proizvodnju i promet, odnosi u kojima je feudalno društvo proizvodilo i razmjenjivalo, feudalna organizacija poljoprivrede i manufakture, jednom riječi — feudalni odnosi svojine nisu više odgovarali već razvijenim proizvodnim snagama. Oni su proizvodnju kočili, umjesto da je unapređuju. Oni su se pretvorili u njene okove. Oni su morali biti raskinuti, i bili su raskinuti.

Na njihovo mjesto došla je slobodna konkurencija sa njoj svojstvenom društvenom i političkom strukturom, s ekonomskom i političkom vladavinom buržoaske klase.

Pred našim očima vrši se slično kretanje. Buržoaski odnosi proizvodnje i prometa, buržoaski odnosi svojine, moderno buržoasko društvo, koje je volšebnički izazvalo tako silna sredstva za proizvodnju i promet, liči na čarobnjaka koji više ne može da vlada podzemnim silama koje je prizvao. Decenijama je istorija industrije i trgovine predstavljala samo istoriju pobune modernih proizvodnih snaga protiv modernih odnosa proizvodnje, protiv odnosa svojine koji su životni uslovi buržoazije i njene vladavine. Dovoljno je navesti trgovinske krize, koje svojim periodičnim ponavljanjem sve opasnije ugrožavaju opstanak cijelog buržoaskog društva. U trgovinskim krizama redovno se uništava veliki dio ne samo izrađenih proizvoda nego i već stvo-

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890) dakle

Naslovna strana »Manifesta Komunističke partije«
London 1848 (sa trideset strana)

renih proizvodnih snaga. U krizama izbija društvena epidemija koja bi svima ranijim epohama izgledala kao besmislica — epidemija prekomjerne proizvodnje. Društvo se odjednom nađe kao bačeno natrag u stanje trenutnog varvarstva; reklo bi se da su mu glad i opšti rat do uništenja¹ presjekli sve izvore sredstava za život; industrija, trgovina izgledaju uništene, a zašto? Zato što društvo ima suviše civilizacije, suviše sredstava za život, suviše industrije, suviše trgovine. Proizvodne snage koje mu stoje na raspolaganju ne služe više za unapređivanje buržoaske civilizacije i² buržoaskih odnosa svojine; naprotiv, one su postale odviše silne za te odnose, one su njima zakočene; a čim savladaju tu zakoočenost, dovode čitavo buržoasko društvo u nered, ugrožavaju opstanak buržoaske svojine. Buržoaski odnosi postali su preuski da bi obuhvatili bogatstvo koje su stvorili. — Čime buržoazija savladuje krize? S jedne strane, prisilnim uništavanjem mase proizvodnih snaga; s druge strane, osvajanjem novih tržišta i temeljitijom eksploatacijom starih tržišta. Dakle, čime? Time što priprema svestranije i silnije krize, a smanjuje sredstva za sprečavanje kriza.

Oružje kojim je buržoazija srušila feudalizam okreće se sada protiv same buržoazije.

Ali buržoazija nije samo iskovala oružje koje joj donosi smrt; ona je stvorila i ljude koji će tim oružjem rukovati — moderne radnike, *proletere*.

U istoj mjeri u kojoj se razvija buržoazija, to jest kapital, razvija se i proletarijat, klasa modernih radnika, koji žive samo dotle dok nalaze rada, i koji samo dotle nalaze rada dok njihov rad uvećava kapital. Ti radnici, koji moraju da se prodaju na parče, jesu roba kao svaki drugi trgovinski artikal, i zbog toga su isto tako izloženi svim slučajnostima konkurencije, svim kolebanjima tržišta.

Rad proletera izgubio je rasprostiranjem mašina i podjelom rada svaki samostalni karakter, a time i svaku draž za radnika. On postaje prost dodatak mašini od koga se traži samo pokret ruke koji je najjednostavniji, najjednoličniji i koji se najlakše nauči. Zato se troškovi koje radnik prouzrokuje ograničavaju gotovo samo na ona životna sredstva koja su mu potrebna za sopstveno izdržavanje i za produženje svoje rase. Međutim, cijena neke robe, pa, dakle, i rada,^[298] jednaka je troškovima njene proizvodnje. Zbog toga, što više raste odvratnost rada, sve više opada najamnina. I još više. Što više rastu primjena mašina i podjela rada, sve više raste i masa rada³, bilo uvećanjem broja radnih časova, bilo uvećanjem rada koji se zahtijeva za neko određeno vrijeme, ubrzanjem hoda mašina itd.

Moderna industrija pretvorila je malu radionicu patrijarhalnog

¹ U prvom izdanju od 1848: rat koji pustoši, u sljedećim izdanjima: rat do uništenja. — ² (u izd. od 1872, 1883. i 1890) ispuštene su riječi »buržoaske civilizacije i« — ³ u engleskom izdanju od 1888. umjesto »masa rada« — »teret rada«

majstora u krupnu fabriku industrijskog kapitaliste. Mase radnika, satjerane u fabrike, bivaju organizovane vojnički. Kao prosti vojnici industrije, oni se stavljaju pod nadzor čitave jedne hijerarhije industrijskih podoficira i oficira. Oni nisu samo robovi buržoaske klase, buržoaske države, njih svakog dana i svakog sata porobljavaju mašina, nadzornik i, prije svega, sam pojedini buržuj koji se bavi proizvodnjom. Ovaj despotizam je utoliko sitničaviji, mrskiji, utoliko više izaziva revolt ukoliko otvorenije proglašava zarađivanje kao svoj krajnji cilj¹.

Ukoliko ručni rad zahtijeva manje umještosti i ispoljavanja snage, to jest što se moderna industrija više razvija, sve više se rad muškaraca potiskuje radom žena². Za radničku klasu više nemaju društvene važnosti razlike u polu ili starosti. Postoje još samo radna oruđa koja prema starosti i polu prouzrokuju različite troškove.

Kad je eksploatacija radnika od strane fabrikanta već došla do tog stepena da se radniku isplaćuje nadnica u gotovu, na njega se obaraju drugi dijelovi buržoazije, kućevlasnik, bakalin, zajmodavac na zaloge itd.

Dosadašnji sitni srednji staleži, sitni industrijalci, trgovci i rentijeri, zanatlije i seljaci, sve te klase srozavaju se u proletarijat, dijelom time što njihov mali kapital nije dovoljan za vođenje krupne industrije te podliježe konkurenciji većih kapitalista, dijelom time što njihova umješnost gubi vrijednost usljed novih načina proizvodnje. Tako se proletarijat regrutuje iz svih klasa stanovništva.

Proletarijat prolazi kroz više stupnjeva razvitka. Njegova borba protiv buržoazije počinje s njegovim postankom.

U početku se bore pojedini radnici, zatim radnici jedne fabrike, onda radnici neke grane rada u jednom mjestu protiv pojedinog buržuja koji ih neposredno eksploatiše. Oni svoje napade ne upravljaju samo protiv buržoaskih odnosa proizvodnje, oni ih upravljaju i protiv samih oruđa za proizvodnju; oni uništavaju stranu konkurentsku robu, razbijaju mašine, pale fabrike, pokušavaju da povrate izgubljeni položaj srednjovjekovnog radnika.

Na tome stupnju radnici sačinjavaju masu rasturenu po cijeloj zemlji i rascjepkanu konkurencijom. Masovnije zbijanje radnika još nije posljedica njihovog sopstvenog udruživanja, već posljedica udruživanja buržoazije, koja radi postizanja sopstvenih političkih ciljeva mora da stavi u pokret cio proletarijat i privremeno to još može da uradi. Na tome stupnju, dakle, proletarijat ne vodi borbu protiv svojih neprijatelja, protiv ostataka apsolutne monarhije, protiv zemljoposjednika, protiv neindustrijske buržoazije, sitne buržoazije. Tako je cijelo istorijsko kretanje koncentrisano u rukama buržoazije; svaka pobjeda koja se tako izvojuje jeste pobjeda buržoazije.

Ali, s razvitkom industrije ne dolazi samo do umnožavanja proletarijata; on se zbija u veće mase, njegova snaga raste i on je više

¹ (u izd. od 1890) kao svoj cilj — ² U prvom izdanju od 1848: žena i djece.

osjeća. Interesi, životni uslovi proletarijata sve više se izjednačuju, jer mašina sve više briše razlike u radu, a nadnicu gotovo svuda obara na jednak niski nivo. Sve veća konkurencija u redovima same buržoazije i trgovinske krize koje otuda proističu čine da najamnina radnika postaje sve kolebljivija; sve brže neprekidno poboljšavanje mašina čini čitav njihov životni položaj sve nesigurnijim; sukobi između pojedinačnog radnika i pojedinačnog buržuja sve više dobijaju karakter sukoba između dviju klasa. Radnici otpočinju da stvaraju koalicije¹ protiv buržoazije; okupljaju se za održanje svoje najamnine. Oni osnivaju čak i trajna udruženja da bi se snabdijevali sredstvima za slučaj bunta. Borba se mjestimično pretvara u pobune.

S vremena na vrijeme pobjeđuju radnici, ali samo prolazno. Pravi rezultat njihove borbe nije neposredan uspjeh, nego udruživanje radnika, koje se sve više širi. Tome pomaže porast saobraćajnih sredstava, koja proizvodi krupna industrija i koja dovode u vezu radnike raznih mjesta. Potrebna je, međutim, samo veza pa da se mnoge lokalne borbe, koje su svugdje istog karaktera, centralizuju u nacionalnu, u klasnu borbu. A svaka klasna borba je politička borba. Udruživanje, za koje su građanima srednjeg vijeka s njihovim vicinalnim putevima bili potrebni vijekovi, moderni proleter i sa željeznicama postižu za malo godina.

Ovo organizovanje proletera u klasu, a time u političku partiju, biva opet svakog trenutka razbijano konkurencijom među samim radnicima. Ali se organizacija stalno ponovo rađa, sve jača, čvršća, moćnija. Ona borbom postiže priznanje pojedinačnih interesa radnika u zakonskoj formi, iskorišćujući pocijepanost u krilu same buržoazije. Tako je bilo sa Zakonom o desetočasovnom radnom danu u Engleskoj.

Sukobi među klasama starog društva uopšte mnogostruko pomažu razvitak proletarijata. Buržoazija se nalazi u neprekidnoj borbi: u početku protiv aristokratije; docnije protiv onih dijelova same buržoazije čiji interesi dolaze u protivrječnost s napretkom industrije; uvijek protiv buržoazije svih stranih zemalja. U svim tim borbama ona je prinuđena da apeluje na proletarijat, da traži njegovu pomoć i da ga tako uvlači u politički pokret. Tako ona sama pruža proletarijatu svoje sopstvene elemente obrazovanja², to jest pruža mu oružje protiv same sebe.

Zatim, kao što smo vidjeli, usljed napretka industrije čitavi dijelovi vladajuće klase bivaju bacani u proletarijat ili bar ugroženi u životnim uslovima. I ovi donose proletarijatu masu elemenata obrazovanja³.

Naposlijetku, u vrijeme kada se klasna borba približava rješenju,

¹ U engleskom izdanju od 1888. je poslije «koalicije» umetnuto: (Trade-Unions). — ² U engleskom izdanju od 1888. umjesto «svoje sopstvene elemente obrazovanja»: «svoje sopstvene političke i opšte elemente obrazovanja». — ³ U engleskom izdanju od 1888. umjesto «elemenata obrazovanja»: «elemenata prosvjete i napretka.»

proces raspadanja u okviru vladajuće klase, u okviru cijelog starog društva, uzima tako žestok, tako oštar karakter da se jedan mali dio vladajuće klase odriče od nje i priključuje revolucionarnoj klasi, klasi koja u svojim rukama nosi budućnost. I zato, kao što je nekad jedan dio plemstva prešao na stranu buržoazije, tako sada jedan dio buržoazije prelazi na stranu proletarijata, a naročito jedan dio buržuja-ideologa, koji su se uzdigli do teorijskog razumijevanja cjelokupnog istorijskog kretanja.

Od svih klasa koje danas stoje naspram buržoazije samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase rastrojavaju se i propadaju s razvitkom krupne industrije, dok je proletarijat njen sopstveni proizvod.

Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak, svi se oni bore protiv buržoazije da bi obezbijedili svoj opstanak kao srednjih staleža. Oni, dakle, nisu revolucionarni, već konzervativni. Oni su, štaviše, reakcionarni, jer točak istorije hoće da okrenu natrag. Ako su revolucionarni, onda su to s obzirom na svoj predstojeći prelazak u proletarijat, onda oni ne brane svoje sadašnje, već svoje buduće interese, onda oni napuštaju svoje sopstveno stanovište i staju na stanovište proletarijata.

Lumpenproletarijat, ta pasivna trulež najnižih slojeva starog društva, biće djelimično ubačen u pokret proleterskom revolucijom, ali će se po čitavom svom životnom položaju radije dati potkupiti za reakcionarna rovarjenja.

Životni uslovi starog društva već su uništeni u životnim uslovima proletarijata. Proleter nema svojine; njegov odnos prema ženi i djeci nema više ništa zajedničko s buržoaskim porodičnim odnosom; moderni industrijski rad, moderno robovanje kapitalu, jednako u Engleskoj kao u Francuskoj, u Americi kao u Njemačkoj, oduzelo mu je svaki nacionalni karakter. Zakoni, moral, religija za njega su samo buržoaske predrasude iza kojih se kriju buržoaski interesi.

Sve ranije klase koje su osvajale vlast za sebe težile su da svoj izvojevani životni položaj osiguraju time što su čitavo društvo podvrgavale uslovima svog načina prisvajanja. Proleter i mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo tako ako ukinu svoj sopstveni dosadašnji način prisvajanja, a time i cio dosadašnji način prisvajanja. Proleter i nemaju ništa svoje što bi osigurali, oni imaju da razore svaku dosadašnju privatnu sigurnost i privatna osiguranja.

Svi dosadašnji pokreti bili su pokreti manjina ili u interesu manjina. Proleterski pokret je samostalan pokret ogromne većine u interesu ogromne većine. Proletarijat, najniži sloj sadašnjeg društva, ne može da se podigne, ne može da se uspravi a da se ne baci u vazduh cijela nadgradnja slojeva koji sačinjavaju zvanično društvo.

Borba proletarijata protiv buržoazije u početku je nacionalna po formi, iako nije to po sadržini. Razumije se da proletarijat svake zemlje mora prvo da svrši sa svojom sopstvenom buržoazijom.

Ocrtavši najopštije faze razvitka proletarijata, mi smo pratili više ili manje prikriveni građanski rat u okviru postojećeg društva do one tačke na kojoj on izbija u otvorenu revoluciju i proletarijat nasilnim obaranjem buržoazije zasniva svoju vladavinu.

Svako dosadašnje društvo počivalo je, kako smo vidjeli, na suprotnosti između ugnjetačkih i ugnjetenih klasa. A da bi neka klasa mogla biti ugnjetavana, moraju joj biti osigurani uslovi u kojima može bar da održava svoj ropski život. Srednjovjekovni kmet podigao se u kmetstvu do člana komune, kao što se sitni građanin pod jarmom feudalnog apsolutizma podigao do buržuja. Moderni radnik, naprotiv, umjesto da se podiže s napretkom industrije, srozava se sve dublje ispod uslova svoje sopstvene klase. Radnik postaje pauper, a pauperizam se razvija još brže¹ nego stanovništvo i bogatstvo. Time jasno izlazi na vidjelo da je buržoazija nesposobna da i dalje bude vladajuća klasa društva i da životne uslove svoje klase nameće društvu kao regulatorni zakon. Ona je nesposobna da vlada jer je nesposobna da svom robu osigura egzistenciju u samom njegovom ropstvu, jer je prisiljena da ga sroza u položaj u kome mora da ga hrani, umjesto da on nju hrani. A društvo ne može više da živi pod njom, to jest njen život se više ne može usaglasiti sa životom društva.

Bitni uslov za opstanak i vladavinu buržoaske klase jeste nagomilavanje bogatstva u rukama privatnih lica, stvaranje i umnožavanje kapitala. Uslov kapitala jeste najamni rad. Najamni rad počiva isključivo na konkurenciji među radnicima. Napredak industrije, čiji je slijepi i neotporni nosilac buržoazija, postavlja na mjesto izolovanja radnika putem konkurencije njihovo revolucionarno ujedinjavanje putem asocijacije. Tako razvitak krupne industrije izvlači ispod nogu buržoazije samu osnovu na kojoj ona proizvodi i proizvode prisvaja. Ona prije svega proizvodi svog sopstvenog grobara. Njena propast i pobjeda proletarijata podjednako su neizbježne.

II

Proleter i komunisti

U kakvom odnosu stoje komunisti prema proleterima uopšte? Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa cjelokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne² principe u koje bi htjeli da ukalupe proleterski pokret.

¹ (u izd. od 1890): brže — ² U engleskom izdanju od 1888: *sektaske.

Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo time što, s jedne strane, u različnim nacionalnim borbama proletera ističu i sprovode zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese cjelokupnog proletarijata, a, s druge strane, time što na različnim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese cjelokupnog pokreta.

Komunisti su, dakle, u praksi onaj dio radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni u teorijskom pogledu imaju to preimućstvo nad ostalom masom proletarijata što razumiju uslove, tok i opšte rezultate proleterskog pokreta.

Najbliži cilj komunista je isti kao i svih ostalih proleterskih partija: formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine, osvajanje političke vlasti od strane proletarijata.

Teorijski stavovi komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koja je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljča svijeta.

Oni su samo opšti izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, istorijskog kretanja koje se vrši pred našim očima. Ukidanje dosadašnjih odnosa svojine nije nešto što posebno karakteriše komunizam.

Svi odnosi svojine bili su podložni stalnom istorijskom smjenjivanju, stalnom istorijskom mijenjanju.

Francuska revolucija, na primjer, ukinula je feudalnu svojinu u korist buržoaske.

Ono što čini odliku komunizma nije ukidanje svojine uopšte već ukidanje buržoaske svojine.

Ali moderna buržoaska privatna svojina posljednji je i najsavršeniji izraz načina proizvodnje i prisvajanja proizvoda koji počiva na klasnim suprotnostima, na eksploataisanju jednih od strane drugih¹.

U tome smislu mogu komunisti sažeti svoju teoriju u jedan izraz: ukidanje privatne svojine.

Nama komunistima se prebacivalo da hoćemo da ukinemo lično stečenu, radom dobijenu svojinu; svojinu koja predstavlja osnovu svake lične slobode, djelatnosti i samostalnosti.

Radom dobijena, stečena, lično zarađena svojina! Govorite li o sitnoburžoaskoj, sitnoseljačkoj svojini, koja je prethodila buržoaskoj? Mi je nemamo rašta ukidati, nju je ukinuo razvitak industrije i svakodnevno je ukida.

Ili govorite o modernoj buržoaskoj privatnoj svojini?

A da li najamni rad, rad proletera stvara njemu privatnu svojinu? Nikako. On stvara kapital, to jest svojinu koja eksploatiše najamni rad, koja se može uvećavati samo pod uslovom da rađa nov najamni rad da bi ga opet nanovo eksploataisala. Svojina u svome današnjem obliku kreće se u suprotnosti kapitala i najamnog rada. Pogledajmo obje strane ove suprotnosti.

¹ U engleskom izdanju od 1888. umjesto »eksploataisanju jednih od strane drugih«: »eksploataisanju većine od strane manjine«.

Biti kapitalista ne znači zauzimati samo neki čisto lični, već društveni položaj u proizvodnji. Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, u krajnjoj instanciji — samo zajedničkom akcijom svih članova društva.

Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila.

Prema tome, kad se kapital pretvori u opštu svojinu, u svojinu koja pripada svim članovima društva, time se lična svojina ne pretvara u društvenu. Mijenja se samo društveni karakter svojine. Ona gubi klasni karakter.

Pogledajmo najamni rad.

Prosječna cijena najamnog rada jeste minimum najamnine, to jest suma životnih sredstava potrebnih da se radnik održi u životu kao radnik. Prema tome, ono što najamni radnik prisvaja svojom djelatnošću dostiže samo za to da mu opet proizvede njegov goli život. Ovo lično prisvajanje proizvoda rada za ponovnu proizvodnju neposrednog života mi nikako nećemo da ukinemo, jer to prisvajanje ne ostavlja nikakav čisti prihod koji bi mogao dati vlast nad tuđim radom. Mi hoćemo da ukinemo samo bijedni karakter ovog prisvajanja, u kome radnik živi samo zato da uvećava kapital, živi samo dok to zahtijeva interes vladajuće klase.

U buržoaskom društvu živi rad je samo sredstvo za uvećavanje nagomilanog rada. U komunističkom društvu nagomilani rad je samo sredstvo za proširivanje, obogaćivanje, unapređivanje životnog procesa radnika.

U buržoaskom društvu vlada, dakle, prošlost nad današnjicom, u komunističkom današnjica nad prošlošću. U buržoaskom društvu kapital je samostalan i ličan, dok je aktivna individua nesamostalna i bezlična.

I ukidanje ovog odnosa buržoazija naziva ukidanjem ličnosti i slobode! S pravom. Radi se doista o ukidanju buržoaske ličnosti, buržoaske samostalnosti, buržoaske slobode.

Pod slobodom se u okviru današnjih buržoaskih odnosa proizvodnje razumiju slobodna trgovina, slobodna kupovina i prodaja.

A ako padne trgovanje, pada i slobodno trgovanje. Priče o slobodnom trgovanju, kao i sve ostale slobodarske deklamacije naše buržoazije, imaju nekog smisla samo u odnosu na vezano trgovanje, u odnosu na potčinjenog građanina srednjeg vijeka, ali ne i u odnosu na komunističko ukidanje trgovanja, buržoaskih odnosa proizvodnje i same buržoazije.

Vi se užasavate što hoćemo da ukinemo privatnu svojinu. Ali u vašem postojećem društvu privatna svojina ukinuta je za devet desetina njegovih članova; ona upravo i postoji zato što ne postoji za devet desetina. Vi nam, dakle, prebacujete što hoćemo da ukinemo svojinu koja ima za nužnu pretpostavku to da ogromna većina društva bude bez svojine.

Jednom riječi, vi nam prebacujete što hoćemo da ukinemo vašu svojinu. Doista, to i hoćemo.

Vi kažete: čim se rad više ne bude mogao pretvarati u kapital, novac, zemljišnu rentu, ukoliko — u društvenu moć koja se može monopolisati, to jest čim se lična svojina više ne bude mogla pretvarati u buržoasku, biće ukinuta i ličnost.

Vi, dakle, priznajete da pod ličnošću ne razumijete nikog drugog do buržuja, buržoaskog sopstvenika. A ta ličnost treba svakako da bude ukinuta.

Komunizam ne oduzima nikome moć da prisvaja sebi društvene proizvode, on samo oduzima moć da se tim prisvajanjem podjarmi sebi tuđi rad.

Prigovoreno je da će s ukidanjem privatne svojine prestati svaka djelatnost i da će nastupiti opšte ljenstvovanje.

Po tome bi buržoasko društvo već odavno moralo propasti od lijenosti; jer oni koji u njemu rade ne stižu ništa, a oni koji u njemu stižu — ne rade. Cio prigovor izlazi na tautologiju da neće biti najamnog rada kad više ne bude kapitala.

Svi prigovori koji se upućuju komunističkom načinu prisvajanja i proizvodnje materijalnih produkata odnose se i na prisvajanje i proizvodnju duhovnih tvorevina. Kao što ukidanje klasne svojine za buržuja znači prestanak same proizvodnje, tako je za njega prestanak klasnog obrazovanja identičan s prestankom obrazovanja uopšte.

Obrazovanje čije gubljenje on oplakuje za ogromnu većinu je samo priučavanje za služenje mašini.

Ali, nemojte se s nama prepirati mjereći ukidanje buržoaske svojine vašim buržoaskim predstavama o slobodi, obrazovanju, pravu itd. I same vaše ideje su proizvod buržoaskih odnosa proizvodnje i svojine, kao što je vaše pravo samo u zakon formulisana volja vaše klase, volja čija je sadržina data u materijalnim uslovima života vaše klase.

Pristrasno shvatanje, po kome vaše odnose proizvodnje i svojine pretvarate iz istorijskih odnosa, prolaznih u toku proizvodnje, u vječite zakone prirode i razuma, zajedničko vam je sa shvatanjem svih propalih vladajućih klasa. Ono što podrazumijevate pod antičkom svojinom, što podrazumijevate pod feudalnom svojinom, više ne smijete da uzimate za buržoasku svojinu.

Ukidanje porodice! Čak i krajnji radikali zgražavaju se nad ovom sramnom namjerom komunista.

Na čemu počiva današnja, buržoaska porodica? Na kapitalu, na privatnoj zaradi. U potpuno razvijenom obliku ona postoji samo za buržoaziju; ali ona nalazi svoju dopunu u prisilnoj lišenosti od porodice na strani proletera i u javnoj prostituciji.

Razumije se da buržoaska porodica otpada s otpadanjem ove njene dopune, a obje iščezavaju s iščezavanjem kapitala.

Prebacujete li nam za to što hoćemo da ukinemo eksploataciju djece od strane njihovih roditelja? Mi taj zločin priznajemo.

Ali vi kažete da mi ukidamo najprisnije odnose, jer na mjesto domaćeg vaspitanja stavljamo društveno vaspitanje.

A zar nije i vaše vaspitanje određeno društvom? Društvenim odnosima u kojima vi vaspitavate, neposrednijim ili posrednijim mijenjanjem društva, pomoću škole itd? Komunisti ne izmišljaju uticaj društva na vaspitanje; oni samo mijenjaju njegov karakter, oni otmaju vaspitanje od uticaja vladajuće klase.

Buržoaske fraze o porodici i vaspitanju, o prisnom odnosu roditelja i djece postaju utoliko odvratnije što se više za proletere, usljed krupne industrije, kidaju sve porodične veze, a djeca pretvaraju u običnu trgovačku robu i oruđa za rad.

Ali vi komunisti hoćete da uvedete zajednicu žena, više na nas u horu cijela buržoazija.

Buržuj gleda u svojoj ženi prosto oruđe za proizvodnju. Pošto čuje da oruđa za proizvodnju treba zajednički da se eksploatišu, on i ne može stvar da zamisli drukčije nego da će sudbina pripadanja zajednici pogoditi i žene.

On ne sluti da se radi baš o tome da se ukine položaj u kome su žene samo oruđa za proizvodnju.

Uostalom, ništa nije smješnije od visoko-moralnog užasavanja naših buržuja zbog tobožnje zvanične komunističke zajednice žena. Komunisti nemaju potrebe da uvedu zajednicu žena, ona je gotovo svakad postojala.

Naši buržuji, ne zadovoljavajući se time što im na raspolaganju stoje žene i kćeri njihovih proletera, da o zvaničnoj prostituciji i ne govorimo, nalaze glavno zadovoljstvo u tome da zavode supruge jedni drugima.

Buržoaski brak u stvarnosti je zajednica suprugica. Komunistima bi se u najgorem slučaju moglo prebaciti da na mjesto licemjerno prikrivene hoće da uvedu zvaničnu, otvorenu zajednicu žena. Uostalom, po sebi se razumije da s ukidanjem sadašnjih odnosa proizvodnje iščezava i zajednica žena koja iz njih proizlazi, to jest zvanična i nezvanična prostitucija.

Komunistima se, dalje, prebacuje da hoće da ukinu otadžbinu, nacionalnost.

Radnici nemaju otadžbine. Njima se ne može uzeti ono što nemaju. Ali kako proletarijat prvo mora da osvoji političku vlast, da se podigne do nacionalne klase¹, da se sam konstituiše kao nacija, i on je još nacionalan, mada nikako u buržoaskom smislu.

Nacionalna podvojenost i suprotnosti između naroda sve više iščezavaju već s razvitkom buržoazije, sa slobodom trgovine, svjet-

¹ U engleskom izdanju od 1888. umjesto »da se podigne do nacionalne klase«: »da se podigne do vodeće klase nacije«.

skim tržištem, jednoobraznošću industrijske proizvodnje i životnih odnosa koji njoj odgovaraju.

Vladavina proletarijata učiniće da se ta podvojenost i te suprotnosti još više izgube. Sjedinjena akcija, bar civilizovanih zemalja, jedan je od prvih uslova njegovog oslobođanja.

U mjeri u kojoj se ukida eksploatacija jedne individue od strane druge ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge.

S nestankom suprotnosti između klasa u samoj naciji nestaje i neprijateljski stav među nacijama.

Optužbe koje se protiv komunizma podižu s vjerskog, filozofskog i uopšte ideološkog gledišta, ne zaslužuju da se o njima opširnije govori.

Zar je potrebna duboka mudrost da bi se razumjelo da se sa životnim odnosima ljudi, s njihovim društvenim odnosima, s njihovim društvenim životom, mijenjaju i njihove predstave, pogledi i pojmovi, jednom riječi — i njihova svijest?

Zar istorija ideja dokazuje nešto drugo nego da se duhovna proizvodnja mijenja s materijalnom proizvodnjom? Vladajuće ideje nekog vremena bile su vazda samo ideje vladajuće klase.

Govori se o idejama koje revolucionišu cijelo društvo; time se samo iskazuje činjenica da su se u okviru starog društva izgradili elementi novog društva, da s raspadanjem starih životnih odnosa idukorak i raspadanje starih ideja.

Kad je stari svijet propadao, hrišćanska religija je pobijedila stare religije. Kad su u 18. stoljeću hrišćanske ideje padale pred idejama prosvijećenosti, vodilo je feudalno društvo svoju samrtnu borbu protiv tada revolucionarne buržoazije. Ideje o slobodi savjesti i religije bile su samo izraz vladavine slobodne konkurencije u oblasti savjesti¹.

»Ali«, kazaće neko, »vjerske, moralne, filozofske, političke, pravne ideje itd. zaista su se mijenjale u toku istorijskog razvitka. Religija, moral, filozofija, politika i pravo stalno su se održavali u tome mijenjanju.

Uz to, ima vječitih istina, kao što su sloboda, pravičnost itd., koje su zajedničke svim društvenim uređenjima. A komunizam ukida vječite istine, ukida religiju, ukida moral, umjesto da im da nov oblik; on, dakle, protivrječi cjelokupnom dosadašnjem istorijskom razvitku.

Na šta se svodi ova optužba? Istorija cijelog dosadašnjeg društva kretala se u klasnim suprotnostima, koje su u različitim epohama imale različite oblike.

Ali ma kakav oblik da su klasne suprotnosti uzimale, eksploatacija jednog dijela društva od strane drugog dijela predstavlja činjenicu zajedničku svim proteklim stoljećima. Zato nije čudno što se društvena svijest svih stoljeća, uprkos svoj mnogostrukosti i razno-

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890): u oblasti znanja.

likosti, kreće u izvjesnim zajedničkim oblicima, oblicima svijesti koji se potpuno gube tek s potpunim iščezavanjem klasne suprotnosti.

Komunistička revolucija jeste najradikalnije kidanje s tradicionalnim odnosima svojine, pa nije čudo što se u toku njenog razvitka najradikalnije kida s tradicionalnim idejama.

Ali ostavimo zamjerke buržoazije protiv komunizma.

Već smo gore vidjeli da je prvi korak u radničkoj revoluciji pozivanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije.

Proletarijat će svoju političku vlast iskoristiti za to da postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, to jest proletarijata organizovanog kao vladajuća klasa, centralizuje sva oruđa za proizvodnju i da što brže poveća masu proizvodnih snaga.

U početku se to može dogoditi, naravno, samo pomoću despotskog posezanja u pravo svojine i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle pomoću mjera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj sopstveni okvir i neizbježne su kao sredstvo za izvršenje prevrata u cijelom načinu proizvodnje.

Te mjere biće, naravno, različite u različitim zemljama.

Međutim, za najnaprednije zemlje mogu sljedeće mjere imati prilično opštu primjenu:

1. Eksproprijacija zemljišne svojine i upotreba zemljišne rente na državne izdatke.
2. Visoko progresivno oporezivanje.
3. Ukidanje prava nasljeđa.
4. Konfiskacija imovine svih emigranata i pobunjenika.
5. Centralizacija kredita u rukama države preko nacionalne banke s državnim kapitalom i isključivim monopolom.
6. Centralizacija cjelokupnog transportnog sistema u rukama države.
7. Umnožavanje nacionalnih fabrika, oruđa za proizvodnju, krčenje i poboljšavanje zemljišta po opštem planu.
8. Jednaka obaveza rada za sve, stvaranje industrijskih armija, naročito za zemljoradnju.
9. Ujedinjavanje rada u zemljoradnji i industriji, uticanje na postepeno odstranjivanje suprotnosti¹ između grada i sela.
10. Javno i besplatno vaspitavanje sve djece. Ukidanje fabričkog rada djece u današnjem obliku. Sjedinjavanje vaspitavanja s materijalnom proizvodnjom itd.

Kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike i cijela proizvodnja bude koncentrisana u rukama udruženih individua, javna vlast izgubiće politički karakter. Politička vlast u pravom smislu jeste organizovana vlast jedne klase za ugnjetavanje druge klase. Kad se proletarijat u borbi protiv buržoazije nužno bude ujedinio u klasu, kad bude pomoću revolucije postao vladajuća klasa i kad kao vla-

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890): razlika

dajuća klasa nasilno ukine stare odnose proizvodnje, on će s tim odnosima proizvodnje ukinuti i uslove postojanja klasne suprotnosti, klasa¹ uopšte, a tim i svoju sopstvenu klasnu vladavinu.

Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje, u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve.

III

Socijalistička i komunistička literatura

1. Reakcionarni socijalizam

a) Feudalistički socijalizam

Francuska i engleska aristokratija bile su po svom istorijskom položaju pozvane da pišu pamflete protiv modernog buržoaskog društva. U francuskoj julskoj revoluciji od 1830, u engleskom pokretu za parlamentarnu reformu, aristokratija je još jednom podlegla omrznutom skoroeviću. O nekoj ozbiljnoj političkoj borbi više nije moglo biti riječi. Preostalo joj je da se bori samo na literarnom polju. Ali su u oblasti literature stare fraze iz doba restauracije* postale nemoguće. Da bi izazvala simpatije, aristokratija je morala prividno ostaviti po strani svoje interese i formulisati svoju optužnicu protiv buržoazije samo u interesu eksploatisane radničke klase. Tako je ona sebi dala zadovoljenje time što je smjela da pjeva pogrdne pjesme na račun svog novog gospodara i da mu šapće u uho proročanstva koja su više ili manje bila puna zloslutnosti.

Na taj način je postao feudalistički socijalizam, upola žalopojka, upola paskvila, dijelom odjek prošlosti, dijelom prijetnja budućnosti, pogadajući katkad buržoaziju u srce gorkom, duhovito poražavajućom osudom, ali uvijek djelujući komično potpunom nesposobnošću za shvatanje toka moderne istorije.

Oni su mahali proleterskom prosjačkom torbom kao barjakom da bi oko sebe okupili narod. Ali kad god je narod pošao za njima, ugledao bi na njihovim stražnicama stare feudalne grbove i razbježao se uz glasan smijeh bez respekta.

Ovu predstavu priredili su jedan dio francuskih legitimista⁽³⁷⁾ i Mlada Engleska⁽³⁸⁾.

* Ne misli se na englesku restauraciju od 1660. do 1689, nego na period restauracije u Francuskoj od 1814. do 1830. [*Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.*]

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890): klase

Kad feudalcu dokazuju da je njihov način eksploatacije bio drukčiji od buržoaske eksploatacije, zaboravljaju samo to da su oni eksploitalisali pod sasvim drukčijim i sada preživjelim okolnostima i uslovima. Kada dokazuju da pod njihovom vladavinom nije postojao moderni proletarijat, zaboravljaju samo to da je baš moderna buržoazija bila nužni izdanak njihovog društvenog poretka.

Inače, oni tako malo prikrivaju reakcionarni karakter svoje kritike da se njihova glavna optužba protiv buržoazije sastoji upravo u tome kako se pod njenim režimom razvija klasa koja će baciti u vazduh cio stari društveni poredak.

Oni buržoaziji više prebacuju za to što stvara revolucionarni proletarijat nego za to što uopšte stvara neki proletarijat.

Zbog toga oni u političkoj praksi učestvuju u svim nasilnim mjerama protiv radničke klase, a u običnom životu zadovoljavaju se time da, uprkos svim naduvenim frazama, pakupe zlatne jabuke¹, i da vjernost, ljubav i čast zamijene trgovanjem vunom, repom i rakijom.*

Kao što je pop uvijek išao ruku pod ruku s feudalcem, tako isto ide i popovski socijalizam s feudalističkim.

Ništa nije lakše nego socijalistički prefarbati hrišćanski asketizam. Zar nije i hrišćanstvo grmjelo protiv privatne svojine, protiv braka, protiv države? Zar nije propovijedalo da ih treba zamijeniti dobroćinstvom i prosjačenjem, celibatom i umrtvljenjem puti, životom u ćeliji i crkvom? Hrišćanski² socijalizam samo je sveta vodica kojom pop svešta srdžbu aristokrata.

b) Sitnoburžoaski socijalizam

Feudalna aristokratija nije jedina klasa koju je buržoazija srušila i čiji su uslovi života presahli i nestali u modernom buržoaskom društvu. Srednjovjekovna sitna buržoazija i sitni seljački stalež bili su preteče moderne buržoazije. U zemljama koje su industrijski i trgovinski manje razvijene ova klasa životari i dalje pored buržoazije koja se uzdiže.

U zemljama u kojima se razvila moderna civilizacija obrazovala se nova sitna buržoazija, koja lebdi između proletarijata i buržoazije

* Ovo se odnosi poglavito na Njemačku, gdje agrarno plemstvo i junkeri najveći dio svojih imanja eksploatišu za svoj račun pomoću svojih upravitelja, a pored toga su krupni proizvođači šećera od repe i rakije od krompira. Bogatiji engleski aristokrati nisu još dotle dotjerali; ali i oni znaju kako padanje rente mogu da nadoknade davanjem svoga imena više ili manje sumnjivim osnivačima akcionarskih društava. [Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.]

¹ (u izd. od 1888) umetnuto: jabuke koje su pale sa drveta industrije — ² (1848) Sveti i današnji; (u izd. od 1872, 1883. i 1890): Hrišćanski

i koja se stalno nanovo formira kao dopunski dio buržoaskog društva, ali konkurencija stalno baca u proletarijat njene pripadnike. Štaviše, ovi čak vide da se s razvitkom krupne industrije približuje dan kada će taj sloj potpuno nestati kao samostalan dio modernog društva i kada će u trgovini, manufakturi i poljoprivredi biti zamijenjen nadzornicima i slugama.

U zemljama kao što je Francuska, gdje seljačka klasa čini znatno više od polovine stanovništva, bilo je prirodno što su pisci koji su istupali za proletarijat, a protiv buržoazije, na svoju kritiku buržoaskog režima primjenjivali sitnoburžoasko i sitnoseljačko mjerilo i stali na stranu radnika sa stanovišta sitne buržoazije. Tako se stvorio sitnoburžoaski socijalizam. Sismondi je na čelu te literature ne samo za Francusku nego i za Englesku.

Ovaj socijalizam je protivrječnosti u modernim odnosima proizvodnje analizirao s krajnjim oštroumljem. Otkrio je licemjerna uljepšavanja ekonomista. Nepobitno je dokazao razorno dejstvo mašina i podjele rada, koncentraciju kapitala i zemljišnog posjeda, prekomjernu proizvodnju, krize, nužnu propast sitnih građana i seljaka, bijedu proletarijata, anarhiju u proizvodnji, vapajuću nesrazmjernu u raspodjeli bogatstva, industrijski rat do uništenja među nacijama, raspadanje starih običaja, starih porodičnih odnosa, starih nacionalnosti.

Ali, po svojoj pozitivnoj sadržini, ovaj socijalizam hoće ili da ponovo uspostavi stara sredstva za proizvodnju i promet, a s njima i stare odnose svojine i staro društvo, ili hoće da moderna sredstva za proizvodnju i promet nasilno vrati u okvire starih odnosa svojine, koje su oni razbili i morali da razbiju. U oba slučaja on je reakcionaran i utopijski u isti mah.

Esnafstvo u industriji i patrijarhalna privreda na selu — to je njegova posljednja riječ.

U svome daljem razvitku ovaj pravac zapao je u kukavički mamurluk¹.

c) *Njemački ili »istinski«* socijalizam

Socijalistička i komunistička literatura Francuske, koja je nastala pod pritiskom vladajuće buržoazije i koja je literarni izraz borbe protiv njene vladavine, prenesena je u Njemačku u vrijeme kad je buržoazija tek počela da se bori protiv feudalnog apsolutizma.

Njemački filozofi, polufilozofi i literati žudno se dočepaše te literature, ali pri tom zaboraviše da s ulaskom tih spisa iz Francuske nisu u isto vrijeme u Njemačku ušle i francuske prilike. U njemačkim prilikama izgubila je francuska literatura svaki neposredno praktičan značaj i dobila čisto literarni vid. Ona je morala izgledati kao dokona

¹ U engleskom izdanju od 1888. umjesto cijele ove rečenice stoji: »Najzad, čim su tvrdoglave istorijske činjenice raspršile svaku opojnost samoobmane, izmetnuo se ovaj oblik socijalizma u bijedni mamurluk«.

spekulacija o istinskom društvu¹, o ostvarenju ljudskog bića. Tako su i za njemačke filozofe 18. vijeka zahtjevi prve francuske revolucije imali samo smisao zahtjeva »praktičnog uma« uopšte, a ispoljavanje volje revolucionarne francuske buržoazije značilo je u njihovim očima ozakonjenje čiste volje, volje kakva ona mora da bude, istinski ljudske volje.

Rad njemačkih literata sastojao se isključivo u tome da dovedu u sklad nove francuske ideje sa svojom starom filozofskom savješću, ili, bolje reći, da usvoje francuske ideje sa svog filozofskog stanovišta.

Ovo usvajanje izvršeno je na isti način na koji se uopšte usvaja neki strani jezik, prevodjenjem.

Poznato je kako su kaluđeri ispisivali neukusna katolička žitija svetaca preko rukopisa klasičnih djela starih paganskih vremena. Njemački literati postupili su s profanom francuskom literaturom obrnuto. Oni su svoje filozofske gluposti potpisivali ispod francuskog originala. Tako su, na primjer, ispod francuske kritike novca napisali »otruđenje ljudskog bića«, ispod francuske kritike buržoaske države pisali su »ukidanje vladavine apstraktno opšteg« itd.

Ovo poturanje filozofskih fraza pod francuske misli oni su krstili imenima »filozofija djela«, »istinski socijalizam«, »njemačka nauka socijalizma«, »filozofsko obrazloženje socijalizma« itd.

Tako je francuska socijalističko-komunistička literatura bila formalno kastrirana. Pa kako je ona u ruci Nijemca prestala da bude izraz borbe jedne klase protiv druge, Nijemac je vjerovao da se uzdigao iznad »francuske jednostranosti«, da umjesto istinskih potreba zastupa potrebu za istinom, a umjesto interesa proletarijata interese ljudskog bića, čovjeka uopšte, čovjeka koji ne pripada nikakvoj klasi, čak uopšte ni stvarnosti, već samo maglenom nebu filozofske fantazije.

Ovaj njemački socijalizam, koji je svoja nespretna školska vježbanja uzimao veoma ozbiljno i svečano i sasvim vašarski ih rastrubljavao, ipak je postepeno gubio i izgubio svoju pedantsku bezazlenost.

Borba njemačke, naročito pruske buržoazije protiv feudalaca i apsolutne kraljevske vlasti, jednom riječi — liberalni pokret postade ozbiljniji.

»Istinskom« socijalizmu bila je tako pružena željena prilika da političkom pokretu suprotstavi socijalističke zahtjeve, da baci tradicionalne anateme na liberalizam, na predstavničku državu, na buržoasku konkurenciju, buržoasku slobodu štampe, buržoasko pravo, buržoasku slobodu i jednakost i da narodnoj masi drži propovijedi kako u tom buržoaskom pokretu nema ništa da dobije, već naprotiv sve da izgubi. Njemački socijalizam zaboravio je blagovremeno da je francuska kritika, čiji je neduhoviti odjek on bio, imala za pretpostavku moderno buržoasko društvo s odgovarajućim materijalnim

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890) ispuštene su riječi »o istinskom društvu«

životnim uslovima i političkim poretom, a sve te pretpostavke trebalo je u Njemačkoj tek izvojevati.

On je njemačkim apsolutističkim vladama, s njihovom pratnjom koju su činili popovi, učitelji, seoski plemići i birokrati, poslužio kao željeno strašilo protiv prijetjećeg uzdizanja buržoazije.

On je bio sladunjava dopuna gorkim šibama biča i pušćanim mecima kojima su iste vlade odgovarale na njemačke radničke ustanke.

Dok je »istinski«¹ socijalizam tako postao oružje u rukama vlada protiv njemačke buržoazije, on je i neposredno zastupao jedan reakcionarni interes, interes njemačkog provincijalca². Malograđanstvo, koje je naslijeđeno iz 16. stoljeća i koje se otada vazda nanovo javlja u različitim oblicima, sačinjava u Njemačkoj stvarnu društvenu osnovicu postojećeg stanja.

Njegovo održanje jeste održanje postojećeg njemačkog stanja. Ono se boji da će u uslovima industrijske i političke vladavine buržoazije sigurno propasti, s jedne strane usljed koncentracije kapitala a, s druge strane, usljed rađanja revolucionarnog proletarijata. Činilo mu se da će »istinski«³ socijalizam jednim udarcem ubiti obje muve. On se raširi kao epidemija.

Ta odežda, satkana od spekulativne paučine, sva izvezena cvjetićima krasnorječivosti, natopljena otužnim suzama sentimentalne ljubavi; ta nakindurena odežda u koju su njemački socijalisti obukli ono nekoliko svojih mršavih »vječnih istina«⁴ samo je uvećavala prođu njihove robe kod te publike.

Sa svoje strane, njemački socijalizam je sve više uviđao da je njegov poziv u tome da bude visokoparni zastupnik ove malograđanštine.

On je proglasio njemačku naciju za normalnu naciju, a njemačkog čiticu⁵ za normalnog čovjeka. Svakoj niskosti ovoga on je davao neki skriveni, viši, socijalistički smisao, u kome je svaka niskost značila svoju suprotnost. On je izvukao posljednju konsekvenciju istupivši direktno protiv »grubo destruktivnog«⁶ pravca komunizma i objavljujući svoju nepristrasnu uzvišenost iznad svake klasne borbe. Osim vrlo malo izuzetaka, sve što u Njemačkoj kruži od tobožnjih socijalističkih i komunističkih spisa spada u oblast ove prljave, demoralizatorske literature.*

* Revolucionarna oluja od 1848. oduvala je cijeli ovaj bijedni pravac i oduzela njegovim nosiocima volju da se i dalje zanimaju socijalizmom. Glavni predstavnik i klasični tip toga pravca jeste g. Karl Grün. [*Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.*]

¹ U engleskom izdanju od 1888. umjesto »njemačkog provincijalca«: »njemačkog filistra«. — ² U engleskom izdanju od 1888. umjesto »njemačkog čiticu«: »njemačkog sitnog filistra«.

2. Konzervativni ili buržoaski socijalizam

Jedan dio buržoazije želi da otkloni *socijalna zla* kako bi osigurao opstanak buržoaskog društva.

U taj dio buržoazije spadaju ekonomisti, filantropi, humanitaristi, popravljajući položaja radničke klase, organizatori dobročinstava, zaštitnici životinja, osnivači trezvenjačkih društava, budžaklijski reformatori svih mogućih vrsta. Ovaj buržoaski socijalizam izgrađen je u čitave sisteme.

Za primjer navodimo Proudhonov spis *Philosophie de la misère*.

Socijalistički buržuji žele životne uslove modernog društva bez borbi i opasnosti koje iz njih nužno proizlaze. Oni žele buržoaziju bez proletarijata. Buržoazija, naravno, zamišlja svijet u kome ona vlada kao najbolji svijet. Buržoaski socijalizam izgrađuje ovu utješnu predstavu u polusistem ili u cio sistem. Kad on poziva proletarijat da ostvari njegove sisteme da bi¹ ušao u novi Jerusalem, on u stvari traži od njega samo to da ostane u današnjem društvu, ali da se oslobodi mržnjom zadahnutih predstava o njemu.

Drugi, manje sistematski a više praktičan oblik socijalizma trudio se da radničkoj klasi ogadi svaki revolucionarni pokret, dokazujući da njoj ne može koristiti ova ili ona politička promjena, već samo promjena materijalnih uslova života, ekonomskih odnosa. Ali pod promjenom materijalnih uslova života ovaj socijalizam nikako ne podrazumijeva ukidanje buržoaskih odnosa proizvodnje, koje je moguće samo revolucionarnim putem, već administrativne poboljšice koje se vrše na tlu ovih odnosa proizvodnje, koje, dakle, u odnosu kapitala i najamnog rada ne mijenjaju ništa, već u najboljem slučaju smanjuju buržoaziji troškove njene vladavine i uprošćavaju njeno gazdovanje državom.

Svoj odgovarajući izraz dostiže buržoaski socijalizam tek tamo gdje postaje golom govorničkom figurom.

Slobodna trgovina! u interesu radničke klase; zaštitne carine! u interesu radničke klase; ćeljski kazamati! u interesu radničke klase: to je posljednja, jedina ozbiljno mišljena riječ buržoaskog socijalizma.

Socijalizam buržoazije sastoji se upravo u tvrđenju da su buržuji — buržuji u interesu radničke klase.

3. Kritičko-utopijski socijalizam i komunizam

Ovdje ne govorimo o literaturi koja je u svima velikim modernim revolucijama formulisala zahtjeve proletarijata (spisi Babeufa itd).

Prvi pokušaji proletarijata u vrijeme opšte uznemirenosti, u periodu rušenja feudalnog društva, da neposredno ostvari svoj

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890): i

sopstveni klasni interes, nužno su se razbili o nerazvijenost samog proletarijata, kao i o nepostojanje materijalnih uslova za njegovo oslobođenje, koji su upravo proizvod tek buržoaske epohe. Revolucionarna literatura koja je pratila ove prve pokrete proletarijata po svojoj sadržini je nužno reakcionarna. Ona propovijeda opšti asketizam i grubo jednačarstvo.

Prvi socijalistički i komunistički sistemi, sistemi Saint-Simona, Fourier-a, Owena itd., pojavljuju se u prvom nerazvijenom periodu borbe između proletarijata i buržoazije, koji smo gore prikazali. (Vidi: Buržoazija i proletarijat.)

Pronalazači ovih sistema vide, doduše, suprotnost između klasa, kao i dejstvo razornih elemenata u samom vladajućem društvu. Ali oni ne vide na strani proletarijata nikakvu istorijsku inicijativu, nikakav njemu svojstven politički pokret.

Pošto razvitak klasnih suprotnosti ide ukorak s razvitkom industrije, oni ne nalaze ni materijalne uslove za oslobođenje proletarijata i traže neku socijalnu nauku, socijalne zakone, da bi stvorili te uslove.

Na mjesto društvene djelatnosti mora da stupi njihova lična pronalazačka djelatnost, na mjesto istorijskih uslova oslobođenja — fantastični, na mjesto postepeno vršenog organizovanja proletarijata u klasu — naročito izmišljeno organizovanje društva. Predstojeća svjetska istorija svodi se za njih na propagandu i praktično izvođenje njihovih društvenih planova.

Oni su, doduše, svjesni da u svojim planovima zastupaju poglavito interese radničke klase kao klase koja najviše pati. Za njih proletarijat postoji samo sa ovog gledišta klase koja najviše pati.

Ali nerazvijen oblik klasne borbe i njihov sopstveni životni položaj donose sobom to da oni misle da stoje daleko iznad te klasne suprotnosti. Oni žele da poprave položaj svih članova društva, i onih najimućnijih. Zato neprekidno apeluju na cijelo društvo bez razlike, pa čak pretežno na vladajuću klasu. Dovoljno je samo razumjeti njihov sistem pa ga priznati za najbolji mogući plan najboljeg mogućeg društva.

Zato oni odbacuju svaku političku, naročito svaku revolucionarnu akciju; oni svoj cilj žele da postignu mirnim putem, te pokušavaju da sitnim eksperimentima, koji, naravno, promašuju, i dejstvom primjera prokrče put novom društvenom jevandelju.

Ovo fantastično slikanje budućeg društva odgovara vremenu¹ kad je proletarijat još krajnje nerazvijen, kad, dakle, i sam još fantastično shvata svoj sopstveni položaj, odgovara njegovim prvim težnjama k opštoj promjeni društva koju naslućuje.

Ali socijalistički i komunistički spisi sadrže i kritičke elemente. Oni napadaju na sve osnove postojećeg društva. Zato su oni pružili vanredno dragocjen materijal za prosvjećivanje radnika. Njihovi po-

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890): nastaje u vrijeme

zitivni stavovi o budućem društvu, na primjer ukidanje suprotnosti između grada i sela, ukidanje porodice, privatne zarade, najamnog rada, proglašavanje društvene harmonije, pretvaranje države u prostu upravu nad proizvodnjom — svi ovi njihovi stavovi izražavaju samo odstranjivanje klasne suprotnosti, koja se upravo tek počinje razvijati, koju oni poznaju tek u njenoj prvoj bezobličnoj neodređenosti. Zato i sami ti stavovi imaju još čisto utopijski smisao.

Značaj kritičko-utopističkog socijalizma i komunizma stoji u obrnutoj srazmjeri prema istorijskom razvitku. Što se klasna borba više razvija i uobličava, to više ovo fantastično uzdizanje nad njom, ovo fantastično poricanje njeno gubi svaku praktičnu vrijednost, svako teorijsko opravdanje. Stoga, ako su tvorci ovih sistema u mnogom pogledu i bili revolucionarni, njihovi učenici svaki put sačinjavaju reakcionarne sekte. Oni se čvrsto pridržavaju starih pogleda svojih učitelja nasuprot istorijskom razvitku proletarijata. Stoga oni dosljedno gledaju da opet zatupe klasnu borbu i da umire suprotnosti. Oni još uvijek snivaju o pokušajima ostvarenja svojih društvenih utopija, o organizovanju pojedinih falanстера*, o osnivanju »home«-kolonija, o podizanju neke male Ikarije — džepnog izdanja novog Jerusalima — a za izgradnju svih tih kula u vazduhu moraju da apeluju na filantropiju srca i na kese buržoazije. Postepeno oni padaju u kategoriju gore ocrtanih reakcionarnih ili konzervativnih socijalista, i razlikuju se od njih samo¹ bolje sistematizovanom pedanterijom, fanatičnom vjerom u čudotvorno dejstvo svoje socijalne nauke.

Zbog toga oni s ogorčenjem istupaju protiv svakog političkog pokreta radnika, koji je, po njihovom mišljenju, mogao nastati samo iz slijepe nevjerice u novo jevanđelje.

Ovenisti u Engleskoj, furijeristi u Francuskoj reaguju tamo protiv čartista, ovdje protiv reformista^[36].

* *Falanster* — naziv za socijalističke kolonije po planu Charles-a Fourier-a; *Ikarija* — ime koje je Cabet dao svojoj utopiji, a docnije svojoj komunističkoj koloniji u Americi. [*Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.*]

»*Home-colonies* (kolonije kod kuće, u zemlji, u unutrašnjosti) — naziv koji je Owen dao svojim komunističkim uzornim društvima. Falansterima su se nazivale društvene palate koje je planirao Fourier. Ikarija je bilo ime utopijske fantastične zemlje, čije je komunističke ustanove opisao Cabet. [*Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.*]

¹ (u izd. od 1872, 1883. i 1890): još

IV

Stav komunista prema raznim
opozicionim strankama

Poslije onog što je rečeno u II odjeljku, sam je po sebi razumljiv odnos komunista prema već konstituisanim radničkim strankama, dakle njihov odnos prema čartistima u Engleskoj i prema agrarnim reformistima u Sjevernoj Americi.

Komunisti se bore za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta. U Francuskoj se komunisti priključuju socijalističko-demokratskoj stranci* protiv konzervativne i radikalne buržoazije, ne odričući se, zbog toga, prava da se kritički odnose prema frazama i iluzijama koje potiču iz revolucionarne tradicije.

U Švajcarskoj oni podržavaju radikale, ne zaboravljajući da se ta stranka sastoji od protivrječnih elemenata, djelimično od demokratskih socijalista u francuskom smislu, a djelimično od radikalnih buržuja.

Među Poljacima komunisti pomažu onu stranku koja agrarnu revoluciju smatra uslovom nacionalnog oslobođenja. To je ona ista stranka koja je pvela krakovski ustanak 1846.^[24]

U Njemačkoj se komunistička partija bori, čim buržoazija istupi revolucionarno, zajedno s buržoazijom protiv apsolutne monarhije, feudalnog zemljoposjeda i malogradanstva.

Ali ona ne propušta nijedan momenat a da kod radnika ne stvori što jasniju svijest o neprijateljskoj suprotnosti između buržoazije i proletarijata, kako bi njemački radnici mogli protiv buržoazije odmah okrenuti kao svoje oružje društvene i političke uslove koje buržoazija mora da ostvari svojom vladavinom, kako bi, odmah poslije rušenja reakcionarnih klasa u Njemačkoj, otpočela borba protiv same buržoazije.

Na Njemačku obraćaju komunisti glavnu pažnju zato što Njemačka stoji uoči buržoaske revolucije i zato što ona vrši ovaj prevrat pod naprednijim uslovima evropske civilizacije uopšte i s mnogo raz-

* To je partija koju je u parlamentu tada predstavljao Ledru-Rollin, u književnosti Louis Blanc, a u dnevnoj štampi list «La Réforme». Ime «socijaldemokratija» značilo je kod onih koji su ga uveli jedan sektor demokratske ili republikanske partije obojen više ili manje socijalistički. [*Engelsova napomena u engleskom izdanju od 1888.*]

Partija koja se tada u Francuskoj nazivala socijalističko-demokratskom imala je političkog predstavnika u Ledru-Rollinu, a literarnog u Louis-u Blanc-u; ona se, dakle, od današnje njemačke socijaldemokratije razlikuje kao nebo od zemlje. [*Engelsova napomena u njemačkom izdanju od 1890.*]

vijenijim proletarijatom nego Engleska u 17. i Francuska u 18. stoljeću, te, prema tome, zato što njemačka buržoaska revolucija može da bude samo neposredna predigra proleterske revolucije.

Jednom riječi, komunisti svuda pomažu svaki revolucionarni pokret protiv postojećeg društvenog i političkog stanja.

U svim tim pokretima oni ističu pitanje svojine, bez obzira na veću ili manju razvijenost njenog oblika, kao osnovno pitanje pokreta.

Naposljetku, komunisti rade svuda na povezivanju i sporazumijevanju demokratskih stranaka svih zemalja.

Komunisti odbijaju s prezirom da kriju svoje poglede i namjere. Oni izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom. U njoj proleterci nemaju šta da izgube sem svojih okova. A dobiće čitav svijet.

Proleterci svih zemalja, ujedinite se!

Napisano u decembru 1847. i u januaru 1848.

Prvi put objavljeno u februaru 1848.

u Londonu kao brošura.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 525 - 557.

Prevod s njemačkog

Friedrich Engels

Pokreti 1847. godine

Zacijelo, 1847. je bila najburnija među posljednjim godinama koje smo preživjeli. U Pruskoj ustav i Ujedinjena zemaljska skupština, u Italiji neočekivano brzo buđenje političkog života i opšte naoružanje protiv Austrije, u Švajcarskoj građanski rat, u Engleskoj novi parlament s odlučno radikalnom bojom, u Francuskoj skandali i reformni banketi, u Americi osvajanje Meksika od strane Sjedinjenih Država — to je niz promjena i pokreta kakve nijedna od posljednjih godina ne može da pokaže.

Godina 1830. je bila posljednja prekretnica historije. Julska revolucija u Francuskoj, Reformbill^[246] u Engleskoj, osigurali su konačnu pobjedu buržoazije, i to u Engleskoj već pobjedu industrijske buržoazije, fabrikanta nad neindustrijskim rentijerima. Zatim su došle Belgija i djelimice Švajcarska; i tu je pobijedila buržoazija.^[299] Poljska se digla, Italija se trzala u Metternichovom jarmu, Njemačka se nalazila u punom previranju. Sve zemlje su se pripremale za žestoke borbe.

Ali od 1830. sve je bilo pošlo natrag. Poljska je pala, pobunjeni stanovnici Romanje su raspršeni^[300], pokret u Njemačkoj ugušen. Francuska buržoazija je potukla republikance u zemlji i izdala liberale drugih zemalja, koje je ona sama podstrekavala na ustanak. Liberalna vlada u Engleskoj nije mogla ništa da sprovede. Konačno je, 1840. godine, reakcija bila na vrhuncu svoje moći. Poljska, Italija, Njemačka politički mrtve, u Pruskoj »Berliner politisches Wochenblatt« na prijestolu^[301], u Hanoveru premudri ustav gospodina Dahlmanna oboren^[302], zaključci bečke konferencije od 1843. godine^[303] u punoj snazi. U Švajcarskoj konzervativci i jezuiti u najboljem napredovanju. U Belgiji katolici na kormilu. U Francuskoj Guizot-ova pobjeda, u Engleskoj posljednji trzaji vigovske vlade, pod pritiskom sve veće Peelove snage; uzaludni reorganizacioni pokušaji čartista poslije njihova velikog poraza od 1839. godine^[304]. Svuda pobjeda reakcionarnih partija, svuda potpuno rasulo i razbijanje svih naprednih partija.

Zastoj istorijskog kretanja — izgledalo je da je to konačni rezultat silnih borbi od 1830. godine.

Ali 1840. godina bila je i vrhunac reakcije, kao što je 1830. godina bila vrhunac revolucionarnog pokreta buržoazije. Od 1840. godine ponovo su počeli pokreti upravljani protiv postojećeg stanja. Često tučeni, oni su stalno osvajali sve više terena. Dok su se u Engleskoj čartisti opet organizovali i postali jači nego ikada ranije, morao je Peel svoju partiju stalno da izdaje, da bi joj ukidanjem zakona o žitu^[12] zadao smrtni udarac i konačno i sam odstupio. U Švajcarskoj su radikali napredovali, u Njemačkoj, i osobito u Pruskoj, zahtjevi liberala bili su iz godine u godinu sve silniji. U Belgiji su takođe na izborima 1847. godine pobijedili liberali. Samo je Francuska na izborima 1846. dala reakcionarnim ministrima nečuvenu većinu; jedino je Italija ostala mrtva, dok Pije IX nije stupio na prijesto i krajem 1846. godine napravio još nekoliko vrlo sumnjivih pokušaja reformi.

Tako je otpočela prošla godina i s njom niz pobjeda naprednih partija gotovo svih zemalja. Čak i tamo gdje su one bile tučene porazim je više pomogao nego što bi to učinila neposredna pobjeda.

Godina 1847. nije odlučila ništa, ali je ona svuda oštro i jasno suprotstavila partije jedne drugima, ona nije nijedno pitanje definitivno riješila, ali je sva pitanja postavila tako da ona sada moraju da budu riješena.

Od pokreta i promjena u godini 1847. najvažnije su bile one u Pruskoj, Italiji i Švajcarskoj.

U Pruskoj je Friedrich Wilhelm IV konačno prisiljen na konstituciju. Jalovi Don Quijote iz Sansusija, poslije dugih borbi i bolova, rodio je jedan ustav koji je zauvijek imao da obezbijedi pobjedu feudalno-patrijarhalno-apsolutističko-birokratsko-popovske reakcije. Ali on se prebacio u svom računu. Buržoazija je već bila dovoljno ojačala, pa je čak i u tom ustavu nalazila oružje protiv njega i svih reakcionarnih klasa društva. Kao svuda tako je ona i u Pruskoj počela time da mu uskraćuje novac. Kralj je bio u očajanju. Može se reći da prvih dana poslije uskraćivanja novca Pruska nije imala kralja; ona je, a da to nije ni znala, bila u punoj revoluciji. Tada je, na sreću, došlo petnaest ruskih miliona; Friedrich Wilhelm je opet postao kralj, buržuji u zemaljskoj skupštini su plašljivo poklecnuli i revolucionarni olujni oblaci su se razišli. Pruska buržoazija je za trenutak bila potučena. Ali ona je napravila krupan korak, ona je osvojila jedan forum, dala kralju dokaz svoje moći i uzбудila čitavu zemlju. Pitanje ko u Pruskoj treba da vlada, da li alijansa plemstva, birokrata, popova, s kraljem na čelu, ili buržoazija, sada je postavljeno tako da se ono za jednu ili za drugu stranu mora riješiti. U Ujedinjenoj zemaljskoj skupštini još je bilo moguće poravnanje dviju partija; sada više ne. Sad se radi o borbi između njih na život ili smrt. K tome dolazi još i to da se u ovom trenutku sastaju odbori, ovaj nesrećni pronalazak berlinskih fabrikana ustava.^[305] Oni će i onako već zamršeno pravno

pitanje savršeno zamrsiti, tako da niko više neće znati na čemu je. Oni će od toga napraviti Gordijev čvor, koji će morati da se presiječe mačem; oni će završiti posljednje pripreme za buržoasku revoluciju u Pruskoj.

Mi, dakle, ovu prusku revoluciju možemo da očekujemo s najvećim mirom. Ujedinjena zemaljska skupština moraće 1849. opet da bude sazvana, htio to kralj ili ne. Dotle mi Njegovom Veličanstvu dajemo rok, više ne. Onda će on svoje žezlo i svoju slavnu «neoslabljenu krunu»^[306] morati da ustupi hrišćanskim i jevrejskim buržujima.

Prema tome, za političke poslove pruskih buržuja, uprkos njihovom trenutnom porazu, 1847. je bila izvrsna godina. To su primijetili buržuji i malograđani i u ostalim njemačkim državama, pa su pruskim buržujima izrazili svoje najživlje simpatije. Oni znaju da je pobjeda pruskih buržuja i njihova vlastita pobjeda.

U Italiji smo doživjeli značajan prizor da se čovjek koji zauzima najreakcionarniji stav u Evropi, koji predstavlja okamenjenu ideologiju srednjeg vijeka, da se papa¹ stavio na čelo jednog liberalnog pokreta. Taj pokret je preko noći postao tako moćan da je za sobom povukao austrijskog nadvojvodu u Toskani² i izdajnika Karla Alberta od Sardinije, on podriva prijesto Ferdinanda Napuljskog, njegovi talasi preko Lombardije dopiru do tirolskih i štajerskih Alpi.

Sadašnji pokret u Italiji je isti onaj koji se u Pruskoj razvijao od 1807. do 1812. godine. Radi se, kao i tada u Pruskoj, o dvije stvari: o nezavisnosti prema spoljnom svijetu, o reformama unutra. Ne traže se zasad konstitucije, traže se samo administrativne reforme, izbjegavaju se za prvi mah svi ozbiljniji konflikti s vladom da bi se prema stranoj premoći istupilo što jedinstvenije. Ali, kakve su ove reforme? Kome one idu u prilog? Prije svega, buržoaziji. Štampi se ide naruku, birokratija se potčinjava interesima buržoazije (upoređi sardinske reforme, rimsku Consultu^[307] i reorganizaciju ministarstava), buržuji dobijaju širi uticaj na komunalnu upravu, bon plaisir³ plemstva i birokratije se ograničava, buržoazija se naoružava kao guardia civica⁴. Do sada su sve reforme bile u interesu buržoazije i morale su to da budu. Uporedite s ovim pruske reforme za vrijeme Napoléona. One su savršeno iste, samo što u mnogo čemu idu još dalje; administracija podređena interesu buržoazije, samovolja plemstva i birokrata slomljena, municipalni statuti, narodna odbrana, otkupljenje kuluka. Kao nekad u Pruskoj, sad je buržoazija u Italiji, zahvaljujući svom većem bogatstvu i, naročito, zahvaljujući sve većem značaju industrije i trgovine za egzistenciju čitavog naroda, postala klasa od koje u prvom redu zavisi oslobođenje zemlje od tuđinske vlasti.

Pokret u Italiji je, dakle, odlučan buržoaski pokret. Sve reformama oduševljene klase, od vladara i plemstva pa do piferara i lazarona,^[308] nastupaju trenutno kao buržuji, i papa je za sada prvi buržuj Italije.

¹ Pije IX — ² Leopold II — ³ samovolja — ⁴ građanska garda

Ali će se sve ove klase naći jako razočarane čim jednom bude zbačen austrijski jaram. Onda će buržuji, kada sa svojim neprijateljem budu gotovi, razlučiti ovnove od ovaca; onda će vladari i grofovi opet pozivati Austriju u pomoć, ali će to biti prekasno, i onda će radnici Milana, Firence i Napulja otkriti da *njihov* posao tek počinje.

Najzad, *Švajcarska*. Prvi put od svog postanka Švajcarska je u evropskom državnom sistemu igrala jednu određenu ulogu, prvi put se ona odvažila da nešto odlučno učini, prvi put je imala hrabrosti da više ne nastupa kao aglomerat od 22 međusobno potpuno tuđa kantona, nego kao federalna republika. Ona je jednim, s velikom odlučnošću ugušenim građanskim ratom osigurala suprematiju centralne vlasti, ona se, jednom riječju, centralizovala. Ona će faktično postojeću centralizaciju legalizovati predstojećom reformom saveznog ugovora.

Kome, pitamo se opet, idu u prilog rezultati rata, savezne reforme, reorganizacija »Sonderbund«-ovih kantona? Pobjedničkoj partiji, partiji koja je 1830 - 1834. u pojedinim kantonima pobjedivala, liberalima i radikalima, to jest buržujima i seljacima. Vlast patricija u nekadašnjim carskim gradovima srušena je već samom julskom revolucijom. Gdje se ona faktički opet uspostavila, kao u Bernu i Ženevi, uslijedile su revolucije 1846. godine. Gdje se ona još neokrnjena bila zadržala, kao u Bazelu, pretrpjela je iste godine teške udarce. Feudalnog plemstva bilo je u Švajcarskoj malo, i gdje je ono još postojalo, imalo je glavnu snagu u alijansi s pastirima Visokih Alpi. Ovi su bili posljednji, najžilaviji, najbješnji neprijatelji buržoazije. Oni su bili oslonac reakcionarnih elemenata u liberalnim kantonima. Oni su preko jezuita i pijetista čitavu Švajcarsku opasali mrežom reakcionarne konspiracije (upor. Waadt). Oni su osujetili sve planove buržoazije u skupštini. Oni su spriječili konačni poraz sitnograđanskog patricijata u negdašnjim carskim gradovima.

Ovi posljednji protivnici švajcarskih buržuja potpuno su razbijeni 1847. godine.

Švajcarski buržuji imali su do sada za svoju trgovinu i industriju gotovo u svim kantonima već prilično odriješene ruke. Ukoliko su cehovi još postojali, oni su njihovom razvitku bili malo na smetnji. Unutarnje carine kao da i nisu postojale. Gdje se buržoazija unekoliko bila razvila, politička vlast je bila u njenim rukama. Ali dok je ona u pojedinim kantonima napredovala i nalazila podršku, nedostajala joj je upravo glavna stvar: centralizacija. Kao što se feudalizam, patrijarhalnost i malograđanstvo razvijaju u odvojenim provincijama i pojedinim gradovima, tako buržoazija za svoj razvitak traži što veći teren; njoj je, umjesto 22 mala kantona, potrebna *jedna* velika Švajcarska. Kantonalni suverenitet, najpodesniji oblik *stare* Švajcarske, postao je buržujima težak okov. Njima je bila potrebna centralna vlast koja bi bila dovoljno jaka da zakonodavstvu pojedinih kantona naznači jedan određen put, da svojom predominacijom izravna razlike

ustava i zakona, ukloni ostatke feudalnog, patrijarhalnog i malograđanskog zakonodavstva i da energično zastupa interese švajcarskih buržuja prema vani.

Takvu centralnu vlast ona je osvojila.

Ali zar nisu i seljaci učestvovali u obaranju Sonderbunda? — Svakako. Što se tiče seljaka, oni će prema buržujima za sada i dalje igrati istu onu ulogu koju su toliko vremena igrali prema sitnoj buržoaziji. Oni će ostati eksploatirana ruka buržuja, oni će se za ove tući, tkati njihove katune i trake i regrutovati njihov proletarijat. A šta drugo i da rade? Posjednici su kao i buržuji, pa su im zasad gotovo i svi interesi s buržujima zajednički. Sve političke mjere koje oni, dovoljno jaki, mogu da sprovedu, koriste buržujima još više nego njima samim. Ali su oni prema buržujima slabi, pošto su ovi bogatiji jer imaju u svojim rukama industriju, polugu svekolike političke moći u našem vijeku. S buržujima oni mogu mnogo, protiv buržuja ništa.

Jednom će, svakako, doći vrijeme kad će iscijeđeni, osiromašeni dio seljaka da se pridruži dotle već razvijenijem proletarijatu i da buržoaziji navijesti rat — ali nas se to ovdje ne tiče.

Dovoljno je što u prilog buržujima ide, prije svega, protjerivanje jezuita i njihovih saveznika, tih organizovanih protivnika buržuja, zatim opšte uvođenje *građanskog*, umjesto crkvenog odgoja, te zaposjedanje većine crkvenih dobara od strane države.

Tri najistaknutija pokreta 1847. godine imaju, dakle, zajedničko to što su sva tri na prvom mjestu i poglavito u interesu buržoazije. Partija naprednjaka bila je svugdje partija buržuja.

U stvari, karakteristično je obilježje ovih pokreta to što su upravo one zemlje koje su 1830. godine bile zaostale, u prošloj godini napravile odlučne korake da dođu na nivo od 1830. godine, to jest da postignu pobjedu buržoazije.

Dovdje smo, dakle, vidjeli da je godina 1847. bila za buržoaziju briljantna.

Podimo dalje.

U *Engleskoj* imamo nov parlament, koji je, kako kaže kveker John Bright, najodlučniji buržoaski parlament koji se ikada sastao. John Bright je najodlučniji buržuj cijele Engleske, on je za to najbolji autoritet, kakav samo možemo poželjeti. Ali buržuj John Bright nije onaj buržuj koji vlada u Francuskoj ili drži patetične govore protiv Friedricha Wilhelma IV. Buržuj, u ustima Johna Brighta, to je fabrikant. U Engleskoj od 1688. godine vladaju pojedine frakcije buržoazije; ali su one, da bi sebi olakšale osvajanje vlasti, nominalnu vlast ostavile aristokratima, svojim zavisnim dužnicima. Tako, dok je borba u Engleskoj stvarno borba između pojedinih frakcija same buržoazije, između rentijera i fabrikana, fabrikanti mogu tu borbu da prikazuju kao borbu između aristokratije i buržoazije, pa čak, kad ustreba, kao borbu između aristokratije i naroda. Fabrikanti nemaju nikakva interesa da održavaju privid vlasti aristokratije, jer njima lordovi, baro-

neti i plemići nisu ni pare dužni. Ali oni su jako zainteresovani da taj privid sruše, jer s tim prividom rentijeri gube svoju uzdanicu. To će sadašnji buržoaski ili fabrikantski parlament učiniti. On će staru Englesku feudalnog izgleda pretvoriti u manje-više modernu, građanski organizovanu zemlju. On će engleski ustav približiti francuskom i belgijskom ustavu. On će dovršiti pobjedu engleske industrijske buržoazije.

Opet jedan napredak buržoazije, jer je i napredak unutar buržoazije proširenje, pojačanje buržoaske vladavine.

Izgleda da samo *Francuska* čini izuzetak. Vlast koja je 1830. godine pripala čitavoj krupnoj buržoaziji iz godine u godinu se sve više ograničava na vlast bogate frakcije ove krupne buržoazije, na vlast rentijera i berzanskih špekulanata. Oni su većinu krupne buržoazije potčinili svojim interesima. Manjina, na čijem čelu stoje brodovlasnici i jedan dio fabrikanta, biva sve neznatnija. Ova manjina se sada povezala sa srednjim i sitnim buržujima, koji nemaju pravo glasa, i svoju alijansu slavi na reformnim banketima. Ona je očajna zbog toga što sa dosadašnjim biračima nikada neće doći do vlasti. Stoga je ona poslije dugog kolebanja riješila da, prije svega, buržujima koji stoje pod njom, naime buržoaskim ideolozima, kao najbezopasnijim: advokatima, ljekarima itd., obeća udio u političkoj moći. Ona je, dabome, još daleko od toga da bi to svoje obećanje mogla održati.

Tako vidimo da se i u Francuskoj približava borba u redovima same buržoazije, koja je u Engleskoj skoro već završena. Samo što u Francuskoj, kao i uvijek, situacija ima jedan oštrije označeni, revolucionarni karakter. I ovo odlučno razdvajanje u dva tabora takođe je napredak buržoazije.

U *Belgiji* je buržoazija na izborima od 1847. godine osvojila odlučnu pobjedu; katolička vlada morala je da odstupi, pa i ovdje sada trenutno vladaju liberalni buržuj.

U *Americi* smo posmatrali osvajanje Meksika i tome se radovali.^[309] Napredak je i to što je zemlja koja je dosad bila isključivo zabavljena sama sobom, koja je bila razdirana vječitim građanskim ratovima i sprečavana u svakom razvitku, zemlja kojoj je, u najboljem slučaju, predstojalo to da postane industrijski vazal Engleske, što je takva zemlja silom uvučena u istorijsko kretanje. U interesu je njenog vlastitog razvitka da ubuduće bude stavljena pod starateljstvo Sjedinjenih Država. U interesu je razvitka čitave Amerike da Sjedinjene Države, posjedanjem Kalifornije, dobiju vlast na Tihom okeanu. Ali kome, pitamo mi opet, ovaj rat na prvom mjestu ide u prilog? Samo buržoaziji. Sjevernoamerikanci u Kaliforniji i Novom Meksiku dobijaju novi teren da na njemu stvaraju novi kapital, to jest da oživotvore nove buržuje i da se obogate oni koji već postoje; jer sav kapital koji se danas stvara dospijeva u ruke buržoazije. I kome drugom namjeravano presijecanje prevlake Tehuantepek^[310] ide u prilog ako ne brodovlasnicima? Ko će snabdijevati potrošače industrijskih proiz-

voda koji se stvaraju u osvojenim zemljama ako ne američki industrijalci?

I u Americi su, dakle, buržuji napravili veliki napredak, i kada se njihovi predstavnici sada protive ratu, to samo dokazuje da se oni boje da ovaj napredak ne bude u ovom ili onom pogledu preskupo plaćen.

Buržoazija napreduje čak i u barbarskim zemljama. U Rusiji se industrija razvija silnim koracima, pa čak i bojare sve više pretvara u buržuje. Kmetstvo se ograničava u Rusiji i u Poljskoj, a time se u interesu buržuja slabi plemstvo i stvara slobodna seljačka klasa, koja je buržoaziji svuda potrebna. Jevreji se proganjaju — sasvim u interesu zavičajnih hrišćanskih građana, kojima su ti torbari kvarili posao. — U Mađarskoj feudalna gospoda postaju sve više veletrgovci žitom, vunom i stokom, a u zemaljskoj skupštini nastupaju konsekvantno kao buržuji. — A svi oni sjajni napreci »civilizacije« u Turskoj, Egiptu, Tunisu, Persiji — u čemu se oni sastoje ako ne u pripremama za procvat buduće buržoazije? U ovim zemljama se danas ispunjava riječ prorokova: »Pripravite u pustinji put Gospodnji... Vrata! Uzvisite vrhove svoje, uzvisite se vrata vječna! Ide car slave!« Ko je taj isti car slave?^[311] To je buržuj.

Kamo god pogledamo, buržoazija silno napreduje. Ona drži glavu uspravno i pokosno izaziva svoje neprijatelje. Ona očekuje odlučne pobjede i neće se prevariti u svojoj nadi. Ona hoće čitav svijet da uredi po svome mjerilu, i to će joj poći za rukom na znatnom dijelu Zemlje.

Mi nismo prijatelji buržoazije, to je poznato. Ali se ovaj put radujemo njenom trijumfu. Mi se mirno možemo nasmijati oholom pogledu kojim ona, naročito u Njemačkoj, s visine gleda na prividno tako malu šaku demokrata i komunista. Mi nemamo ništa protiv toga, samo ako ona svuda sprovede svoje namjere.

Još nešto. Mi čak ne možemo da se uzdržimo a da se ironično ne osmijehujemo kad vidimo s kakvom strahovitom ozbiljnošću, s kakvim patetičnim oduševljenjem buržuji gotovo svuda teže za svojim ciljevima. Ta gospoda zaista misle da s njihovom pobjedom svijet dobija svoj definitivni oblik. Pa ipak, ništa nije očividnije nego to da oni svuda samo krče put nama, demokratima i komunistima; da će oni u najboljem slučaju osvojiti nekoliko godina nemirnog uživanja da bi onda opet bili oboreni. Svuda za njima stoji proletarijat, ovdje učestvujući u njihovim težnjama i dijelom u njihovim iluzijama, kao u Italiji i Švajcarskoj, ondje čutke i suzdržljivo, ali ispod ruke, pripremajući pad buržoazije, kao u Francuskoj i Njemačkoj; tamo, konačno, u Engleskoj i Americi, u otvorenoj pobuni protiv vladajuće buržoazije.

Mi možemo još nešto da učinimo. Mi buržujima sve ovo možemo otvoreno da kažemo, mi možemo da igramo otvorenih karata. Neka unaprijed znaju da rade samo u našem interesu. Oni zato ipak ne mogu da napuste svoju borbu protiv apsolutne monarhije, plemstva i popova. Oni moraju da pobijede, ili da već sada propadnu.

Jest, oni će, čak, za vrlo kratko vrijeme, u Njemačkoj morati da traže našu pomoć.

Borite se, dakle, samo hrabro dalje, vi, milostivi gospodari kapitala! Vi ste nam trenutno potrebni, čak nam je ovdje-ondje vaša vlast potrebna. Vi morate da nam uklonite ostatke srednjeg vijeka i apsolutnu monarhiju, vi morate da uništite patrijarhalizam, vi morate da centralizirate, vi morate sve manje-više siromašne klase da pretvarate u prave proletere, u regrute za nas, vi nam svojim fabrikama i trgovačkim vezama morate da date osnovu materijalnih sredstava koja su potrebna proletarijatu za njegovo oslobođenje. Za nagradu, vi ćete jedno kratko vrijeme vladati. Vi ćete diktirati zakone, vi ćete se sunčati u sjaju veličanstva koje ste vi stvorili, vi ćete banketirati u kraljevskoj dvorani i prositi lijepu kraljevnu, ali ne zaboravite —

»Krvnik stoji pred vratima!«^[312]

F. E.

Naslov originala:

Die Bewegungen von 1847

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 7 od 23. januara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 389—398.

Prevod s njemačkog

Friedrich Engels

Početak kraja u Austriji

»Mene i Metternicha će ona još izdržati«, rekao je pokojni car Franz. Ako Metternich neće svog cara da utjera u laž, on mora što prije da umre.

Šarena, nasljedstvima i krađom sklepana austrijska monarhija, ova organizovana zbrka od deset jezika i nacija, ovaj besplanski kompozitum najprotivrječnih običaja i zakona, konačno počinje da se raspada.

Pošteni njemački građanin je dirigentu ove dotrajale državne mašine, kukavnom nitkovu i mučkom ubici Metternichu godinama ukazivao najveće divljenje. Talleyrand, Louis-Philippe i Metternich, tri sasvim osrednje glave, i zato najpristalije za naše osrednje doba, važe njemačkom građaninu kao tri božanstva, koja upravljaju svjetskom istorijom kao predstavom nekog marionetskog pozorišta. Vjeran svom vlastitom svakodnevnom iskustvu, poštteni građanin smatra da je istorija nekakva kafanska zavjera ili nekakvo bapsko torokanje na malo višoj nozi.

Sigurno, ni nad jednom zemljom nisu tako bez traga prošli burni talasi revolucije i trokratna napoleonska invazija kao nad Austrijom. Sigurno, ni u jednoj zemlji se feudalizam, patrijarhalizam i ponizno malograđanstvo nisu pod zaštitom očinskog ljeskovca održali tako neokaljani i tako harmonični kao u Austriji. Ali, da li je Metternich za to kriv?

Na čemu počiva snaga, žilavost i stabilnost kuće Habsburg?

Dok su se, u drugoj polovini srednjeg vijeka, Italija, Francuska, Engleska, Belgija, sjeverna i zapadna Njemačka, jedna za drugom ispetljivale iz feudalnog barbarstva, kad se razvijala industrija, širila trgovina, kad su se dizali gradovi, kad su građani dobijali politički značaj, jedan dio Njemačke je zaostao iza zapadnoevropskog razvitka. Građanska civilizacija je išla morskim obalama i tokovima rijeka. Zemlje u unutrašnjosti, naročito neplodne i neprohodne visije, ostale su sjedišta barbarstva i feudalizma. To barbarstvo se naročito kon-

centriralo u južnonjemačkim i južnoslavenskim unutrašnjim zemljama. Zaštićena Alpima od italijanske, a češkim i moravskim gorjem od sjeveronjemačke civilizacije, ove zemlje u unutrašnjosti imale su još sreću da sačinjavaju sliv jedine reakcionarne rijeke u Evropi. Dunav, daleko od toga da ih utjera u civilizaciju, dovodio ih je, naprotiv, u vezu s još mnogo jačim barbarstvom.

Kad su se u zapadnoj Evropi, usljed građanske civilizacije razvile velike monarhije, morale su i zemlje u unutrašnjosti, na gornjem Dunavu, da se ujedine u jednu veliku monarhiju. To je već sama odbrana iziskivala. Ovdje, u centru Evrope, udružili su se barbari svih jezika i nacija pod žezlom kuće Habsburg. Ovdje su oni u Mađarskoj našli oslonac kompaktnog barbarstva.

Dunav, Alpi, stjenoviti grudobrani Češke, to su osnovi egzistencije austrijskog barbarstva i austrijske monarhije.

Ako je kuća Habsburg neko vrijeme pomagala građane protiv plemstva i gradove protiv knezova, to je bio jedini uslov pod kojim je uopšte moguća jedna velika monarhija. Ako je ona kasnije opet pomagala sitnu buržoaziju, ova je u ostaloj Evropi, prema krupnoj buržoaziji, već i sama postala reakcionarna. I prvi i drugi put je kuća Habsburg sitnu buržoaziju pomagala s odlučno reakcionarnom namjerom. Međutim, sada to ne uspijeva.

Tako je kuća Habsburg od samog početka bila predstavnik barbarstva, stabilnosti, reakcije u Evropi. Njena moć je počivala na patrijarhalizmu, ušančenom iza neprohodnih brda, i na nepristupačnoj brutalnosti barbarstva. Desetine naroda, čiji su običaji, karakteri i institucije sačinjavali najoštrije protivrječnosti, držale su se zajedno, zahvaljujući svojoj zajedničkoj mržnji prema civilizaciji.

Otuda je kuća Habsburg bila nesavladljiva sve dotle dok je barbarstvo njenih podanika ostajalo netaknuto. Otuda je njoj prijetila samo jedna opasnost, prodiranje građanske civilizacije.

Ali ta jedna opasnost bila je neotklonjiva. Građanska civilizacija mogla je neko vrijeme da bude zadržavana, ona je neko vrijeme mogla da bude prilagođena i podređena austrijskom barbarstvu. Ali ona je, prije ili kasnije, morala da savlada feudalno barbarstvo, pa je time bila raskinuta jedina veza koja je držala na okupu najrazličitije provincije.

Otuda pasivna, oklijevajuća, kukavička, prljava i podmukla austrijska politika. Austrija ne može više, kao ranije, da nastupa otvoreno brutalno, odlučno barbarski, jer ona svake godine civilizaciji mora da pravi ustupke, jer je svakom godinom sve manje sigurna u svoje vlastite podanike. Svaki odlučan korak doveo bi do neke promjene kod kuće ili u susjeda; svaka promjena bila bi pukotina u bedemima iza kojih se Austrija mučno štiti od nabujalih talasa moderne civilizacije; prva žrtva svake promjene bila bi sama kuća Austrija, koja s barbarstvom stoji i pada. Ako je Austrija još 1823. i 1831. mogla da pijemonteške, napuljske i romanjske ustanike rastjera topovskom paljbom^[313],

ona je već 1846. u Galiciji morala da stavi u pokret jedan još nerazvijen revolucionaran elemenat, seljake^[314], a 1847. godine morala je svoje trupe da zaustavi kod Ferare i da u Rimu pribjegne zavjeri.^[315] Kontrarevolucionarna Austrija primjenjuje revolucionarna sredstva – to je najsigurniji znak da se ona primiće kraju!

Kad su italijanske pobune od 1831. godine bile ugušene, kad je bila ugušena poljska revolucija od 1830. godine, kad su francuski buržuji bili dali kauciju za svoje dobro ponašanje, tada je car Franz mogao mirno da legne u grob; vremena su izgledala dovoljno bijedna da izdrže čak i njegova hidrocefalnog potomka¹.

Od revolucije je carstvo krunisanog idiota bilo još donekle sigurno. Ali ko da ga osigura od *uzroka* revolucije?

Sve dok je industrija bila još kućna industrija, dok je svaka seljačka porodica ili, barem, svako selo samo pokrivalo svoje potrebe u industrijskim proizvodima ne puštajući mnogo šta u trgovinu, sve dotle je sama industrija bila feudalna i izvrsno odgovarala austrijskom barbarstvu. Sve dok je još bila čista manufaktura, seoska industrija, ona je izvozila malo proizvoda iz unutrašnjosti, stvarala neznatnu spoljnu trgovinu, postojala samo u pojedinim oblastima i lako se prilagođavala austrijskom status quo-u. Ako je manufaktura čak u Engleskoj i Francuskoj stvorila malo krupne buržoazije, ona je u rijetko naseljenoj, zabačenoj Austriji mogla, u najboljem slučaju, da stvori skroman srednji stalež, pa i taj samo ovdje-ondje. Sve dok je postojao ručni rad, Austrija je bila sigurna.

Ali pronadene su mašine i one su razorile ručni rad. Cijene industrijskih proizvoda su padale tako brzo i tako nisko da su najprije propale manufakture, a postupno čak i stara feudalna kućna industrija.

Austrija se, u odbranu od mašina, ušančila iza jednog konsekvantnog prohibitivnog sistema. Ali uzalud. Upravo je prohibitivni sistem uveo mašine u Austriju. Češka je razvijala pamučnu industriju, Lombardija predionice svile mašinama; Beč je, štaviše, počeo da proizvodi mašine.

Posljedice nisu izostale. Radnici manufakture ostali su bez posla. Čitavo stanovništvo manufakturnih oblasti bilo je najednom istrgnuto iz svojeg prirodnog načina života. Iz redova sadašnje sitne buržoazije izrasli su krupni buržuji koji su raspolagali stotinama radnika kao njihovi kneževski i grofovski susjedi stotinama kmetova. Kmetovi su padom stare industrije izgubili stare privredne grane, a s novom industrijom dobili nove potrebe. Feudalni način zemljoradnje pored moderne industrije nije više bio moguć. Otkup kuluka postao je potreba. Feudalni položaj seljaka prema vlastelinu postao je neodrživ. Dizali su se gradovi. Čehovi su bili teret za potrošače, beskorisni za same svoje članove, nepodnošljivi za industrijalce. *Konkurencija je*

¹ Ferdinand I

morala da bude dopuštena ispod ruke. Položaj svih društvenih klasa totalno se izmijenio. Stare klase odstupale su sve više u pozadinu pred dvjema novim klasama, pred buržoazijom i proletarijatom, zemljoradnja je prema industriji izgubila u važnosti, selo je odstupalo pred gradovima.

To su bile posljedice mašina u pojedinim krajevima Austrije, osobito u Češkoj i Lombardiji. One su, opet, više-manje, djelovale na cijelu monarhiju, one su svuda potkopavale staro barbarstvo, a time samu osnovu kuće Habsburg.

Dok su u Romanji 1831. godine austrijski tučeni vojnici odgovarali kartečima na *Viva l'Italia!*¹, u Engleskoj su se gradile prve željeznice. Kao i mašine, tako su i željeznice odmah postale potreba za sve evropske zemlje. I Austrija ih je, htjela to ili ne, morala usvojiti. Da ne bi davala novu snagu već narastajućoj buržoaziji, gradila ih je vlada sama. Ali ona je time iz Scile dospjela u Haribdu. Ona je spriječila obrazovanje moćnih buržoaskih akcionarskih društava samo time što je novac za gradnju željeznica uzajmila u buržuja, što se dala u zalogu Rothschildu, Arnsteinu i Eskelesu, Sini itd.

Posljedice izgradnje željeznica kuća Austrija je još manje izbjegla.

Planinske međe, koje su austrijsku monarhiju dijelile od spoljnog svijeta, koje su dijelile Češku od Moravske i Austrije, Austriju od Štajerske, Štajersku od Ilirije, Iliriju od Lombardije — te međe padaju pred željeznicom. Granitni zidovi iza kojih je svaka provincija čuvala svoju posebnu nacionalnost, svoju ograničenu lokalnu egzistenciju, ti zidovi prestaju da budu pregrada. Proizvodi krupne industrije, mašine, prodiru najednom i gotovo bez transportnih troškova u najudaljenije kutke monarhije, uništavaju stari ručni rad, potresaju feudalno barbarstvo. Medusobna trgovina provincija i trgovina s civilizovanim inostranstvom dobija dotle nepoznat značaj. Dunav, koji je tekao u zaostale predjele, prestaje da bude žila kucavica carstva, Alpi i Češka gora više ne postoje; nova žila kucavica ide od Trsta do Hamburga, Ostendea i Avra, daleko van granica carstva, kroz planinske zidove do najudaljenijih obala Sjevernog mora i Okeana. Učestvovanje u opštim poslovima države, u događajima spoljnog svijeta, postaje nužnost. Lokalno barbarstvo iščezava. Interesi se ovdje razdvajaju, tamo se opet spajaju. Nacionalnosti se na jednom mjestu odvajaju, da bi se na drugom povezivale, i iz pustog aglomerata međusobno stranih provincija izdvajaju se određene, veće grupe, sa zajedničkim tendencijama i interesima.

»Mene i Metternicha će još izdržati!« Francusku revoluciju, Napoleóna i julske juriše ona je izdržala. Ali paru neće izdržati. Para se probila kroz Alpe i kroz Češku goru, para je oduzela Dunavu njegovu ulogu, para je iscijepala u paramparčad austrijsko barbarstvo i time kući Habsburg izvukla tlo ispod nogu.

¹ Živjela Italija

Evropska i američka publika ima u ovom trenutku zadovoljstvo da gleda kako Metternicha i kuću Habsburg gnječe točkovi parne mašine, kako austrijsku monarhiju drobe njene vlastite lokomotive. To je vrlo zabavan prizor. U Italiji se bune vazali, a Austrija ne smije ni da mrdne; liberalna kuga spopada Lombardiju, a Austrija oklijeva, koleba se, drhti pred svojim vlastitim podanicima. U Švajcarskoj najstariji buntovnici protiv Austrije, Starošvajcarci, stupaju pod vrhovništvo Austrije; oni bivaju napadnuti, ali Austrija drhti pred smjelom riječju Ochsenbeinovu: »Ako samo *jedan* austrijski vojnik stupi na tlo Švajcarske^[316], ja ću baciti dvadeset hiljada momaka u Lombardiju i proklamovati italijansku republiku« — i Austrija uzalud moljaka za pomoć prezrene dvorove Minhena, Štutgarta i Karlsrua! U Češkoj staleži uskraćuju pedeset hiljada dukata poreza, Austrija ipak hoće da ih utjera, ali su joj trupe na Alpima tako potrebne da ona, prvi put otkada postoji, mora staležima da popusti i da se odrekne tih pedeset hiljada dukata! U Mađarskoj zemaljska skupština priprema revolucionarne prijedloge i u većinu je sigurna; i Austrija, kojoj su mađarski husari potrebni u Milanu, Modeni i Parmi, ta ista Austrija iznosi toj skupštini revolucionarne prijedloge iako vrlo dobro zna da su joj ti prijedlozi njena vlastita smrt. Ova nepokolebljiva Austrija, ovaj vječiti bastion barbarstva, ne zna više kamo da se okrene. Ona ima najstrahovitije ospe, češe li se sprijeda, svrbi je pozadi, češe li se pozadi, svrbi je sprijeda.

A s ovim smiješnim češanjem odapeće kuća Austrija.

Ako stari Metternich ne ode brzo za svojim »poštenim« Franzom, mogao bi još doživjeti da se njegova s teškom mukom održavana carska monarhija raspadne i većim dijelom padne u ruke buržuja; mogao bi doživjeti neizrecivu stvar: da »građanski krojači«, da »građanski trgovčiči« u Prateru ne skidaju više pred njim kapu i da ga oslovljavaju naprosto sa »gospodin Metternich«. Još nekoliko potresa, još nekoliko skupih mobilizacija, pa će Charles Rothschild kupiti cijelu austrijsku monarhiju.

Mi s pravim zadovoljstvom očekujemo pobjedu buržuja nad austrijskim carstvom. Želimo samo da ovo od starina poštovano carstvo kupe prosti, vrlo prljavi, najjevrejskiji buržuji. Takva odvratna, batinaška, »očinska«, ušljiva vlada zaslužuje da podlegne jednom vrlo ušljivom, smrdljivom protivniku s poljačkom tikom. Gospodin Metternich može se pouzdati u to da ćemo mi isto tako nemilosrdno izlemezati ovog protivnika kao što će on od njega uskoro biti izlemezan.

Za nas Nijemce slučaj Austrije ima i jedno naročito značenje. Austrija je nas iznijela na glas da smo ugnjetači drugih nacija, plaćenici reakcije u svim zemljama. Pod austrijskom zastavom Nijemci drže Poljake, Čeha i Italijane u ropstvu. Austrijskoj monarhiji treba da zahvalimo to što su od Sirakuze do Trsta, od Đenove do Venecije Nijemci omraženi kao prezrene sluga despotizma. Ko je vidio kakva smrtna mržnja, kakva krvava i savršeno opravdana osvetoljubivost

vlada u Italiji protiv Tedeschi¹, taj već stoga mora da gaji neugasivu mržnju protiv Austrije i da udari u pljesak kad propadne ovaj bastion barbarstva, ovaj sramni stub za Njemačku.

Mi imamo dovoljno razloga da se nadamo da će se Nijemci osvetiti Austriji za infamiju kojom je okaljala njemačko ime. Mi imamo dovoljno razloga da se nadamo da će Nijemci biti ti koji će oboriti Austriju i ukloniti prepreke na putu slobode Slavena i Italijana. Sve je pripremljeno; žrtva leži tu i čeka nož koji će joj prerezati vrat. Neka ovaj put Nijemci ne čase, neka budu dovoljno hrabri da izuste riječ koju ni sam Napoléon nije smio da izusti —

»La dynastie de Habsburg a cessé de régner!«²

Naslov originala:

Der Anfang des Endes in Österreich

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 8 od 27. januara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 399 - 405.

Prevod s njemačkog

¹ Nijemaca — ² Habsburška dinastija je prestala da vlada!

[Karl Marx]

»Le Débat social« od 6. februara
o »Association démocratique«^[270]

List »Le Débat social«^[317] od 6. februara brani »Association démocratique« Brisela i njene podružnice. O načinu njegove odbrane mi ćemo sebi dopustiti nekoliko primjedaba.

Može da bude u interesu belgijsko-radikalne partije da katolicima dokazuje da oni, optužujući belgijsko-radikalnu partiju, rade protiv svog vlastitog interesa. Može da bude u interesu belgijsko-radikalne partije da razlikuje niži i viši kler i da se kleru u cjelini oduži komplimentima za one istine koje je ona rekla jednom dijelu toga klera. Mi ništa od svega toga ne razumijemo. Mi se samo čudimo kako je »Le Débat« mogao previdjeti da su napadi flandrijskih katoličkih listova protiv associations démocratiques bili odmah odštampani u listu »L'Indépendance«^[318], a »L'Indépendance«, koliko mi znamo, nije katolički list.

»Le Débat social« izjavljuje da Belgijanci preko demokratskih asocijacija reklamiraju političke reforme.

Mi shvatamo da »Le Débat« za trenutak zaboravlja kosmopolitski karakter »Association démocratique«. On ga, možda, nije čak ni zaboravio. On se samo sjetio da će društvo koje ide za unapređenjem demokratije u svim zemljama najprije djelovati na onu zemlju u kojoj mu je sjedište.

»Le Débat social« se ne zadovoljava time da kaže šta Belgijanci hoće s associations démocratiques; on ide dalje, on kaže šta Belgijanci s njima neće, šta, dakle, čovjek ne *smije* ako pripada asocijaciji koju su osnovali Belgijanci da bi reklamirali svoje političke reforme. Avis aux étrangers!¹

»Političke reforme koje Belgijanci preko demokratskih asocijacija hoće da reklamiraju«, kaže »Le Débat«, »nisu one utopije za kojima jure izvjesni demokrati

¹ Upozorenje strancima!

u zemljama gdje društvene institucije ne dopuštaju nadu u djelotvorne reforme gdje je, dakle, isto tako pametno misliti na kule u vazduhu kao i na skromno blagostanje već slobodnih naroda. Ko nema ništa, čini isto tako dobro da sanja odjednom o milionima, a ne o stotini talira rente ili profita.*

«Le Débat» ovdje, očividno, govori o *komunistima*.

Mi bismo ga upitali da li se «skromno blagostanje» «slobodne» Engleske ispoljava u tome što porez u korist sirotinje raste brže nego stanovništvo.

Mi bismo ga upitali da li on pod «skromnim blagostanjem slobodnih naroda» razumije flandrijsku bijedu?

Mi bismo mu rado ispipali tajnu kako će on 100 talira profita ili rente staviti na mjesto nadnice? Ili, razumije li on pod «skromnim blagostanjem slobodnih naroda» skromno blagostanje slobodnih kapitalista i zemljoposjednika?

Mi bismo ga, konačno, upitali da li ga je Association démocratique Brisela ovlasila da opovrgava utopiste koji ne vjeruju u «skromno blagostanje slobodnih naroda»?

Ali «Le Débat social» očividno ne govori o komunistima uopšte, nego o *njemačkim komunistima*, koji, pošto im politički razvitak njihove otadžbine ne dopušta da osnuju ni njemačku alijansu, ni njemačku Association libérale^[319], iz očajanja padaju u ruke komunizmu.

Mi listu «Le Débat» napominjemo da komunizam potiče iz Engleske i Francuske, a ne iz Njemačke.

Da je njemački komunizam najodlučniji protivnik svakog utopizma i da je on daleko od toga da isključuje istorijski razvitak, nego, naprotiv, da se na njemu zasniva, ovo uvjeravanje, međutim, vraćamo listu «Le Débat social» u zamjenu za njegovo uvjeravanje.

Njemačka je zaostala u političkom razvitku, ona ima da prođe dug politički razvitak. Mi bismo bili posljednji koji bismo to poricali. Ali mi, s druge strane, vjerujemo da jedna zemlja sa više od 40 miliona stanovnika, ako priprema revoluciju, neće tražiti mjeru svog pokreta u radikalizmu malih slobodnih zemalja.

Razumije li «Le Débat» pod komunizmom isticanje klasnih suprotnosti i klasne borbe? Onda komunizam nije komunistički, nego je to politička ekonomija, građansko društvo.

Mi znamo da je Robert Peel proricao da će usljed klasne suprotnosti u modernom društvu neminovno izbiti stravična kriza. Mi znamo da sam Guizot u svojoj *Istoriji civilizacije*^[320] misli da prikazuje samo određene oblike klasne borbe. Ali Peel i Guizot, oni su utopisti. Realisti su ljudi koji i samo izgovaranje društvenih činjenica smatraju ograđenjem o dobrohotnu životnu mudrost.

Listu «Le Débat social» stoji na volju da se Sjevernoj Americi i Švajcarskoj divi i da ih idealizira.

Mi ga pitamo da li bi se ikada, bez velikih socijalnih preokreta, politički ustav Sjeverne Amerike mogao uvesti u Evropi? Mi, na pri-

mjer, vjerujemo, neka nam »Le Débat« oprosti ovu drskost, da je engleska povelja — da bi bila postavljena ne od pojedinih zanesenih pristalica opšteg izbornog prava, nego od jedne velike nacionalne partije — pretpostavljala dugotrajno ujedinjavanje engleskih radnika u klasu, da je ova povelja tražena u sasvim drugoj namjeri i da je ona morala izazvati sasvim druge posljedice nego što su to ikada tražile ili, pak, izazvale konstitucije Amerike i Švajcarske. U našim očima su utopisti oni koji političke oblike odvajaju od njihove društvene osnove, pa ih prikazuju kao opšte, apstraktne dogme.

Kako »Le Débat social« nastoji da »Demokratsku asocijaciju« odbrani time što istovremeno eliminira »izvjesne demokrate« koji se ne zadovoljavaju »skromnim blagostanjem slobodnih naroda«, pokazuje dalje, kad počinje da govori o slobodnotrgovinskim diskusijama u Asocijaciji.

»Šest sjednica«, kaže »Le Débat«, »bilo je posvećeno diskusiji o ovom interesantnom pitanju, i mnogi radnici iz raznih radionica našeg grada ovdje su iznosili razloge koji ne bi bili na nepravom mjestu na čuvenom kongresu ekonomista, održanom prošlog septembra u Briselu.«

Prije toga, »Le Débat social« napominje da se Asocijacija gotovo jednoglasno izjasnila za apsolutnu slobodnu trgovinu među narodima kao jedan od ciljeva demokratije.

Poslije toga, »Le Débat« u istom broju objavljuje potpuno beznačajan govor gospodina Le Hardy de Beaulieu-a, sklepan iz najlošijih otpadaka engleske fritrejdanske prčvarnice.

I najzad se slavi Cobden.^[321]

Da li će neko poslije ovog prikaza lista »Le Débat social« posumnjati da je Asocijacija s velikom većinom glasala za slobodnu trgovinu u duhu kongresa ekonomista, u duhu građanskih pristalica slobodne trgovine?

Naslov originala:

*Der »Débat social« vom 6. Februar
über die Association démocratique*

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 13 od 13. februara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Historisch-kritische
Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 406 - 408.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Tri nova ustava

Zaista, naša predskazivanja o predstojećem trijumfu buržoazije¹ ispunjavaju se brže nego što smo mogli i očekivati. Za manje od četrnaest dana tri apsolutne monarhije pretvaraju se u ustavne države: Danska, Napulj i Sardinija.

Pokret u Italiji razvijao se čudnom brzinom. Papska Država, Toskana i Sardinija stupile su jedna za drugom njemu na čelo; jedna zemlja tjerala je drugu sve dalje, jedan napredak povlačio je za sobom drugi napredak. Italijanski carinski savez^[322] bio je prvi korak ka konstituiranju italijanske buržoazije, koja je odlučno stupila na čelo nacionalnog pokreta i svakog dana sve više dolazila u sukob s Austrijom. Buržoazija je bila postigla skoro sve što se pod apsolutnom monarhijom moglo postići, reprezentativni ustav bio je za nju svakim danom sve hitnija potreba. Ali zadobijanje ustavnih institucija — upravo to je bila teškoća za italijanske buržuje. Vladari nisu htjeli, buržuji, opet, nisu smjeli da prema njima nastupaju suviše im prijeteći, da ih ne bi opet bacili Austriji u naručje. Italijani carinskog saveza mogli bi još dugo da čekaju, da im najednom nije došla pomoć s potpuno neočekivane strane; Sicilija se bila digla na ustanak; narod Palerma je izbacio, s nečuvenom hrabrošću, kraljevske trupe iz grada*, Abruci, Apulija i Kalabrija pokušali su novi ustanak, čak se i Napulj spremao na borbu, i krvolok Ferdinand, pritiješnjen sa svih strana, ne nadajući se u austrijske trupe, morao je, prvi od svih italijanskih vladara, da odobri ustav i potpunu slobodu štampe. Vijest dopire do Đenove i Torina; oba ova grada traže da Sardinija ne zaostane za Napuljem; Carlo Alberto, suviše upleten u pokret a da bi se mogao

* Palermo sa 200 000 stanovnika pobijedio je 13 000 ljudi. Pariz sa milion stanovnika pobijedio je u julskej revoluciji 7000 do 8000 ljudi.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 406 - 413.

povući, osim toga potrebit u novcu, zbog mobilizacije protiv Austrije, mora da popusti vrlo energičnim zahtjevima Torinaca i Đenovljana i da isto tako odobri ustav. Ne podliježe nikakvoj sumnji da za njima mora da pođe Toskana, da i Pije IX mora da pravi nove ustupke.

Na ulicama Palerma je i italijanska buržoazija izvojevala svoju odlučnu pobjedu. Ona je sada pobijedila; ono što će doći može da bude samo još iskorišćavanje ove pobjede u svim pravcima i osiguravanje njenih rezultata protiv Austrije.

Ova pobjeda italijanske buržoazije opet je jedan poraz za Austriju. Kako li je samo stari Metternich škrgutao zubima od bijesa, on, koji je izdaleka gledao dolazak napuljske revolucije, koji je neprestano molio papu i Toskanu da dopuste prolaz njegovim trupama, pa je ipak svoje pandure i Hrvate morao da zadrži na Pou. Kurir za kurirom stizao je iz Napulja, Ferdinand, Cocle i Del Carretto zvali su u pomoć, a Metternich, koji je 1823. i 1831. godine tako svemoćno vladao u Italiji, nije mogao ništa. On je morao mirno da gleda kako njegov posljednji saveznik u Italiji biva tučen i ponižavan, kako se jednom revolucijom čitav teg Napulja stavlja na tas prema Austriji. A on je imao sto pedeset hiljada vojnika, koji su stajali na Pou. Međutim, Engleska je bila tu, i prelaz Austrijanaca preko Poa bio bi signal za okupaciju Venecije i bombardovanje Trsta — pa su stoga Metternichovi krvnički pomoćnici morali mirno da stoje i s puškom u ruci gledaju kako gube Napulj.

Držanje Engleske u čitavoj toj italijanskoj krizi bilo je vrlo pristojno. Dok su ostale velesile, Francuska kao i Rusija, sve činile da bi Metternichu pomogle, Engleska se sasvim sama stavila na stranu italijanskog pokreta. Engleska buržoazija ima najveći interes da osujeti austrijsko-italijanski carinski savez i da, naprotiv, u Italiji ostvari jedan antiaustrijski carinski savez koji bi počivao na slobodnoj trgovini. — Stoga ona potpomaže italijansku buržoaziju, kojoj je, opet, za njen razvitak privremeno slobodna trgovina još potrebna, pa je ona zato prirodni saveznik engleske buržoazije.

Međutim, Austrija se naoružava. Ovo naoružavanje potpuno upropašćuje njene finansije. Austrija nema novca, ona se obraća Rothschildu za zajam; Rothschild izjavljuje da neće nikakav rat, pa stoga i ne daje novac za potpomaganje rata. Pa i koji bi bankar gnjilao austrijskoj monarhiji još davao u zajam novac za rat u koji može da se umiješa jedna zemlja kao što je Engleska? Na buržuje, dakle, Metternich ne može više da računa. On se obraća ruskom caru, koji je prije nekoliko godina, zahvaljujući rudnicima na Uralu i na Altaju, kao i trgovini žitom, postao krupan kapitalista, bijelom caru, koji je već jednom pomogao Wilhelmu IV s petnaest miliona srebrnih rubalja i koji će po svojoj prilici postati Rothschild svih propadajućih apsolutnih monarhija. Kažu da je car Nikolaj odobrio 75 miliona — uz ruske kamate, razumije se, i dobro jamstvo. Tim bolje. Ako car, osim svojih izdataka, mora još da pokriva troškove ruske i austrijske kraljevine, ako se

njegov novac troši u bezuspješno naoružavanje protiv Italije, onda će njegovo blago ubrzo biti iscrpeno.

Hoće li se Austrija odvažiti na rat? Teško u to vjerujemo. Njene finansije su upropaštene; Mađarska je u punom previranju, Češka nije sigurna; na samom bojištu, u Lombardiji, gerile bi svuda nicale iz zemlje. A prije svega, Metternicha će zadržati strah od Engleske. Lord Palmerston je u ovom trenutku najmoćniji čovjek u Evropi; njegova odluka je presudna, a njegova odluka je ovaj put dovoljno jasno objavljena.

Na sasvim drugom kraju Evrope, u Danskoj, umire jedan kralj¹. Njegov sin², robustan, žovijalan rakijaš, odmah saziva zbor staleža, jedan staleški odbor, da vijeća o zajedničkom ustavu za Vojvodstva³ i za Dansku. I da bi se Nijemci svuda blamirali, Vojvodstva moraju izjaviti da ona taj ustav neće, jer bi time bile otrgnute od svoje njemačke zajedničke domovine.^[323]

To je odista suviše smiješno. Vojvodstva imaju znatno manje stanovnika od Danske, pa ipak broj njihovih predstavnika ima da bude jednak. Njihov jezik ima da bude u skupštini, u zapisnicima, u svemu ravnopravan. Ukratko, Danci prave Nijemcima sve moguće koncesije, a Nijemci insistiraju na svojoj besmislenoj nacionalnoj tvrdoglavosti. Nijemci nisu nikada bili nacionalni kad su se interesi nacionalnosti i interesi napretka poklapali; oni su to bili kad se nacionalnost okretala protiv napretka. Kad je trebalo biti nacionalan, oni su izigrali kosmopolite; kada, pak, nije trebalo neposredno biti nacionalan, oni su do besmislenosti bili nacionalni. U svim slučajevima oni su se pravili smiješnim.

Ili su stanovnici Vojvodstava valjani ljudi i napredniji od Danaca; onda bi oni u staleškoj komori dobili premoć nad Dancima i ne bi imali na šta da se žale. Ili su oni njemački dremljivci, pa i u industrijskom i političkom razvitku zaostaju za Dancima, i onda je krajnje vrijeme da ih Danci povuku za sobom. Ali zaista je suviše apsurdno da ovi sirovi Šlezvig-Holštajnovci pozivaju u pomoć 40 miliona Nijemaca protiv Danaca i odbijaju da stanu na poprište na kojemu će se pod istim uslovima boriti kao i njihovi protivnici; apsurdno je da oni protiv ustava pozivaju policiju Njemačkog Saveza.^[324]

Za Prusku je danski ustav sličan udarac kao i napuljski za Austriju, iako je on samo reakcija na propali eksperiment pruskog ustava od 3. februara. Pruska vlada, pored tolikih svojih neprilika, dobija još i susjedstvo jedne nove ustavne države; ona istovremeno gubi jednog vjernog štitičnika i saveznika.

Dok su tako Italija i Danska stupile u red ustavnih država, Njemačka zaostaje. Svi narodi napreduju, najmanje, najslabije nacije nalaze u evropskim zamršenim situacijama uvijek jedan trenutak kada, uprkos

¹ Christian VIII — ² Frederik VII — ³ Šlezvig i Holštajn

svojim velikim, reakcionarnim susjedima, mogu da se dokopaju jedne moderne institucije za drugom. Samo 40 miliona Nijemaca se ne miče. Oni, doduše, više ne spavaju, ali oni još samo brbljaju i bistrre kafansku politiku, oni još ne djelaju.

Međutim, ako bi njemačke vlade na ovom strahu buržuja od djelovanja gajile velike nade, one bi se jako prevarile. Nijemci su posljednji, jer će njihova revolucija biti sasvim drukčija od sicilijanske. Njemački buržuji i malograđani znaju vrlo dobro da iza njih stoji proletarijat koji iz dana u dan raste i koji će sutradan poslije revolucije postaviti sasvim drukčije zahtjeve nego što to oni sami žele. Stoga se njemački buržuji i malograđani drže na strašljiv, neodlučan, kolebljiv način, oni se sukoba boje isto toliko koliko i vlada.

Njemačka revolucija je sasvim drukčije ozbiljna stvar nego napuljska. U Napulju stoje jedna prema drugoj samo Austrija i Engleska; u njemačkoj revoluciji stajali bi jedan prema drugom čitav istok i čitav zapad. Napuljska revolucija je sama od sebe postigla svoj cilj čim su bile zadobijene odlučne buržoaske institucije; njemačka revolucija bi počela tek onda kad bi dotle došla.

Stoga Nijemci moraju najprije pred svim ostalim nacijama da budu temeljito kompromitovani, oni moraju postati još više nego što su već sada sprdnja cijele Evrope, oni moraju biti *prisiljeni* da naprave revoluciju. Ali će onda ustati i oni, ne strašljivi njemački građani, nego njemački radnici; oni će se dignuti da čitavom tom nečistom, zbrkanom oficijelnom njemačkom gazdovanju učine kraj i jednom radikalnom revolucijom opet uspostave njemačku čast.

Naslov originala:

Drei neue Konstitutionen

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 15 od 20. februara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag, G.M.B.H., Berlin 1932, str. 514 - 518.

Prevod s njemačkog

Karl Marx i Friedrich Engels

[Govori na proslavi u Briselu

22. februara 1848. povodom druge godišnjice krakovskog
ustanka od 1846. godine]

Govor g. Karla Marxa

Gospodo,

Ima u historiji neobičnih analogija. Jakobinac iz 1793. godine postao je komunista naših dana. Kad su Rusija, Austrija i Pruska među sobom podijelile Poljsku 1793. godine, te tri sile su se oslanjale na ustav od 1791. godine, koji su, zbog njegovih tobožnjih jakobinskih principa, jednodušno osudile.

A šta je on proklamovao? Poljski ustav od 1791. godine! Ništa drugo nego ustavnu monarhiju; zakonodavnu vlast u rukama predstavnika zemlje, slobodu štampe, slobodu savjesti, javnost sudskih pretresa, ukidanje kmetstva itd. I sve se to tada zvalo najčistijim jakobinizmom! Tako, vidite, gospodo, historija je napredovala. Nekadašnji jakobinizam postao je danas, što se tiče liberalizma, nešto najumjerenije.

Tri sile su išle za historijom. Godine 1846, kad su Krakov pripojile Austriji, one su konfiskovale posljednje ostatke poljske nacionalnosti, one su riječju komunizam zamijenile ono što se ranije nazivalo jakobinizmom.

Ali, u čemu se sastoji komunizam krakovske revolucije? Da li je ona bila komunistička zato što je htjela da uspostavi poljsku nacionalnost? To je isto kao kad bi se reklo da je rat koji je udružena Evropa vodila protiv Napoléona da bi spasla nacionalnosti, bio komunistički rat i da se Bečki kongres^[325] sastojao od krunisanih komunista. Ili, pak, da li je krakovska revolucija bila komunistička zato što je htjela da uspostavi demokratsku vladu? Niko neće optužiti građane milione Berna i Njujorka da imaju komunističke prohtjeve.

Komunizam negira nužnost postojanja klasa; on hoće da ukine sve klase, svaku klasnu razliku. Krakovski revolucionari su htjeli samo

da iskorijene političke razlike među klasama; različitim klasama oni su htjeli da daju jednaka prava.

Ali u kom pogledu je, najzad, ta krakovska revolucija bila komunistička?

Da li je to ona bila možda zato što je pokušala da skrši lance feudalizma, da oslobodi tributarnu svojinu i da je pretvori u slobodnu svojinu, u modernu svojinu?

Kada bi se francuskim vlasnicima reklo: »Znate li vi šta hoće poljski demokrati? Poljski demokrati hoće da kod sebe uvedu oblik svojine koji kod vas već postoji«, francuski vlasnici bi odgovorili: »Oni rade vrlo dobro!« Ali recite, kao i gospodin Guizot, francuskim vlasnicima: »Poljaci hoće da ukinu svojinu koju ste vi revolucijom od 1789. godine uspostavili i koja još i danas kod vas postoji«, oni će onda povikati: »Šta! To su, dakle, revolucionari, komunisti! Uništiti treba te nitkove!« Ukidanje cehova, korporacija, uvođenje slobodne konkurencije, to se sada u Švedskoj zove *komunizmom*. »*Journal des Débats*« ide još dalje: »Ukinuti rentu, koju na temelju korumpiranog prava uživaju dvije stotine hiljada birača, znači ukinuti jedno vrelo prihoda, znači uništiti jednu stečenu svojinu, to znači biti komunista. Nema sumnje, krakovska revolucija je takode htjela da ukine jednu svojinu. Ali koju vrstu svojine? Onu koja ne može biti uništena u ostaloj Evropi, kao ni *Sonderbund* u Švajcarskoj, jer ni jedno ni drugo nigdje više ne postoji.

Niko neće poricati da se u Poljskoj političko pitanje povezalo sa socijalnim pitanjem. Odvjkada je jedno neodvojivo od drugoga.

Pitajte to radije reakcionare! Da li su se oni za vrijeme Restauracije borili samo protiv političkog liberalizma i njegova obaveznog prtljaga, volterijanizma?

Jedan vrlo glasoviti reakcionarni pisac otvoreno je priznao da najuzvišenija metafizika jednog de Maistre-a i jednog de Bonald-a izlazi, na koncu konca, na pitanje novca, a zar svako pitanje novca nije direktno socijalno pitanje? Ljudi Restauracije nisu krili da je za ponovno uspostavljanje dobre politike potrebno opet uspostaviti dobru svojinu, feudalnu svojinu, moralnu svojinu. Sav svijet zna da se vjernost prema monarhu ne može zamisliti bez desetka i kuluka.

Da pođemo u još dalju prošlost. Godine 1789. političko pitanje ljudskih prava sadržalo je u sebi socijalno pitanje slobodne konkurencije.

A šta se tek dešavalo u Engleskoj? U svim pitanjima, od Reform-bill-a^[246] do ukidanja zakona o žitu, za kakvu drugu stvar su se političke partije borile ako ne za promjenu svojine, za pitanja svojine, za socijalna pitanja?

Da li je i ovdje, u samoj Belgiji borba između liberalizma i katolicizma nešto drugo nego borba između industrijskog kapitala i krupnog zemljoposjeda?

Pa zar i politička pitanja, o kojima se već sedamnaest godina raspravlja, nisu u osnovi socijalna pitanja?

Prema tome, bez obzira na stanovište koje bi se zauzelo — bilo to liberalno, radikalno ili, čak, aristokratsko stanovište — niko ne može više krakovskoj revoluciji predbacivati što je jedno socijalno pitanje povezala s političkim pitanjem?

Ljudi koji su bili na čelu krakovskog revolucionarnog pokreta bili su intimno uvjereni da samo demokratska Poljska može da bude nezavisna i da je poljska demokratija nemogućna bez ukidanja feudalnih prava, bez agrarnog pokreta koji bi tributarne seljake pretvorio u slobodne vlasnike, u moderne vlasnike. Stavite na mjesto ruskih autokrata poljske aristokrate i vi biste time dali domovnicu despotizmu. To je isto kao da su Nijemci, u svom ratu protiv strane vlasti, jednog Napoléona zamijenili za trideset i šest Metternicha.^[326]

Ako poljski vlastelin i nema više nad sobom ruskog vlastelina, poljski seljak će ipak nad sobom imati vlastelina, ali slobodnog vlastelina, namjesto vlastelina roba. Ova politička promjena ne bi malo izmijenila njegov socijalni položaj.

Krakovska revolucija dala je cijeloj Evropi slavan primjer, poistovjećujući stvar nacionalnosti sa stvari demokratije i oslobođenja potlačene klase.

Ako je ova revolucija krvavim rukama plaćenih ubica bila za trenutak ugušena, ona sada izbija, slavno i trijumfalno, u Švajcarskoj i Italiji. Ona nalazi potvrdu svojih principa u Irskoj, gdje je strogo nacionalna partija pala u grob s O'Connellom, i gdje je nova nacionalna partija prije svega reformatorska i demokratska.^[327]

Opet je Poljska preuzela inicijativu, ne više feudalna Poljska, nego demokratska Poljska, i od ovog trenutka je njeno oslobođenje postalo stvar časti svih demokrata Evrope.

Govor g. F. Engelsa

Gospodo,

Ustanak čiju godišnjicu danas slavimo propao je. Poslije nekoliko dana herojskog otpora Krakov je zauzet, i krvava sablast Poljske, koja se jednog trenutka bila digla uvis pred očima svojih ubica, pala je opet u grob.

Krakovska revolucija se završila porazom, jednim vrlo tužnim porazom. Odajmo posljednje počasti palim herojima, požalimo njihov neuspjeh, pokažimo svoje simpatije za dvadesetinu miliona Poljaka, kojima je ovaj neuspjeh opet stegnuo lance.

Ali, gospodo, da li je ovo sve što imamo da učinimo? Da li je dovoljno prolići jednu suzu na grobu jedne nesrećne zemlje i zakleti

se na nepomirljivu, ali do sada malo djelotvornu mržnju prema njenim ugnjetačima?

Ne, gospodo! Krakovska godišnjica nije samo dan žalosti, ona je za nas druge demokrate dan radosti; jer sam taj poraz krije u sebi jednu pobjedu, pobjedu čiji nam plodovi ostaju sigurni, dok su posljedice toga poraza samo prolazne.

Ova pobjeda, to je pobjeda mlade demokratske Poljske nad starom aristokratskom Poljskom.

U stvari, posljednjoj borbi Poljske protiv njenih stranih ugnjetača prethodila je jedna skrivena, potajna ali odlučna borba u samoj Poljskoj, borba potlačenih Poljaka protiv poljskih tlačitelja, borba poljske demokratije protiv poljske aristokratije.

Uporedite 1830. godinu sa 1846. godinom, uporedite Varšavu s Krakovom! U 1830. godini vladajuća klasa u Poljskoj je bila isto tako samoživa, isto tako ograničena i strašljiva u zakonodavnom tijelu kao što je bila požrtvovana, oduševljena i hrabra na bojnopolju.

Šta je poljska aristokratija htjela godine 1830? Sačuvati svoja stečena prava vis-à-vis cara. Ona je ustanak ograničila na onu malu oblast koju su na Bečkom kongresu izvoljeli nazivati Kraljevinom Poljskom^[328]; ona je obuzdavala elan drugih poljskih pokrajina; ona je ostavila netaknuto zaglupljujuće kmetstvo seljaka, infamni položaj Jevreja. Kad je aristokratija u toku ustanka morala narodu da pravi ustupke, ona ih je pravila kad je bilo već prekasno, kad je ustanak već bio izgubljen.

Recimo otvoreno: ustanak 1830. godine nije bio ni nacionalna (on je ostavio po strani tri četvrtine Poljske), ni socijalna, ni politička revolucija; on u unutrašnjem položaju naroda nije promijenio ništa; to je bila konzervativna revolucija.

Ali usred ove konzervativne revolucije, usred same nacionalne vlade, bio je jedan čovjek koji je žestoko napadao ograničena shvaćanja vladajuće klase. On je predlagao istinski revolucionarne mjere, pred čijom smjelošću su aristokratski predstavnici u parlamentu ustuknuli; kad je on pozvao na oružje svu staru Poljsku, pretvarajući tako rat za oslobođenje Poljske u evropski rat, oslobađajući seljake i Jevreje, dajući da seljaci učestvuju u svojinu zemlje, rekonstruirajući Poljsku na osnovu demokratije i jednakosti, on je htio da interes svih naroda identificira s interesom poljskog naroda. Treba li da imenujem toga čovjeka, čovjeka čiji je genije skrojio ovaj tako silan, pa ipak tako jednostavan plan? To je bio Lelewel.

Godine 1830. ove prijedloge je stalno odbijala aristokratska većina, zaslijepljena svojim interesima. Ali ove principe, dozrele i razvijene u iskustvu petnaest godina ropstva, ove iste principe mi smo vidjeli napisane na zastavi krakovskog ustanka. U Krakovu, to je bilo očividno, nije bilo više ljudi koji bi imali mnogo da izgube; tu nije bilo aristokrata; tu je svaki preduzeti korak nosio pečat one demo-

kratske, gotovo bih rekao proleTERSKE smjelosti koja nema šta da izgubi osim svoje bijede i koja ima da dobije čitavu jednu domovinu, čitav jedan svijet. Tu nije bilo oklijevanja, nije bilo kolebanja; napadnute su tri sile odjednom; proklamovana je sloboda seljaka, agrarna reforma, emancipacija Jevreja, a da se ni jednog jedinog trenutka nije vodilo računa da li bi to moglo povrijediti ovaj ili onaj aristokratski interes.

Krakovska revolucija nije htjela da uspostavlja staru Poljsku ni da čuva ono što su strane vlasti od starih poljskih institucija bile ostavile; ona nije bila ni reakcionarna ni konzervativna.

Ne, ona je još neprijateljskije bila nastrojena prema samoj Poljskoj nego prema svojim stranim ugnjetućima; neprijateljskije nastrojena prema staroj, barbarskoj, feudalnoj i aristokratskoj Poljskoj, koja je bila izgrađena na ropstvu većine naroda. Daleko od toga da bi uspostavljala ovu staru Poljsku, ona je htjela da je iz osnova sruši i da na njenim ruševinama, s jednom sasvim novom klasom, s većinom naroda, podigne novu modernu, civilizovanu, demokratsku Poljsku, dostojnu 19. stoljeća, koja bi zaista bila predstraža civilizacije.

Razlika između 1830. i 1846. godine — ogroman napredak, 'ostvaren u samom krilu nesrećne, zakravljene, razdirane Poljske; poljska aristokratija, sasvim izolovana od poljskog naroda, baca se u naručje ugnjetača svoje domovine; poljski narod nepovratno zadobijen za demokratsku stvar; najzad borba klase protiv klase, pokretačka snaga svakog socijalnog napretka, zavedena u Poljskoj kao i ovdje — u tome leži pobjeda demokratije potvrđena krakovskom revolucijom, to je rezultat koji će još donositi plodove kad poraz ustanika bude osvećen.

Da, gospodo, zahvaljujući krakovskom ustanku poljska stvar, prvobitno nacionalna, postala je stvar svih naroda; od pitanja simpatije, što je ona prvobitno bila, ona je postala pitanje interesa za sve demokrate. Do 1846. godine imali smo da osvetimo jedan zločin; od sada imamo da pomazemo saveznike, i mi ćemo to činiti.

Osobito naša Njemačka treba da se raduje ovom prasku demokratskih strasti Poljske. I mi sami stojimo pred demokratskom revolucijom; mi ćemo imati da se borimo protiv barbarskih hordi Austrije i Rusije. Prije 1846. godine mi smo mogli sumnjati u to kakvo će držanje zauzeti Poljska u slučaju kakve demokratske revolucije u Njemačkoj. Krakovska revolucija je rastjerala svaku sumnju. Od sada su njemački narod i poljski narod neopozivo udruženi. Mi imamo iste neprijatelje, iste ugnjetače, jer ruska vlada pritiskuje isto tako nas kao i Poljake. Prvi uslov kako Njemačke tako i Poljske jeste obaranje dosadašnjeg političkog stanja u Njemačkoj, jeste pad Pruske i Austrije, jeste odbacivanje Rusije na onu stranu Dnjestra i Dvine.

Savez ovih dviju nacija nije, dakle, nipošto samo lijep san, primamljiva iluzija; ne, gospodo, on je neizbježna nužnost koja proizlazi iz zajedničkih interesa dviju nacija i koja je, zahvaljujući krakov-

skoj revoluciji, postala nužnost. Njemački narod koji je sam za se do sada imao gotovo samo riječi, imaće za svoju braću Poljake akcije. I kao što mi, ovdje okupljeni njemački demokrati, pružamo ruku poljskim demokratima, tako će isto sav njemački narod slaviti svoj savez s poljskim narodom na samom polju prve bitke koju ćemo zajednički dobiti nad našim ugnjetačima.

Naslov originala:

Discours de M. Karl Marx

Discours de M. F. Engels

Prvi put objavljeno u brošuri »Célébration, à Bruxelles, du deuxième anniversaire de la Révolution Polonaise du 22 février 1846«, C.G. Vogler, Libraire-Editeur, Bruxelles, 1848, str. 10 - 14. i 21 - 24.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 409 - 414

Prevod s francuskog

Friedrich Engels

Jedna riječ listu »La Riforma«^[329]

»La Riforma« iz Luke odgovara na jedan od onih poznatih običnih članaka koje »Augsburger Zeitung«^[330] objavljuje po nalogu bečke dvorske kancelarije.

Taj prljavi list nije samo uzdigao do neba vjernost 518 000 austrijskih vojnika prema njihovom hidrocefalnom Ferdinandu, nego je i ustvrdio da se svi ovi vojnici, Česi, Poljaci, Slovaci, Hrvati, Hajduci,¹ Vlasi, Mađari, Italijani itd. oduševljavaju za jedinstvo Njemačke i da će za nj drage volje dati svoj život, *čim to samo bude careva volja*.

Kao da ne bi bila nesreća upravo to što Njemačka, sve dok postoji Austrija, mora rizikovati da joj jedinstvo brane Hajduci, Hrvati i Vlasi, kao da bi jedinstvo Njemačke, sve dok postoji Austrija, bilo nešto drugo nego jedinstvo Njemačke s Hrvatima, Vlasima, Mađarima i Italijanima!

»La Riforma« odgovara tom »Sve-Opštem« listu vrlo dobro na njegovu lažnu tvrdnju da Austrija u Lombardiji čuva interese njemačke nacije, i završava apelom na Nijemce, u kome ona upoređuje italijanski pokret 1848. godine s njemačkim oslobodilačkim ratovima 1813. i 1815. godine.

»La Riforma« je očevidno vjerovala da će time napraviti kompliment Nijemcima. Inače ona ne bi, protiv svog uvjerenja, upravo današnji progresivni italijanski pokret izjednačavala s onim reakcionarnim ratovima kojima Italija ima da zahvali upravo za svoju porobljenost pod Austrijom, kojima Njemačka ima koliko je god moguće da zahvali za ponovno uspostavljanje stare zbrke, rascjepkarnosti i tiranije, a čitava Evropa za infamne ugovore od 1815. godine.

»La Riforma« nam može vjerovati da je Njemačka o oslobodilačkim ratovima savršeno dobro obaviještena, kako po posljedicama samih ratova, tako i po sramnom završetku svih junaka onog »slavnog« vremena. Samo još vladini plaćeni listovi na sva usta hvale ono od

¹ U originalu: Heiducken; ovaj naziv se vjerovatno odnosi na Srbe.

gluposti pijano vrijeme; publika se tome smije, pa se i gvozdeni krst pri tome zacrvni od smijeha.

Upravo ovi listovi, upravo ovi oduševljeni frankožderi od 1813. godine, dižu protiv Italijana istu onu dreku koju su ranije dizali protiv Francuza, koji Austriji, hrišćansko-germanskoj Austriji, pjevaju hvalospjeve i propovijedaju krstaški rat protiv latinske podmuklosti i latinske sitničavosti — jer su Italijani isto tako Latini kao i Francuzi!

Hoće li Italijani da vide jedan primjer kakvoj simpatiji mogu da se nadaju od sirovih razmetljivaca oslobodilačkog vremena, kakve predstave imaju ovi crvenokosi zanesenjaci o italijanskoj naciji? Mi im navodimo samo pjesmu A[ugusta] A[dolfa] L[udwiga] Follena:^[331]

Nek se svaka čuda o onoj zemlji pjevaju
Gdje mandolina i gitara sviraju,
U zagasitom lišću plamti zlato narandže;
Nema meni ništa bez njemačke rumene šljive
I borsdorfske jabuke na lisnatom stablu,

i kako još sve ovo poetsko bjesnilo jednog vječitog prozaika ne beneta! Poslije toga dolaze najšaljivije predstave o banditima, bodežima, brdima koja bljuju vatru, o latinskoj podmuklosti, o nevjernosti italijanskih žena, o stjenicama, škorpionima, otrovu, gujama otrovnicama, mučkim ubicama itd., koje ovaj kreposni prijatelj šljiva vidi kako na desetine kruže po svim italijanskim drumovima, i naposljetku ovaj zanesenjački filistar zahvaljuje svom bogu što se nalazi u zemlji ljubavi i prijateljstva, u zemlji tuča sa stoličicama, u zemlji modro-
okih i vjernih župničkih kćeri, poštenja i udobnosti, ukratko — u zemlji njemačke vjernosti. Tako praznovjerno romaneskno ovi junaci iz 1813. godine maštaju o Italiji, koju, naravno, nisu nikada vidjeli.

»La Riforma« i ljudi italijanskog pokreta uopšte mogu samo vjerovati da je javno mnjenje u Njemačkoj odlučno na strani Italijana. Njemački narod je isto tako zainteresovan za pad Austrije kao i italijanski narod. On sa nepodijeljenim odobravanjem pozdravlja svaki napredak Italijana i neće, mi se nadamo, u pravi čas nedostajati na bojnem polju, da bi se cijelom austrijskom gospodstvu jednom za uvijek učinio kraj.

F. Engels

Naslov originala:

Ein Wort an die »Riforma«

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 16 od 24. februara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 415 - 416.

Prevod s njemačkog

[Friedrich Engels]

Revolucija u Parizu

U 1848. godini stvari su dobro krenule. Tek što je prošla sici-lijanska revolucija s nizom ustava¹, a Pariz već doživljava nov pobje-donosni ustanak.

Poslanici opozicije javno su se obavezali da hrabrom demonstra-cijom brane pravo zbora protiv Guizot-a, Duchâtela i Hébert-a.

Sve je bilo pripremljeno. Sala je bila spremna i očekivala je goste banketa. A onda, iznenada, kad je trebalo početi, poltroni ljevice, s gospodinom Odilonom Barrot-om na čelu, povukli su se kukavički, kao i uvijek.

Banket je otkazan. Ali narod Pariza, koji su razdražili veliki raz-metljivci Skupštine, gnjevan zbog kukavičluka tih épiciers-a², a isto-vremeno nezadovoljan zbog stalne opšte nezaposlenosti, taj narod nije pristao na povlačenje.

U četvrtak u podne³ cio Pariz je bio na ulicama. Masa je vikala: »Dolje Guizot, živjela reforma!« Otišli su pred palaču Guizot-a, koju je vojska s mukom čuvala; ipak su polupani prozori.

Masa je došla i pred kuću Odilona Barrot-a i vičući »Dolje Barrot!« porazbijala mu prozore. Gospodin Barrot, kukavica, vinovnik cijele te gužve, obratio se vladi i zamolio da mu uputi stražu da ga zaštititi.

Vojska je stajala i mirno posmatrala. Samo Municipalna garda je počela da dijeli udarce, i to na najbrutalniji način. Municipalna garda je korpus koji se sastoji većinom od Alzašana i Lorenaca, dakle Polunijemaca koji dobijaju tri i po fr[anka] dnevno i dobro su uhran-jeni i gojazni. Municipalna garda je najnitkovskiji korpus vojnika, gori od žandarmerije, gori od stare garde Švajcaraca; loše će proći ako narod pobijedi.

Predveče narod je počeo da pruža otpor. Podignute su barikade, izvršen juriš na stražarnicu i ona spaljena. Na trgu Bastilje strijeljan je jedan policijski špijun. Opljačkane su radnje za prodaju oružja.

¹ Vidi u ovom tomu članak *Tri nova ustava* — ² bakalin, dućandžija, čifta — ³ 22. februar 1848

U pet sati Nacionalna garda je dobošem pozvana na uzbunu, ali vrlo malo ih se skupilo, pa i oni su vikali: »Dolje Guizot!«

U toku noći je uspostavljen mir. Osvojene su posljednje barikade i činilo se da je pobuna ugušena.

Međutim, u srijedu ujutru ustanak je počeo s novom snagom. Veliki dio centra Pariza, južno od ulice Montmartre, opasan je jakim barikadama; od jedanaest časova vojska se više nije usuđivala da uđe u njega. Nacionalna garda se sakupila u velikom broju, ali samo da bi spriječila vojsku da napadne narod i da bi vikala: »Dolje Guizot, živjela reforma!«

U Parizu je bilo 50 000 vojnika raspoređenih po odbrambenom planu maršala Gérard-a^[332], i oni su držali sve strategijske tačke. Ali tih tačaka je bilo toliko da je sva vojska bila zauzeta njihovom odbrambom i već zbog toga prisiljena da ostane nepokretna. Osim Municipalne garde gotovo da uopšte nije bilo vojnika s kojima se mogao izvesti napad. Izvanredni Gérard-ov plan neizmjereno je koristio pobuni; paralisao je vojsku i olakšao joj da ostane pasivna, čemu je ona ionako bila sklona. Izdvojene tvrdave su vladi isto tako nanijele štetu. Trupe su morale ostati u njima i time je veliki dio vojske bio odvojen od mjesta na kome se vodila borba. Niko nije mislio na bombardovanje. Uopšte nijedan čovjek nije ni mislio da postoje Bastilje. Još jedan dokaz koliko su bezuspješni svi planovi za odbranu od masovnog ustanka nekog velikog grada!

Oko podne u redovima Nacionalne garde digla se tolika povika protiv vlade da je veći broj pukovnika poslao poruku u Tiljerije: oni ne jamče za svoje legije, ako vlada ostane.

U dva sata stari Louis-Philippe je bio prinuden da ukloni Guizot-a i obrazuje novu vladu. Tek što je to objavljeno, pripadnici Nacionalne garde su kličući krenuli svojim kućama i počeli ih iluminirati.

Ali narod, radnici, *jedini* koji su podigli barikade, koji su vodili borbu protiv Municipalne garde, koji su se ispriječili mecima, bajonetima, konjskim potkovicama, ti radnici nisu imali volje da se bore samo za gospodina Moléa i gospodina Billault-a.^[333] Oni su nastavili borbu. Dok se Italijanski bulevar prolamao od poklika i izliva radosti, u ulici Sent-Avoa i Rambito vodila se žestoka borba. Ona je trajala do kasno u noć i nastavljena je u četvrtak ujutru. Polomljene šine na svim željezničkim prugama oko Pariza svjedoče o tome da su radnici svuda učestvovali u toj borbi.

Buržoazija je digla svoju revoluciju, oborila je Guizot-a, a s njim i isključivu vlast krupnih berzanskih špekulanata. Ali sada, u drugom činu borbe, više ne stoji jedan dio buržoazije nasuprot drugom, sad stoji proletarijat nasuprot buržoaziji.

Baš sad stiže vijest da je narod pobijedio i da je proglašena republika. Priznajemo da se nismo nadali tom sjajnom uspjehu pariskog proletarijata.

Tri člana privremene vlade pripadaju odlučnoj demokratskoj partiji, čiji je organ »La Réforme«. Četvrti je *radnik*¹ — toga dosad nije bilo ni u jednoj zemlji na svijetu. Ostali su Lamartine, Dupont de l'Eure i dva čovjeka iz lista »Le National«.^[334]

Ovom sjajnom revolucijom francuski proletarijat je opet stao na čelo evropskog pokreta. Svaka čast pariskim radnicima! Zadali su svijetu takav udarac koji će osjetiti sve zemlje jedna za drugom, jer pobjeda revolucije u Francuskoj jeste pobjeda demokratije u cijeloj Evropi.

Naše doba, doba demokratije počinje. Plamen u Tiljerijama i u Palais Royal je rumen zore proletarijata. Sada će se vladavina buržoazije svuda sama slamati ili će biti svrgnuta.

Nadajmo se da će Njemačka slijediti taj primjer. Sad ili nikad podići će se iz svog poniženja. Ako Nijemci imaju iole energije, iole ponosa, iole hrabrosti, i mi ćemo kroz četiri nedjelje moći da uzviknemo:

»Živjela njemačka republika!«

Naslov originala:
Revolution in Paris

Prvi put objavljeno u listu
»Deutsche - Brüsseler - Zeitung«,
br. 17 od 27. februara 1848.
Ovdje se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,
Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 528 - 530.

Prevod s njemačkog

¹ Albert

Friedrich Engels

[Pismo uredniku lista »The Northern Star«]

UREDNIKU LISTA »THE NORTHERN STAR«

Poštovani gospodine!

Poslije značajnih događaja koji su se desili u Francuskoj, držanje koje su zauzeli belgijski narod i njegova vlada od većeg je interesa nego u obična vremena. Stoga evo hitam da vaše čitaoce obavijestim o onome što se desilo od petka, 25. februara.

Uzbuđenost i nemir vladali su naveče toga dana u cijelom gradu. Širene su svakojake glasine, ali se stvarno nije ni u što vjerovalo. Željeznička stanica bila je puna ljudi svih klasa, koji su željno očekivali nove vijesti. I sam francuski ambasador, eksmarkiz de Rumigny, bio je tu. Noću, u dvanaest i po, stigao je voz sa sjajnim vijestima o revoluciji u četvrtak, i čitava masa naroda je, u spontanoj provali oduševljenja, povikala: »*Vive la République!*«¹ Vijest se brzo proširila cijelim gradom. U subotu je sve bilo mirno. U nedjelju su, ipak, sve ulice bile krcate narodom, i svak je bio radoznao da vidi kakve će korake preduzeti dva društva: Demokratsko društvo i Alijansa. Oba društva su se sastala te iste večeri. Alijansa, grupa građanskih radikala, riješila je da čeka i tako se povukla iz pokreta. Međutim, Demokratsko društvo donijelo je niz vrlo važnih rezolucija, čime se stavilo na čelo pokreta. Bilo je riješeno da se sastaje svaki dan, a ne nedjeljno; da se Gradskom vijeću pošalje peticija da se naoruža ne samo Civilna garda srednje klase nego i svi građani u toj oblasti. Naveče je bilo nešto gužve po ulicama. Narod je klicao: »*Vive la République!*« i u velikim grupama se skupljao oko Gradske vijećnice. Bilo je pojedinačnih hapšenja, ali se ništa značajnije nije desilo.

Među uhapšenim licima bila su dva Nijemca — jedan politički emigrant, gospodin Wolff, i jedan radnik. Međutim, treba da znate da je ovdje, u Briselu, postojalo Njemačko radničko društvo, u ko-

¹ »Živjela Republika!»

jemu se raspravljalo o političkim i socijalnim pitanjima, i jedan njemački demokratski list¹. Nijemci, nastanjeni u Briselu, bili su uopšte poznati kao vrlo aktivni i beskompromisni demokrati. Oni su gotovo svi bili članovi Demokratskog društva, a potpredsjednik Njemačkog društva, dr Marx, bio je i potpredsjednik Demokratskog društva.

Vlada, savršeno obaviještena o nacionalističkoj uskogrudosti koja preovlađuje u izvjesnoj klasi stanovništva jedne male zemlje kao što je Belgija, odmah je iskoristila tu okolnost da proširi glasinu da su citavu agitaciju za republiku pokrenuli Nijemci — ljudi koji nemaju šta da izgube, koji su protjerani iz tri ili četiri zemlje zbog svojih perverzija i koji su namjeravali da se stave na čelo planirane belgijske republike. Ova preciozna vijest bila je u ponedjeljak pronesena cijelim gradom, i za nepun dan je čitava masa čiftinske aristokratije, koja čini glavninu Civilne garde, digla jednodušnu viku protiv njemačkih razbojnika koji hoće da revolucioniraju njihovu srećnu belgijsku domovinu.

Nijemci su bili odredili mjesto sastanka u jednoj kafani, gdje je svaki od njih imao da donese posljednje vijesti iz Pariza. Ali je vika čiftinske aristokratije bila tako velika i glasine o vladinim mjerama protiv Nijemaca tako mnogostruke da su oni bili prisiljeni da napuste i ovo bezazleno sredstvo održavanja međusobne veze.

Već u nedjelju naveče policiji je pošlo za rukom da gostioničara, vlasnika prostorija Njemačkog društva, nagovori da za svaki budući sastanak otkáže prostorije.

Nijemci su se za to vrijeme držali savršeno korektno. Izloženi najsitničavijim kinjenjima policije, oni su ipak ostajali na svom mjestu. Svake večeri su prisustvovali sastanku Demokratskog društva. Oni su apstinirali od svih bučnih gužvi po ulicama, ali su pokazivali da u času opasnosti, i pored lične ugroženosti, neće napustiti svoju belgijsku braću.

Kad je, poslije nekoliko dana prestala izvanredna uzbuđenost od nedjelje i ponedjeljka, kad se narod vratio na svoj posao, kad se vlada oporavila od svog prvog straha, protiv Nijemaca je počeo drugi niz kinjenja. Vlada je objavila naređenja po kojima svi strani radnici, od onog trenutka kad ostanu bez posla, imaju da budu protjerani iz zemlje; i svi stranci bez razlike, čije putne isprave nisu u redu, imaju da budu na isti način tretirani. Tako, dok su preduzimali te mjere, oni su, glasinama koje su širili, podbadali poslodavce protiv svih stranih radnika i svakom Nijemcu onemogućavali da nađe posao. Čak i oni koji su imali posao izgubili su ga i od tog trenutka padali pod udar naređenja o protjerivanju.

Proganjanjima su izloženi ne samo radnici bez posla nego i žene. Jedan mladi njemački demokrat koji, po francuskom i belgijskom običaju, živi s jednom Francuskinjom u slobodnom braku, čije je

¹ «Deutsche-Brüsseler-Zeitung»

prisustvo u Briselu, izgleda, policiji bilo nepoželjno — najednom je izložen nizu progona koji su u prvom redu pogađali njegovu nevjenčanu ženu. Njoj je, pošto nije imala pasoš — a ko bi ikada ranije u Belgiji i pomislio da od jedne žene traži pasoš? — zapriječeno da će odmah biti protjerana; policija joj je rekla da to nije zbog nje, nego zbog osobe s kojom živi. Sedam puta u tri dana bio je policijski komesar u njenom stanu; nekoliko puta morala je da ide u njegov ured, da bi najzad bila poslana u Upravu grada, praćena jednim policijskim agentom — i da nije bilo intervencije jednog uticajnog belgijskog demokrate, ona bi sigurno bila prinuđena da napusti zemlju.

Ali sve to nije ništa. Kinjenje radnika — širenje glasina da će ta i ta osoba biti uhapšena ili da će biti priređena opšta hajka na Nijemce po svim kafanama u gradu u utorak naveče — sve to nije ništa u poređenju s onim o čemu sad imam da vas izvijestim.

U petak¹ naveče primio je, među ostalim, i dr Marx jedno kraljevsko naređenje, kojim mu se naređivalo da u toku od dvadeset i četiri sata napusti zemlju. On je bio zabavljen spremanjem svojih kofera za put, kad su u jedan sat po ponoći, uprkos zakonu koji zabranjuje povredu stana jednog građanina od zalaska do izlaska sunca, desetorica naoružanih policijskih agenata, predvođenih jednim policijskim komesarom, provalili u njegov stan, šćepali ga i odveli u zatvor Gradske vijećnice. Nisu mu naveli nikakav drugi razlog osim da mu pasoš nije u redu, iako im je on pokazao najmanje tri pasoša i mada on već tri godine živi u Briselu. Njega su odveli. Njegova žena, obuzeta strahom, odmah je otrčala jednom belgijskom advokatu koji je progonjenim strancima uvijek pravio usluge — to je onaj isti čiju smo prijateljsku intervenciju spomenuli gore — gospodinu Jottrand-u, predsjedniku Demokratskog društva. Na svom povratku, ona se sreła s jednim prijateljem, Belgijancem, gospodinom Gigot-om, koji ju je otpratio kući. Na kućnim vratima dr Marxa oni su našli dvojicu od onih policajaca koji su uhapsili njenog muža. »Kamo ste odveli moga muža?« upitala je ona. »Ako hoćete da pođete s nama, mi ćemo vam pokazati gdje je on.« Oni su nju, kao i gospodina Gigot-a, odveli u Gradsku vijećnicu, ali umjesto da svoje obećanje održe, oni su ih obadvoje predali policiji, *koja ih je strpala u zatvor*. Gospoda Marx, koja je svoje troje male djece bila ostavila kod kuće samo sa služavkom, odvedena je u jednu prostoriju gdje se našla s grupom prostitutki najnižeg reda, s kojima je imala da provede noć. Ujutro su je odveli u jednu nezagrijanu prostoriju, gdje je imala da ostane tri sata dršćući od zime. Gospodin Gigot je takođe bio zadržan. Gospodin Marx je bio strpan u jednu prostoriju zajedno s *nekim bijesnim ludakom*, s kojim je svakog trenutka bio prisiljen da se bori. Ovom infamnom postupku pridružio se najbrutalniji postupak od strane tamničara.

¹ u listu pogrešno štampano: u subotu

U tri sata po podne oni su najzad bili predvedeni sudiji, koji je uskoro naredio da budu pušteni na slobodu. A zbog čega su gospoda Marx i gospodin Gigot bili optuženi? Zbog *skitnje*, jer ni ona ni on nisu imali pasoše pri sebi.

Gospodin Marx je isto tako oslobođen, s naređenjem da iste večeri napusti zemlju. I tako, pošto su ga iz pakosti držali u zatvoru osamnaest sati od dvadeset i četiri koja su mu bila ostavljena da sredi svoje stvari, pošto su ne samo njega nego i njegovu ženu cijelo to vrijeme odvojili od njihove troje djece, od kojih najstarije još nije imalo četiri godine, on je otpremljen preko granice a da nije imao ni minuta vremena da sredi svoje stvari.

Gospodin Gigot je ponovo uhapšen, pošto je tek dan ranije pušten iz zatvora. Njega i trojicu demokrata iz Liježa uhapsili su u ponedjeljak u šest sati ujutro, u jednom hotelu, i zatvorili zbog skitnje, jer nisu imali pasoše. Naređeno je da budu pušteni na slobodu u utorak, ali su protivzakonito zadržani do četvrtka. Jedan od njih, g. Tedesco, još je u zatvoru, optužen ko zna zbog čega. On i g. Wolff biće oslobođeni ili će u toku ove nedjelje biti stavljeni pod sud.

Moram ipak da kažem da su se belgijski radnici i razni drugi demokrati ove zemlje, naročito g. Jottrand, držali izvanredno dobro prema progonjenim Nijemcima. Oni su pokazali da su u sebi savršeno savladali sva sitna nacionalistička osjećanja. Oni u nama nisu gledali strance, nego demokrate.

Čujem da je izdan nalog za hapšenje jednog belgijskog radnika i hrabrog demokrate, naime g. de Guascoa. Drugi jedan, g. Dassy, koji je prošle nedjelje bio uhapšen zbog pobune, bio je jučer pred sudom; još mu nije izrečena presuda.

Svakog dana i svakog časa i sam očekujem nalog za protjerivanje, ako ne nešto gore, jer niko ne može da predvidi šta ova belgijsko-ruska vlada smjera da učini. Ja sam svakog trenutka spreman da otputujem. Takav je položaj jednog njemačkog demokrate u ovoj *slobodnoj* zemlji, koja, kako novine kažu, ni u čemu ne zaostaje za Francuskom Republikom.

Brisel 5. marta.

S bratskim pozdravom
Vaš stari prijatelj

Prvi put objavljeno u listu
»The Northern Star«, br. 544 od 25. marta 1848.
Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Pismo uredniku lista »La Réforme«]

Gospodine uredniče!

U ovom trenutku belgijska vlada staje sasvim na stranu politike Svete alijanse.^[335] Njen reakcionarni bijes sručuje se na njemačke demokrate s nečuvenom brutalnošću. Kad ne bismo bili teško progodeni progonima kojima smo bili izloženi, mi bismo se iskreno smijali Rogier-ovoj vladi, koja se pravi smiješnom optužujući nekoliko Nijemaca da Belgijancima, protiv njihove volje, hoće da nametnu republiku; ali u ovom specijalnom slučaju o kome je riječ gnusno prevlađuje nad smiješnim.

Prije svega, gospodine, dobro je znati da gotovo sve briselske listove rediguju Francuzi koji su, u većini, pobjegli iz Francuske da bi izbjegli sramne kazne kojima su u svojoj domovini bili ugroženi. Ovi Francuzi imaju u sadašnjem trenutku najveći interes u tome da brane belgijsku nezavisnost, koju su svi bili izdali 1833. godine.^[336] Kralj, vlada i njene pristalice služili su se ovim listovima da bi proširili mišljenje da bi belgijska revolucija u republikanskom smislu bila samo podražavanje Francuza i da svu demokratsku agitaciju koja se u ovom trenutku osjeća u Belgiji provociraju samo egzaltirani Nijemci.

Nijemci nipošto ne poriču da su se otvoreno povezali s belgijskim demokratima i da su to učinili bez ikakve egzaltacije. U očima državnog tužioca oni su time podbunjivali radnike protiv građana, oni su pred Belgijancima sumnjičili jednog *njemačkog* kralja, koga Belgijanci toliko vole, oni su vrata Belgije otvarali francuskoj invaziji.

Trećeg marta, u pet sati naveče, primio sam naređenje da u roku od dvadeset i četiri sata napustim belgijsku *kraljevinu* i dok sam noću istog dana još bio zauzet spremanjem za put, provalio je jedan policijski komesar u pratnji desetorice policajaca u moj stan, pretražio čitavu kuću i završio mojim hapšenjem, pod izgovorom da nemam isprave. Da i ne govorim o sasvim urednim ispravama koje mi je g. Duchâtel predao kad me je prognao iz Francuske, ja sam držao u

rukama pasoš za izgnanike, koji mi je Belgija nekoliko sati prije toga izdala.

Ja Vam, gospodine, ne bih govorio o svom hapšenju i brutalnostima koje sam podnio da s time nije povezana jedna okolnost koja bi se teško mogla shvatiti čak i u Austriji.

Neposredno poslije mojeg hapšenja, moja žena je u pratnji došla do g. Jottrand-a, predsjednika belgijskog Demokratskog društva^[289], da bi ga angažovala za preduzimanje potrebnih mjera. Na povratku kući, ona je na vratima našla jednog policajca, koji joj je s biranom uljudnošću rekao da ona, ako hoće da govori s g. Marxom, može da pođe s njim. Moja žena je tu ponudu najspremnije prihvatila. On ju je odveo u policijsku upravu, i policijski komesar joj je najprije izjavio da g. Marx nije tu; a zatim ju je brutalno upitao ko je ona, šta je radila kod g. Jottrand-a i da li pri sebi ima isprave. Kada se jedan belgijski demokrata, g. Gigot, koji je moju ženu i policajca pratio u policijsku upravu, revoltirao na ta komesarova istovremeno apsurdna i drska pitanja, bio je od policajaca učutkan i strpan u zatvor. Zbog navodne skitnje moja žena je odvedena u zatvor Gradske vijećnice i s uličarkama zatvorena u jednu mračnu prostoriju. U jedanaest sati prije podne, u po bijela dana, ona je s čitavim odjeljenjem žandarma odvedena u kabinet istražnog sudije. Dva puna sata držana je u samici, uprkos najoštrijim reklamacijama koje su stizale sa svih strana. Ona je tu ostala, izložena svoj oštini godišnjeg doba i najbestidnijim riječima žandarma.

Najzad se pojavila pred istražnim sudijom, koji se jako začudio što policija, u svojoj nježnoj brizi, nije isto tako zatvorila i malo-dobnu djecu. Saslušanje nije moglo da bude ništa drugo već saslušanje reda radi, i sav zločin moje žene sastojao se u tome što, iako pripada pruskoj aristokratiji, dijeli demokratska uvjerenja svoga muža.

Ja ne ulazim u pojedinosti ove skandalozne afere. Rekao bih samo da su, kad smo bili oslobođeni, upravo bila prošla dvadeset i četiri sata, i da smo morali otputovati a da ni najnužnije stvari nismo mogli ponijeti.

Karl Marx

potpredsjednik Demokratskog
društva u Briselu

Prvi put objavljeno u listu

«La Réforme» od 8. marta 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx – Engels – Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 417 – 418.

Prevod s francuskog

[Karl Marx]

[Proganjanje stranaca u Briselu]

U nedjelju, 27. februara, Demokratsko društvo u Briselu održalo je svoju prvu sjednicu poslije vijesti o proglašenju francuske republike. Unaprijed se znalo da će toj sjednici prisustvovati ogromno mnoštvo radnika, čvrsto riješenih da svim mjerama koje to društvo bude smatralo prikladnim pruži svoju aktivnu pomoć.

Vlada je, sa svoje strane, raširila vijest da bi kralj Leopold bio spreman da abdicira u onom trenutku kada to narod zaželi. To je bila zamka namještena belgijskim demokratima da bi ih obavezala da ne preduzimaju ništa odlučno protiv jednog tako dobrog kralja, čija je žarka želja da se oslobodi tereta kraljevskog dostojanstva, samo kad bi mu se, u svoj časti, dala jedna pristojna penzija.

Istovremeno je kraljevska vlada držala u punoj pripravnosti spisak lica koja bi, po njenom mišljenju, bila prikladna da iste te večeri budu uhapšena zbog remećenja javnog reda. S gospodinom Hodyjem, šefom javne sigurnosti, postignut je dogovor da na tom spisku figuriraju stranci kao glavni podstrekači tobožnje pobune, koliko da se prikrije hapšenje Belgijanaca poznatih kao odlučnih republikanaca, toliko da podstakne nacionalne osjetljivosti. To takođe objašnjava zašto je kasnije Njegova Ekselencija gospodin Rogier, koji nije više Belgijanac nego što je Njegovo Veličanstvo kralj Leopold Francuz, objavio naređenje kojim se svim vlastima naročito preporučuje da strogo motre na Francuze i Nijemce, jedne kao zemljake Rogier-ove, a druge kao zemljake Leopoldove. Po obliku svoje redakcije ovo naređenje podsjeća na zakone o sumnjivim licima.^[337]

Ovaj dobro zamišljeni plan sproveden je na način utoliko perfidniji i brutalniji što su se uhapšena lica naveče 27. februara uzdržavala od svake provokacije.

Reklo bi se da je neko nalazio zadovoljstvo u tome da ova lica budu pohapšena, pa zatim bezobzirno zlostavljana i teško vrijeđana.

Neposredno poslije hapšenja tukli su ih pesnicama, nogama i sabljama. Pljuvali su u lice tim *republikancima*. Zlostavljali su ih u

prisustvu filantropa Hodyja, koji je bio ushićen što strancima može da dade dokaz sve svoje moći.

Kako protiv njih nisu imali nikakvih dokaza, nije preostalo ništa drugo nego da ih puste na slobodu. Ali ne! Njih su zadržali u zatvoru šest dana! Onda su među zatvorenicima izdvojili strance, strpali ih u hapšenička kola i odvezli direktno na željezničku stanicu. Tu su ponovo strpani u hapšenička kola, u svaku ćeliju po jedan, i tako otpremljeni u Kijevren, gdje su ih preuzeli belgijski žandarmi da bi ih odveli do francuske granice.

Kad su konačno na slobodnom tlu mogli da malo dođu sebi, našli su u svojim džepovima samo izgnaničke pasoše, izdate uoči hapšenja. Jedan od izgnanika je Francuz, g. Allard.

U isto vrijeme je vlada sasvim beznačajnog kralja objavila u parlamentu da je belgijska *kraljevina*, podrazumijevajući obje Flandrije^[338], bolja od svih mogućih *republika*, da ima uzornu policiju, kojom rukovodi čovjek kao što je g. Hody, koji je u isti mah stari republikanac, falanterist i novoobraćeni leopoldist. Parlament je plakao od radosti, a katolički i liberalni listovi padali su u ekstazu iznoseći domaće vrline kralja Leopolda i državničke vrline njegova kućnog sluga Rogier-a.

Belgijski narod je republikanski nastrojen. Leopoldisti su samo krupna buržoazija, zemljoposjednička aristokratija, jezuiti, činovnici i nekadašnji Francuzi, koji se, prognani iz Francuske, sada nalaze na čelu belgijske administracije i novinarstva.

Metternich je očaran što na granici Francuske baš u pravom trenutku nalazi jednog Koburga, rođenog neprijatelja francuske revolucije. On samo zaboravlja da Koburzi danas znače nešto samo u pitanjima braka.

Prvi put objavljeno u listu

«La Réforme» od 12. marta 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx - Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 587 - 588.

Prevod s francuskog

[Friedrich Engels]

[Situacija u Belgiji]

Brisel, 18. marta

Belgijska buržoazija je prije petnaest dana odrekla narodu republiku; ali sada se ona sprema da preuzme inicijativu u republikanskom pokretu. Ona se još ne usuđuje da to sasvim otvoreno proklamuje, ali se svuda u Briselu šapuće: »Leopold zaista mora da ide; zaista, samo republika može da nas spase, ali ono što nama treba, to je jedna dobra i solidna republika, bez organizacije rada, bez opšteg prava glasa, bez miješanja radnika.«

To je već napredak. Valjani građani Brisela, koji su se još prije nekoliko dana na život i smrt branili od svake intencije za podržavanjem francuske republike, osjetili su odraz pariske finansijske krize. Dok su se još obarali na političko podražavanje, oni su se već podvrgli finansijskom podražavanju. Dok su još pjevali himne belgijskoj nezavisnosti i neutralnosti, oni su otkrili da je briselska berza u najpotpunijoj i najuvrjedljivijoj zavisnosti od pariske berze. Kordon trupa koji drži južnu granicu nije spriječio da pad državnih papira, uz talambase, pređe na garantovano neutralni teritorij Belgije.

Zaprepašćenje koje vlada na briselskom tržištu zahvatilo je u stvari sve. Bankrot desetkuje srednju i sitnu trgovinu, državni papiri ne nalaze više kupaca, kursevi su samo nominalni, novac je nestao brže nego u Parizu, trgovina je u potpunom zastoju, a većina industrijalaca je već otpustila svoje radnike. Evo nekoliko primjera opšteg obaranja cijena: prije nekoliko dana nudio je jedan trgovac na prodaju 150 akcija željezničkog društva Dendre, efekata koji su prije februarske revolucije na londonskoj berzi stajali iznad parijsa — 100 franaka po akciji. Prvi dan je dobio 45 franaka, drugi 35 franaka, treći dan ih je prodao po deset franaka komad! Zemljišta, prije dvije godine kupljena za šest hiljada franaka, ne nalaze više kupce ni za trećinu te sume.

I u ovom trenutku opšte panike vlada traži najprije avans od dvije trećine direktnih poreza, zatim prisilni zajam od pedeset do šezdeset miliona, sve same mjere koje šire strah među poreskim obveznicima, već nezadovoljnim zbog budžeta koji stalno raste!

Evo jednog stanja stvari koje je ipak naše valjane građane uvjerilo da su oni, svojim oduševljavanjem za monarhiju, dobili samo savršenu participaciju u neugodnostima situacije u Francuskoj, a bez učestvovanja u bilo kojoj izvojevanoj prednosti. To je pravi uzrok njihova mladog republikanizma.

U međuvremenu, radnici nisu nipošto mirni. U Ganu su nemiri trajali nekoliko dana; ovdje je prekjučer bilo mnogo zborova radnika, koji su se završili peticijom kralju; Leopold ju je lično izvolio primiti iz žuljevitih ruku koje su mu je pružale. Sada će doći do ozbiljnijih demonstracija. Svakim danom sve mnogobrojnije grupe radnika otpuštaju se s posla. Neka razvoj industrijske krize potraje još samo neko vrijeme, neka se duhovi u radničkoj klasi još malo zagriju, i belgijska buržoazija će, kao i buržoazija Pariza, sklopiti s republikom svoj »brak iz računa«.

Napisano 18. marta 1847.

Objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6,

Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 423 - 424

Prevod s francuskog

P R I L O Z I

Spisak priloga

A. Prilozi uz *Bijedu filozofije* Karla Marxa

1. Pismo Karla Marxa P. V. Anjenkovu od 28. decembra 1846.
2. Predgovor Friedricha Engelsa prvom njemačkom izdanju od 1884. i bilješka uz drugo izdanje od 1892.

B. Predgovori *Manifestu Komunističke partije* Karla Marxa i Friedricha Engelsa

1. Predgovor njemačkom izdanju od 1872 (Marx-Engels)
2. Predgovor ruskom izdanju od 1882 (Marx-Engels)
3. Predgovor njemačkom izdanju od 1883 (Engels)
4. Predgovor engleskom izdanju od 1888 (Engels)
5. Predgovor njemačkom izdanju od 1890 (Engels)
6. Predgovor poljskom izdanju od 1892 (Engels)
7. Italijanskom čitaocu 1893 (Engels)

C. Bilješke i dokumenti (avgust 1847 — mart 1848)

A. PRILOZI
UZ »BIJEDU FILOZOFIJE«
Karla Marxa

[Karl Marx P. V. Anjenkovu^[339]]

Brisel, 28. decembra [1846]

Ulica Orlean 42, predgrade Namir

Dragi gospodine Anjenkov!

Odavno biste već dobili moj odgovor na Vaše pismo od 1. novembra da mi moj knjižar nije tek prošle nedjelje poslao knjigu g. Proudhona *Philosophie de la misère*. Ja sam je prelistao za dva dana da bih Vam odmah mogao saopštiti svoje mišljenje. Pošto sam knjigu čitao veoma brzo, ne mogu se upuštati u pojedinosti. Mogu da govorim samo o opštem utisku koji je ona učinila na mene. Ako želite, ja bih se u drugom pismu mogao osvrnuti i na pojedinosti.

Iskreno ću Vam priznati da smatram da je knjiga uopšte rđava, čak vrlo rđava. U svom pismu Vi se i sami podsmijevate »onim mrvicama njemačke filozofije« kojim g. Proudhon paradira u tom bezobličnom i pretencioznom djelu, ali pretpostavljate da filozofski otrov nije zarazio njegova ekonomska istraživanja. I ja sam vrlo daleko od toga da greške g. Proudhona u ekonomskim istraživanjima pripisujem njegovoj filozofiji. Gospodin Proudhon Vam ne daje pogrešnu kritiku političke ekonomije zbog svoje smiješne filozofije, već Vam daje smiješnu filozofiju zbog toga što nije shvatio sadašnje društveno stanje u njegovoj isprepletenosti [engrènement], da upotrijebim riječ koju je g. Proudhon, kao i mnoge druge stvari, pozajmio od Fourier-a.

Zašto g. Proudhon govori o bogu, o univerzalnom umu, o bezličnom umu čovječanstva koji nikad ne griješi, koji je bio uvijek jednak sebi, o kome samo treba imati pravu svijest pa da se dođe do istine? Zašto on sa slabo shvaćenim hegelovstvom izigrava dubokog mislioca?

On Vam sa n daje ključ te zagonetke. Gospodin Proudhon vidi u istoriji određeni niz društvenih evolucija; on nalazi da je u istoriji ostvaren napredak; najzad, on nalazi da ljudi, kao individue, nisu znali šta su činili, da su bili u zabludi u pogledu svog vlastitog kretanja, to jest da njihov društveni razvitak na prvi pogled izgleda nešto različito, odvojeno, nezavisno od njihovog individualnog razvitka. On ne može da objasni te činjenice, i hipoteza o očitovanju univerzalnog uma je prosto-naprosto izmišljena. Ništa lakše nego pronaći mistične uzroke, to jest fraze kojima nedostaje svaki smisao.

Ali kad g. Proudhon priznaje da ništa ne razumije u istorijskom razvitku čovječanstva — a on to priznaje čim se služi tako zvučnim riječima kao univerzalni um, bog itd. — zar on implicitno i neminovno ne priznaje i to da nije kadar da shvati ni *ekonomski razvitak*?

Šta je društvo, ma kakav oblik ono imalo? Proizvod uzajamne djelatnosti ljudi. Da li su ljudi slobodni u izboru ovog ili onog društvenog oblika? Nipošto. Pretpostavite određeno stanje razvitka proizvodnih snaga ljudi i dobićete određeni oblik prometa i potrošnje. Pretpostavite određeni stepen razvitka proizvodnje, prometa i potrošnje i dobićete odgovarajući oblik društvenog uređenja, određenu organizaciju porodice, staleža ili klasa, jednom riječi — odgovarajuće građansko društvo [société civile]. Pretpostavite takvo društvo, imaćete odgovarajuću političku državu, koja je samo oficijelni izraz građanskog društva. To je ono što g. Proudhon nikada neće razumjeti, jer on misli da čini nešto veliko kad mimo države apeluje na građansko društvo, to jest mimo oficijelnog rezimea društva na oficijelno društvo.

Suvišno je tome dodavati da ljudi nisu slobodni u izboru svojih *proizvodnih snaga* — koje su osnova njihove cjelokupne istorije; jer svaka proizvodna snaga je stečena snaga, proizvod prethodne djelatnosti. Proizvodne snage su, dakle, rezultat praktične energije ljudi, ali samu tu energiju ograničavaju uslovi u kojima se ljudi zatiču, usljed već stečenih proizvodnih snaga, usljed društvenog oblika koji je postojao prije njih, koji nisu stvorili oni, koji je proizvod ranijih generacija. Zahvaljujući toj prostoj činjenici što svaka docnija generacija zatiče proizvodne snage koje je stekla prethodna generacija, koje joj služe kao sirovina za novu proizvodnju, zahvaljujući toj činjenici stvara se veza u ljudskoj istoriji, stvara se istorija čovječanstva, koja je utoliko više istorija čovječanstva ukoliko više rastu proizvodne snage ljudi, a usljed toga i njihovi društveni odnosi. Otuda nužan zaključak: društvena istorija ljudi uvijek je samo istorija njihovog individualnog razvitka, bili oni toga svjesni ili ne. Ti materijalni odnosi samo su nužni oblici u kojima se ostvaruje njihova materijalna i individualna djelatnost.

Gospodin Proudhon brka ideje i stvari. Ljudi se nikada ne odriču onoga što su stekli, ali to ne znači da se oni nikada ne odriču društvenog oblika u kome su stekli određene proizvodne snage. Naprotiv. Da ne bi bili lišeni postignutog rezultata, da ne bi izgubili plodove civilizacije, ljudi su prisiljeni da mijenjaju sve tradicionalne društvene oblike čim način njihovog prometa [commerce] više ne odgovara stečenim proizvodnim snagama. Riječ *commerce* upotrebljavam ovdje u najopštijem smislu, kao što u njemačkom kažemo Verkehr. — Na primjer: privilegije, ustanova esnafa i korporacija, srednjovjekovni režim reglementiranja, bili su društveni odnosi koji su jedini odgovarali stečenim proizvodnim snagama i prethodnom društvenom stanju iz koga su proizišle ove institucije. Pod zaštitom korporativnog

režima i njegovog reglementiranja nagomilavani su kapitali, razvila se pomorska trgovina, osnovane su kolonije — i ljudi bi izgubili same te plodove da su htjeli očuvati oblike pod čijom su zaštitom ovi plodovi sazreli. Zato su i udarila dva groma: revolucija od 1640, i ona od 1688.^[340] Svi stari ekonomski oblici, društveni odnosi koji su im odgovarali, politička država koja je bila oficijelni izraz starog društva, sve je to bilo razbijeno u Engleskoj. Dakle, ekonomski oblici u kojima ljudi proizvode, troše, razmjenjuju, *prolazni* su i *istorijski* oblici. Sa sticanjem novih proizvodnih snaga ljudi mijenjaju i svoj način proizvodnje, a s načinom proizvodnje mijenjaju i sve ekonomske odnose, koji su bili nužni odnosi samo toga načina proizvodnje.

To je ono što g. Proudhon nije shvatio, a još manje dokazao. Nesposoban da prati stvarni tok istorije, g. Proudhon vam daje fantazmagoriju koja pretenduje na to da je dijaleksička fantazmagorija. On ne osjeća potrebu da govori o 17, 18. i 19. vijeku, jer se njegova istorija odigrava u maglovitim predjelima uobrazilje i uzdiže se visoko iznad mjesta i vremena. Jednom riječi: to je hegelovština, to nije istorija. To nije profana istorija — istorija ljudi — već sveta istorija — istorija ideja. S njegovog gledišta, čovjek je samo oruđe kojim se ideja ili vječiti um služe da bi se razvili. *Evolucije* u kojima govori g. Proudhon treba da budu evolucije kako se odigravaju u mističnom krilu apsolutne ideje. Ako pocijepate zavjesu tog mističnog jezika, vidjećete da nam g. Proudhon izlaže red po kome su u njegovoj glavi poređane ekonomske kategorije. Neće mi biti potrebno mnogo muke da Vam dokažem da je to red jedne veoma nesređene glave.

Gospodin Proudhon počinje svoju knjigu razmatranjem *vrjednosti*, svoga omiljenog predmeta. Ovoga puta neću se upuštati u ispitivanje toga razmatranja.

Niz ekonomskih evolucija vječitog uma počinje s *podjelom rada*. Za g. Proudhona je podjela rada sasvim prosta stvar. Ali zar kastinsko uređenje nije predstavljalo određenu podjelu rada? Zar korporativno uređenje nije bilo jedna druga podjela rada? Zar podjela rada u manufakturnom sistemu, koji u Engleskoj počinje sredinom 17. vijeka i završava se krajem 18. vijeka, nije isto tako sasvim različita od podjele rada u krupnoj, modernoj industriji?

Gospodin Proudhon tako malo zna o suštini stvari da gubi iz vida čak i ono što ne zaboravljaju ni vulgarni ekonomisti. Kad vam govori o podjeli rada, on ne osjeća potrebu da govori o svjetskom *tržištu*. Ali, zar se podjela rada u 14. i 15. vijeku, kad još nije bilo kolonija, kad Amerika još nije postojala za Evropu, kad je istočna Azija postojala samo posredstvom Carigrada, zar se ta podjela rada nije morala iz osnova razlikovati od podjele rada u 17. vijeku, kad su kolonije već bile razvijene?

Ni to nije sve. Cjelokupna unutrašnja organizacija narodâ, svi njihovi međusobni odnosi — zar su oni nešto drugo nego izraz od-

redene podjele rada? Zar se oni ne moraju mijenjati zajedno s promjenom podjele rada?

Gospodin Proudhon je tako slabo razumio pitanje podjele rada da i ne govori o odvajanju grada od sela, koje se u Njemačkoj, na primjer, vršilo od 9. do 12. vijeka. Tako g. Proudhonu mora ovo odvajanje da izgleda kao vječiti zakon jer on ne poznaje ni njegovo porijeklo, ni njegov razvitak. Zato vam u cijeloj svojoj knjizi govori tako kao da će ta tvorevina određenog načina proizvodnje trajati do kraja svijeta. Sve što g. Proudhon kaže o podjeli rada, samo je rezime, i uz to još veoma površan, veoma nepotpun rezime onoga što su prije njega rekli Adam Smith i hiljade drugih.

Druga evolucija su *mašine*. Veza između podjele rada i mašina je kod g. Proudhona sasvim mistična. Svaki način podjele rada imao je svoja specifična oruđa za proizvodnju. Tako, na primjer, od sredine 17. do sredine 18. vijeka ljudi nisu sve radili rukom. Oni su imali oruđa i to veoma složena oruđa, kao: radne tezge, lađe, poluge itd. itd.

Stoga ništa nije smješnije nego govoriti o mašini kao posljedici podjele rada uopšte.

Uzged hoću još da Vam kažem da je g. Proudhon, pošto nije shvatio historijsko porijeklo mašina, još manje shvatio njihov razvitak. Može se reći da su se do godine 1825 — do epohe prve opšte krize — potrebe potrošnje uopšte brže razvijale od proizvodnje, te da je razvitak mašina bio nužna posljedica potreba tržišta. Od 1825. su pronalazak i primjena mašina samo rezultat rata između poslodavaca i radnika. No i to važi samo za Englesku. Evropske nacije je na primjenu mašina prinudila konkurencija koju su Englezi s njima vodili i na svome vlastitom, unutrašnjem, i na svjetskom tržištu. U Sjevernoj Americi, najzad, do uvođenja mašina došlo je kako zbog konkurencije s drugim narodima tako i zbog nestašice radne snage, to jest zbog nesrazmjere između brojnog stanja stanovništva i industrijskih potreba Sjeverne Amerike. Iz ovih činjenica možete zaključiti koliko je oštroumlja u g. Proudhona kad on priziva avet konkurencije kao treću evoluciju, kao antitezu mašina!

Najzad, uopšte je prava besmislica praviti od *mašina* ekonomsku kategoriju naporedo s podjelom rada, konkurencijom, kreditom itd.

Mašina nije ekonomska kategorija kao ni vo koji vuče plug. Današnja *primjena* mašina je jedan od odnosa našeg današnjeg ekonomskog poretka, ali način korišćenja mašina je nešto sasvim različito od samih mašina. Barut ostaje barut bilo da njime ranjavamo čovjeka ili da liječimo rane ranjenoga.

Gospodin Proudhon prevazilazi sam sebe kad u svojoj glavi stvara konkurenciju, monopol, porez ili policiju, trgovinski bilans, kredit, svojину, i to redom kojim ih navodim. Gotovo sve kreditne ustanove bile su razvijene u Engleskoj početkom 18. vijeka, još prije pronalaska

mašine. Javni kredit bio je samo nov način povećanja poreza i podmirenja novih potreba, nastalih prelaskom vlasti u ruke buržoaske klase. *Svojina*, najzad, čini posljednju kategoriju u sistemu g. Proudhona. U realnom svijetu, naprotiv, podjela rada i sve ostale kategorije g. Proudhona su društveni odnosi, koji u svojoj cjelokupnosti čine ono što se danas naziva *svojinom*; van tih odnosa buržoaska svojina nije ništa drugo već metafizička ili pravna iluzija. Svojina neke druge epohe, feudalna svojina, razvija se pod sasvim različitim društvenim odnosima. Kad g. Proudhon tretira svojinu kao nezavisan odnos, on čini nešto gore od metodološke greške; on jasno dokazuje da nije shvatio vezu koja spaja sve oblike *buržoaske* proizvodnje, da nije shvatio *istorijski* i *prolazni* karakter oblika proizvodnje jedne određene epohe. Pošto ne vidi da su naše društvene ustanove proizvod *istorijskog* razvitka, on ne shvata ni njihovo porijeklo ni njihov razvitak, on može da ih samo dogmatski kritikuje.

Zato je g. Proudhon i prinuđen da pribjegava *fikciji* da bi objasnio razvitak. On uobražava da su podjela rada, kredit, mašine itd., da je sve to pronađeno da bi služilo njegovoj fiks-ideji, ideji jednakosti. Njegovo objašnjenje je uzvišeno naivno. Sve su te stvari pronađene u ime jednakosti, ali su se, na žalost, okrenule protiv jednakosti. U tome se sastoji cijelo njegovo rezonovanje. To jest, on polazi od proizvoljne pretpostavke, i pošto stvarni razvitak na svakom koraku protivrječi njegovoj fikciji, on iz toga zaključuje da tu postoji protivrječnost. On pri tom prećutkuje da je to protivrječnost samo između njegove fiks-ideje i stvarnog kretanja.

Tako g. Proudhon, uglavnom usljed nepoznavanja istorije, nije vidio da ljudi, razvijajući svoje proizvodne snage, to jest živeći, razvijaju određene odnose između sebe, i da se karakter tih odnosa nužno mijenja s promjenom i porastom tih proizvodnih snaga. On nije vidio da su *ekonomske kategorije* samo *apstrakcije* tih stvarnih odnosa, da su one samo dotle istine dok postoje ti odnosi. Tako on pada u zabludu buržoaskih ekonomista, koji u tim ekonomskim kategorijama vide vječite zakone, a ne istorijske zakone koji važe samo za određeni istorijski razvitak, za određeni razvitak proizvodnih snaga. Dakle, umjesto da političkoekonomske kategorije posmatra kao apstrakcije stvarnih, prolaznih, istorijskih društvenih odnosa, g. Proudhon, usljed toga što je pitanje mistički izvrnuo, vidi u stvarnim odnosima samo ovaploćenje tih apstrakcija. Te same apstrakcije su formule koje su od početka svijeta drijemale u krilu božjem.

Ali dobrog g. Proudhona spopadaju sada jaki duhovni grčevi. Ako su sve te ekonomske kategorije emanacija božjeg srca, ako su one taj skriveni i vječiti život ljudi, kako to da, prvo, postoji razvitak, a drugo, da g. Proudhon nije konzervativac? Ove očite protivrječnosti objašnjava on jednim cijelim sistemom antagonizma.

Da bismo razjasnili taj sistem antagonizma, uzmimo jedan primjer.

Monopol je dobar jer je ekonomska kategorija, dakle emanacija boga. Konkurencija je dobra jer je i ona ekonomska kategorija. Ali ono što nije dobro, to je stvarnost monopola i konkurencije. Ono što je još gore, to je okolnost da se monopol i konkurencija međusobno proždiru. Šta da se radi s tim? Pošto te dvije vječite božje misli protivreče jedna drugoj, g. Proudhonu se čini da je očigledno da u krilu božjem postoji i sinteza te dvije misli, u kojoj se zlo monopola izravna konkurencijom, i vice versa¹. Borba između te dvije ideje dovela je dotle da će se na kraju pojaviti samo njihova lijepa strana. Treba od boga izmamiti tu tajnu misao, zatim je primijeniti, i sve će biti u najljepšem redu; treba otkriti sintetičku formulu skrivenu u tami bezličnog uma čovječanstva. Gospodin Proudhon ne oklijeva ni trenutka da sebe učini otkrivačem te tajne.

Ali bacite za trenutak pogled na stvarni život. U ekonomskom životu našega vremena naći ćete ne samo konkurenciju i monopol nego i njihovu sintezu, koja nije *formula*, nego *kretanje*. Monopol stvara konkurenciju, konkurencija stvara monopol. Međutim, ovo izjednačenje nipošto ne uklanja teškoće sadašnjeg položaja, kako to zamišljaju buržoaski ekonomisti; njegov rezultat je jedno teže i zamršenije stanje. Dakle, ako mijenjate osnovu na kojoj se zasnivaju današnji ekonomski odnosi, ako uništite današnji *način* proizvodnje, vi ćete uništiti ne samo konkurenciju, monopol i njihov antagonizam nego i njihovo jedinstvo, njihovu sintezu, kretanje, koje je stvarna ravnoteža konkurencije i monopola.

A sad ću Vam dati primjer dijalektike g. Proudhona.

Sloboda i ropstvo čine antagonizam. Nije potrebno da govorim ni o dobrim ni o lošim stranama slobode. Što se tiče ropstva, nije potrebno da govorim o njegovoj lošoj strani. Jedina stvar koju treba razjasniti jeste lijepa strana ropstva. Nije riječ o posrednom ropstvu, o ropstvu proletera: riječ je o neposrednom ropstvu, o ropstvu crnaca u Surinamu, Brazilu, južnim državama Sjeverne Amerike.

Neposredno ropstvo je stožer naše današnje industrije, kao i mašine, kredit itd. Bez ropstva nema pamuka; bez pamuka nema moderne industrije. Tek je ropstvo dalo kolonijama njihovu vrijednost, kolonije su stvorile svjetsku trgovinu, svjetska trgovina je nužni uslov krupne mašinske industrije. Tako su kolonije, prije početka trgovine crncima, davale samo veoma malo proizvoda Starom svijetu i nisu primjetno izmijenile izgled toga svijeta. Ropstvo je, dakle, ekonomska kategorija od najvećeg značaja. Bez ropstva bi se Sjeverna Amerika, najnaprednija zemlja, pretvorila u patrijarhalnu zemlju. Zbrišite samo Sjevernu Ameriku s karte svijeta i imaćete anarhiju, potpunu propast prometa i moderne civilizacije. A ukinuti ropstvo, značilo bi zbrisati Ameriku s karte svijeta². I tako se ropstvo, pošto

¹ obrnuto — ² Vidi Engelsovu napomenu na str. 106. ovoga toma.

je ekonomska kategorija, nalazi od početka svijeta kod svih naroda. Moderni narodi umjeli su samo da maskiraju ropstvo u svojoj kući, a otvoreno da ga uvedu u Novi svijet. Šta će sad da radi dobri g. Proudhon poslije ovih razmišljanja o ropstvu? On će tražiti sintezu slobode i ropstva, pravi *juste-milieu*¹, drugim riječima: on će tražiti ravnotežu između ropstva i slobode.

Gospodin Proudhon je vrlo dobro shvatio da ljudi proizvode sukno, platno, svilene tkanine — i, odista, velika je zasluga shvatiti takve sitnice! Međutim, g. Proudhon nije shvatio da ljudi saobrazno svojim proizvodnim snagama stvaraju i *društvene odnose* u kojima proizvode sukno i platno. Još manje je g. Proudhon shvatio da ljudi, koji stvaraju društvene odnose saobrazno svojoj materijalnoj proizvodnji, stvaraju i *ideje, kategorije*, to jest apstraktne, idealne izraze tih istih društvenih odnosa. Prema tome, ni kategorije nisu vječite kao ni odnosi koje one izražavaju. One su istorijske i prolazne tvorevine. Za g. Proudhona su primarni uzrok, naprotiv, apstrakcije, kategorije. Po njegovom mišljenju, one stvaraju istoriju, a ne ljudi. *Apstrakcija, kategorija, uzeta kao takva*, to jest odvojena od ljudi i njihove materijalne djelatnosti, svakako je besmrtna, nepromjenljiva, nepokretna; ona je samo biće čistog uma, što prosto znači da je apstrakcija, kao takva, apstraktna. Divne li *tautologije!*

Tako su i ekonomski odnosi, gledani u obliku kategorija, za g. Proudhona vječite formule koje nemaju ni početka ni razvitka.

Drukčije rečeno: g. Proudhon ne tvrdi direktno da je *buržoaski život* za njega *vječna* istina. On to kaže indirektno time što do božanstva uzdiže kategorije koje u obliku misli izražavaju buržoaske odnose. On uzima da su proizvodi buržoaskog društva nastali sami od sebe, da su vječita bića obdarena vlastitim životom, koja se njemu prikazuju u obliku kategorija, u obliku misli. Na taj način on se ne uzdiže iznad buržoaskog horizonta. Pošto operiše buržoaskim mislima, uzimajući ih kao vječne istine, on traži sintezu tih misli, njihovu ravnotežu, i ne vidi da je način na koji se one danas uravnotežuju jedino mogućan način.

U stvari, on čini ono što čine svi valjani buržuj. Svi vam oni kažu da su konkurencija, monopol itd., u principu, to jest uzeti kao apstraktne misli, jedine osnove života, ali da u praksi ne zadovoljavaju sasvim. Svi oni hoće konkurenciju bez kobnih posljedica konkurencije. Svi oni hoće nemoguće, to jest buržoaske uslove života bez nužnih posljedica tih uslova. Niko od njih ne shvata da je buržoaski oblik proizvodnje istorijski i prolazan oblik, upravo isto onako kao što je bio i feudalni oblik. Ta zabluda dolazi otuda što je za njih buržoaski čovjek jedino moguća osnova svakog društva, otuda što oni ne mogu da zamisle društveno stanje u kome bi čovjek prestao da bude buržuj.

¹ zlatnu sredinu

Gospodin Proudhon je, dakle, nužno *doktrinaran*. Istorijsko kretanje koje preokreće današnji svijet svodi se za njega na problem da se otkrije pravilna ravnoteža, sinteza dvije buržoaske misli. Tako taj prepređenko s mnogo dovitljivosti otkriva tajnu božju misao, jedinstvo dvije izolovane misli, koje su samo zato dvije izolovane misli što ih je g. Proudhon izolovao od praktičnog života, od sadašnje proizvodnje, koja je kombinacija stvarnosti koje te misli izražavaju. Na mjesto velikog istorijskog kretanja, koje nastaje iz sukoba između već postignutih proizvodnih snaga i njihovih društvenih odnosa, koji više ne odgovaraju ovim proizvodnim snagama; na mjesto strašnih ratova, koji se pripremaju između različitih klasa jedne nacije i između različitih nacija; na mjesto praktične i silovite akcije masa, koja jedino može da riješi ove sukobe, na mjesto tog neizmjereno širokog, trajnog i složenog kretanja — g. Proudhon stavlja mudrolije svoje glave [le mouvement cacadauphin^[341]]. Prema tome, istoriju prave naučnici, ljudi koji su u stanju da doznaju intimne misli boga. Prost svijet treba samo da primijeni njihova otkrića.

Sada razumijete zašto je g. Proudhon zakleti neprijatelj svakog političkog pokreta. Rješenje sadašnjih problema ne sastoji se za njega u javnoj akciji, već u dijalektičkim kružnim kretanjima u njegovoj glavi. Pošto su za njega kategorije pokretačke snage, nema potrebe da se mijenja praktični život da bi se promijenile kategorije. Naprotiv, treba promijeniti kategorije, pa će kao posljedica nastupiti promjena stvarnog života.

U želji da pomiri protivrječnosti, g. Proudhon se uopšte ne pita da li ne bi trebalo srušiti samu osnovu tih protivrječnosti. On po svemu liči na doktrinarnog političara koji hoće u kralju, narodnoj skupštini i gornjem domu da vidi sastavne dijelove društvenog života, vječite kategorije. On samo traži novu formulu da bi doveo u ravnotežu ove snage (a njihova ravnoteža je upravo u sadašnjem kretanju, gdje je jedna od ovih sila čas pobjedilac, čas rob druge). Tako se u 18. vijeku mnoštvo osrednjih glava bavilo time da iznađe pravu formulu da bi se doveli u ravnotežu društveni staleži, plemstvo, kralj, parlamenti itd., a sutradan nije više bilo ni kralja, ni parlamenta, ni plemstva. Pravilna ravnoteža u ovom antagonizmu bio je prevrat svih društvenih odnosa koji su služili kao osnova ovim feudalnim egzistencijama i njihovom antagonizmu.

Pošto g. Proudhon stavlja na jednu stranu vječne ideje, kategorije čistog uma, a na drugu stranu ljude i njihov praktični život, koji je po njemu primjena ovih kategorija, kod njega od samog početka sretate *dualizam* između života i ideja, između duše i tijela — dualizam koji se ponavlja u mnogim oblicima. Sad vidite da je ovaj antagonizam samo nesposobnost g. Proudhona da shvati zemaljsko porijeklo i svjetovnu istoriju kategorija koje on obogotvorava.

Moje pismo je već i suviše dugo da bih govorio i o smiješnim

optužbama g. Proudhona protiv komunizma. Međutim, složićete se sa mnom da čovjek koji nije shvatio današnji poredak društva još manje može razumjeti pokret koji ovaj poredak hoće da sruši i literarne izraze tog revolucionarnog pokreta.

Jedina tačka u kojoj se potpuno slažem s g. Proudhonom jeste njegova odvratnost prema socijalističkom sentimentalisanju. Već i prije njega ja sam izazvao protiv sebe mnogo neprijateljstva svojim ismijevanjem glupavog, sentimentalnog, utopističkog socijalizma. Ali zar se g. Proudhon ne predaje čudnim iluzijama kad svoju malograđansku sentimentalnost, mislim na njegove deklamacije o domaćem ognjištu, bračnoj ljubavi i svim tim banalnostima, protivstavlja socijalističkoj sentimentalnosti, koja je, na primjer kod Fourier-a, mnogo dublja od pretencioznih plitkih fraza našeg dobrog Proudhona? On sam tako dobro osjeća ništavnost svojih dokaza, svoju potpunu nesposobnost da govori o tim stvarima da je stao da bjesni i viče, da ga spopada srdžba poštenog čovjeka, da se pjenuši, da proklinje, da optužuje, da galami zbog nepoštenja, da grdi, da se busa u grudi i da se pred bogom i ljudima hvali da je čist od socijalističke niskosti! On ne kritikuje socijalističke sentimentalnosti ili ono što on smatra sentimentalnim. On kao svetac, kao papa baca anatemu na sirote grešnike i pjeva slavopojke sitnoj buržoaziji i bijednim patrijarhalnim ljubavnim iluzijama domaćeg ognjišta. A to nipošto nije slučajnost. Gospodin Proudhon je od glave do pete filozof, ekonomist sitne buržoazije. U jednom razvijenom društvu, silom svoga položaja, *malograđanin* postaje s jedne strane socijalist, s druge strane ekonomist, to jest on je zaslijepljen veličanstvenošću krupne buržoazije i sažaljeva stradanje naroda. U dubini svoje duše on je ponosan na to što je nepristrastan, što je našao pravu ravnotežu, koja pretenduje na to da se razlikuje od *juste-milieu*-a.¹ Takav malograđanin obožava *protivrječnost*, jer je protivrječnost osnova njegova bića. On sam je samo socijalna protivrječnost u dejstvu. Ono što on jeste u praksi on mora opravdati teorijom, i g. Proudhonu pripada zasluga da je naučni tumač francuske sitne buržoazije; a to je stvarno zasluga jer će sitna buržoazija biti sastavni dio svih socijalnih revolucija koje se pripremaju.

Vrlo bih Vam rado s ovim pismom poslao i svoju knjigu o političkoj ekonomiji, ali mi do danas nije bilo moguće da štampam ni ovo djelo ni kritiku njemačkih filozofa i socijalista o kojoj sam Vam govorio u Briselu.^[342] Ne možete ni zamisliti na kakve sve teškoće nailazi ovakvo izdavanje u Njemačkoj; s jedne strane od policije, a s druge strane od knjižara, koji su i sami zainteresovani predstavnici svih pravaca koje napadam. A što se tiče naše vlastite partije, ona ne samo da je siromašna već mi jedna velika grupa u njemačkoj komu-

¹ zlatne sredine

nističkoj partiji zamjera što se protivim njenim utopijama i deklaracijama.

Vaš odani
Karl Marx

PS. Vi ćete se pitati zašto Vam pišem na rdavom francuskom umjesto na dobrom njemačkom jeziku? Zato što imam posla s francuskim autorom.

Bio bih Vam veoma zahvalan ako ne bih dugo čekao na Vaš odgovor. Tako bih znao da li ste me razumjeli ispod ove ljuške mog varvarskog francuskog jezika.

Prvi put objavljeno u francuskom originalu u knjizi:

М. М. Ситасюевичъ и еіо современники въ ихъ иерейскъ, том III, СПб [Петроград] 1912.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji.

Prevod s francuskog

Predgovor

[Friedricha Engelsa prvom njemačkom izdanju
Bijede filozofije Karla Marxa]

Ovaj je spis nastao u zimu 1846-1847, u vrijeme kad je Marx došao do jasnog saznanja o osnovnim linijama svoga novog shvatanja istorije i ekonomije. Proudhonovo djelo *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*, koje je upravo tada izišlo, dalo mu je prilike da te svoje osnovne linije razvije nasuprot pogledima čovjeka koji je od tada trebalo da zauzme najznačajnije mjesto među živim francuskim socijalistima. Od vremena kad su njih dvojica u Parizu provodili često cijele noći u diskusijama o ekonomskim pitanjima njihovi su se putevi sve više razilazili; Proudhonov je spis pokazivao da je između njih već pukla nepremostiva provalija; više se nije moglo čutati; i tako je Marx u ovom svom odgovoru utvrdio da je raskid među njima nepopravljiv.

Cjelokupni Marxov sud o Proudhonu nalazi se u članku koji je priložen uz ovaj spis, a koji je izišao u berlinskom listu »Der Social-Demokrat«, br. 16, 17, i 18 1865. godine^[343]. To je bio jedini članak koji je Marx u tom listu napisao; naskoro je gospodin von Schweitzer pokušao da list skrene u feudalne i režimske vode, što nas je prisililo da već poslije nekoliko nedjelja javno otkazemo saradnju.

Za Njemačku ovaj spis ima baš u sadašnjem trenutku značaj o kome Marx nije ni slutio. Otkud je i mogao znati da će, gađajući Proudhona, pogoditi današnjeg štreberskog idola Rodbertusa, koga onda nije ni po imenu poznavao.

Ovdje nije mjesto da se govori o odnosu između Marxa i Rodbertusa; za ovo će mi se sigurno uskoro pružiti prilika.¹ Reći ću ovdje samo toliko da se Rodbertus, optužujući Marxa da ga je »opljačkao« i da je njegov spis *Prilog poznavanju*... »u svom *Kapitalu* sasvim lijepo iskoristio ne navodeći pisca«, upustio u klevetanje objašnjivo samo zlovoljom nepriznata genija i njegovim čudnovatim nepozna-

¹ To je Engels učinio u predgovoru koji je napisao 1885. za drugi tom *Kapitala*.

vanjem stvari koje se zbivaju izvan Pruske, a osobito nepoznavanjem socijalističke i ekonomske literature. Marx nije nikad vidio ni te optužbe ni pomenuti Rodbertusov spis; od Rodbertusa je uopšte poznao samo tri *Socijalna pisma*, a i ova ni u kom slučaju ne prije 1858. ili 1859.

S više razloga Rodbertus tvrdi u ovim pismima da je on »Proudhonovu konstituisanu vrijednost« otkrio još prije Proudhona, ali je ovdje u zabludi kad sebi laska da je on prvi otkrivač. U svakom slučaju, ovaj spis kritikuje i njega, zbog čega sam prinuđen da se ukratko osvrnem na njegovo »glavno« djelo *Prilog poznavanju naših državnih privrednih prilika*, 1842, naime bar ukoliko (makar i nesvjesno) sadrži nešto od Weitlingovog komunizma i ukoliko doista znači anticipaciju Proudhona.

Ukoliko moderni socijalizam, bez obzira na varijantu, proizlazi iz buržoaske političke ekonomije, nadovezuje se gotovo bez izuzetka na Ricardovu teoriju vrijednosti. Oba načela koja je Ricardo proklamovao odmah na početku svojih *Principles*¹ — 1) da jedino količina rada potrebna za proizvodnju neke robe određuje njenu vrijednost i 2) da se proizvod cjelokupnog društvenog rada dijeli među tri klase: zemljoposjednike (renta), kapitaliste (profit) i radnike (najamnina) — oba ova načela poslužila su u Engleskoj već od 1821. socijalistima da iz njih izvlače svoje zaključke, i to ponekad s takvom oštrinom i odlučnošću da je ta, danas gotovo zaboravljena, literatura, koju je većim dijelom Marx ponovo otkrio, sve do pojave *Kapitala* ostala nenadmašena. Ali o tome drugi put. Što je, dakle, i Rodbertus godine 1842, sa svoje strane, izvukao iz gornjih načela socijalističke zaključke, svakako je bio znatan korak naprijed za jednog Nijemca, ali kao novo otkriće moglo je to važiti jedino za Njemačku. Koliko je malo nova bila takva primjena Ricardove teorije, dokazao je Marx u polemici protiv Proudhona, koji je patio od sličnog uobraženja.

»Ko je iole upoznat s razvitkom političke ekonomije u Engleskoj, svakako zna da su gotovo svi socijalisti te zemlje u razna vremena predlagali *egalitarsku* (tj. socijalističku) primjenu Ricardove teorije. Možemo navesti g. Proudhonu ove spise: Hopkins, *Politička ekonomija*, 1822⁽⁴⁸⁾; William Thompson, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness*, 1824; T[homas] R[owe] Edmonds, *Practical, Moral and Political Economy*, 1828, itd. itd., i još četiri strane i tako dalje. Daćemo riječ samo jednom engleskom komunisti, Brayu, u njegovom znamenitom djelu *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, Leeds 1839.« A već sami navodi iz Braya dobrim dijelom umanjuju prvenstvo koje traži Rodbertus.

Prije nego što je napisao ovaj rad o Proudhonu Marx nikada

¹ *On the principles of political economy, and taxation*, glavno Ricardovo djelo; izišlo 1817.

nije bio u čitaonici Britanskog muzeja. On je osim pariskih i briselskih biblioteka, osim svojih knjiga i izvoda za vrijeme jednog šestonedjeljnog putovanja po Engleskoj koje smo zajedno preduzeli u ljeto 1845, pregledao samo one knjige koje su se mogle naći u Mančesteru. Četrdesetih godina pomenuta literatura još nikako nije bila tako nepristupačna kao što je možda danas. Što je ona, uprkos tome, ostala Rodbertusu jednako nepoznata, krivica je jedino do njegove pruske lokalne ograničenosti. On je pravi osnivač specifično pruskog socijalizma, i sad je napokon kao takav i priznat.

Ali Rodbertusu nije bilo dato da ostane na miru ni u njegovoj dragoj Pruskoj. Godine 1859. pojavilo se u Berlinu Marxovo djelo *Prilog kritici političke ekonomije, prva sveska*. Tu je, među prijekorima koje su ekonomisti činili Ricardu, istaknuto na str. 40. kao drugi prigovor ovo:

»Ako je razmjenska vrijednost nekog proizvoda jednaka radnom vremenu koje je u njemu sadržano, onda je razmjenska vrijednost jednog radnog dana jednaka njegovom proizvodu. Ili, najamnina mora biti jednaka proizvodu rada. A baš je protivno slučaj.« Tome je dodata sljedeća napomena: »Ovaj prigovor, koji su Ricardu činili buržoaski ekonomisti, prihvatili su poslije socijalisti. Oni su pretpostavljali da je formula teorijski tačna, a optuživali su praksu da protivrjeći teoriji, pa su od buržoaskog društva tražili da praktično povuče tobožnje konsekvencije iz svog teorijskog principa. Na taj su način Ricardovu formulu razmjenske vrijednosti engleski socijalisti bar okrenuli protiv političke ekonomije.« U istoj napomeni Marx upućuje na svoj spis *Misère de la philosophie*, koji se tada mogao dobiti u svakoj knjižari.

Rodbertus je, dakle, imao dovoljno prilike da se sam uvjeri jesu li njegova otkrića od 1842. doista bila nova. Mjesto toga, on ih stalno nanovo objavljuje i smatra toliko neuporedivim da mu čak ni na pamet ne pada da je i Marx mogao iz Ricarda samostalno izvući iste zaključke kao i on, Rodbertus. Ne, to je sasvim nemoguće! Marx ga je »opljačkao« — njega kome je isti Marx uvijek pružao priliku da se uvjeri kako su u Engleskoj davno prije njih obojice ti zaključci bili izrečeni, bar u onom sirovom obliku kakav još imaju kod Rodbertusa.

Najjednostavnija socijalistička primjena Ricardove teorije jeste ova što smo je gore naveli. Ona je u mnogim slučajevima dovela do razumijevanja porijekla i prirode viška vrijednosti, koja daleko nadmašuje Ricarda. Isto je tako i kod Rodbertusa. Bez obzira na to što u tom pogledu on nigdje ne daje ništa što već prije njega nije bilo bar isto tako dobro rečeno, njegovo izlaganje, kao i izlaganje njegovih prethodnika, pati od toga što ekonomske kategorije: rad, kapital, vrijednost itd., nekritički prima od ekonomista u učenom obliku koji se drži privida, ne ispitujući njihovu sadržinu. Time ne samo što je presjekao svaki put za svoje dalje razvijanje — nasuprot Marxu, koji je tek iz tih kategorija ponavljanih često za poslednje 64 godine nešto

napravio — već je sebi, kao što će se pokazati, otvorio put pravo u utopiju.

Gornja primjena Ricardove teorije da radnicima kao jedinim stvarnim proizvođačima pripada cjelokupni društveni proizvod, *njihov* proizvod — vodi direktno komunizmu. Ali je ona, kao što to Marx u navedenom citatu i pokazuje, u ekonomskom pogledu formalno pogrešna zato što znači jednostavno primjenjivanje morala na ekonomiju. Po zakonima buržoaske ekonomije najveći dio proizvoda *ne* pripada njegovim proizvođačima, radnicima. Kažemo li sada: to je nepravedno, to ne treba da bude, onda se to ekonomije prije svega ništa ne tiče. Time bismo rekli samo to da ta ekonomska činjenica protivrječi našem moralnom osjećanju. Marx stoga nije svoje komunističke zahtjeve nikada na tome zasnivao, nego na neminovnom slomu kapitalističkog načina proizvodnje, slomu koji se pred našim očima svakim danom sve više ostvaruje; on kaže samo to da se višak vrijednosti sastoji iz neplaćenog rada, i to je prosta činjenica. Ali što je ekonomski formalno pogrešno može ipak biti tačno s gledišta svjetske istorije. Ako moralna svijest mase oglasi neku ekonomsku činjenicu za nepravednu, kao u svoje vrijeme ropstvo i kuluk, to je dokaz da je činjenica preživjela samu sebe, da su nastupile druge ekonomske činjenice usljed kojih je ona postala nepodnošljiva i neodrživa. Iza formalne ekonomske netačnosti može se, dakle, skrivati sasvim istinit ekonomski sadržaj. Nije ovdje mjesto da poblizje ispitujemo značaj i istoriju teorije viška vrijednosti.

Pored toga, mogu se iz Ricardove teorije vrijednosti izvući i drugi zaključci, pa su i izvučeni. Vrijednost robâ određena je radom potrebnim za njihovu proizvodnju. Ali se na ovom rđavom svijetu dešava da se robe prodaju čas iznad, čas ispod njihove vrijednosti, i to ne samo usljed kolebanja konkurencije. Profitna stopa teži da se izravna na istom nivou za sve kapitaliste onom istom silinom kojom i robne cijene teže da se putem tražnje i ponude svedu na radom određenu vrijednost. Profitna stopa izračunava se na cjelokupni kapital plasiran u neki industrijski posao. Pošto u dvjema različitim poslovnim granama godišnji proizvod može da otjelovljava jednake količine rada, dakle da predstavlja jednake vrijednosti, i pošto najamnina može da bude jednake visine u objema, dok kapitali predujmljeni u jednoj poslovnoj grani mogu biti, a često i jesu, dvostruko ili trostruko veći nego u drugoj, Ricardov zakon vrijednosti dolazi, kao što je i on sam otkrio, u suprotnost sa zakonom jednake profitne stope. Ako se proizvodi obiju poslovnih grana prodaju po njihovoj vrijednosti, profitne stope ne mogu biti jednake; ali ako su profitne stope jednake, proizvodi obiju poslovnih grana ne mogu bez izuzetka biti prodavani po svojoj vrijednosti. Ovdje, dakle, imamo protivrječje, antinomiju dva ekonomska zakona; po Ricardu (glava I, odjeljak 4. i 5), protivrječje se praktično, po pravilu, rješava u korist profitne stope, na račun vrijednosti.

Ali Ricardovo određivanje vrijednosti, i pored svojih kobnih osobina, ima i jednu stranu zbog koje je ono čestitom buržuju milo i drago. Ono neodoljivom snagom apeluje na njegovo osjećanje pravičnosti. Pravednost i ravnopravnost osnovni su stubovi na kojima buržuj 18. i 19. vijeka želi da podigne svoju društvenu zgradu na ruševinama feudalne nepravednosti, nejednakosti i povlastica. A određivanje vrijednosti robe radom, kao i slobodna razmjena proizvoda rada koja se prema toj mjeri vrijednosti vrši između ravnopravnih sopstvenika robe, to je, kao što je već Marx dokazao, stvarna osnova na kojoj se izgradila cjelokupna politička, pravna i filozofska ideologija savremene buržoazije. Kad se već jednom došlo do saznanja da je rad mjera vrijednosti robe, onda se dobra osjećanja čestitog buržuja moraju osjetiti duboko povrijeđena zbog rdavštine svijeta koji na jeziku doduše priznaje princip pravednosti, ali ga, izgleda, stvarno svaki čas ostavlja po strani. A osobito sitni buržuj, čijem poštenom radu — pa ma to bio samo rad njegovih kalfa i šegrta — svakim danom sve više pada vrijednost zbog konkurencije krupne proizvodnje i mašina, osobito taj sitni proizvođač mora čeznuti za društvom u kome bi razmjena proizvoda po njihovoj radnoj vrijednosti najzad već jednom postala punom i bezizuzetnom istinom; drugim riječima, on mora čeznuti za društvom u kome će isključivo i neograničeno važiti samo jedan zakon robne proizvodnje, ali u kome bi bili odstranjeni uslovi pod kojima taj zakon uopšte može važiti, to jest ostali zakoni robne, pa dosljedno i kapitalističke proizvodnje.

Koliko je ova utopija duboko ukorijenjena u načinu mišljenja savremenog — stvarnog ili idealnog — malograđanina, dokazuje činjenica da ju je John Gray već 1831. sistematski razložio, da je tridesetih godina u Engleskoj praktično bila oprobana i teorijski naširoko raspredana; da su je Rodbertus u Njemačkoj 1842, a Proudhon u Francuskoj 1846, proglasili kao najnoviju istinu; da ju je Rodbertus 1871. ponovo oglasio kao rješenje društvenog pitanja i u neku ruku kao svoj društveni testament; i da je 1884. cijela vojska štrebera ponovo pristajala uz nju, nastojeći da pomoću Rodbertusovog imena iskoristi pruski državni socijalizam.

Kritiku ove utopije dao je Marx tako iscrpno, kako protiv Proudhona tako i protiv Graya (vidi prilog ovom spisu^[344]), da se ja ovdje mogu ograničiti na nekoliko primjedaba o specijalnom obliku u kome ju je Rodbertus obrazložio i naslikao.

Kao što smo već rekli: Rodbertus prihvata uobičajene ekonomske pojmovne odredbe u obliku u kome su mu ih ostavili ekonomisti. On ne čini ni najmanji pokušaj da ih ispita. Vrijednost mu je »kvantitativno važenje jedne stvari prema ostalima, ako se to važenje shvati kao mjera«. Ova, blago rečeno, krajnje labava definicija daje nam u najboljem slučaju predstavu o tom kako vrijednost otrprike izgleda, ali nikako ne kazuje šta je ona. A pošto je to sve što nam Rodbertus zna kazati o vrijednosti, pojmljivo je što traži takvo mjerilo vrijed-

nosti koje se nalazi izvan vrijednosti. Pošto je na trideset strana napravio šarenu zbrku od upotrebne i razmjenske vrijednosti takvom moći apstrahovanja da joj se g. Adolph Wagner beskrajno zadivio, on dolazi do zaključka da ne postoji neka stvarna mjera vrijednosti, te da se moramo zadovoljiti nekim surogatom za nju. Kao takav surogat za mjeru mogao bi poslužiti rad, ali samo ako bi se uvijek razmjenjivali proizvodi jednakih količina rada, bilo da je to »već po sebi tako, bilo da su izvršene pripreme« koje to obezbjeđuju. Vrijednost i rad ostaju, dakle, bez ikakve stvarne veze, mada je cijela prva glava upotrijebljena na to da nam se objasni kako i zašto robe »staju rada« i ničega drugog osim rada.

Rodbertus je, dakle, opet nekritički uzeo rad u obliku u kome ga nalazimo kod ekonomista. Još gore. Jer iako je s dvije riječi ukazao na razlike u intenzivnosti rada, ipak on rad prikazuje sasvim uopšte kao nešto što »staje«, što, dakle, mjeri vrijednost bez obzira na to da li je utrošen pod normalnim prosječnim društvenim uslovima ili ne. Da li proizvođači troše deset dana na izradu proizvoda koje bi mogli proizvesti za jedan dan, da li rade najboljim ili najgorim alatima, da li svoje radno vrijeme upotrebljavaju na izradu društveno potrebnih predmeta i u društveno zahtijevanoj količini ili prave posve nepotrebne ili možda i potrebne predmete ali ispod ili iznad potrebe — o svemu tome nema govora: rad je rad, proizvod izvjesne količine rada mora se razmijeniti za proizvod jednake količine rada. Rodbertus, koji je inače uvijek, umjesno ili ne, spreman da se stavi na nacionalno stajalište i da s visine opšte društvene osmatračnice posmatra odnose pojedinačnih proizvođača, ovdje to izbjegava. I to samo zato što se još od prvog reda svoje knjige ustremio pravo na utopiju radnog novca, a svako istraživanje rada kao tvorca vrijednosti moralo bi mu stvoriti nesavladive teškoće. Tu mu je instinkt bio znatno jači od moći apstrahovanja, koji bi, uzgred budi rečeno, kod Rodbertusa mogao da otkrije samo neko ko je stvarno siromašan mislima.

Prelaz u utopiju izvršen je za tili čas. »Pripreme«, koje razmjenu robe prema radnoj vrijednosti obezbjeđuju kao pravilo bez izuzetka, ne pričinjavaju nikakvu teškoću. Ostali utopisti ovog smjera, od Graya do Proudhona, muče se da izmudruju takve društvene ustanove koje bi taj cilj trebalo da ostvare. Oni bar pokušavaju da ekonomska pitanja riješe ekonomskim putem, akcijom samih sopstvenika roba koji robe razmjenjuju. Rodbertusu je mnogo lakše. Kao dobar Prus, on apeluje na državu: dekret državne vlasti naređuje reformu.

Tako je vrijednost sretno »konstituisana«, ali ni u kom slučaju i prvenstvo tog konstituisanja koje Rodbertus za se traži. Naprotiv, i Gray i Bray — pored mnogih drugih — ponavljali su davno prije Rodbertusa, i tako često da je već dosadilo, tu istu misao: pustu želju za mjerama koje bi bezuslovno obezbjeđivale razmjenu proizvoda uvijek i samo po njihovoj radnoj vrijednosti.

Pošto je država na ovaj način konstituisala vrijednost — bar jed-

nog dijela proizvoda, jer je Rodbertus i skroman — ona izdaje svoj papirni radni novac, daje od toga industrijalcima predumove kojima će platiti radnike, dok radnici dobivenim papirnim radnim novcem kupuju proizvode i tako omogućuju da se papirni novac vrati onamo odakle je i potekao. Kako se ovo divno odigrava, moramo čuti od samog Rodbertusa.

»Što se tiče drugog uslova, naime da se u prometu stvarno nalazi onoliko vrijednosti za koliko je izdato cedulja, to će se potrebne pripreme izvršiti tako što će samo onaj ko je doista predao neki proizvod primiti cedulju na kojoj će biti tačno zabilježena količina rada koja je na proizvod utrošena. Ko preda proizvod od dva dana rada, prima cedulju na kojoj je naznačeno »dva dana«. Tačnim sprovođenjem ovog pravila pri emisiji, nužno će biti ispunjen i onaj drugi uslov. Jer, pošto se prema našoj pretpostavci stvarna vrijednost dobara uvijek podudara s onom količinom rada koja je utrošena na njihovu izradu, a ova se količina rada mjeri običnom podjelom vremena, to se nekom ko preda proizvod na koji je utrošeno dva dana rada i na cedulji mu se potvrde dva dana, ne potvrđuje, odnosno ne naznačuje ni manje ni više nego upravo onoliko rada koliko je doista predao; i zatim, pošto takvu potvrdu prima *samo* onaj koji je stvarno stavio u promet kakav proizvod, to je isto tako pouzdano da vrijednost naznačena na cedulji doista postoji i može da zadovolji društvo. Sad, ako se tačno postupi po ovom pravilu, *suma postojeće vrijednosti mora biti tačno jednaka sumi vrijednosti na koju su potvrde izdate*, pa ma koliko se oblast podjele rada proširila; a pošto je suma potvrđene vrijednosti upravo suma naznačene vrijednosti, *onda se i ova nužno mora svoditi na postojeću vrijednost, svi se zahtjevi zadovoljavaju i omogućuje pravilna likvidacija.*» (Str. 166, 167.)

Ako je Rodbertus dosad uvijek bio zle sreće da zakašnjava sa svojim novim otkrićima, ovog je puta zaslužio bar to da mu se prizna *neka* vrsta originalnosti: nijedan se njegov konkurent nije usudio da ludost utopije radnog novca izrazi u ovako djetinjiski naivnom, providnom, gotovo bih rekao pravom pomeranskom obliku. Pošto je za svaki zapis izdat odgovarajući predmet od vrijednosti, i pošto se svaki predmet od vrijednosti može izdati samo na odgovarajući zapis, to suma predmeta od vrijednosti mora uvijek pokrivati sumu zapisa; račun izlazi bez najmanjeg ostatka, sve se slaže na radnu sekundu, i nema tog računospitača glavne kontrole, ma koliko osijedio u službi, koji bi u računu mogao naći ma i najmanju grešku. Pa šta ćete više?

U današnjem kapitalističkom društvu svaki industrijski kapitalist proizvodi na svoju ruku šta, kako i koliko hoće. Društvena potreba, kako u pogledu kakvoće i vrste potrebnog predmeta tako i u pogledu njegove količine, ostaje mu nepoznata veličina. Ono što danas nema mogućnosti da se dovoljno brzo izliferuje može se sutra nuditi i preko potrebe. Pa ipak se potreba najzad kako-tako, dobro ili rdavo, zadovoljava, i proizvodnja se naposljetku uglavnom upravlja na potrebne predmete. Kako se ostvaruje ovo izgladivanje suprotnosti? Konkurencijom. A kako konkurenciji polazi za rukom da to riješi? Jednostavno tako što onaj koji je, bilo zbog svoje vrste bilo zbog količine,

neupotrebljiva za trenutnu društvenu potrebu, obara vrijednost ispod njene radne vrijednosti i što tim okolišnim putem stavlja proizvođačima do znanja da su proizveli artikle, bilo uopšte neupotrebljive bilo po sebi upotrebljive, ali u neupotrebljivoj, suvišnoj količini. Iz toga slijedi dvoje:

Prvo, da su neprekidna odstupanja robnih cijena od njihovih vrijednosti potreban uslov pod kojim i pomoću koga robna vrijednost jedino i može doći do svoje egzistencije. Samo kolebanjima konkurencije, a time i robnih cijena, sprovodi se zakon vrijednosti robne proizvodnje, određivanje vrijednosti roba društveno potrebnim radnim vremenom postaje stvarnost. Što pri tom pojavni oblik vrijednosti, cijena, po pravilu izgleda nešto drukčije od vrijednosti koju izražava, sudbina je koju vrijednost dijeli s većinom društvenih odnosa. I kralj većinom izgleda sasvim drukčije nego monarhija koju on predstavlja. Ako bi se u društvu proizvođača koji svoje robe razmjenjuju htjelo određivati vrijednosti radnim vremenom tako što bi konkurenciji bilo zabranjeno da to određivanje vrijednosti vrši pritiskom na cijene, tim jedinin načinom na koji se ono uopšte može vršiti, značilo bi, dakle, samo dokazati da se usvaja uobičajeno utopističko nepoštovanje ekonomskih zakona, bar u ovoj oblasti.

Drugo: Upravo time što u društvu proizvođača i razmjenjivača roba konkurencija pribavlja važnost zakonu vrijednosti robne proizvodnje, ona sprovodi organizaciju i poredak društvene proizvodnje koji su u datim okolnostima jedino mogući. Samo posredstvom obaranja i dizanja cijena proizvoda stižu pojedini proizvođači roba skupo plaćeno iskustvo šta i koliko od tih proizvoda društvu treba, a šta i koliko ne treba. Utopija, koju i Rodbertus zastupa, želi da odstrani baš taj jedini regulator. A kad zatim zapitamo kakvu garanciju imamo da će od svakog proizvoda biti proizvedena potrebna količina a ne više, da nećemo oskudijevati u žitu i mesu, a gušiti se u šećeru od repe i daviti se u rakiji od krompira, da nećemo imati dovoljno čakšira da pokrijemo svoju golotinju, dok će dugmad za čakšire vrviti milionima tad nam Rodbertus trijumfalno pokazuje svoj famozni račun, po kome je za svaku suvišnu funtu šećera, za svako neprodato bure rakije, za svako neprišiveno dugme za čakšire izdat ispravan zapis, račun koji se poklapa bez ostatka i po kome se »svi zahtjevi zadovoljavaju i omogućuje pravilna likvidacija«. A ko to ne vjeruje, taj neka se obrati računospitaču glavne kontrole g. X. u Pomeraniji, koji je račun pregledao i našao da je tačan, i koji je skroz vjerodostojan pošto mu se nikada nije mogla prebaciti neispravnost.

Razmotrimo sad naivnost kojom Rodbertus hoće pomoću svoje utopije da odstrani industrijske i trgovinske krize. Čim robna proizvodnja zauzme dimenzije svjetskog tržišta, ravnoteža između izolovanih proizvođača, koji proizvode za privatni račun, i tržišta za koja proizvode, a čiju potrebu manje ili više ne poznaju ni u pogledu količine ni u pogledu kakvoće, postiže se jednom nepogodom na svjet-

skom tržištu, trgovinskom krizom.* Ako se sad konkurenciji zabrani da dizanjem i obaranjem cijena obavještava pojedinačnog proizvođača o stanju na svjetskom tržištu, njemu će se potpuno vezati oči. Urediti proizvodnju robe tako da u njoj proizvođači više ne mogu ništa doznati o stanju na tržištu za koje proizvode — svakako znači takav način liječenja bolesti kriza na kome doktor Eisenbart može pozavijeti Rodbertusu.

Sad je shvatljivo zašto Rodbertus određuje vrijednost robe kratko i prosto »radom« i što u najboljem slučaju dopušta različite stupnjeve intenzivnosti rada. Da je ispitao čime i kako rad stvara vrijednost, pa prema tome i kako je određuje i mjeri, došao bi do društveno potrebnog rada, potrebnog za pojedini proizvod kako u odnosu prema drugim proizvodima iste vrste, tako i prema cjelokupnoj društvenoj potrebi. Tako bi došao na pitanje: kako se vrši prilagođavanje proizvodnje pojedinih proizvođača robe cjelokupnoj društvenoj potrebi, a to bi onemogućilo cijelu njegovu utopiju. Ovog puta on je doista radije »apstrahovao«, i to upravo od onoga o čemu se i radi.

Sad smo napokon došli do tačke gdje nam Rodbertus pruža nešto doista novo, nešto čime se odvaja od mnogobrojnih svojih sudrugova, branilaca organizacije razmjene pomoću radnih zapisa. Svi oni zahtijevaju uređenje razmjene radi ukidanja eksploatacije najamnog rada od strane kapitala. Svaki proizvođač treba da primi punu radnu vrijednost svog proizvoda. U tome su svi složni: od Graya do Proudhona. Nikako, veli Rodbertus. Najamni rad i njegova eksploatacija ostaju.

Prvo, ni u jednom društvu koje se daje zamisliti ne može radnik primiti za potrošnju čitavu vrijednost svog rada; iz proizvedenog fonda mora se uvijek plaćati cio niz privredno neproizvodnih ali potrebnih funkcija, pa se prema tome moraju izdržavati i ljudi koji ih vrše. — To je tačno samo dok važi današnja podjela rada. U društvu s opštom obavezom proizvodnog rada, koje se ipak daje »zamisliti«, to otpada. Ostala bi, međutim, nužnost društvenog rezervnog i akumulacionog fonda; stoga bi i tada *radnici*, tj. *svi*, kao cjelina ostali u posjedu i uživanju svog cjelokupnog proizvoda, ali ne bi svaki pojedinac uživao »sav prinos svoga rada«. Izdržavanje ekonomski neproizvodnih funkcija iz proizvoda rada nisu previdjeli ni drugi utopisti radnog novca. Ali oni su ostavljali da se u tu svrhu radnici sami oporezuju uobičajenim demokratskim putem, dok Rodbertus, čija je cjelokupna socijalna reforma od 1842. skrojena prema tadašnjoj pruskoj državi, prepušta cijelu stvar nahodanju birokracije, koja radnikov udio u

* Tako je bilo bar do prije kratkog vremena. Otkako je monopolski položaj Engleske na svjetskom tržištu slomljen učešćem Francuske, Njemačke, a osobito Amerike, izgleda da se u svjetskoj trgovini javlja novi oblik uspostavljanja ravnoteže. Period opšteg prosperiteta, koji prethodi krizi, još nikako ne dolazi. Bude li posve izostao, onda će kronični zastoj, samo sa neznatnim kolebanjima, morati da bude normalno stanje moderne industrije.

njegovom vlastitom proizvodu određuje odozgo i milostivo mu ga dodjeljuje.

Drugo, i zemljišna renta i profit treba i dalje da postoje netaknuti. Jer i veleposjednici i industrijski kapitalisti vrše izvjesne društvene funkcije, korisne ili štaviše potrebne, iako privredno neproizvodne, i u zemljišnoj renti i u profitu primaju u neku ruku platu za to — a ovo, kao što se zna, čak ni 1842. nije bilo nimalo novo shvatanje. Sad, istina je da oni dobijaju zapravo previše za ono malo što rade, i dovoljno loše rade, ali Rodbertusu treba povlašćena klasa bar za još 500 godina, te tako treba da ostane, da se tačno izrazim, sadašnja stopa viška vrijednosti, ali da se ne smije povišavati. Ova sadašnja Rodbertusova stopa viška vrijednosti iznosi 200%, to jest za dvanaestočasovni dnevni rad radnik ne dobija zapis na dvanaest časova već samo na četiri, a vrijednost proizvedena za ostalih osam časova dijele kapitalist i ljetoposjednik među sobom. Znači da Rodbertusovi radni zapisi direktno lažu. Ali treba, eto, biti pomeranski vlasnik plemićkog dobra pa uobraziti da će radnička klasa htjeti da radi dvanaest časova za zapis od četiri časa. Prevede li se taj hokus-pokus kapitalističke proizvodnje na ovaj naivni jezik koji je pokazuje kao neprikrivenu pljačku, ona postaje nemoguća. Svaki zapis izdat radniku bio bi direktan poziv na bunu i padao bi pod § 110. njemačkog krivičnog zakonika. Samo onaj ko nije vidio drukčiji proletarijat osim nadničarski proletarijat pomeranskog plemićkog dobra, gdje vladaju batina i bič i gdje sve ljepušaste žene u selu pripadaju haremu milostivog gospodara, dakle proletarijat stvarno još sputan u poluropstvu, može zamišljati da se radnicima smije ponuditi ovakva bestidnost. Ali šta ćete kad su naši konzervativci naši najveći revolucionari.

Međutim, ako naši radnici budu dovoljno krotki da se dadu obmanuti da su mjesto čitavih dvanaest časova teškog rada u stvari radili samo četiri časa, onda će im kao nagrada za to biti na vječita vremena zagarantovano da njihov udio u njihovom vlastitom proizvodu neće nikada pasti ispod trećine. To je doista muzika budućnosti na dječijoj trubi, i ne vrijedi da se na nju utroši ijedna riječ. Ukoliko je, dakle, Rodbertus svojom utopijom razmjene putem radnog novca dao nešto novo, to novo je prosta djetinjarija i zaostaje daleko iza onoga što su njegovi mnogobrojni drugovi dali prije i poslije njega.

Za ono vrijeme u kome se pojavilo Rodbertusovo djelo *Prilog poznavanju itd.*, bila je to bezuslovno značajna knjiga. Njegovo produžavanje Ricardove teorije vrijednosti u jednom pravcu bilo je početak koji mnogo obećava. Mada je ono bilo nešto novo samo za njega i Njemačku, ono ipak stoji uglavnom na istoj visini kao i ono što su učinili njegovi bolji engleski prethodnici. Ali to je bio samo početak, odakle je trebalo, daljim temeljitim i kritičkim radom, izvući stvarnu dobit za tu teoriju. No ovo dalje razvijanje on je sam sebi presjekao time što je još odmah u početku nastojao da Ricardovu teoriju razvije u drugom pravcu, u pravcu utopije. Time je izgubio prvi uslov svake

kritike: nepristrasnost. Radio je sa unaprijed određenim ciljem, i postao je tendenciozni ekonomist. A kad ga je njegova utopija već zarobila, on je izgubio svaku mogućnost napredovanja u nauci. Od 1842. do svoje smrti on se vrti u krugu, ponavlja stalno one iste misli koje je već u prvom spisu kazao ili nagovijestio, osjeća se nepriznat, smatra da je opljačkan ondje gdje ničega nije bilo za pljačkanje i, konačno, ne bez namjere, odbija da razumije da je u stvari ponovo otkrivo samo ono što je već odavno bilo otkriveno.

*

Na pojedinim mjestima prevod odstupa od štampanog francuskog originala. To se zasniva na izmjenama koje je rukom izvršio Marx i koje će naći svoje mjesto u pripremljenom, novom francuskom izdanju.

Gotovo je nepotrebno upozoravati na to da se način izražavanja u ovom spisu¹ ne slaže potpuno s načinom izražavanja u *Kapitalu*. Tako se ovdje još govori o *radu* kao robi, o kupovini i prodaji rada umjesto — *radne snage*.

Kao dopuna dodato je ovom izdanju još i: 1) Jedno mjesto iz Marxovog spisa *Prilog kritici političke ekonomije*, Berlin 1859, o *prvoj* utopiji razmjene pomoću radnog novca od Johna Graya, i 2) prevod Marxovog briselskog govora na francuskom jeziku (1848) o slobodnoj trgovini, koji pada u isti period autorovog razvoja u koji i *Misère*.^[344] London, 23. oktobra 1884.

Friedrich Engels

Uz drugo izdanje

Primijetio bih samo da je ime Hopkins^[48], koje je zapisano na str. 45². francuskog teksta, zamijenjeno tačnim imenom Hodgskin i da je ranije pogrešno navedena godina izdanja (1827) za spis Williama Thompsona u ovom izdanju ispravljena i navedena tačna (1824) godina.^[49] Time je, valjda, umirena bibliografska savjest gospodina profesora Antona Mengera.

London, 29. marta 1892.

Friedrich Engels

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*,
Band 4, Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 558 — 569.

Prevod s njemačkog

¹ Engels misli na *Bijedu filozofije*. — ² Vidi u ovom tomu, str. 80

B. PREDGOVORI
»MANIFESTU KOMUNISTIČKE PARTIJE«

Predgovor

[njemačkom izdanju od 1872]

Savez komunista, međunarodno radničko udruženje, koje je pod tadašnjim prilikama, razumije se, moglo biti samo tajno, naložio je potpisanima, na kongresu održanom u Londonu u novembru 1847, da sastave za javnost opširan teorijski i praktični program partije. Tako je nastao sljedeći *Manifest*, čiji je rukopis poslat u London u štampu nekoliko nedjelja prije februarske revolucije¹. Objavljen prvo na njemačkom, štampan je na tom jeziku najmanje u dvanaest raznih izdanja u Njemačkoj, Engleskoj i Americi. Na engleskom jeziku objavljen je prvi put 1850. u Londonu u nedjeljnom listu »The Red Republican«, u prevodu gospođice Helen Macfarlane, a 1871. bar u tri razna prevoda u Americi. Na francuskom jeziku prvo u Parizu, pred sam junjski ustarak od 1848^[345], a nedavno u njujorškom listu »Le Socialiste«. Priprema se i jedan novi prevod. Na poljskom u Londonu, kratko vrijeme poslije prvog njemačkog izdanja. Na ruskom u Ženevi, šezdesetih godina. Na danski je isto tako preveden ubrzo poslije svog izlaženja.

Mada su se za posljednjih dvadeset i pet godina prilike mnogo izmijenile, opšta načela koja su izložena u ovom *Manifestu* ostaju i danas uglavnom potpuno tačna. Ponešto bi ovdje-ondje imalo da se popravi. Praktična primjena ovih načela, kako to objašnjava sam *Manifest*, zavisiće svugdje i u svako doba od istorijski datih okolnosti, te se zato nikako ne pridaje neki poseban značaj revolucionarnim mjerama koje se predlažu na kraju odjeljka II. To bi mjesto danas u mnogom pogledu drukčije glasilo. Uzimajući u obzir ogromni razvitak krupne industrije za posljednjih dvadeset i pet godina i paralelni napredak partijske organizacije radničke klase, uzimajući u obzir praktična iskustva, prvo februarske revolucije, a još više Pariske komune, kada je proletarijat prvi put držao političku vlast cijela dva mjeseca, taj je program danas mjestimično zastario. Naročito je Komuna pružila dokaz da »radnička klasa ne može jednostavno

¹ Misli se na februarsku revoluciju 1848. u Francuskoj.

preuzeti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje sopstvene ciljeve«. (Vidi *Gradanski rat u Francuskoj. Adresa Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika*, njemačko izdanje, str. 19, gdje se ova misao opširnije razlaže.) Dalje, po sebi se razumije da je kritika socijalističke literature za današnje vrijeme nepotpuna, jer ne ide dalje od 1847, kao i da su napomene o stavu komunista prema raznim opozicionim strankama (odjeljak IV), iako su u osnovnim potezima i danas još tačne, ipak u pojedinostima zastarjele već zato što se politički položaj iz osnova izmijenio i što je istorijski razvitak izbrisao iz života većinu tamo nabrojanih stranaka.

Međutim, *Manifest* je istorijski dokument i mi sebi više ne dajemo pravo da na njemu ma šta mijenjamo. Možda će neko kasnije izdanje izići s uvodom koji će premostiti rastojanje od 1847. do danas. Ovo izdanje došlo je za nas i suviše neočekivano da bismo našli vremena za to.

London, 24. juna 1872.

Karl Marx Friedrich Engels

Prevod s njemačkog

Predgovor

[ruskom izdanju od 1882¹]

Prvo rusko izdanje *Manifesta Komunističke partije* u Bakunjinovom prevodu izišlo je početkom šezdesetih godina u štampariji časopisa »Kolokol«.^[346] Zapad je tada u njemu (ruskom izdanju *Manifesta*) mogao da gleda samo literarni kuriozum. Danas bi takvo shvaćanje bilo nemoguće.

Kakav je ograničeni prostor u ono vrijeme (decembra 1847) još zauzimao proleterski pokret, najjasnije pokazuje završna glava *Manifesta*: »Stav komunista prema raznim opozicionim strankama« u raznim zemljama. Tu nedostaju upravo — Rusija i Sjedinjene Države. Bilo je to vrijeme kad je Rusija bila posljednja velika rezerva cjelokupne evropske reakcije; kad su Sjedinjene Države useljavanjem usisavale višak snage evropskog proletarijata. Obje zemlje snabdijevale su Evropu sirovinama i bile su u isto vrijeme tržišta na kojima je Evropa prodavala svoje industrijske proizvode. Obje zemlje su tada bile, dakle, na ovaj ili onaj način, stubovi postojećeg evropskog poretka.

Kako je danas sasvim drukčije! Baš su evropski useljenici omogućili Sjevernoj Americi da razvije džinovsku poljoprivrednu proizvodnju, čija konkurencija iz temelja potresa evropsku zemljišnu svojinu — malu i veliku. Osim toga, imigracija je omogućila Sjedinjenim Državama da iskoriste svoje ogromne industrijske pomoćne izvore s takvom energijom i u takvim razmjerama da to uskoro mora slomiti dosadašnji industrijski monopol Zapadne Evrope, a naročito Engleske. Obje okolnosti imaju obratno revolucionarno dejstvo na samu Ameriku. Mala i srednja zemljišna svojina farmera, osnovica cijelog političkog uređenja, postepeno podliježe konkurenciji džinovskih farmi; u isto vrijeme razvija se prvi put u industrijskim oblastima masovni proletarijat i basnoslovna koncentracija kapitala.

A Rusija! Za vrijeme revolucije 1848/1849. nisu samo evropski vladari nego i evropski buržuji nalazili u ruskoj intervenciji jedini spas od tek probuđenog proletarijata. Car je bio proglašen za šefa

¹ Ovaj predgovor je preveden na ruski s njemačkog originala.

evropske reakcije. Danas je on ratni zarobljenik revolucije u Gatčini^[347], a Rusija je prethodnica revolucionarne akcije u Evropi.

Komunistički manifest je imao za zadatak da proglasi neizbježnu predstojeću propast moderne buržoaske svojine. A u Rusiji, naspram vrtoglavog razvitka kapitalizma i tek započetog razvitka buržoaske zemljišne svojine, nalazimo više od polovine zemlje u rukama zajedničkog seljačkog posjeda. Sad je pitanje: može li ruska občina, taj makar i jako potkopani oblik prastarog zajedničkog zemljišnog posjeda, preći neposredno u viši oblik komunističke zajedničke svojine? Ili, mora li ona, naprotiv, prije toga proći isti proces raspadanja koji sačinjava istorijski razvitak Zapada?

Jedini odgovor koji je danas moguće dati na to jeste ovaj: postane li ruska revolucija signal za proletersku revoluciju na Zapadu, tako da jedna drugu dopunjuju, sadašnja ruska zajednička zemljišna svojina može poslužiti kao polazna tačka komunističkog razvitka.

London, 21. januara 1882.

Karl Marx Friedrich Engels

Prevod s njemačkog

Predgovor

[njemačkom izdanju od 1883]

Predgovor ovom izdanju moram, na žalost, potpisati sam. Marx — čovjek kome cjelokupna radnička klasa Evrope i Amerike duguje više no ikom drugom — počiva u groblju na Hajgejtu i na njegovom grobu niče već prva trava.^[348] Poslije njegove smrti ne može više uopšte biti govora o preradi ili dopunjavanju *Manifesta*. Utoliko više smatram potrebnim da ovdje još jednom izričito utvrdim sljedeće.

Osnovna misao koja se provlači kroz *Manifest*: da ekonomska proizvodnja i iz nje nužno nastala društvena struktura svake istorijske epohe sačinjavaju osnovicu političke i intelektualne istorije te epohe; da je, prema tome (od raspadanja prastare zajedničke svojine zemlje), čitava istorija bila istorija klasnih borbi, borbi između eksploatisanih i eksploatatorskih, između potčinjenih i vladajućih klasa na različitim stupnjevima društvenog razvitka; ali da je ta borba sada dostigla takav stupanj na kome se eksploatisana i ugnjetena klasa (proletarijat) više ne može osloboditi od klase koja nju eksploatiše i ugnjetava (od buržoazije), a da u isto vrijeme zanavijek ne oslobodi i cijelo društvo od eksploatacije, ugnjetavanja i klasnih borbi — ova osnovna misao pripada jedino i isključivo Marxu.*

Ja sam to već nekoliko puta rekao, ali je baš sada potrebno da to stoji i ispred samog *Manifesta*.

London, 28. juna 1883.

F. Engels

Prevod s njemačkog

* «Ovoj misli, kažem ja u predgovoru engleskom izdanju, «koja je po mom mišljenju pozvana da istorijsku nauku povede istom onakvom napretku kakvom je Darwinova teorija povelu prirodne nauke — ovoj misli mi smo se obojica bili postepeno približili već nekoliko godina prije 1845. Koliko sam ja u tom pravcu bio samostalno napredovao, pokazuje moj *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Ali kad sam se u proljeće 1845. opet našao s Marxom u Briselu, on je nju već bio potpuno izradio i izložio mi je riječima koje su bile gotovo isto tako jasne kao one u kojima sam je ja gore sažeto izrazio». [Engelsova naknadno dodata napomena u njemačkom izdanju od 1890.]

Predgovor

[engleskom izdanju od 1888]

Manifest je objavljen kao platforma Saveza komunista, prvo isključivo njemačke, a kasnije internacionalne i, u političkim uslovima na Kontinentu prije 1848, neizbježno tajne asocijacije radnika. Na kongresu Saveza održanom u Londonu novembra 1847. Marx i Engels su ovlašćeni da pripreme za objavljivanje potpuni teorijski i praktični program partije. Sastavljen na njemačkom u januaru 1848, rukopis je poslat štamparu u London nekoliko nedjelja prije francuske revolucije od 24. februara. Francuski prevod je izišao u Parizu kratko vrijeme prije jenskog ustanka 1848.^[345] Prvi engleski prevod od gospođice Helen Macfarlane izišao je u Londonu 1850. u čartističkom nedjeljnom listu »The Red Republican«, koji je uređivao George Julian Harney. Pojavilo se i dansko i poljsko izdanje.

Poraz pariskog jenskog ustanka 1848 — prve velike bitke između proletera i buržoazije — opet je za izvjesno vrijeme potisnuo u pozadinu socijalne i političke težnje evropske radničke klase. Otada se, kao i prije februarske revolucije, borba za premoć vodila opet samo između raznih grupa imućne klase; radnička klasa je ograničena na borbu za politički životni prostor i na položaj krajnjeg lijevog krila buržoaskih radikala. Nezavisni politički pokreti su bili nemilosrdno gušeni gdje god su pokazivali znake života. Tako je pruska policija ušla u trag Centralnom komitetu Saveza komunista, čije je sjedište tada bilo u Kelnu. Članovi su pohapšeni i, poslije osamnaestomjesečnog tamnovanja, izvedeni pred sud oktobra 1852. Ovaj slavni »kelnski komunistički proces« je trajao od 4. oktobra do 12. novembra; sedmorica zatvorenika osuđeni su na tešku tamnicu od tri do šest godina. Neposredno poslije presude, preostali članovi su formalno raspustili Savez. Što se tiče *Manifesta*, činilo se da je on otada bio osuđen na zaborav.

Kad je engleska radnička klasa sakupila dovoljno snage za još jedan napad na vladajuće klase, nastalo je Međunarodno udruženje radnika.^[349] Međutim, ovo udruženje, obrazovano izričito s ciljem da se čitav borbeni proleterijat Evrope i Amerike ujedini u jedno tijelo, nije moglo odmah proklamovati principe postavljene u *Mani-*

festu. Internacionala je morala imati program dovoljno širok da bi bio prihvatljiv za engleske tredjunione, za pristalice Proudhona u Francuskoj, Belgiji, Italiji i Španiji, i za lasalovce* u Njemačkoj. Marx, koji je sastavio ovaj program na zadovoljstvo svih partija, imao je puno povjerenje u intelektualni razvitak radničke klase, koji je morao uslijediti iz udružene akcije i široke diskusije. Sami događaji i obrti u borbi protiv kapitala, porazi još više nego pobjede, morali su uvjeriti ljudski um u nedovoljnost raznih njihovih omiljenih nadriježarija i utrti put potpunijem uvidu u istinske uslove emancipacije radničke klase. I Marx je bio u pravu. Kad se raspala 1874, Internacionala je ostavila radnike kao sasvim drukčije ljude od onih kakve je zatekla 1864. Prudonizam u Francuskoj, lasalovstvo u Njemačkoj bili su u izumiranju, a čak su se i konzervativni engleski tredjunioni, mada je većina njih već davno bila prekinula vezu s Internacionalom, postepeno približili onoj tački na kojoj je njihov predsjednik mogao u njihovo ime da kaže prošle godine u Svensiju: »Kontinentalni socijalizam je prestao da bude strašilo za nas.« I odista, principi *Manifesta* su se znatno raširili među radnike svih zemalja.

Tako je sam *Manifest* opet došao u prvi plan. Počev od 1850. njemački tekst je preštampan nekoliko puta u Švajcarskoj, Engleskoj i Americi. Godine 1872. preveden je na engleski u Njujorku, gdje je prevod objavljen u listu »Woodhull and Claflin's Weekly«. Polazeći od ove engleske verzije, napravljena je francuska u listu »Le Socialiste« u Njujorku. Otada su bar još dva engleska prevoda, više li manje unakažena, izišla u Americi, a jedan od njih je preštampan u Engleskoj. Prvi ruski prevod, koji je djelo Bakunjina, objavljen je u Ženevi u Hercenovom časopisu »Kolokol« oko 1863^[346]; drugi prevod, od hrabre Vere Zasulič^[350], takođe u Ženevi 1882. Novo dansko izdanje može se naći u »Social-demokratisk Bibliotek«, Kopenhagen 1885; novi francuski prevod u listu »Le Socialiste«, Paris 1886¹. Prema ovom posljednjem je pripremljen i 1886. u Madridu objavljen jedan španski prevod. Broj njemačkih izdanja ne može se navesti, ukupno ih ima najmanje dvanaest. Jermenski prevod, koji je trebalo da bude objavljen u Carigradu prije nekoliko mjeseci, nije ugledao svjetlost dana, a rečeno mi je da je to zbog toga što se izdavač plašio da objavi knjigu na kojoj stoji Marxovo ime, dok je prevodilac odbio da ga nazove svojim sopstvenim proizvodom. O prevodima na druge jezike čuo sam, ali ih nisam vidio.² Tako, istorija *Manifesta* u velikoj mjeri od-

* Lassalle se lično pred nama uvijek izdavao za Marxova učenika, pa je kao takav stajao na tlu *Manifesta*. Ali u svojoj javnoj agitaciji 1862-1864. on nije otišao dalje od zahtjeva za proizvođačkim zadrugama pomognutim državnim kreditom.

¹ Francuski prevod koji Engels pominje izašao je u listu »Le Socialiste« 1885.
— ² Nema nikakvih podataka o tome da li je Engels čuo i za prvi prevod na srpskohrvatski jezik, koji je objavljen u »Pančevcu« 1871 — punih sedamnaest godina prije nego što je Engels napisao ovaj predgovor.

ražava istoriju modernog radničkog pokreta; sada je to, nesumnjivo, najrašireniji, najinternacionalniji proizvod cjelokupne socijalističke literature, zajednička platforma koju priznaju milioni radnika od Sibira do Kalifornije.

Ipak, kad je pisan, nismo ga mogli nazvati *socijalističkim* manifestom. Pod socijalistima su 1847. podrazumijevane, s jedne strane, pristalice raznih utopističkih sistema: ovenisti u Engleskoj, furijeristi u Francuskoj, i jedni i drugi već spali na položaj čistih sekta koje postepeno izumiru; s druge strane, najraznovrsniji socijalni nadrinaučnici koji izjavljuju da će, ne ugrožavajući kapital i profit, raznim krparijama ukloniti sve vrste socijalnih nevolja. U oba slučaja to su ljudi izvan radničkog pokreta koji podršku radije traže u «obrazovanim» klasama. Onaj dio radničke klase koji se uvjerio u nedovoljnost čistih političkih revolucija i proklamovao nužnost totalne izmjene društva, nazivao je sebe komunističkim. To je bila sirova, gruba, čisto instinktivna vrsta komunizma; ipak, ona je pogadala glavnu tačku i u radničkoj klasi bila dovoljno moćna da stvori utopijski komunizam Cabet-a u Francuskoj i Weitlinga u Njemačkoj. Tako je 1847. socijalizam bio pokret srednje klase, a komunizam pokret radničke klase. Socijalizam je bio, bar na Kontinentu, salonski uglađen; komunizam upravo suprotno od toga. A pošto smo od samog početka bili mišljenja da «oslobodenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase», nije moglo biti sumnje koje od ta dva imena moramo uzeti. Štaviše, otada nismo ni pomišljali da ga se odrekemo.

Pošto je *Manifest* naš zajednički proizvod, smatram se obaveznim da konstatujem da je osnovni stav, koji čini njegovo jezgro, Marxov. Taj stav je: da u svakoj istorijskoj epohi dominantan način ekonomske proizvodnje i razmjene i društvena organizacija koja iz njega nužno proizilazi čine bazu na kojoj je izgrađena, i pomoću koje se jedino i može objasniti, politička i intelektualna istorija te epohe; da je, prema tome, čitava istorija čovječanstva (počev od raspadanja primitivnog plemenskog društva, u kome je zemlja bila zajednička svojina) istorija klasnih borbi, borbi između eksploatatora i eksploatisanih, vladajućih i potlačenih klasa; da istorija ovih klasnih borbi čini razvojni niz u kome je sada dostignut stupanj na kome eksploatisana i potlačena klasa — proletarijat — ne može da se oslobodi vlasti eksploatatorske i vladajuće klase — buržoazije — a da istovremeno jednom zauvijek ne oslobodi i društvo u cjelini od svake eksploatacije, tlačenja, klasnih razlika i klasnih borbi.

Do ovog stava, kome je, po mom mišljenju, suđeno da učini za istoriju ono isto što je Darwinova teorija učinila za biologiju, mi smo obojica postepeno došli nekoliko godina prije 1845. U kojoj sam mu se mjeri ja samostalno približio, najbolje pokazuje moj *Položaj radničke klase u Engleskoj*.* Ali kad sam se u proljeće 1845. ponovo našao s

* *The Condition of the Working Class in England 1844*. By Frederick Engels. Translated by Florence K. Wischnewetzky, New York, Lovell-London, W. Reeves, 1888.

Marxom u Briselu, on ga je već bio izgradio i izložio mi ga riječima koje su bile gotovo isto toliko jasne kao i ove kojima sam ga ja ovdje sažeto izrazio.

Iz našeg zajedničkog predgovora njemačkom izdanju od 1872. navodim sljedeće:

»Mada su se za posljednjih dvadeset i pet godina prilike mnogo izmijenile, opšta načela koja su izložena u ovom *Manifestu* ostaju i danas uglavnom potpuno tačna. Ponešto bi ovdje-ondje imalo da se popravi. Praktična primjena ovih načela, kako to objašnjava sam *Manifest*, zavisiće svugdje i u svako doba od istorijski datih okolnosti, te se zato nikako ne pridaje neki poseban značaj revolucionarnim mjerama koje se predlažu na kraju odjeljka II. To bi mjesto danas u mnogom pogledu drukčije glasilo. Uzimajući u obzir ogromni razvitak krupne industrije za posljednjih dvadeset i pet godina i paralelni napredak partijske organizacije radničke klase, uzimajući u obzir praktična iskustva, prvo februarske revolucije, a još više Pariske komune, kada je proletarijat prvi put držao političku vlast cijela dva mjeseca, taj je program danas mjestimično zastario. Naročito je Komuna pružila dokaz da »radnička klasa ne može jednostavno preuzeti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje sopstvene ciljeve«. (Vidi *Gradanski rat u Francuskoj. Adresa Generalnog vijeća Medunarodnog udruženja radnika*, njemačko izdanje, str. 19, gdje se ova misao opširnije razlaže.) Dalje, po sebi se razumije da je kritika socijalističke literature za današnje vrijeme nepotpuna, jer ne ide dalje od 1847, kao i da su napomene o stavu komunista prema raznim opozicionim strankama (odjeljak IV), iako su u osnovnim potezima i danas još tačne, ipak u pojedinostima zastarjele već zato što se politički položaj iz osnova izmijenio i što je istorijski razvitak izbrisao iz života većinu tamo nabrojanih stranaka.

Međutim, *Manifest* je istorijski dokument i mi sebi više ne dajemo pravo da na njemu ma šta mijenjamo.»

Ovaj prevod je djelo gospodina Samuela Moore-a, prevodioca većeg dijela Marxova *Kapitala*. Mi smo ga pregledali zajedno i ja sam dodao nekoliko bilješki radi objašnjenja istorijskih aluzija.

London, 30. januar 1888.

Friedrich Engels

Objavljuje se prema engleskom izdanju
Manifesto of the Communist Party,
by Karl Marx, and Frederick Engels.
Authorized English Translation.
Edited and annotated by Frederick Engels.
London 1888, William Reeves, 185, Fleet Street. E.C.

Prevod s engleskog

Predgovor

[njemačkom izdanju od 1890]

Otkako je prednje¹ napisano, postalo je potrebno novo njemačko izdanje *Manifesta*, a i sa *Manifestom* se dogodilo mnogo šta što bi ovdje trebalo pomenuti.

Godine 1882. objavljen je drugi ruski prevod — od Vere Zasljuč⁽³⁸⁰⁾ — u Ženevi; predgovor za to izdanje napisali smo Marx i ja. Na žalost, njemački original je zagubljen, pa moram da prevodim natrag s ruskog, čime rad nikako ne dobija. Taj predgovor glasi:²

.....

Nov poljski prevod je izišao u isto vrijeme u Ženevi: *Manifest komunistyczny*.

Dalje, objavljen je nov danski prevod u »Social-demokratisk Bibliotek, København 1885«. Na žalost, on nije potpun; neka bitna mjesta koja su, izgleda, prevodiocu bila teška, ispuštena su, a i inače se ovdje-ondje vide tragovi aljkavosti, koji su utoliko neprijatniji što se na samom radu vidi da je prevodilac s malo više brižljivosti mogao da da odličan prevod.

Godine 1886. objavljen je u nedjeljnom listu »Le Socialiste«, u Parizu, nov francuski prevod; od dosad objavljenih ovaj je najbolji.

Prema njemu je iste godine pripremljen i objavljen španski prevod u izdanju madridskog lista »El Socialista«, koji je zatim izišao i kao brošura: *Manifesto del Partido Comunista* por Carlos Marx y F. Engels, Madrid, Administracion de »El Socialista«, Hernán Cortés 8.

Kao kuriozum navodim još da je 1887. bio jednom carigradskom izdavaču ponuđen jermenski prevod, ali dobričina nije imao hrabrosti da štampa nešto na čemu je stajalo Marxovo ime, pa je predlagao da se prevodilac potpiše kao pisac, što je ovaj odbio.

Pošto je u Engleskoj više puta bio prešampavan sad ovaj sad onaj više ili manje netačan američki prevod, pojavio se 1888. najzad

¹ Engels ima u vidu predgovor njemačkom izdanju od 1883. — ² Na ovom mjestu Engels citira u cjelini predgovor ruskom izdanju koji među priložima ovom tomu dajemo na str. 479 - 480. Izgubljeni njemački original, o kome govori Engels, docnije je naden i čuva se u arhivu Instituta marksizma-lenjinizma u Moskvi. Naš prevod je urađen prema njemačkom originalu.

jedan autentičan prevod. Prevodilac je moj prijatelj Samuel Moore, a prije štampanja smo tekst zajedno pregledali. Naslov glasi: *Manifesto of the Communist Party*, by Karl Marx and Frederick Engels. Authorized English Translation, edited and annotated by Frederick Engels, 1888, London, William Reeves, 185 Fleet St. E.C. Neke od napomena iz toga izdanja unio sam i u sadašnje izdanje.

Manifest je imao svoj sopstveni životni put. U času kad se pojavio bio je s oduševljenjem pozdravljen od tadašnje još malobrojne pret-hodnice naučnog socijalizma (kako to dokazuju prevodi navedeni u prvom predgovoru¹), a onda ga je potisnula u pozadinu reakcija, koja je otpočela s porazom pariskih radnika u junu 1848, dok nije konačno »zakonski« bio prokažen osudom kelnskih komunista u novembru 1852.² S nestankom radničkog pokreta sa javne pozornice, koji datira od februarske revolucije, stupio je i *Manifest* u pozadinu.

Kada je evropska radnička klasa opet dovoljno ojačala za novi napad na vlast vladajućih klasa, nastalo je Međunarodno udruženje radnika. Ono je imalo za cilj da cjelokupno borbena radništvo Evrope i Amerike slije u jednu veliku vojsku. Zato ono nije moglo poći od načela iznetih u *Manifestu*. Ono je moralo imati program koji nije zatvarao vrata engleskim tredjunionima, francuskim, belgijskim, italijanskim i španskim prudonistima i njemačkim lasalovcima*. Taj program — obrazloženja uz Statut Internacionale — sastavio je Marx na majstorski način, što su mu priznali čak i Bakunjin i anarhisti. Za konačnu pobjedu stavova iznesenih u *Manifestu* Marx se oslonio jedino na intelektualni razvitak radničke klase, koji je morao rezultirati iz ujedinjene akcije i diskusije. Događaji i obrti u borbi protiv kapitala, porazi još više nego uspjesi, nisu mogli a da borcima ne učine jasnim slabosti njihovih dotadašnjih univerzalnih lijekova, a njihove glave pristupačnijim za temeljno razumijevanje pravih uslova emancipacije radnika. I Marx je bio u pravu. Radnička klasa od 1874, kad je Internacionala raspuštena, bila je sasvim drukčija nego što je bila 1864, prilikom njenog osnivanja. Prudonizam u romanskim zemljama, specifično lasalovstvo u Njemačkoj bili su u izumiranju, pa su i tadašnji arhikonzervativni engleski tredjunioni postupno bili došli dotle da je 1887. predsjednik njihovog kongresa u Svensiju mogao u njihovo ime da kaže: »Kontinentalni socijalizam je prestao da bude strašilo za nas.« Ali kontinentalni socijalizam je 1887. bio gotovo još samo teorija koju je objavio *Manifest*. I tako istorija *Manifesta* do izvjesnog

* Lassalle je u ličnom kontaktu s nama uvijek priznavao da je Marxov »učenic«, pa je kao takav, naravno, stajao na tlu *Manifesta*. Drukčije stoji stvar s onim njegovim sljedbenicima koji nisu pošli dalje od njegovog zahtjeva za proizvođačkim zadrugama s državnim kreditom i koji su cijelu radničku klasu podijelili na one koje pomaže država i one koji se sami pomažu.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 477. — ² Misli se na proces protiv članova Saveza komunista koji je održan u Kelnu (vidi u ovom tomu, str. 482).

stepena odražava istoriju modernog radničkog pokreta od 1848. naovamo. Sada je *Manifest* nesumnjivo najrašireniji, najinternacionalniji proizvod cjelokupne socijalističke literature, zajednički program mnogih miliona radnika svih zemalja od Sibira do Kalifornije.

Pa ipak, u vrijeme kad je izišao, mi ga ne bismo smjeli nazvati *socijalističkim* manifestom. Pod socijalistima su 1847. podrazumijevane dvije vrste ljudi. S jedne strane, pristalice raznih utopističkih sistema, specijalno ovenisti u Engleskoj i furijeristi u Francuskoj, i jedni i drugi već spali na čiste sekte u izumiranju. S druge strane, najrazličitiji socijalni nadrinaučnici koji su htjeli da društvene nevolje otklone raznim nadriljekarijama i krparenjem, niukoliko ne ugrožavajući kapital i profit. U oba slučaja: ljudi koji su stajali izvan radničkog pokreta i koji su, naprotiv, oslonac tražili kod »obrazovanih« klasa. Nasuprot tome, onaj dio radnika koji je, uvjeren u nedovoljnost samih političkih prevrata, tražio temeljit preobražaj društva, taj dio se tada nazivao *komunističkim*. Bio je to sirov, samo instinktivan, katkad i nešto grub komunizam, ali je bio dovoljno snažan da rodi dva sistema utopijskog komunizma, u Francuskoj »ikarijski« komunizam Cabet-a, a u Njemačkoj Weitlingov. Socijalizam je 1847. značio buržoaski pokret, komunizam — radnički pokret. Socijalizam je, bar na Kontinentu, bio salonski uglađen, komunizam suprotno od toga. Pa pošto smo već tada bili čvrsto uvjereni da »oslobođenje radnika mora biti djelo same radničke klase«, nismo se nijednog časka mogli dvoumiti za koje ime da se odlučimo. Od onda nam nije nikada ni padalo na pamet da ga odbacimo.

»Proleter i svih zemalja, ujedinite se!« Mali je bio broj glasova koji se odazvao kad smo ovaj poklič pustili u svijet, prije pune 42 godine, uoči prve pariske revolucije u kojoj je proletarijat istupio sa sopstvenim zahtjevima. Ali 28. septembra 1864. ujedini su se proleter i većine zapadnoevropskih zemalja u Međunarodno udruženje radnika slavne uspomene. Sama Internacionala živjela je, istina, samo devet godina. Ali da njome zasnovani vječiti savez proletera svih zemalja još živi, i živi snažnije no ikada, o tome ništa ne svjedoči bolje nego baš današnji dan. Jer danas, kad pišem ove redove, evropski i američki proletarijat vrši smotru svojih prvi put mobilisanih borbenih snaga, mobilisanih kao jedna vojska, pod jednom zastavom, i za jedan najbliži cilj: za zakonsko utvrđivanje osmočasovnog normalnog radnog dana, koji je proglasio još Ženevski kongres Internacionale 1866, a ponovo Pariski kongres radnika 1889. Prizor današnjeg dana otvoriće kapitalistima i veleposjednicima svih zemalja oči — da su danas proleter i svih zemalja doista ujedinjeni.

Kad bi samo Marx još stajao pored mene da to gleda svojim očima!

London, 1. maja 1890.

F. Engels

Prevod s njemačkog

Predgovor

[poljskom izdanju od 1892¹]

Činjenica da je nužno novo poljsko izdanje *Komunističkog manifesta* daje povoda za razna razmišljanja.

Prije svega je vrijedno pomena da je *Manifest* odnedavna postao u neku ruku mjerilo razvitka krupne industrije na evropskom kontinentu. U istoj mjeri u kojoj se u nekoj zemlji širi krupna industrija raste kod radnika te zemlje i zahtjev za razjašnjenjem njihovog položaja kao radničke klase nasuprot imućnim klasama; među njima se širi socijalistički pokret i raste tražnja za *Manifestom*; tako se ne samo stanje radničkog pokreta nego i stepen razvitka krupne industrije u svakoj zemlji može s prilično velikom tačnošću mjeriti brojem rastu-renih primjeraka *Manifesta* na jeziku te zemlje.

Prema tome, novo poljsko izdanje označava nesumnjiv napredak poljske industrije. Nema nikakve sumnje da je i stvarno došlo do ovog napretka poslije posljednjeg izdanja, koje je izišlo prije deset godina. Ruska Poljska, kongresna Poljska, veliko je industrijsko područje ruskog carstva. Dok je ruska krupna industrija raštrkana — dio na Finskom zalivu, dio u centru (Moskva i Vladimir), treći na Crnom i Azovskom moru, a i ostali su rastureni drugdje — poljska industrija je zbijena na srazmjerno malom prostoru i izvlači koristi i snosi štete koje proizlaze iz takve koncentracije. Te koristi su uvidjeli konkurentski ruski fabrikanti, pa su zahtijevali zaštitne carine protiv Poljske uprkos svojoj žarkoj želji da Poljsku pretvore u Rusiju. Štete — za poljske fabrikante i za rusku vladu — pokazuju se u rapidnom širenju socijalističkih ideja među poljskim radnicima i u rastućoj tražnji za *Manifestom*.

Ali brzi razvitak poljske industrije, koja je prerasla rusku, predstavlja nov dokaz neiscrpe životne snage poljskog naroda i novu garantiju njegove predstojeće nacionalne obnove. Međutim, obnova nezavisne jake Poljske je stvar koja se ne tiče samo Poljske već i svih

¹ Tekst ovog predgovora, koji je preveden na poljski, donosimo prema originalu koji je Engels napisao na njemačkom jeziku.

nas. Iskrena internacionalna saradnja evropskih nacija mogućna je samo ako je svaka od tih nacija potpuno autonomna u svojoj kući. Revolucija od 1848, koja je učinila da pod proleterskom zastavom proleterski borci obave samo posao za buržoaziju, ostvarila je preko izvršilaca svog testamenta Louis-a Bonaparte i Bismarcka i nezavisnost Italije, Njemačke, Mađarske; ali Poljska, koja je od 1792. za revoluciju učinila više nego sve ove tri zajedno, ta Poljska je prepuštena samoj sebi kad je 1863. podlegla desetostruko jačoj ruskoj nadmoći. Plemstvo nije moglo ni da očuva ni da ponovo izvojuje nezavisnost Poljske; buržoazija je prema njoj u najmanju ruku indiferentna. A ipak, ona je nužnost za harmoničnu saradnju evropskih nacija. Nju može izvojevati samo mladi poljski proletarijat i u njegovim rukama ona je sigurna. Jer radnicima cijele Evrope nezavisnost Poljske je isto toliko potrebna koliko i samim poljskim radnicima.

London, 10. februara 1892.

F. Engels

Prevod s njemačkog

Italijanskom čitaocu

Objavljivanje *Manifesta Komunističke partije* palo je, može se reći, tačno na dan 18. marta 1848, na godišnjicu revolucija u Milanu i Berlinu, koje su predstavljale uzdizanje dviju nacija u centru — s jedne strane, evropskog kontinenta, a s druge, Sredozemlja; dviju nacija koje su do tog doba bile oslabljene teritorijalnom rascjepkanošću i unutrašnjim razmiricama i, stoga, bile pod tuđinskom vlašću. Dok je Italija bila potčinjena austrijskom caru, Njemačka je morala, mada ne tako neposredno, da nosi ne manje osjetan jaram cara svih Rusa. Akcije 18. marta 1848. oslobodile su Italiju i Njemačku ove sramote; ako su obje ove velike nacije u periodu od 1848. do 1871. obnovljene i u neku ruku sebi samima vraćene, to se dogodilo, kako je Karl Marx rekao, zato što su isti oni ljudi koji su ugušili revoluciju od 1848. protiv svoje volje postali izvršioци njenog testamenta.

Ova revolucija je svuda bila djelo radničke klase; radnička klasa je podigla barikade i stavila svoj život na kocku. Samo su radnici Pariza, kad su oborili vladu, imali izričitu namjeru da sruše vladavinu buržoazije. Ali ma koliko bili svjesni neizbježnog antagonizma koji je postojao između njihove sopstvene klase i buržoazije, ni privredni napredak zemlje ni duhovni razvitak francuskih radničkih masa nisu dostigli onaj stepen koji bi omogućio preobražaj društva. Stoga je kapitalistička klasa u konačnom ishodu pobrala plodove revolucije. U drugim zemljama, u Italiji, u Njemačkoj, u Austriji, radnici u osnovi nisu radili ništa drugo već dovođili buržoaziju na vlast. Ali ni u jednoj zemlji vladavina buržoazije nije mogućna bez nacionalne nezavisnosti. Prema tome, revolucija od 1848. je morala povući za sobom jedinstvo i samostalnost onih nacija koje ih dotada nisu imale: Italije, Njemačke, Mađarske; Poljska će se kad dođe vrijeme ugledati na njih.

Dakle, ako revolucija od 1848. i nije bila socijalistička revolucija, ona je ovoj ipak utrla put i pripremila joj teren. Uporedo s elanom koji je buržoaski režim u svim zemljama dao krupnoj industriji, i jak proletarijat; tako je on stvorio, da upotrijebimo izraz iz *Manifesta*, svog sopstvenog grobara. Bez obnove samostalnosti i jedinstva svake

nacije nije se moglo izvršiti ni internacionalno ujedinjenje proletarijata ni mirna, razumna saradnja ovih nacija u postizanju zajedničkih ciljeva. Pokušajte da zamislite zajednički nastup italijanskih, mađarskih, njemačkih, poljskih, ruskih radnika u političkim uslovima perioda pre 1848!

Ovako, borbe iz 1848. godine nisu bile uzaludne; isto tako, nije uzaludno prošlo 45 godina koje nas dijele od te revolucionarne etape. Plodovi sazrijevaju, i ja samo želim da objavljivanje ovog italijanskog prevoda bude znamenje pobjede italijanskog proletarijata, isto onako kao što je objavljivanje originala to bilo za internacionalnu revoluciju.

Manifest odaje puno priznanje revolucionarnoj ulozi koju je kapitalizam odigrao u prošlosti. Prva kapitalistička nacija je bila Italija. Završetak feudalnog srednjeg vijeka i početak moderne kapitalističke ere karakteriše jedna grandiozna ličnost: to je Italijan, Dante, istovremeno posljednji pjesnik srednjeg vijeka i prvi pjesnik novog doba. Danas, kao i oko 1300, nastaje nova istorijska era. Da li će nam Italija pokloniti novog Dantea koji će oglasiti čas rođenja ove nove proleterske ere?

London, 1. februara 1893.

Friedrich Engels

Objavljuje se prema fotokopiji.

Prevod s francuskog

C. BILJEŠKE I DOKUMENTI

(avgust 1847 — mart 1848)

1

[Marxova bilješka o obrazovanju briselske opštine
Saveza komunista od 5. avgusta 1847]

5. avgust. Obrazovanje nove opštine.

Izabrani: predsjednik — Marx

Sekretar i blagajnik: Gigot

Okružna uprava: Gigot, Junge, Marx, Wolff

Prvi put objavljeno u izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,
Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 593.

2

Demokratsko društvo za ujedinjenje i bratstvo
svih naroda, sa sjedištem u Briselu (Belgija),
švajcarskom narodu

Braćo Švajcarci!

Jedna bolna borba se u vas upravo završila.^[351] Sve nacije su je posmatrale s onom tjeskobom, pomiješanom s tugom, koju plemenita srca osjećaju uvijek pred prizorom građanskog rata.

Nije nam namjera da se ovdje bavimo uzrocima tog spora. Obadvije partije su htjele da ga rasprave same, ne tražeći ničiju intervenciju.

Neka prekor kažnjive nesmotrenosti stigne one koji su nepozvani htjeli da budu uslužne sudije u vašim domaćim sporovima.

Postoji, međutim, opasnost da ova nesmotrenost dobije drugi karakter.

Svi prijatelji slobode imaju pravo da zbog toga budu indignirani, ako ne i alarmirani.

Više-manje tople, više-manje iskrene želje, pa čak i ponude pomoći jednoj ili drugoj strani, mogle bi se objasniti bez pribjegavanja

ikakvim drugim motivima osim motivima razlika u ljudskim mišljenjima kad je riječ o političkim ili religioznim uvjerenjima.

Danas je u pitanju nešto drugo.

Intervencija jednog kongresa kraljeva^[352] u vaše stvari ne može se razumjeti drukčije nego kao otvoren ili prikriven napad na vaše institucije, naročito na pravac razvitka koji ste im u toku ovih posljednjih petnaest godina legitimno dali.

Čuvari, gotovo već šest stoljeća, blaga slobode koje je otimački feudalni sistem gotovo iz svih drugih dijelova Evrope postupno protjerao, vi, braćo Švajcarci, dužni ste pred nama, dužni ste sami pred sobom, da u ovom presudnom trenutku, kad se sve nacije spremaju da od vas traže svoj udio u toj slobodi, da posljednji put branite ovo dragocjeno blago.

Ako pustite da vam ga otmu, bilo bi izgubljeno za vas i za ostalu Evropu šest stoljeća istrajne budnosti, za koju ćemo vam uskoro dugovati puno priznanje.

Izgnane preko mora, na tlo jednog novog svijeta, demokratske institucije bi na dugo vrijeme prestale za nas da budu model kome stalno težimo i koji lako podražavamo.

Rukovođenje državom od strane voda izabranih od svih; državna administracija bez zaduženih finansija, bez upropaštavanja radnika u korist grdnog mnoštva beskorisnih činovnika; odbrana države bez stajace vojske; trgovinski i industrijski prosperitet države bez carina; sloboda uvjerenja bez teokratske dominacije — gdje bismo onda našli, za podražavanje, model onog poretka kojemu danas sva Evropa teži ako Švajcarska dopusti da se u njene stvari miješa jedna banda kraljeva, bankara, ministara, najamnika, monopolista i sektaša?

Njihova intervencija ne bi mogla imati drugog cilja nego da konačno u središtu Evrope zbriše ovaj za njih tako fatalan primjer jedne nacije koja bez njih sobom vlada.

Pošto smo to tako dobro shvatili, mi, draga švajcarska braćo, koji smo usljed političkih opasnosti ovih posljednjih vremena ovdje okupljeni sa svih strana Evrope, i povezani s jednim malim narodom slobodnim kao što ste vi i na način sličan vašem, smatrali smo za neophodno da vam jednoglasno uputimo želju da pružite otpor diplomatskim intrigama koje se protiv vas potajno spremaju.

Mi vas, dakle, preklinjemo da se ne odazivate na perfidne ponude intervencije koje su vam učinjene od strane pet dvorova (ne kažemo od strane pet naroda), koji su se sporazumjeli da vas namame u smrtonosnu klopku.

Ako bi oni pribjegli prijetnjama, ne dajte da vam strah obuzme srce. Treba samo da se čuvate njihovog lukavstva.

Čak i kad bi njihove prijetnje bile ozbiljne, vaše snage bi se, bez lakomislenosti, mogle mjeriti s onim snagama kojima ti dvorovi, upleteni u svoje unutrašnje neprilike koje iz dana u dan rastu, stvarno raspolazu.

Čak i onda kad bi namjeravali da vas primoraju silom, ne bi vam nedostajalo pomagača. Mi vam još jednom, draga švajcarska braćo, preporučujemo ovo sveto blago demokratske evropske slobode, koje ste dosad tako dobro čuvali i koje ste u posljednje vrijeme umjeli da učinite plodonosnim za prava i interese većine.

Mi vam ovdje, s unaprijed dužnim priznanjem za odlučnost koju ćete svijetu pokazati, pružamo izraz naših najtoplijih simpatija.

Za gore pomenuto Demokratsko društvo, a na osnovu zaključka donesenog na plenarnom sastanku od 29. novembra 1847, poslije poljske komemoracije održane toga dana u briselskoj Vijećnici,

Komitet Društva:

General *Mellinet*, šef građanskih legija 1830. godine, počasni predsjednik
L. Jottrand, advokat, bivši član Belgijskog nacionalnog kongresa 1830. godine, predsjednik
Maynz, advokat pri Apelacionom sudu u Briselu
Imbert, potpredsjednik, bivši urednik lista »*Peuple Souverain*« u Marselju
Karl Marx, bivši urednik lista »*Rheinische Zeitung*«, potpredsjednik
Lelewel Joachim, član nacionalne vlade
Georg Weerth
 Sekretar Društva, *A. Picard*, advokat pri Apelacionom sudu u Briselu
Spilthoorn, advokat pri sudu u Ganu. Šef privremene flandrijske vlade 1830. godine
Pellering, čizmarski radnik
A. von Bornstedt, urednik njemačkog lista u Briselu

S ovom adresom su se saglasili njemački radnici^[353] ujedinjeni u svojem Društvu u Briselu. Ovu saglasnost potvrđuju članovi Komiteta ovog društva:

Predsjednik — *Wallau*
 Potpredsjednik — *Hess*

Wolff, sekretar
Riedel, blagajnik

Naslov originala:

L'Association démocratique, ayant pour but l'union et la fraternité de tous les peuples, établie à Bruxelles (Belgique) au Peuple suisse

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6*, Marx - Engels - Verlag G.M.B.H., Berlin 1932, str. 632 - 634.

Prevod s francuskog

Statut Saveza komunista^[354]

Proleter i svih zemalja, ujedinite se!

ODJELJAK I

Savez

Čl. 1. Cilj Saveza je svrgavanje buržoazije, vladavina proletarijata, ukidanje starog, na klasnim suprotnostima zasnovanog buržoaskog društva i osnivanje novog društva bez klasa i bez privatne svojine.

Čl. 2. Uslovi za učlanjenje su:

- A) način života i djelatnost koja odgovara tom cilju;
- B) revolucionarna energija i revnost u propagandi;
- C) ispovijedanje komunizma;
- D) odbijanje učešća u svakom antikomunističkom političkom ili nacionalnom društvu i prijava nadležnom rukovodećem organu učešća u bilo kakvom društvu;
- E) počinovanje odlukama Saveza;
- F) čuvanje tajne o svim stvarima Saveza;
- G) jednoglasan prijem u jednu od opština.

Isključuje se onaj ko više ne ispunjava te uslove. (Vidi odjeljak VIII.)

Čl. 3. Svi članovi su jednaki i braća i, kao takvi, dužni da se međusobno pomažu u svakoj situaciji.

Čl. 4. Članovi imaju imena koja dobijaju u Savezu.

Čl. 5. Savez je organizovan u opštine, okruge, rukovodeće okruge, Centralnu upravu i kongrese.

ODJELJAK II

Opština

Čl. 6. Opština se sastoji od najmanje tri, a najviše od dvadeset članova.

Čl. 7. Svaka opština bira proćelnika i njegovog pomoćnika. Proćelnik vodi sjednicu, pomoćnik vodi blagajnu i zastupa proćelnika kad je ovaj odsutan.

Čl. 8. Prijem novih članova vrše proćelnik opštine i član koji prijem predlaže, uz prethodnu saglasnost opštine.

Čl. 9. Opštine raznih vrsta se međusobno ne poznaju i ne održavaju vezu.

Čl. 10. Opštine nose različite nazive.

Čl. 11. Svaki član koji promijeni mjesto stanovanja mora prethodno o tome obavijestiti svog proćelnika.

ODJELJAK III

Okrug

Čl. 12. Okrug obuhvata najmanje dvije, a najviše deset opština.

Čl. 13. Pročelnici opština i njihovi pomoćnici obrazuju okružnu upravu. Ona bira predsjednika iz svoje sredine. Održava vezu sa svojim opštinama i rukovodećim okrugom.

Čl. 14. Okružna uprava je izvršna vlast za sve opštine okruga.

Čl. 15. Samostalne opštine moraju se priključiti ili već postojećem okrugu ili obrazovati novi okrug zajedno s drugim odvojenim opštinama.

ODJELJAK IV

Rukovodeći okrug

Čl. 16. Razni okruzi jedne zemlje ili pokrajine stoje pod rukovodećim okrugom.

Čl. 17. Podjelu okruga Saveza u pokrajinama i imenovanje rukovodećeg okruga vrši kongres na predlog Centralne uprave.

Čl. 18. Rukovodeći okrug je izvršna vlast za sve okruge te pokrajine. On održava vezu s tim okruzima i s Centralnom upravom.

Čl. 19. Novonastali okruzi priključuju se najbližem rukovodećem okrugu.

Čl. 20. Rukovodeći okruzi su provizorno odgovorni Centralnoj upravi, a u posljednjoj instanciji kongresu.

ODJELJAK V

Centralna uprava

Čl. 21. Centralna uprava je izvršni organ cijelog Saveza i kao takva odgovorna kongresu.

Čl. 22. Ona se sastoji od najmanje pet članova, a bira je okružna uprava onog mjesta u koje je kongres prenio njeno sjedište.

Čl. 23. Centralna uprava održava vezu s rukovodećim okruzima. Svaka tri mjeseca podnosi izvještaj o stanju u cijelom Savezu.

ODJELJAK VI

Zajedničke odredbe

Čl. 24. Opštine i okružne uprave, kao i Centralna uprava, sastaju se najmanje jedanput u četrnaest dana.

Čl. 25. Članovi okružne uprave i Centralne uprave biraju se na godinu dana; oni mogu biti ponovo birani i njihovi birači ih mogu u svako doba smijeniti.

Čl. 26. Izbori se vrše u septembru.

Čl. 27. Okružne uprave moraju rukovoditi diskusijama opština u skladu s ciljem Saveza.

Ako se Centralnoj upravi učini da je diskusija o izvjesnim pitanjima od opšteg i neposrednog interesa, ona će na tu diskusiju pozvati cio Savez.

Čl. 28. Članovi Saveza moraju stupiti u vezu sa svojom okružnom upravom najmanje jednom u tri mjeseca, a opštine najmanje jednom mjesečno.

Svaki okrug mora podnijeti izvještaj rukovodećem okrugu najmanje svaka dva mjeseca, svaki rukovodeći okrug Centralnoj upravi najmanje svaka tri mjeseca.

Čl. 29. Svaki organ Saveza je obavezan da preduzme odgovarajuće mjere za bezbjednost Saveza i za jačanje njegove djelatnosti, djelujući u okviru Statuta na svoju odgovornost i obavještavajući odmah o tome viši organ.

ODJELJAK VII

Kongres

Čl. 30. Kongres je zakonodavna vlast cijelog Saveza. Rukovodeći okruzi dostavljaju Centralnoj upravi sve prijedloge za izmjenu Statuta, a ova ih podnosi kongresu.

Čl. 31. Svaki okrug ima svoje delegate.

Čl. 32. Svaki okrug sa manje od 30 članova šalje jednog delegata, sa manje od 60 dva, sa manje od 90 tri itd. Okruzi mogu birati za svoje delegate i članove Saveza iz drugih mjesta.

U tom slučaju moraju svom delegatu predati mandat sa podrobnim uputstvima.

Čl. 33. Kongres se sastaje u avgustu svake godine. U hitnim slučajevima Centralna uprava saziva vanredan kongres.

Čl. 34. Kongres svaki put određuje mjesto u kome će u toku naredne godine biti sjedište Centralne uprave i mjesto u kome će se sastati naredni kongres.

Čl. 35. Centralna uprava prisustvuje kongresu, ali nema pravo odlučivanja.

Čl. 36. Poslije svake sjednice kongres izdaje pored cirkularnog pisma i manifest u ime Partije.

ODJELJAK VIII

Povrede Statuta

Čl. 37. Ko prekrši uslove za učlanjenje (čl. 2) biće, prema okolnostima, udaljen ili isključen iz Saveza.

Ko jednom bude isključen, ne može biti ponovo primljen.

Čl. 38. O isključenju odlučuje samo kongres.

Čl. 39. Okrug ili samostalna opština mogu udaljiti pojedine članove, prijavljujući to odmah višem organu. I u tom slučaju u posljednjoj instanciji rješava kongres.

Čl. 40. Ponovno primanje udaljenih članova vrši Centralna uprava na predlog okruga.

Čl. 41. O prestupima protiv Saveza sudi okružna uprava, koja se brine i o izvršenju presude.

Čl. 42. Savez treba da stavi pod prismotru osobe koje su udaljene i isključene iz Saveza, kao i sumnjiva lica uopšte, i da ih učini bezopasnim. O njihovom vršljanju treba odmah izvijestiti odgovarajuću opštinu.

ODJELJAK IX

Sredstva Saveza

Čl. 43. Kongres utvrđuje za svaku zemlju minimum doprinosa koji mora da plaća svaki član.

Čl. 44. Polovina tog iznosa predaje se Centralnoj upravi, druga polovina ostaje u blagajni okruga ili opštine.

Čl. 45. Fondovi Centralne uprave upotrebljavaju se:

1. za pokrivanje troškova prepiske i administracije;
2. za štampanje i rasturanje propagandnih letaka;
3. za slanje emisara Centralne uprave u određene svrhe.

Čl. 46. Fondovi lokalnih organa upotrebljavaju se:

1. za pokrivanje troškova prepiske;
2. za štampanje i rasturanje propagandnih letaka;
3. za slanje emisara u slučaju potrebe.

Čl. 47. Opštine i okruge koji Centralnoj upravi šest mjeseci ne predaju određenu novčanu svotu Centralna uprava obavještava o udaljenju iz Saveza.

Čl. 48. Okružne uprave su dužne da najkasnije svaka tri mjeseca podnose račun o rashodima i prihodima. Centralna uprava polaže kongresu račun o rukovanju sredstvima Saveza i o stanju blagajne Saveza. Svaka pronevjera novca Saveza najstrože se kažnjava.

Čl. 49. Vanredni troškovi i troškovi kongresa podmiruju se vanrednim doprinosima.

ODJELJAK X

Prijem

Čl. 50. Pročelnik opštine čita kandidatu za prijem članove od 1. do 49, objašnjava ih, u kratkom govoru ističe naročito obaveze koje kandidat preuzima stupajući u Savez i poslije toga mu postavlja pi-

tanje: »Želiš li sada da stupiš u ovaj Savez?« Ako on odgovori sa »Da!«, pročelnik mu uzima časnu riječ da će ispunjavati obaveze člana Saveza, proglašava ga za člana Saveza i na idućoj sjednici uvodi ga u opštinu.

London, 8. decembra 1847.

U ime Drugog kongresa u jesen 1847.

Sekretar
Engels

Predsjednik
Karl Schapper

Naslov originala:

Statuten des Bundes der Kommunisten

Prvi put objavljeno u knjizi:

Wermuth und Stieber, *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts*, Erster Theil, Anlage X, Berlin 1853.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,

Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 596 – 601.

Prevod s njemačkog

4

Demokratsko društvo u Briselu društvu »Fraternal Democrats«^[264] u Londonu

Dobili smo vaše pismo od decembra i odmah smo pretresli prijedloge koje ono sadrži o sazivanju demokratskog kongresa svih naroda i o uspostavljanju redovne mjesečne prepiske između vašeg i našeg društva.^[355]

Jednoglasno i s oduševljenjem smo prihvatili prijedloge da se prvi demokratski kongres održi ovdje u Briselu, da se predvidi sazivanje drugog u Londonu, da septembra ove godine naše društvo sazove prvi kongres povodom godišnjice belgijske revolucije i da naloži komitetu Društva da pripremi program njegovog rada.

Isto tako s najvećim oduševljenjem je prihvaćena ponuda da se stupi u redovnu mjesečnu prepisku s našim društvom.

Daćemo vam kratak pregled naših uspjeha i ukratko izložiti kako stoji naša stvar uopšte.

Naše društvo je u tako dobrom stanju kako se to samo poželjeti može. Broj naših članova raste iz nedjelje u nedjelju, a isto tako jača učešće javnosti uopšte, a radničke klase posebno, u našem radu.

Međutim, najbolji dokaz našeg uspjeha je interesovanje koje je naš rad probudio u provincijama ove zemlje. Iz najvećih gradova Belgije dobili smo pozive da pošaljemo opunomoćenike radi osnivanja demokratskih društava sličnih našem i radi uspostavljanja stalne veze s Društvom u glavnom gradu.

Smjesta smo odgovorili na te pozive. Poslali smo izaslanike u Gan da sazovu javni skup radi osnivanja podružnice. Skup je bio vanredno posjećen i s neopisivim oduševljenjem je primio naše izaslanike, pripadnike raznih naroda. Odmah je donesena odluka o osnivanju Demokratskog društva i imena članova unijeta su u spisak. Poslije toga smo iz Gana dobili obavještenje da se Društvo konačno konstituisalo i da je održalo drugi skup, koji je nadmašio prvi po broju učesnika i oduševljenju. Bilo je prisutno više od tri hiljade građana i radujemo se što možemo reći da su to u većini bili radnici.

Napredak postignut u Ganu smatramo za jedan od najznačajnijih uspjeha naše stvari u ovoj zemlji. Gan je najvažniji industrijski grad Belgije, ima preko sto hiljada stanovnika i u velikoj mjeri je privlačna tačka za cjelokupno radničko stanovništvo Flandrije. Stav Gana je od presudnog značaja za cio radnički pokret u zemlji. Stoga spremnost fabričkih radnika ovog belgijskog Mančestera da ožive čisto demokratski pokret možemo shvatiti kao znak da je cio belgijski proletarijat spreman za to.

Nadamo se da ćemo u svom idućem pismu moći da izvijestimo o daljim uspjesima u drugim gradovima ove zemlje i tako postepeno postići da se ponovo konstituiše jaka, ujedinjena i organizovana demokratska partija u Belgiji.

Potpuno dijelimo mišljenje koje ste zastupali u svojoj posljednjoj adresi radničkoj klasi Velike Britanije i Irske⁽³⁵⁶⁾ o pitanju »nacionalne odbrane«. Nadamo se da će ova adresa mnogo doprinijeti da engleski narod uvidi ko su njegovi pravi neprijatelji.

Mi smo isto tako s velikom radošću pratili korake koje je preduzela većina engleskih čartista radi konačnog uspostavljanja čvrste veze među narodima Irske i Velike Britanije. Spoznali smo da je sada prilika povoljnija nego ikad ranije da se pobijedi ona predrasuda iz koje je proistekla mržnja irskog naroda, koju on uopšte, bez razlike, osjeća prema ugnjetenim klasama u Engleskoj kao i prema ugnjetačima u objema zemljama. Nadamo se da ćemo uskoro u rukama Feargusa O'Connora vidjeti sjedinjeno vodstvo oba narodna pokreta, engleskog i irskog, a ovaj savez ugnjetenih klasa obje zemlje pod zastavom demokracije, koja sada sebi krči put, smatramo za najznačajniji uspjeh naše stvari uopšte.

Komiteo Demokratskog društva
L. Jottrand, predsjednik
K. Marx, potpredsjednik
A. Picard, advokat, sekretar

Brisel, 13. februar 1848.

Naslov originala:

*The Association démocratique of Brussels
to the fraternal Democrats assembling in London*

Prvi put objavljeno u listu

»The Northern Star«, br. 541 od 4. marta 1848.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

[Iz izvještaja lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«
o sastanku Demokratskog društva
održanom 20. februara 1848]

Brisel. Sjednica Demokratskog društva održana 20. febr[uara].
Predsjednik: gospodin Marx. — Prvi je uzeo riječ Friedrich Engels
da bi odgovorio na članak o svom progonstvu iz Francuske koji je
objavila francuska vlada u listu »Le Moniteur Parisien«^[357]. Ukratko
je iznio okolnosti pod kojima je prognan.^[358]

Društvo se sasvim zadovoljilo objašnjenjima Friedricha Engelsa.
U tom smislu se izjasnilo više govornika, dodajući neke opaske i o
ranijem držanju francuske vlade prilikom protjerivanja stranaca.

Podaci o tome su uneseni u zvanični izvještaj Demokratskog
društva . . .

Prvi put objavljeno u listu

»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 16 od 24. februara 1848.

Ovdje se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*,

Band 4, Dietz Verlag, Berlin 1964. str. 603 - 604.

Prevod s njemačkog

Gospodinu Julianu Harneyu, uredniku lista
»The Northern Star«, sekretaru društva
»Fraternal Democrats« u Londonu

Brisel, 28. februara 1848.

Svakako ste već čuli o slavnoj revoluciji koja tek što je izvršena
u Parizu.

Htjeli bismo da Vam saopštimo da je povodom tog značajnog
dogadaja Demokratsko društvo ovdje razvilo mirnu, ali energičnu
agitaciju da bi se sredstvima podesnim za političke institucije Belgije
postigla preimućstva koja je francuski narod ovih dana izvojevao.

Uz burne aklamacije, donesene su sljedeće odluke:

1) Demokratsko društvo će svake večeri održavati sastanke na
koje će publika imati pristup;

2) U ime Društva provizornoj vladi Francuske biće upućena
adresa da bi joj bile izražene naše simpatije za revoluciju od 24. feb-
ruara;

3) Gradskom vijeću Brisela biće podnesena adresa s pozivom da
održi javni mir i izbjegne svako prolivanje krvi time što će, saobrazno
zemaljskim zakonima, organizovati opštinske formacije koje će se sas-

tojati od građanske garde uopšte — to jest od građana koji su naoružani pod normalnim okolnostima — i obrtnika, koji u vanrednim vremenima mogu da budu naoružani. Oružje će tako biti povjereno jednako srednjoj kao i radničkoj klasi.

Mi ćemo Vas, osim toga, o našim budućim koracima i uspjesima što češće obavještavati.

Gajimo nadu da će Vam uskoro poći za rukom da »narodnu povelju«^[1] unesete u zakone Vaše zemlje i da ćete onda pomoću nje moći dalje napredovati.

Konačno, mi Vas pozivamo da u ovoj značajnoj krizi budete s nama u vezi i da nam prenosite sve vijesti iz Vaše zemlje koje bi mogle povoljno da djeluju na belgijski narod.

(Slijede potpisi članova Komiteta.)¹

Naslov originala:

*A. M. Julien Harney, rédacteur du journal le »Northern Star«,
secrétaire de l'association »Fraternal Democrats« a Londres*

Prvi put objavljeno u listu

»Le Débat social«, br. 36 od 1. marta 1848.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s francuskog

7

Građanima članovima privremene vlade Francuske Republike

Brisel, 28. februara 1848.

Građani!

Demokratsko društvo, kome je cilj ujedinjenje i bratstvo svih naroda, osnovano prije nekoliko mjeseci u Briselu, sastoji se od članova više nacija Evrope i koristeći se, zajedno s Belgijancima, na njihovom tlu, institucijama koje već odavno omogućavaju slobodno i javno izražavanje svih političkih i religioznih mišljenja, ima čast da vam čestita na velikom djelu koje je francuska nacija upravo izvršila i da vam izrazi svoju zahvalnost za ogromnu uslugu koju je time ta nacija pružila stvari čovječanstva.

Mi smo već imali prilike da čestitamo Švajcarcima² što su poćeli, kao što su to činili i ranije, djelo oslobođenja naroda, a vama je sad palo u dio da ga nastavite snagom koju je herojsko stanovništvo Pariza, čim bi došlo njegovo vrijeme, uvijek pokazivalo. Mi smo računali s time da imamo pravo, bez velikog odgađanja, da svoj demarš kod Švajcaraca ponovimo kod Francuza. Ali Francuska je mnogo pretekla ono vrijeme kada smo mi mislili da joj se obratimo. To je, uos-

¹ U listu »Le Débat social« stoji umjesto potpisa samo ovaj red. — ² Vidi u ovom tom u, str. 495—497.

talom, samo razlog više za sve nacije da od sada ubrzaju korak da bi vas slijedile.

Mi vjerujemo da sa sigurnošću možemo pretpostaviti da će one zemlje koje graniče s Francuskom biti prve koje će je slijediti na putu kojim je ona upravo pošla.

Ova pretpostavka je tim sigurnija što je Francuska upravo izvršila jednu revoluciju koja je više posvećena jačanju veza sa svim drugim nacijama nego da bilo koju od njih u njenoj nezavisnosti ugrožava. Mi u Francuskoj od 1848. godine pozdravljamo primjer narodima, a ne njihova gospodara. Francuska od sada neće računati na drugo poštovanje.

Mi već vidimo veliku naciju, čijom sudbinom vi sada upravljate s autoritetom povjerenja svih, mi je već vidimo, građani, kako s narodima koje je ona dugo vremena smatrala rivalima obnavlja alijansu, koju je stigla da uzdrma samo odiozna politika nekolicine ljudi.

Engleska i Njemačka ponovo pružaju ruku vašoj velikoj zemlji. Španija, Italija, Švajcarska i Belgija će ili opet ustati ili biti mirne i slobodne pod vašom egidom.

Poljska će uskrsnuti kao Lazar, na poziv koji ćete joj vi uputiti na svom jeziku.

Nemoguće je da se najzad ne umiješa i sama Rusija, čiji glas je uhu zapadnih i južnih naroda do sada bio nedovoljno poznat.

Vama Francuzima, vama čast, vama slava što ste postavili glavne temelje ove alijanse naroda, koju je tako proročanski opjevao vaš besmrtni Béranger.

Mi vam, građani, u punom izlivu osjećanja vječnog bratstva, pružamo tribut svoje najdublje zahvalnosti.

Komitek Demokratskog društva, čiji je cilj ujedinjenje i bratstvo svih naroda, sa sjedištem u Briselu

L. Jottrand, advokat, predsjednik
Ch. Marx, potpredsjednik
Général Mellinet, počasni predsjednik
Lelewel
Spilthoorn
Maynz
F. Ballin, blagajnik
A. Bataille, podsekretar
Pellerin, J., radnik
Labiaux

Naslov originala:

Aux citoyens, membres du gouvernement provisoire de la République Française

Prvi put objavljeno u listu

«Le Débat social» od 1. marta 1848.

Ovdje se objavljuje prema fotokopiji rukopisa.

Prevod s francuskog

Odluka Centralne uprave Saveza komunista^[359]

Proleter i svih zemalja, ujedinite se!

Centralna uprava S[aveza] k[omunista], sa sjedištem u Briselu, pošto se upoznala s odlukom dosadanje londonske Centralne uprave, kojom ova premješta sjedište Centralne uprave u Brisel i rastura se kao Centralna uprava, kojom je odlukom, znači, Okružna uprava rukovodećeg okruga Brisel konstituisana u Centralnu upravu, imajući u vidu:

da je u sadašnjim okolnostima nemoguće bilo kakvo ujedini-
enje članova Saveza i osobito Nijemaca u Briselu;

da su rukovodeći članovi Saveza isto tako ili već uhapšeni, od-
nosno prognani, ili svakog časa očekuju da budu prognani iz
Belgije;

da je Pariz u ovom trenutku centar čitavog revolucionarnog po-
kreta;

da sadašnje okolnosti iziskuju apsolutno energično rukovođenje
Savezom za koje je bezuslovno hitno potrebna diskreciona vlast;
odlučuje:

Čl. 1. Centralna uprava se premješta u Pariz.

Čl. 2. Briselska Centralna uprava prenosi na Karla Marxa, člana
Saveza, diskrecionu punomoć za hitno rukovođenje svim poslovima
Saveza; za svoj rad on je odgovoran Centralnoj upravi, koja će se
iznova konstituisati, i sljedećem kongresu.

Čl. 3. Ona daje nalog Marxu da, čim to dozvole okolnosti, u
Parizu po svom izboru konstituiše novu Centralnu upravu od čla-
nova koji su za to najpodesniji i da za to u Pariz pozove i članove Sa-
veza koji ne stanuju u Parizu.

Čl. 4. Briselska Centralna uprava se raspušta.

Odlučeno u Briselu, 3. marta 1848.

Centralna uprava

Engels F. Fischer K. Marx Gigot H. Steingens

Naslov originala:

Beschluß der Zentralbehörde des Bundes der Kommunisten

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,
Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 607.

Prevod s njemačkog

[Zapisnik sa sjednice pariske opštine
Saveza komunista održane 8. marta 1848]

Zapisnik sa sjednice Opštine održane 8. marta 1848

Izabrani: za *predsjednika* K. Schapper, za *sekretara* K. Marx. Schapper predlaže da se konstituišemo kao Okrug Pariz, a ne više kao pojedinačna opština.

Predlog podržali Marx i drugi. Usvojen.

Primljen: *Hermann*.

Diskusija o ponovnom primanju odstranjenih članova Opštine. *Born* podnosi izvještaj o sastanku u »Café l'Europe«; tako isto i *Sterbitzki*. Velikom većinom odlučeno da se ne ide u ovaj »Café« u kome Decker i Venedey drže sastanak.

Engler, Buchfink i Vogler (vajtlingovci) jednoglasno primljeni.

Jednoglasno odlučeno: tri gore pomenuta člana Saveza ovlašćena da prime članove vajtlingovske opštine za koje smatraju da su to zaslužili.

Schilling primljen jednoglasno.

U rukovodstvo javnog udruženja radnika uzimaju se kao:

<i>predsjednik</i> :	H. Bauer	<i>blagajnik</i> :	Moll
<i>potpredsjednik</i> :	Hermann	<i>3 djelovode</i> :	Buchfink, Schapper,
<i>2 sekretara</i> :	Born i Vogel		Horne

Odlučeno je da predsjednik treba da se obraća s »prijatelji«, svi drugi — kako žele.

Marxu se nalaže da podnese nacrt statuta udruženja radnika.

Javno udruženje treba da se zove *Klub njemačkih radnika*^[360]

Wilhelm Höger primljen za člana Saveza (predlog Schappera, podržao ga H. Bauer).

Prostorije javnog udruženja treba da budu u centru grada. Nekoliko članova dobijaju nalog da potraže pogodne prostorije.

Sastanak Saveza treba da se održi u br. 6, St. Louis St. Honoré.

Sterbitzki predlaže *Hermann*a; prima se.

K. Marx
sekretar

K. Schapper
predsjednik

Napisao Karl Marx 8. marta 1848.

Objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 7, Moskau — Leningrad 1935, str. 588 — 589.

Prevod s njemačkog

Sobor 9. Saveza Komunista Pariza, 8. marta 1848.

Prisustvo: Reisler i Spiegel,
Reisler i Marx.

Spiegel predlaže da se izabere za prvi sekretar, a za drugog sekretara Reisler.

Ukupno je prisustvovalo 9 članova. Spiegel predlaže da se izabere za prvi sekretar, a za drugog sekretara Reisler.

Ukupno je prisustvovalo 9 članova. Spiegel predlaže da se izabere za prvi sekretar, a za drugog sekretara Reisler.

Ukupno je prisustvovalo 9 članova. Spiegel predlaže da se izabere za prvi sekretar, a za drugog sekretara Reisler.

Prvi sekretar: X. Dumas

Drugi sekretar: Louis

Članovi: Marx

Ukupno je prisustvovalo 9 članova. Spiegel predlaže da se izabere za prvi sekretar, a za drugog sekretara Reisler.

Prva strana zapisa pariske opštine Saveza Komunista od 8. marta 1848. koju je sačuval Marx

[Zapisnik sa sjednice okruga Pariz
Saveza komunista održane 9. marta 1848]

Sjednica održana 9. marta, u 9 časova uveče

Marx podnosi nacrt Statuta^[361] o kome se diskutuje.

Čl. 1. usvojen; dva glasa protiv. Čl. 2. jednoglasno usvojen; isto tako čl. 3, čl. 4, čl. 5. i čl. 6.

Dakle, nacrt Statuta je usvojen neizmijenjen. Sekretar čita Statut Saveza komunista. Saslušavši Statut, kandidati za prijem u članstvo izjavljuju da stupaju u Savez komunista.

Marx predlaže da svi članovi Saveza daju svoja imena i adrese. O tom pitanju se diskutuje i najzad donosi odluka da svaki član Saveza da ime pod kojim je ovdje poznat i svoju adresu.

Schapper predlaže da se predsjedniku i sekretaru dodaju još pet lica da bi se obrazovala pariska okružna uprava.

Treba izabrati po jednog iz svake od četiri opštine. Odložiti izbor do sljedeće sjednice.

Schapper podnosi izvještaj o Centralnoj upravi. Usvojen Schapperov predlog da svaki član kad govori ustane i skine šešir.

Na Marxov predlog Centralna uprava će na sljedećoj sjednici podnijeti izvještaj o situaciji u kojoj se nalazi Savez uopšte.

Born, koji je poslat da donese izvještaj o skupu u manège^[362] vraća se poslije 3/4 časa i opisuje žalosno stanje u kome se nalazi to Udruženje. Sljedeća sjednica će se održati iduće subote u 8 časova, u »Café Belge«, Rue Grenelle St. Honoré.

Na završetku sjednice članovi daju sekretaru svoja imena i adresu. Marx predlaže da svi članovi Saveza nose *crvenu* traku. Jednoglasno usvojeno.

Usvaja se Schapperov predlog da jedan kupi za sve trake jarko crvene boje. Taj zadatak se povjerava *B. Saxu*.

Napisao Karl Marx 9. marta 1848.

objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Historisch-kritische*

Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 7,

Moskau – Leningrad 1935, str. 589 - 590.

Prevod s njemačkog

[Jedina sačuvana strana originalne Marxove skice za
Manifest Komunističke partije^[363]]

[Rukopis gospode Marx]

[Prole]teri za zakon o desetočasovnom radnom danu, ali bez iluzija o rezultatima tih mjera.

[Marxov rukopis]

Uostalom vidjeli smo:

Komunisti ne postavljaju novu teoriju o privatnoj svojini. Oni samo iznose istorijsku činjenicu da <proizvodni i>¹ buržoaski odnosi proizvodnje, a s time i buržoaski odnosi svojine, <i> <il> <određeni> <raz> <druš> više ne <pogoduju> odgovaraju razvitku društvenih proizvodnih snaga i stoga <u razvoju same industrije> i u

Ali ne raspravljajte s nama, <suprotstavljajući> odmjeravajući svojim buržoaskim idejama slobode, obrazovanja itd. ukidanje buržoaske svojine! Same vaše ideje <su> <proizv> <su> <odgo->varaju> su proizvodi postojećih buržoaskih odnosa proizvodnje i odnosa svojine, kao što je i vaše pravo samo volja vaše klase podignuta na stepen zakona. Volja, čiji je sadržaj određen materijalnim uslovima života vaše klase.

Sa svim propalim vladajućim klasama zajednička vam je <vaša> zainteresovanost da svoje <buržoaske> odnose proizvodnje i odnose svojine <pret> pretvorite od istorijskih <i samo> prolaznih odnosa koji <odgovaraju> odgovaraju određenom stepenu <zrelosti> razvitka proizvodnih snaga u vječite prirodne zakone i zakone uma!

Ono što shvatate kad je u pitanju feudalna svojina ne shvatate kad se radi o buržoaskoj svojini.

A ipak ne možete poreći činjenicu da <u toku buržoaske> u toku razvitka industrije jednostrani, na

Komunisti ne postavljaju novu teoriju o svojini. Oni iznose činjenicu. Vi poričete najočiglednije činjenice. Vi ih morate poricati. Vi ste utopisti okrenuti nazad.

Napisano u decembru 1847. ili u januaru 1848.

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Werke*, Band 4,
Dietz Verlag, Berlin 1964, str. 610.

Prevod s njemačkog

¹ Riječi koje je Marx precrtao stavljene su u šiljate zagrade.

Handwritten text in German, likely a draft of the Communist Manifesto. The text is written in cursive and is mostly illegible due to fading and blurring. It appears to be a single page of a document, possibly a draft or a copy of the original manuscript.

Jedina sačuvana strana Marxovog originalnog nacrtu za
«Manifest Komunističke partije»

[Marxove bilješke o hapšenju, zlostavljanju i progonstvu
Wilhelma Wolffa od strane briselske policije(27. februara — 1. marta 1848)^[364]Petits Carmes.¹ 5 étrangers 34 Belge²

Wolffu povrijeđeno desno oko, teško da će mu se vratiti vid. Nedjelja, 27. februara, uveče između 10 i 11 časova.

Zlostavljanje u Hôtel de Ville³, udarci pesnicama sa svih strana. Pravo zlostavljanje tek u upravi policije, gdje gomila pijanih gardes civiques.⁴ Policajac udara Wolffa pesnicom u desno oko tako da v[idi]

Strgli su mu naočare, pljuvali mu u lice, udarali ga nogama, pesnicama, psovali ga itd. Jedan od gardes civiques dokazao je svoje junaštvo pridruživši se tim manifestacijama. Mučili su ga.

U međuvremenu stigao je Hody, chef de la sureté publique⁵, besramni filantrop, pritvorna hulja.

Wolff <1> 1/2 [časa] razgovora s njim u prisustvu hulje koja ga je uhapsila strahovito ga zlostavljajući.

Hody je bijesan zbog posjete Wolffu. Ljutito se izjasnio protiv njemačkog udruženja radnika. »Znao sam«, rekao je između ostalog, »da će među onima koje će večeras uhapsiti, biti oko 2/3 Nijemaca«. Wolff je rekao sa žaokom: »Oui⁶, ukoliko su oni već unaprijed bili određeni za hapšenje.«Iz Permanence⁷ doveden u Amigo⁸. Wolff [...? ...] večeri [...?..]

Sve što se desilo te večeri [je] policijska provokacija. Ministarstvu su po svaku cijenu bili potrebni zatvorenici, a naročito i Nijemci.

U Amigo: uskoro stižu drugi uhapšeni; pridruženi Wolffu: Belgijanci. Njega je policija toliko zlostavljala i izmrcvarila da je izgubio najmanje litar krvi. Treći, vidi str. 2.

Ponedjeljak itd. odveden u petits Carmes.

U srijedu 6 uhapšenih stranaca dobijaju pasoš za progonstvo. Ali Wolffov pasoš nosi datum 27. februara, nedjelja, još prije nego što je uhapšen. U zatvoru grozno zlostavljan.

Objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx — Friedrich Engels, *Historisch-kritische Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 6*, Berlin 1932, str. 656 - 657.

Prevod s njemačkog

¹ zatvor u Briselu — ² 5 stranaca 34 Belgijanca — ³ Opština — ⁴ pripadnici Građanske garde — ⁵ šef javne bezbjednosti — ⁶ dabome, svakako — ⁷ policijski komesarijat u Opštini otvoren i noću — ⁸ narodni naziv za zatvor u Belgiji i sjevernoj Francuskoj

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Komunistički dopisni komitet, koji su osnovali Marx i Engels, razaslao je odluke o njujorškom njemačkom listu »Der Volks-Tribun«, čiji je urednik bio Hermann Kriege, zajedno s obrazloženjima tih odluka. One čine jedno od cirkularnih pisama koja su slata »u naročitim prilikama, kad se radilo o internim stvarima komunističke partije koja se formirala«, kako piše Engels u članku *Prilog istoriji Saveza komunista* (1885).
- Kriege, čija su shvatanja i rad oštro kirtikovani u cirkularnom pismu, bio je prinuđen da na osnovu zahtjeva briselskog komunističkog dopisnog komiteta štampa taj dokumenat u br. 23 i 24 lista »Der Volks-Tribun« od 6. i 13. juna 1846. Ovo cirkularno pismo objavljeno je i u časopisu »Das Westphälische Dampfboot«, u julskoj svesci 1846. Ali urednik ovog mjesečnog časopisa Otto Lüning, predstavnik »istinskog« socijalizma, izopao je smisao cirkularnog pisma unoseći u njega svoje dodatke i svojevrijedno mijenjajući tekst na nekim mjestima. Godine 1902. ponovo je štampano ovako izmijenjeno cirkularno pismo u zbirci »Iz literarne zaostavštine Karla Marxa, Friedricha Engelsa i Ferdinanda Lassalle-a«, koju je izdao Franz Mehring. 3
- ² »Der Volks-Tribun« — nedjeljni list koji su u Njujorku osnovali njemački »istinski« socijalisti; izlazio je od 5. januara do 31. decembra 1846. 3
- ³ »Mlada Amerika« — organizacija američkih zanatlija i radnika. Ona je bila jezgro Nacionalnog saveza za reforme osnovanog 1845, koji se mnogo proširio i proglasio kao svoj cilj da se svakom trudbeniku besplatno dodijeli jedna parcela zemlje. U drugoj polovini četrdesetih godina Savez se zalagao za sprovođenje agrarne reforme, istupajući protiv plantažera koji drže robove i špekulanata zemljištem; postavio je niz drugih demokratskih zahtjeva, kao što su, na primjer, uvođenje desetočasovnog radnog dana i ukidanje ropstva i stajace vojske. U pokretu za agrarnu reformu učestvovala su mnoge njemačke zanatlije-emigranti. Ali grupa oko Kriegea, koja se za izvjesno vrijeme priključila Nacionalnom savezu za reforme odvlačala je njemačke emigrante od borbe za demokratske ciljeve propagirajući reakcionarne, utopističke ideje »istinskog« socijalizma. 7
- ⁴ Izmijenjeni stihovi iz Goetheove pjesme *Prometeus*, 1. strofa. 9
- ⁶ Engels se ovdje poziva na sljedeće mjesto iz spisa *Qu'est-ce que le tiers-état?* [Šta je treći stalež?] od Emmanuel -Joseph-a Sieyès-a, koji je izašao 1789. godine u predvečerje francuske revolucije:
1. »Qu'est-ce que le tiers-état? *Tout.*
 2. Qu'a-t-il été jusqu'à présent dans l'ordre politique? *Rien.*
 3. Que demande-t-il? A devenir *quelque chose.*
- [1. Šta je treći stalež? *Sve.*
2. Šta je dosad bio u državnom uređenju? *Ništa.*
3. Šta traži? Da u njemu postane *nešto.*] 13

- ⁶ *Esejci* — religiozna sekta u staroj Judeji (2. vijek prije n. e. do 3. vijeka n. e.). 14
- ⁷ U »Propisu za buduće tretiranje cjelokupnog državnog dugovanja od 17. januara 1820«, u odjeljku II, kaže se: »Ukoliko bi se država ubuduće našla u situaciji da za svoje održanje i za napredak opšteg dobra nužno pristupi uzimanju novog zajma, to se može obaviti samo uz učešće i s garancijom buduće staleške skupštine« (vidi: »Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten«, Jg. 1820, Berlin, str. 10). 16
- ⁸ Ovdje je riječ o takozvanom drugom engleskom zajmu od 1822. u visini od 3 500 000 funti = 24 000 000 talira. 16
- ⁹ Društvo za prekomorsku (prekookeansku) trgovinu (Seehandlung) — novčana i trgovačka ustanova koju je 1772. osnovao Friedrich II, koja je kao »Pomorsko trgovačko društvo« dobila zadatak »da se bavi pomorskom plovidbom pod pruskom zastavom«. Godine 1820. pretvorena je u državnu banku; time je pruska vlada stvorila sebi mogućnost da izigra zakon o državnom zajmu od 17. januara 1820. (Vidi napomenu 7.) 16
- ¹⁰ Pismo Briselskog komunističkog dopisnog komiteta Gustavu Adolph-u Köttgenu je jedan od dokumenata koji svjedoče o težnjama Marxa i Engelsa da stupe u redovan kontakt s učesnicima socijalističkog pokreta u raznim zemljama da bi pripremili teren za formiranje internacionalne proleterske partije. To pismo je odgovor na pismo elberfeldskog socijaliste G.A. Köttgena od 10. juna 1846, koji je pokušao da ujedini predstavnike socijalističkih i komunističkih shvatanja u Vupertalu. Ipak, usljed ideološke nepovezanosti koja je vladala u ovoj grupi, nije došlo do stvaranja komunističkog dopisnog komiteta u Vupertalu, na što su Marx i Engels pozivali u ovom pismu. 17
- ¹¹ Riječ je o pobjedi vođe čartista O'Connora nad kandidatom parlamenta Hobhouse-om na biračkom zboru jula 1846, gdje se glasalo dizanjem ruke. U Engleskoj se do 1872. na dan isticanja kandidature glasalo dizanjem ruke. U glasanju su mogla da učestvuju i lica koja nisu imala pravo glasa. Na sam dan izbora, kada je i kandidat koji je odbijen dizanjem ruke mogao da se glasa, u glasanju je učestvovao samo uzan krug »zakonitih« birača, ograničen cenzusom imovine i vremenom boravka u mjestu izbora.
- Uprkos ovom antidemokratskom sistemu, O'Connoru je i na izborima avgusta 1847. pošlo za rukom da dobije većinu glasova i da uđe u parlament. 21
- ¹² Ovdje se misli na zakon usvojen juna 1846. koji ukida uvozne carine na žito. U Engleskoj su u interesu tamošnjih veleposjednika, lendlordova, uvedeni takozvani zakoni o žitu, koji su imali za cilj ograničenje odnosno zabranu uvoza žita. Zakon (bill) o ukidanju zakona o žitu, koji je usvojen 1846, značio je pobjedu industrijske buržoazije koja se borila protiv zakonâ o žitu pod lozinkom slobodne trgovine. 21 407
- ¹³ *Narodna povelja* (People's Charter) — povelja koja je sadržala zahtjeve čartista. Objavljena je 8. maja 1838. kao nacrt zakona, koji je trebalo podnijeti u parlamentu i sadržala je šest zahtjeva: opšte pravo glasa (za muškarce preko 21 godine), godišnje izbore za parlament, tajno glasanje, izjednačavanje izbornog okruga, ukidanje imovinskog cenzusa za kandidate za parlamentarne izbore, dnevnice za poslanike. Po ovom dokumentu dobio je ime i sam pokret — čartizam, koji je imao i revolucionarno, proletersko i reformističko krilo. Godine 1839. i 1842. Donji dom je odbio peticiju čartista za usvajanje Povelje. Godine 1847. i 1848. čartisti su obnovili masovnu kampanju za usvajanje Povelje, ali je pokret sve više slabio. 21
- ¹⁴ »*The Northern Star*« — engleski nedjeljni list, centralni organ čartista; osnovao ga je Feargus O'Connor 1837; izlazio je do 1852, prvo u Lidsu, a od novembra 1844. u Londonu. Četrdesetih godina uređivao ga je i George Julian Harney.
- ¹⁵ Od septembra 1845. do marta 1848. Friedrich Engels je saradivao u ovom listu. 22

- «*Le National*» — francuski dnevni list; izlazio je od 1830. do 1851. u Parizu; četrdesetih godina bio je organ umjerenih građanskih republikanaca.
- «*La Réforme*» — francuski dnevni list, organ sitnoburžoaskih demokratskih republikanaca; izlazio od 1843. do 1850. u Parizu. Od oktobra 1847. do januara 1848. Engels je u ovom listu objavljivao članke. 24 35
- ¹⁶ *Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier, roi des Juifs*, Paris 1846. Autor pamfleta je J. M. Dernevel. 24
- ¹⁷ Riječ je o *Dekretu Friedricha Wilhelma IV od 3. februara 1847.* o sazivanju pruske Ujedinjene zemaljske skupštine (Vereinigter Landtag). Pruska Ujedinjena zemaljska skupština predstavljala je spoj osam postojećih provincijskih skupština (landtagâ). Sazvana je po kraljevom nahodanju, a bila je podijeljena na dvije kurije: kuriju velikaškog staleža i kuriju ostalih triju staleža. Kurija velikaša sastojala se od 70 predstavnika visokog plemstva, kurija ostalih triju staleža obuhvatala je 237 predstavnika nižeg plemstva, 182 predstavnika gradova i 124 predstavnika seoskih opština. Prava Ujedinjene zemaljske skupštine svodila su se na odobravanje novih zajmova u vrijeme mira i na davanje saglasnosti pri uvođenju novih ili povećanju postojećih poreza; pri izradi nacrtâ zakonâ imala je samo savjetodavan glas i samo pravo da kralju upućuje peticije.
- Ujedinjena zemaljska skupština, otvorena 11. aprila 1847, raspuštena je već 26. juna 1847. u kraljevu zapovijest, jer je njena većina odbila sve vladine novčane zahtjeve i glasala protiv novog državnog zajma. 25 48
- ¹⁸ «*The Times*» — najveći engleski dnevni list konzervativnog smjera; osnovan je 1. januara 1785. u Londonu pod nazivom «*Daily Universal Register*»; 1. januara 1788. naziv je promijenjen u «*The Times*».
- «*The Globe and Travellers*» — engleski dnevni list, izlazio je u Londonu od 1803; organ vigovaca i u periodu njihove vladavine zvanični vladin list. 25 268
- ¹⁹ «*Journal des Débats*» — skraćeni naziv za francuski buržoaski dnevni list «*Journal des Débats politiques et littéraires*», osnovan u Parizu 1789; za vrijeme Julske Monarhije vladin list, organ orleanističke buržoazije. 25
- ²⁰ *Carinski savez* (Prusko-njemački carinski savez) — privredno-političko udruženje pojedinačnih njemačkih država pod pruskim vođstvom za ukidanje unutarnjih carina i za zajedničko regulisanje graničnih carina. Prvog januara 1834. stvorili su ga Pruska i druge države članice Njemačkog Saveza, i on je postepeno obuhvatao skoro sve njemačke države s više od 23 miliona stanovnika. Austrija, slobodni hanzeatski gradovi (Libek, Hamburg, Bremen) i neke sjevernonjemačke države nisu pristupili Carinskom savezu. 26 39 48
- ²¹ Trećeg juna 1840. umro je Friedrich Wilhelm III, a 15. oktobra 1840. Friedrich Wilhelm IV postao je kralj Pruske. 26
- ²² Petog maja 1789. sazvani su u Francuskoj prvi put poslije sto sedamdeset pet godina ponovo glavni staleži (états généraux — predstavnici plemstva, sveštenstva i trećeg staleža). Treći stalež se 17. juna 1789. proglasio Ustavotvornom narodnom skupštinom (Assemblée nationale constituante), s obrazloženjem da u treći stalež spada 96 odsto cijelog naroda. 28
- ²³ Bečki kongres 1875. izvršio je između ostalog novu podjelu Poljske. Pri tom je Pruska dobila zapadnopruske oblasti i Poznanj, Austrija Galiciju bez Krakova (koji je bio proglašen za slobodnu državu), a Rusija Veliko Vojvodstvo Varšavsko, koje je Napoleon nanovo obrazovao 1807. kao Kraljevinu Poljsku (Kongresnu Poljsku). 29
- ²⁴ Februara 1846. u poljskim oblastima je pripreman ustanak, koji je imao za cilj nacionalno oslobođenje Poljske. Inicijatori ustanka bili su u stvari poljski revolucionarni demokrati. Ali usljed izdaje sitnog plemstva i hapšenja vođa ustanka koje je sprovela pruska policija, osujećen je opšti ustanak i došlo je samo do pojedinačnih revolucionarnih nemira. Samo u slobodnoj državi Krakovu, koja je 1815.

- podvrgnuta zajedničkoj kontroli Austrije, Rusije i Pruske, ustanici su uspjeli da 22. februara pobjede i obrazuju nacionalnu vladu, koja je izdala manifest o ukidanju feudalnih dažbina. Istovremeno se u Galiciji rasplamsao ustanak ukrajinskih seljaka. Iskoristivši klasne i nacionalne suprotnosti između sitnog plemstva i seljaka, austrijske vlasti su u nekoliko slučajeva izazvale sukobe između dijelova trupa pobunjenog sitnog plemstva i seljaka-ustanika. Ustanak u Krakovu je poražen početkom marta 1846, a zatim je austrijska vlada ugušila pokret seljaka u Galiciji. Novembra 1846. Austrija, Pruska i Rusija su potpisale ugovor po kome je Krakov prisajedinjen Austriji. 30 404
- ²⁵ Ovaj članak, objavljen u listu »Trier'sche Zeitung«, odstupa u mnogim pojedinostima od verzije tog članka štampane u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«. Naša varijanta odgovara varijanti koja je štampana u prvom dijelu 6. toma »Istorijsko-kritičkog izdanja sabranih djela Marxa i Engelsa« (Karl Marx-Friedrich Engels, »Historisch-kritische Gesamtausgabe«, Erste Abteilung, Band 6; skraćeno: MEGA). 31
- ²⁶ »Trier'sche Zeitung« — list osnovan 1757. u Trijeru i pod ovim nazivom izlazio od 1815; početkom četrdesetih godina 19. vijeka ovaj list je bio buržoasko-radikalnog pravca; od sredine četrdesetih godina bio je pod uticajem »istinskih« socijalista (Karl Grün je bio jedan od njegovih stalnih saradnika), i Marx i Engels su ga kritikovali. 31 199 258
- ²⁷ Riječ je o knjizi Pierre-Joseph-a Proudhona *Système des contractions économiques, ou philosophie de la misère*. Tomes I-II [Sistem ekonomskih protivvrječnosti ili filozofija bijede. Tom I-II.] Jedan njemački prevod Karla Grūna izišao je 1847. u Darmštat pod naslovom *Philosophie der Staatsökonomie oder Nothwendigkeit des Elends*. [Filozofija državne ekonomije ili neminovnost bijede.] 31
- ²⁸ »Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe« — dnevni list koji je izlazio u Kelnu od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. Ovaj list su osnovali predstavnici porajanske buržoazije koji su bili u opoziciji prema pruskom apsolutizmu. Kao saradnici su privučeni i neki mladohegelovci. Od aprila 1842. Karl Marx je bio saradnik lista »Rheinische Zeitung«, a od oktobra iste godine njegov glavni urednik. Ovaj list je objavljivao i niz članaka Friedricha Engelsa. Pod uredništvom Karla Marxa list »Rheinische Zeitung« počeo je da dobija sve izrazitiji revolucionarno-demokratski karakter. Ovakav smjer lista, čija je popularnost stalno rasla u Njemačkoj, izazvao je zabrinutost i nezadovoljstvo u vladajućim krugovima i žestoku kampanju reakcionarne štampe protiv lista. Devetnaestog januara 1843. pruska vlada je izdala naredbu kojom je listu »Rheinische Zeitung« zabranjeno dalje izlaženje od 1. aprila 1843, a dotle nad njim zavedena posebno stroga cenzura. Pošto su akcionari lista »Rheinische Zeitung« namjeravali da listu daju umjereniji ton da bi time postigli ukidanje vladine naredbe, Marx je 17. marta 1843. objavio da istupa iz uredništva lista »Rheinische Zeitung« (vidi u 1. tomu ovog izdanja, str. 385). 31
- ²⁹ Misli se na spis Friedricha Engelsa i Karla Marxa *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike. Protiv Bruna Bauera i drugova* (vidi 5. tom ovog izdanja). 31 200
- ³⁰ Ovo Proudhonovo pismo Marxu datirano 17. maja 1846. iz Liona nalazi se u Proudhonovom spisu *Les confessions d'un révolutionnaire, pour servir à l'histoire de la révolution de février* [Ispovijesti jednog revolucionara, koje treba da posluže istoriji februarske revolucije], u: »Oeuvres complètes de P.-J. Proudhon...« [Cjelokupna djela P.-J. Proudhona], Paris 1929, str. 434 - 437. 31
- ³¹ »Das Westphälische Dampfboot« — mjesečni časopis koji je izdavao »istinski« socijalista Otto Lünig; izlazio je od januara 1845. do decembra 1846. u Bielefeldu i od januara 1847. do marta 1848. u Paderbornu. 32 200
- ³² Kritička Marxova skica o knjizi Karla Grūna *Socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji* (Darmštat 1847) čini jednu glavu *Njemačke ideologije* (vidi: Karl Marx —

- Friedrich Engels, *Njemačka ideologija*, II knjiga, glava IV; u ovom izdanju 6. tom, str. 402 - 443). Ova skica je objavljena 1847. u avgustovskoj i novembar-skoj svesci mjesečnog časopisa »Das Westphälische Dampfboot«. 32
- ³³ *Deutsch-Französische Jahrbücher* — godišnjaci koji su izdavani na njemačkom jeziku u Parizu pod uredništvom Karla Marxa i Arnolda Rugea. Izišao je samo prvi dvobroj u februaru 1844; u njemu su bili spisi Karla Marxa *Prilog jevrejskom pitanju* i *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. *Uvod* (vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 125 - 160), zatim radovi Friedricha Engelsa *Nacrt za kritiku političke ekonomije* i *Položaj Engleske*. »*Past and Present* by Thomas Carlyle [Prošlost i sadašnjost od Thomasa Carlyle-a], London 1843) (vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 24 - 64). Ovi radovi označavaju potpuni prelazak Marxa i Engelsa na materijalizam i komunizam. Glavni razlog što je časopis prestao da izlazi bile su principijelne razlike u mišljenjima između Marxa i buržoaskog radikala Rugea. 33 68
- ³⁴ *Neue Anekdoten* — zbirka tekstova u jednoj svesci koja je izišla krajem maja 1845. u Darmštatu. Sadržala je novinske članke Mosesa Heša, Karla Grüna, Otta Lüninga i drugih, koje je zabranila cenzura, a koji pretežno spadaju u prvu polovinu 1844. Kao što se vidi iz jednog Grünovog pisma Hešu, Marx i Engels su ubrzo poslije pojave ove sveske stavili niz kritičkih primjedaba na njen sadržaj. 33
- ³⁵ Neposredan povod za ovaj rad dao je kraljevski dekret od 3. februara 1847. o obrazovanju pruske Ujedinjene zemaljske skupštine (vidi napomenu 17). Engels je namjeravao da ovaj rad izda 1847. u Njemačkoj kao brošuru. Ali zbog hapšenja izdavača nije došlo do štampanja brošure. Ovaj rukopis, koji je sačuvan samo u dijelovima, prvi put je objavljen jula 1929. u Sovjetskom Savezu. 34
- ³⁶ *Reformisti* — pristalice pariskog lista »La Réforme«, koje su se zalagale za uspostavljanje republike i sprovođenje demokratskih i socijalnih reformi. 35
- ³⁷ *Legitimisti* — pristalice dinastije Bourbons, koja je srušena 1830; zastupali su interese nasljednih veleposjednika. U borbi protiv vladajuće dinastije Orleans, koja se oslanjala na finansijsku aristokratiju i krupnu buržoaziju, nije se rijetko dešavalo da se dio legitimista prihvati socijalne demagogije i da se maskira kao zaštitnik trudbenika od iskorišćavanja od strane buržoazije. 36 285 396
- ³⁸ »*Mlada Engleska*« (Young England) — grupa engleskih političara i literata koja je pripadala partiji torijevaca; formirala se početkom četrdesetih godina 19. vijeka. Predstavnici Mlade Engleske, koji su izražavali nezadovoljstvo zemljišne aristokratije zbog porasta privredne i političke vlasti buržoazije, pribjegavali su demagoškim sredstvima da bi radnička klasa pala pod njihov uticaj i da bi je iskristili za borbu protiv buržoazije. U *Manifestu Komunističke partije* Marx i Engels su njihove poglede označili kao »feudalni socijalizam«. Istaknuti predstavnici Mlade Engleske bili su Disraeli, Thomas Carlyle i drugi. 36 396
- ³⁹ *Kontinentalni sistem* — kontinentalna blokada koju je kao privrednu blokadu Engleske zaveo Napoléon I. Pošto su engleski brodovi kod Trafalgara uništili francusku flotu, Napoléon je pokušao da na Englesku izvrši privredni pritisak. U dekretu koji je izdao 21. novembra 1806. u Berlinu rečeno je između ostalog i ovo: »Britanska Ostrva nalaze se u stanju blokade... zabranjena je trgovina s Britanskim Ostrvima i svaka veza s njima.« Ovom dekretu pokorile su se sve vazalne države Francuske i njihovi saveznici. Kontinentalna blokada je pala poslije Napoléonovog poraza u Rusiji. 38
- ⁴⁰ *Vlastelinska sudska vlast* — feudalno pravo zemljoposjednika da sudi svojim seljacima i da ih kažnjava; to pravo je u Njemačkoj ograničeno od 1848, a ukinuto 1877. 41
- ⁴¹ *Špandauski sistem vladavine* — Engels ovdje upotrebljava naziv tvrđave Spandau kod Berlina, centra kasarnskog drila i zatvora za »političke krivce« u Pruskoj, kao simbol reakcionarnog pruskog državnog sistema. 48

⁴² *Krakovski slučaj* — odnosi se na saglasnost pruske vlade s austrijskom aneksijom Krakova poslije ugušenja krakovskog ustanka 1846 (vidi i napomenu 24). Ovaj akt je između ostalog imao za posljedicu i to što je Krakov ušao u austrijsku carinsku organizaciju i što je pruskoj robi određena visoka carina. 48

⁴³ *Bijeda filozofije. Odgovor na Proudhonovu »Filozofiju bijede«*, — jedno od najznačajnijih teorijskih djela marksizma, glavno Marxovo djelo u njegovoj raspravi sa sitnoburžoaskim ideologom P.-J. Proudhonom, čija su shvatanja mnogo ometala širenje ideja naučnog komunizma među radnicima.

Pošto je pročitao Proudhonovu knjigu *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*, Marx je krajem decembra 1846, neposredno poslije izlaska ove knjige, odlučio da napiše ovo djelo, u kome je trebalo kritikovati Proudhonova shvatanja i uz to raspraviti neka pitanja teorije i taktike revolucionarnog radničkog pokreta s naučnomaterijalističkog stanovišta. U svom pismu Pavelu Vasiljeviču Anjenkovu od 28. decembra 1846 (vidi u ovom tomu, str. 453 - 462) Marx je razvio niz važnih misli koje je kasnije uzeo za osnovu svoje knjige protiv Proudhona. Već januara 1847. Marx se pozabavio odgovorom Proudhonu, kako se to vidi iz Engelsovog pisma Marxu od 15. januara 1847. Početkom aprila 1847. Marxov rad je bio uglavnom završen i nalazio se u štampi; izišao je početkom jula 1847. u Briselu i Parizu. Za Marxova života knjiga nije ponovo izdata. Godine 1885. ovo djelo je prvi put izišlo na njemačkom jeziku. Engels je pregledao prevod i napisao predgovor (vidi u ovom tomu, str. 463 - 473) i niz napomena za njemačko izdanje. Pri reviziji njemačkog prevoda Engels je koristio korekture koje je Marx unio u primjerak prvog francuskog izdanja svoga djela koji je posvetio Nataliji Utin. Za ove Marxove korekture u posvećenom primjerku postojala je od 1921. kao dokaz samo kopija onoga što je Marx unio u jedan primjerak djela *Misère de la philosophie*. Ali saznali smo da se prvobitni posvećeni primjerak, za koji se mislilo da je nestao, vjerovatno nalazi na Sjeveroistočnom univerzitetu u Sendaju (Japan). Godine 1921. tadašnji pravnik biblioteke Socijaldemokratske partije Njemačke predao ga je japanskom istraživaču prof. T. Kushidi, 27. jula 1921. Poslije Kushidine smrti ovaj primjerak je zajedno s drugim njegovim knjigama pripao biblioteci Sjeveroistočnog univerziteta. Vidi: »Keizai-sirin (Economic Review)«, časopis Hosei daigaku keizaigakukai (Economic Society of Hosei University), tom XX, br. 1, januar 1952.

Godine 1886. ruska marksistička grupa Oslobođenje rada izdala je prvo rusko izdanje *Bijede filozofije* u prevodu Vere Zasulič. Drugo njemačko izdanje ovog djela s kratkim Engelsovim predgovorom izišlo je 1892. Godine 1896. izišlo je drugo francusko izdanje, koje je priredila Laura Lafargue, Marxova kćerka, gdje su preuzete i korekture koje je Marx izvršio na primjerku posvećenom Nataliji Utin. 51

⁴⁴ Marx ovdje spominje tipičan primjer kolonijalne politike Holandske istočnoindijske kompanije, koja je osnovana 1600. i koja je imala monopol u trgovini na Indijskom i Tihom okeanu. Ova kompanija je posebno bacala težište na iskorišćavanje ostrva Sunda i Moluka, tj. ostrva najbogatijih začina. Holandani, koji su vodili konkurentsku borbu s Engleskom, pretvarali su urođeničko stanovništvo u robove, razorili sve plantaže na Molucima kad su njihovi prihodi porasli, i spalili veliki dio najskupocijenijih kolonijalnih proizvoda, naročito začine, da bi održali visoke cijene. 60

⁴⁵ Za razumijevanje Marxove terminologije u *Bijedi filozofije* značajno je slijedeće mjesto iz Engelsovog pisma Kautskom od 22. avgusta 1884: »*Misère*«. Revizija rukopisa koji se ovdje nalazi potpuno je završena... Nije trebalo mnogo mijenjati osim nekih manje razumljivih francuskih finesa, koje se tek u Francuskoj tačno nauče. Umjesto »*Beziehungen*« (veze) za »*rappports*«, stavljam većinom »*Verhältnis*« (odnos), zato što je ono prvo suviše neodređeno i zato što je sam Marx njemačku riječ »*Verhältnis*« (odnose) prevodio stalno kao »*rappports*« i obrnuto. Zato je, na primjer, u »*rapport de proportionnalite*« to »*rapport*« *quan-*

tativno, što se mora prevesti samo s ‚Verhältnis‘ (odnos), dok ‚Beziehung‘ (veza) ima pretežno kvalitativni smisao. 62

- ⁴⁴ *Restauracija* — period koji je došao poslije Napoléonovih ratova završenih 1815. i ponovnog dolaska na vlast burbonske dinastije u Francuskoj. 64
- ⁴⁷ Riječ je u prvom tomu francuskog preвода djela *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations* [Ispitivanja prirode i uzroka bogatstva nacija] od Adama Smith-a, koji je izišao u Parizu 1802; naslov prvog engleskog izdanja iz 1776. glasio je: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. 65
- ⁴⁸ U drugom njemačkom izdanju *Bijede filozofije*, koje je izišlo 1892, Engels je zamijenio ime Hopkins, koje je Marx naveo 1847, sa Hodgskin i u kratkom predgovoru za ovo izdanje ukazao na izvršenu korekturu (vidi u ovom tomu, str. 473). Ovaj tom donosi ime Hopkins, koje odgovara Marxovom navodu u prvom francuskom izdanju iz 1847, pošto su dvadesetih godina izišli ekonomski spisi i Thomasa Hopkinsa i Thomasa Hodgskina, a Marx u svom djelu ne navodi tačan naziv spisa koji je pomenuo.
- Godine 1822. u Londonu je izišao rad Thomasa Hopkinsa *Economical enquiries relative to the laws which regulate rent, profit, wages, and the value of money*, a 1827. izišlo je djelo Thomasa Hodgskina pod naslovom *Popular political economy* . . [Popularna politička ekonomija . .].
- Netačna je tvrdnja austrijskog ekonomiste Antona Mengera da je Marx zabunom pomiješao Hodgskina s Johnom Hopkinsom (pseudonim gospođe Marcet). 80
- ⁴⁹ U prvom francuskom izdanju iz 1847. pogrešno je navedena 1827. godina umjesto 1824. kao godina kada je izišlo Thompsonovo djelo. Ova štamparska greška prenijeta je u prvo njemačko izdanje iz 1885. Napadi buržoaskog ekonomiste Antona Mengera u njegovom djelu *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung* [Pravo na pun prinos rada u istorijskom prikazu], Štuttgart 1886, upereni protiv Marxa i Engelsa, odnosili su se i na ovu pogrešno označenu godinu. Najzad je u drugom njemačkom izdanju *Bijede filozofije* iz 1892. tačno navedena 1824. kao godina kada je djelo izišlo. Engels je u svom kratkom predgovoru za ovo izdanje ukazao na izvršenu korekturu (vidi u ovom tomu, str. 473). 80
- ⁵⁰ Engleski parlament je 8. juna 1847. prihvatio *Zakon o desetočasovnom radnom danu*, koji je važio samo za omladinu i radnice. Ali mnogi fabrikanti se nisu pridržavali ovog zakona. 84
- ⁵¹ Prva banka za razmjenu osnovana je u Londonu 1830. uz saradnju Roberta Owena. Godine 1832. radničke kooperativne zadruge stvorile su takozvane National Equitable Labour-Exchange-Bazaars (Nacionalne pravične radne banke za razmjenu), u više gradova Engleske, isto tako uz presudnu saradnju Roberta Owena. Kao sredstvo za cirkulaciju u ovim bankama za razmjenu služile su radne priznanice (takozvani radni novac), radno vrijeme potrebno za proizvodnje isporučene robe, za koju se mogla dobiti odgovarajuća količina druge robe. Ovaj utopijski pokušaj da se u kapitalističkim odnosima organizuje razmjena robe bez posredstva novca bio je osuđen na brzu propast. — Početkom 1849. Proudhon je otvorio takozvanu narodnu banku u pariskom predgrađu St. Denis. Trebalo je da ona radi na sličnim principima na kojima rade engleske banke za razmjenu, ali je pored toga trebalo da odobrava kredit bez kamate. Ova banka za razmjenu trebalo je da pomogne Proudhonu da saradnju proletarijata s buržoazijom, koju je propovijedao, sprovede u život. Proudhonovo hapšenje i sudski proces protiv njega brzo su okončali rad »narodne banke«. 85
- ⁵² *Klasični luk Adama Smith-a* — ovdje se Marx poziva na sljedeće mjesto u djelu Adama Smith-a *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*: »U gomili lovaca ili pastira, na primjer, jedan izrađuje luk i strijelu lakše i vještije od drugog. On ih povremeno trampa kod svojih drugova za stoku i divljač i najzad dolazi do zaključka da na ovaj način može dobiti više stoke i divljači

- nego ako sam ide u lov. Tako dolazi do toga da vodeći računa o samom sebi izradu luka i strijele pretvori u svoje glavno zanimanje i postaje nešto slično kovaču oružja.* (Tom I, knjiga I, poglavlje II.) 88
- ⁶³ Citat iz Voltaire-ovog dijela *Histoire du parlement de Paris*, poglavlje 60: *Finances et système de lass [law] pendant la régence* [Finansije i sistem zakona za vrijeme regentstva]. Ovo djelo je izišlo 1769. u: «Oeuvres complètes de Voltaire». 89
- ⁶⁴ *Türska livra* — novčić kovan u Turu (u Francuskoj), koji je bio težak samo 4/5 novčane funte kovane u Parizu. 89
- ⁶⁵ Riječ je o jednoj Sayevoj napomeni za francusko izdanje već citiranog Ricardovog djela (vidi u ovom tomu, str. 58), tom II, str. 206/207. 91
- ⁶⁶ Ovaj citat nalazi se među Marxovim ekscerptima. Ali tamo se Marx poziva na drugo prošireno izdanje Cooperove knjige koje je izišlo u Londonu i datira ga 1831. godinom. U obradi ovog toma (u njemačkom izdanju iz 1964, pa i u ovom izdanju) korišćeno je drugo prošireno izdanje koje je izišlo u Kolumbiji (Južna Karolina) 1829. 93
- ⁶⁷ Riječ je o dva glavna ekonomska djela François Quesnaya: *Tableau économique* (1758) i *Analyse de tableau économique* (1766), kojoj je dodato sedam *Observations importantes*. 101
- ⁶⁸ Marx aludira na spis *Explication du tableau économique* od Nicolas Baudeau-a, savremenika François Quesnaya, objavljen 1770. 101
- ⁶⁹ U ovom citatu riječ je o sažimanju slijedećeg odjeljka iz Hegelove *Nauke logike*: «Metod stoga treba priznati kao opšti, unutarnji i spoljni način bez ograničenja i kao naprosto beskonačnu snagu kojoj se nijedan objekt ne može oduprijeti ukoliko se on predstavlja kao nešto spoljašnje, umu daleko i od njega nezavisno u odnosu na koji bi mogao biti posebne prirode i njime neprozet... On je zato ne samo najviša snaga ili čak jedina i apsolutna snaga uma nego i njegova najviša i jedina pogonska snaga da sobom samim u svemu sebe samog nade i spozna» 103.
- ⁷⁰ «mors immortalis» (besmrtna smrt) — izraz iz Lukrecijevog epa *De rerum natura*. Odgovarajuće mjesto (knjiga III, stih 882) glasi: «mortalem vitam mors cui immortalis ademit» (besmrtna smrt uzela mu je smrtni život). 105
- ⁷¹ Pierre-Édouard Lemontey misli na svoju knjigu *Raison, folie, chacun son mot; petit cours de morale mis à la portée des grands enfants* [Razum, glupost, svakom svoja riječ; mali udžbenik morala koji je prilagođen razumijevanju velike djece], koja je izišla u Parizu 1801. Marx citira Lemonteyevo djelo *Influence morale de la division du travail* [Moralno dejstvo podjele rada], u kome se Lemontey poziva na gore pomenutu knjigu. 117
- ⁷² *Krezo* (Creusot) — francuski grad u burgundskoj planinskoj oblasti, poznat po AG Schneider & Co., jednoj od najvećih tvornica čelika, gvožđa i topova, koja je osnovana 1836. Danas je centar francuske teške industrije i industrije vojne opreme i simbol francuskog monopolističkog kapitala. 118
- ⁷³ Godine 1825. u Engleskoj je izbila prva ciklična kriza (tj. kriza koja je redom zahvatila cijelu privredu zemlje), prva kriza hiperprodukcije u istoriji kapitalizma uopšte. Ta kriza, koja se proširila na čitav tadašnji kapitalistički svijet, trajala je do sredine 1826. 132
- ⁷⁴ *Vještački prelažki prsti* — predilice — između 1735. i 1825. u Engleskoj je nastalo više značajnih pronalazaka za mehanizaciju predenja koji su imali veliki značaj za razvitak kapitalizma. Godine 1735. John Wyatt je pronašao predilicu; 1764. James Hargreaves takođe vrstu predilice — Jenny-mašinu, koju je Richard

- Arkwright usavršio 1769 - 1771; 1779. Samuel Crompton ručnu predilicu; 1825. Richard Robert self-acting mule ili self-actor (automatsku predilicu). 123 140 372
- ⁶⁵ Marx citira djelo Andrewa Ure-a *Philosophie des manufactures ou économie industrielle* . . . , Bruxelles 1836, tom I, 1. dio, 1. poglavlje. U obradi ovog toma (u njemačkom izdanju iz 1964, pa i u ovom izdanju) korišćeno je treće englesko izdanje, koje je izišlo u Londonu 1861: *The philosophie of manufactures: or, an exposition of the scientific, moral, and commercial economy* . . . [Filozofija manufakture, ili izlaganje o naučnoj, moralnoj i komercijalnoj ekonomiji . . .], u kome se ovaj citat nalazi na strani 15/16. 124
- ⁶⁶ Vidi napomenu 65. U trećem engleskom izdanju ovog djela Andrewa Ure-a iz 1861. ovaj citat se nalazi na stranama 19 - 23. 125
- ⁶⁷ *in partibus infidelium* (u zemljama nevjernika) — nešto što postoji samo prividno (dodatak uz titulu katoličkih biskupa koji su postavljeni po biskupijama u nehrišćanskim zemljama, takozvani titularni biskupi ili biskupi-sufragani. 128
- ⁶⁸ Citat u ovom obliku sadrži neke Marxove dodatke. Kod Steuarta ovo mjesto glasi: »U čistoj monarhiji vladari izgledaju u izvjesnom pogledu ljubomorni na porast bogatstva i stoga udaraju poreze na one koji se bogate. Pod ustavnom vladavinom porezi padaju uglavnom na one koji osiromašuju. Tako monarsi udaraju porez na industriju . . . glavarina i porez na imetak razrezuju se srazmjerno pretpostavljenom bogatstvu onih koji su im podvrgnuti. Svako biva oporezovan srazmjerno dobitku koji prema procjeni ima. U ustavnim zemljama porezi se obično udaraju na potrošnju.«
- Marx citira francusko izdanje ovog Steuartovog djela, koje je izišlo 1789. u Parizu. Englesko izdanje izišlo je u Londonu 1767, njemačko u Hamburgu 1769/70. 131
- ⁶⁹ *Čovjek sa četrdeset talira* — ličnost iz istoimenog Voltaire-ovog romana *L'homme aux quarante écus*, koji je izišao 1768. u Amsterdamu. 132
- ⁷⁰ *Deus ex machina* (bog iz mašine) — u antičkim pozorištima bogovi su se pojavljivali na sceni pomoću mašinerije, i njihova pojava je uticala na rješenje dramskog zapleta. Ovaj izraz se i danas upotrebljava da označi neočekivano i vješto rješenje nekog zapleta. 133
- ⁷¹ Ovdje i dalje upotrebljeni pojmovi »seljak obavezan da daje dažbinu« (Zinsbauer) i »kolon« (Kolone) stoje za riječ »colon« (napoličar) koju u istom smislu upotrebljavaju Marx u prvom francuskom izdanju svoga djela i Proudhon u svom djelu. 133
- ⁷² Misli se na Jamesa Milla, oca Johna Stuarta Milla. 136
- ⁷³ Vidi: William Petty, *Political arithmetick* [Politička aritmetika] (1676). In: William Petty, »Several essays in political arithmetick . . . [Razni ogledi iz političke aritmetike . . .], London 1699. 139
- ⁷⁴ Riječ je o članku Léona Faucher-a *Les coalitions condamnées par les ouvriers anglais* [Engleski radnici su osudili koalicije], koji je izišao u časopisu »Journal des économistes«, Paris 1845, tom 2. 140
- ⁷⁵ U borbi za ukidanje carina na žito engleski fabrikanti su se ujedinili u Ligu protiv zakonâ o žitu, koju su 1838. osnovali u Mančesteru fabrikanti Cobden i Bright i koja je vodila žestoku agitaciju. (Vidi i napomenu 188.) 140
- ⁷⁶ Po zakonima koji su tada važili u Francuskoj — po takozvanom Zakonu Le Chapelier od 1791, koji je za vrijeme francuske buržoaske revolucije usvojila Ustavotvorna skupština i po Krivičnom zakoniku (Code pénal) od 1810, koji je izrađen u doba Napoléonovog carstva, radnicima se pod prijetnjom stroge kazne zabranjivalo da se udružuju i da organizuju štrajkove. Zabrana udruživanja radnika skinuta je u Francuskoj tek 1884. 142

- ⁷⁷ *National Association of United Trades* (Nacionalno udruženje ujedinjenih sindikata) — tredjunionistička organizacija, osnovana 1845. u Engleskoj, čija se djelatnost ograničavala na ekonomsku borbu za bolje uslove prodaje radne snage i za poboljšanje fabričkog zakonodavstva. Ovo udruženje je postojalo do početka šezdesetih godina, ali već poslije 1851. više nije igralo veliku ulogu u sindikalnom pokretu. 143
- ⁷⁸ *Čartisti* — predstavnici revolucionarnog dosta masovnog pokreta engleskih radnika od 1836. do 1848. koji su se borili za ostvarenje Narodne povelje (*People's Charter*) i čiji su zahtjevi bili usmjereni na demokratizaciju državnog poretka u Engleskoj. O značaju čartističkog pokreta Lenjin je rekao da »je Engleska . . . dala svijetu prvi pravi, široki, politički jasno izraženi proletersko-revolucionarni masovni pokret . . .« (Vidi i napomenu 13.) 143
- ⁷⁹ Za razliku od svojih kasnijih djela, Marx ovdje ne razdvaja strogo pojmove »instrumenti proizvodnje« i »proizvodne snage«. U vezi s ovim treba ukazati na treći odjeljak Engelsovog uvoda za novo izdanje Marxovog spisa *Lohnarbeit und Kapital*, Berlin 1891. (Srpskohrvatsko izdanje u: Karl Маркс — Фридрих Енгелс, »Изabrana дела у два тома«, том I, »Култура«, Београд 1949, стр. 61-86; »Најамни рад и капитал.«) 144
- ⁸⁰ Ovdje Engels aludira na Lassalle-a, naročito na njegovo predavanje *Über den besonderen Zusammenhang der gegenwärtigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes* [O posebnoj povezanosti sadašnjeg istorijskog perioda s idejom radničkog staleža], koje je održano 12. aprila 1862. u Berlinskom udruženju zanatlija. Predavanje je kao brošura većinom izdavano pod naslovom *Arbeiterprogramm* [Radnički program]. 144
- ⁸¹ Iz uvoda za istorijski roman *Jean Ziska* od George Sandove. 144
- ⁸² *The school for scandal* — komedija Richarda Brinsleya Sheridanana. 145
- ⁸³ *Pandorina kutija* — posuda zla i nesloge; književni pojam koji potiče od grčke mitske ličnosti Pandore, koja je iz radoznalosti otvorila sud (kutiju) u kome su bila sva zla i pustila ih da pobjegnu. 146
- ⁸⁴ »Trbuh« (*belly*, engleski; *ventre*, francuski): podrugljiv naziv za reakcionarnu većinu u francuskom Poslaničkom domu, koja je podržavala Guizot-ovu vladu. 146
- ⁸⁵ Članak Karla Marxa *Der Kommunismus des »Rheinischen Beobachters«* [Komunizam lista »Rheinischer Beobachters«] bio je odgovor na pokušaj reakcionarnih pruskih vladajućih krugova da narodne mase odvrte od revolucionarnog pokreta protiv apsolutističkog režima propagirajući hiršćansko-feudalistički socijalizam i da ih iskoriste za borbu protiv buržoaske opozicije. Takvu propagandu naročito je vodio službenik konzistorijuma u Magdeburgu Hermann Wagener, kasnije jedan od vođa konzervativaca (mogućno je da je on bio autor članka koji je Marx kritikovao), koji je bio pod pokroviteljstvom Eichhorna, ministra za vjerske, prosvjetne i zdravstvene poslove.
- Kad su Marx i Engels kasnije raskrinkali koketiranje lasalovaca s Bismarckovom vladom i junkerima, ukazali su na ovaj članak kao na dokument u kome je obrazložen nepomirljiv stav radničke partije prema »kraljevsko-pruskom vladinom socijalizmu« (vidi Marxovu i Engelsovu izjavu uredništvu lista »Der Social-Demokrat« od 23. februara 1865).
- »*Rheinischer Beobachter*« — konzervativni dnevni list koji je izdavan u Kelnu od 1844. Poslije martovske revolucije 1848. prestao je da izlazi. 151
- ⁸⁶ »*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*« — list koji su osnovali njemački politički emigranti u Briselu, koji je izlazio dva puta nedjeljno od 3. januara 1847. do februara 1848. Prvobitno je njegov izdavač i urednik Adalbert von Bornstedt, sitnoburžoaski demokrata, određivao stav ovog lista. Pokušao je da pomiri razne struje radikala i demokrata. Ali pod uticajem Marxa i Engelsa i njihovih saboraca ovaj

- list je od ljeta 1847. sve više postajao glasnik revolucionarno-demokratskih i komunističkih ideja. Od septembra 1847. Marx i Engels su bili stalni saradnici lista i vršili su neposredan uticaj na njegov stav, pošto su ga posljednjih mjeseci 1847. faktički uređivali. Pod uredništvom Marxa i Engelsa ovaj list je postao organ revolucionarne proleterske partije — Saveza komunista. 151
- ⁶⁷ *Eichhornovo ministarstvo* — u avgustu 1840. za ministra za kulturu naimenovan je Johann Albrecht Friedrich Eichhorn i od marta 1848. rukovodio je Ministarstvom za vjerske, prosvjetne i zdravstvene poslove. 152
- ⁶⁸ *Dažbina za klanje i meljavu* — u »Zakonu za plaćanje poreza na klanje i meljavu od 30. maja 1820« kaže se:
 § 2a) »Porez na meljavu naplaćuje se za sve vrste žitarica i mahunica od kojih se mljevenjem spravljaju brašno, prekrupa i griz.«
 § 8 »Porez na klanje naplaćuje se na sva zaklana goveda, ovce, koze i svinje, uključujući i telad, jagnjad i prasad.« 154
- ⁶⁹ *Konsekventno uskraćivanje novca* — odbijanje Ujedinjene zemaljske skupštine da usvoji kraljeve zakonske predloge, kao što su, na primjer, predlog za odobrenje zajma od 30 miliona za gradnju jedne željezničke pruge, koja je trebalo da poveže istočne pruske provincije (Kenigsberg) s Berlinom, uvođenje poreza na prihod i osnivanje banaka zemljišne rente. 154
 Zemaljska skupština je sve ovo odbila zato što je pruski kralj odbio da sprovede djelimične reforme.
- ⁷⁰ *Prijestolna besjeda* Friedricha Wilhelma IV prilikom otvaranja Ujedinjene zemaljske skupštine u Pruskoj 11. aprila 1847. Ovaj kraljev govor bio je »... svečana izjava da nijedna zemaljska sila neće uspjeti da me pobudi da prirodan ... odnos između kneza i naroda promijenim u konvencionalni, ustavni odnos i da nikad više neću dopustiti da ... ispisani list hartije...« zamijeni »staru, svetu vjernost«. 160
- ⁷¹ *Njemački socijalizam u stihu i prozi* — Engels je počeo rad na ovim kritičkim člancima krajem 1846. Početkom 1847. napisao je članak o Grūnovoj knjizi *Über Goethe vom menschlichen Standpunkte* [O Goetheu s ljudskog stanovišta], koji je postao osnova za drugi članak. Engels je smjerao da ovaj članak obradi za II knjigu *Njemačke ideologije* (vidi 6. tom ovog izdanja), zajedničko djelo Marxa i Engelsa, kao dopunu odjeljaka posvećenih kritici »istinskog« socijalizma (vidi Engelsovo pismo Marxu od 15. januara 1847). Ali ovi članci su objavljeni samo kao pojedinačni radovi u nekoliko brojeva lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« (septembar—decembar 1847). 165
- ⁷² *Encelad* — po grčkoj mitologiji jedan od divova koji se borio s olimpijskim bogovima. 166
- ⁷³ Slobodan citat iz *Pjesama* kralja Ludwiga Bavarskog. Pjesme bavarskog kralja Ludwiga I, koje su potpuno pale u zaborav, predstavljaju primjer besadržajne i izvještačene poezije. 166
- ⁷⁴ »*Leipziger Allgemeine Zeitung*« — dnevni list koji je počeo da izlazi od 1837; početkom četrdesetih godina 19. vijeka bio je napredan buržoaski list; vladinom naredbom od 28. decembra 1842. zabranjen je za Prusku i izlazio je u Saksoniji do 1. aprila 1843. Ovaj list je kao moto nosio riječi »Istina i pravo, sloboda i zakon.« 166
- ⁷⁵ *Karbonarske lože* — francusko tajno društvo (La Charbonnerie), osnovano krajem 1820. i početkom 1821. po uzoru na istoimeno italijansko društvo. Francuski karbonari, koji su u svoje redove okupljali predstavnike najrazličitijih političkih pravaca, postavili su sebi za zadatak da sruše burbonsku monarhiju, koja je restaurisana poslije pada Napoléona I. Godine 1822. organizovana je zavjera koja je trebalo da istovremeno podigne ustanak u vojnim garnizonima više gradova (Belfora, La Rošela itd.). Karbonari su stvarno prestali da djeluju poslije propasti zavjere i pogubljenja nekoliko vođa društva. 167

- ⁹⁶ *Mucije Scevola* (ljevoruki) — legendarni rimski junak; pred neprijateljem — etrurskim kraljem Porsenom, koji je 508. godine prije naše ere opsió Rim, pustio je da mu na mangalu sagori desna ruka da bi dokazao koliko su Rimljani hrabri. 168
- ⁹⁷ *«Le Siècle»* — dnevni list; izlezio je u Parizu od 1836. do 1939; četrdesetih godina 19. vijeka izražavao je shvatanja onog dijela sitne buržoazije koji se ograničavao na zahtjeve za umjerenim ustavnim reformama. 168
- ⁹⁸ Iz Schillerove drame *Don Carlos, Infant von Spanien*, I čin, šesta scena. 170
- ⁹⁹ *«Mlada Njemačka»* bila je grupa liberalno nastrojenih pisaca i kritičara koja je obrazovana tridesetih godina 19. vijeka u Njemačkoj i povremeno bila pod uticajem Heinea i Börnea. Pisci Mlade Njemačke (Gutzkow, Laube, Wienberg, Mundt i drugi), koji su u svojim beletrističkim i publicističkim djelima odražavali opoziciono raspoloženje sitne buržoazije, zalagali su se za slobodu mišljenja i štampe. Neki predstavnici Mlade Njemačke borili su se za emancipaciju Jevreja. Shvatanja Mlade Njemačke bila su karakteristična po ideološkoj nezrelosti i političkoj neopredijeljenosti; većina njenih pripadnika pretvorila se ubrzo u buržoaske liberale. Grupa se raspala poslije 1848. 172
- ¹⁰⁰ Engels ovdje aludira na jedan stih iz Schillerove pjesme *Der Jüngling am Bache*:
- «Raum ist in der kleinsten Hütte
Für ein glücklich liebend Paar.»
[I u najmanjoj kolibi je mjesto
Za srećno zaljubljen par] 173
- ¹⁰¹ *Praški ustanak* — spontani ustanak tekstilnih radnika u Pragu u drugoj polovini juna 1844. Praški događaji izazvali su radničke nemire u mnogim drugim industrijskim centrima Češke. U okrugu Lajtneic i u praškom okrugu, u Rajhenbergu, Češkoj Lajpi itd. radnici su jurišali na tekstilne fabrike i razbijali mašine. 173
- ¹⁰² *Prijatelji svjetla* — religiozni pravac uperen protiv pijetizma koji je vladao u zvaničnoj protestantskoj crkvi, a koji se karakterisao krajnjim misticizmom i licemjerstvom. Ova vjerska opozicija bila je jedan od oblika izražavanja nezadovoljstva njemačke buržoazije reakcionarnim stanjem u Njemačkoj četrdesetih godina 19. vijeka. 177
- ¹⁰³ Goethe, *Faust*, I dio (Noć). 179
- ¹⁰⁴ Riječ je o djelu *Système de la nature ou des lois du monde physique et du monde moral* francuskog materijaliste Paul-Henri-Dietricha d'Holbacha, koje je izišlo 1770. i koje je autor iz konspirativnih razloga potpisao imenom Jean-Baptiste-a de Mirabaud-a, sekretara Francuske akademije, koji je umro 1760. 179
- ¹⁰⁵ Iz Goetheove pjesme *Ultimatum* (iz ciklusa *«Gott und Welt»* [Bog i svijet]). 180
- ¹⁰⁶ Ovdje uporedi: John Ramsay MacCulloch, *The principles of political economy: with a sketch of the rise and progress of the science* [Načela političke ekonomije: sa skicom nastajanja i napretka nauke], Edinburgh 1825, str. 23 - 28, i Adolphe Blanqui, *Histoire de l'économie politique en Europe, depuis les anciens jusqu'à nos jours* ... [Istorija političke ekonomije u Evropi od starog vijeka do naših dana ...], tom I, Paris 1837, poglavlje XXIV. 181
- ¹⁰⁷ Tragedija *Cato* engleskog pisca Addisona nastala je 1713; Goetheov roman *Patnje mladog Vertera* izišao je 1774. 181
- ¹⁰⁸ *Savezne odluke od 1819 (Karlsbadške odluke)* — odluke za ugušivanje nacionalnog i demokratskog pokreta koje su donijete na zahtjev austrijskog kancelara Metternicha na konferenciji ministara njemačkih saveznih država avgusta 1819. u Karlsbadu i koje je potvrdio Bundestag 20. septembra 1819. Ov odluke su

- predvidale: strogi nadzor nad univerzitetima, zabranu udruživanja studenata, pooštrenu cenzuru za časopise i knjige i postavljanje centralne istražne komisije za otkrivanje takozvanih demagoških roverenja. 181
- ¹⁰⁹ Deveti termidor (27. jul 1794) — dan pada Robespierre-a i jakobinske diktature za vrijeme francuske revolucije. Kontrarevolucionarni prevat bio je početak puta koji je vodio uspostavljanju vojne diktature Napoleonove vlade koja je ugušila francusku revoluciju i očuvala samo one njene tekovine koje su bile od koristi za krupnu buržoaziju.
Osamnaesti brimer — dan državnog udara (9. novembar) 1799. koji je završio buržoasku kontrarevoluciju u Francuskoj; njime je svrgnut Direktorijum i uspostavljena diktatura Napoléona Bonaparte. 182
- ¹¹⁰ Riječ je o članku *Politik und Socialismus* Karla Grūna.
 Hermann Pützmann izdavao je časopis »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«. Izišle su samo dvije sveske, prva u avgustu 1845. u Darmštatu, a druga krajem 1846. u malom mjestu Bel-Vi kod Konstance na njemačko-švajcarskoj granici. U težnji da nađu oslonac za propagiranje svojih komunističkih pogleda u Njemačkoj, Marx i Engels su smatrali da je potrebno da ovaj časopis iskoriste u tu svrhu. U prvoj svesci su objavljeni Engelsovi govori sa skupova u Elberfeldu od 8. i 15. februara 1845, a u drugoj njegov članak *Das Fest der Nationen in London* [Praznik nacija u Londonu] (vidi u 5. tomu ovog izdanja, str. 211 - 227. i 254 - 264). Ali opšti stav ovih godišnjaka određivali su predstavnici »istinskog« socijalizma koji su saradivali u njima; u vezi s tim Marx i Engels su oštro kritikovali godišnjake u *Njemačkoj ideologiji* (vidi 6. tom ovog izdanja). 182
- ¹¹¹ Vidi: Karl Marx, *Prilog jevrejskom pitanju* (u 3. tomu ovog izdanja, str. 125 - 149). 182
- ¹¹² Iz Goetheovog *Fausta*, I dio (Faustova soba za studije). 183
- ¹¹³ Vidi: Karl Marx, *Prilog jevrejskom pitanju* (u 3. tomu ovog izdanja, str. 125 - 149). 183
- ¹¹⁴ Vidi: Friedrich Engels—Karl Marx, *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike. Protiv Bruna Bauera i drugova* (u 5. tomu ovog izdanja, str. 109 - 117). 183
- ¹¹⁵ *Gedichte Ludwigs des Ersten, Königs von Bayern* [Pjesme Ludwiga Prvog, kralja Bavorske], Dritter Theil, München 1839, str. 92. 184
- ¹¹⁶ Engels ovdje podvlači principijelnu razliku između kritike Goethea sa stanovišta marksizma i površne kritike velikog pjesnika od strane liberala iz tridesetih godina Ludwiga Börnea (51. parisko pismo od 8. oktobra 1831. itd.) i Wolfganga Menzela (*Die deutsche Literatur Zwei Theile*. [Njemačka književnost. Dva dijela]. Stuttgart, bei Gebrüder Franckh 1828). Vidi i preposljednji pasus ovog članka. 186
- ¹¹⁷ Riječi iz Proudhonovog djela *Qu'est-ce que la propriété?* ... Paris 1841, str. 1. i dalje. 187
- ¹¹⁸ U Goetheovoj komediji *Der Bürgergeneral*, u kojoj se ironično govori o francuskoj revoluciji, jedan seoski berberin postaje jakobinski general, dočepava se lonca s mlijekom i uz veliku ljutnju svojih domaćina seljaka, ispija mlijeko, zbog čega izaziva tuču. 187
- ¹¹⁹ Goethe, *Briefe aus der Schweiz*, Erste Abteilung, str. 153. Ovo Goetheovo djelo nastalo je poslije pojave njegovog romana *Patnje mladog Vertera*, koji je napisan u vidu pisama — zaostavštine junaka romana. 188
- ¹²⁰ Vidi: Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, Fünftes Buch, drittes Kapitel. 189
- ¹²¹ *Frankfurter gelehrte Anzeiger* — časopis koji je izlazio u Frankfurtu na Majni od 1772. do 1790. Godine 1772. u njegovom uredništvu bili su Goethe, Herder i drugi napredni pisci i naučnici.

- U članku koji pominje Engels riječ je o Goetheovoj recenziji knjige Alexandra von Jocha *Über Belohnung und Strafe nach Türkischen Gesetzen* [O nagradi i kazni po turskim zakonima], koja je izišla u br. 103 ovog časopisa 25. decembra 1772. 189
- ¹²² Iz Goetheovog ciklusa pjesama *Venezianische Epigramme* [Venecijanski epigrami]. 190
- ¹²³ Goethe, *Hermann und Dorothea*, 9. Gesang («Urania»). 191
- ¹²⁴ Vidi: G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Einleitung. In: «Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten», Bd. 9, Berlin 1837, str. 68. 191
- ¹²⁵ Goethe, *Über Naturwissenschaft im Allgemeinen, einzelne Betrachtungen und Aphorismen*. 192
- ¹²⁶ «Truh» francuske Skupštine — vidi napomenu 84. 192
- ¹²⁷ Goethe, *Zahme Xenien*, IV. 193
- ¹²⁸ *Gibellini* (Ghibellini) — politička partija koja je nastala u 12. vijeku u Italiji, kad se vodila žestoka borba između rimskih papa i careva iz njemačke loze Hohenstaufen. Ova partija je obuhvatala feudalno plemstvo, koje je podržavalo careve i vodilo ogorčenu borbu s papskom partijom Gvelfi (Guelfi), koja je predstavljala gornji sloj trgovača i zanatlija italijanskih gradova. Godine 1302. Gibelinima se priključio Dante, koji je u carskoj vlasti vidio sredstvo za ujedinjenje feudalne rasparčane Italije. Partije Gibellini i Gvelfi postojale su do 15. vijeka. 196
- ¹²⁹ Parafraza dvaju stihova iz pjesme mladog Goethea *Vanitas! Vanitatum vanitas!* 196
- ¹³⁰ Iz Goetheove pjesme u četiri stiha *Warnung* (ciklus «Epigrammatische»). — *Titanija* i *Vratilo* su ličnosti iz Shakespeare-ove komedije *Snovidenje u Noć ivanjsku* (IV čin, scena 1). 198
- ¹³¹ *Istinski socijalisti* — ovaj Engelsov članak je neposredan nastavak II knjige *Njemačke ideologije*.
- Početkom 1847. razvitak «istinskog» socijalizma doveo je do stvaranja raznih grupa (zapadnofalačke, saksonske, berlinske i drugih) u okviru opšte struje. U vezi s tim Engels je namjeravao da preradi taj odjeljak o «istinskom» socijalizmu u *Njemačkoj ideologiji* (II dio), da ga dopuni i dá kritiku pojedinih grupa. Engels je ovo saopštio Marxu u svom pismu od 15. januara 1847. Rad je trajao najmanje do aprila (u tekstu se pominje časopis «Die Grenzboten» od 10. aprila 1847), i sačuvan je rukopis pod naslovom *Die wahren Sozialisten*. Sudeći po kraju rukopisa, rad je nezavršen. Prvi put ga je 1932. izdao na njemačkom jeziku Institut Marxa-Engelsa-Lenjina u Moskvi u «Istorijsko-kritičkom izdanju sa-branih djela Marxa i Engelsa» (Karl Marx—Friedrich Engels, «Historisch-kritische Gesamtausgabe»; sigla: MEGA). 199
- ¹³² «*Kölnische Zeitung*» — dnevni list, koji je izlazio pod ovim nazivom u Kelnu od 1802. Tridesetih godina i početkom četrdesetih godina 19. vijeka branio je katoličku crkvu od protestantizma koji je vladao u Pruskoj. Vodio je stalnu ogorčenu borbu protiv lista «*Rheinische Zeitung*», koji je uređivao Marx 1842/43. 199
- ¹³³ Aluzija na uređivanje lista «*Der Volks-Tribun*» od strane Hermanna Kriegea (vidi napomenu 2). 200
- ¹³⁴ Riječ je o članku Juliusa Meyera *Die Volkswirtschaftslehre in heutiger und zukünftiger Gestaltung*.
- Otto Lünig je 1845. i 1846. u Bilefeldu, a 1847. u Paderbornu izdao godišnjak «*Dies Buch gehört dem Volke*». 200

- ¹³⁵ Predstavnicima »istinskog« socijalizma ironično su dodavana imena pojedinih sazvjedža: »Leu« (Lav) — Hermann Kriege; »Krebs« (Rak) — Julius Helmich; »Zwillinger« (Blizanci) — jedan sigurno Rudolf Rempel, a drugi Julius Meyer; »Widder« (Ovan) — Joseph Weydemeyer; »Stiers« (Bik) — Otto Lüning, 200
- ¹³⁶ Iz narodne pjesme *Wenn ich ein Vöglein war*, 200
- ¹³⁷ Vidi članak Friedricha Schnakea *Das Westphälische Dampfboot* u časopisu »Gesellschaftsspiegel«, Heft 7 i 8.
»Gesellschaftsspiegel« je izlazio 1845. i 1846. u 12 svezaka pod glavnim uredništvom Mosesa Heßa i donosio članke »istinskih« socijalista, ali i Marxa, Engelsa i Georga Weerth-a.
Engels je učestvovao u uređivanju mjesečnika, ali nije bio član njegovog uredništva. 201
- ¹³⁸ Vidi napomenu 85, 3. pasus. 201
- ¹³⁹ Aluzija na zabranu časopisa »Weser-Dampfboot«.
»Weser-Dampfboot« — sitnoburžoaski list, koji se vremenom pretvorio u organ »istinskih« socijalista. Izlazio je 1844. u Mindenu od januara do oktobra dva puta nedjeljno i u novembru i decembru po jedanput. Od novembra u njemu je saradivao Otto Lüning kao urednik. Krajem 1844. časopis je zabranjen i izišao je početkom 1845. pod novim nazivom »Das Westphälische Dampfboot« (vidi napomenu 31).
Eridan — sazvjedže južnog dijela neba koje predstavlja rijeku. 201
- ¹⁴⁰ Vidi *Cirkular protiv Kriegea* u ovom tomu, str. 3 - 15, i napomenu 1. 201
- ¹⁴¹ Vidi Weydemeyerov članak *Die Werkstatt; redigiert von Georg Schirges*, u časopisu »Das Westphälische Dampfboot«, 1846.
»Die Werkstatt« je bio časopis »istinskih« socijalista koji je izlazio od 1845. do 1847. u Hamburgu, a uređivao ga je Georg Schirges. 202
- ¹⁴² Iz Schillerove pjesme *An die Freude* [Oda radosti]. 203
- ¹⁴³ Pod naslovom *Weltbegebenheiten* [Dogadaji u svijetu] Otto Lüning je pisao 1846. o političkim zbivanjima u svijetu u časopisu »Das Westphälische Dampfboot«. 203
- ¹⁴⁴ Guizot je održao ovaj govor 17. jula 1846. na jednom banketu koji su za njega priredili birači iz Lizijea. Izvještaj o banketu s tekstom Guizot-ovog govora izišao je u listu »Journal des Débats« 18. jula 1846. 204
- ¹⁴⁵ »Le Corsaire-Satan« — pod ovim nazivom izlazio je od 1844. do 1847. francuski list »Le Corsaire«, koji je osnovan 1822. 205.
- ¹⁴⁶ Članak *Prosjacko kraljevstvo sedamnaestog vijeka*, koji je izišao 1846. u časopisu »Das Westphälische Dampfboot«, sadržao je izvode iz prevoda Monteleive knjige *Histoire des Français des divers états aux cinq derniers siècles*. U ovim izvodima slika se propast francuskog prosjačkog kraljevstva koje je nastalo u 15. vijeku usljed bijede koja je vladala u zemlji zbog stogodišnjeg rata. Pored izabranog »kralja« - prosjaka postojale su i druge »državne funkcije« analogne onima koje su postojale u zvaničnoj francuskoj monarhiji. 206
- ¹⁴⁷ *Znakom množenja* (×) potpisivao se jedan od saradnika časopisa »Das Westphälische Dampfboot«; iz njegovog pera potiče članak *Humanismus*. — *Kommunismus* [Humanizam — komunizam] objavljen u časopisu »Das Westphälische Dampfboot« (1846). 206
- ¹⁴⁸ *Nemeza* (Nemezis) — boginja pravde, koja nagrađuje dobro, a kažnjava zlo; bila je predstavljena na naslovnoj strani časopisa »Gesellschaftsspiegel«. 206
- ¹⁴⁹ *Gorgonski štit* — Gorgone: po grčkom predanju tri žene, čudovišta sa zmijama na glavi umjesto kose i užasavajućeg izgleda. Pogled na njih je pretvarao čovjeka u kamen. Jednu od njih, Meduzu, ubio je Persej, ali je njena odsječena glava

- zadržala moć da se pri pogledu u nju ljudi pretvaraju u kamen. Grci su, kako kaže predanje, stavljali na svoje štítove slike takvih Meduzinih glava da bi time uplašili svoje neprijatelje i osigurali svoju pobjedu. 206
- ¹⁶⁰ Engels dalje citira članak F. Schnakea iz časopisa »Gesellschaftsspiegel«, koji je uperen protiv Gutzkova, Steinmanna i Opitzza. 207
- ¹⁶¹ Citat iz Goetheovog epigrama *Totalität*. 207
- ¹⁶² Iz članka *Ein neuer kritischer Evangelist* od F. Schnakea. 208
- ¹⁶³ Izvodi iz članka *Herr Fr. Steinmann über den Pauperismus und Communismus* od F. Schnakea. 208
- ¹⁶⁴ Schiller, *Der Taucher*, balada. Citat je izmijenjen; kod Schillera »larvama« umjesto »leševima«. 210
- ¹⁶⁵ Prema zakonodavstvu o štampi koje je postojalo u nizu njemačkih država, od pretenczure oslobođane su samo one knjige čiji je obim premašivao 20 štampanih tabaka. 210
- ¹⁶⁶ Engels dalje navodi tri citata iz Goetheove pjesme *Lilis Park*. 211
- ¹⁶⁷ *Govedar* (gonič govedi) — sazvježđe sjevernog dijela neba s glavnom zvijezdom Arktur; pred sobom goni Velikog medvjeda. Engels ovdje ironično naziva govedarom »istinskog« socijalistu Hermanna Semmiga. 212
- ¹⁶⁸ Iz Goetheovog *Fausta*, I dio (Noć). 212
- ¹⁶⁹ Hermann Püttmann je u decembru 1844. u Darmštatu izdao »Deutsches Bürgerbuch für 1845«, a u ljeto 1846. u Manhajmu »Deutsches Bürgerbuch für 1846«. Opšti pravac ovih godišnjaka određivali su predstavnici »istinskog« socijalizma. 213
- ¹⁷⁰ »*Rautenkronen*« (Kruna s rombovima) — najveći saksonski orden kojim je Friedrich August I 1807. odlikovao visoke državne činovnike. 213
- ¹⁷¹ *Così fan tutti* (tako čine svi) — uzrečica po nazivu Mozartove komične opere »*Così fan tutte*« [Tako čine sve (žene)]. 215
- ¹⁷² »*Veilchen*« — nedjeljni list »istinskih« socijalista, koji je izlazio 1846/47. u Bau-cenu (Saksonija). 215
- ¹⁷³ Iz Goetheove balade *Das Veilchen*. 215
- ¹⁷⁴ Misli se na Semmigovu pjesmu *Einer Frau ins Stammbuch*. 216
- ¹⁷⁵ Vidi članak Luise Otto *Alfred Meißners neueste Poesien*. 216
- ¹⁷⁶ Iz Shakespeare-ovog *Hamleta*, I čin, 2. scena. 217
- ¹⁷⁷ Iz Goetheovog *Fausta*, I dio (Martina bašta). 217
- ¹⁷⁸ *Canis Minor* (Mali pas) — sazvježđe sjevernog dijela neba. 217
- ¹⁷⁹ *Karl Moor, Schweizer, Spiegelberg* — ličnosti iz Schillerove drame *Razbojnici*. 218
- ¹⁷⁰ Vidi Goetheov roman *Patnje mladog Vertera*. 218
- ¹⁷¹ Odnosi se na spis *Der Einzige und sein Eigenthum* od Maxa Stirnera, Leipzig 1845. 220
- ¹⁷² *Tirtejska himna* — misli se na pjesmu u stilu poezije starogrčkog pjesnika Tir-teja, koji je slavio duh spartanstva. 222
- ¹⁷³ F. E. von Rochow, »*Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Land-schulen*«, Brandenburg, Leipzig 1776. Karakteristiku ove knjige vidi u Engel-sovom djelu *Anti-Dühring*, drugi odjeljak, glava V. 223

- ¹⁷⁴ *Cirque Olympique* — narodno pozorište u Parizu. 223
- ¹⁷⁵ *In partibus infidelium* — (vidi napomenu 67). U tekstu je aluzija na patriotske pjesme Herwegh-a (*Die deutsche Flotte*, 1841) i Freiligrath-a (*Flotten-Träume*, 1843, i *Zwei Flaggen*, 1844), u kojima je slavljena buduća, još nepostojeća njemačka flota. 224
- ¹⁷⁶ *Menschenhaß und Reue* — Kotzebue-ova drama. 226
- ¹⁷⁷ Vidi Freiligrath-ovu pjesmu *Requiescat!* 226
- ¹⁷⁸ Naslov knjige glasi: *Berlin in seiner neuesten Zeit und Entwicklung*. 226
- ¹⁷⁹ Početak balade *Lenore* od G. A. Bürgera.
- ¹⁸⁰ *Sedam Heineovih pjesama* — objavljeno je u »Albumu«: *Pomare, Dieselbe, Eine Andre, Guter Rath, Zur Doctrin, Das Wiegenlied, Die schlesischen Weber*. U izdanju djela Heinricha Heinea kod Hoffmanna u Campea u Hamburgu 1868. ove pjesme imaju sljedeće nazive: *Pomare* (pjesme 1 - 3), *Wandere!*, *An die Jungen, Karl I i Die Weber*. 228
- ¹⁸¹ »Album« sadrži sljedeće pjesme Geoga Weerth-a: *Handwerksburschenlieder* (5 pjesama), *Lieder aus Lancashire* (5 pjesama), *Der Kanonengießler* i *Gebet eines Irländers*. 228
- ¹⁸² Iz Schillerove pjesme *Die Kindesmörderin*. 228
- ¹⁸³ *Lajpciški avgustovski metež* — prepad koji su vatrenim oružjem izvršili saksonski vojnici na demonstrante 12. aprila 1845. Povodom vojne parade priređene u čast boravka prestolonasljednika Johanna u Lajpcigu, priređene su masovne demonstracije u znak protesta protiv proganjanja njemačkog katoličkog pokreta i jednog od njegovih vođa sveštenika Rongea, koje je sprovođila saksonska vlada. Pokret njemačkih katolika, koji je nastao u nekoliko njemačkih država 1844, zahvatio je znatne slojeve buržoazije i sitne buržoazije. Njemački katolici odbijali su da kao vrhovnu crkvenu vlast priznaju rimskog papu kao i mnoge članove simbola vjere i obrede katoličke crkve i težili su tome da katoličanstvo prilagode zahtjevima njemačke buržoazije, koja je bila na usponu. 230
- ¹⁸⁴ Misli se na pjesme kralja Ludwiga I Bavorskog. (Vidi i napomenu 93.) 231
- ¹⁸⁵ Engels u ovom članku govori o međunarodnom kongresu ekonomista (kongresu pristalica slobodne trgovine), koji je zasijedao od 16. do 18. septembra. Trebalo je da ovaj kongres odluči kako da se i na Kontinentu proširi i vodi pokret za ukidanje privrednih pregrada između raznih zemalja koji je započela engleska Liga protiv zakona o žitu (*Anti-corn-law-league*).
Na ovom kongresu učestvovali su i Karl Marx i Georg Weerth. Marxovo ime navodi se u zvaničnom spisku učesnika (vidi »Journal des économistes«, sv. XVIII, oktobar 1847, str. 275). 235
- ¹⁸⁶ Ovdje Engels aludira na istupanje Geoga Weerth-a, koji pak kao prvi govornik nije istupio drugog, već tek trećeg dana kongresa, a govorio je tako da je učinio snažan utisak. Weerth-ov govor je objavljen u: Georg Weerth, »Sämtliche Werke«, Zweiter Band, Berlin 1956, str. 128 - 133.
Engels je citirao dio Weerth-ovog govora u svom članku *Kongres slobodne trgovine u Briselu* objavljenom u listu »The Northern Star«, br. 520 od 9. oktobra 1847 (vidi u ovom tomu, str. 243 - 245). 235
- ¹⁸⁷ Aluzija na ispunjeni testament Benthama von Bowringa da se njegov skelet upotrebi u naučne svrhe. 237
- ¹⁸⁸ *Liga protiv zakona o žitu* — savez za slobodnu trgovinu, koji su 1838. osnovali fabrikanti Cobden i Bright u Mančesteru. Liga je zahtijevala potpunu slobodu trgovine i borila se za ukidanje zakona o žitu (vidi i napomenu 12) da bi snizila nadnice radnika i oslabila ekonomske i političke pozicije zemljišne aristokratije. Liga je pokušala da iskoristi radničke mase u svojoj borbi protiv zem-

- ljoposjednika. Ali baš u to vrijeme najnapredniji radnici Engleske pošli su putem samostalnog, izrazito političkog radničkog pokreta (čartizma). 238
- ¹⁰⁹ Izvještaj o daljim sjednicama kongresa nije štampan u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«. O tim sjednicama vidi u Engelsovom članku *Kongres slobodne trgovine u Briselu* objavljen u listu »The Northern Star«, br. 520 od 9. oktobra 1847 (vidi u ovom tomu, str. 242 - 247). 238
- ¹⁰⁰ *Protektionisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa* predstavlja deo govora koji je Marx namjeravao da održi na kongresu ekonomista u Briselu. Ali on nije dobio riječ i poslije kongresa je taj svoj neodržani govor preradio za štampu; objavljen je u belgijskom listu »Atelier démocratique« od 29. septembra 1847. Do nas je dospio samo početak govora, koji je u njemačkom prevodu objavio Joseph Weydemeyer, Marxov i Engelsov prijatelj, 1848. u Hamu zajedno s jednim drugim Marxovim predavanjem o slobodnoj trgovini (vidi govor od 9. januara 1848. u ovom tomu, str. 364 - 375). Weydemeyer nije donio kraj ovog govora napominjući da se njegov sadržaj ponavlja u govoru od 9. januara. Marxov govor je dalje prenet u Engelsovom članku *Briselski Kongres slobodne trgovine u Briselu* (vidi u ovom tomu, str. 247 - 250). 239
- ¹⁰¹ Gustav von Gülich, *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit*, Bd. 1 - 5, Jena 1830 - 1845. 239
- ¹⁰² »The Economist« — engleski nedjeljni list za privredna i politička pitanja; izlazi od 1843. u Londonu; list krupne industrijske buržoazije. 299
- ¹⁰³ »The League« — engleski buržoaski časopis, organ Lige protiv zakona o žitu; izlazio je u Londonu od 1843. do 1846.
- »The Manchester Guardian« — engleski dnevni list, organ pristalica slobodne trgovine, kasnije organ liberalne partije; izlazi u Mančesteru od 1821 (otprije nekoliko godina pod nazivom »The Guardian«). 243
- ¹⁰⁴ Govor Georga Weerth-a koji Engels ovdje citira unekoliko odstupa od tog govora štampanog u: Georg Weerth, »Sämtliche Werke, Zweiter Band; pored ostalog Weerth u engleskoj varijanti govori »u ime pet miliona engleskih radnika«, a u: Weerth, »Sämtliche Werke, Zweiter Band, na str. 128. stoji »tri miliona engleskih radnika«.
- U istoj engleskoj varijanti kaže se: »Samo pred kraj 1845. čartisti, elita radničke klase, udružili su se privremeno s »Ligom«; u: Weerth, Sämtliche Werke«, navodi se 1843. godina. Njemački prevod (a posredno i prevod u ovom izdanju) oslanja se djelimično na Weerth-ov govor preveden u »Sämtliche Werke«. 243
- ¹⁰⁵ U avgustu 1842. Liga protiv zakona o žitu pokušavala je da čartistički pokret iskoristi protiv vlade i krupnih zemljoposjednika i podstrekla je radnike na pobunu. Ali član štrajka i talasi protesta uplašili su liberalnu buržoaziju, tako da je ona podržala represalije protiv radnika. Provokatorsko držanje buržoaskih radikala i liberala doprinijelo je bržem odvajanju čartista od njih. 245
- ¹⁰⁶ Početkom tridesetih godina engleski radnički pokret se zalagao za političke reforme. To je iskoristila liberalna buržoazija kao sredstvo pritiska pomoću koga je 1832. izvojevala neznatnu reformu parlamenta.
- U julskoj revoluciji 1830. pariski radnici su izvojevali pad burbonske dinastije i njene vlade. Ovu pobjedu je iskoristila finansijska buržoazija i uspostavila svoju vladavinu pod Louis-Philippe-om.
- U avgustu 1830. u Belgiji je počela buržoasko-nacionalna revolucija. Izvojevano je odvajanje od Holandije, i Belgija je postala samostalna država. 245
- ¹⁰⁷ Misli se na krvavo ugušivanje lionskih radničkih ustanaka 1831. i 1834. i na kaznene akcije vladinih trupa početkom 1847. u Bizansu (u departmanu Endr) protiv gladnih radnika, koji su izvršili napad na špekulante, koji su imali skladišta i ambare žita. 245

- ¹⁸⁰ U svojim prvim spisima Marx i Engels još govore o prodaji *rada*. Marx je kasnije dokazao da radnik ne prodaje svoj rad nego svoju *radnu snagu*. O ovome vidi i objašnjenja u Engelsovom uvodu za novo izdanje Marxovog spisa *Najamni rad i kapital*, Berlin 1891. (Vidi u 9. tomu ovog izdanja.) 249
- ¹⁸⁹ Oba sljedeća članka su izišla u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« u rubrici »Polemike«. Prvom članku prethodi sljedeća redakcijska primjedba: »Dobijamo kao odgovor na pošiljku Karla Heinzena (u br. 77) s komunističke strane sljedeće, ali vjerujemo da je sada potrebnije nego ikad ponoviti dobar savjet da se ne cijepamo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.«
O okolnostima u kojima su izišli ovi članci uporedi Engelsovo pismo Marxu od 30. septembra 1847. Iz njega proizlazi da je Engels prvi članak već 27. septembra »predao u štampu«, odnosno dan ranije od pojave Heinzenovog članka. 251
- ³⁰⁰ Na ovom mjestu Engels se osvrće na jednu podužu primjedbu koju je prethodno uputila redakcija lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« u broju 77 od 26. septembra, u kojem je objavljen članak Karla Heinzena. Između ostalog, tu se kaže: »...osim toga, mi vjerujemo da objema stranama treba dati savjet da radije odustanu od takve polemike, ako slučajno opet do nje dođe«. 251
- ³⁰¹ Ovo se odnosi na knjige: Karl Heinzen, *Die Preussische Bureaokratie*, Darmstadt 1845, i [Jakobus] Venedey, *Preussen und Preussenthum*, Mannheim 1839. 252
- ³⁰² Heinzen predstavlja buduću Njemačku kao republičku federaciju autonomnih zemalja, sličnu Švajcarskom Savezu. Ovo tačno odgovara smislu koji su do tada mnogi sitnoburžoaski demokrati davali njemačkom pokretu za ujedinjenje, čiji je simbol bio crno-crvena zastava. U takvom shvatanju njemačkih težnji za jedinstvom Marx i Engels su vidjeli izraz sitnoburžoaske ograničenosti i nesposobnosti sitne buržoazije da vodi dosljednu borbu protiv separatizma i rascjepkanosti. Nasuprot tome, oni su tražili jednu jedinstvenu, nedjeljivu demokratsku republiku Njemačku. 252
- ³⁰³ Leci Karla Heinzena od 1845/46. štampani su u: Karl Heinzen, »Teutsche Revolution — Gesammelte Flugschriften«, Bern, jun 1847. (Predgovor nosi datum: »Bern, januara 1847«.) 253
- ³⁰⁴ Engels navodi nekoliko velikih seljačkih ustanaka u srednjem vijeku: ustanke pod Watom Tylerom (1381) i Jackom Code-om (1450) u Engleskoj; seljački ustanak u Francuskoj iz 1358 (žakerija) i seljački rat u Njemačkoj 1524/25. Slijedećih godina Engels je promijenio svoju ocjenu seljačkih pokreta pošto je proučio istoriju borbi seljaka protiv feudalizma i iskustva seljačkih buna u toku revolucije 1848/49. U djelu *Nemački seljački rat* i u drugim spisima on je pokazao revolucionarnooslobodilački karakter seljačkih ustanaka i ulogu koju su oni odigrali u rušenju feudalnog poretka. 254
- ³⁰⁵ J. Pröbel, *System der socialen Politik*, drugo izdanje djela *Neue Politik*, Th. I-II, Mannheim 1847. Prvo izdanje, koje je nosilo naslov *Neue Politik*, izišlo je 1846. pod pseudonimom Junius. 257
- ³⁰⁶ *Illuminati* (prosvjetitelji) — pripadnici tajnog saveza, sličnog slobodnim zidarima, osnovanog 1776. u Bavarskoj. Savez se sastojao od opoziciono nastrojenih buržoaskih i plemićkih elemenata koji su bili nezadovoljni kneževskim despotizmom. Illuminati su se odlikovali i time što su se pridojavali svakog demokratskog pokreta. To se odražavalo i u njihovom statutu, koji je obične članove saveza obavezivao na bezuslovnu poslušnost prema vođama. Godine 1784. bavarske vlasti su rasturile ovaj savez. 261
- ³⁰⁷ Heine, *Atta Troll*, glava 24. 263
- ³⁰⁸ *Der Heinzen'sche Staat*. Eine Kritik von Stephan, Bern 1847. Gedruckt bei E. Rätzer. Ovu brošuru je napisao Stephan Born. 263

- ²⁰⁰ U vezi s pitanjem autorstva Friedricha Engelsa — Engels 25. (26) oktobra 1847. piše Marxu: »Flocon traži od mene jedan članak o čartizmu za privatnu upotrebu... Odmah ću otići njemu . . .« On dalje piše 26. oktobra 1847: »Moj članak se nalazi u listu »La Réforme«. Začudo Flocon nijednu riječ u njemu nije promijenio, što me mnogo iznenađuje.« 265
- ²¹⁰ John Noakes, *The right of the aristocracy to the soil*, London 1847. Izvještaj je objavljen u listu »The Northern Star«, br. 522 od 23. oktobra 1847. 265
- ²¹¹ Nije došlo do pripremanog pokretanja čartističkog dnevnog lista »The Democrat«. 265
- ²¹² U tajnom glasanju mogao je učestvovati samo ograničen broj lica s aktivnim pravom glasa. (Vidi i napomenu 11.) 266
- ²¹³ Engelsovo autorstvo se može utvrditi na osnovu njegovog pisma Marxu od 25/26. oktobra 1847.
List »L'Atelier« je donio Engelsov članak sa sljedećim uvodom: »Jedan njemački radnik, koji je dugo živio u Engleskoj, piše nam sljedeće pismo povodom članka objavljenog prošlog mjeseca. Žurimo da ovo pismo što prije objavimo, jer ono to zaslužuje u mnogom pogledu . . .« 267
- ²¹⁴ »L'Atelier« — francuski mjesečni časopis; izlazio je u Parizu od 1840. do 1850; organ zanatlija i radnika koji su bili pod uticajem ideja hrišćanskog socijalizma. Urednici su bili predstavnici radnika, koji su birani svaka tri mjeseca. 267
- ²¹⁵ Heinzenov članak *Ein »Repräsentant« der Kommunisten* je štampan u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 84 od 21. oktobra 1847. 269
- ²¹⁶ *Solomo(n) i Marcolph* (ili Markolf) — glavne ličnosti jedne njemačke izreke u stihu iz 14. vijeka; Solomon je mudar kralj ali bez praktičnog smisla, a Marcolph je prepreden seljak. 270
- ²¹⁷ *Henneke Knecht* — jedna stara donjonjemačka narodna pjesma. U: »Des Knaben Wunderhorn«, *Alte deutsche Lieder, gesammelt von L.A.v. Arnim und Clemens Brentano*, Heidelberg 1808. 270
- ²¹⁸ *Quintus Fixlein* — glavni junak (učitelj) u romanu Jeana Paula *Leben des Quintus Fixlein*. 272
- ²¹⁹ Misli se na Heinzenovo polemičko istupanje na stupcima lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, upereno protiv predstavnika njemačkog komunizma. Ovo Heinzenovo istupanje je dalo povoda Engelsu da kao odgovor na njega objavi članak *Komunisti i Karl Heinzen*. 272
- ²²⁰ O srednjovjekovnim komunama vidi: *Manifest Komunističke partije*, Engelsova napomena uz englesko izdanje od 1888. i uz njemačko izdanje od 1890 (vidi u ovom tomu, str. 382). 276
- ²²¹ Marx misli na *istinske nivelere* (leveller) ili *kopače* (digger), koji su u engleskoj buržoaskoj revoluciji 17. vijeka predstavljali krajnju ljevicu nivelera i koji su se od njih odvojili u toku revolucije. Kopači su štitili interese najsiromašnijih seoskih i gradskih slojeva zastupajući stanovište da radni narod treba da obrađuje opštinska imanja bez plaćanja zakupa. U nekoliko sela oni su samovoljno zaposjeli neobrađena imanja i pripremili ih za sjetvu. Kada su ih Cromwellovi vojnici rastjerivali, oni nisu pružili nikakav otpor jer su htjeli da u ovoj borbi primijene samo mirovna sredstva, a i imali su povjerenja u moć ubjeđivanja. 277
- ²²² Ph. Buonarroti, *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, Brüssel 1828. Buonarrotijeva knjiga je poslužila za ponovno buđenje Babeufovih tradicija u revolucionarnom radničkom pokretu. 277

- ²²⁸ Marx citira izvještaj koji je sačinila komisija pod predsjedništvom Williama Morisa Meredith-a, kojoj je povjereno da ispita zakone o sirotinji. Ovaj izvještaj, podnesen 29. januara 1825. pensilvanskom Kongresu, objavljen je u listu «The Register of Pennsylvania» 16. avgusta 1828. 278
- ²²⁹ «Niles' Weekly Register» — američki buržoaski časopis za politiku, privredu, istoriju i geografiju, koji je osnovao i izdavao Hezekiah Niles. Izlazio je u Baltimoru od 1811. do 1849. 278
- ²³⁰ Friedrich List, *Das nationale System der politischen Oekonomie*, Stuttgart, Tübingen 1841. 279
- ²³¹ Iz Shakespeare-ove drame *Henri Četvrti*, prvi dio, drugi čin, scena četvrta. 280
- ²³² *Septembarški zakoni* — zakoni koje je izdala francuska vlada u septembru 1835. pozivajući se na atentat izvršen 28. jula na kralja Louis-Philippe-a. Njime je ograničena nadležnost porotnih sudova i uvedene su stroge mjere protiv štampe, kao i povećanje kaucije za periodične publikacije, zatvori i visoke novčane kazne za autore publikacija u kojima se govorilo protiv svojine i postojećeg državnog poretka. 285
- ²³³ Uporedi: Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod* (vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 150 - 160). 285
- ²³⁴ *Radnički ustanci u Šleziji i Češkoj* — ustanak šleskih tkaca od 4. do 6. juna 1844. bio je prvi veliki klasni sukob između proletarijata i buržoazije u Njemačkoj, koji se naročito razbuktao u velikim šleskim selima Langenbilauu i Petersvaldauu, a ugušila ga je vojska. (O ustanku u Češkoj vidi napomenu 101). 286
- ²³⁵ *Hambaške pjesme* — pjesme koje su pjevane na hambaškoj svečanosti i koje su većinom bile uperene protiv njemačkih kneževa. Ovu svečanost, održanu 27. maja 1832. kod Hambaškog zamka (u bavarskoj Falačkoj), organizovao je jedan od predstavnika njemačke liberalne i radikalne buržoazije kao političku manifestaciju. Govornici su pozivali sve Nijemce na jedinstvo u borbi protiv njemačkih kneževa i za buržoaske slobode i izmjene ustava. 286
- ²³⁶ *Pokret Lige protiv zakona o žitu* — vidi napomenu 188. 286
- ²³⁷ Kao i Mably, Rousseau je dao nacrt ustava za Poljsku. (J.J. Rousseau, *Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa réformation projetée*. En Avril 1772. [Razmišljanja o poljskoj vladi i preuređenju koje je ona planirala. April 1772.] In: «Collection complète des oeuvres», t. 1 [U: «Cjelokupna djela», tom 1], Genève 1782; G. Mably, *Du gouvernement et des lois de Pologne* [O vladi i zakonima Poljske]. In: «Collection complète des oeuvres», t. 8 [U: «Cjelokupna djela», tom 8, Paris 1794 à 1795]. Nacrt ustava Korzike napisao je samo Rousseau: *Lettres sur la législation de la Corse* [Pisma o zakonodavstvu Korzike], Paris 1765. 287
- ²³⁸ Ovo se odnosi na žirondiste — partiju trgovačke i industrijske buržoazije — koji su u ljeto 1793. pod zastavom zaštite prava departmana na autonomiju i federaciju, potpaljivali ustanak protiv jakobinaca. Poslije ugušenja ustanka mnoge vođe žirondista (među njima i Barbaroux) revolucionarni sud je osudio na smrt i giljotinirao. 288
- ²³⁹ *Comité de salut public* (Odbor javnog spasa) — za vrijeme francuske revolucije odbor Konventa sastavljen od 9 do 12 članova; pod Robespierre-om centar jakobinske diktature (od 2. juna 1793. do 27. jula 1794.) 288
- ²⁴⁰ Misli se na knjige za djecu i omladinu pedagoga J. H. Campea, posebno na njegovu knjigu *Otkriće Amerike*. Jedan dio ove knjige sadrži priču o peruanskim Inkama i o španskom osvajanju Perua. 289

- ²²⁸ »Allgemeine Zeitung« — njemački dnevni list, osnovan 1798, izlazio je od 1810. do 1882. u Augsburgu. Godine 1842. list se istakao falsifikovanjem ideja utopijskog komunizma i socijalizma, što je Marx razotkrio u svom članku *Komunizam i augsburški list »Allgemeine Zeitung«, štampanom u listu »Rheinische Zeitung«* od 16. oktobra 1842 (vidi u 1. tomu ovog izdanja, str. 266 - 270). 290
- ²²⁷ Engelson rad *Principi komunizma* predstavlja nacrt programa Saveza komunista. O izradi programa u obliku katihizisa opširno se diskutovalo pred prvi kongres Saveza, na kome se reorganizovao Savez pravednih i dobio ime Savez komunista (u junu 1847). U septembru 1847. londonska Centralna uprava Saveza komunista (Schapper, Bauer i Moll) poslala je nacrt »Komunističke vjeroispovijesti« okružima i opštinama Saveza. Ovaj dokument, koji pokazuje uticaj utopijskog socijalizma, nije mogao da zadovolji Marxa i Engelsa, kao ni »božanski poboljšani« nacrt koji je izradio u Parizu »istinski« socijalista Moses Heß. Na sjednici pariske okružne uprave Saveza komunista od 22. oktobra Engels je iscrpno i oštro kritikovao nacrt i predložio da se napiše novi. Taj nacrt, koji je uskoro izrađen, bili su *Principi komunizma*.
- Engles, koji je *Principe komunizma* smatrao samo privremenom skicom programa, u pismu Marxa od 23/24. novembra 1847. izražava misao da je najbolje da se napusti zastarjela forma katihizisa i da se izradi program u obliku »komunističkog manifesta«. Drugi kongres Saveza komunista (29. novembar — 8. decembar 1847), na kome su Marx i Engels zastupali naučne principe programa proleterske partije, naložio je obojici da izrade manifest. Pri sastavljanju *Manifesta Komunističke partije* osnivači marksizma su koristili neke teze koje su već bile razvijene u *Principima komunizma*. 293
- ²²⁸ Upoređi Engelsonu napomenu u *Manifestu Komunističke partije* (vidi u ovom tomu, str. 380) o tome da je klasnom društvu prethodila epoha besklasnog prvobitnog društva. 295
- ²²⁹ Godine 1892. Engels piše u predgovoru drugom izdanju *Položaja radničke klase u Engleskoj* o ciklusima industrijskih kriza početkom 19. vijeka: »U knjizi je rečeno da jedan periodični ciklus velikih industrijskih kriza traje pet godina. Tako je bar izgledalo po toku od 1825. do 1842. Ali istorija industrije od 1842. do 1868. je dokazala da su stvarni periodi desetogodišnji, da su međukrize bile sekundarne prirode i da su od 1842. sve više iščezavale«. (Vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 354.) 300 369
- ²⁴⁰ Zaključak da je proleterska revolucija moguća istovremeno samo u visoko razvijenim kapitalističkim zemljama i uz to da ju je nemoguće dosljedno sprovesti u jednoj jedinjoj zemlji, dosljedno je formulisan u Engelsonom spisu *Principi komunizma*; zaključak je bio ispravan za period prije monopolističkog kapitalizma. Do novog zaključka, pod novim istorijskim uslovima, došao je V. I. Lenjin, izvodeći ga iz svog zakona o neravnomjernosti ekonomskog i političkog razvika kapitalizma u epohi imperijalizma. On smatra da je pobjeda socijalističke revolucije prvobitno moguća u nekim zemljama ili čak u jednoj zemlji i pri tom ističe nemogućnost istovremene pobjede revolucije u svim zemljama ili u većini zemalja.
- Ovaj novi zaključak V. I. Lenjin je prvi put formulisao u svom članku *O paroli »Sjedinjenih Država Evrope«* (upor.: V. I. Lenjin, »Izabrana dela«, tom 9, »Kultura«, Beograd 1960, str. 351). 304
- ²⁴¹ U Engelsonom rukopisu umjesto odgovora na pitanja 22 i 23 stoji samo riječ »ostajes«. To očigledno znači da odgovor treba da ostane takav kako je formulisan u jednom prethodnom, do sada nepronađenom, nacrtu programa Saveza komunista. 306
- ²⁴² Ovaj Engelson članak napisan za list »La Réforme« izišao je i u listu »The Northern Star«, br. 524. od 6. novembra 1847. 309

- ²⁴³ Banket održan u Londonu 25. oktobra 1847. prireden je povodom izbora čarističkog vođe Feargusa O'Connora i nekih radikalnih političara u Donji dom. 312
- ²⁴⁴ Zahtjev za uvođenjem takozvanog *potpunog prava glasa* koji je bio vrlo nejasan i dvosmislen, istakli su početkom četrdesetih godina 19. vijeka predstavnici engleske radikalne buržoazije. Ovim zahtjevom buržoaski radikali su pokušali da radnički pokret preode svom uticaju i odvrate radnike od sprovođenja socijalnog i političkog programa čartista. 312
- ²⁴⁵ *Nacionalno udruženje čartista*, osnovano u julu 1840, bilo je prva masovna partija radnika u historiji radničkog pokreta. U godinama poleta čartizma ono je brojalo blizu 40 000 članova. U radu ovog udruženja ispoljili su se ideološko i taktičko razmimoilaženje njegovih članova i sitnoburžoaska ubjedenja većine čarističkih vođa. Poslije poraza čartista 1848. Udruženje je još više izgubilo u značaju, da bi pedesetih godina i potpuno prestalo sa svojom djelatnošću. 313
- ²⁴⁶ *Reformbill* (Zakon o izbornoj reformi), prihvaćen 1831. u engleskom Donjem domu, a 7. juna 1832. potvrđen od strane engleskog kralja Williama IV. Prema njemu, 56 mjesta s manje od dvije hiljade stanovnika izgubilo je pravo da šalje svoje predstavnike u Donji dom. Vlasnici zemlje i kuća koji godišnje plaćaju porez najmanje 10 funti sterlinga dobili su pravo glasa (otuda desetofuntni census). Reforma je bila uperena protiv političkog monopola zemljišne i finansijske buržoazije; uklonila je najlošije feudalne ostatke engleskog izbornog prava i omogućila predstavnicima industrijske buržoazije da uđu u parlament. Proletarijat i sitna buržoazija, glavna snaga u borbi za reformu, izdati od strane liberalne buržoazije, nisu dobili pravo glasa. 313 406 428
- ²⁴⁷ Izvodi iz Lamartine-ovog manifesta su štampani u listu «The Northern Star», br. 523 od 30. oktobra 1847. 315
- ²⁴⁸ «*Le Bien public*» — francuski list, organ umjerenih buržoaskih republikanaca; izlazio je od avgusta 1843. do decembra 1848 (najprije u Masonu, a od maja 1848. u Parizu). Lamartine je bio saosnivač i saradnik ovog lista. 317
- ²⁴⁹ Ovaj članak je nastao u vezi sa švajcarskim građanskim ratom izazvanim od strane sedam katoličkih kantona. Ovi ekonomski zaostali kantoni su do 1843. predstavljali jedan poseban savez, Sonderbund, osnovan s ciljem da se omete napredni buržoaski preobražaj u Švajcarskoj i očuvaju privilegije crkve i jezuita. Na čelu Sonderbunda su bili katolički krugovi i najviši slojevi gradskih patricija. Reakcionarni zahtjevi Sonderbunda su naišli na otpor buržoaskih radikala i liberala, koji su imali premoć u većini kantona kao i u švajcarskom Bundestagu (Tagsatzungu). Odluka švajcarskog Bundestaga o raspuštanju Sonderbunda, donijeta u julu 1847, poslužila je ovome kao povod da početkom novembra započne vojne akcije protiv ostalih kantona. Dvadeset trećeg novembra vojsku Sonderbunda su potukle trupe savezne vlade. Poslije ove pobjede Švajcarska je, usvajanjem novog ustava godine 1848, pretvorena od saveza država u saveznu državu. 318
- ²⁵⁰ U bici kod Zempaha (lucernski kanton) 9. jula 1386. Švajcarci su odnijeli pobjedu nad trupama austrijskog vojvode Leopolda III.
Murten — grad u švajcarskom kantonu Frajburg; tu su Švajcarci odnijeli pobjedu nad trupama vojvode Karla Smjelog Burgundskog. 318
- ²⁵¹ Pod *Starom Švajcarskom* Engels podrazumijeva planinske kantone koji su u 13. i 14. vijeku obrazovali prvobitno jezgro Švajcarskog Saveza. 318
- ²⁵² U *Morgartenu* se 15. novembra 1315. odigrala bitka između švajcarskih trupa i vojske Leopolda Habsburškog, u kojoj su Švajcarci odnijeli pobjedu. 319
- ²⁵³ *Maraton, Plateja i Salamina* — mjesta u kojima su se za vrijeme persijskih ratova (500 - 499. godine prije n. e.) odigrale velike bitke, završene pobjedom Grka. 319

- ²⁸⁴ *Zakletva na Gritliju* (ili Gritli-zakletva) — jedna od legendi o osnivanju Švajcarskog Saveza (Eidgenossenschaft), koji datira od 1291, kada su tri prakantona — Švic, Uri i Untervalden — sklopila ugovor. Prema predanju, 1307. su se sastali predstavnici triju kantona na planinskoj zaravni (Grütli ili Rütli) i zakleli se na savez vječne vjernosti u zajedničkoj borbi protiv austrijske vladavine. 319
- ²⁸⁵ *Grandson* (Granson) — grad u švajcarskom kantonu Vaud (Waadt), u čijoj je blizini 2. marta 1476. švajcarska pješadija nanijela poraz vojvodi Karlu Smjelom Burgundskom.
Nansi — grad u Lotaringiji (Loreni). Ovdje su 5. januara 1477. švajcarske, lotarinške, elzaške i njemačke trupe pobijedile vojsku Karla Smjelog. 320
- ²⁸⁶ Navedeni stihovi su iz *Novog zavjeta*, Luka 12, 21. 320
- ²⁸⁷ *Antinij* — lijepi mladić koga je rimski car Hadrijan (117 - 138) učinio svojim povjerenikom. 321
- ²⁸⁸ Desetog avgusta 1792. naoružani Parižani su na juriš zauzeli Tiljerije, kraljevski dvorac u Parizu; protiv pobunjenog naroda upućena je prije svega švajcarska najamnička garda. Narodni ustanak završen je padom monarhije u Francuskoj. 321
- ²⁸⁹ Borbe pariskog naroda u julske revoluciji godine 1830. trajale su od 27. do 29. jula. Glavno poprište borbi bila je okolina Luvra (dvorca u Parizu povezanog s Tiljerijama preko dvije galerije), na koji su napadale narodne mase. Luvr i njegovu najbližu okolinu zaposjeli su švajcarska garda i bataljoni garde. Dvadeset devetog jula pobjeda naroda je bila očevidna. 322
- ²⁹⁰ *Švajcarska skupština* (Tagsatzung) — Sabor Švajcarskog Saveza sastavljen od predstavnika kantona i najviše naredbodavno tijelo Saveza. Ukinut je 1848. godine. (Vidi i napomenu 249.) 323
- ²⁹¹ Izvještaj o banketu u Šato-Ružu (Château-Rouge) je objavljen u listu «The Northern Star», br. 508 od 17. jula 1847. 326
- ²⁹² «*Le Constitutionnel*» — francuski dnevni list; izlazio je u Parizu od 1815. do 1870. Četrdesetih godina je bio organ umjerenog krila orleanista; za vrijeme revolucije 1848/49. bio je glasilo kontrarevolucionarne buržoazije na čelu s Thiers-om; poslije državnog udara u decembru 1851. postao je bonapartistički list. 328
- ²⁹³ Događaji koje je Engels opisao odigrali su se u Parizu krajem avgusta i u prvoj polovini septembra 1847. Povod za to je bio sukob između radnika i jednog vlasnika obućarske radionice u ulici Saint-Honoré, koji je pokušao da jednom radniku napravi pogrešan obračun. 330
- ²⁹⁴ *Fraternal Democrats* (Bratski demokrati) — međunarodno demokratsko društvo, osnovano 1845. u Londonu, sastavljeno od predstavnika lijevog krila čartista, njemačkih radnika (članova Saveza pravednih) i revolucionarnih emigranata drugih nacionalnosti koji su živjeli u Londonu, s ciljem da se uspostave čvrste veze između demokratskih pokreta raznih zemalja. Marx i Engels, koji su učestvovali u pripremama skupštine demokrata raznih narodnosti koja je održana 22. septembra 1845. i na kojoj je položen kamen temeljac društva, — nisu ipak mogli na njoj učestvovati zbog odlaska iz Londona. Oni su stalno održavali kontakt s Bratskim demokratima i namjeravali su da ih — naročito 1847. kada je Savezu komunista prišlo proletersko jezgro — vaspitaju u duhu proleterskog internacionalizma i naučnog komunizma i da preko društva izvrše ideološki uticaj na čartizam. Marx i Engels su kritikovali teorijsku nezrelost shvatanja članova društva.
Poslije poraza čartista godine 1848. znatno je oslabila djelatnost društva, a godine 1853. ono se raspalo. 333 502
- ²⁹⁵ *Internacionalna liga* — društvo osnovano 1847. u Londonu od strane engleskih buržoaskih radikala, liberala i pristalica slobodne trgovine. Od početka u Ligi

- su djelovali: Thomas Cooper, Sir William Fox, Sir John Bowring kao i demokratski publicista, pjesnik i rezbar William James Linton. Pored niza italijanskih, mađarskih i poljskih emigranata Ligi su se priključili i neki buržoaski demokrati, na primjer Guiseppe Mazzini, jedan od osnivača Lige. Godine 1848, Liga, koja se uglavnom bavila pripremanjem skupština, raspravljanjima o međunarodnim pitanjima i rasturanjem pamfleta, prestala je sa radom. 333
- ³⁶⁶ Godine 1840. francuska vlada je, pod izgovorom da želi da osigura glavni grad od eventualnih upada neprijatelja spolja, pristupila izradnji niza odvojenih utvrđenja oko Pariza. Vladajuća klika Julske Monarhije se nadala da će se ovim citadelama obezbijediti od narodnih ustanaka. Demokratski krugovi su energično protestovali protiv podizanja »nove Bastilje« u Parizu. Znatno broj predstavnika buržoaske opozicije, između ostalih i pristalice lista »Le National«, ipak su podržavali izgradnju utvrđenja, pravdajući je razlozima narodne odbrane. 336
- ³⁶⁷ Sljedeći Engelson članak, posvećen pokretu za reformu u Francuskoj, objavljen je 18. decembra 1847. u listu »The Northern Star«. U ovom izdanju članak daje prema njemačkoj varijanti objavljenoj u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« (vidi u ovom tomu, str. 348 - 350). 336
- ³⁶⁸ Ovaj Engelson članak je napisan kao pismo uredniku lista »La Réforme«. 337
- ³⁶⁹ U jesen 1847. osnovano je u Briselu *Demokratsko društvo* (Association démocratique), koje je u svojim redovima objedinilo proleterске revolucionare, uglavnom iz krugova njemačkih revolucionarnih emigranata, kao i napredne buržoaske i sitnoburžoaske demokrate. Marx i Engels su aktivno učestvovali u osnivanju Društva. Petnaestog novembra 1847. Marx je izabran za njegovog potpredsjednika, dok je belgijski demokrat Lucien Jottrand proglašen za predsjednika. Zahvaljujući Marxovom uticaju, briselsko Demokratsko društvo se razvilo u značajan centar međunarodnog demokratskog pokreta. Za vrijeme februarске revolucije u Francuskoj proleterске krilo briselskog Demokratskog društva je apelovalo za naoružavanje belgijskih radnika i stupanje u široku borbu za demokratsku republiku. Pošto je početkom marta 1848. Marx protjeran iz Brisela i pošto su belgijske vlasti progonile najrevolucionarnije članove Društva, belgijski buržoaski demokrati nisu umjeli sprovesti u djelo antimonarhistički pokret. Demokratsko društvo je počelo da obavlja samo ograničenu, čisto mjesnu djelatnost i uskoro je, godine 1849, faktički prestalo da postoji. 337 420 443
- ³⁷⁰ Upoređi ovo i s Engelsonim izvještajem o ovom mitingu, objavljenim u francuskom listu »La Réforme« od 5. decembra 1847 (vidi u ovom tomu, str. 337 - 338). 339
- ³⁷¹ Marxove primjedbe su napisane kao odgovor na klevetničku kampanju koju je započeo sitnoburžoaski belgijski publicista Adolph Bartels protiv revolucionarnih emigranata koji su živeli u Belgiji i koju su koristili reakcionarni crkveni krugovi. 342
- ³⁷² Ovo se odnosi na Njemačko radničko udruženje, koje su krajem avgusta 1847. u Briselu osnovali Marx i Engels s ciljem da njemačke radnike koji žive u Belgiji politički obrazuju i upoznaju s idejama naučnog komunizma. Pod Marxovim i Engelsonim vodstvom, kao i vodstvom njihovih saboraca, Udruženje se razvilo u legalan centar za zbližavanje revolucionarnih proleterских snaga u Belgiji. Najbolji članovi Udruženja su pristupili briselskoj opštini Saveza komunista. Udruženje je igralo istaknutu ulogu pri osnivanju briselskog Demokratskog društva (vidi napomenu 269). Odmah poslije februarске revolucije 1848. u Francuskoj, pošto je belgijska policija hapsila i protjerivala njegove članove, njemačko Udruženje je prekinulo svoju djelatnost. 342
- ³⁷³ »Journal de Bruxelles« — konzervativni belgijski list, organ katoličkih krugova; izlazi od 1820. 343

- ²⁷⁴ *Congregatio de propaganda fide* (Kongregacija za propagandu vjere) — katolička organizacija, koju je u 17. vijeku osnovao papa, čiji je cilj bio širenje katolicizma u svim zemljama i borba protiv jeretika. Kongregacija je bila oruđe reakcionarne politike papizma i katoličkih krugova. 343
- ²⁷⁵ »The Northern Star« od 4. decembra 1847. je donio izvještaj s proslave održane u Londonu 29. novembra povodom 17. godišnjice poljskog ustanka od 1830. U ovom izvještaju dat je, u skraćenom obliku i netačno, Marxov govor održan na proslavi. Govor je štampan u potpunosti i vjerno u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« od 9. decembra 1847 (vidi u ovom tomu, str. 339 - 340). 345
- ²⁷⁶ *Dinastička opozicija* — grupa u francuskom Poslaničkom domu za vrijeme Julske Monarhije, koju je predvodio Odilon Barrot, čiji su članovi izražavali politička shvatanja liberalnih krugova industrijske i trgovačke buržoazije i zalagali se za sprovođenje umjerene izborne reforme; u njoj su oni vidjeli sredstvo za predupređenje revolucije i za ponovno uspostavljanje dinastije Orléans. 346
- ²⁷⁷ *Materijalistički komunisti* — članovi istoimenog tajnog zavjereničkog društva, koje su četrdesetih godina 19. vijeka osnovali francuski radnici. Ono je bilo pod uticajem ideja Theodora-a Dézamyja, jednog od predstavnika revolucionarnog i materijalističkog pravca u krilu francuskog utopijskog komunizma. Proces protiv članova Društva materijalističkih komunista vođen je u julu 1847. i završio se osudom članova na dugogodišnju kaznu zatvorom. 347
- ²⁷⁸ Članak *Govor Louis-a Blanc-a na banketu u Dižonu* predstavlja varijantu Engelsovog dopisa *Pokret za reformu u Francuskoj — Banquet u Dižonu*, objavljenog u listu »The Northern Star« od 18. decembra 1847. Svoju varijantu list »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« dao je kao izvod iz dopisa za list »The Northern Star«. Pošto se oba članka uglavnom podudaraju, u našem izdanju nije dat prevod engleske varijante članka. 348
- ²⁷⁹ U ovom članku Engels se uglavnom koncentriše na pobijanje nacionalističke teze Louis-a Blanc-a o tobožnjoj posebnoj civilizatorskoj ulozi Francuske, ne postavljajući pri tom sebi zadatak da otkrije stvarni karakter ove buržoaske »civilizacije«, koju su kapitalističke zemlje sprovodile u ekonomski zaostalim zemljama. U pismima i člancima o Indiji, Irskoj, Kini, Iranu itd. Marx i Engels ukazuju na to da je uključivanje ovih zemalja u područje kapitalističkih odnosa izvršeno preko njihovog kolonijalnog porobljavanja od strane Engleske i drugih kapitalističkih zemalja, njihovim pretvaranjem u agrarni i sirovinski privjesak metropola beskrupuloznim pljačkanjem njihovog nacionalnog bogatstva i surovom eksploatacijom narodnih masa ovih zemalja od strane kolonizatora. »Duboko licemjerje buržoaske civilizacije i od nje nerazlučivo varvarstvo«, piše Marx 1853. u svom članku *Budući rezultati britanske vladavine u Indiji*, »stoje neprikriveni pred našim očima čim skrenemo pogled s njihove domovine, u kojoj se javljaju u časnim formama, na kolonije, gdje se pojavljuju goli.« (Vidi: Karl Marks — Fridrih Engels, »Izabrana dela«, I, »Kultura«, Beograd 1949, str. 307 - 313, lat.) 349
- ²⁸⁰ Petición je sadržana u jednom otvorenom pismu koje je uputio O'Connor članovima Nacionalnog agrarnog društva (vidi u ovom tomu, str. 309) i koja je objavljena u listu »The Northern Star« od 25. decembra 1847. u br. 531. Engels je ponovo dao veoma skraćenu petición, ali s njenim bitnim sadržajem. 351
- ²⁸¹ Godine 1846. Guizot-ovoj vladi je poslao za rukom da špansku prestolonasljednicu uda za najmlađeg sina Louis Philippe-a i da osujeti brak princa Leopolda Koburškog sa španskom kraljicom Isabellom II, koji je planirala Engleska. Za vrijeme građanskog rata u Švajcarskoj 1847. engleski ministar spoljnih poslova Palmeston je iskoristio priliku da se revanšira za ovaj poraz nanesen engleskoj diplomatiji. Dok je s jedne strane podržavao Guizot-a da istupi s planom o intervenciji pet sila u korist Sonderbunda, istovremeno je pomagao poraz Sonderbunda. Guizot-ov diplomatski manevar se završio potpunim fujaskom. 354

- ²⁸³ Strijeljanje radnika je izvršeno za vrijeme ustanaka ткаča u Lionu 1831. i 1834. U avgustu 1842. došlo je u *Prestonu* do krvavog sukoba između engleskih radnika i vojske. To je bio jedan od mnogih čarističkih ustanaka koji su tada sponatano dizani u engleskim industrijskim centrima.
Langenbilau — opština u Šleziji; centar šleskog ustanka ткаča u junu 1844. U ovom mjestu su vladine trupe izvršile pokolj među radnicima. 356
- ²⁸⁵ *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen). Ona predstavlja prvi dio republikanskog ustava od 1793. Ovaj ustav je izradio Nacionalni konvent, koji je obrazovan nekoliko nedjelja poslije pada francuske monarhije; ustav je usvojen 1793, a ipak nije stupio na snagu. 357
- ²⁸⁴ »*Chant de départ*« (Pjesma o polasku) — marš; pored »Marseljeze«, to je bila najpopularnija revolucionarna pjesma francuske revolucije. Godine 1794. nju je ispjevao Chénier, a komponovao Méhul; i kasnije je ona bila vrlo popularna kod narodnih masa Francuske. 358
- ²⁸⁵ Misli se na *Charte constitutionnelle* (Ustavnu povelju), koja je usvojena nakon buržoaske revolucije 1830. u Francuskoj i koja je predstavljala ustav Julske Monarhije. 358
- ²⁸⁶ *King's County* (Kraljevska grofovija) — naziv koji su engleski osvajači dali grofoviji Offaly (u centralnoj Irskoj) sredinom 16. vijeka povodom ženidbe španskog kralja Philippa II Marijom Tudor. 360
- ²⁸⁷ U listu »La Réforme« Morgan O'Connell, jedan od četiri sina Daniela O'Connella, pogrešno je predstavljen kao rođak Johna i Maurice-a O'Connella. 360
- ²⁸⁸ *Anglo-irska unija* od 1801. godine, na koju je engleska vlada prinudila Irsku poslije poraza irskog ustanka od 1798, i koja je uništila i posljednji trag nacionalne samostalnosti Irske i ukinula irski parlament. Zahtjev za ukidanjem unije (Repeal of Union) bio je od dvadesetih godina 19. vijeka najpopularnija lozinka u Irskoj. Buržoaski liberali, koji su stajali na čelu nacionalnog pokreta (O'Connell i drugi) agitaciju su smatrali ipak samo sredstvom da se od engleske vlade dobiju neznatni ustupci za irsku buržoaziju. Godine 1835. O'Connell je poslije sporazuma s engleskim vigovcima potpuno prekinuo ovu agitaciju. No pod pritiskom masovnog pokreta, irski liberali su bili prinuđeni da 1840. osnuju Repeal Association (Udruženje protivnika anglo-irske unije), ali su pokušali da ovo udruženje gurnu na put kompromisa s engleskim vladajućim klasama. 361
- ²⁸⁹ »*Sala izmirenja*« (Conciliation-hall) — javna skupštinska dvorana u Dublinu. 362
- ²⁹⁰ Misli se na narodnu peticiju, koju su u maju 1842. čaristi uputili parlamentu; pored zahtjeva za usvajanjem Narodne povelje, peticija je sadržala između ostalog i zahtjev za ukidanjem anglo-irske unije od 1801. Parlament je odbio peticiju. 363
- ²⁹¹ Rad Karla Marxa *Govor o slobodnoj trgovini* je početkom februara 1848. objavljen u Briselu kao brošura na francuskom jeziku; iste godine u Njemačkoj je Joseph Weydemeyer, Marxov prijatelj i učenik, izdao njemački prevod ovog rada. Godine 1885. ovaj rad je ponovo preveden na njemački i, po Engelsovoj želji, priložen kao dodatak prvom njemačkom izdanju *Bijede filozofije*, a u kasnijim izdanjima više puta je ponovo štampan. Ova varijanta se bazira na tom prevodu. Na ruskom jeziku rad se prvi put pojavio 1885. u Plehanovljevom prevodu, koji su ruski marksisti, grupa Oslobođenje rada u Ženevi, izdali kao brošuru. Godine 1889. u Bostonu je izišlo američko izdanje s Engelsovim predgovorom, koji je još u julu 1888. objavljen na njemačkom kao članak u listu »Neue Zeit«, pod naslovom *Zaštine carine i slobodna trgovina*. 364
- ²⁹² Usvajanjem jednog zakona u engleskom parlamentu u junu 1846. ukinuti su zakoni o žitu u Engleskoj. 364

- ²⁹⁰ Marx citira prema francuskom izdanju djela Davida Ricarda *Des principes de l'économie politique et de l'impôt*. Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio, . . . avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, 2me éd., t. 1 - 2, Paris 1835, str. 178 - 179. 368
- ²⁹⁴ U prvom francuskom izdanju od 1848. i u narednim izdanjima vjerovatno štamparska greška; vjerovatno treba da glasi: 1548 — umjesto 1848. ili 1400 radnika — umjesto 1100 radnika. 370
- ²⁹⁵ Govor koji je u Donjem domu 28. jula 1835. održao Bowring objavljen je u *Hansard's parliamentary debates. 3rd series . . . vol. XXIX** [Hansardove parlamentarne debate. Treća serija . . . tom XXIX], London 1835. Odgovarajuće mjesto vidi na stupcima 1168 - 1170. Ovaj odlomak iz Bowringovog govora je naveden i u knjizi Williama Atkinsona *Principles of political economy . . .*, London 1840, str. 36 - 38, iz koje ga je Marx prepisao. 371
- ²⁹⁶ Marx citira djelo Andrewa Ure-a *Philosophie des manufactures ou économie industrielle . . . vol. I*, Bruxelles 1836. U pripremanju ovog toma u Dietzovom izdanju iz 1964. korišćeno je treće englesko izdanje, koje se pojavilo u Londonu 1861: *The philosophy of manufactures: or, an exposition of the scientific, moral, and commercial economy . . .* u kome se ovaj citat nalazi na str. 23. 372
- ²⁹⁷ *Manifest Komunističke partije* je jedan od najznačajnijih programskih dokumenata naučnog komunizma. «Ova mala knjižica vrijedi čitavih tomova. Njen duh nadahnjuje i uzbuđuje i danas cio organizovani i borbeni proletarijat civilizovanog svijeta» (Lenjin). *Manifest Komunističke partije*, koji su Marx i Engels napisali kao program Saveza komunista, prvi put je izašao u februaru 1848. u Londonu, kao izdanje na 23 strane. Od marta do jula 1848. štampan je u listu «Deutsche Londoner Zeitung», demokratskom organu njemačkih emigranata. Još iste godine je preštampan u Londonu kao brošura od 30 strana, gdje su ispravljene neke štamparske greške iz prvog izdanja i poboljšana interpunkcija. Na ovom izdanju su Marx i Engels zasnivali svoja kasnija autorizovana izdanja. Pored toga, godine 1848. *Manifest* je preveden na nekoliko evropskih jezika (francuski, poljski, italijanski, danski, flamanski i švedski). U izdanjima od 1848. nisu bila navedena imena autora *Manifesta*; to je prvi put učinjeno 1850. pri publikovanju prvog engleskog prevoda u čarističkom listu «The Red Republican» u redakcijskoj napomeni koji je napisao G. J. Harney.
- Godine 1872. je izašlo novo njemačko izdanje *Manifesta*, s neznatnim autor-skim popravkama i s Marxovim i Engelsovim predgovorom. Ovo izdanje, kao i naredna njemačka izdanja od 1883. i 1890. nosi naslov *Komunistički manifest*.
- Prvo rusko izdanje *Manifesta Komunističke partije* je izašlo 1869. u Zenevi u prevodu M. Bakunjinia, koji je na nekim mjestima izmijenio sadržaj *Manifesta*. Nedostaci ovog prvog izdanja su ispravljani u Plehanovljevom prevodu, koji je izašao u Zenevi 1882. Plehanovljev prevod je doveo u Rusiji do snažnog širenja ideja sadržanih u *Manifestu*. Pošto su pridavali veliki značaj širenju marksizma u Rusiji, Marx i Engels su za ovo izdanje napisali poseban predgovor.
- Poslije Marxove smrti izašao je niz izdanja *Manifesta* koje je Engels pregledao: njemačko izdanje od 1883. s Engelsovim predgovorom; 1888. je objavljen engleski prevod Samuela Moore-a, koji je Engels redigovao, s njegovim predgovorom i napomenama; 1890. njemačko izdanje s novim Engelsovim predgovorom i nekim napomenama. Godine 1885. je u listu «Le Socialistes» izašao francuski prevod Marxove kćerke Laure Lafargue, koji je Engels pregledao. Engels je zatim napisao predgovore poljskom izdanju od 1892. i italijanskom izdanju od 1893. Sve pomenute predgovore dali smo u ovom tomu na str. 477 - 492.
- Manifest Komunističke partije* prvi put je izašao u srpskohrvatskom prevodu 1871. u listu «Pančevac». 377
- ²⁹⁸ U kasnijim djelima Marx i Engels su umjesto pojma «vrijednost rada» i «cijena rada» upotrebljavali tačnije pojmove — koje je Marx uveo — «vrijednost radne snage» i «cijena radne snage». 385

- ²⁹⁹ Misli se na buržoasku revoluciju u Belgiji (jesen 1830), koja je vođena za odvajanje Belgije od Holandske Kraljevine i za uvođenje buržoaske ustavne monarhije pod dinastijom Coburg.
Poslije julske revolucije u Francuskoj ojačao je i u Švajcarskoj pokret za liberalnu reformu. U pojedinim kantonima liberalima i radikalima je pošlo za rukom da promijene ustav u liberalnom smislu. 406
- ³⁰⁰ *Pobunjeni stanovnici Romanje* — 5. februara 1831. u Modeni i u Romanji (sjeveroistočnim dijelovima Papske Države) izbio je ustanak pod vodstvom revolucionarnih elemenata italijanske buržoazije. Krajem marta 1831. ovaj ustanak, koji je bio uperen protiv svjetovne moći pape i protiv austrijske vladavine i težio jedinstvu Italije, ugušile su austrijske i papske trupe. 406
- ³⁰¹ Aluzija na kralja Friedricha Wilhelma IV.
Berliner politisches Wochenblatt — krajnje reakcionarni list, koji je izlazio od 1831. do 1841; uživao je podršku i pokroviteljstvo prestolonasljednika Friedricha Wilhelma (od 1840. kralja Friedricha Wilhelma IV). 406
- ³⁰² Godine 1833. u Hanoveru je stupio na snagu novi državni ustav, koji je usvojen pod pritiskom buržoaskoliberalnog pokreta. U izradi novog ustava znatno učešće je imao buržoaski historičar Dahlmann. Godine 1837. kralj Hanovera je ponovo ukinuo ovaj ustav, oslanjajući se pri tom na reakcionarne zemljoposjednike. Godine 1840. on je proglasio novi ustav, kojim su prava predstavničkih tijela svedena na minimum. 406
- ³⁰³ *Bečka konferencija*, na kojoj su učestvovali ministri niza njemačkih država, sazvana 1834. od strane austrijskog kancelara Metternicha i pruskih vladinih krugova radi savjetovanja o mjerama protiv liberalne opozicije i demokratskog pokreta. Odlukama konferencije je predviđeno: ograničenje prava predstavničkih tijela u onim njemačkim državama u kojima ona postoje, poštovanje cenzure, stroži nadzor na univerzitetima i represalije protiv učesnika opozicionih studentskih organizacija. 406
- ³⁰⁴ Godine 1839. ustanak u *Velsu*, koji su organizovali čartisti, pretrpio je težak poraz, jer su radnici bili zbog izdaje prinuđeni da pođu u prijevremeni napad. 406
- ³⁰⁵ *Berlinski fabrikanti ustava* — takozvani ujedinjeni odbori sastavljeni od predstavnika provincijskih landtaga, koji su se sastali 1848. radi savjetovanja o novom krivičnom zakoniku. Pruska vlada se nadala da će sazivanjem ovih odbora, od kojih je očekivala spremnost za reformu, umiriti rastuće uzbuđenje javnosti. Djelatnost ovih odbora je prekinuo revolucionarni martovski pokret u Njemačkoj. 407
- ³⁰⁶ Engels aludira na primjedbu Friedricha Wilhelma IV u njegovoj prijestolnoj besjedi od 11. aprila 1847: *Kao nasljednik neoslabljene krune koju moram i želim da neoslabljenu sačuvam za svoje nasljednike...* (objavljeno u: *Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847*. Izdato pod nadzorom... Ed. Bleicha, prvi dio, Berlin 1847, str. 20 - 26). 408
- ³⁰⁷ *Rimska Consulta* (Konsulta) ili *rimski Državni savjet* — savjetodavni organ koji je ustanovio krajem 1847. papa Pije IX; bio je sastavljen od predstavnika liberalnih zemljoposjednika i industrijske i trgovačke buržoazije. 408
- ³⁰⁸ *Piferari* (od *piffero* — svirala) — pastiri s padina Apenina u srednjoj Italiji; naziv u opštoj upotrebi za sve italijanske ulične pjevače.
Lazarom — naziv u Italiji, naročito u Napuljskoj Kraljevini, za deklasirane elemente, lumpenproletarijat. Ove elemente je često koristila apsolutistička vlada protiv liberalnog i demokratskog pokreta. 408
- ³⁰⁹ *Osvajanje Meksika* — zbog pljačkaških teritorijalnih pretenzija prema Meksiku od strane američkih robovlasničkih plantažera i krupne buržoazije vođen je od 1846. do 1848. rat između Sjeverne Amerike i Meksika, u kome su Sjedinjene

Američke Države osvojile skoro polovinu meksičkih oblasti, između ostalih Teksas, Novu Kaliforniju i Novi Meksiko. Marx i Engels su kasnije izmijenili — na osnovu detaljnog proučavanja istorije američkih agresija protiv Meksika i drugih zemalja američkog kontinenta — svoje ocjene koje se odnose na ove događaje. Tako je Marx 1861. u svom članku *Gradanski rat u Sjevernoj Americi* okarakterisao politiku vladajućih klasa Sjeverne Amerike prema zemljama Latinske Amerike kao osvajačku politiku, čiji je otvoreni cilj bio prisvajanje novih oblasti za širenje ropstva i vladavine robovlasnika. 411

- ³¹⁰ *Presijecanje prevlake Tehuantepek* — plan koji su Sjedinjene Američke Države u više navrata iznosile, a po kome je trebalo spojiti Tihi okean s Meksičkim zalivom preko kanala na prevlaci Tehuantepek — da bi se potčinili trgovački putevi i tržišta u srednjoj Americi. Ali sedamdesetih godina 19. vijeka američki kapitalisti su dozvolili da ovaj projekt ponovo propadne, jer su oni svoje kapitale radije ulagali u jeftiniju gradnju željeznica u Meksiku. 411
- ³¹¹ Iz *Starog zavjeta*, Isaija 40, stih 3. i psalam 24, stih 7. i 8. 412
- ³¹² Iz Heineove romanse *Ritter Olaf* 413
- ³¹³ Misli se na revolucionarna zbivanja početkom dvadesetih godina 19. vijeka u Napuljskoj Kraljevini i Sardiniji, kao i na ustanak u Romanji februara 1831. U julu 1820. u Napuljskoj Kraljevini buržoaski revolucionari (karbonari) su podigli ustanak protiv apsolutističkog režima i postigli uvođenje jednog umjerenog liberalnog ustava. U martu 1821. podignut je ustanak u Kraljevini Sardiniji i Pijemontu. Njegove liberalne vođe su proglasile ustav i pokušale da iskoriste pokret protiv austrijske vladavine u sjevernoj Italiji za ujedinjenje zemlje pod dinastijom Savoja, koja se nalazila na vlasti u Pijemontu. Intervencijom država Svete alijanse i okupacijom Napulja i Pijemonta od strane austrijskih trupa u objema državama ponovo je uspostavljen apsolutistički režim. (Vidi i napomenu 300) 415
- ³¹⁴ Ovo se odnosi na sukob između pobunjenih seljaka i odreda vojske sitnih plemića u Galiciji za vrijeme krakovskog ustanka 1846. koji su isprovocirali austrijski organi vlasti (vidi napomenu 24). 416
- ³¹⁵ U julu 1847. Austrijanci su zauzeli papski granični grad Feraru, uznemireni širenjem narodnog pokreta u Papskoj Državi. U samom Rimu Austrijanci su podržavali reakcionarne krugove, koji su pokušavali da spriječe liberalne reforme Pija IX. Zauzimanje Ferare je izazvalo buru uzbuđenja u cijeloj Italiji, što je primoralo austrijsku vladu da uskoro povuče vojsku. 416
- ³¹⁶ Ovo se odnosi na pokušaj Austrije da se umiješa u građanski rat u Švajcarskoj (vidi napomene 249 i 352). 418
- ³¹⁷ *«Le Débat social»* — belgijski nedjeljni list, organ buržoaskih radikala i demokrata; izlazio je u Briselu od 1844. do 1849. 420
- ³¹⁸ *«L'Indépendance»* — skraćena za buržoaski dnevni list *«L'Indépendance Belge»*, koji je osnovan u Briselu 1831; četrdesetih godina 19. vijeka bio je organ liberala. 420
- ³¹⁹ *Alijansa* (osnovana 1841) i *Association libérale* (osnovana 1847) — političke organizacije buržoaskoliberalnog pravca u Belgiji. 421
- ³²⁰ Misli se na djelo François-Pierre-Guillaume-a Guizot-a *Histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'empire romain jusqu'à la révolution française*, Paris 1828. 421
- ³²¹ Misli se na slijedeće članke objavljene u listu *«Le Débat social»*, br. 32 od 6. februara 1848: *Discours prononcé par M. Le Hardy de Beaulieu, a la dernière séance*

- de l'Association Belge pour la Liberté commerciale* [Govor koji je održao gospodin Le Hardy de Beaulieu na posljednjoj sjednici Belgijskog društva za slobodnu trgovinu], i *Opinion de M. Cobden, sur les dépenses de la guerre et de la marine* [Mišljenje gospodina Cobdena o izdacima za rat i mornaricu]. 422
- ³²² *Italijanski carinski savez* — u novembru 1847. postignut je sporazum između kralja Sardinije, pape i vojvode toskanskog o sazivanju konferencije italijanskih država radi obrazovanja carinskog saveza. Namjera da se stvori italijanski carinski savez je odgovarala stremljenjima italijanske krupne buržoazije za ujedinjenje Italije «odozgo», u obliku monarhističke federacije pod vrhovnom vlašću pape ili dinastije Savoja. Ipak ovi planovi nisu ostvareni zbog toka buržoaske revolucije 1848/49. u Italiji i pobjede kontrarevolucije 1849. 423
- ³²³ Pokret njemačkog stanovništva u vojvodstvima Šlezvig i Holštajn protiv zajedničkog ustava s Danskom (nacrt ustava je objavljen 28. januara 1848) bio je pred revoluciju 1848. po svojim ciljevima separatistički i nije prelazio okvire umjerene liberalne opozicije. Cilj pokreta je bio da se u sjevernoj Njemačkoj stvori još jedna mala njemačka država, satelit reakcionarne Pruske. Za vrijeme revolucije 1848/49. izmijenile su se prilike u oba vojvodstva. Pod uticajem revolucionarnih zbivanja u Njemačkoj, nacionalni pokret u Šlezvigu i Holštajnu je dobio revolucionarni oslobodilački karakter. Borba za otcjepljenje Šlezviga i Holštajna od Danske postala je sastavni dio borbe svih naprednih snaga za ujedinjenje Njemačke i zbog toga su je Marx i Engels odlučno podržavali. 425
- ³²⁴ *Njemački Savez*, osnovan 8. juna 1815. potpisivanjem saveznog akta na Bečkoj konferenciji, najprije je obuhvatao 35, a kasnije 28 vojvodstava i četiri slobodna grada i postojao je do 1866; time nije stvorena nikakva centralna vlada i konzervirana je feudalna rascjepkanost Njemačke. Savezna skupština opunomoćenih poslanika je činila *Bundestag*, koji je zasijedao pod stalnim predsjedništvom Austrije u Frankfurtu na Majni i predstavljao bastion njemačke reakcije. U borbi protiv demokratskog jedinstva Njemačke reakcionarne snage su pokušale poslije martovske revolucije 1848. da ponovo ožive djelatnost Bundestaga. 425
- ³²⁵ Na *Bečkom kongresu* (od 18. septembra 1814. do 9. juna 1815) sastali su se pobjednici nad Napoleonom I da bi se obogatili na račun Francuske. Cilj kongresa je bio ponovno uspostavljanje feudalno-reakcionarnog sistema koji je postojao prije francuske revolucije, kao i vraćanje granica Francuske na 1792. godinu. Engleska je dobila sve francuske kolonije. Rascjepkanost Njemačke i Italije, podjela Poljske i podjarmljenost Mađarske ostale su nepromijenjene. 427
- ³²⁶ Oslobodilački ratovi od 1813/1814. završeni su oslobodenjem Njemačke od napoleonovskog nacionalnog podjarmljivanja. Reakcionarne feudalne snage, na čelu s njemačkim kneževinama, iskoristile su pobjedu njemačkog naroda nad Napoleonovom vojnom diktaturom za učvršćenje sitnih državica (Njemačka je ostala podijepana na 35 država) i za poništenje svih revolucionarnih buržoaskih tekovina. 429
- ³²⁷ Misli se na *Irsku konfederaciju* koju su u januaru 1847. osnovali radikalni i demokratski elementi irskog nacionalnog pokreta, koji su istupili iz Repeal Association i koji se nisu slagali s O'Connellom politikom. Većina njih je pripadala grupi Mlada Irska, koja je 1842. obrazovana od predstavnika irske buržoazije i sitnoburžoaske inteligencije. Lijevo, revolucionarno krilo Irske konfederacije se zalagalo za narodni ustanak protiv engleske vladavine i namjeravalo da borbu za nezavisnost Irske poveže s borbom za demokratske reforme. Pošto su Englezi ugušili ustanak u Irskoj koji se bio razbuktao, prestala je s radom Irska konfederacija u ljeto 1848. 429
- ³²⁸ *Kraljevina Poljska* — Godine 1807. Napoléon I je ponovo osnovao Veliko Vojvodstvo Varšavsko, koje je 1815. na Bečkom kongresu deklarirano kao Kraljevina Poljska i stavljeno pod carevu vlast. Nacionalnooslobodilački pokret je doveo do ustanka 1830/31, 1846. i 1848. godine. (Vidi i napomenu 23.) 430

- ³²⁹ »*La Riforma*« — italijanski list buržoaskodemokratskog pravca; izlazio je u gradu Luka od novembra 1847. do početka 1850.
U ovom članku Engels se vezuje za uvodnik lista »*La Riforma*« od 11. februara 1848 (br. 14): »*Lucca, leggiamo nella „Gazzetta d'Augusta“ . . . [»Čitamo u „Augsburškim novinama“ . . .].* 433
- ³³⁰ Ovo se odnosi na članak pod naslovom *Von der italienischen Gränze* [S italijanske granice], koji je izišao u br. 31 augsburškog lista »*Allgemeine Zeitung*« od 31. januara 1848. 433
- ³³¹ Melodiju za ovu pjesmu je dao August Adolf Ludwig Follen, tekst je napisao pjesnik Johann Friedrich Wilhelm Friedrichsen. 434
- ³³² Misli se na razrađeni plan maršala Gérard-a o rasporedu i dejstvu vladinih trupa u slučaju ustanka u Parizu, koji je usvojen 1840. 436
- ³³³ Poslije pada Guizot-ove vlade 23. februara 1848. pristalice orleanske dinastije su htjele da obrazuju vladu umjerenih monarhista (orleanista Thiers-a, Billault-a i drugih) s grofom Moléom na čelu. Zahvaljujući uspjesima narodnog ustanka u Parizu, ovaj pokušaj očuvanja monarhijske kuće Orléans je pretrpio poraz. 436
- ³³⁴ Većinu privremene vlade Francuske Republike, obrazovane 24. februara 1848, činili su buržoaski republikanci (Lamartine, Dupont de l'Eure, Crémieux, Arago, Marie i dva urednika lista »*Le Nationale*«, koje Engels pominje). Pored toga, u njen sastav su ušla i tri predstavnika partije lista »*La Réforme*« — sitnoburžoaski demokrati Ledru-Rollin i Flocon i sitnoburžoaski socijalista Louis Blanc — i mehaničar Albert (čije je pravo prezime Martin). »Socijalistički ministri« Louis Blanc i Albert su se uskoro pokazali kao bijedni prirepci buržoaske vlade. 437
- ³³⁵ *Sveta alijansa* je bila savez kontrarevolucionarnih snaga protiv svakog naprednog pokreta u Evropi. Na inicijativu cara Aleksandra I, nju su 26. septembra 1815. osnovali Napoleonovi pobjednici. Pored Austrije i Pruske, njoj su se priključile skoro sve evropske države. Monarsi su se obavezali na uzajamno pomaganje pri ugušivanju revolucija, ma gdje one izbijale. 442
- ³³⁶ Misli se na licemjerno držanje francuskih orleanističkih krugova u belgijskom pitanju početkom tridesetih godina 19. vijeka. Ovi krugovi su pravili neskrivene planove o prisajedinjenju Belgije i istovremeno podsticali Belgijance na borbu za odvajanje od Holandije. Na Londonskoj konferenciji velikih sila (Engleske, Francuske, Rusije, Austrije i Pruske) oni su sklopili sporazum s državama koje su potpomagale Holandiju na štetu belgijskih interesa. Zbog toga je Belgija bila prinuđena da prihvati nepovoljne uslove ugovora s holandskim kraljem (ugovor je konačno potpisan u maju 1833) i da Holandiji preda dio svojih teritorija. 442
- ³³⁷ *Zakoni o sumnjivim licima* — za vrijeme jakobinske diktature, 17. septembra 1793. Konvent je donio dekret koji se odnosio na »sumnjiva lica«. Ovaj dekret je proglašavao sve osobe koje se »svojim držanjem ili svojim vezama, govorima ili proglasima pokazuju kao pristalice tiranije«, sve plemiće koji nisu pokazali odanost Republici, sve državne činovnike koji su napustili svoja mjesta itd. za sumnjive i naređivao da se uhapsu. U rukama revolucionarnih organa ovo je bilo moćno oružje protiv kontrarevolucionarnih elemenata. 444
- ³³⁸ *Dvije Flandrije* — belgijske provincije Istočna i Zapadna Flandrija. Odredbom pariskog mira od 1814. i njenim potvrđivanjem na Bečkom kongresu 1815. Flandrije su pripale Holandiji, a 1830. novostvorenoj Kraljevini Belgiji. 445
- ³³⁹ *Marxovo pismo Anjenkovu* je objavljeno u: *M. M. Ситасюлович и его современники в их иеретических* [M. M. Staajuljevič i njegovi savremenici u njihovoj prepisici], tom 3, Petrograd 1912. U časopisu »*Neue Zeits*«, br. 23 od 7. marta 1913, prvi put se pojavio njemački prevod ovog pisma. 453

- ³⁴⁰ *Revolucija od 1640. i 1668* — misli se na buržoasku revoluciju u Engleskoj od 1640. do 1649. i na državni udar od 1688. kada je svrgnuta engleska dinastija Stuart. Ovaj državni udar, koji su buržoaski, prije svega engleski pisci isto-rijskih djela, veličali kao »glorious revolution« (slavnu revoluciju), predstavlja zavjeru buržoaskog parlamenta, bez učesća narodnih masa, protiv čijih zahtjeva je i bio uperen. 455
- ³⁴¹ *le mouvement cacadauphin* — cacadauphin je naziv koji su protivnici monarhije za vrijeme francuske revolucije dali boji senfa tkanine koji je Maria-Antoinetta uvela u modu, prema boji koju je novorođeni prestolonasljednik (dauphin) davao svojim pelenama. 460
- ³⁴² Marx misli na *Kritiku politike i nacionalne ekonomije* i na *Njemačku ideologiju*. 461
- ³⁴³ Članak koji Engels pominje odnosi se na Marxovo pismo Johannu Baptistu von Schweitzeru o Proudhonu, koje je objavljeno u listu »Der Social-Demokrat« u br. 16 od 1. februara, br. 17 od 3. februara i br. 18 od 5. februara 1865, a koje je izišlo kao prilog u prvom njemačkom izdanju *Bijede filozofije* i u narednim izdanjima. 463
- ³⁴⁴ U dodatku prvom njemačkom izdanju i narednim izdanjima *Bijede filozofije* štampan je odjeljak iz djela Karla Marxa *Prilog kritici političke ekonomije* (koje je izišlo 1859), koji se posebno bavi Johnom Grayem. Pored toga, u ovom dodatku je dat i prevod Marxovog govora o slobodnoj trgovini održanog u Briselu 9. januara 1848. 467
- ³⁴⁵ *Junski ustanak 1848* — »prva velika bitka između proletarijata i buržoazije« (Engels), ustanak pariskih radnika od 24. do 26. juna, koji je surovo ugušio ministar vojske Cavaignac. 477 482
- ³⁴⁶ Pomenuto izdanje se pojavilo 1869. U Engelsovom predgovoru engleskom izdanju od 1888. takođe je netačno navedena godina izlaženja ovog prvog ruskog izdanja *Manifesta* (vidi u ovom tomu, str. 483).
»Колокол« (»Zvonos«) — revolucionarni ruski časopis s motom: »Vivos voco!« (»Zovem žive!«). Izdavali su ga A. J. Hercen i N. P. Ogarjov od 1857. do 1865. u Londonu, a od 1865. do 1867. u Ženevi. Ovaj časopis je igrao značajnu ulogu u širenju revolucionarnog pokreta u Rusiji. 479 483
- ³⁴⁷ *Gatčina* — čuveni zamak u istoimenom mjestu udaljenom 45 km jugozapadno od Lenjingrada; ranije privremena rezidencija ruskih careva, danas muzej. 480
- ³⁴⁸ Marx je umro 14. marta 1883. u Londonu, a sahranjen 17. marta na groblju Hajgejt (Highgate) u Londonu. 481
- ³⁴⁹ *Međunarodno udruženje radnika* — osnovano 1864. u Londonu; pod rukovodstvom Marxa i Engelsa položilo je »temelj međunarodnoj proleterskoj borbi za socijalizam« (Lenjin). 482
- ³⁵⁰ U pogovoru napisanom 1894. za članak *Socijalno iz Rusije* (vidi u 29. tomu ovog izdanja) Engels navodi Plehanova kao autora pomenutog prevoda. U ruskom izdanju *Manifesta* od 1900. godine (str. 8, napomena) i Plehanov kaže da je on autor prevoda. 483 486
- ³⁵¹ Ove riječi se odnose na građanski rat u Švajcarskoj (takozvani rat Sonderbunda), koji je izbio novembra 1847. (Vidi i napomenu 249.) 495
- ³⁵² Ovo se odnosi na pokušaj miješanja nekih velikih evropskih sila, na čelu s austrijskom i francuskom vladom, u građanski rat u Švajcarskoj godine 1847, da bi potpomogle reakcionarne katoličke kantone i da bi bio ugušen buržoaski napredni pokret. Pošto je austrijski državni kancelar Metternich podnio državama prijedlog za vojnu intervenciju u Švajcarskoj u korist Sonderbunda i francuski predsjednik vlade Guizot napravio plan diplomatskog posredovanja,

- koje bi on vodio, po kome je faktički velikim silama — Francuskoj, Rusiji, Engleskoj, Pruskoj i Austriji — trebalo prepustiti odluku o unutrašnjoj političkoj situaciji Švajcarske, pet velikih sila su krajem novembra 1847. izradile plan o posredovanju između dviju zaraćenih strana u Švajcarskoj. Potom je trebalo da se održi konferencija ovih sila o švajcarskom pitanju. Za održanje takve konferencije prije svih ostalih država zauzimala su se Austrija i Francuska. Ostvarenje ovog reakcionarnog plana je ipak osujetio raspad Sonderbunda. 496
- ³⁵⁹ Misli se na Njemačko radničko udruženje, koje su krajem avgusta 1847. osnovali Marx i Engels u Briselu. (Vidi i napomenu 272.) 497
- ³⁵⁴ *Statut Saveza komunista*, u čijem su sastavljanju aktivno učestvovali Marx i Engels, bio je izrađen na Prvom kongresu Saveza u junu 1847. Poslije diskusije u opštinama Saveza, Statut je na Drugom londonskom kongresu, koji je trajao od 29. novembra do 8. decembra, »još jednom pretresen i definitivno usvojen 8. decembra 1847« (Engels). 498
- ³⁵⁵ Misli se na pismo *Fraternal Democrats* (Bratskih demokrata) briselskom Demokratskom društvu, koje je objavljeno u listu »The Northern Star« od 11. decembra 1847. i u listu »Deutsche-Brüsseler Zeitung« od 26. decembra 1847. Prijedlog da se između demokrata raznih zemalja uspostave redovnije veze i da se pripremi međunarodni demokratski kongres, predstavnici Bratskih demokrata su razmotrili s Marxom, pošto je on zajedno s Engelsom krajem novembra i početkom decembra boravio u Londonu; Marx je tom prilikom istupao u ime Demokratskog društva. 502
- ³⁵⁶ Adresa Bratskih demokrata od 3. januara 1848. namijenjena radnicima Velike Britanije i Irske objavljena je u listu »The Northern Star« od 8. januara 1848. U vezi s pitanjem nacionalne odbrane Engleske autor ovog dokumenta razotkriva pokušaj engleskih buržoaskih krugova da radničku klasu, putem šovinističke propagande i vijesti o tobožnjem predstojećem napadu Francuske na Britanska Ostrva, odvrti od borbe za demokratske reforme. Adresa poziva radnike da pruže odlučan otpor »zavjerenicima, koji običnom laži da su ljudi iz raznih zemalja prirodni neprijatelji, huškaju narode jedne protiv drugih«. Odbrambena sposobnost Engleske stvarno bi ojačala, kaže se u Adresi, onda kad bi engleski narod dobio demokratska prava i slobode. 503
- ³⁵⁷ »Le Moniteur Parisien« — večernji list poluzvaničnog karaktera, koji je izlazio četrdesetih godina 19. vijeka u Parizu. 504
- ³⁵⁸ Povod za *Engelsovo protjerivanje* bilo je njegovo istupanje na novogodišnjoj proslavi njemačkih revolucionarnih emigranata u Parizu 31. decembra 1847. Na ovoj svečanosti su bili prisutni mnogi radnici i zanatlije među kojima je Engels vodio revolucionarnu propagandu, što je izazvalo neraspoloženje francuskih vlasti. Krajem januara 1848. pariska policija je protjerala Engelsa pod izgovorom da njegovi govori sadrže političke aluzije uperene protiv vlade. Dva deset devetog januara 1848. on je dobio pismenu naredbu da napusti Francusku za 24 časa, u protivnom bi bio izručen pruskoj policiji. Istovremeno s Engelsovim protjerivanjem, koje je povezano s noćnim upadom policije u njegov stan, uslijedila su hapšenja njemačkih radnika — emigranata, osumnjičenih za komunizam. Klevete koje je širila vladina štampa opovrgavali su opozicioni listovi i otkrili pravu pozadinu Engelsovog protjerivanja. 504
- ³⁵⁹ Uporedi i: Friedrich Engels, *Prilog istoriji Saveza komunista*, u 32. tomu ovog izdanja. 507
- ³⁶⁰ *Klub njemačkih radnika* je osnovan u Parizu 8. i 9. marta 1848. na inicijativu vođa Saveza komunista. U ovom klubu Marx je imao rukovodeću ulogu. Klub je imao za cilj da okuplja njemačke radnike koji su emigrirali u Pariz i da im osvijetli taktiku proletarijata i buržoaskodemokratske revolucije. Klub se sup-

rotstavljao pokušajima buržoaskih i sitnoburžoaskih demokrata da nacionalističkom propagandom skrenu pažnju radnika i da ih privuku avanturističkim planovima da s naoružanim dobrovoljačkim legijama upadnu u Njemačku da bi je revolucionisali. Klub je savjetovao radnicima da napuste njemačke legije, da se neki vrate u domovinu i tamo organizuju pokret. Klub je izvršio veliki organizacioni poduhvat i »uputio nazad u Njemačku tri do četiri stotine radnika, među kojima većinom članove Saveza« (Engels). 508

³⁶¹ Misli se na nacrt statuta Kluba njemačkih radnika. 509

³⁶² U manège-u je održana skupština Njemačkog demokratskog društva osnovanog poslije februarske revolucije 1848. u Parizu. Vode ovog društva demokrati Herwegh, Bornstedt, Decker i drugi agitovali su za formiranje revolucionarnih legija, sastavljenih od njemačkih emigranata, koje je trebalo slati da upadaju u Njemačku. Oni su se nadali da će na taj način u Njemačkoj izazvati revoluciju i uspostaviti republikanski poredak. Marx i Engels su se odlučno suprotstavili ovoj revolucionarnoj avanturi. 509

³⁶³ Ovaj faksimil je dat prema satiričnom časopisu »Der wahre Jacob« [Iskreli Jakov] od 17. marta 1908 (broj posvećen Marxu). O tome je pisao Engels Eduardu Bernsteinu 12. juna 1883: »Pri[loženi] dio originalnog nacrtu za kraj Kom [unističkog] manifesta zadržite kao uspomenu. Dva gornja reda su diktat, koji je napisala gospoda Marx«. 510

³⁶⁴ Bilješke su vjerovatno napisane još u Briselu između 1. i 4. marta.

U vezi sa sadržajem, uporedi članke Marxa i Engelsa na str. 438 - 445 u ovom tomu i Engelsov biografski napis o Wilhelmu Wolffu u 30. tomu ovog izdanja. 511

Literatura

I. Djela i spisi
poznatih i anonimnih autora

- Addison, (Joseph): *Cato, a Tragedy* (Katon, tragedija), Leipzig 1802. 181
- «Album». Originalpoesieen von Georg Weerth, N... h... s, Friedrich Saß, H. Semmig, Theodor Opitz, Miß Speridan Carrey, Alfred Meißner, Karl Beck, Shelley, Weitling, Ferdinand Freillgrath, Anastasius Grün, Heinrich Heine, Adolph Schults, Karl Eck, Johannes Scherr, Rudolph Schwerdtlein, Joseph Schweitzer, E.W., Hermann Everbeck, Richard Reinhardt, Volksstimmen, Edward P. Mead in Birmingham, Ludwig Köhler, L. Seeger und dem Hrsg. H. Püttmann (Album. Originalne pjesme (nabrojanih autora) i izdavača H. Püttmanna), Borna 1847. 224 226 - 234
- Anderson, Adam: *An historical and chronological deduction of the origin of commerce, from the earliest accounts* [Istorijsko i hronološko izvodenje porijekla trgovine od najranijih vijesti], London 1801. 60
- Ariosto, Lodovico: *L'Orlando furioso*, vol. 1 [Bijesni Orlando, knj. 1], Venezia 1811. 279
- Atkinson, William: *Principles of political economy; or, the laws of the formation of national wealth*... [Principi političke ekonomije ili zakoni nastajanja bogatstva naroda], London 1840. (Vidi i napomenu 295.) 78
- Babbage, Ch[arles]: *Traité sur l'économie des machines et des manufactures, traduit de l'anglais sur la troisième édition par Ed. Biot* [Rasprava o ekonomiji mašina i manufakturna, prema trećem izdanju s engleskog preveo Ed. Biot], Paris 1833 122
- Banquet offert par les électeurs de Lisieux à M. Guizot*. [Banket koji su birači Lizijea priredili g. Guizot-u.] U: «Journal des Débats» od 28. jula 1846. (Vidi i napomenu 144.) 204
- Bastiat, Frédéric: *Sophismes économiques*, 2. ed. [Ekonomski sofizmi, 2. izd.], Paris 1846. 236 243
- Baudeau, [Nicolas]: *Explication du tableau économique, à madame de**** [Objašnjenje ekonomske tablice, gospođi de***], Paris 1776. (Vidi i napomenu 58.) 101
- Beaulieu, C[harles] Le Hardy de: *Discours prononcé par M. Le Hardy de Beaulieu*... [Govor koji je održao gospodin Le Hardy de Beaulieu...] U: «Le Débat social», br. 32 od 6. februara 1848. (Vidi i napomenu 321.) 422

- Beck, Karl: *Auferstehung*. In: »Gedichte« von Karl Beck [Uskrsnuće. U: »Pjesme« Karla Becka], Berlin 1845. 222
- *Lieder von armen Mann. Mit einem Vorw. an das Haus Rothschild*. 2. unveränd. Aufl. [Pjesme o bijednom čovjeku. S predgovorom o kući Rothschild. Drugo neizmijenjeno izd.], Leipzig 1846. 165 - 178
- Beck, Karl: *Saul*. Tragödie in 5 Aufzügen [Saul. Tragedija u 5 činova], Leipzig 1840. 166
- Die französische Bettler-Monarchie des siebzehnten Jahrhunderts*. [Francuska prosjačka monarhija 17. vijeka.] U: »Das Westphälische Dampfboot«, Jg. [god.] 2. Bielefeld 1846. 206
- Biblija ili Sveto pismo staroga i novoga zavjeta* 74
- Psalm 24, 7 - 8. 412
- Isaija 40, 3 412
- Jevandjelje po Luki 15, 21. (Vidi i napomenu 256.) 320
- Blanc, Louis: *Banquet réformiste de Dijon*. In: »Discours politiques (1847 à 1881)« [Banket pristalica reforme održan u Dižonu. U: »Politički govori (1847. do 1881)«, Paris 1882. 348 - 350
- *Organisation du travail*, 4. éd. [Organizacija rada, 4. izd.], Bruxelles 1845. 330
- Boisguillebert, [Pierre le Pesant]: *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs où l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles*. In: Eugène Daire, »Économistes financiers du XVIIIe siècle« [Rasprava o prirodi bogatstva, novca i poreza u kojoj se ukazuje na pogrešno mišljenje koje vlada u svijetu o ova tri predmeta U: Eugène Daire, Finansijski ekonomisti 18. vijeka], Paris 1843. 78 92
- [Born] Stephan: *Der Heizen'sche Staat. Eine Kritik von Stephan* [Heizenova država. Kritika od Stephana], Bern 1847. 263 292
- Bowring, John [Govor u Donjem domu]. In: »Hansard's parliamentary debates. Third series, commencing with the accession of William IV. Vol. 29. Comprising the period from the twenty-ninth day of June to the third day of August, 1835«. [U: »Hansardove parlamentarne debate. Treća serija, koja počinje od stupanja na prijesto Williama IV. Tom 29, koji obuhvata period od 29. juna do 3. avgusta 1835], London 1835. (Vidi i napomenu 295.) 370 - 371
- Bray, J[ohn] F[rancis]: *Labour's wrongs and labour's remedy; or, the age of might and the age of right* [Nevolje rada i lijek rada; ili doba moći i doba prava], Leeds 1839. 80 - 83
- Bucheze, P.-J.-B., et P.-C. Roux: *Histoire parlementaire de la révolution française ou journal des assemblées nationales, depuis 1789 jusqu'en 1815 . . .*, t. 1 - 40 [Parlamentarna istorija francuske revolucije ili dnevnik nacionalnih skupština od 1789. do 1815 . . ., u 40 tomova], Paris 1834 - 1838. 182
- Le budget, l'administration des travaux publics et les inondations*. [Budžet, upravljanje javnim radovima i poplave.] U: »Démocratie pacifique« od 1. novembra 1846. 206
- Buonarroti, Ph.: *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, t. 1 - 2 [Babeufova zavjera za jednakost, knj. 1 - 2], Bruxelles 1828. (Vidi i napomenu 222.) 277
- Bürger, Gottfried August: *Lenore*. In: »G.A. Bürger's Werke«, hrsg. von Eduard Grisebach, 5., verm. und verb. Aufl. [Lenora. U: »Djela G.A. Bürgera«, izdao Eduard Grisebach, 5. prošireno i popravljeno izdanje], bez naznačenja mjesta izdanja, 1894. (Vidi i napomenu 179.) 227

- Les calamités publiques.* [Opšte društvene nevolje.] U: «*Démocratie pacifique*» od 29. oktobra 1846. 206
- Campe, Joachim Heinrich: *Die Entdeckung von Amerika. Ein Unterhaltungsbuch für Kinder und junge Leute*, 5. Aufl., Th. 1 - 3 [Otkriće Amerike. Zabavna knjiga za djecu i omladinu, 5. izd., t. 1 - 3], Braunschweig 1801. (Vidi i napomenu 235.) 289
- Cervantes Saavedra, Miguël de: *Vida y hechos del ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* [Život i podvizi oštromnog viteza Don Kihota od Manče], En Haia 1744. 270
- Cobden, [Richard]: *Opinion de M. Cobden, sur les dépenses de la guerre et de la marine.* [Mišljenje gospodina Cobdena o izdacima za rat i mornaricu.] U: «*Le Débat social*», br. 32 od 6. februara 1848. (Vidi i napomenu 321.) 422
- Cooper, Thomas: *Lectures on the elements of political economy* [Predavanja o elementima političke ekonomije], Columbia 1826. (Vidi i napomenu 56.) 93 278 279
- Daire, [Louis-François-] Eugène: *Économistes financiers du XVIIIe siècle, précédés de notices historiques sur chaque auteur et accompagnés de commentaires et de notes explicatives* [Finansijski ekonomisti 18. vijeka, s istorijskim bilješkama o svakom autoru, komentarima i objašnjenjima], Paris 1843. 92
- Dante Alighieri: *La Divina commedia* [Božanstvena komedija]. 196
- [Dernevel, J.M.]: *Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier, roi des Juifs* [Poučna i neobična istorija Rothschilda I, kralja Jevreja], Paris 1846. (Vidi i napomenu 16.) 24
- Des moyens de prévenir les inondations.* [O sredstvima za sprečavanje poplava.] U: «*Démocratie pacifique*» od 31. oktobra 1846. 206
- Dronke, Ernst: *Berlin*, Bd. 1 - 2 [Berlin, t. 1 - 2], Frankfurt a.M. 1846. 226
— *Polizei-Geschichten* [Policijske priče], Leipzig 1846. 225 226
— *Aus dem Volk* [Iz naroda], Frankfurt a.M. 1846. 226
- Duesberg, [Franz] von: *Denkschrift, betreffend die Aufhebung der Mahl- und Schlachtsteuer, die Beschränkung der Klassensteuer und die Erhebung einer Einkommensteuer.* In: «*Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847*». Hrsg. unter Aufsicht des Vorstehers des Central-Bureaus im Min. d. Innern und des Bureaus des Vereinigten Landtages Kgl. Kanzlei-Raths Eduard Bleich, Th. 1 [Spomenica koja se odnosi na ukidanje poreza na meljavu i klanje stoke, ograničenje klasnog poreza i povećanje poreza na dohodak. U: «*Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847*». Izdato pod nadzorom upravnika Centralnog biroa u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Biroa Ujedinjenog landtaga kraljevskog kancelarijskog savjetnika Eduarda Bleicha, 1. dio], Berlin 1847. 157 158
- Dunoyer, Charles: *De la liberté du travail ou simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance*, t. 1 - 2 [O slobodi rada ili prosto izlaganje o uslovima u kojima se ljudska snaga koristi u najvišem stepenu, knj. 1 - 2], Paris 1845. 238
- Eck, Karl: *Waldfrevel.* In: «*Albums. Originalpoesieen . . .*, Hrsg. H. Püttmann [Sječa šume. U: *Albums. Originalne pjesme . . .* Izdao H. Püttmann], Borna 1847. 228

- Edmonds, T[homas] R[owe]: *Practical moral and political economy; or, the government, religion, and institutions, most conducive to individual happiness and to national power* [Praktična moralna i politička ekonomija, ili uprava, religija i institucije koje najviše doprinose sreći pojedinca i moći nacije], London 1828. 80
- Engels, Friedrich: *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen [Položaj radničke klase u Engleskoj. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora], Leipzig 1845. 68
- *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*. [Nacrta za kritiku političke ekonomije.] U: »Deutsch-Französische Jahrbücher«, Paris 1844. 68
- *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen, 2. Aufl. [Porijeklo porodice, privatne svojine i države. U vezi s istraživanjima Lewisa H. Morgana, 2. izd.], Stuttgart 1886. 380
- Engels, Frederick: *The condition of the working class in England in 1884*. Translated by Florence Kelley Wischnewetzky [Položaj radničke klase u Engleskoj. Prevela Florence Kelley Wischnewetzky], New York 1887. 484 - 485
- Engels, Friedrich, und Karl Marx: *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten* [Sveta porodica ili kritika kritičke kritike. Protiv Bruna Bauera i drugova], Frankfurt a.M. 1845. 31 183 200
- Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin* 1847. Hrsg. unter Aufsicht des Vorstehers des Central-Bureaus im Min. d. Innern und des Bureaus des Vereinigten Landtages Kgl. Kanzlei-Raths Eduard Bleich, Th. 1 [Prvi ujedinjeni landtag u Berlinu 1847. Izdato pod nadzorom upravnika Centralnog biroa u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Biroa Ujedinjenog landtaga kraljevskog kancelarijskog savjetnika Eduarda Bleicha, 1. dio], Berlin 1847. (Vidi i napomene 17, 35, 90, 306.) 25 34 160 408
- Everbeck, Hermann: *Lied*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Pjesma. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izdao H. Püttmann], Borna 1847. 230 231
- *Schlachtlied*, [Bojna pjesma], u istom izdanju. 230
- Ferguson, Adam: *Essai sur l'histoire de la société civile. Ouvrage traduit de l'anglais par M. Bergier*, vol. 1 - 2 [Ogled o istoriji građanskog društva. S engleskog djelo preveo M. Bergier, tom 1 - 2], Paris 1783. 117
- Fourier, Ch[arles]: *Traité de l'association domestique-agricole* [Rasprava o kućno-poljoprivrednoj asocijaciji], Paris, Londres 1822. 184
- Freiligrath, Ferdinand: *Ça ira! Sechs Gedichte* [Ići će! (ili: Tako će biti)! Šest pjesama], Herisau 1846. 224
- *Zwei Flaggen, Flotten-Träume*. In: »Ein Glaubensbekenntniß«. Zeitgedichte von Ferdinand Freiligrath [Dvije zastave, Mornarički snovi. U: »Ispovijedanje vjere«. Savremene pjesme Ferdinanda Freiligrath-a. Mainz 1844. (Vidi i napomenu 175.) 224
- *Requiescat!* In: »Neuere politische und soziale Gedichte« von Ferdinand Freiligrath, H. 1 [Neka počiva u miru! U: »Novije političke i socijalne pjesme Ferdinanda Freiligrath-a, sv. 1], Köln 1849. (Vidi i napomenu 177.) 226
- *Wie man's macht!* In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Kako se to pravi! U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 224

- [Friedrich Wilhelm IV.]: *Patent die ständischen Einrichtungen betreffend. Vom 3. Februar 1847.* In: »Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847«. Hrsg. unter Aufsicht des Vorstehers des Central-Bureaus im Min. d. Innern und des Bureaus des Vereinigten Landtages Kgl. Kanzlei-Raths Eduard Bleich, Th. 1 [Dekret koji se odnosi na staleško ustrojstvo od 3. februara 1847. U: »Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847«. Izdato pod nadzorom upravnika Centralnog biroa u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Biroa Ujedinjenog landtaga kraljevskog kancelarijskog savjetnika Eduarda Bleicha, 1. dio], Berlin 1847. (Vidi i napomene 17, 35.) 25 34
- *Thronrede Sr. Majestät des Königs am 11. April 1847.* In: »Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847«. Hrsg. unter Aufsicht des Vorstehers des Central-Bureaus im Min. d. Innern und des Bureaus des Vereinigten Landtages Kgl. Kanzlei-Raths Eduard Bleich, Th. 1 [Prijetolna besjeda Njegovog Veličanstva Kralja 11. aprila 1847.]. U: »Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847«. Izdato pod nadzorom upravnika Centralnog biroa u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Biroa Ujedinjenog landtaga kraljevskog kancelarijskog savjetnika Eduarda Bleicha, 1. dio, Berlin 1847. (Vidi i napomene 90, 306.) 160 408
- Friedrichsen, Johann Friedr[ich] Wilhelm: *Mag alles Wunder von dem Lande singen.* [Neka sve pjeva o divoti zemlje.] U: »Deutsches Liederbuch für Hochschulen« [Njemačka pjesmarica za visoke škole], Stuttgart 1813. (Vidi i napomenu 331.) 434
- Fröbel, [Julius]: *System der socialen Politik*, 2. Aufl., Th. 1 - 2 [Sistem socijalne politike, 2. izd., dio 1.-2], Mannheim 1847. (Vidi i napomenu 205.) 257
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Alexander von Joch über Belohnung und Strafen nach türkischen Gesetzen.* (Rezensionen in die Frankfurter gelehrten Anzeigen). In: »Goethes Werke«, ... hrsg. von Karl Heinemann. Kritisch durchges. und erl. Ausg., Bd. 1 - 30, Leipzig, Wien: Bibliographisches Inst., o.J., Bd. 5. [Alexander von Joch o nagradi i kazni prema turskim zakonima (Recenzije u »Frankfurtskim učenim oglasnim novinama«). U: »Goetheova djela«, ... izdao Karl Heinemann. Kritičko izdanje s objašnjenjima, u 30 tomova, Lajpcig, Beč: Bibliografski institut, bez naznačenja godine izdanja, tom 5.] (Vidi i napomenu 121.) 189
- *Belagerung von Mainz* [Opsada Majnce], 15. tom istog izdanja. 190
- *Briefe aus der Schweiz.* In: »Goethes Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 12 [Pisma iz Švajcarske. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 12], Stuttgart, Tübingen 1815. (Vidi i napomenu 119.) 188
- *Der Bürgergeneral.* Ein Lustspiel in einem Aufzuge [Gradanin-general. Komedija u jednom činu], 10. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 118.) 187 190
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Campagne in Frankreich 1792.* I: »Goethes Werke«, hrsg. im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen, Bd. 33 [Kampanja u Francuskoj 1792. U: »Goetheova djela«, izdata po nalogu Velike Vojvotkinje Sophie von Sachsen, tom 33], Weimar 1898. 190
- *Catechisation.* In: »Goethe's Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 2 [Katihizis. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 2], Stuttgart, Tübingen 1815 - 1819. 187
- *Egmont.* Ein Trauerspiel in 5 Aufzügen [Egmont. Tragedija u pet činova], 6. tom istog izdanja. 193
- *Eigenthum* [Svojina], 1. tom istog izdanja. 194
- *Epigramme. Venedig 1790* [Epigrami. Venecija 1790], 1. tom istog izdanja. 190.

- *Faust*. Der Tragödie erster und zweiter Teil. In: »Goethes Werke«. . . hrsg. von Karl Heinemann. Kritisch durchges. und erl. Ausg., Bd. 1 - 30, Leipzig, Wien: Bibliographisches Inst., o. J., Bd. 5. [Faust. Prvi i drugi dio tragedije. U: »Goetheova djela«. . . izdao Karl Heinemann. Kritičko izdanje s objašnjenjima, u 30 tomova, Lajpcig, Beč: Bibliografski institut, bez naznačenja godine izdanja, tom 5.] (Vidi i napomene 112, 158, 167.) 183 184 195 212 217
- *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*. In: »Goethes Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 6 [Götz od Berlichingena s gvozdenom rukom. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 6], Stuttgart, Tübingen 1815 - 1819. 194
- *Hermann und Dorothea* [Herman i Doroteja], 11. tom istog izdanja. 191
- Goethe, Johan Wolfgang von: *Iphigenie auf Tauris* [Ifigenija na Tauridi], 7. tom istog izdanja. 186
- *Leiden des jungen Werthers*. In: »Goethe's Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 12 [Patnje mladog Vertera. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 12], Stuttgart, Tübingen 1815 - 1819. 188 189 192
- *Liliput* [Lilin park], 2. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 156.) 211
- *Maskenzüge* [Karnevalske povorke], 8. tom istog izdanja. 186
- *Über Naturwissenschaft im Allgemeinen, einzelne Betrachtungen und Aphorismen*. In: »Goethes Naturwissenschaftliche Schriften«, hrsg. im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen, Bd. 11, T. 1 [O prirodnoj nauci uopšte, pojedina razmatranja i aforizmi. U: »Goetheovi prirodnonaučni spisi«, izdati po nalogu Velike Vojvotkinje Sophie von Sachsen, tom 11, dio 1], Weimar 1893. (Vidi i napomenu 125). 191 - 192
- *Prometheus*. In: »Goethe's Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 2 [Prömetej. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 2], Stuttgart, Tübingen 1815 - 1819. (Vidi i napomenu 4.) 9 187
- *Reineke Fuchs*, 12. Gesang [Lisac Rajneke, 12. pjevanje], 11. tom istog izdanja. 188
- [Römische] *Elegien* [(Rimske) elegije], 1. tom istog izdanja. 198
- *Stella*. Ein Trauerspiel [Stela. Tragedija], 6. tom istog izdanja. 188
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Tag- und Jahreshefte als Ergänzung meiner sonstigen Bekenntnisse*. In: »Goethes Werke«, . . . hrsg. von Karl Heinemann. Kritisch durchges. und erl. Ausg., Bd. 1 - 30, Leipzig, Wien: Bibliographisches Inst., o. J., Bd. 16 [Dnevnici i godišnjaci kao dopuna mojim ostalim ispovijestima. U: »Goetheova djela«, . . . izdao Karl Heinemann. Kritičko izdanje s objašnjenjima, u 30 tomova, Lajpcig, Beč: Bibliografski institut, bez naznačenja godine izdanja, tom 16.) 181
- *Die natürliche Tochter*. Trauerspiel. In: »Goethe's Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 7 [Vanbračna kćer. Tragedija. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 7], Stuttgart, Tübingen 1815 - 1819. 190
- *Totalität* [Totalitet], 2. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 151.) 207
- *Ultimatum*. In: »Goethes Werke«, . . . hrsg. von Karl Heinemann. Kritisch durchges. und erl. Ausg., Bd. 1 - 30, Leipzig und Wien: Bibliographisches Inst., o. J. [Ultimatum. U: »Goetheova djela«, . . . izdao Karl Heinemann. Kritičko izdanje s objašnjenjima, u 30 tomova, Lajpcig, Beč: Bibliografski institut, bez naznačenja godine izdanja, tom 2.] (Vidi i napomenu 105.) 180
- *Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten*. In: »Goethe's Werke«, Bd. 1 - 20, Bd. 13 [Zabave njemačkih iseljenika. U: »Goetheova djela«, u 20 tomova, tom 13], Stuttgart, Tübingen 1815 - 1819. 191

- *Vanitas! Vanitatum vanitas!* [Taština! Taština taština!], 1. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 129.) 196
- *Das Veilchen* [Ljubičica], 1. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 163.) 215
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Die Wahlverwandtschaften*. Ein Roman [Srodstva po izboru. Roman], 14. tom istog izdanja. 196
- *Warnung* [Upozorenje], 2. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 130.) 198
- *Wilhelm Meisters Lehrjahre* [Godine učenja Vilhelma Majstera], 3 - 4. tom istog izdanja. 188 193 195 196
- *Zahme Xenien*. In: »Goethes Werke«, ... hrsg. von Karl Heinemann. Kritisch durchges. und erl. Ausg., Bd. 1 - 30, Leipzig, Wien: Bibliographisches Inst., o. J., Bd. 2 [Krotki epigrami. U: »Goetheova djela«, ... izdao Karl Heinemann. Kritičko izdanje s objašnjenjima, u 30 tomova, Lajpcig, Beč: Bibliografski institut, bez naznačenja godine izdanja, tom 2.] (Vidi i napomenu 127.) 186 191 193
- Grün, Karl: *Bausteine*. Zusammengetragen und mit einem Sendschreiben an seine Osnabrücker Freunde begleitet von Karl Grün [Grada. Prikupio Karl Grün i s propratnim pismom uputio svojim osnabričkim prijateljima], Darmstadt 1844. 33
- *Die sociale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien* [Socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji. Pisma i studije], Darmstadt 1845. (Vidi i napomenu 110.) 31 32 178 182
- *Über Göthe vom menschlichen Standpunkte* (O Goetheu s ljudskog stanovišta), Darmstadt 1846. 178 - 198
- vidi *Neue Anekdoten*
- *Politik und Socialismus*. [Politika i socijalizam.] U: »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, Bd. [tom] 1, Darmstadt 1845. 182
- Guizot, [François-Pierre - Guillaume]: *Histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'empire romain jusqu'à la révolution française*. In: »Cours d'histoire moderne par M. Guizot« [Opšta istorija civilizacije u Evropi od pada Rimskog Carstva do francuske revolucije. U: »Kurs moderne istorije od g. Guizot-a«, Paris 1828. (Vidi i napomenu 320.) 421
- [Govor održan u Liziju] — vidi *Banquet offert par les électeurs de Lisieux à M. Guizot*
- Güllich, Gustav von: *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit*. Bd. 1 - 5 [Istorijski prikaz trgovine, zanata i zemljoradnje najznačajnijih država našeg vremena koje se bave trgovinom. Tom 1 - 5], Jena 1830 - 1845. 239
- Hartmann, Moritz: *Kelch und Schwert*. Dichtungen, 3. sehr verm. Aufl. [Čaša i mač. Pjesme, 3. znatno prošireno izd.], Darmstadt 1851. 217
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Phänomenologie des Geistes*, hrsg. von Johann Schulze. In: »Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke«. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten, Bd. 2 [Fenomenologija duha, izd. Johann Schulze. U: »Djela Georga Vilhelma Friedricha Hegela«. Potpuno izdanje djela pripremilo Društvo pokojnikovih prijatelja, tom 2], Berlin 1832. 195

- *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, hrsg. von Karl Ludwig Michelet [Predavanja iz istorije [filozofije, izd. Karl Ludwig Michelet], tomovi 1-3, 13-15 istog izdanja, Berlin 1833-1836. 182
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, hrsg. von Eduard Gans [Predavanja iz filozofije istorije, izd. Eduard Gans], 9. tom istog izdanja, Berlin 1837. (Vidi i napomenu 124.) 191
- *Wissenschaft der Logik*, hrsg. von Leopold von Henning, Th. 1, Abthl. 1-2, Th. 2, Bd. 3-5 [Nauka logike, izd. Leopold von Henning, dio 1, odeljak 1-2, dio 2, tomovi 3-5 istog izdanja], Berlin 1833-1834. (Vidi i napomenu 59.) 103
- Heine, Heinrich: *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum*. In: »Heinrich Heine's sämtliche Werke«, Bd. 1-18, Bd. 17 [Ata Troll. San u ljetnju noć. U: »Sabrana djela Heinricha Heinea«, u 18 tomova, tom 17], Hamburg 1867-1868. (Vidi i napomenu 207.) 263
- *Pomare, Dieselbe, Eine Andere, Guter Rath, Zur Doctrin, Das Wiegenlied, Die schlesischen Weber*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Pomara, Ista, Druga, Dobar savjet, Prilog doktrini, Uspavanka, Šleski tkači. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izdao H. Püttmann], Borna 1847. (Vidi i napomenu 180.) 228
- *Ritter Olaf*, Romanze. In: »Heinrich Heine's sämtliche Werke«, Bd. 1-18, Bd. 16 [Vitez Olaf. Romansa. U: »Sabrana djela Heinricha Heinea«, u 18 tomova, tom 16], Hamburg 1867-1868. (Vidi i napomenu 312.) 413
- Heinzen, Karl: *Die Preußische Bureaokratie* [Pruska birokratija], Darmstadt 1845. (Vidi i napomenu 201.) 252
- *Ein »Repräsentant« der Kommunisten*. In: »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, Nr. 84 vom 1. Oktober 1847. [Jedan »predstavnik« komunista. U: »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 84 od 21. oktobra 1847.] 272 273 277 279 - 281 287
- *Ein Steckbrief* [Potjernica], Schaerbeek 1845. 272 291
- Heinzen, Karl: *Teutsche Revolution. Gesammelte Flugschriften* [Njemačka revolucija. Sabrani leci], Bern 1847 (Vidi i napomenu 203.) 253
- »Henneke Knecht.« In: »Das Knaben Wunderhorn«. Alte deutsche Lieder, gesammelt von L[udwig] A[chim] v. Arnim und Clemens Brentano, Bd. 2 [Sluga Heneka. U: »Dječakov rog izobilja«. Stare njemačke pjesme, koje su prikupili Ludwig Achim von Arnim i Clemens Brentano, tom 2], Heidelberg 1808. (Vidi i napomenu 217.) 270
- [Herwegh, Georg]: *Die deutsche Flotte. Eine Mahnung an das deutsche Volk vom Verfasser der Gedächte eines Lebendigen* [Njemačka flota. Opomena njemačkom narodu od autora »Pjesama jednog živoga«, Zürich, Winterthur 1841. (Vidi i napomenu 175.) 224
- [Holbach, Paul-Henri-Dietrich d'] : *Système de la nature, ou des lois du monde physique et du monde moral*, par M. Mirabaud, P. 1-2 [Sistem prirode ili zakoni fizičkog i moralnog svijeta, od g. Mirabaud-a, dio 1-2], Londres 1770. (Vidi i napomenu 104.) 179
- Hopkins, Thomas: *Economical enquiries relative to the laws which regulate rent, profit, wages, and the value of money* [Ekonomska istraživanja o zakonima koji regulišu rentu, profit, najamninu i vrijednost novca], London 1822. (Vidi i napomenu 48.) 80
- [Horatius Flaccus, Quintus]: *Epodon, Oda II*. In: »Qu. Horatii Flaci opera omnia poetica«, editio nova [Epode. Oda II. U: »Cjelokupna poetska djela Kvinta Horacija Flaka«, novo izdanje], Halae 1802. 202

Humanismus. — *Kommunismus.* [Humanizam. Komunizam.] U: »Das Westphälische Dampfboot«, Jg. [god.] 2, 1846. (Vidi i napomenu 147.) 206

Inondations. — *Responsabilité de l'Administration.* [Poplave. — Odgovornost državne uprave.] U: »Démocratie pacifique« od 4. novembra 1846. 206

Jean Paul: *Leben des Quintus Fixlein* . . . , 1. Aufl. [Život Kvinta Fikslejna . . . , 1. izd.], Bayreuth 1796. 272

Jefferson, Thomas: *Memoir, correspondence, and miscellanies, from the papers of Thomas Jefferson.* Edited by Thomas Jefferson Randolph. Second ed, vol. 1 [Memoari, prepiska i razni spisi iz hartija Thomasa Jeffersona. Izdao Thomas Jefferson Randolph, 2. izd., tom 1], Boston, New York 1830. 280

[Juvenalis]: *Decimi Junii Satirae* [in einer erkl. Übers.] [Satire Decima Junija Juvenala, u prevodu s objašnjenjima], Berlin, Leipzig 1777. 73

Köhler, Ludwig: *Mutterliebe.* In: »Album«. Originalpoesieen . . . , Hrsg. H. Pützmann [Materinska ljubav. U: »Album«. Originalne pjesme . . . , izdao H. Pützmann], Borna 1847. 228

Kotzebue, August von: *Menschenhaß und Reue.* Schauspiel [Mizantropija i kajanje. Drama], Berlin 1789. (Vidi i napomenu 176.) 226

[Kriege, Hermann]: *Andreas Dietsch.* [Andreas Dietsch.] U: »Der Volks-Tribun«, br. 8 od 21. februara 1846. 12

— (anonimno): *Antwort an Alexander Conze* [Odgovor (Alexanderu Conzeu)], u istom listu, br. 14 od 4. aprila 1846. 7 15

— *Antwort an Cattanio* [Odgovor Cattaniju], u istom listu, br. 13 od 28. marta 1846. 6 9

[Kriege, Hermann]: *Antwort an Koch, den Antipfaffen* [Odgovor Kochu, antipopu], u istom listu, br. 12 od 21. marta 1846. 12 15

— *Antwort an Sollta* [Odgovor Sollti], u istom listu, br. 13 od 28. marta 1846. 6 9 10

— (anonimno): *Arbeit! Arbeit! Arbeit!* [Rad! Rad! Rad!], u istom listu, br. 8 od 21. februara 1846. 14

— (anonimno): *Eine Bannbulle* [Bula o ekskomunikaciji], u istom listu, br. 23 od 6. juna 1846, i br. 24 od 13. juna 1846. 3

— (anonimno): *Durch!* [Kroz!], u istom listu, br. 14 od 4. aprila 1846. 13

— (anonimno): *An die Frauen* [Ženama], u istom listu, br. 13 od 28. marta 1846. 4 - 6 8

— (anonimno): *Frühling* [Proljeće], u istom listu, br. 11 od 14. marta 1846. 15

— *Hermann Kriege an Harro Harring* [Hermann Kriege Harro Harringu], u istom listu, br. 10 od 7. marta 1846. 6 11 12 14

— (anonimno): *Was ist das Proletariat?* [Šta je proletarijat?], u istom listu, br. 8 od 21. februara 1846. 8 12 13

— (anonimno): *Was wir wollen* [Šta mi hoćemo], u istom listu, br. 10 od 7. marta 1846. 7 9 11 12

- Lamartine, [Alphonse-Marie-Louis]: *Opinion du citoyen Lamartine sur le communisme. Lettre adressée au citoyen Cabet* [Mišljenje građanina Lamartine-a o komunizmu. Pismo upućeno građaninu Cabet-u], letak, 1847. 344 345
- Lauderdale, [James Maitland] de: *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, et sur les moyens et les causes qui concourent à son accroissement*. Traduit de l'anglais par E. Lagentie de Lavoisise [Istraživanja o prirodi i porijeklu društvenog bogatstva i o sredstvima i uzrocima koji doprinose njegovom povećavanju. S engleskog preveo E. Lagentie de Lavoisise], Paris 1808. 58 96 - 97
- Lemontey, P[ierre] E[douard]: *Oeuvres*. Édition revue et préparée par l'auteur, T. 1 [Djela. Izdanje pregledao i pripremio autor, tom 1], Paris 1829. (Vidi i napomenu 61.) 117 125
- List, Friedrich: *Das nationale System der politischen Oekonomie* [Nacionalni sistem političke ekonomije], Stuttgart, Tübingen 1841. (Vidi i napomenu 225.) 279
- Lucretius Carus, T[itus]: *De rerum natura*. Libri sex cum interpretatione et notis Thomae Creech. Editio nova emendatior [O prirodi stvari. Šest knjiga s objašnjenjima i bilješkama Thomasa Creecha. Novo poravljeno izdanje], Lipsiae 1776. (Vidi i napomenu 60.) 105
- Ludwig I., König von Bayern: *Gedichte*, Th. 3 [Pjesme, dio 3], München 1839. (Vidi i napomenu 93.) 166 184
- [Lüning, Otto]: *Weltbegebenheiten. England*. [Svjetski događaji. Engleska.] U: »Das Westphälische Dampfboot«, Jg. [god.] 2, 1846. 204
- *Weltbegebenheiten. Frankreich* [Svjetski događaji. Francuska], isto. 204 - 205
- *Weltbegebenheiten. Preußen* [Svjetski događaji. Pruska], isto. (Vidi i napomenu 143.) 203
- [Marx, Karl]: *Der Bürgerkrieg in Frankreich, Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten*. Separatabdruck aus dem »Volksstaat« [Građanski rat u Francuskoj. Adresa Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika svim članovima u Evropi i Sjedinjenim Državama. Separat iz lista »Der Volksstaat«], Leipzig 1871. 478
- *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Bd. 1, 2, 3 [Kapital. Kritika političke ekonomije, tomovi 1, 2, 3], Hamburg 1867 - 1894. 68
- *Karl Grün: »Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien« (Darmstadt 1847) oder die Geschichtsschreibung des wahren Sozialismus*. (Karl Grün: »Socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji« (Darmstadt 1847) ili istorijat »istinskog« socijalizma U: »Das Westphälische Dampfboot«, Jg. [god.] 3, 1847. (Vidi i napomenu 32.) 32
- *Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie. Einleitung*. [Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod.] U: »Deutsch-Französische Jahrbücher«, Paris 1844. (Vidi i napomene 33 i 228.) 285
- *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, H. 1 [Prilog kritici političke ekonomije, sv. 1], Berlin 1859. 465
- (anonimno): *The civil war in France. Address of the General council of the International Working-Men's Association*. Second edition, revised [Građanski rat u Francuskoj. Adresa Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. Drugo revidirano izdanje], London) 1871. 485

- Marx, Karl: *Misère de la philosophie. Réponse à «La philosophie de la misère» de M. Proudhon* [Bijeda filozofije. Odgovor na «Filozofiju bijedes g. Proudhona], Paris, Bruxelles 1847. (Vidi i napomenu 43.) 31 257
- [Marx, Karl, und Friedrich Engels]: *Das Kommunistische Manifest*. Neue Ausg. mit einem Vorw. der Verfasser [Komunistički manifest. Novo izd. s predgovorom autora], Leipzig 1872. 477/478
- *Das Kommunistische Manifest*. 3. autor. dtsh. Ausg. Mit Vorworten der Verfasser [Komunistički manifest. Treće autorizovano njemačko izd. S predgovorima autorâ], Hottingen-Zürich 1883. 481
- *Das Kommunistische Manifest*. 4. autor. dtsh. Ausg. Mit einem neuen Vorw. von Friedrich Engels («Sozialdemokratische Bibliothek», H. 33) [Komunistički manifest. Četvrto autorizovano njemačko izd. S novim predgovorom Friedricha Engelsa («Socijaldemokratska biblioteka», sv. 33)], London 1890. 486 - 488
- Marx, Karl, and Frederick Engels: *Manifesto of the Communist Party*. Authorized english translation, edited and annotated by Frederick Engels [Manifest Komunističke partije. Autorizovani engleski prevod u izdanju i s napomenama Friedricha Engelsa], London 1888. 482 - 485
- Marx, Carlo, e Federico Engels: *II Manifesto del Partito Comunista*. Con un nuovo proemio al lettore italiano di Federico Engels [Manifest Komunističke partije. S novim predgovorom za italijanskog čitaoca od Friedricha Engelsa], Milano 1893. 491/492
- Маркс, Карл, и Фр[идрих] Энгельс: *Манифестъ коммунистической партіи*; переводъ съ нѣмецкаго изданія 1872. Съ предисловіемъ авторовъ
- [Manifest Komunističke partije; prevod s njemačkog izdanja od 1872. S predgovorom autorâ], Ženeva 1882. 479/480
- Meißner, Alfred: *Gedichte*, 2. stark verm. Aufl. [Pjesme, drugo znatno prošireno izd.] Leipzig 1846. 216 - 223
- (anonimno): *Aus Paris*. In: «Die Grenzboten». Zeitschrift für Politik und Literatur, Jg. 6, 1. Semester, Bd. 2 [Iz Pariza. U: «Die Grenzboten». Časopis za politiku i literaturu, god. 6, 1. polugodište, sv. 2], Leipzig 1847. 223
- *Žiška, Gesänge* [Žiška. Pjesme], Leipzig 1846. 224
- Meyer, Julius: *Die Volkswirtschaftslehre in heutiger und zukünftiger Gestaltung*. [Nauka o narodnoj ekonomiji u današnjem i budućem vidu.] U: «Dies Buch gehört dem Volke», Jg. [god.] 2, Bielefeld 1845. (Vidi i napomenu 134.) 200
- Mill, John Stuart: *Essays on some unsettled questions of political economy* [Ogledi o nekim neriješenim pitanjima političke ekonomije], London 1844. 93
- Mirabaud, [Jean Baptiste]: *Système de la nature*... vidi [Holbach, Paul-Henri-Dietrich d']
- Monteil, Amans-Alexis: *Histoire des Français des divers états aux cinq derniers siècles*, Vol. 1 - 10 [Istorija raznih francuskih staleža u posljednjih pet vijekova, u 10 tomova], Paris 1828 - 1844. (Vidi i napomenu 146.) 206
- Morus, Thomas: *De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia* [O najboljem uređenju države i o novom ostrvu Utopiji], Louvain 1516. 182
- Neue Anekdoten*. Hrsg. v. Karl Grün [Novo neizdato. Izdao Karl Grün], Darmstadt 1845. (Vidi i napomenu 34.) 33

- N[eu]h[au]s, [Gustav Reinhard]: *Proletarierlied*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Pjesma proletera. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 229
- N . . . h . . . s — vidi N[eu]h[au]s, [Gustav Reinhard]
- Noakes, John: *The right of the aristocracy to the soil* [Pravo aristokratije na zemlju], London 1848. (Vidi i napomenu 210.) 265
- Otto, Louise: *Alfred Meißners neueste Poesien. Gedichte von Alfred Meißner. Zweite stark verm. Aufl. Leipzig. F.L. Herbig. 1846*. In: »Veilchen«. Harmlose Blätter für die moderne Kritik, Nr. 1 (14) [Najnovije pjesme Alfreda Meißnera. Pjesme Alfreda Meißnera. Drugo znatno prošireno izd. Leipzig. F.L. Herbig. 1846. U: »Veilchen«. Bezazeleni listovi za modernu kritiku, br. 1 (14)], 1847. (Vidi i napomenu 165.) 216 217
- Parny, [Évariste-Désiré-Desforges]: *Goddam!* In: »Oeuvres de Parny, précédées d'une notice historique sur sa vie, T. 2 [Do đavola! U: Parnyjeva »Djela«, s pret hodnom istorijskom bilješkom o njegovom životu, tom 2], Paris 1826. 197
- Proudhon, P[ierre]-J[oseph]: *Philosophie der Staatsökonomie oder Nothwendigkeit des Elends*. Deutsch bearb. von Karl Grün, Bd. 1 - 2 [Filozofija državne ekonomije ili neminovnost bijede. Priradio za njemačko izdanje Karl Grün, tom 1 - 2], Darmstadt 1847. (Vidi i napomenu 27.) 31
- *Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Premier mémoire* [Šta je svojina? Ili istraživanja o principu prava i upravljanja. Prvo izlaganje], Paris 1841. 187
- Proudhon, P[ierre]-J[oseph]: *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*, T. 1 - 2 [Sistem ekonomskih protivrječnosti ili filozofija bijede, tom 1 - 2], Paris 1846. (Vidi i napomene 27 i 43.) 51 - 144 401
- Püttmann, [Hermann]: *Après le déluge*. [Poslije potopa.] U: »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, Bd. [tom] 2, Belle-Vue b. Constanz 1846. 210
- *Friedhofs-Idyllen*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Grob ljanske idile. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 233
- *Heuchelei*. [Licemjerstvo.] U: »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, Bd. [tom] 2, Belle-Vue b. Constanz 1846. 210 - 212 232
- *Johann Hiller*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Johan Hiler. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 232 233
- *Sächsische Zustände*. Von Dr. H. Semmig. [»Saksonske prilike«. Od dr H. Semmiga.] U: »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, Bd. [tom] 2, Belle-Vue b. Constanz 1846. 212 - 216
- *Trotz des Proletariats*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Prkos proletarijata. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 234
- (anonimno): *Vorwort zu »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, Bd. 2* [Predgovor za »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, tom 2], Belle-Vue b. Constanz 1846. 210

Quesnay, [François]: *Analyse du tableau économique*. In: »Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'Abbé Baudeau, Le Trosne«. Avec une introduction sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. Première partie [Analiza »Ekonomske tablice«. U: »Fiziokrati. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'Abbé Baudeau, Le Trosne«. S uvodom o učenju fiziokrata, s komentarima i istorijskim bilješkama Eugène-a Daire-a. Prvi dio], Paris 1846. (Vidi i napomenu 57.) 101

— *Observations importantes* [Važna zapažanja] — vidi Quesnay, [François]: *Analyse du tableau économique*

Reinhardt, Richard: *An die junge Menschheit*. In: »Album«. Originalpoesieen . . . , Hrsg. H. Püttmann [Mladom čovječanstvu. U: »Album«. Originalne pjesme . . . , izd. H. Püttmann], Borna 1847. 231

Responsabilité du gouvernement. [Odgovornost vlade.] U: »La Réforme« od 5. novembra 1846. 206

Ricardo, David: *Des principes de l'économie politique et de l'impôt*. Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio, . . . avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, 2. éd., T. 1 - 2 [O načelima političke ekonomije i oporezivanja. Preveo s engleskog F.-S. Constancio, . . . s objašnjenjima i kritičkim bilješkama J.-B. Saya, 2. izd., tom 1 - 2], Paris 1835. (Vidi i napomenu 293.) 58 64 66 67 76 77 91 92 96 368

Rochow, Friedrich Eberhard von: *Der Kinderfreund*. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen [Dječji prijatelj]. Čitanka za upotrebu u seoskim školama], Brandenburg, Leipzig 1776. (Vidi i napomenu 173.) 223

Rodbertus-Jagetzow, [Carl]: *Zur Beleuchtung der Socialen Frage*. Unveränd. Abdr. meines zweiten und dritten Socialen Briefes an von Kirchmann enth. einen compendiosen Abriß meines staatswirthschaftlichen Systems, nebst einer Widerlegung der Ricardo' schen und Ausführung einer neuen Grundrententheorie [Prilog rasvjetljavanju socijalnog pitanja. Bez izmjena preštampano moje drugo i treće socijalno pismo von Kirchmannu, koja sadrže sažetu skicu mog državnog privrednog sistema, uz opovrgavanje Ricardove teorije i izvođenje nove teorije o zemljišnoj renti], Berlin (1875). 464

— *Soziale Briefe* [Socijalna pisma] — vidi Rodbertus-Jagetzow, [Carl]: *Zur Beleuchtung der Socialen Frage* i *Das Kapital*.

— *Zur Erkenntniß unsrer staatswirthschaftlichen Zustände*. 1. Heft: Fünf Theoreme [Prilog poznavanju naših državnih privrednih prilika. Prva sveska: Pet teorema], Neubrandenburg, Friedland 1842. 463/464

— *Das Kapital*. Vierter socialer Brief an von Kirchmann. Hrsg. und eingeleitet von Theophil Kozak [Kapital. Četvrto socijalno pismo von Kirchmannu. Izdanje i uvod Theophila Kozaka], Berlin 1884. 464

Rossi, P[ellegrino]: *Cours d'économie politique; année 1836 - 1837*, T. 1 - 2. [Kurs političke ekonomije; godina 1836 - 1837, tom 1 - 2], Paris 1840. 130

Sadler, Michael Thomas: *The law of population: a treatise, in six books; in disproof of the superfecundity of human beings, and developing the real principle of their increase*, vol. 1 - 3 [Zakon populacije: rasprava u šest knjiga kao opovrgavanje (teorije o) prekomernom razmnožavanju ljudi i izlaganje realnog principa njihovog priraštaja, tom 1 - 3], London 1830. 94

- Sand, George: *Jean Ziska. Épisode de la guerre des Hussites* [Jan Žižka. Epizoda iz husitskog rata], Bruxelles 1843. (Vidi i napomenu 81.) 144
- Saß, Friedrich: *Berlin in seiner neuesten Zeit und Entwicklung* [Berlin u svom najnovijem vremenu i razvitku], Leipzig 1846. (Vidi i napomenu 178.) 226 227
- *Des alten Europa's Zukunft*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Budućnost stare Evrope. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 226, 227
- Scherr, Johannes: *Schwäbische Ballade*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Švapska balada. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 228
- Schiller, Friedrich von: *Don Carlos, Infant von Spanien*. In: »Friedrich von Schillers sämtliche Werke«, Bd. 1 - 12, Bd. 3 [Don Karlos, španski infant. U: »Sabrana djela Friedricha von Schillera«, u 12 tomova, tom 3], Stuttgart, Tübingen 1812 - 1815. (Vidi i napomenu 98.) 170
- *Der Jüngling am Bache* [Mladić na potoku], 9. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 100.) 173
- *Die Kindesmörderin* [Čedomorka], 1. tom istog izdanja. 228
- *Die Räuber*. Ein Schauspiel [Razbojnici. Drama], 1. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 169.) 218 219
- *Der Taucher* [Ronilac], 1. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 154.) 210
- Schirges, Georg: *Die Kommunisten über das Unglück der Reichen*. [Komunisti o nesreći bogatih.] U: »Die Werkstatt«, Bd. [tom] 2, H. [sv.] 4, 1846. 201
- Sch[nake], Fr[iedrich]: *Ein neuer kritischer Evangelist*. [Novi kritički jevanđelista.] U: »Gesellschaftsspiegel«, Bd. [tom] 2, H. [sv.] 12, 1846. (Vidi i napomenu 152.) 208
- *Herr Fr. Steinmann über den Pauperismus und Communismus* [Gospodin Fr. Steinmann o pauperizmu i komunizmu], u istom časopisu, sv. 12, 1846. (Vidi i napomenu 153.) 207 - 209
- [Notiz über den Artikel von Gutzkow] [Bilješka o Gutzkowljevom članku], u istom časopisu, sv. 10, 1846. 207 209
- (anonimno): [Notiz über den New Yorker, »Volks-Tribun«.] [Bilješke o njujorškom listu »Der Volks-Tribun«], u istom časopisu, sv. 10, 1846. 209
- *Das Westphälische Dampfboot, redig. von Dr. O. Lüning in Rheda* [Vestfalski parobrod, u redakciji dr O. Lünunga u Redi], u istom časopisu, sv. 7 i 8, 1846. (Vidi i napomenu 137.) 201
- Schweitzer, Joseph: *Leipzig*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Lajpcig. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 230
- *Die Parole* [Parola], isto. 230
- Schwerdtlein, Rudolf: *Feuer*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Ogan]. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 231 - 232
- *Frisch auf* [Na nože], isto. 231
- Semmig, Hermann: *Communismus, Socialismus, Humanismus*. [Komunizam, socijalizam, humanizam.] U: »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform«, Bd. [tom] 1, Darmstadt 1845. 212 229
- *Einer Frau ins Stammbuch*. In: »Veilchen«. Harmlose Blätter für die moderne Kritik, Nr. 1 (14). [Jednoj ženi u spomenar. U: »Veilchen«. Bezazlene listovi za modernu kritiku, br. 1 (14)], 1847. (Vidi i napomenu 164.) 216

- *Frühlingsruf*. In: »Album«. Originalpoesieen . . ., Hrsg. H. Püttmann [Prolječni zov. U: »Album«. Originalne pjesme . . ., izd. H. Püttmann], Borna 1847. 229
- *Kauft Veilchen* [Kupite ljubičice], isto. 229
- *Sächsische Zustände nebst Randglossen und Leuchtkugeln* [Saksonske prilike, uz objašnjenja i tumačenja], Hamburg 1846. 212
- [Senior, Nassau William]: *Political economy*. In: »Encyclopaedia metropolitana, or universal dictionary of knowledge«, vol. 4 [Politička ekonomija. U: »Prijestolnička enciklopedija ili univerzalni leksikon znanja«, tom 4], London 1836. 93
- Shak[e]speare, [William]: *Hamlet*. 179
- *Henri IV*. 280
- *Nenagradem ljubavni trud*. 270
- *Troil i Kresida*. 270 - 271
- Sheridan, Richard Brinsley: *The school for scandal*. A comedy in five acts [Škola skandala. Komedija u 5 činova], Berlin 1837. (Vidi i napomenu 82.) 145
- [Sieyès, Emmanuel-Joseph]: *Qu'est-ce que le tiers-état?* [Šta je treći stalež?], [Paris] 1789. (Vidi i napomenu 5). 13
- Sismondi, [Jean]-[Charles]-[Léonard] Simonde de: *Études sur l'économie politique*, T. 1 - 2 [Studije iz političke ekonomije, tom 1 - 2], Paris 1837 - 1838. 58 77
- Smith, Adam: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, vol. 1 - 2 [Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, tom 1 - 2], London 1776. 131
- *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*. Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par Germain Garnier, T. 1 - 4 [Istraživanja prirode i uzroka bogatstva naroda. Novi prevod s bilješkama i napomenama Germaina Garnier-a, tom 1 - 4], Paris 1802. (Vidi i napomenu 47.) 65 116 117
- Steuart, James: *An inquiry into the porinciples of political Oeconomy, being an essay on the science of domestic policy in free nations . . .*, vol. 1 - 2 [Istraživanje načela političke ekonomije ili ogleđ iz nauke o unutrašnjoj politici slobodnih naroda . . ., tom 1 - 2], London 1767. (Vidi i napomenu 68.) 131
- Stirner, Max [Johann Caspar Schmidt]: *Der Einzige und sein Eigenthum* [Jedini i njegova svojina], Leipzig 1845. (Vidi i napomenu 171.)
- Storch, Henri: *Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations*. Avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, T. 1 [Kurs političke ekonomije ili izlaganje načela koja određuju blagostanje naroda. S objašnjenjima i kritičkim napomenama J.-B. Saya, tom 1], Paris 1823. 61
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich nebst dem Einführungs-Gesetze vom 31. Mai 1870 und dem Gesetze vom 15. Mai 1871* [Krivični zakonik Njemačkog Rajha s dekretom o proglašenju zakona od 31. maja 1870. i zakonom od 15. maja 1871], Berlin 1871. 472
- Sur le reboisement des montagnes et la conservation du sol forestier*. [O pošumljavanju planina i konzervaciji šumskog zemljišta.] U: »Journal des Débats politique et littéraires« od 4. marta 1847. 206
- Thompson, William: *An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness* [Istraživanje načela raspodjele bogatstva koja najviše doprinosi ljudskoj sreći], London 1824. (Vidi i napomenu 49.) 80

- Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of the circulation, from 1793 to 1837*; preceded by a brief sketch of the state of the corn trade in the last two centuries. In 2 vols. [Istorija cijena i stanja opticaja od 1793. do 1837; kojoj prethodi kratka skica stanja trgovine žitom u posljednja dva vijeka. U dva tomaja, London 1838. 93
- Ure, Andrew: *Philosophie des manufactures, ou économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie. Avec la description des diverses machines employées dans les ateliers anglais*, T. 1 - 2 [Filozofija manufakturna, ili industrijska ekonomija fabrikacije pamuka, lana i svile. S opisom raznih mašina koje se upotrebljavaju u engleskim radionicama, tom 1 - 2], Bruxelles 1836. (Vidi i napomenu 65.) 124 - 125 371/372
- Venedey, [Jacobus]: *Preussen und Preussenthum* [Prusi i pruzizam], Mannheim 1839. (Vidi i napomenu 201.) 252
- Villeneuve [-Bargemont], Alban de: *Histoire de l'économie politique* [Istorija političke ekonomije], Bruxelles 1839. 111
- Voltaire, [François-Marie Arouet de]: *Histoire du parlement de Paris*. In: «Oeuvres complètes», T. 1 - 71, T. 26 [Istorija pariskog parlamenta. U: «Cjelokupna djela», u 71 tomu, tom 26], Gotha 1784 - 1790. (Vidi i napomenu 53.) 89
- *L'homme aux quarante écus* [Čovjek sa četrdeset talira], 45. tom istog izdanja. (Vidi i napomenu 69.) 132
- Weerth, Georg: *Handwerksburschenlieder, Der Kanonengießler, Gebet eines Irländers, Lieder aus Lancashire*. In: «Album. Originalpoesieen . . .», Hrsg. H. Püttmann [Pjesme kalfe, Topolivac, Molitva jednog Irca, Pjesme iz Lankašira. U: «Album. Originalne pjesme . . .», izd. H. Püttmann], Borna 1847. (Vidi i napomenu 181.) 228
- *Rede auf dem Freihandelskongress in Brüssel*. [Govor održan na kongresu (pritalica) slobodne trgovine u Briselu.] U: «Die Ameisen. Vaterländische Blätter für Haus und Leben, Grimma, 15. oktobra 1847. (Vidi i napomenu 194.) 243 - 245
- [*Wenn ich ein Vöglein wär*] *Der Flug der Liebe*. Volkslied. In: «Stimmen der Völker in Liedern». Gesammelt von Johann Gottfried von Herder [Kad bih bio ptičica. Ljubavni let. Narodna pjesma. U: «Glasovi naroda u pjesmama». Prikupio Johann Gottfried von Herder], Stuttgart, Berlin: Cotta, bez naznačenja godine izdanja. (Vidi i napomenu 136.) 200
- Weydemeyer, [Joseph]: *Die Werkstatt; redigirt von Georg Schirges*. [Radionica; redigovao Georg Schirges.] U: «Das Westphälische Dampfboot», Jg. [god] 2, 1846. (Vidi i napomenu 141.) 202
- [*Žirkular gegen Kriege*] — vidi Kriege, Hermann: *Eine Bannbulle*

Listovi i časopisi

- Allgemeine Preußische Zeitung* [Opšte pruske novine], Berlin. 224
- Die Ameise*. Vaterländische Blätter für Haus und Leben [Mrav. Otadžbinski list za kuću i svakodnevni život], Grimma. 243 - 245
- Allgemeine Zeitung* [Opšte novine], Augsburg. (Vidi i napomene 236. i 330.) 290 338 433
- L'Atelier*. Organe spécial de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement [Radionica. Specijalni organ radničke klase koji uređuju isključivo radnici], Paris. (Vidi i napomenu 214.) 267
- Berliner politisches Wochenblatt* [Berlinski politički nedjeljni list], Berlin. (Vidi i napomenu 301.) 406
- Le Bien Public*. Journal quotidien [Javno dobro. Dnevni list], Mâçon, Paris. (Vidi i napomenu 248.) 317 345
- Bürgerbuch* — vidi *Deutsches Bürgerbuch* . . .
- Le Constitutionnel*. Journal politique, littéraire, universel [Konstytucionalac. Politički, književni i opšti list], Paris. (Vidi i napomenu 262.) 328 335 354
- Le Corsaire*. Journal de littérature [Gusar. Književni list], Paris. (Vidi i napomenu 145.) 205 206
- Le Corsaire-Satan* [Gusar-Sotona] — vidi *Le Corsaire*
- Le Débat social*. Organe de la démocratie [Društvena debata. Organ demokratije], Bruxelles. (Vidi i napomene 317. i 321.) 420 - 422
- Démocratie pacifique* [Miroljubiva demokratija], Paris 1846. 206
- Deutsch-Französische Jahrbücher*, hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx, Lfg. 1 und 2 [Njemačko-francuski godišnjaci, izd. Arnold Ruge i Karl Marx, sv. 1 i 2], Paris 1844. (Vidi i napomenu 33.) 33 68 182 183 285
- Deutsche-Brüsseler-Zeitung* [Njemačke briselske novine], 1847. (Vidi i napomene 86 267 275 278. i 343.) 151 251 253 256 - 262 263 272 - 292 338 343
- Deutsches Bürgerbuch für 1845*. Hrsg. von H. Püttmann [Njemačka građanska knjiga za 1845, izd. H. Püttmann], Darmstadt 1845. (Vidi i napomenu 159.) 209 213
- Dies Buch gehört dem Volke*. Hrsg. von Otto Lüning, Jg. 2 [Ova knjiga pripada narodu. Izd. Otto Lüning, 2. god.], Bielefeld 1845. (Vidi i napomenu 134.) 200
- The Economist* [Ekonomist], London. (Vidi i napomenu 192.) 242
- L'Époque*. Journal complet et universel [Epoha. Kompletan i univerzalan list] Paris. 147
- Frankfurter gelehrte Anzeigen* [Frankfurtske učene oglasne novine], Frankfurt am Mayn. (Vidi i napomenu 121.) 189
- Gesellschaftsspiegel*. Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der gesellschaftlichen Zustände der Gegenwart, Bd. 2 [Ogledalo društva. Organ koji zastupa interese neimućnih klasa i koji osvjetljava savremeno društveno stanje, tom 2], Elberfeld 1846. (Vidi i napomene 137. i 148.) 201 206 - 210
- The Globe and Traveller* [Svijet i putnik], London. (Vidi i napomenu 18.) 25 268 310

- Die Grenzboten.* Zeitschrift für Politik und Literatur, red. von J. Kuranda, Jg. 6, 1. Semester, B. 2 [Vjesnici s granice. Časopis za politiku i književnost, ured. J. Kuranda, god. 6, 1. polugodište, tom 2], Leipzig 1847. (Vidi i napomenu 131.) 223
- L'Indépendance Belge* [Nezavisnost Belgije], Bruxelles. (Vidi i napomenu 318.) 420
- Journal de Bruxelles.* Politique, Littérature et Commerce. [Briselski list. Politika, književnost i trgovina.] (Vidi i napomenu 273.) 343
- Journal des débats politiques et littéraires* [List za političke i književne debate], Paris. 25 326 338 354 355 428
- Kölnische Zeitung.* [Kelske novine.] (Vidi i napomenu 132.) 199
- The League.* The exponent of the principles of free trade, and the organ of the National anti-corn-law league [Liga. Tumač principa slobodne trgovine i organ Nacionalne lige protiv zakona o žitu], London. (Vidi i napomenu 193.) 243
- Leipziger Allgemeine Zeitung.* [Opšte lajpciške novine.] (Vidi i napomenu 94.) 166
- Lloyd's Weekly London Newspaper.* [Lloydove nedjeljne londonske novine.] 310
- The Manchester Examiner.* [Mančesterski ispitivač.] 310
- The Manchester Guardian.* [Mančesterski stražar.] (Vidi i napomenu 193.) 243 268
- Le Moniteur Parisien* [Pariski monitor], Paris. (Vidi i napomenu 357.) 504
- Le National* [Nacional], Paris. (Vidi i napomenu 15.) 24 25 146 205 206 325 327 329 334 - 336 346 - 347 354 355 356 - 359 437
- Niles' Weekly Register* [Nilesov nedjeljni registar], Baltimore. (Vidi i napomenu 224.) 278
- The Nonconformist* [Nekonformist], London. 310
- The Northern Star, and National Trades' Journal* [Sjeverna zvijezda i nacionalni trgovački list], London. (Vidi i napomenu 14, 186, 210, 242, 247, 261, 267, 275, 278, 280, 355. i 356.) 22 25 28 265 268 309 310 313 337 338 343 348 349 351/352 362 438
- Nottingham Mercury* [Notingemski glasnik] 310
- The People's Journal* [Narodni list], London. 22
- Le Peuple Souverain* [Suvereni narod], Marseille. 497
- La Presse* [Štampa], Paris. 145 - 147 267 268 354
- La Réforme* [Reforma], Paris. (Vidi i napomene 15. i 287.) 24 25 35 206 315 316 327 329 334 - 336 338 346 - 347 354 - 359 404 437 442
- Rhein- und Moselzeitung* [Rajnske i mozelske novine], Koblenz. 31
- Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform.* Hrsg. unter Mitwirkung Mehrerer von Hermann Püttmann, Bd. 1 [Rajnski godišnjaci za društvenu reformu. Izd. H. Püttmann u saradnji s mnogim drugima, tom 1], Darmstadt 1845; tom 2, Belle-Vue b. Constanz 1846. (Vidi i napomenu 110.) 182 210 - 216
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i zanate], Köln 1842 - 1843. (Vidi i napomene 28. i 132.) 31 32
- Rheinischer Beobachter* [Rajnski posmatrač], Köln. (Vidi i napomenu 85.) 151 - 160 201
- La Riforma* [Reforma], Lucca. (Vidi i napomenu 329.) 433 434

- Le Siècle*. Journal politique, judiciaire, commercial etc. [Vijek. List za politiku, pravo, trgovinu itd.], Paris. (Vidi i napomenu 97.) 168 328 335 354
- Der Social-Demokrat*. Organ des Allgemeinen deutschen Arbeiter-Vereins. [Socijaldemokrat. Organ Opšteg njemačkog radničkog saveza.] (Vidi i napomenu 343.) 463
- The Times* [Vremena], London. (Vidi i napomenu 18.) 25 244 338
- Trier'sche Zeitung*. [Trijerske novine.] (Vidi i napomenu 26.) 31 155 199 215 227 258
- L'Union monarchique* [Monarhistički savez], Paris. 345
- Veilchen*. Harmlose Blätter für die moderne Kritik [Ljubičica. Bezazleni listovi za modernu kritiku], Bautzen 1847. (Vidi i napomenu 162.) 215 - 217 229
- Der Volks-Tribun*. Organ des Jungen Amerika [Narodni tribun. Organ Mlade Amerike], New York 1846. (Vidi i napomenu 1.) 3 - 15 201 209
- The Weekly Dispatch* [Nedjeljni kurir], London. 310
- Die Werkstatt*. Eine Monatszeitschrift für Arbeiter [Radionica. Mjesečni časopis za radnike], Hamburg 1845 - 1847. (Vidi i napomenu 141.) 202
- Weser-Dampfboot*. Eine Zeitschrift für Unterhaltung, geselliges Leben, Handels-Gewerb-und Schifffahrts-Angelegenheiten. Für Einheimische und Fremde [Vezerski parobrod. Časopis za zabavu, društveni život, pitanja trgovine, zanata i broskog saobraćaja. Za Nijemce i za strance], Minden 1844. (Vidi i napomenu 139.) 201
- Das Westphälische Dampfboot*. Eine Monatschrift, [Vestfalski parobrod. Mjesečni časopis], Bielefeld, Paderborn, 1845 - 1847. (Vidi i napomene 31, 32. i 139.) 32 200 - 207

**Datumi iz života i rada
Karla Marxa i Friedricha Engelsa
(maj 1846 — mart 1848)**

1846

- Proljeće* Na čelu Briselskog komunističkog dopisnog komiteta Marx i Engels vode borbu za ideološko i organizaciono povezivanje naprednih predstavnika socijalističkog i radničkog pokreta raznih zemalja da bi pripremili teren za osnivanje jedne proleterske partije.
- 5. maja* Jednim pismom Marx se obraća Proudhonu u kome ga poziva da postane dopisnik Briselskog komunističkog dopisnog komiteta za Francusku i da učestvuje u diskusiji o teorijskim i taktičkim pitanjima radničkog pokreta. Proudhonov odgovor od 17. maja uvjerio je Marxa da između njega i Proudhona postoje principijelna razmimoilaženja. Zbog toga Marx odustaje da uz Proudhonovu pomoć uspostavi vezu s francuskim radničkim pokretom.
- 11. maja* Na sjednici Briselskog komunističkog dopisnog komiteta prihvaćen je cirkular protiv »istinskog« socijaliste Hermanna Kriegea koji su napisali Marx i Engels. Cirkular je poslat svim komunističkim dopisnim komitetima.
- Ljeto* Marx i Engels završavaju rad na najznačajnijim odjelcima *Njemačke ideologije*. Štampanje u Njemačkoj su onemogućili cenzura i otpor predstavnika »istinskog« socijalizma.
- 15. juna* Marx i Engels se jednim pismom obraćaju Gustavu Adolfu Köttgenu u kome predlažu uspostavljanje redovne prepiske između Briselskog komunističkog dopisnog komiteta i pristalica komunističkih i socijalističkih shvatanja u Vupertalu.
- 17. jula* Marx i Engels pišu *Pozdravnu adresu njemačkih demokratskih komunista iz Brisela gospodinu Feargusu O'Connoru*. Ova adresa je objavljena 25. jula u listu »The Northern Star«, ogranu čartista.
- 1. avgusta* Marx pismeno obavještava izdavača K. W. Leskea o svojim planovima za završavanje »Kritike politike i nacionalne ekonomije«. Međutim, rad je ostao nezavršen.

15. avgusta Engels se seli u Pariz da bi tamo, po nalogu Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, propagirao komunizam među članovima pariske opštine Saveza pravednih; on se zatim bavio organizovanjem dopisnog komiteta i vodio borbu protiv uticaja Weitlinga, Proudhona i »istinskog« socializma.
- Između 15. i 19. avgusta Engels upoznaje francuskog komunistu-utopistu Étienne-a Cabet-a.
19. avgusta U jednom pismu Engels izvještava Briselski komunistički dopisni komitet o stanju njemačkog radničkog pokreta u Parizu i o socijalističkoj štampi u Francuskoj. Engels i dalje redovno informiše Komitet o razvitku socijalističkog i radničkog pokreta u Francuskoj kao i o stanju u njemačkim radničkim okruzima.
- Oko 1. septembra Engels piše članak o situaciji u Francuskoj koji je izašao 5. septembra u listu »The Northern Star«.
- Septembra U pismima Marxu Engels kritikuje Proudhonova sitnoburžoaska shvatanja.
- Oktoobra Engels govori na tri skupa njemačkih radnika u Parizu protiv Proudhonove sitnoburžoaske utopije i sitnoburžoaskih ideja »istinskog« socialiste Karla Grūna. Engelsona djelatnost je dovela do toga da je većina članova pariske opštine Saveza pravednih odbacila »istinski« socializam i Proudhona.
- Oko sredine oktobra Engels proučava spis Ludwiga Feuerbacha *Sustina religije* i u jednom pismu Marxu stavlja kratke kritičke primjedbe na Feuerbachovu filozofiju.
- Oko 20. oktobra Briselski komunisti pišu drugi cirkular protiv Kriegea koji je jedino Marx potpisao. Tekst cirkulara nije sačuvan.
- Decembra Pariske vlasti stavljaju Engelsa pod policijsku prismotru.
28. decembra U pismu ruskom književnom kritičaru P. V. Anjenkovu Marx kritikuje Proudhonov spis *Sistem ekonomskih protivrječnosti ili filozofija bijede*. U vezi s tim Marx daje pregled najvažnijih stavova istorijskog materijalizma.

1847

- Januar do 15. juna Marx radi na spisu *Bijeda filozofije. Odgovor na Proudhonovu »Filozofiju bijede«*.
- Januar do aprila Engels piše rad »Istinski« socialisti kao dopunu drugoj knjizi *Njemačke ideologije*.
20. januara Londonski komitet Saveza pravednih ovlašćuje Josefa Molla da otputuje u Brisel i Pariz da bi pozvao Marxa i Engelsa da pristupe Savezu pravednih. Marx i Engels su se odlučili na to pošto ih je Moll uvjerio da je rukovodstvo Saveza već sprovelo reorganizaciju Saveza i da se program Saveza bazira na principima naučnog komunizma.

- Krajem februara** Engels piše članak *Pruski ustav*, koji je izišao 6. marta u listu »The Northern Star».
- Mart do aprila** Engels piše članak *Status quo u Njemačkoj*.
- 3 aprila** Marx piše odgovor na klevetničke napade protiv njega u listu »Trier'sche Zeitung» koje je inspirisao Karl Grün; odgovor je izišao 8. aprila u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung» i 9. aprila u listu »Trier'sche Zeitung».
- Početak juna** Engels učestvuje na Prvom kongresu Saveza komunista u Londonu i aktivno se angažuje u radu. Kongres je raspravljao o novom statutu. Donesena je odluka o promjeni naziva Saveza pravednih u Savez komunista, a ranija deviza Saveza »Svi ljudi su braća» zamijenjena je parolom »Proleterii svih zemalja, ujedinite se!» Poslije završetka kongresa Engels se vraća u Pariz.
- 26. juna** Engels piše članak *Opadanje i skori pad Guizot-a. — Položaj francuske buržoazije*. Članak je izišao 3. jula u listu »The Northern Star».
- Početak jula** Marxovo djelo *Bijeda filozofije. Odgovor na Proudhonovu »Filozofiju bijede»* izišlo je u Briselu na francuskom jeziku.
- Krajem jula** Zbog poslova Saveza komunista Engels putuje k Marxu u Brisel.
- 5. avgusta** Pod Marxovim vođstvom u Briselu se konstituišu opština i okrug Saveza komunista. Marx je izabran za predsjednika opštine i za člana okružne uprave.
- Krajem avgusta** Marx i Engels u Briselu osnivaju Njemačko radničko udruženje, u kome propagiraju ideje naučnog komunizma.
- Avgust do septembra** Jedna glava *Njemačke ideologije — Karl Grün: »Socijalni pokret u Francuskoj i Belgiji»* — koju je napisao Marx, izišla je kao članak u časopisu »Das Westphälische Dampfboot».
- 12. septembra** List »Deutsche-Brüsseler-Zeitung» je objavio Marxov članak *Komunizam lista »Rheinische Beobachter»* i počeo štampanje Engelsove kritičke rasprave *Njemački socijalizam u stihu i prozi*. Od tog vremena Marx i Engels su stalni saradnici lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung». Pod njihovim uticajem list je postao organ propagande komunizma i demokratije.
- 16. do 18. septembra** Marx i Engels učestvuju na međunarodnom ekonomskom kongresu (kongres pristalica slobodne trgovine) u Briselu. Marx je bio pripremio govor, međutim, nije dobio riječ jer se strahovalo od revolucionarnog sadržaja njegovog govora. Tekst govora, koji je Marx htio da održi izišao je 29. septembra u briselskom listu »Atelier démocratiques», a pored toga objavljen je u Engelsovom članku *Kongres slobodne trgovine u Briselu* u listu »The Northern Star» od 9. oktobra.
- 27. septembra** Engels učestvuje na međunarodnom banketu demokrata u Briselu. Na tom banketu je donijeta odluka o osnivanju Demokratskog društva (Association démocratique).

3. i 7. oktobra Pod naslovom *Komunisti i Karl Heinzen* objavljena su u listu »Deutsche-Brüsseler Zeitung« dva Engelseva polemička članka.
- Sredinom oktobra Engels putuje iz Brisela natrag u Pariz. Tamo on počinje da podiže i učvršćuje organizaciju Saveza komunista. Imao je dužnost da vodi korespondenciju okružne uprave Saveza.
- Druga polovina oktobra Engels se povezuje s francuskim demokratima okupljenim oko lista »La Réforme«. On se dogovorio s redakcijom da piše članke o položaju Engleske i Njemačke i o razvitku čarističkog pokreta. Engelseva saradnja u listu »La Réforme« počinje 26. oktobra objavljivanjem njegovog članka o trgovinskoj krizi u Engleskoj i traje do januara 1848.
18. oktobra Londonska centralna uprava Saveza komunista traži od briselskog okruga da pošalje jednog delegata na drugi Kongres Saveza i moli Marxa da se lično pojavi na kongresu.
22. oktobra Na sjednici okružne uprave Saveza komunista u Parizu Engels oštro kritikuje »bogougodnu vjeroispovijest« koju je napisao Moses Heß. Okružna uprava je naložila Engelsu da skicira novi komunistički manifest.
- Kraj oktobra Marx piše seriju članaka protiv Heinzena: *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral. Prilog njemačkoj kulturnoj istoriji. Protiv Karla Heinzena*, koja je izlazila u pet brojeva lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« između 28. oktobra i 25. novembra.
- Kraj oktobra do novembra Po nalogu pariske okružne uprave Saveza komunista Engels piše *Principe komunizma*, skicu programa Saveza.
- Početak novembra Engels radi na članku *Reformni pokret u Francuskoj*, koji je objavljen u listu »The Northern Star« od 20. novembra.
14. novembra Pariska okružna uprava Saveza je izabrala Engelse za svog delegata na Drugom kongresu Saveza komunista.
15. novembra Na sastanku briselskog Demokratskog društva Marx je izabran za potpredsjednika Društva.
23. do 24. novembra O nacrtu komunističke vjeroispovijesti Saveza komunista Engels piše u svom pismu Marxu: »Razmisli malo o ispovijedanju vjere. Mislim da ćemo najbolje uraditi ako odustanemo od oblika katihizisa i stvar nazovemo: Komunistički manifest.«
27. novembra Marx putuje iz Brisela, a Engels iz Pariza u London da bi prisustvovali Drugom kongresu Saveza komunista. Oni se sastaju u Ostendeu i pretresaju sva pitanja predstojećeg kongresa.
29. novembra Marx i Engels učestvuju na jednom međunarodnom mitingu u Londonu koji je organizovalo Društvo bratskih demokrata (Fraternal Democrats) u čast godišnjice poljskog ustanka od 1830. Marx predaje ovom društvu adresu briselskog Demokratskog društva u kojoj je izražena težnja ka još čvršćem povezivanju ove dvije organizacije. Na mitingu Marx i Engels drže govore o Poljskoj. Saopštenja o mitingu i govori Marx i Engelse su izišli u listovima »The Northern Star« od 4.

- decembra, »La Réforme« od 5. decembra i »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« od 9. decembra.
- 29. novembra do 8. decembra** Marx i Engels su igrali vodeću ulogu u radu Drugog kongresa Saveza komunista. Poslije duže i žive debate, Marxova i Engelsova shvatanja su naišla na opšte odobravanje. Kongres je naložio Marxu i Engelsu »da sastave iscrpan teorijski i praktični program Partije, namijenjen javnosti«. Kongres je potvrdio statut Saveza komunista.
- 30. novembra** Marx i Engels drže predavanja na jednom skupu Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. U svom izlaganju Marx izvještava o radu Njemačkog radničkog udruženja u Briselu.
- 7. decembra** Na sastanku Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu Engels drži predavanje o ekonomskim pitanjima.
- Između 9. decembra i kraja decembra** Poslije završetka Drugog kongresa Saveza komunista Marx i Engels rade na *Manifestu Komunističke partije*.
- Oko 13. decembra** Marx se vraća iz Londona u Brisel.
- Oko 15. decembra** U jednom članku Engels kritikuje govor Louis-a Blanc-a održan na banketu u Dižonu. Članak je izašao 18. decembra u listu »The Northern Star« i s izvjesnim izmjenama 30. decembra u listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«.
- 17. decembra** Engels stiže iz Londona u Brisel.
- Druga polovina decembra** Marx drži u Njemačkom udruženju radnika u Briselu predavanja o najamnom radu i kapitalu. Prilikom sastavljanja materijala za ova predavanja nastala je i skica njegove rasprave *Najamnina*.
- Oko 20. decembra** Londonsko Društvo bratskih demokrata moli Engelsa da bude njegov predstavnik u Parizu.
- 20. decembra** Na sastanku briselskog Demokratskog društva Marx podnosi izvještaj o londonskom mitingu u čast godišnjice poljske revolucije od 1830. i čita pozdravno pismo Društva bratskih demokrata. Na ovom sastanku Engels je izabran za predstavnika Demokratskog društva u Parizu.
- Krajem decembra** Engels se vraća iz Brisela u Pariz.
- 31. decembra** Marx učestvuje na dočeku Nove godine u Njemačkom radničkom udruženju u Briselu. Engels drži govor na dočeku Nove godine njemačkim revolucionarnim emigrantima u Parizu.

1848

- 9. januara** Na javnom skupu briselskog Demokratskog društva Marx drži na francuskom jeziku predavanje o slobodnoj trgovini. Skup je odlučio da ovo predavanje objavi kao brošuru. Ona je izašla početkom februara 1848.

- Druga polovina januara* Marx završava rukopis *Manifesta Komunističke partije* i šalje ga na štampanje u London.
23. januara Engelsov članak *Pokreti 1847. godine* izlazi u listu «Deutsche-Brüsseler-Zeitung».
27. januara Engelsov članak *Početak kraja u Austriji* izlazi u listu «Deutsche-Brüsseler-Zeitung».
29. januara Francuska vlada protjeruje Engelsa iz Francuske zbog njegovog revolucionarnog rada među pariskim radnicima.
31. januara Engels stiže u Brisel.
- Februar* Marx priprema za štampu svoja predavanja o najamnom radu i kapitalu, održana u briselskom Njemačkom udruženju radnika. Jedan dio ovog rada je objavljen aprila 1849. u listu «Neue Rheinische Zeitung» pod naslovom *Najamni rad i kapital*.
13. februara Marx učestvuje na sjednici briselskog Demokratskog društva. Na sjednici se raspravljalo o sazivanju međunarodnog kongresa demokrata i prihvaćen je odgovor Društvu bratskih demokrata u Londonu, koji je potpisao Marx kao potpredsjednik.
20. februara Na sastanku briselskog Demokratskog društva Engels izvještava o progonima demokrata od strane francuske vlade i opisuje detalje svog progona iz Pariza.
22. februara Marx i Engels govore u Briselu na jednoj svečanosti koju je organizovalo Demokratsko društvo povodom druge godišnjice krakovskog ustanka. Govori Marxa i Engelsa su izišli marta 1848. u zborniku posvećenom drugoj godišnjici krakovskog ustanka.
- Oko 24. februara* U Londonu izlazi *Manifest Komunističke partije*.
25. februar do početka marta Marx i Engels aktivno učestvuju u republikanskom pokretu u Belgiji, koji se rasplamsao pod uticajem februarske revolucije u Francuskoj. Marx iz sopstvenih sredstava daje novac za naoružavanje briselskih radnika.
- 25/26. februara Engels piše članak *Revolucija u Parizu*, koji je objavljen 27. februara u listu «Deutsche-Brüsseler-Zeitung».
- Oko 27. februara* U vezi s revolucijom u Francuskoj londonska Centralna uprava Saveza komunista prenosi svoja ovlaštenja na briselsku okružnu upravu, kojom je rukovodio Marx.
27. februara Uz učešće Marxa i Engelsa Demokratsko društvo odlučuje da u jednoj adresi Gradskom vijeću Brisela zahtijeva da se briselski radnici naoružaju. Zatim je donijeta odluka o svakodnevnom sastajanju i uspostavljanju redovnih veza s demokratima drugih zemalja.
28. februara Marx i ostali članovi Odbora briselskog Demokratskog društva potpisuju pismo George-u Julianu Harneyu, uredniku lista «The Northern Star» i sekretaru Društva bratskih demokrata, i pozdravnu adresu privremenoj vladi Francuske Republike.

- Oko 1. marta* Ferdinand Flocon, član privremene vlade Francuske Republike, u jednom pismu obavještava Marxu da je ukinuta naredba o njegovom progonu koju je izdala Guizot-ova vlada. On predlaže Marxu da se vrati u Francusku.
- 3. marta* Oko 5 časova po podne Marx dobija kraljevsku naredbu da u roku od 24 časa napusti Belgiju.
Briselska Centralna uprava Saveza komunista donosi odluku da se sjedište Saveza premjesti u Pariz. Marxu je naloženo da u Parizu obrazuje novu centralnu upravu.
- U noći 4. marta* Dok je Marx bio zauzet pripremama za put, policija upada u njegov stan i hapsi ga. Četvrtog marta je uhapšena i njegova supruga. Poslije 18 časova provedenih u zatvoru Marx i njegova porodica su prisiljeni da smjesta napuste Belgiju.
- 5. marta* Marx stiže u Pariz.
Engels aktivno učestvuje u protestnoj kampanji protiv progona Marxa i drugih političkih emigranata u Belgiji. On šalje pismo redakciji lista «The Northern Star» u kome žigoše stav belgijske vlade. Pismo je objavljeno 25. marta.
- 6. marta* Marx učestvuje na jednom skupu njemačkih radnika u Parizu koji je sazvan povodom revolucionarnih događaja u Francuskoj.
- 6. marta do polovine marta* Marx se bori protiv avanturističkog plana da se u Parizu oformi oružani dobrovoljački odred od njemačkih emigranata i da se s njim prode u Njemačku, koji su predložili sitnoburžoaski demokrati (Herwegh, Bornstedt i drugi). On predlaže njemačkim radnicima da se pojedinačno vrate u otadžbinu i da tamo djeluju u interesu revolucionarnog pokreta.
- 8. marta* U listu «La Réforme» Marx objavljuje otvoreno pismo o svom protjerivanju iz Brisela.
Marx učestvuje na sjednici pariske opštine Saveza komunista. Na toj sjednici je donijeta odluka o obrazovanju pariskog okruga Saveza komunista i o osnivanju javnog udruženja radnika, Kluba njemačkih radnika. Marxu je naloženo da izradi skicu statuta Kluba.
- 9. marta* Na zajedničkoj sjednici pariske opštine Saveza komunista usvojena je skica statuta Kluba njemačkih radnika koju je napisao Marx.
- 11. marta* Konstituise se Centralna uprava Saveza komunista u Parizu, a Marx je izabran za njenog predsjednika. Engels, koji još boravi u Briselu, izabran je u odsustvu za člana Centralne uprave.
- 19. marta* Londonska okružna uprava Saveza komunista šalje Centralnoj upravi Saveza u Parizu 1000 primjeraka *Manifesta Komunističke partije*.

Registar imena

- Abyberg, Johann Theodor* (Johan Teodor Abiberg; 1795 - 1869) — švajcarski političar, vođa konzervativne partije u kantonu Švic. 319
- Ackersdijk, Jan* (Jan Akersdijk; 1790 - 1861) — holandski ekonomista, profesor u Utrehtu. 246
- Addison, Joseph* (Džozef Edison; 1672 - 1719) — engleski pisac i državnik, preteča engleskog buržoaskog prosvjetiteljstva. 181
- Albert, Francis Charles Augustus A. Emmanuel* (Fransis Čarls Ogastes A. Imanjuel Albert; 1819 - 1861) — princ od Saksonije-Koburga-Gote, princ - suprug kraljice Viktorije. 353
- Albert* — vidi *Martin, Alexandre*
- Alembert, Jean Le Rond d'* (Žan Le Ron d'Alamber; 1717 - 1783) — francuski prosvjetitelj, matematičar i fizičar. 349
- Allard* (Alar) — francuski demokrata, politički emigrant u Briselū. 445
- Anderson, Adam* (Adam Anderson; 1692 - 1765) — škotski ekonomista, autor jednog djela o istoriji trgovine. 60
- Anjenkov, Pavel Vasiljevič* (1812 - 1887) — ruski liberalni kritičar i publicista, zemljoposjednik; za vrijeme svojih čestih putovanja po inostranstvu upoznao se s Marxom. Sa socijalizmom nije imao nikakve veze osim ovog poznanstva. 453
- Anneke, Friedrich (Fritz)* (Fridrih [Fric] Aneke; oko 1817. do oko 1872) — bivši pruski artiljerijski oficir, član kelnske opštine Saveza komunista; 1848. jedan od osnivača i sekretar Kelnskog radničkog udruženja; izdavač lista «Neue Kölnische Zeitung»; učesnik revolucije 1848/1849, a kasnije i građanskog rata u Sjevernoj Americi. 206 227
- Antinoj* — miljenik cara Hadrijana; ideal muške ljepote u kasnorimskoj umjetnosti. 321
- Arago, Étienne* (Etjen Arago; 1803-1892) — francuski političar i pisac, demokrata; saradnik lista «La Réforme»; 1848. direktor pošte; priključio se sitnoburžoaskim republikancima. 336
- Ariosto, Lodovico* (Lodoviko Ariosto; 1474 - 1533) — italijanski renesansni pjesnik; glavno djelo mu je «Orlando furioso». 279
- Arkwright, Sir Richard* (ser Ričard Arkrajt; 1732 - 1792) — engleski preduzetnik iz vremena industrijske revolucije; konstruktor i graditelj raznih mašina predilica. 123 124
- Arnott, John* (Džon Arnet) — čartista; 1850 - 1852. član Izvršnog komiteta čartista. 337
- Arnstein, Adam Isaak* (Adam Isak Arnštajn) — osnivač bečke bankarske kuće Arnstein und Eskeles (1774). 417
- Asher, Karl Wilhelm* (Karl Vilhelm Asher; 1798 - 1864) — njemački ekonomista i pravnik. 246
- Ashley, Anthony* — vidi *Staftesbury, Earl of*

- Aston, Madame* — vidi *Meier, Luise*
- Atkinson, William* (Viljem Atkinson) — engleski ekonomista pedesetih godina 19. vijeka. Borio se protiv klasične političke ekonomije, a zalagao se za zaštitne carine. 78
- Babbage, Charles* (Čarls Bebidž 1792 - 1871) — engleski matematičar, fizičar i ekonomista; autor jednog djela o mašineriji. 122
- Babeuf, François-Noël (Gracchus)* (Fransoa-Noel [Grah] Babef; 1760 - 1797) francuski revolucionar, komunista-utopista, organizator zavjere »jednaki«. 209 210 277 401
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) — ruski emigrant koji je živio u Zapadnoj Evropi, demokratski publicista; učesnik revolucije 1848/1849. u Njemačkoj; kasnije ideolog anarhizma i protivnik marksizma; njegova borba protiv Generalnog vijeća Prve internacionale kojim je rukovodio Marx dovela je 1872. na Haškom kongresu do njegovog isključenja iz Internacionale. 479 483 487
- Balliu, Felix* (Felix Bali) — belgijski radikalni demokrata; blagajnik briselskog Demokratskog društva Association démocratique). 506
- Barbaroux, Charles-Jean-Marie* (Šarl-Žan-Mari Barbaru; 1767 - 1794) — član Konventa, žirondista. 288
- Baring, Alexander, Lord Ashburton* (Aleksannder Bering lord Ašberton; 1774 - 1848) — engleski bankar, državnik i publicista, torijevac 202.
- Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon* (Kamij-Ijasint-Odilon Baro, 1791 - 1873) francuski političar, za vrijeme Julske Monarhije vođa liberalne dinastičke opozicije; od decembra 1848. do oktobra 1849. bio je na čelu vlade koja se oslanjala na kontra-revolucionarni monarhistički blok. 24 148 204 326 328 331 334 - 336 346 355 358 435
- Bartels, Adolphe* (Adolf Bartel; 1802 - 1862) — belgijski demokrata i sitnoburžoaski publicista; 1844 - 1846. urednik lista »Le Débat social«. 342 343
- Bartels, Jules* (Žil Bartel; 1815-1855) — belgijski advokat i publicista; sitnoburžoaski demokrata. 235
- Bastiat, Frédéric* (Frederik Bastija; 1801 - 1850) — francuski vulgarni ekonomista, apologet kapitalizma. 236 243
- Bataille, Arnold* (Arnol Bataj; umro 1858) — belgijski radnik, učesnik radničkog pokreta u Belgiji, član i podsekretar briselskog Demokratskog društva. 506
- Baudeau, Nicolas* (Nikola Bodo; 1730 - 1792); francuski opat i ekonomista, pristalica fiziokrata. 101
- Bauer, Bruno* (Bruno Bauer; 1809 - 1882) — filozof idealista, istoričar religije i publicista, mladohegelovac; posljuje 1866. nacionalni liberal. 32 226
- Bauer, Heinrich* (Hajnrih Bauer) — obučar iz Franačke; jedan od vođa Saveza pravednih; član Centralne uprave Saveza komunista; od aprila do maja 1850. kao emisar Saveza boravio je u Njemačkoj; 1851. emigrirao u Australiju. 508
- Beaulieu, Lehardy de, Jean-Charles-Marie-Joseph* (Žan-Sarl-Mari-Zozef Leardi de Bolije; 1816 - 1871) — belgijski ekonomista, pobornik slobodne trgovine. 235 422
- Beaumont de Bonnières, Gustave-Auguste* (Gistav-Ogist Bomon de Boninjer; 1802 - 1866) — francuski publicista i političar; autor knjige o ropstvu i kaznenim zločinima u Sjedinjenim Američkim Državama. 328 331
- Beck, Karl Isidor* (Karl Izidor Bek; 1817 - 1879) — sitnoburžoaski pjesnik; sredinom četrdesetih godina predstavnik »istinskog« socijalizma. 165 166 - 177 218 222
- Bentham, Jeremy* (Džeremi Bentem; 1748 - 1832) — engleski sociolog, teoretičar filozofije utilitarizma, »genije u buržoaskoj gluposti« (Marx). 237
- Béranger, Pierre-Jean de* (Pjer-Žan de Beranže; 1780 - 1857) — francuski demokratski pjesnik, autor političkih satira. 506

Berlichingen, Gottfried (Götz) von (Gotfrid [Gec] od Berlihingena; 1480 - 1562) — franački riter, vođa u seljačkom ratu 1525, zastupao je seljake. 186 194

Bik — vidi *Lünning, Otto*

Billault, Auguste-Adolphe-Marie (Agist -Adolf-Mari Bilo; 1805 - 1863) — francuski državnik, pristupio je Guizot-ovoj opoziciji. 436

Bismarck, Otto, Fürst von (Oto knez fon Bizmark; 1815 - 1898) — čuveni njemački državnik i diplomata, predstavnik pruskog plemstva, »čovjek velikog praktičnog uma« (Engels); predsjednik pruske vlade (1862 - 1871) i državni kancelar Njemačke (1871 - 1890); pritiskom i ratovima ujedinio njemačke države; 1871. pomagao francuskoj buržoaziji u gušenju Pariske komune; dao snažan zamah njemačkom militarizmu. 490

Blanc, Jean-Joseph-Louis (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski sitnoburžoaski socijalista, žurnalista i istoričar; 1848. član privremene vlade; zastupao je stanovište o mirenju klasa i paktiranju s buržoazijom. 330 336 348 - 350 404

Blanqui, Jérôme-Adolphe (Žerom-Adolf Blanki; 1798 - 1854) — francuski ekonomista, brat revolucionara Louis-Auguste-a Blanquija. 68 181 204 237 238 242

Blessington, Marguerite, Countess of (Margerit grofica of Blessingtona; 1789 - 1849) — engleska liberalna književnica, Byronova prijateljica. 22

Blizanac (prvi) — vidi *Rempel, Rudolf*

Blizanac (drugi) — vidi *Meyer, Julius*

Boisguillebert, Pierre Le Pesant, sieur de (Pjer Le Pezan gospodar Boagilber; 1646 - 1714) — francuski ekonomista, preteča fiziokrata, osnivač klasične političke ekonomije u Francuskoj. 78 92

Bolingbroke, Henry Saint-John, Viscount (Henri Sen-Džon vikont Bolingbruk; 1678 - 1751) — engleski filozof deista i skeptičar; jedan od vođa torijevske partije. 349

Bonald, Louis-Gabriel-Ambroise, vicomte de (Luj-Gabrijel-Ambroaz vojvoda od Bonala; 1754 - 1840) — francuski političar i publicista, monarhista; jedan od ideologa aristokratske i klerikalne reakcije za vrijeme Restauracije. 428

Bootes — vidi *Senmig, Friedrich Hermann*

Born, Stephan (pravo ime *Simon Buttermilch*) (Stefan Born; Simon Butermilch; 1824 - 1898) — slovoslagač; član Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/1849. u Njemačkoj; predstavnik desničarskog oportunističkog emigrirao u Švajcarsku, zatim u London. 263 292 508 509

Börne, Karl Ludwig (Karl Ludvig Berne; 1786 - 1837) — njemački publicista i kritičar; predstavnik radikalne sitnoburžoaske opozicije. 7 186 198

Bornstedt, Adalbert von (Adalbert fon Bornštedt; 1808 - 1851) — bivši pruski oficir; publicista, sitnoburžoaski demokrata; 1847/1848. izdavač i urednik lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«; član Saveza komunista; jedan od vođa Njemačkog demokratskog društva u Parizu, koje je organizovalo slanje dobrovoljačkih odreda u Njemačku. U martu 1848. isključen iz Saveza; od pedesetih godina tajni agent pruske vlade. 497

Bourbon (Burboni) — francuska dinastija (1589 - 1792, 1814/1815, 1815 - 1830). 322

Bouring, Sir John (ser Džon Bauring; 1792 - 1872) — engleski političar, filolog i literata, Benthamov učenik; pristalica slobodne trgovine; sprovodio je kolonizatorsku politiku Engleske na Dalekom istoku. 237 242 245 246 333 364 367 368 370 - 372

Bray, John Francis (Džon Frensis Brej; 1809 - 1895) — englesko-američki socijalista-utopista, kao ekonomista Owenov pristalica; blagajnik Leeds Working Men's Association, (Radničkog udruženja u Lidsu) osnovanog 1837; 1842. vratio se u Ameriku. 80 - 83 85 464 468

- Bright, John** (Džon Brajt; 1811 - 1889) — engleski fabrikant i političar, od 1843. liberalni poslanik Donjeg doma, a pored Cobdena vođa Lige protiv zakona o žitu (Anti-corn-law league); u liberalnim vladama bio je više puta ministar. 245 364 410
- Brown, William** (Viljem Braun; 1784 - 1864) — engleski trgovac i bankar, pristalica slobodne trgovine. 242 243
- Buchez, Philippe-Joseph-Benjamin** (Filip-Zozef-Benzamen Biše; 1796 - 1865) — francuski političar i istoričar, buržoaski republikanac, jedan od ideologa katoličkog socijalizma, Saint-Simonov učenik; 1848. predsjednik privremene vlade. 182 190
- Buchfink** (Buhfink) — član Saveza komunista. 508
- Bulwer, Edward George, Earl Lytton** (Bulwer-Lytton) (Edvard Džordž Bulver erl Liton; 1803 - 1873) — engleski pisac i političar. 225
- Buonarroti, Filippo Michele** (Filipo Mikele Buonaroti; 1761 - 1837) — italijanski revolucionar, učesnik revolucionarnog pokreta u Francuskoj krajem 18. vijeka i početkom 19. vijeka; komunisto-utopista, Babeufov saborac. Buonarrotijeva knjiga »Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf« (1828) doprinijela je ponovnom oživljavanju babuvističkih tradicija u revolucionarnom radničkom pokretu. 277
- Bürger, Gottfried August** (Gotfrid August Birger; 1747 - 1794) — njemački pjesnik i prevodilac, prevodio je Homera i Shakespeara. 227
- Cabet, Étienne** (Etjen Kabe; 1788 - 1856) — francuski pravnik i publicista, komunisto-utopista, autor utopijskog romana »Voyage en Icarie« (1842). 7 35 209 344 347 403
- Cade, John (Jack)** (Džon [Džek] Kejd; umro 1450) — vođa seljačkog i zanatlijskog ustanka na jugu Engleske koji je bio uperen protiv ugnjetavanja i loših ekonomskih prilika pod Henryjem VI. U julu 1450. Cade je prodro u London i nekoliko dana je bio gospodar grada. Ubijen je prilikom bekstva. 254
- Campan** (Kampan) — član Trgovinske komore u Bordou, pristalica slobodne trgovine. 238
- Campe, Joachim Heinrich** (Joahim Hajrih Kampe; 1746 - 1818) — njemački pisac, filolog i pedagog. 289
- Camphausen, Ludolf** (Ludolf Kamphauzen; 1803 - 1890) — bankar u Kelnu; jedan od vođa rajnske liberalne buržoazije; 1847. član Ujedinjene zemaljske skupštine; od marta do juna 1848. predsjednik pruske vlade. 286 287
- Carlo Alberto** (Karlo Alberto; 1798 - 1849) — kralj Sardinije (1831 - 1849). 408 423
- Carnot, Lazare-Hippolyte** (Lazar-Ipolit Karno; 1801 - 1888) — francuski publicista i političar, umjereni buržoaski republikanac; 1848. ministar prosvjete u privremenoj vladi, poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine. 346 358
- Carnot, Lazare-Nicolas** (Lazar-Nikola Karno; 1753 - 1823) — francuski matematičar, političar i stručnjak za vojne poslove, buržoaski republikanac; za vrijeme francuske revolucije jakobinac, kasnije učesnik državnog udara od 9. termidora; 1795. član Direktorijuma; pod Napoléonom I izvjesno vrijeme ministar vojske. 358
- Carrel, Armand** (Arman Karel; 1800 - 1836) — francuski publicista, liberal; saosnivač i urednik lista »Le National«. 146
- Cervantes Saavedra, Miguel de** (Migel de Servantes Saavedra; 1547 - 1616) — španski pisac. 270
- Cezar, Gaj Julije** (oko 100 - 44. prije n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 317
- Charles I** (Čarls I; 1600 - 1649) — kralj Velike Britanije i Irske (1625 - 1649), pogubljen je za vrijeme engleske buržoaske revolucije. 160 161
- Charles II** (Čarls II; 1630 - 1685) — kralj Velike Britanije i Irske (1660 - 1685) 139
- Charles X** (Šarl X; 1757 - 1836) — kralj Francuske (1824 - 1830). 322

- Cherbuliez, Antoine-Élisée* (Antoan-Elize Šerbilije; 1797 - 1869) — švajcarski ekonomista, pristalica Sismondija čiju je teoriju spojio s elementima Ricardovog učenja. 136
- Christian VIII* (Kristijan VIII; 1786 - 1848) — kralj Danske (1839 - 1848). 425
- Cloots, Jean-Baptiste, Baron von*; nazivan *Anaharzis* (Žan-Batist baron fon Kloc; 1755 - 1794) — pruski baron, vatreni pristalica francuske revolucije, član Konventa, blizak jakobincima; samog sebe je nazivao «*orateur du genre humaine*» (govornikom ljudskog roda). 343
- Cobbet, William* (Viljem Kobit; oko 1762 - 1835) — engleski političar i publicista seljačkog porijekla; istaknuti predstavnik sitnoburžoaskog radikalizma, borio se za demokratizaciju političkog poretka u Engleskoj. 310
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804 - 1865) — fabrikant u Mančesteru, liberal, pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu. 245 422
- Coburg* — vidi *Leopold I*
- Cocle, Celestino Maria* (Čelestino Marija Kokle; 1783 - 1857) — italijanski teolog i reakcionarni državnik, ispovjednik Ferdinanda II, kralja Napulja. 424
- Colbert, Jean-Baptiste, Marquis de Seignelay* (Žan-Batist Kolber, markiz de Senjelej; 1619 - 1683) — francuski državnik; dosljedni predstavnik merkantilizma; 1666. osnovao je Akademiju nauka. 89 128
- Constancio, Francisco Solano* (Francisko Solano Konstancio; 1772 - 1846) — portugalski ljekar, diplomata i pisac; napisao je niz istorijskih djela i prevodio na francuski radove engleskih ekonomista Malthusa, Godwina, Ricarda i drugih. 59 64
- Conze, Alexander* (Aleksander Konce) — njemački doseljenik iz Milvokija u Americi; dopisivao se s Hermannom Kriegeom, urednikom lista «*Der Volks-Tribun*». 7 15
- Cooper, Thomas* (Tomas Kuper; 1759 - 1840) — američki naučnik i političar, buržoaski prosvjetitelj; predstavnik buržoaske političke ekonomije u Sjevernoj Americi. 93 278 279
- Cooper, Thomas* (Tomas Kuper; 1805 - 1892) — engleski pjesnik i žurnalista, početkom četrdesetih godina čartista, kasnije metodistički povjodnik. 22
- Cubières, Amédée-Louis-Despans de* (Amede-Luj-Depan de Kibrijer; 1786 - 1853) — francuski general i državnik, orleanista; 1839. i 1840. ministar vojske; 1847. degradiran zbog podmičivanja i prevara. 145 146
- Časni Cherusker* (Herusk) — vidi *Lüning, Otto*
- Dahlmann, Friedrich Christoph* (Friedrich Kristof Dalman; 1785 - 1860) — istoričar, profesor u Kilu, Getingenu i Bonu; liberalni političar; u Hanoveru je sudjelovao u sastavljanju ustava od 1833. Sa šestoricom svojih kolega («*Getingenška sedmorica*») protestovao je kada je ovaj ustav ukinuo Ernst August 1837. i zbog toga je morao napustiti zemlju; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 152 406
- Daire, Louis-François-Eugène* (Luj-Fransoa-Ežen Der; 1798 - 1847) — francuski ekonomista, izdavač djela iz oblasti političke ekonomije. 78 92
- Dante Alighieri* (Dante Aligijeri; 1265 - 1321) — veliki italijanski pisac. 196 492
- Darwin, Charles* (Čarls Darwin; 1809 - 1882) — engleski biolog, osnivač teorije evolucije biljnih i životinjskih vrsta. 481 484
- Dassy, Thomas* (Toma Dasi; rođen 1819) — belgijski demokrat, član briselskog Demokratskog društva. 441

- David, Christian Georg Nathan* (Kristijan Georg Natan David; 1793 - 1874) — danski političar i ekonomista, liberalni publicista. 236
- Decazes, Élie, duc* (vojvoda Eli Dekaz; 1780 - 1860) — francuski pravnik i državnik za vrijeme Restauracije; monarhista, pristalica sporazuma između zemljoposjednika i krupne buržoazije. 202
- Decker* (Deker) — njemački sitno-buržoaski demokrata. 508
- Degeorge, Frédéric* (Frederik Dežorž; 1797 - 1854) — francuski publicista, umjereni republikanac. 346
- Delangle, Claude-Alphonse* (Klod-Alfons Delangl; 1797 - 1869) — francuski pravnik i reakcionarni političar; od 1847. do februarске revolucije 1848. vrhovni državni tužilac. 347
- Del Carretto, Francesco Saverio, marchese* (Frančesko Saverio markiz Del Kareto; 1788 - 1862) — italijanski reakcionarni političar, ministar policije Napuljske Kraljevine (1831. do januara 1848.). 424
- Dézamy, Théodore* (Teodor Dezami; 1803 - 1850) — francuski publicista, predstavnik revolucionarnog pravca utopijskog komunizma. 7
- Dickens, Charles* (pseudonim *Boz*) (Čarls Dikens; 1812 - 1870) — engleski pisac. 22
- Diderot, Denis* (Deni Didro; 1713 - 1784) — francuski filozof, predstavnik mehanicističkog materijalizma, ateista; ideolog francuske revolucionarne buržoazije, prosvjetitelj. 349
- Dietsch, Andreas* (Andreas Dič; umro 1846) — Weitlingov pristalica, po zanimanju četkar; 1844. osnovao je u državi Misuri komunističku koloniju «Nova Helvecija», koja je propala već 1845. 12
- Dječak Karl* — vidi *Beck, Karl*
- Djevica* — vidi *Otto* (-*Peters*), *Luise doktor Eisenbart* — vidi *Eisenbart*
- Dronke, Ernst* (Ernst Dronke; 1822 - 1891) — publicista i pisac; najprije «istinski» socijalista, kasnije član Saveza komunista; 1848/1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung»; poslije poraza revolucije emigrirao u Švajcarsku, zatim u Englesku i tada se povukao iz političkog života. 225 226
- Drouyn de Lhuys, Édouard* (Eduar Druen de Lij; 1805 - 1881) — francuski državnik; Guizot-ov protivnik, još 1848. priključio se kasnijem Napoléonu III; ministar spoljnih poslova (1848/1849, 1851, 1852 - 1855. i 1862 - 1866.). 328
- Droz, François-Xavier-Joseph* (Fransoa-Ksavije-Žozef Dro; 1773 - 1850) — francuski etičar, istoriograf i ekonomista; najprije pobornik sensimonizma, zatim apologeta katolicizma. 68
- Duchateau* (Dišato) — francuski industrijalac, pristalica sistema zaštitnih carina. 237 243
- Duchâtel, Charles-Marie-Tanneguy, comte* (Šarl-Mari-Tangi grof Dišatel; 1803 - 1867) — francuski državnik, orleanista, ministar trgovine (1834 - 1836) i ministar unutrašnjih poslova (1839. i 1840 - 1848); maltusovac. 23 145 - 150 168 316 435 442
- Duesberg, Franz von* (Franc fon Duesberg; 1793 - 1872) — pruski državnik (1846. do marta 1848. ministar finansija). 157 158
- Dumas, Alexandre* (Aleksandr Dima, otac; 1802 - 1870) — francuski pisac. 225
- Dumas, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Dima; 1800 - 1884) — francuski hemičar, profesor hemije na Sorboni; 1849 - 1851. ministar za poljoprivredu i trgovinu; izvršio je niz uspješnih eksperimentalnih istraživanja. 180
- Duncombe, Thomas Slingsby* (Tomas Slingzbi Dankem; 1796 - 1861) — engleski političar, buržoaski radikal; četrdesetih godina učesnik čarističkog pokreta. 145 245 353
- Dunoyer, Barthélemy-Charles-Pierre-Joseph* (Bartelemi-Šarl-Pjer-Žozef Dinuaje; 1786 - 1862) — francuski vulgarni ekonomista i buržoaski političar. 74 238 242

Dupont de l'Eure, Jacques-Charles (Žak-Šarl Dipon de l'Er; 1767 - 1855) — francuski liberalni političar, umjereni republikanac; godine 1848. predsjednik privremene vlade. 437

Duvergier de Hauranne, Prosper (Prosper Diveržije de Oran; 1798 - 1881) — francuski liberalni političar i publicista. 326 355

Eck, Karl Gottlieb (Karl Gotlib Ek; rođen 1823) — zanatlija, stvarni socijalista; pisao je pjesme, između ostalog i za Püttmannov «Album» i hamburški časopis «Die Werkstatt». 228 229

Edmonds, Thomas Rowe (Tomas Rou Edmendz; 1803 - 1889) — engleski ekonomista, socijalista-utopista; iz Ricardove teorije izvlačio je socijalističke zaključke. 80 464

Égalité — vidi *Orléans, Philippe*

Egmont, Lamoral, Graf von E., Prinz von Gavre (Lamoral Egmont, grof od E., princ od Gavrea; 1522 - 1568) — nizozemski borac za slobodu, vođa plemićke opozicije protiv španjske vladavine; 1559. namjesnik Flandrije i Artoa; pogubljen po Albinoj naredbi. 193

Eichhorn, Johann Albrecht Friedrich (Johan Albreht Fridrih Ajhorn; 1779 - 1856) — pruski ministar crkvenih poslova (1840 - 1848). 152 160

Eisenbart (Eysenbarth), Johann Andreas (Johan Andreas Ajzenbart; 1661 - 1727) — njemački putujući ljekar s ponašanjem trgovca, ali čovjek velikog znanja i sposobnosti. Narod ga je zvao «doktor Eisenbart»; njegove su surove kure bile gore nego sami bolovi. 471

Engelmann, Wilhelm (Vilhelm Engelman; 1785 - 1823) — osnivač istimenog izdavačkog preduzeća u Lajpcigu (1811). 166

Engels, Friedrich (Fridrih Engels, 1820 - 1895) — vidi Datume iz njegovog života i rada (str. 569 - 575 u ovom tomu).

Engler (Engler) — član Saveza komunističara. 508

Epps, John (Džon Eps; 1805 - 1869) — engleski ljekar, buržoaski radikal. 312 - 314

Eskeles, Bernhard, Freiherr von (Bernhard baron fon Eskeles; 1853 - 1839) — austrijski bankar, saosnivač bečke bankarske kuće Arnstein und Eskeles (1774), kao i austrijske Nacionalne banke, čiji je direktor bio od 1816. 417

Ewart, William (Viljem Juet; 1798 - 1869) — engleski liberalni političar, pristalica slobodne trgovine. 238 242 243

Ewerbeck, August Hermann (August Herman Everbek; 1816 - 1860) — ljekar i pisac; rukovodio je pariskom opštinom Saveza pravednih, kasnije član Saveza komunističara, iz kojeg je istupio 1850. 230

Faidier, Victor (Viktor Fede) — belgijski advokat i političar, buržoaski demokrata. 235 236

Faraday, Michael (Majkl Faradej; 1791 - 1867) — engleski fizičar i hemičar, čija su osnovna otkrića obogatila teoriju elektriciteta. 180

Faucher, Léon (Leon Foše; 1803 - 1854) — francuski publicista i političar, umjereni liberal; ogorčeni protivnik radničkog pokreta. 140

Ferdinand I (Ferdinand I; 1793 - 1875) — austrijski car (1835 - 1848). 416

Ferdinand II (Ferdinand II; 1810 - 1859) — kralj dviju Sicilija (1830 - 1859); zbog bombardovanja Mesine u septembru 1849. dobio je nadimak Re Bomba (Kralj Bomba). 322 408 423 424 433

Ferguson, Adam (Adam Fergesen; 1723 - 1816) — škotski istoriograf, etičar i sociolog, profesor fizike u Edinburgu. 117

Feuerbach, Ludwig Andreas (Ludvig Andreas Fojerbah; 1804 - 1872) — njemački filozof. 32 178 184 185 226 252 253

- Fischer, F.** (F. Fišer) — član Saveza komunista. 507
- Flocon, Ferdinand** (Ferdinan Flokon; 1800 - 1866). — francuski sitnoburžoaski političar i radikalni publicista, urednik lista »La Réforme»; 1848. član privremene vlade. 334 - 336 354 357
- Florian, Jean-Pierre-Claris de** (Zan-Pjer-Klaris de Florijan; 1755 - 1794) — francuski pjesnik i pisac, napisao jednu poemu o Viljemu Telu. 319
- Follen, August Adolf Ludwig** (August Adolf Ludvig Folen; 1794 - 1855) — njemački pjesnik, publicista i političar; 1814. dobrovoljno se borio protiv Francuske; 1815. priključio se opozicionom studentskom pokretu; 1817. urednik lista »Allgemeine Zeitung» u Elberfeldu. 434
- Fould, Achille** (Ašil Ful; 1800 - 1867) — francuski bankar i političar, orleanista, kasnije bonapartista; 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine; 1849 - 1860. i 1861 - 1867. ministar finansija. 23 325
- Fourier, François-Marie-Charles** (Fransoa-Mari-Šarl Furiije; 1772 - 1837) — francuski socijalista-utopista. 126 142 184 202 208 402 403 453 461 484 488
- Franz I** — vidi *Franz II.*
- Franz II** (Franc II; 1768 - 1835) — rimsko-njemački car (1792 - 1806) kao Franz I austrijski car (1804 - 1835). 414 416 418
- Freiligrath, Ferdinand** (Ferdinand Frajligrat; 1810 - 1876) — njemački revolucionarni pjesnik; 1848/1849. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung»; član Saveza komunista; pedesetih godina se povukao iz revolucionarne borbe. 217 224 226 252
- Friedrich VII** (Fridrih VII; 1808 - 1863) — kralj Danske (1848 - 1863). 425
- Friedrich Wilhelm II** (Fridrih Vilhelm II; 1744 - 1797) — pruski kralj (1786 - 1797). 190
- Friedrich Wilhelm III** (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) — pruski kralj (1797 - 1840). 25
- Friedrich Wilhelm IV** (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1860) — pruski kralj (1840 - 1861). 16 18 20 25 26 - 29 30 48 49 160 287 407 408 410 424
- Fröbel, Julius** (Julijus Frebel; 1805 - 1893) — publicista i izdavač napredne literature; sitnoburžoaski demokrata; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (lijevo krilo) i Centralnog odbora demokrata Njemačke; 1849. emigrirao u Sjevernu Ameriku; kasnije liberal. 257
- Fulchiron, Jean-Claude** (Zan-Klod Filširon; 1774 - 1859) — krupni francuski kapitalista i konzervativni političar, zastupnik interesa finansijske aristokratije. 202 316 325
- Gänseprediger** — vidi *Murner, Thomas*
- Garnier-Pagès, Étienne-Joseph-Louis** (Etjen - Zozef - Luj Garnije - Paže; 1801 - 1841) — francuski političar, buržoaski demokrata; nakon revolucije 1830. bio je na čelu republikanske opozicije. 355
- Garnier-Pagès, Louis-Antoine** (Luj-Antoan Garnije-Paže; 1803 - 1878) — francuski političar; prije revolucije 1848. trgovački senzal; umjereni republikanac; 1848. član privremene vlade i gradonačelnik Pariza. 346 354 356 358
- Gérard, Étienne-Maurice, comte** (Etjen-Moris grof Žerar; 1773 - 1852) — francuski maršal i državnik, učestvovao je u svim Napoleonovim pohodima; 1830. i 1834. ministar vojske, 1838 - 1842. vrhovni zapovjednik Nacionalne garde. 436
- Gervinus, Georg Gottfried** (Georg Gotfrid Gervinus; 1805 - 1871) — historograf i književni kritičar, profesor u Hajdelbergu; liberal; 1847 - 1848. urednik lista »Deutsche Zeitung»; 1848. član privremenog parlamenta i frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 152

- Gesner, Salomon* (Salomon Gesner; 1730 - 1788) — švajcarski pjesnik i slikar, predstavnik idealističke poezije lišene života. 274
- Gigot, Philippe-Charles* (Filip-Šarl Žigo; rođen 1820) — član Saveza komunista, u Briselu je pripadao uskom krugu Marxovih poznanika; kasnije belgijski arhivski službenik. 3 18 22 440 441 443 495 507
- Girardin, Alexandre, comte de* (Aleksandar grof de Žirarden; 1776 - 1855) — francuski general, učestvovao je u Napoléonovim pohodima; otac Émile-a de Girardina. 147
- Girardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) — francuski publicista i političar; od 1830. do 1860. s prekidima urednik lista «La Presse»; u politici se isticao krajnjom besprincipijelnošću. 145 - 148 325 355
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832) — veliki njemački pjesnik. 178 - 180 181 183 184 - 198 207 272
- Graham, Sir James Robert George, of Netherby* (ser Džejs Robert Džordž Gream od Nederbija; 1792 - 1861) — engleski državnik; 1841 - 1846. ministar unutrašnjih poslova u Peelovoj torijevskoj vladi. 145 148/149
- Gray, John* (Džon Grej; 1798 - 1850), — engleski socijalista-utopista, Owenov učenik. 467 468 471 473
- Greg, William Rathbone* (Viljem Retboun Greg; 1809 - 1881) — engleski industrijalac i publicista; pristalica slobodne trgovine. 366 367 374
- Gresvenor, Richard, Marquis of Westminster* (Ričard Grouvner markiz od Vestminstera; 1795 - 1869) — engleski zemljoposjednik poznat po svom bogatstvu. 202
- Grün, Karl*, pseudonim *Ernsta von der Haide* (Karl Grin; Ernst fon der Hajde; 1817 - 1887) — sitnoburžoaski publicista; četrdesetih godina glavni predstavnik «istinskog» socijalizma. 31 - 33 178 - 198 208 258 259 291 400
- Guasco, Charles Theodore de* (Šarl Teodor de Gasko) — učesnik belgijskog demokratskog i radničkog pokreta; po zanimanju stolar. 441
- Gudin* (Giden) — ordonans kralja Louis-Philippe-a; u maju 1847. dokazane su njegove prevare u Džokej-klubu i zbog toga je otpušten iz službe. Sin generala César-Charles-Étienne-a Gudina (1768 - 1812). 145
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski historičar i državnik, orleanista; od 1840. do 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske; zastupao je interese finansijske buržoazije. 23 146 147 148 150 203 316 354 - 356 379 406 421 428 435 436
- Gülch, Gustav von* (Gustav fon Gilih; 1791 - 1847) — ekonomista i privredni historičar; trgovac, zemljoradnik-praktičar i pronalazač; vođa njemačkih pristalica zaštitnih carina; Listov protivnik. 239 240
- Gutzkow, Karl Ferdinand* (Karl Ferdinand Guckov; 1811 - 1878) — pisac, vodeći predstavnik Mlade Njemačke; 1838 - 1843. urednik časopisa «Telegraph für Deutschland». 207 209
- Habsburgovci* — njemačka dinastija. 415 418
- Hanseman, David Justus* (David Justus Hanzeman; 1790 - 1864) — krupni kapitalista, jedan od vođa rajnske liberalne buržoazije; 1847. član Ujedinjenog landtaga; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine, a od maja do septembra pruski ministar finansija. 286 287
- Harcourt, François-Eugène-Gabriel, duc d'* (Fransoa-Ežen-Gabrijel, vojvoda d'Arkur; 1786 - 1865) — francuski liberalni političar i diplomata, pristalica slobodne trgovine. 246
- Herney, George Julian* (Džordž Džulijan Harni; 1817 - 1897) — uticajni funkcioner engleskog radničkog pokreta, vođa lijevog krila čartista; urednik glavnog čartističkog organa «The Northern Star»; od početka

- pedesetih godina u bliskim odnosima s Marxom. 265 266 313 314 338 352 482 504
- Harnott, John* — vidi *Arnott, John*
- Harring, Harro Paul* (Haro Paul Haring; 1798 - 1870) — njemački demokratski pisac; sitnoburžoaski radikal. 11 12 14
- Hartmann, Moritz* (Moric Hartman; 1821 - 1872) austrijski pisac; sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalist. 217
- Harvey, William* (Viljem Harvi; 1578 - 1657) — engleski fiziolog, otkrio je veliki krvotok; lični ljekar Charlesa I od Engleske. 129
- Hatzfeld, Sophie, Gräfin* (grofica Sofi Haccfeld; 1805 - 1881) — Lassalle-ova prijateljica i pristalica. 227
- Haxthausen, August, Freiherr von* (August baron fon Haxthauzen; 1792 - 1866) — ekonomski pisac; proputovao je Prusku i Rusiju i poslije objavio «Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Rußlands». («Studije o unutrašnjim prilikama, narodnom životu i naročito o seoskom uređenju Rusije»). 380
- Hébert, Michel-Pierre-Alexis* (Mišel-Pjer-Aleksis Eber; 1799 - 1887) — francuski pravnik i konzervativni državnik, orleanista; 1847. do februara 1848. ministar pravosuđa. 148 435
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) — najznačajniji predstavnik njemačke klasične filozofije. 101 - 104 106 108 182 - 185 191 195 226 252 273 455
- Heilberg, Louis* (Luis Hajlberg; 1818 - 1852) — njemački žurnalista; politički emigrant u Briselu, kasnije u Londonu; 1846. član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, kasnije član Saveza komunista. 3
- Heine, Heinrich* (Hajnrih Hajne; 1797 - 1856) — veliki njemački pjesnik. 173 228
- Heinrich LXXII* (Hajnrih LXXII; 1797 - 1853) — knez njemačke države
- vice Rojs - Lobenštajn - Ebersdorf (1822 - 1853). 292
- Heinzen, Karl Peter* (Karl Peter Hajncen; 1809 - 1880) — njemački, a kasnije njemačko-američki radikalni publicista; republikanac; saradnik listova «Leipziger Allgemeine Zeitung» i «Rheinische Zeitung». 277 279 280 383 - 392
- Helmich, Julius* (Julijus Helmih) — vestfalski izdavač i knjižar; «istinski» socijalista. 200
- Henri, Joseph* (Zozef Anri; rođen oko 1795) — trgovac; 29. jula 1846. izvršio je neuspješan atentat na Louis-Philippe-a i zbog toga je osuđen na doživotni prinudni rad. 23 204
- Hercen, Aleksandar Ivanovič* (1812 - 1870) — ruski revolucionarni demokrata, filozof materijalista; publicista i pisac; izdavač časopisa «Колокол». 483
- Hermann, Alfred* (Alfred Herman) — član Saveza komunista, belgijski član Generalnog vijeća Prve internacionale. 508
- Hermann Herusker* — vidi *Kriege, Hermann*
- Herwegh, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Herveg; 1817 - 1875) — njemački revolucionarni pjesnik. 217
- Heß, Moses* (Mozes Hes; 1812 - 1875) — njemački publicista, saosnivač i saradnik lista «Rheinische Zeitung»; sredinom četrdesetih godina glavni predstavnik «istinskog» socijalizma, kasnije lasalovac. 184 497
- Hilditch, Richard* (Ričard Hildič) — engleski advokat i ekonomista, zagovornik nacionalizacije zemlje. 136
- Hiller* (Hiler) — Švaba koji je u junu 1845. u očaju zbog nemaštine ubio svoje petoro djece. 228 232 233
- Hobbes, Thomas* (Tomas Hobs; 1588 - 1679) — engleski filozof, predstavnik matematičko-mehanicističkog materijalizma. 160
- Hobhouse, John Cam, Baron Broughton de Gyfford* (Džon Kem Hobhaus baron Brautn di Gajford; 1786 - 1869) — engleski liberalni političar. 21

- Hodgskin Thomas* (Tomas Hodžskin; 1787 - 1869) — engleski ekonomista, predstavnik proleterskog stava prema klasičnoj ekonomiji, međutim, ostao je u mrežama Ricardove teorije. 473
- Hody, Alexis-Guillaume, baron* (Aleksis-Gijom baron Odi; 1807 - 1880) — četrdesetih godina predsjednik policije Brisela. 444 445
- Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich* (August Hajnrüh Hofman fon Falersleben; 1798 - 1874) — njemački pjesnik i filolog. 217
- Höger, Wilhelm* (Vilhelm Heger) — član Saveza komunista. 509
- Holbach, Paul-Heinrich-Dietrich, baron d'* (Paul-Hajnrüh-Ditrih baron Holbah; 1723 - 1789) — francuski filozof, predstavnik mehanicističkog materijalizma, ateista, ideolog francuske revolucionarne buržoazije. 179 182 183
- Homer* — legendarni epski pjesnik stare Grčke kome se pripisuju epovi »Ilijada« i »Odiseja«. 270 271
- Hope, George* (Džordž Houp; 1811 - 1876) — engleski zakupac i agronom, pristalica slobodne trgovine. 366 374
- Hopkins, Thomas* (Tomas Hopkinz) — engleski ekonomista, autor niza ekonomsko-političkih i meteoroloških spisa. 80 464 473
- Horacije, Kvint Flak* (65 - 8. prije n. e.) — rimski pjesnik, pisac oda i satira. 202
- Horne* (Horne) — član Saveza komunista. 508
- Huskisson, William* (Viljem Haskison; 1770 - 1830) — engleski političar, torijevac; ministar trgovine (1823 - 1827); zalagao se za ekonomske ustupke industrijskoj buržoaziji. 142
- Iffland, August Wilhelm* (August Vilhelm Iffland; 1759 - 1814) — glumac, upravnik pozorišta i pisac; 1796 - 1814. direktor berlinskog Nacionalnog teatra, autor mnogih pozorišnih komada u kojima je idealizovano reakcionarno društvo i koji su bili puni filisterskog morala. 177
- Imbert, Jacques* (Žak Ember; 1793 - 1851) — francuski revolucionarni demokrata, učesnik julske revolucije u Parizu; 1833/1834. izdavač lista »Le Peuple Souverain« u Marselju; 1846/1847. saradnik lista »L'Atelier démocratique« u Briselu; potpredsjednik Demokratskog društva u Briselu; bio je u bliskim odnosima s Marxom i Engelsom. 497
- Itzstein, Johann Adam von* (Johan Adam fon Ičstaj; 1775 - 1855) — badenski političar, vođa liberalne opozicije u badenskom landtagu; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine. 191
- Jackson, Charles* (Čarls Džekson; 1805 - 1880) — sjevernoamerički ljekar; otkrio je anestetičko dejstvo etera i prvi put ga primijenio 1846. 187
- Jacoby, Johann* (Johan Jakobi; 1805 - 1877) — ljekar u Kenigsbergu; publicista i političar, odlučan demokrata; 1848. član Pretparlamenta i jedan od vođa lijevog krila u pruskoj Nacionalnoj skupštini; član frankfurtske Nacionalne skupštine; kasnije protivnik Bismarckove politike; od 1872. član Socijaldemokratske partije. 256
- Jean Paul* (pseudonim *Johanna Paula Friedricha Richtera*) (Žan Pol; Johan Paul Fridrih Rihter; 1763 - 1825) — njemački sitnoburžoaski satirični pisac. 272
- Jefferson, Thomas* (Tomas Džeferson; 1743 - 1826) — sjevernoamerički državnik i pisac, značajni predstavnik buržoaskog prosvjetiteljstva; tvorac Deklaracije o nezavisnosti (1776); predsjednik Sjedinjenih Američkih Država (1801 - 1809). 280
- Ferrol, Douglas William* (Daglas Viljem Džereld; 1803 - 1857) — engleski dramatičar i humorista; saradnik časopisa »Punch«. 22

- Jones, Ernest Charles** (Ernest Čarls Džons; 1819 - 1869) — engleski proleterski pjesnik i publicista; vođa čartista (lijevo krilo); izdavač čartističkih listova »The Labourer«, »Notes to the People« i »The People's Paper«; do pedesetih godina u bliskim odnosima s Marxom i Engelsom. 313 337 352
- Joseph I** (Jozef I; 1678 - 1711) — rimsko-njemački car (1705 - 1711). 253 284
- Joseph II** (Jozef II; 1741 - 1790) — rimsko-njemački car (1765 - 1790). 218
- Jottrand, Lucien-Léopold** (Lisjen-Leopol Zotran; 1804 - 1877) — belgijski advokat i publicista; radikalni demokrata, učesnik revolucije od 1830; 1847. predsjednik Demokratskog društva u Briselu; urednik lista »Le Débat social«. 440 441 443 497 503 506
- Junge, Adolph Friedrich** (Adolf Friedrich Junge) — član Saveza pravednih i Saveza komunista; početkom 1848. preselio se u Ameriku. 495
- Juvenal (Decim Junije Juvenal)** (oko 60 - 140) — rimski satirični pjesnik. 73
- Kant, Immanuel** (Immanuel Kant; 1724 - 1804) — osnivač klasične njemačke filozofije. 118 186
- Karl August** (Karl August; 1757 - 1828) — veliki vojvoda od Loksena-Vajmara-Ajzenaha (1758. vojvoda; 1815 - 1828. veliki vojvoda). 195
- Karlo Veliki** (oko 742 - 814) — od 768. kralj Franačke; rimski car (800 - 814). 89
- Katon, Marko Porcije** (stariji) (234 - 149. prije n. e.) — rimski državnik i historičar. 181
- Keen, Charles** (Čarls Kin) — čartista; sekretar za Englesku u rukovodstvu Društva bratskih demokrata. 338 352
- Kelley-Wischnewetzky, Florence** (Florens Keli-Višnevecki; 1860 - 1932) — američka socijalistkinja; prevela je na engleski Engelsovo djelo »Položaj radničke klase u Engleskoj«. 485
- Ketch, John** (Džon Keč — običnije: Džek Keč; umro 1686) — engleski dželat čije je ime postalo pojam. 317
- Kleist, Heinrich von** (Hajnrih fon Klajst; 1777 - 1811) — njemački pjesnik realista s romantičkom notom; u pjesmama i dramama pozivao je na nacionalnooslobodilačku borbu protiv Napoleona. 172
- Klopstock, Friedrich Gottlieb** (Fridrih Gotlib Klopštok; 1724 - 1803) — njemački pjesnik. 184
- Koch, Heinrich** (Hajnrih Koh; 1800 - 1879) — komunista-utopista; šezdesetih godina je u Illinoisu osnovao komunističku koloniju »Communia«, koja se ubrzo raspala. Izdavač mnogih radikalnih i ateističkih listova. 12 15
- Köhler, Ludwig** (Ludvig Keler; 1819 - 1862) — pisac; sredinom šezdesetih godina »istinski« socijalista. 228
- Köttgen (Koettgen), Gustav Adolph** (Gustav Adolf Ketgen; 1805 - 1882) — rajnski slikar i pjesnik; četrdesetih godina učestvovao u radničkom pokretu; bio blizak »istinskom« socijalizmu. 17 18
- Kotzebue, August Friedrich Ferdinand von** (August Fridrih Ferdinand fon Kozebu; 1761 - 1819) — njemački dramatičar; agent ruskog cara, neprijatelj liberalnog pokreta; ubio ga njemački student Karl Ludwig Sand. 177 225
- Krebs** — vidi *Helmich, Julius*
- Kriege, Hermann** (Herman Krige; 1820 - 1850) — njemački novinar; »istinski« socijalista; u drugoj polovini četrdesetih godina vod grupe »istinskih« socijalista u Njujorku. 3 5 - 15 200 201
- Labiaux J.L.** (J. L. Labio) — belgijski trgovački putnik; radikalni demokrata; 1846. progonjen zbog revolucionarne agitacije među vojnicima; 1847/1848. aktivni član briselskog Demokratskog društva.

- Laffitte, Jacques* (Žak Lafit, 1767 - 1844) — francuski bankar i političar, predstavnik finansijske buržoazije. 23 167
- Lafontaine (La Fontaine), August Heinrich Julius* (August Hajnrich Julius Lafonten (La Fonten); 1758 - 1831) — njemački sitnoburžoaski romanopisac. 223
- Lagentie de Lavaïsse* (Lažanti de Lavais) — francuski pisac, prevodilac mnogih engleskih djela, među kojima i Lauderdale-ove knjige »Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique...« (1808). 58
- Lally - Tolland, Trophime - Gérard, marquis de* (Trofim Žerar, markiz Lali-Tolendal; 1751 - 1830) — francuski političar; za vrijeme francuske revolucije pripadao je umjerenim rojalistima; predstavnik krupne buržoazije i plemstva koje je prešlo u buržoaziju. 287
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de* (Alfons-Mari-Luj de Lamartin; 1790 - 1869) — francuski pjesnik, istoričar i političar; četrdesetih godina jedan od vođa umjerenih republikanaca; 1848. ministar spolnih poslova i stvarni šef privremene vlade; član Ustavotvorne nacionalne skupštine. 315 - 317 344 345 437
- Lamennais (La Mennais), Félicité-Robert de* (Felisite-Rober de Lamne; 1782 - 1854) — francuski opat, publicista; jedan od ideologa hrišćanskog socijalizma; 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine (montanjar). 6 13
- La Sagra, Ramon de* (Ramon de la Sagra; 1798 - 1871) — španski ekonomista, istoriograf i prirodnjak; liberal. 242
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — njemački pravnik i publicista, predstavnik reformizma u radničkom pokretu; učesnik revolucije od 1848. i 1849; predsjednik Opšteg njemačkog radničkog saveza; do 1862. dopisivao se s Marxom i Engelsom. 68 483 487
- Lauderdale, James Maitland, Earl of* (Džejms Mejtlend erl Loderdej); 1759 - 1839) — engleski reakcionarni političar i vulgarni ekonomista; protivnik Adama Smith-a. 58 66 96
- Lav* — vidi *Kriege, Hermann*
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolen; 1807 - 1874) — francuski publicista i političar, jedan od vođa sitnoburžoaske demokratije; urednik lista »La Réforme«; 1848. ministar unutrašnjih poslova u privremenoj vladi i član Izvršne komisije; poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine (montanjar). 334 - 336 354 356 - 359 404
- Lelevel, Joachim* (1786 - 1861) — poljski istoričar i revolucionar; 1830. učesnik poljskog ustanka i član privremene vlade; jedan od vođa demokratskog krila poljske emigracije; 1847/1848. član uprave Demokratskog društva u Briselu. 430 497 506
- Lemontey, Pierre-Édouard* (Pjer-Eduar Lemontej; 1762 - 1826) — francuski ekonomista i istoričar; 1791 - 1792. član Zakonodavne skupštine; pobjegao je iz Francuske kada su jakobinci preuzeli vlast. 117 125
- Leopold I* (Leopold I; 1790 - 1865) — kralj Belgije (1831 - 1865). 442 444 - 447
- Leopold II* (Leopold II; 1787 - 1870) — veliki vojvoda Toskane (1824 - 1859). 408
- Lessing, Gotthold Ephraim* (Gothold Efraim Lesing; 1729 - 1781) — književni kritičar i kritičar umjetnosti; pjesnik i prosvjetitelj. 184
- Leverrier, Urbain-Jean-Joseph* (Irben-Zan-Žozef Leverije; 1811 - 1877) — francuski astronom; 1846. profesor nebeske mehanike na Fakultetu prirodnih nauka (Faculte des sciences); matematičkim putem je pronašao planetu Neptun koju je kasnije otkrio Galle. 187
- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Libig; 1803 - 1873) — hemičar, izvršio je pionirska istraživanja u teorijskoj, posebno organ-

- skoj i analitičkoj hemiji, kao i njihovoj primjeni u poljoprivredi. 180
- List, Friedrich* (Fridrih List; 1789 - 1846) — ekonomista; predstavnik progresivne buržoazije prije 1848; pristalica protekcionizma. 239 240 247 279
- Louis Bonaparte* — vidi *Napoleon III*
- Louis-Philippe, duc d'Orleans* (Luj-Filip, vojvoda od Orleana; 1773 - 1850) — kralj Francuske (1830 - 1848); na prijesto ga je postavila francuska finansijska buržoazija za vrijeme julske revolucije 1830. 23 24 150 169 326 327 335 336 350 354 355 414 436
- Louis IX* (Luj XI; 1423 - 1483) — francuski kralj (1461 - 1483). 349 350
- Louis XIV*; (Luj XIV; 1638 - 1715) — francuski kralj (1643 - 1715). 92 159 196
- Louis XV* (Luj XV; 1710 - 1774) — francuski kralj (1715 - 1774). 101 150
- Louis XVI* (Luj XVI; 1754 - 1793) — francuski kralj (1774 - 1792). 159 161 287 321
- Lloyd, Samuel Jones, Baron Overstone* (Semjuel Džons Lojd baron Overston; 1796 - 1883) — engleski banakar i ekonomista, Ricardov pristalica. 202
- Ludwig der Baier* — vidi *Ludwig I*
- Ludwig I* (Ludvig I; 1786 - 1868) — kralj Bavarske (1825 - 1848). 166 172 184 231
- Lukrecije (Tit Lukrecije Kar)* (umro 55. prije n. e.) — rimski pjesnik i filozof materijalista, ateista. 105
- Lüning, Otto* (Oto Lining; 1818 - 1868) — ljekar i publicista, od 1844. predstavnik «istinskog» socijalizma, izdavač lista «Weser-Dampfboot» (1845 - 1848) i demokratskog lista «Neue Deutsche Zeitung» (1848 - 1850); poslije 1866. nacionalni liberal. 199 - 206
- Mably, Gabriel-Bonnot de* (Gabrijel-Bono de Mabli; 1709 - 1785) — francuski sociolog, predstavnik utopijskog komunizma jednakosti. 287
- MacAdam* (Mekadam) — član društva za unapređenje gajenja lana u Irskoj, pristalica slobodne trgovine. 246
- MacCulloch, John Ramsay* (Džon Remzi Mekalek; 1789 - 1864) — engleski ekonomista, apologet kapitalističkog poretka, vulgarizovao je Ricardovo učenje. 181
- Macfarlane, Helen* (Helin Mekfalin) — prva žena prevodilac na engleski «Manifesta Komunističke partije», koji je izišao 1850. u Londonu u časopisu «Red Republican». 477 482
- MacGrath, Philippe* (Filip Mekgrat), — čartistički vođa, delegat Londona na kongresu čartista u Birminghamu septembra 1843; član Glavnog izvršnog organa; u avgustu 1846. predsjedavajući na kongresu čartista u Lidsu; na parlamentarnim izborima 1847. godine kandidat Derbyja. 313
- Machiavelli, Niccolò* (Nikolo Makijaveli; 1469 - 1527) — italijanski političar, istoričar i pisac; ideolog italijanske buržoazije u periodu nastajanja kapitalističkih odnosa. 182 188
- Maistre, Joseph-Marie, comte de* (Žozef - Mari grof de Metr; 1753-1821) — francuski pisac; monarhista, ideolog aristokratske i klerikalne reakcije, neprijatelj francuske revolucije. 428
- Malouet, Pierre-Victor* (Pjer-Viktor Malue; 1740 - 1814) — francuski političar; za vrijeme francuske revolucije umjereni rojalista; predstavnik krupne buržoazije i poburžoženog plemstva. 287
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski sveštenik i ekonomista, tvorca teorije o prenaseljenosti kojom se pravdala bijeda radništva. 249
- Marat, Jean-Paul* (Žan - Pol Mara; 1743 - 1793) — francuski revolucionar i publicista; za vrijeme fran-

- cuske revolucije jedan od najdosljednijih vođa Kluba jakobinaca; izdavač lista »l' Ami du peuple«. 335
- Marie de Saint-Georges, Alexandre-Thomas* (Aleksandr-Toma Mari de Sen-Zorž; 1795 - 1870) — francuski advokat i političar, buržoaski republikanac; 1848. član privremene vlade kao ministar javnih radova, zatim predsjednik Nacionalne skupštine, kasnije ministar pravosuđa. 327 335
- Martin, Alexandre* (pseudonim *Albert*) (Aleksandr Marten; Alber; 1815 - 1895) — francuski radnik, član blankističkih tajnih organizacija za vrijeme Julske Monarhije; 1848. član privremene francuske vlade. 437
- Marx, Jenny* (rod. *von Westphalen*) (Dženi Marks-foŋ Vestfalen; 1814 - 1881) — supruga i saradnik Karla Marxa. 440 441 443
- Marx, Karl* (Karl Marks; 1818 - 1883) — vidi Datum iz njegovog života i rada (str. 569 - 575 u ovom tomu).
- Maurer, Georg Ludwig, Ritter von* (Georg Ludvig vitez Maurer; 1790 - 1872) — bavarski državnik i istoričar; izučavao društveni poredak Njemačke u najranijem periodu i srednjem vijeku. 380
- Maynz, (Charles) Karl Gustav(e)* (Karl [Šarl] Gustav Majnc; 1812 - 1882) — njemački pravnik, od 1831. živio u Belgiji; advokat Apelacionog suda u Briselu. 497 506
- Medved (Ursa Major)* — vidi *Püttmann, Hermann*
- Meier, Luise* (pseudonim: *Aston, Luise*) (Lujze Majer; Lujze Aston; 1814 - 1871) — njemačka spisateljica buržoaskodemokratskog pravca. 227
- Meißner, Alfred* (Alfred Majsner; 1822 - 1885) — demokratski pisac; sredinom četrdesetih godina predstavnik poezije »istinskog« socijalizma; kasnije liberal. 216 - 224
- Mellinet, François* (Fransoa Meline; 1768 - 1852) — belgijski general francuskog porijekla; jedan od vođa buržoaske revolucije od 1830. i demokratskog pokreta u Belgiji; počasni predsjednik Demokratskog društva u Briselu; 1848. osuđen na smrt u procesu Risquons-Tout, zatim je »pomilovan« na 30 godina zatvora; oslobođen u septembru 1849. 497 506
- Menger, Anton* (Anton Menger; 1841 - 1906) — austrijski pravnik, profesor austrijskog građanskog prava, autor dela »Das Recht auf vollen Arbeitstag« (Pravo na potpun radni dan) (1886). 473
- Menzel, Wolfgang* (Wolfgang Mencil; 1798 - 1873) — reakcionarni pisac i književni kritičar. 186 198
- Meredith, William Morris* (Viljem Moris Meredith; 1799 - 1873) — američki pravnik i državnik. 278
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, Fürst von* (Klemens Vencel Lotar knez fon Meternih; 1773 - 1859) — austrijski državnik i diplomata; ministar spoljnih poslova (1809 - 1821) i državni kancelar (1821 - 1848); jedan od osnivača Svete alijanse. 317 379 406 414 417 418 424 425 429 445
- Meyer, Julius* (Julijus Majer; umro 1867) — vestfalski preduzetnik i publicista, sredinom četrdesetih godina »istinski« socijalista. 200
- Michelot* (Mišelo) — francuski demokrata; član Društva bratskih demokrata. 337
- Mill, James* (Džejms Mil; 1773 - 1836) — engleski buržoaski ekonomista i filozof. 136
- Mill, John Stuart* (Džon Stjuart Mil; 1806 - 1873) — sin Jamesa Mila, engleski ekonomista i filozof; pristalica slobodne trgovine, epigon klasične ekonomije. 93
- Milton, John* (Džon Milton; 1608 - 1674) — engleski pjesnik i političar; 1649. diplomatski dopisnik u službi Cromwellove republike; u svojim proznim spisima se zalagao za republiku. 349
- Mirabeau, Honoré Gabriel-Victor Riqueti, comte de* (Onore-Gabrijel-Viktor Riketi grof Mirabo; 1749 - 1791)

- političar francuske revolucije, borio se za interese buržoazije i plemstva koje je prešlo u buržoaziju. 287
- Molé, Louis-Mathieu, comte** (Luj-Matje grof Mole; 1781 - 1855) — francuski državnik, 1836 - 1839. predsjednik vlade; 1848 - 1851. član Nacionalne skupštine i vođa konzervativno-monarhističke Stranke reda. 150 436
- Moll, Joseph** (Jozef Mol; 1812 - 1849) — časovničar iz Kelna; jedan od vođa Saveza pravednih i Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista; od jula do septembra 1848. predsjednik kelnskog Radničkog udruženja; član rajnskog Okružnog odbora demokrata i kelnskog Odbora bezbjednosti; 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, poginuo je u bici na rijeci Murgu. 508
- Monteil (Montheil), Aman-Alexis** (Aman-Aleksis Monteij; 1769 - 1850) — francuski istoričar. 206
- Moor, Karl Drugi** — vidi *Meißner, Alfred*
- Moore, Samuel** (Semjuel Mur; 1830 - 1912) — engleski sudija; prijatelj Marxa i Engelsa; preveo je na engleski »Manifest Komunističke partije« i prvi tom »Kapitala«. 485 487
- More (Morus), Sir Thomas** (ser Tomas Mor; 1478 - 1535) — engleski političar (lord-kancelar); pisac, predstavnik utopijskog komunizma. 182
- Morgan, Lewis Henry** (Luis Henri Morgen; 1818 - 1881) — američki etnolog, arheolog i istoričar prvobitne zajednice, izučavao je nastanak porodice kod Irokeza. 380
- Morse, Arthur** (Artur Mors) — engleski žurnalista i pisac; pristalica slobodne trgovine, aktivno je učestvovao u delatnosti Lige protiv zakona o žitu. 366 374
- Mounier, Jean-Joseph** (Žan-Žozef Munnije; 1758 - 1806) — francuski političar; 1789. član Skupštine triju staleža; po njegovom prijedlogu je 17. jula Nacionalna skupština proglasila treći stalež, krajem septembra 1879. izabran je za predsjednika Nacionalne skupštine. Kasnije, dok je revolucija još bila u toku, emigrirao je u Švajcarsku kao umjereni rojalista. 287
- Mozart, Wolfgang Amadeus** (Volf-gang Amadeus Mocart; 1756 - 1791) — čuveni austrijski kompozitor. 215
- Mucije, Scevola** — legendarni rimski junak; pred neprijateljskim etruskim kraljem Porsenom, koji je 508. prije n.e. opso Rim, stavio je desnu ruku u vatru da bi dokazao da su Rimljani hrabri. 168
- Müller, Johannes von** (Johanes fon Miler; 1752 - 1809) — konzervativni njemački istoriograf i političar; pisao je djela iz svjetske istorije, od kojih je najpoznatije »Geschichte der Schweizer Eidgenossenschaft« (Istorija Švajcarskog Saveza). 319
- Murner, Thomas** (Tomas Murner; 1475 - 1537) — njemački satirični pisac i teolog, protivnik reformacije, a posebno Luthera; luteranci su ga nazivali »guščjim propovjednikom«. 270
- Napoléon I Bonaparte** (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — francuski car (1804 - 1814. i 1815). 38 39 106 182 186 417 419 427 429
- Napoléon III Louis Bonaparte** (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — nećak Napoléona I, predsjednik Druge Republike (1848 - 1852), car Francuske (1852 - 1870). 490
- Nelson, Horatio, Viscount** (Horejšo, vikont Nelzon; 1758 - 1805) — engleski admiral, proslavio se u pomorskim bitkama kod Abukira i Trafalgara i stekao popularnost nacionalnog heroja. 321
- Neuhaus, Gustav Reinhard** (Gustav Rajnhard Nojhaus; 1823 - 1892) — njemački radnik; sredinom četrdesetih godina »istinski« socijalista. 229
- Nikolaj I** (1796 - 1855) — ruski car (1825 - 1855). 316 379 424 430

- Niles, Hezekiah* (Hezikaje Najls; 1777 - 1839) — američki buržoaski žurnalista; izdavač časopisa «Niles' Weekly Register». 278
- Noakes, John* (Džon Nouks) — engleski radikalni publicista. 263
- Oborski, Luis* (1787 - 1873) — poljski emigrant u Londonu, član Društva bratskih demokrata. 337
- Ochsenbein, Johann Ulrich* (Johan Ulrich Oksenbajn; 1811 - 1890) — švajcarski državnik i general, vođa švajcarskih radikala i liberala za vrijeme građanskog rata 1847; 1847/1848. predsjednik Saveza. 418
- O'Connell, Daniel* (Danijel O'Konel; 1775 - 1847) — irski advokat i političar, vođa desnog liberalnog krila nacionalnooslobodilačkog pokreta irskog naroda (Repeal-Association). 360 361 429
- O'Connell, John* (Džon O'Konel; 1810 - 1858) — irski političar, treći sin Daniela O'Connella; poslije smrti svoga oca bio na čelu Repeal-Association. 360 361 362 363
- O'Connell, Maurice* (Moris O'Konel; 1803 - 1853) — irski političar, najstariji sin Daniela O'Connella; ušavši u Donji dom 1831. pokušao je da djeluje u istom duhu kao i njegov otac. 360
- O'Connell, Morgan* (Morgan O'Konel; 1804 - 1885) — irski političar, drugi sin Daniela O'Connella; protivnik stremljenja Repeal-Association. 360
- O'Connor, Feargus Edward* (Fergus Edvard O'Konor; 1794 - 1855) — jedan od vođa lijevog krila čarističkog pokreta; osnivač i urednik lista «The Northern Star». 21 245 265 309 - 313 332 351 352 361 362 363 503
- Ophiuchus* — vidi *Dronke, Ernst*
- Opitz, Theodor* (Teodor Opic) — njemački mladohegelovski publicista. 207 229
- Orion* — vidi *Meißner, Alfred*
- Orléans, duc de* — vidi *Louis-Philippe*
- Orléans, Philippe* (Filip Orlean; 1747 - 1793) — francuski političar, od 1789. poslanik Nacionalne skupštine; kao *Philippe Égalité* član Konventa; glasao je za smrtnu presudu Louis-u XVI.; otac kralja Louis-Philippe-a. 326
- Otto (-Peters), Luise* (Lujze Oto (-Peters; 1819 - 1895) — njemačka spisateljica, Engels ju je nazvao Andromedom; sredinom četrdesetih godina «istinska» socijalistkinja, kasnije je učestvovala u bužoaskom pokretu žena. 200 216 217 229
- Ovan* — vidi *Weydemeyer, Joseph*
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771 - 1858) — engleski socijalista-utopista. 142 402 403 484 488
- Palmerston, Henry John Temple, Lord* (lord Henri Džon Templ Palmerston; 1784 - 1865) — engleski državnik; najprije torijevac, a od 1830. vođa desnih vigovaca; ministar spoljnih poslova (1830 - 1834; 1835 - 1841. i 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855), predsjednik vlade (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 265 354 425
- Parny, Évariste-Désiré de Forges, vicomte de* (Evarist-Dezire de Forž vikont Parni; 1753 - 1814) — francuski pjesnik epohe rokokoa. 197
- Paul, Jean* — vidi *Jean Paul*
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788 - 1850) — engleski državnik i ekonomista, umjereni torijevac; osnovao je 1832. Novu konzervativnu partiju; predsjednik vlade (1841 - 1846); uz pomoć liberala ukinuo je zakone o žitu (1846). 407 421
- Pellerin, Jean* (Žan Pelren; 1817 - 1877) — belgijski socijalista; po zanimanju obučar; član Demokratskog društva; tridesetih godina popularni organizator radnika. 497 506
- Perikle* (oko 493 - 429. prije n. e.) — atinski državnik i vojskovođa; vođa atinske demokratije u periodu njegov najvećeg privrednog i kulturnog procvata. 316

- Persej* — vidi *Schnake, Friedrich*
- Petty, Sir William* (ser Viljem Peti; 1623 - 1687) — engleski ekonomista i statističar. »Otac političke ekonomije. (Marx.) 139
- Philippe I* (Filip I; 1052 - 1108) — francuski kralj (1060 - 1108). 89 90
- Picard, Albert* (Alber Pikar) — belgijski pravnik, advokat pri Apelacionom sudu u Briselu; sekretar Demokratskog društva. 497 503
- Pije IX* (1792 - 1878) — rimski papa (1846 - 1878). 379 407 408 424
- Platon* (oko 427. do oko 347. prije n. e.) — starogrčki filozof, osnivač učenja o idejama. 316
- Playfair* (Plejfer; 1818 - 1898) — engleski hemičar. 180
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski publicista, sociolog i ekonomista; ideolog sitne buržoazije, jedan od osnivača teorije anarhizma; 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine. 7 31 33 51 53 - 64 66 - 74 76 - 78 79 83 85 - 111 115 - 120 122 - 124 125 - 133 135 - 141 187 262 401 453 - 464 467 468 471 483 487
- Prutz, Robert Eduard* (Robert Eduard Pruc; 1816 - 1872) — pisac političkih pjesama i književni historičar; u revoluciji 1848/1849. demokrata. 217
- Püttmann, Hermann* (Herman Pitman; 1811 - 1894) — njemački pjesnik i žurnalista; radikal; sredinom četrdesetih godina »sistinski« socijalista. 210 - 212 214 227 228 231 - 234
- Quesnay, François* (Fransoa Kene; 1694 - 1774) — francuski ljekar i ekonomista; osnivač fiziokratskog učenja; ispitivao je cjelokupni proces društvene reprodukcije i na osnovu toga izradio svoju »Tableau économique« (»Ekonomsku tablicu«). 101 372
- Rak* — vidi *Helmich, Julius*
- Reinhardt, Richard* (Rihard Rajnhard; 1898) — njemački pjesnik, emigrant u Parizu, sekretar Heinricha Heinea. 231
- Rempel, Rudolf* (Rudolf Rempel; oko 1815. do oko 1869.) — njemački preduzetnik; sredinom četrdesetih godina »sistinski« socijalist. 200
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomista, predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije. 56 58 64 - 68 70 71 76 77 79 91 92 96 97 101 113 114 132 - 134 135 248 249 283 290 368 372 464 - 467 472
- Richelieu, Armand-Jean du Plessis, duc de* (Arman-Žan di Plesis vojvoda Rišelje; 1585 - 1642) — francuski državnik, od 1622. kardinal; od 1624. do 1642. glavni ministar pod Louis-om XIII; osnivač Académie Française (Francuske akademije nauka). 349
- Riedel, Richard* (Rihard Ridel) — njemački radnik; emigrant u Briselu; aktivni član Demokratskog društva, Njemačkog udruženja radnika i Saveza komunista. 497
- Rietz (Ric)* — sobar pruskog kralja Friedricha Wilhelma II; godine 1782. prividno se oženio Wilhelminom Enke, kasnije groficom von Lichtenau. 190
- Rittinghausen, Moritz* (Moric Ritinghauzen; 1814 - 1890) — demokratski publicista i političar; 1848. član Demokratskog društva i Odbora bezbjednosti u Kelnu; saradnik lista »Neue Rheinische Zeitung«; 1849. jedan od izdavača lista »Westdeutsche Zeitung«; kasnije član Prve internacionale i Socijaldemokratske partije. 237 243
- Robespierre, Maximilien-Marie-Isidor de* (Maksimilijen-Mari-Isidor de Robespjer; 1758 - 1794) — političar francuske revolucije, vođa jakobinaca; 1793/1794. šef revolucionarne vlade. 335
- Rochow, Friedrich Eberhard, Freiherr von* (Fridrih Eberhard baron fon

- Rohov; 1734 - 1805) — njemački pedagog, pisac banalnih, moralizatorskih knjiga za mlade. 223
- Roeback, John Arthur* (Džon Artur Roubak; 1801 - 1879) — engleski političar i publicista; buržoaski radikal. 145
- Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jagecov; 1805 - 1875) — pruski zemljoposjednik i ekonomista. 463 - 472
- Rogier, Charles-Latour* (Šarl-Latur Rožije; 1800 - 1885) — belgijski državnik, umjereni liberal; 1847 - 1852. predsjednik vlade i ministar unutrašnjih poslova. 442 444 445
- Ronge, Johannes* (Johanes Ronge; 1813 - 1887) — sveštenik; osnivač i vođa njemačkog katoličkog pokreta koji je imao za cilj da katolicizam prilagodi njemačkoj buržoaziji. 177
- Rossi, Pellegrino Luigi Edoardo, comte* (Pelegrino Luidi Edoardo grof Rosi; 1787 - 1848) — italijansko-francuski pravnik, političar i ekonomista; učenik Adama Smith-a i Mathusa; 1848. predsjednik vlade Papske Države. 68 130
- Rothschild* (Rotšild) — internacionalna bankarska kuća. 165 - 171
- Rothschild, Charles* (Čarls Rotšild; 1788 - 1855) — predstavnik banke u Napulju, sin Maiera Amschela Rothschilda. 418
- Rothschild, James, baron de* (Džejms baron Rotšild; 1792 - 1868) — predstavnik banke u Parizu, sin Maiera Amschela Rothschilda. 23 - 24 150 202 316 325
- Rothschild, Salomon* (Salomon Rotšild; 1774 - 1855) — predstavnik banke u Beču, sin Maiera Amschela Rothschilda. 417 424
- Rousseau, Jean-Jacques* (Žan-Žak Ruso; 1712 - 1778) — prosvjetitelj, demokrata, ideolog sitne buržoazije. 238 287 349
- Rowlcliffe, William* (Viljem Rouklif) — engleski radikal; četrdesetih godina priključio se čartistima. 266
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) — radikalni publicista, mladohegelovac; sitnoburžoaski demokrata; 1844. je zajedno s Marxom izdavao *Deutsch-Französische Jahrbücher*; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (lijevo krilo); poslije 1866. nacionalni liberal. 152 252 259 260 289 291
- Rumigny, Marie-Hippolyte, marquis de* (Mari-Ipolit markiz Riminji; 1784 - 1871) — francuski diplomata. 438
- Sadler, Michael Thomas* (Majkl Tomas Sadler; 1780 - 1835) — engleski političar, torijevac; društveni reformator i publicista; protivnik slobodne trgovine. 94
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvrua grof Sen-Simon; 1760 - 1825) — francuski socijalista-utopista. 402
- Sand, George* (pseudonim za *Amandine-Lucie-Aurore Dupin, baronne Dudevant*) (Žorž Sand; Amadin-Lisi-Oror Dipen baronica Didevan; 1804 - 1876) — francuska spisateljica, autor mnogih romana sa socijalnim temama; svojim djelima je kod miliona čitateljski probudila ideju o emancipaciji žene. 144
- Sass (Saß), Friedrich* (Fridrih Zas; 1819 - 1851) — njemački publicista; *istinski socijalista. 226 227
- Saul* — prvi izraelski kralj. 166
- Sauzet, Jean-Pierre* (Žan-Pjer Soze; 1800 - 1876) — francuski advokat i konzervativni političar; predsjednik Poslaničkog doma (1839. do februara 1848). 168
- Sax (Zaks)* — član Saveza komunista. 509
- Say, Horace* (Oras Sej; 1794 - 1860) — francuski vulgarni ekonomista, sin ekonomiste Jean-Baptiste-a Saya. 242
- Say, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Sej; 1767 - 1832) — francuski vulgarni ekonomista, učenik Adama Smith-a. 58 63 64 71 72 91 116 117 249

- Schapper, Karl* (Karl Šaper; 1813 - 1870) — jedan od vođa Saveza pravednih i Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista; 1848. korektor lista »Neue Rheinische Zeitung»; član rajnskog Okružnog odbora demokrata; od februara do maja 1849. predsjednik kelnskog Udruženja radnika; 1850. prilikom rascjepa Saveza komunista zajedno s Willichom vođa frakcije koja je djelovala protiv Marxa; uskoro je shvatio svoju grešku i ponovo se približio Marxu; 1865. član Generalnog vijeća Prve internacionale. 337 338 352 502 508 509
- Scherr, Johannes* (Johanes Šer; 1817 - 1886) — liberalni historičar i pisac. 228 229
- Schiller, Friedrich von* (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1850) — čuveni njemački pjesnik i dramatičar. 173 184 186 228 319 321
- Schilling* (Šiling) — član Saveza komunista. 508
- Schirges, Georg Gottlieb* (Georg Gotlib Širges; 1811 - 1879) — pisac i publicista; sredinom četrdesetih godina »istinski» socijalista. 201 202
- Schlegel, August Wilhelm von* (August Vilhelm fon Šlegel; 1767 - 1845) — njemački pjesnik, prevodilac i književni historičar, poznat po svojim prevodima Shakespeare-ovih djela. 270
- Schlüssel, G.* (G. Šlisel) — urednik i izdavač časopisa »Veilchen». 215
- Schnake, Friedrich* (Fridrih Šnake) — žurnalista; sredinom četrdesetih godina »istinski» socijalista. 201 206 - 210 212 215
- Schweitzer, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) — pravobranilac iz Frankfurta na Majni; 1867 - 1871. predsjednik Opšteg njemačkog radničkog saveza, izdavač i glavni urednik lista »Der Social-Demokrat»; podržavao je Bismarckovu politiku. 229 230 463
- Schweitzer, Joseph* (Jozef Švajcer) — njemački pjesnik; »istinski» socijalista. 217
- Schwerdtlein, Rudolf* (Rudolf Švertlajn) — njemački pjesnik; »istinski» socijalista. 231
- Seiler, Sebastian* (Sebastijan Zajler; oko 1810. do oko 1890) — publicista; 1846. član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta i Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/1849. u Njemačkoj. 3
- Semmig, Friedrich Hermann* (Fridrih Herman Zemig; 1820 - 1897) — pisac; sredinom četrdesetih godina »istinski» socijalista. 212 - 217 229
- Senior, Nassau William* (Nasau Viljem Sinijer; 1790 - 1864) — engleski vulgarni ekonomista, apologet kapitalizma. 93 283
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Earl of* (Entoni Ešli erl od Šeftsberija; 1671 - 1713) — prvi grof od Šeftsberija, engleski filozof moralista i političar, vigovac. 349
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — veliki engleski dramatičar. 270 271
- Sheridan, Richard Brinsley* (Ričard Brinzli Šeridan; 1751 - 1816) — škotski komediograf čiji je najpoznatiji komad »The school for scandal»; istaknuti vođa opozicije protiv Pitta. 145
- Sidney, Algernon* (Aldženen Sidni; 1622 - 1683) — engleski političar; član vrhovnog suda koji je Charlesa I osudio na smrt. 349
- Sieyès, Emmanuel-Joseph* (Emanijel-Žozef Sijejes; 1748 - 1836) — francuski opat; političar francuske revolucije, predstavnik krupne buržoazije. 13
- Sina, Georg Simon, Freiherr von* (Georg Simon Baron fon Zina; 1782 - 1856) — osnivač bankarske kuće u Beču. 417
- Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simon-de de* (Žan-Šarl-Leonar Simond de Sismondi; 1773 - 1842) — švajcarski ekonomista i historičar. »Kritikovao je kapitalizam sa stanovišta sitne buržoazije» (Lenjin) i idealizovao sitnu proizvodnju. 58 77 79 117 398

- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — najznamenitiji engleski ekonomista prije Ricarda, predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije; uopštio je iskustva manufakturnog perioda i početaka fabričkog sistema i dao razvijen vid klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji. 56 63 - 65 71 113 114 116 117 122 124 131 249 283 290
- Sollta* (Zolta) — Njemač koji je živio u Njujorku; protivnik Saveza komunista. 6 9
- *Spiegelov* vitez — vidi *Schnake, Friedrich*
- Spilthoorn, Charles-Louis* (Šarl-Luj Spilthorn; 1804 - 1872) — belgijski demokrata, republikanac; učesnik belgijske revolucije 1830; član briselskog Demokratskog društva, predsjednik ogranka ovog društva u Ganu. 497 506
- Stauffacher, Werner* (Verner Štaufacher) — polulegendarna ličnost švajcarske istorije. 321 322
- Steffens, Henrik* (Henrik Štefens; 1773 - 1845) — njemački prirodnjak, pjesnik i filozof šelingovac; poreklom Norvežanin; učestvovao je u oslobodilačkom pokretu protiv Napoleóna. 321
- Steingens, Luitbert* (*Suitbert*) *Heinrich Herman* (Luitbert Hajnrih Herman Štajgens; rođen oko 1817) — slikar; član Saveza komunista. 507
- Steinmann, Friedrich Arnold* (Fridrih Arnold Štajnman; 1801 - 1875) — publicista i pisac. 207
- Stephan* — vidi *Born, Stephan*.
- Sterbitzki* (Sterbicki) — član Saveza komunista. 508
- Stewart* (*Stewart*), *Sir James Denham* (ser Džejs Denem Stjuart; 1712 - 1780) — engleski ekonomista; njegovo učenje predstavlja »racionalni izraz monetarnog i merkantilnog sistema« (Marx). 131
- Stirner, Max* (pseudonim *Johanna Caspara Schmidta*) (Maks Štirner; Johan Kaspar Šmit; 1806 - 1856) — filozof i pisac; jedan od ideologa buržoaskog individualizma i anarhizma; napisao je djelo »Der Einzige und sein Eigenthum«. 32 220 226 252 262
- Storch, Heinrich Friedrich von* (Hajnrih Fridrih fon Štorh (Andrej Karlovič; 1766 - 1835) — ruskojemački ekonomista, Smith-ov epigon; statističar i istoričar, profesor političke ekonomije na petrogradskoj Akademiji nauka (Univerzitetu). 61
- Sue, Eugène* (Ežen Si; 1804 - 1857) — francuski pisac, autor filistarsko-sentimentalnih romana sa socijalnim temama. 225
- Sydney, Algernon* — vidi *Sidney*
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (Šarl-Moris de Taleran-Perigor princ de Benevan; 1754 - 1838) — francuski državnik, besprincipijelni diplomata, ministar spoljnih poslova 1797 - 1799, 1799 - 1807. i 1814 - 1815; predstavnik Francuske na Bečkom kongresu. 414
- Tedesco, Victor* (Viktor Tedesko; 1821 - 1897) — belgijski advokat; revolucionarni demokrata i socijalista; 1847. saosnivač Demokratskog društva u Briselu; bio je u bliskim odnosima s Marxom i Engelsom; 1848. osuđen na smrt u procesu Risquons-Tout, zatim »pomilovan« na 30 godina zatvora; 1854. oslobođen. 338 441
- Tex, Cornelis Anne den* (Kornelis An den Teks; 1795 - 1854) — holandski pravnik, bavio se i pitanjima političke ekonomije. 246
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski istoričar i državnik, orleanista; predsjednik vlade (1836, 1840); 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine, predsjednik Republike (1871 - 1873); dželat Pariske komunice. 24 150 204 205 335 336 355 358
- Thompson, Thomas Perronet* (Tomas Peronit Tompson; 1783 - 1869) — engleski političar i vulgarni ekonomista, fritrejder (pristalica slobodne trgovine). 238 242 333

- Thompson, William* (Viljem Tompson; oko 1785 - 1833) — irski ekonomista; izvlačio je iz Ricardove teorije socijalističke konsekvence; Owenov pristalica. 80 464 473
- Thorvaldsen, Bertel* (Bertel Torvaldsen; 1768 - 1844) — danski vajar. 322
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774 - 1858) — engleski ekonomista, vatreni pobornik slobodne trgovine; kritikovao je Ricardovu teoriju o novcu. 93
- Tschudi, Ägidius* (Egidijus Čudi; 1505 - 1572) — švajcarski hroničar, protivnik reformacije. Njegova istorijska djela lišena su naučne osnove. 319
- Ure, Andrew* (Endrju Jur; 1778 - 1857) — engleski ekonomista i hemičar; pristalica slobodne trgovine. 123 - 125 371 372
- Ursa Major* — vidi *Püttmann, Hermann*
- Van de Castele* (Van de Kastel) — fabrikant iz Lila; pristalica slobodne trgovine. 246
- Veliki medved* — vidi *Püttmann, Hermann*
- Venedey, Jakob(us)* (Jakob[us] Venedej; 1805 - 1871) — radikalni publicista i političar, sitnoburžoaski demokrat; 1834. jedan od osnivača Saveza prognanih u Parizu; 1848. član Pretparlamenta i frankfurtske Nacionalne skupštine (lijevo krilo), kasnije liberal. 252 508
- Victoria* (Viktorija; 1819 - 1901) — kraljica Velike Britanije i Irske (1837 - 1901). 200 352 353
- vestfalski Ovan* — vidi *Weydemeyer, Joseph*
- Villeneuve-Bargemont, Jean-Paul-Alban, vicomte de* (Žan-Pol-Alban vikont Vilnev-Baržmon; 1784 - 1850) — francuski reakcionarni političar i ekonomista; pobornik feudalnog socijalizma. 111
- Vogel* (Fogel) — član Saveza komunista. 508
- Vogler* (Fogler) — član Saveza komunista. 508
- Volar* — vidi *Semmig, Friedrich Hermann*.
- Voltaire, François-Marie-Arouet de* (Fransoa-Mari-Arue de Volter; 1694 - 1778) — francuski filozof deista; satirični pisac i istoričar; predstavnik buržoaskog prosvjetiteljstva 18. vijeka. 89 132 238 428
- Wagner, Adolph* (Adolf Vagner; 1835 - 1917) — ekonomista; 1878. osnivač Hrišćansko-socijalne partije; pristalica Bismarckove politike. 468
- Wakley, Thomas* (Tomas Vejkli; 1795 - 1862) — engleski ljekar i političar. 360
- Wallau, Karl* (Karl Valau; 1823 - 1877) — slovoslagač lista «Deutsche-Brüsseler-Zeitung»; član Saveza komunista; 1848. predsjednik Udruženja za obrazovanje radnika u Majncu; kasnije načelnik okruga i gradonačelnik Majнца. 497
- Walpole, Sir Robert, Earl of Oxford* (ser Robert Volpoul eri od Oksforda; 1676 - 1845) — engleski državnik, vigovac; premijer (1721 - 1742). 246
- Wat Tyler* (Vat Tajlor; ubijen 1381) — vođa engleskog seljačkog ustanka od 1381. 254
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822 - 1856) — proleterski pjesnik i publicista; član Saveza komunista; prijatelj Marxa i Engelsa; 1848/1849. urednik feljtona lista «Neue Rheinische Zeitung»; poslije revolucije radio je kao trgovački putnik. 18 228 236 243 - 246 497
- Weitting, Christian Wilhelm* (Kristijan Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) — krojač po zanimanju; teoretičar utopijskog socijalizma jednakosti. 3 291 488

Welcker, Karl Theodor (Karl Teodor Velker; 1790 - 1869) — badenski pravnik i publicista; jedan od vođa studentskonjemačkih liberala; 1848. član Pretparlamenta i frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 191

Westminster, Lord — vidi *Grosvenor, Richard*

Westphalen, Edgar von (Edgar fon Vestfalen; 1819 - 1890) — 1846. član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta; brat Jenny Marx. 3

Weydemeyer, Joseph (Jozef Vajdemajer; 1818 - 1866) — član Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/1849. u Njemačkoj; od 1851. emigrant u Americi; učesnik građanskog rata u Sjevernoj Americi, u kojoj je položio kamen temeljac propagandi marksizma; bliski prijatelj Marxa i Engelsa. 200 - 204 206 212

Wieland, Christoph Martin (Kristof Martin Viland; 1733 - 1813) — pjesnik perioda prosvjetiteljstva, prevodilac Shakespeare-a i antičkih pisaca. 184

Wilhelm III Oranski (Viljem III; 1650 - 1702) — nasljedni namjesnik Nizozemske (1672 - 1702), engleski kralj (1689 - 1702). 131

Wilson (Vilson) — engleski radnik; učesnik čartističkog pokreta. 338

Wilson, James (Džejms Vilson; 1805 - 1860) — engleski državnik i ekonomista; osnivač i urednik lista «The Economist»; pristalica slobodne trgovine. 242 243 246

Winkelried, Arnold (Arnold Vinkelrid) — švajcarski narodni junak iz vremena oslobodilačke borbe švajcarskog naroda protiv vladavine Habsburgâ u 14. vijeku. 318 320 - 322

Wischnewetzky — vidi *Kelley-Wischnewetzky, Florence*

Witt, Jan de (Jan de Vit; 1625 - 1672) — nizozemski državnik; zastupnik interesa bogatih trgovaca. 246

Wolf [f], Ferdinand (Ferdinand Volf; 1812 - 1895) — žurnalista, 1846. član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, član Saveza komunista; 1848/1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung». Poslije revolucije 1848/1849. emigrirao u inostranstvo. 3 18 495 497

Wolff, Wilhelm (Lupus) (Vilhelm Volf; 1809 - 1864) — učitelj i žurnalista; sin seljaka-kmeta iz Šlezije; učestvovalao je u studentskom pokretu; član Centralne uprave Saveza komunista; 1848/1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung», član rajnskog Okružnog odbora demokrata i kelnskog Odbora bezbijednosti; poslije toga emigrant u Švajcarskoj, od 1851. u Engleskoj; jedan od najbližih prijatelja Marxa i Engelsa. 438 441 511

Wolowski, Louis (Luj Volovski; 1810 - 1876) — francuski vulgarni ekonomista i buržoaski političar; porijeklom Poljak. 236 242 243 246

Wyatt, John (Džon Vat; 1700 - 1766) — engleski pronalazač parne mašine. 123

Zasulič, Vera Ivanovna (1851 - 1919) — ruska revolucionarka, u početku narodnjak; 1883. je učestvovala u osnivanju grupe Oslobođenje rada; prevela je neka Marxova djela na ruski i vodila prepisku s Marxom i Engelsonom. Godine 1900. član redakcije lista «Несрав», poslije 1903. priključila se menjševcima; nakon 1917. protivnica sovjetske vlasti. 483 486

Žiška, Jan (oko 1360 - 1424) — vođa husita. 224

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica
i lica iz književnih djela

- Ahil** — ličnost iz grčkog predanja, najhrabriji junak trojanskog rata. 270 271
- Ajant Telamonov** — ličnost iz grčkog predanja, heroj trojanskog rata; njegov lik je Shakespeare iskoristio u svojoj drami »Troil i Kresida«. 270 - 272 288 291
- Aladin** — ličnost iz zbirke arabljskih (porijeklom persijskih) priča »Hiljadu i jedna noć«. 169
- Andromeda** — prema grčkom predanju, kraljeva kćer koju je aždaja prikovala za stijenu, a Persej oslobodio. Po njoj je dobilo naziv jedno sazvežđe na sjevernom nebu. Vidi i: *Otto* (-*Peters*), *Luise* 216 217 229
- Apolon** — grčki bog svjetlosti, umjetnosti i mudrosti (proročište u Delphi). 196
- Biron** — ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Nenagrađeni ljubavni trud«. 270
- Bojet** — ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Nenagrađeni ljubavni trud«. 270
- David** — ličnost iz starog zavjeta. 271
- Dimen** — ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Nenagrađeni ljubavni trud«. 270
- Don Quijote** (Don Kihot) — ličnost iz istoimenog Cervantesovog romana. 270 407
- Dorothea** (Doroteja) — vidi *Hermann i Dorotea*
- Encelad** — ličnost iz grčke mitologije, najpoznatiji titan koji se borio protiv Olimpijaca. 166
- Faust** — glavna ličnost istoimene Goetheove tragedije. 183 184 186 195 196
- Fixlein** (Fikslajn) — vidi *Quintus Fixlein*
- Golijat** — ličnost iz starog zavjeta 271 288
- Hamlet** — danski princ; ličnost iz istoimene Shakespeare-ove drame. 217
- Hektor** — ličnost iz grčkog predanja, najveći trojanski junak, ubio ga je Ahil. 270 271
- Henneke** (Heneke) — ličnost iz donjo-njemačke narodne pjesme »Sluga Heneke«. 270
- Herkul** — ličnost iz grčke mitologije, Zevsov sin; personifikacija snage i izdržljivosti. 124 190 192 289 290
- Hermann und Dorothea** (Herman i Doroteja) — ličnosti iz istoimenog Goetheovog epa u heksametru. 191
- Homunulus** — ličnost iz Goetheovog »Fausta«; čovek stvoren hemijskim putem. 184
- Ifigenija** — ličnost iz grčkog predanja. 186
- Isus** (Hristos) — ličnost iz novog zavjeta. 167 188 221 367
- Isegrimm** (Izegrim) — lice iz Goetheovog epa »Lisac Rajneke«. 272 291
- Izrael** — nadimak koji je bog dao Jakovu; po njemu je jevrejski narod dobio ime (Izraelci). 358
- John Falstaff** (Džon Falstaf) — komična ličnost debelog, hvalisavog šereta u Shakespeare-ovim dramama »Henri Četvrti« i »Vesele žene vindzorske«. 260
- Jona** — ličnost iz starog zavjeta, prorok; vidi i: *Meißner, Alfred*

- Jovan* — ličnost iz novog zavjeta; prema hrišćanskom predanju, autor Jevanđelja po Jovanu, Otkrivenja Jovanovog (Apokalipse) i Jovanovih poslanica. 195
- Lazar iz Betanije* — ličnost iz novog zavjeta; prema biblijskoj legendi, njega je Isus digao iz mrtvih. 506
- Lotte (Lota)* — ličnost iz Goetheovog romana »Patnje mladog Vertera«. 188
- Matiya* — ličnost iz novog zavjeta. 160
- Mephistopheles* (Mefistofel) — ličnost iz Goetheove tragedije »Faust«. 186
- Minos* — legendarni kralj i zakonodavač Krita. 187
- Moor, Karl* (Karl Mor) — ličnost iz Schillerove drame »Razbojnici«. 217 - 219
- Orlando furioso* (bijesni Orlando) — glavna ličnost istoimenog Ariostovog epa. 279
- Quintus Fixlein* (Kvint Fikslajn) — ličnost iz romana Jeana Paula »Život Kvinta Fikslajna«. 272
- Prometej* — mitološka ličnost; prema grčkom predanju, ukrao je od Zeusa vatru da bi je dao ljudima i zbog toga je prikovan za stijenu. 97 - 100 182 186 187
- Reineke Fuchs* (Rajneke Fuks) — lisac iz istoimene Goetheove poeme. 272 290/291
- Robinson* — junak romana Daniela Defoe-a. 56 84
- Salomon i Marcolph* (Markolf) — glavne ličnosti jedne pjesme iz 14. vijeka u kojoj se govori o nadmudrivanju između kralja Salomona i Morkolfa, jedne prvobitno demonske ličnosti. 270
- Sancho Pansa* (Sančo Pansa) — ličnost iz Cervantesovog romana »Don Kihot«. 270
- Schweitzer* (Švajcer) — ličnost iz Schillerove drame »Razbojnici«; vidi i *Hartmann, Moritz*
- Stella* (Stela) — ličnost iz jedne Goetheove tragedije. 188
- Spiegelberg* (Špigelberg) — ličnost iz Schillerove drame »Razbojnici«. 280
- Tell, Wilhelm* (Vilhelm Tel) — legendarni narodni junak Švajcaraca iz vremena borbi protiv vladavine Habsburga u 14. vijeku. 318 - 319 321 322 324
- Tersit* — ličnost iz Shakespeare-ove drame »Troil i Kresida«, ružni i komični Grk. 270 271 288
- Titaniya* — ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Snovidenje u Noć ivanjsku«, kraljica vilâ, Oberonova supruga. 198
- Troil i Kresida* — glavne ličnosti istoimene Shakespeare-ove drame. 271
- Vrasilo, tkač* — ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Snovidenje u Noć ivanjsku«. 198
- Werther* (Verter) — glavna ličnost Goetheovog romana »Patnje mladog Vertera«. 180 181 188 189 192 218
- Wilhelm Meister* (Vilhelm Majster) — glavna ličnost Goetheovog dela »Godina učenja Vilhelma Majstera«. 188 193 195 - 196.

Registar pojmova

- Administracija*
— državna 496
- Afirmacija* 102
- Agrikultura* 303
— melioracija zemlje 138 139
— vidi i *Plodnost zemlje*
- Akcije* 20
— železničke 20
— akcionarska društva 417
- Akumulacija* 122 268
— alata 122
- Analiza* 102 103
- Anarhija* 79 106 112 458
— društvena 193
— egzistentna 193
— industrijska 78
— u proizvodnji 79 398
- Antagonizam* 114 460 491
— vidi *Suprotnost*
- Antinomija* 64
— između upotrebne i razmjenske vrijednosti 64
— Proudhonova antinomija vrijednosti 96
- Antirenta* 7
- Antiteza* 104
- Apsolutizam* 26 374
— feudalni 389 398
- Apstrakcija* 102 103 116 457 459
— društvenih odnosa 104
- Aristokratija* 21 29 50 149 299 396
— engleska 149 204 396
— feudalna 50 397
— francuska 396
— novčana 23
— zemljoposjednička 245 309
— obaranje aristokratije 160
- Asocijacija* 301 306
— demokratska 420 422 502 - 505
- čartistička 332
— komunistička 305
— radnika 482
- Ateizam*
— ateist 11
— fojerbahovski ateizam 252
- Ažiotaza* 169
- Banka*
— nacionalna 303 395
— privatna 303
— rentna 155
- Bankar* 23 46
- Bankrot* 446
- Barbarstvo* 417 418
— feudalno 414 415 417
- Berza* 23 446
- Biće*
— društveno 183
— kolektivno 93
— ljudsko
— ostvarenje ljudskog bića 399
- Birokratija* 28 36 37 44 45 47 254 274 287
— administrativna 46
— juristička 46
— njemačka 45
— podređivanje birokratije 45
— vladavina birokratije 153
- Bogatstvo* 248 304
— buržoasko 99 113
— društveno 74 100
— kolektivno 99
— nacionalno 59 100
— prirodno 374
— proizvodnja bogatstva 114
— uvećanje bogatstva 100

- Buržoazija* 16 21 26 34 35 - 43 48 - 50
 112 114 121 254 255 278 283 285
 287 296 298 - 300 304 308 315
 318 319 375 381 - 385 389 391
 395 - 398 401 417 436 481 484 489
 — belgijska 447
 — engleska 39 131 237 257 278 340 424
 — francuska 39 101 150 267 325 399
 — industrijska 406
 — italijanska 423 424
 — krupna 250
 — liberalna 151 153 308
 — moderna 113 397
 — neindustrijska 386
 — njemačka 37 - 39 44 252 275 286 407
 — revolucionarna 40 394
 — savremena 64
 — sitna 37 38 40 45 150 213 214 239
 309 319 329 397
 — vladajuća 44
 — kao klasa 143 144 274 299
 — obaranje buržoazije 160 498
 — osvajanje političke vlasti od strane
 buržoazije 178
 — razvitak buržoazije 112 113 393 411
 412
 — vladavina buržoazije 35 40 - 42 213
 286 384 491
 politička vladavina buržoazije 39 400
- Buržuj* 18 38 46 85 115 131 153 168
 175 220 221 237 268 283 287 299
 300 302 380 389 424
 — moderan 381
 — progresivni 193
 — radikalni 256
 — sitni 38 41 42 46 47
- Carine* 373 496
 — carinski zaštitni sistem 44 49 50 131
 237 239 240 244 247 248 374 375
 — diferencijalne 48 49
 — na žito 364 365
 — uvozne 239
 — zaštitne 26 27 38 42 44 47 48 49
 192 193 239 247 249 279 364 366
 375 489
- Carinski savez*
 — italijanski 423
 — njemački 26 27 38 44 48
- Cehovi* — 116 122 127 128
 — cehovska starješinstva 112
 — cehovski majstor 301
- Centralizacija* — 323 395
 — politička 384

- Crkva*
 — državna 149
- Cijena* 58 470
 — kao novčani izraz relativne vrijed-
 nosti 63
 — industrijskih proizvoda 298
 — koštanja 76
 — minimum cijena 75
 — odnos cijena 75
 — obaranje cijena 268 446 470 471
 — padanje cijena 140 369
 — prirodna cijena 67 68
 rada 249
 — proizvoda 134 140 141
 industrijskih 416
 manufakturnih proizvoda 134
 proizvoda zemljoradnje 134
 porast cijene proizvoda 141
 višak cijene proizvoda 133
 — rada 67 68 249 296 369 385
 neposrednog rada 73
 najamnog rada 391
 — radne snage 68
 — robe 249 383 385 470
 — skok cijena 78 470 471
 — sniženje cijena 149
 životnih namirnica 149
 — tržišna cijena 74 134 136 137
 padanje tržišne cijene 140
 prosečna 136
 — životnih sredstava 75
- Čartisti* 21 22 143 221 245 246 265
 266 279 286 307 309 312 313 332
 338 340 357 363 364 407
 — čartistička agitacija 21 351
 — čartistička partija 22
 — agrarni program čartista 309
- Čartizam* 22
- Čovjek* 55 70 122 124 133 183 191 192
 200
 — potčinjavanje čovjeka mašini 69
 — radni 249
- Čovječanstvo* 7 12 13 221
- Deizam* 182
- Demokrata* 22 247 251 257 258 321 -
 - 323 326 327 332 - 334 336 346
 348 - 350 364 420 422
 — engleski 349
 — francuski 357

- Demokrata**
 — moderni 356
 — njemački 246 258 340 432
 — poljski 428 432
Demokratija 319 337 338 347 429 430 437
 — moderna 254 319 354
 — nužnost demokratije 253
 — pobjeda demokratije 437
Desetak 428
Despotizam 29 338
Dijalektika 107 108
 — Hegelova 104 105 106 108
Dividende 94
Djelatnost 402
 — društvena 402
 — individualna 454
 — ljudska 382
 — uzajamna djelatnost ljudi 454
 — materijalna 459
Dobro
 — nacionalno 303
 — zajedničko 87 88
 — podjela dobara 356
Dohodarina 154 - 159
 — kao klasni porez 157
 — suvišak dohodarine 158
Društvo 97 105 116 120 128 129 175 183 187 248 249 282 297 299 - 302 305 - 307 310 355 380 381 385 388 389 393 454 467
 — besklasno 144 498
 — buržoasko 64 75 129 143 306 384 385 391 392 396 398 399 459 465 498
 — moderno buržoasko društvo 381 384 396
 — odnosi u buržoaskom društvu 129
 — feudalno 113 114 129 306 381 384 394
 — građansko društvo 181 290 306 421 454
 — moderno građansko društvo 278 279 281 290
 — kapitalističko 469
 — klasno 144
 — komunističko — vidi *Komunističko društvo*
 — moderno 358
 — društveno biće 183
 — društvena organizacija 62 135 300 380
 — društveni odnosi 75 99 103 - 105 131 139 144 193 277 281 383 393 394 454 455 457 459 470
 — prevrat društvenih odnosa 460
 — razaranje društvenih odnosa 105
 — sukcesija društvenih odnosa 109
 — društveni preobražaj 85
 — društveni razvitak 35
 — i pojedinac 157
 — kao cjelina 126
 — materijalni uslovi društva 282
 — robni karakter društva 72
 — zasnovano na razmjeni i podjeli rada 84
 — Proudhonova personifikacija društva 93 94
 — kao ličnost 93 94 96 97
Država 181 182 254 283 395 454 468
 — buržoaska 386
 — moderna 34
 — politička 454 455
 — predstavnička 38
 — stvarna pravna država 263
 — ustavna 423 424
Državni dugovi 16 20 131 149 169
 — sistem državnih dugova 276
Dualizam 460
Egoizam 6 11 237
Egzegeza
 — socijalna 190
Egzistencija
 — način egzistencije 274
 — politička 282
Ekonomija 180
 — buržoaska 466
 — socijalna 330
 — ekonomski zakoni 250 470
 — vidi *Politička ekonomija*
Ekonomist 461
 — buržoaski 465
Ekonomski odnosi 9 62 68 79 84 87 88 105 109 - 111 113 143 275 290 401 455 458
 — cjelokupnost ekonomskih odnosa 67
 — kao ekonomska kategorija 459
 — kao idealna kategorija 108
Eksploatacija 42 50 253 372 374 382 394 397 481
 — buržoaska 397
 — naroda 253 339
 — proletarijata 215
 — radnika 265 386
 — tržišta 385
 — zemlje 138
Eksploator 267

- Eksproprijacija* 282
— zemljoposjednika 363
- Emancipacija*
— proletarijata 250
- Esnaf* 284 454
— esnafski majstor 380 381
— esnafski režim 193
— esnafstvo 193 398
— esnafska vladavina 194
— raspadanje esnafskog sistema 193
- Evolucija* 455
— društvena 453
— ekonomska 108 115 455
- Fabrika* 27 119 120 300 303 365
— automatska 125
— moderna 119 120
— nacionalna 303 395
— fabrički sistem 295 296
— fabrički pravilnik 367
- Fabrikant* 69 141 364 365 367 368
- Feudalac* 276 287 397
— feudalni gospodar 105 111 121 143 380 382
- Feudalizam* 112 128 290 414 428
— feudalni sistem 37 496
— raspadanje feudalnog sistema 193
— hrišćanski 116
— ostaci feudalizma 26
— vladavina feudalizma 112 143
- Filozof* 103 104
- Filozofija* 101 118 183 252 394
— njemačka 34 53
- Fritrejder* — vidi *Pristalica slobodne trgovine*
- Gerila* 424
- Grad* 282
— fabrički 221
— odvajanje grada od sela 116 456
— primorski 27 44
— suprotnost između grada i sela 305
— ukidanje suprotnosti između grada i sela 403
— vladavina grada 384
- Gradanin* 194 195 222 281
— sitni 254 389
- Hemija* 137
- Heretik* 12
- Hijerarhija* 280 282
— politička 285
- Hiperprodukcija* 78 84 244 304 369 385 398
- Hrišćanstvo* 11 397
— hrišćanin 103
— hrišćanski asketizam 397
— socijalni princip hrišćanstva 158 159
- Humanizam* 252 253
- Ideja* 102 105 107 108 459
— apsolutna 455
— hrišćanska 394
— prosvijećenosti 394
— tradicionalna 395
— vječna 460
— sukcesija ideja 109
- Ideolog* 236
— buržoaski 411
- Ideologija*
— buržoaska 467
- Imigracija* 479
- Imovina*
— centralizacija imovine 38
— konfiskacija imovine 395
— zajednička
— sistem zajedničke imovine 83
- Individua* 9 102
— individualni razvitak 453 454
— i klasa 284
— udružene individue 93
- Industrija* 37 49 97 111 113 123 128 135 137 139 247 274 282 283 295 300 304 306 319 365 367 369 381 383 385
— buržoaska 106
— državna 303
— ekstraktivna 74
— engleska 265
— fabrička 38 45
— feudalna organizacija industrije 127
— gradska 135
— industrijski sistem 44
— industrijska stagnacija 249 266
— istorija industrije 281 371 384
— krupna 38 79 84 106 123 134 143 255 257 261 262 278 296 - 300 304 - 306 374 381 382 388 393
— razvitak krupne industrije 302 485 489

Industrija

- krupna mašinska industrija 458
- kućna 112 121 416
- feudalna kućna industrija 416
- moderna 70 77 106 120 140 142 239 276 340 369 385 416 455
- manufakturna 121 133 134
- razvitak manufakturne industrije 121
- nacionalna 240 383
- napredak industrije 8 26 372 373 387 389
- napredak moderne industrije 142
- planska 305
- procvat industrije 43 99
- patrijarhalna 239
- razvitak industrije 140 169 239 255 277 286 304 386 390 402
- sitna 79 239
- zanatska 121

Industrijalac 26 43 149 242 268 297 300 446

- krupni 301
- njemački 45 47
- sitni 370 386

Interes 35

- antagonistički 42 113 340
- buržoazije 43 388
- čovjeka 35
- fabrikana 140
- klasni 42 143 402
- nacionalni klasni interes 384
- borba interesa raznih klasa 43
- komunista 389
- lični 136 329
- lokalni 38 40 319 329
- nacionalni 43 319
- nacionalnosti 425
- plemića 42
- politički 302
- potlačenih klasa 257
- privatni
- podjela privatnih interesa 122
- praktični 35
- proletarijata 151 390
- radnika 140 339 396 402
- univerzalni 38
- vladajuće klase 391
- zajednički 35 143 339
- zajedničnost interesa 41

Istina 107

- vječna 35 394 459
- kao proizvod društva 259

Istorija 14 108 - 112 116 118 119 136

- 137 181 261 274 280 453 454 457
- društva 85 394
- ideja 394 455

- intelektualna 481
- klasnih borbi 380 481
- ljudska 454 455
- moderna 396
- pisana 380
- stvarna 108
- svjetska 232 402 414 466
- politička 481
- svjetovna 460
- uporedna 118
- istorijske epohe 116 380 481 484
- istorijsko kretanje 102 103 388 460
- istorijski napredak 341
- istorijski razvitak 75 128 255 269 274 298 319 380 394 403 454 457
- istorijska sukcesija 107 108
- tok istorije 255 275
- istorijski zakoni 457

Istoriografija

- moderna 281

Izobilje 58 63 66

- kao upotrebna vrijednost 59
- proizvoda 60

Jakobinizam 427**Javno mnjenje** 150 155

- Jednakost** 110 111 128 399 430 457
- građanska 299
- pred zakonom 156

Kalfa 41 42 380 381**Kamata** 133 137 138

- kamatna stopa 138
- pad kamatne stope 370
- na kapital 137 138
- padanje kamate 137

Kapital 27 38 115 121 134 138 240

- 248 299 302 - 304 365 366 369 372 385 389 - 392 395 465
- društveni 301
- državni 303
- industrijski 131 428
- opticajni 65 138
- oslobođeni 373
- poslovni 27
- proizvodni 369
- porast proizvodnog kapitala 370
- stalni 65 138 - 140
- vladajući 340
- zemljišni 138
- akumulacija kapitala 65 67 121 370
- akumulacija privatnog kapitala 98 99
- centralizacija kapitala 370

Kapital

- gomilanje kapitala 254 370
- izobilje kapitala 137
- koncentracija kapitala 255 370 398 400 479
- nedostatak kapitala 43
- porast kapitala 369
- posjedovanje kapitala 43
- povlačenje kapitala 76
- primena kapitala 373
- sloboda kapitala 373
- ukidanje kapitala 278
- ulaganje kapitala 76 138
- vladavina kapitala 143
- kao ekonomska kategorija 465
- Kapitalist** 170 246 262 283 300 373 391 464 472
- francuski 246
- industrijski 105 134 - 136 277 368 370 469
- krupni 23 170 295 296
- vladavina krupnih industrijskih kapitalista 247
- Kasta** 116 118
- kastinska vladavina 50
- Kategorija** 103 104 107 108 111 459 460
- apstraktna 115
- čistog uma 460
- ekonomska 104 105 107 - 110 119 128 455 457 465
- logička 102 103
- logička kategorija kvantiteta 102
- političke ekonomije 104 105
- sukcesija kategorija 107
- logička sukcesija kategorija 104
- Katolicizam** 110 428
- Klasa** 21 34 41 99 112 114 252 285 302 454 460
- buržoaska 114 274 275 278 280 297 339 372 382
- vladavina buržoaske klase 279 389
- državnih činovnika 25
- eksploatisana 158 340 373
- eksploatatora 340 373
- građanska 282
- imućna 226
- industrijska 37
- kapitalista 38 363
- krupnih zemljoposjednika 37 121
- napredna 28
- proleterska 114
- radna 21 24 41 49 236 239 240 243 244 246-250 295 301 327 329 356
- bijeda radne klase 246
- radnička 21 99 121 240 241 249 278 283 285 296 372 386 397 401 472 482 483 489 491

- egzistencija radničke klase 297
- emancipacija radničke klase 483 487
- položaj radničke klase 372
- razvitak radničke klase 483
- ujedinjenje radničke klase 286
- vladavina radničke klase 286
- revolucionarna 113 144 284 388
- siromašna 41 49
- srednja 22 25 - 29 315 329 356
- engleska 141
- pruska 28
- uspon srednje klase 29
- vladavina srednje klase 26 29
- vladajuća 21 35 37 - 39 41 131 149 158 297 301 388
- antagonizam klase 68
- nastanak klase u Njemačkoj 42
- odvajanje klase 178
- klasa i individua 284
- klasni odnosi 290
- Klasna borba** 255 284 287 390 400 403 421 484
- između buržoazije i proletarijata 21 50 402
- kao politička borba 386
- oblik klasne borbe 402
- istorija klasnih borbi 380 481
- Kmet** 253 276 297 301 380 381 389
- Kmetstvo** 112
- srednjovjekovno 158
- ukidanje kmetstva 427
- Kolonije** 106 116 455 458
- kolonijalni sistem 121
- Komune** 382 389
- Komunikacije** 255 261 262
- Komunist** 17 24 34 36 79 114 151 202 251 252 254 - 262 270 272 276 283 285 302 306 308 379 389 393 404 405 421 428
- engleski 10
- francuski 7 10 18 34 35
- materijalistički 347
- njemački 7 17 18 22 34 36 421
- partija njemačkih komunista 34
- prividni 260
- stvarni 260
- ultrakomunist 35
- komunističke doktrine 259
- Komunističko društvo** 10 76 84 128 144 276 305 306 344 347 392 394 466
- i nacionalnosti 306
- i porodica 306
- i religija 306
- materijalni uslovi u komunističkom društvu 129
- proizvodnja u komunizmu 305

Komunističko društvo

- raspodjela u komunizmu 305
- ukidanje klasa u komunističkom društvu 144 305 306
- prvobitno 380
- komunistički način prisvajanja 392
- Komunizam** 6 - 8 10 - 12 14 17 36 115
 - 131 157 257 277 290 291 295 379
 - 390 395 400 401 421 427
- kao pokret 261
 - kao pokret radničke klase 484 488
- kao teorijski izraz proletarijata 261
- kritički 291
- njemački 36
- istorijski razvitak komunizma 14
- komunistička borba 11
- komunistička propaganda 18
- utopijski 484
- Koncentracija** 8 122 275
 - oruđa za proizvodnju 122 123
 - transporta 303
 - zemlje 122
- Konkurencija** 38 39 44 62 69 77 96
 - 100 105 114 126 - 128 136 138 140
 - 142 143 154 169 182 193 237 238
 - 240 244 245 247 248 254 255 261
 - 275 283 300 301 309 339 374 385
 - 386 398 416 456 459 467 469 - 471
- anarhična 99
- inostrana 149 240
- među radnicima 84 130 266 303 369 370 386 389
- na svjetskom tržištu 47 339
- rada 84
- slobodna 38 120 134 142 244 255 278 296 299 300 347 373 374 384 428
 - vladavina slobodne konkurencije 394
- spoljna 44
- i monopol 126
- i tržišna cijena 134
- kolebanje konkurencije 295 466 470
- nužnost konkurencije 127
- razvitak konkurencije 130
- ukidanje konkurencije 298
- vladavina konkurencije 120 130
- zakon konkurencije 136 214
- konkurentska borba 26 130
- kao ekonomska kategorija 458
- Korupcije** 112 127 128 325 454
 - podmičivanje 146
 - podmičivanje štampe 147
- Kredit** 48 102 106 107 131 132 456 458
 - javni 457
 - centralizacija kreditnog sistema 303 395

Kretanje

- dijalektičko 104 105 107 109
- formalno 103
- Križa** 79 249 266 300 304 369 370 372 398
 - finansijska 276 446
 - industrijska 447 470
 - svjetskog tržišta 261 262
 - trgovinska 261 265 300 384 470 471
 - epohe križa 99 300
- Kuluk** 428 466
 - otkup kuluka 155 416
 - ukidanje kuluka 156
- Liberal** 153 193 212 213 326 328 329
 - 333 334 364
 - buržoaski 286 335
- Liberalizam** 152 159 213 252 427
 - buržoaski 328
 - politički 428
- Ličnost** 391
 - razvitak ličnosti 125
- Logika** 98
 - logička sukcesija 105
- Logos** 103
- Lumpenproletariat** 41 175 388
- Malogradanin** 9 115 167 194 197 319
 - 408 426 461
 - ideal malogradanina 126
 - njemački 170 192
- Malogradanstvo** 39 93 175 207 400
- Manufaktura** 38 121 122 281 296 - 298
 - 301 304 381 398 416
 - manufakturne radionice 122
 - moderna 247
 - patrijarhalna 247
 - sitna 247
 - feudalna organizacija manufakture 384
- Mašine** 27 70 106 119 120 122 140 239
 - 240 244 247 295 296 340 369
 - 371 385 417 418 456 - 458 467
- automatske 123
- mašinski pogon 99
- parna 418
- primena mašina 98 122 123 370 385 456
- pronalazak mašina 123
- razvitak mašina 122 261 456
- sistem mašina 122

Mašine

- i podjela rada 115
- napredak mašinerije 247

Materijalist 183 347*Materijalizam* 182 183*Metafizika* 101

- primjenjena 103

Monarhija 279 280 282 - 284 415

- apsolutna 26 34 50 143 274 - 278 280 282 283 285 - 287 299 308 322 375 382 386 423 424
- birokratska 43
- demokratska 161
- konstitucionalna 274 277 278 299 427
- patrijarhalna 128
- reforma monarhije 159

Monopol 126 130 374 456 459

- buržoaski 130
- feudalni 130
- industrijski 276
- moderni 129 130
- povezanost monopola i konkurencije 130
- kao ekonomska kategorija 458

Moral 197 280 388 394*Nacija* 303 393 394

- industrijska 26
- trgovačka 26
- ukidanje nacija 339

Nacionalnost 375 417 427 429*Način proizvodnje* 66 87 105 108 112 255 262 295 301 356 390 454 456 458

- buržoaski 383
- ukidanje buržoaskog načina proizvodnje 275
- feudalni 381
- prevrat u načinu proizvodnje 381
- kapitalistički 460

Nadnica — vidi *Najamnina**Nadničar* 41 135*Najamnina* 61 65 67 71 72 121 127 135 249 283 296 300 364 366 464 466

- minimum najamnine 68 73 100 262 296 299 373 391
- kao prirodna cijena rada 372
- nominalna 154
- oba-nje najamnine 149 154 283 365
- kolebanje najamnine 387

- održanje najamnine 143
- padanje najamnine 118 365 367 385
- porast najamnine 139 - 141 369
- prirodna cijena najamnine 68
- redukcija najamnine 268
- visina najamnine 65
- ekonomski zakon najamnine 297 356
- odnos najamnine prema profitu 67

Nauka

- prirodna 179
- pozitivna 179 180

Negacija 102

- negacije 102

Nejednakost 110 111 467

- politička 278
- socijalna 278

Nezaposlenost 435*Novac* 20 27 60 86 87 102 276 279 304 446

- emitovani 91
- krivotvoreni 89
- metalni 20
- papirni 20 469
- radni 468 471 - 473
- utopija radnog novca 468
- srebrni 20
- zlatni 20
- kao društveni odnos 87
- kao opšte sredstvo razmjene 86
- nestašica novca 27 48 203
- nužnost novca 87
- sticanje novca 276
- svemoć novca 92 277
- vladavina novca 12 357
- novčani odnos 382

Objekat 102*Odgoj* 303 305 306

- besplatan 395
- društveni 392
- industrijski 306

Odnos

- čovjeka prema čovjeku 108
- grada prema selu 116
- pojedinca prema pojedincu 99
- privatni 195
- privatnopravni 112
- proizvodnje prema raspodjeli sredstava za proizvodnju 132
- radnika prema kapitalisti 99
- socijalni 156
- zakupca prema zemljoposjedniku 99
- između vrijednosti i radnog vremena 94

- Odnosi proizvodnje* 99 102 104 105 112
113 275 383 393 396 510
— buržoaski 102 112 290 384 386 391
392 395
ukidanje buržoaskih odnosa proiz-
vodnje 401
— feudalni 290
— moderni 384 398
— i proizvodne snage 301
— sistem odnosa proizvodnje 87
- Opozicija* 24 354 361
— dinastička 345
— konzervativna 354
— parlamentarna 325
— proleterska 208
— vladi 147
- Oruđa za proizvodnju* 119 134 144 297
383 386 393 395 456
— koncentracija oruđa za proizvodnju
122 123
— revolucionisanje oruđa za proiz-
vodnju 383
- Partija* 12 251 253 254 256 263
— demokratska 24 29 327
— komunistička 36 153 377
— napredna 29
— narodna 332
— politička 279 307 354 428
— radikalna 256
— radnička 389 390
— revolucionarna 151
- Patricij* 386
- Pauper* 8 389
- Pauperizam* 278 279 389
— evropski 8
- Plebejac* 380
- Plemstvo* 25 - 28 36 - 42 47 155 253
254 281 319 460
— englesko 39 42
— feudalno 26 46
— francusko 39 42
— njemačko 42
osiromašenje njemačkog plemstva 39
— prusko 25 26 29
— reakcionarno 36
— seosko 39
— prelazak plemstva u buržoaziju 40
— vladavina plemstva 37
- Plodnost zemlje* 134 136 147
- Plutokratija* 23 24
- Podjela rada* 55 56 61 63 69 87 98 102
105 116 - 121 123 247 275 296 370
381 385 398 445 456 457 471
— međunarodna 123 374
— moderna 99
— i mašine 115
— u društvu 124 125
— u poljoprivredi 122
— način podjele rada 456
— nedostaci podjele rada 117 118
— nužnost podjele rada 56
— prednosti podjele rada 117
— razvitak podjele rada 122 123
— ukidanje podjele rada 305 306
- Pojedinac* 157
— i društvo 157
— egzistencija pojedinca 157
— slobodni razvitak pojedinca 396
- Pokret*
— agrarni 429
— antirentni 13
— čartistički 333
— demokratski 29 254 318
— društveni 144
— komunistički 8 18
komunističko-revolucionarni 9 10
— liberalni 27 408
— masovni 192
— nacionalni 423
— politički 144 387 402 482
radnika 403
— proleterski 7 8 388 389 390 479
kao pokret većine 388
u Francuskoj 222
— radnog naroda 330
— radnički 362 484 487
— reformni 328 329 354 395
— republikanski 446
— revolucionarni 29 254 286 322 401
405 461
buržoazije 407
proletarijata 12
svetskoistorijski revolucionarni po-
kret 6
— socijalistički 183 489
— srednjih klasa 26
— za slobodu zemlje 8
- Politika* 35 183 189 280 394 428
— politički napredak 35
— politički sistem 35
— trgovinska 48
- Politička ekonomija* 53 54 72 79 87 98
101 103 105 115 243 246 248 249
369 373 421 465
— buržoaska 464
— kritika političke ekonomije 115
Proudhonova kritika 453

- metafizika političke ekonomije 101 104 107
- razvitak političke ekonomije 79 464
- zakoni političke ekonomije 250
- Poljoprivreda* 75 121
- industrijska 135
- patrijarhalna 135
- feudalna organizacija poljoprivrede 384
- Ponuda* 60 61 79 141 214 466
- odnos ponude i tražnje 58 59 61 62 68 74 76 89 90 92 154
- zakon ponude i tražnje 69 76 90 91
- borba između ponude i tražnje 60
- kolebanje ponude i tražnje 69 76
- kao upotrebna vrijednost 60
- rada 72
- vidi i *Tražnja*
- Populacija*
- zakon populacije 249
- Poredak*
- cehovski 120
- feudalni 120
- kastinski 120
- patrijarhalni 120
- Porodica* 392 393
- organizacija porodice 454
- ukidanje porodice 403
- Porez* 107 130 131 274 283 365 456 457
- direktni 213 446
- na naslede 303
- na luksuz 347
- progresivni 18
- način oporezivanja 154
- sniženje poreza 149
- ukidanje poreza 136
- poreski sistem 131
- Potreba* 55 56 61 62 74 111 136
- društva 305
- državna 158
- istorijska 128
- pojedinca 304 305
- prirodna 61
- stanovništva 134
- zajednička 128
- životna 105
- suma postojećih potreba 84
- Potrošnja* 98 244 268 369 370 471
- individualna 62
- neposredna 62
- predmet neposredne potrošnje 73
- maksimum potrošnje 75
- zasnovana na razmjeni 61
- povećanje potrošnje 245 246
- kosmopolitski karakter potrošnje 383
- oblik potrošnje 454
- Potrošač* 62
- Povlastice* (Privilegije) 112 118 127 274 276 454 467
- Praksa* 108 461
- politička 397
- i teorija 114
- Pravo* 90 392 394 399
- feudalno 429
- građansko 62 357
- glasa 213 325 356 358
- opšte pravo glasa 160 312 329 363
- istorijsko 181
- izborno 329 336
- opšte izborno pravo 422
- ljudsko 182 357
- nasljedno 254 303
- ukidanje prava na naslede 395
- racionalno 181
- svojine 345 395
- tradicionalno 183
- zbora i dogovora 150
- Preduzetnik* 120 135
- preduzetnička dobit 138
- Prihod*
- nacionalni 282
- Princip* 108
- autoriteta 108 120
- u društvu 120
- individualizma 108
- Priroda* 55 374
- ljudska 127
- prirodne snage 98 122 384
- Pristalice slobodne trgovine* 237 - 239 242 - 244 286 338 339 364 368 370 - 374 422
- Profesionalni idiotizam* 125
- Profit* 27 65 94 96 97 99 126 127 133 134 140 262 464 472
- industrijski 121 133 135 366 368
- kapitala 135 154
- poslodavca 283
- trgovački 135
- profitna stopa 97
- prosečna 140
- zakon jednake profitne stope 466
- dizanje profita 140
- obaranje profita 96
- padanje profita 139 140
- Prohibicija*
- apsolutna 247
- prohibitivni sistem 416

- Proizvod** 55 61 71 105 469
 — domaći 239
 — društveni 392 466
 — industrijski 37 103 240
 — manufakturni 239
 — poljoprivredni 27 75 136
 — radnog dana 140
 — rada 465
- Proizvođač** 62
 — neposredni 68
 — slobodan 61
- Proizvodne grane** 42 305
- Proizvodne snage** 75 85 98 105 108
 112 - 114 128 129 144 249 262
 302 304 306 369 370 454 455 459
 460
 — društvene 301 388
 — razvitak društvenih proizvodnih
 snaga 510
 — moderne 384
 — proste 373
 — masa proizvodnih snaga 84 395
 — razvitak proizvodnih snaga 99 112
 454 457
 — stepen razvitka proizvodnih snaga
 62 113
 — i odnosi proizvodnje 301
- Proizvodnja** 59 61 62 74 79 98 109
 304 369 370 374 395 454 456 460
 469
 — bogatstva 114 132 240 244
 — buržoaska 66 113 114 128 131 136
 141 457
 — društvena 470
 — duhovna 383 394
 — ekonomska 481 484
 — feudalna 112
 — industrijska 55 299 300 381 394
 — kapitalistička 467 472
 — krupna 467
 — mašinska 384
 — materijalna 105 120 383 394 459
 — pretjerana 78 84 244 304 369 385
 398
 — robna 66 470
 — zakon robne proizvodnje 467 470
 — i individua 93
 — kao ekonomska kategorija 119
 — oblik proizvodnje 457
 — buržoaski 459
 — organizacija proizvodnje 62
 — prosperitet proizvodnje 249
 — proširenje proizvodnje 306
 — razvitak proizvodnje 301 305 454
 — revolucionisanje proizvodnje 383
 — suvišak proizvodnje 93 133
- tehnička snaga proizvodnje 98
 — uslovi proizvodnje 99
 — višak proizvodnje nad potrošnjom
 57
 — kosmopolitski karakter proizvodnje
 383
 — Vidi *Način proizvodnje, Odnosi
 proizvodnje, Oruđa za proizvodnju,
 Sredstva za proizvodnju*
- Proleter** 12 49 50 115 130 144 160
 223 254 297 298 300 301 307 315
 339 356 370 380 385 389 393
 — francuski 35
 — njemački 226
 — revolucionarni 165 315
 — borba proletera 390
 — organizovanje proletera 387
 — svijest proletera 299
 — vladavina proletera 389
 — vidi *Radnik*
- Proletarijat** 13 18 40 50 68 79 112 -
 - 114 131 153 - 156 158 159 213
 238 254 255 275 277 286 287 296
 299 302 304 - 307 319 323 354
 370 381 385 387 393 398 401 417
 426 436 477 481 484
 — engleski 340
 — italijanski 492
 — industrijski 254
 — moderan 113 397
 — nadničarski 472
 — njemački 36
 — revolucionarni 397 400
 — borba proletarijata 114
 — egzistencija proletarijata 303
 — oslobođenje proletarijata 114 261
 262 295
 — razvitak proletarijata 302 387 389
 — stvaranje proletarijata 261 262 295
 296
 — ugnjetavanje proletarijata 158
 — vladavina proletarijata 394 498
 — kao klasa 295
 — kao revolucionarna klasa 388
 — kao vladajuća klasa 395
 — u svojstvu čovječanstva 8
 — vidi *Klasa, radnička*
- Promet** 91 255 381 384 398
 — međunarodni 91
 — oblik prometa 454
 — propast prometa 458
- Propaganda**
 — liberalna 226
 — revolucionarna 252
 — slobodne trgovine 333
 — socijalistička 226

- Prosperitet** 79 369 372
 — industrijski 141 496
 — trgovinski 27 496
 — epohe prosperiteta 300
Protekcionist 236 - 241 247 248
Protivvrječnost 58 110 111
 — ekonomska 111
- Rad** 65 68 72 84 115 119 248 296
 297 365 369 371 392 465 468
 — društveni 384
 — društveno potreban rad 471
 — individualni 94
 — ljudski 65 367
 — moderan industrijski rad 388
 — nacionalni 239
 — najamni 120 380 389 - 392 471
 odnos najamnog rada prema kapi-
 talu 373 401
 sistem najamnog rada 99
 — nekvalifikovan 69
 — nagomilan 391
 — pretjeran 84
 — prost 69
 — proizvodni 471
 — rasparčan 122
 — ručni 123 139 239 240 247 299
 370 386 416
 — složen 69
 — udružen 94
 — živi 391
 — kao izvor vrijednosti 63 468
 — kao roba 68 72 73 249 296 369 385
 — intenzivnost rada 471
 — količina rada 67 69 - 71 73 74 86
 134
 — masa rada 385
 — mjera rada 63
 — obaveza rada 395
 — organizacija rada 303
 — oslobođenje rada 327
 — priroda rada 380
 — prisila na rad 303
 — proizvodni troškovi rada 296
 — potražnja rada 295
 — borba između rada i kapitala 356
 — pretvaranje rada u kapital 392
 — kao ekonomska kategorija 465
 — vidi *Podjela rada*
Radikal 251 256 257 328
 — gradanski 286 356 358
 — njemački 256 257 263
Radikalizam 140 252 258 421
- Radna snaga** 68 72 380 473
 — nestašica radne snage 456
 — tražnja radne snage 244 369
Radni dan 69 - 71
Radnik 21 22 42 49 50 69 119 135
 139 - 141 143 237 240 243 246
 249 253 261 265 - 267 286 295 -
 - 297 300 303 309 341 357 365
 366 368 369 372 437 446 456 464
 466 469 471 472
 — fabrički (tvornički) 41 42 367
 — kvalifikovani 140
 — manufakturni 297 298 301 305 416
 — moderan 385 389
 — najamni 134 135 380 391
 — neposredni 79
 — poljoprivredni 135 365 366
 — revolucionarni 292
 — samostalni 84
 — specijalni 122
 — kao dodatak mašini 385
 — kao sredstvo za proizvodnju 371
 — borba radnika 386 387
 politička borba radnika 143
 — oslobođenje radnika 298
 — sukob radnika i preduzetnika 123
Radno vrijeme 65 67 - 69 76 136 465
 468
 — kao mjera vrijednosti 69 76 78 86
 — kao mjera razmjenske vrijednosti
 76
 — minimum radnog vremena 76
 — skraćenje radnog vremena 84
 — potrebno radno vrijeme 71 76 77
 — redukcija radnog vremena 268
 — društveno potrebno radno vrijeme
 470
Raspodjela 84 304
Razmjena 55 - 57 61 69 76 79 87
 304 484
 — dobra 262
 — individualna 79 84 85 87 262
 — međunarodna 123
 — proizvoda 85 468
 — radova 85 369
 — robna 373 468
 — slobodna 467
 — način razmjene proizvoda 85
 — oblik razmjene 275
 — organizacija razmjene 471
 — sredstva za razmjenu 87 381
Reforma 266 313 354 468
 — agrarna 431
 — administrativna 408
 — ekonomska 240

Reforma

- ekstenzivna 328
- finansijska 347
- izborna 24 35 313 329
- parlamentarna 325 326 328 334
- politička 329 420
- socijalna 240 241 248 254 255 263 329

Religija 112 183 306 388 394

- hrišćanska 394
 - religiozna fikcija 13
 - religiozno stanovište 13
- Renta** 65 67 136 137 139 366 464
- kapitalizovana 138
 - prirodna 138
 - zemljišna 121 132 392 395 472
- Ricardova teorija zemljišne rente 65
- porast rente 137
 - sniženje rente 366 368
 - tržišna vrijednost rente 138

Rentijer 133 386**Republika** 150 252 253 277 278 287

- 288 329 437 446
- agrarna 264
- antička 280
- federativna 287 289
- feudalna 409
- francuska 444

Republikanac 251 252 273 444**Republikanizam** 327 447**Revolucija** 144 182 224 253 298 302

- 304 315 389 395 401
- agrarna 404
- buržoaska 144 275 277 286 330 354 404 405
- demokratska 288 431
- engleska 278
- februarska (1848) 446 482 485 491
- francuska (1789) 28 128 149 181 186 189 194 223 254 278 284 323 358 390 399
- industrijska 295 297 - 299
- julska (od 1830. u Francuskoj) 23 149 167 - 169 192 193 396 406 409
- konzervativna 430 431
- komunistička 395 405
- krakovska (1846) 427 - 432
- napuljska 424 426
- politička 144 489
- poljska (1830) 337 416
- proleterska 144 299 302 388 405
- radikalna 426
- radnička 286

— sicilijanska 435

- socijalna 375
- nužnost revolucije 252 253 302 330
- revolucionarna epoha 28
- internacionalna 492

Rijetkost 58 63 66

- kao razmjenska vrijednost 59
- proizvoda 60

Rob 297 380

- Roba** 67 68 73 245 297 300 381 464 468 470
- kolonijalna 239
 - padanje vrijednosti robe 92
 - poskupljenje robe 139

Ropstvo 431 458 459 466

- antičko 158
- prikriveno 106
- radničko 68
- kao ekonomska kategorija 106 458
- ukidanje ropstva 106
- robovska privreda 280

Samodjelatnost 107**Saobraćaj** 381

- saobraćajna sredstva 262
- vidi *Transport*

Savez komunista 477 482 508

- Centralna uprava Saveza komunista 499 507 509
- kongres Saveza komunista 500
- okrug Saveza komunista 499
- opština Saveza komunista 498 508
- Statut Saveza komunista 498 - 502 508

Selo 283

- odvajanje grada od sela 166 456
- suprotnost između grada i sela 305
- ukidanje suprotnosti između grada i sela 403

Seljak 9 41 42 121 222 386

- krupni 41
- sitni 9 39 160 239 247 254 309
- vladavina seljaka 41

Senzualizam 183**Sinteza** 104

- rada 120

Sirovine 61 239**Sistem**

- pravni 45
- upravni 45
- zakonodavni 45

Škričanje 121

- Sloboda* 128 194 300 373 391 392 399
 — demokratska 194 497
 — lična 390
 — savjesti 427
 — štampe 18 26 29 150 153 156 160
 181 215 399 427
 — trgovine 382 393
 — udruživanja 153 156 160
 — uvjerenja 496
 — ideja slobode 373 374 510
 — pojam slobode 189
- Socijalist* 79 114 115 128 129 306 461
 — buržoaski 307
 — demokratski 307
 — francuski 212
 — istinski 34 - 36 174 183 193 202
 208 215 217 222 225 259 260
 — njemački 151 180
 — reakcionarni 36 306
- Socijalizam* 129 213 277
 — berlinski 225 226
 — buržoaski 401
 — feudalistički 396
 — hrišćanski 397
 — istinski 35 174 185 188 190 199
 200 201 203 205 - 208 212 214 -
 - 217 220 223 225 - 229 233 398 -
 - 400
 — kritičko-utopistički 401 403
 — nadsocijalizam 54
 — njemački 32 165 183
 — saksonski 214 215
 — sitnoburžoaski 398
 — utopistički 461
 — vestfalski 199 - 203
 — kao pokret srednje klase 484
- Spahija* 253
- Srebro* — vidi *Zlato i srebro*
- Sredstva za proizvodnju* 62 73 78 79
 111 138 302 380 384
 — moderna 398
 — zajednička 128
 — centralizacija sredstava za proiz-
 vodnju 384
 — monopolizacija sredstava za pro-
 izvodnju 356
 — rasparčanost sredstava za proiz-
 vodnju 384
- Stagnacija* 249
- Stalež* 144 380 454
 — društveni 460
 — feudalni 281 282 287 290
 — građanski 281
 — seljački 397
 — srednji 296 388 416
 — industrijski srednji stalež 381
- Stanovništvo* 98 131
 — proizvodno 98
 — masa stanovništva 143
- Suprotnost* 58
 — između demokratije radničke klase
 i liberalizma 22
 — između nagomilanog i neposrednog
 rada 75
 — između građanskog i komunistič-
 kog društva 4
 — između poziva, staleža i klasa 75
 — klasna suprotnost 75 85 99 112
 144 284 381 390 394 396 402 421
 — nestajanje klasne suprotnosti 76
 — vladavina klasne suprotnosti 75
 — interesa 113
 — između proletarijata i buržoazije
 144 286 308 340 375
 — društvena 178
 — između grada i sela 305
 — ukidanje suprotnosti između grada
 i sela 403
 — između kapitala i najamnog rada
 390
- Suverenitet*
 — kantonalni 409
 — naroda 312 313 326
- Sveštenstvo* 149
 — katoličko 149
 — protestantsko 149
- Svijet*
 — logičkih kategorija 103
 — stvarni 103
- Svijest*
 — društvena 394
 — moralna 466
- Svojina* 131 133 262 275 276 287 289
 — antička 392
 — buržoaska 131 344 385 390 392
 457 480 510
 — ukidanje buržoaske svojine 392 510
 — cehovska 301
 — feudalna 133 392 428 457 510
 — klasna
 — ukidanje klasne svojine 392
 — lična 391 392
 — opšta 391
 — privatna 10 50 187 255 262 290
 297 298 301 - 306 345 391 397 510
 — ograničenje privatne svojine 303
 — razvitak privatne svojine 255
 — ukidanje privatne svojine 50 254
 261 262 297 298 301 - 303 390 -
 - 392
 — slobodna 428
 — tributarna 428

Svojina

- zemljišna 65 111 132 138 139
- buržoaska zemljišna svojina 480
- eksproprijacija zemljišne svojine 395
- poreklo zemljišne svojine 132
- zajednička zemljišna svojina 380
- zajednička 480
- društveni karakter svojine 391
- koncentracija svojine 169
- razvitak svojine 62
- ukidanje svojine 169
- Svojinski odnosi** 255 275 384 510
- buržoaski 384 385 510
- feudalni 278 286 384
- ukidanje feudalnih odnosa svojine 290
- građanski 275 286
- tradicionalni 395
- regulisanje odnosa svojine 46
- ukidanje odnosa svojine 390

- Štrajk** 139 140 143 144 266
- od 1844. i 1845. 141

Teolog 112**Teorija** 461

- i praksa 114
- teorija o najamnini i profitu 65
- teorija vrijednosti
- Proudhonova 55 - 100
- Ricardova 64 66 67 70 464 - 466 472

Teza 103**Transakcija** 146 147**Transport** 96

- robni 96
- centralizacija transporta 395
- koncentracija transporta 303
- vreme transporta 95

Transubstancijacija 55

- Tražnja** 59 - 61 79 141 214 381 466
- borba između ponude i tražnje 60
- kolebanje ponude i tražnje 69 76
- odnos ponude i tražnje 58 59 61 62 68 74 76 154
- zakon ponude i tražnje 66
- kao razmjenska vrijednost 60
- rada 72
- vidi *Ponuda*

Tredjunioni 143 483

- lokalni 143

Trgovac 9 46 121 242 386

- sitni 365
- Trgovina** 37 38 49 77 113 121 127 255 274 282 283 374 381 385 446
- međunarodna 374
- moderna 274 282 283
- njemačka 49
- novcem 38
- pomorska 121 455
- slobodna 21 48 50 205 236 237 241 244 - 249 255 364 367 368 372 373 375 391 401 422 423
- opšta slobodna trgovina 243
- vladavina slobodne trgovine 248 249
- vidi *Pristalice slobodne trgovine*
- svjetska 38 62 106 262 306 458
- unutrašnja 44 365
- predmet trgovine 57 72
- propast trgovine 106
- trgovinski bilans 131 456
- trgovinski prosperitet 265
- trgovinska stagnacija 244
- razvitak trgovine 169
- istorija trgovine 281
- trgovinska politika 48

Trošarina 131 373

- gradska 213
- ukidanje trošarine 347

Troškovi 369

- proizvodnje 39 47 61 - 63 71 74 76 90 91 133 135 136 149 244 297 366
- transportni 417

Tržište 27 57 77 121 214 365 381 383 385 470

- američko 27
- englesko 27
- kontinentalno 236
- lokalno 297
- moderno 281
- novčano 27 28 47
- radne snage 309
- robno 47
- svjetsko 123 141 143 149 261 281 286 298 304 374 381 382 393 394 455 470 471
- eksploatacija svjetskog tržišta 383
- gospodstvo na svjetskom tržištu 374
- kriza svjetskog tržišta 261
- razvitak svjetskog tržišta 278
- vune 111
- žita 27

- Tržište*
 — kolebanje tržišta 385
 — obim tržišta 116
 — prezasićenost tržišta 244
 — proširenje tržišta 121
Tvornica — vidi *Fabrika*
- Udruženja* 128 129 144
 — radnička 139 - 143 200
 engleska radnička udruženja 143
 politički karakter radničkih udruženja 143
 razvitak radničkih udruženja 142
Um 102 103
 — čist 102 - 104
 — univerzalni 354 454
Ustanak 12 330 338
 — poljski ustanak od 1830. 429 430
 — vidi i *Revolucija*
 — radnički 400
Ustav 16 18 425
 — demokratski 319
 — državni 289
 — poljski od 1791. 427
 — predstavnički 26 29 36
 — pruski 25 29
 — ustavni sistem 374
 — ukidanje ustava 423
Utopija 466 470 472
Utopist 421 422
Utopizam 421
- Vaspitanje* — vidi *Odgov*
Vazal 380
Višak vrijednosti 465
 — kao neplaćeni rad 466
 — stopa viška vrijednosti 472
Vladar 88 89
Vladavina 274 276
 — klasna 384
 — politička 274 276
 — terora 275
 — sistem vladavine 28
Vlasnik 41
 — privatni 9
 — proizvoda 68
Vlasništvo — vidi *Svojina*
Vlast 276 279
 — aristokratije 306
 — buržoazije 149 239
 — državna 44 262 284 323 382
 — industrijskih kapitalista 239
 — javna 47
 centralizacija javne vlasti 122
 — nad sredstvima za proizvodnju 356
 — politička 29 40 47 254 274 - 276
 314 356 382 393 395 477
 politička vlast proletarijata 255 302
 318 399
 — revolucionarna 275
 — svojine 276
 — vladarska 282
 — zakonodavna 427
 — sticanje vlasti 276
Vrijednost 57 61 66 68 74 455 464 467
 — radna 468 470
 — razmjenska 55 - 58 61 - 63 73 74
 76 87 96 382 465 468
 i tražnja 59
 — relativna 63 65 - 67 69 71 73 74 77
 — cijena kao novčani izraz relativne
 vrijednosti 63
 — robe 64 71
 — rada 67 71
 — proizvoda 65
 — sintetička ili konstituisana vrijed-
 nost 63 67 73 464
 — trgovinska 57 63 92
 — tržišna 96
 — upotrebna 55 63 468
 — odnos između upotrebne i razmjens-
 ke vrijednosti 56 - 58
 — proizvoda 72 76
 — u odnosu na tražnju 58
 — robe 70 466 467 470 471
 mjera vrijednosti robe 467
 — rada 70 - 72
 obaranje vrijednosti rada 77 78
 životnih sredstava 71
 — obaranje vrijednosti 470
 — određivanje vrijednosti radnim vre-
 menom 67 79 96
 — određivanje vrijednosti ponudom i
 tražnjom 96
 — mjera vrijednosti 69 - 71 468
 — dvostruki karakter vrijednosti 55
 57
 — Proudhonova antinomija vrijed-
 nosti 96
 — vidi i *Višak vrijednosti*
- Zajam* 16 25
 — inostrani 204
 — prisilni 303

- Zajednica* 120 302
 — dobara 301
 — građanska 303
 — prvobitna 380
 — žena 393
Zakon 102 388
 — navigacioni 27
 — o prinudi 360 - 363
 — o sirotinji 365
 — o sumnjivim licima 444
Zakonodavstvo 27 45
 — carinsko 44
 — civilno 88
 — državno 38
 — nemačko policijsko zakonodavstvo 225
 — političko 88
 — trgovinsko 46
Zakupac 111 132 137 138 365 366
 — feudalni 135
 — mali 367
 — slobodan 298
 — protjerivanje zakupaca sa zemlje 111
Zakupnina 137
Zanat 38 121 296
Zanatlija 9 298 386
 — sitni 247
Zelenaštvo 169
Zemljoposjed 7 107 136
 — krupni 255 428
 — kao predmet trgovine 135
 — koncentracija zemljoposjeda 398
 — ukidanje zemljoposjeda 398
Zemljoposjednik 132 136 175 368 386
Zemljoradnik 41
Zemljoradnja 37 122 134 255 305 306 365 395
 — feudalna 416
 — sitna 239
Zlato i srebro
 — kao novac 86 91 92
 — kao opšte sredstvo razmjene 88 92
 — kao roba 86 87
Životna sredstva 65 100 296 364
 — jevtinoća životnih sredstava 244
 — proizvodnja životnih sredstava 296
 — uvoz životnih sredstava 245
 — vrijednost životnih sredstava 71

Sadržaj

	<i>Strana</i>
PREDGOVOR	VII
KARL MARX - FRIEDRICH ENGELS. Cirkular protiv Kriegea	3
<i>Prvi odjeljak. Pretvaranje komunizma u ljubavni zanos</i>	4
<i>Drugi odjeljak. Ekonomija lista »Volks-Tribun« i njegov stav prema Mladoj Americi</i>	7
<i>Treći odjeljak. Metafizičke fanfaronade</i>	9
<i>Četvrti odjeljak. Religiozna preklapanja</i>	11
<i>Peti odjeljak. Kriegeovo lično nastupanje</i>	14
<i>Friedrich Engels. Povreda pruskog ustava</i>	16
<i>Karl Marx Friedrich Engels. Pismo Briselskog komunističkog dopisnog komiteta G. A. Köttgenu (prevela Olga Kostrešević)</i>	17
<i>Friedrich Engels. O pruskoj banci</i>	20
<i>Karl Marx Friedrich Engels. Pozdravna adresa njemačkih demokratskih komunista iz Brisela gospodinu Feargusu O'Connoru</i>	21
<i>Friedrich Engels. Vlada i opozicija u Francuskoj</i>	23
<i>Friedrich Engels. Pruski ustav</i>	25
<i>Karl Marx. Izjava protiv Karla Grüna</i>	31
<i>Friedrich Engels. Status quo u Njemačkoj</i>	34
<i>Friedrich Engels. Zaštitna carina i sistem slobodne trgovine</i>	48
KARL MARX. Bijeda filozofije. Odgovor na »Filozofiju bijede« gospodina Proudhona	51
Riječ unaprijed	53

	<i>Strana</i>
Glava prva. Jedno naučno otkriće	55
§ 1. Suprotnost upotrebne i razmjenske vrijednosti	55
§ 2. Konstituisana ili sintetična vrijednost	63
§ 3. Primjena zakona srazmjernosti vrijednosti	86
a) Novac	86
b) Suvišak rada	92
Glava druga. Metafizika političke ekonomije	101
§ 1. Metod	101
Prva primjedba	101
Druga primjedba	104
Treća primjedba	105
Četvrta primjedba	105
Peta primjedba	107
Šesta primjedba	108
Sedma i posljednja primjedba	112
§ 2. Podjela rada i mašine	115
§ 3. Konkurencija i monopol	126
§ 4. Svojina ili renta	131
§ 5. Štrajkovi i radnička udruženja	139
Friedrich Engels. Opadanje i skori pad Guizot-a. Položaj francuske buržoazije	145
Karl Marx. Komunizam lista »Rheinischer Beobachter«	151
Friedrich Engels. Njemački komunizam u stihovima i prozi	165
1. Karl Beck: Pjesme o siromahu ili Poezija istinskog socijalizma	165
2. Karl Grün: O Goetheu s ljudskog stanovišta. Darmstadt 1846	178
Friedrich Engels. Istinski socijalisti	199
Friedrich Engels. Ekonomski kongres	235
Karl Marx. Protekcionisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa	239
Friedrich Engels. Kongres slobodne trgovine u Briselu	242
Friedrich Engels. Komunisti i Karl Heinzen	251
Prvi članak	251
Drugi članak	257
Friedrich Engels. Trgovinska kriza u Engleskoj. — Čartistički pokret — Irska	265
Friedrich Engels. Gazde i radnici u Engleskoj	267

	Strana
<i>Karl Marx</i> . Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral. Prilog njemačkoj kulturnoj istoriji. Protiv Karla Heinzena	269
<i>Friedrich Engels</i> . Principi komunizma (preveo Predrag Vranicki)	293
<i>Friedrich Engels</i> . Agrarni program čartista	309
<i>Friedrich Engels</i> . Čartistički banket povodom izbora od 1847. ..	312
<i>Friedrich Engels</i> . Manifest gospodina Lamartine-a	315
<i>Friedrich Engels</i> . Švajcarski građanski rat	318
<i>Friedrich Engels</i> . Reformni pokret u Francuskoj	325
<i>Friedrich Engels</i> . Čartistički pokret	332
<i>Friedrich Engels</i> . Pokret za reformu u Francuskoj (Rascjep u taboru — »Réforme« i »National« — Uspjeh demokratije) (prevela Olga Kostrešević)	334
<i>Friedrich Engels</i> . Godišnjica poljske revolucije od 1830.....	337
<i>Karl Marx</i> / <i>Friedrich Engels</i> . Govori o Poljskoj	339
Govor Karla Marxa	339
Govor Friedricha Engelsa	340
<i>Karl Marx</i> . Primjedbe na članak gospodina Adolph-a Bartelsa ..	342
<i>Karl Marx</i> . Lamartine i komunizam	344
<i>Friedrich Engels</i> . »Réforme« i »National«	346
<i>Friedrich Engels</i> . Govor Louis-a Blanc-a na banketu u Dižonu (prevela Slobodanka Kovačević)	348
<i>Friedrich Engels</i> . Čartistička agitacija	351
<i>Friedrich Engels</i> . Francuska politička zbivanja (»Zadovoljna« većina — Guizot-ova shema »reformne« — Čudnovati nazori gospodina Garnier-Pagèsa — Demokratski banket u Salonu — Govor gos- podina Ledru-Rollina — Jedan demokratski kongres — Govor gospodina Flocona — »La Réforme« i »Le National«)	354
<i>Friedrich Engels</i> . Zakon o prinudi za Irsku i za čartiste	360
<i>Friedrich Engels</i> . Feargus O'Connor i irski narod (prevela Olga Kostrešević)	362
<i>Karl Marx</i> . Govor o slobodnoj trgovini, održan u Demokratskom društvu u Briselu	364
KARL MARX/FRIEDRICH ENGELS . Manifest komunisti- čke partije	377
I. Buržuji i proleterii	380
II. Proleterii i komunistii	389

	<i>Strana</i>
III. Socijalistička i komunistička literatura	396
1. Reakcionarni socijalizam	396
a) feudalistički socijalizam	396
b) sitnoburžoaski socijalizam	397
c) njemački ili »istinski« socijalizam	398
IV. Stav komunista prema raznim opozicionim strankama	404
<i>Friedrich Engels</i> . Pokreti 1847. godine	406
<i>Friedrich Engels</i> . Početak kraja u Austriji	414
<i>Karl Marx</i> . »Le Débat social« od 6. februara o »Association démocratique«	420
<i>Friedrich Engels</i> . Tri nova ustava	423
<i>Karl Marx</i> / <i>Friedrich Engels</i> . Govori na proslavi u Briselu 22. februara 1848. druge godišnjice krakovskog ustanka od 1846	427
Govor Karla Marxa	427
Govor Friedricha Engelsa	429
<i>Friedrich Engels</i> . Jedna riječ listu »La Riforma«	433
<i>Friedrich Engels</i> . Revolucija u Parizu (prevela Olga Kostrešević)	435
<i>Friedrich Engels</i> . Pismo uredniku »The Northern Star«	438
<i>Karl Marx</i> . Pismo uredniku lista »La Réforme«	442
<i>Karl Marx</i> . Proganjanje stranaca u Briselu	444
<i>Friedrich Engels</i> . Situacija u Belgiji	446

PRILOZI

A. Prilozi uz »Bijedu filozofije« Karla Marxa	451
Karl Marx P. V. Anjenkovu (prevela Mara Fran).....	453
Predgovor Friedricha Engelsa prvom njemačkom izdanju »Bijede filozofije« Karla Marxa	463
Uz drugo izdanje	473
B. Predgovori Manifestu Komunističke partije	475
Predgovor njemačkom izdanju od 1872 (Marx/Engels)	477
Predgovor ruskom izdanju od 1882 (Marx/Engels)	479
Predgovor njemačkom izdanju od 1883 (Engels).....	481
Predgovor engleskom izdanju od 1888 (Engels) (prevela Olga Kostrešević)	482
Predgovor njemačkom izdanju od 1890 (Engels)	486
Predgovor poljskom izdanju od 1892 (Engels).....	489
Italijanskom čitaocu (1893) (Engels)	491

	<i>Strana</i>
C. Bilješke i dokumenti (avgust 1847 — mart 1848)	493
1. Marxova bilješka o obrazovanju briselske opštine Saveza komunističara od 5. avgusta 1847	495
2. Demokratsko društvo za ujedinjenje i bratstvo svih naroda, sa sjedištem u Briselu (Belgija), švajcarskom narodu	495
3. Statut Saveza komunista (prevela Olga Kostrešević)	498
4. Demokratsko društvo u Briselu Društvu »Fraternal Demokrats« u Londonu (prevela Olga Kostrešević)	502
5. Iz izvještaja lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« o sastanku Demokratskog društva održanom 20. februara 1848 (prevela Olga Kostrešević)	504
6. Gospodinu Julijenu Harneyu, uredniku lista »The Northern Star«, sekretaru društva »Fraternal Democrats« u Londonu	504
7. Građanima članovima privremene vlade Francuske Republike	505
8. Odluka Centralne uprave Saveza komunista (prevela Olga Kostrešević)	507
9. Zapisnik sa sjednice pariske opštine Saveza komunista održane 8. marta 1848 (prevela Olga Kostrešević)	508
10. Zapisnik sa sjednice okruga Pariz Saveza komunista održane 9. marta 1848 (prevela Olga Kostrešević)	509
11. Jedina sačuvana strana Marxove originalne skice za »Manifest der Kommunistischen Partei« (prevela Olga Kostrešević)	510
12. Marxove bilješke o hapšenju, zlostavljanju i progonstvu Wilhelma Wolffa od strane briselske policije (prevela Olga Kostrešević)	511

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	515
Literatura	550
Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa	569
Registar imena	576
Registar pojmova	601

ILUSTRACIJE

Engelsova karikatura prestone besjede Friedricha Wilhelma IV prilikom otvaranja Ujedinjene zemaljske skupštine 11. aprila 1847	32
Naslovna strana prvog francuskog izdanja »Bijede filozofije«	64
»Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 73 od 12. septembra 1847. sa Marxovim člankom »Komunizam lista »Rheinischer Beobachter« i početkom Engelsovog članka »Njemački komunizam u stihovima i prozi«	160
Naslovna strana »Manifesta Komunističke partije« London 1848 (sa tri-deset strana)	384
Prva strana zapisnika pariske opštine Saveza Komunista od 8. marta 1848. koju je sačuvao Marx	508
Jedina sačuvana strana Marxovog originalnog nacrtu za »Manifest Komunističke partije«	510

K. MARX – F. ENGELS

DELA • tom 7

•

Redaktori prevoda *Gligorije Ernjaković i Milorad Simonović*

Prevod napomena *Nika Milićević i Slobodanka Kovačević*

Prevod registra *Slobodanka Kovačević*

Predmetni registar izradila *Slobodanka Kovačević*

•

Nacrtni za korice *Eduard Štepančić*

Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*

Korektor *Vera Kokić*

•

Izdavači

Izdavačko preduzeće Prosveta, Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•

Tiraž: 5000 primeraka

•

Štampa: *Birografika - Subotica*

